

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ

1. BOZOK ULUSLARARASI SİYASET BİLİMİ KONGRESİ

24-26 Ekim 2018

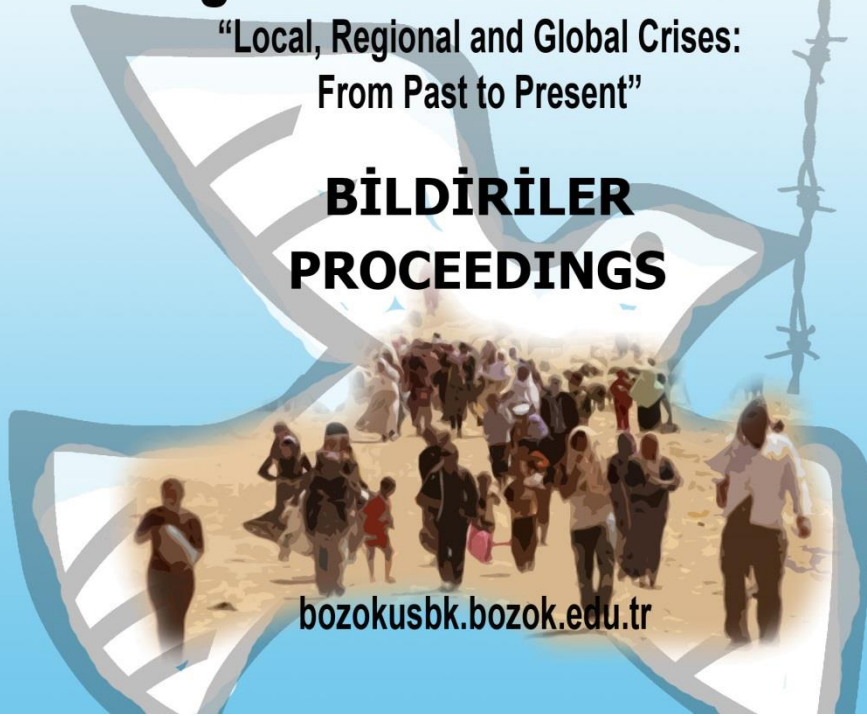
1st BOZOK INTERNATIONAL CONGRESS OF POLITICAL SCIENCE
24-26 October 2018

**“Geçmişten Günümüze Yerel,
Bölgesel ve Küresel Krizler”**

“Local, Regional and Global Crises:
From Past to Present”

**BİLDİRİLER
PROCEEDINGS**

bozokusbk.bozok.edu.tr

ISBN 978-605-2276-01-3

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY

1. BOZOK ULUSLARARASI SİYASET BİLİMİ KONGRESİ
‘Geçmişten Günümüze Yerel, Bölgesel ve Küresel Krizler’

1st BOZOK INTERNATIONAL CONGRESS OF POLITICAL SCIENCE

**‘Local, Regional and Global Crises:
From Past to Present’**

BİLDİRİLER

PROCEEDINGS

24-26 EKİM 2018, YOZGAT, TÜRKİYE
24-26 OCTOBER 2018, YOZGAT, TURKEY

SUNUŞ

Prof.Dr. Salih KARACABEY

Yozgat Bozok Üniversitesi Rektörü

Biz Yozgat Bozok Üniversitesi olarak 24-26 Ekim 2018 tarihleri arasında 1. Bozok Uluslararası Siyaset Bilimi Kongresini Yozgat'ta gerçekleştirmekten onur duyuyoruz. Üniversitemiz Fen, Mühendislik, Tıp Bilimleri vb. alanlarda, iddialı bir şekilde gelişmesini sürdürürken amacımız üniversitemizi sosyal bilimlerde de ileriye taşımaktır. Bu amaçla bilim insanlarının araştırma ve çalışmalarından birbirini haberdar etmek, bilimde yeni gelişmeleri tartışabilmek anlamında üniversite geleneğinin bir parçası olan, bilimsel toplantılar düzenlemenin önemine inanan Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü kongrenin tek başına düzenleyicisidir.

Her iki yılda farklı başlıklarla gelenekselleştirmeyi planladığımız ilk kongremizin ana temasını, 'Geçmişten Günümüze Yerel, Bölgesel ve Küresel Krizler' olarak belirledik. Siyasi, İktisadi ve Küresel krizler; teorik ve alan araştırmaları temelinde ele alınacağı gibi, Ülkeler bazında, yerel, bölgesel ve küresel ölçekte tartışılacaktır. Kongrede ele alınacak konular ışığında günümüz ve gelecekle ilgili öngörülerde bulunularak, topluma, karar vericilere ve akademik camiaya katkıda bulunulma hedeflenmiştir.

Bu kongrenin en önemli özelliği, İç Anadolu'da Yozgat şehrimizde sadece siyaset bilimi ve siyaset biliminin alt bilim dallarından değil, disiplinler arası alanlardan akademisyenleri buluşturmasıdır. Bu bağlamda kongre ana konusuna farklı bakış açıları kazandırarak, disiplinlerin sınırları dışına itilmiş konuların ele alınmasına katkı sağlamak amaç edinilmiştir.

Kongre düzenleme fikrinin ortaya çıkması, planlanma ve gerçekleştirme aşamalarında katkılarından dolayı kongre koordinatörü ve organizasyon komitesi başkanı Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ, ayrıca tüm idari ve akademik yükünü üstlenen personelimiz teşekkürün ötesinde takdiri hak etmişlerdir.

Kongrede sunulacak bildirilerin, gerçekleştirilecek panellerin ve tartışmaların sosyal bilimler alanına entelektüel katkı getirmesini diliyor. Kongrenin başarılı geçmesini temenni ediyorum.

PREFACE

Prof.Dr. Salih KARACABEY
Rector
Yozgat Bozok University

We, as the Yozgat Bozok University, have the honor of organizing the 1st Bozok International Political Sciences Congress on 24-26 October 2018. As our university is continuing its challenging development in the fields of Science, Engineering, and Medical Sciences as well as in other academic disciplines, we are also aiming at carrying our university further in Social Sciences. To this end, Yozgat Bozok University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of International Relations – believing in the importance of holding meetings for academicians to help them in informing the academia on the new researches and studies being conducted, and to set grounds for the ever continuation of universal discussions – has organized this congress all by itself.

The congress series will be held in every two years with different themes. The main theme of our first congress is determined to be “Local, Regional, and Global Crises: From Past to Present.” Political, Economic, and Global Crises, will not only be taken into consideration on the bases of theory and field research, but will further be discussed within the framework of countries, based on local, regional, and global trends. The congress thus aims at making contributions to society, decision-makers, and academia by presenting future predictions under the light of agenda to be held at the congress.

The most important aspect of this congress is its not bringing of only the academicians from the discipline of political sciences and/or sub-divisions of political sciences; but is its bringing of academicians from different disciplines together in a wide-ranging interdisciplinary context. The congress further aims at analyzing the congress topic from different perspectives, and hence set bases for covering the issues hitherto cast aside from the disciplines they once belonged.

I would like to thank to Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ, who has put the idea of holding, planning, and realizing such a congress, and to all the academic and administrative personnel who deserve a very special word of commendation beyond praise by undertaking meticulous work in the realization of this fruitful congress.

I am convinced that the presentations, panels, and discussions to be held in the congress will be of great asset to Social Sciences. I wish you a very successful congress.

SUNUŞ

Prof. Dr.Yunus YOLDAŞ

Organizasyon Komitesi Başkanı

Üniversitemiz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde 2016 yılında kurulan ve 2018 güz yarıyılında ilk olarak öğrenci alan Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yozgat Bozok Üniversitesinin Vizyon ve Misyonuna uygun olarak, bu yıl ilki düzenlenecek olan ‘I. Bozok Uluslararası Siyaset Bilimi Kongresinde görev almıştır. Siyaset bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümleri yanısıra, farklı disiplinlerden Türkiye ve Dünyanın çok çeşitli üniversitelerinden bilim insanları ‘Yerel, Bölgesel ve Küresel Krizler’ temasını tartışarak, alana önemli katkı sağlamayı hedeflemektedir. Böylece ‘Krizler’ temasına teorik ve pratik çözüm önerileri getirmeyi, karar vericilere kalıcı çözümler sunmayı hedeflemektedir.

Öncelikle bölümümüzün kurulması ve akademik gelişiminde olduğu gibi, kongremizde de tam destek veren ve her türlü katkıyı sağlayan Yozgat Bozok Üniversitesi Rektörü Sayın Prof.Dr. Salih KARACABEY’e şükranlarımızı sunarız.

Kongrenin gerçekleştirme sürecinde bana akademik ve idari anlamda destek veren çalışma arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Hülya TOKER ve Dr. Öğr. Üyesi İskender KARAKAYA’ya, Üniversitemiz idari personel bünyesinde görev alan, Strateji Daire Başkanı Alpaslan DOĞAN’a, Rektörlük Basın Grafik sorumlusu Neşe KARABACAK teşekkürün ötesinde takdiri hak etmişlerdir. Ayrıca kongremize destek veren akademik ve idari personele teşekkür ederim.

PREFACE

Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ

Chairman of the Organization Committee

The Department of International Relations, founded in 2016, within the organization of Faculty of Economics and Administrative Sciences of our university, began enrolling its first student in 2018 Fall Semester. The department, in line with the Vision and Mission of the Yozgat Bozok University, has organized the “First Bozok International Political Sciences Congress” this year. The Congress does not only aim at enhancing the disciplines of Political Sciences and International Relations, but by bringing Turkish academicians and renowned academicians of the world from different disciplines together sets the grounds for a discussion of the “Local, Regional, and Global Crises” theme to make contributions to the field. The congress, thus, is resolved to bring theoretical and practical solutions to the theme of “Crises,” and to present permanent solutions for decision makers.

We, first would like to express our deep gratitudes to Prof.Dr. Salih KARACABEY, the President of the Yozgat Bozok University, for his ceaseless support and encouragement for the realization of our congress, just as he did in the founding and academic development of our department.

I would also like to present my gratefulness to my colleagues Dr. Hülya TOKER and to Dr. İskender KARAKAYA for their academic support, and thankfulness to Alpaslan DOĞAN, the Chief of Strategy Division affiliated to Department of Administrative Personnel, and to Neşe KARABACAK, who is in charge of Media Graphics Department at the Bozok University Presidential Office. Moreover, I would like to convey my deep appreciation to all the academic and administrative staff who have undertaken meticulous tasks in the realization of the congress.

Conference President

Rector of Yozgat Bozok University

Prof. Dr. Salih KARACABEY

General Coordinator

Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ

Executive and Organizing Committee

- Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ, President
- Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ
- Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU
- Dr. İskender KARAKAYA
- Dr. Mustafa ÖZALP
- Dr. Hülya TOKER
- Dr. Mustafa YILDIZ
- Dr. Gökberk YÜCEL

Scientific Advisory Board

- Prof. Dr. Oya AKGÖNENÇ (Ufuk University)
- Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN (Gazi University)
- Prof. Dr. Tayyar ARI (Uludağ University)
- Prof. Dr. Durmuş Ali ARSLAN (Mersin University)
- Prof. Dr. Zühtü ARSLAN (President of Constitutional Court)
- Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Middle East Technical University)
- JProf. Dr. Jameleddine BEN ABDELJELIL (Ludwigsburg University, Germany)
- Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ (Erciyes University)
- Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT (Uludağ University)
- Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (Erciyes University)
- Prof. Dr. Ahmet Baran DURAL (Trakya University)
- Prof. Dr. Erol ESEN (Akdeniz University)
- Prof. Dr. Mustafa GENCER (Abant İzzet Baysal University)
- Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ (Gazi University)
- Prof. Dr. Burak GÜMÜŞ (Trakya University)
- Prof. Dr. Hans Georg HEINRICH (University of Vienna, Austria)
- Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA (Bozok University)
- Prof. Dr. Salih KARACABEY (Rector, Bozok University)
- Prof. Dr. Bekhruz KHASHMATULLA (National University-Odessa Law Academy, Ukraine)

- Prof. Dr. Olaf LEISSE (Friedrich-Schiller University Jena, Germany)
- Prof. Dr. Gerhard MANGOTT (University of Innsbruck, Austria)
- Prof. Dr. Mehmet ÖCAL (Erciyes University)
- Prof. Dr. Yunus ÖZGER (Bozok University)
- Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ University)
- Prof. Dr. Fahri TÜRK (Trakya University)
- Prof. Dr. Hikmet ULUSAN (Bozok University)
- Prof. Dr. Süreyya YILDIRIM (Bozok University)
- Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ (Bozok University)
- Assoc. Prof. Dr. Mahmut AKIN (Bozok University)
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet BARDAKÇI (İstanbul Yeni Yüzyıl University)
- Assoc. Prof. Dr. Gadir BAYRAMLI (Azerbaijan State University of Economics-UNEC, Azerbaijan)
- Assoc. Prof. Dr. Özlem BECERİK YOLDAŞ (Erciyes University)
- Assoc. Prof. Dr. Zübeyir BÜTÜNER (Bozok University)
- Assoc. Prof. Dr. İbrahim ERDAL (Bozok University)
- Assoc. Prof. Dr. Niyazi ERDOĞAN (Ufuk University)
- Assoc. Prof. Dr. Ali Serdar ERDURMAZ (Hasan Kalyoncu University)
- Assoc. Prof. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet University)
- Assoc. Prof. Dr. İrfan GÖRKAŞ (Bozok University)
- Assoc. Prof. Dr. Tansel HACIHASANOĞLU (Bozok University)
- Assoc. Prof. Dr. Cem KARADELİ (Ufuk University)
- Assoc. Prof. Dr. İsmail PIRLANTA (Bozok University)
- Assoc. Prof. İpek ÖZKAL SAYAN (Ankara University)
- Assoc. Prof. Dr. Nurgün TOPALLI (Bozok University)
- Assoc. Prof. Dr. Yaşar TÜRK BEN (Hitit University)
- Assoc. Prof. Dr. O. Can ÜNVER (İstanbul Ayvansaray University)
- Dr. Ümit Harun AKKAYA (Bozok University)
- Dr. Mustafa Necati BARIŞ (Bozok University)
- Dr. Kutluhan BOZKURT (Cyprus International University, KKTC)
- Dr. Mustafa ÇAĞLAYANDERELİ (Mersin University)
- Dr. Ejder ÇELİK (Bozok University)
- Dr. İbrahim DOĞAN (Bozok University)
- Dr. Sümeyra GAZEL (Bozok University)
- Dr. Esra GEDİK (Bozok University)
- Dr. Ebubekir GÜNGÖR (Bozok University)
- Dr. Hakan KARAASLAN (Van Yüzüncü Yıl University)
- Dr. Murat KOÇSOY (Bozok University)
- Dr. Mehmet Sena KÖSEDAĞ (Bozok University)
- Dr. Karol KUJAWA (University of Illinois, USA; University of Business, Poland)
- Dr. Valeriy MOROKVA (Eskişehir Osmangazi University)
- Dr. Alper MUMYAKMAZ (Bozok University)
- Dr. Erjada PROGONATI (Hitit University)

- Dr. Mustafa SARKIM (Bozok University)
- Dr. Qiyas SHUKUROV (Bozok University)
- Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU (Dicle University)
- Dr. Recep TEMEL (Bozok University)
- Dr. Nurkhodzha AKBULAEV (Azerbaijan State University of Economics-UNEC, Azerbaijan)
- Dr. Tural BAHADIR (Bremen, Germany)
- Dr. Nazim CAFEROV (Azerbaijan State University of Economics-UNEC, Azerbaijan)
- Dr. Gürsel DÖNMEZ (Chief Consultant, Ankara)
- Dr. Şahin EKBEROV (Azerbaijan State University of Economics-UNEC, Azerbaijan)
- Dr. Farid HAFEZ (Georgetown University, USA)
- Dr. Christian Johannes HENRICH (University of Siegen, Germany)
- Dr. Aqıl MEMMEDOV (Azerbaijan State University of Economics-UNEC, Azerbaijan)
- Dr. Elşen MEMMEDLİ (Azerbaijan State University of Economics-UNEC, Azerbaijan)
- Dr. Sarajuddin RASULY (Vienna, Austria)
- Dr. Hakan TARTAN (Former Minister of Labour, Social Services and Family)
- Dr. Kamala VALIYEVA (Baku, Azerbaijan)
- Lecturer Araz ASLANLI (Azerbaijan State University of Economics-UNEC, Azerbaijan)
- Lecturer Ziyadhan HASANOV (Azerbaijan State University of Economics-UNEC, Azerbaijan)

Typesetting

Dr. Hülya TOKER

Dr. İskender KARAKAYA

E-book

ISBN 978-605-2276-01-3

Adres/ Address

Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Erdoğan Akdağ Yerleşkesi Atatürk Yolu 7. Km
66900 Merkez/ YOZGAT

Telefon: +90 354 242 10 40

+90 354 242 10 42

+90 354 242 10 43

Faks : +90 354 242 10 44

Articles submitted at the First Bozok International Political Sciences Congress solely reflect the opinions of their authors, and they do not represent the views of the Yozgat Bozok University, of the Editorial Board and/or the Organizing Committee.

Birinci Bozok Uluslararası Siyaset Bilimi Kongresinde sunulan bildiriler sadece yazarların kendi fikirlerini yansıtmakta olup hiçbir şekilde Yozgat Bozok Üniversitesi'nin, Yayın Kurulunun ve/veya Organizasyon Komitesinin düşüncelerini yansıtmamaktadır.

İçindekiler / Contents

Küresel Geri Çekilme ve Ulus Devletin Yeniden Dönüşü Bağlamında Batı Avrupa’da Radikal Sağın Yükselişi / The Rise of Radical Right in Western Europe in The Context of Global Retreat and The Return of the Nation State	
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ, Araş. Gör. Mehmet Nazım UYGUR	17
Siyasal Krizler ve Karşılaştırmalı Yöntem / Political Crises and Comparative Method	
Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER	31
Krizlerin Oluşumunda Hegemonyanın Tarihsel ve Toplumsal İşlevi / Historical and Social Function of Hegemony in the Formation of Crises	
Dr. Öğr. Üyesi Berker BANK	46
Afganistan’da Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Silâhlı Çatışma / International Humanitarian Law and Armed Conflict in Afghanistan	
Prof. Dr. Hashmatullah BEKHRUZ	66
Hükümet Kurumlarında Değişimler; Vak’a Çalışması: Kazvin Valiliği / The Effect of Innovation on Solving Issues Caused by Changes in Government Organizations; Case Study: Governorate of Qazvin	
Dr. Bahram NAVAZENİ, Fahimeh JABBARI, Seied Mohammad Reza TAVALLAI	77
“Medeniyetler Çatışması” Tezi ve ABD’nin Ortadoğu Politikası / Clash Of Civilizations” Thesis And Us Foreign Policy in The Middle East	
Prof. Dr. Yaşar AKGÜN	97
Uluslararası Hukuk Düzenlemeleri Kapsamında Küresel Isınma ve Türkiye’deki Mevcut Durum / Global Warming-Climate Change and Current Situation in Turkey Under International Law Regulations	
Dr. Öğretim Üyesi Kutluhan BOZKURT	113
Ekonomik Krizler ile Siyasi Krizlerin İlişkisi: Demokratikleşme ve Demokratikleşmenin Geriçevrim Süreci (Türkiye Örneği) / The Relationship Between Economic Crisis and Political Crisis: Democratization and de-democratization (Turkey Case)	
Dr. Osman SÜMER	130
Doğu Karadeniz Bölgesinde Çevre Krizleri: Fırtına Vadisi Hes İptali Ve Çernobil Felaketi / Environmental Crises in the Eastern Black Sea Region: The Storm Valley Voluntary Hydroelectric Power Plant Cancellation and Chernobyl Disaster	
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÖZGÜN	149
Türkiyede Yaşanan Siyasal Krizlerin Aşılmasında Liderlik Faktörü: Devlet Bahçeli Örneği / The Leadership Factor In Overcoming the Political Crisis In Turkey: Devlet Bahçeli Example	
Dr. Öğr. Üyesi İsmail DURSUNOĞLU	168

AB, Rusya ve Ortak Komşuluk Alanına Dair Çatışan Vizyonlar: Krizden Normalleşmeye Doğru / The EU, Russian and Contending Approaches towards the Shared Neighborhood: from Crisis to Normalization	
Dr. Kamala VALİYEVA	182
Krizler Arasında Bosna Hersek / Bosnia Herzegovina Among Crises	
Dr. Hakan TARTAN	202
Ekonomik Politikaların Finansal Krizler Üzerine Etkileri, Dünya ve Türkiye Örnekleri / Impacts of Economic Policies on Financial Crisis, Examples from The World and Turkey	
Doç. Dr. Niyazi ERDOĞAN	212
Tacikistan İç Savaşı Tarafları ve Nedenleri (1992-1997) / Civil War in Tajikistan: Actors and Causes (1992-1997)	
Prof. Dr. Fahri TÜRK.....	226
Türk(ie)-Alman(ya) İlişkilerindeki Fotoğraf Krizi / The Özil Photograph Crisis in the Bicommunal and Binational German-Turkish Relations	
Prof. Dr. Burak GÜMÜŞ.....	239
2000'li Yıllarda Amerikan Dış Siyaseti ve Şiddet Yanlısı Devlet Dışı Aktörler-Hamas ve Gam Analizleri / US Foreign Policy and Violent Non-State Actors in the 2000s Cases of HAMAS and GAM	
Dr. Öğr. Üyesi Saffet AKKAYA	263
ABD Hegemonyasının Çöküşü ve Neoliberalizmin Krizi / The collapse of U.S. Hegemony and the crisis of neoliberalism	
Dr. Öğr. Üyesi İnan AKDAĞ.....	277
Arap Baharı'nın Neoliberalizmin Krizi Üzerinden Bir Okuması / An Analysis of the Arab Spring through the Crisis of Neoliberalism	
Arş. Gör. Dr. Ertuğrul CEVHERİ	288
Latin Amerika'da Yeni Soğuk Savaş ve Küba / The New Cold War in Latin America and Cuba	
Dr. Öğr. Üyesi Tarık DEMİR.....	300
Avrupa Birliği - Çin İlişkileri / The Relations Between the European Union and China	
Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN	308
Devletlerin Hukuka Bağlılığı Krizinde Aşırı Güvenlik Siyasetinin Etkisi / The Effect of Intensive Security Policies in The Crisis of States' Legality of Law	
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ	321

2001 Türkiye Ekonomik Krizinin Kamu Bankalarına Olan Etkileri / 2001 Turkish Economic Crisis Public Banks 'Effects' Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ŞAHİN	337
Demokrasinin Yaşadığı Krizler ve Güncel Krizi Çözme Çabası: Radikal Demokrasi / Democracy Crisis and Answer to Current Democratic Problems: Radical Democracy Doç. Dr. Gürbüz ÖZDEMİR	355
Avrupa Birliği ve İran Nükleer Krizi / The European Union and the Iranian Nuclear Crisis Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI	375
Ekonomik Krizin Belirlediği Dış Politika Yunanistan Örneği / Foreign Policy Determined by Economic Crisis Case of Greece Doç. Dr. O. Can ÜNVER	391
İslam İktisadı Çalışmalarında Metodoloji Sorunu (Üç Soru; Üç Cevap) / Three Questions In Methodology of Islamic Economics; Three Answer (Cripto Money, Inflation Interest Relation, Islamic Economics Methodology) Prof. Dr. Fazıl YOZGAT	401
Teknoloji Krizleri / Technology Crisis Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem ÖZKURT	428
Mülteci Krizinin Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlar Politikasına Yansımaları / The Reflection of The Refugee Crisis on the European Union's Western Balkans Policy Arş. Gör. Dr. Gönül TEZCAN	442
Krizlere Karşı Başkanlık Sistemi ve Propaganda / Presidential System and Propaganda Against Crises Dr. Hakan TARTAN	458
Türkiye'de Siyasi Temsil Krizi Bağlamında II. Milliyetçi Cephe Hükümeti ve "Güneş Motel Olayı"nın Değerlendirilmesi / II. Nationalist Front Government Within The Context of The Political Representation Crisis in Turkey and Evaluation of "The Güneş Motel Case" Dr. Öğr. Üyesi Hasan ACAR	478
Ekonomik Sistemler ve Farkları: Kapitalizm-Devletçilik-Keynesçilik- Sosyalizm- Karma Ekonomi / Economic Systems and Differences: Capitalism-Statism- Keynesianism -Socialism-Mixed Economy Doç. Dr. Zübeyir BÜTÜNER	488
Ekonomik Krizlerin Aşılmasında Kamu Bankalarının Rolü ve Ziraat Bankası Örneği / The Role of Public Banks in Exception of Economic Crises and The Principle of Ziraat Bank Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ŞAHİN	505

Sahra-Altı Afrika’da Çatışmanın Kaynağı ve Çözümü Olarak Gelenek / ‘Custom’ As The Source of and Remedy for Conflict in Sub-Saharan Africa	
Arş. Gör. Gülistan ALPASLAN.....	520
Ege’deki Sorunlar Çerçevesinde Kardak Krizi / The Relation of Kardak Crisis with The Other Disputes in The Aegean	
Arş. Gör. Emine HATİP	532
Avrupa Ekonomik Krizinin Sağlık Politikasına Yansımaları / Reflection of The European Economic Crisis to Health Policy	
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim SERİN	552
Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Doğrudan Yabancı Yatırımların GSMH ve Döviz Kuruna Etkisi / The Effect of Foreign Direct Investment and Exchange Rate of The GDP during The Crisis Period in Turkey	
Öğr. Gör. Dr. Ahmet ARSLAN, Arş. Gör. Dr. Esra CANPOLAT, Arş. Gör. Müge Seda ATEŞ, Öğr. Gör. Mübeyna DOĞAN	572
1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Maliyesine Etkilerinin TBMM Tutanakları Üzerinden Analizi / The Analysis of the Effects of the 1929 World Economic Crisis on the Turkish Economy on the Minutes of the Turkish Grand National Assembly	
Dr. Öğr. Üyesi Recep TEMEL, Dr. Öğr. Üyesi Berkan KARAGÖZ	598
Siyasal Krizler Bağlamında 1960 ve 1980 Askerî Darbelerinin Siyasal Partilere Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması / The Comparison of the Attitudes of the 1960 and 1980 Coups in the Context of Political Crises to the Political Parties	
Dr. Öğr. Üyesi ALİ ÇİFTÇİ	624
Türk Siyasal Yaşamında Yerleşik Yabancı Kökenli Göçmenlerin Olası Rolü / The Possible Role Of Migrants in the Turkish Political Life	
Doç. Dr. O. Can ÜNVER	633
Kamu Yönetimi Alanındaki Krizlerin Çözümünde Arabuluculuk Yönteminin Uygulanabilirliği / Applicability of Mediation Method for Elimination of Crisis in The Field of New Public Management	
Dr. Cengiz SARI	639
Suriye Savaşı Sonrasında Türkiye’ye Gelen Mültecilerin Türkiye Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkisi / The Effect of Syrian Refugees in Turkey on the Socio-Economic Structure of Turkey After the Syrian War	
Doç. Dr. Zübeyir TURAN, Yüksek Lisans Öğrencisi Merve LEVENT	658

Anayasa Mahkemesi Kararlarının Anayasa Değişikliklerine Etkisi / Impact of Constitutional Court Decisions on Constitutional Amendments	
Arş. Gör. Gülnihal Ahter YAKACAK	673
Türkiye'nin Van Depremindeki Kriz Yönetiminin Uluslararası Medyada Yansıması / Reflection in The International Print Media of Turkey's Crisis Management at The Earthquake in Van	
Dr. Serkan ÖKTEN, Doktorant Azize ÖKTEN	683
Türkiye'de Bütünleşik Afet Yönetimi Sistemi ve Kriz / Integrated Disaster Management System and The Crisis in Turkey	
Dr. Öğr. Üyesi Hazal Ilgın BAHÇECİ, Dr. Öğr. Üyesi Seçil Gül MEYDAN YILDIZ	712
Oyun Teorisi'ne Yeni Bir Bakış: Herestetik Bilimi ve Bilimsel Hırsızlık (İntihal) / A New Look at Game Theory: Heresthetics and Scientific Theft (Plagiarism)	
Dr. Öğr. Üyesi Sara ONUR.....	732
Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Muhafazakâr İdeoloji Krizi / The Ideological Crisis of Conservatism in The First Years of the Republic of Turkey	
Dr. Öğr. Üyesi İsmail SAFİ.....	745
İaşe Ekseninde Yozgat'ın İstiklâl Harbi'ne Sağladığı Katkıları / In Terms of Material and Supplies the Contributions Yozgat Made to The Turkish War of Independence	
Dr. Öğr. Üyesi Hülya TOKER.....	760

KÜRESEL GERİ ÇEKİLME VE ULUS DEVLETİN YENİDEN DÖNÜŞÜ BAĞLAMINDA BATI AVRUPA'DA RADİKAL SAĞIN YÜKSELİŞİ

Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ

İnönü Üniversitesi,

İİBF,

Uluslararası İlişkiler Bölümü

karadag.ahmet@inonu.edu.tr

Araş. Gör. Mehmet Nazım UYGUR

Şırnak Üniversitesi

İİBF

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

mn_uygur@hotmail.com

Özet

İkinci Dünya Savaşından sonra reddedilen ve kınanan radikal milliyetçilik anlayışının günümüzde yeni versiyonu ile tüm dünyanın gündeminde olduğu görülmektedir. Küreselleşme ile birlikte başlatılan bütünleşme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlandığı yorumları yapılan günümüzde, eş zamanlı olarak radikal/popülist/aşırı sağın da bir yükseliş yaşadığı olgusu birçok çalışmaya konu olmuştur. Bunun en yaygın örneği Avrupa ülkelerinde görülmektedir. Radikal sağ partilerin Avrupa Birliğinden çıkma istekleri, göçmen ve yabancı karşıtı söylemleri ve içine kapanma arzusu taşıyan topluluklar bu ivmeyi net olarak gözler önüne sermektedir. Küresel kriz ve ulus devletin yeniden dönüşü olarak yorumlanan bu gelişmeler incelenmeye değerdir. Bu çerçevede çalışma, küreselleşme ve ulus devlet kavramlarını, bunlarını tarihsel gelişimini ve neyi ifade ettiklerini, günümüzde büyük sıçrama yaşayan radikal sağ anlayışın bu kavramlarla ne kadar bağlantılı olduğunu Batı Avrupa ülkeleri örneği çerçevesinde açıklamayı amaçlamaktadır. Küreselleşmenin sağladığı birçok şeyi tehdit olarak algılayan ve ulus kavramına sarılan siyasi anlayışların Batı Avrupa ülkelerinde her geçen gün daha da güçlendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, ulus, ulus devlet, radikal sağ, milliyetçilik.

THE RISE OF RADICAL RIGHT IN WESTERN EUROPE IN THE CONTEXT OF GLOBAL RETREAT AND THE RETURN OF THE NATION STATE

Abstract

It is clear that the modern world with the new version of the extreme nationalism that has been rejected and condemned after the Second World War is on the agenda of the whole world. It is seen that in this understanding which is weakened by the influence of globalization, simultaneous radical / populist / extreme right is also rising in the present day when the attempts of the initiated integration have also ended with a failure. The most common example of this is seen in European countries. The desire of the extreme right-wing parties to leave the European Union, anti-immigrant and anti-foreign rhetoric, and communities with a desire to close into it, clearly show this momentum. These developments, which are interpreted as the result of global crisis and the re-emergence of the nation-state, are worth examining. This framework aims to explain the relevance of the concepts of globalization and nation-state to their historical development and what they express, and to what extent the extreme right-wing concept of today's great leap is linked to these concepts by the example of Western European countries.

Key Words: Globalization, nation, nation state, radical right, nationalism.

Giriş

Küreselleşme süreci, devlet altı toplulukların önünü açıp ulus devletin egemenliğini aşındırırken küresel geri çekilme ulus devletin yeniden güçlü bir biçimde dönüşünü imlemektedir. Bu geri dönüşü besleyen en temel unsur güvenidir. Güven üzerinde yıkıcı etkiye bulunan faktörler küresel sermayeden ekonomik ilişkilere, devlet altı toplulukların güçlenmesinden kimlik eksenindeki ayrışmalara kadar geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır.

Aşırı sağ söylemin hızla arttığı, devletlerin savaş hazırlığı yapar gibi güvenlik politikalarına sarılıp hızla silahlandıkları ve ekonomik krizlerin sıkça yaşandığı süreçte radikal eğilimlerin destek görmesi kaçınılmazdır. Çünkü böyle durumlarda güven azalmakta ve her öteki düşman konumunda görülmektedir. Aşırı sağ partilerin Avrupa’da bu kadar destek görmesinin sebeplerinden biri de budur. Batı Avrupa’da seçmenler, küreselleşmenin sınırları kaldıran etkisinden şikayet etmektedirler. Çünkü küreselleşmenin sağladığı bu imkanlardan dolayı kendi ulusunu ilgilendirmeyen, kendi dışında yaşanan krizlerin kendilerine yansıyacağını düşünmektedirler. Bu yüzden buna engel olmak için duvarlar öreceğini vaat eden siyasi yapıları destekleme eğilimi göstermiştir. 2000’li yıllarda İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve milliyetçiliğin Avrupa’da yükselmesinin sebebi de budur. İlginç bir biçimde küreselleşme sürecinde etkin olan radikal hareketler küresel geri çekilme sürecinde de araçsal bir etkiye sahiptirler. Çalışmanın örneklemini oluşturan Batı Avrupa ülkelerinden İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya ve Hollanda’da radikal sağ partilerin seçimlerde başarılı olmasının sebebi de ekonomik olarak içe kapanmışlığı vaat etmek ve göçmen karşıtı söylemlerde bulunması olmuştur.

Ulus Devlet Karşısında Küreselleşme

1600’lü yıllardan itibaren Vestfalia anlaşması ile ortaya konan “sınırları belli devlet” gibi gelişmelerin ve Fransız Devrimi ve İmparatorlukların yıkılmasının sonucunda oluşan milliyetçilik dalgalarının da etkisi ile büyük gelişme yaşayan ulus devletin küresel dönemde yok olmaya yüz tuttuğu ifade edilmiştir. Çünkü küreselleşme ve ulus devlet birbirine zıt iki olgudur. Öncelikle küreselleşme ve ulus devletin ne ifade ettiğini anlamak ve iki olgu arasındaki etkileşimi ortaya koyabilmek için teorik bir çözümleme yapmak yerinde olacaktır.

Devlet, belirli bir sınır dahilinde egemen bir hükümet yetkisi tesis eden ve bir dizi daimi kurum aracılığıyla otorite uygulayan bir siyasi birliktir (Heywood, 2011: 127). Devletten bahsettiğimizde karşımıza üç unsur çıkmaktadır: **millet** (birbirine ortak kültür ve/veya etnik köken gibi unsurlarla bağlı insanlar topluluğudur), **ülke** (belli sınırları olan bir milletin devamlı olarak yaşayabileceği toprak parçasıdır), **egemenlik** (millet ve ülke üzerindeki yetkilerin tümüdür) (Ay ve Uçar, 2015: 197). Sınırlanan siyasi iktidar anlayışı ile birlikte modern devlet kavramı ortaya çıkmıştır. Kökeni feodal düzene kadar götürülebilen modern devlet, zaman içinde feodal düzenin mutlakiyetçi yönetime, mutlakiyetçi yönetimin de modern devlete evrilmesi ile şekillenmiştir (Kotan, 2016: 10-12). Modern devletin meşruiyet zemini ulus kavramına dayanmaktadır (Durdu, 2009: 38-40). Ulus, yani millet kavramı ise kültürel, siyasal ve psikolojik unsurların şekillendirdiği karmaşık bir olgudur (Heywood, 2013: 201-203).

Dolayısıyla ulus devleti; ortak maddi ve manevi öğelerin şekillendirdiği, meşruiyeti ulus kaynaklı olan, bireylerin siyasi katılım ile bütünü parçası olduğu bilincine ulaşmasını sağlayan, yasama, yürütme ve yargının yasal bir biçimde sürdürüldüğü bir örgütlenme olarak tanımlamak mümkündür (Eşki Uğuz ve Saygılı, 2016: 129-131).

Küreselleşme sürecinin karmaşıklığı süreç karşısında araştırmacıların tepkisinin birbirinden oldukça farklı gerçekleşmesine neden olmuştur. Öyle ki kimi araştırmacılar küreselleşmenin, kapitalizmin gelişimini, kimi devletin dönüşümünü, kimi ise güçlü bir ulus devleti ifade ettiğini belirtmiştir. Aşağıdaki tablo bu bakımdan son derece açıklayıcıdır.

	Aşırı Küreselciler	Kuşkucular	Dönüşümcüler
Yeni Olan Ne?	Küresel Bir Çağ	Ticaret Blokları Daha Zayıf Jeo-Yönetişim	Küresel Karşılıklı Bağımlılık
Hakim Özellikler	Küresel Kapitalizm Küresel Yönetişim Küresel Sivil Toplum	1890’larda olduğundan daha az karşılıklı bağımlılık	Yoğun ve derin küreselleşme
Ulusal Hükümetlerin Gücü	Geriliyor ve Aşınıyor	Güçleniyor ve Çoğalıyor	Yeniden İnşa Ediliyor
Küreselleşmenin İtici Gücü	Kapitalizm ve Teknoloji	Devlet ve Piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma Kalıpları	Eski Hiyerarşilerin Aşınması	Artan bir şekilde Güney’in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim Motif	McDonalds, Madonna, vs.	Ulusal Çıkar	Siyasal Topluluğun transformasyonu
Küreselleşmenin kavramlaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesiyle	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle
Tarihsel Yörünge	Küresel Uygarlık	Bölgesel bloklar Uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık: Küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus Devletin sonu	Uluslararasılaşma devletin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor.

Kaynak: (Bozkurt: 2002).

Bu üç yaklaşımdan radikaller küreselleşmeyi ulus devletin sonu olarak görürken, küreselleşmeye kuşku ile bakanlar bunun abartıldığını ve geçmişte dünya ekonomisinin

bugünden daha fazla bütünleştiğini ifade etmektedirler. Ulus devleti de küreselleşmenin bir mağduru olarak görmediklerini ifade etmektedirler. Dönüşümcüler ise hem Ulus devletin dimdik ayakta durduğunu hem de radikallerin dediği gibi Ulus devletin sonunun geldiğini reddetmektedirler. Onlara göre bu süreç ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırdıkları bir süreçtir. Küreselleşmeyi bir dönüşüm süreci olarak görenler aslında çalışmamızın da hipotezlerinden olan ve ulus devletin yeniden uluslararası sistemde önem kazandığını ortaya koyan ifadeleri desteklemektedir.

Siyasetin bölgesel ve ulusal sınırları aşır küresel bir nitelik kazanması karşılıklı bağımlılıkların artmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden küreselleşme, *“yaşamlarımızın, giderek bizden çok uzaklarda alınan kararlar ve gerçekleşen olaylar tarafından şekillendirilmesi anlamına gelen karmaşık karşılıklı bağlanmışlık ağlarının ortaya çıkışı”* (Heywood, 2013: 27-29) şeklinde tanımlanmaktadır. Yine her toplum, her ideoloji veya her filozof ve bilim insanı küreselleşmeyi farklı tanımlayabilmektedir. Yani aslında herkesin mutabık olduğu bir küreselleşme tanımı yapmak oldukça güçtür. Örneğin, Nye ve Welch (2010: 342-344) küreselleşmenin ülke sınırlarını kaldırmadığını sadece geçirgenleştirdiğini bu yüzden tam anlamıyla bir küreselleşmeden bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre zengin ülkeler arasında bile göze çarptan çok daha az küreselleşme vardır. Çünkü gerçekten küreselleşmiş bir dünya piyasasında malların, insanların ve sermayenin serbest dolaşımı ve benzer faiz oranları olurdu. Dolayısıyla küreselleşme evrensel bir topluluğun oluşması anlamına gelmez. Ulus devletin tekrar güçlenmesi ve duvarların yükselmesi de küreselleşmenin bu güçsüzlüğünden kaynaklanıyor olabilir.

Dunn (1999: 190-194) beş tip küreselleşmeden bahsetmektedir. Bunlar: ekolojik kısıtlamalar, kültürel küreselleşme, iletişimin küreselleşmesi, ekonomik küreselleşme ve politik küreselleşme. Ekolojik kısıtlamalardan kasıt hassas ekosistemimiz ve ekolojik risklerin küreselleşmesi nedeniyle küresel tehditleri ifade etmektir. Kültürel küreselleşme de ise Batı kökenli değerlerin tüm dünyaya yayılmasını ifade etmektedir. En genel tabiri ile kültürel etkileşimin yaygınlaşması anlamını taşımaktadır. İletişimin küreselleşmesini de bu çerçevede ele alınabilmektedir. Küreselleşmenin ekonomik boyutunu piyasalar, finans, mal ve hizmetler ile uluslararası şirketlerin oluşturduğu ağlar arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Siyasi küreselleşme ise uluslararası politik yapıların kurumsallaşmasını ifade etmektedir. Yani Küreselleşme, ülkeler arasında fiziksel ve ekonomik egemenliklerin törpülenmesi anlamını taşır. Küreselleşmenin batı değerlerini tüm dünyaya yayılmasını söz konusu olduğu gibi Batı'ya da dünyanın birçok yerinden kültür ve değer transferi olabilmiştir. Radikal sağın karşı çıktığı temel şeylerden biri de budur.

Küreselleşme ulus devleti yok etme amacı gütmüş müdür sorusu çok tartışılmıştır ama net olarak söylenebilecek şey şu ki ulus devlet küreselleşmenin önünde büyük bir engel olmuştur. Dünyanın her yerinde istediği gibi üretim yapabilmek, istediği gibi mal ve hizmet satmak ve daha önemlisi de sıcak para denen spekülâtif parasını bütün dünyada istediği gibi dolaştırmak, en yüksek kâr oranı neredeyse, anında oraya ulaşmak... İşte bu serbestliğini, kendi güvenliğini ve karını gerçekleştirmek için sermaye, dünyadaki bütün engellerin kaldırılmasını

istemiştir. Bu engellerden kasıt ülkelerin sınırları veya sınırlar içinde kural koyma güçleri olarak ifade edilmektedir. Küreselleşmenin önünün açılması için devletin eritilmesi ve gücünün kırılması gerekmiştir (Eroğlu, 1996: 46-49).

İşte küreselleşme ile birlikte özellikle 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve SSCB'nin dağılışı tüm dünyanın özgürleştiğine dair bir inancın doğduğu yıllar olmuştur. Fukuyama'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından birkaç ay önce yayınladığı meşhur "Tarihin Sonu" makalesinde liberal demokrasinin ve kapitalist ekonominin nihai zaferini ilan ettiğini belirtmiştir. Halbuki Marx ve Hegel gibi kendisinden önceki düşünürler ise tarihin ilerlemeci bir akışının olduğunu ve bir amaca göre şekillendiğini iddia etmişlerdir (Arıboğan, 2017: 10-15). Başlayan her dönemin başladığı gibi bittiği bir realitedir. Refahın, barışın ve istikrarın rotası olarak görülen ve vazgeçilmez olarak kabul edilen küreselleşme sürecinin de bir sonu var mıdır? 2010'lu yıllar böyle bir sürece mi işaret etmektedir? Bu gibi sorular çalışmanın cevap aradığı ve ulus devlet ile küreselleşme arasındaki etkileşimi ortaya koyabileceği düşünülen önemli sorulardandır. Şu aşamada küreselleşmenin sonu mu geldi veya ulus devlet geri mi geliyor gibi tartışmalara ışık tutabilecek bir analize değinmek gerekecektir. Nicolai Kondratieff'in bu analizi, kapitalist ekonomilerde 1929 buhranı öncesinde gözlenen ekonomik kriz eğilimi üzerinedir. Kondratieff geniş bir dalgalanmanın parçası olarak kapitalist ekonomilerde görülen "kriz-toparlanma-canlanma-kriz" şeklinde bir ekonomik döngüden bahsetmektedir (Küçükylmaz, 2011: 182-184). Bu analiz bir değişim ve dönüşümün kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Tıpkı büyük buhran ve sonrası ve 1970'lerdeki petrol krizi ve sonrası yaşanan canlanmaların tekrar krize dönüşmesi gibi. 20. Yüzyılın son çeyreğinde yıkılan duvarlar ön planda iken 2010'lu yıllarda ise inşa edilen duvarlar ön plandadır. Bu durum Kondratieff'in döngüsüne somut bir örnek niteliğindedir. Ulus devletin sonu diye nitelendirilen süreçte küresel köy, sınırların geçirgenliği, ulusallığın bitişi gibi kavramlardan söz edilirken günümüzde elektrikli çitlerden ve sınırların bariyerlerle örülmesi önem kazanmıştır. Bu çitlerin, bariyerlerin ve duvarların küreselleşme ideolojisine ve aktörlerine karşı dikildiğinde kuşku yoktur (Arıboğan, 2017: 12-14). Çünkü bunlar mevcut düzenin ekonomik, sosyal ve siyasal koşullarına karşı bir itiraz anlamı taşımaktadır. Bu itiraz ve karşı duruş günümüzde sağ siyaset tarafından desteklenmektedir. Yeni tip milliyetçiliğin bir başka yüzü olarak ortaya çıkan bu karşı duruş yabancı düşmanlığı ile beslenmektedir. Yani radikalleşen bir yeni sağ siyaset vardır.

Radikal Sağ ya da Sağın Radikalleşmesi

Radikal sağ ideolojik ya da siyasal olarak yeni bir fenomen değildir. Bunun için 19. yüzyıla kadar gidilebilir. Söylenilecek şey günümüzde yeni bir radikal sağ anlayışı yani aşırı milliyetçi bir sağ dalgası mevcuttur (Kallis, 2015: 9-11). Radikal sağ, bu anlayışı temsil eden partilerin yabancı düşmanlığı ve temsili demokrasi ve mevcut demokratik kurumlarının çalışma biçimine karşı duruşları ile bilinmektedir (Dunn, 2015: 374-376). Literatürde radikal, aşırı veya popülist sağ olarak zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılan bu kavramları ayırmak gerekmektedir. Radikal sağ ve aşırı sağ aynı şeyi ifade etmemektedir. Aşırı sağ, demokratik sistemin kurallarını, eşitlik ilkesini, bireysel özgürlüğü ve siyasal aktörlerin tamamının eşit haklardan yararlanmasını reddeden ve bunun yerine ırk, etnik köken, din gibi kişisel özelliklere

dayalı otoriter bir sistemin savunuculuğunu yapan, hem kendi ülkesinde hem dış politikada siyasi amaçlarına ulaşmak için ‘şiddeti’ gerekli bir araç olarak kabul eden görüş olarak ifade edilmektedir (Betz ve Immerfall, 1998: 1-2). Radikal sağ ise ABD’de, Amerikan değerlerine ve çıkarlarına yönelik görülen tehditlere karşı geliştirilen sosyo-politik hareketler, siyasi gruplar ve siyasi partiler için kullanılan bir kavramdır. Radikal sağın içerdiği popülist unsurlar kavramın ne anlama geldiğini ve kimler için kullanıldığını açıklığa kavuşturmaktadır. Bu unsurlar yabancı ve göçmen düşmanlığı, yerleşik kurumlara yönelik hoşnutsuzluk ve eleştiri, karizmatik bir lider etrafında kenetlenme, ekonomik ve sosyal krizlerin yarattığı sorunlara yapılan vurgu ve bundan en fazla etkilenen sınıflara yönelik sesleniş, yurttaşlarını koruyan ve refah sağlayan güçlü bir devlet vaadi, “yeniden güçlü bir ülke ve ulus” söylemi; korumacılık ve liberalizm karşıtlığı gibi unsurlardır (Zabcı, 2017: 36-38).

Küreselleşmeye karşı gelişen ya da gelişmesi ile küresel geri çekilmenin gerçekleşmesini sağlayan radikal sağ ve yeni milliyetçiliğin tekrar ulus devlete dönüş arzusu içinde olduğu gözlemlenmektedir. Radikal sağcı popülist partiler yerleşik sosyo-kültürel, sosyo-politik sistemin, serbest pazarın ve devletin rolünün köklü bir şekilde küçültmesini red etmeleri konusunda radikal olarak anılmaktadırlar. Benzer şekilde ortaklığa ve ortaklığın ortaya koyduğu üstün sağ duyuya karşı geldikleri için radikaldirler. Kısacası radikal sağ, birey ve ekonomi üzerindeki klasik liberal pozisyonu aşırı ve entelektüel yeni sağın sosyo-politik gündemi ile birleştirmeye çalışmaktadır (Betz, 1993, 412-414). Günümüzde üzerine yoğun çalışmalar yürütülen ve giderek güçlendiği düşünülen sağın bu versiyonunun böyle bir ivme kazanmış olmasının ve bunun toplumda karşılık bulmasının elbette çeşitli nedenleri vardır. Bunlar yoğun olarak küreselleşmenin yaşadığı krize bağlayanlar varken buna nispi temsili sistemin de sebep olduğunu belirtenler mevcuttur. Bununla ilgili detaylar çalışmada verilen örnek ülkeler kısmında seçmen profilini de göz ardı etmeden verilmiştir.

Küresel Geri Çekilmede Radikal Sağ: Batı Avrupa Örneğinde Bağlamlar ve Nedenler Üzerine Bir Analiz

Radikal sağ partilerin bugün ele alındığı şekliyle oluşumu 1970-1980’lere denk gelmektedir. Bu döneme gelene kadar savaş sonrası dönemin koşullarında ortaya çıkan neo-faşist partizan ve partizan olmayan hareketler, tarihsel faşizmin yeniden yorumlanmış bir haliyle aşırı sağ siyasal alana hakim olmuştur. Aşırı sağın yükselişi ile ilgili iki önemli olgu göç ve İslamofobidir. İkiz kulelerin yıkılması, Madrid ve Londra gibi şehirlere yönelik saldırılar İslam’ın bu aktörlerce şiddet yanlısı, siyasi ve askeri çıkarları arttırmak için kullanılan bir ideoloji, Batı demokrasisini yıkmak isteyen ‘işgalci güç’ şeklinde kurgulanmasına hizmet etmiştir (Uzunçayır, 2016: 70-72). 1980’lerden günümüze kadar Avrupa’da radikal sağ partilerin ciddi destek aldıkları görülmektedir. Bu partilerin temel özellikleri etnik milliyetçilik konusunda ortak payda sahibi olmalarıdır. Genel hedefleri ülkenin kültürünü korumak ve mümkün olduğu kadar ulusun etnik olarak homojen olmasını sağlamaktır. Elbette bunların başarılabilmesi için girişilen çaba yabancı, göçmen, azınlık düşmanlığını tetiklemekte ve dışlayıcı bir tutum ortaya çıkmaktadır (Rydgren, 2017: 485-487).

Küresel geri çekilme ile yaşanan dönüşümden bahsedilirken ABD ve dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Avrupa’da da popülizmin büyük ivme kazandığı sürece atıf yapılmaktadır. Bazı araştırmacılar Avrupa’da yaşanan dönüşümün ilerici neoliberalizme karşı bir savaş olduğunu belirtmektedir. Toplum şirket küreselleşmesini, neoliberalizmi ve bunların savunucusu olan politik kurumları reddetmektedir. Çünkü seçmenler günümüzdeki finansal kapitalizmin karakteristik öğeleri olan kemer sıkma politikalarına, serbest ticarete, yıkıcı borçlanmalara ve düşük ücretli, güvencesiz işlere hayır diyor. Neoliberal politikaların sunduğu özgürlüklerin uluslarını tehdit ettiğini düşünmekte ve dolayısıyla aşırı sağcı söylem artık Avrupa’nın yeni merkez söylemi haline gelmektedir (Fraser, 2017: 58-59).

Bunun seçimlere yansımalarını analiz etmek için ve radikal sağ siyasetin ne denli ivme kazandığını göstermek için Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Avusturya ülkelerini incelemek faydalı olacaktır. Çünkü marjinal bir konumda siyaset hayatlarını sürdüren bazı partilerin özellikle 2008 krizi ve Arap Baharı ile birlikte ekonomik ve politik etkenlerin birleşmesi ile büyük ivme kazandıkları görülmektedir. Örnek ülkeler çerçevesinde bazı radikal/popülist/aşırı sağ partiler aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Ülke	Radikal/Popülist/Aşırı Sağ Partiler
Almanya	Almanya için Alternatif (AfD)
Fransa	Ulusal Cephe (FN)
İngiltere	Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP)
Hollanda	Özgürlük Partisi (PVV)
Avusturya	Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ)

Avrupa’da radikal ya da aşırı sağ söylemin karşılık bulmasının sebebinin ne olduğu sorusu büyük önem taşımaktadır. Bu konu ile ilgili Almanya’da yapılan bir araştırma küreselleşme, ulus devlet ve radikalleşme kavramlarının toplumsal algı açısından ne ifade ettiğini gözler önüne sermektedir. Daha doğrusu aralarındaki etkileşimi ortaya koymaktadır. Araştırmanın bulguları küreselleşme korkusunun, politik ana akımdan uzaklaşma taleplerinin ardındaki belirleyici faktör olduğunu göstermektedir. Yani Popülist partilere destek veren toplumu motive edici en önemli olgu küreselleşme korkusudur. Örneğin: Almanya’da, sağ kanat Alternatif Für Deutschland (AfD) taraftarlarının yüzde 78’i, Fransa’da, Ulusal Cephe (FN) seçmenlerin yüzde 76’sı, Avusturya’da, Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) destekçilerinin yüzde 69’u, Hollanda’da PVV taraftarlarının yüzde 57’si ve Büyük Britanya ‘da UKIP taraftarlarının yüzde 50’si küreselleşmekten korkuyor (De Vries ve Hoffmann, 2016: 3-5). Görüldüğü gibi bir tarafta sisteme karşı küresel muhalefetin, diğer tarafta da dikkate değer seçim başarılarıyla bu sisteme katılımın olanaklı olması arasında, karakterleri veya hükümet pratikleri ve tarihleriyle popülist ve yabancı düşmanı bir sağ ortaya çıkmıştır (Camus, 2011: 33-32).

Küreselleşmenin yarattığı bu dalgaya ekonomi penceresinden bakıldığında radikal sağın popülist argümanlarının karşılık bulmasını daha anlamlı kılmaktadır. Küreselleşme sermayenin serbest dolaşımının önünü açması ile uluslararası ticaretin de artmasını sağlamıştır. Uluslararası ticaretin artması da karşılıksız transferleri arttırmaktadır. Örneğin AB ülkelerinin birbirleri ile yaptıkları dış ticarete zarar gelmemesi için zor durumdaki ülkelere yaptıkları yardımlar gibi. Almanya'nın Yunanistan, İspanya ve İtalya gibi ülkelere ekonomik yardımda bulunması bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu ülkelere herhangi birinin ekonomisinin çökmesi Almanya ekonomisini de derinden sarsacağı için Almanya söz konusu yardımlarda bulunmuştur. Fakat yardımda bulunan ülkelerdeki radikal sağ partilerin bu yardımları reddetmesi ve başkaları yüzünden ekonomilerinin küçüleceği iddiaları toplumda karşılık bulduğundan radikal sağ eğilimi her geçen gün artmaktadır. Bu yüzden birliklerden uzaklaşmakta ve küreselleşmenin getirdiği birçok şeyi reddetmektedirler. Örnek ülkelerdeki söz konusu siyasi partilerin seçim performansları ve politik görüşlerini incelemek ve bunların seçimde neden karşılık bulduğunu ortaya koymak konunun anlaşılabilirliğini arttırması açısından büyük önem taşımaktadır.

Radikal sağın yükselişine etki eden iki temel olgunun İslamofobi ve göç olduğunu belirtmiştik. Oldukça yoğun bir sığınmacı nüfusun kabul edildiği Almanya gibi ülkelerde iç ve dış siyasetin gündemini işte bu göç meselesi oluşturur hale gelmiştir. Bu durum da AfD gibi aşırı sağ partilerin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Uzunçayır, 2016: 70-72). 2017 seçimlerinde yüzde 13'lük oy oranı ile 95 sandalye elde eden AfD 'nin bir önceki seçimlere oran ile oyunu yaklaşık yüzde 9 arttırdığı görülmektedir. Bu Almanya'daki radikal sağ eğilimin gidişatını görmek açısından değerli bir veridir. Ülkenin en büyük partileri olan CDU (Almanya Hristiyan – Demokrat Birliği ve SPD'nin (Almanya Sosyal – Demokrat Partisi) ciddi oy kayıpları yaşadığı gözlemlenmektedir. Analizlere göre savaş sonrası dönemden günümüze en düşük oylarını alan bu partilerden AfD'ye ciddi oranda oy kaybı bildirilmektedir. SPD seçmeninin üçte ikisinin ve CDU/CSU oylarının da yüzde 40'ının AfD'ye geçtiği gözlemlenmektedir. Hükümetin kurulabilmesi için 355 parlamenterin gerekli olduğu Almanya'da koalisyon tek seçenek olmuştur. Burada da CDU AfD ile koalisyon yapmayacağını bildirmişti.

Yukarıda da değinildiği gibi 2013 seçimlerine oranla 9 puanlık bir atış ve 95 milletvekili ile parlamentoda yer alan AfD'nin seçim programına bakıldığında diğer birçok Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi burada da radikal sağ, güvenlik odaklı ve milliyetçi politikanın karşılık bulduğu görülmektedir. AfD'nin 2017 seçim programında yer alan vaatler bu popülist siyasetin yükseldiğini göstermektedir. Şöyle ki, özellikle Türkiye'yi de ilgilendiren konulardan biri olarak Müslüman topluma bakışı dikkat çekmektedir. Programda İslam Almanya'ya yerleşmemelidir. Çünkü AfD, onun genişlemesini ve Müslüman sayısındaki artışı ülkemiz, toplumumuz ve değerlerimiz için bir tehdit olarak gördüğünü belirtmektedir (AfD Party Programme, 2017: 47-49). Neticede radikal sağ politikaları ile bilinen ve özellikle göçmenler, islamofobi ve güvenlikle ilgili radikal çıkışlar yapan AfD seçimden daha da güçlenerek çıkmıştır. Bunların yanı sıra yukarıda da değinildiği gibi Avrupa'nın en büyük ekonomilerinden olan Almanya'nın karşılıksız tasarrufları da büyük tepki toplamaktadır. Aslında ekonomik açıdan bakıldığında Almanya'nın özellikle Yunanistan ekonomisini düzeltmek için yaptığı yardımların Alman ekonomisinin geleceği için büyük anlam taşıdığı ifade edilebilir. Yunan

ekonomisinin çökmesi İspanya ve İtalya’da yaşanan benzer sıkıntılardan dolayı küresel finans kuruluşlarının AB ülkelerine yönelik güvenlerinin kaybolmasına ve tüm tasarruflarını çekmelerine sebep olabilecekti. Bu da domino etkisi yapacağı gibi Almanya’nın dış ticaretini düşürecek ve belki de şuan yaptığı karşılıksız tasarruflardan çok daha fazla kayıp yaşayacaktı. Teorik olarak bu böyle iken muhalefet radikal sağ partiler popülist bir yaklaşımla mevcut iktidarların kendi vatandaşını kemer sıkmaya zorlayarak başka ülkelere yardım etme girişimlerini çok iyi kullanmışlardır.

Birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Fransa’da da tarih boyunca popülist sağın değişik türlerine rastlanmıştır. Fakat 1950’lerden beri siyasal yapının da etkisi ile bu tür hareketler pek etkili olamamıştır. Hatta ‘aşırı sağ’ unsurların bir koalisyonu olarak 1972 yılında tarih sahnesine çıkan Front National (Ulusal Cephe) de bu durumdan azade değildir. Parti 1980’lerin başına kadar anti-sistemik bir hareket olarak marjinal kalmış, hiçbir seçimde varlık gösterememiştir. Ancak partiyi istisnai kılan tüm kurumsal zorluklara rağmen uzun yıllar yaşamını sürdürmüş hatta istikrarlı şekilde yükselişine devam ederek Avrupa’daki benzer partiler için adeta bir prototip olmayı başarmış olmasıdır. Öyle ki bu yükseliş, neticede sistemin kendisini de bizatihi sorgular hale getirmiştir. Üstelik gelinen noktada, popülizmin yeni bir güç olarak radikal sağ bir partiyi öne çıkarması sistemin önemli bileşenleri olan geleneksel sağ/sol partileri de krize sürüklemekte değişime zorlamaktadır (Saç, 2017: 266-268). Dolayısıyla demokrasi pratiğinin çok uzun yıllara dayandığı bilinen Fransa’da popülizmin toplumda daha çok karşılık bulduğu görülmüştür.

Fransa’da Jean Marie Le Pen yıllarca antisemitik ve aşırı sağ savunun söylemleri ile belirli bir zemin bulabilmiş ama yukarıda da değinildiği gibi marjinal bir hareket olarak kalmıştır. Buna karşın Marine Le Pen, 2012’de Ulusal Cephe’nin lideri seçilmesinin ardından cumhurbaşkanlığı seçimlerinde en çok oy alan üçüncü parti olmuştur. 2017 seçimlerinde şaşırtıcı bir şekilde merkez sağ ve merkez solun adayları ilk turda elenmişlerdir. Aşırı sağın temsilcisi Marine Le Pen ikinci tura kalmış ve ikinci turda oyların %35’ini toplayabilmiştir ki bu temsil ettiği hareket açısından büyük bir zaferdir (Arıboğan, 2017: 76-78). Bu politikalara destek de çoğunlukla orta sınıf ve küçük iş adamları ve çiftçilerden gelmiştir. Le Pen göreve geldiğinde öncelikle partiyi şeytanlaştırma girişimlerinden kurtarmaya çalışmıştır. Bu politika sadece partinin radikal takipçilerini değil aynı zamanda anti-semitizmden göçmen karşıtı politikalara ve İslamofobik konumdan Fransız halkının korunmasına karşı radikal güvenlikçi politikalara kadar birçok olguyu beraberinde getirmiştir (Greven, 2016: 1-3). Bir başka etken olarak Avrupa Birliği gösterilmektedir. Bu etken de AB karar alma mekanizmalarının anti demokratikliğine ilişkindir. Demokrasi açığı (democracy deficit) olarak da tanımlanan bu durumda ulusal devletler önemli yetkilerini Brüksel’e devretmekte, ancak bu yetkileri; halka karşı doğrudan sorumluluğu bulunmayan bürokratlar kullanmaktadır. Sonuç olarak ulusal devletler, bir takım kontrol mekanizmalarının kurulmasını garanti altına almadan, etki alanlarını daraltmış olmaktadır. AB’nin karar alma mekanizmalarının anti-demokratikliğine ilişkin rahatsızlık, özellikle siyasi meşruiyetin devletle sıkı sıkıya bağlı olduğu Fransa’da daha da fazla olmuştur. Devlet ülkede, ekonomiyi düzenleyen; Fransız kültürünü koruyan; refahın dengeli dağılımını sağlayan rollerinin ötesinde, demokrasinin de yegâne garantörüdür. Bu

nedenle devletin yetkilerinde bir azalma, halk için bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle de AB karşıtları Avrupa Parlamentosu için daha fazla yetki istemek yerine, Birliğin sosyal meşruiyetinin sağlanması için daha güçlü ve kapsayıcı devlet müdahalelerini savunmaktadırlar. Almanya örneğinde olduğu gibi Fransızların bakış açısıyla da ekonomik kriz; dış kaynaklı değişimler; ekonomi üzerindeki küresel etkiler ve uluslararası rekabetin hız kazanmasından kaynaklanmıştır. Pek çok ülkede aynı anda belirmiş olması da krizin dış kaynaklı olduğuna delalet etmektedir.

Fransa ve Almanya kadar olmasa da aşırı sağın İngiltere’de özellikle son on yılda bir canlanma yaşadığı görülmektedir. Bunun en önemli temsilcisi konumundaki parti de Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP)’dir. Avrupa Birliği karşıtı UKIP, seçim kampanyalarını yabancı düşmanı söylemlerle yürütmüş ve parti başkanı Farage, İngiltere’de yaşayan yabancıların ülkelerine geri gönderilmesi gerektiğini savunmuştu.

İngiltere’deki seçim sonuçları birçok araştırmacı tarafından dikkatle takip edilmiş ve analiz edilmiştir. Çünkü 2015 seçimlerinde yüzde 13’e yakın oy alan UKIP’in 2017 seçimlerindeki oranı yüzde 1,8’de kalmıştır. Bu anlamda İngiltere’de aşırı sağın çöküş yaşadığı yorumları yapılmıştır. Aslında 2015’te alınan oy oranlarının Muhafazakâr ile Liberal Demokratların koalisyon hükümetinin kemer sıkma politikalarına bir tepki sonucu olarak ortaya çıkmış olması bu yorumları doğrular niteliktedir. Fakat Mathew Goodwin (2017), seçim sonuçlarına rağmen UKIP’in İngiltere siyasetinde etkisinin devam ettiğini vurgulamıştır. Ona göre “Bazıları oy oranı yüzde 2’nin altına düşen ve hiç milletvekili çıkaramayan UKIP’in seçimin büyük kaybedenleri arasında olduğunu iddia edebilir ancak başka bir açıdan bakıldığında, UKIP’in seçmen desteğini kaybetmesine karşın ‘savaşı kazandığı’ da iddia edilebilir. Partinin ana hedeflerinin çoğu gerçekleşti. İngiltere Brexit için oy verdiği gibi, Muhafazakâr Parti de UKIP’in pek çok politikasını çaldı. Seçkin liseler açmak ve AB’den gelen göçü kısıtlamak bunlar arasında. Dolayısı ile UKIP kötü bir seçim geçirmesine karşın ulusal siyaset üzerinde hala net ve ispat edilebilir bir etkisi vardır.

Hollanda seçimleri, İngilizlerin Avrupa Birliği’nden ayrılmasının ve ABD Başkanı Donald Trump’ın seçilmesinin ardından Avrupa’daki popülizm için turnusol etkisi olarak görülmektedir. Seçimlerde aşırı sağ parti PVV 150 sandalyeli meclisin 20’sini almayı başardı. Önceki seçim ile kıyaslandığında PVV’nin 5 sandalye arttırdığı görülmektedir.

Seçimde büyük başarı sağlayan bu partinin de aşırı sağ, anti-göçmen ve AB karşıtı olması dikkat çekicidir. Bu politikaları destek gören PVV Hollanda’da çok güçlü bir parti konumundadır. Öyle ki seçimleri VVD’nin kazanması ile Avrupa’da aşırı sağa karşı büyük bir başarı olarak yorumlanmıştır. PVV’nin başarısının altında yatan sebep ise kuşkusuz yaşanan terör saldırıları olmuştur. Fransa, Almanya ve Belçika’da gerçekleştirilen terör saldırıları, Hollanda seçmeninin yüzde 80’inin teröristlerin mülteci sıfatıyla Avrupa’ya sızdıklarını düşünmelerine sebep olmuş, bu durum ise mülteci ve yabancı karşıtlığını besleyen sosyolojik bir zemin ortaya çıkarmıştır. Böyle bir sosyolojide ise partinin İslam karşıtı söylemleri kısa sürede popülizm rüzgarını arkasına alarak partisinin güçlenmesini sağlamıştır (Bayraklı ve

Güngörmez, 2017: 15-17). Örneğin Hollanda’da radikal sağ parti liderleri Müslümanların kadınlara –ve eşcinsellere- ayrımcı davranan, gerici, Hollanda’nın eşitlikçi kültürüyle uzlaşamayacak, kısaca hoşgörüyü yeteneksiz bir kültürden gelmeleri dolayısıyla dışlanmaları gerektiğini savunmuşlardır. Göçmen meselesi hususunda taviz verilebilecek son noktanın, asla yeni göçmen kabul edilmemesi ve mevcut göçmenlerin Hollanda toplumuna entegrasyonunun sağlanması olacağını ifade etmişlerdir. Tıpkı Almanya ve Fransa’da da olduğu gibi küreselleşme yüzünden refahlarının düştüğünü ifade eden radikal sağ temsilciler ve destekleyicilerin de baskısı ile Avrupa ülkelerinde bu refaha erişimde yerlilerin önceliği hususunda önemli bir uzlaşmanın varlığı dikkati çekmektedir (Uzunçayır, 2014: 140-142).

Avusturya’da gücünü gittikçe arttıran FPÖ, bütünleşme hareketini ulusu için büyük tehdit olarak gören, ülkesinde yaşayan azınlıkları sindirmeyi amaçlayan, göçmenleri ulusun birliğine ve değerlerine tehdit olarak algılayan aşırı sağcı popülist bir çizgidedir. FPÖ ikinci dünya savaşından sonra koalisyon ortağı olarak Avrupa’da ilk defa iktidara gelen aşırı sağcı parti olma özelliği ile de dikkat çekmektedir. Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) 2013 seçimlerine kıyasla oylarını yaklaşık 5,5 puan arttırmıştır. Bununla birlikte Halk Partisinin 7,6 oy artışı da aslında radikalizmin yükselişinin göstergesidir. Çünkü FPÖ aşırı sağcı politikalar ile bilinirken Halk Partisi’nin (ÖVP) lideri Sebastian Kurz da İslam karşıtı söylemleri ile öne çıkmaktadır. Sosyal Demokratların (SPÖ) oy oranının ise bir önceki seçime oranla bir değişiklik göstermediği görülmektedir. Nihayetinde ÖVP ve FPÖ aşırı sağ koalisyonu kurarak göreve başlamışlardır.

Avusturya’da da göçmen ve İslam karşıtı popülist söylemler ile destek kazanılmaya çalışılmıştır. Örneğin, Avusturya FPÖ lideri Heinz Christian Strache İslam’ı totaliteryen bir yasal ve sosyal sistemi öngören, 21. yüzyıl faşizmi olarak nitelendirmiştir. Yine Strache, Müslüman ülkelere gelen göçü “üçüncü Türk kuşatması” olarak adlandırmış ve buna her anlamda direnilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Uzunçayır, 2014: 141-143).

Genel itibari ile başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada yaşanan bu radikal sağ eğilimi ve yaşattığı sancılı postnormal bir süreci ifade ettiği belirtilebilir. Postnormal dönemin özelliklerini ifade etmek için 3C kullanılmaktadır: karmaşıklık (complexity), kaos (chaos) ve çelişkiler (contradictions). Küreselleşme etkisi ile tarihte hiç olmadığı kadar insanlar birbirlerine bağımlı olmuştur. Her şey birbiri ile bağlantılı ve bundan ötürü bir yerde yaşanacak karmaşıklık birçok yerde kaos etkisi yapabilmektedir. Nihayetinde de şimdi olduğu gibi toplumların küreselleşme mi yoksa içe kapanma mı gibi çelişkileri yaşadığı postnormal süreçler yaşanmaktadır (Sardar, 2010: 437-440).

Sonuç

Avrupa’da aşırı sağın yükselmesinde ekonomik nedenler önemli rol oynamaktadır. Çünkü istikrar ve düşük işsizlik oranı mevcut hükümete tekrar oy verme eğilimini artırırken ekonominin kötüleşen durumu ve kemer sıkma politikaları seçmenlerin aşırı sağ partilere yönelmelerini sağlamıştır. Avrupa’daki aşırı sağ partiler AB karşıtı partilerdir. Seçim propagandalarında seçimi kazanmaları halinde ülkelerinin AB’den ayrılması için bir

referandum düzenleyeceklerini iddia etmektedirler. Bunun nedeni de AB'nin ulus devletlerin egemenliklerini devredecekleri, ulusu ilgilendiren önemli konularda başka ulusların da karar verme haklarının olacağı, sınırları kaldıran bir proje olmasıdır. Bütün bunlar aşırı sağ partiler tarafından ulusa bir tehdit olarak görülmektedir.

Radikal sağın siyasal başarısının altında yatan sebep, modernleşme ve bireyselleşme sürecinin marjinalize ettiği mavi yakalı işçilere, düşük eğitim seviyesine sahip olanlara işsizlere hitap etmesinden kaynaklanmaktadır. Özetle küreselleşmenin kattığı birçok şeyi tehdit olarak algılayan ve kendileri ile ilgili konularda kendilerinden başka insanların da karar verici konuma gelebileceği tehlikesi yaşayanlar ulus kavramına daha çok sarılmakta ve yabancıyı istememektedir. Almanya, İngiltere, Avusturya, Fransa, Hollanda ve çalışmamızda yer vermediğimiz başka birçok Avrupa ülkesinde aşırı sağ partilerin bu yüzden yükselişte olduğu görülmektedir. Toplumun bir savaş korkusu yaşıyor olabileceği yorumları aşırı sağın yükselişine yönelik yapılan önemli analizlerdendir.

KAYNAKLAR

- Arıboğan, D.Ü. (2017). Duvar, (1. Baskı), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Ay, H., & Uçar, Ö. (2015). Devletin Gelişim Süreci, *İşletme Fakültesi Dergisi*, 16(2), 195-206.
- Bayraklı, E. ve Güngörmez, O. (2017). Hollanda Parlamento Seçimleri ve Aşırı Sağın Yükselişi, *Analiz*, SETA.
- Betz, H. G., & Immerfall, S. (Eds.). (1998). *The new politics of the right: Neo-populist parties and movements in established democracies*. Macmillan
- Betz, H. G. (1993). The new politics of resentment: radical right-wing populist parties in Western Europe. *Comparative Politics*, 413-427.
- Bozkurt, V. (2007). Küreselleşme; Kavram- Gelişim ve Yaklaşımlar. <https://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi: 13.05.2018).
- Camus, J. (2011). “Radikal Sağın Yeni Görünüşleri”, *Neoliberalizmin Egemenlik Aracı Sağ Popülizm: Avrupa’da ki Sağ Popülist Parti ve Hareketler*, (1. Baskı), Ed. Murat Çakır.
- Çöpoğlu, M. O. (2017). Avrupa’da Yükselen Popülist Aşırı Sağ Partiler: Özgürlükler ve Uluslar Avrupası (ENF) Grubu Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(7), 1-17.
- De Vries, C. E., & Hoffmann, I. (2016). *Fear Not Values: Public Opinion and the Populist Vote in Europe*. Bertelsmann Stiftung.
- Dunn, C.C. “Globalisation: A World-Systems Perspective”, *Journal of World Systems Research*, Volume:5, Issue:2, 1999.7
- Dunn, K. (2015). Preference for radical right-wing populist parties among exclusive-nationalists and authoritarians. *Party Politics*, 21(3), 367-380.
- Durdu, Z. (2012). Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(22).
- Eroğlu, C. (1996). “Ulus – Devlet ve Küreselleşme”, *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, (1. Baskı), Der. Işık Kansu, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Eşki Uğuz, H. & Saygılı, R. (2016). Küresel Dünyada Ulus Devlet. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (32), 117-137
- Fraser, N. (2017). “İlerici Neoliberalizme Karşı Gerici Popülizm: Bir Hobson Seçimi”, *Büyük Gerileme Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma*, (1. Baskı), Ed. Heinrich Geiselberger, Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen, Ahmet Nüvit Bingöl, Orhan Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul.
- Goodwin, M. (2017). <https://www.youtube.com/watch?v=BtyHJoGKifE>

Greven, T. (2016). The rise of right-wing populism in Europe and the United States. *A Comparative Perspective [La emergencia del populismo de derechas en Europa y Estados Unidos. Una perspectiva comparada]*. Friedrich Ebert Foundation, Washington DC Office.

Heywood, A. (2011). Siyaset, (5. Baskı), Çev. Bekir Berat Özipek, Adres Yayınları, Ankara.

Heywood, A. (2013). Küresel Siyaset, (1. Baskı), Çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara.

Kallis, A. (2015, January). The Radical Right in Contemporary Europe. SETA.

Kotan, C. (2016). Modern Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(1).

Küçükylmaz, M. M. (2011). Türkiye’de Siyasal Katılım: Tek Partiden Ak Partiye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları, (1. Baskı), Yarın Yayınları, İstanbul.

Nye, J. & Welch, D. (2010). Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, (1. Baskı), Çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Rydgren, J. (2017). Radical right-wing parties in Europe. *Journal of Language and Politics*, 16(4), 485-496.

Saç, S. (2017). Front National: Radikal (Popülist) Sağdan (İlımlı) Neo-Popülist Sağa. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 259-290.

Sardar, Z. (2010). Welcome to postnormal times. *Futures*, 42(5), 435-444.

Uzunçayır, C. (2016). Batı Avrupa’da Aşırı Sağ Rüzgarı. *Liber Dergisi*, 20(2), 68-73.

Uzunçayır, C. (2014). Göçmen karşıtlığından islamofobiye avrupa aşırı sağ. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(2), 131-147.

Zabcı, F. (2017). Aşırı Sağ Popülizm: Kılık Değiştirmiş Faşizm mi? *Monthly Review*, (2), 27-43.

SİYASAL KRİZLER VE KARŞILAŞTIRMALI YÖNTEM

Doç.Dr. Yavuz ÇİLLİLER,
İstanbul Gelişim Üniversitesi,
İİSBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
yavuzcilliler@yahoo.com

Özet

Milletlerin siyasal hayatlarını konu alan akademik çalışmalarda, yaşamın her alanında geniş kapsamlı kırılmalara neden olan siyasal krizler önemli bir yer tutmakta ve bu krizler zamanın ruhunu belirleyerek, dönemin siyasal gelişmelerine yön vermektedirler. Bu nedenle bilimsel analizi önem arz eden siyasal krizler, genellikle doğrudan kronolojik tarihsel bir yaklaşım ile ya da kurumsal, yapısal, işlevsel vb. teoriler ışığında tek vakanın betimlenmesi şeklinde açıklanmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte modern anlamda John Stuart Mill'in kullandığı yöntemler ile özdeşleştirilen karşılaştırmalı yöntemin de siyasal kriz çalışmalarına yaptığı katkı dikkate değer boyutlardadır.

Bu çalışmanın amacı, anılan teorik yaklaşımlar da göz ardı edilmemek kaydıyla, siyasal krizlerin anlaşılması ve açıklanmasında karşılaştırmalı yöntemin güçlü ve zayıf taraflarının ortaya konması ile yöntemin alana en fazla katkı sağlayabileceği kullanım şeklinin belirlenmesidir. Bu bağlamda; karşılaştırmalı yöntemin tarihsel gelişimi ile birlikte karşılaştırmalı yöntem tasarımlarından Olabildiğince Benzer Sistemler ve Olabildiğince Farklı Sistemler Tasarımlarına odaklanılan çalışmada, büyük anlatılar yerine orta düzey teoriler üretmeyi hedefleyen, daha çok tümevarımsal yaklaşımları benimseyen, tüm analiz düzeylerini dikkate alan ve hem benzerliklerin hem de farklılıkların mercek altına alındığı tasarımların beraber kullanılmasının daha verimli olabileceği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Krizler, Karşılaştırmalı Yöntem, OBST ve OFST

POLITICAL CRISES AND COMPARATIVE METHOD

Abstract

Political crises, which cause extensive breakthroughs in all areas of life, play an important role in academic studies on the political life of the nations and these crises determining the spirit of the time give direction to the political progress of the period. Political crises, of which scientific analysis are of importance for this reason, are usually attempted to be explained as a single case description either by a direct chronological historical approach or in the light of institutional, structural, functional etc. theories. However, the contribution of the comparative method identified in the modern sense with the methods used by John Stuart Mill to the study of the political crisis is also of considerable dimension.

Without ignoring the cited theories, the aim of this study is to reveal the strengths and weaknesses of the comparative method in understanding and explaining the political crises and to determine the mode of use that the comparative method can make the most contribution to the field. Concordantly; in this study that focuses on the Most Similar Systems and Most Different Systems Designs of comparative method designs as well as on the historical progress of the comparative method, it has been emphasized, that aiming to produce moderate theories instead of general statements, adopting inductive approaches, taking into account all levels of analysis and using the designs in tandem in which both the similarities and the differences are under investigation can be more efficient.

Key Words: Political Crises, Comparative Method, MSSD and MDSD

Giriş:

Devrimler, ayaklanmalar, darbeler modern siyasi tarih anlatısının nirengi noktalarıdır. Bu tür kriz dönemlerinde toplumsal tahayyüller yeniden şekillenir, yeni fikirler filizlenir ve yeni düzen uluslararası yapı, değişen toplumsal ve kurumsal çıkarlar dengesi ile uyumlu olarak baştan dizayn edilir. Bununla birlikte yıkılan düzenin yerine yenisinin inşa edilemediği durumlarda toplumların varlığını tehdit edebilecek bu tür alt üst oluşların kaçınılmaz olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bu yaklaşımın en popüler savunucusu muhafazakâr düşünür Edmund Burke “Fransa’daki Devrim Üzerine Düşünceler” adlı çalışmasında İngiliz Şanlı Devrimi ve Fransız devrimini karşılaştırmalı yöntem ile incelemiş ve kan dökülmeden başarıya ulaşan Şanlı devrimi övmüştür.

Bir olgunun gerçekleşmesinin sebebini anlamak, o sebepleri ortadan kaldırma imkânı var ise, eyleyene olgu üzerinde kontrol kabiliyeti kazandırır, dolayısıyla olası siyasal krizleri gerçekleşmeden önlemek de olası hale gelir. O halde siyasal krizlerin nedenlerini anlamak, siyasal eylem gerçekleşmeden bu sebepleri ortadan kaldırmayı mümkün kıldığından, toplumsal bekanın devamını sağlayabilmek açısından oldukça önemlidir.

Bu bağlamda çalışmada; bazen çeşitli vakaların belirli bir analiz çerçevesinde betimlenmesi yoluyla tipolojiler üreterek çıkarım yapan, bazen de olguları karşılaştırarak neden-sonuç ilişkisi şeklinde çıkarımlar ortaya koyan ve sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde sıkça kullanılan karşılaştırmalı yöntemin, toplumsal varoluşu dahi tehdit edebilecek siyasal krizleri anlayabilmek ve açıklayabilmek açısından uygun olup olmadığı, siyasal eylem tiplerinin analizinde en verimli nasıl kullanılabileceği sorularına açıklık kazandırmak amaçlanmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmada, öncelikle karşılaştırmalı yöntemin Siyaset Bilimi literatürüne ve sosyal bilimlerin diğer disiplinlerindeki sorunsalların açıklanmasına katkısı ele alınmış, daha sonra yöntem olarak karşılaştırmının teorik temelleri üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise karşılaştırmalı yöntemin siyasal eylemlerin analizine en verimli şekilde nasıl uygulanabileceği tartışılmıştır. Sonuç olarak karşılaştırmalı yöntemde kullanılan benzerliklere veya farklılıklara odaklanan tasarım türlerinin, her ikisinin birlikte siyasal eylem analizinde kullanılmasının, sağlıklı bir araştırmayı mümkün kılabileceği değerlendirilmiştir.

“Karşılaştırma” kavramı tüm disiplinlerde bir yöntem olarak kullanılmasına karşılık, Siyaset Biliminde siyasal sistemlerin incelendiği ana alt dalın adına atfen “Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler” olarak kullanılmaktadır. Siyaset Biliminin inceleme konusunun 20. yüzyıla kadar “devlet” olması ve bu disiplinde yöntem olarak karşılaştırmının kullanımının antik döneme kadar uzanması nedeniyle böyle bir özdeşleşmenin oluşması olağandır. Bu kapsamda, olası bir karışıklığın önüne geçmek için, metinde tek başına geçen “karşılaştırma” ifadelerinden yöntem olarak karşılaştırmının kastedildiği ifade edilmek istenmiştir.

Karşılaştırmalı Yöntem ve Siyaset Bilimi

Siyasal literatürde ilk örnekleri, Antik Yunan dönemine ait Heredotos’un “Tarih” ve Platon’un “Devlet, Devlet Adamı, Yasalar” çalışmalarında görülen “Karşılaştırmalı yöntemin”, modern anlamda ilk olarak, kısa bir bölümünün günümüze ulaşabildiği “Atina’lıların Devleti”

isimli Aristoteles'in eserinde kullanıldığı ileri sürülür. Bu çalışmanın modernliğinin, 158 site devletin gözleme dayalı bir karşılaştırmalı incelemesi olması ve sonuçta bir yönetim biçimleri sınıflandırması ortaya koyabilmesinden geldiği ifade edilir. Bununla birlikte Aristoteles'in yaklaşımlarını idealar dünyasına ait bulan ve John Stuart Mill'in "uyuşma" ve "fark" ismini verdiği yöntemler ile Walter Bagehot'un çalışmalarını modern karşılaştırmalı yöntemin başlangıcı kabul eden görüşler daha fazla kabul görmektedir.

Genel olarak 18 yüzyılın ortalarına kadar karşılaştırmalı yöntemin kullanıldığı siyaset çalışmaları, normatif nitelikte ve en iyi yönetimin nasıl inşa edilmesi gerektiğine yönelik bir çaba içerisinde olmuştur. Montesquieu'den itibaren devletin anayasal-yasal düzlemde algılanmaya başlaması ve dönemin mevcut devletlerinin anayasal rejimler kurması ile birlikte siyaset bilimi, kurumsal yaklaşım çerçevesinde, diğer bir deyişle anayasaların karşılaştırılması suretiyle asli konusu olan devlet olgusunu incelemeye yönelmiştir. Hem geçmişteki normatif felsefi yaklaşımların hem de onu takip eden kurumsal-yasal yaklaşımların ortak noktası ise siyasal sistemleri bir bütün olarak karşılaştırmaya çalışmalarıdır. Bir yöntem olarak "karşılaştırma"nın siyasal sistemlerin analizinde yoğunlukla kullanımı neticesinde, bu kapsamdaki çalışmalar "Comparative Government/Karşılaştırmalı Devlet" adı altında Siyaset Biliminin bir alt çalışma alanı haline gelmiştir.

Teorik açıdan bakıldığında, bu alana olan ilginin artışı 1908 yılında Arthur Fisher Bentley'in "The Process of Government" adlı eserinin yayınlandığı döneme, yani 20 yüzyıl başlarına rastlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı dönemine gelindiğinde anayasaların ve devlet aygıtının mercek altına alındığı kurumsal-yasal yaklaşımlar tüm alanı etkisi altına almıştır. Bu arada sosyoloji alanında da karşılaştırmalı yöntemin kullanıldığı önemli çalışmalar, Siyaset Biliminde bazı kırılmalara neden olmuştur. Max Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" çalışması, değerlerin davranışlar üzerindeki etkisini – Britanya ve Hollanda'daki Protestan değerlerin kapitalizmin gelişimine nasıl hizmet ettiğini – karşılaştırmalı olarak ortaya koymuş ve siyasal sistemlerin incelenmesinde davranışsal-kültürel yaklaşımın kapılarını aralamıştır. O güne kadar siyaset felsefesi ve anayasa hukuku çerçevesinde gelişen sınırlı bakış açısına sahip kurumsal-yasal yaklaşım itibarını yitirmiştir. Siyasal davranışı etkileyen ekonomi, kültür, psikoloji ve sosyal yapı gibi girdileri de dikkate alan davranışsal-kültürel yaklaşım siyaset alanını daha da zenginleştirmiş (Rustow, 1968: p.38), sosyal statülere dayalı elit teorileri, değer-davranış ilişkisi, psikoanaliz konularında çalışmalar artmıştır.

Kısa bir duraksamadan sonra, karşılaştırmalı yöntem 2. Dünya Savaşı sonrası yeniden yükselişe geçmiş, bu yükselişi ise Neumann (1959: s.105, 106); sürekli daralan dünyanın – iletişimin artması, küreselleşme vs. – diğer devlet meselelerini Batı'nın günlük ilgi alanına dahil etmesine, Batılılaşmaya karşı oluşan tepkiye ve dekolonizasyon sürecinin mevcut devlet sayısını iki katına kadar arttırmasına bağlamaktadır. Daha önce bilimsel inceleme konusu olmamış geniş bir çalışma alanının – yeni devletlerin – doğuşu, karşılaştırmalı yöntemi popüler hale getirmiş, 1954 yılında daha önce göz ardı edilmiş bu alanı geliştirmek için ABD'de Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi Karşılaştırmalı Siyaset Komitesi (Committee on Comparative Politics of Social Science Research Council) kurulmuştur. Kurumsal-yasal yaklaşım

karşıtlığında gelişen ve tüm siyasal sistemleri tek bir analiz çerçevesi ile açıklama girişimi olarak Almond'un önerdiği (Gabriel A. Almond ve Sidney Verba – Civic Culture) “yapısal işlevsel yaklaşım” başlangıçta yoğun bir akademik ilgi çekmiştir. Kurumsal-yasal yapıları merkeze koyan yaklaşımın yetersizliğini eleştirerek, sosyolojik bir yaklaşım ile siyasal sistemlerin yürüttüğü işlevlere odaklanmış ve her siyasal sistemin yedi farklı işlevi (yasa yapımı, yasa uygulama, yasa uygulama uzlaşmazlıklarını çözme, yöneticilerin seçimi, menfaatleri ifade etme, menfaatleri birleştirme ve yönetimi etkileme) yerine getirdiğini, her sistemde farklılıklar gösteren kurumlar yerine her sistemde aynı olan bu işlevlerin ve bu işlevler ile bunları yürüten kurumlar arasındaki ilişkilerin açıklanması gerektiğini, sadece yazılı yasal metinlerin değil, siyasal kültürün ve toplumsal değerlerin de bu işlev ve kurumları belirlediğini savunmuştur. Hatta Lasswell de (1968: p.14), karşılaştırılmak istenen ülkelerde düzenlenecek ve aynı sorunsalın – yüksek mahkemelerin karar alma süreçleri gibi – inceleneceği seminerler (the counterpart seminar technique) ile karşılaştırmalı siyaseti yapısal-işlevsel çizgide geliştirmeyi önermiştir. Bir süre sonra yapısal işlevsel teori de siyasal sistemi sadece ekonomik, kültürel, psikolojik vb. faktörler tarafından belirlenen edilgen bir olgu olarak ele aldığı ve genel teori kurma çabası nedeniyle derinliğine incelemeyi göz ardı ettiği için eleştirilere maruz kalmıştır (LaPalombara, 1968: p.58,59). Sartori (1970: p.1048) dönemin karşılaştırmalı çalışmalarını metot açısından eleştirdiği çalışmasında; yapısal-işlevsel teori hakkında “siyasal işlevler başka ülkelerde farklı da olsa yine yapılar tarafından yerine getiriliyorsa, bu teoriye ne gerek var” ifadesini kullanarak, bu teoriyi gereksiz bulmuştur.

Kısaca, başlangıçta siyasal sistemlerin ayrı ayrı betimlenmesi veya tematik karşılaştırma yoluyla yapılan çalışmalar (Belanger, 2004: p.95-99), yerini “Karşılaştırmalı Devletler” adı altında İngiliz Siyasal Sistemini ideal tip olarak kurgulayan dar kapsamlı ve etnosentrik karşılaştırmalar ve sınıflandırmalara – demokrasiler/diktatörlükler, parlamentarizm/başkanlık, iki partili sistemler/çok partili sistemler, Anglo-Amerikan/Kıta Avrupası gibi – (Almond, 1956: p.392) bırakmış, ardından kurumsal bu tür yaklaşımlar, siyasal işlevlerin analiz edildiği kültürel etkileri de hesaba katan incelemelere evrilmiştir (Spiro, 1962: p.586,589). Hatta sağlıklı bir karşılaştırmalı analizin sadece yasama, yürütme, yargı, siyasal partiler, sivil toplum gibi milli kurumların, tarihsel birikim ve kültürün incelenmesi ile değil, aynı zamanda uluslararası ve bireysel düzeylerin de eklenmesi ile mümkün olabileceği ileri sürülmüştür (Neumann, 1957: p.389).

1960 ve 70’ler ise modernleşme ve bağımlılık yaklaşımları çerçevesinde sosyoloji, iktisat ve siyaset alanlarında karşılaştırmalı yöntemin yoğunlukla kullanıldığı dönemler olmuştur. Karl Deutsch’un “The Nerves of Government” ve Dankwart A. Rustov’un “Political Modernization in Japan and Turkey” eserlerinde karşılaştırmalı yöntem ile sosyal, iktisadi ve siyasal gelişmelerin siyasal sistemleri daha istikrarlı, refah ve demokratik ülkeler haline getirdiği ileri sürülmüş, bağımsızlıklarını henüz kazanan yeni kurulan devletlerin de modernleşme yoluna girerek aynı kazanımlara ulaşabilecekleri savunulmuştur. Bu modernleşme yaklaşımlarının gerçeği yansıtmadığını Latin Amerika çalışmalarıyla ispatlamaya çalışan bağımlılık teorisyenlerinden Paul Sweezy, Paul Baran, Andre Gunder Frank gibi neo-markxist iktisatçı ve sosyologlar az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülke kapitalizminin sömürsü nedeniyle hiçbir

zaman gelişemeyeceğini; Guillermo O'Donnell gibi siyaset bilimciler ise, ithal ikame kalkınma modeli ile demokratik yönetimlerin kurulacağı tezinin gerçekleşmediğini karşılaştırmalı yöntemi kullanarak ortaya koymuşlardır.

1980'lerden itibaren karşılaştırmalı yöntem, otoriter rejimlerden demokratik rejimlere geçişlerin incelendiği “demokratikleşme” teorilerinde kullanılan en gözde yöntem haline gelmiş, Alfred Stepan ve Juan Linz gibi araştırmacıların karşılaştırmalı çalışmaları yoğun ilgi çekmiştir (Brown, 2014: p.316-18). 20nci yüzyılın sonlarında ise uluslararası aktörleri dikkate almayan “modernleşme” ve iç siyasal etkileri göz ardı eden “bağımlılık” teorileri etkinliğini yitirmiş, küresel olanı açıklama iddiasındaki büyük anlatılar gözden düşmüştür. Orta düzey anlatıların tercih edildiği “yeni kurumsalcılık” ve “akılcı seçim” yaklaşımları karşılaştırmalı yöntemin geliştiği yeni teorik alanlar olmuştur. Yeni kurumsalcılık yaklaşımı “devlet” olgusunun tekrar inceleme alanına dahil edildiği, kurumların bireysel davranışa etkilerinin ve kurumsal rollerin analizlerinin ön plana taşındığı sosyolojik orijinli bir yaklaşımdır. 1990 yılında yayınlanan Douglass Cecil North'un “Institutions, Institutional Change and Economic Performance” isimli eseri bu yaklaşımın önemli örneklerinden biridir. Akılcı seçim yaklaşımı ise iktisat biliminden devralınmış, Siyaset Biliminin oy verme davranışı, koalisyon kurma, kamusal tercih gibi sınırlı bazı alanlarında kullanılmıştır. Aktörlere, onların stratejileri ve kişiliklerine, aktörlerin karar alma aşamasında fayda-zarar karşılaştırması yaptığına, faydanın azamileştirilmeye, zararın ise en aza indirgenmeye çalışıldığına vurgu yapılmıştır. Downs, “An Economic Theory of Political Action in a Democracy” adlı eserinde oy verme davranışı üzerinde bireysel kar-zarar hesabının belirleyiciliğini savunmuş ve Riker ise “The Theory of Political Coalitions” eseri ile akılcı seçim yaklaşımına katkıda bulunmuştur. Ancak hangi davranışın akılcı olduğunun nasıl belirleneceği sorusu bu yaklaşımın muğlak yanı olarak kalmış, değerlerin, kültürün ve tarihselliğin karar sürecine etkilerinin dikkate alınmaması eleştirilmiştir (Blondel, 1999: p.158,159).

Yöntem olarak karşılaştırmalı metodun bilimsel bilgi üretimindeki yeri sürekli tartışma konusu olmuş; karşılaştırılacak birimlerin seçim kriterleri, benzerliklerden ziyade farklılıklara odaklanılması, siyasetin sadece bağımsız değişken olarak ele alınması – siyaset sosyolojisinin ihmal edilmesi – ve hatta son haliyle de karşılaştırmalı siyaset alanında yeni kurumsalcılığın analiz ünitesi olarak devleti veya tüm bir siyasal sistemi ele alması nedeniyle eleştirilmiştir (Kersbergen, 2010: p.49). Buna rağmen karşılaştırmalı yöntem; uluslararası yapıyı, devlet ve kurumlarını, siyasal grup ve sosyoekonomik sınıfları ve hatta birey düzeyini dikkate alan, rasyonel davranış yanında kültürün ve tarihsel birikimin etkilerini de göz ardı etmeyen, büyük anlatılar yerine orta düzey teoriler üretmeyi hedefleyen, daha çok tümevarımsal yaklaşımları benimseyen ve farklılıklar kadar benzerlikleri de inceleyen sosyal bilimlerin her alanı için ideal bir yöntem olma özelliğini korumaktadır.

Bu kapsamda, tamamen veya büyük oranda karşılaştırmalı yöntem kullanılarak yapılan Siyaset Bilimi araştırmalarına yer veren Comparative Political Studies, Comparative Politics and World Politics gibi sürekli yayınlar, yöntemin gelişimine katkı sağlamaya devam etmektedir (Munck and Snyder, 2007: p.339). Karşılaştırmalı metot, bilimsel bilgi üretimindeki

empirist, pozitivist, mantıksal pozitivist ve davranışçı ekolün determinizmi karşısında sosyal bilimlerin sahip olduğu en donanımlı yöntemlerden biridir. Karşılaştırmalı yöntemin bu gücü, onun antik dönemde hükümet sistemlerinin analizindeki sınırlı kullanım alanını; siyasal rejimlerin, seçim sistemlerinin, siyasal partilerin, toplumsal cinsiyet araştırmalarının analizinde de kullanılmasıyla genişletmiş ve hatta sosyal bilimlerin uluslararası ilişkiler, eğitim, ekonomi-finance, hukuk gibi birçok alanında tercih edilir hale gelmesi ile sonuçlanmıştır.

Karşılaştırmalı Yöntem, Benzerlik ve Farklılıkların Analizi:

Peki, epistemolojik açıdan bu metodu nerede konumlandırabiliriz? Bilindiği üzere, antik dönem ve skolastik dönemde bilgi üretimi değer yüklü olduğu gerekçesi ile eleştirilir. Akla geri dönüşü simgeleyen Rönesans ile birlikte aksiyolojik yansızlık (değerden arınmışlık) konusunda mutabakat olmakla birlikte Kartezyen (Descartes, Leibniz, Spinoza) rasyonalizminde akıl ile edinilen a priori bilgi, Bacon ve Locke empirizminde deney ile elde edilen a posteriori bilgi geçerli bilgi olarak kabul edilmiştir. Comte pozitivist (ve Kant felsefesi) her iki bilgi türünün sentezi olarak ortaya çıkmış, olgusal (nesnellik) ile mantık (akıl kategorileri) bilgi üretiminin temel parametreleri olarak kabul edilmiştir. Ancak bilimsel bilgi üretiminde Comte pozitivist Durkheim ile olgusalcılık çizgisinde, Kant felsefesini takip eden Dilthey'in öncülüğünü yaptığı Alman tarih okulu ise Weber ile "anlamak" çizgisinde gelişerek birbirlerinden ayrılmışlar; birincisinde "doğrulanabilir olgular" ile ikincisinde ise tarihsel koşullar ve eylemi besleyen düşünsel arka plan (kültür, norm, değer gibi tinsel gerçeklikler) ile olgunun açıklanabileceği ileri sürülmüştür (Bkz. Özlem, 2010; Hilav, 2009). Durkheim intihar olgusunu anomi ile, Weber de kapitalizmin ruhunu Protestan ahlakı ile açıklamak için karşılaştırmalı yöntemi kullanmışlardır. Dolayısıyla her iki bilimsel bilgi üretiminde de kullanışlı bir metot olduğu söylenebilir. Özellikle tarihsel karşılaştırmalı metot; Immanuel Wallerstein, Charles Tilly, Barrington Moore, Theda Skocpol ve Perry Anderson'un çalışmalarında görüldüğü üzere karşılaştırmalar yapmak suretiyle olguların doğrulanabilirliğine, tarihsel bakış açısı ile de olgunun arka planına, diğer bir deyişle nasıl sorusunun cevabına odaklandığı için her iki bilimsel bilgi üretim yaklaşımından da faydalanmaktadır.

Karşılaştırma yöntemi için, farklılık (değişiklik) veya benzerlikler ekseninde olay ve objelerin tarif edilmesi şeklinde bir tanım yapılabilir. Bu tanımdan hareketle de, karşılaştırma yöntemini günlük hayatımızda dahi nesneler hakkında bilgi edinmek için istemli veya istemsiz olarak kullandığımızı söylemek mümkündür. Örneğin, besin zehirlenmesine maruz kaldığımızda, yediklerimizi beraberimizdeki sağlıklı kişilerin yedikleri ile karşılaştırarak buna sebep olan besini tespit edebiliriz veya 2001 ve 2008 ekonomik krizlerini yaşayan bir esnaf, bu krizlerin hangisinin daha derin bir kriz olduğunu kriz dönemi müşteri durumunu karşılaştırarak cevaplandırabilir. Bazen de bu karşılaştırmalar farkında dahi olmadan, zihnimizde oluşturduğumuz modeller ile kıyaslama şeklinde gerçekleşir. Sözgelimi, bir evin büyüklüğünü, zihnimizde büyük ev olarak canlandırdığımız 200 metrekaarelik bir ev ile kıyaslayarak büyük, standart veya küçük olarak tarif edebiliriz veya bir ekonomik krizi, zihnimizde derin kriz olarak yer eden milli paradaki yüzde 30'luk devalüasyon durumu ile kıyaslayarak derin veya yüzeysel olarak nitelendirebiliriz.

Günlük yaşantımızda bir çıkarım elde etmek için başvurduğumuz karşılaştırmalı yöntem, bilimsel düzeyde “deneysel metot” ile mevcut sorunsala uygulanır. Deney ve kontrol grubu olmak üzere iki eşdeğer grup seçilir. Aynı şartlar ve çevresel faktörler etkisinde olan deney grubuna tek bir uyarıcı (bağımsız değişken) verilir iken, kontrol grubuna herhangi bir uyarıcı verilmez ve böylece deney grubunda gözlemlenen değişim ile verilen uyarıcı arasında bir ilişki olduğu kabul edilir. Bu tür deneylerin zayıf noktası, her iki grubu teşkil eden bireylerin zihinsel, fiziksel vb. açılardan karşılıklı olarak aynı olduğu varsayımına dayanmalarıdır, bu eşdeğerlilik sorunu ise grupların oluşturulmasında kasıtlı rastlantısallık ile giderilmeye çalışılır.

Sosyal bilimlerde laboratuvar ortamında değişkenleri sabit tutarak bir deney yapmanın etik ve pratik açıdan imkânı olmadığından karşılaştırma yaparak sosyal olayları etkileyen değişkenler üzerinde kontrol sağlanmaya çalışılmıştır. İlk kez 1843 yılında John Stuart Mill’in “A System of Logic” isimli eserinde açıkladığı yöntemler (method of agreement, method of difference) üzerine, 1970 yılında Adam Przeworski ve Henry Teune tarafından inşa edilen iki tür karşılaştırma yönteminden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki “Olabilirdiğince benzer sistemler tasarımı (OBST)) – Most similar systems design”, diğeri ise “Olabilirdiğince farklı sistemler tasarımı (OFST) – Most different systems design” dır. Temel amaç; iki veya daha fazla değişken arasında genel bir ilişki olduğunu ortaya koymak ve bu sırada diğeri tüm değişkenleri kontrol edebilmek, sabit tutabilmektir.

Mill’in önerdiği iki ana yol vardır;

“Birincisinde, açıklanmaya çalışılan örneğin yanı sıra, nedensel faktörler kümesine de ortak olarak sahip olan birçok örnek saptanmaya çalışılır. Saptanan birçok örnek diğeri açılardan farklı olsa da nedensel olarak birbiriyle ilişkili görünebilir. Mill bu yöntemi anlaşma yöntemi olarak adlandırır. İkinci olarak, açıklanacak örnek ile üzerinde varsayımlar geliştirilecek olan nedenlerin var olduğu örneklerle, hem örneğin hem de nedenlerin olmadığı, fakat pozitif örneklerle olabilirdiğince benzeyen diğeri örnekler karşılaştırılabilir. Mill bu yöntemi farklılık yöntemi olarak niteler”(Skocpol, 2004: p.86).

Mill’in bu yöntemleri aradan yüzyılı aşkın bir süre geçtikten sonra, Przeworski ve Teune tarafından bağımlı değişkenlere değil de, karşılaştırılan sistemlere referansla OBST ve OFST ismi ile yeniden formüle edilmiştir. OBST’nda, karşılaştırılacak olan ülkeler veya siyasal sistemlerin, birbirine mümkün olduğu kadar benzer ekonomik, siyasal, kültürel vb. koşullara sahip olan ülkelere oluşması gerekmektedir. Böylece, herhangi bir farklılığın sebebi olabilecek değişken sayısı azaltılır. Hemen her açıdan benzer olan bu sistemlerden herhangi birinde gözlemlenen bir siyasal olgu aynı sistemde diğerielerine nazaran farklılaşan bir veya birden fazla koşul (bağımsız değişken) ile açıklanabilir, tabii amaç sistemler arası ortaklıkların maksimum, farklılıkların ise minimum olmasıdır (Przeworski and Teune, 1970: p.32-34). Dolayısıyla sistemler içerisindeki benzer koşullar kontrol değişkeni olarak görülebilir, yani sadece bir sistemde gerçekleşen siyasal olgunun sebebi bu benzer koşullardan (kontrol değişkenlerinden) biri olsaydı, anılan siyasal olgunun tüm sistemlerde gözlemlenmesi gerekir idi. Tüm sistemlerde bu olgu gözlemlenmediğine göre, gözlemlenen siyasal olgunun sebebi o

sistemde diğerlerine göre farklı olan bir koşuldur. Görüldüğü gibi doğa bilimlerinde laboratuvar koşullarında kontrol altında tutulan değişkenler sosyal bilimlerde de titiz bir örneklem seçilerek mümkün olduğunca kontrol edilmeye çalışılır. Buna rağmen birbirine tek bir olgu hariç tamamen benzer sistemler bulma zorluğu elbette ki sınırlayıcıdır ancak benzerliklerin en azından saptanan kontrol değişkenlerini kapsamaları gerekmektedir. Bu konuyla ilgili olarak; döneminin en iyi çalışmalarından olmasına rağmen, Almond ve Verba'nın "Civic Culture" adlı eserlerinde karşılaştırma içi belirlenen benzerliklerin (demokratik nitelikler) içerisine, "gelişmişlik derecesi"nin dâhil edilmemesi bir eksiklik olarak nitelendirilmiştir. Bir diğer eleştiri de bağımsız değişkendeki değişim miktarının karşılaştırmalarda dikkate alınmamasıdır.

Nitelik Ülke	Siyasi Yapı (Seçim Sistemi)	İdeolojik Yapı	Toplumsal Yapı	Rejim Türü	
İngiltere	A	2	I	Z	İki Partili Sistem
Avustralya	B	2	I	Z	Çok Partili Sistem

OFST'da ise birbirinden tamamen farklı siyasal sistemlerde gözlemlenen ortak herhangi bir olgu, bu farklı sistemler içerisindeki benzeşen bir bağımsız değişken ile açıklanmaya çalışılır. Burada öncelikle sistemsel özelliklerden daha alt düzeydeki analiz düzeyleri dikkate alınmalıdır. Bireysel aktörler, mesleki gruplar, yerel topluluklar, sosyal gruplar vb. gözlemlenen olguyu açıklayabilecek bağımsız değişkenler olabilir. Öncelikle sistem altı bağımsız değişken ile olgu açıklanır ve bu varsayım diğer sistemlerde de geçerli ise bağımsız değişkeni aradığımız düzey sistem altı bir değişkendir. Eğer varsayım diğer sistemlerde reddediliyor ise sistem düzeyinde bir bağımsız değişken üzerinde çalışılabilir. Örneğin birbirinden farklı sistemler olan İsveç ve Rusya'daki siyasal katılım oranları birbiri ile aynı ise, bu olgu siyasal sistemler düzeyinde değişkenler ile değil eğitim düzeyi gibi sistem altı değişkenler ile açıklanmalıdır. Eğer siyasal katılım düzeyi İsveç ve Rusya'da eğitim düzeyi ile açıklanır iken, bu varsayım İrlanda ve İtalya'da doğrulanamıyor ise katılım olgusunu açıklamak için sistem düzeyinde bağımsız değişken aranmalıdır. (Przeworski and Teune, 1970: p.34-36).

Nitelik Vaka	Siyasal Kurumlar	Ekonomi (Durgunluk)	Toplumsal Yapı	Rejim Türü	
Fransa	A	2	I	Z	Devrim Var
Rusya	B	2	II	Y	
Çin	C	2	III	V	

Karşılaştırmalı metot genel olarak az sayıda vakaların (small number of cases / small N) sistematik analizinde kullanılan bir metodolojidir. Vaka sayısının azlığı karşısında değişken sayısının çokluğu eleştirilere de konu olmuştur. Ancak az vaka sayısı bir yana, araştırmacının farklı bir ülkede belirli bir analitik çerçeve içinde yaptığı tek vaka çalışmaları dahi (single case study) karşılaştırmalı metot kapsamında değerlendirilmelidir. Her ne kadar kaynakların yetersizliği – araştırmacı sayısı, zaman, sponsor vb. – nedeniyle tercih edilen tek vaka çalışmaları kendi başlarına genel bir kuram oluşturma (nomothetic study) konusunda yetersiz kabul edilseler de, hipotezlerin test edilmesine katkı yaparlar (Collier, 1995: p.115-116). Bu kapsamda ifade edilebilecek ideografik – bir sistemin tekilliğini ve benzersizliğini açıklamaya yönelik betimlemeler – çalışmalar da, az ve çok vakalı çalışmalara zengin içerikleri ile veri sağlarlar. Diğer bir ifade ile, karşılaştırmalı bir çalışma yapabilmek için karşılaştırma nesneleri hakkında yeterli miktarda incelemenin önceden yapılmış olması ve dolayısıyla tek vakalı çalışmaların mevcudiyeti oldukça önemlidir.

Çok vakalı çalışmalar ise bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki bağıntıyı (correlation) incelerken, çok sayıda açıklamayı kontrol etme imkânı tanıdığı ve bulguların genellenebilirliğini artırdığı için avantajlı bir yöntemdir. Bu tür çalışmalar daha çok, önceden yapılmış gözlemler sonucu oluşturulan veri tabanlarını kullanırlar. Bu gözlemler; bir birimden belirli bir süre boyunca toplanan “zaman serisi”, belirlenmiş bir zamanda farklı birimlerden toplanan “kesitsel seri” veya farklı birimlerden belirli bir süre boyunca toplanan “kesitsel-zaman serisi” şeklinde olabilirler. Bu avantajlarına rağmen, çok vakalı çalışmalarda detaylı betimlemelerin göz ardı edilmesi (Hatipoğlu, 2013: p.35) ve gözlemlenen olgunun tarihsel ve kültürel bağlamından koparılması riskleri taşıdığı da açıktır. Anılan veri tabanlarının – Bölgesel Sosyal Barometreler, Dünya Değerler Araştırmaları, Ülke İstatistik Kurumları vb. – artması ile ivmelenen istatistiki çalışmaların da Lijphart’a (1971: p.684) göre, değişken kontrolleri kısmi korelasyonlar ile sağlanmalıdır. Örneğin siyasal katılım ile eğitim ilişkisi araştırılacak ise, yaşın etkisi de ölçülmelidir, çünkü yeni jenerasyon öncekilere göre daha eğitimlidir. Yaş grupları, birbirinden ayrılarak kendi içerisinde kısmi karşılaştırmalar ile incelenmeli ve olası kontrol değişkenleri gözden kaçırılmamalıdır. Vaka sayısının artmasıyla karşılaşılabilecek önemli bir tuzak da, değişkenler arasında olduğu önerilen bağıntının herhangi bir vakada reddedilmesi ile önermenin reddedildiğinin düşünülmesidir ki bu durum aslında, olasılığa dayalı bir bağıntının düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Siyasal Kriz Çalışmalarında Karşılaştırmalı Yöntem

20. yüzyıl başındaki liberalizmin krizini zayıf devlet olgusu ile açıklayan Schmitt’e göre; düzen ve istikrarın sürdüğü zaman ve mekânlarda hukuki mevzuat yeterli olur iken, öngörülemeyen ve hesaplanamaz olan karşısında yasanın herhangi bir işlevi yoktur. Bu tür istisna hallerinde karar verebilen egemenlerin olması ile krizler yönetilebilir (Esgün, 2013: p.501). Tarihsel nirengi noktalarının olduğu bu kriz dönemlerinde ise; birey, grup veya topluluk düzeyindeki dönemin egemen aktörlerinin yapısal faktörlerin belirleyiciliği ve etkisinde verecekleri kararlar doğrultusunda tarih şekillenir. Sosyal, ekonomik, ideolojik, askeri veya siyasi içerikli krizlerin referans alınmadığı bir tarihten söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla

kriz dönemlerinin anlaşılıp açıklanabilmesi aynı zamanda siyasal sistemlerdeki tarihsel gelişimi anlamının da anahtarıdır.

Kriz kavramı sıradan veya önemli bir değişiklik yaratmayacak tehditlere değil, genellikle sistemin varoluşsal bir tehdit ile karşılaşmasına neden olan öngörülemez ve/veya engellenemeyen kırılmalara işaret eder. İçerik ve nitelik açısından ideolojik, toplumsal, iktisadi, askeri veya siyasi olabilirlerse de, bu çalışmanın konusu siyasal bir eyleme dönüşen krizlerin incelenmesidir ki böylelikle karşılaştırmalı yöntemin olgusal niteliği de korunmuş olacaktır. Hangi eylemlerin siyasal olduğunun ölçüsü ise eylemlerin devlet iktidarına yönelmiş ve onun el değiştirmesine neden olabilecek eylemler olmasıdır. Bu çerçevede, kriz kavramının geniş kapsamı içerisinden sadece; Charles Tilly'nin, 1993 yılında yayınladığı "European Revolutions: 1492-1992" isimli çalışmasında önerdiği "siyasal eylem tipleri" konu edinilmiştir. Tilly (2016: p.34) devrimci özellikler gösteren bu siyasal eylem tiplerini; büyük devrim, iç savaş, ayaklanma, darbe, yukarıdan aşağıya iktidara el koyma şeklinde sınıflandırmış, bu ayrımı da anılan siyasal eylemlerin haiz olduğu devrimci durum (iktidarın kutuplaşmış tarafların taleplerini karşılayamaması) ile devrimci sonuçların (iktidarın el değiştirmesi) boyutlarını tanımlayarak yapmıştır.

Neumann (1959: p.105); kriz dönemlerinde karşılaştırmalı çalışmalara olan ilginin arttığını ve kriz dönemlerinin sadece insanoğlunun ruhunu değil onun alışılmış fikirlerini ve çıkarlarını da değiştirdiğini ileri sürer. Zaman ve mekânda kırılmaların yaşandığı bu dönemlerde sosyal bilimlerin üretkenliğinin arttığına ve araştırmacıların doğal bir yönelim ile çoğunlukla karşılaştırmalı yöntemi kullandıklarına dikkat çeker. Birbirinden farklı olan bu ülkelerde neden devrim yaşandığı veya birbirine benzer olan ülkelerin birinde devrim yaşanır iken diğerinde neden devrim olmadığı aklı ilk gelen sorulardır. Dolayısıyla, savaşların ve devrimlerin 20. yüzyıl ortalarında artışı akademik araştırmalardaki karşılaştırmalı yöntemin itibarının artmasını da beraberinde getirmiştir.

Fransız devrimi sonrası yazılan ve halen yoğun akademik ilgi gösterilen eserlerden olan Edmund Burke'ün "Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler" adlı çalışmasının İngiliz Şanlı Devrimi ve Fransız devrimini karşılaştırmalı yöntem ile incelemesi; ayrıca devrimler ve siyasal rejim değişiklikleri ile ilgili alanlara en önemli katkıların; Theda Skocpol, Barrington Moore, Juan Linz, Arend Lijphart gibi karşılaştırmalı metodun önde gelen isimleri tarafından yapılmış olması da, siyasal eylemlerin analiz edilmesinde yöntem olarak karşılaştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Peki, anılan siyasal eylemlerin karşılaştırmalı metot ile en verimli şekilde incelenmesi nasıl mümkün olabilir?

20 yüzyılın sonlarına doğru, az sayıda ülkenin geniş zaman dilimlerinde incelendiği karşılaştırmalı tarihsel analizin yükselişine paralel olarak, bir akademisyenin limitlerini aşmayan birkaç vaka üzerine odaklanarak yapılan detaylı incelemeler büyük meşruiyet kazanmıştır. Ancak önceki bölümde açıklanan "iki farklı yöntemden hangisinin kullanılması araştırmaların kalitesini daha çok artırır" sorusuna henüz tatmin edici bir cevap bulunamamıştır. Geçmişte olduğu gibi – Mill farklılık yani OBST yönteminin daha güçlü bir

yöntem olduğunu ileri sürer – günümüzde de OBST ve OFST’lerinin birbirlerine üstünlükleri tartışma konusu olmaya devam etmektedir (Bkz. Meckstroth, 1975; Caramani, 2009, 2010).

Her iki yöntemde de en temel zorluk, karşılaştırılacak olan siyasal sistemlerin doğru seçimidir. OFST’nda karşılaştırılacak sistemlerin birbirinden tamamen farklı olması ve her ikisinde de gözlemlenen siyasal eylemin nedeninin (bağımsız değişkenin) benzerlik göstermesi gerekmektedir. Bu bakış açısıyla vaka sayısı çok sınırlı, fakat değişken sayısı oldukça fazladır. Bu nedenle akademisyenler genellikle sistemler arası farklılıkları maksimize, benzerlikleri minimize için oldukça farklı coğrafyalar ve farklı zamanlarda meydana gelmiş benzer olayların analizlerine yönelerek, siyasal eylemleri açıklamaya çalışmışlardır.

OBST’nda ise benzer sistemlerin seçimindeki zorlukların öncelikle, sosyo-kültürel benzerlikleri olduğu düşüncesiyle aynı coğrafyada bulunan siyasal sistemlerin analiz birimi olarak seçilmesi ile aşılabileceği önerilmiştir. Örneğin, Latin Amerika ülkeleri birbirleri ile Asya ülkeleri kendi içlerinde karşılaştırılabilirler. Bu önerme İskandinav ülkeleri bir bölge olarak düşünüldüğünde doğru olabilir ancak İskandinav ülkeleri Anglo-Amerikan bölgesi içinde düşünüldüğünde yeterli kontrolü sağlayacak benzerlikten bahsetmek zordur. Ayrıca OBST’nı böyle bir ilkeye hapsedmek de tasarımın gelişimini engellemektedir. Daha sonra ise benzerliklerin maksimum olduğu düşünülen tek ülke içerisindeki bölgelerin karşılaştırılması düşüncesi ön planı çıkmış, fakat bu yaklaşımın sistem – ülke – düzeyinde yaşanan olguları değil, yerel nitelikteki olguları açıklayabilmesi uygulanabilirliğini sınırlamıştır. Diğer bir yaklaşım da tek ülke içinde farklı zamanların (diachronic) karşılaştırılmasıdır. Charles E. Frye’in Weimar ve Bonn Cumhuriyetleri dönemlerindeki parti sistemleri, çıkar grupları ve siyasi istikrar ilişkilerini karşılaştırması bu yaklaşıma bir örnek teşkil eder. Böylelikle aynı ülkede farklı zamanlarda yapılacak gözlemler ile birçok açıdan benzerliklerin korunması garanti edilmiş olacak ve sadece değişimler izlenecektir.

Aslında Juan J. Linz ve Amando de Miguel’in önerdiği gibi ülke içi ve ülkeler arası karşılaştırmaların bir kombinasyonunun yapılması daha verimli sonuçlar verebilir (Lijphart, 1971: p.689). Nitekim Theda Skocpol da toplumsal devrimlerin nedenlerini incelediği 1979 tarihli çalışmasında, Fransa, Rusya ve Çin’i OFST kapsamında ele alırken, Rusya’daki başarısız 1905 ve başarılı 1917 devrimlerini de karşılaştırarak OBST’nı argümanlarını desteklemek için kullanmaktadır (Skocpol, 2004: p.87). Her iki yöntemin birleştirilerek kullanılması, hem test sayısının artacağı hem de her iki yöntemin güçlü yanlarından faydalanılacağı dikkate alındığında uygun bir çözüm gibi gözükmektedir.

Örneğin 15 Temmuz 2016 darbesini inceleyecek bir araştırmacı öncelikle OBST kapsamında farklılıklara yönelmelidir. 36 seneden beri herhangi bir darbe girişimi ile karşılaşılmayan bir ülkenin, anayasal-yasal mevzuatlarında, sosyo-kültürel yapısında, iktisadi durumunda, ideolojik kamplarında, siyasal sisteminde, askeri yapılanmasında çok büyük oranda benzerlikleri devam etmesine rağmen 2016 yılında bir darbe yaşanmıştır. Hatta 2001 ekonomik krizi, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri krizi gibi askeri bir darbe için uygun koşullar olduğu dönemlerde dahi siyasal eylem niteliğinde darbe gerçekleşmemiştir. Burada anılan

tarikhlerde birçok sistemsel özelliğın aynı kalmış olması, o değışkenleri kontrol ettiğımız anlamına gelir. Ancak ister birey, ister grup veya sınıf, isterse de sistemsel veya sistem üstü düzeyde öyle bir şey değışmiş olmalıdır ki bu değışim darbeye sebebiyet versin. Sözgelimi bu değışim uluslararası bir aktörün davranışını ile açıklansın ve OBST çerçevesinde darbenin sebebinin anılan uluslararası aktör olduğu ileri sürülsün. Bu önermeyi güçlendirmek için OFST kullanarak, askeri bir darbenin gerçekleştiğı her açıdan farklı bir ülkenin karşılaştırma için seçilmesi gerekir. Örneğın Türkiye’deki sistemsel niteliklerden tamamen farklı özelliklere sahip olan Mısır’da da 2013 yılında bir askeri darbe gerçekleşmiştir. Türkiye ile Mısır arasındaki tüm farklılıklara karşın uluslararası aktör angajmanını benzerlik olarak gözlemlersek eğer, Türkiye’de ki darbe ile Mısır’daki darbe aynı neden ile gerçekleşmiştir ve dolayısıyla bir sebep-sonuç ilişkisi olarak “güçlü uluslararası aktörler farklı ülkelerde askeri darbe yaptırabilir” önermesi ileri sürülebilir. Görüldüğü gibi OBST ve OFST’nın birlikte kullanımı, araştırmacının bulgusunu ikinci kez test etmesini sağlayan ve daha güvenilir hale getiren bir yöntemdir.

Sonuç:

Toplumların bekasını tehdit edebilecek düzeyde yaşanan siyasal krizlerin nedenlerini anlamak, siyasal eylem gerçekleşmeden gerekli tedbirleri almak veya krizin nedenlerini ortadan kaldırmak açısından önemli bir akademik çabadır. Bu bağlamda araştırılan olguda sebep-sonuç ilişkilerini ortaya koyan karşılaştırmalı yöntem, siyasal kriz çalışmalarında geçmişte olduğu kadar günümüzde de önemli bulguların tespit edilmesine katkı sağlamaktadır.

Karşılaştırmalı yöntem, Siyaset Biliminde antik dönemden itibaren siyasal sistemlerin betimlenmesi şeklinde kullanılmaya başlanmış, modern dönemde ise İngiltere gibi güçlü devletleri ideal tip olarak kurgulayan dar kapsamlı siyasal sistem incelemelerine, demokrasiler/diktatörlükler, iki partili/çok partili sistemler, parlamentarizm/başkanlık gibi sınıflandırmalar kazandırarak bu akademik alanı geliştirmiştir. Sosyal Bilimlerin sosyoloji, iktisat gibi diğer disiplinlerinde de yoğun ilgi gören karşılaştırmalı yöntem, yapısal-işlevsel, modernleşme ve bağımlılık, demokratikleşme, yeni kurumsalcılık ve akılcı seçim teorisyenlerinin başvurdukları yetkin metotlardan biri olmuştur. İlk olarak John Stuart Mill’in formüle ettiğı “anlaşma ve fark” yöntemleri üzerine inşa edilen OBST ve OFST’ları karşılaştırmalı yöntemde kullanılan ve kendilerine özgü zayıf ve güçlü yanları bulunan tasarımlardır. Karşılaştırılacak vakaların seçimi, bağımlı değışkendeki değışimin ölçümü, tüm kontrol değışkenlerinin kapsanması, vaka azlığına karşın değışken fazlalığı karşılaştırmalı yöntemi kullanan araştırmacının karşılaşacağı zorlukların önde gelenlerindendir. Ancak bu zorlukları titiz çalışmalar ile minimuma indirmek mümkündür. Nitekim Theda Skocpol, Barrington Moore, Juan Linz, Arend Lijphart gibi karşılaştırmalı yöntemi kullanarak önemli katkılar sunan akademisyenler, siyasal krizlerin karşılaştırmalı yöntem ile incelenmesine örnek teşkil etmişler; Neumann gibi akademisyenler de özellikle siyasal kriz dönemlerinde karşılaştırmalı çalışmaların artışına, dolayısıyla bu yöntemin kriz analizi için uygunluğuna dikkat çekmişlerdir.

Dolayısıyla, diğer yöntemler ile karşılaştırıldığında; siyasal eylem çalışmalarına en somut katkıları sağlaması nedeniyle nitel üstünlüğe, siyasal eylem dönemlerinde en çok kullanılan yöntem olması itibarıyla nicel üstünlüğe sahip olan karşılaştırmalı yöntem, aynı zamanda

deneysel metodun mantığı ile örtüştüğü için teorik açıdan bir üstünlüğe de sahiptir. Kendi içerisinde ise; OBST’nda benzer vakalar arasındaki farklılıklar, OFST’nda ise farklı vakalar arasındaki benzerlikler, olgusal bulgulara erişilmesine imkân tanımış, ancak tasarımlar arası rekabet de günümüze kadar devam etmiştir. Sonuç olarak siyasal eylem analizlerinde, Juan J. Linz ve Amando de Miguel’in önerdiği gibi her iki tasarımın birleştirilerek kullanılması ve ülke içi ve ülkeler arası karşılaştırmaların bir kombinasyonunun yapılmasının daha verimli olacağı düşünülmektedir. Böylelikle hem test sayısının artması, hem de her iki yöntemin güçlü yanlarından faydalanılması sağlanacağından, bulguların doğruluğunun artacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- NEUMANN, Sigmund (1959), "The Comparative Study of Politics", **Comparative Studies in Society and History**, vol.1, no.2, pp.105-112
- ALMOND, Gabriel A. (1956), "Comparative Political Systems", **The Journal of Politics**, vol.18, no.3, pp.391-409
- BELANGER, Marc (2004), "From Political Science Back to Politics: Learning to Teach Intro to Comparative Politics", **Political Science and Politics**, vol.37, no.1, pp.95-99
- SPIRO, Herbert J. (1962), "Comparative Politics: A Comprehensive Approach", **The American Political Science Review**, vol.56, no.3, pp.577-595
- NEUMANN, Sigmund (1957), "Comparative Politics: A Half-Century Appraisal", **The Journal of Politics**, vol.19, no.3, pp.369-390
- RUSTOW, Dankwart A. (1968), "Modernization and Comparative Politics", **Comparative Politics**, vol.1, no.1, pp.37-51
- LASSWELL, Harold D. (1968), "The Future of the Comparative Method", **Comparative Politics**, vol.1, no.1, pp.3-18
- LAPALOMBARA, Joseph (1968), "Macrotheories and Microapplications in Comparative Politics: A Widening Chasm", **Comparative Politics**, vol.1, no.1, pp.52-78
- SARTORI, Giovanni (1970), "Concept Misformation in Comparative Politics", **The American Political Science Review**, vol.64, no.4, pp.1033-1053
- BLONDEL, Jean (1999), "Then and Now: Comparative Politics", **Political Studies**, vol.XLVII, pp.152-160
- BROWN, Archie (2014), "Alfred Stepan and the Study of Comparative Politics", **Government and Opposition**, vol.49, no.2, pp.313-330
- MUNCK, Gerardo L., SNYDER, Richard (2007), "Who Publishes in Comparative Politics? Studying the World from the United States", **Political Science and Politics**, vol.40, no.2, pp.339-346
- KERSBERGEN, Kees Van (2010), "Comparative Politics: Some Points for Discussion", **European Political Science**, vol.9, pp.49-61
- PRZEWORSKI, Adam, TEUNE, Henry (1970), **The Logic of Comparative Social Inquiry**, New York, Wiley
- COLLIER, David (1993), "The Comparative Method", **Political Science: The State of the Discipline**, edi. Ada W. Finifter, Washington D.C., American Political Science Association

KALAYCIOĞLU, Ersin (2012), “Karşılaştırmalı Siyaset”, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, edi. Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağnıcıoğlu, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, pp.3-37

HATİPOĞLU, M. Emre (2013), “Karşılaştırmalı Siyasette Yöntem”, **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, edi.Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, pp.25-44

LIJPHART, Arend (1971), “Comparative Politics and the Comparative Method”, **The American Political Science Review**, vol.65, no.3, pp.682-693

CARAMANI, Daniele (2009a), “Of Differences or Similarities: Is the Explanation of Variation a Limitation to (or of) Comparative Analysis”, **IPSA World Congress 2009**, Session 12th-14th, MT08, Santiago

CARAMANI, Daniele (2010), “Debate on the Future of Comparative Politics: a Rejoinder”, **European Political Science**, no.9, pp.78-82

MECKSTROTH, Theodore W.(1975), “Most Different Systems and Most Similar Systems: A Study on the Logic of Comparative Inquiry”, **Comparative Political Studies**, vol.8, no.2, pp.132-157

ESGÜN, Toros Güneş (2013), “Carl Schmitt”, **Siyaset Felsefesi Tarihi**, edi. Ahu Tunçel, Kurtul Gülenç, Ankara, Doğu Batı Yayınları, pp.495-511

SKOCPOL, Theda (2004), **Devletler ve Toplumsal Devrimler**, çev. S. Erdem Türközü, Ankara, İmge Kitabevi

TILLY, Charles (2016), **Avrupa’da Devrimler: 1492-1992**, çev.Özden Arıkan, İstanbul, Alfa Basım Yayın

HİLAV, Selahattin (2009), **Felsefe El Kitabı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

ÖZLEM, Doğan (2010), **Bilim Felsefesi**, İstanbul, Notos Kitap Yayınevi

KRİZLERİN OLUŞUMUNDA HEGEMONYANIN TARİHSEL VE TOPLUMSAL İŞLEVİ

Dr. Öğr. Üyesi Berker BANK
Giresun Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
berkerberker@hotmail.com

Özet

Tarihsel sürecin çeşitli uğraklarında ortaya çıkan toplumsal krizler, siyasal, ideolojik veya ekonomik düzeyler şeklinde farklı yoğunluk derecelerinde belli bir görünüme bürünseler de, esas olarak siyasal sınıf egemenliğinin sarsıntıya uğradığı bir hegemonya krizine işaret ederler. Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili toplumsal oluşuma bağlı olarak gelişen bir “tarihsel blok”un sürekliliğinin sağlaması açısından ya da bu ‘blok’un dağılmasına neden olan siyasal, ideolojik ve ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında “*hegemonya*”nın tarihsel ve toplumsal işlevini anlamaya yönelik bir girişimi ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Tarihsel blok, Söylem, Yalıtıcı Etki, Radikal Sol

HISTORICAL AND SOCIAL FUNCTION OF HEGEMONY IN THE FORMATION OF CRISES

Abstract

Although the social crises that emerge at various stages of the historical process take a certain appearance in the form of political, ideological or economic levels of varying intensity, they essentially refer to a hegemony crisis where political class domination has shocked. The underlying problematic of this study is an attempt in terms of ensuring the continuity of a "historical block" evolving due to the given social formation determined by historical conditions or for understanding the historical and social function of "*hegemony*" in the emergence of political, ideological and economic crises that cause this "block" to disband.

Keywords: Hegemony, Historical block, Discourse, Isolation Effect, Radical Left

Giriş

Tarihsel sürecin çeşitli uğraklarında ortaya çıkan toplumsal krizler, siyasal, ideolojik veya ekonomik düzeyler şeklinde farklı yoğunluk derecelerinde belli bir görünüme bürünseler de esas olarak siyasal sınıf egemenliğinin sarsıntıya uğradığı bir hegemonya krizine işaret ederler. Dolayısıyla, çeşitli düzeylerde ifadesini bulan toplumsal krizler siyasal sınıf egemenliğinin

mevcut koşullar altında varlığını artık sürekli kılamadığı hegemonya krizini gösterir. Hegemonya krizi kısa ve uzun erimli olmak kaydıyla iki farklı görünüm altında ortaya çıkar. Kısa erimli hegemonya bunalımı mevcut iktidar blok içindeki egemen sınıf fraksiyonları arasında gelişen hegemonya mücadelesini ortaya çıkarırken; uzun erimli hegemonya bunalımı ise mevcut blok dışında yer alan bağımlı sınıfların yeni bir tarihsel blok kurma çabasına işaret eder. Uzun erimli hegemonya mücadelesi bağımlı sınıfları son tahlilde iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflarla karşı karşıya getireceğinden ötürü, sonuçları itibariyle mevcut düzen açısından yıkıcı olması kaçınılmazdır. Bu çerçevede düşündüğünde tarihsel gelişimi açısından hegemonya sorunsalının bazen açık ya da örtük bir şekilde devrimle ilişkilendirilerek ele alındığını söyleyebiliriz. Hegemonya krizinin nasıl ele alınacağı sorusu Marksist düşünce sistemi içinde hep bir tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili toplumsal oluşuma bağlı olarak gelişen bir “tarihsel blok”un sürekliliğinin sağlanması açısından ya da bu ‘blok’un dağılmasına neden olan siyasal, ideolojik ve ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında “hegemonya”nın tarihsel ve toplumsal işlevini anlamaya yönelik bir girişimi ifade etmektedir. Bu çerçevede devlet, sınıf ve siyaset arasındaki ilişki farklı kuramsal eğilimleri ele alınarak hegemonyanın inşası süreci tartışılmaktadır.

Devrimci Durum Tartışması

Marksist kuram içinde yer alan en önemli tartışma konuları, ekonomik temel ile toplumsal üstyapı kurumları arasındaki ilişkinin niteliği ve toplumsal değişim sürecinde veya bu sürecin karşıtı olarak toplumsal bütünlüğün muhafaza edilmesinde, siyasal, ideolojik ve ekonomik düzeylerden hangi uğrağın esas olarak belirleyici olduğu noktasında kendini gösterir. Bu kuramsal çerçevede düşünüldüğünde devlet, sınıf, siyaset arasında kurulan ilişki hegemonya tartışmasının merkezini oluşturur. K. Marx, temel yapı ile üstyapı arasındaki ilişkinin nasıl ele alınması gerektiği yönündeki düşüncelerini *Ekonomi Politik’in Eleştirisi’ne Katkı* adlı çalışmasının *Önsöz*’ünde dile getirmiştir. Bu kuramsal çerçevede şekillenen iki temel görüş belirir: Birincisi, temel yapının üstyapıyı tek yönlü belirlenimini esas alan görüş; ikincisi, üstyapının temel yapıdan bağımsız veya özerk olabileceği şeklindeki görüş. Böylece, bir tarafta ekonominin tüm toplumsal ilişkileri belirlediği ve bu toplumsal ilişkilerin ancak ekonomik belirlenimden hareketle kavranabileceği şeklindeki görüş ile siyasal ve ideolojik düzeylerin özerk ya da bağımsız olduğu yönündeki görüş Marksist düşünceden türeyen iki farklı kutbun uçlarını oluşturacaktır. Belli bir soyutlama düzeyinden hareketle yapılan bu iki farklı çıkış noktası hegemonik krizin kaynağının tanımlanmasında belirleyicidir.

Ekonomik belirlenimcilik düşüncesinin sınırlarını belirlediği en keskin ifade, ekonominin her şeyi belirlediği iddiasında somutlaşır. İnsan maddi malların üretimi olmadan hayatını devam ettiremeyeceğine göre, üretim biçimi ve bununla bağlantılı toplumsal iş birliği diğer bütün faktörlerin temel dayanak noktasını oluşturur. Ortaya çıkan kurumlar işlevsel açıdan ne kadar karmaşık bir hale bürünürse bürünsün, ne kadar bağımsız veya özerk bir görünüme kavuşursa kavuşsun, onların asli görevi üretimi gerçekleştirmeye yönelik olacaktır. Her toplum varlığını ortak üretim sayesinde gerçekleştirir. Ne var ki, kapitalist toplumsal oluşumun dayandığı üretimin özel biçiminde, üretim araçları karşısındaki konumlanışı itibariyle

ekonomik açıdan ayrıcalıklı küçük bir azınlık yaptığı toplumsal katkıdan çok daha fazlasını elde eder. Bu küçük azınlığın toplum içindeki avantajlı konumunu muhafaza etmesi, bu sınıfsal egemenliğin sürekli kılması ve çoğunluğun zorunlu ihtiyaçlarına erişim sağlama yollarını kendi sınıf çıkarlarına hizmet edecek biçimde örgütlenmesiyle mümkün olur.

Siyasal sınıf egemenliğini salt ekonomi üzerinden tanımlayıp, hegemonya krizini ekonomik düzeydeki olası gelişmeler üzerinden hareketle açıklayan ilk uluslararası sosyalist örgüt II. Enternasyonal olmuştur. II. Enternasyonal'in düşünürleri siyasal krizlerin ortaya çıkmasında ve bu süreçte koşut olarak sosyalist devrimlerin başarıya ulaşmasında ekonomik alanda ortaya çıkan krizlerin belirleyici etkisini esas ölçüt olarak ele alınmıştı. Siyasal krizlerin ortaya çıkış nedenlerine ilişkin geliştirilen bu kuramsal çözümlemelerde ekonomik determinizm o kadar belirleyici olmuştur ki, kapitalist üretim tarazının hakim üretim tarzı haline henüz gel(e)mediği feodal ya da yarı feodal ülkelere yönelik ekonomik açıdan gelişmiş Batılı ülkelerin emperyalist yayılmacılığına yer yer destek verilmesiyle sonuçlanmıştır. Dünya sosyalist devriminin gerçekleşmesi yönünde geliştirilen bu stratejik yönelimin geri planında yer alan kuramsal gerekçeleri ise üretim ilişkileri açısından gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizlik oluşturmaktaydı. Şöyle ki; ulusal sınırlar içinde devam eden emek sermaye çatışmasının işaret ettiği sınıf mücadelesinin küresel ölçekte yaygınlık ve bir derinlik kazandığı ölçüde, yani kendi iç dinamikleriyle daha ileri bir üretim tarzına dönüşemeyen feodal ya da yarı feodal üretim ilişkilerinin hakim olduğu az gelişmiş ülkelerin sahip olduğu geleneksel ekonomik yapılar gelişmiş Batılı kapitalist ülkelerin dışarıdan müdahalesi sayesinde dönüştürme imkânı bulacaktı. Böylece, kapitalizme özgü tarihsel çelişkilerin neden olduğu sınıf mücadelesinin küresel ölçekte yaygınlaşmasına koşut olarak ortaya çıkan ekonomik krizler ve bu krizlerin tetiklediği hegemonya mücadelesi geleneksel toplumsal yapıları ortadan kaldıracak olan sosyalist devrimi tetikleyecekti.

II. Enternasyonal'in önemli düşünürlerinden E. Bernstein ve K. Kautsky'nin, toplumsal ilişkilerin kuramsal çözümlemesinde ekonominin gelişmişlik seviyesine denk düşen mülkiyet ilişkilerinin belirleyici ölçüde ön plana çıkarması, öznenin tarihsel dönüşüm süreçlerinde oynadığı rolün yok sayılmasıyla sonuçlandı. Dolayısıyla, II. Enternasyonale hâkim olan düşünce biçiminin şekillendirdiği politikalar da evrimci, reformist ve kendiliğindenci anlayış temelinde ortaya çıktı. Ekonomik belirlenimcilik düşüncesini esas alan bu kuramsal çözümlemelerden farklı olarak, üstyapının toplumsal işlevine öncelik kazandıran karşı görüşler de ileri sürülmüştür.

Politikanın Özerkleşmesi

Lenin'in kuramsal çözümlemelerinin bir kısmı II. Enternasyonalin düşünsel dayanaklarına karşı bir tepki şeklinde gelişti. O'na göre, ekonomik temel kaynaklı bir kriz zorunlu bir şekilde toplumsal krize dönüşmek zorunda değildi. Kirlilerin toplumsal dönüşüme kaynaklık edebilmesi için yönetenlerin eskisi gibi yönetemediği, yönetilenlerin de eskisi gibi yönetilmek istemediği bir kriz zamanında geniş kitlelerin eyleme geçmesiyle gündeme gelebilirdi. Dolayısıyla, O'nun düşüncesinde politika ekonomiden özerk bir yere sahip olmakla birlikte devletin toplum üzerinde yoğunlaşan baskı boyutu öne çıkar. Devlet ile toplum arasında

kurulan ilişkide devletin baskı boyutu öne çıktığından tarihsel dönüşüm süreçlerinde devrimci mücadele siyasal iktidarın ele geçirilmesine yönelik yürütülecek mücadeleye dayandırılmıştı. İşçi sınıfının hegemonyasının inşası ise ancak sosyalist devrim sonrasında mümkün olacaktı. Bu mücadelede yöneten ve yönetilen kesimlerin verili kriz koşulları altında gelişen düzen karşıtlığı şeklindeki hoşnutsuzluğu bir mücadele zemini yaratmakla birlikte, devrimci dönüşüm için kendi başına yeterli değildir. Hegemonya mücadelesi esas itibarıyla bir sınıf iktidarının kurulması olduğuna göre sınıf mücadelesi kavramı da bu noktada önem kazanır. Bu çerçevede yeni bir sınıfın siyasal iktidarının kurulmasında öncü parti önem kazanacaktır.

Lenin, ekonomistlerin devrimci mücadelede kendiliğindenciliği ön plana çıkartmasına karşı çıkararak, proletaryanın içgüdüsel bir karşı çıkıştan daha fazlasını yapamayacağını vurguluyordu. Ayrıca Lenin, saf ve yalnız işçi sınıfı hareketinin kendi başına bağımsız bir ideoloji geliştirebileceği yönündeki bir düşünceyi de yadsıyordu. Çünkü, işçiler, sınıf kökeni itibarıyla sosyalizmden daha eskilere giden burjuvazinin gelişmiş ve elinin altında çok miktarda yayın organı bulunan burjuva ideolojisiyle yüz yüze gelmek zorundaydılar. Bu nedenle sınıfsal politik bilinç işçilere ancak dışarıdan götürülebilirdi. Böylece, şu ya da bu şekilde politik bir mücadele içinde yer alan işçi sınıfı “kendinde sınıf” durumundan “kendi için sınıf” durumuna dönüşebilecekti. Lenin bu durumu şöyle formüle ediyordu: “Eğer işçiler, hangi sınıfları etkiliyor olursa olsun, zorbalık, baskı, zor ve suiistimalin her türlüüne karşı tepki göstermede eğitilmemişlerse ve işçiler bunlara karşı, başka herhangi bir açıdan değil de, sosyal-demokrat açıdan tepki göstermede eğitilmemişlerse, işçi sınıfı bilinci, gerçek bir siyasal bilinç olamaz” (1993: 77). İşçi sınıfının kendiliğinden hareketi tek başına sınıf bilinci yaratamaz. Kitlelerin kendiliğinden ayaklanması ne kadar geniş bir alana yayılırsa ve hareket ne kadar yaygın olursa, sosyal demokrasinin kuramsal, politik ve örgütsel çalışmasındaki bilinç gerekliliği de o kadar ivedileşir. Lenin, proletaryanın kendiliğinden savaşımının, bu savaşıma güçlü bir devrimciler örgütü önderlik edene kadar, kendinde sınıftan hakiki sınıf savaşımı -kendi için sınıf- haline gelemeyeceğini düşünür.

Her toplumun hâkim ideolojisi hâkim sınıf elindeki ideolojik üretim araçlarının (kilise, okul, gazeteler) denetlediği ve bunları kendi sınıfsal çıkarları için kullandığı anlamda sınıf ideolojisi. Marx toplumdaki egemen düşünceyi şöyle ifade ediyordu: “egemen düşünceler egemen maddi ilişkilerin fikrî ifadesinden başka bir şey değildir.” (1987: 70). Bu nedenle de kapitalist toplumda hâkim sınıf burjuvazi olduğundan hâkim ideoloji de, burjuva ideolojisi. Sınıf hâkimiyeti güçlü, sabit ve sorguya çekilmeyen bir düzeyde olduğu sürece hâkim sınıfın ideolojisi ezilen sınıfın bilincine de hâkim olacaktır; ayrıca, sömürülen sınıf, sınıf mücadelesinin ilk evresinde sömürenlerin formüllerine, ideallerine ve ideolojilerine dayanır. Mevcut toplumun sorguya çekilişi artıkça - ki, bu ancak, siyasal iktidarın fethini hedefleyen örgütlü bir mücadele altında sürdürülebilir- sınıf mücadelesi yoğunlaştıkça ve sömürenlerin sınıf hâkimiyeti eylem alanında gerilemeye başlayınca sömürülenler, iktidardakilerin fikir hâkimiyetinden kurtulmaya başlayacaklardır.

Lenin, işçi sınıfının bilinçlenmesine ilişkin yaptığı açıklamalardan anlaşılacağı üzere, dışarıdan bilinç sayesinde işçilerin, “kendinde sınıftan” “kendi için sınıfa” dönüşebileceğini

vurgular, bunu da profesyonel devrimcilerden oluşan parti aracılığıyla gerçekleştirilebileceğini düşünür. Ancak, bu noktadan sonra da, Lenin'in düşüncesine dayalı parti anlayışının, nasıl bir örgütlenme içinde olacağını, hangi strateji ve taktikleri izleyeceğini belirlemek teorik ve pratik sorunlar açısından önem kazanacaktır.

Lenin'in örgüt teorisi, proleter sınıf mücadelesinin ortaya çıkışıyla ve proleter devrimin başlangıcıyla koşullanmış olmakla birlikte, sınıf mücadelesinin kaçınılmaz mekanik bir sonucu olarak değil, ancak uzun süreli bir mücadele içinde sınıf mücadelesiyle bütünleşebilecek ve ona bağlanabilecek bir teorik pratiğin sonucu olarak yorumlanmalıdır.

Hegemonya Kavramının Kuramsallaştırılması

Gramsci, tarihin evrelerini ifade eden zaman çizgisini kırdıkları için Bolşevikleri selamladığı *Kapital'e Karşı Devrim* adlı makalesinde, evrimsel belirlenimciliğin bir türevidir yazgıcılığa karşı bir itirazı dile getirmekteydi. Ekim Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan olaylara işaret ederek şöyle diyordu Gramsci: "...olaylar ideolojiyi alt etti. Olaylar, Rusya tarihinin tarihsel materyalizmin kanunlarına göre ne şekilde açıklanacağını belirleyen eleştirel şemaları berhava etti" (2010: 40). Gramsci, Rusya'da kapitalist üretimin hâkim üretim tarzı haline henüz gel(e)memiş olmasına karşın sosyalist bir devrimin gerçekleşmiş olmasından hareketle, üstyapının ayrıntılı bir analizinin gerekliliğine işaret etmekteydi. Üstyapı uğrağından hareketle nesnel gerçekliğin anlaşılmasına yönelik bir kuramsal çözümleme, Marksist teori içinde nasıl yapılabilir. Zira Marx, gelecekte sosyalist bir devrimin gerçekleşmesi için gerekli toplumsal koşullara işaret ederken, ekonominin gelişmişlik düzeyine denk düşen mülkiyet ilişkilerinin ulaştığı ileri düzeyi bir ön şart olarak düşünmüştü. Bunun anlamı, kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel seyri içinde ulaştığı gelişmişlik düzeyinin aldığı özgül biçimin, verili mülkiyet ve bölüşüm ilişkilerinin dönüştürülmesi anlamında sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesi yönünde uygun bir zemin yaratabileceği idi. Gramsci'nin çalışmaları yöntemsel açıdan değerlendirildiğinde toplumsal oluşumun iki kurucu kertesini arasındaki ilişkinin kuruluş biçimi dikkatten kaçmamalıdır. Bazı düşünürler, Gramsci'nin üstyapıyı ayrıcalıklandırıldığını, dolayısıyla da Marx'ın kuramsal çözümlemelerinden belli noktalarda ayrıldığını iddia etmişlerdir. Ancak, Gramsci, üstyapı uğrağında ortaya çıkan çeşitli olayları görüntü ya da olgu konumuna indirgeyen ekonomik belirlenimciliğin her çeşidini reddeder (Merrigton, 1999: 356-359). Gramsci, ne temel yapıyı ne de üstyapıyı birbirleri karşısında ayrıcalıklı bir konuma yükselten kuramsal çözümlemeleri kabul eder. O'na göre, bir toplumsal oluşumun iki kurucu kertesini arasındaki ilişki diyalektik ilişkiyi ifade eden organik bir bütün içinde kavranmalıdır. Bu çerçevede Gramsci, bir toplumsal grup veya sınıfın toplumun büyük çoğunluğunun "rıza"sını kazandığı sürece egemen konuma gelebileceğini ileri sürer. Gramsci, daha sonraki çalışmalarında tarihsel bloku, "güç" ve "rıza" diyalektik birliğinin bir ifade şekli olarak geliştirdiği "hegemonya" kavramı altında inceleyerek, çalışmalarına daha derin bir anlam kazandır.

Gramsci, Rusya'da kapitalist üretimin hâkim üretim tarzı haline henüz gel(e)memiş olmasına karşın sosyalist bir devrimin gerçekleşmiş olmasından hareketle, üstyapının ayrıntılı bir analizinin gerekliliğine işaret etmekteydi. Üstyapı uğrağından hareketle nesnel gerçekliğin

anlaşılmasına yönelik bir kuramsal çözümleme, Marksist teori içinde kalarak nasıl yapılabilirdi. Zira Marx, gelecekte sosyalist bir devrimin gerçekleşmesi için gerekli toplumsal koşullara işaret ederken, ekonominin gelişmişlik düzeyine denk düşen mülkiyet ilişkilerinin ulaştığı ileri düzeyi bir ön şart olarak düşünmüştü. Bunun anlamı, kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel seyri içinde ulaştığı gelişmişlik düzeyinin aldığı özgül biçimin, verili mülkiyet ve bölüşüm ilişkilerinin dönüştürülmesi anlamında sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesi yönünde uygun bir zemin yaratabileceği idi.

Gramsci'yi diğer Marksist düşünürlerden ayırt eden en temel özelliği, üstyapıyı temel yapı karşısında içerik ve işlevsel açıdan ayrıntılandırıp, onu tarihsel dönüşüm süreçlerinde aktif bir uğrak olarak kuramsallaştırmış olmasıdır. Üstyapının farklı uğraklarında ortaya çıkan çeşitli görünüm ve etkinliklerin belli bir yöntemle dayandırılarak yapılan bu ayrıntılı analizi, O'nun düşüncelerinin ekonomik-politik ya da sınıfsal niteliğinin temel dayanağını oluşturur. Bu kuramsal çözümleme, hegemonya kavramının sadece sivil toplumla sınırlandırılmayıp, ekonomik boyutuyla birlikte kavranması gerektiğini gösterir. Gramsci, üstyapı uğrağında ortaya çıkan çeşitli olayları görüntü ya da olgu konumuna indirgeyen ekonomik belirlenimciliğin her çeşidini reddeder. Gramsci, ne temel yapıyı ne de üstyapıyı birbirleri karşısında ayrıcalıklı bir konuma yükselten kuramsal çözümlemeleri kabul eder. O'na göre, bir toplumsal oluşumun iki kurucu kertesi arasındaki ilişki diyalektik ilişkiyi ifade eden organik bir bütün içinde kavranmalıdır. Dolayısıyla, bir tarihsel blokun analizi kertelerin birbirinden yalıtılmışlığı temelinde yapılamaz.

Gramsci, bir toplumsal oluşumun çeşitli düzey (*level*) ve kerteleri (*instance*) arasındaki ilişkileri tek yönlü nedensellik ilişkisine dayandırarak açıklayan mekanik materyalizmin düşünsel öncüllerinden farklı olarak, tarihsel blokun çeşitli kerteleri arasındaki “zorunlu karşılıklık” durumunu diyalektik bir süreç olarak tanımlar: “.yapı üstyapı arasındaki zorunlu karşılıklık” (*necessary reciprocity*), gerçek diyalektik bir süreçtir” (1971: 366). Bu diyalektik süreç, tarihsel blokun kerteleri arasında kurulan ilişkiyi tanımlamakta sınırlı kalmayıp, sivil toplum ve politik toplum ikiliğinin (*dichotomy*) kuramsallaştırılması açısından da geçerlidir.

Gramsci, Marx'ın çalışmasında ifade bulan bir takım değerlendirmelerinden (1993: 1-3) hareketle temel yapıya ilişkin olarak iki ilke saptar: (a) Bir toplum kendine, gerekli ve yeterli koşulları ya da en azından belirleme ve gelişme yolunda bulunan koşulları henüz var olmayan hiçbir görev saptayamaz. (b) İlişkilerinde örtük olarak içerilmiş bulunan bütün yaşam biçimlerini geliştirmedikçe, hiçbir toplum dağılmaz ve yerini bir başka topluma bırakamaz (Texier, 1985: 62). Gramsci, bu yorumunu üstyapı hakkında yaptığı değerlendirmelerle birleştirir: “...insanların ekonomik dünyada kendilerini gösteren çatışmaların bilincine ancak ideolojiler alanında vardıkları...”(1985: 63). Böylece, Gramsci, üstyapının çeşitli uğraklarında ortaya çıkan çelişkilerin sınıfsal temellerinin ekonomik alandaki hareketlilikle diyalektik bir bütün içinde açıklamış olur. Gramsci, soyut hareket yasalarını tanımlamakla ya da kapitalist devletin zorunlu biçim ve işlevlerini ortaya çıkarmakla ilgilenmedi. Bunun yerine, belli bir konjonktürdeki devlet iktidarını uygulayan çoğul toplumsal güçler arasındaki karmaşık

ilişkileri belirlemeye çalıştı. O'nun kuramsal çözümlemelerinin dayandığı nokta hükümet aygıtı ile sivil toplum arasındaki organik ilişkiye yapılan vurgudur (Jessop, 1990: 51).

Tarihsel gerçekliğin bir uğrağını ya da bir görünümünü ifade eden sivil toplum kavramı, gerçeğin basit ama tamamlayıcı yönünü adlandıran kavramlardan ayrılmaz bir niteliğe sahiptir. O halde tarihsel blokun analizi onu oluşturan çeşitli kerteler arasındaki diyalektik ilişkiler bağlamında ele alınarak değerlendirilmelidir. Hükümet aygıtı olarak dar anlamıyla devletin karşısında, yönetici sınıfın hegemonya aygıtı olarak sivil toplum; güç ve diktatörlük uğrağı karşısında, ikna ve onasma uğrağı bulunur. Altyapıyı dönüştüren ekonomik-politik savaşım uğrağı karşısında, kültürel ya da etik politik yayılma uğrağı yer alır. Bu üstyapılar teorisinde, sivil toplum politik toplumdan ayrılmaz bir şekilde “entegral devlet” olarak nitelenirken, ekonomiyle diyalektik bir ilişki içindedir. Bu üstyapılar teorisinin kendisi, tarihin yaşayan diyalektiğini kendi bütünselliği içinde kavramayı amaçlayan daha geniş bir bütünün parçasını oluşturur. Zira, yapı-üstyapı diyalektiği, ne ekonomik güçlerin kısmi tarihi, ne de etik-politik bir yapılanma uğrağıdır. Öyleyse üstyapılar teorisi aslında temel yapı ile üstyapılar ilişkisi teorisi, onların birliği teorisi, onların oluşturdukları tarihsel blok teorisidir (Texier, 1985: 49). Bu tarihsel blok teorisi olmaksızın bundan doğan ekonomi ile kültürün birliği ve kültür ile politikanın birliği olmaksızın Gramscigil üstyapılar teorisi anlaşılamaz. Gramsci'nin kendine özgü düşüncesini kavramak için yöntembiliminin özünde olan “temel zorunluk” ilkesine uymak gerekir.

Birinci temel zorunluk ilkesi yapı-üstyapı diyalektik birliğini, ekonomik uğraktan politik uğrağına geçişi, tarihsel hareketin doğuşu ve “*praksis*”in yön değiştirme ve etik politik yayılma uğrağına uzanan gelişmesini kavramak için tarihsel blok kavramından hareket etmeye dayanır (Texier, 1985: 51).

İkinci temel zorunluk ilkesi, tarihsel blokun iki kurucu kertes arasındaki ilişkiyi değil, ama üstyapının çeşitli uğrakları ya da görünümleri arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Bir araştırma kuralı olarak politik toplum ile sivil toplum arasında yapılan ayırım, iki uğrağın ayırımının kesinlikle olanaksız olduğu organik gerçekliğin en iyi çözümlenmesini sağlayan bir yöntemdir. Politik toplum ve sivil toplum kavramlarına yönelik analitik düzeyde yapılan ayırma işlemi, toplumsal denetimin yeniden üretiminde “zor” ve “rıza” ilişkilerinin ayrıştırılmasına yardımcı olur.

Üçüncü temel zorunluk ilkesi, üstyapı ile yapı arasındaki diyalektik birliğin, tek etkeni çeşitli biçimler altındaki insansal etkinlik olan bir süreçten başka bir şey olamayacağını kabul etmektedir. Bu süreç Gramsci'nin felsefi terimle ifade ettiği nesneden öznele, nitelikten niceliğe, zorunluluktan özgürlüğe bir geçiş olarak betimlendiği, kendi bütünlüğü içinde düşünülen tarihsel diyalektiktir (Texier, 1985: 54).

Gramsci'nin düşünsel matrisi içinde sivil toplum ile politik toplum arasındaki ilişkinin ele alınış biçimine yönelik katedilen bu aşamada şunu söyleyebiliriz: Devletin birinci görünümü çerçevesinde sivil toplum ile devlet (politik toplum) arasındaki ayırma yönelik yapılan her

açıklama yöntem bilimsel temelde yapılan bir ayrımı ifade etmektedir. Burada geçen devlet kavramı, yöntem bilimsel temelde ele alınarak sivil topluma ait özelliklerden soyutlanıp sırf baskı aygıtı konumuna indirgendiğinden politik toplum kavramıyla ifade edilmiştir. Devletin ikinci görünümü ise, sivil toplum ile politik toplumun organik birliği şeklinde ortaya çıkar. Burada da devlet iki uğrağın bir sentezi olarak “entegral devlet” biçiminde tanımlanmıştır.

Hegemonyanın İnşası

Hegemonya kavramının Gramsci’nin düşünsel matrisi içindeki kullanımı bir bütün olarak değerlendirildiğinde, verili bir toplumsal formasyonu oluşturan çeşitli bileşenlerin “rıza”ya dayalı bir şekilde sürekliliğini sağlaması açısından belirleyici bir öneme sahip olduğu görülecektir. Bu çerçevede bir toplumsal denetim biçimi olarak hegemonya, egemen sınıfların bağımlı sınıflar üzerindeki “rıza”ya dayalı iktidarını sürdürme kapasitesi olarak tanımlanır. Bu anlamda hegemonya politik bir niteliğe sahiptir. Hegemonya, aynı zamanda politik bir hareketin, gelişmiş Batılı kapitalist toplumlarda sosyalist dönüşüm sorununa yol gösterecek şekilde kavranmasına imkân sağlar (Buci-Glucksmann, 2012: 123). Bu da, hegemonyanın stratejik anlamdaki önemine işaret eder. O halde Gramsci’nin, bu kavramı, bir ülkenin “Hegemonizm”inin diğer ülke veya ülkeler üzerindeki egemen olma arzusunu ifade ettiği, uluslararası ilişkilerdeki yaygın kullanımından farklı olarak, daha özel bir anlama gelecek şekilde kullandığını söyleyebiliriz (Sassoon, 2012: 97).

Gramsci, hegemonya kavramını, modern kapitalist devletin işlevini, belli bir tarihsel dönem içerisinde analiz etme çalışmalarına bağlı olarak geliştirdi (Sassoon, 2012: 98). Bu çerçevede, hegemonya kavramının tarihsel bağlamının birinci yönünü, finans kapital ve tekellerin egemenliğinin biçimlendirdiği emperyalizm aşamasındaki devletin özgül niteliğini kavramaya yönelik stratejik temelde bir arayışın uzantısı olarak ortaya çıkarken; ikinci yönünü ise, Ekim Devrimi’nin ardından sosyalist devlet kuramının pratikle olan bağının kurulduğu ölçüde toplumsal sorunların bir çözüme kavuşturulması amacına yönelik çabalar oluşturur (2012: 101).

Hegemonya kavramının tarihsel bağlamını oluşturan iki yönünü belirledikten sonra emperyalist aşamanın ayırt edici özelliklerini ve bu aşamaya uygun düşen devletin işlevini değerlendirmeye başlayabiliriz. Gramsci’nin hegemonya kavramına “zor” zırhı giydirerek “entegral devlet” biçiminde tanımladığı modern devlet dönemi (1971: 263), “manevra” savaşının yerini “mevzi” savaşına bıraktığı 1870 dolaylarında başlamaktadır (1971: 242-243). O’nun ifade ettiği emperyalist aşama, devletin genişleyen etkinliğiyle birlikte sivil toplumla olan ilişkilerinin köklü bir değişime uğradığı bir döneme uygun düşmektedir. Devletin etkinliğinin sivil toplumun özerkliğini ortadan kaldıracak şekilde genişlediği bu dönem, sendikalar ve siyasi partiler düzeyinde geniş kitle örgütlenmelerinin ivme kazandığı bir döneme de denk düşmektedir (Sassoon, 2012: 102). İşçi sınıfının yeni tipte bir devlet kurma potansiyelinin tarihsel açıdan bir örneğini oluşturan Paris Komün’ü, kitlelerin aktif bir şekilde siyasetin içinde yer aldığı, siyasi partilerin kitle tabanıyla birlikte parlamentoda temsil edilme imkânına kavuştukları yeni bir dönemin başlangıcı olarak tanımlanır. Siyasi öznelerin görevlerini yerine getirmeleri için, kitlelerin iktisadi ve siyasi açıdan örgütlenmeleri yeterli ölçüde gelişmiş düzeyde olmasa da, artık onlar yeni bir toplum kurma anlamında siyasi bir

müdahale potansiyeli taşırlar (2012: 106). Bu yeni dönemin özgünlüğü, kitle hareketlerinin egemen sınıf hegemonyasına yönelik karşı hegemonya oluşturabilme potansiyeli taşıması açısından belirleyici bir nitelik kazanmış olmasıdır. Emperyalist aşamada devletin değişen rolüyle bağlantılı bir şekilde gelişen kitle hareketleri, bu yeni dönemin kalıcı özelliğini oluşturur. Bu kitle hareketlerinin önem kazandığı uğrak, “sivil toplum” şeklinde tanımlanır. Egemen ve bağımlı sınıflar arasında geçen hegemonya mücadelesi de, bu uğrakta yürütülen sınıf mücadelesi çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Gramsci’nin emperyalist aşamada devletin işlevine yönelik yaptığı çözümlemeler birçok noktada tekелci devlet kapitalizmine dayalı yorumlardan ayrılır. Tekelci devlet kapitalizmini tanımlayan en yaygın ifade devletin, emperyalizm çağında tekелci sermayenin gerici ve dolayısıyla sermayenin sivil toplum üzerindeki tahakkümünü devam ettirmesinin bir aracı olduğudur (Clarke, 2004: 91). O’na göre, sermayenin üretim ve yeniden üretim sürecinde aldığı görünüm ile kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı çeşitli krizler (ekonomik, siyasal ve ideolojik) arasındaki bağlantı yeterince dikkate alınmamıştır (Hardt ve Negri, 2003: 209). Dolayısıyla, tekелci devlet kapitalizmi temelinde yapılan değerlendirmeler devleti, iktisadi açıdan ayrıcalığı elinde bulunduran küçük bir azınlığın basit bir baskı aracı haline indirgemıştır.

Gramsci’ye göre, emperyalist aşamada devletin ekonomiyle olan ilişkisi (refah sistemi biçimleri) toplumsal örgütlenmelere müdahalesi eşliğinde ve bununla bağlantılı olarak geniş kitleleri örgütleme ihtiyacı, klasik liberal devletin rolüne ilişkin temel bir değişimi gösterir (Sassoon, 2012: 105). Ekonomiden çekilen, rolünü bekçi işlevle sınırlayan, ideolojik açıdan uzlaştırılabilir ölçüt olarak sunulan çeşitli toplumsal çatışmaları tarafsızlık görünümü altında denetlediği devletin geleneksel liberal kavranışı, kapitalizmin gelişiminin belli bir uğrağında ortaya çıkan devletin yeni rolü tarafından tasfiye edilir. Devletin rolüne ilişkin ortaya çıkan her değişim, farklı düzey ve biçimlerde hegemonya krizine yol açar. Devlet ve toplum arasındaki ilişkinin ortaya çıkardığı değişime bağlı olarak gelişen devletin bu yeni rolü, siyasal sınıf egemenliğinin aldığı biçimin her yönüyle incelendiğinde anlaşılabilir (Sassoon, 2012: 106). Emperyalist aşamadaki devletin bu yeni rolü, onun tüm faaliyet ve etkinlik alanlarında kendisini gösterir. Devlet üretimin toplumsal ilişkilerini yeniden üretimine yönelik bu yeni rolünü gerçekleştirebilmek için etkinliğini geniş bir alana yaymak zorundadır. Bu nedenle ideoloji, kültür, felsefe ve onların örgütleyicileri - entelektüeller- hegemonya nosyonuna özgüdür (Fontana, 2013: 272-273). Zira, hiçbir iktidar varlığını salt baskıya dayandırarak sürdüremez. Devlet, geniş kitlelerin gönüllü desteğine bağlı bir şekilde oluşan toplumsal “rıza”ya ihtiyaç duyar.

Toplumsal denetim araçlarının kitleler üzerinde artan baskısına karşın, sivil toplum uğrağındaki çeşitli düzeylerdeki politik örgütlenmelerin gelişmesi, sosyalist anlamda bir toplumsal dönüşümün temelini oluşturur. Kapitalizmin çelişkili etkilerinin ortaya çıkardığı tüm bu toplumsal sonuçlar, tarihte ilk defa kitlelerin öz yönetimi için bir potansiyel yaratmıştır. Gramsci’nin, mevzi savaşını dikkate alarak, kuşatma karşılıklıdır şeklindeki ifadesi (1971: 239), hegemonya ve karşı hegemonya mücadelesine yönelik bir vurgu biçiminde yorumlanmalıdır. Sivil toplum uğrağında gelişen bu hegemonya mücadelesi boyunca işçi sınıfı

savaşacağı alanı seçemez, fakat kitle örgütlenmelerinin varlığı bu alanın yaratılmasında merkezi derecede önemli bir yer tutar. Devletin genişleyen bu yeni rolü dikkate alındığında, işçi sınıfının mücadele etmek zorunda kaldığı yeni tipteki devletin adı entegral devlettir (Sassoon, 2012: 106). Entegral devletin bir taraf olarak mevzi savaşında yer almasının tarihsel sebepleri vardır. Emperyalizm döneminde kitleleri ekonomik olarak örgütleyen devlet, istemeden de olsa, bir takım siyasal örgütlenmeler gerçekleştirerek toplumu dönüştürme potansiyeli için uygun bir zemin hazırlar (Sassoon, 2012:107). Fabrikalarda disiplinin sürekli kılınması, üretimim gerçekleşmesi, asgari ölçütlerde anayasal bir düzenin kurulması işçi sınıfının göstereceği asgari bir “rıza”nın oluşmasına bağlıdır. Bu da, sendika ve siyasi partiler düzeyinde gerçekleşecek olan örgütlenmeler sayesinde mümkün olabilir. Dolayısıyla, geniş kitlelerin politik düzeyde devlete toplumsal bir zemin sağlamak, farklı bir ifadeyle, hegemonya oluşturmak amacıyla örgütlenmesi gerekir.

Devlet, kapitalizmin tekelci aşamasında, yeni rolünü toplumsal düzeyde gerçekleştirebildiği ölçüde, egemen sınıfların hegemonyasını kurar ve toplumsal “rıza”nın oluşmasına bağlı olarak tarihsel blokun sürekliliğini sağlar. Ne var ki, devletin kapitalist toplumsal formasyonun sosyal, siyasal ve ekonomik gelişimini temsil edebilme yeteneği, tekelci kapitalizmin egemenliği döneminde giderek azalmaktadır. Parlamento ve siyasi partilerin geleneksel rollerinde ortaya çıkan değişimin işaret ettiği temsil krizi, hegemonya krizinin temelini oluşturur (Sassoon, 2012: 108). Eğer devlet, bu aşamada, yeni rolünü gerektiği gibi yerine getiremezse, ortaya çıkacak olan hegemonya krizi, söz konusu ülkenin, siyasal ve toplumsal gelişiminin ortaya çıkardığı tarihsel deneyimin birikimiyle bağlantılı bir şekilde geliştirebileceği farklı siyasal pratikler aracılığıyla üstesinden gelmeye çalışacaktır.

Hegemonik krizler, yönetici sınıfların devlet aracılığıyla gerçekleştirdiği ve halkın hoşuna gitmeyen eylemlerin ya da önceden edilgin olan kitlelerin artan siyasal eylemliliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Her iki durumda da bir otorite krizi söz konusudur. Ortaya çıkan bu durumu Gramsci, hegemonya krizi ya da devletin genel krizi şeklinde adlandırır (1971: 210). Egemen sınıf artık “yönetici” değil, sadece “egemen” durumda ise, salt zorlama gücünü kullanıyorsa, bunun anlamı büyük kitleler geleneksel ideolojilerinden kopmuşlardır ve eskiden inandıklarına artık inanmamaktadırlar (Corney, 2001: 266). Hegemonya bunalımını yansıtan bu kriz dönemleri, kitlelerin kendi ifade biçimleri olarak kabul ettikleri siyasi partilerden koptukları bir tarihsel uğrağa uygun düşer. Egemen sınıf hegemonyasını korumak amacıyla devleti kullanmanın geleneksel yöntemleri artık işe yaramaz hale gelir.

Gramsci’ye göre, tekelci kapitalizm çağında ortaya çıkan kapitalizmin organik krizleri, kapitalizmin temel problemlerini ya da kapitalizmin çöküşüyle ortaya çıkan problemleri çöz(e)meden ilerler. Bu krizler (çok daha çarpıcı olanı konjonktürel krizler) işçi sınıfının müdahaleleri için hep değişen bir alan açar ve yeni bir hegemonik rol için fırsatlar yaratır. İşçi sınıfı bu fırsatları kendi sınıf çıkarları için değerlendiremezse, burjuvazi kendi egemenliğini farklı biçimler altında yeniden tesis eder (Sassoon, 2012: 120). Bir sınıf başarılı bir şekilde hegemonyasını uygulayabilme kapasitesi, tüm toplumun evrensel çıkarlarını temsil etme ve kendisini bir ittifak grubuyla birleştirme yeteneğine bağlıdır (Portelli, 1982: 94).

Hegemonya ile sınıf bağlaşmasını özdeşleştirmek büyük bir hata olur. Gramsci'nin hegemonya çözümlemesi tarihsel blok içinde yer alan toplumsal grupların ayırt edilmesine yol açar: (a) Hegemonik sistemi yöneten temel sınıflar; (b) hegemonyanın toplumsal tabanını oluşturan ve hegemonik personel için yetiştirme alanı hizmetini gören yardımcı gruplar; (c) hegemonik sistemden dışlanmış ast gruplar Hegemonik sistem içerisinde yönetici sınıf ile ast sınıflar arasındaki ilişkinin biçimlendirdiği normal rejim "egemenlik", yani politik toplumun baskın olduğu ya da bu baskı boyutunun mutlak anlamda kullanıldığı bir rejimdir. Yönetici sınıf ile ast sınıflar arasındaki ilişkinin zorlayıcı yönü üç görünüm altında ortaya çıkar. Birincisi, ast sınıfların yönetici sınıfı kendi amaçlarını ve hattâ gerçek olanaklarını aşma zorunda bıraktıkları bir durum olabilir. Örneğin, Fransız Devrimi boyunca Jakoben hareket halkın zorlaması altında, burjuva hegemonyasının toplumsal tabanını büyük ölçüde genişleterek, burjuva amaçlarını aşmışlardır (Portelli, 1982: 95). İkincisi, transformizm, yani politik toplumun sivil toplum üzerindeki üstünlüğünün vurgulanması. Egemen sınıf, ast sınıfları siyasal edilginlik içinde tutarak, onlar üzerindeki etkisini kurup sürdürmekle yetinir. Böylece, egemen sınıf onları kendi siyasal sınıfı içinde eriterek, önderlerini de barışçıl yoldan etkisizleştirir (1982: 95). Üçüncüsü, doğrudan diktatoryanın uygulanması. Ast sınıfları egemenlik altında tutmak için salt politik toplumun kullanılması durumudur. Bu koşullar altında, egemen grubun hegemonyasını uygulayabilmesi son derece zordur. Çünkü, bir toplumsal denetim aracı olarak politik toplumun ön plana çıkması egemen grubun sivil toplumu denetim altında tutamadığını, dolayısıyla da geniş kitleler nezdinde toplumsal "rıza"nın sağlanamadığını gösterir (1982: 96). Althusser ve Poulantzas ise hegemonya sorunsalını devletin ideolojik aygıtları bağlamında ele aldılar.

İdeolojik Aygıtlar

Althusser, üstyapının işlevini "görece özerk" temelde ele alırken, Poulantzas ise kapitalist devleti toplumsal formasyonun çeşitli düzeyler ve kerteler arasındaki tutunumu (*cohesion*) sağlayan bir işlevi yerine getirecek şekilde tanımlar. Ekonomik belirlenimciliğe karşı üstyapının önemini vurguluyor olmaları onları bazı noktalarda Gramsci'nin düşüncelerine yaklaştırır. Ne var ki, bu benzerlik her noktada kuramsal açıdan bir uyum şeklinde yorumlanmamalıdır. Althusser ve Poulantzas yapısalıcı, Gramsci ise tarihsici düşünürlerdir.

Althusser'in düşüncesine göre, devletin bir tek baskı aygıtı olmasına karşın, birden çok ideolojik aygıtları mevcuttur. Devletin ideolojik aygıtları arasındaki birlik -baskı aygıtından farklı olarak- dolaysız değildir. Bu anlamıyla ideolojik aygıtlar bağımlı sınıfların yürüteceği mücadele için bir zemin oluşturur. Bir diğer önemli nokta, baskı aygıtının kamusal alanda yer almasına karşın, ideolojik aygıtların büyük bölümü özel alanda yer alır. İdeolojik aygıtların bir parçasını oluşturan aile, ideolojik işlevinin yanında emek gücünün yeniden üretimine büyük katkı sağlar. Ayrıca hukuk, ideolojik aygıtların bir parçası olduğu kadar baskı aygıtının da bir parçasını oluşturur (Althusser, 2003: 169).

Devletin baskı aygıtında baskı ögesi hâkim durumda, ideoloji ögesini ikinci durumda içerirken; devletin ideolojik aygıtlarında ise ideoloji ögesi hâkim durumda, baskı ögesini ikinci durumda içerir. İdeoloji ile baskı arasındaki ilişki mekanik bir şekilde birbirinden koparılamaz.

Althusser'e göre, devletin ideolojik aygıtlarının çeşitliliği ve çelişkilerine rağmen, bu aygıtlarda sağlanan içsel birlik egemen sınıfın ideolojisi altında gerçekleşir (2003:171). Devlet iktidarını elinde bulunduran sınıf(lar) baskı aygıtını da elinde bulunduracağından ilkesel olarak ideolojik aygıtlarda da etkin olması gerekir. O'na göre, egemen sınıf siyasal iktidarını sürekli kılmak istiyorsa ideolojik aygıtların içinde ve dışında hegemonyasını kurmak zorundadır (2003: 172). İdeolojik aygıtlar, baskı aygıtından farklı olarak, hem önceki egemen sınıf çelişkilerini hem de mevcut sınıflara özgü çelişkileri içinde taşıdığı için, sömürülen sınıflar için hem bir mücadele alanı sunar, hem de siyasal iktidarın ele geçirilmesi sürecinde yeni fırsatlar yaratır (2003: 173).

Buraya kadar yapılan açıklamalar çerçevesinde Althusser'in Marksist devlet kuramına yaptığı katkı şu şekilde ifade edilebilir. (1) Devletin, devletin ideolojik aygıtları ile devletin baskı aygıtı arasındaki ayrıma dayanması. (2) Temel yapının son kertede belirleyiciliği. Temelin son kertede belirleyiciliği ile belirlenmiş olarak, etkililik ya da belirleme göstergeleri iki biçimde oluşur: (a) Üstyapının temel yapı karşısındaki görece özerkliği, (b) üstyapının temeli karşılıklı olarak belirlemesi (2003: 161). (3) 'Devlet iktidarı' ile 'devlet aygıtı' arasındaki ayrım (2003: 166). 'Devlet iktidarı'nı ele geçirmek 'devlet'in baskı' aygıtının kontrolünün da ele geçirildiği anlamına gelir. Ancak, verili toplumsal koşullar altında devletin ideolojik aygıtlarında etkin olunabileceği düşüncesi ilkesel olarak varsayılsa dahi, bu aygıtlarda egemen sınıf hegemonyası kurulmadığı sürece devlet iktidarının istikrarlı bir geleceği olmayacaktır. İdeolojik aygıtlarda hegemonyasını kuramamış bir sınıf iktidarını salt baskıya dayandırarak egemenliğini bir süre daha sürdürebilse de, bu kalıcı olamaz. Sınıf mücadelesinin devletin ideolojik aygıtlarında aldığı özgül biçim devlet iktidarının siyasal açıdan geleceğini belirler. Althusser'in kuramsal açıdan açtığı yoldan devam eden ve kapitalist devletin işlevine yönelik özgün düşünceleriyle çok sayıda Marksist araştırmacı üzerinde büyük etki yaratan diğer bir düşünür ise Nicos Poulantzas olmuştur.

Devlet ve Yalıtlayıcı Etki

Poulantzas, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki sosyo-ekonomik ilişkileri, yani ekonomik sınıf mücadelesini yalıtlayıcı etki (*isolation effect*) biçiminde tanımladığı bir kavramdan hareket ederek anlamaya çalışır. O'na göre, son kertede emek sürecinin yapısı tarafından belirlenen yasal-siyasal ve ideolojik düzeyler gerçekte sınıfları ifade eden üretimin taşıyıcılarını biçimsel anlamda eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şekilde inşa ederler. Yasal ve ideolojik düzeyler sayesinde oluşturulan bu bireyler toplumsal ilişkilerin sınıf ilişkileri olduğu gerçeğini üretimin taşıyıcılarından gizlemesine yardımcı olur (1978:130-1).

Poulantzas'a göre, somut bir gerçekliği ifade eden yalıtlayıcı etkinin görünümü "rekabet" biçiminde belirir (1978: 130). Yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan "rekabet" hem işçi sınıfı arasında, hem özel mülk sahipleri arasında, hem de kapitalizmin bu iki temel sınıfı arasında ortaya çıkan ilişkilerde somut bir görünüme bürünür. Birey olarak inşa edilen üretimin taşıyıcıları piyasada iktisadi bir faaliyetin gerçekleştiricileri olarak karşı karşıya gelmeleri, yani emeğin özgür bir şekilde alınıp satılmasının, metaların dolaşımının mutlak bir gerçeklik olarak ortaya çıkması kapitalist üretim ilişkilerinin ideolojik kavranışının bir sonucudur. Farklı bir ifadeyle, ekonomik sınıf mücadelesi üzerindeki yalıtlayıcı etkinin bir sonucu olarak ortaya

ıkan birey ve bu bireyler arasındaki rekabet siyasal ve ideolojik düzeylerin etkisinin bir sonucudur. Yalıtlayıcı etkinin ortaya çıkardığı toplumsal sonuçlar birey tarafından doğal bir süreç olarak algılanır. Böylece, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki bir toplumsal formasyonun oluşturduğu farklı sınıflar, normatif yasal sistem sayesinde sosyo-ekonomik düzeydeki yalıtılmışlığın bir sonucu olarak biçimsel anlamda özgür ve eşit bireyleri oluşturacak şekilde inşa edilirler.

Poulantzas'a göre, kapitalist üretim tarzına dayalı toplumsal oluşum içinde yer alan siyasal egemenlik düzeyi iktidar blokunu meydana getirir. Bu iktidar bloku, farklı sınıflar veya sınıf fraksiyonlarının bir arada var olmasından oluşur. İktidar bloku büyük ölçekli toprak sahipleri ve burjuvazi olmak üzere onların farklı fraksiyonlarından meydana gelir (1978: 296-7). Kapitalist üretim tarzına dayalı bir toplumsal oluşumda yer alan egemen sınıflar arasında ortaya çıkan ilişkinin tipi iktidar blokunu şekillendirir. İktidar blokunu oluşturan sınıflar arasındaki ilişki çelişkisiz bir birlikteliği ifade etmez. İktidar bloku egemen sınıflar veya sınıf fraksiyonlarının çelişkili birliğinden oluşur. Egemen sınıfların çelişkili birliği iktidar blokunu karakterize eden hegemonik sınıf veya fraksiyonun egemenliği altında örgütlenir. Hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında oluşan iktidar blokunun çelişkili birliği siyasal açıdan diğer sınıfların veya sınıf fraksiyonlarının çıkarlarını iki zıt kutba böler (1978: 257). Devlet, kapitalist üretim tarzının egemenliğindeki bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlarken, bir yandan sınıfları ekonomik sınıf mücadelesinden yalıtlayıp onları eşit ve özgür bireyleri oluşturacak biçimde inşa edip, diğer taraftan da kendisini tüm sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak biçiminde konumlandırır (1978: 136-7, 140-1). Bu durum devletin tüm sınıflar karşısındaki tarafsızlığını pekiştirir.

Kapitalist devletin bu ikili siyasal görev, ekonomik egemenliği elinde bulunduran belli bir sınıfın veya sınıf fraksiyonunun liderliği altında birleşmiş bir iktidar bloku örgütlenmesiyle ve bu hegemonik sınıfın siyasal çıkarlarının başarılı bir şekilde bütün olarak ulus-halkın çıkarlarıymış gibi sunulmasıyla başarıya ulaşır. Böylece devlet, *Yalıtlayıcı Etki* sayesinde hâkim sınıfın siyasal çıkarlarını koruma yönünde bireyselleştirilmiş, parçalanmış olan sınıfı ulus şeklinde eklemleyip; devrimci bir partinin liderliğinde örgütlenmiş bir işçi sınıfı ve müttefikleri ile açık bir sınıf savaşımının siyasal tehlikelerinden kaçabilmeyi amaçlar (Poulantzas, 1978: 175-287, 299; 1974: 308-9, 325; 1980: 258-65).

Devletin esas rolü, hegemonik sınıf veya fraksiyonun koruması altında iktidar blokunun siyasi birliğini örgütleyici bir faktör olarak ortaya çıkar. Devletin, iktidar blokunu, hegemonik sınıf veya sınıf fraksiyonunun koruması altında örgütlemesi devletin egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliği temelinde kavranmalıdır. Kapitalist devletin işlevi onun iktidar bloku ve hegemonik sınıf veya fraksiyonu karşısındaki görece özerkliğini nitelendirir. Birincisi, devlet, iktidar blokunu oluşturan diğer sınıflarının veya sınıf fraksiyonlarının çıkarlarının hegemonik sınıf veya fraksiyonun çıkarları karşısında siyasal açıdan güvencesini sağlayıcı bir faktör olarak kendini ortaya koyabilir. İkincisi, devlet, blok içindeki sınıflar arasında ortaya çıkan olası bir denge durumunda egemen sınıfları veya sınıf fraksiyonları, hegemonik durumda bulunan sınıfa karşı savunabilir (Poulantzas, 1978: 301). Kapitalist devletin sınıfsal niteliği bu

çerçevede kavranmalıdır. Kapitalist devletin özgül niteliğinin anlaşılmasında özerklik nosyonu Poulantzas'ın kuramsal çözümlemeleri içinde hayati derecede önemli bir yer tutar. Hegemonik sınıfın veya fraksiyonun liderliği tarafından karakterize edilen kapitalist devlet doğrudan egemen sınıfların ekonomik çıkarlarını temsil etmez; fakat, egemen sınıfların siyasal çıkarlarını temsil eder.

Toplumun genel çıkarının temsilcisi olacak biçimde bir görünüme kavuşmak, devletin işlevinin bir parçasını oluşturur. Devletin bu işlevi toplumsal güçler arasında bir *konsensüs* sağlar. Devletin, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki bu özgül işlevi, egemen olmayan sınıfların rızasının sağlanmasında da önemli bir yer tutar. Toplumsal rıza, siyasal iktidar, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki devletin özgül işlevinin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Poulantzas, 1978: 190). Bir başka ifadeyle, devletin, egemen olmayan sınıfların ekonomik çıkarlarını güvence altına alması sonucu toplumun genel çıkarını temsil etme görünümüne kavuşması, egemen olmayan sınıfların rızasını kazanmış olan bir iktidar biçimini ortaya çıkarır.

Kapitalist devletin toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki bir kurgunun ortaya çıkması, basit bir ideolojik yanılsama değildir. Devletin, toplumun genel çıkarını temsil ettiği yönündeki ideolojik işlevi, devletin kurumsal faaliyet alanını kapsar ve bu durum bir ölçüde gerçekliği ifade eder. Devletin kendini sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak olarak somutlaması, siyasal alanın ekonomik alan karşısında özerk bir niteliğe bürünmesiyle mümkün olur. Kapitalist devletin uygun düştüğü toplumsal formasyonlarda siyasal olanın ekonomi karşısındaki özgün özerkliği egemenlik altında bulunan sınıfların çıkarlarının karşılanması için olanak sunar. Kapitalist devlet, sadece ekonomi karşısında değil, aynı zamanda egemen sınıflar karşısında da özerk oluşu, tüm sınıflar karşısında tarafsız bir görünüme kavuşmasına yardımcı olur.

Hegemonik Söylemin Oluşumu

Laclau'nun düşüncesinde ifade bulan söylem kuramı özne-yapı geriliminde yapısalcılığın hegemonyasını bir ölçüde yıkabilmek için toplumsal olanın içinde yer alan her şeyin sınırları olduğunu ve bu sınır çizgilerinin hegemonik ilişkiler çerçevesinde belirlendiğini, bu bağlamda da mücadele pratikleriyle değiştirilebilir olduğunu "söylem" analizi üzerinden göstermeye çalışır. O'na göre, 'Yeni Sol'un amacı yeni müdahale pratikleri örerek demokratik alanı sürekli genişletmeye çabalamaktır. Bunun da ilk koşulu demokratik zemini terk etmemektir. Demokratik mücadele alanlarının bütün sivil topluma ve devlete doğru genişletilmesi Solun yeni sosyalist stratejisinin en önemli ayağını oluşturmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2008:270). Eşitlik talebinin 'radikal demokrasi' projesi için yeterli olmadığını belirten Laclau ve Mouffe özgürleşmenin önemini ısrarla vurgular: "Bu yüzden eşitlik talebi yeterli gelmez; radikal ve çoğul bir demokrasiden söz edebilmemizi sağlayan, özgürlük talebiyle eşitliğin dengelenmesidir. Radikal ama çoğul-olmayan bir demokrasi, eşdeğerlik mantığının sınırsız işleyişi temelinde tek bir eşitlik alanı oluşturan ve alanlar çoğulluğunun indirgenmez momentini tanımlayan bir demokrasi olurdu, bu alanlar ayrılığı ilkesi, özgürlük talebinin temelidir" (2008:281).

Laclau'ya göre, Marx'ın düşüncesinde modern kapitalist toplumun gelişiminin aldığı özgül biçimin kapitalizm ve sosyalizm arasındaki siyasal karşıtlıklarla ifade edilebilecek toplumsal ayrılıklar yaratarak sosyalist bir devrime giden süreci tetikleyeceği yönündeydi. Modern kapitalist toplumun gelişimiyle birlikte siyasal karşıtlıklar yerini uzlaşmaya bırakmıştır. Laclau, Marx'ın bu öngörüsünün tersine, modern kapitalist toplumsal yapının ortaya çıkardığı uzlaşmazlıkların son olduğunu (Wood, 2011: 97) ileri sürmektedir. O'na göre, Marx, sanayi toplumunun çoğulluğuna ve karmaşıklığına karşı durmak için sınıfları karşı karşıya getirecek olan sınıf mücadelesi kavramını ileri sürdü (2011: 97). Ancak, Laclau'ya göre, toplumsal bölünme ile siyasal bölünme arasında bir ilişki yoktur. Dolayısıyla, sınıf mücadelesini siyasal bölünmenin temel dayanağını oluşturacak şekilde tanımlamak kesin olarak yanlıştır. O'na göre, ilk önce, siyasal bölünmelerin oluşturulmasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olan belirli toplumsal karşıtlıkların var olduğu anlayışını terk edip; onun yerine, "toplumsalın çoğulluğunu ve belirlenmemişliğini" kabul etmek gerekir.

Laclau'ya göre, bağımlılığa karşı gösterilen türlü çeşitli direnişlerden böyle siyasal mücadeleler yaratmak, söylemsel inşa ile ilgili bir konudur. Bu nedenle, "eşitsizliklere karşı mücadele etmeye ve bağımlılık ilişkilerine meydan okumaya yönelik ortaklaşa bir eylemin doğması için gerekli söylemsel koşullar" üzerinde yoğunlaşılması gerekir (Wood, 1998: 98). Demokratik devrimin yeni olan yanı, "demokratik kültürün" gelişmesine zemin hazırlamış olmasıdır. Demokratik kültür birtakım "bağımlılık ilişkileri"ni "baskı ilişkilerine ve dolayısıyla da "karşıtlık alanları'na dönüştüren "söylemsel koşullar"ı sağlayacak bir buluş olarak geliştirdi. Modern demokratik söylem ortaya çıkıncaya değin, bu bağımlılık ilişkileri, gayri meşru ve dolayısıyla da baskıcı sayılamazdı; bu ilişkiler, ancak o söylem çerçevesinde, mücadele zemini olarak yapılandırılabilirdi (Wood, 2011: 99).

Laclau'ya göre, maddi çıkarlar diye bir şeyin olmadığı, yalnızca bunlar hakkında "söylem" yoluyla kurulmuş fikirlerin olduğudur. Daha güçlü bir ifadeyle kapitalist sömürünün işçiler üzerindeki etkisi, doğrudan sömürüye hedef olmayan başka insanlar üzerindeki etkisinden daha fazla değildir. Ayrıcalıklı "konumların" ve kopuş noktalarının reddi, toplumsalın belirlenmemişliği ve sabitsizliği düşüncesi ve katılımcı-çoğulcu- eşitlikçi-parçalı bir mücadele fikrine dayanan "radikal demokrasi" projesinin temel amacı demokratik mücadele alanlarını bütün sivil topluma ve devlete doğru genişletmeye çalışan bir strateji inşa ederek köklü bir özgürleşme talebi yaratmaktır. Bu türden bir çoğulculuk perspektifinde ortaya çıkan temel unsur, mevcut kimliklerin geçerlilik derecesinin aşkın evrensel bir ilkedan ya da değişmeyen pozitif temel bir özden yola çıkılarak belirlenmediği iddiasına dayanır. Yeni sosyalist strateji, sosyalist hedefler ile toplumsal failerin üretim ilişkileri içindeki konumları arasında mantıksal ve olgusal olarak hiçbir zorunlu ilişkinin olmadığı düşüncesine yaslanmaktadır (Laclau & Mouffe 2008: 147). Bunlar arasındaki ilişki hegemonik bir ilişkidir yani doğal ve içsel bir zorunluluğa bağlı olmayan bir ilişkidir; bu ilişki dışsal olarak değişime açık pozisyondadır (2008:155).

Ne var ki, Laclau'nun kuramsal çözümlemesinin birçok noktasında belirsizlik mevcuttur. Toplumsal kimliklerin söylemsel kuruluşu bir siyasal programı esası olacaksa, bu kimlikleri “müzakere etme” -yani, yaratma- iradesi ve yeteneğinin nereden kaynaklanacağını, bu kimliklere siyasal amacı ve yönü kimin vereceği yeterince açık değil. Wood'a göre, bu noktada başka bir sorun ortaya çıkmaktadır: Söylemin taşıyıcısı kim olacaktır? Zira Laclau, özneyi parçalayarak değişimi gerçekleştirebilecek bir özne idesini ortadan kaldırmıştır. Laclau'nun kuramsal çözümlemelerinden çıkarılacak en olası sonuç belirsiz bir çoğul öznenin ifade ettiği halk şeklinde tanımlanacaktır (Wood, 2011: 94). Eğer toplum denilen yapı farklı sosyal sınıfların aralarındaki ilişki ve çelişki üzerinden değil de, çeşitli toplumsal kimlik sahiplerinin ya da bu kimliklere sahip olmayanların oluşturduğu çoğul özne ya da halk temelinde tanımlanacaksa, söylemin taşıyıcısı da o olacaktır. Hiçbir toplumsal belirlenime sahip olmayan çeşitli öğeleri bir araya getirip hegemonik bir söylem yaratacak olan da aydınlardır. Kısacası söylemin taşıyıcısı halk, söylemin yaratıcısı ise aydınlardır. Laclau'nun önerdiği siyasal proje, birleşik bir özne olan işçi sınıfının yürüttüğü sosyalizm mücadelesi yerini, “çoğul” bir öznenin yürüttüğü “radikal çoğulcu demokrasi” mücadelesi alıyor. Böylece, demokratik mücadeleler” çoğulluğu, tarihin itici gücü olarak maddi çıkarların ve sınıf mücadelesinin yerini almış oluyor. Sosyalist istemler ise sadece “demokratik devrimin içindeki bir uğrak” haline geliyor.

Sınıf mücadelesinin ağırlık merkezi özerk ideolojik adlandırmaların eklemelenmesine ve ayrılmasına kaydırarak sınıf mücadelesinin başarısını her sınıfın aydınlarının sınıf aşırı ideolojik öğelere eklemleme kapasitesine indirgenmiş durumdadır. Hangi sınıf aydınının bu ideolojik öğeleri kendi çıkarları doğrultusunda eklemlemeyi başarıp halkı peşinde sürükleyebilirse o sınıf –proletarya veya burjuvazi- kendi ideolojik hegemonyasını kurabilecektir. Wood şöyle diyor: “Burjuva hegemonyasının başarısı halkçı demokratik adlandırmaları kendine mal etme yeteneğine dayanıyorsa, sosyalist stratejinin de karşı hegemonya geliştirip bu ideolojik öğelerin sınıfsal karakterini ortaya koyarak bunları burjuva ideoloji[sinden]” (Wood, 2011: 82) ayırmak olmalıdır.

Laclau, evrensellik görünümü kazanan ideolojinin hiçbir kesin sınıfsal anlam taşımayan bir şey olarak anlaşılması gerektiğini ve bir sınıf hegemonyasının, esasen sınıfsal bakımdan nötr olan bu adlandırmaların sahiplenilmesine dayandığını (Wood, 1998: 83) öne sürüyor. Örneğin, burjuva devrimlerinin demokratik söylemlerinin iktidar bloku dışı sınıflar tarafından sahiplenilip evrensel bir görünüm kazanılmasının nedeni, burjuva ideolojisinin diğer sınıflara empoze edilme başarısı, hiçbir sınıfsal belirlenime sahip olmayan egemen sınıfların hegemonik egemenliğine dayanak oluşturacak şekilde demokratik adlandırmaların eklemelenip halk tarafından mal (Wood, 2011:83) edilmiş olmasıdır.

Laclau'nun bu hegemonya kurma süreci içinde sınıf mücadelesiyle karşılaşmıyoruz. Artık, burjuva demokrasisi ile sosyalist demokrasisi arasındaki fark ortadan kalkmış, ideolojiler sınıf belirlenimlerinin dışında ele alındıklarından işçi sınıfının yerini tamamen “halk”, sosyalizmin yerini “radikal demokrasi” almıştır. Bu stratejik kavrayış temelinde sadece ideolojiyi toplumsal belirlenimden kurtarmak değil, toplum da söylem tarafından kurulmaktadır (Wood, 2011: 84). Laclau, nesnesi radikal demokrasi, öznesi ise sınıfsal ilişkilere ya da

toplumsal ilişkilere göre değil, söylem esasına göre kurulmuş halk ittifakı olarak siyasal proje koymayı amaçlamaktadır..

Popüler-demokratik mücadele sınıf mücadelesine tabidir ve demokratik ideoloji ancak, bir sınıf ideolojisine eklemlenmiş soyut bir unsur olarak var olmaktadır. Bu noktada Laclau gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrımda bulunuyor: (1) Kendiliğinden oluşan yığın ideolojileri, bir bütün olarak eklemlendiklerinde, daima sınıfsal bir ideoloji olacaklardır. (2) Bununla birlikte, demokratik ideolojik öğeler, halk/iktidar bloku çelişkisinin mantıki gelişimi devletin yok edilmesine yol açtığı ölçüde, komünizme yol açma potansiyeli taşıyabilirler (Wood, 2011: 185). Bir ideolojik söylemi popülist bir söyleme dönüştüren şey, içinde popüler demokratik adlandırmaların özel bir eklemleniş biçimine sahip olmasıdır. Laclau'ya göre popülizm, popüler demokratik adlandırmaların, egemen, ideolojiye göre yapay-antagonist bir kompleks olarak sunuluşunu içerir. Egemen sınıfların ideolojileri sadece egemen özneleri değil, aynı zamanda ezilen sınıfları da adlandırır ve bu da bu sınıfların potansiyel antagonizmalarının etkisizleştirilmesi sonucunu verir. Bu etkisizleştirmenin temel yöntemi, tüm antagonizmaların basit farklılıklara dönüştürülmesine (Wood, 2011: 187) dayanmasıdır.

Popülizm, popüler-demokratik öğelerin egemen blok ideolojisine karşı antagonistik bir seçenek olarak sunulduğu noktada başlar. Bunun, popülizmin daima devrimci olacağı anlamına gelmediğine dikkat edilmelidir. Popülist deneyin mümkün olabilmesi için, bir sınıf ya da sınıf fraksiyonunun hegemonyasının tesisi için "iktidar bloku"nda bir dönüşüme ihtiyaç duyması yeterlidir (Wood, 2011: 188). Laclau, bu çerçevede egemen sınıf popülizmi ile ezilen sınıf popülizmi arasında bir ayrımda bulunur. (a) Egemen blok derin bir kriz yaşamaktadır; çünkü yeni bir fraksiyon hegemonyasını kabul ettirmeye çabalamakta, ancak bunu iktidar bloğunun var olan yapısı içinde gerçekleştirememektedir; bu durumda çözümlerden biri bu fraksiyonun devlete karşı antagonizmalarını geliştirmek üzere kitlelere, başvurması olabilir (2011: 188). (b) Ezilen sınıflar açısından ideolojik mücadele, popüler demokratik adlandırmalardaki üstü kapalı antagonizmaların geliştirilmesini ve bu antagonizmaların kendi sınıf söylemleriyle eklemlenmesini içerir. İşçi sınıfının hegemonya mücadelesi, popüler demokratik ideolojiyle sosyalist ideolojinin mümkün en üst kaynaşmasının elde edilmesi doğrultusunda bir çabadır (2011: 189).

Sonuç:

Ulusal sınırlar içinde devam eden emek sermaye çatışmasının işaret ettiği sınıf mücadelesinin küresel ölçekte yaygınlık ve bir derinlik kazandığı ölçüde, yani kendi iç dinamikleriyle daha ileri bir üretim tarzına dönüşemeyen feodal ya da yarı feodal üretim ilişkilerinin hakim olduğu az gelişmiş ülkelerin sahip olduğu geleneksel ekonomik yapılar gelişmiş Batılı kapitalist ülkelerin dışarıdan müdahalesi sayesinde dönüşebilme imkânı bulacaktı. II. Enternasyonale hâkim olan bu düşünce biçiminin şekillendirdiği politikalar da evrimci, reformist ve kendiliğindenci anlayış temelinde ortaya çıktı. Bu düşüncelere ilk tepki Lenin'den geldi.

Lenin'in düşüncesinde politika ekonomiden özerk bir yere sahip olmakla birlikte devletin toplum üzerinde yoğunlaşan baskı boyutu öne çıkar. Devlet ile toplum arasında kurulan ilişkide devletin baskı boyutu öne çıktığından tarihsel dönüşüm süreçlerinde devrimci mücadele siyasal iktidarın ele geçirilmesine yönelik yürütülecek mücadeleye dayandırılmıştı. Gramsci, Lenin'in düşüncesine katılmakla birlikte sivil toplumun daha fazla geliştiği Batılı kapitalist ülkelerde devrimci mücadelenin farklı olması gerektiğini ileri sürdü.

Gramsci tarafından geliştirilen hegemonya kavramının kendisi hangi toplumsal güç ilişkisine seslendiğine bağlı olarak farklı şekillerde kullanılmıştır. Birincisi, bir süreç ve evrimi betimleyen hegemonya kavramının esas olarak toplumsal ilişkiler içinde gelişen organik bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Hegemonya bağımlı sınıfların duygu ve zihin dünyasındaki denetimi sağlamak amacıyla çeşitli araçlarla yürütülen aktif mücadeleyi ifade eder. Bu bağlamda düşünüldüğünde hegemonya egemen sınıflar ile bağımlı sınıflar arasında hiç bitmeyen bir mücadeledir. İkincisi, hegemonyanın temsilcileri bilinçli ve düşünce üreten kimselerdir, dolayısıyla hegemonya, toplumsal öznelerin etkinliğinin dışında bir kavram olmayıp, gerçek bireyler tarafından bilfiil yaratılır, muhafaza edilir ve yeniden üretilir. Üçüncüsü, hegemonya bilinçli bir zihinsel derinlemesine dönüşme ve sentez sürecini ifade eder. Bu süreç, maddi gerçekliğin daha fazla anlaşılmasına, siyasal strateji ve eylemin yeni bir biçiminin gelişmesine öncülük eder. Bu anlamda hegemonya bir “*praksis*” biçimidir. Daha açık bir ifadeyle, bilinçli eylem yoluyla bir gerçekleştirim, eleştirel öz düşünümdür (Ransome, 2010: 176).

Althusser'in düşüncesine göre, devletin bir tek baskı aygıtı olmasına karşın, birden çok ideolojik aygıtları mevcuttur. Devletin ideolojik aygıtları arasındaki birlik -baskı aygıtından farklı olarak- dolaysız değildir. Bu anlamıyla ideolojik aygıtlar bağımlı sınıfların yürüteceği mücadele için bir zemin oluşturur. İdeolojik aygıtların bir parçasını oluşturan aile, ideolojik işlevinin yanında emek gücünün yeniden üretimine büyük katkı sağlar.

Poulantzas, kapitalist üretim tarzının egemenliği altındaki sosyo-ekonomik ilişkileri, yani ekonomik sınıf mücadelesini yalıtlayıcı etki (*isolation effect*) biçiminde tanımladığı bir kavramdan hareket ederek anlamaya çalışır. O'na göre, son kertede emek sürecinin yapısı tarafından belirlenen yasal-siyasal ve ideolojik düzeyler gerçekte sınıfları ifade eden üretimin taşıyıcılarını biçimsel anlamda eşit ve özgür bireyleri oluşturacak şekilde inşa ederler. Yasal ve ideolojik düzeyler sayesinde oluşturulan bu bireyler toplumsal ilişkilerin sınıf ilişkileri olduğu gerçeğini üretimin taşıyıcılarından gizlemesine yardımcı olur.

Laclau'nun düşüncesinde ifade bulan söylem kuramı özne-yapı geriliminde yapısalcılığın hegemonyasını bir ölçüde yıkabilmek için toplumsal olanın içinde yer alan her şeyin sınırları olduğunu ve bu sınır çizgilerinin hegemonik ilişkiler çerçevesinde belirlendiğini, bu bağlamda da mücadele pratikleriyle değiştirilebilir olduğunu “söylem” analizi üzerinden göstermeye çalışır. Laclau'ya göre, toplumsal bölünme ile siyasal bölünme arasında bir ilişki yoktur. Dolayısıyla, sınıf mücadelesini siyasal bölünmenin temel dayanağını oluşturacak şekilde tanımlamak kesin olarak yanlıştır. O'na göre, ilk önce, siyasal bölünmelerin oluşturulmasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olan belirli toplumsal karşıtlıkların var olduğu anlayışını terk edip; onun yerine, “toplumsalın çoğulluğunu ve belirlenmemişliğini” kabul etmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Buci-Glucksmann, Christine (2012), “Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji”, Anne Showstack Sassoon (der.), Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar, çev. Mustafa K. Coşkun, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Carnoy, Martin (2001), “Gramsci ve Devlet”, çev. Mehmet Yetiş, *Praksis*, (No, 3, Yaz): 252-277.
- Clarke, Simon (2004), “Marksizm Sosyoloji ve Poulantzas’ın Devlet Kuramı”, (der.), Simon Clarke, Devlet Tartışmaları, Marksist Devlet Kuramına Doğru, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Fontana, Benedetto (2013), *Hegemonya ve İktidar, Gramsci ve Mahiavelli Arasındaki İlişki Üzerine*, çev. Onur Gayretli, İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Gramsci, Antonio (2010), “Kapital’e Karşı Devrim”, David Forgacs (der.), Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gramsci, Antonio (1971), *Selecrion from The Prison Netebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, Londra: Lawrence and Wishart.
- Hardt, Micheal ve Antonio Negri (2000), *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Aynntı Yayınlan.
- Jessop, Bob (1990), *State Theory Putting Capitalist States in Their Places*, London: University Park.
- Marx, Karl (1993), *A Contribution of the Critique of Political Economy*, çev. S. W. Ryazonskaya, Moskow: Zodiac.
- Merrington, John (1999), “Gramsci’nin Marksizm Anlayışında Kuram ve Uygulama”, Kemal Saybaşı (der.), Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1994), *Devlet ve İhtilal*, çev. Kenan Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınlan.
- Lenin, V. İ. (1993), *Ne Yapmalı*, çev. İsmail Yarkın, İstanbul: İnter Yayınları.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2008). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji, Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. A. Kardam (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, Karl (1987), *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Portelli, Hugues (1982), *Gramsci ve Tarihsel Blok*, çev. Kenan Somer, Ankara: Savaş Yayınları.

Poulantzas, Nicos (1978), *Political Power and Social Class*, çev. Timothy O'Hagan, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1976), *Classes in Contemporary Capitalism*, London: NLB.

Poulantzas, Nicos (1980), *State, Power, Socializm*, London: Verso, London.

Ransome, Paul (2010), *Antonio Gramsci Yeni Bir Giriş*, çev. Ali İhsan Başgöl, Ankara: Dipnot Yayınları.

Sassoon, Anne Showstack (2012), "Hegemonya, Mevzi Savaşı ve Politik Müdahale", Anne Showstack Sassoon (der.), *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, çev. Mustafa K. Coşkun, Ankara: Dipnot Yayınları.

Texier, Jacques (1985), *Gramsci ve Felsefe*, çev. Kenan Somer, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Wood, E. M. (2011). *Sınıftan Kaçış*. Ş. Alpagut (Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları.

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND ARMED CONFLICT IN AFGHANISTAN

Professor Dr. Hashmatullah BEKHRUZ

Doctor of Law, Professor
Head of the Department of International Law and International Relations of National
University "Odessa Law Academy"
Odessa, Ukraine

Abstract

Armed conflict in Afghanistan is one of the most protracted conflicts nowadays that began in 1978 *and continues* in the *present*. The main stages of this "military drama" which lasts 40 years are determined by political events of a national and global nature and are conditioned by the dynamics of their development.

In the beginning, this conflict took place between the armed forces of Afghanistan and the opponents of the new regime that was established in the country as a result of an armed rebellion on April 27, 1978, so after the introduction of the armed forces of the USSR into Afghanistan on December 27, 1979, the conflict got different character and turned into international. In 2001, thanks to the participation of an international coalition of armed forces led by the United States, the Taliban regime was overthrown. However, the fighting with between the coalition and government forces on the one hand, and the Taliban and ISIL militants, on the other, continues to this day with different degrees of intensity.

The international normative basis for the application of the norms of international humanitarian law to international armed conflicts is, first of all, the Geneva Conventions of August 12, 1949, and the Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949. Afghanistan as a subject of international relations ratified all four Geneva Conventions in 1956 and joined two Additional Protocols in June 2009. The December 2009 ratification of Additional Protocol II to the Geneva Conventions by Afghanistan raises the issue of its applicability to the continuous armed conflict in that country.

Key words: international humanitarian law, Afghanistan, armed conflict, Geneva Conventions, coalition forces.

International Law And National Law of Afghanistan: The Problem of Correlation

Any national state (regardless of geographic location, form of state structure, level of economic development) can not exist isolated, it constantly interacts with other states and international organizations, and the intensity of this process is constantly increasing.

Afghanistan as a sovereign state can not develop outside these processes, being an active subject of international legal relations. Over the centuries, it is located in the epicenter of geopolitical conflicts. In recent decades, there has been a military confrontation in the country that caused the deaths of hundreds of thousands of people, and as a result – a multimillion population migration. Therefore, the main goal of the Afghan state is termination of the military

conflict in the country with the help of domestic resources, as well as through international legal instruments, since this conflict from the very beginning, in fact, was international.

The problem of correlation between international and national law of Afghanistan was not directly reflected in the Constitution of 2004. There is no constitutional norm, according to which the international legal documents that Afghanistan joins, are automatically included in the national legislation of Afghanistan. However, the interpretation of legislation, including the Constitution, provides some clarification on this issue. Thus, in the preamble of the Constitution, the principles and norms of international law are mentioned and the following provision is fixed: “We the people of Afghanistan... observing the United Nations Charter and respecting the Universal Declaration of Human Rights... have adopted this constitution in compliance with historical, cultural, and social requirements of the era, through our elected representatives in the Grand Council [Loya Jirga]”¹.

Thus, the Afghan state, on behalf of the people of Afghanistan, has committed itself to be bound by the provisions of the United Nations Charter and the Universal Declaration of Human Rights. Interpretation of this provision makes it possible to consider such international legal norms as part of the national legislation of Afghanistan. In accordance with the Constitution and the Law on International Treaties of Afghanistan of 1989, the international treaty concluded by Afghanistan must be sent to the National Assembly for ratification (Article 90 of the **Constitution of Afghanistan**).

Article 64 of the **Constitution of Afghanistan** that defines the rights and duties of the President, grants him the right to conclude bilateral and international agreements in accordance with the provisions of the law. According to the Law on International Treaties of Afghanistan of 1989, the President and the Minister for Foreign Affairs, or specially authorized persons, can conclude and sign international treaties and agreements. However, only President of the country is authorized to take decisions on issues of international legal nature, for example, signing of a peace treaty and concerning the end of war, geographical borders, friendship and cooperation, the use of force, establishment of international organizations and legal status of citizens, etc.

The **Constitution of Afghanistan** does not contain a list of sources of law in Afghanistan, although the analysis of Article 7 of the Constitution (the state shall abide by the United Nations Charter, international treaties, international conventions that Afghanistan has signed, and the Universal Declaration of Human Rights) allows to conclude that international law is a source of national law of Afghanistan. According to Article 162 of the Constitution of Afghanistan, “upon its enforcement, laws and decrees contrary to the provisions of this constitution are void”.

For their entry into legal force, ratification of the National Assembly is required. Article 94 of the Constitution defines the law as a document approved by both Houses of the National Assembly and signed by the President. The content of this article of the Constitution provides an opportunity to consider an international treaty or agreement ratified by the National Assembly and signed by the President as a law.

¹ *The Constitution of Afghanistan*, (Ratified) January 26, 2004. Available at: <http://www.afghanembassy.com.pl/afg/images/pliki/TheConstitution.pdf> (accessed 23 August 2018).

The legislator does not give a clear answer to the question to which law priority is given in case of contradictory provisions of international and national law.

Certain duties to determine the compatibility of international and national law are vested in the Ministry of Justice of Afghanistan that is mandated to review the provisions of the law in order to comply with international legal obligations of Afghanistan contained in international treaties, agreements and conventions concluded by Afghanistan with other states and international organizations.

In accordance with paragraph 4 of Article 7 of the **Regulation of organizing** performances and activities of **Ministry of Justice**, it is obliged “to comment on international documents, including foreign trade agreements, on their compatibility with legislation of the Islamic Republic of Afghanistan, to develop proposals for amending national legislation in accordance with international treaties”².

Thus, the analysis of Afghanistan’s legislation, as well as legal practice, makes it possible to conclude that Afghanistan, recognizes the United Nations Charter, international treaties, international conventions mandatory for application, by observing them.

International Law of the Use of Force and Armed Conflict in Afghanistan

The problem of the use of force is one of the most complex and debatable in international law, especially the limits of its application. The United Nations, as the foundation of modern international law and order, takes an active part in developing the position of the modern international community on the possibility and scope of the use of force.

The armed conflict in Afghanistan is one of the longest ongoing conflicts that began back in 1978. It began between the armed forces of Afghanistan and the opponents of the new regime that was established in the country as a result of an armed rebellion on April 27, 1978. Armed struggle with different strengths and intensity in different regions of Afghanistan developed into a full-scale armed conflict. After December 27, 1979, when the armed forces of the Soviet Union entered the territory of Afghanistan, the armed conflict was given a different status and turned into an international. The Soviet Union withdrew its troops on February 15, 1989, but the armed conflict in Afghanistan, reinforced by foreign countries, entered a new and no less bloody phase.

In April 1992, a violent change of political power took place and **regime of Najibullah** was overthrown. Armed groups entered Kabul, the Islamic State of Afghanistan was proclaimed. A new stage of the struggle, first of all armed, began for influence and power in Afghanistan. With the coming to power of the Taliban in 1996, the socio-political life in Afghanistan was subjected to total Islamization. The first step towards the formation of the Taliban was carried out on 3 April 1996 in Kandahar, when the leader of the movement Mullah Omar declared himself **Amir** al-Mu’minin (Commander of the Faithful). Six months later, the

² **Regulation of organizing performances and activities of Ministry of Justice** (part of the Law on the Publication and Enforcement of Legislative Documents in the Islamic Republic of Afghanistan, 1999 Official Gazette No. 787). Available at: moj.gov.af/en/page/7943/9493 (accessed 23 August 2018).

Taliban seized Kabul, the capital of Afghanistan, and announced that it is now officially called the Islamic Emirate of Afghanistan (IEA). At this stage, despite some decline in military confrontation, the armed conflict has not stopped. In 2001, as a result of the counter-terrorist operation against the Taliban regime, this regime was overthrown. The new government has set the task to establish peace and security in Afghanistan, to revive the country's political, socio-economic and spiritual-cultural structure.

The overthrow of the Taliban regime was possible through the participation of international coalition of armed forces led by the United States. Combat actions with varying degrees of intensity continue to the nowadays.

The United Nations actively participates in the regulation of the conflict in Afghanistan through the General Assembly and the Security Council. From 1990 to 2000, six resolutions of the Security Council were adopted. This activity was especially noticeable after the 2000s (only in 2002 the Security Council adopted 7 resolutions: No. 1388, 1390, 1401, 1413, 1419, 1444 and 1453).

On December 19, 2000, the United Nations Security Council adopted Resolution No. 1333, that recognized the inability of the Taliban to comply with the provisions of Resolution No. 1267, that demanded to cease to give asylum to international terrorists and their organizations, to take effective measures to ensure that the territory under its control is not used for terrorist facilities and for the preparation or organization of terrorist acts against other States or their citizens, and to facilitate international efforts, directed to bring indicted terrorists to justice. The Resolution demanded the Taliban, without further delay, comply with the Security Council's demand for the extradition of Osama bin Laden to the competent authorities of the country where a conviction was pronounced against him³.

In October 2001, a coalition armed forces led by the United States launched a military operation against Al-Qaeda and the Taliban regime directly on the territory of Afghanistan, and on November 14, 2001, the Security Council adopted resolution No. 1378. This document supported the efforts of the Afghan people and the international community to eradicate terrorism and condemn the Taliban movement, that has turned Afghanistan into a base for international terrorism⁴.

After the coalition armed forces were based on the territory of Afghanistan, the process began to be institutionalized. In accordance with the Resolution No. 1386 of the United Nations Security Council, on December 20, 2001, the International Security Assistance Force (ISAF) was formed as an international military contingent operating in Afghanistan and led by NATO. Their presence in the country after the overthrow of the Taliban regime was necessary to assist

³ *Resolution of the United Nations Security Council No. 1333* of December 19, 2000. Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_677 (accessed 23 August 2018).

⁴ *Resolution of the United Nations Security Council No. 1378* of November 14, 2001. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_947 (accessed 23 August 2018).

the Afghan Interim Administration in ensuring security in and around Kabul⁵. Initially, the ISAF area of responsibility covered only the capital of Afghanistan, Kabul, over time it expanded and, by October 2006, spread throughout the country.

The composition of the coalition participants was not the same: in February 2005, contingents of 37 countries acted in Afghanistan, later their number increased: in March 2011, the ISAF included military personnel from 46 of 48 coalition countries, in August 2013 – 47 from 49 countries coalition. According to various sources, during the period from the beginning of the military operation in 2001 and until 2018, ISAF consisted of the armed forces of 50 countries, the largest is the USA contingent.

In the end of 2014, the military operation of the armed forces of the United States and its allies called the Combined Joint Task **Force – Operation Inherent Resolve (CJTF–OIR)** came to replace the forces of the International Armed Coalition. The Combined Security Command – Afghanistan (CSTC-A) was established, that included representatives from more than 30 countries led by the United States responsible for facilitating the training and equipping of the Afghan Armed Forces, as responsibility for security was their duty.

The Legal Basis for The Application of Norms and Principles of International Humanitarian Law to the Armed Conflict in Afghanistan

The basis for the application of international humanitarian law to international armed conflicts is the Geneva Conventions: the Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (the first Geneva Convention), August 12, 1949; the Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea (the second Geneva Convention), August 12, 1949; the Convention relative to the Treatment of Prisoners of War (the third Geneva Convention), 12 August, 1949 and the Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (the fourth Geneva Convention), August 12, 1949 (article 3), and the Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Additional Protocol II).

Afghanistan as a subject of international relations ratified all four Geneva Conventions in 1956 and joined the two Additional Protocols in June 2009. Article 3 is common to all Geneva Conventions. It affirms the provision that “in the case of armed conflict not of an international character occurring in the territory of one of the High Contracting Parties, each Party to the conflict shall be bound to apply the prohibitions against persons taking no active part in the hostilities...”⁶.

⁵ *Resolution of the United Nations Security Council No. 1386* of December 20, 2001. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/708/57/PDF/N0170857.pdf?OpenElement> (accessed 23 August 2018).

⁶ *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field* of August 12, 1949. Available at: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-1.htm> (accessed 23 August 2018).

This article deals with armed conflicts of not international character. The armed conflict in Afghanistan has international character. However, on the basis of the case law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), its operation may extend to international conflicts if it meets the following criteria: it must occur over a long period of time; there must be continued armed violence; possession of any participant in armed conflict of a certain level of organization in order to be considered a party to the conflict in accordance with international law.

In accordance with paragraph 1 of Article 1 of Additional Protocol II, its provisions apply “to all armed conflicts which take place in the territory of a High Contracting Party between its armed forces and dissident armed forces or other organized armed groups which, under responsible command, exercise such control over a part of its territory as to enable them to carry out sustained and concerted military operations and to implement this Protocol”⁷.

Additional Protocol II includes a number of provisions supplementing the content of common article 3 of the Geneva Conventions. These provisions more fully complement and develop the content of duties imposed on states and anti-government armed groups that are parties of the conflict, in particular: strengthening the basic guarantees provided to all persons not participating or no longer participating in hostilities, expanding care for children, for example, their education; determination of the rights of persons deprived of their liberty and provision of judicial guarantees for persons who are being prosecuted in connection with an armed conflict; prohibition of attacks against civilians and certain civilians, facilities necessary for the survival of the civilian population, installations and facilities containing dangerous forces, cultural values and places of worship; regulation of forced displacement of civilians, etc.

The provisions of the Geneva Conventions, as well as the Additional Protocol II, are applicable to the armed conflict in Afghanistan. It is necessary to focus on the ambiguity of interpretation the understanding, which parties to the conflict these international legal norms apply. If their application to the actions of the armed forces of the government of Afghanistan and anti-government forces does not raise objections, then questions about their application to the action of the international coalition forces arise.

Unequivocally, these rules apply to the armed forces and security forces of Afghanistan in the conduct of military operations against anti-government armed groups. To analyze the possibility of applying the content of the above-mentioned norms to the opposing side – to the anti-government armed forces, it is necessary to proceed from a number of facts. Analysis of the armed conflict in Afghanistan in this context allows to state that in recent decades (from 2001 to the present) Afghanistan has become the arena of violent actions, of which the Afghan government and the international coalition have become a part, and organized armed anti-government groups (Taliban) , fighters “IGIL”) on the other. In addition, organized armed groups that conduct military operations against the Afghan government and the international

⁷ *Additional Protocol II of Victims of Non-International Armed Conflicts* of August 12, 1949. Available at: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm> (accessed 23 August 2018).

coalition have a high level of organization, which ensures their long existence and duration of armed struggle. This testifies to the long-term character of the armed conflict in Afghanistan, which meets the criteria necessary for qualifying this conflict as long and organized.

With regard to the application of these norms to the action of the coalition forces, it should be noted that the application of the norms of international humanitarian law to their actions depends on which states form the coalition. Since most states have ratified the Geneva Conventions and additional protocols to them, they have undertaken to implement these norms. Since most states have ratified the Geneva Conventions and additional protocols to them, they have undertaken to implement these norms. Thus, the armed forces of the states that are members of the international coalition are parties to Additional Protocol II, and, accordingly, are obliged to observe the norms of international humanitarian law while conducting military operations in the territory of Afghanistan.

However, it should be noted that some States have not ratified the Additional Protocol, thereby haven't taken the obligations contained in the provisions of this document. This is primarily the United States, that is represented in the international coalition in Afghanistan in the largest number (in different periods the number of American military personnel in the country varied and reached more than one hundred thousand people). In addition, the presence of foreign troops in Afghanistan with the consent of the Afghan government implies compliance with the legislation and international obligations of the host country, Afghanistan.

Regardless of whether or not Additional Protocol II applies to some or all parties to the conflict in Afghanistan, there is no doubt that customary international humanitarian law should apply to government and international armed forces, as well as to all armed anti-government groups.

There are no exact data on the victims of the armed conflict in Afghanistan, various sources give different data on the number of deaths, wounded among the opposing forces and civilians. Moreover, these data relate to different periods of this prolonged conflict: the period from 1979 to 1989 and from 2001 to the present. According to the most approximate estimates from 1979 to 1989 during the Soviet presence, the total number of victims is estimated at approximately from 800,000 to 1.5 million. From August to December 1987, Afghanistan conducted a research in Afghan refugee camps in Pakistan to assess the number of deaths in the war, including all causes of death during the war. A preliminary analysis of the data obtained showed that 9% of the population (about 1.5 million people) died as a result of military operations⁸. It is noted that 80% of the victims are civilians of different ages⁹.

Most of the Afghan population suffered from forced displacement. According to various estimates, during the years of the Soviet presence in Afghanistan, more than 3 million Afghans migrated to Pakistan and more than 2 million to Iran.

⁸ Khalidi, Noor Ahmed "Afghanistan: Demographic Consequences of War, 1978–1987". *Central Asian Survey* 10, no. 3, 1991, pp. 101–126.

⁹ Burdman Mark "Interview with Marek Sliwinski: Geneva researcher documents Soviet genocide in Afghanistan", 1988. Available at: www.larouchepub.com/eiw/public/1988/eirv15n11-19880311/index.html (accessed 23 August 2018).

After the fall of the Najibullah regime in 1992 and the transition to power of the opposition armed forces, the number of victims of military operations between rival factions fighting for power increased. According to the most conservative estimates, more than 100,000 civilians were the victims of hostilities only in Kabul. Felix Ermacora noted in his report to the third committee of the United Nations General Assembly that over eight months, from March to November 1993, more than 10,000 people were killed in Kabul¹⁰.

After the beginning of a new phase of the Afghan war, connected with the entry of coalition forces headed by the United States into Afghanistan, the fighting not only did not decline, but rather gradually intensified, which led to an increase in casualties among servicemen and civilians. According to a research done by Mark Herold on the civilian casualties of United States air strikes and the military operation of American commandos in Afghanistan from October 7, 2001 to June 3, 2003, 3,100 and 3,600 civilians were killed. This estimate takes into account only the “deaths” that occurred immediately after the explosion or shooting, and does not take into account the deaths that occurred later as a result of the injuries received, or the deaths that occurred as an indirect consequence of air strikes¹¹.

According to data of Jonathan Steele, up to 20,000 Afghans died because of the first four months of air strikes in Afghanistan¹². According to the United Nations Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA) and the Afghanistan Independent Human Rights Commission (AIHRC), in 2010, 2777 civilians were killed in the war, which is 15% more than in 2009¹³. According to United Nations estimates, from January to June 2017, 1,662 civilians were killed¹⁴. According to the most modest data, from 2001 to 2017, more than 5,200 civilians became victims of the fighting, the number of wounded as a result of these actions is twice as many¹⁵.

The analysis of the conducted data allows to conclude that the armed conflict in Afghanistan is one of the longest-running conflicts, which led to huge destruction and casualties, both among servicemen and among civilians. International humanitarian law can not prevent the destruction and sacrifice of any armed conflict, its mission is to mitigate the

¹⁰ Maley William “The Afghanistan Wars”, second edition. New York: Palgrave Macmillan, p. 172.

¹¹ Marc W. Herold's extensive database, “*Dossier on Civilian Victims of United States Aerial Bombing*”, archived from the original on November 6, 2007. Available at: <https://web.archive.org/web/20071106060601/http://pubpages.unh.edu:80/~mwherold/dossier.htm> (accessed 23 August 2018).

¹² Jonathan Steele “Forgotten victims. World news. The Guardian”. Available at <https://www.theguardian.com/world/2002/may/20/afghanistan.comment> (accessed 23 August 2018).

¹³ Laura King, *Los Angeles Times*, 2011. Available at: <http://articles.latimes.com/2011/mar/10/world/la-fg-afghan-civilian-deaths-20110310> (accessed 23 August 2018).

¹⁴ Aria Bendix, *The Atlantic*, 2017. Available at: <https://www.theatlantic.com/news/archive/2017/07/afghanistans-civilian-deaths-reach-a-record-high/533925/> (accessed 23 August 2018).

¹⁵ *Wikipedia*, the free encyclopedia Available at: [https://en.wikipedia.org/wiki/Civilian_casualties_in_the_war_in_Afghanistan_\(2001%E2%80%93present\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Civilian_casualties_in_the_war_in_Afghanistan_(2001%E2%80%93present)) (accessed 23 August 2018).

consequences of military operations. Tragically, it should be noted that all the international and national participants in this “military drama”, that has been continuing for about 40 years, have not observed and do not observe the norms and principles of international humanitarian law.

REFERENCES

1. *The Constitution of Afghanistan*, (Ratified) January 26, 2004. Available at: <http://www.afghanembassy.com.pl/afg/images/pliki/TheConstitution.pdf> (accessed 23 August 2018).
2. *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field* of August 12, 1949. Available at: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-1.htm> (accessed 23 August 2018).
3. *Additional Protocol II of Victims of Non-International Armed Conflicts* of August 12, 1949. Available at: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm> (accessed 23 August 2018).
4. **Regulation of organizing performances and activities of Ministry of Justice** (part of the Law on the Publication and Enforcement of Legislative Documents in the Islamic Republic of Afghanistan, 1999 Official Gazette No. 787). Available at: moj.gov.af/en/page/7943/9493 (accessed 23 August 2018).
5. *Resolution of the United Nations Security Council No. 1333* of December 19, 2000. Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_677 (accessed 23 August 2018).
6. *Resolution of the United Nations Security Council No. 1378* of November 14, 2001. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_947 (accessed 23 August 2018).
7. *Resolution of the United Nations Security Council No. 1386* of December 20, 2001. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/708/57/PDF/N0170857.pdf?OpenElement> (accessed 23 August 2018).
8. Aria Bendix, *The Atlantic*, 2017. Available at: <https://www.theatlantic.com/news/archive/2017/07/afghanistans-civilian-deaths-reach-a-record-high/533925/> (accessed 23 August 2018).
9. Burdman Mark “*Interview with Marek Sliwinski: Geneva researcher documents Soviet genocide in Afghanistan*”, 1988. Available at: www.larouchepub.com/eiw/public/1988/eirv15n11-19880311/index.html (accessed 23 August 2018).
10. Jonathan Steele “Forgotten victims. World news. The Guardian”. Available at <https://www.theguardian.com/world/2002/may/20/afghanistan.comment> (accessed 23 August 2018).
11. Khalidi, Noor Ahmed “Afghanistan: Demographic Consequences of War, 1978–1987”. *Central Asian Survey* 10, no. 3, 1991, pp. 101–126.
12. Laura King, *Los Angeles Times*, 2011. Available at: <http://articles.latimes.com/2011/mar/10/world/la-fg-afghan-civilian-deaths-20110310> (accessed 23 August 2018).
13. Maley William “The Afghanistan Wars”, second edition. *New York: Palgrave Macmillan*, p. 172.

14. Marc W. Herold's extensive database, "*Dossier on Civilian Victims of United States Aerial Bombing*", archived from the original on November 6, 2007. Available at: <https://web.archive.org/web/20071106060601/http://pubpages.unh.edu:80/~mwherold/dossier.htm> (accessed 23 August 2018).

15. *Wikipedia*, the free encyclopedia Available at: [https://en.wikipedia.org/wiki/Civilian_casualties_in_the_war_in_Afghanistan_\(2001%E2%80%93present\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Civilian_casualties_in_the_war_in_Afghanistan_(2001%E2%80%93present)) (accessed 23 August 2018).

THE EFFECT OF INNOVATION ON SOLVING ISSUES CAUSED BY CHANGES IN GOVERNMENT ORGANIZATIONS; CASE STUDY: GOVERNORATE OF QAZVIN

Dr. Bahram NAVAZENI,
Associate Professor of Political Science,
Imam Khomeini International University
info@navazeni.ir

Fahimeh JABBARI
Ph.D. Student of International Entrepreneurship,
Islamic Azad University,
Qazvin Branch
ostadmis@yahoo.com

Seied Mohammad Reza TAVALLAI

Abstract:

Today, social systems face complex and ambiguous challenges; very rapid changes in the environment have also led to the unpredictability of the future of social systems and at the top of them the organization. Inevitably, organizations and companies need to innovate in order to continue their lives and survival and their response to increasingly challenging challenges. This will not be achieved without organizational innovation that is considered as an organization mobility engine and development of the country. The purpose of this study is to investigate the effect of innovation (in three dimensions of service innovation, process innovation, and organization's overall innovation) in solving the problems caused by changes and competition in governorate of Qazvin. The present research is a descriptive-survey research. In addition, the research, from the point of view, is applicable. In this research, we used a library method to collect information and articles and administrative documents, and a questionnaire has been used to collect relevant data. To analyze data and research hypothesis a SPSS-24 software has been used. Findings of the research show that innovation in governorate of Qazvin is in a desirable position and there is a positive and significant relationship between innovation and solving changes in governorate of Qazvin.

Keywords: Innovation, Innovation Services, Innovation Process, or Overall organization innovation, Competition

Introduction

Today, social systems face complex and ambiguous challenges; very rapid changes in the environment have also led to the unpredictability of the future of social systems and at the top of them the organization. Inevitably, organizations and companies need to innovate in order to continue their lives and survival and their response to increasingly challenging challenges. Innovation opens up a window of new opportunities to the organization; for this reason, it is that organizations place innovative activities on their agenda and identify the available resources and limitations in this area and seek to improve resources and eliminate limitations. In the current changing and knowledge-based environment, only innovative organizations can maintain their existence and respond to the needs of customers and stakeholders as quickly as possible (Alemi Far, 2013: 15).

Organizational innovation is considered as a strategy for economic development, and organizations use this strategy in response to the three needs imposed on them:

1. Rapid rise of new competitors
2. Create a sense of distrust towards traditional management methods in organizations
3. The exit of the best workforce from organizations and their action for independent entrepreneurship, which has led organizations to become more and more at risk and managers of organizations are constantly thinking of finding solutions to these problems so that they can maximize the benefits of their organization by being more adapted to changing economic conditions and accepting risk and innovation in services. Hence, the more time passes, the importance of creative and innovative human resources in organizations will be more obvious. Those who create the process of innovation in the field of environmental competition, which by creating new ideas and identifying the basic problems of organizations, will lead to the improvement of the quality of the people of the community and boost of the economic structure of the country (Rasuli, 2015: 9).

Chronwall and Perlman believe that organizational innovation does not contain only the private sector organizations, but the same can be done for government agencies. Innovation in companies involves creating, accepting and applying new ideas, processes, technologies, products and new services in the organization. Organizational innovation is defined as the application of ideas that are new to the organization, which is why the application of these new ideas in the body of the management system, processes, services, and the whole organization is essential, which can lead to more competitive advantage Organizational innovation is defined as the application of ideas that are new to the organization, which is why the application of these new ideas in the body of the management system, processes, services, and the whole organization is essential, which can lead to more competitive advantage (Lee and Hsieh , 2010: 112).

Governorate of Qazvin as a government-political organization that plays a key role in management of Qazvin province, has many problems in implementing innovation such as the limited way of communication with the superior, the sovereignty of the intolerance of taste differences, the beneficiaries in preserving current situation and emphasis on short-term horizons. Therefore, the need to examine the status of innovation and its impact on

organizations and the awareness of managers of organizations of these effects can be essential for any organization. It is expected that the results of this research will be a model and a motive for Qazvin governor's managers to take essential steps with knowing the effects of innovation in the organization, to fix the problems in the way of creating innovation.

According to what has been mentioned before, it can be said that the issue of organization innovation has become very important in organizations that are full of modern changes in order to compete with other organizations as well as to satisfy their customers, because innovation is a vital and important factor for organizations in order to create value and sustainable competitive advantage in today's complex environment. Organizations with more innovation can achieve better and more successful performance (Boromand and Ranjbari, 2009: 45). Therefore, it is imperative for organizations to identify the problems that innovation is facing and create the areas of innovation as best they can do.

Due to the review of organizational innovation and its dimensions, the present research looks at the issues of the governorate of Qazvin province with an innovative point of view and therefore can provide useful solutions for the company and since the organization has not been adequately investigated from the perspective of innovation and its impact on the growth and development of its various sectors, this research can provide theoretical and practical knowledge for managers and staff of the governorate of Qazvin and provide ideas and pristine and innovative strategies to the organization's managers to manage and run the organization from the perspective of innovation.

Theoretical Framework

Definition and concepts of innovation

Innovation is considered as a very important factor in organizations. Past literature of innovation is a form of two important approaches, goal-oriented; focusing on innovation as its own and subject-orientation; focusing on issues such as country, industry, organizations and groups that have innovated and implemented innovation (Atalaya et. al, 2013: 230).

Innovation is the process of creativity, or, in other words, the realization and operation of new ideas, therefore, creativity is the origin and precondition of innovation (Baron and Tang, 2011: 55).

Innovation is a process of designing and managing of value creation, and appears in the form of new services, products, processes, technologies and business systems (Edwards et al., 2002: 7).

Given that creative efforts must lead to creative results, then innovation is an objective creativity. The above definition is the simplest definition of the innovation process, but innovation, like the word of creativity, has many and varied definitions that depends on a viewpoint that defines by it (Qalaichi, 2012: 5). It can be said that creativity is the emergence

and production of a new thought, while innovation is the construction of that thought and mind. In general, the definition of innovation includes one of the following:

- Innovations in Outlets: Innovations in products, services and distribution of products and services
- Innovation in entrance: innovation in consumables, innovations in resources and how to supply them.
- Innovation in processes: innovation in technological processes, innovation in skills and procedures for execution of business (Hang Lin, 2008: 767).

Innovation is an important factor for the competitiveness and survival of organizations in today's world. Innovation is to conquer organizational tendencies for innovation and response to environmental changes that these responses can take in the form of product, service, process, technology, behavior, and business systems. Generally, innovation research is conducted with an individual, organizational or national approach that focuses on individual behaviors, innovation management, and national resource for competitiveness, respectively. An overview of literature shows that innovation studies at the organizational level are based on the types of innovation, the nature of innovation, their comparison, or its impact and effectiveness (Fos Suleiman, 2013: 138).

Organizational Innovation

Organizational innovation is a management system that emphasizes the mission of the organization, looks for exceptional opportunities, identifies criterion for success, and seeks new opportunities. Drucker believes that successful innovation requires focused and purposeful hard work. Innovation is a key factor in creating global competition that leads to organizational growth, incorporates future success and is like a motor that allows organizations to have a sustainable efficiency (Malaei, 2014: 38).

Organizational innovation is the creation of new, useful and valuable products and services in the corporate environment. In fact, organizational innovation is the desire of the organization to develop new products or services or to improve them and to succeed in delivering those products and services to the market (Gumushlu oughlou and Isou, 2009: 465). In other words, organizational innovation is to adopt an opinion or behavior that is new to the industry, the market or the public environment of the organization (Daft, Parsaiyan and Arabi translation, 2009).

Hang and others (2010) consider organizational innovation to have three elements:

1. Service innovation: which means upgrading the combination of provided services. In other words, it introduces a product or service that is new or remarkable in terms of its features or applications. This innovation includes significant improvements in the technical features, components, and constituent materials, its software, its ease of use, or other functional features.
2. Process innovation: this means improving the composition and efficiency of the internal operations. This innovation will enable the company to have advantage over other companies, such as: speeding up and increasing the flexibility of services. According to the Oslo guidance (2005), process

innovation is considered to reduce the cost of producing or delivering each unit, increasing the quality, or producing or delivering new products or significant improvements. The final goal of process innovation in this manual is to enhance productivity. Process innovations may include such things: input materials, job characteristics, the progress of business and information (Eskandari et al., 2011: 13).

3. The overall innovation of the organization: This type of innovation is more related to the organization's entire structure, as well as its collaboration with other organizations, which includes issues such as merger, reorganization, change of status, expansion of activities. In this type of innovation, the organization or company seeks to with reconsideration on the inter-organizational and outside-organizational relationships, design and apply a suitable and new structure for the competitive advantage of the company (Eskandari et al., 2011: 14), and includes Includes improving the competitive advantage, profitability of the organization, reducing costs, improving employee productivity and improving asset turnover of the organization (Molaei, 2014: 39).

Innovation and change in governmental organizations

Today, the issue of change is one of the most important and vital issues that the current organizations, in particular the governmental and semi-governmental organizations that are largely based on traditional and old systems and which are still in many cases involved in traditional and hierarchical management, have been involved and they think their survival depends on it, therefore, it is necessary to have strategies for the managers and staff of each organization to make them show less resistant to acceptance of change and innovation and accept the most profitable changes possible. Innovation is an important factor in the evolution of government and political organizations. All organizations need fresh thoughts and new ideas to survive. New thoughts and opinions, such as the soul, are blown up in the body of the organization, and it rescues it from nothingness and mortality. In our age, for survival and progress, and even maintaining the status quo, we must continue the innovation progress in the organization to avoid the recession and destruction of the organization because, if the organizational situation remains constant in all its dimensions, it is certain that the organization will lose new ideas and new technologies, and the tremendous changes that today affect the societies. In order to be able to survive in today's turbulent and varied world, it must be innovate, while recognizing the changes and evolutions in the environment and find new and emerging responses to deal with them, and influenced them with the influence of these developments and gave them the desired form.

Figure 1: Positive Impact of Innovation (Molaei, 2014)

Benefits of Innovation

Innovation is one of the key factors in the survival of organizations in today's highly competitive environment. Many organizations have made many efforts in recent years to encourage employees to innovate. Companies that are incapable of transforming themselves are at best (self-employed). Innovation gives the organization the advantage of being unique. This uniqueness allows the organization to distinguish itself from other competitors and to demand more facilities from the government for its organization. This innovation also allows the organization to lower the cost of each unit that offers distinct services than its competitors.

The place of the governorate in the administrative structure of Iran

According to Article 13 of the Civil Divisions Act of 2010, there is a ministry called the Ministry of the Interior, that is responsible for regulating and monitoring on various issues in the areas of politics, security, law enforcement, social and even cultural and economic affairs. In order to carry out its various programs and duties, the ministry has set up an organization in each province, called the governorate.

The governorates, is divided in provincial councils, governor's office, county offices and village offices and all of them are helping in implementing the duties of the Ministry of the Interior.

The governorate in each province is the highest state administrative and regulatory authority, whose task is to make decisions and oversee the affairs except universities, institutions under the leadership, law enforcement, justice, and provincial banks (Navazeni and Hosseini Orazan, 1995). One of the main tasks of the governorate is to monitor the performance of the duties of all executive agencies, departments and agencies of the province, and to address the budget and expenses of the province and to adopt appropriate solutions in times of crisis.

The governorate in the territory of his mission as the highest representative of the state is responsible for the implementation of public policies for relations with the ministries, institutions and governmental companies, and other publicly-funded organizations, the Islamic Revolutionary Institutions of the military and police forces, the Islamic councils of the city and the municipalities, and non-governmental public institutions (Article 1 Description of the duties of governors and governor-generals (approved by the Supreme Administrative Council of 1998).

Governorate of Qazvin, with its parts separated from Zanjan and Tehran provinces, was established in 1997 and is responsible for implementing public policy in relation to government institutions and companies and other organizations that somehow use public funds of the government. Governorate of Qazvin is currently comprised of four deputies who perform its duties and missions, which are: Political and Security Deputy, Development Coordination Deputy, Planning and Employment Deputy, Deputy Director for Development and Human Resources. There are six governorates and nineteen counties in Qazvin province, which, on

behalf of the government and governorate, follow and direct policies and programs at county level and in the district.

The problems of change and transformation in government agencies of Iran

In this section, we examine the problems of the transformation of government agencies in the two micro and macro domains:

The micro obstacles: (Izadi, 2007: 32)

Threats to employees' personal interests: This is more true about older employees who do not have the update knowledge of modern issues and technologies. In relation to this group, organizational change will reduce power and economic benefits. A power that is more from their background than their qualifications. It is natural that this group of employees implicitly and obviously tries to confront with the changes in the organization.

The strangeness of the staff with the organization (non-aligned with individual and organizational goals): In contrast to private organizations whose employees see their interests in the interests of the organization and seek to develop their organization, in government agencies, employees are more likely to pursue their own goals, and organizational change is not important to them. Because they believe that organizational change it will not have any effect on their growth.

The habit of doing routine by employees: Employees who have been worked for more than two to three decades in government agencies and are accustomed to attending an organization (instead of more work and effort) can not be the source of organizational change. These employees have high inertia and hardly change.

Action directed toward power in managers: In Third World societies, not only the development issue, but there is not any progress and development in the basic priorities of not only states, and not even the people and crowds, but also other issues that are prioritized. One of these needs and priorities, is the action directed toward power. Action directed toward power, stimulates motives more than progress. The power that is suppressed at the individual level and needs socialization at the social level and benefits from every opportunity for its manifestation. A power-centered action, puts other motivations and, in particular, goals, and any kind of progress and advance in the next priority, so it can be emerged and satisfied after so long of backwardness. In other words, the action directed at progress, which is the main human factor in development, is abandoned and replaced by the action directed toward power. Consequently, what is said in the papers (plans) has never been realized by individuals to achieve a development (Ahmadi Ali Abadi, 2007: 6).

A high secure margin for the manager: poor assessments of the performance of public sector managers and their lack of dependence on the performance of the organization under their supervision make them unwilling to create organizational change. Managers do not see

their position at risk because there is not a specific organ that will accurately hold them accountable. In private companies, the manager must be responsive to the shareholders and the board. Therefore, he will continuously seek the change and development of the company (Ahmadi Ali Abadi, 2007: 6).

Macro obstacles:

The separate nature of government organizations (H, 2005): Organizations are conservative in nature and actively resist the phenomenon of "change." Governmental organizations and institutions are always willing to continue to do things as they have done for years, and it does not matter if these services are still needed. The lack of competition between government agencies and other organizations is due to their lack of attention to organizational change. On the contrary, private companies have no choice but to adapt to environmental changes in order to grow and survive in a competitive environment. The sectors that government agencies have to compete with the private sector (for example, in the field of education Students) we can clearly see the process of organizational change and development.

Management instability: shifting and constantly changing managers prevent continuous changes in government organizations. Local changes are taking place and after shifting the manager moves back to his first place. In this way, managers who are active will not find the opportunity to transform their organization.

Low expectations of people from government agencies: the rise of customer's expectations is one of the key factors driving companies and organizations toward change. Government agencies that have had long years of downward productivity have also slowed down the expectations of the public. The clienteles of government agencies are accustomed to receiving not-so-quality services with several days of waiting. Thus, organizations have reached a kind of false belief in satisfying the people. Of course, after 2004, that the Supreme Leader called it "the year of accountability of the authorities," we saw good changes in some of the state organs (Izadi, 2007: 34).

Paying too much attention to planning and not paying attention to implementation and control: if we consider each organizational change as a process, we have three stages of planning, implementation, and control. Governmental organizations are spending their energy on planning for change and pay less attention to the implementation of the program. Control of programs is also a kind of loophole in the process of organizational change. In our country, instead of addressing the main work, they uncover a document and strategy to do a job.

Cultural obstacles: The guaranty of success in any transformation is the provision of organizational background and culture (Daft, 2009: 102). A culture that encourages change and rewards creative ideas and thoughts. Facing with state-run organizations, we can rarely see such a culture, and what is most evident is the culture of stability and habit.

Political obstacles: The slogan behaviors and politicizing of the organization's environment are a major obstacle to the development of organizations. In such an environment, pursuit of organizational transformation programs is unlikely to be so. Because the main effort and priority of some of the managers of the organizations is to communicate more and strengthen their position than the organization's development and change (H, 2005:44).

Therefore, we seek to investigate the following hypothesis:

Research hypothesis

Innovation in three areas of services, process and overall has a positive effect on solving problems arising from changes in Qazvin governorate.

Experimental background

Karimi and Rajabi (2015) in their research entitled "Investigating and ranking the factors influencing innovation and knowledge creation in organizations based on the fuzzy multi-criteria decision making technique approach, case study: governorate of Qazvin", identified and ranked the factors influencing innovation and knowledge creation in organizations, in particular governorate of Qazvin, as well as evaluating this organization from the point of view of the indices of innovation and knowledge creation. First, after studying the literature and experts' opinions, the most important aspects of innovation and knowledge creation in organizations and indicators of measurement for each were identified. Then, using expert opinion and first model of fuzzy hierarchy analysis process, the most important indicators of measuring innovation and creating knowledge in organizations were measured. Finally, Qazvin governorate is estimated using the SAW 2 model to determine the weighted average of the points of view of the specified indicators. The results show that organizational factors with a coefficient of influence of 55.2% then individual and subjective factors with a coefficient of influence of 24.2% and social factors with a coefficient of 17.27% and the environmental factors with a coefficient of 8.4% have the most impact on innovation and knowledge creation in organizations. According to the calculations, since the average rate of innovation and knowledge creation in the Qazvin governorate is 269.8, we can say that the average of the innovation and knowledge creation in this organization is lower than the average, that is, 3 for the Likert spectrum.

Izadi (2007) in a research entitled "Designing and explaining the pattern of organizational culture change and organizational innovation with the increasing productivity of governmental organizations (culture practice) of the Islamic Republic of Iran" examines the role of cultural change and innovation in increasing productivity in government organizations (Tehran governorate). Their results indicate the positive role of cultural change and innovation in increasing productivity in government organizations.

Okeley et al. (2007) investigated the impact of various types of innovation (product, service, and process) on the organizational performance in the UK's small and medium-sized semi-public sector in their research. The purpose of this study is to examine the frequency of

fundamental innovation and gradual innovation in small and medium enterprises, as well as the impact of these innovations on the performance of these companies. The result of this research shows the positive impact of innovation types on organizational performance.

In his research, Damanpour et al. (2009) reviewed the results of adopting three types of organizational innovation (service, process, and administrative process) in government agencies. The main assumption of the research is that the impact of innovation on organizational performance depends on the combination of some type of innovations over time. Findings of the research show that 1: Focusing on the adoption of a specific type of innovation is not appropriate for government agencies annually. 2: Stability in the adoption of a combination of types of innovation over several years has no effect on performance.

Also, John Parkehi and Lee de Huyang (2010), while reviewing South Korean government agencies, have emphasized the direct relationship between innovation and business performance. In 2012, a study was conducted in Turkey on "The influence of innovation on business performance of enterprises in automotive parts supplier industries". The study, conducted by a survey of 113 high-level managers operating in the automotive parts supplier industry, stated that innovations carried out in the field of goods and services have a positive and significant effect on improving the business performance of the firms present in the automotive parts supplier industry.

Research methodology

The present study is a descriptive-survey research method. Descriptive is because the subject under study is related to the present time, and the researcher seeks to better understand the status quo by collecting information. Also, since research is seeking information about the views, opinions, and behaviors of a group of members of the community, it is a survey. In addition, research is operational, in terms of purpose.

The statistical population of the study consisted of all employees of Qazvin governorate who were 102 at the time of this research. So, according to Cochran's formula, the sample size is 80, but according to the return rate of 75% of the responses, the research volume has finally been carried out on 60 people, who answered to the researcher's suggested questions by the questionnaire. For descriptive analyzes and analysis of data collected by questionnaires and research hypotheses, SPSS-24 software and Spearman correlation and regression tests have been used.

Table (1): respondents gender frequency

Gender	Frequency	Frequency percent	Percentage of cumulative frequency
Female	16	26.7	26.7
Male	44	73.3	100
Total	60	100	-

Descriptive statistics have been used to analyze the data of the first part of the questionnaire, which is related to the general characteristics of the organization under study. The results of this analysis, provide information on the dispersion of characteristics such as the respondent's gender and education and their staff activity history. Tables 1 to 3 show this information.

According to the above tables, most respondents (44 people, 73.3%) are male. Bachelor's degree with 51.7% of the respondents was the highest. In terms of academic background, 5 to 10 years had the highest of 25% of respondents.

We now analyze the two-way relationships between variables. In Table 4, the Spearman correlation test output, shows a correlation coefficient and a significant level. The correlation between the two variables indicates that the increase or decrease of a variable affects the increase or decrease of the other. If the level of significance is less than the error value, it is concluded that the correlation coefficient is significant. And since this test was considered with a 5% error rate, less than 5% of the significance level indicates a significant correlation coefficient.

Table (2): respondent's education frequency

Education	Frequency	Frequency percent	Percentage of cumulative frequency
Diploma	4	6.7	6.7
Associate degree	11	18.3	25
Bachelor	31	51.7	76.7
Master degrees and more	14	23.3	100
Total	60	100	-

Table (3): respondents work experience frequency

Work experience	Frequency	Frequency percent	Percentage of cumulative frequency

Under 5 years	9	15	15
5-10	15	25	40
10-15	13	21.7	61.7
15-20	14	23.3	85
Above 20	9	15	100
Total	60	100	-

Table (4): Spearman correlation

Research' independent variable		Dependent variable: resolution of the change issues
Innovation(include 3 dimensions)	correlation coefficient significant level	0.851 0.000

As Table 4 shows, all the components of the organization's innovation have a positive and significant relationship with solving organizational change issues. In other words, increasing each dimensions of organizational innovation will increase the amount of resolution of environmental change issues in the Qazvin governorate.

We also used linear regression to test the hypotheses of this research. The results obtained from the regression are given in Table 2 below.

The results of the multiple regression analysis test are presented. Based on the results in the table, the amount of multiple regression obtained (0.82). The value of F (56.649) is significant at 0.000, which indicates a significant R-value. Also, the coefficient of determination of the model is 0.673. This means that the independent variables explain 67% of the dependent variable variations. Durbin-Watson statistics are also used to check the independence of the errors, which should be between 1.5 and 2.5, which is 1.743 here, which is acceptable. Therefore, the main hypothesis of the research, which was that the organization's innovation has a positive impact on solving problems caused by changes, is confirmed.

Table (5): results of the multiple regression analysis test

multiple regression coefficient(R)	coefficient of determination (R²)	Adjusted coefficient of determination	F	significant level	Durbin-Watson	Status
0.858	0.736	0.731	161.508	0.000	1.852	confirmed

Table (6): multiple regression analysis test coefficients

Independent variable	Non-standard coefficients		standard coefficients	t	significant level	status
	B	Standard error	Beta			
Fixed amount	0.690	0.200		3.447	0.001	
innovation	0.846	0.067	0.858	12.709	0.000	confirmed

Regarding the results of Table 6, it can be seen that the organizational innovation relationship, due to a significant level below 0.05 and a positive beta coefficient has been confirmed in relation to solving problems arising from changes in the governorate of Qazvin, which means confirmation of the research hypothesis.

Concluding

The study of government agencies in the country shows that some kind of indolence and stability have been created, which has led to their productivity decrease. Governmental organizations are responsive to the present and future of the society, so the need for change is highly felt. In this regard, identifying obstacles to the development of organizations seems necessary to make them more accelerated by removing these obstacles in their change plans. Effective monitoring on the activities of organizations and the definition of legal standards for measuring their performance can be an effective step and a powerful force in pushing government agencies toward progress and development.

This research was adopted with the aim of studying the impact of organizational innovation on solving the issues caused by changes in Qazvin governorate. The findings of this study, which was conducted for the first time in the governorate of Qazvin and in the organizational sector, showed strong relationships between innovation and the resolution of issues related to changes in the government-political organization of the governorate, which is consistent with the related studies. The findings of this research show that if the organization's innovation is properly designed and implemented with a systematic approach, it can increase the organization's effectiveness and solve problems and issues related to environmental changes and competition. The research suggests that organizational innovation reflects the ability of the organization to increase the efficiency of the staff of the organization.

The findings of this research can be used to motivate managers to enhance the innovation performance of the organizations. It is recommended that by creating suitable fields for innovation in organizations, capacity and efficiency of the organization will increase as a result

of customer satisfaction. Regarding the importance of influencing of the innovation on the performance of government agencies, it can be concluded that today, due to the complex and dynamic nature of organizational environments, managers of organizations must be able to innovate in order to enjoy new competitive advantages in these environments, because innovation is the most important tool for gaining competitive advantage in such complex environments. And in fact, it is also one of the most important factors in the competitiveness of nations, regions and industries. It is hoped that managers of government agencies of the country, believing that innovation is a strategic requirement, not a strategic choice, by considering issues such as the environmental conditions of their area of work, identifying potential competitors, and so on, can apply the appropriate innovation (service innovation, process innovation, innovation in the management and overall organization of the organization) and improve their organization performance.

The present research focuses only on the provincial governor's office in Qazvin province. It is recommended that similar research be done in other sectors and organizations. Also, organizational innovations, irrespective of the role that can play for increasing the resolution of organizational changes and functions issues, require investment and the design and preparation of the necessary infrastructure for better innovation; it is recommended that other research be done in this regard, to determine if the benefits of innovation increase its costs or what. It is also recommended that the role of moderating factors, such as the organization's strategy, size of the organization, intensity of competition in the industry, and so on, be considered.

REFERENCES

- Ahmadi Ali and Abadi, Kaveh (2007). The silent and hidden patterns of action directed toward power. Rona Monthly letter, Nos. 9 and 10.
- Alemi Far, Farnaz (2013), Investigating the Effect of Open Innovation Approach on the Effectiveness of the Innovation Process in ICT
- Baron. R. A. and Tang J. (2011). "The role of Entrepreneurs in firm-level innovation: Joint effects of positive affect, creativity, and environmental dynamism". Journal of Business Venturing. VOL. 26. PP. 51-59.
- Boroumand, Mojtaba and Ranjbari, Maryam (2009), Strategic Actions in Human Resource Management and Innovation Performance: Emphasizing the Role of Knowledge Management, Human Development in Police, Volume 6, NO 24, Pages 41-54.
- Daft, Richard Dal (2009), Theory and Design of the Organization, Translators: Ali Parsayian and Seyyed Mohammad Arabi, Volume II, Sixth Edition, Tehran: Office of Cultural Research.
- Damanpour, F. and Gopalakrishnan, S. (2007) The dynamics of the adoption of product and process innovations in organizations. Journal of Management Studies 38(1), 45-65.
- Description of the duties of governors and governor-generals (approved by the Supreme Administrative Council), 1998.
- Edge, Karen. (2005). "Powerful public sector knowledge management: a school district example", journal of knowledge management, VOL.9, NO.6, pp.42-52.
- Eskandari, Mohammad, Ghidar Khalajani, Jafar and Earabi, Seyyed Mohammad (2011), Patterns of Coordination of Product and Process Innovation Strategies Based on Competitive Value Framework, Improvement of Management, Vol. 5, No. 2, pp. 9-36.
- Edwards, W. R. Kumar, P. & Ranjan, R. (2002). "Understanding organization culture and innovation: a case study approach". Department of management Monash University. Pp2-11.
- Fawzy, Soliman. (2013). "Does Innovation Drive Sustainable Competitive Advantages?", Journal of Modern Accounting and Auditing, Vol. 9, No. 1, pp.130-143, January 2013.

Glajichi, Masoud (2012); "Analysis of the Coordination between Innovation Strategies and Business Strategies and its Impact on Performance, Case Study of Iran's Defense Industries", Master's Project, University of Science and Technology, 2012.

Gumusluoglu. L. Ilsew. A. (2009). “ Transformational leadership, creativity, and organizational innovation. Journal of Business Research. NO.62. PP. 461-473.

Haji Karimi, Babak and Sedigheh Rajabi Dehaki (2015), Evaluation and ranking of factors affecting innovation and knowledge creation in organizations based on the approach of fuzzy multi-criteria decision making techniques. Case study: Qazvin governorate, first International Management and Accounting Conference with Valuations Approach, Tehran, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Fars.

Huang Lin-Chien; Huaipeng–Ching, T. Kaodanny; (2008)“The innovativeness effect of market orientation and learning orientation on business performance”, International Journal of Manpower, Vol. 29, No. 8, pp. 752-772, 2008.

Izadi, Mostafa (2007). Thesis of Doctorate in Management: Designing and Explaining the Pattern of Evolution of Organizational Culture with the Approach of Increasing the Productivity of Government Organizations (Culture practice) in the Islamic Republic of Iran, by the guidance of Dr. Mohammad Taslimi, Faculty of Management, University of Tehran.

Lee J. S.; Hsieh C. J.; (2010). “A research in relating entrepreneurship, marketing capability, innovative capability and sustained competitive advantage”, EABR & ETLC Conference Proceedings, 2010.

Murat Atalay; Nilgün Anafarta; Fulya Sarvan; (2013).“The Relationship between Innovation and Firm Performance: An Empirical Evidence from Turkish Automotive Supplier Industry”, Procedia- Social and Behavioral Sciences, Vol.75, pp. 226 – 235, April 2013.

Molaei, Zeynab (2014), The Effect of Innovation and Transformational Leadership on Organizational Performance, Master's Thesis, Allameh Tabatabaei University, Tehran.

Navazeni, Bahram and Hosseini Orazan, Seyedeh Marzieh (2015), Highlights of the Administrative Law by Dr. Manouchehr Tabatabaei Motamani, Ketabrah site: <http://www.ketabrah.ir>

Rhee Jaehoon; Park b aeakyung; Lee c DoHyung; “Drivers of innovativeness and for performance innovative SMEs in South Korea: Mediation of learning orientation”, Technovation, vol. 30, pp. 65–75, 2010.

The Law on Definitions and Rules of State Divisions, the most recent valid text of the law with the amendments of 2010, rc.majlis.ir

Attachment

Questionare

Dearest respondent

The current questionnaire is a research work on organizational innovation.

This questionnaire is merely a research effort to help increase innovation.

Your accurate, correct, and honest responses will be greatly appreciated, and is collaborative and supportive for the research team in the realization of the objectives of this study.

It is worth recalling that the selection of a member is completely random and in addition to being an unknown questionnaire, answers will also be as a a trust in research’s hand.

General specifications

Employment status: formal contract ' internship contract

Gender: Female Male

Work experience: under 5 years 5-10 10-15 15-20 over 20

Responsive Education Level: 1) Diploma 2) associate degree 3) Bachelor 4) Masters degree and more

Row	What do you think of the following terms?	Totally opposite (1)	opposite (2)	Partly (3)	agree (4)	Absolutely agree (5)
1	The organization is always offering new services to customers and markets.	1	2	3	4	5

2	The organization has always been leading the supply of new services.	1	2	3	4	5
3	In this organization, employees are trained to innovate.	1	2	3	4	5
4	The organization provides financial resources to carry out research and new projects for employees.	1	2	3	4	5
5	In comparison with other organizations, it has the first place in the supply of new products and services.	1	2	3	4	5
6	The organization operates in the provision of new services cautiously (conservative).	1	2	3	4	5
7	The organization always provides services in new forms.	1	2	3	4	5
8	This organization always makes changes in the process of providing services.	1	2	3	4	5
9	The organization employs new technology earlier than other similar organizations.	1	2	3	4	5
10	The organization is seeking new methods in providing services.	1	2	3	4	5
11	The organization is always at the forefront of new methods and processes of service.	1	2	3	4	5
12	The organization has consistently opposed the new procedures and processes of rival organizations and is trying to provide better procedures and processes.	1	2	3	4	5
13	The organization always searches for new management systems (such as recruitment systems, employment and new evaluation systems)	1	2	3	4	5
14	The organization always uses modern management systems (such as recruitment systems, employment and new evaluation systems) to better manage the organization.	1	2	3	4	5

15	The organization is always at the forefront of new management systems (such as recruitment systems, employment and new evaluation systems).	1	2	3	4	5
16	The organization is conservative in the introduction and presentation of new management systems (such as recruitment systems, employment and new evaluation systems).	1	2	3	4	5

Row	phrases				
	If breaking the tradition leads to success, I am ready to be criticized for that.				
	Always	Often	Sometimes	Rarely	Never
	I see further changes as an opportunity for progress, not as a threat to my position.				
	Absolutely agree	Agree	Not sure	Opposite	Absolutely opposite
	I want to try different ways, even if there is a chance of failure.				
	Always	Often	Sometimes	Rarely	Never
	Comments and suggestions of the lower levels employees are valued and taken seriously.				
	Always	Often	Sometimes	Rarely	Never
	Employees are required to have permission from their superiors to do their job in a new way.				
	Always	Often	Sometimes	Rarely	Never
	Employees at the lower levels of the organization have fewer options on how to do their job.				
	Absolutely agree	Agree	Not sure	Opposite	Absolutely opposite
	All important decisions are made by the managers, for the organization.				
	Absolutely agree	Agree	Not sure	Opposite	Absolutely opposite

	Individuals have to follow the hierarchy, and failure to comply with the hierarchy is strongly prohibited.				
	Absolutely agree	Agree	Not sure	Opposite	Absolutely opposite
	Our organization uses a lot of valuation criteria to support an initiative.				
	Absolutely agree	Agree	Not sure	Opposite	Absolutely opposite
	Employees are rewarded for accepting their calculated risks.				
	Absolutely agree	Agree	Not sure	Opposite	Absolutely opposite
	The head of our organization accepts calculated risks for discovering and acquiring growth opportunities.				
	Always	Often	Sometimes	Rarely	Never
	The head of our organization is constantly reviewing the potential for progress.				
	Always	Often	Sometimes	Rarely	Never
	The head of the organization seeks to eliminate the friction between employees of the organization.				
	Always	Often	Sometimes	Rarely	Never

CLASH OF CIVILIZATIONS” THESIS AND US FOREIGN POLICY IN THE MIDDLE EAST

Prof. Dr. Yaşar AKGÜN

Istanbul 29 Mayıs University
Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Economics
yakgun@29mayis.edu.tr

Abstract

Global order is shaped by great powers. The victorious states of great wars seize the opportunity to form a new global order based on their interests. The USA, the USSR and the UK agreed on a new global order at the end of World War II. That global order which had lasted almost half a century collapsed as a result of the disintegration of the Soviet Union in 1991. Afterwards the USA remained as the sole super power for a decade. However, with the Russian Federation getting over its difficulties under Mr. Putin and the emergence of China as a new super power, the global order no longer exists. At present a global disorder prevails. How can a new global order be shaped without suffering great wars as it happened in the past? Political scientists have been trying to suggest various international political architectures since the 1990s. Most are of the opinion that power balances would shape a new global order as usual. Nevertheless, it seems that Samuel Huntington’s “clash of civilizations” thesis has attracted much attention and gained a key role in understanding developments in the Middle East. In his thesis first published in 1993 Huntington predicted that a new world order would be based on civilizational structures. Accordingly, the states of Muslim peoples would come together within the common denominator of Islamic civilization. Since single or few states emerge as core state/s of a civilizational block, which Islamic state/s would be core state/s of Islamic civilization? Huntington answers this question as Turkey discarding prospective candidates Indonesia, Pakistan, Iran, S. Arabia and Egypt with his justifications. It is of vital importance for Israel to monitor prospective developments in Islamic countries. It seems that Israel attached utmost importance to Huntington’s thesis and launched measures against prospective Islamic unity and Turkey. Israel’s most powerful weapon in this struggle is its ability to influence/determine US foreign policy vis-à-vis Muslim countries by means of the Israel lobby in the USA. The thesis sheds light in understanding the recent developments in Turkey and the Middle East starting the so-called post-modern coup of 1997 in Turkey, the occupation of Iraq in 2003 with the aim of giving way Iran to balance Turkey, the failed military coup attempt of 2016 in Turkey, continuing the latest speculative attack against the Turkish lira in August 2018.

Keywords: “Clash of Civilizations”, US Foreign Policy, Israel Lobby, Middle East

“MEDENİYETLER ÇATIŞMASI” TEZİ VE ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Özet

Küresel düzen genellikle büyük devletler tarafından belirlenmektedir. Büyük savaşlar sonunda galip devletler küresel düzeni çıkarlarına göre yeniden belirleme imkanına kavuşmaktadır. II. Dünya Savaşı’nın sonunda küresel düzen ABD, SSCB ve Birleşik Krallık (İngiltere) arasındaki anlaşmalarla şekillenmiştir. Elli yıl kadar süren bu küresel düzen 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucunda bozulmuştur. ABD on yıl kadar tek süper güç olarak kalmıştır. Fakat Rusya’nın toparlanması, Çin’in ağırlığının artması sonucunda günümüzde bir küresel düzenden söz etme imkanı yoktur. Günümüzde küresel düzensizlik hakimdir. Eskisi gibi büyük savaşlardan kaçınılarak, yeni bir küresel düzen nasıl kurulabilir? Siyaset bilimcileri devletlerin hangi temelde bloklar oluşturabileceği konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. En yaygın görüş yeni küresel düzenin de eskiden olduğu gibi güç ilişkileri çerçevesinde şekilleneceğidir. Fakat Samuel Huntington’ın “medeniyetler çatışması” tezi büyük ilgi çekmiş, günümüzde Ortadoğu’daki gelişmelerin açıklanmasında anahtar rolü üstlenmiş görülmektedir. Huntington devletlerin ortak medeniyetler etrafında toplanacaklarını öngörmektedir. Buna göre, Müslümanların hakim olduğu devletler de İslam medeniyeti ortak paydasında bir araya geleceklerdir. Her medeniyet havzasında bir veya birden fazla merkez devlet bulunduğu için, acaba İslam medeniyetinin merkez devlet/ler/i aday/lar/ı hangisidir? Huntington bu soruya, Endonezya, Pakistan, İran, S. Arabistan ve Mısır’ı gerekçeleriyle eleterek, Türkiye cevabını veriyor. İslam ülkelerindeki muhtemel gelişmeleri izlemek İsrail için doğal olarak hayati bir konudur. İslam aleminin Türkiye etrafında bir birlik oluşturması ihtimali İsrail’e gerçekçi görünmeli ki buna karşı ardı ardına önlemleri devreye soktuğu anlaşıyor. Bunda en büyük manivelası İsrail lobisi kanalıyla ABD dış politikasını etkileme/belirleme gücüdür. Türkiye’deki 28 Şubat 1997 post-modern darbesi, Türkiye’yi dengelemesi için İran’ın önünün açılmasına yönelik 2003 Irak işgali, ABD tarafından başlangıcından beri hazırlandığı anlaşılan FETÖ hareketi ve 2016 darbe girişimi, hatta 2018 yılının Ağustos ayında TL’ye yönelik spekülasyon atakları Türkiye’nin İslam birliğine yönelme çabasını önleme girişimleridir.

Anahtar Sözcükler: “Medeniyetler Çatışması”, ABD Dış Politikası, İsrail Lobisi, Ortadoğu

Introduction

In history, we see that great powers shape global order in which other states need to adapt themselves. Without going further back, we know that the winners of the World War II, the United Kingdom (UK), the United States of America (USA) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) gave shape to the global order which lasted almost half a century. According to this international architecture, the world was divided into three groups of countries based on ideologies: First, under the leadership of the USA, capitalistic countries which called themselves the free world. Second, under the leadership of the USSR, socialist countries which were called by opponents as the communists. Third, the nonaligned countries which came out in the course of time. The last group can be considered as the struggle field for the previous two to gain dominance and influence. In international politics the first two were main actors whose decisions and actions mostly determined the global agenda.

In that era of global order, the basis on which different countries agglomerated was ideology rather than language, race, religion, geographical region, color, culture or civilization.

Ideology is a set of ideas proposed by thinkers, intellectuals or politicians for social, political or economic orders. There is no single ideologue for capitalistic economic relations, but Adam Smith is generally considered the father of economics and capitalism. Liberalism can be considered a more comprehensive concept for social, economic, political and cultural life. Ideologies of the near past have mostly been products of the western world which led global trends in science, technology, finance, social organization, arts etc. after experiencing long processes of the Renaissance, the Reform and the Enlightenment. Communism and fascism are also brainchildren of western thought. K. Marx and F. Engels formulated socialist and communist system based on historical and dialectical materialism. Against the expectations of these ideological fathers who predicted that Western Europe would adopt the socialist system first, it was Russia in which their dreams had come true.

In the years of The Cold War, the most important determinant of the global order was ideology. For this reason, the global order had two Germanys, two Koreas, two Vietnams, two Yemens. The struggle between the super powers for global hegemony brought about these anomalies. The people of the same race, language, religion, land, culture and civilization had to live under different ideological regimes and states. The Koreas are still divided on ideological grounds.

Muslim countries, the main concern of this article, followed different paths in this period. Turkey, the main successor of the Ottoman Caliphate, joined the American club, after having received the notorious letter of Stalin which had proposed the common defense of the Straits (Bosporus and the Dardanelles) and demanded some land in the northeast of the country. It is possible that Stalin might have made this immoral proposal on a request by Roosevelt and Churchill as had been agreed upon at Yalta and Potsdam Summits in 1945. During last centuries of its existence, the Ottoman Caliphate fought many wars against Russia which had resulted in millions of square kilometers of Muslim land lost. The Russians who are originally an east European people captured the lands north of the Black Sea and east of Ural Mountains from Turkish peoples. In the war of 1877-78, the Russian army had advanced until in front of the capital Istanbul. In World War I, the two countries (empires) were on opposite fronts. So, the Turkish leaders did not much hesitate to join the anti-USRR front led by the US.

Iran which had been divided into influence areas between the UK and Russia in 1907 remained under the control the British Empire until 1953. Then the US took over the patronage of the country after having removed Mosaddiq from power and restored the monarchy. In the Cold War era, the Shah of Iran had been a staunch ally of the US in the Middle East against communism until the Iranian Islamic Revolution in February 1979.

Saudi Arabia have been under the influence of the US since the discovery of oil fields at the end of the 1930s. Against the communism which is an enemy of religion and Nasirism which is against monarchy and capitalism, Saudi Arabia had extensively cooperated with the US. Saudi Arabia have financed CIA operations against the communism in Africa and given shelter to members of the Muslim Brotherhood who had been persecuted by the Egyptian

regime. Leading the 1973 oil embargo, the Saudis made their power felt in the global order. In collaboration with the US, the Saudis supported the Afghani jihad against the communist Russian occupation.

North African Muslims obtained their independence from imperialists (England, France and Italy) sacrificing millions of lives in epic jihads. Eastern Arab countries other than Saudi Arabia and Yemen became independent states as well. New military rulers in Syria and Iraq deemed necessary to seek the Soviet support against former colonialists and Israel newly created by them.

So, in the age of ideologies, some Muslim countries (e.g. Turkey, Iran, Pakistan, Saudi Arabia) found themselves in the ranks of the US while some others (e.g. Egypt, Syria, Iraq, Algeria) were seeking the Soviet Russian support for their own reasons. Former colonialists tried to safeguard their interests in Muslim lands in different ways. Although the US has been the leader of the Western world, the UK maintained its interests in the Gulf and France kept close relationship with Tunisia, Algeria and Morocco. In Sub-Saharan Africa, the colonialism still prevails in disguise.

The date November 9, 1989, the day on which the Berlin Wall (the Iron Curtain) was destroyed, has been the turning point in global order and international relations. The era of ideologies in international relations has collapsed with the Berlin Wall, at least for the foreseeable future. As stated at the outset, if the history follows a similar course, great powers would try to mold a new global order. Nevertheless, this time is different in that the Soviet Union was not collapsed as a result of a war or a foreign occupation. So, there are no victors sitting around a table ready with rulers and pencils at their hands to draw a new map of the world showing new areas of influence. We have no information and knowledge about how and by whom the new global order would be shaped.

Political scientist Francis Fukuyama (b.1952) declared the end of history in 1989 due to the unrivallness of Western liberal democracy. In the course of time all nations would adopt liberal democratic regimes and as a result of this, peace would prevail in the world. So, no war, no history. Nevertheless, it did not take long before a war broke out in some part of the world. In August 1990, Saddam Husain invaded Kuwait to add new oil fields for his disposal. The wheels of history was turning nonstop.

Some strategists, political scientists and intellectuals predicted and envisaged different political orders for the world. Well-known personalities such as Henry Kissinger (b.1923) and Zbigniew Brzezinski (b.1928) who are considered as the leading proponents of the realist/statist approach in international relations wrote about prospective world order in the 1990s. However, it has been the “clash of civilizations” thesis advanced by Harvard Professor Samuel Huntington that prevailed and extensively discussed throughout the world. Some critics have accused Professor Huntington (1927-2008) of being a warmonger setting peoples of different civilizations against each other.

In this article I will try to expose the “clash of civilizations” thesis in general and its predictions for the Islamic civilization in particular. I will evaluate how realities, events and developments in international relations over almost quarter of a century have tested the thesis. Then I will attempt to explain US foreign policy toward the Middle East. In the light of the “clash of civilizations” thesis and US foreign policy with regard to the Middle East, I will try to evaluate current developments in the region.

“Clash of Civilizations” Thesis

This thesis was first appeared in the journal *Foreign Affairs* in the summer of 1993, then published as a book titled “*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*” in 1997. At the preface of the book the author says that he first expressed the idea in a conference in 1992, and later on acknowledged that he borrowed the term “clash of civilizations” from the famous Middle East historian Bernard Lewis. Because Bernard Lewis (1916-2018) is a well-known Zionist, new conservative and man of Israel lobby in the USA, his association with the thesis have provoked severe criticism in Islamic countries. Intellectuals in Muslim countries have suspected that the West was trying to make Islam an enemy of western civilization replacing communism.

In order to assess the predictive power of the thesis, first we need to understand its essence. The question which the thesis claims to answer is this: How would global order be shaped after the collapse of the era of ideologies which lasted almost half a century? On which basis would different countries form new alliances? What would be the roles of race, language, religion, geography, history, culture, civilization etc. in new world order? Huntington claims that countries would gather around different civilizations because these are the strongest bonds for individuals and peoples. As he expresses at the preface, the last sentence of his book reads as follows: “In the emerging era, clashes of civilizations are the greatest threat to world peace, and an international order based on civilizations is the surest safeguard against world war”¹⁶. Contrary to criticisms, he claims that an international order based on civilizations would prevent world war.

To show the importance of cultural and civilizational bonds between peoples, Huntington mentions a rally which took place in Sarajevo in 1994: “On April 18, 1994 two thousand people rallied in Sarajevo waving the flags of Saudi Arabia and Turkey. By flying those banners, instead of U.N., NATO, or American flags, these Sarajevans identified themselves with their fellow Muslims and told the world who were their real and not-so-real friends”¹⁷. He stresses that symbols of cultural identities such as flags, crosses, crescents, even head coverings are very meaningful to most people. According to the author, throughout history, civilizations have

¹⁶ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, London: Simon & Schuster, 1997; (Free Press, 2002), p.321.

¹⁷ Ibid, p.19.

provided the broadest identification for people. Huntington says that “of all the objective elements which define civilizations,... the most important usually is religion...”¹⁸. Citing from Christopher Dawson, Huntington reiterates that “the great religions are the foundations on which the great civilizations rest”. While showing proportion of world population adhering to major religious traditions and comparing Christianity with Islam, Huntington says that in the long run Mohammed wins out because Christianity spreads by conversion, but Islam by conversion and reproduction. He also states that “in the modern world, religion is a central, perhaps *the* central, force that motivates and mobilizes people”¹⁹.

After having explained the definitions, importance and history of civilizations, Huntington determines seven contemporary civilizations²⁰: Sinic: This civilization includes China and overseas Chinese peoples as well as the related cultures of Vietnam and Korea. Japanese: even if recognized as an offspring of Chinese civilization, Japanese civilization is a distinct one. Hindu: This civilization also exceeds the borders of India. Islamic: Originating in the Arabian peninsula in the seventh century A.D., Islam rapidly spread across North Africa and the Iberian peninsula and also eastward into central Asia, the Subcontinent, and Southeast Asia. Orthodox: This civilization is considered separate from other Christian ones. Western: It includes Europe and North America. Latin American: Some scholars see it as a separate civilization.

If left alone and free, countries would assemble around these civilizations since this is a natural tendency for peoples. Huntington claims that cooperation and negotiations among small number of civilizational blocks would prevent clashes and wars. He does not rule out clashes between countries of same civilization, but he says that severity of these clashes would be less than that of clashes between different civilizations. This is because civilizational fellow countries would feel need of solidarity among themselves. He predicts that clashes might occur between China and others, and between Muslim countries and others because they are situated on civilizational fault lines.

In Huntington’s analysis, “in the post-Cold War, countries relate to civilizations as member states, core states, lone countries, cleft countries, and torn countries”²¹. Core states are defined as leading countries of each civilizational group. The US, the UK, Germany and France are core countries of western civilization that are followed by other member countries. China, Japan and India are core countries of their respective civilizations. Russia is considered as the single core country for Orthodox civilization which includes Belarus, Moldova, Ukraine, Georgia, Armenia, Serbia, Bulgaria, Greek and Greek Cyprus. Islam, Latin America and Africa lack core states. A lone country like Ethiopia lacks cultural commonality with other societies. The most important lone country is Japan. Cleft countries have different civilizational elements.

¹⁸ Ibid, p.42.

¹⁹ Ibid, p.66.

²⁰ Ibid, pp.45-46.

²¹ Ibid, p.135.

Nigeria, Tanzania, and many other countries are examples of this type. A *torn country* has a single predominant culture which places it in one civilization but its leaders want to shift it to another civilization. Turkey is given as a classical example of this type.

To support his thesis, as an example he analyzes Ukraine's situation. He relates a statist paradigm in international relations which leads John Mearsheimer to predict that "the situation between Ukraine and Russia is ripe for the outbreak of security competition between them." However, Huntington bases this conflict on the civilizational fault line that divides Orthodox eastern Ukraine from Uniate western Ukraine²². It is known that the Orthodox look to Moscow, while the Uniate head for Vatican. In retrospect, it seems that both statist and civilizational approaches precisely predicted the current Ukrainian crisis almost twenty years in advance, however on different grounds.

Huntington seems to have predicted precisely the rising Chinese power and problems accompanying it. However, this article will focus on his predictions about Islamic civilization. After having briefed a history of Muslim peoples, Huntington says that the end of the Ottoman Empire left Islam without a core state. He claims that the absence of an Islamic core state is major contributor to the pervasive internal and external conflicts which characterize Islam²³. After having explained that an Islamic core state has to possess the economic resources, military power, organizational competence, and Islamic identity and commitment to provide both political and religious leadership to the *ummah*, Huntington mentions six possible core states for Islamic civilization²⁴. These are from east to west Indonesia, Pakistan, Iran, Turkey, Saudi Arabia and Egypt. Indonesia is ruled out because it is located on the periphery of Islam, far removed from its Arab center; its Islam is of the relaxed, Southeast Asian variety; and its people and culture are a mixture of indigenous, Muslim, Hindu, Chinese, and Christian influences. Despite its size, population and military prowess, and its role as the promoter of cooperation among Islamic states and the speaker for Islam to the rest of the world, Pakistan is also excluded from prospective list of Islamic core states because it is relatively poor and suffers serious internal ethnic and regional divisions, a record of political instability. Huntington gives no chance to Iran due to its version of Islam, the Twelver Shia, which is followed by just 10 percent of the Muslims. In spite of this, Huntington underlines that in the absence of this factor Iran has the size, central location, population, historical traditions, oil resources, and middle level of economic development which would qualify it to be an Islamic core state.

Saudi Arabia and Egypt are also eliminated from the list. Despite its critical importance for the Islamic world, for Huntington Saudi Arabia has a small population, and is dependent on the West for its security. Egypt is seen economically poor and dependent on US support.

²² Ibid, p.37.

²³ Ibid, p.177.

²⁴ Ibid, pp.177-79.

Finally, Huntington states that Turkey has the history, population, middle level of economic development, national coherence, and military tradition and competence to be the core state of Islam. Considering secularism as an obstacle in this respect, Huntington underlines Turkey's ethnic and linguistic ties with Central Asian states, and its extensive historical connections with Muslims in the Balkans, the Middle East, North Africa and Central Asia.

It has been evident that US President Clinton had Huntington's predictions in his mind when he addressed at the Turkish Parliament in November 1999 saying that Turkey would have very important role in global politics in the 21st century. Many other strategists, one of them is George Friedman of Stratford Institute, have envisaged an important role for Turkey in international relations for the foreseeable future. He wrote two books on prospective developments in global politics: The first is titled "*The Next 100 Years*" and the second has the title of "*The Next Decade*". The first book has on its front cover a drawn box written in it "2050: Global War between U.S., Turkey, Poland, and Japan - the New Great Powers"²⁵.

When Professor Huntington published his thesis, Turkey was suffering from political instability and economic crises in the 1990s. Secularist pressures by the military on ordinary pious people were on its peak and bilateral relations with Israel had its heydays. The military intervened indirectly (the so-called post-modern coup) when Islamist leader Erbakan became Prime Minister in July 1996 at the head of a coalition government. Erbakan had to leave the government in June 1997 as a result of the pressure of the military on the parliament and of the military's collaboration with the President.

Before proceeding to extensive diversification efforts in Turkish foreign policy in the 2000s, I will try to expose US foreign policy in the Middle East.

Us Foreign Policy Towards the Middle East

Every state tries to protect its borders and economic interests by using its diplomatic relations and its military power. The USA has not much faced military threats for its borders perhaps because of its geographical location. Instead, it has from time to time used its military power to reach current borders and beyond. During the Cold War era it felt communist threat when the USSR positioned nuclear missiles in Cuba in 1962. After urgent negotiations the USSR withdrew the missiles from Cuba in return for similar action by the USA in Turkey in the same year. The USA did not even inform Turkey the withdrawal.

US foreign policy towards the Middle East is mostly based on promotion and protection of its economic interests. As will be seen, Israel factor is the most important determinant of US

²⁵ George Friedman, *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*, New York: Anchor Books/Random House, 2010, front cover.

foreign policy for the region thanks to Israel lobby in the US. Following the British tradition of accumulating capital through international trade, the US established the infrastructure of market economy by establishing the United Nations, the World Bank, the IMF, the GATT (WTO) etc. at the end of World War II. US Navy has aimed at keeping the trade routes open. Ensuing economic power has been transformed into sciences and technology leading to welfare state and military superiority.

As for the USSR, it focused on military competition with the USA, from time to time leading this race in space technology. The Soviet Union relied on oil and gas export for obtaining hard currencies to import the necessary products. By following this path, Russians failed to satisfy consumers and were not able to establish a welfare state. Trading nations have proved to be successful in international competition by generating wealth and consumer satisfaction keeping scientific and technological leadership. Besides economic prosperity, the West has championed human rights, fundamental freedoms and democracy.

For huge American companies, everyone on earth has become a customer. New versions of Microsoft products, I-Phones etc. are sold millions of pieces within days. Coca-Cola, McDonald's, Hollywood films etc. are present everywhere. The US earns money from each credit card transaction and each tweet. So, to keep free trade, open markets, lower customs tariffs, functioning maritime routes is a major priority for US foreign policy. The US aims to prevent a single regional power to dominate the whole region by supporting a rival or rivals. It also tries to prevent the proliferation of weapons of mass destruction. It seeks ways to contain prospective rivals.

George Friedman gives clues of US foreign policy in his book *"The Next Decade"*. He analyzes US foreign policy for sub-regions of the world. To illustrate his exposition of US foreign policy towards sub-regions of the world, Latin America is a clear example. He says that Brazil emerges as the leading power in Latin America imposing no immediate threat for the US. Brazil, in his opinion, would attempt to form a close relationship with Angola which is a Portuguese speaking African country by investing heavily for its economy and navy²⁶. Despite Brazil has good relations with the US, Friedman thinks it would be better for the US to support and strengthen Argentina against the possibility of Brazil being the single dominating power in Latin America. He says, fearing Brazilian hegemony in the region Argentina would be ready to cooperate with the US.

It is clear from this example that the US acts as an offshore balancer by supporting a state or states against an emerging regional power. US foreign policy towards the Middle East, in addition to this traditional realist balance of power politics, has one important dimension, Israel. Two respected American academics, John J. Mearsheimer of the University of Chicago and Stephen M. Walt of Harvard University, have proved in their book titled *"The Israel Lobby and*

²⁶ George Friedman, *Gelecek 10 Yıl (The Next Decade)*, tr. Tayfun Törüner, İstanbul: Pegasus, 2011, p.257.

US Foreign Policy” that US Foreign policy towards the Middle East is substantially shaped by the Israel lobby²⁷. They have shown that the invasion of Iraq was completely the outcome of efforts of the Israel lobby to protect Israel from prospective aggressors. They claim that Israel has no strategic importance for the US. However, Israel has to be defended on humanitarian grounds, but not on strategic reasons, they maintain. According to the authors “in the event that Israel was conquered – which is extremely unlikely given its considerable military power and its robust nuclear deterrent – neither America’s territorial integrity, its military power, its economic prosperity, nor its core political values would be jeopardized. By contrast, if oil exports from the Persian Gulf oil were significantly reduced, the effects on America’s well-being would be profound”²⁸. The authors maintain that the activities of the Israel lobby harm not only America’s national interests but also that of Israel’s²⁹.

Since the Israel lobby is so effective in shaping US foreign policy towards the Middle East, the authors expose components of this lobby. There are specific lobbying organizations such as the American Israel Public Affairs Committee (AIPAC), the Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations which includes 51 large and important organizations, the Zionist Organization of America (ZOA), the Anti-Defamation League (ADL) etc.; think tanks such as the Jewish Institute for National Security Affairs (JINSA), the American Enterprise Institute (AEI), the Washington Institute for Near East Policy (WINEP), the Brookings Institution (Saban Center for Middle East Policy), the Middle East Forum (MEF), the Project for a New American Century (PNAC) etc.; journals and newspapers such as the Weekly Standard, Commentary, The New Republic, The Wall Street Journal op-ed page, the New York Sun etc.; columnists such as Charles Krauthammer, Robert Kagan, Jim Hoagland (The Washington Post), William Safire, A. M. Rosenthal, David Brooks (The New York Times), William Kristol, David Frum (The Weekly Standard), Norman Podhoretz (Commentary) etc. The Neo-conservatives (neocons) who occupied key positions during the presidency of George W. Bush have had overlapping aims with the Israel lobby³⁰. Daniel Pipes believes that other than the Israel Defense Forces, America’s Christian Zionists may be the Jewish state’s ultimate strategic asset³¹. Evangelist Christians also fervently support the Zionist cause serving Israel’s interests.

In the US, the establishment in which the Israel lobby is most effective is US Congress. If any US President dares not to comply with the wishes of the lobby, both wings of Congress are ready to produce signatures with not less than 80 percent majority demanding the President

²⁷ John J. Mearsheimer and Stephen M. Walt, *The Israel Lobby and US Foreign Policy*, London: Allen Lane, 2007.

²⁸ Ibid, p.338.

²⁹ Ibid, p.334.

³⁰ See Zeynep Atikkan, *Amerikan Cinneti: 11 Eylül Amerika’yı Nasıl Değiştirdi? (American Crazy: How September 11 Changed America?)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

³¹ Mearsheimer and Walt, p.133.

the necessary action. There are many commissions, committees, and boards ready to cooperate with the lobby besides the State Department, the Defense Department and the National Security Council. Money and media are very effective tools at the lobby's disposal. It seems from the analyses of the authors that Israel is a more appropriate place to criticize Israel policies than the US is. Critics of Israel policies are immediately labelled as being anti-Semitic and terrorist supporters suffering from many things.

So, in a bilateral or multilateral conflict, if one party is Israel, we can almost be sure that US foreign policy would be shaped by Israel's wishes, at least for the time being. Since Muslim countries in general and Middle Eastern countries in particular are closely pursued by Israel, US foreign policy towards these countries can easily be predicted. It would reflect Israel's interests. It has always been proved that in the Palestinian-Israeli conflict, Israel's stance has become US foreign policy despite sincere efforts of some Presidents, Secretaries of State, Congressmen and diplomats. The book *the Israel Lobby* is full of examples and instances of this fact.

“The New Turkish Republic” and the Middle East

In the light of “clash of civilizations” thesis and US foreign policy towards the Middle East, Turkish foreign policy for the same region can properly be analyzed. “The New Turkish Republic” term was coined by Graham E. Fuller, former CIA station chief in Ankara, in a book titled *“The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World”* in 1997. Fuller says that several factors have directed Turkey to a Washington-oriented foreign policy for about sixty years³². As mentioned above, the winners of World War II had divided the world into influence areas for super powers behind the closed doors. After Turkey was accepted as a member to NATO, a political consultation mechanism was also set up between Turkey and the US. After the collapse of the Soviet Union, this mechanism was terminated in 2006 despite NATO partnership has been lasting since then. Because of this new arrangement and alignment, Turkey has strengthened already launched diversification process in its foreign policy. This new phase in Turkish foreign policy was seen profound and has been labelled by Fuller as “the New Turkish Republic”. At present, this slogan, “New Turkey” is very popular among political elites and media.

Experiences with the West (the US and the EU) have extensively added social, political, cultural, scientific and technological acquisitions to the Turkish society. Democratic progress and military capabilities are just two areas among gains. However, western alliance was used by political and military elites to keep the masses under pressure, squeezing religious and ethnic demands. As soon as having the opportunity to express their demands and wishes, the masses have opted for conservative solutions. They have increasingly voted for conservative,

³² Graham E. Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör (The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World)*, tr. Mustafa Acar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, p.300 (4th pr.).

nationalist and religious parties against Jacobin secular and westernized ones. Except periods following military interventions, the masses have voted for conservative parties. Even military interventions have led to unpredicted results in general elections in favor of conservative parties. The masses have always made right choices among available alternatives. The possibility of EU membership have forced the establishment to make legal and democratic reforms restricting the military's role in politics and removing provisions of party closure in penal code. Secular elites have thought that EU membership would bring obstacles against religious laws (sharia) while religious people have had in mind that religious freedoms would be guaranteed by the EU. So, social life has been normalized with political and legal liberalization. The flourishing civil society and middle class have raised expectations and eliminated the old guard politicians from political scene. As a result of this social and political normalization, ballot boxes have more and more reflected popular wishes paving the way for pious politicians to come to power. Meeting popular demands, these politicians have decided to diversify Turkish foreign policy paying more attentions to Turkish and Muslim States. Professor of International Relations and former Prime Minister Ahmet Davutoğlu who stresses the importance of history, geography and culture in international relations has directed Turkish foreign policy more than a decade³³. He had declared the target of “zero problems with neighbors” in foreign policy.

In the first decade of its rule (2003-2013), conservative democratic Justice and Development Party (AK Party-white party) has spectacularly performed in economy and foreign policy by realizing political and legal reforms. In foreign policy, AK party has defended the causes of Muslim peoples, including Palestinians. In January 2009, at Davos World Economic Forum the then Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan severely criticized the then President of İsrail Shimon Peres of knowing well how to kill Palestinian children. Naturally, Israel had noted this action. In May 30, 2010, Israeli soldiers killed 9 Turkish activists on board of Mavi Marmara ship carrying humanitarian aid to Gaza within a flotilla in international waters in the Mediterranean Sea. The US has requested Turkey to remove tension between the two countries. Turkey put forward three conditions for normalization of relations. First, Israel has to apologize, second, Israel has to pay compensations to the families of victims, and third, Israel has to remove blockade from the Gaza Strip. Israel apologized and have negotiated with the families, but have not removed the blockade.

In 2011, Turkey fully supported the “Arab Spring” in the framework of its new foreign policy. Of course, Turkey has not brought about these movements. But, it was too much for Israel and its sworn supporters. In Egypt, the military staged a coup toppling the first democratically elected president in its history. In Syria, the whole world except Turkey and some Gulf countries have been supporting the murderer regime to protect Israel. Israel has shown its preference for Syria by saying “the devil you know is better than the devil you don't

³³ See. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu (Strategic Depth: International Position of Turkey)*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

know”. As I pointed out earlier, in a bilateral or multilateral conflict, if Israel is one party, the US policy is a replica of Israel’s. Despite the usage of chemical weapons and red lines, the US has been just watching the massacre in Syria because Israel wishes so. Even Russian interference has made no difference. Who knows, perhaps Putin acts in Syria, meeting request from Israel or even from the US.

“Clash of civilizations” thesis, it seems, has been an early warning for the West. If left alone Muslim countries would tend to unite in one form or another following Turkey’s call for unity. What is to be done? First, try to destabilize Turkey by instigating unrest through western NGOs, amplifying problems through western media, and try to derail democratic solution to the Kurdish problem by setting the PKK terrorism against Turkey. Second, try to support Iran to balance Turkey in the region. Third, try to take over the government by means of a controlled organization (The Fethullah Gülen Terrorist Organization, FETÖ) manipulating its leadership in the US and using internal friendly forces inside Turkey.

Iran’s position is critical at this juncture. It is known that the late Khomeini wished to be the leader or Caliph of the Muslim world³⁴. To be accepted by the Sunni world, Khomeini not only eschewed Ashoura observances but also never bothered to visit the vastly popular shrine of the eighth imam in Mashad³⁵. On the other hand, in 1982, when the Alawi regime of Hafez al-Asad in Syria crushed a Muslim Brotherhood uprising in the city of Hama, killing tens of thousands, Iran had built an alliance with Syria³⁶.

To understand Israel’s intention regarding Iran, it is helpful to pursue the writings of Bernard Lewis. We know that B. Lewis had produced intellectual justification (fatwa) of the invasion of Iraq with his book titled “*What Went Wrong?*” and published in 2002³⁷. To encourage US armed forces against Middle Eastern armies, B. Lewis says that “their armed forces (are) designed primarily for terror and repression”³⁸. Of course, it is unimaginable for B. Lewis not to know the consequences of the invasion of Iraq for the purpose of toppling Saddam Husain and introducing democracy. The Shia is majority in Iraq constituting 60 percent of the population. Democracy in Iraq means to present the power to the Shia which pledge allegiance to Iran’s religious leader. That is to present the power in Iraq to Iran on a golden tray. On the other hand, the same position is not valid for the Syrian Sunni majority of 80 percent. It is suitable for Israel to keep Assad of Alawi minority of 10 percent at power.

³⁴ See. Vali Nasr, *The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*, New York, NY: W.W. Norton & Company, 2007.

³⁵ Ibid, p.135.

³⁶ Ibid, p.154.

³⁷ See. Bernard Lewis, *What Went Wrong?: The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, London: Weidenfeld & Nicholson, 2002, p. 159.

³⁸ Ibid, p.158.

On the other hand, if Iran is supported in Iraq, Syria and Lebanon, Turkey and the Gulf countries cannot advance in the path of Islamic unity and solidarity. Consequently, Turkey cannot be the unifying power in the Middle East. This idea can easily be sold to the realist school in the State Department. It would be suitable for the West to strengthen unorthodox Islam in preventing the western people to embrace Islam, pleasing the Vatican as well.

So, Iran is necessary for this to happen. In his book titled "*The End of Modern History in the Middle East*", B. Lewis has allocated a chapter to Iran: "Iran: Haman or Cyrus?"³⁹. In this chapter, B. Lewis has made some overtures to Iran: "Iran is a genuine nation as that word is used in Europe"⁴⁰. "What we see in Iran is not nationalism Arab style; it is patriotism Western style"⁴¹. In history, Persian King Cyrus saved the exiled Jews in Babel, and allowed them to go back to Jerusalem and to rebuild their Temple. But, Haman who attempted to have a Persian King killed all the Jews according to Old Testament is a negative character. So, B. Lewis recommends Iranian to behave like Cyrus towards Israel. Of course Iran does not act against Islamic unity despite some Iranian officials have uttered the near possibility of declaration of new Persian Empire with its capital being Baghdad.

Encouraged by the Israel lobby, Iran has established itself firmly in Iraq and not stopped there. Iran has been fighting in Syria and Yemen side by side Shia regimes and parties against majority Sunni groups since the so-called Arab spring, becoming number one threat for S. Arabia and the GCC countries. Seeing that Iran have successfully served Israeli interests by blockading Turkey from its southern borders and by menacing the Saudis with pincers movement both on its southern and northern borders, Zionist policymakers have seemed to change tactics in the Middle East. Allowing Iran further would impel the Saudis to ask help from Russia and to seek closer relationship with Turkey. So, they have seemed to advise the Trump administration to defend the Saudis by lip service against the Iranian incursions in the region, pumping hundreds of billions of dollars from Muslims and estranging Turkey from the Gulf region. At the USA-OIC Summit held in Riyadh on 21 May 2017, the Trump administration seems to promise the Saudis the leadership of the Islamic world in return for giving up the Palestinian cause and reforming the Wahhabi version of Islam. The Zionists know very well that the Saudis cannot lead the Islamic world. They just want to prevent Turkey from its efforts for the Islamic unity.

Besides, to insert a wedge between Turkey and the Arab world the Zionists have been supporting the Marxist terrorist Kurdish movement, the PKK, since its formation at the end of the 1970s. The only state declaring its support for an independent Kurdish state in the Northern

³⁹ Bernard Lewis, *The End of Modern History in the Middle East*, Stanford, California: Hoover Institution Press, 2011, p.133.

⁴⁰ Ibid, p. 133.

⁴¹ Ibid, p.134.

Iraq during the referendum of 25 September 2017 was Israel. The effort to create a Kurdish corridor along Turkish border starting from Iran ending on the east Mediterranean coasts has been foiled by Turkey with the Euphrates' Shield and the Olive Branch military operations in 2017 and 2018 respectively. Needless to say, the Zionists will support the most harmful solution for the Islamic unity and Turkey in the ongoing Syrian conflict.

Conclusion

After the collapse of the Soviet Union, an era of ideologies in international relations which lasted almost half a century ended. Strategists, political scientists, politicians, journalist have predicted new global orders. Some claimed that realism would prevail as usual. Some predicted chaos in international relations. However, Samuel Huntington's "clash of civilizations" thesis has attracted much attention. According to this thesis, states would gather around seven or eight civilizations, one of them is Islam. For Islamic civilization, there are six candidates to be a core state for this block: Indonesia, Pakistan, Iran, Turkey, Saudi Arabia and Egypt. Because of its population, economic development, history, geographical location, Turkey is seen as the strongest candidate to be the core state of the Islamic civilization. In many cases his predictions have proved true.

On the other hand, we analyzed US foreign policy towards the Middle East and exposed that Israel is the main factor in shaping this policy. The current developments in the Middle East show that Israel tries to prevent the Islamic unity by attacking Turkey utilizing all means.

SOURCES

- Atikkan, Zeynep, Amerikan Cinneti: 11 Eylül Amerika'yı Nasıl Değiştirdi? (American Craziness: How September 11 Changed America?), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Davutoğlu, Ahmet, Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu (Strategic Depth: International Position of Turkey), İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- Friedman, George, Gelecek 10 Yıl (The Next Decade), tr. Tayfun Törüner, İstanbul: Pegasus, 2011.
- Friedman, George, The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century, New York: Anchor Books/Random House, 2010.
- Fuller, Graham E., Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör (The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World), tr. Mustafa Acar, 4th pr., İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Huntington, Samuel P., The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, London: Simon & Schuster, 1997; (Free Press, 2002).
- Lewis, Bernard, The End of Modern History in the Middle East, Stanford, California: Hoover Institution Press, 2011.
- Lewis, Bernard, What Went Wrong?: The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East, London: Weidenfeld & Nicholson, 2002.
- Mearsheimer, John J. and Stephen M. Walt, The Israel Lobby and US Foreign Policy, London: Allen Lane, 2007.
- Nasr, Vali, The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future, New York, NY: W.W. Norton & Company, 2007.

ULUSLARARASI HUKUK DÜZENLEMELERİ KAPSAMINDA KÜRESEL ISINMA VE TÜRKİYE’DEKİ MEVCUT DURUM

Dr. Öğretim Üyesi Kutluhan BOZKURT

Uluslararası Kıbrıs ve Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakülteleri
kutluhanb@hotmail.com

Özet

Ani hava değişimleri, etkili –hücre/süper hücre- yağışları, kasırgaların sayısının ve şiddetlerinin artması, pek çok ülkede çok görülmeyen hortumların ortaya çıkması ve sayılarının çoğalması, uzun, kurak ve aşırı sıcak günlerin sayısının artması, mevsim geçişlerinin ortadan kalkması veya çok ani ve kısa olması, deniz ve okyanus seviyelerinin yükselmesi sebepleriyle gelecek 50-100 yıl içinde on, hatta yüz milyonlarca insanın (doğal olarak onlarca ülkenin de) tehlike altında olacağı hesaplanmaktadır. Daha da ilerisi, bazı ülkelerin sular altında kalacağı ve dünya haritasından silineceği öngörülmektedir. Sorun ülkesel bir sorun değildir ve uluslararası bir sorun ve kriz olarak bu durum gelişmiş ülkeleri etkilemekle beraber, ağırlıklı olarak gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri daha çok tehdit etmektedir. Bu nokta söylenebilir ki iklim değişikliğinin dünya üzerinde göçmenlik ve mülteciliği tetiklediği, yeni akınlara ve krizlere, ciddi ekonomik kayıplara yol açtığı, ülkelerin altyapılarını çökerttiği, siyasal-ekonomik krizleri ortaya çıkardığı, ağır ve bulaşıcı sağlık sorunlarının yaygınlaşmasına neden olduğu ve bunların da gelişmiş ülkeleri ve diğerlerini fazlasıyla endişelendirdiği görülmektedir. Bu nedenlerle uluslararası bir sorun olarak “İklim Değişikliği” önemli bir sorunsalı ifade etmektedir. Kyoto Protokolü (1997) ile başlayan uluslararası bir düzenleme arayışı sonuçta, arada çok sayıda uluslararası toplantı ve girişimden sonra Paris İklim antlaşması (2015) ile bir seviyeye ulaşmıştır. Paris İklim Antlaşması, İklim ve Koruma Hukuku açısından önemli uluslararası bir dokümandır. Uzun vadede pek çok ülkenin iç hukukunu etkileyip şekillendirecektir.

Türkiye’nin İklim ve Koruma Hukuku ile ilgili yapmış olduğu çalışmaların pek çoğu Avrupa Birliği (AB) müzakereleri çerçevesinde yapılan “çevreye” ilişkin düzenlemeler kapsamındadır. Burada özellikle Türkiye’nin hem AB Hukuku, hem de uluslararası hukuktan kaynaklanan ikili bir düzenleme yöntemini izlediğini söylemek gerek. Uluslararası hukuk açısından bakıldığında Türkiye’nin hem Kyoto Protokolüne, hem de Paris İklim anlaşmasına aktif olarak katıldığı ve destek verdiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye, 2011-2023 yılları için “İklim Değişikliği Eylem Planı” ile “Türkiye’nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı” hazırlamıştır. Ancak bu alanda yeni birincil (Anayasa hükmü ve yasalar) ve ikincil düzenlemelere (tüzük, yönetmelik vb) ihtiyaç olacağı açıktır. Tüm bu olası yeni düzenlemelerin hem uluslararası hukuka, hem de üyelik müzakereleri nedeniyle AB hukukuna uygun olması gerekecektir.

Anahtar Kelimeler: Küresel İklim Değişikliği, Paris İklim Antlaşması, Kyoto Protokolü, İklim Değişikliği ve İklim Göçmenleri-Mültecileri, Uluslararası ve Ulusal İklim Koruma Hukuku.

GLOBAL WARMING-CLIMATE CHANGE AND CURRENT SITUATION IN TURKEY UNDER INTERNATIONAL LAW REGULATIONS

Abstract

Due to sudden weather changes, effective -cell / super cell-precipitation; the increase in the number of hurricanes and severity in many countries (including Turkey) increase of the number of long, arid and extreme hot days, disappearance of the passage of seasons or their very sudden and short passage the

rise of sea and ocean levels, it is estimated that ten or even hundreds of millions of people (and of course of a dozens of countries) will be in danger in the next 50-100 years. Furthermore, it is foreseen that some countries will be flooded and erased from the world map. This problem is not a national but a global problem / crisis. This situation has not only affected the developed countries, but it has also started to threaten mainly the developing and underdeveloped countries.

Climate change triggered immigration and refugee in the world, causing new currents and crises, serious economic losses, collapsing the infrastructures of countries, revealing political-economic crises and causing widespread and severe health problems such as epidemic diseases. The developed countries and others are highly concerned by this development.

For these reasons," Climate Change "is an international important problem. The search for an international agreement on the topic began with the Kyoto Protocol (1997), led ultimately to several international meetings and initiatives (e.g. Copenhagen agreement, Cancun / Mexico, Durban / South Africa, Doha / Qatar meetings and summits) and has reached an important point with Paris Climate Treaty (2015).

Although the United States declared that the United States will withdraw from this agreement, the Paris Climate Agreement is an important international document for the Climate Change and Protection Law. In the long run, it will influence and shape the domestic law of many countries.

Many of Turkey's progresses on Climate Change and Protection Issue are made in the framework of the European Union of negotiations on regulations concerning "environment". It should be noticed that Turkey has followed dual track regulating this item using both EU law, as well as international law. From the perspective of international law, Turkey is actively participating both the Kyoto Protocol as well as to the Paris climate Agreement.

In addition, Turkey has prepared for the years 2011-2023 a "Climate Change Action Plan" and "Turkey's Climate Change Adaptation Strategy and Action Plan". It is obvious that new primary (in the Constitution and law) and secondary regulations (statutes, regulations etc.) will be required in this area. All these possible new regulations will have to be in line with international law as well as EU law due to the accession negotiations.

Keywords: Global Climate Change, Paris Climate Agreement, Kyoto Protocol, Climate Change and Migration-Refugees, International and National Climate Protection Law.

Giriş

Uluslararası hukuk, hukukun diğer dallarından farklı özelliklere ve karakterlere sahiptir. Ayrıca kendine has temel nitelikleri bulunmaktadır. Kendine özgü bu nitelikler, hem uluslararası hukuk kurallarının doğuşunda, hem de uygulanmasında kendini gösterir (Acer & Kaya, 2015:25). Uluslararası hukuk her şeyden önce uluslararası toplumun hukukudur. Uluslararası hukuk sadece bununla kalmaz, aynı zamanda devletler, uluslararası örgütler ve uluslararası toplumu oluşturan diğer yapılar ve disiplinler arasındaki ilişkileri de düzenleyen ve onları sistematik hale getiren, uyulması zorunlu kurallar bütünü de oluşturur. (Acer & Kaya, 2015:27) (Dixon, 2007:3).

Belirtmek gerekir ki uluslararası toplumun bağılı olduğu uluslararası hukuka ait bir yasama organının olmaması nedeniyle, uluslararası hukukun hukuk sistematığı ve yapısı, yasal düzenlemeleri ulusal hukuk sistemlerinden farklı işlemektedir. Öncelikle uluslararası toplumun sùjelerinin ki bunların içine devletler, uluslararası örgütler, örgütlerin organları, uluslararası sivil toplum örgütleri dâhil olmaktadır, davranışları ve tutumlarından doğan teamül kurallarıyla⁴² (Pazarcı, 2012:104) ve ayrıca bu sùjelerin kendi aralarında yaptıkları farklı uluslararası işlem veya eylemleri ile oluşan kurallarla ortaya çıkmaktadır (Rençber, 2016:1). Bu işlemler veya eylemler antlaşmalar, sözleşmeler, anlaşmalar, protokoller şeklinde uluslararası ilişkilerde hayat bulmaktadır.

Uluslararası hukukun bu işlemleri, daha doğrusu antlaşmalar, sözleşmeler, anlaşmalar ve protokoller şühesiz ki ulusal hukukları etkileyip şekillendirmektedir. Bu nedenle uluslararası hukuk ulusal hukuk ilişkisi önemlidir ve aslında birbirlerini etkilemekle beraber, daha sıklıkla ulusal hukuklar uluslararası hukuktan etkilenmektedir. Dikkat çekici bir şekilde uluslararası hukukun merkezinde, ona yön veren ve şekillendiren unsur olarak uluslararası toplum yer alır ve uluslararası hukuk bu toplumun fonksiyonları ile ortaya çıkmakta ve şekillenmektedir (Dixon, 2007:3). Uluslararası toplumun kimlerden oluştuğunu söylemek gerekirse esas itibarıyla herhangi bir üst otoriteye tabi olmayan devletlerden oluşur, ayrıca hükümetler arası örgütlerin de uluslararası hukuk kişiliğı kabul görmektedir (Sur, 2017:3) (Murphy, 2006:48).

Uluslararası toplumun fonksiyonları ile bağlantılı olan hukuk, ulusal hukuklar gibi sıkı bir kontrol, denetim ve yaptırım mekanizmaları ile donatılmış değildir. Bu uluslararası hukukun yumuşak karnıdır ve bu nedenle uluslararası hukukta merkezi bir güç, ulusal hukuklarda yer alan devletin sahip olduğu yetki ve yaptırım gücü gibi bir mekanizma bulunmamaktadır. Bu nedenle uluslararası hukukun bu yanı sıkıntılı bir alandır. Egemen devletlerin politikaları ve stratejileri farklı olduğu için uluslararası hukukta konsensüs sağlamak da zordur. Yine de uluslararası toplumun karşı karşıya kaldığı uluslararası sorunların çözüme kavuşturulması noktasında, temel insan haklarına, onuruna, çevre, doğa ve gezegenin haklarına yaraşır bir dünya ve yaşam alanının inşası önemlidir. Bu hedefler açısından bakıldığında, bir uluslararası hukuk sisteminin bütün kurum ve kurallarıyla işler hale getirilmesinin bir gereklilik olduğu görölmektedir (Aksar, 2012:7).

Uluslararası Hukukun Kaynakları

Uluslararası hukukun kaynakları Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Statüsü 'nün 38. maddesinde⁴³ açıkça düzenlenmiştir (Dixon, 2007:23) (Kaya, 2015:398). Burada üçlü bir ayrıma gitmek gerekmektedir: 1- Bağlayıcı Kaynaklar, 2- Yardımcı Kaynaklar ve 3- Diğer Kaynaklar. Bağlayıcı kaynaklar farklı unsurlardan oluşmaktadır. Statünün 38. maddesi ilk

⁴² Yapılageliş kuralları olarak da adlandırılmaktadır.

⁴³ <https://www.icj-cij.org/en/statute> Erişim Tarihi: 25.08.2018.

sırada “uluslararası antlaşmaları” göstermektedir. Uluslararası hukukun en önemli ve bağlayıcı kaynakları içinde ilk sırada antlaşmalar yer almaktadır. Ardından ise “yapılageliş” kuralları gelmektedir. Uluslararası hukukun en eski ve önemli kaynakları içinde yapılageliş kuralları yer almaktadır (Acer & Kaya, 2015:51). Son olarak ise “hukukun genel prensipleri” bağlayıcı kaynaklar içinde yer almaktadır.

Yardımcı kaynaklar ise “yargı kararları” ve “öğreti” şeklinde sınıflanmaktadır. Yalnız burada UAD 59. madde⁴⁴ hükmünü dikkate almak gerekmektedir. Buna göre; UAD’nın kararları sadece ilgili olayda ve ilgili taraflar açısından hüküm ifade etmektedir. Bu madde hükmü, UAD’nın 38. maddesinde yer alan yardımcı kaynaklardan olan “yargı kararları”nın istisnasını oluşturmaktadır. Öğreti ise doktrin ve bilimsel görüşleri içermektedir. Son olarak ise diğer olası kaynaklar içine “yumuşak hukuk”⁴⁵ ile uluslararası örgütlerin kararlarını dâhil etmek mümkündür.

İklim Değişikliği ile ilgili Uluslararası Düzenlemeler

Küresel iklim değişikliği kavramı son yıllarda oldukça kullanılagelen ve her geçen gün de önemi artan bir olguyu ifade etmektedir. Kuşkusuz kavram uluslararası bir kavramdır ve doğal olarak da uluslararası toplumu ve bu toplumun asli unsurları olan devletleri, hükümetler arası örgütleri ve en nihayetinde dünya vatandaşlarını ilgilendiren bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. İklim değişikliğinin etkileri salt bir ülkeye, bir bölgeye özgü değildir ve dünya genelini etkileyen bir özelliğe sahiptir. Son derece aktüel olan iklim değişikliği, hukuku da etkileyerek, onu şekillendirmeye başlamıştır. İklim Koruma Hukuku yeni gelişen ve önem kazanan bir alan olarak dikkat çekmektedir. Önümüzdeki birkaç on yıl içinde, İklim Koruma Hukuku oldukça can alıcı düzenlemeleri içinde barındıracak; ulusal ve uluslararası hukuku şekillendirebilecek bir alan olmaya aday konumdadır.

Küresel ısınmanın artmasıyla birlikte ortaya yeni gerçeklikler ve kavramlar çıkmıştır. Bunlardan biri de “iklim mültecileri”dir. Göç ve mülteci kavramlarının yeni boyutunu iklim, iklim değişikliği ve küresel ısınma şekillendirmektedir. Belirtmek gerekir ki uluslararası mülteci hukukun dayanağını oluşturan 1951 Cenevre Sözleşmesi⁴⁶ ile 1967 Protokolü “mülteci statüsüne” ilişkin uluslararası düzenlemeleri içermektedir. Göç Terimleri Sözlüğüne bakıldığında mülteci karşılığında şu tanımlama yapılmaktadır:

“İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” (GTS, 2013:65).

Ancak bu tanımlama küresel ısınmaya bağlı olarak ortaya çıkan “iklim mültecileri” kavramını hukuken içine almamaktadır. Oysa “iklim mültecileri” yeni ve aşırı ısınan dünyanın

⁴⁴ İbid.

⁴⁵ Helsinki Nihai Senedi örnek olarak verilebilir.

⁴⁶ <http://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html> Erişim Tarihi: 25.08.2018.

bir gerçekliği olarak ortaya çıkmaktadır. Belirtmek gerekir ki son birkaç on yıldır çevre felaketlerinden ve iklim değişikliklerinden etkilenen insanlar yurtlarını ve ülkelerini terk ederek başka ülkelere uluslararası koruma talep etmektedirler (Ekşi, 2016:10). Son yüzyıl içinde dünyanın ortalama sıcaklığı kayda değer artış göstermektedir. Sıcaklık artışına etki eden temel nedenler CO₂ ve CO gazları salınımı ile ozon tabakasını etkileyen, incelten veya ortadan kaldıran diğer kimyasal ürünlerin–gazaların yaygın kullanımıdır. Hali hazırda yapılan bilimsel hesaplamalara ve araştırmalara göre dünyanın ortalama sıcaklığındaki her derecelik artış, önümüzdeki 50-100 yıl arasında pek çok ülkenin haritanın silinmesine yol açacağı görülmektedir (Hardy & Nuse, 2016:137: 333-345) (Ekşi, 2016:10).

Küresel ısınma sebebiyle iklimlerin değişmesi ekonomik, siyasi ve insani sorunlara yol açmakla birlikte, bu sorun sonuçta pek çok ülkeyi etkilemeye başlamış, dünya nüfusunun önemli bir oranını ise yaşamsal boyutta tehdit eder hale gelmiştir. Ani hava değişimleri, etkili hücre/süper hücre- yağışları, kasırgaların sayısının ve şiddetinin artması, dünyanın farklı yerlerinde çok görülmeyen hortumların, sel felaketlerin ortaya çıkması ve sayılarının artması, kuraklık, aşırı sıcak günlerin sayısının fazlaşması, mevsim geçişlerinin çok hızlı olması veya ortadan kalkması, deniz ve okyanus seviyelerinin yükselmesi sebepleriyle gelecek on yıllarda pek çok ülkenin ve çok sayıda insanın büyük bir tehlike altında olacağı hesaplanmaktadır. 2050 yılına kadar iklim değişikliği nedeniyle 200 milyon insanın yer değiştireceği, deyim yerindeyse iklim mültecileri olacağı öngörülmektedir (Atapattu, 2009-2010:610-611).

Sorunun büyüklüğü karşısında tek tek ülkelerin sorunun çözümü noktasında olanağı bulunmamaktadır. Global bir sorun olarak “küresel ısınma ve iklim değişikliği” gelişmiş ülkeleri etkilemekle beraber, ağırlıklı olarak gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri daha çok etkilemektedir. Bu nedenle uluslararası bir sorun olarak “iklim değişikliği” önemli bir uluslararası sorunsalı ifade etmektedir. Kuşkusuz dünyanın uzun geçmişinde iklim değişiklikleri, aşırı sıcaklar, deniz suyunun yükselmesi ile aşırı soğuk dönemler – buzul çağları- çok kereler olmuştur (Hardy & Nuse, 2016 137: 333-345) (Neumann, Vafeidis, Zimmermann, Nicholls, 2015:10:e0118571). Bu değişikliklerde temel unsur dünyanın kendisinin yarattığı sıcaklık değişimleri olarak ortaya çıkmıştır. Ancak dünyanın geçmişinde daha önce olmayan ve insan eliyle yaratılan, normal olmayan, bir artıştan bahsedilmektedir. Bu artış daha önceki sıcaklık artışlarıyla kıyaslanmayacak kadar yeni ve emsalsizdir. Ne yazık ki sorunun hemen çözümünü bulmak mümkün değildir. Şu anda köklü reformlar yapılsa ve CO ve CO₂ üretimi radikal ve dramatik bir şekilde indirilse bile, dünya üzerindeki etkilerini en iyi ihtimalle birkaç nesil sonra gösterebilecektir.

Durumun vahameti yavaş yavaş uluslararası toplumun dikkatini çekmeye başlamıştır. İlk İklim Konferansı 1979 yılında gerçekleştirilmiştir.⁴⁷ Ardından 1988 yılında ilk defa Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli oluşturulmuştur.⁴⁸ Daha sonra Birleşmiş Milletler

⁴⁷ <https://unfccc.int/process/the-convention/history-of-the-convention#eq-2> Erişim Tarihi: 26.08.2018.

⁴⁸ Ibid.

öncülüğünde 1992 yılında İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi imzalanmıştır.⁴⁹ Sözleşmenin yürürlüğe girmesi ise 1994 yılındadır. Ardından daha yoğun bir süreç başlamıştır. İklim değişikliği ile mücadele önemli bir yere sahip olan Kyoto Protokolü ise 1997 yılında kabul edilmiştir. Bu dönem artık uluslararası kamuoyunun konuya daha fazla ilgi gösterdiği süreci başlatmıştır.

2001’de ise Bonn Anlaşmaları⁵⁰ kabul edilmiştir. Yine aynı yıl Kyoto Protokolünün uygulanmasına ilişkin kuralların belirlendiği ve yeni planlamaların yapıldığı Marakeş Anlaşmaları kabul edilmiştir.⁵¹ Kyoto Protokolü 1997’de imzalanmasına rağmen ancak 2005 yılı içinde yürürlüğe girmiştir. Uluslararası toplumun bu noktaya gelmesi hayli zaman almıştır. 2009 ve 2010 yılı içinde sırasıyla Kopenhag ve Cancun anlaşmaları ile Kyoto protokolünü biraz daha ileri seviyeye taşınmıştır.⁵² Ardından sırasıyla Durban (2011) Platformu, Doha Zirvesi (2012), Varşova Çerçeve Programı (2013), Lima Eylem Planı (2014) ve en nihayetinde Paris İklim Sözleşmesi (2015) kabul edilmiştir.⁵³ Kyoto Protokolü ile Paris İklim Sözleşmelerine biraz derinlemesine bakmak faydalı olacaktır.

KYTO Protokolü

Kyoto protokolü aslında bir gelişim sürecinin sonucudur. İlk kez 1979 yılında yapılan İklim Konferansı ile başlayan uluslararası girişimlerle, 1992 yılında imzalanan İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin bir sonraki önemli aşamasını oluşturur. Kyoto Protokolü ile tarihte ilk kez somut ve bağlayıcı olarak sera gazları içinde yer alan 6 sera gazının kullanımı ve üretiminin sanayileşmiş ülkeler tarafından azaltılması hedefi oluşturulmuştur.⁵⁴ Protokolün amacı protokolün 4. maddesinin 1. fıkrasında açıkça belirtilmiştir.⁵⁵ Buna göre ülkelerin ortak fakat farklı sorumlulukları, ulusal ve bölgesel kalkınma öncelikleri, amaçları ve özel koşulları göz önünde bulundurularak tüm taraflara insan kaynaklı⁵⁶ sera gazı emisyonlarının azaltılması için ortak yükümlülükler getirmiştir.⁵⁷ Bu kapsamda bir yaptırım sisteminin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Protokole taraf olan ülkeler ilk hedef olarak sera gazı emisyonlarının 2000 yılında 1990 yılı seviyesinden en az %5 altında sabitlemeyi kararlaştırmışlardır. Ancak ülkelerin sorumlulukları değişiklik gösterebilmektedir.⁵⁸

⁴⁹ Türkiye bu sözleşmeyi 4990 sayılı Kanun ile 16.10.2003 tarihinde kabul etmiştir. Bkz. RG’nin 21.10.2003 gün ve 25266 sayısı.

⁵⁰ 1998 Buenos Aires Eylem Planına dayanmaktadır.

⁵¹ <https://unfccc.int/process/the-convention/history-of-the-convention#eq-2> Erişim Tarihi: 26.08.2018.

⁵² İbid.

⁵³ İbid.

⁵⁴ Carbon dioxide (CO₂); Methane (CH₄); Nitrous oxide (N₂O); Hydrofluorocarbons (HFCs); Perfluorocarbons (PFCs); and Sulphur hexafluoride (SF₆).

⁵⁵ Maddenin başlığı “Yükümlülükler” olarak belirlenmiştir.

⁵⁶ Antropojen.

⁵⁷ Bkz. ilgili madde.

⁵⁸ <https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol> Erişim Tarihi: 26.08.2018.

Protokol, enerji verimliliğinin artırılması, karayolu taşımacılığının azaltılması, sürdürülebilir arazi kullanımı ve ormanların korunması (CO2'nin depolanması) gibi olası politika önlemleri için bir takım öneriler sunmaktadır. Bununla birlikte, bu tedbirler listesi sadece gösterge niteliğindedir. Kararlaştırılan bu azaltma hedefleri, İklim Sözleşmesinin her bir tarafının, 1990-2011 dönemine kıyasla ilk taahhüt döneminde, yani 2008-2012 dönemi boyunca hâlâ sahip olabileceği sera gazı emisyonlarının doğru hesaplandığını ve hala verilerin çok yüksek olduğunu göstermektedir. Sanayileşmiş ülkeler bu dönemde sera gazları için bir miktar emisyon tahsisatı (bir “emisyon tavanı”) almaktaydılar. Protokol aynı zamanda ülkelerin ekonomik olarak daha verimli bir şekilde azaltma hedeflerine ulaşmalarına izin vermesi gereken üç esneklik mekanizmasını sağlamıştır: 1- emisyon ticareti, 2- ortak uygulama mekanizması, 3- temiz üretim ve geliştirme mekanizması.⁵⁹

Protokol, ABD'nin olumsuz tutumu ve Rusya'nın geç onaylaması nedenleriyle ancak 2005 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Kyoto Protokolünün ikinci taahhüt dönemi 2013-2020 aralığını kapsamaktadır. Kyoto Protokolü, bir sonraki taahhüt döneminin müzakerelerinin, bir önceki taahhüt süresinin sona ermesinden en az 7 yıl önce başlatılmasını şart koşmaktadır.⁶⁰ İlk taahhüt süresi 2008'den 2012'ye kadar sürerken, ikinci taahhüt döneminde Ek 1 ülkeleri⁶¹ için azaltma hedeflerinin müzakeresi 2005 yılında başlamıştır. 2013-2020 Kyoto Protokolünün ikinci taahhüt dönemi içermektedir. Bu dönemin en önemli amacı 2009 sonunda Kopenhag'da yeni bir küresel iklim anlaşmasına varmaktır. Ne yazık ki bu hedef Kopenhag'da uzlaşma sağlanamadığı için gerçekleşmemiştir.

Kyoto Protokolü uluslararası hukuk perspektifinde bir yasal dokümandır ve taraflar açısından hüküm ifade eder. Kavram olarak Protokol, bir antlaşmanın veya sözleşmenin konusu olabilecek daha az formaliteyi içeren anlaşmalar için kullanılmaktadır⁶² (Rençber, 2016:44) (Pazarıcı, 2009:48). Uluslararası hukuk düzenlemeleri kapsamında hukuki bir metin olan protokol, diğer dokümanlar antlaşma, anlaşma, sözleşme vb. gibi, aynı hukuksal zayıflığa sahiptir. Bu da yukarıda belirtildiği üzere, uluslararası hukukta merkezi bir otorite olmadığı için, yaptırımlar ve denetimler konusunda sıkıntılı bir alan oluşmaktadır. Bu nedenle her ne kadar Kyoto hukuksal bir metin ise de denetim ve yaptırımlar noktasında sorunlar yaşamaktadır. Buna rağmen yine de oldukça işlevsel bir belge olduğunu söylemek gerekir. Zira Kyoto Protokolü devletler tarafından desteklenmekte ve BM şemsiyesi altında iklim değişikliğine neden olan sera gazlarının azaltılması noktasında uluslararası toplumun uzlaştığı kuralları temsil etmektedir.

⁵⁹ İbid.

⁶⁰ https://unfccc.int/resource/docs/publications/08_unfccc_kp_ref_manual.pdf Erişim Tarihi: 26.08.2018.

⁶¹ Sanayileşmiş ülkeler yer Ek 1 de yer almaktadır. “EU-15*, Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Latvia, Liechtenstein, Lithuania, Monaco, Romania, Slovakia, Slovenia, Switzerland, US, Canada, Hungary, Japan, Poland, Croatia, New Zealand, Russian Federation, Ukraine, Norway, Australia, Iceland” <https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol> Erişim Tarihi:26.08.2018.

⁶² Protokoller bir anlaşmayı tamamlayan ikincil düzeyde işlemler olabileceği gibi, bir anlaşmada öngörülen haklara ve sorumluluklara ek mahiyette yeni hak ve sorumluluklar oluşturabilirler. Ayrıca; bir çerçeve anlaşmaya dayanabilecekleri gibi, önceki bir veya daha fazla antlaşmada değişiklik yaratan düzenlemeyi içerebilir (Rençber, 2016:44).

Paris İklim Sözleşmesi

2015 Paris'te imzalanan bu anlaşma tarihi bir dönüm noktasıdır. Zira 195 ülke önümüzdeki dönem ve on yıllar için uluslararası ve ulusal iklim politikasının temelini oluşturan iddialı, bağlayıcı ve adil bir küresel iklim anlaşması konusunda anlaşmışlardır.⁶³ Kyoto Protokolüne göre daha ileri seviyede ve oldukça iddialı hedefler içeren bir sözleşmedir. Sözleşmeye taraf olan devletler uluslararası hukukun ilkeleri gereği sorumluluk altına girmektedirler. Zira ilkesel olarak bu sözleşme taraf devletlere hak ve sorumluklar getirmektedir.

Paris İklim Sözleşmesi iyi niyetli ve optimist bir sözleşme olmakla beraber, küresel bir sorun olan iklim değişikliğini tümünden ortadan kaldıracabilecek kapasiteye ve yeterli yaptırım mekanizmalarına sahip değildir. Sözleşmenin temel hedefleri içinde iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalan ülkelerin uyum ve direnç kabiliyetlerinin artırılması ile sera gazı emisyon azaltım kapasitelerinin yükseltilmesi amacıyla öncelikle gelişmiş ülkelerin, en az gelişmiş ülkeler ve küçük ada devletleri başta olmak üzere ihtiyacı olan gelişmekte olan ülkelere finansman, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme imkanları sağlamaları öncelikli hedefler olarak öngörülmüştür.⁶⁴ Ayrıca; Sözleşme kapsamında sıcaklık artışının gelecek yıllar içinde ve yüzyılın sonuna kadar 2-° C'nin altında tutulması hayati bir hedef olarak belirlenmiş, hatta sözleşmede sıcaklık artışının 1,5-° C'ye kadar sınırlandırılması da öngörülmüştür (UN Climate Change, 2018). Sözleşmenin bir diğer amacı ise taraf ülkelerin iklim değişikliğine uyum sağlama kapasitelerini arttırmak ve iklim esnekliğini yaratmak ve arttırmaktır. Burada kastedilen küresel ısınma nedeniyle ortaya çıkan değişikliklere adaptasyonu sağlamaktır.

Paris Sözleşmesine göre tüm taraflar kendi aralarındaki "küresel ölçekte belirlenen katkıları"⁶⁵ belirlemektedirler. Bu noktada her beş yılda bir düzenli olarak ve küresel ölçekte periyodik analize dayalı olarak güncellenmeler gerekli görülmüştür, zira hedeflenen 2-° C veya 1,5-° C aralığı sıcaklık artışı bunun gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlayıcı özellik, bu anlaşmanın politik ağırlığını büyük ölçüde artırmaktadır. Taraf ülkelerin bir diğer sorumluluğu ise en geç 2020 yılına kadar düşük karbonlu kalkınma için uzun vadeli stratejiler geliştirmek ve iletişim kurmak için çabalamak zorunda oluşlarıdır.

Sözleşme, 25 yıldan uzun süredir uluslararası iklim politikasında ilk olarak, tüm tarafların çabalarını gerektiren ve böylece gelişmiş ülkeler arasındaki eski ikilemi ortadan kaldıran⁶⁶ bir anlaşma metnini içermektedir. Bu metnin onaylanmış olması nedeniyle de ortaya evrensel ve

⁶³ <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement> Erişim Tarihi: 25.08.2018. USA Başkanı Trump'ın Paris İklim Sözleşmesinden ülkesinin çekileceğini söylemesi umutları biraz kırmışsa da uluslararası toplumda hala sözleşme hakkındaki olumlu bakış açısı sürmektedir.

⁶⁴ <http://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> Erişim Tarihi: 25.08.2018.

⁶⁵ Niyet Edilen Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkı (INDC).

⁶⁶ Paris İklim Sözleşmesine kadar sadece gelişmiş –sanayileşmiş ülkelerin- emisyonlarını yaymak için yükümlülükleri bulunmaktaydı. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler açısından bu yükümlülük yoktu.

objektif bir hukuksal metnin ve uzlaşının ortaya çıkması önemli bir gelişimdir. Ancak Paris İklim Sözleşmesindeki hedeflere ulaşılsa bile, bu gelişmeye rağmen küresel ısınma riski tümenden ortadan kalkmayacaktır.⁶⁷ Zira doğanın dengesinin korunabilmesi için daha radikal hedef ve eylemlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bununla birlikte sözleşme, sözleşmenin hükümlerinin ortaya çıkardığı sorumluluklar ve taraf ülkelerin kapasiteleri açısından kademeli bir çaba gösterilmesini gerektirmesi ve yine taraf ülkelerin, çok hassas ve yüksek kapasite gerektiren ve ayrıca önemli bir gereksinim olarak ortaya çıkan öncelikli desteğin verilmesi gerekliliğini sağlama noktasında olması, önemli kabul edilmelidir.

Sözleşmenin imzalanmasından sonra yürürlüğe girmesi çok kısa zaman içinde, bir yıldan az bir sürede gerçekleşmiştir. Oysa Kyoto Protokolünün yürürlüğe girmesi uzun zaman almıştır. Oldukça önemli hususlar içeren bu sözleşmenin kısa sürede yürürlüğe girmesi, uluslararası toplumun durumun ciddiyetini farkına vardığını göstermesi açısından da veri sağlamıştır. Bu veri, iklim değişikliğine karşı verilen mücadeleye verilen önceliği açıkça gösteren önemli bir politik işarettir. Sözleşme kapsamında uluslararası iklim politikaları için yeni bir çerçeve oluşturulmaktadır. Bu çerçeve ile sözleşmenin işlevsel hale getirilmesi önemli bir aşama olarak belirlenmiştir. Bu noktada işlevsellik için gerekli olan planlama, organizasyon ve çalışma programları yeni oluşturulan çerçevede önemli unsurlar olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁸

Bu sözleşme uluslararası hukuka göre yasal olarak bağlayıcıdır ve tüm tarafların çabalarını gerektirir. Sözleşme tekniği açısından daha farklıdır, zira Kyoto Protokolünde olduğu gibi, münferit ülkelerin çabalarının müzakere edildiği ve bu hususun anlaşmanın kendisine dâhil olduğu klasik yöntem terk edilerek, tüm tarafların çabalarına endeksli bir yöntem tercih edilmiştir. Belirtmek gerekir ki uluslararası hukuk kapsamında sözleşme kavramı, genellikle çok taraflı ve özellikle kural koyucu nitelikteki bölgesel veya küresel nitelikteki antlaşmaları ifade etmektedir (Aksar, 2012:115). Uluslararası sözleşmeler UAD Statüsünün 38. maddesi kapsamında uluslararası hukukun kaynakları içinde kabul edilmektedir (Rençber, 2016:43).

Türkiye'nin İklim Değişikliği Karşısındaki Durumu

Küresel iklim değişikliği elbette Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Zira son yıllarda yapılan bilimsel çalışmalara göre; küresel ısınma kaynaklı, aşırı sıcak ve kurak bir geleceğin Türkiye'yi beklediği, ortalama sıcaklıkların anormal artacağı, çölleşmelerin başlayacağı öngörülmektedir (Onol, B., Bozkurt, D., Turuncoglu, U.U., Sen, O.L., Dalfes, H.N., 2013:42, 1949-196) (Bozkurt, D., Sen, O.L., 2013:480, 149-161) (Şen, Ö. L., Bozkurt, D., Göktürk, O. M., Dünder, B., & Altürk, B., 2013:3-5-6-7). Bu nedenle Türkiye'nin acil olarak iklim politikalarını belirleyip yasal düzenlemelerini hayata geçirmesi önemli olmaktadır.

⁶⁷ Bilim dünyasında yapılan değerlendirmelere göre, bildirilen tüm ulusal katkılar hayata geçirilse dahi, 2°C hedefine ulaşmada yetersiz kalınacağı ve çabaların arttırılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. <http://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> Erişim Tarihi: 25.08.2018.

⁶⁸ <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2016/07/global-conference-sets-health-action-agenda-for-the-implementation-of-the-paris-agreement/> Erişim Tarihi: 26.08.2018.

Türkiye'nin konumunu ikili bir ayırımla incelemek gerekmektedir. Zira Türkiye'nin uluslararası hukuk kapsamında taraf olduğu, aktif veya pasif olarak katıldığı/desteklediği ya da sonradan tanıdığı-kabul ettiği, anlaşma, sözleşme, protokol kaynaklı yükümlükleri, hakları ve sorumlulukları ayrı bir eksen, uluslararası hukuk eksenini, ortaya çıkarmaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik için aday bir ülke olmasından dolayı Avrupa Birliği Hukuku ve Avrupa Birliği Politikaları kapsamında hak ve yükümlükleri de bulunmaktadır. Bu ise AB hukuku eksenini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin iklim değişikliği karşısındaki konumunu iki farklı noktadan ele almak gerekecektir.

Avrupa Birliği Düzenlemeleri Kapsamında

1959 yılının Temmuz ayında, 1958'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurulmasından kısa bir süre sonra, Türkiye "ortaklık görüşmelerine kabul edilmesi" için başvurusunu AET'ye yapmıştır (Kramer, 2003:101). AET'nin Türkiye'nin 1959'daki başvurusuna verdiği reaksiyon ise Türkiye'nin koşulları "üyeliğine" izin verene kadar taraflar arasında bir "ortaklık" ilişkisinin kurulması şeklinde olmuştur (Borchardt, 2010:17). 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşmasının üzerinden geçen 55 yıllık süre içinde AB'ne üye olmayı henüz başarmamış olmakla birlikte, aday ülke olarak Türkiye'nin hukuku ve hukuk sistemi AB hukukun etkisi altındadır. Bu nedenle Türkiye'nin İklim ve Koruma hukuku kapsamında yapmış olduğu çalışmaların pek çoğu Avrupa Birliği (AB) müzakereleri çerçevesinde yapılan "çevreye" ilişkin düzenlemeleri içermektedir.

Burada özellikle Türkiye'nin hem AB Hukuku, hem de uluslararası hukuktan kaynaklanan ikili bir düzenleme yöntemini izlediğini söylemek gerek. Uluslararası hukuk açısından bakıldığında Türkiye'nin hem Kyoto Protokolüne, hem de Paris İklim sözleşmesine aktif olarak katıldığı ve destek verdiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye, 2011-2023 yılları için "İklim Değişikliği Eylem Planı"⁶⁹ ile "Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı"⁷⁰ hazırlamıştır. Bu planlarda uluslararası alanda verilen sözlerin tutulması için eyleme geçme, yerel mevzuatta gerekli değişikliklerin yapılması ve kurulması gereken birimlerin kurulmasına yönelik hedefler açıklanmıştır.

Türkiye'nin iklim ve küresel ısınma kapsamında iç hukukunda yaptığı çalışmaların çoğu AB uyum süreci ile bir kısmı ise uluslararası anlaşmalarla ilişkilidir. Bu nedenle Türkiye'deki durum farklı şekillenmektedir. Aslında birbirinden farklı iki alan gibi gözükse de Türkiye birbiriyle bağlantılı veya yakın düzenlemeleri hem AB hukukuna göre, hem de uluslararası hukuk düzenlemelerine göre kabul etmiştir. Ancak yine de Türkiye'nin özellikle çevre, enerji, su yönetimi, doğal kaynakların kullanımı ve koruması gibi konularda AB hukukundan, daha doğrusu katılım müzakerelerinden dolayı kaynaklanan yükümlülüklerinin, uluslararası hukuk

⁶⁹ http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/Iklim%20Degisikligi%20Eylem%20Plani_TR.pdf Erişim Tarihi: 26.08.2018.

⁷⁰ http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf Erişim Tarihi: 26.08.2018.

düzenlemelerine göre çok daha fazla olacağını görmek gerekir. AB yolunda Türkiye'nin attığı en somut örnek Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliğinin⁷¹ hazırlanması olmuştur. Bu sayede çevreyi etkileyeceği düşünülen bir proje hayata geçirilmeden önce ilgili değerlendirmeden olumlu bir netice alınması gerekmektedir.

Uluslararası Hukuk Düzenlemeleri Kapsamında

Türkiye AB'ye üyelik için adaylık statüsüne sahip olsa da sonuçta uluslararası toplumun doğal bir üyesi konumundadır. Bu nokta uluslararası toplumun kuralları ve hukukunun Türkiye için de geçerli olduğunu, bu bağlamda Türkiye'nin hak ve sorumluluklarının uluslararası eksende ve boyutta olduğunu kabul etmek gerek. Türkiye diğer egemen devletler gibi uluslararası ilişkiler kapsamında uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler, anlaşma ve protokollere taraf olmakta, çekinceler koyabilmekte,⁷² bazen de ulusal çıkarlarını öne sürerek uluslararası hukukun bu kaynaklarının oluşum ve gelişim sürecine dâhil olmamaktadır. Ancak Türkiye, iklim ve çevre hususlarını ilgilendiren pek çok uluslararası aktiviteye katıldığı gibi, bu konularda düzenlenen hukuksal metinlerin sorumluluğunu da taraf devlet olarak almıştır.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)

Bu sözleşmenin hazırlanması sürecinde Türkiye yapılan taraf toplantılarına ve toplantılarda alınan kararlara katılmıştır. Ayrıca Kyoto Protokolü kapsamında yer alan Ek1'deki konumunu netleştirmesi sonucu bazı fon yardımları elde etmesi üzerine iklim ve çevre projeleri geliştirme fırsatı bulmuştur. Protokol'ün 2008-2012 yıllarını kapsayan birinci yükümlülük döneminde ve 2012-2020 yıllarını kapsayan ikinci yükümlülük döneminde Türkiye'nin herhangi bir sayısallaştırılmış karbon gazı salım sınırlama veya azaltım yükümlülüğü bulunmamaktadır.⁷³

Bununla beraber, bu sözleşmeye dayalı olarak iklim değişikliklerinin önlenmesi adına alınması gereken önlemler alınmaya çalışılmış, yol haritaları belirlenmiştir. TBMM Çevre Komisyonu'nun basın açıklamasına göre Türkiye, taahhütlerini yerine getirebilmek ve uluslararası ölçütlere uyum sağlayabilmek adına Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanun Tasarısı'nın yasalaşması için komisyon çalışmalarını sürdürmektedir.⁷⁴

⁷¹ Bkz. İlgili Yönetmelik.

⁷² Örneğin 1951 Cenevre Sözleşmesi ile 1967 Protokolü kapsamında Türkiye "coğrafi sınırlama" getirerek sadece Avrupa'dan gelecek olan mültecileri kabul edeceğini açıklamıştır.

⁷³ <http://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362> Erişim Tarihi: 29.04.2018.

⁷⁴ http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=142654 Erişim Tarihi: 29.04.2018), <http://www.ormansu.gov.tr/haber/tabiat%C4%B1-ve-biyolojik-%C3%A7e%C5%9Fitlili%C4%9Fi-koruma-kanunu-tasar%C4%B1s%C4%B1-tbmm-%C3%A7evre-komisyonu-nda-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9F%C3%BCld%C3%BC> Erişim Tarihi:29.04.2018.

7139 sayılı yasanın kabulü ile birlikte, biyolojik çeşitliliğin devamı kapsamında orman alanlarının korunması hususunun, nesli tükenmekte olan bitki ve hayvanların korunması noktasında göz ardı edildiği yönünde görüşler de bulunmaktadır. Bkz. Ok-Uruşak-Kanadoğlu, 7139 sayılı Kanun Kapsamında Ormanlık ve Su Tahsisi ile Arazi Toplulaştırmasının Anayasallığı, TBB Dergisi, 2018/137, s.133-215.

Paris İklim Sözleşmesi ve Türkiye

Türkiye, anlaşmayı 22 Nisan 2016 tarihinde imzalamış, ABD’ nin önemli bir fon kaynağı olduğu anlaşmadan çekilme yönündeki açıklamaları sonucu, onay aşaması askıya alınmış, anlaşmanın ve uygulanmasının geleceği izlemeye alınmıştır.⁷⁵ Türkiye 20 Eylül 2015 tarihinde 2030 yılı itibarıyla gerçekleşmesi öngörülen “Niyet Edilen Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkı” (INDC) beyanını %21’e varan artıştan azaltım olarak açıklamıştır.⁷⁶

Kyoto Protokolü ve Türkiye

Birinci ve ikinci yükümlülük döneminde Türkiye herhangi bir yükümlülük yüklenmemiştir.

Montreal Protokolü ve Türkiye

Türkiye, 1991 tarihinde taraf olduğu ve tüm değişikliklerini kabul ettiği Montreal Protokolünün uygulanmasında en başarılı ülkeler arasında yer almaktadır.⁷⁷ 12 Kasım 2008 tarih ve 27052 sayılı Resmi Gazete’ de “Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Azaltılmasına İlişkin Yönetmelik” yayımlanmıştır. Günümüze kadar yayımlanan yönetmelikler ile de ozon tabakasını incelttiği tespit edilen kimyasalların ve bu kimyasalları içeren ürünlerin kullanımında kısıtlamalar, yasaklamalar, ithalatına engel olmak gibi birçok önlem alınmıştır.

Türkiye’deki Diğer Düzenleme ve Gelişmeler

2011-2023 yılları için “İklim Değişikliği Eylem Planı”⁷⁸ ile “Türkiye’nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı”⁷⁹ hazırlanmıştır. Bu planlarda uluslararası alanda verilen sözlerin tutulması için eyleme geçme, yerel mevzuatta gerekli değişikliklerin yapılması ve kurulması gereken birimlerin kurulmasına yönelik hedefler açıklanmıştır. İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu kurulmuştur. Bu kurul esasında BMİDÇS’ ye taraf olmadan önce kurulmuş ancak uluslararası anlaşmalar imzalandıkça kurul geliştirilmiş ve yeniden yapılandırılmıştır. Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik 2012 yılında Resmi Gazete’ de yayımlanmıştır. Karbon Piyasasına Hazırlık Ortaklığı programına katılmıştır. Bu sayede düşük karbon salımlı ekonomi oluşturma hedefine doğru ilerleneceği ve uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilebileceği düşünülmektedir.⁸⁰ Sera gazı azaltımını amaçlayan bir proje için çalışmalara başlanmıştır.⁸¹ Çevre yatırımlarına vergi indirimi veya muafiyeti, düşük faiz imkânı gibi devlet desteği yapılmaktadır.⁸²

⁷⁵ <http://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> Erişim Tarihi: 29.04.2018.

⁷⁶ <http://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> Erişim tarihi: 29.04.2018.

⁷⁷ <http://iklim.csb.gov.tr/montreal-protokolu-i-4364> Erişim tarihi: 29.04.2018.

⁷⁸ http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/Iklim%20Degisikligi%20Eylem%20Plani_TR.pdf Erişim Tarihi: 29.04.2018

⁷⁹ http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf Erişim Tarihi: 29.04.2018.

⁸⁰ <http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/brosurler/PMR%20Turkiye%20Brosuru.pdf> Erişim Tarihi: 29.04.2018.

⁸¹ <http://pmrturkiye.org/wp-content/uploads/2016/06/ETS-Bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC.pdf> Erişim Tarihi: 29.04.2018.

⁸² <http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/banner/banner595.pdf>, s. 99. Erişim Tarihi: 29.04.2018.

Türkiye, 16 Büyükşehir Belediyesine İklim Değişikliği Eylem planı hazırlatmıştır. Enerji Verimliliği Kanunu ile enerjinin akılcı kullanımını sağlayarak iklim değişikliğini önleyici tedbirler alınmıştır. Ancak bu çabalar pozitif olmakla birlikte yeterli görünmemelidir. İklim Koruma kapsamında enerjinin doğru ve verimli kullanılması için pek çok proje üretilmiştir.⁸³ Yapılan bu çalışmalar Birleşmiş Milletler Ortak Programı kapsamında organize edilmiştir. Bu program dahilinde, Seyhan havzası etrafındaki üretim alanlarında pilot uygulamalar dahi yapılmıştır. Birleşmiş Milletlere eylem planını ve ulusal bildirimini⁸⁴ sunan Türkiye, ulaşım, sanayi, tarım ve hayvancılık, kentleşme, eğitim alanlarında iklim ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiş, ayrıca son beş yıllık kalkınma planında da bu alanlarla ilgili hedefler belirlenmiştir.

Ancak çok daha acil eylem planlarının uygulamaya geçirilmesi gerekliliği bulunmaktadır. Çevresel ve doğa dostu şehirleşmelerin başlaması, karbon emisyonun radikal bir şekilde azaltılması, doğanın ve doğal kaynakların korunması hususunda yeni ve önleyici tedbirlerin alınmasına ihtiyaç olduğu da açıktır. Küresel iklim değişikliğinden en çok etkilenecek ülkelerin başında ne yazık ki Türkiye gelmektedir. Bu nedenle çok daha derinlemesine analizlerin yapılması ve denetim mekanizmalarının oluşturulması gerekecektir.

Sonuç

İklim değişikliği ve küresel sıcaklık artışı kapsamında uluslararası bağlayıcı bir düzenlemenin gerekliliği her geçen gün daha da artmaktadır. Sorun sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin sorunu değildir. Dünyadaki her bir ülke potansiyel olarak tehdit altındadır. Bugüne kadarki klasik yaklaşımlara çözülemeyecek kadar karmaşık ve çok faktörlü sorunlar silsilesinin olduğu açıktır. Buna kapitalizmin “kar odaklı” ve “çevreyi düşünmeyen” üretim yönteminin ve kontrolsüz ve aşırı tüketime dayalı büyümenin etki ettiği açıktır. Açık olan bir başka husus ise dünyanın geçmişinde daha önce yaşanan küresel iklim değişikliklerinden çok farklı olarak, daha önce hiç yaşanmamış, insan katkısıyla oluşan bir iklim değişimin çok ciddi emareleri görülmektedir. Uluslararası toplumun ve kamuoyunun bu konuda gerekli bilince, uluslararası belge ve düzenlemeler olan Kyoto Protokolü ve Paris İklim Sözleşmesi aracılığıyla yavaş yavaş ulaştığı görülmekle birlikte, insanlık henüz radikal tedbirlerin alınmasının çok uzağındadır.

Bugün öngörülen tedbirlerin başarıyla yerine getirilmesi halinde bile, bu kötü gidişatın durma ihtimali hayli zayıftır. Küresel ısınmayla birlikte insanlık küresel bir yok oluşun eşiğine ulaşmak üzeredir. Uluslararası dayanışma, uluslararası hukukun kuralları ve daha merkezi yaptırımlarla karbon emisyonlarının azaltılması, doğa dostu ürünlerin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması oldukça önemlidir. Ancak en önemlisi doğaya karşı saygı ve

⁸³ Proje çeşitleri ve içerikleri hakkında ayrıntılı bilgi için: <http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/banner/banner595.pdf> Erişim Tarihi: 29.04.2018.

⁸⁴ Hali hazırda altı ülke tarafından sunulmuştur.

sorumluluk duyan bireylerin ve kuşakların yetiştirilmesi ve bunu ilke edinen hükümetlerin–devletlerin sayısının artmasıdır.

Küresel iklim değışiklerinden en fazla etkilenmesi olası olan ve açıkça çölleşme ve su kaynaklarının tükenmesi-kirlenmesi riski ile karşı karşıya kalacak olan Türkiye’nin bu noktada öncü roller üstlenmesi uluslararası hukuk ve ilişkiler açısından önemli olacaktır. Bu nedenle Türkiye’nin uluslararası iklim koruma hukuku kapsamında söz sahibi olması uzun vadede stratejik imkanlar da sağlayabilecektir. Açıklanan nedenlerle bu alandaki gerek iç hukuk düzenlemeleri ve gerekse daha etkili uluslararası ve ulusal kontrol ve yaptırım mekanizmalarının devreye girebilmesi için kapsamlı bir yasalaştırma hareketine Anayasa ve yasalar boyutuyla başlaması, ciddi denetim mekanizmalarının oluşturulması elzemdir.

KAYNAKÇA

- Acer, Y. & Kaya, İ.(2015), Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı, Seçkin 6. Baskı.
- Aksar, Y.(2012), Teoride ve Uygulamamda Uluslararası Hukuk I, Seçkin.
- Atapattu, S.(2009-2010), Climate Change, Human Rights and Forced Migration: Implications for International Law, 27 (2009-2010) 3 Wis.Int'l L.J.
- Borchardt, K.D.(2010), The ABC of European Union Law, European Union.
- Bozkurt, D., Sen, O.L. (2013), Climate change impacts in the Euphrates-Tigris Basin based on different model and scenario simulations, Journal of Hydrology.
- Dixon, M.(2007), Textbook on International Law, Oxford University Press.
- Ekşi, N.(2016), İklim Mültecileri Göç Araştırmaları Dergisi C.2, S.2 Temmuz – Aralık.
- Hardy, R.D. & Nuse, B.L.(2016), Global sea-level rise: weighing country responsibility and risk, Climatic Change.
- Kaya, İ.(2015), Uluslararası Hukukta Temel Belgeler, Seçkin.
- Kramer, H.(2003), Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Adaylık Perspektifleri, Küreselleşme ve Türkiye, ATA-Enstitüsü.
- Murphy, S. D.(2012), Principles of International Law, West-Thomas Reuters.
- Neumann B, Vafeidis AT, Zimmermann J, Nicholls RJ. (2015), Future coastal population growth and exposure to sea-level rise and coastal flooding - a global assessment. PLoS One 10:e0118571.
- Ok, K.-Uruşak, U.-Kanadoğlu, K.(2018), 7139 sayılı Kanun Kapsamında Ormancılık ve Su Tahsisi ile Arazi Toplulaştırmasının Anayasallığı, TBB Dergisi.
- Onol, B., Bozkurt, D., Turuncoglu, U.U., Sen, O.L., Dalfes, H.N. (2013), Evaluation of the 21st century RCM simulations driven by multiple GCMs over the Eastern Mediterranean-Black Sea region, Climate Dynamics.
- Pazarcı, H.(2009), Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi 9 Baskı.
- Pazarcı, H.(2012), Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi 11. Baskı.
- Reçber, K.(2016), Uluslararası Hukuk, Dora.
- Sur, M.(2017), Uluslararası Hukukun Esasları, Beta 11. Baskı.

Şen, Ö. L., Bozkurt, D., Göktürk, O. M., Dünder, B. & Altürk, B.(2013), Türkiye’de İklim Değişikliği ve Olası Etkileri. 3. Ulusal Taşkın Sempozyumu.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) (2013), Göç Terimleri Sözlüğü, ed. Richard Perruchoud & Jillyanne Redpath – Cross, 2. Baskı.

Ulusal ve Uluslararası Resmi Belge ve Dokümanlar

UAD Statüsü.

4990 sayılı Kanun.

RG’ nin 21.10.2003 gün ve 25266 sayısı.

1998 Buenos Aires Eylem Planı.

1951 Cenevre Sözleşmesi.

1967 Protokolü.

1975 Helsinki Nihai Senedi.

İnternet Kaynakları

<https://www.icj-cij.org/en/statute> Erişim Tarihi: 25.08.2018.

<http://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html> Erişim Tarihi: 25.08.2018.

<https://unfccc.int/process/the-convention/history-of-the-convention#eq-2> Erişim Tarihi: 26.08.2018.

<https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol> Erişim Tarihi: 26.08.2018.

https://unfccc.int/resource/docs/publications/08_unfccc_kp_ref_manual.pdf Erişim Tarihi: 26.08.2018.

<https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol> Erişim Tarihi:26.08.2018.

<https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement> Erişim Tarihi: 25.08.2018.

<http://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> Erişim Tarihi: 25.08.2018.

<https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2016/07/global-conference-sets-health-action-agenda-for-the-implementation-of-the-paris-agreement/> Erişim Tarihi: 26.08.2018.

http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/Iklim%20Degisikligi%20Eylem%20Plani_TR.pdf Erişim Tarihi: 26.08.2018.

http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf Erişim Tarihi: 26.08.2018.

<http://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362> Erişim Tarihi: 29.04.2018.

http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=142654 Erişim Tarihi: 29.04.2018),

<http://www.ormansu.gov.tr/haber/tabi%C4%B1-ve-biyolojik-%C3%A7e%C5%9Fitlili%C4%9Fi-koruma-kanunu-tasar%C4%B1s%C4%B1-tbmm-%C3%A7evre-komisyonu-nda-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9F%C3%BCld%C3%BC> Erişim Tarihi: 29.04.2018.

<http://iklim.csb.gov.tr/montreal-protokolu-i-4364> Erişim tarihi: 29.04.2018.

http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/Iklim%20Degisikligi%20Eylem%20Plani_TR.pdf Erişim Tarihi: 29.04.2018

http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf Erişim Tarihi: 29.04.2018.

<http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/brosurler/PMR%20Turkiye%20Brosuru.pdf> Erişim Tarihi: 29.04.2018.

<http://pmrturkiye.org/wp-content/uploads/2016/06/ETS-Bro%C5%9F%C3%BCr%C3%BC.pdf> Erişim Tarihi: 29.04.2018.

<http://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/banner/banner595.pdf> Erişim Tarihi: 29.04.2018.

EKONOMİK KRİZLER İLE SİYASİ KRİZLERİN İLİŞKİSİ: DEMOKRATİKLEŞME VE DEMOKRATİKLEŞMENİN GERİÇEVİRİM SÜRECİ (TÜRKİYE ÖRNEĞİ)

Dr. Osman SÜMER

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programı
osmansumer@hotmail.com

Özet

Antikçağdan günümüze, ortaya çıkan demokrasi kavramının siyasal sistemlerde benimsenmesiyle birlikte demokratikleşme, otoriter yönetim biçimleri yerine demokratik yönetim biçimleri kurulmasına giden sürecin bir ifadesidir. Bu bağlamda demokratikleşme, toplumların demokrasiye doğru geliştiği bir süreç olarak nitelenebilir. Öte yandan bu süreç her zaman doğrusal olarak ilerlemez. Zaman zaman duraklayabilir, hatta krize de girebilir. Burada krizden kastedilen demokratik siyasal sistemin sosyal taleplere yanıt verecek kurumsal mekanizmaları üretememesi durumunda aniden ve beklenmedik bir anda ortaya çıkan olumsuz gelişmelerdir.

Demokrasinin içine düştüğü siyasal krizlerin ekonomik krizlerle ilişkisi vardır. Bu ilişki temel ekonomik ilişkilerin sürdürülebilmesi için gerekli kamu politika yapıcılarının makro ve mikro ekonomik düzeylerde ortaya çıkan talepleri karşılayacak politikalar üretememesi durumuyla açıklanmaktadır. Türkiye örneğinde 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 ve 2001 dönemlerinde ortaya çıkan ekonomik ve siyasi krizler arasında bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Bu çalışma, “demokratikleşme, her zaman tamamlanmadan kalan ve sürekli olarak tersine çevrilme riski olan dinamik bir süreçtir” hipotezini siyasi krizlerle ekonomik krizler arasındaki varsayılan bu ilişki temel alınarak Türkiye örneğinden sınanmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokratikleşme, Demokratikleşmenin geriçevrimi, Ekonomik Kriz, Siyasi Kriz.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC CRISIS AND POLITICAL CRISIS: DEMOCRATIZATION AND DE-DEMOCRATIZATION (TURKEY CASE)

Abstract

From ancient times, democratization with the adoption of the concept of emerging democracy in political systems is a continuous expression of democratic forms of government instead of authoritarian forms of government. In this context, democratization can be considered as a process in which societies develop towards democracy. On the other hand, this process does not always progress linearly. It can be paused from time to time or even crisis. What is meant by the crisis here is that the democratic political

system is suddenly and unexpectedly unfavorable developments if it can not produce institutional mechanisms to respond to societal demands.

The political crises that democracy has fallen into are linked to economic crises. This relationship is explained by the condition that public policy makers are not able to produce policies to meet the demands of the macro and micro-economic levels in order to maintain basic economic relations. In the case of Turkey, It is assumed that there is a relationship between the economic and political crises of 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 and 2001. In this study, the "democratization, completing each remaining time and the risk reversal is a dynamic process that constantly" on the basis of the default hypothesis that the relationship between economic crisis and political crisis, aims to test the case of Turkey.

Keywords: Democracy, Democratization, De-Democratization, Economic crisis and Political crises.

Giriş

Ekonomik faaliyetleri oluşturanlar, bireyler ve toplumlardır. Ekonomik bir olay toplumdaki ayrılmaz, ondan soyutlanamaz. Ekonomik olaylar sosyal olayların bütünü içindedir. Ekonomik faaliyetler ile toplumun diğer fonksiyonel alt sistemleri arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır (Dönmezer, 1999, s.32-33). Bireyler sadece maddi kıymet ölçüsüne göre hareket etmezler. İçinde bulundukları sosyal ve kültürel faktörler tarafından da yönlendirilirler. Hiçbir ekonomik sistem manevi yapısından tecrit edilerek uygulanamaz (Erkal, 2006, s.75-77). Ekonomik sebep ve sonuçları olan ekonomik krizleri sadece ekonomik değişken ve sonuçlarla ele alınması bizi eksik ve yanlış sonuçlara ulaştırmakta, sosyal ve siyasal maliyetlerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Ekonomi yönü ile krizleri incelemek, krizlerin sebep ve sonuçlarını eksik teşhis etmeye neden olmaktadır.

Buradan hareketle Türkiye’de kapitalizmin gelişme dinamikleri incelendiğinde; 1940’lı yılların ikinci yarısına kadar devam eden ilk birikim döneminin ardından günümüze kadar esas itibarıyla dört farklı birikim evresinden söz edilmektedir. Buna göre, 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi, sınıf temsiliyetinin şekillenmeye başlaması açısından önem taşımakta ve kapitalizmin Türkiye’de kuruluş aşamasını teşkil etmektedir. İlk birikim yıllarından günümüze kadar gelen süreç ise “ithal ikameci büyüme dönemi”, “ihracata dayalı büyüme dönemi”, “sıcak paraya dayalı büyüme dönemi” olarak sınıflandırılmakta ve 2001 krizinin ardından başlayan süreç de “ucuzlatılmış ihracatı temel alan yeni bir birikim evresi” olarak tanımlanmaktadır (Ongan, 2005, s.145).

Türkiye örneğinde 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 ve 2001 dönemlerinde ortaya çıkan ekonomik ve siyasi krizler arasında bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Bu çalışma, “demokratikleşme, her zaman tamamlanmadan kalan ve sürekli olarak tersine çevrilme riski olan dinamik bir süreçtir” hipotezini siyasi krizlerle ekonomik krizler arasındaki varsayılan bu ilişki temel alınarak, Türkiye örneğinden sınanmasını çalışmamız konusunu olarak seçtik.

Türkiye’de 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizleri, 1950-2002 yılları arasında yapılan seçimler ile temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeleri

çerçevesinde demokratikleşme ve demokratikleşmenin geriçevrimi süreci boyutunda siyasal yapıda meydana getirdiği etkileri değerlendiren çalışmamızda teorik-açıklayıcı anlatım metodu kullanılacaktır.

Kriz Nedir? Ekonomik ve Siyasal Yönleriyle Kriz

Etimolojik kökeni Yunanca “krinein” kökünden gelen “krisis” kelimesine dayalı olan kriz kelimesi, ayırmak, bölmek, karar vermek gibi anlamlara gelmektedir (Önder, 2001, s. 45). Sosyal bilimler alanında, çoğu kez “birden bire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişme”, “büyük sıkıntı”, “buhran” ve “bunalım” gibi kelimelerle eş anlamda kullanılmaktadır (Şahin, 2003, s.336). Kavram, bazı kesimler için eskiye göre daha güçlü yeniden yapılanma anlamında bir fırsat olabilmesi, bazı kesimlerin gerçek anlamda bunalımı ve çöküşünü gerektirdiği ölçüde her iki anlam birbirini tamamlayıcıdır (Önder, 2001, s.45-46).

Ekonomik Kriz

Feodal üretim ilişkilerinin hâkim olduğu dönemde, sosyal alanda gerçekleşen kriz olgusuyla, kapitalist üretim ilişkilerinin belli bir aşamasında açığa çıkan kriz olgusu, farklı tanımlanacağı gibi farklı bağlamlarda değerlendirilmek durumundadır. Bu anlamda, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu dünyada, sistemin içsel dinamiklerince üretilen uzun dönemli mekanizmaları olan krizler, güçlü yapıların zayıfları sistemin dışına itip güçlerini pekiştirdikleri oranda bireylerin aleyhine iken, sermayenin bunalımını aşma çabasında başat araçlardandır (Önder, 2001, s.46).

Krize kriz olma niteliğini kazandıran, üretimde hızlı bir daralma, fiyatlarda düşme, çok sayıda iflas, işsizlikte artış, ücretlerde gerileme, sosyal gerginlikler ve genellikle bir patlayıcı olarak, borsa ya da banka sisteminin çöküşü gibi olgular krizin sıkça kullanılan tanımını olumlarken, ekonomik konjonktürde yön değiştirmenin ardından başlayan bunalım evresinin takipçisi yeniden canlanma evresidir (Rosier, 1991, s.20).

Zira kapitalizm kendi yapısında çelişkiler barındırır. Anılan çelişkiler, ekonomideki duraklama ve bunalımları yani krizleri yaratırlar. Bu sebeple kapitalist sistem tekrar eden krizler yaşayacaktır (Özgüven, 2005, s.175).

Daralma döneminde, işlerini yitiren ve ücretleri düşen tüketicilerin alım gücü düşerken üreticiler de satma konusunda güçlerini yitirmektedirler. Kapitalistlerin ve işçilerin aşırı borçları hem şirketler hem de kişiler bazında iflaslara neden olmaktadır. Dolayısıyla, geri ödeme sorunları ortaya çıkmakta ve ekonomik kriz kendisini göstermektedir (Karacan, 2003, s. 42).

Ekonomik Krizlerin Özellikleri

Ekonomik krizleri özellikleri bakımından; Aşırı Üretim, Devresellik ve Genellik şeklinde üçlü ayrıma tabi tutulabilir.

Aşırı Üretim

Sanayi devrimi öncesi dönemde, kaygılar daha çok gıda maddeleri üretimindeki yetersizliklerden doğuyordu. Oysa 1750 yılından sonra Avrupa’da başlayan makine ile üretim

yalnız sanayide değil, 1850'lerden sonra tarımda da kullanılmaya başlanınca üretim hızla artmıştır. Bu defa üretime nasıl pazar bulunacağı sorunu endişe yaratmaya başlamıştır. Bu durumda kriz, toplumun üretim kapasiteleri ile tüketim kapasiteleri arasındaki dengesizliktir (Unay, 2001, s. 42).

Genellik

Ekonomik kriz, bir sektör ya da bir bölgeyi etkileyebileceği gibi tüm ekonomiyi etkisi altına alan genel bir nitelik de arz edebilir. Krizin genelleşmesi iki anlam ifade edebilir. Birinci durumda kriz sadece ülke sınırları içinde olabilir. Kriz, sanayileşmiş ülkeleri kapsayan uluslararası bir nitelik arz edebilir. Hatta kriz, toplumu bütünü ile etkileyerek sosyal ve psikolojik ve demografik eğilim ve davranışların yönünü değiştirebilir (Unay, 2001, s. 43).

Devresellik

Sanayi devriminden 1929 büyük krize kadar batılı ülkeler bu kez bunalımla karşılaşmışlardır. Krizler doğdukları ülkelerde şiddet yönünden ve zaman yönünden devresellik göstermişlerdir. 1929'a kadar refah ve krizlerin az çok düzenli aralıklarla birbirini izlemesine karşılık sonradan yavaş yavaş bu düzen kaybolmuştur. İki dünya savaşı arasında 1920, 1929 ve 1937 yıllarında üç doruk saptanabilmiştir. Özellikle, II. Dünya Savaşından sonra dalgalanmalarda devresellik saptamak imkânı kalmamıştır. Tüm bu gözlemlere karşın, en azından geçmişte konjonktürel dalgalanmaların canlanma, refah, duraklama ve kriz evrelerinden geçerek az çok bir devresellik gösterdiği kabul edilir (Unay, 2001, s. 44).

Ekonomik Krizin Sınıflandırılması

Ekonomik krizler etkiledikleri sektörler açısından finansal sektör krizleri ve reel sektör krizleri şeklinde ikili ayrıma tabi tutulabilir.

Finansal Kriz Kavramı

Finansal kriz, ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarının artması sonucu, finansal piyasaların fonları üretken yatırımlara verimli şekilde aktarmayı sağlayamaması nedeniyle, finansal piyasalardaki bozulmalardır. Finans sektörü krizleri, finans piyasalarında yaşanan fiyatlardaki ve miktarlardaki şiddetli dalgalanmalar veya bankacılık kesiminde geri dönmeyen kredilerin artması sonucu oluşan ciddi ekonomik sorunlar olarak tanımlanabilir (Kibritçioğlu, 2001, s. 174).

Reel sektör krizleri

Mal ve hizmet piyasasındaki fiyat artışları, belirli bir sınırın üstündeyse, bu durum enflasyon krizi olarak adlandırılmaktadır. Bir reel sektör krizi olan durgunluk krizi, fiyatlar genel seviyesindeki artışların, ekonomide yatırımları teşvik edecek düzeyin altında gerçekleşmesi olarak tanımlanabilir. Bir başka reel kriz türü olan işsizlik krizi ise, emek piyasasındaki işsizlik oranlarının alışılmış seviyenin üzerinde oluşması şeklinde tanımlanabilir (Kibritçioğlu, 2001, s.174-175).

Ekonomik Krizlerin Meydana Tarzı

Ekonomik krizler meydan gelişi tarzlarına göre; ani ve beklenmedik oluşu, tehdit ve yeni fırsatlar yaratması ile yayılma etkisi şeklinde üçlü ayrıma tabi tutulabilir.

Ani ve Beklenmedik Oluşu

Göstergelerdeki herhangi bir kötüye gidisin kriz olarak adlandırılabilmesi için bu değişikliklerin beklenmedik bir biçimde ve aniden ortaya çıkması gerekmektedir. Bu durumda, beklenen ve politikalar gereği planlı olarak yaşanan kötüye gidişler kriz olarak adlandırılmamaktadır (Aktan & Şen, 2001, s.1225-1228).

Tehdit ve Yeni Fırsatlar Yaratması

Ekonomik krizler, bir yönüyle sancılı bir dönemi ifade ederken, diğer bir yönden de yeniden yapılanma yolunda fırsatlar da sunarlar. Bu yaklaşıma göre krizlerde kaybedenler olduğu kadar kazananlar da vardır (Aktan & Şen, 2001, s.1228-1230).

Yayılma Etkisi

Krizleri belirleyen bir başka unsur da yayılma etkisidir. Yani diğer organizasyonları ve sektörleri de etkisi altına alabilmektedir. Belirtilen eğilim, özellikle az gelişmiş ülkelerde yaygın olarak gözlenmektedir. Küreselleşme sonucu hızlanan ekonomik entegrasyonlar ulusal ekonomiler arasındaki bağımlılık ilişkisini artırmakta ve literatürde domino taşı etkisi olarak da ifade edilen yayılma etkisinin uluslararası alandaki etkinliğini güçlendirmektedir (Ongan, 2005, s.15-14).

Türkiye’ de 1960-1971-1980-1994-1999 -2001 yıllarında yaşanan Ekonomik Krizlerin değerlendirilmesi

1929 Dünya ekonomik bunalımı ile uluslararası ticaret hızla daralmış, istihdam ve yaşam standartları düşmeye başlamıştır. 1944 yılında dünya ticaretini serbestleştirecek, uluslararası çok yanlı denkleşmeyi sağlayacak, savaşta yıkılan ekonomileri onaracak bir süreç oluşturmak amacıyla Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (The International Bank For Reconstruction and Development: IBRD) veya kısa adıyla Dünya Bankası (The World Bank), Uluslararası Para Fonu (The International Monetary Fund: IMF) ile birlikte 01-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında Bretton Woods’ ta (New Hampshire, ABD) toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı'na katılan 44 ülkenin imzası sonucu Dünya Bankası ile birlikte kurulmuştur. Bu nedenle, bazı yayınlarda kurulmalarına karar verilen konferansın adı nedeniyle Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, “Bretton Woods İkizleri” ya da “Bretton Woods Kurumları” olarak da anılmaktadır (Boynukara, 2018).

Neoliberal ekonomi politikalarının yaygınlık kazandığı son yirmi, yirmi beş yıllık dönemde, Bretton Woods Kurumları (BWK) az gelişmiş ülke ekonomisi politikalarının belirlenmesinde çok önemli bir rol oynamaya başlaması ve anılan etkinin zaman içinde daha ince bir ayrıntı düzeyine de inerek giderek artmasıdır. Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken

bir husus, belirtilen kuruluşların krizlerin sosyo-ekonomik alandaki olumsuz etkilerine duyarlılığının temelde bu olumsuzlukları neoliberal dönüşümün kök salarak yaygınlaşması karşısında bir engel olarak görmelerinden kaynaklanmasıdır (Koyuncu & Şenses, 2004, s.3).

Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllar boyunca, "genişleme-kriz sarmalı" olarak nitelenebilecek istikrarsız büyüme performansı göstermiştir. Bu performansın temel nedenleri 1980'lerde, ülkenin içe dönük devlet merkezli ekonomisini ihracata yönelik bir piyasa ekonomisine dönüştüren ve Bretton Woods kuruluşlarının desteğinde uygulanan neoliberal reformlarda yatmaktadır. Bu reformların en önemli bileşenlerinden biri, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir. Bu tarihten sonra, ülkenin ekonomik performansı önemli ölçüde istikrarsız sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmiştir (Koyuncu & Şenses, 2004, s.18).

Krizler, yabancı kaynaklı fonların ülkeyi hızla terk etmesiyle başlamış, önce finans piyasaları, ardından da reel sektör üzerinde yarattığı sarsıntı sonucunda tüm ülkeyi etkisi altına almıştır. Krizlerin ortak sonuçları, ekonominin kısa süre içinde önemli ölçüde daralması, işsizlik oranındaki artış, hızlanan enflasyon ve reel ücretlerin düşmesi olarak özetlenebilir. (Koyuncu & Şenses, 2004, s.19-20).

Anılan krizlerin bir başka ortak noktası, kriz sonrasında Bretton Woods kuruluşlarının desteğinde ve denetiminde uygulanan istikrar ve yapısal uyum programlarıdır. Belirtilen programların, ülke ekonomisini istikrara kavuşturmak adına uyguladığı, reel ücretlerin bastırılması ve kamu harcamalarının kısılması gibi politikalar, Türkiye nüfusunun çoğunluğu için yaşam koşullarının daha da ağırlaşması anlamına gelmiştir. 1970'lerde nüveleri atılan ve 1980'lerde açıkça kurumsallaşan birçok mercii, neoliberalizmin piyasaya içkin bir eğilim olmadığını, aksine, bilinçli ve planlı bir seferberlik sonucunda tesis edildiğini gösteriyordu (Gambetti, 2009, s.145).

Öte yandan, Türkiye'de de istikrarsızlık ve kriz olguları, ekonomi literatüründe kamu sektörünün büyüklüğü ve kötü yönetimi ile açıklanmak ve bir kamu maliyesi sorunu olarak tartışılrsa da, sosyal bölümde belirgin bir rol oynadığı da aşîkârdır (Yeldan, 2001, s.10).

Bu krizleri, Türkiye'nin özgül koşullarına, yani sermaye birikim sürecindeki geç ve geri kalmışlığına indirgemek, ucu artık ABD ve AB'ye de dokunan kriz dalgalarının neoliberal çağdaki işlevini görememektir (Gambetti, 2009, s.148).

Türkiye'nin yaşanan 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 ve 2001 Ekonomik Krizlerinin değerlendirilmesinde; büyüme oranı, işsizlik oranı, kişi başına sabit üretici fiyatlarıyla gayri safi milli hasıla oranı, kapanan şirketler ve kooperatifler sayısı, yeni kurulan şirketler ve kooperatifler sayısı, istihdam oranı ile tüketici fiyatları endeksine ilişkin istatistiksel veriler faydalı olacağını kabul etmekteyiz.

Ayrıca, veri serilerinde eksiklikler başta TÜİK, DPT olmak üzere vb. kurumlar tarafından daha önceki yıllarda büyüme oranı, kapanan şirketler ve kooperatifler sayısı, yeni kurulan şirketler ve kooperatifler sayısı ile istihdam oranına ilişkin istatistiksel verilerin bulunamasından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda Tablo 1’da; 1950-2003 yılları arasındaki; Büyüme Oranı, İşsizlik Oranı, Kişi başına Sabit üretici fiyatlarıyla Gayri Safi Milli Hasıla Oranı, kapanan şirketler ve kooperatifler sayısı, Yeni kurulan şirketler ve kooperatifler sayısı, İstihdam oranı ile tüketici fiyatları endeksi verileri görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1
1950-2003 Yıllarına Ait Bazı Temel Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Büyüme Oranı	İşsizlik Oranı	Kişi başına Sabit üretici fiyatlarıyla Gayri Safi Milli Hasıla %	Kapanan şirketler ve kooperatifler sayısı	Yeni kurulan şirketler ve kooperatifler sayısı	İstihdam oranı	tüketici fiyatları endeks %
1950		1.5	7				-4,3
1951		1.7	10				-1,1
1952		1.9	8,8				5,1
1953		2.8	8,2				4,8
1954		3.2	-5,6				9
1955	7.9	3.1	5				11,9
1956	2.3	3.2	0,7				11,5
1957	7.8	2.8	4,4				12,5
1958	4.5	2.9	1,6				15,7
1959	4.1	2.9	1,1				22,6
1960	3,43	3.1	0,5				7,4
1961	2	3.4	0,6				1,3
1962	6,18	3.4	3,6				3,8
1963	9,69	3.4	7		263		6,5
1964	4,08	3.5	1,5		277		0,8
1965	3,14	3.7	0,6	1020	1950		6,7
1966	11,99	3.6	9	835	3157		5,5
1967	4,21	4.8	1,8	804	2941		6,3
1968	6,67	5.2	0	956	3134		4,1
1969	4,32	5.9	1,7	1001	3674		5,7
1970	4,44	6.4	1,8	1094	3860		11,8
1971	7,05	6.8	4,4	1183	3910		21,8
1972	9,17	6.3	6,5	892	5055		15,3
1973	4,91	6.8	2,3	934	5410		15,8
1974	3,26	7.3	0,7	801	4349		15,4
1975	6,06	7.6	3,3	772	5303		19
1976	9	9	6,8	734	7398		16,4
1977	2,99	10	0,9	1107	8021		22,5
1978	1,23	10.1	-0,8	458	7728		53,3

1979	-0,49	8,9	-2,5	350	7680		62
1980	-2,78	8.3	-4,8	182	7527		101,4
1981	4,81	7.3	2,3	298	6340		34
1982	3,09	7.2	0,6	562	6611		28,4
1983	4,21	7.9	1,7	190	7353		31,4
1984	7,11	7.8	4,5	853	10250		48,4
1985	4,3	7.3	1,7	981	13971		45
1986	6,76	8.1	4,4	1095	16043		34,6
1987	9,81	8.5	7,5	798	21128		38,9
1988	1,45	8,4	-0,7	847	20481	52,6	73,7
1989	1,63	8,6	-0,6	1286	14882	53,1	63,3
1990	9,37	8	6,8	644	18699	52,1	60,3
1991	0,35	8,2	-1,6	264	17942	52,3	65,9
1992	6,4	8,5	4,4	232	27 816	51,2	70,1
1993	8,14	8,9	6,2	218	43 841	47	66,1
1994	-6,08	8,6	-7,8	690	48 573	50	106,3
1995	7,95	7,6	6,1	595	56 046	50	88
1996	7,12	6,6	5,3	631	55 303	50,2	80,4
1997	8,29	6,8	8,7	949	67 898	49	85,7
1998	3,86	6,9	2,3	1 584	57 377	49,2	84,7
1999	-3,4	7,7	-7,4	1408	27 083	48,7	64,9
2000	6,8	6,5	1,4	1887	33 161	46,7	54,9
2001	-5,7	8,4	-11,1	2 464	29 665	46,5	54,4
	4,85						
2002	6,2	10.3	6,4	3 667	30 842	44,4	45
2003	5,3	10.5	4,2	5 436	32 259	43,2	25,3

Kaynakça: http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, Bulutay, T. (1995). Employment, Unemployment and Wages in Turkey. Ankara: ILO Yayınları. s.214-220, s.256-262.

Bu çerçevede, Türkiye’de yaşanan 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 ve 2001 Ekonomik Krizlerin etkilerini ekonomik göstergeler ışığında baktığımızda:

Türkiye’de yaşanan 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 ve 2001 Ekonomik Krizlerin etkilerini daha iyi görmek için, krizlerin öncesi ve sonrasındaki yıllara ait verileri çalışmamıza dahil ettik. 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 ve 2001 Ekonomik Krizlerin ekonomik göstergeler ışığında değerlendirmek istersek, öncelikle bakmamız gereken ekonomik gösterge Gayri Safi Milli Hasıla’ dır.

Çünkü ekonomik büyüme, kişi başına reel hasıladaki artışları ifade etmektedir. Kişi başına reel gelir veya üretim miktarı ne kadar yüksekse ve ne kadar hızlı artıyorsa, toplum

üyeleri için yüksek bir yaşam standardını sürdürmek ve bunu daha da geliştirmek mümkün olacaktır. Kişi başına düşen geliri artırmanın yolu, ekonominin mal ve hizmet üretim kapasitesini artırmaktır (Yıldırım& Karaman, 2001, s.6). Ekonomik büyüme, toplam sanayi ürünü, milli gelir, toplam milli hâsıladaki artış veya kişi başına düşen ürün miktarındaki artış şeklinde birçok bakımdan ölçülebilir. Ekonomik büyüme, genel anlamda bir ekonominin üretim kapasitesindeki artış olarak tanımlanmaktadır. Üretim kapasitesindeki artış gayri safi milli hâsıla (GSMH) ya da kişi başı GSMH ile ölçülmektedir. GSMH, bir ekonomide bir yıl içinde üretilen tamamlanmış mal ve hizmetlerin toplam değeridir (Çoban, 2009, s.166).

Tablo 1’de; kişi başına Sabit üretici fiyatlarıyla Gayri Safi Milli asıla oranları baktığımızda 1960 yılında %0,5, 1971 yılında % 4,4, 1980 yılında %-4,8, 1994 yılında %-7,8 ve 1999 yılında %-7,41 bir düşüşle bireylerin ekonomik krizden etkilendiği, gelirlerde düşüşlerin meydana geldiği ve yoksullaştığını rahat bir şekilde görebiliriz.

Tablo 1’e göre; tüketici fiyatları endeksine oranlarına baktığımızda 1960 yılında % 74, 1971 yılında % 21,8, 1980 yılında % 101,4, 1994 yılında % 106,4 ve 1999 yılında % 64,9 dır. 1950-2003 yıllara arasında fiyat artışını iki katına çıkarak en yüksek olduğu yıllar 1980 ve 1994 dır.

Tablo 1’e göre; işsizlik oranlarına baktığımızda 1960 yılında % 3,1, 1971 yılında % 6,8, 1980 yılında % 8,3 1994 yılında % 8,6 ve 1999 yılında % 9,9 dır.

Tablo 1’e göre; kapanan şirketler ve kooperatifler sayısına baktığımızda 1971 yılında 1183, 1980 yılında 182, 1994 yılında 680 ve 1999 yılında 1408 dir.

Siyasal Kriz

Sosyal yapı, aralarında fonksiyonel bağlar ve karşılıklı bağıllık bulunan ve birbirini tamamlayan parçalardan meydana gelen bir bütündür (Eserpek, 1979, s. 4). Toplumun tüm parçaları veya kurumları arasında bir uyuşma sağlanabildiği sürece toplumun dengeliliğinden söz edilebilir. Toplum, sosyal ilişkilerden oluşan bir yumaktır (Gökçe, 1996, s. 1-2). Bu bağlamda, toplum içindeki siyasal iktidar ilişkilerinin temelinde egemenlik olgusu yatmaktadır. Son kararı veren, başka bir iktidara bağlı olmayan anlamına gelen bu öge, devlet için egemenlik olarak adlandırılmıştır (Çam,1990, s.331-333) .

Devletin atalet içinde bulunma olasılığı, dönemselliğin dışındadır. Savaş, sosyal ve siyasal yapının iç karışıklıklarla yıkılması ve iktisadî çöküşün devletin meşruiyeti ile var olan yapının sürmesini tehlikeye düşürmesi devletlerin her an karşılaşılabilecekleri süreçleridir (Hay, 1999, s.322). O halde, siyasal yapıda oluşan bunalım veya kriz, toplumun dengesini kaybetmesi ve kurumlar bağlaşımasının sarsılmasına durumu oluşturmaktadır (Ülken, 1999, s.181).

Siyasi Krizlerin Sınıflandırılması

Siyasi krizler oluşum nedenleri açısından; meşruiyet krizi, katılım krizi, demokrasi krizi ve devlet krizi şeklinde dörtlü ayrıma tabi tutulabilir.

Meşruiyet Krizi

Meşruiyet, siyasal iktidarın, yasa ve eylemlerinin toplum nezdinde kabul görmesinin tek dayanağıdır (Çetin, 2011, s.33). Siyasal sistemde, yönetilenler iktidarın meşruluğuna inandıkları ölçüde onun kararlarına kendiliklerinden uyma eğimli gösterirler. Kararlara uymayı tamamen olağan, hatta gerekli sayarlar (Kapani, 2011, s.92).

Meşruiyet krizinin kaynağında, siyasal iktidarın toplumdaki güç dengesinin iyi yansıtamaması yatmaktadır. Eğer en büyük sosyal güçlerin temsilcileri iktidarda değilse, devlet otoritesinde bir boşluk ve rejimde ciddi bir zayıflık olması beklenir. Anılan durum, iktidarın kendisi dışında bulunan büyük gücün, kendi otoritesini kabul ettirmeye çalışmasına da zemin hazırlamaktadır (Kışlalı, 2006, s.27).

Katılım Krizi

Siyasal katılım, çeşitli toplum kesimlerine temsil olanağı sağlayarak, toplumda belirli bir dengenin ve uzlaşmanın oluşumunu kolaylaştırır. Katılım olanakları değişik bir biçimde arttıkça, toplumdaki güçler dengesinin siyasete barışçı yollardan yansması ve siyasal istikrarın artması doğaldır. Eğer toplumdaki bazı kesimler yeterli katılma olanaklarına sahip değilseler bir “katılma bunalımı” doğar (Kışlalı, 2006, s.220-221).

Demokrasi Krizi

Demokrasi, yurttaş halkın egemenliğinin yasalara itaat ile kendiliğinden sınırlandırılmasını ve egemenliğin seçilmişlere aktarılmasını içerir. Aynı zamanda, demokrasi, güçler ayrılığını, bireysel hakların güvence altına alınmasını ve özel yaşamın korunmasını sağlar. Bu bağlamda, demokrasi, fikirlerin ve çıkarların çeşitliliğini varsayar (Morin, 2000, s.197-198).

Keza demokrasinin en önemli değerlerinden biri muhalefet olgusudur. Demokraside şiddete başvurmadağı sürece alternatif görüşler, düşünceler, öneriler, değerler, yaşam biçimleri, inançlar ve felsefeler serbestçe kendilerini ifade edebilirler. Üstelik demokratik siyasal sistem, alternatif düşünceleri ve yaşam biçimlerini sosyal yaşam alanıyla sınırlı tutmakla kalmaz, aynı zamanda iktidarı meşru yollardan devirmeyi amaçlayan siyasal muhalefeti de meşru olarak kabul eder (Çaha, 2011, s.224). Aksi durumda siyasal yapı içinde kaosa neden olabilmektedir.

Devlet Krizi

Devlet organizasyonun işleyişinde, iktidar ve muhalif partiler arasında, ulusal sorunlara ilişkin alınacak kararların görüşülmesi, tartışılması ve karara bağlanması ile ilgili ortaya çıkan ve siyasal kutuplaşmaları artıran, hatta meclisi iş göremez hale getiren süreçleri kapsayan durumlar devlet krizi olarak ifade edilmektedir.

Buraya kadara açıklananlar ışığında; Türkiye’ de 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizleri, demokratikleşme ve demokratikleşmenin geriçevrımı süreci boyutunda değerlendirirken, anılan ekonomik krizlerin öncesi ve sonrası (1950-2002 yılları) dönemde siyasal sistemde olağan (seçim, güven oylaması vb.) veya olağandışı (Askeri darbe, muhtıra vb.) yöntemlerle yapılan hükümet değişikliklerine bakılmasının faydalı olacağını kabul etmekteyiz.

Bu bağlamda Tablo 2’de; 1950-2002 yılları arasındaki; olağan (seçim, güven oylaması vb.) veya olağandışı (Askeri darbe, muhtıra vb.) yöntemler hükümet değişikliklerine ilişkin veriler görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2
1950-2002 yılları arasında kurulan Hükümetlere ilişkin Veriler

TC Hükümet Numarası	Hükümetin Adı (Başbakan)	Hükümetin Adı (Başbakan)	Hükümetin İşbaşına geldiği tarih	Görev Süresi	Görevde kaldığı Süresi (ay)	Aldığı Güvenoyu	Hükümetin Ana Partisi	Diğer Koalisyon Ortakları
18.Cumhuriyet Hükümeti	GÜNALAY	ŞEMSETTİN GÜNALAY	16 Ocak 1949	16 Ocak 1949-22 Mayıs 1950	6	349/391	Cumhuriyet Halk Fırkası	Tek başına iktidar
19.Cumhuriyet Hükümeti	1.MENDERES	ADNAN MENDERES	22 Mayıs 1950	22 Mayıs 1950 -9 Mart 1951	8	282 (Oybirliği)	Demokrat Parti	Tek başına iktidar
20.Cumhuriyet Hükümeti	2.MENDERES	ADNAN MENDERES	9 Mart 1951	9 Mart 1951-17 Mayıs 1954	38	346/396	Demokrat Parti	Tek başına iktidar
21.Cumhuriyet Hükümeti	3.MENDERES	ADNAN MENDERES	17 Mayıs 1954	17 Mayıs 1954 -9 Aralık 1955	20	491/520	Demokrat Parti	Tek başına iktidar
22.Cumhuriyet Hükümeti	4.MENDERES	ADNAN MENDERES	9 Aralık 1955	9 Aralık 1955 -25 Kasım 1957	24	389/441	Demokrat Parti	Tek başına iktidar
23.Cumhuriyet Hükümeti	5.MENDERES	ADNAN MENDERES	25 Kasım 1957	25 Kasım 1957 -27 Mayıs 1960	30	403/536	Demokrat Parti	Tek başına iktidar
24.Cumhuriyet Hükümeti	1.GÜRSEL	CEMAL GÜRSEL	27 Mayıs 1960	27 Mayıs 1960 -5 Ocak 1961	9		Sivil olmayan hükümet	
25.Cumhuriyet Hükümeti	2.GÜRSEL	CEMAL GÜRSEL	5 Ocak 1961	5 Ocak 1961-27 Ekim 1961	10		Sivil olmayan hükümet	
	ÖZDİLEK	EMİN FAHRETTİN ÖZDİLEK	27 Ekim 1961	27 Ekim 1961-20 Kasım 1961	1		Sivil olmayan hükümet	
26.Cumhuriyet Hükümeti	8.İNÖNÜ	İSMET İNÖNÜ	20 Kasım 1961	20 Kasım 1961-25 Haziran1962	7	269/351	Cumhuriyet Halk Partisi	Adalet partisi
27.Cumhuriyet Hükümeti	9.İNÖNÜ	İSMET İNÖNÜ	25 Haziran 1962	25 Haziran 1962 -25 Aralık 1963	18	259/397	Cumhuriyet Halk Partisi	YTP
28.Cumhuriyet Hükümeti	10.İNÖNÜ	İSMET İNÖNÜ	25 Aralık 1963	25 Aralık 1963-20 Şubat 1965	15	225/401	Cumhuriyet Halk Partisi	Bağımsızlar
29.Cumhuriyet Hükümeti	ÜRGÜPLÜ	SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ	20 Şubat 1965	20 Şubat 1965-27 Ekim 1965	9	231/432	Adalet Partisi	

30.Cumhuriyet Hükümeti	1.DEMİREL	SÜLEYMAN DEMİREL	27 Ekim 1965	27 Ekim 1965- 3 Kasım 1969	49	252/434	Adalet Partisi	Tek başına iktidar
31.Cumhuriyet Hükümeti	2.DEMİREL	SÜLEYMAN DEMİREL	3 Kasım 1969	3 Kasım 1969- 6 Mart 1970	5	263/428	Adalet Partisi	Tek başına iktidar
32.Cumhuriyet Hükümeti	3.DEMİREL	SÜLEYMAN DEMİREL	6 Mart 1970	6 Mart 1970- 26 Mart 1971	12	232/404	Adalet Partisi	Tek başına iktidar
33.Cumhuriyet Hükümeti	1.ERİM	NİHAT ERİM	26 Mart 1971	26 Mart 1971- 11 Aralık 1971	10	321/370	Milli Birlik hükümeti	Partilerüstü hükümet
34.Cumhuriyet Hükümeti	2.ERİM	NİHAT ERİM	11 Aralık 1971	11 Aralık 1971- 22 Mayıs 1972	6	301/349	Milli Birlik hükümeti	Partilerüstü hükümet
35.Cumhuriyet Hükümeti	MELEN	FERİT MELEN	22 Mayıs 1972	22 Mayıs 1972- 15 Nisan 1973	14	262/290	Geçici hükümet	
36.Cumhuriyet Hükümeti	TALU	NAİM TALU	15 Nisan 1973	15 Nisan 1973- 26 Ocak 1974	10	261/357	Geçici hükümet	
37.Cumhuriyet Hükümeti	1.ECEVİT	BÜLENT ECEVİT	26 Ocak 1974	26 Ocak 1974- 17 Kasım 1974	10	235/373	Cumhuriyet Halk Partisi	Milli Selamet Partisi
38.Cumhuriyet Hükümeti	IRMAK	SADİ İRMAK	17 Kasım 1974	17 Kasım 1974- 31 Mart 1975	4	17/378 (Güvensizlik oyu)	Geçici hükümet	
39.Cumhuriyet Hükümeti	4.DEMİREL	SÜLEYMAN DEMİREL	31 Mart 1975	31 Mart 1975- 21 Haziran 1977	27	222/442	Adalet Partisi	MSP
40.Cumhuriyet Hükümeti	2.ECEVİT	BÜLENT ECEVİT	21 Haziran 1977	21 Haziran 1977- 21 Temmuz 1977	1	217/448 (Güvensizlik oyu)	Cumhuriyet Halk Partisi	Azınlık Hükümeti
41.Cumhuriyet Hükümeti	5.DEMİREL	SÜLEYMAN DEMİREL	21 Temmuz 1977	21 Temmuz 1977 -5 Ocak 1978	6	229/448	Adalet Partisi	MSP
42.Cumhuriyet Hükümeti	3.ECEVİT	BÜLENT ECEVİT	5 Ocak 1978	5 Ocak 1978- 12 Kasım 1979	23	229/447	Cumhuriyet Halk Partisi	Bağımsızlar
43.Cumhuriyet Hükümeti	6.DEMİREL	SÜLEYMAN DEMİREL	12 Kasım 1979	12 Kasım 1979- 12 Eylül 1980	11	229/438	Adalet Partisi	Azınlık Hükümeti
44.Cumhuriyet Hükümeti	ULUSU	BÜLENT ULUSU	21 Eylül 1980	21 Eylül 1980- 13 Aralık 1983	45		Sivil olmayan hükümet	
45.Cumhuriyet Hükümeti	1.ÖZAL	TURGUT ÖZAL	13 Aralık 1983	13 Aralık 1983 - 21 Aralık 1987	48	213/393	Anavatan Partisi	Tek başına iktidar
46.Cumhuriyet Hükümeti	2.ÖZAL	TURGUT ÖZAL	21 Aralık 1987	21 Aralık 1987 - 31 Ekim 1989	24	290/443	Anavatan Partisi	Tek başına iktidar
	BOZER	ALİ BOZER	31 Ekim 1989	31 Ekim 1989 - 9 Kasım 1989	1		Anavatan Partisi	Geçici hükümet
47.Cumhuriyet Hükümeti	AKBULUT	YILDIRIM AKBULUT	9 Kasım 1989	9 Kasım 1989 - 23 Haziran 1991	19	278/373	Anavatan Partisi	Tek başına iktidar
48.Cumhuriyet Hükümeti	YILMAZ	MESUT YILMAZ	23 Haziran 1991	23 Haziran 1991 - 20 Kasım 1991	6	265/418	Anavatan Partisi	Tek başına iktidar
49.Cumhuriyet Hükümeti	7.DEMİREL	SÜLEYMAN DEMİREL	20 Kasım 1991	20 Kasım 1991 - 16 Mayıs 1993	20	280/444	Doğru Yol Partisi	SHP

	İNÖNÜ	ERDAL İNÖNÜ	16 Mayıs 1993	16 Mayıs 1993 - 25 Haziran1993	1		Sosyaldemokrat Halkçı Parti	
50.Cumhuriyet Hükümeti	1.ÇİLLER	TANSU ÇİLLER	25 Haziran 1993	25 Haziran 1993 - 5 Ekim1995	28	247/432	Doğru Yol Partisi	SHP
51.Cumhuriyet Hükümeti	3.ÇİLLER	TANSU ÇİLLER	5 Ekim 1995	5 Ekim 1995 – 30 Ekim 1995	1	191/421 (Güvensizlik oyu)	Doğru Yol Partisi	Azınlık Hükümeti
52.Cumhuriyet Hükümeti	4.ÇİLLER	TANSU ÇİLLER	30 Ekim 1995	30 Ekim 1995 – 6 Mart 1996	7	243/415	Doğru Yol Partisi	Cumhuriyet Halk Partisi
53.Cumhuriyet Hükümeti	2.YILMAZ	MESUT YILMAZ	6 Mart 1996	6 Mart 1996- 28 Haziran 1996		257/544	Anavatan Partisi	Doğru Yol Partisi
54.Cumhuriyet Hükümeti	ERBAKAN	NECMETTİN ERBAKAN	28 Haziran 1996	28 Haziran 1996 -30 Haziran1997	12	278/544	Refah Partisi	Doğru Yol Partisi
55.Cumhuriyet Hükümeti	3.YILMAZ	MESUT YILMAZ	30 Haziran 1997	30 Haziran 1997 - 11 Ocak1999	19	278/544	Anavatan Partisi	Demokratik Sol Parti
56.Cumhuriyet Hükümeti	4.ECEVİT	BÜLENT ECEVİT	11 Ocak 1999	11 Ocak 1999 - 28 Mayıs1999	5	306/495	Demokratik Sol Parti	Azınlık Hükümeti
57.Cumhuriyet Hükümeti	5.ECEVİT	BÜLENT ECEVİT	28 Mayıs 1999	28 Mayıs 1999 - 18 Kasım2002	42	354/536	Demokratik Sol Parti	MHP - Anavatan Partisi

Kaynak: https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html

Bu çerçeve de Tablo 2’ deki Hükümetler ilişkin veriler göre; 1950-2002 yılları arasında 42 Hükmet kurulduğu anlaşılmaktadır. Hükümetlerden; 13’ü Tek başına iktidar, 16’ sı Koalisyon, 4’ü Azınlık hükümet, 4’ü sivil olmayan hükümet, 2’si Partiler üstü Hükümet, 3’ü Geçici Hükümettir. 2 (1 azınlık hükümeti-1 geçici hükümet) Hükümet güvenoyu alamamıştır.

Belirtilen ekonomik kriz dönemlerine baktığımızda da;

-1960 yılı öncesi ve sonrası tek başına iktidar hükümetinden askeri darbe sonrası sivil olmayan hükümete,

-1971 yılı öncesi ve sonrası tek başına iktidar hükümetinden muhtıra sonrası partiler üstü hükümete,

-1980 yılı öncesi ve sonrası azınlık hükümetinden askeri müdahale sonrası sivil olmayan hükümete,

-1994 yılı öncesi ve sonrası koalisyon hükümetinden, güven oyu alamayan azınlık hükümeti, yapılan seçimler sonrası koalisyon hükümetine,

-1999 yılı öncesi ve sonrası azınlık hükümetinden, yapılan seçimler sonrası koalisyon hükümetine değişiklik olmuştur.

-Ekonomik krizlere sonrası her defasında siyasi iktidar değişmiştir.

Demokratikleşme ve Demokratikleşmenin gerçeşvrim süreci

Demokratikleşme, toplumların demokrasiye doğru geliştiği bir süreçtir. Demokratikleşme olgusu vatandaşlık ve oy hakkı uzantısı olarak tanımlandığında, gerçekleşecek seçimlerin bir hukukunun olması gerektiği ve seçimlerin sonuçlarına da siyasal seçkinlerinde

uymaları gerekmektedir. Zira, demokratikleşmeyi demokrasinin asgari tanımını göz önüne alarak, hukukun üstünlüğü, sivil toplum kurumlarının gelişmesi, özgür ve adil seçimlerin uygulaması ve yönetimde olanların hesap verilebilirliğinden oluşan bir süreç olarak tanımlamaktadır. Kurulan demokrasinin genişlemesi, geniş katılım ve daha fazla rekabet gibi mekanizmalar yoluyla, rekabet ve katılım derecesini ifade etmektedir (Ishiyama, 2012, s.30).

Diğer taraftan, demokratikleşme düzenli olarak özgür seçimler ve sonuçları temelinde, yönetenlerin kimin tarafından belirlenmesinin gerektiğini içermektedir. Demokratikleşme, çeşitli aşamalarda oluşan, karmaşık bir tarihsel süreçtir. Demokratik bir siyasal sistemin başlangıcı, bir otoriter sistemin sonlanmasını gerektirerek, demokratik bir siyasal sistemin pekişmesi sağlar. Aynı şekilde, demokratik olmayan bir siyasal sistem nihayetinde, demokratikleşme yönünde bir başlangıç ve daha sonrasında da pekişme durumu görülebilir (Lee, 2007, s.102).

Demokratikleşme sürecine, geçiş ile başlayan deneyler, her zaman pekiştirmeye bitmeyen riskli bir girişimdir (Grugel, 2002, s.64). Üstelik demokratikleşme süreci, yeni demokratik yönetim biçimlerinin, zaman içinde süreci tamamlanmadan ve demokratikleşmenin tersine çevrimi sebebiyle, yaşam süreleri uzun olamamaktadır.

Buraya kadar anlatılanların ışığında,

Türkiye’ de 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizleri ve 1950-2002 yılları arasında siyasal sistemde olağan (seçim, güven oylaması vb.) veya olağandışı (Askeri darbe, muhtıra vb.) yöntemlerle yapılan hükümet değişiklikler ile temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler, demokratikleşme ve demokratikleşmenin geriçevrimi süreci boyutunda meydana getirdiği etkiler değerlendirildiğinde:

1946’da çok partili demokratik sisteme geçilip, yapılan 2. seçimler sonucunda, 1950’de, iktidara gelmiş olan DP’nin gittikçe, tek parti egemenliği doğrultusuna yönelip, özellikle 1957’den sonra, insan hak ve özgürlüklerini kısıt ve yargı yetkisinin TBMM’ ince gaspına yol açan kanunları kabul etmesi üzerine, 27 Mayıs 1960 Devrimi’ni gerçekleştiren askeri yönetimin, bu özgürlüklerin güvence altına alınmasını istemesi sonucunu doğurmuştur (Velidedeoğlu, 1990, s.80-81).

1961 Anayasası ile oluşturulmak istenen siyasal sistem, siyasal iktidarının ve egemenliğinin kullanılışı, çeşitli organ ve kurumlar arasında dağıtılması ve aralarında karşılıklı fren ve dengeler oluşturmaktadır. Bu anlamda, özgürlük esastır. Devlet de buna saygı göstermekle yükümlüdür (Tanör, 2013, s.15-18). 27 Mayıs 1960 askeri ihtilali demokratikleşmenin geriçevrimi olarak ortaya çıkmasına rağmen, sonrasında yapılan uygulamalar ve anayasal düzenlemelere bakıldığında; demokratikleşme yönünde hızlı denebilecek gelişmeler izlenmiştir.

12 Mart 1971 tarihinde başlayan, 14 Ekim 1973 seçimlerine değin süren ve adına “12 Mart Rejimi” denen dönemde, ülkede yaşanan olumsuzluklar, ordunun, mevcut hükümete muhtıra vermesi ve anayasada yer alan özgürlüklerle ilgili hükümleri yeniden ele alarak, düzenlemesiyle sonuçlandı (Korkmaz, 2005, s.940-941). 1971 anayasa değişikliğiyle, devletin temel hak ve özgürlükler açısından neyi yapamayacağını değil, neleri yapabileceğini gösteren genel bir yetki kuralı niteliğinde düzenlemeler getirilmiştir. Zira daha önce sınırlandırılması öngörülmemiş olan temel hak ve özgürlüklerin de sınırlandırma sebepleri çoğaltılmıştır (Tanör, 2013, s.58). Zira 1961 Anayasası’nın, 1971 tarihinde yapılan anayasa değişiklikleriyle temel hak ve özgürlüklere konan sınırlamalar, ülkenin 12 Eylül 1980’e gelmesine engel olamamıştır (Korkmaz, 2005, s.941).

1982 Anayasası, selefi 1961 Anayasası’ndan farklı olarak, temel hak ve özgürlükler alanını sınırlayan hatta kimi durumlar da, özgürlükleri anayasal güvencelerinden yoksun bırakan düzenlemeler içermektedir (Yazıcı, 2009, s.4). Düzenlemelerde, anayasada yer alan bütün temel hak ve özgürlükleri sınırlamada başvurulacak, genel sınırlama nedenlerine yer verilmiştir. Üstelik, temel hak ve özgürlükler, sadece kendilerini düzenleyen ilgili maddenin içeriği nedeniyle değil, aynı zamanda genel sınırlamada yer alan nedenlerle de sınırlandırılabilir (Yazıcı, 2009, s.4-10).

Aralık 1997 tarihli Lüksemburg AB Konseyi, “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılım ehliyetini” en yüksek düzeyde teyit etti (AB Konseyi, 2000, s.6). Lüksemburg AB Konseyinde, Türkiye’yi her alanda Avrupa Birliği’ne yaklaştırarak, onu katılım için hazırlamaya yönelik bir strateji oluşturma kararı verildi. Yine Haziran 1998’de yapılan Cardiff AB Konseyi, her bir aday ülkenin katılım yönünde kaydettiği ilerleme üzerine ilk düzenli raporlarını 1998 sonunda sunacağı yolunda Komisyon tarafından yapılan açıklamayı olumlu buldu. AB Konseyi, Türkiye’ye ilişkin raporun, Ortaklık Anlaşması ve Lüksemburg AB Konseyi’nin sonuçlarına dayalı olacağını kaydetti (AB Konseyi, 2000, s.4). Komisyon, Viyana AB Konseyi’ne yönelik olarak, öteki aday ülkelere ait düzenli raporlar ile beraber, Türkiye üzerine ilk düzenli raporunu Ekim 1998’de sundu (AB Konseyi, 2001, s.5).

Gümrük birliği anlaşmasının imzalanmasından sonra, AB üyeliği stratejisine büyük ağırlık veren Türkiye, 1999 yılı Helsinki Zirvesi’nde Avrupa Birliği’ne resmen aday ülke ilan edildi. Belirtilen süreçte, Kopenhag Siyasi Kriterlerine uyum yolunda kapsamlı anayasa değişiklikleri ile uyum paketleri kanunlaştı (Aydın& Taşkın, 2014, s.454).

Sonsöz Yerine

Türkiye örneğinde 1960, 1971, 1980, 1994, 1999 ve 2001 dönemlerinde ortaya çıkan ekonomik ve siyasi krizler arasında bir ilişki, ekonomik göstergeler ve siyasal sistemde olağan (seçim, güven oylaması vb.) veya olağandışı (askeri darbe, muhtıra vb.) yöntemlerle yapılan düzenlemelerin sonuçları ve tarihsel arka planı değerlendirildiğinde:

Ekonomik krizleri de sadece ekonomik olaylar olarak ele almak yanlış olacaktır. Çünkü krizlerin ekonomik sebep ve sonuçları olduğu gibi sosyal sonuçları da bulunmaktadır. Sadece

ekonomik yönü ile krizleri incelemek, krizlerin sebep ve sonuçlarını eksik teşhis etmeye neden olmaktadır.

Ekonomik krizler, siyasal krizlerin oluşmasında zemin oluşturmaktadır. Ekonomik krizlerin sonucunda siyasal iktidar devamını sağlamak, meşruiyeti ve güven sağlamaya yönelik seçimlere gitme zorunda kalmaktadır. Hemen belirtelim ki, siyasal sistem krizi aşmaya yönelik uyguladığı olağan (seçim, güven oylaması vb.) veya olağandışı (Askeri darbe, muhtıra vb.) yöntemler demokratikleşme ve demokratikleşmenin geriçevrim sürecini meydana getirmektedir.

Oysa bilindiği gibi demokratikleşme ve demokratikleşmenin geriçevrim süreci, aynı düz hat boyunca birbirinden zıt yönlerde hareket etmektedir. Söz konusu süreç, katı bir simetri içinde işlemez. Demokratikleşmenin geriçevrimi, genellikle yöneticilerin ve seçkinlerin rejim krizleri olarak tecrübe ettikleri şeye verdikleri tepkilerin seyrinde ortaya çıkar. Demokratikleşme ise, genellikle krizler hafifledikten sonra devletin halkın taleplerine verdiği yanıtta ortaya çıkar.

Görülüyor ki, ekonomik krizler ve siyasal krizler aynı doğrultuda hareket ettiği için birbirinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, belirtilen ekonomik kriz dönemleri ve 1950-2002 yılları arasında siyasal sistemde olağan (seçim, güven oylaması vb.) veya olağandışı (Askeri darbe, muhtıra vb.) yöntemlerle yapılan hükümet değişiklikler ile temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelere baktığımızda da;

-1960 yılı öncesi ve sonrası tek başına iktidar hükümetinden askeri darbe sonrası sivil olmayan hükümeti yönünde değişiklik meydana gelmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri ihtilali demokratikleşmenin geriçevrimi olarak ortaya çıkmasına rağmen, sonrasında yapılan uygulamalar ve anayasal düzenlemelere açısından demokratikleşme yönünde hızlı denebilecek gelişmeler izlenmiştir.

-1971 yılı öncesi ve sonrası tek başına iktidar hükümetinden muhtıra sonrası partiler üstü hükümeti yönünde değişiklik meydana gelmiştir. Anılan dönem ve sonrası demokratikleşmenin geriçevrimi denebilecek gelişmeler izlenmiştir.

-1980 yılı öncesi ve sonrası azınlık hükümetinden askeri müdahale sonrası sivil olmayan hükümeti yönünde değişiklik meydana gelmiştir. Belirtilen dönem ve sonrası demokratikleşmenin geriçevrimi yönünde hızlı denebilecek gelişmeler izlenmiştir.

-1994 yılı öncesi ve sonrası koalisyon hükümetinden, güvenoyu alamayan azınlık hükümeti, yapılan seçimler sonrası koalisyon hükümeti yönünde değişiklik meydana gelmiştir. Anılan dönem ve sonrası demokratikleşme denebilecek gelişmeler izlenmiştir.

-1999 yılı öncesi ve sonrası azınlık hükümetinden, yapılan seçimler sonrası koalisyon hükümetine değışiklik olmuştur. Söz konusu dönem ve sonrası demokratikleşme yönünde hızlı denebilecek gelişmeler izlenmiştir.

Anlaşılacağı gibi ekonomik krizler ve siyasi krizler nedeniyle, Türkiye’de ki demokratikleşme süreci, her defasında tamamlanmadan kalan ve sürekli olarak tersine çevrilme riski olan dinamik bir süreç değerdendirilebiliriz.

KAYNAKÇA

-Aktan, C.C.& Şen, H. (2001).Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. Yeni Türkiye: Ekonomik Kriz Özel Sayısı.42, 1225-1230.

-Aydın, S.& Taşkın, Y. (2014). 1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

-Bulutay, T. (1995). Employment, Unemployment and Wages in Turkey, Ankara: ILO Yayınları.

-Çaha, Ö.(Ed.).(2011.), *Demokrasi. Siyaset Bilimi*, Ankara:Orion Kitabevi.

-Çam, E. (1990).*Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.

-Çetin, H. (Ed.).(2011). İktidar ve Meşruiyet. Ankara: Orion Kitabevi.

-Çoban, O. (2009). Makro İktisat. (1.Baskı).Ankara: Gazi Kitabevi.

-Dönmezer, S. (1999). Sosyoloji. (12. Bası). İstanbul: Beta Basım yayım Dağıtım.

-Erkal, M. E.(2006). Sosyoloji (Toplumbilim). (13. Basım). İstanbul: Der Yayınları.

-Eserpek, A. (1979). Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme, Erzurum’un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Ankara: A.Ü.Eğitim Fakültesi Yayınları.

-Korkmaz, F. (2005). Tarihsel Süreçte Türkiye’de Basın Özgürlüğü. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

-Gambetti, Z. (2009). İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet Ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 40, 145-148.

-Gökçe, B. (1996). Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar. Ankara: Savaş Yayınevi.

-Grugel, J. (2002). Democratization A Critical Introduction. New York: Plagrave Macmillian.

- Hay, C. (1999).Crisis and the Structural Transformation of the State: İnterrogating the Process of Change. *British Journal of Politics and International Relations*. 3, 322.
- Ishiyama, J.T. (2012). Social Structure and Politics. *Comparative Politics Principles of Democracy and Democratization*. West Sussex:Wiley-Blackwell.
- Lee, S. (2007). Democratic Transition and The Consolidation of Democracy in South Korea. *Taiwan Journal of Democracy*.3, 102.
- Karacan, A.İ.(2003). Bankacılık ve Kriz, İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Kapani, M.(2011). Politika Bilimine Giriş.(28. Basım).Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kışlalı, A.T.(2006).Siyasal Sistemler.(7.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kibritçioğlu, A. (2001).Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001. *Yeni Türkiye: Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 41,174-175.
- Koyuncu, M.& Şenses, F. (2004). Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri. ERC Working Papers 0413, Ankara:ERC-Economic Research Center, Middle East Technical University, revised Oct 2004.
- Morin, E.(2000).Bir uygarlık Siyaseti.Sinan Köm (Çev.). İstanbul: Om Yayınları.
- Ongan, N. T. (2005). Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri. İstanbul: Birleşik Metal- İş Yayınları.
- Önder, İ. (2001). Ekonomik Kriz. *Yeni Türkiye: Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, 41, 45-46.
- Özgüven, A. (2005). İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler. (3. Baskı). İstanbul:Filiz Kitabevi.
- Şahin, Y. (Ed.).(2003). Kriz Yönetimi. *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*.(1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Rosier, B. (1991). İktisadi Kriz Kuramları. Nuhan Yentürk (Çev.). (1.Basım).İstanbul: İletişim Yayınları.
- Unay, C. (2001).Ekonomik Konjonktür. (6. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ülken, H.Z. (1999).Sosyoloji Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Tanör, B. (2013). İki anayasa 1961-1982.(5.Baskı). İstanbul:XII Levha Yayıncılık.

-Velidedeoğlu, H.V. (1990). Belli idi!... *12 Eylül Karşı-Devrim*. (2.Bası). İstanbul: Evrim Yayınları.

-Yazıcı, S. (2009). Demokratikleşme Sürecinde Türkiye. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

-Yeldan, E. (2001).Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. Bölüşüm, Birikim ve Büyüme. İstanbul: İletişim Yayınları.

-Yıldırım, K. &Karaman, D.(2001). Makroekonomi. (2.Baskı).Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayını.

-AB Konseyi. (2000). *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1999 Düzenli Raporu*, (Çevrimiçi) https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf Erişim tarihi: 28.09.2018.

-AB Konseyi. (2001). *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Düzenli Raporu*, (Çevrimiçi) http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_1_duzenli_ilerleme_raporlari/turkiye_ilerleme_rap_2000_tr.pdf Erişim tarihi: 28.09.2018.

-Boynukara, A.(2018, Eylül). Global Sarmal: IMF-Dünya Bankası,-Dünya Ticaret Örgütü. <http://www.haber10.com/makale/212/> Erişim tarihi: 28.09.2018.

-http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf,

-https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE ÇEVRE KRİZLERİ: FIRTINA VADİSİ HES İPTALİ VE ÇERNOBİL FELAKETİ

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÖZGÜN

Avrasya Üniversitesi,
İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
cengizozgun86@gmail.com
cengiz.ozgun@avrasya.edu.tr

Özet

Ekonomik ve sosyal kalkınmanın temel girdilerden birisi enerjidir. Nüfus artışı, sanayileşme ve şehirleşme, enerjiye olan ihtiyacı artırmaktadır. Ortaya çıkan bu ihtiyacının etkin ve verimli bir şekilde karşılanması sürdürülebilir kalkınmanın en önemli şartlarından biridir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2017 Yılı Faaliyet Raporuna göre enerji üretim ve tüketimi ile ilişkili olarak enerji arz güvenliği kavramı, ülke politikalarının oluşturulmasında önemli bir konuma yükselmiş ve bu bağlamda enerji politikaları, güçlü ekonominin ve güçlü dış siyasetin temel taşı olmayı sürdürmüştür. Türkiye'nin elektrik üretiminin %20'si hidrolik enerjiden elde edilmektedir. Mevcut üretim kapasitesinin kaynaklara göre dağılımında ise hidrolik enerji % 32'lik oranla ilk sırada yer almaktadır. Bu durum, hidroelektrik santrallerin, elektrik üretimindeki önemini göstermektedir. Diğer taraftan 2023 yılına kadar Akkuyu ve Sinop nükleer santrallerinin ilk ünitelerinin işletmeye açılması ve üçüncü santralin inşasına başlanması da planlanmaktadır. Enerji, ekonomik ve sosyal kalkınmada bu kadar önemli iken, üretimi, özellikle de nükleer enerji üretimi, çeşitli çevre sorunlarına ve zaman zaman krizlere neden olmaktadır. Aslında nükleer enerji, sera gazı salınımlarına yol açmayan, küresel ısınmayı önleyen, asit yağmurları oluşturmayan, taşınması ve stoklanması kolay, işletmesi güvenli, kaza riski az gelişmiş teknolojik bir kolaylıktır. Bununla birlikte nükleer enerjiden kaygı duyulmasının başlıca nedenleri, kazalar sırasındaki sızmalar, taşınması sırasındaki riskler, atıkların depolanmasındaki zorluklar ve maliyetinin yüksek oluşudur. Hidroelektrik santraller (HES) ise ucuz ve temiz enerji üretmesine karşılık, ekosistem, peyzaj, doğa ve iklim koşulları üzerindeki olumsuz etkileri, sonuçta bitki ve hayvan yaşam koşullarındaki olumsuz değişiklikleri ile gündeme gelmektedir. Bu çalışmada Çernobil kazası ve Rize'deki Fırtına Vadisinde kurulması planlanan hidroelektrik santralin iptalinde yaşanan tartışmalar nedeniyle ortaya çıkan çevre krizleri incelenmekte, temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarına duyulan gereksinim vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Politikaları, Hidroelektrik Santraller, Nükleer Santraller, Enerji Arz Güvenliği, Kriz

ENVIRONMENTAL CRISES IN THE EASTERN BLACK SEA REGION: THE STORM VALLEY VOLUNTARY HYDROELECTRIC POWER PLANT CANCELLATION AND CHERNOBYL DISASTER

Abstract

One of the basic inputs to economic and social development is energy. Population growth, industrialization and urbanization increase the need for energy. Meeting this emerging need effectively and efficiently is one of the most important conditions for sustainable development. According to the 2017 Annual Report of the Ministry of Energy and Natural Resources, the concept of energy supply security in relation to energy production and consumption has risen to an important place in the creation of state policies and, in this context energy policies have continued to be the cornerstone of strong economy and strong foreign policy. 20% of electricity production in Turkey is obtained from hydraulic energy. In the distribution of the current production capacity, according to sources, hydraulic energy is in the first place with the ratio of 32%. This shows the importance of hydroelectric power plants in electricity generation. On the other hand, it is planned that the first units of Akkuyu and Sinop nuclear power plants are to put into service and to start construction of the third power plant until 2023. While energy is so important in economic and social development, energy production, especially nuclear power generation, causes various environmental problems and occasional crises. In fact, nuclear energy is a technological convenience that does not lead to greenhouse gas emissions, prevents global warming, does not create acid rain, is easy to transport and store, is safe to operate, and has low accident risk. Nevertheless, the main causes of the anxiety stemming from the nuclear energy are the leaks in accidents, risks involved in transport, difficulties in storing wastes, and high costs. Hydroelectric power plants (HEPPs), on the other hand, produce cheap and clean energy, but they have been under discussion with their negative effects on ecosystem, landscape, nature and climatic conditions, negative effects in plant and animal life conditions. This study examines the environmental crises arising from the discussions in the Chernobyl Disaster and the cancellation of the hydroelectric power plant planned to be built in the Storm valley in Rize, and emphasizes the need for clean and renewable energy sources.

Key Words: Environmental Policies, Hydroelectric Power Plants, Nuclear Power Plants, Energy Supply Security, Crisis

Giriş

Günümüzde nüfus artışı, hızla ilerleyen teknoloji, sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte artan küresel ticaret ve üretim imkânları enerji ve doğal kaynaklara olan talebi her yıl daha fazla artırmaktadır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018). Enerjiye olan talebin artmasına, insanın dünyaya hâkim olma düşüncesi de etki etmektedir. Bu artan talep doğrultusunda çeşitli enerji elde etme türlerinin çevreye belli oranda olumsuz etkisi olmaktadır. Çevreye verilen tahribat, çevrenin bozulmasına, kirletilmesine ve insan sağlığına zararlı hale getirilmesine neden olmakta, diğer bir ifadeyle çevre sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Çevre sorunları yerel, bölgesel ve ulusal olabildiği gibi küresel ölçekte de olabilmektedir. Bazı çevre sorunları, ortaya çıktığı yer, zaman ve şartlara göre çevre krizine dönüşebilmektedir. Enerji, ekonomik ve sosyal kalkınma için temel girdilerden birisi durumundadır. Nüfus artışına paralel şehirleşme,

sanayileşme, teknolojinin yaygınlaşması ve refah artışı, enerji tüketimini de artırmaktadır. Buna karşılık enerji tüketiminin mümkün olan en alt düzeyde tutulması, enerjinin en tasarruflu ve verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Çevre Ve Günümüzdeki Başlıca Çevre Sorunları

Çevre sözcüğünün, bakış açısına göre dar ve geniş sayılabilecek anlamları bulunmaktadır. Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğünde yazılı olan “Bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferi” ve “Kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam” (Büyük Türkçe Sözlük, 2018) tanımları, çevrenin dar anlamını göstermektedir. Bu tanımlarda canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortama vurgu yapılmaktadır. Çevrenin geniş tanımını ise Ruşen Keleş şu şekilde yapmaktadır: “Çevre kişiyi etkileyen, özdeksel ve tinsel (maddi ve maddi olmayan) gelişmesini, biçimlenmesini ve yaşamını belirleyen, dirimbilimsel (biyolojik), iklimle ilgili ve toplumsal etkenlerin tümüdür.” (Keleş, 2015: 19). Çevrenin en geniş tanımını, 2872 sayılı Çevre Kanununun Tanımlar başlıklı 2’nci maddesinde: “Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam” (2872 sayılı Çevre Kanunu, 1983) olarak görebiliriz.

Bu tanımlarda çevre kavramı, sadece insan, hayvan ve bitki gibi doğal öğeleri değil, insan elinden çıkmış cansız varlıkları da kapsamaktadır. Oluşumunda insanın bir katkısının olmadığı çevre doğal çevre, insanın biçimlendirdiği çevre ise yapay çevre olarak adlandırılmaktadır. Doğal çevrenin aksine yapay çevrenin en önemli özelliği, insan tarafından yapılmış olmasıdır. Yapay çevrede; cami, kilise gibi ibadet yerleri, saraylar, anıtlar, kervansaraylardan oluşan kültürel, mahalle, kasaba, kent, anakent gibi yerleşim yerlerinden oluşan toplumsal çevre öğeleri yer almaktadır (Keleş, 2015: 20).

İnsan; yeryüzünde yaşamaya başlaması ile birlikte çevresini değiştirme mücadelesi vermiş ve yapay çevre bunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta avcılık ve toplayıcılıkla hayatını sürdüren, doğadan korkan ve doğaya uyum sağlamaya çalışan insan, yerleşik hayata geçince tarım yapmaya, topraktan faydalanmaya başlamış, sonucunda doğayı biçimlendirmeyi öğrenmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte insan, artık doğayı biçimlendirmenin ötesine geçerek doğayı sömürmeye başlamış ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını düşünmeden doğanın tüketilmesi boyutuna geçmiştir. İnsan nüfusunun artması, tarım alanlarının yetersizliği ve toprağın bilinçsizce kullanımı, tabiatta canlılar ve bitkiler arasında asırlardır süregelen ekolojik dengenin bozulmasına yol açmıştır. Yapay çevrenin ortaya çıkışı doğal çevrenin aleyhine olmuş ve bu mücadele sonunda değiştirdiği, değiştirirken de bozduğu, kirlettiği, zararlı hale getirdiği bir çevreyle, diğer bir ifadeyle çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Çevre üzerinde kurulan yoğun baskı ve bu baskı sonucunda ortaya çıkan çevre sorunları, çeşitli tepkilere yol açmıştır. Çevreciliğin çıkış noktasının da, sürekli üreten, tüketen ve çevreyi kirleten anlayışa karşı bu tepki sonucu olduğu söylenebilir (Keleş ve Hamamcı, 1993: 197).

Artan çevre sorunları karşısında birtakım çareler aranmaya başlanmıştır. Zira salt katı kurallar, disiplin ve zor kullanma ile çevrenin korunması mümkün olamamıştır. Çevrenin korunması konusunda öncü olanların tepkileri ve bu tepkiler sonucu oluşan örgütlenmeler;

çevreciliğin başlangıcını, doğanın savunulması, yaşam kalitesinin ve çevre koşullarının korunması da çevreciliğin özünü oluşturmuştur (Keleş ve Hamamcı, 1993:170).

Tarihsel süreçteki önemli çevre sorunlarının etkisiyle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren çevrenin korunması konusunda belirgin bir bilinçlenme ortaya çıkmış, bu bilinçlenmenin sonucunda çevre sorunları çeşitli başlıklar altında gruplandırılmış ve çevre sorunlarının temel nedenleri daha ciddi bir biçimde incelenmeye başlanmıştır. Çevre konusu üzerine kafa yoran bilim insanları, çevre konusuna değişik açılardan yaklaşmakta ve çevre kirliliğini farklı başlıklar altında gruplandırmaktadırlar. İş ahlakı ve işletmelerinin neden olduğu çevre kirliliği kapsamında konuyu inceleyenlerden Bayrak; hava, su ve toprak kirliliği (Bayrak, 2001: 118-121), Bektaş ise atık su, gürültü, hava, katı atık ve toprak kirliliği ile nükleer kirlenme gruplandırmasını yapmaktadırlar (Bektaş, 2016: 304-310). Des Jardins, çevre ve ekoloji tartışmalarının ardındaki felsefi konular için açık, sistemli ve geniş kapsamlı giriş sağlamak amacıyla yazdığı *Çevre Etiği* kitabında, bu dünya üzerinde yaşamın hava, su ve toprak tarafından sağlandığını belirterek, bu üç doğal kaynağın alarm verici boyutta kirlendiğini ya da tüketildiğini ifade etmektedir (Des Jardins, 2006: 16). Keleş ise daha kapsamlı ve uzun bir listeyi okuyucuya sunmaktadır (Keleş, 2015: 21-49):

- Hava kirliliği,
- Toprağın yok edilmesi ve değerini yitirmesi,
- Orman varlığının azalması,
- Erozyonla toprağın kaybedilmesi,
- Su kalitesinin bozulması ve su kaynaklarının kirlenmesi,
- Deniz ve okyanus kirliliği,
- Bitki ve hayvan türlerinin yok edilmesi,
- Elektronik kirlenme,
- Gürültü ve titreşimden kaynaklanan kirlenme,
- Görüntü kirliliği,
- Nükleer kirlilik,
- Savaş, soykırım, kentkırım ve ekolojik kırım ile meydana gelen çevre kirliliği,
- Tehlikeli atık, tıbbi atık, evsel atık, nükleer atık, ambalaj atığı, atık yağlar, elektronik atıklar ve özel gibi türlü sıvı ve katı atıklardan kaynaklanan atık kirliliği,
- Biyolojik çeşitliliğin azalması,
- Genetiği değiştirilmiş organizmaların kullanımı,
- Ozon tabakasının incilmesi.

Çevrenin bir sorun olarak insanlığın gündemine girmesiyle çevrenin korunması, insan sağlığına yönelik tehditlerin önlenmesi ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarının karşılanması konuları düşünülmeye başlanmıştır. Zira sınırsız bir doğal kaynak olarak görülen çevre, tüketilerek yok edilmekte, aynı zamanda sadece diğer canlılar için olmayıp insanlığın kendisi için de tehdit teşkil etmektedir. Bu sorunlara neden olan etkenlerin çoğu da insan faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çevre kirliliğinin insan kaynaklı etkenlerine ilişkin olarak -

birbirinden ayırtırmak zor olsa da- aşağıdaki gibi bir sıralama yapılabilir (Sülün ve Sülün, 2007: 97-124):

- Hızlı nüfus artışı,
- Kimyasal atıklar, çöpler, atıkların denize bırakılması, otomobiller ve zehirli gazlar,
- Avcılık, endüstri balıkçılığı,
- Nükleer santraller, sera etkisine neden olan fosil yakıtların bilinçsiz kullanımı, plastikler,
- Deodorant, sprey, kloroflorokarbon gibi ozon tabakasına zarar veren gazların kullanımı,
- Toprak kirliliğine neden olan suni gübre, böcek öldürücü zehirli ilaçların kullanımı,
- Kalkınmanın (sanayi alanında gelişmenin) sürdürülebilir olması,
- Başta orman yangınları olmak üzere ormanların yok olmasına neden olan faktörler,
- İnsanların lüks tutkuları (kürk, fildişi tarak, yılan derisi çanta ve ayakkabı kullanımı).

Ekonomik ve sosyal kalkınmada açısından önemli olan enerji, üretimi, özellikle de nükleer enerji üretimi, çeşitli çevre sorunlarına ve zaman zaman krizlere neden olabilmektedir. Aslında nükleer enerji, sera gazı salınımlarına yol açmayan, küresel ısınmayı önleyen, asit yağmurları oluşturmeyen, taşınması ve stoklanması kolay, işletmesi güvenli, kaza riski az gelişmiş teknolojik bir kolaylıktır. Bununla birlikte, nükleer enerjiden kaygı duyulması, kazalar sırasındaki sızmalar, taşınması sırasındaki riskler, atıkların depolanmasındaki zorluklar ve maliyetinin yüksek oluşundan kaynaklanmaktadır (Keleş, 2015: 42). Nükleer santraller ölümcül kazalara yol açtıkları gibi, santralde çalışanlarda ve santral çevresinde yaşayanlarda kanser riskleri de artmaktadır. Nükleer santrallerden çıkan atıkların güvenli bir biçimde depolanabilmesi ise günümüz dünyasında henüz tam olarak sağlanabilmiş değildir (Keleş, 2015: 52).

Büyük hidroelektrik santrallerin de çevre üzerinde çeşitli etkileri bulunmaktadır. Kimi bölgelerde sıtma ve kolera gibi suyla çoğalan hastalıklar artabilmektedir. Keza balıkçılık sıcaklığın yükselmesi sonucunda zarar görebilmektedir. Toprakta tuzlanma, sismik hareketlerde olası artışlar, erozyonların barajın ömründe kısaltmaya neden olması, su taşkınlarındaki artışlar, baraj gölünün suları altında kalan bitki ve orman örtüsünün çözülmesi sonucunda küresel ısınmaya yol açan metan gazı miktarının artması ile toprağın fotosentez yeteneğini kaybetmesi diğer etkiler arasında sayılabilir. Hidroelektrik santrallerden (HES) ucuz ve temiz enerji elde edilmesine karşılık, ekosistem, peyzaj, doğa ve iklim koşulları üzerindeki olumsuz etkileri, sonuçta bitki ve hayvan yaşam koşullarındaki olumsuz değişiklikleri ile gündeme gelmektedir (Keleş, 2015: 2052).

Kriz Kavramı Ve Çevre Krizleri

Kriz Kavramı

Farklı tanımları yapılan kriz kavramı Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğünde “Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran” (Büyük Türkçe Sözlük, 2018) olarak tanımlanmaktadır. Kavramın “Aniden

meydana gelen kötüye gidiş, tehlikeli an, büyük sıkıntı”; “Birdenbire ortaya çıkan, önceden öngörülemeyen, beklenmeyen ve olağandışı bir durum”; “Beklenmeyen ve önceden sezilemeyen, çabuk ve acele cevap verilmesi gereken, örgütlerin önleme ve uyum organlarını etkisiz duruma getirerek belirlenmiş amaç, değer ve işleyiş düzenini tehdit eden gerilim durumu” şeklinde tanımları da bulunmaktadır (Genç, 2014: 31-33). Krizin tanımlarında görülen çeşitlilik, konuyla ilgilenenlerin farklı alanlarda çalışıyor olmasındandır. Bu çalışmada kriz, bir siyasi sorun ve yönetim problemi olarak ele alınmıştır.

Kriz, ilk bakışta olumsuz unsurlar içeren bir kavramı akla getirmekle birlikte, aslında fırsatları ve tehditleri bünyesinde bir arada barındıran bir kavram niteliğindedir. Kriz durumunda hem üstesinden gelinmesi gereken zorluklar hem de bu gerginlik ve zorluklar aşıldığında elde edilebilecek yeni kazançlar bulunmaktadır (Genç, 2014: 31). Bu açıdan bakıldığında krizi, yenilik gerektiren dengesiz bir durum olarak da görebiliriz. Kriz kavramının Çince anlamının ‘Wei-ji: Tehlike ve Fırsat’ olması da bu görüşü doğrular niteliktedir (Öztürk, 2010: 1). Kutlu da kriz kelimesinin Çince ‘Tehdit’ ve ‘Fırsat’ gibi iki zıt anlamı olduğuna dikkat çekmekte ve karar vericilerin kriz şartlarını iyi kullanmaları durumunda başarılı olacaklarını ancak iyi kullanamamaları durumundaysa tehlide dönüşeceği vurgusunu yapmaktadır (Kutlu, 2006:2 5). Krizin farklı tanımlarında dikkat çekici üç unsur öne çıkmaktadır. Bu unsurlar; ciddi, geniş kapsamlı ve beklenmeyen bir tehdit olması, yüksek oranda belirsizlik ve acil karar verme gerekliliğidir.

Krizler çok çeşitli ve geniş kapsamlı olabilmektedir. Her krizde, başarının tohumları olduğu kadar başarısızlığın kökleri de bulunmaktadır (Öztürk, 2010: 3). Günümüzün ilerleyen teknoloji ve değişken çalışma hayatında krizler daha çok çeşitlenmekte ve öngörülenebilirlikleri daha da azalmaktadır. Bu bağlamda krizler; doğal veya insan kaynaklı afetlerden, uluslararası anlaşmazlık ve çatışmalardan, ekonomik belirsizlik ve dalgalanmalardan, hızlı çevresel değişim veya bozulmalardan, bilgi kaynaklarının, iletişim ve eşgüdümün yetersiz olmasından, örgütsel çatışmalardan, örgütün çevresi ile etkileşimin kopmasından, teknolojik gelişmelerden, sosyokültürel yapıdaki değişimlerden, yasal ve siyasi düzenlemeler ile uluslararası ilişkilerde yaşanan değişim ve gelişmelerden kaynaklanabilmektedir (Genç, 2014: 32). Etkilediği örgüte ve krizin türüne göre etkileri ve boyutları farklılaşmakla birlikte, örgütsel krize yol açan bu olaylar, iç ve dış çevre faktörleri olarak iki grup halinde de toplanabilir.

Dış çevre faktörleri, örgütlerin -devleti de en büyük örgüt olarak ele alabiliriz- dış çevrelerinde meydana gelen sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve teknolojik nitelikli ve örgütlerde krize yol açabilecek boyuttaki değişimleri ifade etmektedir. Muhtemel bir değişimin krize dönüşmesini önlemek için örgütler bu değişimleri takip ederek değerlendirmelidirler. İç çevre faktörlerinin kaynakları ise aşağıya çıkartılmıştır:

- Örgütsel yapıdan (kontrolü güçleştiren büyüklük, bürokratik ve merkezi eğilimler, dış çevreye duyarsızlık, iletişimsizlik, aşırı biçimsel kontrol ve çalışanlarda inisiyatif yokluğu);

- Üst yönetimin yönetsel kapasitesinin yetersizliği (tahmin ve sezgi gücünün olmaması, hızlı hareket edememe, isabetli karar alamama, yeniliğe direnme, liderlik özelliklerinin olmaması vb.);
- İletişim sisteminin yapısı ve sorunlarından (etkili bilgi toplama ve bilgiyi dağıtım sisteminin yokluğu, bilginin niteliği, yetersiz olması).

Kriz ile ilişkilendirilen ve çoğu zaman birlikte kullanılan bir kavram da ‘afet’ kavramıdır. ‘Afet’ kavramı Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğünde “Çeşitli doğa olaylarının sebep olduğu yıkım” (Büyük Türkçe Sözlük, 2018) olarak tanımlanmaktadır. Afet kavramının; “Doğal kaynaklı veya insanların neden olduğu, bir toplumun normal yaşantısını etkileyen, toplumun yalnızca kendi kaynaklarını kullanarak önleme yetisinin ötesinde, geniş boyutlu insan, malzeme, çevresel kayıplara yol açarak bozan, felaket derecesindeki olay”; “Yerel olanaklar ile başa çıkılamayan, insanlar için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal yaşamı ve sosyoekonomik faaliyetleri durdurarak veya kesintiye uğratarak toplumları etkileyen doğal, teknolojik veya insan kaynaklı bir olay”; “Canlı ve cansız çevreye büyük zarar veren, önemli ölçüde can ve mal kaybına neden olan, olağan dışı, doğal ve beşeri olaylar”, “Belirli bir parasal değer üstündeki yıkım veya tahribat, belirli bir sayının üstündeki ölüm veya yaralanma” şeklinde tanımları da yapılmaktadır. Doğal afetlerden kaynaklanan kriz durumları olarak da kavramlaştırılan afetler, “İnsanlar için fiziksel, ekonomik, sosyal kayıplar doğuran, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları etkileyen doğal, teknolojik, insan kaynaklı olaylardır (Genç, 2014: 35-36).

Afetler, doğal ve insan kaynaklı olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulabilmektedir. Doğal afetlerin başlıcaları deprem, sel, volkan patlamaları, tsunami, heyelan, erozyon, çığ, kaya düşmesi iken; insanların neden olduğu yangın, büyük kazalar, patlamalar, kontrol edilemeyen nükleer etkinlikler ve savaşlar da insan kaynaklı doğal afetlerdendir.

Başlıca Çevre Krizleri

Bu çalışmada çevre sorunları, bir siyaset bilimi ve yönetim konusu olarak ele alındığından kriz anlamında kullanılmıştır. Çevre sorunlarının başlangıcı çok eskilere dayanmakla birlikte bu sorunların, sanayi devrimiyle dikkat çekici boyutlara ulaştığı genel kabul görmektedir. Bu sorunların en başında, sanayi devrimiyle birlikte kentlere akın akın gelen insanların, bulundukları kentlerdeki olağanüstü su ve çevre kirliliğine sebep olmaları ve bunun sonucunda meydana gelen kolera salgınıdır. 1832 yılında İngiltere’de 60.000 insan, bu tarihten sonraki 35 yıl içinde üç değişik salgında toplam 100.000 insan hayatını kaybetmiştir. 1952 yılında Londra’da yoğun hava kirliliği, yaklaşık 4.000 insanın ölümüne yol açmıştır. 1984 yılında, ABD Union Carbide firmasının bakımsız, kontrolsüz ve yetersiz teknolojiyle Hindistan’ın Bhopal kentinde kurduğu böcek ilacı üreten fabrikadan yanlışlıkla salınan 40 ton gaz, 16.000 kişinin ölümüne, 550.000 kişinin de zehirlenmesine neden olmuştur. Bu kazadan yirmi yıl sonra, 2004 yılında kazanın meydana geldiği bölgede yapılan ölçümlerde, toprakta normalin 6.000.000 katı zehirli madde bulunması, çevre kirliliğinin korkunç boyutlarını göstermektedir. 1978 yılında Liberya bandıralı Amoco Cadiz isimli tankerin Britanya kıyılarında, 1989 yılında ABD’ye kayıtlı Exxon Valdez isimli tankerin Alaska açıklarında

yaptıkları kazalar, tonlarca petrolün denize boşaldığı en bilindik kazalardır. Sadece Exxon Valdez kazasında 42 bin ton ham petrol denize sızmış, binlerce kuş ve balık ölmüş, 4 bin kilometrekarelik alan petrolle kaplanmış. Kazanın meydana geldiği bölgede hala deniz canlısı yaşamamaktadır. 1945 ağustosunda Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarından, sadece o bölgede ve o anda yaşayan insanlar değil, onların çocukları ve torunları da etkilenmiştir. (Keleş, 2015: 20).

Etkileri Türkiye’de de görülen Çernobil patlaması (nükleer bir kaza) çalışmanın 4. Bölümünde incelenmiştir. Son yüzyılda dünyada meydana gelen başlıca nükleer kazalar ve etkileri ise tablo-1’dedir.

Tablo – 1 Dünyada Meydana Gelen Başlıca Nükleer Kazalar

S.No.	Kaza	Tarih	Açıklama
1	Tokaimura, Japonya	1999	1999 yılında Japonya'nın başkenti Tokyo'nun dışındaki Tokaimura nükleer santralinde, yıllardır kullanılmayan bir reaktör için yüksek seviyede zenginleştirilmiş uranyum hazırlanmıştır. Ancak bu seviyede zenginleştirilmiş uranyum ile çalışma konusunda deneyimsiz olan çalışanlar uygun olamayan bir çökeltme tankına izin verilenin çok üzerinde uranyum koymasıyla felaket başlamıştır. 79 kişi yüksek dozda radyasyona maruz kalarak hayatını kaybetmiştir.
2	Saint-Laurent Fransa	1969	Yakıt yükleme sırasında yapılan hata, Fransa'nın gaz soğutmalı Saint-Laurent nükleer enerji reaktöründe kısmi erimeye neden olmuştur. Resmi açıklamalarda, göre çevreye az miktarda radyoaktivite sızdığı bildirilmiştir.
3	Goiania Kazası, Brezilya	1987	Brezilya, Goiania’da bir hurdacı eline geçen radyasyonla tedavi makinesinin içindeki küçük sezyum klorid parçasını dışarı çıkarmıştır. Bu radyoaktif maddenin parlak mavi renginden etkilenen çocuklar makineden çıkan maddeyle oynamaya başlamışlar ve yayılan radyasyondan 249 kişi radyasyona maruz kalmış, bunların dördü ölmüş, geri kalanı çeşitli derecelerde radyasyon yanıkları ve radyasyona bağlı hastalıklara yakalanmıştır. Olayın yaşandığı mahalle boşaltılmış, 40 kadar ev yıkılmış, bölgede toprak tabakasının üstteki 30 santimetrelilik kısmı yerinden sökülerek bir radyoaktif depolama alanına götürülmüştür.
4	Three Mile Island Kazası ABD	1979	28 Mart 1979 yılında Three Mile adasında nükleer erime sonucu elektrik santralinde meydana gelen kazadır. Yetkililer tarafından geniş sonuçlar doğuracak bir kaza olarak tanımlanmış ve ABD’de nükleer santral yapımı planlanan reaktörler hızla iptal edilmiştir.
5	Idaho, ABD	1961	Amerikan Ordusunun deneysel nükleer güç reaktörünün çekirdeğinde nötron emicinin arıza yapması sebebiyle

			oluşturmuştur. Bu kazada 3 operatör can vermiş ve bölge uzun yıllar radyasyon etkisi altında kalmıştır.
6	Fukushima, Japonya 2011	2011	Tohoku deprem ve tsunamisi sonrasında, 11 Mart 2011'de Fukushima I Nükleer Santralinde atmosfere radyoaktif madde salınmasına sebep olan olaylar dizisidir. Uzmanlar kazaları Çernobil felaketinden sonra en büyük ikinci nükleer kaza olarak tanımlamakla birlikte, tüm reaktörlerde sorun yaşanması kazaları bugüne kadarki en karmaşık nükleer kaza yapmıştır.
7	Çernobil, Ukrayna	1986	Bir deney sırasında meydana gelen 20. yüzyılın ilk büyük nükleer kazasıdır. Ukrayna'nın Kiev şehrine bağlı Çernobil kentindeki Nükleer Güç Reaktöründe 26 Nisan 1986 günü erken saatlerde meydana gelen nükleer kaza sonrasında atmosfere büyük miktarda fisyon ürünleri salındığı 30 Nisan 1986 günü tüm dünya tarafından öğrenilmiştir. En yüksek radyasyon dozlarına, sayıları bini bulan acil durum çalışanları ve Çernobil personeli maruz kalmıştır. İlk anda patlamanın etkisiyle santralde görevli 31 kişi ölmüştür. Çalışanların bazıları için maruz kaldıkları dozlar öldürücü olmuştur.
8	Windscale, İngiltere	1957	Birleşik Krallıkta meydana gelen bu ilk nükleer kaza, yangın şeklinde ortaya çıkmıştır. Yangının ardından 500 km yakındaki tüm sütler bozulmuş ayrıca bu yangın sebebiyle 240 kişi kanser olmuştur.
9	Buenos Aires, Arjantin	1983	Bir operatörün hatası dolayısıyla meydana gelen bu patlamada reaktör dışında 17 kişi can vermiştir. Bu patlama sebebiyle 1983'den beri bu bölgede ürün yetiştirilememektedir.
10	Tomsk-7 Patlaması, Rusya	1993	Sibirya'nın Tomsk şehrinde meydana gelen kazanın sebebi, bir tankta nitrik asit ile temizlik yapılması sonucu patlamanın meydana gelmesidir. Patlama sonrası bir radyoaktif gaz bulutu ortaya çıkmıştır.
11	Kyshtym, Rusya	1957	1957 yılında meydana gelen bu kaza Dünyadaki 3'üncü büyük nükleer felakettir. 70-80 ton yüksek radyoaktif içerikli madde açığa çıkmış ve binlerce kilometrekarelik alan yüksek dozda kirlenmiştir. 1970'lerin ortalarına kadar gizlenmiş olan kazadan sonra 30 kadar yerleşim biriminin adı haritadan silinmiştir.

Kaynak: 1. CNN Türk, "Son 60 yılda yaşanan en büyük nükleer felaketler",
2. Nükleer Enerji Dünyası, "Nükleer Enerji Tarihçesi".

Doğu Karadeniz Bölgesinde Çevre Krizleri Çernobil Faciası

Ukrayna'nın Kiev şehri yakınlarında Çernobil Nükleer Santralinde 26 Nisan 1986'da büyük bir patlama meydana gelmiştir. Bakıma alınan santralin dördüncü reaktöründe meydana gelen patlama, Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarını tam 200 kat aşan bir etki yaratmıştır. İlk anda patlamanın etkisiyle santralde görevli 31 kişi ölmüştür (CNN Türk, 2017).

Çalışmalara katılması için gönderilen askerler, reaktör enkazında 3 dakikalık sürelerle çalışmışlar ve temizlik 15 gün sonra tamamlanabilmiştir. Ancak askerler maruz kaldıkları radyasyon nedeniyle sonraki günlerde hayatını kaybetmişlerdir (Hürriyet, 2016).

Çernobil nükleer enerji santralinde 26 Nisan 1986’da meydana gelen kaza sonucunda oluşan nükleer serpinti, birçok ülke gibi Türkiye’yi de etkilemiştir. Sonuçları itibariyle çevre sorunlarının sınır aşan niteliğini gösteren Çernobil kazası, ağırlıklı olarak insan sağlığı ve çevreyle ilgili problemlere yol açmıştır. Ekonomik ve dış politikaya dair yansımalarıyla birlikte uluslararası bir sorun halini alan Çernobil kazası, kısa sürede siyasi bir krize dönüşmüştür. Kazanın öğrenilmesinden sonra etki altında kalan ülkelerin birbirinden farklı acil durum ve kriz yönetimi süreçleri söz konusu olmuştur (Kılıç, 2016: 151). Çernobil Faciasının, kriz dönemlerine göre kronolojik incelemesi tablo -2’de görülmektedir.

Tablo – 2 Çernobil Krizine Dair Kronoloji

Kriz Evresi	26 Nisan 1986: Çernobil Nükleer Santrali’nin 4’üncü ünitesinde kaza meydana gelmiştir.
	28 Nisan 1986: İsveç’te bulunan bir nükleer santraldeki rutin radyasyon kontrolleri sayesinde radyasyon kirliliği ortaya çıkarılmış ve bunun kaynağının Çernobil nükleer santrali olduğu açıklanmıştır.
•Kazanın Meydana Gelmesi	29 Nisan 1986: Türkiye’de televizyon kanallarında yayınlanan son dakika haberleri ile Çernobil nükleer santralinde üç gün önce büyük bir nükleer kaza meydana geldiği duyurulmuştur. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) teyakkuz durumuna geçirilmiştir.
	30 Nisan 1986: TAEK radyasyon ölçüm programı başlatmıştır
	30 Nisan 1986: SSCB büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı’na gelerek Çernobil kazası hakkında bilgi vermiştir.
	30 Nisan 1986: Çernobil nükleer santralindeki kaza haberi dört gün sonra gazetelerde yer almıştır.
•Kontrol Programının Başlatılması	30 Nisan 1986: TAEK başkanı Ahmed Yüksel Özemre basın toplantısı düzenleyerek kamuoyunu bilgilendirmiştir.
	30 Nisan 1986: Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezinde (ÇNAEM) yapılan ölçümlerde yükseklik tespit edilmiştir.
	3 Mayıs 1986: Radyoaktif bulut Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden Trakya Bölgesi’ne ulaşmıştır.
	3 Mayıs 1986: TAEK’in Çernobil kazasıyla ilgili resmi bildirisi yazılı ve görsel basında yayınlanmıştır.
	7 Mayıs 1986: Radyoaktif serpinti, Doğu Karadeniz bölgesini etkilemiştir.
•Koordinasyon Komitesinin Kurulması	9 Mayıs 1986: Çeşitli ülkeler Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Türkiye’den radyasyon düzeyleri ile ilgili düzenli olarak bilgi istemeye başlamıştır.

	26 Mayıs 1986: Çernobil kazasının Türkiye'ye etkilerini, ilgili ve yetkili kuruluşların koordinasyonu ile çözümlemeye yönelik olarak Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi (TRGK) kurulmuştur.
	29 Mayıs 1986: TRGK'nin ilk toplantısı yapılmıştır.
Yumuşama Evresi	3 Temmuz 1986: TRGK'nin ikinci toplantısında radyasyon düzeylerinin Çernobil kazası öncesindeki düzeye indiği bildirilmiştir.
Kriz Sonrası Evre	19 Ocak 1993: TBMM'de "Çernobil faciasının verdiği zararların tespiti ve giderilmesi için alınacak önlemleri belirlemek" amacıyla Meclis Araştırması Komisyonu kurulmuştur.
	15 Şubat 1994: Meclis Araştırması Raporu TBMM Tutanak Dergisi'nde yayınlanmıştır.

Kaynak: Nermin Kılıç (2017). *Çevre ve Dış Politika İlişkisi: Çernobil Kazası ve Türk Dış Politikasına Yansıması*. ss:172-173.

O dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) parçası olan Ukrayna'daki bu felaket ilk günlerinde gizlenmeye çalışılmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ilk günlerde kazaya dair hiçbir açıklama yapmamıştır. Kazadan sonraki iki gün içerisinde radyasyon düzeylerinde tespit edilen artış sonucunda Çernobil kazasından tüm dünya haberdar olmuştur (Kılıç, 2017:152). Kazada oluşan nükleer bulutlar iki gün sonra Avrupa'nın batısına ve İskandinavya'ya ulaşmıştır. Avrupa'daki radyasyon düzeyinin ciddi boyutta artmasıyla gözlerin çevrildiği SSCB, felaketi dünyaya duyurmuş ve yardım istemiştir. Radyasyondan en çok etkilenen santralin çevresindeki 30 kilometre çapındaki alan boşaltılmış ve bu bölgede yaşayan 135.000 kişi başka bölgelere tahliye edilmiştir. Reaktör binası 410.000 metreküp çimento ve 7.000 ton çelik ile örtülmüştür. Gıda maddeleri başka bölgelerden getirilmiş ve radyasyon bulaşan gıdaların tüketimi yasaklanmıştır. Tanı merkezleri kurulmuş, 5.300.000 kişiye, radyoaktif iyodun tiroit bezi tarafından alınımı engellemek için potasyum iyodür tabletleri dağıtılmıştır. Ukrayna'da 18.000 kilometrekarelik tarım toprakları radyoaktif kirlenmeye maruz kalmış, ülkedeki ormanların % 40'ı kirlenmiştir (CNN Türk, 2017).

Kazadan 25 yıl sonra 2011'de yapılan bir araştırmada, incelenen sütlerin % 93'ünde kabul edilebilir düzeyin çok üzerinde uzun ömürlü radyoaktif maddeler bulunmuştur. Ukrayna, Rusya ve Beyaz Rusya'da 2004'e kadar 18 yaş altı 4.000 çocukta tiroit kanseri vakası görülmüştür. Resmi raporlara göre 9.000, bağımsız bilim insanlarına göre ise 30.000 ila 60.000 arasında insan Çernobil'in neden olduğu ölümcül kanser türlerine yakalanmıştır (CNN Türk, 2017). Faciada kaç kişinin öldüğü konusu hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Olayın en başında ve kurtarma çalışmaları sırasında 30 kişinin öldüğü bilinmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre facianın neden olduğu hastalıklar sonucu yaklaşık 4.000 kişi yaşamını yitirmiştir. Uluslararası sivil toplum örgütü Greenpeace ise BM rakamlarının düşük olduğunu ileri sürmektedir (Hürriyet, 2016).

Bilim insanları, yaklaşık 190 ton uranyum ve 1 ton plütonyumun hâlâ santralin altında bulunduğuna işaret etmekte ve bölgenin radyasyondan tamamen temizlenmesi için geçecek süreye insanlığın ömrünün yetmeyeceğini, tüm radyoaktif kalıntıların temizlenmesi için 48.000 yıla ihtiyaç olduğunu öngörmektedirler. Çernobil'in yakınındaki Pripyat kentinde 2016 yılında ölçülen radyasyon düzeyi, normalin 20-40 kat üzerinde tespit edilmiştir (CNN Türk, 2017).

Çernobil Faciasının etkisine, Türkiye de maruz kalmıştır. Ancak o dönemde Türkiye'deki yetkililer, bu çevre felaketine gereken önemi vermemişler ve halktan gizlemeye çalışmışlardır. Dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanı, Karadeniz'de yetişen çayların radyasyondan etkilenmediğini ispat etmek için kameraların karşısında çay içmiş, şekil-1'de görüldüğü gibi Türkiye'de radyasyon olduğunu iddia edenleri dinsizlikle suçlamıştır. Ayrıca yine yetkililer tarafından "Karadeniz'e bir damla mürekkep düştü diye Karadeniz kirlenir mi? Radyoaktif çay daha lezzetlidir."(patikaa.com, 2015) şeklinde açıklamalar yapılırken binlerce kilometre uzaklıktaki İngiltere bile radyasyonun yıkıcı etkilerinden korunmak için önlemler almaya çalışmıştır.

Şekil -1 24 Haziran 1986 tarihli Günaydın Gazetesi Haberi

Çernobil faciasından birkaç gün sonra SSCB Büyükelçisi Türk yetkilileri uyararak, Karadeniz'de ölçüm yapılmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Ancak, radyasyon ölçümü patlamaya en yakın yer olan Karadeniz'de değil, şekil-2'de görüldüğü gibi İzmir'de yapılmış ve ölçüm değerinin sıfır olduğu basına açıklanmıştır. Radyasyon ölçümlerinin İtalya'da normalin 2 misli, İsviçre ve İsveç'te normalin 10 misli, Polonya'da normalin 10-15 misli, Norveç'te normalin 60 misli üzerinde olduğu açıklanırken, dönemin Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanı (TAEK) tarafından şekil-2'de olduğu gibi "Türkiye için tehlike yok" açıklaması yapılmıştır.

altına alınmıştır. Türkiye'nin ilk Hidroelektrik Santralinin (HES) 1998 yılında bu bölgede yapımına karşı bölgede yaşayanların mücadelesi ile Fırtına Vadisi adını kamuoyunda duyurmaya başlamıştır. HES yapımı için, Fırtına Deresi'ni oluşturan iki ana dereden biri Ayder Yaylası'nın hemen dibinden, diğeri Zilkale üstünden tünele alınmak istenmiştir. Temel atma töreninden sonra dava açma girişimleri başlamış, Yüzlerce Çamlıhemşinli bulundukları illerde, Çamlıhemşin'de noterlere koşmuş, sonuçta 305 kişinin adı dava dosyasına eklenmiştir. Çamlıhemşin Asliye Hukuk Mahkemesi'nden 14.08.1998 tarihli dilekçe ile Trabzon İdare Mahkemesine dava dilekçesi gönderilmiştir. Trabzon İdare Mahkemesinin 16.11.1998 tarihinde davacıların "yürütmeyi durdurma" istemleri hakkında karar verilmesini, bilirkişi ve keşif incelemesi yapılmasından sonraya bıraktığına dair karar vermesinin ardından santrali yapacak firma tarafından davaya itiraz edilmiştir (Milliyet, 2006).

Bilirkişi raporunda " Hazırlanan ÇED Raporunun yetersiz olduğu, çevre korumacı olmadığı, keşfin ve incelemenin yapıldığı zamana kadar yapılmış işlerin ÇED Raporu'ndaki taahhütlerine bile aykırı olarak yapılmış olduğu, bu faaliyet sonucunda 68.000 ağacın kesileceği, deredeki canlı yaşamın bırakılacağı ifade edilen % 16 su ile sağlanmasının mümkün olmadığı ..." tespit edilmiştir (Radikal, 2004).

Karşılıklı itirazlar sonucu dava Danıştay'a gelmiş ve son olarak Danıştay 6. Dairesi, Trabzon Bölge İdare Mahkemesi'nin verdiği "ÇED raporunu iptal eden" kararını onayarak, yörelerinde santral kurulmasını istemeyen 305 Çamlıhemşinliyi haklı bulmuş ve 06 Aralık 2003 tarihinde davayı bitirmiştir (Milliyet, 2006).

Fırtına Vadisinin önemi, barındırdığı doğal hayattan kaynaklanmaktadır. Birçok çevreci grubun 1998 yılında santral projesine karşı yaptığı eylemlerle sahip çıktığı bu vadi, Rio Sözleşmesi'ne göre dünyada koruma altına alınan 200 ekolojik bölgeden biridir. Kaçkar Dağları'nın kuzey eteklerinde yer alan ve çok dik yamaca sahip olan vadi, 537 odunsu bitki, 109 kuş, 23 memeli, 21 sürüngen türüne ev sahipliği yapmaktadır. Fırtına Doğal Hayatı Koruma Vakfı tarafından Avrupa'da acil korunması gereken 100 orman sıcak noktasından biri olarak ilan edilmiştir. Ayrıca dağ horozu toplulukları, bu bölgeye dünyada korumada öncelikli 217 endemizm (yöreye özgü) alanından biri olma özelliğini kazandırmıştır. Dağ horozunun en önemli nüfusu fırtına Vadisi'nin çatısında yani Kaçkarlar silsilelerinde yaşamaktadır (Milliyet, 2006).

Sonuç

Tarihsel süreçte dünyada başka hiçbir enerji türü, nükleer enerji kadar tartışmalara yol açmış değildir. Bu bağlamda nükleer enerjinin, 06 Ağustos 1945 tarihinde Japonya'nın Hiroşima kentine atom bombası atılması olayıyla özdeşleşmiş olduğu söylenebilir. Hem bir enerji kaynağı hem de silah olarak kullanılma seçenekleri arasında, nükleer enerjinin askeri amaçlarla kullanılabilecek olması tartışmaların asıl kaynağını oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütü ile İran arasında yaşanan anlaşmazlığın temelinde de bu olgu yatmaktadır (Keleş, 2015: 42)

Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde faaliyet gösteren Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) verilerine göre, 2018 yılında dünyada toplam 30 ülkede faal 449 nükleer reaktör bulunmakta, 15 ülkede 56 yeni reaktörün yapımı devam etmektedir. Dünyadaki enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 11'i nükleer enerjiden sağlanırken, 12 ülke ise ihtiyacının yüzde 30'undan fazlasını nükleer santrallerden karşılamaktadır. (Gündem DW, 2018).

Nükleer santrallerin yarısından fazlası Kuzey Amerika ve Avrupa'da yoğunlaşırken, Avrupa'daki reaktörlerin sayısında bir azalma, Uzak Doğu'daki reaktör sayısında ise giderek artış görülmektedir. Buna karşın 2018 verilerine göre, Çin'de 18 yeni reaktör inşa edilirken, Çin'i altışar reaktörle Hindistan ve Rusya takip etmektedir. Fransa, 58 nükleer reaktör ile AB üyeleri arasında birinci sırada bulunmanın yanı sıra, enerji tüketiminin % 70'inden fazlasını nükleer güç ile sağlaması bakımından da dünyada başı çekmektedir. Fransa, nükleer enerjiye bağımlılığını azaltmaya çalışmakta ve 2025 yılına kadar elektrik üretimindeki nükleer enerji payını yüzde 50'ye çekmeyi planlamaktadır. AB içinde ikinci sırada ise AB'den çıkmayı hedefleyen İngiltere bulunmaktadır. İngiltere'de 15 reaktör, elektrik üretiminin yaklaşık yüzde 19'unu sağlamaktadır. Üçüncü sırada 10 reaktör ile İsveç bulunmakta ve elektrik ihtiyacının yüzde 40'ını nükleer güç ile sağlamaktadır (Gündem, 2018). Ancak nükleer santrallerden ucuz enerji sağlanabileceği beklentisi pek de karşılanabilmiş değildir (Keleş, 2015: 42). Ayrıca radyasyondan doğan riskler, reaktörlerin güvenliği ve nükleer atıkların zararsız duruma getirilmesi gibi sorunlar devam etmektedir.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının 2017 Yılı Faaliyet Raporuna göre (ETKB, 2017: 7) enerji üretim ve tüketimi ile ilişkili olarak enerji arz güvenliği kavramı, ülke politikalarının oluşturulmasında önemli bir konuma yükselmiş ve bu bağlamda enerji politikaları, güçlü ekonominin ve güçlü dış siyasetin temel taşı olmayı sürdürmüştür. Türkiye'nin elektrik üretiminin %20'si hidrolik enerjiden elde edilmektedir. Mevcut üretim kapasitesinin kaynaklara göre dağılımında ise hidrolik enerji % 32'lik oranla ilk sırada yer almaktadır. Bu durum, hidroelektrik santrallerin, elektrik üretimindeki önemini göstermektedir. Diğer taraftan 2023 yılına kadar Akkuyu ve Sinop nükleer santrallerinin ilk ünitelerinin işletmeye açılması ve üçüncü santralin inşasına başlanması da planlanmaktadır (ETKB, 2017). Raporda ayrıca temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarına duyulan gereksinim de vurgulanmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye'nin enerjideki dışa bağımlılığının giderilmesinde önemli rol alacağı net olan yenilenebilir enerji kaynaklarının ciddi bir potansiyelinin, yeterince değerlendirilemediği ifade edilebilir. Yenilenebilir enerji projelerinde sorun yaşanmaması için gerekli tedbirler alınmalı, bölge insanının görüş ve istekleri göz önünde bulundurularak, doğal çevreye zarar vermeden, bölge halkının hakları zedelenmeden ve sadece ekonomik kaygı güdülmeden enerji üretimi yapılmalıdır. Fırtına Vadisi HES iptali, bölge halkının görüş ve isteklerinin önemli olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Fosil kaynaklara ve nükleer enerjiye olan aşırı bağımlılığın olumsuz etkilerini, dünya genelinde yaşanan kaza ve olaylarda görmek mümkündür. Bu olumsuzluğun en büyük örneği Çernobil Faciasıdır. Özellikle bu durum çok sayıda ülkede nükleer enerjiye yönelik politikayı

ya yeniden ele almaya ya da tamamen caydırmaya yol açmıştır. Bazı devletler (örneğin Almanya) küresel iklim değişikliğine yönelik hedefleri için enerji verimliliği ve yenilenebilir enerjiyi, nükleer enerjiye ikame etmeyi ifade etmektedirler. Söz konusu gelişmeler, nükleer enerji oranının azaltılması ve bazı ülkelerde devre dışı bırakılması tartışılırken, enerjideki bu açığın nasıl kapatılacağına dair de yenilenebilir enerji üzerinde dikkatler yoğunlaşmaktadır (Kılıç ve Urgan, 2016: 163). Bütün bunlara karşın, bugün Avrupa'nın birçok ülkesinde yeni nükleer santral yapımından vazgeçilmiş olduğu da söylenemez. Pek çok Avrupa ülkesi, enerji ihtiyacını Fransa'dan karşılamaktadır. Fransa kendi toplam enerji ihtiyacının %70'inden fazlasını nükleer enerjiden karşılamaktadır. Nükleer karşıtı sivil örgütlenmelerin çok güçlü olmasına karşı bu durum devam etmektedir. Sivil örgütler her türlü çareye başvurarak nükleer santrallere karşı tavır almışlarsa da, elde edebildikleri başarı sınırlı kalmıştır (Keleş, 2015: 43).

Nükleer enerji konusu üzerinde çalışan bilim insanları dünyanın her yerinde birbiriyle rekabet eden başlıca iki zıt görüş bulunduğunu belirtmektedirler. Nükleer enerji üretimi taraftarlarınca savunulan birinci görüş; ihtiyaç duyulan ya da gelecekte duyulması kaçınılmaz olan enerji talebinin karşılanmasında nükleer enerjinin bir seçenek olarak kullanılması; bu amaçla da nükleer teknolojinin geliştirilmesinin gerekliliği; nükleer santral yapılarak da bu seçeneğin hayata geçirilmesidir. Nükleer karşıtlarınca savunulan görüş ise nükleer enerjinin, enerji kaynağı olarak tehlikeli ve ekonomik olmaması, bu nedenle santral inşasına tamamen karşı çıkılarak nükleer enerjiden hemen vazgeçilmesi, hatta varsa mevcut santrallerin derhal kapatılmasıdır (Palabıyık, Yavaş ve Aydın, 2010: 46).

Sonuç olarak, çoğulcu toplumlarda nükleer enerji gibi tartışmalı konuda anlaşmaya varılamamasının doğal olduğu ifade edilebilir. Ülkenin enerji politikası içinde nükleer enerji ve teknolojiye nasıl ve ne kadar yararlanılacağı sonuçta siyasal bir karardır. Önemli olan, kamusal fayda güden güçlü bir siyasal kararlılığın, halka ve diğer aktörlere karşı tüm sorumluluğu da üstlenerek, hem destekleyenleri hem de karşı çıkanları gözeterek mutabakat sağlayıcı kararları alıp uygulamasıdır. Bunun sağlanabilmesi için de halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi önem kazanmaktadır. İzleyici araştırması yapan araştırma şirketi Ipsos, *Türkiye'yi Anlama Kılavuzu* 2018'in sonuçlarını yayımlamıştır (Ipsos Türkiye'yi Anlama Kılavuzu, 2018). 34 şehirde, 15.918 kişiyle yapılan araştırma raporuna göre Türkiye'de halkın en güçlü beş tavrı arasında çevrecilik, 2017 yılında %82'lik bir oranla en yüksek özelliştir.

Diğer özellikler tablo-3'de görülmektedir.

Tablo – 3 Türkiye'de Halkın En Güçlü Beş Tavrı Yüzde (%)

	2005	2009	2011	2013	2015	2017
Geçmişe Özlem	68	74	71	71	74	77

Çevreye Duyarlılık	81	81	76	74	81	82
İnançlılık	82	80	79	78	79	79
Eve Kapanma	73	75	69	69	63	68
Küçük Lüksler	80	72	70	67	67	68

Kaynak: “İpsos Türkiye’yi Anlama Kılavuzu” Hürriyet Gazetesi Pazar Eki. 08 Nisan 2018. s.9. Banu Tuna’nın haberi.

İnançlılık 2017 yılında %79’luk oranla çevreye duyarlılık özelliğinden sonra ikinci sırada bulunmaktadır. Çevreye duyarlılık, diğer bir ifadeyle çevrecilik ve inançlılık, 2005 yılından itibaren son 13 yılın, Türkiye’de halkın en yüksek iki tavrını göstermektedir. Çevreye duyarlılık özelliği, çevrenin korunması açısından olumlu bir özelliktir. Diğer taraftan inançlılık da Türkiye’deki halkın temel özelliğinden biridir. Ancak halkın inancı; farklı politikaların uygulanması, özellikle gerçeklerin gizlenmesi noktasında kolaylıkla istismar edilebilmektedir. Çernobil patlamasının meydana geldiği 1986 yılında halkın inancının bugünkünden az olmayacağı varsayımından hareketle, o zamanın devlet adamlarının açıklamaları, şekil-1 ve şekil-2’de olduğu gibi “Türkiye’de radyasyon var diyenler dinsizdir. Dinine, imanına inanan radyasyon var diyemez. Radyasyon haberlerinin büyütülmesi yüzünden turizmimiz de, ticaretimiz de aksadı.” ifadesi, inanç istismarına örnek olarak verilebilir.

Son olarak krize ve onun yaratacağı sonuçlara önceden hazır olunmalı, halk bilinçlendirilmeli ve zamanında doğru şekilde bilgilendirilmeli, gerekli önlemler önceden alınmalı, erken uyarı sistemleri geliştirilmeli ve krizin yol açabileceği kaotik durum başarıyla yönetilerek kriz en az hasarla atlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Bayrak, S. (2001). İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk. İstanbul: Beta
- Bektaş, Ç. (2016). İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk. İstanbul: Beta.
- CNN Türk. (2016). Son 60 yılda yaşanan en büyük nükleer felaketler. <https://www.cnnturk.com/dunya/son-60-yilda-yasanan-en-buyuk-nukleer-felaketler?page=1> (29.08.2018)
- CNN Türk. (2017). Çernobil faciası neydi, Türkiye'yi nasıl etkilemişti? <https://www.cnnturk.com/turkiye/chernobil-faciasi-neydi-turkiyeyi-nasil-etkilemisti?page=1> (29.08.2018)
- Çevre Kanunu. (1983). T.C. Resmi Gazete, 18132, 9.8.1983.
- Des Jardins, (2006). Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş. Ruşen Keleş (Çev.) Ankara: İmge
- ETKB. (2017). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2017 Faaliyet Raporu 2017. <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%252f1%252fDocuments%252fFaaliyet%2bRaporu%252f2017%2bFaaliyet%2bRaporu%2bson.pdf> (30.06.2018).
- Ertan, B. (2004). 2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye. İçinde: Yönetim Bilimleri Dergisi (1: 3) 2004 Journal of Administration Sciences. <http://ybd.dergi.comu.edu.tr/dosyalar/Ybd/2000-li-yillarda-cevre-etigi-yaklasimlari-ve-turkiye -english-language-abstr-2017-02-13-237.pdf>, (12.04.2018).
- Genç, N. (2014). Afet Yönetimi. İçinde: Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gündem DW (2018). Dünyada kim ne kadar nükleer enerji kullanıyor? <https://www.dw.com/tr/d%C3%BCnyada-kim-ne-kadar-n%C3%BCkleer-enerji-kullan%C4%B1yor/a-43238517> (27.08.2018)
- Hürriyet. (2016). Çernobil felaketinin 30. Yıldönümü. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/chernobil-felaketinin-30-yildonumu-40094658> (27.08.2018)
- Ipsos Türkiye'yi Anlama Kılavuzu. (2018). Hürriyet Gazetesi Pazar Eki, 08 Nisan 2018, s.9
- Keleş, R. (2015). 100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası. İzmir: Yakın Kitabevi
- Keleş, R. ve Hamamcı C. (1993). Çevrebilim. Ankara: İmge

- Kılıç, N. (2017). İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi 4 (1), 2017, ss. 151-179.İçinde: Çevre ve Dış Politika İlişkisi: Çernobil Kazası ve Türk Dış Politikasına Yansıması <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/293221> (27.08.2018)
- Kılıç, R. ve Urgan, N. (2016). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelmenin Ülke Ekonomisine Etkileri Ve Türkiye'nin Enerjideki Dışa Bağımlılığının Zaltılmasına Yönelik Katkıları. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/269042> (30.06.2018)
- Kutlu, RÖ. (2006). Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, Teorik Çerçeve ve Ülke Uygulamaları. Konya: Çizgi Kitabevi
- Milliyet. (2006). Fırtına Vadisi'nde santral hortladı. <http://www.milliyet.com.tr/firtina-vadisi-nde-santral-hortladi-populerbiim-884327/> (27.08.2018)
- Nükleer Enerji Dünyası. (2017). Nükleer Enerji Tarihçesi. <http://www.nukleer.web.tr/tarihce/1960s.html> (28.08.2018)
- Öztürk, B.(2010). Kriz Yönetimi Ve Örnek Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi <http://dspace.yildiz.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.11871/2343/0047364.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (26.7.2018)
- Palabıyık, H., Yavaş, H ve Aydın, M.(2010). Nükleer Enerji Ve Sosyal Kabul Sorunu: NIMBY Sendromu Üzerine Kritik Bir Literatür İncelemesi. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/194598> (27.08.2018)
- Patikaa.com, (2015). <http://www.patikaa.com/29-yil-gecti-izleri-hale-devam-ediyor/>
- Radikal. (2004).Fırtına Kurtuldu. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/firtina-kurtuldu-708165/> (27.08.2018)
- Sülün, Y. ve Sülün, S. (2007). İnsan ve Çevre. İçinde, M. Aydoğdu ve K.Gezer (Ed.). Çevre Bilimi (ss.97-124), Ankara: Arı
- TDK Büyük Türkçe Sözlüğü (2018) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5aa62fbfb52376.40620697, (12.02.2018).
- TTB. (2006). Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye'de Kanser. Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınl. https://www.ttb.org.tr/kutuphane/chernobil_06.pdf (27.08.2018)

TÜRKİYEDE YAŞANAN SİYASAL KRİZLERİN AŞILMASINDA LİDERLİK FAKTÖRÜ: DEVLET BAHÇELİ ÖRNEĞİ

Dr.Öğr. Üyesi İsmail DURSUNOĞLU
Bayburt Üniversitesi
idursunoglu@bayburt.edu.tr

Özet

Siyaset, toplumsal beklenti, talep ve sorunlara çözüm arama çabasıdır. Siyasetin en önemli özelliği, yönetme sürecinde yaşanan krizleri yine siyaset çerçevesinde aşmayı uygun görmesidir. Son yıllarda yaşanan birçok kriz, siyaset içinde ve siyasi liderlerin yaklaşımları ile çözüme kavuşmuştur. Demokrasilerde toplumsal sorunların çözüm adresi meclis ve hükümettir. Ayrıca siyasi partiler, bu kurumlara işlevlik kazandıran örgütlenmelerdir. Siyaset kurumunu pasifize eden e-muhtıra, 15 Temmuz darbe girişimi gibi süreçler ise bir sorun çözmek şöyle dursun daha büyük toplumsal ve siyasi krizler meydana getirmiştir.

Siyasi partiler, aynı düşünsel temelde hareket eden ortak amaçlar etrafında bir araya gelmiş insanların oluşturduğu yasal örgütlerdir. Siyasi partilerin en tepesinde parti organları seçilmiş genel başkan yer alır. Genel başkan, siyasi partinin vitrinidir. Türkiye’de yapılan kamuoyu araştırmalarında parti liderine göre oy verme davranışı çok önemli bir faktör olarak görülmektedir. Bu durum, liderliğin Türk siyasetinde yerini göstermektedir. Ayrıca Türk kimliğinin kültürel kodlarında da liderlik, lidere saygı ve sadakat bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de yaşanan siyasi krizlerde, meclis, hükümet, siyasi parti kadar liderin de rol üstlenmesi toplumsal bir beklentidir. Bu çalışmada, Türkiye’nin son yıllarda yaşadığı siyasi krizleri aşma konusunda bir lider profili ele alınmaktadır. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin aldığı siyasi sorumluluk ve inisiyatifler üzerinden yaşanan siyasi krizlerin nasıl çözüme kavuşturulduğu belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Siyasi Kriz, Devlet Bahçeli

THE LEADERSHIP FACTOR IN OVERCOMING THE POLITICAL CRISIS IN TURKEY: DEVLET BAHÇELİ EXAMPLE

Abstract

Politics is effort to find solutions to social expectations, demands and problems. The most important characteristic of politics is that it is appropriate to overcome crises experienced in the process of governance again within the framework of politics. Many crises that lived in recent years have been resolved within politics and solved by the approaches of political leaders. The solution of social problems in democracies is the parliament and the government. In addition, political parties are organizations that make these institutions function. Processes such as the e-memorandum and the initiative of coup d'etat on July 15 have not solved a problem but have brought more social and political crises.

Political parties are legal organizations formed by people who have gathered around common aims on the same intellectual basis. At the top of the political parties is the general elected party organs. The President is the showcase of the political party. According to the party leader, voting behavior is seen as a very important factor In public opinion surveys conducted in Turkey. This situation shows leadership in Turkish politics. In addition, there is leadership, respect and loyalty to leader in the cultural codes of the Turkish identity. Hence, the political crisis in Turkey, parliament, government, political parties take up the role of the leader is a social expectations. In this study, a leader profile to overcome the political crisis experienced by Turkey in recent years are discussed. In the study, it is stated how political crises are resolved through the political responsibilities and initiatives taken by MHP President Devlet Bahçeli.

Keywords: Leadership, Political Crisis, Devlet Bahçeli

Giriş

Tarihten bugüne insanlar kendilerini kimin ve nasıl yönettiğini veya yönetmesi gerektiğini, bir toplumda siyasal otoritenin temellerinin neler olduğunu veya olması gerektiğini tartışmışlardır. Ayrıca bazı bireylerin toplum kurallarının ve siyasetinin belirlenmesindeki istisnai etkiyi niçin ve nasıl elde ettiği, neden bu kuralları uygulayan istisnai kişiler olduğunu ve diğerlerinin bunu niye yapamadığını ele almış ve değerlendirmişlerdir (Edinger, 1976: 3). İki kişinin olduğu bir ortamda dahi karar alma ve uygulama sürecinde ortaya çıkan diğerini etkileme ve yönlendirme süreci, daha büyük topluluklarda görülmektedir. İdare etme, yönetme, kuralları uygulama gibi konularda toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği için bu durum, kaçınılmaz bir süreçtir. Her örgütsel yapıda olduğu gibi, siyasal iktidarı ele geçirme amacıyla oluşturulan ve geniş üye tabanına sahip siyasal partilerde de bir lidere ihtiyaç duyulmaktadır. Siyasal partinin hedefleri doğrultusunda destekçilerini harekete geçiren ve yönlendiren liderin, buna yönelik attığı adımlar liderlik faaliyeti olarak değerlendirilmektedir. Siyasal parti liderlerinden beklenen birçok özelliğin yanında kendisinin siyasal krizler karşısında sergileyeceği tavır seçmen tarafından yakından takip edilmektedir. Bir çözüm merkezi olarak siyasetin çözümsüz kaldığı ve siyasal sistemin tıkanıp durumlarda, liderlerin uygulayacağı politikalar kendileri açısından siyasi bir sınav niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı siyasal krizler karşısında bir lider profili ele alınmıştır. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin bu krizler karşısında attığı siyasi adımlar, liderlik ekseninde değerlendirilmiştir. Çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde lider, liderlik ve türleri, siyasal lider kavramları açıklanmıştır. İkinci bölümde ise siyasal kriz ve bu krizlerin aşılmasında Devlet Bahçeli'nin attığı adımlar ele alınmıştır. Türk siyasal hayatında son yıllarda yaşanan siyasal krizler karşısında, MHP Genel Başkanı'nın uyguladığı politikalar, siyasal açıklamaları ve aldığı pozisyonların krizlerin aşılmasına nasıl katkı sağladığı analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, bir lider profili üzerinden siyasal krizlerin nasıl aşılabildiğinin tartışılması iken, yöntem olarak siyasal açıklama ve uygulanan politikalar üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

Lider, Liderlik Ve Siyasal Lider Kavramları

Lider, başkalarını belli bir amaca yönlendiren kişi (Uygur ve Göral, 2005:125) liderlik ise belirlenen amaçları gerçekleştirmek için başkalarını etkileme ve yönlendirme süreci

şeklinde tanımlanmaktadır. Liderlik, belli amaç ve hedefleri gerçekleştirmek için bilinçli ve programlı bir şekilde insanları etkileme ve yönlendirme yeteneğidir. Lider ise bu yeteneğe ve özelliklere sahip kişidir. Sözlük anlamı itibariyle lider, *önde gelen kimse, önder*, anlamlarına gelmektedir. Lider, örgütün amaçlarına ulaşması için belli durum, zaman ve koşul altında çevresindeki kişileri teşvik eden, onlara yol gösteren, deneyimlerini onlarla paylaşan kişi; liderlik ise bu aktiviteler süreci olarak tanımlanmaktadır (Önen ve Kanayran, 2015: 43-45). Liderlik, bir nevi insanları belirlenmiş hedefler doğrultusunda yönlendirmeye ikna etme sürecidir (Bakan ve Büyükbeşe, 2010: 74). Burns’a göre ise liderlik (1978: 125), ekonomik, siyasal veya benzeri güç araçları kullanılarak, insanları daha önce belirlenmiş hedeflere ulaşmak için harekete geçirme başarısıdır. Sertoğlu’na göre (2010: 57) liderlik özellikleri şunlardır:

Tablo1: Liderlik Özellikleri

Hızlı ve doğru muhakeme	Bilimsel yöneticilik bilgi ve becerisi	Düşünceyi pratiğe çevirme
Durum kavrama yeteneği	Uyum kabiliyeti	Soğukkanlılık
Görevde titizlik	Sağduyu	Motive etme gücü
Fırsat yaratma ve bunları kullanma	Astların fiziksel ve ruhsal refahını sağlama	Taktik, operatif, stratejik düzeyde bilgi ve uygulama becerisi,
Zor olaylara göğüs germe	Maddi ve manevi cesaret	Hayal gücü
Sade tavır	Risk yükleme	Yaratıcılık
Beden dayanıklılığı	Mantıklı olma	Zihni dayanıklılık
Değişime ayak uydurma	Yenilikleri uygulama	Adaletli olma
Fırsat kararları verebilme	Çalışkanlık	Maceracı eğilim
Sezgi gücü	Araştırma	

Kaynak: Sertoğlu: 2010: 57

Lider, otorite veya iktidarı kullanan kişidir. Weber’in klasik sınıflandırmasında üç tip otorite/liderlik yer almaktadır. Bunlar sırasıyla, geleneksel, karizmatik, yasal-ussal liderliktir. Geleneksel liderlikte lider, meşruiyetini öteden beri süregelen gelenek ve bu geleneklere duyulan inançlardan almaktadır. Yönetilenlerin, karar ve emirlere koşulsuz biat ettiği görülmektedir. Ayrıca yöneticilerin yetki sınırları açıkça belirtilmemiştir. Makama değil, şahsa bağlılık söz konusudur. Karizmatik liderlikte ise iktidarın meşruiyeti bir kişinin(liderin) olağanüstü görülen yeteneklerine dayanmaktadır. Yönetilenler, liderde kutsallık, kahramanlık veya örnek alınacak bir özellik gördükleri için ona bağlanmakta ve onun liderliğini kabul etmektedir. Nitekim karizma ifadesinin “tanrı vergisi” olan anlamı da buna işaret etmektedir. Ancak özellikle belirtilmesi gereken husus, liderin ilgili özelliklere sahip olmasından ziyade halkın buna inanması daha önemlidir. Son olarak yasal-ussal veya bir başka ifadeyle rasyonel liderlik ise, iktidarı kullanan kişi veya kişilerin, meşruiyetini herkes için bağlayıcı olan kurallardan almasıdır. Kısaca meşruiyetin kaynağı hukuktur. Yöneticilerin iktidara gelişi, görev

ve yetkileri, iktidardan uzaklaştırılması bütün bunlar daha önce belirlenen yasalar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Günümüz modern dünyada otorite/liderlik türlerinin büyük bir çoğunluğu bu şekildedir (Kapani, 2010: 96:99). Önen ve Kanayran ise (2015: 46-47) yaptıkları çalışmada, liderlik türlerini şu şekilde sınıflandırmışlardır:

a) Otoriter Liderlik: Bu liderlik modelinde, lider sahip olduğu özellikleri bir baskı unsuruna dönüştürerek çevresini zor ve şiddet kullanarak yönetme eğilimindedir. Liderlikte katı kurallar vardır ve muhalif görüşlere yer verilmemektedir (Yeo, 2006: 65). Karar alma ve uygulama sürecinde tek yetkili kişi otoriter liderdir ve gücün paylaşılması söz konusu değildir. Lider, kayıtsız şartsız emirlerine uyulmasını bekleyen bir kişidir (Newstrom ve Davis, 1993: 227).

b) Serbest (Laissez-Faire) Liderlik: Serbest liderlikte, liderden çok örgüt üyeleri ön plandadır. Lider, belirlenen amaçlara ulaşmak için yürütülen çalışmalarda üyelere kaynak sağlama ve süreci koordine etme gibi sınırlı bir görev yetkisine sahiptir. Sorumluluk, paylaşım ve değerlendirme liderden çok örgüt üyeleri ile ilgili kavramlardır.

c) Katılımcı veya Demokratik Liderlik: Lider, örgüt çalışmalarında insan ilişkilerine azami derecede önem vererek onların motivasyonunu desteklemektedir. Astları üzerinde baskı kurmayan ve onları, planlama, karar alma ve örgütlenme süreçlerine dahil eden bir lider profili söz konusudur (Thompson, 1998: 32). Bakıldığında bu modelin, yukarıdaki iki modelin ortasında yer aldığı söylenebilir.

d) Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik: Liderin, yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyo-psikolojik faktörleri doğru analiz edebildiği bir modeldir. Bu değişimlere göre, örgüt hedeflerini revize edebilen, bu doğrultuda çalışanlarla etkileşim içinde olabilen ve onların motivasyonlarını güçlü tutabilen bir liderlik söz konusudur.

e) Vizyoner Liderlik: Geleceğe yönelik öngörülerini güçlü olan ve bu şekilde örgüt amaçlarını o doğrultuda oluşturan lider modelidir. Somut, ulaşılabilir ve örgütü ileriye taşıyacak olan hedeflere ulaşmak için üyelerini ve çevresini buna inandıran ve bu yönde motive eden bir liderlik anlayışıdır. Liderin vizyonuna gönüllü bağlanma (Cook vd, 1997) üzerinden bir liderlik inşa edilmektedir.

Toplum içinde bazı kişiler, sosyal ve siyasal bir olgu olan liderlik vasıflarına sahiptirler. Bu vasıflar o kişilerin, diğerlerinden farklı bir konumda yer almasını, karar alma ve uygulama sürecinde ön plana çıkmalarını sağlamaktadır (Özel, 2009: 172). Kısacası lider olma ve liderlik yapma durumu ortaya çıkmaz. Bu noktada özellikler, davranış ve durum yaklaşımı gibi üç çeşit liderlik yaklaşımı bulunmaktadır. Özellikler yaklaşımı, liderin sahip olduğu özellikleri referans alan ve liderlikte bunların etkili olduğunu belirten yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, liderin sahip olduğu kişisel özellikler ön plana çıkmakta ve kişinin doğuştan lider olduğu varsayımı sıkça dillendirilmektedir. Kişisel özellik ve yetenekler arasında üstün fiziki görünüm, bilgi ve zeka, yaratıcılık, dürüst ve güvenilir olma, iş bitiricilik ve sorumluluk alma, sosyal ve katılımcı ruha sahip olma gibi özellikler sıralanmaktadır. Davranışsal yaklaşımda ise liderin kişisel

özelliklerinden daha çok liderlik sürecinde sergilediği davranışlar değerlendirilmektedir. Liderin astlarıyla ilişkisi, yetki paylaşımı, motive etme becerisi vb. davranışlar bu çerçevede ele alınmaktadır. Son olarak durumsallık yaklaşımında, koşullara ve konjonktüre göre liderlik profilinin ve anlayışının değişebilirliği söz konusudur (Önen ve Kanayran, 2015: 48-49). Özellikler yaklaşımında liderin taşıması gereken özellikler fiziksel, zeka-yetenek, kişilik, sosyal özellikler, işe dönük özellikler şeklinde ele alınırken, yaklaşım, liderlik sürecini, liderin taşıdığı özellikler üzerinden değerlendirdiği için eleştirilmiştir. Çünkü yapılan çalışmalarda etkin ve başarılı liderlerin özellik itibarıyla zayıf olabildiği, örgüt içinde özellik bakımından liderden daha iyi kapasiteye sahip olmasına rağmen lider olamayan kişilerin olduğu örneklerle rastlamak mümkündür (Bakan ve Büyükbeşe, 2010: 74). Dolayısıyla günümüzde özellikler yaklaşımından ziyade davranışsal yaklaşımı öne çıkarmak gerekmektedir. Çünkü davranışsal yaklaşım aynı zamanda “lider nasıl olunur?” sorusuna cevap verebilmektedir.

Liderlik, daha çok işletme ve örgüt çalışmalarında ele alınan bir kavramdır. Ancak siyasal alanda da bu kavram, parti lideri olarak değerlendirilmektedir. Parti lideri, örgütlü bir yapının başında bulunan ve bu yapıyı yöneten kişidir. Nitekim, siyasal partiler, iktidar olma amacı taşıyan ve aynı siyasi görüşe sahip kişilerin oluşturduğu örgütsel yapılardır. Siyasal liderlik, bir siyasi hareketin veya partinin, amaçları için yandaş kazanmak ve kazanılan yandaşları ilgili hedeflere ulaşmak için organize etme, motive etme, yönetme ve yönlendirme sürecidir. Bu sürecin başında yer alan kişi ise siyasal liderdir. Siyasal lider, örgütün yani siyasal partinin amacına ulaşabilmesi için, çevresini bu doğrultuda ikna edebilme, başarıya inandırabilme ve bu kişilerin partiye-lidere bağlılığını artırabilme yeteneğine sahip olmalıdır. Çünkü işletme/örgüt liderliğinde olduğu gibi yönettiği kişiler üzerinde ücret, işten çıkarma, izin, maaş artırma gibi ödüllendirme veya cezalandırma yöntemleri olmadığından dolayı siyasal lider, ikna ve inandırma, buna bağlı olarak da oluşturabileceği sevgi, saygı, sadakat dışında kullanabileceği bir araç bulunmamaktadır. Bu nedenle siyasal lider, kişilik ve iletişim becerisi açısından oldukça yüksek düzeyde bir kapasiteye sahip olmalıdır (Özgül, 2015: 151-152).

Siyasal parti lideri, destekçileri açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, seçmenin nasıl bir lider istediği, liderden neler beklediği ve nasıl bir lideri destekleyecekleri kamuoyu araştırmaları ile ele alınmaktadır. Günümüzde seçmen eğilimlerine bakıldığında siyasal liderin partinin bile önüne geçtiği (Yıldız, 2002: 81) görülmektedir. Özellikle ideolojik temeli güçlü olmayan siyasal partilerde bu durum daha fazla göze çarpmaktadır. Bu nedenle siyasal lider, her şeyden önce içinde bulunduğu toplumu iyi tanımalı, toplumsal talepleri bilmeli, kendisini bunları karşılayacak kişi olarak tanıtmalı ve toplum karşısında kendini sürekli yenilemelidir. Liderin taşıdığı özellikler, tüm parti teşkilatı ve partililer için referans imaj olmalıdır. Günümüzde kitle iletişim araçlarının etki alanı göz önüne alındığında sürekli toplum önünde olan lider, giyimine dikkat etmeli, retorik iyi bilmeli ve güzel konuşmalıdır (Erzen, 2012: 72). Parti liderinin kişilik özellikleri, siyasi performansı ve fiziksel görünümü de oldukça önemlidir. Bu özellikler, liderlik imajı ile yakından ilgilidir. Bu nedenle lider, güçlü, iş bitirici, vizyon sahibi, hatip, zeki, çalışkan, mütevazı, güvenilir, hoşgörülü vb. olumlu özelliklere sahip olmalı; yalancı, güvenilmez, bencil, ileri görüşlülükten yoksun gibi nitelikler taşımamalıdır (Anık, 2000: 181). Ayrıca bir siyasi liderlerde şu özellikler bulunmalıdır.

- Dürüst ve güvenilirlik
- Fiziksel özellik
- Hitabet ve iletişim gücü
- İleri görüşlülük
- İlgi ve bilginin yönetimi
- Hata ve eksikleri değerlendirme
- Cesaret ve kararlılık
- Hakim ve hakem olma becerisi
- Hesap verebilme ve sorumluluk üstlenme
- Risk alma ve kriz çözme

Siyasal alana özgü bir kavram olarak siyasal liderlik, siyasal sistemde etkin olabilecek şekilde, takipçileri tarafından lider olarak görülen kişi ya da kişilerin, onlar üzerinde yönlendirici etkiye sahip olma ve siyasi gücü ele geçirme, sürdürme, koruma davranışları sergileme sürecidir. Bir siyasi lider, destekçilerini parti amacına göre motive edebilmeli, hedefler uğruna mücadele etmelerini sağlamalı, teşkilatın bütünlüğünü koruyabilmeli ve tüm öğeler üzerinde otorite sağlayabilmelidir. Ayrıca, üyeler ve destekçilerle duygusal bağ kurabilmeli, topluluğun inanç ve düşüncelerini temsil edebilmeli, tüm farklılıkları bütünü içinde varlıklarını koruyabileceklerine inandırmalıdır. Bütün bunlarla beraber lider, bazı kişisel özelliklere sahip olmalıdır (Komsuoglu, 2003: 1935).

Bir partinin iktidarı elde edebilmesi için yeterli sayıda seçmen desteğini alması gerekir. Bu destek için de parti lideri önemli bir etkidir. Liderden beklentiler ve liderde aranan özellikler farklı çalışmalarda farklı sonuçlar göstermiştir. Bu sonuçlar arasında seçim tecrübesi, güvenilirlik, yaşam deneyimi, vaatlerin yerine getirilmesi, dürüst olma, ahlaki yapı, çözüm bulma, seçmen beklentilerini kavrayabilme, saygınlık ve etki gücü gibi öğeler yer almaktadır. (Polat ve Külter: 8-11).

Siyasal parti lideri, partinin değerlerini ve politikalarını temsil eden kişidir. Seçmen gözünde partinin yüzü, temsilcisi ve en yetkilisi olarak görülmektedir. Hatta bazı seçmenler için lider, partinin önünde görülen partiye güç kazandıran veya kaybettiren bir etken olarak değerlendirilmektedir. Seçmen davranışlarında, partiden çok lideri iktidara taşıma gayesi bu durumu açıklamaktadır. Siyasal lider meşruiyet temelinde saygın, bir otorite ve yaptırım gücüne sahip, siyasi olayları kavrama, anlama ve anlamlandırma becerisi olan kişidir. Bu nedenle siyasal liderin herhangi bir konuda nasıl bir değerlendirme yapacağı, nasıl bir politika belirleyeceği ve nasıl bir yol haritası çizeceği gerek parti teşkilatı gerekse seçmen açısından dikkatle takip edilmektedir. Liderin herhangi bir konudaki yaklaşımı, tepeden tabana kadar partililer üzerinde etkili olmaktadır. Siyasal kampanya süreçlerine bakıldığında da liderin, parti kimliği, ideoloji ve parti programının önünde yer aldığı görülmektedir. Günümüzde parti lideri, seçmenin değerlendirme yapacağı ilk faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Eğer seçmen, parti liderini beğeniyorsa, partisine, parti kurmaylarına, parti programına, vaat ve icraatlarına yönelik bir tanıma çabası içerisine girecek aksi durumda başlangıçta siyasal kampanya sürecine kayıtsız

kalacaktır. Kısacası lider, bir noktada başında bulunduğu siyasal partinin vitrinini oluşturmaktadır (Dursunoğlu, 2018: 110-112).

Siyasi Krizler Ve Bir Lider Profili Olarak Devlet Bahçeli

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Türk siyasal hayatının önemli liderlerinden biridir. Osmaniye doğumlu olan Bahçeli, yükseköğrenimini Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde yapmıştır. Üniversite eğitimi sürecinde, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Ülkücü Maliyeciler ve İktisatçılar, Üniversite Akademi ve Yüksekokullar Asistanları Derneği gibi örgütlenmelerde görev almıştır. 1972 yılında İktisat bölümünde asistan olarak akademik kariyerine başlamıştır. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümünde Doktorasını tamamlayarak Doktor (Dr) unvanı kazanmıştır. 1980 darbesi sonrasında tutuklanan ülkücüler arasında yer almıştır. 1987 yılında, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in çağrısı üzerine öğretim üyeliğinden istifa ederek, 1980 sonrası MHP çizgisinde kurulan ve daha sonra MHP adını alan Milliyetçi Çalışma Partisinde (MÇP) görev almıştır. Bu süreçte, genel sekreterlik ve genel başkan yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. Alparslan Türkeş'in ölümü üzerine 6 Temmuz 1997'de yapılan MHP 5. olağanüstü kongrede Genel Başkanlığa seçilmiştir. 18 Nisan 1999 seçimlerinde yaklaşık %18 oy oranı ile partisini ikinci sıradan meclise taşımıştır. Kurulan DSP-MHP-ANAP hükümetinde Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenmiştir.¹ MHP Genel Başkanlığı'nda girdiği seçimlerde -yaklaşık olarak- sırasıyla şu sonuçları almıştır. 3 Kasım 2002:%8 (meclis-dışı), 2007:%14, 2011:%13, 2015(Haziran):16, 2015(Kasım):%12 ve 2018:%11¹

Kriz; sağlık, ekonomi, toplum, hukuk, siyaset vb hayatın birçok alanında görülmektedir. Kriz, her şeyden önce çözülmesi gereken bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Kelime anlamı itibariyle, *bozulma, kötüye gitme, bunalım, tıkanma, tehdit* gibi anlamları taşımaktadır. Siyasal kriz, devlet sorunlarıyla ilgili konularda, siyasal parti veya liderlerin uzlaşa sağlayamadığı, konunun parlamento dışına taşmasıyla beraber, yasal çerçevede ortaya çıkan ve seçim sistemlerinden, toplumsal beklentilere, anayasa değişikliklerin yönetim sistemi tartışmalarına kadar birçok alanda görülen çözümsüzlük ve sıkıntılardır. Siyasal krizler, toplumsal sorun ve beklentilere çözüm bulma adresi olarak görülen ve bu amaçla temsilcileri seçilen siyasal partilerin, yaşanan gelişmeler karşısında bir sonuç elde edememe sürecidir. Krizler, toplum tarafından yakından takip edildiği gibi, toplumun siyasal sisteme olan güvenini de etkilemektedir. Çatışma ve şiddete evrilen siyasal krizler, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi zedelemektedir. Bu süreç, toplumun yönetimi reddetmesine kadar uzanabilir. Yönetimin meşruiyetinin sarsılmasını veya ortadan kalkmasını dahi sağlayabilir (Kantar vd., 2018: 10). Bu nedenle siyasal krizlerin çözümü, siyasete güvenin yanında siyasi sürecin devamlılığı açısından da son derece önemlidir. Türkiye son yıllarda siyasal alanda birçok kriz yaşamış ve bunları bir şekilde aşma başarısı göstermiştir. Yaşanan krizlerde siyasal partilerin ve parti liderlerinin aldıkları risk ve üstlendikleri sorumluluk siyasi hafızada yer edinmiştir. Bu liderlerden biri de MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'dir.

Devlet Bahçeli'nin siyasal krizlerin aşılmasına yönelik ilk kararı, 1999 yılında kurulan ve kendisinin de Başbakan Yardımcılığı görevini üstlendiği DSP-MHP-ANAP hükümetini erken

seçime taşınmasıdır. Koalisyon hükümetinde yaşanan ilk kriz, 13 Şubat 1999 yakalanıp Türkiye'ye getirilen terörist başının idamına yönelik tartışma olmuştur. Bu gelişme, Türkiye'de milliyetçilik ideolojisini güçlendirmiş ve buna bağlı olarak MHP'yi meclise taşımış ayrıca toplumsal bir beklenti olarak idamı gündeme getirmiştir. Ancak AB müzakere süreci nedeniyle hükümetin diğer ortakları bu duruma sıcak bakmamaktadır. Daha sonra 19 Şubat 2001'de MGK'da yaşanan kitapçık krizi ve ardından gerçekleşen ekonomik kriz, 2002'de Ecevit'in yaşadığı sağlık sorunları ve partisinin bölünmesi, toplumsal ve ekonomik bir krizin ötesinde siyasal bir kriz ortaya çıkarmış ve hükümetin görevini sürdürmesini güçleştirmiştir. Nitekim ekonomiyi düzeltmek için göreve getirilen Kemal Derviş'in 10 Mayıs 2002'de *"sorun artık ekonomik değil siyasi, seçim tarihinin belirlenmesi gerek"* şeklinde yaptığı açıklama bu durumu özetlemektedir. Hükümetin siyasal ve ekonomik krizi göğüsleme inanç ve imkânının kaybolduğunu gören MHP Genel Başkanı ise 7 Temmuz 2002'de Bursa'da katıldığı bir etkinlikte erken seçim çağrısında bulunmuş daha sonra bunu yazılı olarak kamuoyuyla paylaşmıştır.¹ Bahçeli, yaptığı açıklamada erken seçim sürecine girildiğini belirterek, *"Türkiye'nin gündemine bilinçli olarak taşınan siyasi belirsizlik ve yönetim boşluğu tartışmaları giderek tırmandırılmış ve ekonomik ve siyasi istikrarı hedefleyen bir kampanya başlatılmıştır"* ifadelerini kullanmıştır.¹ Bu ifade, yaşanan sürecin sadece bir ekonomik kriz olmadığını ve siyasal bir krizi de içinde barındırdığını göstermektedir. 3 Kasım 2002 erken seçimlerinde, daha önce hükümette görev alan üç parti de meclis dışında kalmış ve yeni kurulan bir parti olarak AK Parti tek başına iktidara gelmiştir. Devlet Bahçeli'nin bu süreçte üstlendiği sorumluluk ve uyguladığı politika kendisinin ve partisinin güç kaybetmesine yol açmışsa da Türkiye'de daha büyük siyasal, ekonomik ve toplumsal kriz yaşanmasının önüne geçmiştir.

Türkiye'de yaşanan bir başka siyasal kriz 11.Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ortaya çıkan 367 krizi ve buna bağlı olarak verilen e-muhtıradır. 2007 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolması üzerine siyasetin yeni gündemi Cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. Bu süreçte, Yargıtay Eski Başsavcısı Sabih Kanadoğlu tarafından *"meclisteki oylamaya 367 kişinin katılması gerekir"* şeklinde bir yorum yapılmıştır. Bu yorum, CHP ve diğer muhalif çevrelerce desteklenmiştir. Meclisteki oylamaya CHP'nin yanında, grubu bulunan ANAP ve DYP'de katılmamıştır. İlk turda 361 parlamenterden 357'sinin oyunu alan Abdullah Gül cumhurbaşkanı seçilmiştir. CHP, oylamayı Anayasa mahkemesine taşımış ve mahkeme yapılan seçimi iptal emiştir. Ayrıca ilk tur seçimlerinin yapıldığı gün akşam saatlerinde TSK, resmi sayfasından yayınladığı bir bildiri ile tartışmalarda taraf olduğunu, laikliğin kesin savunucusu olarak kendini konumlandığını, gereken uyarılar dikkate alınmazsa üzerine düşen görevi yerine getirmekten çekinmeyeceğini belirtmiştir. E-muhtıra olarak tarihe geçen bu bildiri, siyasal iktidar tarafından tepkiyle karşılanmış ve erken seçim kararı alınmıştır. 22 Temmuz 2007 seçimlerinde AK Parti %46,5 oy oranı ile tek başına iktidar olurken, CHP'nin yanı sıra MHP'de %14,2 oy oranı ve 71 milletvekili ile meclise girmiştir. Gündem yeniden cumhurbaşkanlığı seçimine geldiğinde Devlet Bahçeli partisinin meclisteki oylamaya katılacağını kamuoyu ile paylaşmıştır. Yaptığı açıklamada *"eğer konu Anayasa Mahkemesi'nin son kararına göre 367 sayısı açısından değerlendiriliyorsa MHP cumhurbaşkanlığı seçiminde orada olacaktır"* ifadelerini kullanmıştır. Böylelikle yaşanan siyasal kriz aşılmış ve Abdullah Gül 11.Cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya çıkmıştır.¹ Yaşanan

bu kriz, aynı zamanda Türkiye’de hükümet sistemini tartışmaya açmış, meclis içinden seçilemeyen Cumhurbaşkanının, 2007 referandumu ile doğrudan halk tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durum parlamenter sistemde önemli bir gedik açarken başkanlık sisteminin de önünü açmıştır.

7 Haziran 2015 genel seçimleri, on yılı aşkın süredir tek başına iktidar görevi üstlenen AK Parti’nin bu gücü kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye’nin yeni gündemi koalisyon hükümetleri ve kimlerin hükümeti kuracağı üzerine yoğunlaşmıştır. Seçim akşamı CHP sözcüsü Haluk Koç’un yaptığı açıklamalar yeni sürecin ilk işaretleri olmuştur. Koç yaptığı basın açıklamasında *“ilk kez 13 yıldır gittikçe baskıcı yönetim anlayışına dönüşen iktidar bugün sandık başında düşürülmüştür. Bu seçimlerin asıl galibi demokrasidir, Türkiye’dir. Bu seçimin asıl kaybedeni Recep Tayyip Erdoğan’dır. Türkiye kazanmıştır, Recep Tayyip Erdoğan kaybetmiştir. İktidardan millet tarafından düşürülmüştür. Sayın Erdoğan siyaseten şu an sorgulanan bir boşluktadır. Sayın Kemal Kılıçdaroğlu ve CHP, hükümeti kurabilecek en önemli aktör haline gelmiştir”* ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca Koç, AK Parti ile koalisyon yapılacak mı sorusuna *“sayın Kılıçdaroğlu ifade etmiştir. Ak Parti ile bir araya gelme ihtimalimiz yoktur”* cevabını vermiştir.¹ Yukarıdaki ifadelere bakıldığında öncelikle büyük koalisyon denebilecek AK Parti-CHP hükümetinin daha ilk günden kurulma ihtimalinin olmadığı söylenebilir. Ayrıca Ak Parti Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu olmasına rağmen, seçim sonuçlarının daha önce halk tarafından seçilmiş Cumhurbaşkanı üzerinden yorumlanması ileride yaşanacak olan meşruiyet krizinin de ipuçlarını vermektedir. CHP kanadından gelen açıklama sonrası, ikinci alternatif olarak AK Parti-MHP hükümetinin kurulması toplumsal bir beklenti haline gelmiştir. Yine CHP-MHP-HDP muhalefet hükümeti, dışardan HDP destekli CHP-MHP hükümeti veya dışardan MHP destekli CHP-HDP hükümeti muhalif çevrelerce dillendirilmeye başlanmıştır. Bütün bu ihtimallerde MHP’nin kilit parti pozisyonunda olduğu görülmektedir. Yani eğer bir hükümet kurulacaksa -Haluk Koç’un açıklamalarından sonra- bu, ancak MHP’nin onay ve rızasına bağlı hale gelmiştir. Ancak yukarıdaki ihtimallerden HDP’nin içinde yer aldığı veya dışardan destek verdiği bir hükümetin kurulmasına, MHP çevrelerince bu partinin terör uzantısı bir parti olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Böylelikle seçim sonuçlarına yönelik tek ihtimal AK Parti-MHP hükümeti olmuştur. Bu noktada Devlet Bahçeli ve MHP’nin takınacağı tavır merakla beklenirken seçim akşamı Devlet Bahçeli’nin yaptığı açıklama bu ihtimali de ortadan kaldırmıştır. Bahçeli, seçim meydanlarının devamı niteliğinde AK Parti’ye ağır eleştirilerde bulunurken Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın *“ya anayasal sınırlara çekilmesi ya da istifa etmesi gerektiğini”* belirtmiştir. Yeni süreçle ilgili olarak bir başka alternatif hükümet modeli olarak AK Parti-HDP hükümeti kurulması gerektiğini, bunun çözüm sürecinin bir gereği ve sonucu olduğunu açıklamıştır. Daha büyük bir koalisyon isteniyorsa da AK Parti-CHP-HDP hükümetini işaret etmiş, Türk milletinin kendisine her şart ve koşulda muhalefet görevi verdiğini belirtmiştir. Son olarak, eğer bir hükümet kurulamayacaksa erken seçime gidilmesi gerektiğini açıklamıştır. Devlet Bahçeli’nin 7 Haziran seçimleri sonrası takındığı bu tavır, gerek parti içinde gerekse toplum nezdinde anlamlandırılmamış ve eleştirilmiştir. Hükümette yer alma hatta Başbakan olma teklifini reddeden Bahçeli’nin bunu nasıl bir siyasi öngörü ile yaptığı bugün dahi tartışılmaktadır. Ancak bu konuda bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Özellikle çözüm süreciyle ilgili yaşanan fikir ayrılıkları nedeniyle kurulması muhtemel olan AK Parti-

MHP hükümetinin siyasi ömrünün çok kısa olacağını düşünmektedir. Diğer alternatifler ise, HDP'yi bir şekilde iktidara taşımakta bu durum ise oldukça tehlikeli ve kabul edilemez görülmektedir. Ayrıca, bu seçim sonucu sadece AK Parti üzerinden değil yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan üzerinden de değerlendirilmektedir. Yani AK Parti'nin hükümetten düşmesinin yanında seçilmiş Cumhurbaşkanı'nın meşruiyeti de sorgulamaya açılmıştır. Kurulacak herhangi bir hükümette, bu meşruiyet krizinin ve kendisi de halk tarafından seçilmiş olduğundan Cumhurbaşkanı-hükümet arasında yaşanacak yetki krizinin faturası topluma yansiyacaktır. Dolayısıyla yaşanan siyasi kriz (hükümet kurma) daha büyük krizlere neden olacaktır. Bu açıdan yeni bir seçim kaçınılmaz olarak görülmektedir. Bu seçim, taraflardan birinin lehine sonuçlandığında olası siyasal krizin (Cumhurbaşkanı-hükümet) önüne geçilecektir. Bu açıdan bakıldığında Devlet Bahçeli'nin 7 Haziran sonrası takındığı tavır ve erken seçim çağrısı, Türkiye'de yaşanması muhtemel olan siyasal ve toplumsal krizlerin önüne geçmiştir. Özellikle hükümetin kurulamadığı, 7 Haziran ve 1 Kasım seçimleri arasında yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmeler bu varsayımı desteklemektedir.

Türkiye'de 2007 yılında yapılan referandumla birlikte Cumhurbaşkanını doğrudan halkın seçmesi ve 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın bu şekilde seçilmesi, parlamenter sistemi zedeleyen ve Başkanlık sisteminden izler taşıyan bir fiili durum ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte diğer muhalefet partileri gibi MHP'de sık sık Cumhurbaşkanına yönelik yasal sınırlar hatırlatmasında bulunmasına rağmen, parlamenter sistemi referans alan anayasanın, yeni fiili durum karşısındaki pozisyonu sürekli tartışılmıştır. Bu süreçte ya Cumhurbaşkanını yeniden meclisin seçtiği parlamenter sisteme dönecek ya da halkın doğrudan seçtiği Cumhurbaşkanının meşruiyetine uygun başkanlık sistemine geçilecektir. MHP, başkanlık sistemine karşı olmasına rağmen, 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan FETÖ darbe girişimi sonrası devletin bekasını gerekçe göstererek bir an önce fiili durumun yasal hale dönüştürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Devlet Bahçeli 11 Ekim 2016 yılında yaptığı grup konuşmasında Erdoğan'a yönelik "*başkanlık önerisini meclise sunması*" çağrısında bulunmuştur. Bu çağrıyı da "*fiili duruma hukuki boyut kazandırmak gerek*" şeklinde açıklamıştır. Yaşanan fiili ve hukuki durum tartışması sonrası MHP desteği ile birlikte Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemimin önü açılmış ve 16 Nisan referandumuyla hükümet sistemi değişmiştir. Böylelikle siyasal alanda yaşanan veya yaşanması muhtemel olan meşruiyet krizi (Cumhurbaşkanı-hükümet) aşılmıştır. Ayrıca aynı siyasal çizgide olsa bile Cumhurbaşkanı ve hükümet arasında yaşanması muhtemel olan çift başlılık ve yetki karmaşası da ortadan kaldırılmıştır.

16 Nisan referandumundan sonra hukuki açıdan Cumhurbaşkanlığı sistemine geçen Türkiye, fiili olarak siyasi kurumlarını buna uygun biçimde dizayn etmesi için Kasım 2019 seçimlerini beklemesi gerekmektedir. Bu süreç aynı zamanda siyasi geçiş ve belirsizlik süreciydi. Siyasal bir kriz olarak değerlendirilmese de bir icraat merkezi olarak siyaset kurumunu, negatif açıdan etkilemekteydi. 8 Ocak 2018 tarihinde Cumhurbaşkanı adayı çıkarmayacaklarını açıklayan Bahçeli, 17 Nisan 2018 tarihinde ise erken seçim çağrısında bulundu. Bahçeli yaptığı açıklamada, Türkiye'nin çok önemli problemleri olduğunu ve bunları aşması için yeni hükümetin bir an önce işbaşı yapması gerektiğini, "*seçim sürecine giden yolda*

toplumsal, siyasal ve ekonomik dinamikleri etkileyen çok sayıda menfi faktörün yeşerdiğini” belirtmiştir. Ayrıca sistem tartışmalarıyla 2019 Kasım’ına ulaşmanın oldukça güç olduğunu açıklamıştır. Bahçeli’nin bu çağrısı ittifakın diğer kanadı olan ve hükümette bulunan AK Parti tarafından desteklenmiş ve yapılan görüşmelerde 24 Haziran 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği genel seçimleri yapılmıştır. Bahçeli’nin erken seçim çağrısını siyasal bir krizi aşma olarak değerlendirmekten ziyade siyasal belirsizliği ortadan kaldıran bir hamle olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu yönüyle yaptığı siyasi çağrı, bu süreçte (Kasım 2019’a kadar) yaşanacak olan siyasal, ekonomik ve toplumsal krizler karşısında yeni işbaşı yapmış bir hükümeti hazır bulundurmıştır. Ayrıca erken seçim olmasa Mart 2019’da yapılacak yerel seçimlerde, kurulan cumhur ittifakının yara alabileceği ve bunun da Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği seçimlerine yansiyabileceği öngörüsüyle de bu çağrıyı yaptığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında siyasal krizlere yol açabilecek bir ittifak çatırdamasının da önüne geçmiş bulunmaktadır. Bütün bu gelişmeler Devlet Bahçeli’nin son 18 yılda siyasete yön veren ve Türkiye’de siyasal krizlerin aşılmasına yardımcı olan veya siyasal krizlerin yaşanmasına engel olan politikaları olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç

Lider, yönetim ve siyaset literatüründe sıkça kullanılan bir kavramdır. Lider başkalarını etkileme yönlendirme yeteneğine sahip kişi olarak tanımlarken, liderin ortaya koyduğu davranış süreci ise liderlik olarak kabul edilmektedir. Liderlik daha açık bir ifadeyle örgütün amaçlarına ulaşması için, örgüt üyelerini bu doğrultuda etkileme, motive etme, yönetme ve yönlendirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Liderlik, aslında toplumun her alanında görülmektedir. Çünkü yöneten ve yönetilen ilişkisinin olduğu her yerde lider ve liderlik söz konusudur. Demokratik sistemlerde iktidarı ele geçirme amacı taşıyan ve bu doğrultuda faaliyet gösteren siyasal partilerde de lider bulunmaktadır. Siyasal parti lideri teşkilat tarafından seçilen, örgüte hakim, partisini iktidara taşıma gayesi taşıyan kişidir. Bu kişinin seçmen nezdinde tercih edilebilmesi için bir takım liderlik vasıfları taşıması gerekmektedir. Çünkü yapılan araştırmalarda seçmen davranışlarını etkileyen en önemli faktörlerin başında parti lideri gelmektedir. Lider, fiziksel açıdan iyi bir görünüme sahip, hatip, sorumluluk alabilen, icra ve ikna yeteneği bulunan, iletişimi güçlü, otorite sahibi, güvenilir vb. bir kişi olmalıdır. Liderden beklenen, toplumsal talep ve beklentilere cevap verebilmesi, buna yönelik politika belirlemesi, bunları uygulaması ve nihayetinde çözüme kavuşturmasıdır. Siyasal parti liderinden beklenen bir diğer özellik ise siyasal krizleri çözme becerisidir.

Siyasal kriz, toplumsal beklenti ve sorunları çözme adresi olarak değerlendirilen siyaset kurumunda yaşanan çözümsüzlük ve tıkanma sürecidir. Siyasal krizlerin siyaset mekanizması tarafından aşılamadığı durumlarda nelerin olabileceği Türk siyasal tarihinde defalarca tecrübe edilmiştir. Bunun en son örneği 367 krizi ve sonrasında TSK tarafından kaleme alınan e-muhtıradır. Bu nedenle siyasetin birinci amacı, herhangi bir soruna yönelik çözüm bulmak ve bu çözümün adresi olarak da meşruiyeti halk olan parlamento ve hükümeti adres göstermek olmalıdır. Siyasal krizlerin aşılmasında siyasal partilere ve onların liderlerine önemli görevler düşmektedir. Çünkü siyasal sistemin sürdürülebilirliği için buna ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye’de son yıllarda yaşanan siyasal krizler karşısında MHP Genel Başkanı Devlet

Bahçeli'nin aldığı pozisyon ve uyguladığı politikalar gerek parti içinden gerekse toplumun bazı üyeleri tarafından eleştirilmiş ancak bazı çevrelerce de takdirle karşılanmıştır. 1999 seçimleri sonrası kurulan hükümetin, başta ekonomik olmak üzere, siyasi ve toplumsal krizlere karşı başarısız olması ve hükümetin devamlılığının tehdit altına girmesi karşısında erken seçim kararı alması ve bunu hükümetin diğer üyelerine dayatması, yaşanan siyasal krizin aşılmasının önünü açmıştır. Ardından 2007 seçimlerinden sonra Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde mecliste bulunarak 367 krizinin aşılmasına katkı sunmuştur. 7 Haziran sonrası yaşanan belirsizlik ve parti pozisyonları nedeniyle kurulacak bir koalisyon hükümetinin kısa süreli olma olasılığının güçlü olduğu bir süreçte erken seçim çağrısında bulunarak siyasal krizin aşılmasını ve olası koalisyon hükümetlerinde çıkabilecek krizlerin önlenmesini sağlamıştır. 15 Temmuz sonrası, daha önce kendisinin de karşı olduğu başkanlık tartışmalarıyla ilgili yeni bir siyaset izlemiştir. Bu süreçte Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiyle oluşan çift meşruiyet sorunu karşısından fiili durumu yasal hale getirme çağrısında bulunmuştur. Parlamenter sistem olmaktan çıkmış ancak hukuki açıdan başkanlık sistemi de olmayan yeni sistemin referandumla birlikte yeni bir kimlik kazanmasını sağlamıştır. Böylelikle yaşanan ve yaşanması muhtemel olan hükümet krizlerinin önüne geçilmiştir. Son olarak anayasa değişikliği sonrası hukuki boyut kazanan Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin bir an önce hayata geçirilmesi, toplumsal, ekonomik ve siyasal kriz ve kaosa karşı ön alınması, ayrıca kurulan ittifakın yerel seçimlerde zedelenmemesi için erken seçim çağrısında bulunmuştur. Bu çağrı AK Parti kanadından destek bulmuş ve 24 Haziran seçimleri ile Türkiye fiili olarak yeni hükümet sistemi ile tanışmıştır. Bütün bu gelişmeler, Devlet Bahçeli'nin Türk siyasal hayatına yön veren politikaları olarak görülmektedir. Bu politikaların siyasal anlamda sonuçları her ne kadar kendisine veya partisine olumlu şekilde yansımamış da olsa (son politika hariç) bu çalışma açısından değerlendirildiğinde ilgili siyasi adımların yaşanan veya yaşanması muhtemel olan siyasal krizlerin aşılmasına veya engellenmesine katkı sağladığını ifade etmek gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Anık C., (2002), Siyasal İkna, 2.Baskı, Ankara: Vadi Yayınları
- Bakan İ. ve Büyükbeşe T., (2010), Liderlik “Türleri” Ve “Güç Kaynakları”na İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12 (19): 73-84
- Burns, J.M., (1978). Leadership, New York: Harper & Row Publishers,
- Cook C.W., Philip, L., Hunsaker, R. and Coffey, E. (1997), Management and Organizational Behavior, McGraw Hill Book Com Chicago, USA
- Dursunoğlu İ., (2008), Siyasal Davranış, İmaj Yayınları: Ankara
- Edinger, L. J., (1972), Political Science and Political Biography, (ed: Glenn D. Paige), Political Leadership: Readings for an Emerging Field, New York: The Free Press. 213-239
- Erzen Ü. M., (2012). Siyasi Lider İmajlarının Seçimlerde Etkisi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 0(31)
- Kantar G., Gülay İ. ve Kılıcı H., (2018) Siyasal Krizler Karşısında Liderlerin Davranışları ve Ekonomiye Etkileri, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 5(1) s5-19
- Kapani M., (2010) Politika Bilimine Giriş, 25.Baskı, Bilgi Yayınları: Ankara
- Komsuoğlu A., (2012), Türkiye’de Siyasal Liderlik ve Kitle İletişimi: Bir Örnek İnceleme, Süleyman Demirel, 38.ICANAS Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi (2007) Bildiri Kitabı, I.Cilt Ankara:2012, 1933-1951
- Newstrom, W.J. and Davis, K., (1993), Organizational Behavior (Human Behavior at Work), McGrand Hill Inc.
- Önen M. S. ve Kanayran G. H., (2015), Liderlik ve Motivasyon: Kuramsal Bir Değerlendirme, Birey ve Toplum, 5(10) s:43-63
- Özel Z., (2009), Siyasi Lider İmajları: Gerçekliğin Yeniden Üretilmesi, Siyasetin İletişimi, (ed: Abdullah Özkan), İstanbul Tasam Yayınları, ss:169-191
- Özgül B.,(2015), Türkiye Nasıl Bir Siyasal Liderlik İstiyor?, Toplum ve Demokrasi, 9 (19-20) Ocak-Aralık s:149-176)

Polat C. ve Külter B., (2008), Genç Seçmenler Gözüyle Siyasal Ürün (Siyasi Lider) Özellikleri: Ankara'daki Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5(1)

Sertoğlu, R., (2010), Stratejik Liderlik. İstanbul: Etap Yayınevi

Thompson, B.L., (1998), Yeni Yöneticinin El Kitabı, (çev: V. Diker), İstanbul. Hayat Yayınları, URL1:<https://www.biyografi.net.tr/devlet-bahceli-kimdir/> (Erişim tarihi: 14.09.2018)

URL2:<https://secim.haberler.com/> (Erişim tarihi: 14.09.2018)

URL3:<https://www.timeturk.com/siyasette-bahceli-taslari/haber-482117> (Erişim tarihi: 14.09.2018)

URL4:https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/248/index.html (Erişim tarihi: 15.09.2018)

URL5:<https://www.bbc.com/turkce/43799117> (Erişim tarihi: 17.09.2018)

URL6:<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/7-haziran-genel-secimi-sonrasi-haluk-koc-aciklama-yapti-29224594> (Erişim tarihi: 14.09.2018)

Uygur A. ve Göral R., (2005), Yönetim ve Organizasyon, Ankara: Nobel Yayınları

Yeo, R. K., (2006), Developing Tomorrow's Leaders: Why Their Worldviews of Today Matter?, Industrial and Commercial Training, Vol. 38, pp. 63-69.

Yıldız, N., (2002), Türkiye'de Siyasetin Yeni Biçimi: Liderler İmaj Medya, Phoenix Yayınevi, Ankara.

AVRUPA BİRLİĞİ, RUSYA VE ORTAK KOMŞULUK ALANINA DAİR ÇATIŞAN VİZYONLAR: KRİZDEN NORMALLEŞMEYE DOĞRU

Dr. Kamala VALİYEVA

Bakü, Azerbaycan

kamavaliyeva@gmail.com

Özet

Yapısal ve düşünsel olarak birbirinden farklı unsurlara dayanan Avrupa Birliği (AB) Rusya'nın önderlik ettiği bölgesel entegrasyon ve işbirliği modellerinin ortak komşuluk alanında kesişmesi ve rekabeti, bölge ülkelerinin iki güç arasında belirgin bir biçimde bölünmesine ve bölgesel istikrarsızlığa yol açmış. Bölgesel kriz, hem Rusya-AB ilişkilerinde ciddi gerilemenin yaşanmasına hem de küresel düzeyde Soğuk Savaş dönemini andıran Rusya-Batı karşıdurmasına neden olmuştur. Makalede, bu tür bölgesel krizi doğuran başlıca sebebin, iki gücün "paylaşılan bölgeye" yönelik stratejik vizyonlarının birbirinden ayrışması durumu olduğu savunulmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa düzenine ilişkin iki çatışan entegrasyon ve güvenlik vizyonuna sahip AB ve Rusya'nın bölgede kapsayıcı düzen ve bir arada varolma mekanizmalarını müzakere etmemesi veya edememesinin, krizin kalıcı bir durum haline gelmesini sağladığı ileri sürülmektedir. Bu tezden yola çıkan makalenin ilk iki bölümünde AB ve Rusya'nın bölgesel yaklaşımlarının kısa retrospektif analizi yapılacaktır. Daha sonra stratejik vizyonların uyumsuzluğunun mahiyeti ele alınacaktır. Makalenin son bölümünde, çatışan vizyonların kurumsal yansıması olan karşıt komşuluk politikalarının uyumlaştırılması, dolayısıyla güvenlik ortamının normalleşmesi mekanizmaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Avrupa Birliği, Ortak Komşuluk Alanı, Entegrasyon Modelleri, Rekabet

THE EU, RUSSIAN AND CONTENDING APPROACHES TOWARDS THE SHARED NEIGHBOURHOOD: FROM CRISIS TO NORMALISATION

Abstract

The intersection and competition of two regional integration and cooperation models, forged by the European Union (EU) and Russia with structurally and conceptually divergent visions, produced new division lines in the common neighbourhood, as well as destabilized the regional security environment with consequent deterioration of Russia-West relations. This paper will argue that the main reason behind this Cold-War-like regional crisis is an incompatibility and dissociation of strategic visions towards the "shared neighbourhood". Moreover, the failure of the EU and Russia, with two contending integration and security visions for the European order, to negotiate and agree on an inclusive regional order and mechanisms of "co-existence" makes the regional crisis more persistent. In this paper we will proceed in four steps: the first two sections of the paper undertake a retrospective analysis of the evolution of the two powers' regional engagement policy respectively; the third section addresses the nature and main parameters of the contending strategic visions towards the region; and the final section examines possible mechanisms of synchronisation of the two engagement policies which would normalize regional security environment.

Keywords: Russia, European Union, Shared Neighborhood, Integration Models, Rivalry

Giriş

Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte post-Sovyet Doğu Avrupa ülkelerinde Rusya belirleyici güç olmaya devam etse de, diğer uluslararası aktörlerin yanı sıra uluslararası alanda dış politika kimliğini ve aktörlüğünü pekiştirme çabasında olan Avrupa Birliği (AB), söz konusu bölgeye yönelik kendi politikalarını tertiplemeye başlamıştır. 2004 ve 2007 genişleme süreciyle AB'nin doğu sınırlarını oluşturan bölge, özellikle Batı literatüründe Rusya ile paylaşılan bir tür “ortak komşuluk alanı” olarak nitelendirilmeye başlamıştır.

Bununla birlikte, ortak komşuluk alanına dair her türlü girişimin AB-Rusya stratejik işbirliğine paralel bir şekilde geliştirileceğini ve girişimin Rusya'nın bölgedeki varlığına karşı olmadığını beyan eden Brüksel, Moskova'nın bölgedeki çıkarlarını, bölge ülkeleri ile ortak tarihi geçmiş nedeniyle varolan sosyokültürel bağlarını, derin ekonomik ve siyasi ilişkilerini gözardı etmiştir. AB, söz konusu post-Sovyet ülkeler, Rusya'dan ayrı ele alınmış ve bu ayrıma göre birbirinden tamamen farklı dış politika yaklaşımları geliştirilmiştir. Bu bağlamda, bölgenin yeniden yapılandırılması sürecinde Rusya, doğrudan yer alması gereken önemli aktör olarak değil, dış aktörlerle aynı ağırlığa sahip bir oyuncu olarak konumlandırılmıştır.

Dahası, AB'nin bölgeyi hedef alan politikasını (Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmalarını da kapsayan) Ortaklık Anlaşmaları gibi bağlayıcı anlaşma çerçevesi üzerinde inşa etmesi, bölgeye yönelik stratejik vizyonunu ve dikkatini yenileyen Rusya ile bölgesel etkileşiminin doğasını değiştirmiştir. Bu stratejik vizyon çerçevesinde bölge, “ortak komşuluk alanı” olarak değil, AEB şeklinde kurumsallaşan bir jeopolitik projesinin parçası olarak görülmüştür. Nitekim, tarihsel köklere dayanan varlığı, çıkarları ve etkisine dayanarak kendi “nüfuz alanı” veya “arka bahçesi” olarak görülen bir bölgede artan AB varlığı Rusya tarafından, bir etki alanı inşa etme girişimi ve NATO'nun doğuya doğru genişlemesine bir alternatif veya Avrupa güvenlik sisteminin “NATO-laştırılması”⁸⁵ olarak algılanmıştır. AB'nin sunduğu Doğu Ortaklığı girişimi aracılığıyla bölge ülkelerinin tek normatif çerçevede AB ile yakınlaşması ve NATO aracılığıyla Atlantik güvenlik sisteminin kademeli olarak doğuya doğru yayılmasından yola çıkan “Geniş Avrupa” düzeninin bu tür “yayılmacı mantığı”, Moskova'nın karşı eylemlerine neden olmuştur. Nitekim, iki taraf arasındaki ilişkiler açısından bir dönüm noktası olan 2008 Gürcistan-Rusya savaşı ve özellikle 2014 Ukrayna krizi, söz konusu bölgede Batı'nın tek taraflı gerçekleştirmek istediği bu yeniden düzenleme sürecini durdurmuştur. Böylece, AB'nin Doğu Ortaklığı aracılığıyla güvenlik topluluğu inşa etme vizyonunun ve bu yöndeki somut projesinin giderek daha fazla Rusya sınırlarına yaklaşması ile, iki güç arasındaki ilişkilerin merkezi kavramı, “stratejik ortaklık” yerine “jeopolitik rekabet” olmuştur.

⁸⁵ Arbatova, N. (2014). “Otnosheniya Rossii i ES do i posle Ukrainskogo Konflikta”. [AB ve Rusya İlişkileri: Ukrayna Krizi Öncesi ve Sonrası]. In N. Arbatova, (Ed.), *Otnosheniya Rossiya-Evrosoyuz i Ukrainskiy Konflikt. [AB-Rusya İlişkileri ve Ukrayna Krizi]*. Moskova: IMEMO RAN, s. 12.

Böylece, yapısal ve düşünsel olarak birbirinden farklı unsurlara dayanan, dolayısıyla farklılaşan dış politika kimliğine sahip iki gücün önderlik ettiği bölgesel entegrasyon ve işbirliği modellerinin söz konusu ortak komşuluk alanında kesişmesi ve rekabeti, bölge ülkelerinin iki güç arasında belirgin bir biçimde bölünmesine yol açmıştır; bölge, AB ile Ortaklık Anlaşması'nı imzalayan ve dolayısıyla Avrupa yönelimli ülkeler (Ukrayna, Gürcistan ve Moldova), Rusya'nın önderlik ettiği entegrasyon modeline katılan ülkeler (Belarus ve Ermenistan) ve enerji kaynaklarına dayanarak kendi yolunda ilerleyen veya taraflar arasında tercih yapmamayı tercih eden Azerbaycan olmak üzere üç farklı grup şeklinde bölünmüştür.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, söz konusu istikrarsızlığı ve bölgesel krizi doğuran başlıca sebebin, iki gücün “paylaşılan bölgeye” yönelik stratejik vizyonlarının birbirinden ayrışması durumu olduğunu görmek mümkündür. Dahası, Avrupa düzenine ilişkin iki çatışan entegrasyon ve güvenlik vizyona sahip AB ve Rusya'nın bölgede kapsayıcı düzen ve bir arada varolma” mekanizmalarını müzakere etmemesi veya edememesi, krizin devamlılığına yol açmaktadır.

Bu tezden yola çıkan makalede, bu tür vizyon uyumsuzluğunun mahiyeti, kural temelli liberal düzenini bölgeye yaymayı hedefleyen, fakat aynı zamanda güvenlik çıkarları ile de hareket eden *normatif söylem temelli rasyonel güç olarak Avrupa* ile çok kutuplu uluslararası sistem çerçevesinde kendisini bağımsız (büyük) güç olarak gören ve etki alanı mantığıyla hareket eden *muhafazakâr güç olarak Rusya* arasındaki rekabet çerçevesinde ele alınmaktadır. Ayrıca, çatışan vizyonların uyumlaştırılması yolları üzerinde de duran makalede, iki önemli güç olarak AB ve Rusya'nın ortak komşuluk alanındaki ülkelere yönelik “ya Avrupa ya da Rusya” yerine “hem Avrupa hem de Rusya” mantığına dayanan bir arada varolma yaklaşımını benimsemeleri gerektiği savunulmaktadır. Bu doğrultuda, bölge ülkelerinin de katılımıyla iki güç arasında bölgeler-arası serbest ticaret alanının inşası da dahil olmak üzere ortak çıkarlara dayanan üçlü siyasi diyalogun başlatılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Avrupa Birliği'nin Post-Sovyet Doğu Avrupa'ya Yönelik Dış Politika Yaklaşımı

Uluslararası enerji, ticaret ve iletişim akışlarının kesişme noktasında önemli jeostratejik konumu nedeniyle post-Sovyet Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya, AB açısından önemli bir bölge olarak değerlendirilmektedir. 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından söz konusu bölge, Avrupa'nın güvenliği ve istikrarı üzerinde potansiyel olarak olumsuz etki doğurabilecek “güç boşluğu” ile karşı karşıya kalmış, bağımsızlığını yeni kazanmış post-Sovyet ülkelerin bir kısmı, hem iç hem de ülkeler arası çatışmalara sahne olmuştur. İstikrarsız yönetim sistemlerine ve zayıf ekonomilere sahip bölge ülkelerine yönelik AB'nin resmi yaklaşımı, 1991'den itibaren gerçekleştirilmeye başlanan Bağımsız Devletler Topluluğu'na yönelik Teknik Yardım (TACIS)⁸⁶ programı olmuştur. Her bir ülke ile bireysel olarak müzakere edilen ve imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (*Partnership and Cooperation Agreements - PCA*) ise, TACIS

⁸⁶ European Commission. (2017). “Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States”. Web: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-54_en.htm adresinden 7 Eylül 2018'de alınmıştır.

programı için genel siyasi çerçeveyi ve uzun vadede ulaşılması gereken işbirliği amaçlarını belirleyen mekanizmayı teşkil etmiştir.⁸⁷

2000’li yıllara gelindiğinde, genişleme ile birlikte söz konusu bölgenin doğrudan AB sınırlarını oluşturması durumu ve yeni komşuların sadece yeni sınırlar değil, aynı zamanda yeni tehditler ve zorluklar oluşturacağı endişesi bölgedeki komşu ülkelere yönelik ortak yaklaşımın oluşturulmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda, söz konusu bölge ülkelerini dönüşüm sürecini tamamlamamış bir alan çerçevesinde değerlendiren AB, bu süreci yönlendirerek tarihi bir rol oynayacağına inanmıştır. Buna, dönüşümün AB’nin “normatif düzeni ve stratejik çıkarlarına uygun olarak gerçekleşmesi gerektiği yönünde bir inanç” eşlik etmiştir.⁸⁸ Avrupa Komşuluk Politikası (2004) ve ardından Doğu Ortaklığı girişimi (2009) şeklinde kurumsallaşan “dış çevreyi yapılandırma” politikaları tam da bu tür inanç üzerinde inşa edilmiştir.

Komşuluk ilişkilerinden ortaklık ilişkilerine doğru

Fakat, 2004 ve 2007 genişleme sonrası AB’nin yeni sınırlarındaki bölge ve ülkelere yönelik tasarladığı komşuluk ve bu kapsamda ortaklık politikası üyelik perspektifli genişleme yerine değer temelli yakınlaşmayı öngören bir yaklaşım çerçevesinde geliştirilmiştir. Bununla birlikte, bu araçlarının düşünsel temelini tartışılması, zamansal olarak genişleme politikasının hazırlanması süreci ile örtüşmüştür. Böylece, AB tarihinin en kapsamlı genişleme sürecini hazırlama ile yeni komşularına yönelik politika oluşturma sürecini birbirine paralel olarak yürütmüştür.⁸⁹ Bu anlamda, komşuluk politikası genişleme sürecinin bir “yan etkisi” olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki süreç arasındaki ilişki, hem komşuluk hem de ortaklık ilişkilerinin doğasını etkilemiştir. Nitekim, komşuluk ve daha sonra başlatılan ortaklık politikasının temel araçları, ilkeleri ve dönüştürme mekanizmaları, genişleme sürecinden “ödünç” alınmıştır. Bu politika, genişlemenin ardından daha fazla üyeleri kabul etmenin mümkün olmayacağı durumunu telafi etmek ve komşu ülkeleri “içeriye” almadan onlar üzerinde nüfuz sahibi olmayı öngören bir işbirliği modeli sunmuştur.

2004’te, Avrupa Komisyonu tarafından Mart 2003’te kabul edilen “Daha Geniş Avrupa Komşuluğu: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkilerimiz İçin Yeni Bir Çerçeve” başlıklı bildiriye dayanılarak Avrupa Komşuluk Politikası (ENP) resmi olarak başlatılmış ve AB sınırlarında barışçıl ilişkilere ve işbirliğine sahip ülkelere oluşan bir “dost çemberi”nin oluşturulması hedeflendiği ifade edilmiştir.⁹⁰

⁸⁷ Silander, D. and Nilson, M. (2013). “Democratization Without Enlargement? The European Neighborhood Policy on Post-Communist Relations”. *Contemporary Politics*, 19(4), s. 445.

⁸⁸ Bibina, L. (May, 2013). “EC i Rossiya: Konkurentsia za Postsovetskoye Prostranstvo”. [AB ve Rusya: Post-Sovyet Alanı Üzerinde bir Rekabet]. *Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi*. Web: <http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/es-i-rossiya-konkurentsia-za-postsovetskoe-prostranstvo/> adresinden 1 Eylül 2018’de alınmıştır.

⁸⁹ Smith, K.E. (2005), “The Outsiders: The European Neighbourhood Policy”. *International Affairs*, 81(4), s. 757.

⁹⁰ Commission of the European Communities. (2003). “Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with Our Eastern and Southern Neighbours”, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, COM(2003) 104 final, Brussels, 11 March.

Komşuluk politikası ile tamamen farklı bölgelerde bulunan ve birbirinden ciddi farklılıklarla ayrılan ülkeleri tek politika çatısı altında birleştirmenin etkisizliğini zamanla kabul eden AB, politika içinde çeşitli alt bölgesel işbirliği çerçeveleri başlatmıştır. Bunlardan biri, komşuluk politikasının doğu ayağını oluşturan Doğu Ortaklığı girişimi olmuş ve AB'nin Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya'da yer alan post-Sovyet ülkelere yönelik temel politika çerçevesi haline gelmiştir. Ön çalışmaları Haziran 2008'de başlatılan projenin gerçekleşmesi, Ağustos 2008'de Avrupa Birliği'nin yakın sınırlarında patlak veren Rusya-Gürcistan silahlı çatışmasının bir tehdit oluşturduğu algısının da etkisiyle hızlandırılmıştır. Bu süreç, Mayıs 2009'da yapılan Prag Zirvesi'nde resmi olarak Doğu Ortaklığı girişiminin başlatılması ile sonuçlanmıştır.

AB dış politika aracı olarak Doğu Ortaklığı: amacı, ilkeleri ve öncelikli işbirliği alanları

Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Belarus ve Moldova olmak üzere altı eski Sovyetler Birliği ülkesini kapsayan Doğu Ortaklığı ile taraflar arasında “siyasi diyalog, derin ekonomik entegrasyon, hareketlilik ve güçlendirilmiş sektörel işbirliğinin geliştirilmesi”⁹¹ hedeflenmiştir. Ortaklık girişimi, “demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının yanı sıra piyasa ekonomisi ve iyi yönetim değerlerine bağlılığa” dayanan kapsamlı bölgesel dönüşüm çerçevesi olarak tasarlanmış ve bu kapsamdaki işbirliğinin, siyasi koşulsallık, farklılaşma ve müşterek mülkiyet gibi ilkelere tabi olacağı belirtilmiştir.⁹²

Ortaklık projesinin başlatılmasıyla söz konusu altı post-Sovyet ülkenin modern Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olarak tanınma ve kurucu anlaşmalarda belirlenen esaslara göre bu ülkelerin teorik olarak AB üyeliği için başvurabilecekleri şeklinde yorumlanmıştır.⁹³ Fakat, Doğu Ortaklığı girişimi, bir AB üyelik süreci değildir.⁹⁴ Genişleme sürecindeki ilkeleri ve dönüşüm mekanizmalarını benimsemiş olmakla birlikte Avrupa Komisyonu eski başkanı Romano Prodi tarafından 2002'de ileri sürülen “kurumlar haricinde her şeyi paylaşma” tezi dayanağı nedeniyle, Ortaklık girişimi, genişlemeksizin yayılma olarak nitelendirilmektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası'ndan farklı olarak Doğu Ortaklığı kapsamında AB ile hedef ülkeler arasındaki ilişkiler, iki temel boyutu ile gelişmektedir: AB ile ortak ülkeler arasında güçlendirmiş işbirliğinden oluşan *iki taraflı ilişkiler boyutu* ve karşılıklı işbirliği ve etkileşim

⁹¹ Council of the European Union (2009). “Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit”, 8435/09 (Presse 78), 7 May, Brussels, s. 5-6.

⁹² Council of the European Union. (2011). “Joint Declaration of the Eastern Partnership Warsaw Summit”, 14983/11 PRESSE 34129, 30 September, Brussels, s. 2.

⁹³ Örneğin, Ortaklık girişiminin hazırlanmasında ve başlatılmasında büyük katkısı olan Polonya dışişleri eski bakanı Radosław Sikorski'nin, “Avrupa Birliği'nin doğusunda *Avrupalı* komşuların, güneyinde ise *Avrupa'nın* komşularının yer aldığı” ifadesi de bunu destekler niteliktedir. Bkz: Lapczynski, M. (2009). “The European Union's Eastern Partnership: Chances and Perspectives”. *Caucasian Review of International Affairs*, 3 (2), s. 145.

⁹⁴ Hatta Avrupa Dış Eylem Servisi 2017'de bir bilgi formu yayınlarak literatürde ve siyasi söylemdeki bu yaygın yanılgıyı düzeltmektedir. Bkz.: European External Action Service. (2017b). Myths about the Eastern Partnership – Factsheet. Web: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/35712/myths-about-eastern-partnership-factsheet_en adresinden 27 Eylül 2018'de alınmıştır.

çerçevesinde ortak ülkelerin hem AB ile hem de kendi aralarında yakınlaşmalarını sağlamayı amaçlayan *çok taraflı ilişkiler boyutu*. İlk bakışta iki taraflı işbirliği boyutu, AB ve ortak ülkeler arasında zaten mevcut olan ikili ilişkilere çok fazla yenilik getirmemektedir. Fakat Ortaklığın en önemli özelliği, 1990'ların sonlarında söz konusu ülkelerle yapılan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nın yerini alan yeni yasal çerçevenin – Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması'nı (DCFTA) da içeren Ortaklık Anlaşmaları'nın (AA) geliştirilmesidir.

Kasım 2013 Doğu Ortaklığı Vilnius Zirvesi sonrası dönemden itibaren girişimin başlangıçtaki yasal çerçevenin altı ortak ülkeden sadece üçü için cazip ve geçerli olduğu ortaya çıkmıştır. Üç ortak ülke (Gürcistan, Moldova ve Ukrayn) ile sınırlı kalan üç politika başarısı şz konusudur: AA/DCFT'lerin imzalanması, vizesiz seyahat rejimi, Enerji Topluluğu üyeliği. Dlayısıyla, Ortaklık girişiminin temelindeki “one size fits all” yaklaşımından tedricen “differentiation” yaklaşımına doğru bir geçiş ortaya çıkmış ve ortak ülkeler sözleşmeye dayalı ilişkiler bakımından iki gruba ayrılmıştır: *entegrasyon odaklı* ülkeler (Gürcistan, Moldova ve Ukrayn) ile *fonksiyonel işbirliği odaklı* ülkeler (Ermenistan, Belarus ve Azerbaycan).

Rusya'nın Post-Sovyet Doğu Avrupa'ya Yönelik Dış Politika Yaklaşımı

Tarihsel perspektiften bakıldığında, Rusya'nın söz konusu alandaki varlığı ve nüfuzu, Rusya Çarlığı ve SSCB dönemlerine dayanmaktadır. SSCB'nin dağılmasının ardından 1990'ların ilk yarısı boyunca post-Sovyet Rusya, ortaya çıkan yeni dünya düzenindeki yerini yeniden tanımla gibi önemli bir süreçten geçmiş ve bu nedenle Sovyet mirasından belirli ölçüde uzaklaşma eğilimine girmiştir. Avrupa-Atlantik sisteminin bir parçası haline gelmeyi içeren neoliberal ideolojiyi benimsemeye çalıştığı kısa bir dönemde⁹⁵ Moskova, post-Sovyet ülkelerini kendi dış politika önceliklerinden dışlamıştır. Dönemin hakim siyasi iktidarı düzeyinde geçerli olan bu geçici eğilime rağmen Rusya her zaman yakın çevresinde yer alan bölgelerde özel rol oynama iddiasına sahip bir güç olarak kalmıştır. Nitekim, Rusya'nın bu ülkelerdeki siyasi, askeri, ekonomik ve sosyokültürel varlığı ve rolünün, uzun vadeli ulusal çıkarlarının bir parçası olduğuna, hatta Rus devletçiliğinin post-Sovyet alandaki nüfuzun kapsamına ve sürekliliğine bağlı olduğuna inanılmaktadır.⁹⁶

Rusya'nın bölgeye yönelik algısı ve kurumsal varlığı

Bölgede özel rol oynama iddiasının Sovyetler'in çöküşünden sonra yeniden gündeme gelmesinin ilk tezahürü, 1995'te yayınlanan ve Moskova'nın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) şemsiyesi altında birleşmiş post-Sovyet ülkelere yönelik resmi politikasını ortaya koyan bir devlet başkanlığı kararnamesi olmuştur. Belgede BTD toprakları, “Rusya'nın ekonomik, savunma, güvenlik ve Rus kökenli insanların haklarının savunulması alanlarında hayati önem

⁹⁵ Tsygankov, A.P. (2010). *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. (Second edition), Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, s. 55-91

⁹⁶ Daha fazla bilgi için bkz: Gadjiyev, K. (2012). *Kavkazskiy Uzel v Geopoliticheskikh Prioritetakh Rossii*. [Rusya'nın Jeopolitik Önceliklerinde Kafkasya Düşümü]. Moskova: Logos, 532.

arz eden çıkarlarının yoğunlaştığı bir alan” olarak tasvir edilmiş ve Rusya’nın “post-Sovyet alanda yeni uluslararası ilişkilerin ve bütünleşme girişimlerinin inşasında yer alacak lider güç” olduğu vurgulanmıştır.⁹⁷ Böylece, 1990’ların ortalarından itibaren, özellikle Primakov doktrini çerçevesinde ortaya çıkan yeni dış politika stratejisi ile dış politika tercihlerini yeniden değerlendiren Rusya’nın bölgeye yönelik tutumunda değişimler meydana gelmiştir. Bu yeni stratejik düşünce, post-Sovyet cumhuriyetlerin veya “yakın çevre” ülkelerinin, Rusya’nın stratejik çıkarlarının bir parçasını oluşturduğu fikrine dayandırılmıştır. Dolayısıyla, Rusya dış politikasının merkezi önceliği, bu ülkeler ile karşılıklı bağımlılığa dayanan ilişkilerin sürdürülmesi olmuştur. Bu nedenle, post-Sovyet alanda Rusya’nın teşebbüsü ile farklı dönemlerde geliştirilen çeşitli entegrasyon mekanizmaları, öncelikli olarak Moskova’nın buradaki konumunu pekiştirme hedefine hizmet etmektedir.⁹⁸ Bu doktrin kapsamındaki temel amaç, Moskova’nın “jeopolitik kaynak”⁹⁹ olarak değerlendirmeye başladığı post-Sovyet alan üzerindeki nüfuzunu berpa etmek ve güçlendirmek olmuştur. Rusya’nın etkin bir Avrasya gücüne dönüşmesi doğrultusunda önemli unsur oluşturmaya başlayan bölgeye yönelik her türlü dışsal güç projeksiyonu kabul edilemez hale gelmiş ve bu anlamda, dış güçlerin bölgeye müdahalesi, Rusya’nın ulusal güvenliği için önemli bir tehdit olarak değerlendirilmeye başlamıştır.¹⁰⁰

Rusya’nın ayrıcalıklı çıkarlara sahip olduğuna inandığı bölgelerde nüfuzunu geri kazanma hedefi, 2000’li yıllar boyunca Rusya devlet başkanı Vladimir Putin’in Moskova’nın uluslararası konumunu güçlendirme veya süpergüç statüsünü geri kazanma yönündeki dış politika stratejisi açısından daha fazla önemsenmeye başlamıştır. Nitekim, 16 Mayıs 2003’te Rusya Federasyonu Federal Meclisi’ne seslenişinde Vladimir Putin, “temel önceliğin yüzyıllar boyunca süren tarihi, kültürel ve ekonomik bağlar nedeniyle yakın komşular olarak görülen ve milyonlarca Rusça konuşan ve Rus kökenli insanın yaşadığı BDT ülkeleri ile ilişkilerin güçlendirilmesi” olduğunu belirterek BDT’nin Moskov’nın stratejik çıkarlarının ayrılmaz bir parçası olduğu inancı yeniden dile getirmiştir.¹⁰¹ Bu yaklaşımın, günümüzde de geçerliliğini koruduğu vurgulanmalıdır. Nitekim, 2016 Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini, Rusya dış politikasının bölgesel öncelikleri arasında söz konusu ülkeler ile ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesi Avrasya

⁹⁷ Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 14.09.1995 goda. № 940 ob utverjdenii cstrategicheskogo kursa RF s gosudarstvami-uchastnikami SNG. [Rusya Devlet Başkanının BDT ülkeleri ile Rusya Federasyonu’nun stratejik politikasının onaylanmasına dair kararnamesi] Web:

<http://kremlin.ru/acts/bank/8307> adresinden 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

⁹⁸ Bu durum literatürde “*holding together*” veya “*protective integration*” olarak tanımlanmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz: Libman, A. and Vinokurov, E. (2012). *Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration*. London: Palgrave Macmillan, 273.

⁹⁹ Makarychev, A. (2016). “Russia’s Neighbourhood Policy: Conflictual Contexts and Factors of Change”. In K. Raik and S. Saari (Eds.), “Key Actors in the EU’s Eastern Neighbourhood Competing Perspectives on Geostategic Tensions”. *The Finnish Institute of International Affairs (FIIA) Report*, No 47, s. 41.

¹⁰⁰ Morenkova-Perrier, E. (2014). “The Key Principles of Russian Strategic Thinking”, *Laboratoires De L’IRSEM*, Vol. 22, s. 21.

¹⁰¹ “Poslaniye Prezidenta Federalnomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii”. [Rusya Devlet Başkanının Rusya Federal Meclisine Seslenişi]. 16 Mayıs 2003, Web: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21998> adresinden 28 Eylül 2018’de alınmıştır.

Ekonomik Birliği (AEB) ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) gibi mevcut ekonomik ve askeri entegrasyon ve ittifak kurumlarının güçlendirilmesinin stratejik öneminden bahsetmektedir.¹⁰² Bu bağlamda, 2000’li yılların ikinci yarısından itibaren Rusya’nın bölgesel stratejisinin başlıca istikametlerinden biri, işbirliğinin yoğunlaştırılması aracılığıyla entegrasyon mekanizmalarının geliştirilmesi ve böylece, kurumsal varlığını güçlendirme olmuştur. Rusya’nın aynı döneme denk gelen hızlı ekonomik büyümesi, Moskova liderliği altındaki iddialı re-entegrasyon projeleri için önemli bir yatırım zemini oluşturmuştur. Bu bağlamda, 2010 yılında Moskova, Kazakistan ve Belarus ile Gümrük Birliği’ni (GB) kurmuş ve Ocak 2015’te GB üyelerinin yanı sıra Kırgızistan ve Ermenistan’ın katılımıyla yukarıda anılan AEB’ni başlatmıştır.

Rusya’nın bölgedeki varlığını güçlendiren etki araçları

Rusya’nın bölgedeki varlığı ve etki araçları, ortak Sovyet geçmiş nedeniyle bölgenin kendi nüfuz alanının bir parçası olarak algılanması ve çeşitli entegrasyon/işbirliği mekanizmalarına dahil edilmesi gibi araçların ötesinde ek unsurlara da dayanmaktadır. Nitekim, Rusya askeri güç, enerji politikası, ticaret yaptırımları ve yumuşak güç gibi temel dış politika araçlarını kullanarak söz konusu bölgedeki varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, en etkili baskı aracı, Rusya’nın eski SSCB topraklarındaki ülkelerde oldukça ciddi bir askeri varlığa sahip olmasıdır.¹⁰³

Ayrıca, din, dil, kültür ve ortak tarihi geçmiş gibi düşünsel temelli yumuşak güç stratejisi uygulayarak Moskova, yakın çevre ülkelerinde “jeokültürel muhafazakârlık” yaklaşımını yaymaya çalışmaktadır. Bu tür güç projeksiyonu yaklaşımının temel taşı, Avrupalılaşmaya karşı geliştirilmeye çalışılan “Rus dünyası” (*Russkiy Mir*) doktrindir.¹⁰⁴ Avrasyacılık ve “siyasallaştırılmış dini söylem” ile Ortodoksluk unsurlarını içeren bu doktrin¹⁰⁵, Moskova Ataerkilliğinin etkili olduğu topraklarda, yani Belarus, Moldova ve Ukrayna’da en fazla etkiye sahiptir. Bu bağlamda, “Rus dünyasının” beşiği olarak görülen Kiyev, söz konusu doktrin çerçevesinde önemli bir “sembolik anlam” ifade etmektedir.¹⁰⁶

¹⁰² “Kontseptsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsii”. [Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini] 30 Kasım 2016, Web: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 adresinden 28 Eylül 2018’de alınmıştır.

¹⁰³ Örneğin, Belarus topraklarında bir dizi önemli askeri tesis bulunduran Rusya, halihazırda hava üssünün kurulması çalışmalarını da yürütmektedir. Bunun, Baltık ülkelerinde NATO güçlerinin artırılması ve güçlendirilmesine karşı bir denge oluşturacağı düşünülmektedir. Rusya, yakın askeri-siyasi müttefiki olan Ermenistan’ın Gümrü şehrinde 102. askeri üssünü bulundurmaktadır. 2010 yılında Erivan, bu üssün kendi topraklarında konuşlandırılması süresini 2044 yılına kadar uzatma kararı almıştır. Güney Kafkasya’da da bir Rus askeri varlığı söz konusudur. Gürcistan topraklarının bir parçası olan tanınmamış Abhazya Cumhuriyeti ve Güney Osetya’da Rusya’nın 4. ve 7. muhafız askeri üssleri bulunmaktadır. 1995 yılından beri Moldova topraklarındaki uluslararası toplum tarafından tanınmamış Transdinyester Moldova Cumhuriyeti’de Rus birliklerinin operasyonel grubu bulunmaktadır. Bkz: Nersisyan, L. (March, 2015). “Otsupat Bolshe Nekuda: Voyennyyi Bazı Rossii”. [Rusya’nın Askeri Üssleri]. *Regnum*. Web: <https://regnum.ru/news/1908336.html> adresinden 28 Eylül 2018’de alınmıştır.

¹⁰⁴ Trenin, D. (2014). “Russia’s Breakout From the Post-Cold War System”. *Carnegie Moscow Center*. s. 10-11.

¹⁰⁵ Makarychev, A. (2016), a.g.e., 42.

¹⁰⁶ Vasilevich, H. (2015). “Eastern Partnership Initiative: 5 Year Results and Future Perspectives?”. In P. Bator and R. Ondrejcsak (Eds.), *Panorama of Global Security Environment 2014*. Bratislava: CENAA, s. 33-35.

Rusya'nın, ticaret ve enerji ile ilgili konular dışında söz konusu bölge ülkelerini etkisi altında tutmak için başvurduğu en önemli baskı aracı, bölgedeki dondurulmuş veya aktif toprak ihtilaflarındaki örtülü ve/veya açık rolüdür. Nitekim bölge ülkelerinden beşi, günümüzde Rusya faktörünü içeren toprak ihtilafına ve çatışmalara sahne olmaya devam etmektedir. Moskova, hem geleneksel olarak iyi ilişkilerde olduğu Ermenistan ve Azerbaycan'da, hem de Avrupalılaşma yolunda istekli olan ve Rusya'dan giderek uzaklaşan Ukrayna, Moldova ve Gürcistan'da dondurulmuş veya aktif çatışmaları bu ülkelere yönelik etkin baskı mekanizması olarak kullanmaktadır.¹⁰⁷ Bununla bağlantılı olarak vurgulanması gerek önemli bir husus, AB entegrasyon yaklaşımını model olarak kullanan Rusya'nın, bir taraftan Avrasya entegrasyon sürecini derinleştirmeyi hedeflediği, diğer taraftan ise, özellikle Güney Kafkasya'da Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ çatışmasını araçsallaştırması, Gürcistan'daki Güney Osetya ve Abhazya, Moldova'daki Transdniestri gibi ayrılıkçı bölgeleri himayesinde tutması, ve doğu Ukrayna'da silahlı çatışmalara yol açan ayrılıkçı gruplara destek sağlaması bağlamında, hem de "bölgesel ve ülke içi ayrışmayı ve bölünmeleri teşvik ettiği"¹⁰⁸ gerçeğidir.

Avrupa Birliği ve Rusya'nın Ortak Komşuluk Alanına Dair Çatışan Stratejik Vizyonlarının Mahiyeti ve Kurumsal Yansımaları

Ortak komşuluk alanı ve genel olarak Avrupa düzenine ilişkin AB ve Rusya'nın sahip olduğu stratejik perspektifleri örtüşmemektedir. AB vizyonunun kurumsal yansıması olan Doğu Ortaklığı girişiminin Rusya'nın karşı eylemlerine yol açması, Moskova liderliğinde ortaya çıkan ve aynı bölge ülkelerini de içermeye hedefi ile yola çıkan Avrasya Ekonomik Birliği'nin Brüksel tarafından meşru görülmemesi, tam da bu vizyon uyumsuzluğunun sonucu ve Ukrayna krizi ile doruk noktasına ulaşan bölgesel krizi tetikleyen en önemli etkenlerden biridir.¹⁰⁹

Avrupa vizyonu, "merkezinde AB'nin yer aldığı ancak giderek Avro-Atlantik güvenlik ve siyasi topluluk ile bitişik anlam ifade eden "Geniş Avrupa" (*Wider Europe*) fikridir; ikincisi, "Lizbon'dan Vladivostok'a kadar uzanan, birden faza merkeze sahip çok kutuplu uluslararası sistemde kıtasal Avrupa vizyonu" veya "Büyük Avrupa" (*Greater Europe*) fikrini ifade etmektedir.¹¹⁰ Bir taraftan, norm temelli liberal düzenini bölgeye yaymayı hedefleyen Avrupa'nın, diğer taraftan, yakın çevredeki ülke ve bölgeler üzerinde münhasır etkiye sahip olmayı öngören Rusya'nın vizyonunu yansıtan bu iki konsept, genel olarak uluslararası politikanın işleyişi hakkında çok farklı perspektiflere dayanmakta, dolayısıyla, Avrupa

¹⁰⁷ Bu stratejinin bir sonucu olarak, Eylül 2013'te Ermenistan AB'nin sunduğu ekonomik entegrasyon yolunda ilerlemeyi reddetmiş ve Ukrayna'nın Kasım 2013 Doğu Ortaklığı Vilnius Zirvesi'nde verdiği benzer kararı, Rus destekli ayrılıkçı güçler tarafından ülkenin doğu bölgelerinin bölünmesi ve genel olarak tüm ülkenin siyasi ve sosyoekonomik bir kargaşaya sürüklenmesi ile sonuçlanmıştır.

¹⁰⁸ Babayan, N. (2016). "The In-Betweeners. The Eastern Partnership Countries and the Russia-West Conflict". *Transatlantic Academy Paper Series*, s. 7.

¹⁰⁹ Sakwa, R. (2015). *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*. London: I.B. Tauris. s. 26-49.

¹¹⁰ Sakwa, R. a.g.e.; Rieker, P. and Lundby Gjerde, K. (2016). "The EU, Russia and the Potential for Dialogue – Different Readings of the Crisis in Ukraine". *European Security*, 25(3), s. 305-306.

güvenliğine, siyasi ve ekonomik düzenine dair farklı politika uygulamalarına yol açmaktadır.¹¹¹

Yaklaşım çatışmasının mahiyetinin açıklanması için bu iki stratejik bakış açısına daha ayrıntılı bir biçimde bakmak gerek. Bu kapsamda Avrupa, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından post-Sovyet Rusya ile Batı arasında gelişecek ilişkilerin yeni niteliğinin, İkinci Dünya Savaşı sonucu bölünmüş Avrupa düzenine son vereceğine inanmıştır. Böylece, “bütünleşmiş ve özgür” bir Avrupa'nın merkezini Brüksel'in oluşturacağı, ve Moskova'nın bu tür AB/NATO merkezli “Geniş Avrupa” düzeninin bir parçası olmayı kabul edeceği beklenmekteydi. Bu bağlamda, AB'nin güvenlik algısı, “güvenlik topluluğu oluşturma süreci olarak görülen Avrupa entegrasyonu” ile yakından ilişkili olmuştur. Nitekim, Rusya ile paylaşılan komşuluk alanına yönelik AB'nin Doğu Ortaklığı girişimi çerçevesinde kurumsallaştırdığı stratejik vizyonunun mahiyeti, genişleme sürecindeki içe dönük Avrupalılaştırma politikasının dışsal boyut¹¹² kazanmasında ortaya çıkmaktadır. Çünkü AB'nin, sınırları dışındaki dünya ile ilişkilerinde de öz-kimliklendirme, öz-algı ve öz-projeksiyonunun temelini, siyasi ve ekonomik değerleri oluşturmaktadır.¹¹³ Bu çerçevede, AB'nin kendi değerlerini sınırları dışına yayma eğilimi, yasal kaynağını kurucu antlaşmalardan almaktadır.¹¹⁴

AB, tarihinin en başarılı dış politika stratejisi olarak görülen genişleme aracılığıyla demokratik bir Avrupa'nın coğrafi sınırlarını genişletmiş¹¹⁵ ve bu başarısı, dünyadaki yeri hakkındaki görüşünü şekillendiren temel etkenlerden biri olmuştur. AB, kural temelli demokratik yönetim sistemlerinin hakim olduğu bir liberal uluslararası düzen ve güçlü normatif temellere sahip ulusötesi işbirliği sistemi olarak kendisini hem uluslararası ilişkilerin düzenlenmesi, hem de yakın çevresindeki bölgelerin kalkınması için bir model olarak görmüş ve yakın çevresinin, bu tür sistemin kurallarını kabul edeceğine ve bunlara uygun davranacağına inanmıştır. 2003'te kabul edilen ilk AB güvenlik stratejisine de yansıyan bu “özgüven”, 2004 ve 2007 genişleme dalgaları ile oluşan yeni post-Sovyet Doğu Avrupa komşularına yönelik dönüştürme yaklaşımında da tezahür etmiştir.¹¹⁶ Böylece, kendi norm ve kurallarını yayma yoluyla yakın çevresini dönüştürme ve şekillendirme aracı olarak başlatılan komşuluk ve ortaklık ilişkileri örneğinde, “içsel yönelimli” Avrupalılaştırma süreci “dışsal” etki doğrmaya başlamıştır.

Fakat, AB'nin bu tür normatif dönüşüm odaklı vizyonunu kurumsal yansıması olan Doğu Ortaklığı kapsamındaki güç projeksiyonunu sınırlayan önemli bir jeopolitik etken söz konusudur – Rusya'nın söz konusu post-Sovyet alanda tarihsel köklere dayanan çıkarları,

¹¹¹ Raik, K. (2017), “The Ukraine Crisis as a Conflict over Europe's Political, Economic and Security Order”. *Geopolitics*, December, 1-20.

¹¹² Schimmelfennig, F. (2012). “Europeanization beyond Europe”. *Living Reviews in European Governance*, 7(1), s. 1-31.

¹¹³ Gstöhl, S. (2015, March). *The Contestation of Values in the European Neighbourhood Policy: Challenges of Capacity, Consistency and Competition*. Paper Presented at The EUSA 14th Biennial Conference, Boston, s. 2.

¹¹⁴ Örneğin bkz.: Avrupa Birliği Antlaşması, Madde 2; Madde 3/5.

¹¹⁵ Silander, D. and Nilsson, M. (2013). a.g.m., s. 441.

¹¹⁶ Lehne, S. (December, 2017). “Is There Hope for EU Foreign Policy?”. *Carnegie Europe*, s. 3-4.

varlığı, etkisi ve, en önemlisi, bir çok hususta AB vizyonundan farklılaşan kendi bölgesel perspektifi. Bu bağlamda, bölgesel kriz ortamını doğuran başlıca etken, Doğu Ortaklığı'nın AB-Rusya stratejik işbirliğine paralel bir şekilde geliştirileceği ve girişimin Rusya'nın bölgedeki varlığına karşı olmayacağı¹¹⁷ beyan edilmekle birlikte Moskova'nın bölgedeki çıkarlarının Brüksel tarafından dikkate alınmaması olmuştur.

Dahası, Doğu Ortaklığı girişimi kapsamında bölgeye yönelik bağlayıcı anlaşma çerçevelerine dayanan ilişkiler geliştirilme stratejisine geçmesiyle AB, Rusya ile bölgesel etkileşimin doğasını değiştirmiştir. Bu bağlamda Rusya, kendi nüfuz alanı veya “arka bahçesi” olarak gördüğü bir bölgede giderek artan AB varlığını, dış güçlerin kendi stratejik çevresinde etki alanı inşa etme girişimi olarak değerlendirmiştir.¹¹⁸ Söz konusu bölge ülkelerinin “batılılaştırılması” girişimi, 2008 Rusya-Gürcistan savaşı ve günümüzde etkisi devam eden Ukrayna krizi ve Kırım'ın ilhakı örneğinde görüldüğü gibi Moskova'nın direnişine ve sert karşı eylemine yol açmıştır. Bununla birlikte, AB tarafından bölgede sergilenmeye çalışılan güç projeksiyonuna yönelik Moskova'nın şüpheli tepkisinin sadece Doğu Ortaklığı'nın başlatılması ile tetiklenmediğini, bu tepkinin 2000'lerin başından beri söz konusu olmaya başladığını belirtmek gerek.¹¹⁹

Avrupa vizyonuna karşın, klasik realist ve geleneksel güç politikası yaklaşımından yola çıkan Rusya'nın vizyonu, bölgesel istikrarın temel koşulu olarak çok kutuplu ilişkiler sisteminin varlığını tartışılmaz bir önkoşul olarak görmektedir. Başka bir deyişle, Rusya tarafından “tek kutuplu” düzen oluşturma çabasının bir parçası olarak algılanan AB merkezli güvenlik topluluğu perspektifinin aksine, Avrupa güvenliğine dair Moskova, “birden fazla merkezi ve düşünsel temeli olan çok taraflılık ilkesini temel alan bir vizyonu” savunmaktadır. Temel ilke, eşitler arasında eşit işbirliğidir. Putin'in, Boris Yeltsin dönemi Rus dış politikasını sona erdiren Şubat 2007 Münih konuşması da bu anlamda, Rusya'nın Soğuk Savaş'ta yenilen ülke olmadığını ve dünya sahnesine önemli ve kendine güvenen bir güç olarak geri döneceğinin sinyallerini vermiştir. Soğuk Savaş'ın bir tür mirası haline gelen tek kutuplu dünya modeline

¹¹⁷ Kasım 2017 Doğu Ortaklığı Brüksel Zirvesi Ortak Bildirgesi, Ortaklık girişiminin “kimseye karşı olmadığını” belirtmiştir. Ayrıca Kasım 2017'de Avrupa Dış Eylem Servisi, “Doğu Ortaklığı'na ilişkin yanlışlar” başlıklı bir bilgi formu yayınlarak girişimin, “AB tarafından Rusya'yı provoke etmek için tasarlanmış” olduğuna dair algıyı tekdiz etmiştir. Bkz: European External Action Service. (2017b). “Myths about the Eastern Partnership – Factsheet”. Web: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/35712/myths-about-eastern-partnership-factsheet_en; Benzer ifadeye AB Küresel Güvenlik Stratejisi de yer vermektedir: “Dönüşümlere yol açan gücümüz, herhangi bir ülkeye karşı değildir”. Bkz: European External Action Service. (2016). “A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy”, s. 25.

¹¹⁸ “Lavrov Podozrevayet ES v Deystviyah Protiv Rossii”. [Lavrov, AB'nin Rusya Karşıtı Eylemlerde Bulunmasından Şüpheleniyor]. DW, Nisan 2009, Web: www.dw.com/ru/лавров-подозревает-ес-в-против.../a-4212690 adresinden 28 Eylül 2018'de alınmıştır.

¹¹⁹ Nitekim, Batı'ya göre özgürlük ve demokrasi alanının eski komünist ülkelere doğru genişlemesi anlamına gelen 2003 Gürcistan ve 2004 Ukrayna renkli devrimleri de Kremlin'e göre Rusya'nın geleneksel nüfuz alanına müdahale ve rejim değişikliği girişimi olmuştur. 2008'de Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO üyeliği gündeme geldiğinde ise Moskova harekete geçmeye başlamış ve Gürcistan-Rusya arasındaki “beş günlük” savaş örneğinde, bu ülkelerin Avrupa-Atlantik kurumlara entegrasyonuna mücadele etmeyeceğinin sinyallerini vermiştir.

yönelik eleştirisi bağlamında Putin, “Modern dünyada, tek kutuplu modelin sadece kabul edilemez değil, aynı zamanda imkansız” olduğunu vurgulamıştır.¹²⁰ Benzer şekilde, 2014 Valдай konuşmasında, tek kutuplu dünya düzeninin verimsiz ve etkisiz olduğunun açıkça gözlemlenir olduğunu vurgulayan Putin, bu tür modelin özünde, ülkeler ve halklar üzerinde tek gücün diktatörlüğü anlamına geldiğini belirtmiştir.¹²¹

Primakov doktrini ve daha sonra Putin iktidarları ile yenilenen Rusya stratejik düşünce sisteminde çok kutupluluk ve çok taraflılık modeli,¹²² Rus dış politikasında nüfuz alanını meşrulaştırma gerekçesi haline gelmiştir; buna göre Rusya, uluslararası alanda önemli kutuplardan biri olarak rol oynamaktadır ve yakın çevresindeki ülkelerin AB de dahil olmak üzere diğer büyük oyuncular ile ilişkileri, Moskova vizyonuna uygun olmalı ve bu vizyon açısından anlaşılmalıdır. Moskova’nın günümüzde de savunduğu “Büyük Avrupa” yaklaşımı, söz konusu çok kutupluluk vizyonunun bir uzantısı olarak görülmektedir.¹²³ AB merkezli güvenlik topluluğu oluşturma stratejisinin “bölgesel normatif hegemonya”¹²⁴ oluşturma çabası olduğuna inanan Rusya, bu nedenle Avrupa’nın “komşuluk alanı” olarak adlandırdığı bölgenin ve bu bölgeye yönelik geliştirdiği komşuluk politikasının bir parçası olma fikrini hiçbir zaman kabul etmemiştir.

AB’nin Doğu Ortaklığı aracılığıyla tek normatif çerçevede yakınlaşma ve NATO aracılığıyla Atlantik güvenlik sisteminin kademeli olarak doğuya doğru yayılmasından yola çıkan “Geniş Avrupa” düzeninin bu tür “yayılmacı mantığı”, Moskova’nın karşı eylemlerine neden olan temel etken olmuştur.¹²⁵ Böylece, AB’nin Doğu Ortaklığı aracılığıyla güvenlik topluluğu inşa etme vizyonunun ve bu yöndeki somut projesinin giderek daha fazla Rusya sınırlarına yaklaşması ile, iki güç arasındaki ilişkilerin merkezi kavramı, “stratejik ortaklık” yerine “jeopolitik rekabet” olmuştur.

Böylece, daha genel bir perspektiften bakıldığında, buradaki sorunun temelinde yatan önemli bir etken, Doğu Ortaklığı girişiminin başlatılmasıyla AB’nin Soğuk Savaş sonrası post-Sovyet Doğu Avrupa bölgesinin yeniden yapılandırılması sürecinde Rusya’yı doğrudan yer alması

¹²⁰ “Vistupleniye Vladimira Putina na Munhenskoy Konferentsii po Voprosam Politiki Bezopasnosti” [Vladimir Putin’in Münih Güvenlik Konferansı Konuşması]. 10 Şubat 2007. Web: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> adresinden 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

¹²¹ “Zasedaniye Mejdunarodnogo Kluba Valдай. Mirovoy Poryadok: Noviye Pravila İğrı ili İgra bez Pravil?” [Valday Tartışma Kulübü Toplantısı. Dünya Düzeni: Yeni Oyun Kuralları veya Kuralsız Oyun]. 24 Ekim 2014. Web: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860> adresinden 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

¹²² Rus dış politikasında çoktaraflılık konsepti hakkında daha fazla bilgi için bkz: Zagorski, A. (2008). “Multilateralism in Russian Foreign Policy Approaches”. In E.W. Rowe and S. Torjesen (Eds.). *The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy*. London and New York: Routledge, s. 46-57.

¹²³ Makarychev, A. (2016), s. 38-40; Rieker, P. and Lundby Gjerde, K. (2016), a.g.m., s. 308-310

¹²⁴ Haukkala, H. (2010). “Explaining Russian Reactions to the European Neighbourhood Policy”. In R.G. Whitman and S. Wolff (Eds.), *The European Neighbourhood Policy in Perspective. Context, Implementation and Impact*. New York: Palgrave Macmillan, s. 162.

¹²⁵ Lukyanov, F. (September, 2017). “Atlantic Drift: Russia and the U.S.-Europe Divide”. *Moscow Carnegie Centre*. Web: <http://carnegie.ru/commentary/73132> adresinden 29 Eylül 2018’de alınmıştır.

gereken önemli aktör olarak değil, AB'nin yanı sıra diğer dış aktörlerle aynı ağırlığa sahip bir oyuncu olarak konumlandırılmış olması ve söz konusu post-Sovyet alanı bir tür "ortak komşuluk alanı" olarak tanımlanmış olmasıdır. Nitekim, bu alanda Brüksel'in Moskova'dan daha az haklara sahip olmaması gerektiğine inanılmıştır. Bu bağlamda, Rusya genel olarak Batı ile ilişkilerinde bir "eşit ortak" olarak değil, gücü ve önemi azalmakta olan "küçük" aktör olarak görülmüş ve Rusya'nın özellikle eski Sovyetler Birliği alanında etki alanına sahip olması veya etkisini sürdürme politikası, neoimperial veya revizyonist niyet olarak değerlendirilmiştir.¹²⁶

Bu anlamda, söz konusu post-Sovyet ülkelere jeopolitik bütünlük niteliği eklenerek bunların bir bölge olarak sınırlarının yeniden çizilmesi, ve en önemlisi, Rusya'nın bu sınırların dışında bırakılması çabası, Doğu Ortaklığı'nın yapısındaki en önemli jeopolitik etkenlerden biridir. Nitekim, bölgedeki çıkarlarının "gayrimeşrulaştırılma" çabası olarak değerlendirilen Ortaklık girişimi, Rusya'nın bölgeye yönelik kendi vizyonunu (entegrasyon modelini) bir ulusüstü yapılanmaya dönüşecek şekilde kurumsallaştırılması sürecini tetiklemiştir. Böylece bölge, birbirinden farklı mahiyetlere sahip dış çevre oluşturma projelerine sahip iki bölgesel gücün çatışma alanına dönüşmüştür.¹²⁷ Diğer deyişle, AB'nin rasyonel ve normatif güç projeksiyonu olarak değerlendirdiğimiz Ortaklık girişimi, Rusya'yı kendi geleneksel nüfuz alanını yeniden yapılandırmaya itmiş ve bu bağlamda 2015'te kurulan Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), Rusya'nın kendi "ayrıcalıklı etki alanını" koruma çabasının kurumsallaşmış ifadesi olarak ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda, Ukrayna krizi, çatışan vizyonların bir sonucu olarak ortaya çıkmış, dolayısıyla AB ve Rusya'da çok farklı şekilde yorumlanmıştır. Geniş Avrupa ve güvenlik topluluğu inşası fikrine uygun olarak Avrupa için çatışmanın başlıca sebepleri, Rusya saldırganlığı ve Ukrayna egemenliğinin ve uluslararası hukuk ilkelerinin ihlalidir. Buna karşın Moskova, Ukrayna krizini uluslararası ilişkilerde Batı'nın yanlış politikaları nedeniyle oluşmuş dengesizliğin ve kıtada yeni bölünme çizgilerini oluşturma çabalarının sonucu olarak görmektedir.¹²⁸

Ivan Krastev ve Mark Leonard'ın ifade ettiği gibi, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra "post-modern ekosisteminin içine saklanmış Avrupalılar, Rusya'nın dünyayı nasıl gördüğüne ve dünyadaki yeri hakkında ne tür bir vizyona sahip olduğunu merak etmemişler". Başka bir deyişle, "iyilik için güç" olarak konumlandırılan AB'nin kendi düzenini yakın sınırlarına yaymaya çalışmasının, Rusya tarafından tehdit olarak algılanabileceği dikkate alınmamıştır. Kırım'ın ilhak edilmesi, Avrupa'nın ve genel olarak Batının "Rusya'yı yanlış anlamış olduğunu" göstermiştir.¹²⁹ Bu bağlamda, Ukrayna krizi Rusya'nın saldırgan dış politikasının sonucu veya Putin'in eski SSCB'yi canlandırma doğrultusundaki planının bir parçası olduğuna ilişkin yaygın ve hakim görüşü tekzip eden John J. Mearsheimer ve Stephen Cohen'e göre,

¹²⁶ Trenin, D. (2014), a.g.m., s. 11.

¹²⁷ Haukkala, H. (2015). "From Cooperative to Contested Europe? The Conflict in Ukraine as a Culmination of a Long-Term Crisis in EU-Russia Relations". *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 25-40.

¹²⁸ Rieker, P. and Lundby Gjerde, K. (2016), a.g.m., s. 310-311.

¹²⁹ Krastev, I. and Leonard, M. (2014). "The New European Disorder". *European Council on Foreign Relations*, s. 2-3.

krizin asıl sorumlusu, ABD ve Avrupalı müttefikleri olmuştur.¹³⁰ Nitekim, başlıca sorun, NATO'nun Rusya'nın doğrudan sınırlarında yer alan ülkelere doğru genişleme niyeti olmuştur. "Avrupa liderlerinin, realizm mantığının ve jeopolitiğin 21. yüzyılda artık önemsemediğine inanma eğiliminde olduklarını" vurgulayan Mearsheimer, Batının uluslararası politika vizyonunun "kusurlu" olduğunu savunmaktadır. Mearsheimer'e göre, Moskova'nın bölgedeki eylemlerinden memnun olmayan Batı, bu tür politikanın "arkasındaki mantığı" anlamalıydı: "Büyük güçler, kendi sınırlarına yakın potansiyel tehditlere her zaman duyarlı olmaktadır. Bu nedenle, iki taraf da farklı oyun kuralları ile hareket etmiştir: realist mantığa dayanarak hareket eden Putin'nin Batılı meslektaşları, Rusya'nın uygulamaya koyduğu stratejiye, uluslararası ilişkilere dair liberal düşünceden hareketle bakamaya devam etmiştir".¹³¹

Böylece, post-Sovyet alanda AB'ye alternatif olarak Avrasya entegrasyon projesinin gerçekleşmesi, AB ile Rusya arasındaki rekabeti yeni bir düzeye taşımış ve en önemlisi AB'yi stratejik bir seçim ile karşı karşıya koymuştur: AB, ya Rusya ile zorlu bir rekabete girecek ya da Rusya ile ortak ekonomik alanın ve hatta ortak bir güvenlik sisteminin oluşturulması perspektifini içeren gerçek bir stratejik ortaklık kurmaya yönelecektir. Bölgedeki istikrarsızlığın ve iki güç arasındaki ilişkilerin değişken ve zor tahmin edilebilir hale gelmesinin sebebi, AB'nin tam da bu ikiliemi şimdiye kadar büyük ölçüde çözmemiş olmasıdır.

Çatışan Komşuluk Politikalarını Uyumlaştırılma Arayışları

İki bölgesel aktörün ortak komşuluk ve güvenlik alanında bir arada var olma mekanizmasına sahip olmaları, bölgenin istikrarı açısından son derece önemli bir etkidir. Bu anlamda, AB ile Rusya'nın ortak komşuluk alanında karşılıklı yarar sağlayan etkileşim mekanizmalarının oluşturulması üzerinde kapsamlı çalışmaların başlatılması, bir çıkış yolu olabilir. Bu tür "bir arada var olma" veya literatürde tanımlandığı şekliyle *co-evolution*¹³² veya *co-existence*¹³³ ortamında AB, kendi post-modern düzenini doğuya doğru yayarak Rusya dahil post-Sovyet Doğu Avrupa ülkelerini dönüştürmeyi hedeflemek yerine farklı ilişkiler modeli ve farklı siyasi gerçeklerin var olduğu durumunu kabul etmelidir. Başka bir deyişle AB, söz konusu bölge ülkeleri ile ilişkilerinde Rusya'yı post-Sovyet alana yönelik kendi vizyonuna sahip önemli bölgesel güç olarak gören kapsayıcı işbirliği mekanizmaları oluşturmalı ve kendi sınırlarında refah ve istikrar bölgesi oluşturma hedefine ulaşmanın Rusya ile stratejik işbirliği arayışı içinde mümkün olacağı gerçeğini kabul etmelidir. Bu doğrultuda etkin bir mekanizma, Doğu Ortaklığı ile Avrasya Ekonomik Birliği'nin öngördüğü işbirliği ve entegrasyon mekanizmaları arasında teknik, düzenleyici ve siyasi uyumun sağlanması doğrultusunda diyalogun başlatılması önemlidir.

¹³⁰ Mearsheimer, J. (2014). "Why the Ukraine Crisis is the West's Fault. The Liberal Delusions that Provoked Putin".

Foreign Affairs, 93(5); Cohen, S.F. "The Ukrainian Crisis: It's Not All Putin's Fault". *The Nation*. (December, 2015). Web: <https://www.thenation.com/article/the-ukrainian-crisis-its-not-all-putins-fault/>

¹³¹ Mearsheimer, J. (2014), a.g.m., s. 81-82.

¹³² Krastev, I. and Leonard, M. (2014). "The New European Disorder". *European Council on Foreign Relations*, s. 6.

¹³³ Dragneva, R., Delcour, L. and Jonavicius, L. (2017). "Assessing Legal and Political Compatibility between the European Union Engagement Strategies and Membership of the Eurasian Economic Union". *EU-STRAT Working Paper No 07*, s. 7.

Bir arada var olmaya yönelik literatürde üzerinde durulan uyumlaştırma modelleri “*no choosing, no losing*” yaklaşımından yola çıkarak, ortak komşuluk alanındaki ülkelerin dış politika yönelimi açısından seçeneklerini mümkün olduğunca hem AB, hem de Rusya’ya açık tutmalarına imkan sağlayan bir düzenin kurulması gerektiğini öngörmektedir.¹³⁴ Bu bağlamda, hem AB’nin Ortaklık girişiminde yer alan, hem de Rusya’nın AEB’ne üye olan bölge ülkelerinin “köprü” potansiyeli göz önünde bulundurularak bölgede bir tür Avrasya ortaklığına doğru gidilmesi gerektiği savunulmaktadır. Olası bir Avrasya ortaklığı, iki jeopolitik proje arasında etkileşim ve işbirliğinin geliştirilmesi için yol haritası sağlayacak bir platform olarak görülmektedir. Bu platformun, Çin liderliğinde gerçekleştirilen “Bir Kuşak Bir Yol” veya “Büyük İpek Yolu” porjesi aracılığıyla yapılacak yatırımlar da dahil olmak üzere somut altyapı projelerinin geliştirilmesi için fırsatlar sunacağı ve bölgesel ve bölgelerarası işbirliğini niteliksel olarak yeni bir seviyeye taşıyacağı savunulmaktadır. Olası bir “Avrasya ortaklığı” çerçevesindeki işbirliğinin, güvenlik, altyapı, teknoloji ve ekonomi alanlarında stratejik işbirliği ile sınırlı kalması, ve demokratikleşme gibi siyasi konulara yönelik çabaların en aza indirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.¹³⁵

Bu tür bir arada var olma stratejisinin güvenlik boyutu açısından, “eşit ve bölünmez güvenlik sistemi” gereksinimi, giderek daha fazla vurgulanan bir unsur olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Avrupa ve Asya’daki çözümlenmemiş derin (ve bu nedenle Ukrayna krizine yol açan) sistemsal sorunların ortadan kaldırılması doğrultusunda bölgede nüfuz sahibi olan tüm aktörlerin kutuplaşmalardan arınmış eşit ve bölünmez bir güvenlik sisteminin oluşturulmasına yönelmesi vurgulanmaktadır. Bu amaçla, 2012’de Dublin’de başlatılan “AGİT Helsinki+40” sürecinin devam ettirilmesi gerektiği, özellikle Rusya’nın resmi pozisyonudur. Bu kapsamda Rusya’nın güvenliği için hayati önem taşıyan toprakları kapsayacak şekilde Batı ittifaklarının kurumsal olarak genişlemesine son verilmelidir. Bu bağlamda, Ukrayna çıkmazının tek çözümü, ülkeyi “batılılaştırarak” iki taraf arasında bir rekabet alanına dönüştürmek yerine, her ikisi ile de dostane ilişkilere sahip tarafsız “köprü” veya “tampon” ülke haline getirmektir.¹³⁶ Ayrıca, günümüz itibarıyla her iki tarafın da resmi söylemi, bu yönde gerekli adımların atılması gerektiği konusunu dile getirme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu tür olumlu dinamiklerin temelindeki etken, ***AB ile Rusya’nın ortak komşuluk bölgesindeki ülkeleri zorlu bir jeopolitik tercih karşısında bırakmakla, başka bir deyişle, “ya/ya da” mantığı ile hareket etmekle, kendi hedeflerine ulaşamayacaklarının farkına varmalarıdır. Mücvut karşıdurmayı***

¹³⁴ Togt, T., Montesano, F.S. and Kozak, I. (2015). “From Competition to Compatibility: Striking a Eurasian Balance in EU-Russia Relations”. *Clingendal Report*, s. 5-6.

¹³⁵ Petrovsky, P. (April, 2016). “Evraziyskiy Vikhod iz Krizisa Vostochnogo Partnerstva ES”. [Doğu Ortaklığı Krizinden bir Avrasyacı Çıkış Yolu]. *Evrasiya Ekspert*. Web: <http://eurasia.expert/evraziyskiy-vykhod-iz-krizisa-vostochnogo-partnerstva-es/> adresinden 16 Eylül 2018’de alınmıştır.

¹³⁶ Mearsheimer, J. (2014), a.g.m.; Karaganov, S. (January, 2016). “2016 – Pobeda Konservativnogo Realizma”. [2016 – Muhafazakar Realizmin Zaferi]. *Rossiya v Globalnoy Politike*. Web: <http://www.globalaffairs.ru/number/2016--pobeda-konservativnogo-realizma-18556>; Bandow, D. (November, 2017). “Here is how America can bring peace to Ukraine”. *The National Interest*. Web: <http://nationalinterest.org/blog/the-skeptics/here-how-america-can-bring-peace-ukraine-23178> adresinden 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

gidirmek için taraflar, radikal adımlar atmaya henüz hazır olmasalar da, ortak komşuluk bölgesinde karşıdurmanın sürdürülmesinin maliyetlerinin ve risklerinin kaldırılamaz zorluklara neden olduğunu tedricen hissetmeye başlamışlar.

Sonuç

Bölgesel düzenin istikrarlaştırılması, iki bölgesel gücün stratejik vizyonunun ve etkileşiminin dengelenmesi, ortak çıkarların tespiti ve bir arada var olma stratejisinin geliştirilmesi gerekmektedir. Makalede, bu doğrultuda atılması gereken adımlar üzerinde durulmuştur. Bu tür bir arada var olma koşullarının geliştirilmesi doğrultusunda başvurulacak en uygun format, AB, AEB (Rusya) ve bölge ülkeleri arasında Doğu Ortaklığı ile AEB'nin öngördüğü serbest ticaret alanı ve işbirliği mekanizmalarının teknik, normatif ve siyasi uyumunun sağlanması doğrultusunda bir diyalogun başlatılması ve bu sayede AB ile Rusya'nın kendi aralarındaki ilişkileri iyileştirmeleri olabilir. Bu diyalog sonucu bir arada var olma modeli olarak "bölgelerarası serbest ticaret alanı"nın kurulması veya bir tür Avrasya ortaklığının başlatılması olabilir. Böylece, AB ve Rusya'nın paylaştığı ortak komşuluk alanındaki (*in-betweeners*) ülkelere yönelik yaklaşım, "ya/ya da" mantığından giderek daha fazla "hem/hem de" veya "*no choosing, no losing*" mantığına kayılabilecektir. Başka bir deyişle, söz konusu ülkelerin her iki yönde entegrasyon ve işbirliği modelinde yer alabilecekleri bir mekanizmanın oluşturulması, bölgede başlangıçtan beri ulaşılmaya çalışılan refah ve istikrar hedefine ulaşmayı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arbatova, N. (2014). “Otnosheniya Rossii i ES do i posle Ukrainskogo Konfliktak”. [AB ve Rusya İlişkileri: Ukrayna Krizi Öncesi ve Sonrası]. In N. Arbatova, (Ed.), *Otnosheniya Rossiya-Evrosoyuz i Ukrainskiy Konflikt*. [AB-Rusya İlişkileri ve Ukrayna Krizi]. Moskova: IMEMO RAN.

Babayan, N. (2016). “The In-Betweeners. The Eastern Partnership Countries and the Russia-West Conflict”. *Transatlantic Academy Paper Series*.

Bandow, D. (November, 2017). “Here is how America can bring peace to Ukraine”. *The National Interest*. Web: <http://nationalinterest.org/blog/the-skeptics/here-how-america-can-bring-peace-ukraine-23178> adresinden 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

Bibina, L. (May, 2013). “EC i Rossiya: Konkurentsia za Postsovetskoye Prostranstvo”. [AB ve Rusya: Post-Sovyet Alanı Üzerinde bir Rekabet]. *Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi*. Web: <http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/es-i-rossiya-konkurentsia-za-postsovetskoe-prostranstvo/> adresinden 1 Eylül 2018’de alınmıştır.

Bildt, C. (2015). “Russia, the European Union, and the Eastern Partnership”. *ECFR Riga Series*.

Commission of the European Communities. (2003). “Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with Our Eastern and Southern Neighbours”, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, COM (2003) 104 final, Brussels, 11 March.

Council of the European Union (2009). “Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit”, 8435/09 (Presse 78), 7 May, Brussels.

Council of the European Union. (2011). “Joint Declaration of the Eastern Partnership Warsaw Summit”, 14983/11 PRESSE 34129, 30 September, Brussels.

Cohen, S.F. “The Ukrainian Crisis: It’s Not All Putin’s Fault”. *The Nation*. (December, 2015). Web: <https://www.thenation.com/article/the-ukrainian-crisis-its-not-all-putins-fault/> adresinden 7 Eylül 2018’de alınmıştır.

Dragneva, R., Delcour. L. and Jonavicius, L. (2017). “Assessing Legal and Political Compatibility between the European Union Engagement Strategies and Membership of the Eurasian Economic Union”. *EU-STRAT Working Paper No 07*.

European External Action Service. (2017). Myths about the Eastern Partnership – Factsheet. Web: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/35712/myths-about-eastern-partnership-factsheet_en adresinden 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

Gadiyev, K. (2012). *Kavkazskiy Uzel v Geopoliticheskikh Prioritetakh Rossii*. [Rusya'nın Jeopolitik Önceliklerinde Kafkasya Düğümü]. Moskova: Logos, 532.

Gstöhl, S. (2015, March). *The Contestation of Values in the European Neighbourhood Policy: Challenges of Capacity, Consistency and Competition*. Paper Presented at The EUSA 14th Biennial Conference, Boston.

Haukkala, H. (2010). "Explaining Russian Reactions to the European Neighbourhood Policy". In R.G. Whitman and S. Wolff (Eds.), *The European Neighbourhood Policy in Perspective. Context, Implementation and Impact*. New York: Palgrave Macmillan.

Haukkala, H. (2015). "From Cooperative to Contested Europe? The Conflict in Ukraine as a Culmination of a Long-Term Crisis in EU-Russia Relations". *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 25-40.

Karaganov, S. (January, 2016). "2016 – Pobeda Konservativnogo Realizma". [2016 – Muhafazakar Realizmin Zaferi]. *Rossiya v Globalnoy Politike*. Web: <http://www.globalaffairs.ru/number/2016--pobeda-konservativnogo-realizma-18556>;

"Kontseptsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsii". [Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini] 30 Kasım 2016, Web: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 adresinden 28 Eylül 2018'de alınmıştır.

Krastev, I. and Leonard, M. (2014). "The New European Disorder". *European Council on Foreign Relations*.

Lapczynski, M. (2009). "The European Union's Eastern Partnership: Chances and Perspectives". *Caucasian Review of International Affairs*, 3 (2). 143-155.

"Lavrov Podozrevayet ES v Deystviyah Protiv Rossii". [Lavrov, AB'nin Rusya Karşıtı Eylemlerde Bulunmasından Şüpheleniyor]. DW, Nisan 2009, Web: www.dw.com/ru/лавров-подозревает-ес-в...против.../a-4212690 adresinden 28 Eylül 2018'de alınmıştır.

Lehne, S. (December, 2017). "Is There Hope for EU Foreign Policy?". *Carnegie Europe*. Web: <https://carnegieeurope.eu/2017/12/05/is-there-hope-for-eu-foreign-policy-pub-74909> adresinden 28 Eylül 2018'de alınmıştır.

Libman, A. and Vinokurov, E. (2012). *Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration*. London: Palgrave Macmillan.

Lukyanov, F. (September, 2017). "Atlantic Drift: Russia and the U.S.-Europe Divide". *Moscow Carnegie Centre*. Web: <http://carnegie.ru/commentary/73132> adresinden 29 Eylül 2018'de alınmıştır.

Makarychev, A. (2016). "Russia's Neighbourhood Policy: Conflictual Contexts and Factors of Change". In K. Raik and S. Saari (Eds.), "Key Actors in the EU's Eastern Neighbourhood Competing Perspectives on Geostrategic Tensions". *The Finnish Institute of International Affairs (FIIA) Report*, No 47.

Mearsheimer, J. (2014). "Why the Ukraine Crisis is the West's Fault. The Liberal Delusions that Provoked Putin". *Foreign Affairs*, 93(5), 77-89.

Morenkova-Perrier, E. (2014). "The Key Principles of Russian Strategic Thinking", *Laboratoires De L'IRSEM*, Vol. 22.

Nersisyan, L. (March, 2015). "Otsupat Bolshe Nekuda: Voyennyy Bazı Rossii". [Rusya'nın Askeri Üssleri]. *Regnum*. Web: <https://regnum.ru/news/1908336.html> adresinden 28 Eylül 2018'de alınmıştır.

Petrovsky, P. (April, 2016). "Evraziyskiy Vыхod iz Krizisa Vostochnogo Partnerstva ES". [Doğu Ortaklığı Krizinden bir Avrasyacı Çıkış Yolu]. *Evrasiya Ekspert*. Web: <http://eurasia.expert/evraziyskiy-vыхod-iz-krizisa-vostochnogo-partnerstva-es/> adresinden 16 Eylül 2018'de alınmıştır.

"Poslaniye Prezidenta Federalnomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii ot 16 Mayıs 2003 goda". [Rusya Devlet Başkanının Rusya Federal Meclisine Seslenişi]., Web: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21998> adresinden 28 Eylül 2018'de alınmıştır.

Rieker, P. and Lundby Gjerde, K. (2016). "The EU, Russia and the Potential for Dialogue – Different Readings of the Crisis in Ukraine". *European Security*, 25(3), s. 305-306.

Raik, K. (2017), "The Ukraine Crisis as a Conflict over Europe's Political, Economic and Security Order". *Geopolitics*, December, 1-20.

Sakwa, R. (2015). *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*. London: I.B. Tauris.

Schimmelfennig, F. (2012). "Europeanization beyond Europe". *Living Reviews in European Governance*, 7(1), s. 1-31.

Silander, D. and Nilson, M. (2013). "Democratization Without Enlargement? The European Neighborhood Policy on Post-Communist Relations". *Contemporary Politics*, 19(4), 441-458.

Smith, K.E. (2005), "The Outsiders: The European Neighbourhood Policy". *International Affairs*, 81(4), 757-773.

Togt, T., Montesano, F.S. and Kozak, I. (2015). "From Competition to Compatibility: Striking a Eurasian Balance in EU-Russia Relations". *Clingendal Report*.

Tsygankov, A.P. (2010). *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. (Second edition), Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 55-91.

I.

Trenin, D. (2014). "Russia's Breakout From the Post-Cold War System". *Carnegie Moscow Center*. Web: http://carnegieendowment.org/files/CP_Trenin_Putin2014_web_Eng.pdf adresinden 27 Eylül 2018'de alınmıştır.

Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 14.09.1995 goda. № 940 Ob utverjdenii strategicheskogo kursa RF s gosudarstvami-uchastnikami SNG. [Rusya Devlet Başkanının BDT ülkelerine ypnelik Rusya Federasyonu'nun stratejik politikasının onaylanmasına dair kararnamesi] Web: <http://kremlin.ru/acts/bank/8307> adresinden 27 Eylül 2018'de alınmıştır.

Vasilevich, H. (2015). "Eastern Partnership Initiative: 5 Year Results and Future Perspectives?". In P. Bator and R. Ondrejcsak (Eds.), *Panorama of Global Security Environment 2014*. Bratislava: CENAA.

"Vistupleniye Vladimira Putina na Munhenskoy Konferentsii po Voprosam Politiki Bezopasnosti" [Vladimir Putin'in Münih Güvenlik Konferansı Konuşması]. 10 Şubat 2007. Web: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> adresinden 27 Ocak 2018'de alınmıştır.

"Zasedaniye Mejdunarodnogo Kluba Valdai. Mirovoy Poryadok: Noviye Pravila İğrı ili İgra bez Pravil?" [Valday Tartışma Kulübü Toplantısı. Dünya Düzeni: Yeni Oyun Kuralları veya Kuralsız Oyun]. 24 Ekim 2014. Web: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860> adresinden 27 Ocak 2018'de alınmıştır.

Zagorski, A. (2008). "Multilateralism in Russian Foreign Policy Approaches". s. 46-57. In E.W. Rowe and S. Torjesen (Eds.). *The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy*. London and New York: Routledge.

KRİZLER ARASINDA BOSNA HERSEK

Dr. Hakan TARTAN

Eski Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı
hakantartan35@gmail.com

Özet

Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan devletler, güçlü ve başarılı olma mücadelesi vermişlerdir. Bu ülkeler içinde en acılı, kriz ve sıkıntılarla dolu süreci yaşayan da hiç kuşkusuz Bosna Hersek olmuştur.

Kültürel, tarihi, sosyal ve toplumsal bağları nedeniyle Türkiye ile daha yakın ilişki içinde olan Bosna Hersek, özellikle savaş döneminde yoğun acı, işkence, katliam ve saldırılara sahne olmuştur.

Batı ülkelerinin gözleri önünde yaşanan büyük dram, Bosna Hersek'in Yugoslavya'dan ayrılan diğer ülkelerin yanı sıra geçiş ve ilerleme sürecini daha sancılı, zorlu ve sıkıntılı yaşamasına neden olmuştur.

Bu da sadece toplumsal hayatı etkilemekle kalmamış, aynı zamanda ülkenin ekonomik gelişimine de zarar vermiştir.

Hala ekonomik ve siyasi anlamda krizler Bosna Hersek'i tehdit etmektedir.

Bu konuda kendini tanıtmaya ve anlatmaya eksikliği olduğu ortadadır.

Krizlere gebe bir bölgede, özellikle etnik ve yönetsel sorunlar, istenen gelişimin yakalanmasına engel oluşturmaktadır.

Devlet yönetimindeki çok başlılık, zaman zaman gündeme getirilen 'ayrılıkçı söylemler' jeopolitik ve stratejik avantajlarına rağmen Bosna Hersek'in önündeki engeldir.

Her şeye rağmen devlet ve kamu reformu, anayasal değişiklik ve ekonomide yapılanma konularında atılacak adımlar, Avrupa Birliği kriterlerinin eksiksiz ve zamanında gerçekleştirilmesi, eğitime ve özellikle gençlerin rehabilitasyonuna önem verilmesi Bosna Hersek'in geleceğe umutla bakmasını sağlayacaktır.

Bunun için özellikle yöneticilere, siyasetçilere ve devlet adamlarına büyük görevler düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek, ekonomi, kriz

BOSNIA HERZEGOVINA AMONG CRISES

Abstract

The states that emerged with the breakup of Yugoslavia gave a fight to be strong and successful.

Of course, Bosnia Herzegovina has experienced the most painful process full of troubles and crises among these countries.

Bosnia Herzegovina, which has a closer relationship with Turkey due to its cultural, historical, social and social ties, witnessed intense pain, torture, massacres and attacks especially during the war.

The great drama in front of the eyes of the western countries led Bosnia Herzegovina's transition and progression process to be more painful, difficult and distressing besides the other countries that dissociated from Yugoslavia.

This not only affected the social life, it also damaged the economic development of the country.

Still, economic and political crises threaten Bosnia Herzegovina.

In this context, it is obvious that it experiences difficulty in introducing and expressing itself.

In a region prone to the crises, especially ethnic and managerial problems prevent the desired development.

Multilateralism in state administration and 'separatist discourses', which are sometimes brought to the agenda, are the obstacles for Bosnia Herzegovina, despite its geopolitical and strategic advantages.

Despite everything, the government and public reform, the constitutional changes and the steps to be taken in structuring the economy, complete and timely fulfilment of European Union criteria, giving importance to education and especially rehabilitation of young people will help Bosnia Herzegovina look at the future with hope.

In this direction, especially the administrators, politicians and statesmen have great duties.

Keywords: Bosnia Herzegovina, economy, crisis

Giriş

2000’li yılların en temel özelliklerinden bir tanesi, toplumsal, ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan krizlerdir. 1980’li yıllardan başlayarak ekonomik değişimlerle birlikte adından söz ettiren ‘Yeni Dünya Düzeni’ ya da ‘global dünya’ sorunları da beraberinde getirmiştir. Yalnızca ekonomik anlamda değil, toplumsal, tarihsel, etnik, kültürel ve sosyolojik bu değişimler, insanlığın belli konularda gelişimini sağlarken, bazen de dengeleri tepeden tırnağa bozmuş, hatta yaygın deyişimiyle ‘dengesiz-ölçsüz bir gelecek’ ortaya koymuştur.

Krizler arasındaki dünya içinde milletler de elbette kendi adlarına bu krizlerden nasibini almıştır. Kimi bu krizleri az, kimi çok, kimi teğet geçerek, kimi büyük zarara uğrayarak, kimi ucuz atlatarak, kimi de krizleri lehte avantaja çevirerek atlattır. İşte bu çerçevede Balkan coğrafyası da, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın dağılmasından sonra her alanda ciddi sorunlar yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir. Balkanlarda bir yandan Yugoslavya’nın dağılması ile ‘kendi kendilerine güç’ olmaya çalışan devletlerin yoğun bir politik ve sosyal etkinlik mücadelesi öne çıkarken, bir yandan da kamplaşmalar, kutuplaşmalar ve çatışmalar yoğunlaşmıştır (Tatar, 2017, s.164).

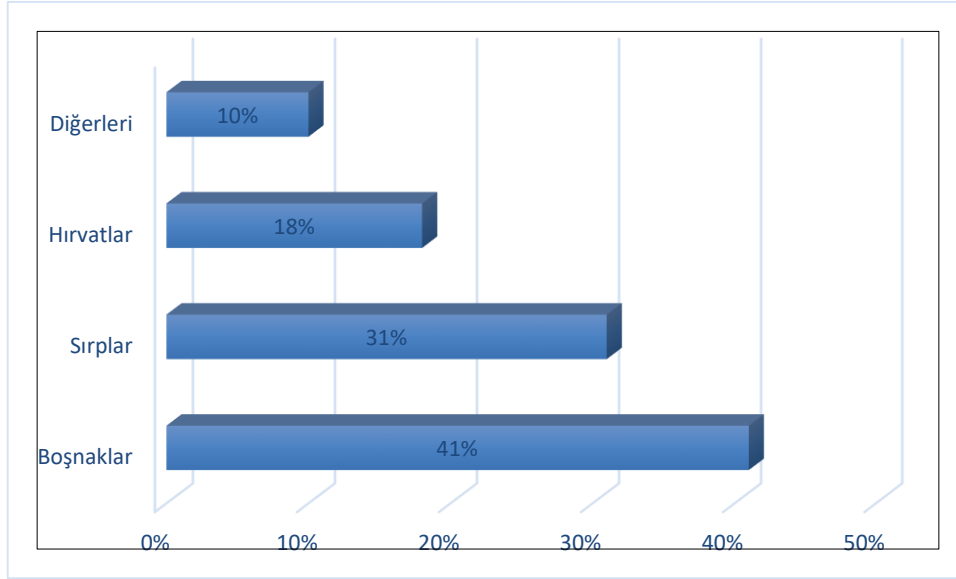
Dünyanın geçmiş yakın tarihinde yaşadığı iki büyük dünya savaşına neredeyse yaklaşan, büyük korku ve endişe yaratan ‘Bosna savaşı’ da maalesef bu coğrafyada olmuş, 200 binden fazla can kaybı yaşanmış, daha büyük tehlikenin eşiğinden dönülmüş, ne var ki kayıp ve katliamlarla insanlık tarihine bir utanç vesikası olarak eklenmiştir.

Balkan coğrafyasındaki dağınıklık, Yunanistan, Sırbistan gibi ülkeleri öne çıkarırken, Türkiye’de bu kapsamda tarihsel yakınlaşmalar ve soydaşlar nedeniyle hem çözüm, hem destek, hem de tarihi mirasa sahip çıkma anlamında kendini bu sorunlar yumağının içinde bulmuştur. Hırvatistan, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkeler de yaşadıkları sorunlara rağmen ‘Biz de varız’ çabası içinde olmuşlardır. Arnavutluk, Makedonya, Karadağ, Bosna Hersek ise mevcut sorunlarını uluslararası desteklerle aşmaya gayret etmişlerdir. Bu süreçte en büyük sıkıntı hiç kuşku yok ki, bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturan Bosna Hersek’te yaşanmıştır.

4 milyona yaklaşan nüfusu ile gelişim arayışındaki Bosna Hersek adını topraklarına can veren ırmaktan almıştır. 1992 yılında büyük devlet adamı Aliya İzzetbegović önderliğinde bağımsızlığını ilan eden Bosna Hersek, daha sonra yaşanan etnik savaşta büyük zarara uğramıştır. Balkan yarımadasının kuzeybatı köşesinde yer alan Bosna Hersek’in yüzölçümü 51 bin 129 kilometrekaredir (Sabutay ve Akgün, 2017).

‘Uluslararası aktör ve kuruluşlar, Bosna Hersek’in ihtiyaç duyduğu siyasi bölünmüşlüğü aşacak politikaları sunmadıklarından ekonomik reform ve yeniden yapılanma süreçlerinde sürekli aksamalar meydana gelmektedir.’ (Semercioğlu, 2017, s.1350). Çatışma tehdidi ve sürekli hissedilen gerginlik elbette ekonomik gelişimin önündeki temel engeldir.

1991 yılında Bosna Hersek sınırları içinde etnik nüfus dağılımı Şekil 1’de gösterilmiştir. Burada Boşnakların etnik nüfusta %41, Sırppların %31, Hırvatların %18, diğerlerinin ise %10 oranında yer aldığı görülmektedir. %10’luk dilimin içindeki bireylerin çoğunluğu, farklı etnik evliliklerden doğan Yugoslav kökenli bireylerdir (Anderson, 1996, s.12).

Şekil 1. 1991 yılına ilişkin Bosna Hersek etnik yapı dağılımı

Bosna Hersek Devleti’nin yapısı da, dünyadaki ekonomik gelişmeler değerlendirildiğinde, karmaşık gelmektedir. Dayton uzlaşması çerçevesinde öngörülen sistem, Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere ikili bir yapıdır. ‘Devletin başında her 3 etnik grup tarafından (Boşnak, Hırvat ve Sırp) ayrı ayrı seçilen 3 kişilik bir Başkanlık Konseyi bulunmaktadır. Bu Konseyin yanı sıra var olan Bosna Hersek Halk Meclisi’nde 15 üye (10 Bosna Hersek Federasyonu – 5 Sırp Cumhuriyeti) ,Temsilciler Meclisi’nde ise 42 üye bulunmaktadır (Dalar, 2005, s.200).

Bu yapının yeni reformlarla geliştirilmesi zorunluluğu vardır. Bu durum Bosna Hersek’in önünü açacaktır. Bu nedenle etnik ve kültürel dayatmaların ötesinde sağduyu, ortak yaşam felsefesi ve barışa da her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Çatışma için bir kıvılcım yeterli olsa da barış, birlik ve beraberlik zorlu olan yoldur. Özellikle etnik çatışmaların tetiklenmesi bu bölgedeki gibi kolay olduğundan çatışmaların çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir. İşte bu nedenle yalnızca bu coğrafyayı oluşturan farklı etnik kökendeki halklara değil, uluslararası camiaya ve büyük devletlere de uzlaşa adına büyük görevler düşmektedir.

Esasen savaş öncesi, hatta eski Yugoslavya döneminde, Bosna Hersek’in özellikle tarım alanında önemli katma değer yaratan ürünlere sahip olduğu bilinmektedir. ‘Erik, elma, armut, çilek ve yemişler başta olmak üzere sebze ve meyve üretimi önemli bir noktada olmuştur. Savaş döneminde toplam makinelerin yüzde 50’si zarar gördüğü için tarımsal üründe kullanılan ekipmanların yenilenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Mobilya ve orman ürünlerinin üretimi,

Üretimde kullanılan eski makinalara rağmen imalat sanayiindeki önemli sektörlerden birdir' (Sabutay ve Akgün, 2017, ss.87-88). Yine 'Bosna Hersek'in tarım arazilerinin neredeyse yarısı kimyasal gübre ve ilaçlamaya maruz kalmadığı için önemli ölçüde organik tarıma müsaittir' (Semercioğlu, 2017, s.1353). Bu önemli bir avantajdır. Kömür, linyit, boksit, demir, manganez, kurşun, kaya tuzu, seramik gibi maden ve değerler ülkenin ekonomik geleceği açısından doğru değerlendirildiğinde şans olarak nitelenebilir. Turizmde önemli bir fırsattır. Özellikle kültür, tarih ve doğa turizmi açısından cazip bir seçenektir. Bu anlamda tanıtım yapılması temiz ve özgün doğa ve alternatif turizm arayışları içindeki özellikle Avrupalı gezgin turistler için de tercih nedeni olacaktır.

Bankacılık sektöründe de bir gelişmenin olduğu görülmektedir. Ancak gerginlik ve zaman zaman gündeme getirilen Sırp kökenli referandum söylentileri piyasadaki dengeleri bozmaktadır. Küresel mali kriz ardından her geçen yıl, Bosna Hersek'te mevcut bankacılık sektöründe küresel mali kriz öncesindeki döneme göre ödenmeyen kredi seviyelerinin daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Bununla beraber, son birkaç yılda umut vaat eden bir azalma bulunmaktadır (Bosnjak, Hassan ve James, 2017, s.83). nemli olan bu azalmanın kalıcı bir noktaya taşınmasıdır. Bir başka sorun da mevduata yönelmede gündeme gelen mali olmayan kuruluşların etkisidir. AB kriterleri devreye girdikçe bu sorun ortadan kalkacak olsa da, günümüzde kafaları karıştırmaktadır.

'Küresel mali krizden önceki ve sonraki dönemde Bosna Hersek'te görülen mevduat büyümesinin ana tetikleyicisi hane halkı sektörüdür. Bununla beraber, hane halkı sektörü, mali olmayan kuruluşlar üzerindeki mevduatların hane halkı mevduatlarına kıyasla daha yüksek yıllık büyüme oranları kaydetmeye başladıkları ilginç ve araştırılmaya değer bir konudur' (Bosnjak, Hassan ve James, 2017, s.98).

Başarı için önemli unsurlardan biri, geçen nüfusun iyi, teknolojiye dayalı ve kaliteli bir eğitim sistemi ile ülkenin geleceğine harç koyma sorumluluğunu üstlenecek noktaya taşınmasıdır. Ancak Bosna Hersek'te resmi olmayan işsizlik oranının % 40'ı bulunduğu belirlenmekte, ülkede geçenler gelecekte umutsuz bir hayat sürdürmektedir. "Yoksulluk ve azla idare etme" mantığının ön planda olduğu ülkede sosyal güvence de çok zayıftır. Geçen nüfus, bu durumdan kurtulmak amacıyla Avrupa ülkelerine giderek yaşamlarını orada kazanmaya yönelmiştir. Yalnızca 2015 yılında 68 bin gencin Avrupa'ya gittiği ileri sürülmektedir. Bosna-Hersek leğindeki bir ülke için bu büyük bir rakamdır (Korkmaz, 2016, s.21).

Avrupa Birliği ile geliştirilecek iyi ilişkiler, bu geçen nüfusun geleceğe güvenle bakması anlamında da önemli bir unsurdur. Özellikle AB projeleri Bosna Hersek için önemlidir ve arttırılmalıdır. 15 şubat 2016'da AB'ye resmen adaylık müracaatında bulunan Bosna Hersek için süreç yorucu ve zorludur. Ne var ki, kültürel zenginliğin açtığı sempati penceresi, yapılacak adalet, hukuk ve eğitim reformları ile gelişebilecektir. Bu anlamda halkın da zorluğunu bilmesine rağmen AB'ye yönelik isteği vardır.

Toplumsal psikolojinin özellikle sosyal ve ekonomik katkılarla iyileştirilmesi Bosna Hersek'in geleceği açısından önemlidir. Özellikle Müslüman ülkelerin buradaki yatırımlarının

arttırılması önemli bir beklentidir ve Bosna Hersek için hayati önem arz etmektedir. 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına katılan Bosna Hersek, yüzyıllar boyu huzur ve gelişme içinde olmuştur. Osmanlı - Rus savaşı sonrası Berlin anlaşması ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetimine bırakılan Bosna Hersek de, tarihsel ve kültürel bağlar nedeniyle Türkiye’den beklentiler de yoğunudur.

Ayrıca Atatürk ve Tito arasında hem iki ülkenin kaderindeki etkileri, hem de mücadele çizgileri anlamında benzerliklerden de söz edilmektedir.

Bir değerlendirme tarih kitaplarında şöyle yer almıştır:

‘Biri (Atatürk) daha yüzyılın ilk çeyreğinde, ezik halkların gelecekteki şahlanışını sezmiş, öbürü (Tito) yüzyılın ikinci yarısında ezik halkların ezilmişliğinden dünya çapında bir ağırlık oluşturmıştır’ (Sosyal, 1980).

Bu tabloya Bosna Hersek’in kurucusu Aliya İzzetbegoviç’i de özellikle devlet olma ve özgürlük bağlamında eklemek mümkündür. Begoviç’in şu değerlendirmesi tarihsel önemdedir:

‘Bir kelimeyi hiç aklınızdan çıkarmayın; Devlet. Devletin ne kadar önemli olduğunu hepimiz idrak etmeliyiz. Devletsiz bir millet boşluğa düşer, rüzgârda savrulup gider’ (Karakuş, 2018).

Güzel bir atasözü vardır; ‘Danışan dağı aşmış, danışmayan yolu şaşmış’ (Timuroğlu, 2000, s.142). Bu anlamda Bosna Hersek özellikle gelişmiş ülkelerin geçmiş deneyimlerinden yararlanmalı, dış politikada uzlaşmacı, barışçıl ve işbirliğine dayalı bir politika izlemelidir. Bu; kısa sürede beklentilerin çok ötesinde yararlar sağlayacaktır. Bosna Hersek’in sosyo-kültürel yapısı buna uygundur.

Ayrıca unutulmamalıdır ki, stratejik, jeopolitik, etnik ve kültürel ayrışma ve çatışmalar nedeniyle Bosna Hersek ‘toplumsal sorunlar’la her an karşılaşma riski altındadır. Bu süreçte ‘bozuk kentleşme, kırsal göç ve beyin göçü, gençlik sorunları özel bir önem kazanmış bulunuyor’ (Ozankaya, 1977, s.389).

Ayrıca etnik ve kültürel çatışmalar dışında toplumsal sorunların nedenlerine şu başlıklar altında bakmakta da yarar vardır:

- “Toplumsal örgüt ve kurumların bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemede başarısız kalması,
- Toplumsal kurumların işleyememesi, yasalara uyulmaması,
- Bir kuşaktan ötekine toplum değerlerinin aktarılamaz olması,
- Beklenti çerçevelerinin (beklenen rollerin) sarsılması” (Ozankaya, 1977, s.389).

Bu konuda yürütülecek bilimsel ve toplumsal çalışmalar da gelecek adına daha sağlıklı bir yapı oluşturulması için büyük katkı sağlayacaktır. Bu anlamda gençlik, sivil toplum örgütleri ve Üniversiteler çok yönlü ve etkin olarak devreye sokulmalıdır.

Bosna Hersek'in bir şansı da, özellikle son Bosna savaşında uğradığı büyük haksızlık ve katliam nedeniyle uluslararası toplumda doğan sıcak ve sempatik havadır. Bu gelişme; Bosna Hersek'in siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişiminde bir artı değer olarak kullanılmalıdır.

Öte yandan eskinin güçlü ve önemli Yugoslavya'sına baktığımızda da bugün adına önemli mesajlar bulanabilir. 'Yugoslavya'nın dünyada uyandırdığı ilgi, özgün iki oluşum bakımından oynadığı rolle ilgili görünmektedir. Bunlardan birisi, özyönetim deneyi, diğeri ise bağlantısızlık hareketidir'(Işıklı, 1980).

Geleceğe güvenle bakmak isteyen Bosna Hersek halkının temel beklentilerinden biri de ülkenin gelişimine büyük zarar veren yolsuzluk, usulsüzlük ve torpil iddialarının yasal düzenlemelerle ortadan kalkmasıdır. Halkta oluşan 'parayı verirken işe girersin' ya da 'parası olan her sorunu çözer' türü söylentiler çok zararlı olmaktadır.

Yüzde 40'ları aşan işsizlik gelecek içinde endişe kaynağı olurken, 'yolsuzluk ve bürokrasideki hantallıkta sıkça dile getirilen şikayetler' olmaktadır. 'Bosna Hersek'in dış borcunun yaklaşık yüzde 60'ının altyapı projelerine kullanılan kredilerden oluşması', ülke geleceği için olumludur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018).

Aynı şekilde 'Dünya Bankası 2018 yılı için yüzde 3.2 olarak öngördüğü Bosna Hersek'in büyüme beklentisini teyit ederken, Bosna Hersek Merkez Bankası verilerine göre ülke ekonomisinin 2017 yılı sonunda yüzde 2.7 büyüme gerçekleştirdiği bildirildi' (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018). Ayrıca Dünya Bankası raporunda 'yatırım yapılabilecek' ülkeler sıralamasında Bosna Hersek 190 ülke arasında 81. sıradadır.

Sonuç:

Toplumsal gelişimde de, devletlerin büyümesinde de ekonomik veri ve gelişmeler kadar sosyokültürel ve etnik çatışma ve ayrışmaların da etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. 'Krizler arasında' kendine umut arayan Bosna Hersek için mutluluk ve huzurun temel yollarından biri de hiç kuşkusuz 'ekonomide ayakları üzerinden duracağı bir modeli' yaratmaktan geçmektedir. Bunun için de elbette ülke kaynaklarını akılcı, verimli, etkin ve yerinde kullanmak gerekmektedir.

'Geleceğin getireceği ne olursa olsun, bir şey kesindir. Ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık her durumda artacaktır. Asya, Latin Amerika ve Rusya krizleri, ekonominin yerkürenin her yerinde birbirlerine nasıl da yakından bağlı olduklarını ve uluslararası finansın ne kadar hızlı değişebildiğini göstermiştir' (Kardam, 2004).

O zaman bu konuda hazırlıklı olunmalı, uluslararası ekonomik arenada söz sahibi olacak isimler yetiştirilmelidir. O süreç yürürken, kültürel ve sosyal yakınlıklar içinde bu tür kişi ve kurumlardan da destekler alınmalıdır.

Yeni Dünya düzenine uymak, uygulamak başka şeydir, 'esiri olmak' başka şey.

‘Yeni dünya düzenine esir olmayacağız’ diyerek sistemin tamamen dışında kalmak da ciddi bir tehlikedir.

Bu dengeyi tutturan ülkeler başarılı olmakta, diğerleri ciddi sorunlar yaşamaktadır.

Bosna Hersek’in bu çerçevede ve olumlu anlamda bağlantıları söz konusudur ve bu bir şanstır.

Küresel mali kriz ardından başta tarım ve hayvancılık olmak üzere, turizmin, geniş kaynakları olan madencilik sektörünün, bir zamanlar ülkede önemli gelişmeler yaratan ağır sanayiın, özellikle dış dünya, etkin finans çevreleri ve bu coğrafyaya ilgi duyan Avrupa ülkeleri ile çağdaş planlama, pazarlama, stratejik gelişim ve Araştırma-Geliştirme (Ar-ge) değerlendirmeleri içinde ele alınması zorunluluğu vardır.

Toplumsal uzlaşısı ve gelecek hedefleri çerçevesinde etnik çatışma gerginliğine mutlaka son verilmelidir. Bu konuda hiç kuşku yok ki, politikacılara büyük görevler düşmektedir. Gerekirse her yıl düzenlenecek program ve aktivitelerle barıştan yana ülkelerin de katkıları ile halk bu gerginlikten adım adım uzaklaştırılmalıdır. Dış dünyaya ve finans çevrelerine verilecek en güzel mesaj budur. Hiç kimsenin ‘savaş ve çatışma kokusu’ olan bir yere yatırım yapmayacağı unutulmamalıdır.

Devletin ağır ve hantal yapısının da bir ‘devlet reformu’ kapsamında yenileşmesi zorunludur. Gerekirse bir ‘Devlet Planlama Reformu’ hazırlanmalı, ülkenin gelecek 25 yılı tasarlanmalı, 5’er yıllık 5 ayrı reform programı ile ülkenin geleceği doğru hedeflere taşınmalı, doğru araç ve mekanizmalar geliştirilmelidir.

Dünyada güçler dengesi askeri ve ekonomik yapılanmalarla sürekli değişirken, Bosna Hersek’in de bu anlamda, elbette geçmiş acılardan da dersler çıkararak, yeni bir strateji geliştirmesi gerekmektedir. Çevresinde askeri güçlenme devam ederken, Bosna Hersek’in bu duruma kayıtsız kalması da elbette düşünülemez. Barışa endeksli, ancak halkını korumaya muktedir bir savunma anlayışı temel prensip olmalıdır.

Ekonomik kurumsal reformlar kadar, Bosna Hersek’te ‘Güçsüz ülke’ değerlendirmelerine zemin hazırlamayacak bir askeri planlamada önemlidir. Bu konuda Türkiye’nin sadece silah, teçhizat ve teknoloji anlamında değil, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin tarihten de gelen eğitimsel ve yönetsel gücünü bu ülkeye aktarması yararlı olacaktır.

Etnik kaostan uzak bir devlet yapılanması, gelecekteki gelişimin temel şartıdır. Bu etnik ve kültürel çatışmadan uzak durulmadıkça, ‘istikrarsızlık’ ve ‘savaş’ Demokles’in kılıcı gibi bu ülke insanların üzerinde sallanmaya devam edecektir. Birleşmiş Milletler ve NATO gibi büyük ve konvansiyonel oluşumlar, ‘yeni dünya düzeni’ içinde maalesef zaman zaman ‘güçler dengesi’ ayırımına uyan kararlar verebilmektedir. Bunun yanlış olmasına rağmen tarihsel

süreçte örnekleri görülmektedir. Nitekim Srebrenitza ve yakın bölgelerde binlerce masum Boşnak insanına yönelik çirkin, vicdansız ve insafsız katliamlarda sadece oradaki gözetmen ya da denetmen devletlerin görevlilerin basiretsizliğine bağlanıp kalmak, büyük fotoğrafı görmemek, uluslararası arenada bir şekilde ‘ses’ ve ‘güç’ olmanın önemini kavrayamamakta ciddi bir zaaf olabilir.

Toplumu geleceğe taşıyan unsurlardan bir tanesi de hiç kuşku yok ki, uluslararası toplumla entegrasyondur. Bu yabancı yatırımcıları ülkeye çekebilecek bir yol olarak öne çıkarken, bunun olmazsa olmazlarından biri de elbette ‘krizlerden kurtulmanın bir çağdaş yolu’ olarak da görülebilecek Anayasa reformudur. Ya Türkiye’deki gibi dönemsel değişikliklerle, ya da topyekûn yenilenmeyle bir Anayasa hazırlama zorunluluğu Bosna Hersek’in önündedir. Bu yeni Anayasa hem uzlaşmayı arttırmalı, hem de Bosna Hersek’e ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda yeni bir ufuk yaratmalıdır. Bunun içinde en önemli başlık hukuk ve adalettir. ‘Bilge Kral’ olarak da anılan, Büyük devlet adamı Aliya İzzetbegoviç de bu konudaki hassasiyetini şu sözlerle vurgulamıştır:

‘Biz de zalimlerden olursak, zulme karşı savaşmamızın bir anlamı kalmaz. Hiç kimse intikam peşinde koşmamalı, sadece adaleti aramalıdır. Çünkü intikam sonu olmayan kötülüklerin de kapısını açar.’

Devlet yeniden yapılacak, karışık ve sorun üreten sistem iyileştirilecek, sektörel destekler arttırılacak, genç nüfusa nitelikli eğitim verilecek, organize suçlar, yolsuzluk ve usulsüzlüklerle ciddi bir mücadele başlatılacak, AB üyeliği geliştirilecek, bu konuda AB kriterleri ile ilgili düzenlemeler yapılacak, gerginlik ortamından çıkılacaktır. Bu yol uzun, yorucu ve engellerle doludur. Ancak jeopolitik önemi, tarihsel altyapısı, özellikle Avrupa ülkeleri için keşfe değer özgün ve bozulmamış yapısı Bosna Hersek için avantajlardır. ‘Krizler arasında’ değerlerini doğru ve akılcı kullanan bir Bosna Hersek geleceğe güvenle koşabilecektir.

KAYNAKLAR

- Anderson, D. (1996). *The Collapse of Yugoslavia: Background and Summary*, Research Paper, No.14.
- Bosnjak, A., Hassan, A. ve James, K. (2017). Analysis of The Banking Sector Performance In Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia Before and After the Global Financial Crisis, *Economics*, 5(2), 83-101.
- Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna Hersek'in Geleceği, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 91-123.
- Işıklı, A. (1980). *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 456.
- Karakuş, D. (2018, 19 Şubat). "Aliya İzzetbegoviç'ten ufuk açıcı 20 söz", <http://www.ensonhaber.com/aliya-izzetbegovicten-ufuk-acici-20-soz.html>
- Kardam, A. (2004). Değişen Dünyada Liderlik. *Harvard Business Review*, İstanbul: MESS Yayınları.
- Korkmaz, Y. (2016). *Balkan Kriz Raporu*, İstanbul: İnsamer Yayınları.
- Oellers-Frahm, K. (2005). Restructuring Bosnia Herzegovina: A Model with Pit-Falls, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 9(1), 179-224.
- Ozankaya, Ö. (1977). *Toplumbilime Giriş*. Ankara: S Yayınları.
- Sabutay, T. ve Akgün, C. (2017). *Bosna ve Hersek Ülke Etüdü*, 1. Baskı, İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Semerçioğlu, H. (2017). Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi, *Selçuk Üniversitesi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63), 1339-1360.
- Soysal, M. (1980, 7 Mayıs). Tito yaşamaya başlarken. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1980/05/07>
- Tatar, V. (2017). Eski Balkanlar Yeni Sınırlar: Eski Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Türkiye - Bosna-Hersek İlişkileri. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 164-175.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018). "Bosna Hersek'in Dış Borcunun Yaklaşık %60'ının Altyapı Projelerine Kullanılan Kredilerden Oluştugu Bildirildi", https://www.ticaret.gov.tr/portal/faces/blog/newsDetail;jsessionId=jLpFpEgjtKMLaLAeeNUTQbEKVmtL3yeyohDaNpd8HF--hxOBT96F!389378185?news_id=EK-260664&_afrLoop=33714912966175310&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null&_adf.ctrl-state=lvldpdi5_1#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D33714912966175310%26news_id%3DEK-260664%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvldpdi5_5
- Timuroğlu, V. (2000). *Hoşgörü, Dostluk ve Dayanışmayı İçeren Atasözleri*. Ankara: Betik Yayıncılık.

EKONOMİK POLİTİKALARIN FİNANSAL KRİZLER ÜZERİNE ETKİLERİ, DÜNYA VE TÜRKİYE ÖRNEKLERİ

Doç. Dr. Niyazi ERDOĞAN

Ufuk Üniversitesi

İ.İ.B.F.

Uluslararası Ticaret Bölümü

drnierdogan@gmail.com

Özet

Günümüzde ülkeler, ekonomik birimler, şirketler ve bireyler her zamankinden daha çok uluslararası hale gelmiş olduğundan, uluslararası ekonomik ve mali piyasalarda ortaya çıkabilecek ekonomik, siyasal, sistemik, sistematik, döviz, faiz ve likidite gibi tüm risklerle karşı karşıyadır. Finansal sistem, küreselleşme sürecinde, özellikle 2008 yılı Global finansal krizi sonrasında, başta Gelişmekte Olan Piyasaların (GOP) cari açıkları nedeniyle hareketlenmiş olup, en küçük bir olumsuzluk domino etkisi ile yayılmaktadır. Borçla döndürülen bir ekonominin tek şansı sürdürülebilir bir borçlanabilme olanağı sağlamasına bağlıdır. İyi işleyen ve yönetilen bir ekonomik sistem, uluslararası sermaye yeterliliğine sahip bir bankacılık sistemi, yatırımcılara güven verecek bir hukuksal yapı, ülkede uluslararası genel kabul gören demokrasi kurallarının varlığı, cari açık, faiz, enflasyon gibi konular yatırımcılara yön veren uluslararası değerlendirme kuruluşlarının ilk baktıkları verilerdir.

Kriz, bir hastalık döneminin en ciddi, en yoğun ve en kritik dönemini ifade eder. Hiçbir kriz işaret vermeden ortaya çıkmaz.

Dünyanın en büyük iki krizi “1929 Ekonomik Buhan” ve halen etkisi devam eden “2008 Global Finansal Krizi”nin dünyada en kuralcı ülke olan Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkması, bu ülkenin krizlerin öncüllerini zamanında algılamaması ile tanımlanamaz. Yeni finansal teknikler yaratılarak, olabilecek risklerin bilinerek göz ardı edilmesi ve kar etme hırısı hiç şüphe yok ki krizlerde “insan” faktörünün ön planda olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Devletleri de insanlar yönetmektedir.

Yönetim becerisi daha çok kriz dönemlerinde ortaya çıkmakta, liderlik ve otoriteyi yerinde kullanabilme, yönetim ve iletişim becerileri kriz ortamlarında gerçek anlamına kavuşmaktadır.

Bu anlamda 2001 yılı Şubat ayında ortaya çıkan ve öncelikle bankacılık sektöründe olmak üzere reel sektörde büyük kayıplara neden olan finansal kriz, Kamu Bankaları’nda özel bir kadro ile yapılan “Yeniden Yapılanma” ile atlatılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Yönetim, Finansal Sistem, Finansal Kriz, Küreselleşme, Finansal Kriz ve İnsan Faktörü

Alan Tanımı: Küresel Finansal Krizler – Ekonomi ve Finans

IMPACTS OF ECONOMIC POLICIES ON FINANCIAL CRISIS, EXAMPLES FROM THE WORLD AND TURKEY

Abstract

Today countries, economic units, companies and individuals become much more international than before so that they expose economic, political, systemic, systematic, currency, interest and liquidity risk in international economic and financial markets. In globalization process, financial system activated especially after 2008 global crisis due to current deficits of Emerging markets. And today, a small negativitiy leads to a domino effect. An economic model that is driven by debts, can only be carried on by sustainable debt borrowing system. Well managed and operating economic system, a banking system with international capital adequacy, legal structure that assures confidence to investors, existing democracy rules in the country, current deficit, interest and inflation are the first data that are taken into consideration by international rating corparitions whom direct investors.

Crisis, means the most intense and critical period of a disease period. A crises will not come up without signals.

The most important crises in the world “1929 Economic Depression” and “2008 Global Financial Crises” whose effects still continue emerged in Unites States of America that is known as the most normative country. This cannot be defined as USA does not perceive the precessors of crisis. Overlooking the risks by creating new financial techniques and profit passion shows that “human” factor is in the foreground in the crisis without doubt. Governments are managed by humans.

Managing ability mostly rises during crisis, leadership and using authority, governance and communication skills get their true meaning during crisis environment.

Within this scope, the financial crisis arise in 2001 February which resultes in great losses in Banking and real sector, overcomed by “Restructuring” that are managed by special establishments in Public Banks.

Key Words: Economic Management, Financial System, Financial Crisis, Globalization, Financial Crisis and Human Factor.

Field Definition: Global Financial Crisis – Economy and Finance

Giriş

Önceden bilinmeyen ya da öngörülmemen bazı gelişmelerin, makro düzeyde devleti, mikro düzeyde ise firmaları ciddi şekilde etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarması Ekonomik Kriz'dir. (Mishkin, F. 1994 "Preventing the Financial Crises: An International Perspective" – Manchester School, Vol 62)

Ekonomik krizlerin nedeni her zaman ekonomik olmayabilmekte, siyasal, teknolojik ve ekolojik alanlardaki hızlı değişimleri de ekonomik krizlere yol açmaktadır. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde başlayan gelişmeler, ekonomide ve finansal piyasalarda birçok yeniliği ve dolayısıyla yeni yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bu yenilikler yirmi birinci yüzyılda küresel sistem diye adlandırılan yeni uygulamalar ekonomik ve finansal altyapısının temel taşlarını oluşturdu. Bunları şöyle sıralayabiliriz;

- . Dalgalı Kur Rejimi
- . Sermaye Hareketlerinin Serbestleşmesi
- . Konvertibilite, para ikamesi ve döviz yaratma
- . Finansal Piyasaların herkese açılması

Bu dört gelişim ekonomide bir paradigma değişimine yol açtı. Eskiden kapalı ya da yarı kapalı olan ekonomiler birbiriyle iç içe girecek kadar eklemlendiler. Bunun sonunda da hastalıklar çok daha çabuk bulaşır oldu. Eskiden tek tek ekonomilerde ya da belirli bölgelerde çıkan ve bölgeyi etkileyen krizler, yeni düzende çok daha yaygın etkiler yaratmaya başladı. (www.mahfiegilmez.com/ Kendime Yazılar - Ekonomi)

2. Dünya Savaşından sonra yıkılan ekonomilerin onarılması ve sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere ticaretin güvenli bir sisteme sahip kılınması için 1 Temmuz 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında Türkiye'nin de içinde bulunduğu 44 ülkenin katılımıyla otuz yıla yakın uygulanan Bretton Woods Sabit Kur sistemine karar verilmiş olup, sistemin ana unsurları şunlardır:

- Altın'ın yanında ABD Doları uluslararası ticari işlemlerde ödeme aracı olarak kabul edilmiştir.
- ABD emisyonu çıkardığı her dolar başına yüzde 25 altın stoku bulundurma koşulunu kabul etmiştir.
- Sabit kur sistemi ABD Dolarına göre düzenlenmiş ve 1 Ons (ounce) altın'ın fiyatı 35 Dolar olarak saptanmış olup ABD bu fiyattan altın alım ve satımını taahhüt etmiştir.
- ABD dışında kalan ülkeler kendi paraları cinsinden saptanan altın fiyatıyla dolara bağlı kılınmıştır. (Erdoğan, N. Uluslararası İşletmelerde Mali Risk ve Yönetimi – Çağdaş Finansman Teknikleri S.11)

Bretton Woods konferansı sonunda Uluslararası para sisteminin işleyişinden sorumlu olacak Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund – IMF) ile Avrupa'nın imar ve kalkınma çabalarına katkıda bulunacak Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası – Dünya Bankası – IBRD) kurulmuştur.

Savaş sonrası dönemde uygulanan finansal sistem oldukça başarılı olmuş, Avrupa yeniden inşa edilmiş, eski düşmanlar ekonomide dost olmuş, büyük depresyon ve ticari savaştan uzaklaşmıştır. Savaş korkularının silinmeye başlamasıyla yardımlaşma havası da değişmiştir. Sabit Kur sisteminin işleyebilmesi için ülkeler kendi iç programlarını değiştirmeye pek yanaşmamışlardır. ABD yönetiminin ülke içi politikalarını değiştirme isteksizliği ile birleşen gene isteksizlik sonucunda sistem bozulmuştur. (Erdoğan, N. A.g.e. S.13)

ABD Başkanı Nixon 1971 yılında, artan petrol fiyatlarının ABD hazinesinde açıklara neden olmasıyla, hazinenin resmi olarak altın satın almasını askıya almış, böylece dolar, piyasadaki satın alma gücüyle ölçülmeye başlanmıştır. 1973 yılı Mart ayında batılı sanayileşmiş ülkelerin paralarını ya tek tek, ya da birlikte ABD Dolarına karşı dalgalanmaya bırakmaları ile sabit kurlu Bretton Woods sistemi sona ermiş, kur ayarlamaları pazarın “görünmez el”ine bırakılmış, Değişken Kur Sistemi (Floating Exchange Rate System) dönemi başlamıştır.

Özetle, ortak yararlar paydasında üzerinde anlaşılan, tüm taraflar için adil olacak bir ticari sistem tesis edilmeden, içinde “savaş” teriminin bulunduğu bugünkünün benzeri bir ekonomik ortamda, askeri savaşlardan çok daha fazla tahribat yaratmaktadır.

Dünya 7 gün 24 saat çalışan tek bir pazar hale gelince de, pazardan daha fazla pay almaya çalışan, genelde de gelişmiş ülkeler arasında, Kur Savaşları – Ticaret Savaşları gibi argümanlar ortaya çıkmıştır.

Yirmi birinci yüzyıl ekonomisindeki en önemli gelişme, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, herhangi bir ülkenin yatırımcısının bir diğer ülkenin kağıtlarına, hisse senetlerine yatırım yapması ya da mevduat hesabı açabilmesi idi.

Bu sermaye akımı serbestliği, yabancı fon ihtiyacı olan ülkelere kolaylık sağlasa da, krizlerin bulaşıcılığını artırmıştır. Piyasaların birbirlerine çevrilebilme serbestliği ve kolaylığı, yerli para yerine daha istikrarlı olan yabancı paraların tutulmasına ve hesap birimi gibi kullanılmasına yol açmıştır. Buna para ikamesi ya da dolarizasyon denmektedir.

Öte yandan yirmi birinci yüzyıla kadar herkese açık olmayan piyasalar, bu yeni finansal düzende herhangi bir kurumun programı üzerinden kayıt yapıldığı, bilgilerin paylaşıldığı ve kullanıldığı bir duruma gelinmiştir. Ancak bu durum piyasalardaki dalgalanmaların kitleleri süratle etkilemesi krizlerin bulaşıcılığını artırmaktadır.

Dünya genelinde görülen ekonomik krizler çoğunlukla bankacılık sektöründe başlayıp tüm ekonomiye yayılan “Sistemik Krizler”dir.

Mali Piyasalarda bir ya da birkaç bankanın ödeme güçlüğü çekmesi veya iflas etmesi, yeterli güçte ve derinlikte olmayan piyasalarda tüm bankacılık sektörüne yayılmakta ve ödemeler sisteminin olumsuz etkilenmesine, hatta tamamen durmasına neden olmaktadır.

Ödemeler sisteminde bu ani kilitlenme ve piyasaların işleyişine verdiği büyük zararlar “Sistemik Bankacılık Krizleri” olarak tanımlanmaktadır. (Daniel, M.J – April 1997 – “Fiscal Aspects of Bank Restructuring – IMF Working Paper, WP/97/52)

Sistemik Bankacılık Krizleri’nin nedenlerinin başında, belirsiz ve istikrarsız piyasa koşullarında, denetimsiz bırakılan bankacılık sektörüdür. Mali altyapı unsurlarının güvenilir olmadığı düzensiz bir makroekonomik yapı ile etkin denetim ve gözetim sistemlerinin eksikliği, risk yönetimi için gerekli kredi kültürüne ve piyasa bilgisine sahip olmayan bankaların aşırı risk almalarına neden olmaktadır.

Finans sektörünün temel yapı taşları olan bankalar, makroekonomik dengelerin değişmesi sonucunda organizasyon dışı konjonktürel nedenlerden kaynaklanabileceği gibi, organizasyon içi nedenlerle ödemeler sistemindeki görevlerini yerine getirmekte zorlanabilmektedirler.

Sistemdeki bankaların yönetsel sorunları ve bu sorunları önlemeye yönelik yasal düzenlemelerin yeterli olmayışı pek çok ülkede sistemik krizlere neden olmuştur. (Skeng, Andrew – 1996 – Bank restructuring: Lessons from the 1980’s – Washington D.C. World Bank)

Devletin bankacılık sistemine yaptığı müdahaleler ve Kamu Bankaları’nın devletin verdiği mali görevleri yüklenerek piyasadaki rekabeti sağlıklı hale getirmesi de sistemik krizlere ortam yaratmaktadır. 2001 yılında ülkemizde ortaya çıkan Finansal Krizin ana nedenlerinden biri budur.

Özetle çok sayıdaki iç ve dış faktör, finansal sistem içindeki tüm tarafların davranışlarını etkileyecek dalgalanmalara neden olmaktadır. Sıkça tekrarlanan bu denge bozuklukları bazı durumlarda piyasanın güçsüzlüğünden, çoğu kez de uygulanan ekonomi politikalarından kaynaklanmaktadır. Mali disiplinin sağlanmamış olmanın getirdiği makroekonomik dengesizlikler ekonomik daralmayla birlikte finansal krizleri de beraberinde getirmektedir. Genellikle bankacılık sektöründe başlayan krizlerin ardından döviz krizi yaşanmakta, nihai olarak da reel sektörün krize girmesiyle birlikte ekonomik daralmalar ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, bir istikrar programının başarıyla uygulanabilmesi siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması ile paralellik arz etmektedir.

Türk ekonomisinin yıllardır uygulanan yanlış ekonomik politikaların doğal bir sonucu olarak girdiği borç sarmalından kurtularak, istikrarlı bir ekonomiye kavuşması, popülist politikaların terk edilerek, devletin ekonomide düzenleyici – denetleyici bir yapıya kavuşturulması ile mümkündür.

Türkiye ekonomisindeki İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında ortaya çıkan istikrarsızlıklar, 1946 devalüasyonu ile giderilmeye çalışılmıştır. Günümüze kadar geçen süre içinde istikrarsızlıklar konjonktürel bir dalgalanma ile devam etmiştir. 1958, 1970 ve 1980 ekonomik istikrar kararları arasında onar yıllık zaman diliminin bulunması, bir tesadüf değildir. 1980 yılından sonra daha sık yaşanmaya başlayan ekonomik krizler, ekonomiye büyük

maliyetler getirmiş ve bu krizler sonucunda hızlanan enflasyon, yıllarca Türkiye'nin ekonomi gündeminde yer almıştır.

1946 yılından sonra gelen tüm Cumhuriyet hükümetleri, ekonomide istikrarı sağlamayı ve istikrarlı bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla yürürlüğe koymuş oldukları istikrar kararları bir süre sonra etkisini yitirmiş ve her şeye yeniden başlanılmak zorunda kalınmıştır. Bu dönem, Türkiye ekonomisi için kaybedilmiş yıllardır. Son olarak 14 Nisan 2001'de ve Kamu Bankalarındaki yeniden yapılanma sonucunda açıklanan Program'a IMF'nin vermiş olduğu mali destek enflasyon tek haneli rakamlara inmiş, gecelik faizler yüzde 7500'lerden makul seviyelere inmiştir.

Finansal Krizlerde Makro Ekonomik Etkenler ve Ekonomi Politikaları

Makroekonomik dalgalanmalarla birlikte, uygulanan ekonomi politikalarının da zayıf bankacılık sistemlerinde krizlere neden olmaktadır. Şöyleki;

a) Bankalar fiyatlarda ve piyasalara hakim olan güven ortamındaki değişimlere karşı çok duyarlıdır. Dolayısıyla, çeşitli makroekonomik nedenlere dayanan arz ve taleplerdeki ani değişimler, Sistemik Krizler'e yol açan önemli etkenlerdendir. (Martinez, G.O- 1993- "Financial Crisis in Emerging Markets" – Finance and Development, Vol 35 No:4)

Bankalar topladıkları kaynağı olabildiğince kredi ya diğer yatırım araçlarına yönlendirmesi nedeniyle kasalarında çok az miktarda likit kalmakta, ani para çekilişlerinde karşılama gücünü büyük ölçüde azaltmaktadır.

Piyasalardaki güvenin sarsılması ya da makroekonomik dengelerdeki bozulmalar nedeniyle çoğu tasarruf sahiplerinin, mevduatlarının vadesi dolmadan çekmek istemeleri, bankaları sermayelerinin ve ayırdıkları karşılıkların ötesinde yüksek meblağlı bir ödemeye karşı karşıya bıraktığında zor durumda kalacakları açıktır. (Erdoğan, N. Dünya'da ve Türkiye'de Finansal Krizler, S.23)

b) Faiz hadlerindeki oynamaların, 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere sermaye girişlerinin üçte biri ile yarısına neden teşkil ettiği ortaya konmuştur. Uluslararası faiz hadlerindeki ve bunun sonucu olarak Sermaye Hareketleri'ndeki değişimleri Sistemik krizlere neden olabilmektedir. (Martinez, G.O – 1998 A.g.e. çalışma)

Yoğun sermaye girişlerinin yaşandığı ülkelerde ticari bankacılığın hızlı bir şekilde büyüdüğü gözlenmiştir. Sermaye girişiyle artan likidite banka mevduatlarını şişirmekte ve bankaları müşteri kalitesine bakmaksızın kredi vermeye zorlamaktadır. Geri dönmeyen krediler, bankaların nakit akışında problemler başlamaktadır. Dahası, ülkeye olan güvenin kaybolması ile beklenmedik bir şekilde sermaye çıkışı ile ani mevduat çelişkileri yaşanmakta, bankalar iflasa sürüklenebilmektedir. (Erdoğan N. A.g.e., S.24)

c) Enflasyon, ekonomiyi pek çok yönden olumsuz etkilediği gibi bankacılık krizlerine de ortam yaratmaktadır. Uygulanan dezenflasyon politikaları sonucunda enflasyonun hızla düşmesi, reel faizlerin yüksek kalması, bankaların ve diğer finansal kurumların nakit akımları üzerinde ters etkiler yaratmaktadır. Finansal sistem, bankaların zayıflamış mali yapılarının sonucunda kırılganlaşmış ise, dezenflasyon, olumsuz etki yaratarak ciddi bir mali krize neden olmaktadır.

d) Gelişmekte olan ülkelerde “büyüme” ile enflasyon birbirlerine bağlı olarak dalgalı bir seyir izlemekte ve bu ortamlarda “Kredi Riskleri”ni değerlendirmek oldukça zor olmaktadır. Ekonominin hızlı büyüdüğü dönemlerde şirketler kısa zamanda yüksek karlar elde ediyor görünebilmekte, genel olarak kredi müşterilerinin kar etme olanaklarındaki değişkenlik, verilen kredinin kalitesinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Yoğun kredi talebi karşısında bankalar kredi kararlarını hızla çıkarma çabasıyla yeterli mali analiz yapmadan firmalara borç vermektedirler. Ekonomik Sistemin büyümesi sırasında aşırı miktarda kredi verilmesi ve sağlıksız finansman yapılması sonucunda geri dönmeyen kredilerin artması “Bankacılık Krizleri”ne yol açmaktadır.

e) Uygulanan kur politikaları ile bankalardaki kriz eğiliminin ilişkili olduğu bilinmektedir. Sabit Kur (Pegged) politikasının bankacılık krizi çıkma olasılığını azalttığı görülmüştür. Yavaş ilerleyen sabit kur (crawling peg) rejimleri ise bankacılık sektörünün dışsal şoklara karşı kırılganlığını artırıcı etki yapmaktadır. Dışsal şoklar, ödemeler dengesinde açık verilmesine, para arzının azalmasına ve yerel faizlerin yükselmesine neden olabilmektedir. (Martinez, G.O. A.g.e. Vol 35 No 4)

Pek çok gelişmekte olan ekonomilerde, yüksek enflasyonla mücadelede “Döviz Kuru Çıpası”na alternatif olabilecek başka bir uygulamanın yokluğu sonucu döviz kurunu baz alan istikrar programları uygulanmak zorunda kalınmıştır. Bu tür yöntemler genellikle enflasyonu düşürmek konusunda başarılı olmakla birlikte yerel paranın ciddi oranda değerlenmesine yol açmıştır. Piyasalar daha esnek bir kur sistemine geçiş yolunda baskı yaratmaları sonunda ciddi boyutta devalüasyonlar yapılmıştır.

Aşırı değerlenmiş kurların uluslararası ticarete karlılığı etkilemesi, yüksek yerel faizler ve reel kurların aşırı değerlenmesi karşısında, banka müşterilerinin döviz cinsinden borçlanma yoluna gitmesi, bankalarda “Kur Riski” birikimine neden olmaktadır. Sonuçta, reel kurlardaki dalgalanma vade uyumsuzluğu söz konusuysa bankaları hem doğrudan, bankadan kredi kullananları da zor durumda bıraktığından, dolaylı olarak da sıkıntıya sokabilmektedir.

f) Makroekonomik dalgalanmalara neden olan dış faktörlerden biri, “Ticaret Hadlerindeki Yüksek Oranlı Oynama”lardır. İhraç ürünleri yeterince çeşitlilik göstermeyen, birkaç ürün üzerinde yoğunlaştığı ülkelerde üstlenen risk nedeniyle yüksek dalgalanmalar yaşanması kaçınılmazdır.

Küçük ancak sanayileşmiş ülkeler ya da yüksek pazarlarda dış ticaretteki azalmalar bankacılık krizlerinin karakteristik bir habercisi olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin %75'inde krizlerin hemen öncesinde ticaret hadlerinde %10'un üzerinde azalmalar yaşandığı gözlenmiştir. (Sachs, J., Tornell, 4., Velasco – 1996 – “Financial Crisis in Emerging Markets: The Lessons from 1995” – Brookings Papers on Economic Activity – Washington)

g) Finansal Liberalizasyonun uzun vadede sağladığı faydalar bilinmektedir. Ancak bu tür reformlar ilk uygulanmaya kondukları zaman bankaları yeni risklere maruz bırakmışlardır. (Camdessus, M. Haziran 1999- “Preventing and Resolving Financial Crises, The Role of the Private Sector” – Bretton Woods Yıllık toplantısı konuşma metni)

Bankacılık Sektörünün serbestleşme sürecine uyum göstermesine yönelik düzenlemeler (Deregulations) bankaların fon, kaynak ve kullanım yapıları ile likidite yönetimlerini ciddi anlamda değişikliğe uğratmıştır. Bu bağlamda liberalleşme, ekonomide borcun büyümesine belirsizliğin artmasına, yeni finansal araçların ortaya çıkmasına, yeni ve deneyimsiz kurumların piyasaya girmesine neden olmuştur. Dolayısıyla krizlerin ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında bu hızlı değişimler önemli bir etkidir. (Sundararajan, V., Balmo I. – 1991 “Banking Crises: Cases and Issues” – Washington, IMF)

Bu konudaki en önemli örnekler, sosyalizmin çöküşü ile yepyeni bir ekonomik kültüre geçen ve adapte olmakta güçlük çeken eski doğu bloku ülkelerinin yaşadığı ekonomik sorunlardır.

Gerek bankaların faaliyetlerini düzenleyen yasal çerçevedeki uygulamaların sağlıklı olmaması, bankaların daha çok risk altına girmelerine neden olduğu kadar, banka yönetimlerindeki hatalı uygulamalar, kanunsuz politikalar hiç kuşkusuz ki, bankacılık sektörünün yapısını bozmaktadır. Bankaların bu türlü uygulamalarının önüne geçilmesi için gerekli olan yasal düzenlemelerdeki yetersizlik pek çok durumda sistemik banka krizleri için ortamı hazırlayan faktörlerden olmuştur.

Yüksek enflasyonun banka sermayelerinin zayıflamasına olan etkisi muhasebe standartlarının uygulanmasındaki yetersizlikleri ve hesaplarda şeffaflığa önem verilmesi, türev ürünlerinin kullanılmasındaki hataların verdiği zararlar, bir finansal sistemin etkin biçimde işleminin önündeki en hayati engel olan Asimetrik Bilgi, Banka bilançolarında biriken riskli kredilerin kalitesiz aktif yapısına ve müşteri riskine yol açması, banka aktifleri ve pasifleri arasında ciddi vade, kur ve likidite farklılıklarının yarattığı piyasa risklerinin ekonomik şoklarda kırılğan hale gelmesi kriz olasılıklarının artırmaktadır.

Ayrıca Sistemik Kriz'lere sürükleyen yanlış uygulamalarda en önemlisinden biri, sorunlu bankaların sistemden çıkışına izin verilmemesidir. Zira, mali bünyesi zayıf olan bankaların sistemden çıkışına izin verilmemesi daha sonraki dönemlerde risklerin artmasıyla toplum için daha büyük bir maliyete yol açmaktadır.

Ülkemizde yaşanan 2001 Şubat Finansal Kriz’inde batan 24 bankanın verdiği zarar devlete yaklaşık 100 milyar TL. lik bir mali yük getirmiştir.

Bu kriz sonrasında başta Kamu Bankaları olmak üzere Türk Bankacılık sistemine getirilen disiplin ile Sermaye Yeterliliği başta olmak üzere sektörün daha rasyonel ve düzenli çalışması için Basel II standartlarda uygulamalar getirilmiş, ülkemiz 2008 yılı Global Krizi’nden göreceli az etkilenmiştir.

Bu arada ülkemizde 1929, 1946, 1954, 1958, 1969, 1974, 1978, 1980, 1986, 1989, 1991, 1994, 1998 ve 2001 tarihlerinde 15 adet ekonomik kriz yaşandığını not etmek istiyorum.

Yeterince kalkınma hızı ve ekonomik büyüme yakalanması için finansmana ihtiyaç bulunduğu açıktır. Ülkemizin sorunu, tasarruf oranının düşüklüğü ve gerekli fonların yurtdışından sağlanması nedeniyle olabilecek tüm risklere (kur, faiz, likidite, vade, piyasa vb.) açık olmasıdır.

2008 Küresel Finansal Krizin 10.Yılında Durum ve Geleceğe Bakış

1980’ler Türkiye’nin ekonomiyi başlatan ve hızla diğer alanlara yayılan bir dışa açılma ve sistem değişikliğine girdiği yıllar oldu. 1980’lerden itibaren insanlar daha fazla yurtdışına çıkmaya başladılar, daha fazla yurtdışıyla temas kurmaya yöneldiler. Dışarıyla rekabet ilk kez o dönemde fark edildi. O ana kadar rekabet hep içeride kendi kendimizydi. (Eğilmez, Mahfi. “Değişim Sürecinde Türkiye” S. 195)

24 Ocak 1980 kararları ile ülkemizin ithal ikamesine dayanan bir ekonomik büyümeden “İhracata Dayalı Büyüme” modeline geçmesiyle, kurumların insan kaynakları başta olmak üzere Dış Ticaret mevzuatı konusundaki eksiklikler uzun süre giderilememiştir.

Türkiye 2001 yılına gelinceye kadar her birkaç yılda bir, çoğu bankacılık kesimin uluslararası kurallarla çalışmaması, her banka kurmak isteyen yasadaki kriterler göz ardı edilerek bankacılık lisansı verilmesi, holding bankacılığının kendi grup şirketlerine usul dışı kredi vermesi, açık pozisyon riski taşıyarak pasiflerini döviz kredisi, aktiflerini Türk Lirası üzerinden plase etmeleri vb. gibi büyük hatalar sonucunda ekonomik krizler yaşamıştır. Tümünde de günün ekonomi yönetiminin, yapısal herhangi bir önlem almadan olayların gerisinden gittiği görülmektedir.

2001 yılı Şubat ayında ortaya çıkan, 2000 yılında ortaya çıkmış bulunan kırılganlıkların çözülmemesi nedeniyle de, çıkması sürpriz olmayan ekonomik ve finansal kriz, ekonomiye önemli hasarlar vermesine rağmen, (otuza yakın banka kamuya 80 milyar dolarlık yük bırakarak iflas etmiştir.) “Yeniden Güçlü Ekonomiye Geçiş” ekonomik programının uygulanması, yıllar sonra 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de ortaya çıkan finansal krizin ülkemize etkileri sınırlı kalmıştır. Bankalar, finansal yapıları ve “Sermaye Yeterlilik Rasyoları” ile kriz döneminde dünya ülkelerindeki bankalara göreceli olarak güçlü

girmişlerdir. Sermaye Yeterlilik Rasyosu (sermayenin yükümlüklerine oranı) Avrupa bankalarında %12 iken Türkiye’de %20’lere yaklaşmıştır.

Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, IMF (International Monetary Fund) OECD gibi uluslararası kurumlardaki etkinliği, askeri ve ekonomik gücüyle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) küreselleşme (Globalisation) olgusuna en büyük katkıyı vermiştir. Bu süreçte “Washington Consensus” diye bilinen, ABD Hazinesi, Çok Uluslu Şirketler ve Wall Street üçlüsünün temsil ettiği ABD kaynaklı “finans kapital”ın amacı, var olan bu büyük sermayenin herhangi bir dirençle karşılaşmadan fonlama açığı bulunan dünya pazarlarında yüksek karlar elde etmektir.

Bu yenedünya düzeninde “Merkez” olarak tanımlanan ileri düzeyde sanayileşmiş yirmi beş civarındaki ülke bilgi çağına girmiştir. Bunun dışındaki ülkeler “çevre” diye adlandırılmakta, tepe’deki “Merkez” de dünya ekonomisinin gidişatını ekonomik güçlerinin büyüklüğü ile belirleyen, kuralları koyan, kabulünü sağlayacak yönetim ve denetimi gerçekleştiren ileri düzeyde gelişmiş ülkelerin kurallarına uymak zorunda kalmaktadır. Merkezdeki ülkeler, yeni buluşlara açık ve teknik güçleri nedeniyle dünya ekonomisini etkilemektedirler.

Gelişmiş pazarlardaki mevcut yüksek likidite, yüksek getiri sağlayacak iklimlere kolayca girip çıkmakta ve finans yönetiminin likidite denetimini güçlendirmektedir. 2008 krizinde, uluslararası finansal tekniklerini ülkemizden çok önce kullanan ve dünya piyasalarını yönlendiren büyük finans kuruluşları, bankalar, aracı kurumlar ve sigorta şirketleri yalnız kendilerini değil, başarılarıyla örnek gösterilen İrlanda, Yunanistan, İspanya, Portekiz, İtalya gibi ülkeleri bir anda finansal krizle karşı karşıya bırakmışlardır. (Erdoğan, N. Küresel Krizin 10. Yılı: 2008’den 2018’e, S.68)

Global ekonomi ve finansal krizler, dünyadaki her ekonomik birimi, kamu-özel yönetimleri ve her kişiyi ilgilendirmektedir. Bu yönüyle finansal krizler ister global ister yerel olsun tüm ilgililerin, özellikle de makroekonomik kuralların uygulanması devlet yöneticilerinin doğrudan ilgi alanına giren çok önemli bir ortak sorundur.

Dünya ekonomisine yön veren, aldığı finansal kararlarla tüm küresel piyasaları etkileyen kriz, artık bugün ilgili – ilgisiz herkesin bildiği, ABD bankalarının salt yüksek kazanç beklentisiyle kredibilitesi çok düşük kişi ve kuruluşlara “Mortgage” denilen konut kredilerinin geri ödemelerinde yaşanan sorunları nedeniyle ortaya çıktığını bilmektedir. Ülkenin Lehman Brothers gibi en büyük bankaları ve devletin Fannie Mae ve Freddie Mac gibi 1938 yılındaki depresyon döneminde konut sanayiine yardım amaçlı kurulmuş mevcut ve potansiyel ev sahiplerine ipotekli kredi veren şirketleri iflas etmiştir.

Hiçbir devlet ekonomi yönetimi ana uygulamaları ve kuralları tespit edip, denetimden kaçması ya da liberal ekonomi kurallarıdır deyip, sistemin spekülasyon kullanılmasına neden olacak noktaları gözden kaçırmamalıdır.

Dünyanın en büyük iki krizi, “1929 Ekonomik Buhranı” ve aradan on yıl geçmesine rağmen etkileri devam eden “2008 Global Finansal Krizi”nin ABD’de ortaya çıkması, bu ülkenin krizlerinin öncüllerinin zamanında algılanmaması ile izah edilemez. Finans yöneticilerinin “firma piyasa değeri”nin en üst düzeye çıkarılması yerine kar hırslarının gözlerini karartması, asıl olarak da kamu ekonomik denetim kurumlarının da görevlerini yapmaması krizin ana nedenidir.

ABD’nin en büyük bankalarından Lehman Brothers’in büyük zararlarla iflas etmesiyle küresel sistemdeki anında bozulmayı görmek açısından 2008 finansal krizi önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bir ülke yerel tasarrufları ile büyüyemiyorsa dışarıdan alabileceği fonlara ihtiyaç duyacaktır. 2008 yılı finansal krizi döneminde dünyanın büyük batılı ekonomileri sıkıntı içinde olurken, üreten, ürettiğini ihraç eden Gelişmekte Olan Ülkeler’den (GOÜ) Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin (BRIC Ülkeleri) uyguladıkları ekonomik programlarla başarılı olurlarken, Türkiye krizin başında önceden gelen ivme ile büyüme sağlamış, politik, ekonomik, jeopolitik, döviz, faiz ve enflasyon gibi faktörlerin olumsuzluğu ile günümüze geldiğimizde, zamanında yapılması gerekli yapısal reformların yapılmaması ve ülke ilişkilerindeki politik sıkıntılar nedeniyle dış borçlar, banka likidite sorunları, kredi bozulmaları, kur riski, faiz ve enflasyon riskleri nedeniyle yeniden finansal sorunlar yaşanmaya başlanmıştır.

ABD’nin son Başkanı Donald Trump’ın ticari geçmişi nedeniyle, uyguladığı dünya ticaretini etkileyen “Ticaret Savaşları” ve bu nedenle oluşan kurlardaki aşırı oynaklık yeni dönemde ilave bir “finansal kriz”in insan ögesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Çok yakın geçmişte, ülkemizde tutuklu bulunan ABD’li bir rahibin ABD’ye iadesinin bizzat ABD Başkanı tarafından talep edilmesiyle başlayan gerginlik nedeniyle Türkiye’den ithal edilecek çeliğe %50, alüminyuma %20 ek gümrük vergisi uygulanması, Çin’den ithal etmekte olduğu 50 Milyar Dolarlık bir dizi ürün grubuna ek gümrük vergileri getirileceğinin açıklanması, önümüzdeki dönemde bu ve benzeri uygulamalar yeni krizleri tetikleyecek unsurlardır.

Sonuç

2008 yılı Küresel Finans Krizinin başlaması üzerinden on yıl geçmesine rağmen, ülkelerin 1944 yılında Bretton Woods toplantısında ortak amaçları etrafında oluşturdıkları sistem ve uygulamalarına benzer bir yaklaşım sergileyememeleri nedeniyle ekonomik kırılganlıklar ve dengesizlikler sürmektedir ve sürecektir. Her ülkenin kendi sorunları çerçevesinde aldıkları ekonomik kararlar da, inisiyatifleri dışında dünyada ortaya çıkan ani finansal olaylar nedeniyle etkin olamamaktadır.

Özellikle Türkiye gibi yurtiçi tasarrufları büyümeleri için yetersiz olan ülkelerin yüksek faiz ödeyerek aldıkları fonların, ihracat kabiliyeti olan, yüksek teknolojik ürünleri üretecek yatırımlar yerine Konut, AVM ve İş Merkezleri – Plaza’lara yönlendirilmesi, kurların düşük tutularak ithalat ağırlıklı bir ekonomik politika uygulanması, döviz girdisi olmayan şirketlerin

de döviz cinsinden borçlanabilmelerinin büyük kur risklerine maruz kalmaları gibi ekonomik uygulamalarının günümüzde de finansal krizi tetiklemesi beklenmelidir.

Ülkemiz dışarıdan yüksek faizle borçlanarak harcamalar yapmış, faizlerin üretimin fazlasının dağıtım aracı değil, gelecek nesillerin gelirlerinin dağıtılmasının aracı olmuştur. Kazanılmadan harcanan paralar yüksek faiz yükü doğurmuş, onlarca yıl harcanan paralar 2001 yılında üst noktaya ulaşmış ve krize neden olmuştur.

Dünya ticaretinin globalleşmesi ile yeni konservatiflerin (neo-con) Liberalizasyon, Deregülasyon ve Globalizasyon sacayakları üzerine kurdukları sistem, temelde dünyayı tek Pazar haline getirme ve kapitalist liberal sistemin gerektirdiği, ülkelerarası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtların kaldırılması ile, dünyanın herhangi bir ülkesindeki bir ekonomik sıkıntı domino etkisi ile tüm dünya piyasalarını etkilemiştir. 1977 yılı “Güneydoğu Asya Krizi” esasen önemli bir örnek olay niteliğinde idi.

2008 yılında “Mortgage” kredileri ile başlayıp, önceleri sadece ABD’nin problemi gibi algılanan ancak öncelikle bankacılık sisteminin çözümüne ona “genç, yaratıcı beyin”leri dünyayı perişan etme uğruna, denetim zafiyetlerinden de faydalanarak sanal 60 trilyon dolar olduğu söylenen, aslında bunun çok üzerinde olduğu bilinen “zehirli (toxic) türev ürünleri” ile kurumlarını dinamitlemekle kalmamış, dünya ekonomilerinde büyük çöküntülere neden olacak sorunların kaynağı olmuştur. (Erdoğan, N. Krizin On Yılı, 2008’den 2018’e S.28)

Bugün de, çok derin bir analize gerek olmaksızın bakıldığında bile, dünyada ekonomik sorunu bulunmayan çok az ülke olduğu, olsa bile en küçük ülkelerarası ilişkileri bozan bir tasarruf, ekonomik ambargolar, küresel piyasalardan en fazla ticaret payı olma savaşları, enflasyon ve faizlerdeki normal dışı hareketler, Uluslararası Kredi Derecelendirme kuruluşlarının uluslararası yatırımcıların kararları üzerine etkileri, savaşlar ve toplumsal güvensizlik sorunları eskiden daha fazla etkin olarak ortada durmakta, çözüm için de ortak çaba eğilimi bulunmamaktadır.

Bir ülkenin dış ekonomik dengesinin en güçlü belirleyicisi olan döviz kuru, serbest piyasa oyuncularının inisiyatifine terk edilmemelidir. Bunlar uzun vadeli düşünmediklerinden bir ülkenin dengelerini düşünmek yerine en kısa vadede en yüksek getiriye sağlama hedefine kitlenmişlerdir. En iyi zamanda girmek, en iyi verim noktasını yakalamak ve geç kalmadan çıkmak, ücret ve primleri de sağlayacakları karlılığa bağlandığı için de ülke menfaatleri bir yana kendi karlılıklarının azamileştiği noktayı gözlemek en önemli misyonlarından biridir.

2008 yılı dünya ekonomik krizinden sonra uluslararası likit varlıklar artmış, 2008 – 2016 döneminde, ABD, AB ve Japonya tarafından piyasalara 14-15 trilyon dolara yakın ilave likidite sağlanmıştır. Likiditeyi yöneten kurum ve kuruluşlar, çoğunluğu fonlar ve bankalar genellikle bir ülkeye aynı dönemlerde girmekte ve aynı dönemde çıkmaktadırlar. Aralarındaki bilgi ve strateji paylaşımını kontrol etmek çok zordur ve piyasalar manipülasyona elverişlidir. 2017 yılı itibarıyla 2,9 trilyon doları aştığı tahmin edilen 8000’e yakın “Hedge Fon” sadece gelişmekte

olan ülkeleri değil, gelişmiş ülkeleri bile ürkütmektedir. Bu fonların kontrol ve kayıt altına alınması için gelişmiş ülkelerin yönetimleri arasında çalışmalar yapılmış ancak henüz somut önlemler alınamamıştır. (Paşaoğlu, A. Döviz Kuru (Denge Kuru, Önemi, Etkileri) Türkiye için çıkış yolu, S.33)

Ülkemiz, dünya ekonomik gelişmeler çerçevesinde hazırlayacağı stratejik yol haritalarının ciddi ve tarafsız uygulamalarla ekonomik/finansal kriz stresinden kurtulabileceklerdir. Üreten, ürettiğini dünya piyasalarına satıp ülkesine döviz getiren yatırımcıları teşvik eden, tarım ülkesi olmasına rağmen bu özelliğini kaybeden ve tarım ürünlerinde ithalatçı durumuna düşen Türkiye'mizin çok ciddi bir şekilde yeni oyun kuralları ile süratle toparlanması gereği açıktır.

Kriz Çince “Wei – Ji” diye adlandırılmaktadır. “Wei” tehlike, “Ji” fırsat sözcükleri ile, krizin tehlikeleri yanında fırsatlar da yarattığı ifade edilir. 2001 yılı Şubat finansal krizinin bu anlamda Türk Kamu Bankacılığının modern bankacılık kurallarına göre yeniden yapılandırılmasına vesile olmuş, genel bankalar ve bankacılık alanında ciddi iyileşmeler yaşanmıştır.

Kısaca, bugüne kadar yaşanan krizlerin yıkıcı etkilerinin tekrar etmemesi için kesinlikle ihracata dönük bir vizyon ve büyüme modeli hazırlanarak dış ticaret açığı verilmeyecek dinamik bir model gecikmeden uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- BORATAV, K. (2009) “Bir Krizin Kısa Hikayesi”, Arkadaş Kitabevi, Ankara.
- ÇAKICI, E. (2001), “2000–2001 Yılı Ekonomik Krizlerin Sebepleri ve Sonuçları”, Yeni Türkiye Dergisi, Eylül- Ekim Ekonomik Kriz Sayısı, 475–490.
- DTM Dünya Ekonomik Bülteni (1998), “Para Krizleri”, Sayı: 13.
- EĞİLMEZ, M. ve KUMCU, E. (2001), “Ekonomi Politikası ve Teori ve Türkiye Uygulaması”, 6.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EĞİLMEZ, M. “Değişim Sürecinde Türkiye”, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EKİNCİ, N. (2001), “1992’den 2001’e Ekonomik Kriz”, Görüş Dergisi, Sayı 15.
- ERDOĞAN, N. (2002), “Dünya’da ve Türkiye’de Finansal Krizler, Türk Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Uygulamaları, Kamu Bankaları Deneyimi”, Yaklaşım Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, N. (1993-1995), “Uluslararası İşletmelerde Mali Risk ve Yönetimi & Çağdaş Finansman Teknikleri” Kent Matbaacılık, İstanbul.
- ERDOĞAN, N. (2018), “Küresel Krizin 10 Yılı, 2008’den 2018’e”, Bankacılık Akademisi Yayınları, Ankara.
- ERTUNA, Ö. (2001), “Türkiye’de Ekonomik Krizler, Nedenleri ve Çıkış Yolu”, Yeni Türkiye Dergisi, Eylül- Ekim Ekonomik Kriz Sayısı, 491–510.
- KARLUK, S. R. (2005), “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm”, Beta Yayınevi, İstanbul.
- ÖZATAY, F. (1996), “Currency Crises in Turkey”, Yapı Kredi Bank Economic Review, İstanbul.
- PARASIZ, İ. (2003), “Türkiye Ekonomisi”, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- PAŞAOĞLU, A. (2018), “Döviz Kuru (Denge Kuru, Önemi, Etkileri) Türkiye için Bir Özel Çıkış Yolu, Çalışma”
- SEYİTOĞLU, H. ve YILDIZ, R. (2006), “Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri”, Arıkan Kitabevi, İstanbul.
- UYAR, S. (2003), “Bankacılık Krizleri”, Ziraat Matbaacılık, Ankara.
- YİĞİTOĞLU, A.İ. (2005), “2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi”, Sosyo- Ekonomi Dergisi, (1):115–125.

Tacikistan İç Savaşı Tarafları ve Nedenleri (1992-1997)

Prof. Dr. Fahri TÜRK

Trakya Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü
fahriturk11@gmail.com

Özet

Tacikistan’da yaşanan iç savaş her ne kadar dini motiflerle bezenmiş bir çatışma olarak algılanmışsa da klanlar arasında yaşanan bir güç elde etme mücadelesi olmaktan öteye gidememiştir. İslâm, Tacikistan’ın güneyinde yaşayan seçkinler tarafından, siyasal iktidarı ellerinde tutan kuzeyli komünistlere karşı yapılan mücadelede bir araç olarak kullanılmıştır. Böylece Tacikistan İslâmî Yeniden Doğuş Partisi (TİYDP), bölgesel bir karaktere bürünmüştür. TİYDP, 1992 yılında “Yurtsever Kurtuluş Cephesi” adı verilen yarı askeri bir yapılanmaya gitmiş dolayısıyla Tacikistan’da verilen iktidar mücadelesinin etkili bir aktörü haline gelmiştir. Tacikistan iç savaşının diğer cephesinde ise Başkan Rahman Nabiyev/İmamali Rahman liderliğindeki komünistler ve rejim yanlıları yer almışlardır. Sonuçta TİYDP ve muhalifler, komünistler tarafından Rusya’nın yardımıyla yenilgiye uğratılmışlar ve TİYDP liderleri Afganistan’a kaçarak Tacik rejimine karşı savaş hazırlığına başlamışlardır. Böylece Tacikistan’ı beş yıl boyunca pençesine alan ve binlerce insanın ölümüne, on binlercesinin ise göçmen durumuna düşmesine neden olan çatışmalar Tacikistan’ın ekonomik ve sosyal yapısında onulmaz yaralar açmıştır.

Bu çalışmada uluslararası çatışmalar bağlamında Tacikistan’da 1992 ilâ 1997 yılları arasında hüküm sürmüş olan iç savaş kalitatif içerik analizi yöntemiyle ele alınacaktır. Bu çerçevede ilkin Tacikistan iç savaşının gelişimi, tarafları ve nedenleri ayrıntı olarak ortaya konulacaktır. İkinci olarak bu çatışmanın alevlenmesinde rol oynayan İran ve Rusya gibi bölge devletlerinin rolü aydınlatılacaktır. Son olarak ise İran, Rusya ve Tacikistan rejiminin ülkede ulusal barışın sağlanmasında takındıkları tutumları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tacikistan, İç Savaş, Komünistler, İslâmcılar, Uluslararası Aktörler, Rusya, İran

CIVIL WAR IN TAJIKISTAN: ACTORS AND CAUSES (1992-1997)

Abstract

Although the civil war in Tajikistan generally considered as a conflict driven by religious motives, in reality however it appeared to be a power struggle between regional clans. The regional elites from the southern region of Tajikistan used Islam as a weapon towards power elites from the northern regions of the country. Within this context it can be indicated that the Islamic Revival Party of Tajikistan (IRPT) became a political party with a regional character which played an important role in the power struggle during the civil war. On the other front of this conflict there were communists and regime supporters under the leadership of the president Rahman Nabiev and later Imamali Rahman. In sum, IRPT and other opposition groups were defeated by the communists due to the foreign aid and IRPT leaders escaped to Afghanistan in order to be ready to the war against Tajikistani regime. Afterwards, Tajikistan fall into five years lasting civil war that caused the death of tausends of people and the collapse of the

economic and social structure of the country. Moreover, tausend of people escaped into neighboring countries to seek shelter. This study explores the civil war in Tajikstan by means of qualitative content analysis. Within this framework it will be analysed the causes, progress and sides of this conflict.

Key Words: Tajikistan, Civil War, Regional Clans, Comunists, Islamists

Giriş

Tacikistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılma sürecine girdiği dönemde, 9 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilân ettikten kısa bir süre sonra iç savaşa maruz kalmıştır.¹³⁷ Bu siyasal/sosyal çalkantı ve çatışmalar diğer SSCB cumhuriyetleriyle karşılaştırıldığında nev-i şahsına münhasır bir durum arz etmektedir. Tacikistan'da yaşanan bu çatışma her ne kadar İslâmî motiflerle bezenmiş olsa da esasında ülke içinde iktidar mücadelesi veren bölgesel klanlar arasında cereyan etmiştir. Dolayısıyla bu çatışmanın ortaya çıkmasında bölge klanları arasında eskiden beri var olan çekişmeler önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışmanın temel hipotezi, Tacikistan iç savaşının dini kisveye bürünmüş bir iktidar mücadelesi olduğudur. Bu hipotezinin doğrulanabilmesi için aşağıda tarif edilen yol haritası izlenecektir: İlk konunun net bir şekilde anlaşılabilmesi için tarihsel bir arka plan verilecektir. Bu çalışmada ikinci olarak Tacikistan'da iç savaşa giden süreç, iç savaş, bu savaşın tarafları ve nedenleri çözümlemeye tabi tutulacaktır. Daha sonra ayrı bir başlıkta iç savaş ve özellikle muhalefetin iç savaştaki rolü aydınlatılacaktır.

İç Savaş

Hararetli dönemi 1992-1993 yılları arasında yaşanan iç savaş hızlı bir şekilde Tacikistan'ın güney vilayetlerine yayılmış ve bölgesel klanlar temelinde cepheler meydana gelmiştir. Kulablılar, Sancak Seferov liderliğinde cumhuriyet muhafızlarından oluşan "Tacikistan Halk Cephesi" adı altında bir örgütlenmeye giderlerken, Kurgantepe'de ise Feyzali Saidov kumandasında Özbekler, Tacikler ve Arapların katılımıyla Halk Cephesi birlikleri teşkil

¹³⁷ Tacikistan hakkında ayrıntılı olarak bkz. Türk Fahri, Güneşin Ayaklarındaki Ülke Tacikistan, Astana Yayınları, Ankara 2017.

edilmiştir. Diğer yandan Devlet Osman ve Şadman Yusuf önderliğinde “Milli Kurtuluş Cephesi” (Nejat-ı Milli) adı altında birleşen muhalif güçler ise milislerini Garm Vadisi ve Kurgantepe bölgelerinde yaşayan Pamirliler ve Garmlılar arasından devşirmişlerdir. Pamirliler (İsmaili) ve Garmlılar (Sünni) arasındaki mezhep farklılıkları, benimsedikleri aşırı gelenekçi yaşam tarzları ve merkezi hükümete karşı beslemiş oldukları husumet söz konusu iki topluluk arasında silah arkadaşlığının oluşmasında olumsuz bir rol oynamamıştır. Bundan başka Hulajdat Abdulgafur ise Duşanbe’de “Tacikistan Gençleri” adlı yarı askeri bir örgüt hayata geçirmiştir. Diğer yandan Rusların Tacikistan’da konuşlandırmış oldukları 201. Motorize Birliklere bakıldığında ise bu birliklerin ilk başlarda tarafsız kalmaya özen gösterdikleri dikkat çekmektedir.¹³⁸

Nabiyev Eylül 1992’de yukarıda bahsi geçen “Tacikistan Gençleri” adı verilen grup tarafından tutuklanarak istifa ettirilmiş ve yerine Dağlık Bedahşan’a bağlı Darvaz bölgesinden Ekberşah İskenderov adlı birisi geçirilmiştir. Böylece iktidarı ele geçiren bu ekip, “İslamcı-Demokratik Birlik” olarak adlandırılan yeni iktidar odağıyla birlikte “Demokratik Halk Ordusu” adı verilen bir koalisyon oluşturmak suretiyle Aralık 1992’ye kadar Duşanbe’de kontrolü elinde tutmuştur. Bu tarihte hükümete bağlı güçler Duşanbe’yi tekrar ele geçirerek koalisyon hükümetine son vermişlerdir. İktidarın sık sık el değiştirdiği böyle bir ortamda komünistler Dangaralı İmamali Rahman’ı devlet başkanlığına getirmişlerdir.

Bu şartlar altında yaşanan iç savaş esas itibarıyla bir yandan güneyliler (Pamirliler, Garmlılar ve Kurgantepeliler) diğer yandan ise kuzeyliler Hoçentliler ve Kulaphılar) arasında cereyan etmiştir. Dolayısıyla Hoçent ve Kulap bölgelerinde hükümet güçleri hâkim iken, Pamir ve Garm bölgeleri ise muhalefet güçlerinin dolayısıyla Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi (TİYDP)’nin¹³⁹ kalesi olarak öne çıkmıştır.¹⁴⁰ Örneğin, Kurgantepe bölgesinde 1992’de

¹³⁸ Mangott Gerhard (Hrsg.), *Bürden Auferlegter Unabhaengigkeit. Neu Staaten im post-sowjetischen Zentralasien*, Wilhelm Braumüller Universitaets-Verlagsbuchhandlung, Wien 1996, s. 119.

¹³⁹ Bu konuda bkz. Fahri Türk, *Tacikistan İslâmi Yeniden Doğuş Partisi: Köktencilikten Ilımlı İslâm Anlayışına*, Orta Asya Kafkasya Araştırmaları, 2014 Cilt 9, Sayı 18, ss.165-193.

¹⁴⁰ Rao Nagendra V., *Religious Extremism in Central Asia: Towards a Conceptualisation*, (Eds. Rao Nagendra and Alam Mohammad Monir) *Central Asia: Present Challenges and Future Prospects*, Knowledge World, New Delhi 2005, s.103.

yapılan savaşlar “Vovchiks”¹⁴¹ denen İşlamlar ile “Yurchiks”¹⁴² adı verilen komünistler arasında vuku bulmuştur. Diğer bir ifadeyle, Garmlılar ve Pamirliler “Vovchiks”ler safında yer alırlarken, “Yurchiks”ler ise Kulaplılar ve Hoçentlilerden oluşmuştur.¹⁴³ İkinci grubun birinci grup karşısında elde etmiş olduğu zafer iç savaşın sona ermesinde önemli bir rol oynamıştır. Hükümet güçlerinin elde etmiş olduğu bu başarı neticesinde muhalif kanadı teşkil eden Garmlılar ve Pamirliler ya yurtdışına kaçmışlar ya da geçit vermeyen dağlık bölgelere çekilerek Rahman yönetimine karşı direnişlerini sürdürmüşlerdir. Esasında Rahman’ı Kasım 1992’de devlet başkanlığı koltuğuna oturtanlar Tacikistan Halk Cephesi (THC) adı verilen oluşum içerisinde etkili olan Kulaplı ve Hisarlı liderlerdi. Diğer yandan Mart 1993’te THC resmen yasaklanmış ve bütün devlet organlarının Kulaplılaştırılması 1995 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreç sonunda Kulaplıların yasama, yürütme ve devlet başkanlığı idaresindeki ağırlıkları artmış ve oransal olarak yüzde 42,6’ya ulaşmıştır. Bu oran 1993 ile karşılaştırıldığında üç katlık bir artışı simgelemektedir. 27 Haziran 1997 tarihinde Tacikistan iç savaşını sona erdiren Barış Anlaşması’nın imzalanmasında hiç kuşkusuz muhalefet önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁴

Bu olaylardan sonra Tacikistan kelimenin tam anlamıyla iç savaşın girdabına kapılmıştır. Savaş sadece Duşanbe ile sınırlı kalmamış Kulap, Kurgantepe, Karategin ve Bedaşan gibi coğrafyalara da sıçramıştır. Muhalefet kuvvetleri öncelikle Karategin ve Bedaşan Dağları bölgesinde daha sonra ise Afganistan’da hükümet güçlerine karşı gerilla savaşı yürütmüşlerdir. İç savaşta binlerce insan ölmüş ve yüz binlercesi de göçmen durumuna düşmüştür. Anayasa Mahkemesinin Haziran 1993’te Tacikistan Komünist Partisi haricindeki bütün siyasal partileri yasaklamasından sonra TİYDP ve Tacikistan Demokratik Partisi (TDP)’nin başını çektikleri bir takım siyasal parti bir araya gelerek “Tacikistan Birleşik Muhalefeti” (TBM) adlı altında bir örgütlenmeye gitmişlerdir. Ancak taraflar birbirlerine karşı

¹⁴¹ Vahabi kelimesinden hareketle oluşturulan ve olumsuz bir manası olan bu kavram iç savaşta İşlamları tanımlamak için dolaşıma sokulmuştur.

¹⁴² Ruşa bir erkek adı olan Yuri’den türetilen bu kavram komünistleri ve onların destekçilerini betimlemek için kullanılmıştır.

¹⁴³ Rao, a.g.e., s.104.

¹⁴⁴ Nourzhanov Krill, Seeking Peace in Tajikistan: Who Is the Odd Man Out?, Central Asia Monitor, No. 6, 1998, s.15

askeri üstünlük sağlayamayacaklarını anladıklarından 1994 sonlarında ateşkes ilân etmişler ve çatışmayı diplomatik yollardan çözmek için gayret sarf etmeye başlamışlardır. Neticede 1996 yılında resmi ateşkesin ilân edilmesini müteakiben hükümet ve muhalifler arasında yapılan görüşmeler Haziran 1997’de barış anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte rejim, muhaliflerle siyasal güç paylaşımına gideceğini taahhüt etmiştir.¹⁴⁵ İç savaşın sona erdirilmesinde bu savaşın önemli aktörlerinden birisi olan Nabiyev’in esrarengiz bir şekilde, Sancak Sefarov’un ise evinde girdiği bir silahlı çatışma sonucunda Mayıs 1993’te öldürülmüş olmaları hiç kuşkusuz önemli bir kilometre taşı teşkil etmiştir.¹⁴⁶

Tacikistan’ın ekonomik ve sosyal yapısında onulmaz yararlar açan iç savaş aynı zamanda büyük insan kayıplarına neden olmuştur. 50.000 ilâ 90.000 arasında insanın hayatını kaybettiği tahmin edilen Tacikistan iç savaşında takriben 600.000 kişi evinden barkından olurken, komşu ülkelere sığınan 80.000 kişi ise göçmen durumuna düşmüştür. Ayrıca ekonomik hayatın büyük ölçüde dumura uğratıldığı ülke beyhude yere milyarlarca dolarlık maddi zararı sineye çekmek zorunda kalmıştır. Diğer yandan muhalifler safında yer alan Garmlıların ve Pamirlilerin evleri sistematik bir yıkıma maruz kalmıştır. Muhalifler post-Sovyet coğrafyada eski komünistlere karşı sadece Tacikistan’da meydana okumuş olsalar da istediklerine nail olamadıkları gibi Rahman önderliğindeki eski komünistlerin iktidarlarını daha da pekiştirmelerine yol açmışlardır.¹⁴⁷

İç Savaşın Nedenleri

Tacikistan’ı iç savaşa götüren nedenler arasında ideolojik, dini ve etnik birçok husus öne çıksa da çatışmanın asıl nedeni yukarıda ortaya konduğu gibi birbirleriyle sürekli olarak çatışma halinde olan ve ülkenin farklı coğrafi bölgelerinde hüküm süren mikro milliyetçi anlayıştır. Bir diğer ifadeyle söylenecek olursa, Tacikistan iç savaşı İslâmcı ve lâik güçler

¹⁴⁵ Steinberg Jonah, *Ismaili Modern. Globalization and Identity in a Muslim Community*, University of North Carolina Press, North Carolina, 2011, s.127-129.

¹⁴⁶ Gleason Gregor, *The Central Asian States. Discovering Independence*, Westview Press, Colorado 1997, s.109.

¹⁴⁷ Steinberg, a.g.e.,s.129.

arasında değil, bilâkis bölgesel ve etnik düzeyde parçalanmış gruplar temelinde ulusal bir bilinç geliştirememiş toplumsal yapıdan kaynaklanmıştır. Bu toplumsal yapının ortaya çıkmasında ise SSCB'nin izlemiş olduğu milliyetler politikası hiç kuşkusuz birincil derecede rol oynamıştır. Dolayısıyla Tacikistan iç savaşına katılan taraflar etnik gruplar temelinde şekillenmiştir. Söz gelimi, Dağlık Bedahşan Otonom Bölgesi SSCB zamanında etnik temelde meydana getirilmiş idari bir birim idi. Bu bölgede meskûn olan dağlı halklar kendilerini geçit vermeyen vadilerin veya bölgelerin adlarına göre tanımlamışlardır. Hatta “Tacik” kelimesi bile bir etnik grubu değil daha çok bölgede yaşayan Farsça konuşan insanları Türkçe konuşan ahaliden ayırt edebilmek amacıyla kullanılmıştır. Yani Tacikler kendilerini Tacik olarak değil, daha çok mensup oldukları boyların adlarıyla tanımlamışlardır. Dolayısıyla geçmişten kaynaklanan bu etnik parçalanma daha sonra Tacikistan'da yaşanan iç savaşta önemli bir rol oynamıştır. İç savaş “Pamirli”, “Bedahşanlı” ve “Tacik” gibi kavramlar arasındaki ayrımı daha da derinleştirerek “İsmaili” sıfatının temel bir kimlik kategorisi olarak anlam kazanmasına yol açmıştır.¹⁴⁸ Bu şartlar altında iç savaşın da etkisiyle, SSCB zamanında belli ölçülerde etnisite üzeri bir kavram olarak benimsenmiş olan “Tacik” sıfatının yerine on yıllarca bastırılmış olan alt kimlikler öne çıkmaya başlamıştır.

Tacikistan'ı iç savaşa götüren nedenlerden ikincisi ise iktidar paylaşımında bazı bölgelerin ve grupların dezavantajlı konumda olması yani iktidar paylaşımının bölgesel bağlılıklar yoluyla elde edilmesidir. Tacikistan'da varlığını sürdüren bölgecilik (mahalgaroi) ve SSCB'nin izlemiş olduğu “böl-parçala ve yönet” siyaseti siyasal iktidar paylaşımında belirleyici olmuştur. Esasında bu ülkede önemli olan bölgeciliği tamamen SSCB'nin izlediği politikalara bağlamak doğru değildir. Söz gelimi, Doğu Buhara'da (Tacikistan) 1920-1929 yılları arasında Ruslara karşı yapılan Türkistan Bağımsızlık Mücadelesi de bölgesel etnik klanlar temelinde örgütlenmişti.¹⁴⁹ Tacikistan günümüzde de sürekli olarak birbiriyle rekabet halinde bulunan iki bölgeye ayrılmış durumdadır. Bunlardan birincisi kuzeyde yer alan Hoçent (Leninabad) ikincisi ise güneyde bulunan Karategin bölgesidir. İki temel kategori olarak ele

¹⁴⁸ Steinberg, a.g.e.,s.129-130.

¹⁴⁹ Tadjbakhsh Shahrbanou, Causes and Consequences of the Civil War, Central Asia Monitor, No.1, 1993, s.10.

alınabilecek bölgeciliğin diğer yerleşim yerlerinde de destekçilerine rastlamak mümkündür. Bu açıklamalardan sonra Tacikistan'da iç savaşı açık ve seçik bir şekilde anlayabilmek için bölgesel klanlara yakından bakmakta fayda vardır. Özbekler, kuzeyde yer alan ve ülkenin en gelişmiş bölgesi olan Hoçent vilayetinde (oblastı) kümelenmişlerdir. Söz konusu bu millet SSCB döneminde KP ve yüksek Sovyet içerisinde siyasal iktidarı ellerinde bulundurmışlardır. Söz gelimi, Mahkamov ve Nabiyev gibi liderler Hoçent bölgesinden geliyorlardı. Genel olarak ifade edilecek olursa kuzeyliler, güneyde yer alan ve KP'nin militan savunucuları olan Kulap bölgesi klanlarıyla sıkı ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Diğer yandan Kulaplılar kadim zamanlardan beri Bedaşan bölgesiyle çatışmışlardır. Daha sonra kuzeyli komünistler, Kulap klanlarının desteğini de arkalarına almak suretiyle Rahman'ı parlamento sözcülüğüne, Abdülmelik Abdullanoyov'u da başbakanlığa getirerek siyasal iktidarı ele geçirmişlerdir. Diğer yandan iktidar mücadelesi veren ve siyasal anlamda dezavantajlı durumda bulunan güneyliler ise Garm şehri, Hisar Vadisi ve Kurgantepe bölgesinde (Kafirnihan, Kabadiyan ve Vokruh) kümelenmişlerdi. Kuzeyin sanayileşmiş ve şehirli ahalisinin aksine taşralı ve tarım ile geçinen güneylilerin liderleri daha çok teknokrat ve akademisyen kökenli milliyetçi kimselerden oluşmuşlardır.¹⁵⁰

Tacikistan'ı iç savaşın girdabına sürükleyen üçüncü neden ise komünist ideolojiyi benimsemiş olan bir devletin siyasal İslâm'a kayma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olmasıdır. Güneyin taşralı ahalisine hitap eden TİYDP halk arasında toplumsal ve siyasal yaşamın İslâmî esaslara göre düzenleneceği yönünde propaganda faaliyeti yürütmüştür. Diğer yandan TİYDP ile aynı safta yer alan TDP ve Rastohez ise İslâmcıların güneyli taşralılar nezdindeki ününden yararlanmayı hedeflemişlerdir. İslâm dininin siyasal amaçlar için kullanılması her ne kadar Duşanbe'de yapılan mitinglere taşra halkını toplamak için faydalı olmuşsa da bu durum muhalefete büyük zarar vermiştir. Komünistler TİYDP'yi iç savaşa sebebiyet vermekle suçlamışlar ve aşırı İslâmcı oldukları gerekçesiyle onlar hakkında propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Hakikatte ise iç savaşa katılanların sadece küçük bir bölümü TİYDP taraftarı

¹⁵⁰ Tadjbakhsh, a.g.e.,s.10-11.

olan kimselerden oluşmuştur. Esasında iç savaşa katılanların büyük bir kısmı lâik politikalar benimseyen gruplardan meydana gelmiştir.¹⁵¹

Tacikistan'ı iç savaşa sürükleyen dördüncü neden ise bölgeciliğin pençesine düşmüş olan muhalif grupların tecrübesizliklerinden kaynaklanan hatalardır. Örneğin, muhalefet partileri Nabiye'ye baskı yaparak kurdurdukları koalisyon hükümetinde önemli bir temsil hakkı elde etmişlerdir. Ancak Nisan 1992'te Yüksek Sovyet'in 17 üyesini rehin almak suretiyle kendi ayaklarına kurşun sıkmakta tereddüt etmemişlerdir. Muhalefetin yapmış olduğu hatalardan bir diğeri ise TDP lideri Şadman Yusuf'un Mayıs 1992'te yaptığı bir konuşmada ülkede yaşayan Rusça konuşan azınlığı hedef almış olmasıdır.¹⁵² Sonuçta koalisyon hükümeti Eylül 1992'de muhalefeti destekleyen "Duşanbe'nin Genç İnsanları" adı verilen grup tarafından iktidardan düşürülmüş ve yenilenen seçimlerden sonra muhalefetten hiçbir kimse yönetimde yer alamamıştır. Dolayısıyla siyasal iktidar yeniden yukarıda dile getirilen Hoçent ve Kulap bölgesi klanlarının eline geçmiştir. Yani muhalif grupların yönetimde göstermiş oldukları acziyet komünistlerin ekmeğine yağ sürmüştür.¹⁵³

İç savaşta rol oynayan beşinci neden ise halkın ve seçkinlerin aynı dili konuşmamalarıdır. Esasında kırsal kesimde yaşayan insanlar, Tacik kültürünün inkişafı ve seçkinler tarafından suni bir şekilde yaratılan Turan tehlikesinden ziyade yaşam standartlarının yükseltilmesi ve bölgesel çatışmalara son verilmesi gibi hayati konularla ilgilenmişlerdir. Bu gelişmelere paralel olarak şehirlerde yaşayan muhalif güçler, Özbek ve Tacik kimliklerini karşı karşıya getirmişlerdir. Esasında tarihsel, etnik ve kültürel anlamda kaynaşmış olan Özbekler ve Tacikler, seçkinler tarafından ötekileştirilerek birinci grup Türk, ikinci grup ise İran kültürünün temsilcisi olarak ayrıştırılmışlardır.¹⁵⁴

¹⁵¹ Tadjbakhsh, a.g.e., s.10-11.

¹⁵² Tacikistan'da yaşayan Rusça konuşan azınlık hakkında ayrıntılı olarak bkz. Türk Fahri, Satymova Sabina, Ekim Devrimi'nden Günümüze Orta Asya'da Rus Azınlığı ve Rusça: Kazakistan ve Tacikistan Örnekleri, 100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası (Eds.) Yunus Koç ve Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2018, ss.449-455.

¹⁵³ Tadjbakhsh, a.g.e., s.11-12.

¹⁵⁴ Tadjbakhsh, a.g.e., s.10-11.

İç savaşın altıncı nedeni ise Rusya, Özbekistan ve Afganistan gibi komşu ülkelerden Tacikistan'a yapılan silah sevkiyatının kolaylaşmış olmasıdır. 1 Mayıs 1992 tarihinde komünistler ve muhalifler taraftarlarını silahlandırmaya başladıkları vakit Tacikistan'da konuşlandırılmış bulunan 201. Motorize Birliklerinin ülkede yaşayan Rus ahaliyi ve barışı korumak amacıyla sokağa inmesi iç savaşın fitilini ateşleyen kıvılcım olmuştur. Bu dönemde Ruslar hükümet güçlerini desteklerlerken Afganistan'daki İslâmcılar ise muhaliflere omuz vermişlerdir. Diğer yandan Tacikistan'da yaşanan silahlı çatışmaların kendi topraklarına sıçramasından ödü patlayan Özbekistan hükümeti ise Rahman liderliğindeki komünistlerin yanında yer almıştır.¹⁵⁵

İç Savaş ve Muhalefet

Bu bölümde iç savaşta muhalefetin oynadığı rol üzerine durulacaktır. SSCB'de Ağustos darbesini destekleyen Kahar Mahkamov'un 31 Ağustos 1991 tarihinde görevinden uzaklaştırılması ve aynı yılın Ekim ayında dini temelde siyasal partilerin kurulmasının yasaklanmasından sonra Komünist Parti, Demokratik Parti ve TİYDP gibi partiler muhalefet saflarına katılmıştır. Komünist Parti (KP)'nin Tacikistan meselelerine kayıtsız kalması ve Mahkamov'un Moskova'daki darbecilere sempati beslemesi rejime karşı yapılan nümayişlerin şiddetini artırmıştır. Diğer yandan Tacikistan KP'si Özbeklerin ağırlıklı olduğu Hoçent komünistlerinin etkisi altında bulunuyordu. Dolayısıyla Tacikistan'ın ve KP'nin Tacikleşmemesi için geçerli nedenler fazlasıyla mevcuttu. Bu durum parti içindeki Ruslar tarafından da destekleniyordu. İşte Nabiyevev kuzeydeki bu kliğin adamıydı. Tacikistan Demokratik Partisi, Rastohez ve TİYDP'nin oluşturduğu muhalefet bloku Başkan Nabiyevev'i siyasal iktidar paylaşımına zorlamak amacıyla Mayıs 1992'de yeniden gösterilere hız vermiştir.¹⁵⁶ Bu dönemde Kurgantepe bölgesinde İslâmcılar ile İslâm karşıtları arasında çatışmalar baş göstermiştir. Bunun üzerine İslâm karşıtları bu bölgeyi terk ederek Kulap bölgesinde komünistlerle birlikte hareket eden Özbeklere sığınmışlardır. Yaşanan gelişmeler

¹⁵⁵ Mangott, a.g.e., s.119.

¹⁵⁶ Geiss Paul Georg, Nationenwerdung in Mittelasien, Peter Lang, Frankfurt am Main 1995, s.170.

sonunda komünistler ve 201. Rus Motorize Birlikleri tarafından teçhiz edilmiş olan Kulaplılar Kurgantepe bölgesindeki İslâmcıları geri püskürtmüşlerdir. Böylece Duşanbe'ye yönelik büyük bir göç dalgası meydana gelmiştir. Çatışmalar sadece bu bölgeler ile sınırlı kalmamıştır. Söz konusu dönemde Tacikistan'ın diğer bölgelerinde de benzer çatışmalar yaşanmıştır. Ancak bu çatışmalarda İslâmcılar tam anlamıyla bir birlik sergileyememişlerdir. Şöyle ki, bir yandan başını Ekber Turacanzade'nin çektiği Tacikistan'da bir İslâm devleti kurulmaması gerektiğine inanan bir grup diğer yandan bu ülkede ivedilikle bir İslâm devletinin kurulması gerektiğini düşünen bir başka klik bulunuyordu. İslâmcılar arasındaki görüş ayrılıkları bulunla da kalmamış Turacanzade'nin taraftarları ve karşıtları arasında Kulap bölgesinde çıkan çatışmalarda 16 kişi hayatını kaybetmiştir. Kulaplıların Duşanbe'ye girmeleriyle birlikte birçok Müslüman ve demokrat kimse öldürülmüştür. Özellikle Rahman tarafından hükümetin kurulmasıyla birlikte iç savaş hızını kaybetmiştir.¹⁵⁷

Yukarıda vurgulandığı üzere 1993 yılında TBM adı verilen ortak bir muhalif cephe oluşturulmuştur. Ancak TBM liderleri mütecanis bir grup oluşturamamışlardır.¹⁵⁸ Başkanlığına Nisan 1994'de Ekber Turacanzade'nin getirildiği TBM hükümetle barış görüşmelerini yürütmüştür. Diğer yandan muhalifler barışın tesisini kolaylaştırmak için Haziran 1994'te "Milli Kurtuluşa Giden Yol" adlı bir program ortaya koymuşlardır. Genel af ilân edilmesi, bütün yasadışı örgütlerin silahsızlandırılması, ilticacıların geri dönüşlerinin sağlanması, yeni bir anayasa yapılması, yolların açılması, bölgeler arası ekonomik ilişkilerin yeniden kurulması, yasaklanan tüm siyasal partilere kuruluş izni verilmesi, hükümet başkanının seçilmesi ve parlamento seçimlerinin yapılması gibi hususlar bu programın temel ilkeleri olarak belirlenmiştir. Bu belge Tacikistan'da Komünist Parti haricinde ilk kez genel bir toplumsal mutabakat olduğunu göstermesi bakımından önemli olmuştur.¹⁵⁹

TBM'nin siyasal alanda elde ettiği başarılarından en önemlisi hükümetle varılan anlaşma sonucunda yürütmeye yer alan memuriyet ve pozisyonların yüzde 30'unun kendi üyelerine

¹⁵⁷ Geiss, a.g.e., s.170.

¹⁵⁸ Nourzhanov, a.g.e., s.15.

¹⁵⁹ Nourzhanov, a.g.e., s.16-17.

tahsis edilmesinin garanti altına alınması olmuştur. Söz gelimi, 1998 yılında Turacanzade Başbakan Yardımcısı, Devlet Osman ise Ekonomi ve Dışişleri Bakanı olmuştur. Diğer yandan Şubat 1998’de bütün mahkûmlar serbest bırakılmıştır. Bu çerçevede ileri gelen 339 muhalif affedilirken, mahkemeye verilmiş olan 16 muhalif liderin de davaları kapatılmıştır.¹⁶⁰

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada ortaya konulduğu üzere Tacikistan’da 1992 ilâ 1997 yılları arasında yaşanan savaş neticesinde on binlerce insan mülteci durumuna düşmüş, ülke ekonomik ve insan kaynakları bakımından dibe vurmuştur. Diğer yandan çekilen bütün acılara rağmen İslâmcılar iç savaş öncesi ortaya koymuş oldukları hedeflere ulaşma hususunda da başarı gösterememişlerdir. Her ne kadar muhalefet güçleri ve hükümet arasında varılan mutabakat neticesinde kamu görevlerinin yüzde 30’u muhaliflere verilmiş olsa da Rahman kısa bir süre sonra 11 Eylül 2001 sonrası ortaya çıkan uluslararası konjonktürü kendi lehine kullanmak suretiyle kısa zamanda muhalifleri tasfiye ederek iktidarını büyük ölçüde güçlendirmiştir. Hatta Rahman bununla da yetinmeyerek Tacikistan’ın en önemli muhalefet partisi olan TİYDP’yi Eylül 2015’te terörist örgütler listesine almak suretiyle rejim muhaliflerine ölümcül bir darbe indirmiştir.

Tacikistan’da iç savaş söz konusu olduğunda altı çizilmesi gereken önemli bir nokta; bu mücadelenin iddia edilenin aksine İslâmcılar tarafından Tacikistan’da bir İslâmî devlet kurma amacıyla verilmediği bilâkis bu kapışmanın asıl nedeninin SSCB döneminden itibaren iktidar paylaşımında dezavantajlı duruma düşürülmüş olan güneyli klanların kuzeylilere karşı vermiş oldukları iktidar mücadelesinden ibaret olmasıdır. Bu bağlamda çatışmaların başlamasında ve safların belirlenmesinde yukarıda da belirtildiği gibi Tacikistan’da kimliklerin belirlenmesinde merkezi bir yere sahip olan bölgecilik (mahalgaroi) önemli bir rol oynamıştır. Haklı olarak bazı araştırmacılar bölgeciliği Tacikistan’da ulusal kimliğin oluşmasına ket vuran önemli bir unsur olarak ileri sürmektedirler. Esasında bölgecilik ve etnik klanlar temelinde

¹⁶⁰ Nourzhanov, a.g.e., s.18-19.

örgütlenme sadece Tacikistan'a özgü bir durum değildir. Tarihsel bir miras olarak bu olgu Türkmenistan'dan Kazakistan'a, Özbekistan'dan Kırgızistan'a bütün Türkistan coğrafyasını sarıp sarmalamış vaziyettedir. Bu ülkelerin güçlü ulusal kimlikler meydana getirebilmeleri için bölgecilik anlayışından bir an önce sıyrılarak ulus devlet anlayışını güçlendirecek adımlar atmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Geiss Paul Georg, Nationenwerdung in Mittelasien, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1995.

Gleason Gregor, The Central Asian States, Discovering Independence, Westview Press, Colorado, 1997.

sowjetischen Zentralasien, Wilhelm Braumüller Universitaets-Verlagsbuchhandlung, Wien 1996.

Rao Nagendra V., Religious Extremism in Central Asia: Towards a Conceptualisation, (Eds. Rao Nagendra and Alam Mohammad Monir) Central Asia: Present Challenges and Future Prospects, Knowledge World, New Delhi, 2005, ss.99-133.

Steinberg Jonah, Ismaili Modern. Globalization and Identity in a Muslim Community, University of North Carolina Press, North Carolina, 2011.

Tadjbakhsh, Shahrbanou, Causes and Consequences of the Civil War, Central Asia Monitor, No.1, 1993, ss.10-14.

Türk Fahri, Güneşin Ayaklarındaki Ülke Tacikistan, Astana Yayınları, Ankara 2017.

-----, Tacikistan İslâmi Yeniden Doğuş Partisi: Köktencilikten İlmî İslâm Anlayışına, Orta Asya Kafkasya Araştırmaları, 2014 Cilt 9, Sayı 18, ss.165-193.

Türk Fahri, Satymova Sabina, Ekim Devrimi'nden Günümüze Orta Asya'da Rus Azınlığı ve Rusça: Kazakistan ve Tacikistan Örnekleri, 100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası (Eds.)

Yunus Koç ve Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2018, ss.449-455.

TÜRK(İYE)-ALMAN(YA) İLİŞKİLERİ'NDEKİ FOTOĞRAF KRİZİ

Prof. Dr. Burak GÜMÜŞ

Trakya Üniversitesi,

İİBF,

Kamu Yönetimi Bölümü,

Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı,

burakgumus@trakya.edu.tr

Özet

2013 yılından bugüne değin hem ülkelerarası düzeyde hem de Almanya'daki Türk-Alman ilişkileri gergin geçmektedir ve bu durum Almanya Türklerini de etkilemektedir. Bu bağlamda, Alman Futbol Milli Takım Oyuncuları Mesut Özil ve İlkay Gündoğan'ın T.C. Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ile resim çekirtmeleri, Alman Medyası ve Siyaseti nezdinde ağır eleştirilere neden olmuştur. Bir bakıma gergin olan Türk göçmenler ve Alman ev sahibi toplumu ve Türkiye - Almanya arasındaki ikili ilişkiler için yine bir kesişme gerçekleşmiştir. Söz konusu oyuncuların tavrı, zaten otokrasi ve İslamcılık eleştirisi altında bulunan Erdoğan'a 2018 Erken Seçimleri için yardım etmeleri olarak yorumlanmış, onlar bundan dolayı eleştirilmiş, hakarete maruz kalmış ve takımdan kovulmaları istenmiş ve Özil'in Almanya'da ırkçılık tartışmalarına vesile olan sansasyonel istifasına sebebiyet vermiştir. Köşe yazarları, ünlüler ve yeni medya eylemcileri tarafından "Alman toplumuna yeterli derecede uyum sağlamamak", "Alman çıkarları ve değerlerine ihanet etmek", "otokrat bir lideri desteklemek", "Erdoğan'ın oyununa alet olmak" ile suçlanmıştır. Böylece Türk(İYE)-Alman(ya) ilişkilerindeki krizler Fotoğraf Krizi'ne dönüşmüştür.

Anahtar kelimeler: Almanya'da Erdoğan karşıtlığı, Türk-Alman ilişkileri, Fotoğraf krizi

THE ÖZİL PHOTOGRAPH CRISIS IN THE BICOMMUNAL AND BINATIONAL GERMAN-TURKISH RELATIONS

Abstract

From 2013 up till now, German-Turkish Relations in the branch of international relations and in Germany itself have been strained and this fact has also negative effects on the German Turks. In this context, the fact that Turkish footballers Mesut Özil and İlkay Gündoğan of the German Soccer Association posed for a photograph with the President of the Republic of Turkey, leader of the Justice and Development Party Recep Tayyip Erdoğan, lead to harsh criticism in the German media and politics. The strained relationships between German-Turks and Germans in Germany and between Turkey and Germany intersected. The behaviour of the soccers was commented as electoral aid for Erdoğan who himself has been accused of Islamism and authoritarianism, so they have been under criticism, have become victim of insulting, whereby their release from the national soccer team has been demanded. This process led to the sensational resignation of Özil causing debates on racism in Germany. Columnists, celebrities, politicians and media activists accused them of not being fully integrated, betraying the interests and values of Germany, supporting an authoritarian leader and being a puppet in

Erdoğan's game. So, The Crises in the German-Turkish Relations in Germany and between Turkey and Germany have become the photograph crisis.

Key Words: Erdoğan-Bashing, German-Turkish Relations, Photograph Crisis

Giriş

Futbolun bir spor dalı olarak siyasetten uzak olduğu, hatta siyasete karşı olan ilgiyi azaltıp, oyalanan yönetilenlerin yönetenlerin işine gelen ve çıkarına uyan mevcut düzeni eleştirmeleri veya karşı çıkmalarından alı koyduğu düşünülmektedir. Buna rağmen Almanya'da Milli Futbol Takımı'nda yer alan dünyaca meşhur FC Arsenal futbolcusu Mesut Özil ve Manchester City oyuncusu İlkay Gündoğan adlı iki Türk kökenli spor yıldızının Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, hükümet başkanı ve de meclis çoğunluğuna sahip olan Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Londra bir otelde beraber poz verip kendisine trikolarını takdim etmeleri Alman siyaseti, medyası ve vatandaşları tarafından ağır eleştirilmiş, kendilerinin kovulmaları istenmiştir. İki Türk kökenli Alman vatandaşı olan göçmenin atalarının geldiği ülkenin devlet başkanı, üstelik de Recep Tayyip Erdoğan ile resim çektirmeleri, Alman futbol, devlet ve milletine karşı ihanet, hatta değerlerine meydan okuma olarak algılanıp, iki oyuncunun takımdan kovulmaları istenmiş, onlar ve onları takımda tutan antrenörleri itibarsızlaştırılmaya çalışılmış, kendilerinin Almanya Federal Başkan ile de poz vermeleri ve konu hakkında konuşmamalarına rağmen eleştiri ve küfretme kampanyası devam etmiş, Almanya'nın 2018 Dünya Şampiyonluğu'nda yer alıp düşük performans sağlaması kendilerine faturalandırılmıştır.

Böylece Özil ve Gündoğan'ın başlarına gelen "fotoğraf krizi" birçok krizlerin kesiştiği noktada kendilerini bulmuşlardır. Türkiye ile Almanya arasında bulunan gergin ikili ilişkiler (1) ve de Almanya ve de gitgide "Erdoğan yandaşı" olarak marjinalleştirilen ve de böylece "Erdoğan karşıtlarını" bile "Erdoğancığa" iten Almanya Türkleri arasında olan sıkıntılı süreç (2), bu iki futbolcunun Erdoğan ile fotoğraf çektiresiyle kesişmiştir.

"Güç bir dönem", "buhran", "sıkıntılı bir süreç" anlamlarına tekabül eden "kriz" kavramı, bu bağlamda sorunlu yürüyen uluslararası ve hükümetler arası boyuttaki Türkiye Almanya ilişkileri, Almanya içinde de Türk-Alman münasebetlerinde ve de sorunsallaştırılan fotoğraf konusunda da yer almaktadır.

Bu bakımda ülkelerarası ve Almanya içinde toplumsal kesimler arası ilişkilerdeki kriz, futbolcuların belirli bir siyasetçi ile resim çektiresi de infial yaratmış, kendilerine ve antrenörlerine baskı yapılmış ve yaptırım uygulanmıştır.

Böylece Türk(iye)-Alman(ya) ilişkileri'ndeki kriz fotoğraf krizine neden olmuştur.

Bu çalışma, fotoğraf krizini açıklamamadan önce, uluslararası ilişkilerde Türkiye-Almanya ilişkilerine, ardından da Almanya içinde Türk-Alman ilişkileri'ne değinecektir.

Ana argüman şudur: hem ülkelerarası hem de Almanya içinde toplumlararası Erdoğancılığın kötü bir şey olarak etiketlendiği bir ortamda spor dalında iki seçkin olan şahsiyetin Erdoğan ile poz vermeleri, onların “Erdoğan yandaşı” olarak yaftalanmasına, bunun üzerinden de Almanya, Almanlara ve “uyuma ihanet” ettikleri iddia edilmiş, kendilerinin de önce milli takım kadrosuna alınmamaları, ardından da o sahip oldukları statüden çıkartılmaları suretiyle cezalandırılmaları istenmiştir.

Türkiye – Almanya İlişkilerinde Kriz

İki ülke arasında gerginliğe neden olan ve devam etmesine sebebiyet veren birkaç sorun meydana gelmiştir. Bunların arasında şu meseleler yer almaktadır:

- *Extra3’ün Ankara’nın nota vermesine neden olan Erdoğan konulu şarkıları:* Alman kamu kanalının N3’te Extra3 adlı programda Erdoğan ve AKP Türkiye’sinin eleştirildiği bir şarkısının üzerine Türkiye’nin nota vermesi (Süddeutsche Zeitung, 29.03.2016, Tageszeitung, 29.03.2016),
- *Jan Böhmermann Olayı:* Ankara’nın bu tepkisi üzerine hemen ardından Alman komedyen doğrudan cinsel nitelikli göndermeler içeren Erdoğan’ı hedef alan “Küfür Şiiri”ne Ankara’nın Almanya’ya verdiği bir notada haddini aştığını düşündüğü komedyene suç duyurusunda bulunmuştur (Spiegel, 15.04.2016),
- *Bölücü terör örgütü PKK ile (yeniden) mücadele:* Açılım sürecinin bitmesinin ardından PKK ile mücadeleye tekrar başlatılması sonucu Almanya tarafından hoş karşılanmamıştır. Ortadoğu’da Kürtleri önemli aktör olarak görüp de Peşmergeleri silahlandıran ve bu silahların PKK’ya geçme ihtimalini önemsemediğine dair izlenim ettiren Almanya, resmen terör örgütü olarak yasakladığı örgütün farklı isimler altında faaliyet gösterip terör eylemleri için para ve insan kaynağı ve lojistik destek elde etmesine göz yummaktadır (Eliacık 2018a; Yılmaz 2015). Almanya, örgütün ülkedeki Türk girişim yerlerine saldırılar yapmasını engelle(ye)memektedir. Türklerin 15 Temmuz FETÖ Kalkışmasına karşı protestosunda AKP’li siyasetçilerin veya Erdoğan’ın kendisi yer alması veya canlı yayından bağlanması Alman Anayasa Mahkemesi tarafından yasaklanırken, PKK’nın Almanya’da düzenlediği şölenlerinde örgüt elebaşlarının Kandil’den naklen mitinge katılmalarına izin verilmiştir ve Türkiye’nin nota vermesine neden olmuştur (Turkishpress, 30.07.2016, 16.09.2017a,b; Hipp, 1.08.2016),
- *Sözde Ermeni Sorunu Tasarısı:* Alman Federal Parlamentosu’nun Sözde Ermeni Soykırımı ile alakalı yasa tasarısını 2 Haziran 2016 günü kabul etmesi üzerine Türkiye (sadece) kendi büyükelçisini geri çağırmıştır (Bundestag 18/8613; SPIEGEL, 2.06.2016)
- *15 Temmuz, OHAL ve tutuklu Almanlar:* 15 Temmuz FETÖ’cü Kalkışmanın geri püskürtülmesi sonucu OHAL’in ilan edilmesinden sonra PKK’ya yakınlık duyan Die Welt Gazetesi muhabiri Deniz Yücel ve başka Alman vatandaşlarının ajan ve terörizm suçlamasıyla tutuklanmıştır (Auswärtiges Amt, 20.07.2017). Ankara’nın Türkiye’de bulunan Alman veya Alman yandaşı olan mahkûmların Almanya’dan koparılacak

istenen bazı siyasal veya ekonomik tavizler karşılığı ile takas ettirme isteği, Alman kamuoyunda şantajcı suçlamasını gündeme getirmiştir.

Türkiye, 15 Temmuz FETÖ Kalkışması sonucunda Almanya'ya iltica eden Gülenli Generaller ile takas etmek istemiş (SPIEGEL, 20.07.2017), Almanya bunu reddetmiş, hem insan hakları ihlalleri hem de Türkiye'deki Alman mahkûmlar nedeniyle Türkiye'ye yaptığı ekonomik desteğini yaptırım olarak azaltmıştır dönemim dışişleri bakanı Gabriel'e göre (Hoffmann/Brinkbäumer, 4.01.2018; Auswärtiges Amt, 20.07.2017; DW, 21.09.2017). Bu ekonomi yaptırımların arasında Türkiye'ye ihracat yapan Alman şirketlerine Alman hükümeti tarafından tanınan Hermes Kefaletleri (Hermes-Bürgschaften) adlı devlet kredisi kefalet garantisine üst sınırının konması vardı. Böylece Türkiye'ye ihracat yapan Alman şirketleri, eğer Türkiye'deki alıcılar kendilerine borçlarını öde(ye)meme durumunda Alman devletinin maddi yardımından daha az istifade edebilecekti, Almanya'nın kefil olmamasıyla beraber Türkiye'ye yapılan ihracat risk nedeniyle azalabilirdi. Bu durum bakanlar arası buluşma ve Deniz Yücel'in 2018 yılının başındaki tahliyesinden sonra devlet kefaletinin hacmi kalktı ve Hermes kefaletine konulan üst sınır yaptırım uygulamasının da kaldırıldı (Sözcü, 26.02.2018; Geinitz, 20.07.2018).

- *Seyahat Uyarıları:* İki ülke birbirine karşı seyahat uyarısında bulunmuştur (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 9.09.2017). NATO üyesi iki ülkenin birbirinin vatandaşını ajanlık suçlamasıyla tutuklatmasının da payı ihtimal dahilindedir (Merkur, 16.12.2018). Türkiye'deki OHAL'in resmen sona ermesiyle beraber, Almanya'nın Türkiye'ye karşı yaptığı seyahat uyarıları bir nebze azalmıştır (Auswärtiges Amt, 1.08.2018)
- *DİTİB'e baskı:* Diyanet İşleri Başkanlığı'na yakınlığıyla bilinen Diyanet İşleri Türk İslam Birliği derneklerindeki din görevlilerin FETÖ'cüler hakkında istihbarat toplaması üzerine Alman polisleri camilere baskın düzenlemiştir (Baumgärtner ve diğerleri, 18.02.2017).
- *İncirlik Krizi:* Türkiye'nin İncirlik'te bulunan Alman Hava Kuvvetleri mensuplarının aralarında PKK'yla yakınlıklarıyla bilinen Sol Parti milletvekillerinin de yer aldığı Alman parlamenterler tarafından ziyaretine izin vermemesi üzerine Almanya uçaklarını Ürdün'e taşımıştır (Greven, 6.06.2017).
- *AKP'liler ve Erdoğan'a konulan kampanya yasağı ve Erdoğan'ın Almanya'ya karşı sert söylemi:* 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu için Türk hükümet yetkilileri ve AKP'liler için Almanya'nın verdiği seçim kampanyası yasağı üzerine Erdoğan, Merkel'i Nazi yöntemleri kullandığını ifade etmesi (Meiritz ve Popp, 5.03.2017, Deutsche Welle, 20.03.2017), fakat Ankara bu Türkiye'deki halk oylaması ve seçim kampanyası sürecinde iç kamuoyuna yönelik dolaşıma soktuğu bu suçlamayı suçlamayı Alman istihbaratının da ilişkilendirilebileceği NSU cinayetleri bağlamında kullanmamıştır.
- *Almanya'dan vatandaşlık ve oy hakları sebebiyle Türkiye'deki seçimlere katılanların büyük kısmının AKP ve Erdoğan'ın istediği doğrultuda rey vermesi:* Halk oylamasına katılan ve dışlanmış hisseden veya artan Türk karşıtlığına karşı Almanya Türkleri'nin çoğunluğunun tepkisel olarak Erdoğan'ın istediği anayasa değişikliğine evet demesi Almanları rahatsız etmiş (Gökkaya, 16.04.2017), hatta Almanya Türkleri'nin oylarıyla

anayasa değişikliğinin kılıpayı kabul edildiği iddia edilmiştir (Deutsche Welle, 18.04.2017) ve de Türk-Alman ilişkilerini germiştir.

Türk Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu Goslar’da o dönemin Alman mevkidaşı Sigmar Gabriel ile buluşmasından sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın kendi görev süresinde hiç tahliye edilmeyeceğine dair önceki beyanına rağmen (Artı49, ty), “ajan terörist”likle suçlanan Welt gazetecisi Deniz Yücel’in tahliye edilip Almanya’ya gidebilmesi, ilişkilerin kısmen düzemesine neden olmuş, Almanya’nın Türkiye’ye silah sevkiyatını kolaylaştırmıştır. Öte yandan Deniz Yücel’in tahliye edilmesi ve de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nun bu konuda eski Almanya Şansöliyesi Gerhard Schröder’in girişimlerini övmesi hem “takas tezini” hem de Türk Yargısı’nın siyasal faktörlere bağlılığı iddialarını teyit edici nitelikte olmuştur (von Rohr, 18.02.2018). Buluşmadan sonra Deniz Yücel’den sonra Alman vatandaşı olan bazı mahkûmlar tahliye edilemeye başlamıştır (Welt, 23.02.2018) ve bu durum da Almanya’da Erdoğan’ın bir “şantajcı” olduğuna dair iddialara neden olmuştur.

Gerginliklere rağmen de Almanya’nın Türkiye ile Suriyeli sığınmacılar konusunda anlaştığı ilişkinin mutabakat ve işbirliği örneğine de sahip olması söz konusudur. Ona göre Ankara; AB’den gelecek finansal yardımlara karşı, illegal göçmenlerinin Türkiye’ye sevk edilmesini ve de onların karşılığında Türkiye’de bulunan Suriyelileri bir kısmıyla takas edecekti (Adam, 2017:45-46; Gümüş, 2018: 126-127). Böylece AB ile Türkiye arasında yapılan “paraya karşı sığınmacıları Türkiye’de tutma” anlaşması, krize rağmen bozulmamıştı, çünkü Berlin sığınmacıları istememekte idi. Ankara’nın da maddi kaynaklara ihtiyacı bulunmaktadır.

Zaten Alman analizlerine göre Türkiye’nin Almanya ve AB’ye karşı tehditleri ülkenin batıya ekonomik açıdan bağımlılığı nedeniyle gerçekçi ve inandırıcı değildir, bu yüzden Ankara’nın söylem ve eylemlerinde fark olacağını düşünmektedirler. AB ile bütünleşme müzakereleri resmen iptal edilmedikçe Türkiye AB’den mali yardım hakkına sahip olduğundan toplam 1,7 milyar Avro almıştır, bunun içinde 1,2 milyar Avro katılım öncesi mali yardım olarak aktarılmıştır (Geinitz, 28.06.2018). Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası da 2017 yılında 1,5 ila 9,7 milyar Avro Türkiye’ye aktarmıştır (Anzenhofer, 29.06.2018).

AB’de de mülteci sorunu ana gündem maddelerinden birini oluşturduğundan dolayı, Türkiye ile Almanya ortak menfaat alanlarında “transanksiyonel ilişkiler” çerçevesinde işbirliği beklenmektedir. Böylece AB ve Almanya ve de Türkiye arasında siyasal açıdan kriz varsa bile, Türkiye’ye para, AB ve Almanya’ya da mümkün olduğu kadar az sığınmacı gelecektir.

Almanya’da Türk-Alman İlişkileri: Uyum krizi mi?

Türk-Alman İlişkilerine değinmeden Sapkınlık ve Marjinal Gruplar ile ilgilenen bir yaklaşıma değinmek gerekmektedir.

Sapkınlık ve Marjinal Gruplar

Sapma, “bir topluluk içinde, önemli sayıda insan tarafından kabul edilen belirli bir

normlar kümesine uyum göstermeme" (Giddens, 2005: 203) olarak tanımlamaktadır.

Etiketleme kuramlarına göre önceden normal görülen mevcut davranışlar bile, belirli değerler ve normların etkin kılınmasıyla beraber uygunsuz sayılmaya başlayabilirler. Bir eylemi sapkın olarak ilan edebilmek için tanımlama gücüne sahip olmaktadır. O normları etkin kılmak için eğitim ve medya kurumlarına nüfuz sahibi olmak gerekir. Sapkın ilan edilen davranış ve eylemler toplum tarafından cezalandırmaya tabiidir. (Slattery, 2007: 214-220) Bu durum onları devlet tarafından cezalandırılıp da suç ilan edilen eylemlerin cezalandırılmasından farklıdır.

Belirli bir sapkın davranışta bulunanlar ortak aidiyet hissine sahipse ve kolektif kimlikleri söz konusu ise, onlar marjinal gruplar olarak tanımlanır. Marjinal Gruplar sistem için birkaç işlevi vardır (Wiehn, 1994):

Onlar,

1. “öteki” diye damgalanan grup olarak, “normal” sayılan toplumun bütünleşmesine, kenetlenmesine yararlı olur (kötü örnek ve de negatif öz tanımlama yoluyla bütünleşme).
2. Toplum tarafından cezalandırılmaları sonucu, belirli bir düzene karşı gelmenin ve egemen değerler sisteminden sapmanın ne kadar pahalıya mal olacağını kanıtlayıp, olası diğer muhalifleri başkaldırmadan caydırırlar “ibret-i alem” olsun diye (caydırma örneği).
3. Sosyal ayrıma maruz kaldıkları için, dışlanarak imtiyaz sahibi olan “normal” toplumun üyelerine maddi veya manevi kaynak sağlamaktadırlar (ayrımcılık sonucu kaynak aktarma)
4. günah keçisi, şiddet ve nefret nesnesi olarak mevcut düzene karşı duyulan öfkeyi kendi üstlerine çekip, belirli bir sistemin ayakta kalabilmesine katkıda bulunurlar.
5. Değişim, dönüşüm ve devrim: Marjinal Gruplar, dışlanmaları nedeniyle toplumdaki sıkıntıları daha kolay fark etmektedirler. Toplumdaki sorunları çözmek ve kendi kötü konumlarını da düzeltmek için, egemen olan değerler ve normlara karşı baş kaldırabilirler.

Marjinal Grupların ayrımcılık ve ötekileşmeye karşı tepkileri kabullenmek, başkaldırmak veya takiiyedir.

“Erdoğan yanlısı” olan ve böylece “Erdoğan karşıtlığına” meydan okuyan önde gelen Almanyalı Türklerin sapkın ve de “uyuma hıyanet” eden biri olarak muamele görmesi

“Erdoğan karşıtlığı” standardında Erdoğan yandaşı olarak dışlanmak

Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye’de Özgürlük ve Demokrasi’yi hiçe sayan otokrat bir lider olarak kabul edilmektedir¹. Kendine has sert üslubu ve söylemleri de Batı Avrupa’da yabancılaşmaya neden olmaktadır. Türkiye’de kuvvetler ayrılığının azaltılmasına yönelik Hükümet sisteminin değiştirilmesi ve de Cumhurbaşkanının tüm yetkilerini kendi şahsında birleştirmesi (Gözler, 2017;

Ataay, 2017), hükümetin 2015'ten itibaren PKK ile Türkiye, Kuzey Irak ve de Kuzey Suriye'de mücadele etmesi, 15 Temmuz FETÖ Kalkışması'ndan sonra Almanya'da "kuvvetli şekilde örgütlendiği" (İnat vd. 2018:17) belli olan Gülecilerle çatışması Erdoğan'ı Alman medyasında ve böylece baskıcı liderler için bir nefret sembol, adeta bir nefret nesnesi haline getirmiştir.

Bu imajı da işitsel, görsel ve basılı kitlesel iletişim araçları hem dolaşıma sokmaktadır ve de bu imajı tazelemektedir.

Şekil 1: SPIEGEL, SPIEGEL Özel Sayısı ve de STERN dergilerinin Erdoğan kapakları

Erdoğan'ın kapak olduğu haftalık mecmualarda Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut Cumhurbaşkanı'nın ülkeyi otoriter ve baskıcı olan ve Almanya'ya şantaj yapan bir lider olarak sunmuştur ve Almanya Türkleri üzerinde de nüfuz sahibi olduğu vurgulanmaktadır.

10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle beraber "Erdoğan Devleti"ni inşa edeceği ifade edilen Recep Tayyip Erdoğan (SPIEGEL, 32/2014), otoriter lider olarak sayılan ABD Başkanı Donald Trump, Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı Şi Ping ve Rusya Devlet Başkanı

Vladimir Putin ile beraber “Millet benim” diyerek demokrasiyi önemsemediği (SPIEGEL, 24/2018), “Özgürlük ve Demokrasi’ye karşı kampanya” yürüttüğünden dolayı Almanya için “[k]orkunç bir dost” (SPIEGEL, 14/2016) olduğu, ajan ve terörist olma suçlamasıyla tutuklanan Almanlara karşı takas önerdiği için Almanya’ya karşı “[ş]antajcı” olarak tehdit ve tahrikle baskı uygulamaya çalıştığı (Stern, 11/2017), İslamcılıkla Türkiye’nin özgürlüğünü yokettiği (Spiegel Spezial, 1/2016) ve de “Hilal tutulması” başlığı altında Almanya Türkleri arasında bir “Erdoğan Almanyası” yarattığı (SPIEGEL, 11/2017) ifade edilip dolaşıma sokulmaktadır.

Spiegel Spezial’ın Özel sayısının kapağında Almanları ilgilendiren üç husus alt başlık olarak açıkça beyan edilmiştir. “Diktatör – darbeden sonra Erdoğan’ın siyaseti”, “Kürtler – kendi devlet(ler)i için mücadele” ve “Uyum – Almantürklerin korkusu”, yani Erdoğan hem Almanya’nın hem antitezi hem de jeostratejik açıdan Almanya’nın çıkarlarına ters düşen bir politika izlemekte olarak sunulmaktadır: Kendini resmen liberal-demokrat olarak sunan Almanya’nın geçerli olduğunu iddia ettiği hukukun üstünlüğü ve de demokrasi prensibinin korunduğu Özgürlükçü-Demokratik Temel Düzeni’nin antitezidir Erdoğan.

Öte yandan Almanya PKK ve Kürt Sorunu konusunda genelde Kürtçü görüşlere en azından cepheden tavır almamakla beraber kendi toprağında yer alan Almanya Türkleri üzerinde olan etkisini arttırmak istemekte olduğundan, bölücü örgüt ile mücadele eden ve de Almanya’da bulunan Türkler üzerinde nüfuzunu arttıran bir liderdir.

“Erdoğan-Bashing” artık o kadar ileri gitmektedir ki, AKP öncesi dönemlerde milli mesele olarak kabul edilen PKK veya Kıbrıs sorunları bile Erdoğan düşmanlığının devreye sokulması sayesinde Türkiye karşıtlığına devşirilmektedir Almanya’da (Ermağan, 2017: 228-229). Böylece Türkiye’nin herhangi bir davada Erdoğan isminin dile getirilmesinden itibaren halihazırda bulunan ve kullanılan Erdoğan nefreti sayesinde Türkiye de haksız gösterilmektedir.

Elbette kuvvetler ayrılığının zedelenmesine sebebiyet veren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sayesinde tüm kararlar ve kurumlar Erdoğan’a bağlanmıştır, fakat Alman medyası bu durumu açıklamadan sadece Erdoğan’ın ismini vermekle yetinmesi ve Türkiye sözcüğünün yerine Erdoğan’ı yeğlemesi, Erdoğan nefretinin etkisiyle tüm milli meselelerde Türk tarafı için baştan zarar vermektedir.

Kıbrıs Sorunu’nda Kıbrıslı Türkler ve KKTC Erdoğan’ın Truva Atı olarak sunulduktan sonra AB’de yer alabilecek Birleşik Kıbrıs’ın adalı Rumlar ile Türklere eşit bir statü vermenin dolaylı olarak Erdoğan’a da AB bünyesinde veto hakkı tanınacağı öne sürülüp, Kıbrıs Türklerinin eşit olmadıkları bir azınlığa indirgenmeleri tavsiye edilerek Kıbrıs Türkleri’nin davası ve dertleri yok sayılmaktadır (Schlitz, 9.01.2017). Alman tartışma programlarında Türk Silahlı Kuvvetleri’nin PKK ile mücadelesi de “Erdoğan’ın Kürtlerle Savaşı” olarak sunulup hem PKK tüm Kürtlerin temsilcisi hem de “diktatör imajı”na sahip Erdoğan’ın tüm Kürt kökenlileri hedef aldığına dair izlenim yaratılıp, Türkiye Cumhuriyeti’nin bölünmez bütünlüğü gayri-meşru ve bölücü örgütün terörü de meşrulaştırılmaktadır (Maybritt Illner, 22.03.2018).

Suriye'nin Kuzeyi'nde PKK'nın yerel kolu PYD ile Zeytin Dalı Harekat'nda mücadele eden Türk Silahlı Kuvvetleri yerine Alman medyasında "Erdoğan'ın ordusu" YPG ile çatışmıştır (Heine, 13.03.2018).

FETÖ ile mücadele kapsamında yer alan ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na yakınlığıyla bilinen Diyanet İleri Türk İslam Birliği din görevlileri de Güleni tehlikenin vurgu yapılmaksızın "Erdoğan'ın uşakları" olarak sunulmuştur ve FETÖ ve dolaşıma sokulan Erdoğan nefreti nedeniyle hafiye olarak meşruiyetleri kaybettirilmek istenmiştir.

16 Nisan 2016 Anayasa Referandumu ve 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı ve TBMM Genel Seçimleri döneminde Türkiye'deki seçimler için oy hakkına sahip olan Almanya'daki Türk vatandaşlarına kampanya ve gösteri faaliyetleri sadece Türk hükümet ve iktidar partisi üyeleri için ilk önce bürokratik ve alt yapısal bahaneler öne sürüp ardından da resmen alenen engellenmiştir (Eliacık, 2018b). "Erdoğan taraftarı" olmak sapkın bir davranış olarak görülmektedir ve yandaşları "Marjinal Gruplar" kümesine dahil eder.

Erdoğan karşıtlığı o kadar ileri gitmiş olacaktır ki, SPIEGEL yazarları, Erdoğan'ın o kadar da kötü birisi olmadığını, hatta bazı önemli konularda Batı ile işbirliğine giriştiğini itiraf eden bir yazı yayımlamak zorunda kalmıştır (Brönnin, 22.10.2014).

Almanya Türklerinin Durumu

Nerdeyse 60 yıldır Almanya'da bulunan Türk göçmenler, genelde eğitim, istihdam, meslek, gelir ve sosyal prestij açısından düşük pozisyonlar elde etmektedir, dil sorunu, alt tabakada bulunmanın handikapları ve yabancı düşmanlığı ile alakalı sorunların nedeni Alman söyleminde "sosyal" olmaktan öte "kültüralize" edilip Türklerin inancına bağlanmaktadır.

Almanya'nın PKK konusunda Türk tezlerine karşı çıkması, Almanya'ya karşı yabancılaşmayı arttırmaktadır. Bunların bir örneği Almanya'nın Almanya'daki PKK'ya bağlı "Kürdistan İslam Topluluğu"na bağlı camilerinin faaliyetlerine sessiz kalıp, sadece Türk DİTİB camilerinin TSK yanlısı ibadetlerini eleştirmesi ve hedef göstermesi (Elger, 22.01.2018), güvenlikleri yeterince sağlanmayan Türk girişim yerleri ve camilere saldırılara neden olmuştur, Türkleri öfkeliendirmiştir (Biermann, 13.03.2018).

Artan yabancı düşmanlığı ve İslamofobi, Almanya'da Türkler ve Almanların arasındaki yabancılaşmayı arttırmış (Gümüş, 2012), kendini dışlanmış hisseden Türkleri marjinal grupların tepkisel davranışı olarak Türkiye'ye daha fazla ilgi duymaya ve hatta Türkiye'ye göç etmeye itmiştir.

Almanya ile kendilerini özdeşleştirebilmeleri için Almanyalı Türklerin vatandaşlık, sosyal ve kültürel alanlarda eşit statüye sahip olmaları ve ayrımcılığın azaltılması gerektiğini ifade etmektedir (Uslucan, 10.03.2017)

Alman devleti, kendi topraklarında bulunan toplumsal kesimleri kontrol etmek istemektedir. Ülkedeki en büyük azınlık grubu olan Türkler de buna dahildir. Bundan dolayı, onların Alman toplumuna uymaları istenmektedir. Bunun için ama Türkiye ile Türklük ile bağ

teşkil edecek unsurlara mesafeleri olmaları gerekmektedir. Türk ulusal kimliğini ayakta tutan ve Türk devletini kutsallaştıran “Türk milliyetçiliği”, Kemalist Türkiye’den Yeni Türkiye’deki siyasal duruma göre farklı şekilde yorumlanıp da Türkiye’de Diyanet ve Almanya’da Diyanet İşleri Türk İslam Birliği derneği üzerinden yeniden üretilen “Türk İslamı” de uyuma bir engel teşkil etmektedir Almanya açısından.

Almanya, Türklerin Almanya’ya sadakatini, hatta Alman kimliğini kabul etmek istemektedir. Dönemin İçişleri Bakanı Otto Schily Almanyalı Türkler hakkındaki devlet politikasını şu cümlelerle ifade etmiştir, “Onlar burda uzun vadeli kalmak istiyorlarsa, Alman vatandaşlığını istiyorlarsa, sonunda ‘Biz Almanız’ demeliler” (Abendblatt, 23.11.2004)

Uyumu kolaylaştırmak için Türklere dayatılan ve reddetmeleri takdirde “inkârcı” olarak yaftalanmalarına ve ona göre dışlanmalarına neden olan Ermeni Sorunu’ndaki soykırım iddiaları Türk milliyetçiliğini törpülemek için de sistematik biçimde dolaşıma sokulmuştur (Gümüş, 2015), Alman Parlamentosu’nun 1915 Olayları’nı bir soykırım olarak kabul etme kararı Almanyalı Türkler ve Almanlar arasında yabancılaşmayı arttırmıştır.

Alman söyleminde gitgide “Türk” yerine “Müslüman Göçmen” olarak yeren Almanyalı Türklerinin (Gümüş, 2010:96) Ankara’dan bağımsız bir “Alman İslamı”nı kabul etmeleri istenmektedir (Hamuroğlu, 2001).

Onlarca eyalet ve federal düzeyde Alman istihbaratçılar tarafından destek gördüğü meydana çıkan, ağırlıklı Türk küçük esnaf olmak üzere yıllar boyunca 9 kişinin öldürülmesi olayıyla ilişkilendirilen Nasyonsosyalist Yeraltı Örgütü (Nationalsozialistischer Untergrund, NSU) davasında “tesadüfen” ölen önemli şahitler, şüpheli bir şekilde ölü bulunan sanıklar (Wetzel, 2015), delillerin “sehven” yok edilmesi ve de mühim dosyaların 120 yıl gizli tutulması (Höll, 2.07.2017), Türklerin Alman hukuk devletine karşı şüphelerini de arttırmıştır.

Kendini dışlanmış hisseden, Alman siyasetinde kendileri ve Türkiye için etkin olamayan Almanyalı Türkler, Erdoğan’a daha fazla sempati ile yaklaşmaktadır. Erdoğan karşıtlığı geçerli bir norm haline geldiğinden, Erdoğan yanlısı olarak görünen veya sayılan insanlar, Alman medyası, siyaseti ve toplumunun nezdinde sapkın olarak meşru görünen olumsuz ayrımcılığa maruz bırakılmaktadır. TSK’nın Afrin Operasyonu’na misilleme olarak PKK’lıların Türk girişim yerleri ve Alman medyasında hedef gösterilen DİTİB camilerine saldırmışlardır (Elger, 22.01.2018)

Sosyal Paylaşım Ağı Facebook’ta örgütlenen “Erdoğan taraftarı” hakkında nice uyarıcı haberler yayımlanmaktadır (Djahangard ve Elger, 1.04.2017). Alman medyasında Erdoğan karşıtlığı o kadar ileri gitmektedir ki AKP, Almanya’da egemen olan siyasal düzeni tehdit eden aşırı sağcı Almanya için Alternatif (Alternative für Deutschland) AfD partisi ile birlikte sistem için bir tehdit olarak anılmaya başlamıştır (Laurin, 25.06.2018), halbuki AfD tehlikesi tüm Almanya’da yükselmektedir, ama Alman çoğunluğuyla kıyaslanınca Türk azınlığı içinde Erdoğan yandaşlığının o kesimi aşamayacağından dolayı sayısal açıdan da çok önemli olmadığı

aşikârdır. Alman medyasındaki Erdoğan nefreti oradaki Türk toplumunun büyük bir kısmında (AKP ve Erdoğan’a muhalif olsalar bile kendisiyle ile) dayanışmaya itmekte ve Almanya’daki toplumsal barışı bozacak niteliktedir (Aydın, 18.04.2016).

“Medya ve siyasetin el ele vererek Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan üzerinde yarattığı olumsuz imaj toplumun tüm kesimlerini de etkisine almış ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’a destek veren Avrupalı Türkleri düşmanlaştıran ve onlara karşı her türlü ‘mobbing’i meşrulaştıran bir durum ortaya çıkmıştır.” (Eliacık, 2018b: 24)

24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve TBMM Seçimlerine katılan Almanya Türklerinin Erdoğan’a %65 oy vermesi “Türklerin nerdeyse üçte ikisi Erdoğan’a o verdi” söyleminin dolaşımına sokulmasına neden olmuştu ve tüm Almanya Türklerini hedef haline getirmiştir, fakat bu rakam doğru değil. Almanya’da bulunan 2,8 milyon Türk kökenli nüfusun nerdeyse yarısı Türk seçimleri için oy hakkına sahiptir. Oy hakkına sahip olanların da nerdeyse yarısı seçime iştirak etmiştir. Yine bu katılanların nerdeyse üçte ikisi oy vermiştir, bu ama nüfusun 1/6’sına tekabül etmektedir. Türklere karşı tepkileri azaltmak için de Alman Tagesschau Haber kanalı bu doğrultuda açıklayıcı bir video Facebook’ta yayımlamıştır (Tagesschau, 25.09.2018).

24 Haziran 2018 Erken Seçimi’nde Almanya’da seçime katılıp da Erdoğan ve AKP’ye oy verenlerin tercih sebebinin biri de Erdoğan’a karşı kampanya yasağı ve de İlkay Gündoğan ve Mesut Özil’e yapılan baskılar olmuştur (Aydın, 27.06.2018)

NSU ve Özil konusunu ülkelerarası ilişkilere konu etmeyen Türkiye’ye rağmen, Türkiye-Almanya ilişkileri, Almanya içindeki Türk-Alman ilişkileriyle de kesişmektedir.

Erdoğan ile Poz Verdikleri İçin Yandaşı Olarak Görülen Mesut Özil ve İlkay Gündoğan’ın Ayrımcılığa Maruz Bırakılma Süreci

Dünya Şampiyonu Mesut Özil ve İlkay Gündoğan’ın Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile poz vermiş, o fotoğraf da 14 Mayıs 2018 günü futbolcuların değil de sadece AKP’nin Twitter hesabı tarafından yayımlanmıştır (Windmann, 28.07.2018, s. 26). Fotoğraf konusu Alman medyasında geniş çaplı ve de eleştirel biçimde yer almıştır. Futbolcuların, Almanya dışı bir ülkeye, üstelik Almanya’ya sıkıntılar yaşatan bir ülke ve onun yönetimine biat ettikleri iddiasıyla Alman devlet ve milletinin çıkarlarına ihanet ettikleri, ayrıca “otoriter” olan bir liderle ile poz vermeleri sonucu, “özgürlükçü-demokrat” anayasal değerlere karşı çıktıklarını iddia edilmiştir, Alman değerlerine ihanet ettikleri, hatta “Erdoğan yandaşları” gibi hareket ettikleri ve bundan dolayı cezalandırılmaları gerektiği ifade edilmiştir. Böylece gergin Türkiye Almanya ile Almanya içinde sıkıntılı Türk-Alman ilişkileri Özil ve Gündoğan üzerinden kesişmiştir.

Şekil 2: 15 Mayıs 2018 tarihli BILD Gazetesi'nin birinci sayfası: “Erdoğan için ucuz propaganda” ve aşağıda “İvanka Trump ABD’nin Kudüs Büyükelçiliği’ni açıyor”.

Yüksek tirajlı BILD Gazetesi, “Erdoğan için ucuz propaganda” manşeti ile konuyu gündeme taşımıştır (Bild, 15.05.2018). Aynı gün, resminin hemen çekildiğine dair eleştirel haberler yayımlandıktan sonra BILD Gazetesi gibi Springer Holding’e ait Welt Gazetesi Özil ve Gündoğan’ın milli takımda kalıp kalmamasını tartışmaya açmıştır (Wöckener, Naber, 15.05.2018).

Alman medyasında Alman devlet ve millete bağlılıklarını ifade ve hamleleriyle tesis eden ve tazeleyen göçmen köşe yazarı ve siyasetçiler de devreye sokulmuştur futbolcuları eleştirmek için. Leh asıllı milletvekili ve Hristiyan Demokrat Birlik Partileri Genç Birlik (*Junge Union*) adlı gençlik kolu Başkanı Paul Ziemiak, Springer Holdingi’ne bağlı haftalık *FOCUS* dergisinde “Hayal kırıklığına uğradım” adlı kaleme aldığı makalesinde, önce kendi ailesinin Polonya’dan 1988 senesinde Almanya’ya geldiğini ve eski isminin Pawel olduğunu ve geldikleri zaman Almanca bile bilmediğini, ama adının artık Paul olarak değiştirdiğini ve ülkede kariyer yaptığını açıkladıktan sonra Almanya’nın Özil ve Gündoğan’a kendi yeteneklerini geliştirebilmeleri için onlara da fırsat verdiğini, onların da “bizim Almanya’mızı temsil ettiklerini, milyonlar için rol model olduklarını ve “özellikle genç Almantürklerin uyumu için” (*“gerade für die Integration von jungen Deutschtürken”*) özel bir sorumluluk taşıdıklarını ifade etmiştir. Ziemiak, “Türkiye değil de, bizim ülkemiz on[lar]a bu kadar imkânlar sunmasına rağmen” (*“obwohl ihm unser Land so viel ermöglicht hat - und nicht die Türkei*), onlar uyumu sabote eden, Almanya ve Merkel’i Nazi yöntemleri kullanmakla itham eden Erdoğan’a imzalı triko vermediklerini ve bunun da yanlış olduğunu yazmıştır (Ziemiak, 21/2018, s. 33).

SPIEGEL Dergisi bir adım ileri gitti ve “Erdoğan yandaşı” kavramının yanına “uyuma ihanet” adlı yeni bir kavram ekledi. Bu kavram, göçmenlere sunulan olanakları fırsatçı gibi kullanıp da ev sahibi devlet ve toplumuna karşı nankörlük etme fiilini içermektedir.

Böylece “vatana ihanet” yerine dolaşıma sokulmaya çalışılan “uyuma ihanet” fiili iki futbolcunun poz çektiği eylemiyle ilişkilendirilmiştir ve onlar da “uyuma ihanet” (*Integrationsverrat*) etmiş sayılmaktadırlar. Bu icat edilen sapkınlığın da cezası olmalıdır (Gorris, Spiegel 21/2018, s. 38-40).

Gorris, Özil’in 2010 yılında Alman takımı için oynarken Türkiye’ye gol atıp Almanyalı ve Türkiyeli Türklerden yuhalanıp maç sonrası giyim odasında yarı çıplakken bizzat Federal Şansölye Angela Merkel tarafından ziyaret edilip tebrik edilirken çekilen resmini 2018 senesinde Erdoğan ile birlikte poz verirken çektiği fotoğrafları kıyaslayıp iki oyuncuyu eleştirmiştir. Gorris, Özil ve Gündoğan’ın hem Alman ulusal çıkarlarına hem de Alman anayasal değerlerine karşı çıktıkları iddiasını şu sözlerle özetlemektedir:

“Onların ziyaret ettiği Cumhurbaşkanı, [onlara göre] bizim bildiğimizinkinden farklıdır. [Onlara göre] O bir otokrat değildir; Kürtlere gayri-meşru bir savaş yönetmemektedir, basın özgürlüğünü rafa kaldırmamaktadır, Merkel’e Nazi yöntemleri kullanmakla itham etmemektedir veya Deniz Yücel’i hapse atmamaktadır.” (Gorris, Spiegel 21/2018, s. 40)

Futbolcuların bu tavrı gazetelerde manşet olurken, Alman Futbol Birliği (Deutscher Fußballbund, DFB) Başkanı Reinhard Grindel’in aynı günde yapmak için zorlandığı resmi açıklamasında şu ifadeler yer vermiştir:

“DFB’nin elbette göçmen kökenli olan oyuncularımızın özel durumuna saygı gösterip dikkat etmektedir, fakat futbol ve DFB, Bay Erdoğan’ın yeterince dikkate almadığı değerleri temsil etmektedir. Bu yüzden de bizim milli futbolcularımızın onun seçim kampanyası manövreleri için kendilerini suiistimal ettirmeleri iyi bir şey değildir. İki oyuncumuz bu hareket ile DFB’nin uyum çalışmalarına kesinlikle yardımcı olmamıştır.” (Deutscher Fußball-Bund, 14.05.2018)

Alman Solundan sağına kadar bir görüş birliği sağlanmıştır. Türkiye hakkındaki eleştirel görüş ve tavırlarıyla ilgi çeken ve daima Türkiye’deki etnisite heterojenliğini Türk ulusal kimliğinin önünde gördüğü Yeşiller siyasetçisi Cem Özdemir bu durumda nedense Alman devleti, siyaseti ve de ulusal kimliğine etnik köken farkına bakmaksızın bağlılığına vurgu yapmıştır:

“Alman bir milli futbolcunun Federal Başkanı’nın adı Frank-Walter Steinmeier’dir, Federal Şansölyesi’nin adı Angela Merkel’dir ve parlamentonun adı Alman Federal Parlamentosudur ve Ankara’da değil de Berlin’de bulunmaktadır.” (Ashelm, 14.05.2018)

Özdemir, futbolcuların bu tavrını Türkiye’deki 24 Haziran 2018 seçimleri için “Erdoğan için damak tadını bozan bir seçim yardımı” olarak nitelendirirken, bölücü terör örgütü PKK’ya yakınlığıyla bilinen Sol Parti siyasetçisi Sevim Dağdelen de, “Türkiye’de demokratlar takip edilip eleştirel gazeteciler hapsedilirken Londralı lüks bir otelde despot Erdoğan ile poz vermek ve üstelik onu ‘Cumhurbaşkanım’ olarak ona bağlılığını bildirmek kaba bir fauldür” diye eleştirmiştir (Ashelm, 14.05.2018).

Bu özgürlükçü ve Marksist solcuların eleştirilerine, seçimden seçime eyalet parlamentoları ve federal meclisteki temsiliyeti artan aşırı sağcı Almanya İçin Alternatif

partisinin (Alternative für Deutschland, AfD) tertiplediği bir gösteride konuşan parti YK üyesi Beatrix von Storch katılmıştır. Kendisi, 6.000 aşırı sağ görüşlü kişinin önünde Özil hakkında, onun “Alman pasaportu var, ama o Alman değil. Milli marşı okumayan ve Erdoğan ile fotoğraf çektiren Alman olamaz” deyip hedef göstermiştir (Sabah.de, 28.05.2018).

Ne özür dilediği ne de kamusal alanda Almanya’ya ve Federal Cumhuriyeti’nin değerlerine bağlılığını beyan ettiği için, Özil hedeflerin odağı kalmayı devam etmiştir (Freimuth, 28.06.2018). 17 Haziran 2018 günü Almanya Meksika karşılaşmasının 0:1 bitmesiyle beraber, bazı Alman gazetelerinde yine Mesut Özil karşıtı haberler yer almaya başlamıştır. Eski meşhur Alman futbolcu Lothar Matthäus, Özil’in Alman trikosu içinde kendini iyi hissetmediğini ifade edip, kendisinin milli takımda yer almaması gerektiğini ima etmiştir (Bild, 19.06.2016, s.1).

Bir televizyon programında da eski futbolcu Mario Basler, Özil’in “ölü bir kurbağa” gibi bir beden diline sahip olduğunu söylemiştir (Seidel, 19.06.2018).

Maçlarda yuhalanmaya başlayan İlkay Gündoğan’ın aracına saldırı bile gerçekleştirilmiş, failler bulunamamıştır (Augsburger Allgemeine, 16.06.2018)

Rheinische Post Gazetesi’nin bir sonraki karşılaşma olan Almanya İsveç maçı öncesinde milli takım antrenmanı Löw’e “[m]eslektaşları tarafından ... 11 tiyo” (“11 Tipps von Löws Kollegen”) manşeti altında Mesut Özil’i yedekte tutmasına dair temennide bulunulmuştur (Rheinische Post, 23.06.2018, s. 1).

Medya kampanyaları üzerine Mercedes Benz ve Vodafone Almanya gibi nice sponsorlar da Özil’in yer aldığı reklam videoları Dünya Kupası başlamadan önce durdurmuşlar (Etzold vd., 27.07.2018, s. 27; Kölner Stadtanzeiger, 28.07.2018).

Eleştiri ve hedef göstermeler yerlerini hakaret ve ağır küfre de bırakmıştır. Hessen eyaletinde bulunan Bebra Kent konseyi üyesi ve yerel siyasetçi Bernd Holzhauser bir Twitter mesajında, Jan Böhmermann’ın önce Erdoğan’a karşı yayımlayıp dolaşıma soktuğu “Küfür Şiir”nde bulunan “Keçi s....” (“Zickenf....”) motifini açıkça alenen iki Türk kökenli futbolcuya karşı da kullanmıştır ve en geç bu durumdan sonra bu küfrün de tüm Erdoğan yanlısı Türkleri de kapsayabileceği gerçeği artık netleşmiştir (Deutsch-türkische Beziehungen, 24.05.2018).

Eleştiriler o kadar ileri gitmiş olmalı ki onların kovulmalarını tartışmaya açan Welt Gazetesi, kendini aslında Almanya’nın Özil’e (yine de) minnet borçlu olduğunu yazmak zorunda hissetmiştir (Welt, 20.06.2018, s.1). Hür Demokrat kökenli Kuzey Ren Vestfalya Uyum Bakanı Joachim Stamp da, Gündoğan trikolu giyinmiş vaziyette twit atmıştır (Hürriyet, 17.06.2018)

Fotoğraf krizin devamında takım antrenörü Löw, 23 Haziran 2018 gününden itibaren Mesut Özil'i ilk kez yedek statüsüne tenzil etmiştir ve Gündoğan'ı da yaralanan bir başka futbolcunun yerine geçmesi için bekletmiştir. Böylece ikisi geri plana atılmıştır.

23 Haziran 2018 İsveç maçından itibaren Gündoğan ve Özil'e karşı eleştiriler, AKP ve Erdoğan'ın resmen galibiyetiyle sonuçlanan 24 Haziran 2018 tarihindeki Cumhurbaşkanlığı ve TBMM seçimlerinden sonra devam etmiştir. Baden-Württemberg Eyalet Meclisi milletvekili Neşe Erikli, adil olmayan ve manipülasyonların söz konusu olduğunu iddia ettiği seçimlerin Erdoğan'ın kazanmasını eleştirdikten sonra futbolcuların bilinçli veya bilinçsiz şekilde kendilerini Erdoğan'ın seçim kampanyası için kullandırttıklarını ifade etmiştir (SWR, ty)

26 Haziran 2018 günü Özil'in tekrar yer aldığı milli takım Güney Kore'ye karşı 0:2 yenildikten sonra Almanya elenmiş, bunun üzerine eleştiriler de devam etmiştir, hatta Express Gazetesi'nde "Hezimetin tarihçesi. Erdoğan'ı ile ziyaret ile başladı" başlığıyla Alman Milli Takım'ın düşük performansı futbolcuların Erdoğan ile poz vermeleri ile ilişkilendirilmiştir (Express, 28.06.2016). Medya Özil ve Gündoğan karşıtı kampanyanın devamına ısrar etmiştir.

Bu bağlamda nice insan Özil veya Gündoğan hakkındaki olumsuz düşüncelerini ortaya koymaları için fırsat verilmiş ve bir ortam sunulmuştur. Thomas Müller gibi Özil ve Gündoğan'ın takım arkadaşlarının bir kısmı da Alman Milli Takım'ının Dünya Kupası'nın hezimetinde Erdoğan ile poz vermenin de olumsuz etkisi olduğunu açıklamıştır. Takım kaptanı Manuel Neuer'e göre Erdoğan ziyareti takımı "biraz rahatsız etmiş", hatta oyuncular için "yorucu" imiş (Nordbayern, 28.06.2018). Böylece Özil, Gündoğan ve Löw'e medya baskısı değil de, Erdoğan ziyaretinin kendisinin takımın moralinin bozucu olduğuna dair bir algı yaratılmak istenmiştir.

Ardından Mesut Özil'in Alman Milli Takım'ının iyi oynamamasına neden olan moral bozukluğundan kısmen sorumlu olarak yakında istifa edeceğine dair haberler dolaşıma sokuldu (Meyn ve Berg, 29.06.2018).

Erdoğan ile poz verme eyleminin kendisinin mi yoksa bu birlikte fotoğraf çekirtmeye karşı oluşan olumsuz tepkilerin Alman takımına olumsuz etkinin yaptığı sorunsuna gelince aslında Özil ve Gündoğan'a karşı yapılan yaptırımlar ve yürütülen kampanyalar takımın huzurunu bozmuştur, fakat bunun suçlusu resim çektiren futbolcular mı yoksa konuyu gündemde tutan Alman medyası mı sorusu etraflica tartışılmamıştır.

Özil'e karşı yapılan eleştiriler o kadar ileri gitmiştir ki, kendisinin 2014 senesinde dünya şampiyonu olmasında verdiği katkı inkâr edilmeye başlanmıştır ve Almanya'nın Mesut Özil'den dolayı değil de, Özil'e rağmen Dünya Şampiyonu olduğu söylemi dolaşıma sokulmuştur (Bunkus, 28.06.2018). Tatil çıkan Mesut Özil medya tarafından rahat bırakılmamıştır ve Bild Gazetesi, Özil'in sevgilisiyle Yunanistan'da tatilin tadını çıkardığı gün Alman takımının elenmemiş olsaydı Brezilya'ya karşı maça çıkacağını belirtmiş, böylece zaten hezimetten sorumlu tuttuğu Özil'i haksız yere tatilde olduğunu öne sürmüştür (Bild, 2.07.2018)

Almanya'nın elenmesinden ve fotoğraf çektiirdikten haftalar geçse bile konu hâlâ gündemde tutulmaya çalışılmış, Alman Futbol Birliği DFB ve Milli Futbol Takımı menajeri Oliver Bierhoff, yine Welt Gazetesi'ne verdiği demeçte, Özil'in kadroya alınmasını hata olarak değerlendirmiş ve tatilde olan Özil'i takımdan istifa etmek için zorlamaya çalışmıştır (Gartenschläger, 5.07.2018). Böylece Özil takımın kaybetmesi için günah keçisi olarak seçilmiştir DFB tarafından.

15 Temmuz 2018 günü Dünya Kupası Final akşamı Almanya için Alternatif partisi federal milletvekili Martin Hohmann, “ölü kurbağa” ile nitelendirdiği Özil'i ve “Osmanlı siyasetçisi” olarak nitelendirdiği Erdoğan ile bir afişi sosyal medyada paylaştıktan sonra “Türkler milli takımda yer almak zorunda mı?” diyerek tüm Almanyalı Türkleri hedef alan bir beyanda bulunmuştur (Birgün, 15.07.2018)

DFB'nin Özil'i ırkçı hakaretlere karşı savunmaması, hatta takımın elenmesinin bizzat nedeni olarak göstermesi, Almanya Müslümanlar Merkez Konseyi gibi kuruluşların veya AKP ve Erdoğan'a eleştirel yaklaşan eski Deutsche Welle gazetecisi Baha Güngör'ün de eleştirilerine neden olmuştur (Bild, 10.07.2018; Nägele, 9.07.2018)

Futbol turnuvası finalinden günler sonra Özil'e karşı başlattığı eleştirilerin artık tüm Türkleri hedef alan ırkçı bir kampanyaya dönüştüğünü fark eden Yeşiller siyasetçisi Özdemir bile gazetelerde verdiği demeçlerde dikkati kampanyayı başlatan siyasetçilerden biri olup kendisinden Özil'e karşı yapılan hakaretlere karşı susan Alman Futbol Birliği DFB'nin suskunluğuna ve de Özil'in olası bir istifasında kazançlı çıkan Erdoğan'a çekmeye çalışmıştır (FAZ, 19.07.2018)

Mesut Özil, 22 Temmuz 2018 Pazar Günü hem 23 milyon takipçisi bulunan Twitter hem de Facebook hesabında kendisinin Alman medyası, sponsorları, siyasetçileri, futbolcuları ve de Alman Futbol Birliği Federasyonu tarafından maruz bırakıldığı ayrımcılık sürecine etraflıca değinip (Müslüman) Türk kökenli göçmen olarak yaşatıldığı çifte standarda aralarında birkaç saat bulunan üçer uzun İngilizce mesajlarda dikkat çekerek ve Almanya'daki ırkçılığı hedef alarak dünya kamuoyunda infial yaratacak şekilde istifa etmiştir (Mesut Özil, 22.07.2018a, b, c; Schuetze, 23.07.2018, New York Times, 22.07.2018).

Dünya Kamuoyunun dikkatini daha kolay çekebilmek için yazılmış istifa metni aynı zamanda bir hesaplaşma aracı olma niteliği taşımaktadır ve Özil'in aslında bir nevi vuruşarak geri çekildiğinin de göstergesidir.

İstifa açıklamasında kendisine hakaret eden şahsiyetlerinin küfürleri ve ayrımcılığa tabi tutan kurumsal aktörlerin tavırlarında yatan ırkçılık olarak nitelendirdiği etnik-kültürel ayrımcılığa Almanya'daki Erdoğan karşıtlığının da istismar edildiğini de vurgulamıştır: “**Bu insanlar benim Cumhurbaşkanı Erdoğan ile olan fotoğrafımı daha önce gizledikleri ırkçı eğilimlerini ortaya çıkarmak için bir fırsat olarak kullandılar ve bu, toplum için çok tehlikeli.**” (Karadağ, 24.07.2018)

Özil, kendisine hakaret eden siyasetçi ve Alman Tiyatro Başkanı'nın istifası gibi Özil'i hakaretlere karşı savunmayıp hatta Alman milli takımın hezimetinin faturasını bizzat kendisine kesen Alman Futbol Birliği Başkanı Grindel'in de görevinden istifa etmesini istemiş ve Almanya'nın göçmenleri günah keçisi olarak da kullandığının ve göçmenleri sadece başarı durumunda sahiplendiğine dair bir izlenim yarattığını vurgulamıştır: "I am German, when we win, but I am an immigrant, when we lose" ("...[K]azandığımızda Alman, kaybettiğimizde ise bir göçmenim"¹, Karadağ, 24.07.2018).

"Almanya Futbol Federasyonu ve diğer birçok yerden gördüğüm muamele benim Alman milli takımı formasını giyme isteğimi alıp götürdü. İstenmediğimi hissettim ve 2009'da ilk uluslararası sahalara çıkışımdan beri başardıklarımın unutulduğunu düşünüyorum. ... Son olaylar nedeniyle, uzunca bir düşünme sürecinden sonra ve üzümlere söylüyorum ki bu ırkçılık ve saygısızlığı hissederken artık uluslararası düzeyde Almanya için oynamayacağım. Almanya formasını büyük bir gurur ve heyecan ile giydim ama artık giymiyorum" (Karadağ, 24.07.2018)

Özil'in göçmenlerin dışlanmasına ve de Almanların göçmenlerin şartlı Almanlığa kabul edişlerine yönelik bu açıklaması Almanya'daki göçmenlerin yüreklerine su serpmiştir, çünkü bir Dünya Şampiyonu bile tam Alman olarak kabul görmemektedir Almanya'da (Mehrabi, 23.07.2018). İran kökenli göç araştırmacısı Naika Foroutan'a göre Özil örneği "faşizm öncesi bir süreçte" bulunan Almanya'daki topluma bir göçmenin üyeliği her ne kadar o topluma katkıda bulunsu bile her zaman iptal edilebileceğini göstermiştir (Dernbach, 22.07.2018)

Özil'in bu suçlayıcı istifası artık kamuoyu dengesini kısmen değiştirdiğinden dolayı temkinli mesajlar vermeye başlandı: Şansölye sözcüsü mevkili Demmer, Merkel'in Özil'i çok takdir ettiğini, Özil'in Alman Milli Takımı'na büyük katkılarda bulunmuş olan çok iyi bir futbolcu olduğunu ve kararını saygıyla karşıladığını açıkladıktan sonra Almanya'nın göçmenlere açık olan dünyaya açık olan bir ülke olduğunu savunmuştur Welt, 23.07.2018)

Özil'in açıklaması hem uluslararası kamuoyunun dikkatini Almanya'ya çevirmiş, hem de ülkedeki mevcut ırkçılığa dikkat çekmek için güncel hayattaki ayrımcılık öykülerini sosyal medyada paylaşan göçmenler yankı uyandıran #MeTwo kampanyasını başlatmıştır (New York Times, 27.07.2018). Uluslararası açıdan da büyük yankı uyandıran #MeTwo kampanyasına karşı yine Bild Gazetesi itiraz edip göçmenlere karşı neyin ırkçılık sayılıp, neyin ırkçılıp sayılmayacağını dayatmaya çalışmıştır (Piatov, 30.07.2018)

Özil'in istifası Alman Dışişleri Bakanı Heiko Maas gibi Alman siyasilerin ülkede ırkçılığın yeniden yükseldiğine dair bir izlenimin oluşmasına neden olduğundan bu durumdan rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir (Leithäuser, 29.07.2018).

Buna rağmen FAZ Özil'in istifasında yer alan medya eleştirisini "saçma ve utanmaz" (Eder, 22.07.2018) olarak nitelendirirken, Bild, kurgudan ibaret saydığı "kısmen anlaşılabilir olan

ağlamalı hesaplaşma” (“teils wirre Jammer-Abrechnung”) olarak tanımladığı istifayı Özil’in kendisini haksız şekilde ırkçılık mağduru olarak sunmak için kaleme aldığını iddia etmiştir.

Öte yandan, Erdoğan, kendisiyle resim çektiren futbolcuların sıkıntı yaşamasında sürecinde Özil’in istifasına kadar sessizliğini koruyup bu olayın ülkelerarası ikili ilişkilere yansımaları engellemiştir ve istifadan sonra Özil’in tavrını övmüştür.

Mesut Özil ve İlkay Gündoğan kendileri bizzat “Erdoğan yandaşı” olarak yaftalanmış ve marjinal grup üyeleri olarak birkaç işlev yerine getirmiştir:

- *Kötü örnek olma ve bütünleşme işlevi:* “Erdoğan yanlısı” olarak Alman medyasında ve toplumunda çeşitli kesimlere kötü örneğin ne olduğunu olarak sunulmuş, soldan sağa vatandaşından siyasetçisi tarafından eleştirilen, hatta küfredilen sapkınlar olarak Alman toplumunun bütünleşmesine neden olmuşlardır. Yeşiller’den AfD’sine kadar, Alman futbolculardan sanatçılara kadar toplumun çeşitli katmanları Özil ve Gündoğan’a karşı kenetlenmiş, onları “uyum”, “Alman anayasal değerler ve normları”, Alman millet ve devletine karşı “ihanet etmek”, Almanya’ya nankörlük etmek ile suçlamışlardır. Dolaylı olarak da “doğru” davranışların “Erdoğan karşıtı” olma, hatta “Alman devlet ve milletine sadık” kalmaları gerektiği hatırlatılmıştır.
- *Caydırma işlevi:* Özil ve Gündoğan, Almanya’da “Erdoğan yandaşlığı” yapanların hangi bedel ödeyeceklerini kendi örnekleri ile göstermektedir. Fotoğraf krizine kadar başarılı olarak sunulan futbolcular, ağır eleştiri, hatta ağır küfre maruz bırakılmıştır, takımdan kovulmaları istenmiştir. Gündoğan örneğinde Erdoğan hükümeti ile yakın çıkar ilişkileri ifşa edilerek itibarsızlaştırılmak istenmiştir. Fotoğraf krizine kadar performansı sorgulanmayan Özil’in 2014 senesinde Almanya’nın Dünya Şampiyonu olabilmesindeki katkısı sorgulanır hale gelmiştir, hatta Almanya’nın Özil’e rağmen şampiyon olduğu ve böylece Özil’in aslında Erdoğan ile resim çektirmeden önce de takım oyuncusu olmayı hak etmediği öne sürülmüştür. Gündoğan’ın arabasına saldırılmıştır ve bu durum “doğal” karşılanmış olduğundan da vandalizm dolaylı olarak meşrulaştırılmıştır. Kovulmalarını uygun bulmayan antrenör Löw’ün Türk danışman şirketlerinin tavsiyelerine göre yanlış hareket ettiği ima edilerek, kararlarının meşruiyeti sorgulanır hale getirilmiştir.
- *Kaynak aktarma:* Onların “Erdoğan yandaşı” oldukları sebebiyle Dünya Şampiyonası önce milli takımdan kovulmak istenmeleri, onların yerine “Erdoğan yandaşı” olmayanların takım kadrosuna alınacağına neden olacaktı. Böylece futboldaki oyuncu performansı değil de, “Erdoğan karşıtı” olma gibi siyasal bir kriter devreye sokularak, performansı iyi olanın yerine belki de iyi olmayan birisinin geçmesi arzulanmıştı Alman medyası tarafından.
- *Değişim:* futbolcular, hâkim olan “Erdoğan karşıtlığı”na meydan okuyup, bu standardı değiştirmeye çalışmış olabilirler, hatta Özil’in uzun süre artan baskıya rağmen suskun kalması ve de Almanya’da ırkçılık tartışmalarını alevlendiren suçlayıcı istifası bile göçmenlere, Müslümanlara, Türklere karşı hakim olan dışlayıcı tavırları teşvik eden sisteme karşı bir meydan okuma ve değiştirme teşebbüsü olarak görülebilir.

- *Günah keçisi* işlevi: Alman milli takımının kötü performansının faturası doğrudan Özil ve Gündoğan'a kesilmiştir. Onlara müsabaka öncesi ve sırasında yapılan saldırı ve aşağılanmanın moral bozucu olduğu eleştirel biçimde sorgulanmadan, bu gibi eylemlerin “Erdoğan yandaşlığı”na karşı doğal tepki olarak görüldüğünden çektiydikleri resim Alman futbol takımının hezimetinin ana nedeni olarak görülmüştür ve böylece Almanya'nın elenmesine neden olan diğer olası nedensel faktörler gölgelenmiştir. Özil'in istifası bile bazı Alman çevrelerince Almanya'nın imajını lekeleyen Erdoğan'ın bir komplosu olarak sunulmaya çalışılmış ve Özil de bir kez daha günah keçisi olarak kullanılmak istenmiştir.

Sonuç

15 Mayıs 2018 tarihinden itibaren Erdoğan ile resim çektiren Alman milli takımının Türk futbolcuları kendilerini bir linç kampanyası ile karşı karşıya bulmuşlardır. Bunun sebebi gergin olan Türkiye Almanya ile Almanya içi Türk-Alman ilişkilerindeki krizler Erdoğan ve Türkiye karşıtlığı üzerinden kesişmiştir ve onların Türkiye Devlet, hükümet ve AKP genel başkanı Erdoğan ile poz verirken, Alman çıkar ve değerlerine karşı çıktıkları ve Almanya'ya nankörlük ettikleri öne sürülüp önce milli takıma alınmamaları, ardından çıkartılmaları istenmiştir ve küfre varacak kadar hakarete ve eleştirilere maruz kalmışlardır Alman siyaseti ve medyası tarafından. Böylece onlar sapkınlık olarak sayılan “Erdoğan yandaşlığı” olarak cezalandırılmak istenmiştir. Futbolculara karşı girişilen linç süreci, uluslararası alanda da yankı uyandırıp Almanya'nın imajına kısmen veren ırkçılık tartışmalarını alevlendiren Özil'in 22 Temmuz'daki istifası ile son bulmuştur.

KAYNAKÇA

- “"Kurden-Festival" der PKK hat ein Nachspiel”, Turkishpress, 16.09.2017,
<https://turkishpress.de/tr/node/1786> (1.07.2018)
- “#stimmt das”, Tagesschau, 25.09.2018,
https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=10156657173324407&id=193081554406&_tn=%2As%2As-R (1.07.2018)
- “11 Tipps von Löws Kollegen”, Rheinische Post, 23.06.2018
- “Almanya Hermes kredisinde geri adım attı”, Sözcü, 26.02.2018
- “Almanya’da Aşırı Sağcı Parti Mesut Özil’i hedef aldı”, Sabah.de, 28.05.2018,
- “Almanya'dan Hermes garantilerine sınırlama”, DW.com, 21.09.2017,
- “Armenien-ResolutionTürkei ruft Botschafter aus Berlin zurück”, SPIEGEL, 2.06.2016
- “Außenminister Sigmar Gabel zur Lage in der Türkei”, Auswärtiges Amt,
<https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/170720-bm-pressestatement-tur/291480>,
(1.07.2018)
- “Brennpunkt Türkei. Ein Land verliert seine Freiheit”, Spiegel Spezial, 1/2016
- “Der Erpresser”, Stern, 11/2017
- “Der fürchterliche Freund”, SPIEGEL, 14/2016
- “Der Staat Erdoğan”, SPIEGEL, 32/2014
- “Deutschland ist ein weltoffenes Land”, Welt, 23.07.2018
- “Erdoğan würde sich über eine Spaltung wahnsinnig freuen”, FAZ, 19.07.2018,
- “Erdowahn”, Süddeutsche Zeitung, 29.03.2018,
- “Erdowie, Erdowo, Erdowahn”, Tageszeitung, 29.03.2016
- “Fall für Bundesverfassungsgericht: Türkische Leinwand in Köln”, Turkishpress, 30.07.2016,
<https://turkishpress.de/news/politik/30-07-2016/fall-fuer-bundesverfassungsgericht-tuerkische-leinwand-koeln> (1.07.2018)
- “German and something else: Minorities say #MeTwo After Özil Quits”, 27.07.2018,
- “Halbmondfinsternis”, SPIEGEL, 11/2017
- “Ich bin das Volk. Das Zeitalter der Autokraten.”, SPIEGEL, 24/2018
- “Ivanka Trump weiht US-Botschaft in Jerusalem ein.”, Bild, 15.5.2018
- “Konflikt mit Ankara: Türkei warnt vor Reisen nach Deutschland”, 9.07.2017
- “Liebes-Grüße von Griechenland von Özil”, Bild, 2.07.2018
- “Mesut Ozil Quits German National Team, Citing Racism”, New York Times, 22.07.2018
- “Mutmaßlicher türkischer Spion in Hamburg festgenommen“, FOCUS, 16.12.2016
- “Nach Erdoğan-Foto. Vodafone stoppte Werbe-Video mit Mesut Özil”, Kölner Stadtanzeiger, 28.07.2018,
- “Nazi-Vorwürfe: Erdoğan droht der Türkei- türkische Regierung legt nach”, Deutsche Welle, 20.03.2017
- “Schäbige Propaganda für Erdogan”, Bild, 15.05.2018
- “Schmähgedicht auf Erdogan. Staatsaffäre Böhmermann- die Fakten”, SPIEGEL, 15.04.2016
- “SPD Politiker beleidigt Özil und Gündogan als ‚Ziegenficker‘“, Deutsch-türkische Beziehungen, 24.05.2018

“Stellungnahme zum Treffen mit Erdoğan”, Deutscher Fußball-Bund, 14.05.2018
 “Streit mit der Türkei. Erdoğan soll Austausch von Yücel gegen Ex-Generäle angeboten haben”, SPIEGEL, 20.07.2017,
 “SWR Neşe Erikli Interview 24. Juni 2018, SWR, Soundcloud, <https://soundcloud.com/nese-erikli/ti-erikli-wahl-in-der-turkeimp3> (5.07.2018)
 “Türkei: Reise- und Sicherheitshinweise”, Auswärtiges Amt, 1.08.2018
 “Türkler milli takımda oynamak zorunda mı?”, Birgün, 15.07.2018
 “Unbekannte schlugen Scheibe in Gündogans Mercedes ein”, Augsburger Allgemeine, 16.06.2018,
 “Wegen Erdogan-Fotos: Müller rüffelt Gündoğan und Özil”, Nordbayern, 28.06.2018, (1.07.2018)
 “Wegen Özil! DFB-Bosse sollen weg“, Bild, 10.07.2018
 “Weiterer in der Türkei inhaftierter Deutscher freigelassen”, Welt, 23.02.2018
 “Why many Turks in Germany voted ‘yes’ in Erdoğan’s referendum”, Deutsche Welle, 18.04.2017
 “Zwei Sätze die uns bewegen. Lothar Matthäus: ‘Özil fühlt sich nicht wohl im DFB-Trikot.’”, Bild, 19.06.2018
 „Köln: Verbotene PKK-Symbole unter Polizeischutz auf "kurdischem Kulturfestival“, Turkishpress, 16.09.2017, <https://turkishpress.de/news/panorama/16-09-2017/koeln-verbotene-pkk-symbole-unter-polizeischutz-auf-kurdischem> (1.07.2018,)
 „maybrit illner - Erdogans Kampf gegen die Kurden – kommt die Gewalt zu uns?“, 22.03.2018, <https://www.zdf.de/politik/maybrit-illner/erdogans-kampf-gegen-kurden-kommt-die-gewalt-zu-uns-sendung-vom-22-maerz-2018-100.html> (25.06.2018)
 „Protokoll eines Scheiterns. Es begann mit einem Besuch bei Erdoğan“, Express, 28.06.2018, s. 3.
 Abendblatt, “Zu Deutschland bekennen”, Abendblatt, 23.11.2004,
 Adam, Laura Batalla, „The EU-Turkey Deal One Year On: A Delicate Balancing Act“, The International Spectator, 52/4, 2017, s. 44-58
 Anzenhofer, Lena, “Eine Zahl zeigt, wie leer die Drohungen Erdogans gegen die EU sind“, Business Insider, 29.06.2018,
 Artı49, “Erdoğan, ‘Ben bu görevdeyken Deniz Yücel iade edilmeyecek’”, Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=zsJ5wnTNoDY&feature=youtu.be> (1.07.2018)
 Ashelm, Michael, “Wirbel um Özil und Gündogan. ‘Geschmacklose Wahlkampfhilfe für Erdogan’”, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 14.05.2018
 Ataay, Faruk, “Türkiye’de Hükümet Sistemi Değişikliği: Parlamenter Sistem’den Başkanlık Sistemine Geçiş”, YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt X, Sayı: 2, Ekim 2017, s. 77-98
 Aydın, Yaşar, “Im Rampenlicht”, IPG-Journal, 18.04.2016
 Aydın, Yaşar, “Özdemirs Pauschalurteil”, Tageszeitung, 27.06.2018
 Baumgärtner, Maike, “Integration. Tarnung Imam”, SPIEGEL, 18.02.2017
 Biermann, Kai, “Anschläge auf Moscheen”, Zeit, 13.03.2018
 Bröning, Michael: “Schluß mit dem Erdogan-Bashing”, SPIEGEL, 22.10.2014,
 Brügelmann Mathias, “Özils Jammer-Rücktritt”, Bild, 23.07.2018

Bundestag, Antrag der Fraktionen CDU/CSU, SPD und BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN Erinnerung und Gedenken an den Völkermord an den Armeniern und anderen christlichen Minderheiten in den Jahren 1915 und 1916, Drucksache 18/8613, 31.05.2016, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/18/086/1808613.pdf> (1.07.2018)

Bunkus, Mathias, "Was sich ändern muß, nicht nur Özil sollte aufhören", Berliner Kurier, 28.06.2018

Dernbach Andrea, "Es ist unser Land, verteidigen wir es gemeinsam", Tagesspiegel, 22.07.2018

Djahangard, Susan; Elger, Katrin, "Verstörende Gedankenwelt", SPIEGEL, 1.04.2017,

Eder Michael, "Abrechnung in drei Akten", FAZ, 23.07.2018

Elger, Katrin, "Einmarsch in Syrien. Ditib lässt in Deutschland für türkischen Sieg beten", SPIEGEL, 22.01.2018

Eliaçık, Zeliha, "Almanya'da PKK Tehdidi", SETA Perspektif, Mart 2018b, 191,

Eliaçık, Zeliha, "Avrupa'da Türk Devlet Adamları ve de AK Parti'li Siyasetçilere Uygulanan Seçim Yasakları", SETA Yayınları: 241, Haziran 2018b,

Ermağan, İsmail, "Die deutsch-türkischen Beziehungen unter besonderer Berücksichtigung der dritten Amtszeit von Merkel (2013-2016) – eine schwierige oder strategische Partnerschaft ", içinde: Gieler, Wolfgang; Gümüş, Burak; Yoldaş, Yunus (Haz.), Deutsch-türkische Beziehungen, Historische, Sektorale und Migrationsspezifische Aspekte, Frankfurt 2017, s. 207-236.

Etzold, Marc vd., "Der Eigentor", Focus, Nr. 31, 27.07.2018, s. 22-30.

Freimuth, Angelo, "Streit mit Fans: Torwart-Trainer Andreas Köpke erklärt den Zoff um Mesut Özil", Sportbuzzer, 28.06.2018

Gartenschläger, Lars, "Man hätte überlegen sollen, ob man auf Özil verzichtet", Welt, 5.07.2018,

Geinitz, Christian, "Bundesregierung lässt Sanktionen gegen Türkei auslaufen", FAZ, 20.07.2018

Geinitz, Christian, "Türkei hängt am Tropf der EU", FAZ, 28.06.2018,

Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, Ayraç Yayınevi: Ankara 2004.

Gökkaya, Hasan, "Die Bühne wurde den Türken überlassen", Tagesspiegel, 16.04.2017,

Gözler Kemal, Elveda Anayasa. Ekin Yayınevi Bursa 2017

Greven, Ludwig, "Erdoğan lässt der Bundesregierung keine Wahl", Frankfurter Allgemeine Zeitung,

Gümüş, Burak, "Almanya Türkleri'nin Alman Toplumu ve Medyasındaki Konumu", içinde Erol Esen & Burak Gümüş, Türk Alman Bilimsel İşbirliğinin Güncel Konuları. Türkiye ve Almanya. Deutschland und die Türkei, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s. 97-129

Gümüş, Burak, "Almanya Türkleri ve Ermeni Olayları", Tesam Akademi Dergisi, 2 /1, 2015, s. 157-194

Gümüş, Burak, "Über das DİTİB-Bild in den deutschen Medien", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Ocak 2011 2/1, s. 90-117

Hamuroğlu, Alp, Alman İslamı, İstanbul Kaynak 2001.

Heine, Hannes, "Erdoğan's Truppen kreisen Kurden in Afrin ein", Tagesspiegel, 13.03.2018

Hipp, Dietmar, "Verbotene Erdogan-Übertragung Wie die Richter ihre Entscheidung begründen", SPIEGEL, 1.08.2016

A. Hoffmann, Christiane; Brinkbäumer, "Interview mit Außenminister Gabriel" In einer Welt voller Fleischfresser haben es Vegetarier schwer", SPIEGEL, 4.01.2018

Höll, Susanne, "Leise rieselt der Staub", 2.07.2018

İnat, Kemal vd., "Almanya'da FETÖ Yapılanması ve Almanya'nın FETÖ Politikası", SETA Yayınları 107, Nisan 2018

Karadağ, Cafer Tayyar, "Mesut Özil'in Onurlu Duruşu", 24. Temmuz, <http://diasporahaber.com/mesutun-onurlu-durusu/> (1.08.2018)

Laurin, Stefan, "AKP und AfD: Der Rechtsradikalismus hat sich im Ruhrgebiet verfestigt", Ruhrbarone, 25.06.2018,

Leithäuser Johannes, "Maas fürchtet wegen Özil-Rücktritt um deutsches Ansehen", FAZ, 29.07.2018,

Mehrabi, Nima, "Nerv getroffen. Die historische Tragweite des Rücktritt Özils", Migazin, 23.07.2018,

Meiritz, Anenet; Popp, Maximillian, "Merkel hält still, Erdoğan dreht frei", SPIEGEL, 5.03.2017

Meyn, Jörn; Berg, Daniel, "Zu viele Attacken: Mesut Özil steht vor dem Rücktritt", Der Westen, 29.06.2018,

Nägele Frank, "Baha Güngör: Was aus dem Fall Özil gemacht wurde ist ein Armutszeugnis", 9.07.2018

Özil, Mesut, "I/III MEETING PRESIDENT ERDOGAN", Facebook, 22.07.2018a, https://m.facebook.com/mesutoezil/photos/a.552832191462024.1073741825.552825254796051/2192097214202172/?type=3&refid=52&_tn=EH-R (1.08.2018)

Özil, Mesut, "II/III MEDIA & SPONSORS", Facebook, 22.07.2018b, https://m.facebook.com/mesutoezil/photos/a.552832191462024.1073741825.552825254796051/2192261374185756/?type=3&refid=52&_tn=EH-R (1.08.2018)

Özil, Mesut, "III/III DFB", Facebook, 22.07.2018c, https://m.facebook.com/mesutoezil/photos/pcb.2192674574144436/2192673854144508/?type=3&source=48&refid=52&_tn=EH-R (1.08.2018), https://m.facebook.com/photo.php?fbid=2192673814144512&id=552825254796051&set=pcb.2192674574144436&source=48&_tn=%2B%3D (1.08.2018)

Piatov, Filipp, "'Weiße Männer' sollen bei Rassismus die Klappe halten?", Bild, 30.07.2018

Rohr, Mathieu von, "Türkischer Außenminister lobt Gerhard Schröder", 18.02.2018, SPIEGEL, 18.02.2018

Schlitz, Christoph, "Die Angst Europas vor Erdogans trojanischen Pferd", Welt, 9.01.2017

Schuetze, Christopher, "*Mesut Ozil's Exit From German Soccer Team Stokes Debate on Integration*", New York Times, 23.07.2018

Seidel, Peter, "**Basler bei ,Hart aber fair'**: ,Özil hat eine Körpersprache wie ein toter Frosch", Kölner Stadtanzeiger, 19.06.2018

Sevindim, Ash; Topçu, Elmas, „**Erdogans Handlanger in deutschen Moscheen**“, **Die Zeit**, 18.02.2018

Slattery, Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*. Yayına hazırlayan Ümit Tatlıcan ve Gülhan

Demiriz), Sentez: Bursa 2007.

Torun, Hakime, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Mesut'un açıklaması, takındığı tavır, tam millidir, yerlidir gözlerinden öpüyorum", CNN Türk, 24.07.2018

Uslucan, Hacı-Halil, "Türkeistämmige in Deutschland. Heimatlos oder überall zuhause?", Aus Politik und Zeitgeschichte, 10.03.2017, 11-12/2017, BpB Online

Wetzels, Wolf, Der Rechtsstaat im Untergrund: Big Brother, der NSU-Komplex und die notwendige Illoyalität, Papy Rossa 2015

Wiehn, Erhard Roy, "Soziale Randgruppen. Mechanismen der Absonderung", içinde: Becker, Georg E. und Ursula Coburn-Staege, *Pädagogik gegen Fremdenfeindlichkeit, Rassismus und Gewalt. Mut und Engagement in der Schule*. Beltz Verlag: Basel 1994

Windmann, Antje, "Die Explosion", Spiegel, Nr. 31, 28.07.2018, s. 26-27.

Wöckener, Lutz; Naber; İbrahim, "Sollten Özil und Gündogan noch für Deutschland spielen?", Die Welt, 15.05.2018

Yılmaz, Ömer, "Almanya'nın Kürt ve PKK Politikası: Denge ve Strateji", içinde İnalcık, Kemal; Duran, Burhanettin (Haz.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015, 2016*,

Zimiak, Paul, „Ich bin enttäuscht“, FOCUS, 21/2018, s. 38

2000'Lİ YILLARDA AMERİKAN DIŞ SİYASETİ VE ŞİDDET YANLISI DEVLET DIŞI AKTÖRLER- HAMAS VE GAM ANALİZLERİ

Dr. Öğretim Üyesi Saffet AKKAYA
Avrasya Üniversitesi,
İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
saffet.akkaya@avrasya.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı HAMAS ve GAM analizi üzerinden Amerikan dış siyasetinin 2000'li yıllarda Şiddet Yanlısı Devlet Dışı Aktörlere (ŞYDDA) bakışını analiz etmektir. ŞYDDA'lar Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu aktörler bölgesel ve uluslararası ortamlarda sosyal, siyasi ve güvenlik rolleri üstlenmektedirler. Bu çalışmada, benzer özelliklere sahip iki İslami ŞYDDA(Ortadoğu'dan HAMAS ve Güneydoğu Asya'dan GAM) incelenmiştir. Çalışmada, ABD dış politikasının Endonezya'daki GAM (Gerakan Aceh Merdeka/Özgür Aceh Hareketi)'a karşı barışçıl/uzlaştırıcı bir yaklaşım sergilerken HAMAS (Harakat al-Muqawama al-Islamiya/İslami Direniş Hareketi)'a karşı aynı tutumu göstermemesinin nedenleri araştırılmıştır. Bu inceleme neticesinde ABD dış politikasının Filistin ve Aceh sorunlarında iki farklı yaklaşım sergilediği ortaya çıkmıştır; GAM şiddeti terk etmeyi kabul etmiş ve Endonezya siyasal yapısı içinde barışçı bir siyasal partiye dönüşmüş, ama HAMAS aynı sonuca ulaşamamıştır. Bu iki bölgesel sorunu etkileyen faktör ABD ile HAMAS/GAM ve hasım devletler (İsrail/Endonezya) arasındaki karmaşık etkileşim ve ilişkiler yumağıdır. Bu karmaşık etkileşimdeki temel unsur da ABD yönetimi ile İsrail ve Endonezya devletleri arasındaki ikili ilişkilerin yapısı ve uyumlu/uyumsuz olma durumudur.

Anahtar Kelimeler: Şiddet Yanlısı Devlet Dışı Aktörler, HAMAS, GAM, ABD Dış Politikası, Küresel Terörizm

US FOREIGN POLICY AND VIOLENT NON-STATE ACTORS IN THE 2000S CASES OF HAMAS AND GAM

Abstract

The Violent Non-State Actors (VNSA) play a substantial role in post-Cold War international relations. They influence the social, political and security environment at regional and international context. In this study, two Islamist VNSAs with similar specifications, HAMAS of the Middle East and GAM of the Southeast Asia have been studied. The purpose is to investigate the reasons why did the US actively pursued a conciliatory/inclusive approach towards GAM (Gerakan Aceh Merdeka/Free Aceh Movement in Indonesia) but not towards HAMAS (Harakat al-Muqawama al-Islamiya/The Islamic

Resistance Movement in Palestine)? The conclusion is that the US foreign policy has come up with two different solutions in Palestine and Aceh conflicts; while GAM has been persuaded to end violence and transit into a peaceful political organization in Indonesian political system, HAMAS has not been so far. The factor, which affects these two conflicts, is the complex interaction amongst the US, the VNSAs (HAMAS and GAM) and the Parent states (Israel and Indonesia). In this complex interaction, the core element is the nature of the relations between the US administration and the Parent States (Israel and Indonesia).

Keywords: Violent Non-State Actors, HAMAS, GAM, US Foreign Policy, Global Terrorism

Giriş

Devlet dışı aktörler ister barış yanlısı, isterse şiddet yanlısı olsun hemen her dönem uluslararası ilişkilerde önemli roller oynamaktadırlar. Bu aktörler hem yerel, hem bölgesel hem de uluslararası ölçeklerde değişik faaliyetler üstlenmektedirler. Bu aktörlerin uluslararası ilişkilerdeki ağırlığı özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde iyice artmış, ekonomik, siyasi, güvenlik alanlarında güç ve etkinlikleri devlet üstü bir seviyeye çıkmıştır. Uluslararası ilişkiler disiplini kapsamında, devletin asırlardır gücü ve yetkiyi elinde tuttuğuna, ancak son asırda gücün ve yetkinin devletlerden devlet dışı aktörlere doğru kaydığına dair sayısız argüman vardır. Bugün dünyada 200'ün üzerinde devlet olmasına rağmen devlet dışı aktörlerin sayısı 50 binden fazladır ve bu aktörlere bağlı ekonomik, kültürel, sosyal bağlıların sayısının da yarım milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir (Joselin ve Wallace, 2001: 4). Doğaldır ki, devlet dışı aktörlerin ekonomik, finansal, sosyo-kültürel imkânları birçok ülke kapasitesinin üzerine çıkmıştır ve daha karmaşık bir uluslararası ortam yaratmıştır. Şu da bir gerçektir ki, son 30-40 yıl içinde küresel pazar ekonomisi, fon akışı, teknoloji transferleri, mal ve hizmet üretimleri artık devletlerin kontrolü dışına çıkıp devlet dışı aktörler eliyle yürütülmeye başlamıştır. Bu durum aslında hem yapısal hem de köklü bir değişimdir (Halliday, 200: 27-28).

2000'li yıllar, Soğuk Savaş dönemi ile karşılaştırıldığında, devlet dışı aktörlerin etkinliklerinin beklenilenin üstünde arttığı ve küreselleşmenin etkileri ile bunların ciddi barış yanlısı veya şiddet yanlısı roller oynadığı bir zamana denk gelmektedir. Bu yıllar, aynı zamanda, ABD'nin barış yanlısı devlet dışı aktörlerle ilişkilerini artırdığı ve şiddet yanlısı devlet dışı aktörler ile ciddi bir anti-terör mücadelesine girdiği yıllardır. Bu çalışmada zaman zaman barış yanlısı aktörlere de değinilmekle birlikte, odak noktası Şiddet Yanlısı Devlet Dışı Aktörler (ŞYDDA) olacaktır. Amerikan dışişleri siyasetinin ŞYDDA'lar ile olan etkileşimini net olarak ortaya koyabilmek açısından benzer özelliklere sahip iki ŞYDDA; Ortadoğu'dan HAMAS (Harakat al-Muqawama al-Islamiya/İslami Direniş Hareketi) ve Uzakdoğu Asya'dan GAM (Gerakan Aceh Merdeka/Özgür Aceh Hareketi) incelenmiştir.

Bu iki ŞYDDA'yı incelemenin gerekçesi HAMAS ve GAM ile Filistin ve Aceh sorunları arasındaki benzerliklerdir. HAMAS'ın İsrail'e karşı yaptığı gibi GAM da siyasi amacını kolonyal bir gücün, yani Hollanda imparatorluğunun Aceh toprakları üzerinde tarihi süreç içinde yaptığı haksız uygulamalara dayandırmaktadır (Eisenstadt ve Roniger, 1980). HAMAS gibi GAM da hasım devlet olan Endonezya'dan Aceh bölgesinin bağımsızlığı için mücadele etmiştir ve silahlı mücadelesinde gerilla harbi taktikleri ve yoğun terör saldırıları kullanmıştır.. Bu temel benzerliklerin yanında başka benzerlikler de bulunmaktadır. Britanya ve Hollanda Kolonyal anlayışlarının Aceh ve Filistin topraklarındaki benzer uygulamaları, Filistin ve Aceh toplumlarının İslam dini ile olan sıkı bağları, İsrail ve Endonezya devletlerinin her iki topluma yönelttiği zorlayıcı uygulamalar ile Filistin ve Aceh toplumlarının yerel, bölgesel ve küresel aktörleri etkilemek için gösterdikleri olağanüstü gayretler bu benzerliklerdendir.

ABD'nin barış yanlısı Devlet Dışı Aktörlere yaklaşımı idealist bir perspektiften gerçekleşirken ŞYDDA'lara yaklaşımı ise tam aksine, realist bir perspektif üzerinden olmuştur (Newmann, 2011). Bundan dolayı da, ABD dış politika uygulamaları Filistin ve Aceh örneklerinde görüldüğü gibi farklı sonuçlar doğurmuştur. Amerikan milli çıkarları ve güvenlik arayışları nedeniyle Amerikan yönetimleri Aceh sorununda etkin bir rol oynayıp barışı sağlarken, aynı başarıyı Filistin sorununda gösterememiştir. Çeyrek asırlık bir şiddet ve terör sonrasında Özgür Aceh Hareketi/GAM 2005 yılında silah bırakmaya ve Endonezya siyasi yelpazesi içinde barışçıl bir siyasi partiye dönüşmeye ikna edilmiştir (Feith, 2007: 2-3), Ancak, kurulduğu 1987 yılından bugüne yine çeyrek asırlık bir şiddet ve teröre rağmen HAMAS şiddeti ve terörü terk etmemiş ve Filistin sorunu bünyesinde barışçıl bir siyasi oluşum konumuna gelememiştir. Bir bütünlük içerisinde incelendiğinde, bu iki farklı sonucun temel nedeni hegemon güç olan ABD'nin İsrail ve Endonezya ile olan ilişkileri ve bu ilişkiler ışığında bu iki devletin HAMAS ve GAM'a olan yaklaşımlarıdır. Bu bağlamda, şunu söylemek mümkündür; Endonezya, 1990'ların başından itibaren Aceh sorununun çözümü için siyasi bir 'iyi niyet' takip ederken, İsrail geleneksel Soğuk Savaş yılları siyasetine bağlı kalmış ve HAMAS'a yaklaşımının temelinde adeta bir "sömürgeci devlet" mantığını takip etmiştir (Samman, 2013: 73).

Konunun anlaşılabilmesi açısından tarihi süreç içindeki Amerikan dış siyaset prensipleri de büyük önem arz etmektedir. Amerikan dış siyaset prensiplerinin geri planını, ortak akılı ve tarihsel gelişimini anlamadan 2000'li yıllarda ABD'nin devlet dışı aktörlere yaklaşımını anlamak kolay değildir. Bu bağlamda ABD dış politikası özellikle iki açıdan önem arz etmektedir. Birincisi ABD dış politikasını şekillendiren şu hususlardır: (i) Amerikan başkanlarının eğitimlerinin geri planı ve yetiştirme tarzları ile onların ABD dış siyaseti üzerindeki etkileri, (ii) Amerikan toplumunun dış dünyaya, özellikle de Yahudi ve Arap toplumları ile Endonezya ve Aceh toplumlarına bakışları, (iii) ABD içinde yer alan lobilerin ve diasporaların

ABD başkanları ve toplumu üzerindeki etkisi ve (iv) Amerikan Dışışleri Bakanlığının elde ettiği dış politika deneyimleri ve edindiği dersler ile dış politika prensiplerini uygulamada karşılaştığı iniş ve çıkışlardır (Morris, 2010: 204-212) İkincisi de Ortadoğu ve Güneydoğu Asya bölgesel güçlerinin ve bu coğrafyalarda faaliyet gösteren ŞYDDA'ların ABD'ye olan yaklaşımlarıdır. Bu çerçevede dikkati çeken bir diğer husus da hem ABD yönetimlerinin hem de bahse konu ŞYDDA'ların gerek birbirlerine gerekse de de bölge ülkelerine karşı sergiledikleri realist yaklaşım tarzları ve etkili olma çabalarıdır. Dolayısı ile uluslararası toplum tarafından 2000'li yıllarda ABD'ye atfedilen görevler ve roller de dikkat çekicidir. Bunlar; (i) tek kutuplu dünya düzeninin hemen her devlet tarafından kabul gören yasal durumu, (ii) ABD'nin tek kutuplu düzen içindeki düzenleyici/jandarma rolü ve görevleri, (iii) hegemon devlet olarak ABD'nin ulusal çıkarlarıdır (Quinn, 2010: 24-25).

Etkileşim Çemberleri

2000'li yıllardan itibaren yapılan akademik çalışmalarda Amerikan dış politikasının HAMAS ve GAM ile olan etkileşiminin analizi yapılırken, birbiri ile bağlantılı ve etkileşim içinde olan üç çemberin var olduğu düşünölmüş, ancak olası bir dördüncü çemberin sorunlar üzerindeki etkisi göz ardı edilmiştir. Bu makale esas itibarı ile bu dört çember üzerinde durmaktadır (Dudouet, 2012: 97).

Birinci çember; ŞYDDA'ların içyapıları ile ilgilidir. Bu aktörlerin içyapıları ise onların hem mücadele etkinlikleri hem de dış dünyanın onlara bakışı ile doğrudan ilgilidir. Bu kapsamda hem HAMAS'ın hem de GAM'ın kendi toplumları ve dâhili organları ile olan ilişkileri önem arz eder ki bunlar; HAMAS ve GAM'ın bağımsızlık bildirgeleri, sosyo-politik kapasiteleri ile askeri imkân ve yetenekleridir. Her iki ŞYDDA hem Aceh hem de Filistin toplumlarının mali, insan gücü, silah, teknoloji, lojistik, eğitim ve benzeri yeteneklerini ve güçlerini bir amaç doğrultusunda harekete geçirmişlerdir. Diğer yandan her iki ŞYDDA da mülteci sorunlarını küresel kamuoyunun gündemine getirebilmiş ve hem onların hem de komşu ülkelerde ve ABD'de yaşayan diasporalarının desteğini alabilmişlerdir.

Ancak, HAMAS ve GAM arasındaki en önemli farklılık bağımsızlık bildirgeleridir. GAM bağımsızlık bildirgesi (1976) seküler ve devrimci bir karakter taşıırken, HAMAS bağımsızlık bildirgesi (1988) dini bir karakter taşır ve kutsal metinlere atıflar yapar (Davis, 2016: 43). GAM bildirgesi, özelliği dolayısıyla, hem bölgesel hem de uluslararası barış görüşmelerinde herhangi bir sürtüşme yaratmamıştır. Zira GAM'ın hedefinde bağımsızlığa giden yolda yok edilecek bir başka toplum yoktur, ama herkes tarafından saygı duyulacak bir bağımsızlık ideali vardır (GAM Bağımsızlık Bildirgesi, 1976). Örneğin, Yaser Arafat'ın liderliğini yaptığı El Fetih örgütünün bağımsızlık bildirgesi de seküler bir yapıya sahiptir ve zaman içinde ihtiyaç hâsıl olduğuunda üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Diğer yandan,

HAMAS bağımsızlık bildirgesi tam 35 adet Kuran ayetinden müteşekkildir ve bildirgede Yahudi toplumu açıktan hedef olarak gösterilmekte ve ne pahasına olursa olsun yok edilmesi istenmektedir. Kutsal metinlerde herhangi bir değişiklik yapılamaması nedeniyle de bildirge herhangi bir olası değişikliğe imkân vermemektedir. Bu nedenle bağımsızlık bildirgesi HAMAS yönetimini uluslararası toplum önünde zor bir konuma sokarken, bu bildirge Batılılar ve İsrail tarafından HAMAS kaynaklı şiddet ve terör eylemlerinin nedeni olarak da gösterilmektedir. Her ne kadar HAMAS yöneticileri son yıllarda bu bildirgenin bir öneminin olmadığını ve Filistin toplumunu bir arada tutmayı hedeflediğini ifade etseler de, mevcut hali ile bildirge bir sorun olmaya devam etmektedir.

Birinci çember içindeki bir diğer önemli konu Filistin ve Aceh'in toplumlarının sosyo-politik hareket güçleri ve bu toplumların liberal ve totaliter demokrasi karşısındaki konumlarıdır. HAMAS kimlik ve ideoloji bağlamında güçlü bir sosyal harekettir ve İslam dininden gelen bir inanç ve değerler bütünü savunur. Bu ideoloji HAMAS'a gönül veren şahısların kimliğini şekillendirir ve onlara kim olduklarını ve nasıl davranmaları gerektiğini söyler. Dahası bu ideoloji, Batı toplumlarına benzer bir sağlıklı toplumun gelişmesine engel olur. Çünkü bu tür bir kimlik oluşumu liberal/özgürlükçü demokrasilerden ziyade totaliter demokrasilerde görülür. Liberal/özgürlükçü demokrasilerde demokrasi kavramı günlük hayatın bir deneme yanılma uygulaması olarak görülür ve bu demokrasiler bireysel-özgür davranışlara çok geniş bir biçimde yer verir (Arendt, 1958:1-3). Ancak totaliter demokrasilerde tek ve karşı konulmaz bir gerçek vardır, bu da en büyük dogma olarak dine dayanır. Bu karşı konulmaz gerçek bir dogmadır ve toplumu sorgulamasız olarak bir 'mükemmel hedefe' doğru iter ve bir sorgulamayı/karşı koymayı kabul etmez. Burada siyaset dini anlayışın bir sanatı olarak görülür ve din sosyal hayatın her alanına hâkimdir. HAMAS'ın liberal bir demokrasiden yana olduğunu ifade etmek çok zordur ve Müslüman Kardeşler felsefesinin Filistin kolu olarak totaliter bir toplumsal yapıyı desteklemektedir (Hatina, 2009: 256-57)

Diğer yandan GAM'ın sosyal yapısı HAMAS ile benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. HAMAS gibi GAM da toplumsal çimento olarak İslam dinini kullanmıştır ancak Endonezya içinde herhangi bir İslami hükümet arayışında olmamıştır, herhangi bir toplumu hedef almamıştır ve 1953-1973 yılları içinde Endonezya'da faal olan ve İslami yönetim için mücadele eden Darül İslam hareketi ile bir organik bağ kurmamıştır. GAM'ın bu yaklaşımı, siyasi iyi niyet ve Endonezya hükümetinin barış tekliflerine daha ılımlı yaklaşmasına imkân sağlayan sebeplerden birisi olarak görülebilir. Bu bağlamda GAM Aceh toplumunun laik ve ılımlı Endonezya rejimi ile entegre bir şekilde yaşamasına karşı çıkmamıştır (Aspinal, ve Crouch, 2003:19).

Birinci çember içindeki bir diğer önemli husus da ŞYDDA'ların bölgeleri içinde tahmin edilenin üstünde bir öneme haiz oldukları gerçeğidir. Artık ŞYDDA'lar Soğuk Savaş

döneminde olduğu gibi siyasi-ideolojik-ekonomik desteği bir ülkeden (örneğin SSCB) değil, ideolojik oluşumlardan almaktadır. Bu ideolojileri sadece etnik milliyetçiliğe değil, etkili dinsel/mezhepsel öğretilere ve yeri geldiğinde evrensel değerlere dayanmaktadır. Bir devlet ile mukayese edildiğinde HAMAS ve GAM'ın siyasi, ekonomik ve askeri güçleri çok sınırlıdır. Rakip devletin bir saldırısından korunmak için düzenli ordu veya kışlalar kurmazlar. Bu sınırlılıklarına rağmen ŞYDDA'ların güçlü bir sosyal dayanışma kapasitesi vardır ve bunlar karizmatik liderlerin idare ettiği geleneksel bir hiyerarşi ile yönetilirler (Gecas, 2000: 93-95). ŞYDDA'ların küresel ölçekteki sesleri içinde yaşadıkları toplumların güçlü yönlerini harekete geçirebildikleri oranda çıkabilmektedir. HAMAS ve GAM bunu başarmışlar seslerini ve davalarını küresel ölçekte duyurabilmişlerdir.

İkinci çember; HAMAS ve GAM'ın mücadele ettikleri devletler olan İsrail ve Endonezya ile olan ilişkileri üzerinedir. Bir ŞYDDA'nın şiddeti bırakıp siyasi bir kimlik kazanması önemlidir, ancak eğer bu aktör ile mücadele ettiği devlet barış, adalet, insan hakları, demokrasi, istikrar ve benzer değerler üzerinde bir ortak anlayışa sahip değilse, çözüm yolunda ilerlemeleri mümkün değildir. Görünen odur ki, hem İsrail devletinin hem de 1970-80'lerin Endonezya'sının ayrılıkçı hareketlere karşı reaksiyonu aynıdır. Bu reaksiyon basit şekliyle 'zorlayıcı gücün kullanılması' olarak tanımlanabilir (Kardelj, 2010: 37). Hem HAMAS hem de GAM ayrılıkçı bir güç olarak ortaya çıktıkları tarihten itibaren mücadele ettikleri devletler tarafından ezilmesi ve yok edilmesi gereken birer askeri hedef olarak görülmüşlerdir. En basit anlatımla, Soğuk Savaş yıllarının devletler-arası siyasetinin bir uzantısı olan bu yaklaşım, doğal olarak, karşı taraftan misilleme ve şiddetin tırmanması sonucunu doğurmuştur. (Miller, 2009: 5). 1987 ve 2000 Filistin intifadaları, özü itibarıyla, İsrail devlet şiddetine karşı, 2000 yılındaki GAM başkaldırısı da Endonezya devlet şiddetine karşı meydana gelmiş sosyal ve siyasal ayaklanmalar olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak hem HAMAS hem de GAM 2000'li yılların başından itibaren geleneksel mücadele yöntemlerini bırakıp daha pragmatik ve aynı zamanda dünya kamuoyunu etkilemeyi, küresel aktörlerin sempati ve finansal desteğini almayı hedefleyen bir politika izlemeye başlamışlardır. GAM bu tercihini yaparken daha şanslıydı çünkü 1990'lardan itibaren Endonezya'da demokratikleşme süreci başlamış ve Endonezya hükümeti ülke içindeki ayrılıkçı gruplarla diyalog kurmanın yollarını aramaya başlamıştı. Bunun neticesinde, siyasi iyi niyet hem GAM hem de Endonezya hükümetince koşulsuz olarak benimsenmiş ve başta ABD olmak üzere küresel aktörlerin de desteğiyle 2005 yılında barışa ulaşılmıştır. HAMAS ise bu konuda GAM kadar şanslı değildir. 2006 yılından itibaren kazandığı siyasi kimliğe ve sınırlı da olsa devlet olabilme yeteneğine rağmen, ABD-İsrail ikilisinden herhangi bir iyi niyet görememiş ve 'terörizmle savaş' (war on terror) mantığıyla muamele görmüştür. HAMAS'ın Filistin seçimlerini kazandığı 2006'dan itibaren askeri-politik çerçevede savunma durumuna geçmesi ve İsrail ile anlaşabilme ve uluslararası aktörlerin desteğini sağlama gayretleri karşı taraftan yeterli desteği göremiştir.

Diğer yandan, HAMAS 1987 yılında kurulduğundan beri Filistin sorunu içinde iki başlı ve faydacı/pragmatist bir siyaset izlemektedir; İsrail devletine karşı cihad/dava/şiddet içeren devrimci bir yaklaşım sergilerken, Gazze Şeridi içindeki Filistin toplumuna karşı İslami bir hayat tarzını benimsemiş reformist bir yaklaşım sergilemektedir (Hroub, Yaz 2006: 6-27). Bu iki başlı siyasetin dış dünyaya özellikle de Amerikan kamuoyuna yansımaları maalesef olumlu değildir. Başta ABD olmak üzere hem batılı devletler, hem İsrail ve hem de komşu Arap devletleri bu ikili siyaset yüzünden HAMAS'ın daha barışçı bir kimliğe bürünmesini kolaylaştıracak adımlar atmak yerine onu zayıflatacak ve şiddete itecek politikalar ve ambargolar uygulamışlardır (Palmer ve Palmer, 2008: 67). Bu politikalar neticesinde Batı Şeria ile Gazze arasındaki ekonomik-sosyal uçurum daha da büyümüş ve Filistin dayanışması ve birliği zayıflamıştır. Bunun da ötesinde, İsrail ve HAMAS arasındaki ilişkiler adeta bir 'şiddet diyaloguna' dönüşmüştür. Bu diyalog çerçevesinde hem HAMAS hem de İsrail devleti terörü ve şiddeti siyasetlerinin bir aracı olarak görmüşlerdir. HAMAS intihar bombacıları ve roketler üzerinden terörist saldırıları düzenlerken, İsrail tüm Filistin'de ve özellikle Gazze'de 'şok ve dehşet' ve 'bul ve öldür' operasyonları ile bir devlet terörü uygulamıştır (Ayyash, 2010: 103-123). HAMAS kuruluş tarihi olan 1987 ile 2006 yılları arasında şiddeti ve terörü yoğun olarak kullanırken, 2006'dan sonra özellikle de Gazze'de hâkimiyet kurduktan sonra adeta bir savunma ve mevcudiyetini koruma ve güçlendirme siyaseti gütmeye başlamıştır. 2006 yılından itibaren HAMAS dış siyasette de devrimsel bir karakterden reformist bir yapıya doğru dönüşmenin sinyallerini vermeye gayret etmektedir. Bunu yapmanın amacı, hem askeri, ekonomik ve sosyal altyapısını muhafaza etmek hem de küresel kamuoyu önünde haklı olmak ve sempati kazanmak, hem de uluslararası kurumların mali ve siyasi desteğini sağlamaktır (Azani, 2009: 203).

Üçüncü çember; HAMAS ve GAM'ın hegemon devlet ABD ile olan ilişkileri ve kendilerini uluslararası toplumun beklediği barışa doğru değiştirmeleri/dönüştürmeleri ve şiddet yanlısı militan bir yapıdan sorumlu bir siyasi yapıya dönüşebilme yetenekleri ile ilgilidir. Şu bir gerçektir ki, ne HAMAS ne de GAM Amerikan siyasetçileri tarafından gereken ilgiyi görmemişler, zaman zaman terörist muamelesi görmüşler, zaman zaman görmezden gelinmişler, zaman zaman da suçlanmışlar ve Amerikan iç siyasetine alet edilmişlerdir. Oysaki HAMAS ve GAM'ın 2000'li yıllardan itibaren geleneksel ideolojilerinden ve terörist-şiddet yanlısı kimliklerinden sıyrılarak sorumlu birer aktör olma yolunda çaba gösterdiklerini ve sorunun çözümünde Amerikan ve İsrail/Endonezya hükümetlerinden daha ciddi ve barışı arzulayan bir yaklaşım içinde olduklarını söylemek hiç de yanlış değildir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, demokrasi ve iyi niyet anlayışının yükselmesi ile birlikte birçok bölgesel sorun barış ile neticelenmiş ve dünyanın değişik coğrafyalarındaki ŞYDDA'lar

kendi bölgelerinde şiddeti terk etmiş ve barışçıl siyasi oluşumlar haline gelmişlerdir. Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (Armed Forces of Colombia/FARC), El Salvador Ulusal Kurtuluş Cephesi (Farabundo Martí Liberation Front of El Salvador/FMLN), Kosova Özgürlük Ordusu (Kosovo Liberation Army/KLA), İrlanda Cumhuriyet Ordusu (Irish Republican Army/IRA) bu ŞYDDA'lere örnektir. Bunların içinde 2005 yılında Endonezya ile özel otonomi karşılığı barış anlaşması imzalayan ve Endonezya siyasi yelpazesi içerisinde barışçıl siyasi bir partiye dönüşen GAM da vardır. Bu barış anlaşmasının geri planında üç faktör önemli rol oynamıştır: (i) Endonezya'da 1990'ların başında Suharto döneminden sonra oluşan demokratik atmosfer, (ii) bölgedeki Amerikan stratejik çıkarlarının güçlülüğü ve küresel terörizmin Güneydoğu Asya'ya yayılmasının önlenmesine dönük müşterek gayretler ve (iii) Endonezya siyasi liderlerinin Aceh sorununun çözümü için siyasal iyi niyeti sonuna kadar muhafaza etme kararlılıkları. Netice olarak, sorunun en başından beri bağımsızlık için mücadele veren GAM ABD tarafından kendisine gösterilen olumlu yaklaşıma ve siyasi şartlara daha fazla karşı duramamış ve Aceh bölgesine özel otonomi verilmesi karşılığı şiddeti ve terörü bırakarak barışa razı olmuştur. Bu süreç içerisinde ABD, Aceh sorunu için özel temsilciler görevlendirmiş, hatta Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Matt Daley İsveç'te sürgünde olan GAM lideri Hasan Di Tiro ile görüşerek onun bağımsızlık fikrinden vaz geçmesini sağlamıştır. Emekli Amiral Anthony Zinni de barışa giden yolda taraflar arasında aktif diplomasi trafiği gerçekleştirmiştir (Perlez, 2002).

Ancak durum HAMAS ve Filistin sorunu için aynı değildir. Bu sorunun çözümü için yapılan barış görüşmelerinin sekteye uğramasındaki temel faktörlerin başında, Filistin sorununun Aceh sorunu ile karşılaştırıldığında daha karmaşık bir yapı arz etmesi gelmektedir. Bu karmaşık yapının temelinde de Filistin toprakları üzerindeki İsrail kolonyal anlayışı yer almaktadır. Filistin'de günümüzde de devam eden İsrail kolonyal politikaları 19ncu ve 20nci yüzyıl Avrupa-Amerika sömürgeci genişlemesinin adeta bir uzantısı ve benzeri durumundadır ve bir coğrafyadaki sömürge güç ile bu güce karşı mücadele eden yerli toplumun kavgasını çağrıştırmaktadır. Önceki yüzyıllardan insanlığa kötü bir miras olarak kalan kolonyal anlayış, İkinci Dünya Harbi ile birlikte silinmiştir ancak iki coğrafyada varlığını sürdürmeye devam etmiştir; (İsrail devleti eli ile Filistin'de ve Endonezya devleti eli ile Aceh'te). Bu mirasın izleri her iki bölgede de gözle görünür derecededir ancak, Filistin'de daha yoğundur. Zira kolonyal anlayış İsrail'in sorununun çözümünde başat rol oynayan 'siyasi iyi niyetini' ortaya koymasına engel olmaktadır. Bilinir ki, siyasi iyi niyet demokratik kazanımların ön plana çıktığı durumlarda aktif rol oynarken, kolonyal anlayışın süregeldiği bir ortamda yaşama şansı bulamamaktadır.

Bunun yanında, İsrail'in bir devlet olarak ortaya çıkışı da 19'uncu ve 20'nci Yüzyıl kolonyal anlayışının bir projesidir. Siyonizm'in Britanya kolonyal uygulamaları ile eşgüdüm

ve işbirliği içinde çalışmasının en göz alıcı neticelerinden birisi de şudur; Britanya mandası Filistin’de 15 Mayıs 1948 tarihinde sona erdiği gün, İsrail devleti bağımsızlığını ilan etmiştir (Neff, 1995: 26). Bağımsızlığı müteakip İsrail devleti dikkatini ve gücünü iki yöne kanallandırmıştır; birincisi, yeni devletin sınırlarını Arap devletlerine karşı muhafaza etmek ve ikincisi İsrail devletinin etkisini ve gücünü işgal edilen topraklarda, adeta bir sömürge devlet siyaseti ve mantığı ile artırmaktır. İsrail Filistin’de işgal edilen topraklarda ve özellikle 1967 savaşı sonunda işgal edilen Batı Şeria, Gazze, Golan tepeleri gibi bölgelerde yeni yerleşim bölgeleri kurmaya başlamıştır. Bağımsızlık tarihi ile 1967 Savaşı arasında geçen yaklaşık 20 yıl içerisinde 700’den fazla yerleşim merkezi kurularak adeta bir kolonyal uygulama örneği verilmiş, bunun neticesi olarak da Filistinli mülteciler sorunu ortaya çıkmıştır (Tessler, 1994: 464). Taraflar arasında yapılan barış görüşmelerindeki en çetin konular kolonyal anlayışın sebep olduğu Filistinli mülteciler sorunu ve Yahudi yerleşim merkezleridir. 11 Eylül 2001 tarihi sonrasında dünya siyasetinde derin sarsıntılar ve değişiklikler olurken, İsrail maalesef Filistin sorununa olan bakışında herhangi bir değişikliğe gitmemiş ve kolonyal anlayışını HAMAS’ı yok etmeyi amaçlayan askeri operasyonlar, izolasyon, ambargo gibi uygulamalarla daha da sıkı şekilde devam ettirmiştir.

Dördüncü çember; ABD-İsrail ve ABD-Endonezya hükümetleri arasındaki ilişkilerin önemi ve mahiyeti üzerinedir. Bu dördüncü çember Filistin ve Aceh sorununa çözüm bulma yolunda ABD-İsrail ve ABD-Endonezya arasındaki ilişkilerin ne kadar uyumlu olduğu, siyasi iyi niyetin ne kadar canlı tutulduğu ve İsrail ile Endonezya’nın barışa giden yolda ne kadar demokratik davrandıkları ile doğrudan alakalıdır. İlk üç çember ŞYDDA’ların bölgesel/küresel ölçeklerde bir güç olarak ortaya çıkmaları ile paralel olarak daha önceden değişik platformlarda zamanlarda incelenmiş, ancak bu incelemelerde daha çok konunun şiddet-terör boyutları ele alınmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın temel bulgusu da bu dördüncü çember üzerine odaklanmıştır.

11 Eylül terör saldırıları sonrası, ABD ve Endonezya ikili ilişkileri ve küresel teröre karşı müşterek toplantıları artırarak Aceh sorunu için olumlu bir atmosfer yaratmışlardır. Bu çerçevede, Endonezya hükümetinin soruna karşı gösterdiği iyi niyet ve demokratikleşme süreci iki amaç gütmüştür; birincisi toprakları üzerinde uzun yıllardır devam eden ve adeta kanayan bir yara olan Aceh sorununu sona erdirmek, ikincisi ise herhangi bir küresel terör örgütünün bu sorun yüzünden bölgede kök salmasına ve ülke barışını dinamitlemesine engel olmaktır. Bu iki amaç ABD’nin bölge politikaları ile de uyumludur. Zira ABD Uzakdoğu Asya’da yükselen herhangi bir gücün (örneğin Çin) Amerikan çıkarlarına aykırı şekilde bölgedeki etnik sorunlarla ilgilenmesini istememektedir. Bunun yanı sıra, El Kaide, Cemaat-ül İslam gibi küresel terör örgütlerinin Müslüman nüfusun yoğun olduğu Uzakdoğu Asya’da kök salması ve Aceh gibi sorunlu bölgelere yerleşmesi olasılığı, ABD’nin küresel teröre karşı verdiği mücadeleyi sekteye uğratması ihtimal dâhilindedir. Özellikle, Aceh’e komşu Malakka Boğazı gibi, Uzakdoğu’ya giden enerji yollarının %90’ından fazlasını kontrol eden stratejik bir coğrafyanın istikrarlı bir

yapıya kavuşması ve bu bölgenin küresel terörden uzak olması Amerikan stratejik çıkarları ile paraleldir.

Bu genel hedefler doğrultusunda, 1990'ların sonundan itibaren Suharto dönemini bitiren ve demokratik bir görünüm sergileyen Endonezya'ya olan Amerikan yardımları şu başlıklar altında toplanır: (i) ABD Endonezya'nın küresel ekonomiye entegre olabilmesi ve müşterek bir ekonomik ajanda belirlemek adına yıllık 200 milyon dolar ekonomik yardım yapmıştır. Zira birleşik, ekonomik refaha ulaşmış ve askeri yönden güçlü bir Endonezya Amerikan çıkarları için elzemdi. Bu bağlamda Endonezya ASEAN (Association of South East Asean Nations), APEC (Asia Pacific Economic Cooperation) ve G-20 üyeliklerine de katılmıştır. (ii) İki ülke arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş yıllarından beri güçlü olduğu diğer bir alan da askeri işbirliği ve yardımları idi. 1967-1998 yılları arasındaki Suharto döneminden beri ABD askeri yardımları kesintisiz olarak devam etmiştir. Bu yardımlar içinde FMS (Foreign Military Sales/Askeri Satışlar), FMF (Foreign Military Financing/Askeri Finans) and IMET (International Military Education and Training/Askeri Eğitimler) önemli kalemleri oluşturmuştur. ABD tarafından Endonezya'ya sağlanan kesintisiz ekonomik ve askeri yardımlar iki ülke arasında ortak bir anlayış, terörizme karşı işbirliği ve Aceh sorunun çözümü konusunda ortak bir iyi niyet oluşmasına imkân sağlamıştır. Bu ortak değerler ve her iki ülke çıkarlarının örtüşmesi neticesinde, Aceh barış anlaşması imzalanarak, Aceh bölgesine otonomi verilmiş ve GAM silah bırakarak siyasi bir oluşum haline dönüşmüş ve Endonezya siyasi yelpazesindeki yerini almıştır.

ABD ile Endonezya arasındaki işbirliği ve iyi ilişkiler yumağı Aceh sorununu çözüme ulaştırmıştır, ancak ABD ve İsrail devletleri arasındaki 'özel ve güçlü bağ' Filistin sorununu çözmekten ziyade sorunu Amerikan milli çıkarları aleyhinde bir istikamette etkilediği ve etkilemeye devam ettiği konusundaki görüşler son yıllarda güç kazanmaktadır. ABD'nin Filistin sorunu karşısındaki tutumu ABD'nin bölge çıkarları ve küresel görünümü ile ne kadar çelişirse çelişsin, Amerikan yönetimleri 1948 tarihinden beri İsrail politikalarını desteklemeye ve İsrail devleti ile aynı paralelde yürümeye devam etmiştir. ABD ile İsrail arasındaki bu çok özel bağ bir demet psikolojik, kültürel, siyasi faktörler tarafından şekillenmiş, adeta alçıya alınmıştır (Oren, 2008: 9-14). Derin tarihi, ekonomik ve güvenlik gerekçeleri olan bu alçıyı kırıp ona yeni bir şekil vermek yeni bir küresel düzenin oluştuğu 2000'li yıllarda da mümkün olamamıştır. Aslında Amerikan ve İsrail toplumları birçok ortak değeri paylaşırlar. Örneğin, her iki toplum da göçebe ya da mülteci bir geçmişe sahiptir. Her iki toplum da özgürlük, çoğulculuk, eşitlik değerlerini kıskançlıkla muhafaza ederler. Her iki toplum da müşterek Yahudi-Hristiyan din kültürüne sahiptir. Aslında ABD'nin İsrail'e yıllardır kesintisiz şekilde devam eden benzersiz askeri ve ekonomik desteğin arkasında bu ortak değerler vardır (The Washington Institute Policy Analysis).

Bu genel ortak değerlerin yanında stratejik seviyede üç işbirliği daha vardır. stratejik ortaklık; ticaret ve teknoloji alanlarındadır. Büyükelçi Daniel Kurtzer'in 2001 yılında İsrail-ABD Ticaret Odası toplantısında yaptığı konuşmada ifade ettiği gibi, daha o tarihlerde 200'den fazla Amerikalı yüksek-teknoloji firması İsrail'de AR-GE (araştırma ve geliştirme) ofisleri kurmuşlardı. Bu şirketler arasında IBM, Motorola, Microsoft gibi küresel devler başı çekmekteydi. 1985'de 5 milyar dolar olan ABD-İsrail ticaret hacmi 2000 yılında 20 milyar dolara, 2014 yılında ise 35 milyar dolara yükselmişti. İkinci stratejik ortaklık askeri alandadır. Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliğinin Ortadoğu'daki yayılma politikalarına karşı İsrail bölgede ABD'nin demir yumruğu ve bölgedeki Arap ülkelerine karşı Amerikan silah teknolojisinin ve askeri taktik ve tekniğinin uygulayıcısı ve temsilcisi olmuştu. Eski Dışişleri Bakanı ve Emekli General Alexander Haig'in ifadesiyle; "İsrail Ortadoğu'daki en büyük ve batırılamaz uçak gemisiydi." (USAID, 1945-2013; 8). İki devlet arasındaki üçüncü stratejik ortaklık ise Ortadoğu'ya yönelik olarak izlenecek müşterek politika konusundadır.. Bu müşterek politikanın iki ayağı vardır; demokratik reformları desteklemek ve terörizme karşı ortak savaş. Arap devletlerinin şiddet yanlısı ve anti-demokratik devletler olmaları neden gösterilerek tüm Ortadoğu coğrafyasında demokratik reformları desteklemek ve şiddet ile terör arasındaki bağı koparmak üzerine müşterek bir politika yürütmüşlerdir. Çünkü bu bağ hem bölgesel ölçekte İsrail düşmanlığını körüklemekte, hem de küresel ölçekte Amerikan düşmanlığına sebep olmaktadır (Steinberg, 2003: 143-165).

Bütün bu ortak değerlere ve stratejik çıkarlara rağmen neden ABD-İsrail politikası Filistin sorununa çözüm bulamamakta ve HAMAS'ın şiddetten vazgeçmesine zemin hazırlayamamaktadır? Bu soruya HAMAS-İsrail ilişkisinin incelendiği 3ncü çemberde kısmen açıklık getirilmiştir. . Ancak asıl nedenler; zaman zaman barış ümitleri yeşermesine rağmen taraflar arasında politik iyi niyetin yokluğu, İsrail devletinin soruna kolonyal bir mantıkla yaklaşması ve Amerika'daki İsrail lobisinin Amerikan Başkanı ve Dışişleri üzerindeki yönlendirici rolü olarak sıralanabilir. Bu rol o kadar etkindir ki, 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında Amerikan ve İsrail yönetimleri Filistin sorununa 'war on terror' (teröre karşı savaş)mantığı ile yaklaşmışlar ve HAMAS'ı aynen El Kaide terör örgütü gibi dışlamışlardır (McCormick, 2014: 216-217). Özellikle Bush yönetimi zamanında (2000-2008) İsrail tarafından teröre karşı savaş mantığı ile yürütülen Filistin operasyonları ABD yönetiminden azami hoşgörü görmüştür. Bu dönem içerisinde İsrail tarafından HAMAS'ın ekonomik ve askeri varlıkları hedef alınarak birçok askeri operasyon gerçekleştirilmiş ve bu aşırı güç kullanımı dünya kamuoyunun tepkisine sebep olmuştur. HAMAS'a karşı adeta bir çifte standart uygulanarak, hem ABD'nin hem de İsrail'in ortak gayesi olan Ortadoğu'nun demokratikleşmesi ve şiddetten arındırılması hedefine sırt dönülmüştür (Halabi, 2008: 102). Bu operasyonlar arasında başlıcaları; Savunma Kalkanı Operasyonu/Batı Şeria (2002), Gökkuşluğu Operasyonu/Gazze Şeridi (2004), Yaz Yağmuru Operasyonu/Gazze Şeridi (2006) ve Kurşun Dökme Operasyonu/Gazze Şeridi (2008–2009).

Amerikan-İsrail ilişkilerinin bu çifte standartlı gidişatını en iyi özetleyen değerlendirme Kagan ve Kristol (2007) tarafından yapılmıştır; “Küresel barış için asıl tehlike ne küresel terörizm ne de haydut devletlerdir. Asıl tehlike tek kutuplu dünyanın lideri olan ABD’nin uluslararası yükümlülüklerinden kaçınmasıdır.” (Kagan ve Kristol. 2000: 4). Hâlbuki 1990’ların başında ABD hem Soğuk Savaşın hem de Körfez savaşının galibi olarak sıra dışı mükemmel bir konuma yükselmişti. Ancak ABD özellikle Filistin sorunda sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmek yerine İsrail’e tabi şekilde küçük çıkarlar peşinde koşan pragmatik/faydacı bir politika takip etmiştir (Kagan ve Kristol. 2000: 12-14). Bu politikaya karşı çıkan en güçlü seslerden birisi ABD Eski Başkanlarından Jimmy Carter’e aittir. Carter, İrlanda Eski Cumhurbaşkanı Robinson ile kaleme aldığı bir makalede İsrail’in Gazze şeridindeki operasyonlarını şiddetli bir dil ile eleştirmiş ve ABD yönetimini sorumluluklarını tanımaya çağırarak İsrail ve Filistin yönetimlerini bir araya getirmesi konusunda uyarmıştır (Carter ve Robinson 2014).

Ancak 2008 sonrası Obama döneminde, Ortadoğu’da, Bush yönetiminin hatalarını onarmak amacına dayalı daha yapıcı ve dengeli bir ABD dış politikası izlenmiştir. Bu bağlamda, Obama yönetimi ilk olarak Irak ve Afganistan harekât alanlarındaki askeri birliklerini geri çekmeye başlamış ve ikinci adım olarak kriz bölgelerinde zorlayıcı ve önleyici askeri operasyonlar yapmak yerine müttefik ülkelerle (2013 Libya iç savaşında olduğu gibi) ve uluslararası kuruluşlarla işbirliğine gitmeyi tercih etmiştir. Üçüncü adım olarak Obama yönetimi özellikle Arap ülkeleri nezdinde bozulan imajını düzeltmek ve Irak ve Afganistan operasyonları ile ortaya çıkan anti-Amerikan rüzgârları dindirmek istemiştir. Başkan Obama ve ekibi Başkan Bush’un aksine, Filistin sorunda İsrail’e verilen koşulsuz desteğin küresel terörizm ile olan mücadeleye bir katkısının olmadığını ve Arap İsrail sorununa kalıcı bir çözümün Arap ülkelerindeki radikal oluşumların çözülmesine ve Ortadoğu’daki Amerikan çıkarlarına katkıda bulunacağına inanmış görünüyordular (Malone ve Khong, 2003:2-3). Bu nedenle hem Ortadoğu hem de Uzakdoğu Asya’da vücut bulan terör sorunlarına yaklaşırken Müslüman ülkelerle ABD arasında karşılıklı güvene dayalı iyi ilişkiler tesis etmek ve demokrasiyi, insan haklarını, liberal ekonomiyi ve hukukun üstünlüğünü ön plana çıkarmayı hedefledi. Bu hedeflerin gerçekleşmesi uluslararası teröre karşı bir çare olabilir ve küresel güvenliği ve işbirliğini artırabilirdi (Zaki, 2011: 5-8).

Sonuç olarak, bu barış ve demokrasi yanlısı adımlar bile Filistin sorunu üzerinde ılıman bir iklimin oluşmasını ve İsrail’in kolonyal mantığını yumuşatmasını etkileyecek bir siyasi “iyi niyetin” ortaya çıkmasını sağlayacak sonuçları doğuramamıştır.

KAYNAKÇA

- Arendt, H. (1958), *Origins of Totalitarianism*, New York, Meridian Books, s.1-3
- Aspinal, E. ve Crouch, H. (2003), ‘The Aceh Peace Process: Why it failed’, *Policy Studies-1*, Washington, East –West Center, s.19
- Ayyash, M.M. (2010), *Hamas and the Israeli State: A ‘violent dialogue’*, *European Journal of International Relations*, 16(1); 103-123
- Azani, E. (2009), *Hezbollah the Story of the Party of God: From Revolution to Institutionalization*, New York, Palgrave MacMillan, s.203
- Carter J. and Robinson M. (2014), Jimmy Carter urges U.S. to recognize Hamas, condemns Israel.
- Davis, R. (2016) *Hamas, Popular Support and War in the Middle East*, New York, Routledge, s. 43
- Dudouet, V. (2012), “Intra-Party Dynamics and the Political Transformation of Non-State Armed Groups”, *International Journal of Conflict and Violence* Vol. 6 (1), s.100-1027
- Eisenstadt S. ve Roniger L. (1980), “Patron-Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange” *Comparative Studies in Society and History* 22, No 1
- Feith, P. (2007), ‘The Aceh Peace Process’, *United States Institute of Peace*, Special Report No:184, s.2-3
- GAM Bağımsızlık Bildirgesi; <http://Achehnet.tripod.com/declare.html>, erişim tarihi; 4 Eylül 2018
- Gecas, V. (2000), *Value Identities, Self-motives and Social Movements*, S. Stryker, T.J.Owens, R. W. White, eds. *Self, Identity and Social Movements*, University of Minnesota Press, s. 93-95.
- Halliday, F. (2001), “The Romance of Non-State Actors”, in Daphne Joselin and William Wallace eds, *Non-State Actors in World Politics*, New York, Palgrave Publishers, s.27-28
- Halabi, Y. (2008), *US Foreign Policy in the Middle East-From Crises to Change*, Burlington, Ashgate Publishing, s.102
- Hatina, M. (2009), *The Clerics Betrayal Islamists, ‘Ulama’ and the Polity* Meir H. ed., *Guardians of Faith in Modern Times; ‘Ulama’ in the Middle East*, NV Press, Leiden, s.256-57
- Hroub, K. (Summer 2006), ‘A New HAMAS through its New Documents’, **Journal of Palestine Studies** 35, no. 4, s. 6-27.
- Joselin, D. ve Wallace W. (2001), “Non-State Actors in World Politics: A Framework”, in Daphne Joselin and William Wallace, eds, *Non-State Actors in World Politics*, New York, Palgrave Publishers, p.4

- Kagan, R. ve Kristol W. (2000), *Introduction: National Interest and Global Responsibility*, Present Dangers; Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy, Robert Kagan and William Kristol eds., San Fransisco, Encounter Books, s.4
- Kardelj, N. (2010), *Israel vs Hamas*, New York, Nova Science Publishers, Inc.s.37.
- Malone D.M. ve Khong Y.F. (2003), Eds. *Unilateralism and U.S. Foreign Policy: International Perspectives*, Boulder, Lynne Rienner Press, s.2-3
- McCormick M.J. (2014) *American Foreign Policy and Process*, Cengage Learning, Printed in the USA, s.216-217
- Miller, M.A. (2009), *Rebellion and Reform in Indonesia*, New York, Routledge publishing, s.5
- Morris, I.L. (2010), *The American Presidency*, New York, Cambridge University Press, s.204-212
- Neff, D. (1995) *Fallen Pillars, US Policy Towards Palestine and Israel since 1945*, Washington DC, Institute for Palestine Studies, p.26
- Newmann, W.W., (Fall 2011), ‘Hegemonic Disruption, the Asymmetric Challenge to US Leadership’, *Strategic Studies Quarterly*, s.70-72
- Oren B. Michael, (2008) *Power, Faith and Fantasy; America in the Middle East, 1776 to the Present*, W.W.Norton and Company, New York, s.9-14
- Palmer M. ve Palmer P. (2008), *Islamic Extremism; Causes, Diversity and Challenges*, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, s.67
- Perlez, A. (2002), *Long War Slices Deep in Indonesia*, New York Times, June 17, A3.
- Quinn, Adam. (2010), *US Foreign Policy in Context; National Ideology from the Founders to the Bush Doctrine*, New York, Routledge Press, s.24-25
- Samman, M. (2013), *Trans-Colonial Urban Space in Palestine Politics and Development*, New York, Routledge, s.73
- Steinberg G.M (2003), *Democratic peace and the Jewish Political Tradition*, in Amin Saikal and Albrecht Schnabel eds, *Democratization in the Middlle East, Experiences, Struggles, Challenges*, New York, UN University Press s.143-165
- Tessler, M. (1994), *A History of the Israeli-Palestinian Conflict*, Bloomington, Indiana University Press, s.464.
- Eisenstadt M. ve Pollock D. The Washington Institute Policy Analysis, “Friends with Benefits: Why the U.S.-Israeli Alliance Is Good for America”
- US Agency for International Development (USAID), “US Overseas Loans and Grants, Obligations and Loan Authorizations (1945-2013), s. 8.

ABD HEGEMONYASININ ÇÖKÜŞÜ VE NEOLİBERALİZMİN KRİZİ

Dr. Öğr. Üyesi İnan AKDAĞ
Amasya Üniversitesi
Merzifon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
inanakdag@yahoo.com

Özet

ABD II. Dünya Savaşı sonrası rakipsiz olarak dünyada hegemonya kurmuştur. Dünya ekonomik üretiminin %25'ini üreten bir gücün hegemon olması doğaldır. Ancak her hegemonya döngüsel olarak çöküş dinamiklerini de kendi içinde taşımaktadır. ABD hegemonyası da 1970'ler ile çöküş sürecine girmiştir. Yeni hegemonun henüz ortaya çıkmaması ve küresel rakip olan SSCB'nin çöküşü ile bu süreç uzamaktadır. Yine bu süreci uzatmak için ABD neoliberal ekonomik düzeni 1970'ler sonu dünyaya dayatmıştır. Tüm bu çabalar sadece hegemonyanın ömrünü uzatmakta ancak çöküşü engelleyememektedir. Politik ve ekonomik olarak ABD'nin çöküş dinamiği 2000'ler ile başlamıştır. Askeri gücüne diğer ülkelerden gelen meydan okuma ve ekonomik olarak 2008 neoliberalizmin krizi hepsi ABD hegemonyasının çöküş göstergeleridir. Siyaset biliminde iktidar zor ve rızanın birleşimine dayanmaktadır. Hegemonya son tahlilde bir uluslararası iktidar olduğuna göre hegemon olan güç hem rıza hem de zor kullanmak zorundadır. Hegemon uluslararası alanda bir yandan ekonomi, kültür ve sosyal olarak rıza sağlarken bir yandan da askeri gücü ile zor kullanmaktadır. Böylece uluslararası alanı kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemektedir. ABD hegemonyası da işte bu zor ve rıza öyküsüdür. II. Dünya Savaşı sonrası hegemon olmuş ve hegemonyasının krize girdiği 2000'lere kadar uluslararası düzeni şekillendirmiştir. 2008 finansal krizi artık ABD hegemonyasının çöküş aşamasına girdiğinin göstergesidir. Gelecekte yeni hegemon adayları var olduğuna göre -başta Çin- bu çalışma ABD hegemonyasının analizidir.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, ABD, Neoliberalizm, Kriz, Uluslararası düzen

THE COLLAPSE OF U.S. HEGEMONY AND THE CRISIS OF NEOLIBERALISM

Abstract

The USA established its hegemony in the world after Second World War as unrivaled. It is natural to be hegemon of a force which produced 25 percent of total world production. However all hegemonies carry their collapse dynamics as cyclical in themselves. U.S. hegemony has entered the collapse process with 1970s. This process has extended because of that new hegemon has not already revealed and that the USSR which was global rival collapsed. Because of extended this process the USA had insisted neoliberal economical order to the world in the end of 1970s. All efforts lengthen only hegemony's life but they do not hinder its collapse. Politically and economically the collapse dynamics of the USA started with 2000s. That the challenge to military force from other countries and that 2008 financial crisis of neoliberalism all are indicators of the collapse of U.S. hegemony. In political science power bases on the union of consent and coercion. According to hegemony at last analysis is an international power hegemon power should use both consent and coercion. In international field hegemon on the one

hand provides with economically, culturally and socially consent on the other hand uses coercion with its military force. Therefore it orders international field in the direction of its interests. The USA hegemony is a story of consent and coercion. After Second World War it became hegemon and until 2000s when its hegemony entered crisis it formed international order. 2008 Financial Crisis is an indicator that USA hegemony has entered the collapse stage. This study is analysis of the USA hegemony because of the presence of new hegemon candidates in the future.

Keywords: Hegemony, The USA, Neoliberalism, Crisis, International order

Giriş

Hegemonya Antik Yunan'dan beri gelen bir politik durumdur. Atina şehir devleti diğer şehir devletleri üzerinde hegemonya kurmuştur. O zamandan beri Dünya hegemonsuz kalmamıştır. Özellikle kapitalist birikim modeli 15.-16. yy'lar da hakim üretim tarzı olduktan sonra dünya hegemonların yükseliş ve düşüşlerini modern zamanlarda deneyimlemiştir ki düşüşler genelde savaşlar ile gerçekleşmiştir. Eski hegemon hegemonyasından vazgeçmemekte ve yeni hegemon ise hegemonyasını talep etmektedir. Tarih be şekilde döngü şeklinde ilerlemektedir.

Siyaset biliminde iktidar zor ve rızanın birleşimine dayanmaktadır. Hegemonya son tahlilde bir uluslararası iktidar olduğuna göre hegemon olan güç hem rıza hem de zor kullanmak zorundadır. Hegemon uluslararası alanda bir yandan ekonomi, kültür ve sosyal olarak rıza sağlarken bir yandan da askeri gücü ile zor kullanmaktadır. Böylece uluslararası düzeni kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemektedir. Hegemonun uluslararası düzeni biçimlendirmesi için ekonomi, politika, sosyal, kültürel olarak rıza gösterilmesi ve bu rızayı askeri güç ile desteklemesi gerekmektedir.

ABD hegemonyası da işte bu zor ve rıza öyküsüdür. II. Dünya Savaşı sonrası hegemon olmuş ve hegemonyasının krize girdiği 1980'lere kadar uluslararası düzeni şekillendirmiştir. 2008 finansal krizi artık ABD hegemonyasının çöküş aşamasına girdiğinin göstergesidir. Gelecekte yeni hegemon adayları var olduğuna göre -başta Çin- bu çalışma ABD hegemonyasının analizidir.

Bu çalışmanın amacı; ABD'nin hegemonyasının çöküş aşamasına girdiği ve özellikle 1970'lerden sonra hegemonyanın altyapısı neoliberalizmin 2000'lerde krizi ile hegemonyanın çöküşünü hızlandırdığını göstermektir. Çalışmanın önemi; ABD hegemonyasının kırılma yapısının gösterilmesidir. Çalışmanın hipotezi; II.Dünya Savaşı sonrası kapitalist dünyada tek hegemon olan ABD, SSCB'nin çöküşü sonrası tek kutuplu dünyada hakimiyetini sağlamlaştırmış ancak bu aynı zamanda çöküş dinamiklerini de içinde taşımaktadır ve 2000'lerde neoliberalizmin krizi aynı zamanda ABD hegemonyasının çöküşü anlamına gelmektedir.

Hegemonya: Küresel Politik Yapıyı Anlamada Anahtar Kavram

Webster sözlüğü hegemonyayı; "üstün etki veya otorite, özellikle bir ulusun diğerleri üzerinde" olarak tanımlamaktadır. Hegemonya tartışması özellikle 1917 Sovyet Ekim Devrimi sırasında canlanmış o günkü anlamında işçi sınıfının köylü sınıfı üzerinde hegemonyası anlamında kullanılmıştır. Kavram uzun dönem tartışma konusu olmuş özellikle II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin diğer ülkeler üzerinde küresel hegemonyası anlamında kullanılmıştır.

Hegemonyayı sağlamak için bir devlet çıkarlarını uygulatacak güçlü uluslararası ilişkiye sahip olması gerekir. Bu liderlik politik anlamında sınırlıdır ve sınırları sermaye birikiminin sınırlarıdır. Hegemonya döngüseldir ve sürekli yıkılıp yeniden kurulur (Martins ve Thompson, 2007: 16).

ABD'nin kapitalist dünyada hegemonyası sonrası kavramın tarihsel gelişimine bakılmış ve tarihsel olarak dünyada hegemon devletler belirlenmiştir. Kapitalizmin ortaya çıkışından itibaren hegemon devletlere bakılacak olursa (Agnew, 2005: 28);

Öncü Devletler ve İktidar Kaynakları, 1500-2000

Dönem	Devlet	Başlıca Kaynaklar
16. yy	İspanya	Altın külçesi, Sömürge ticareti, Hanedanlık bağları
17. yy	Hollanda	Ticaret, Sermaye piyasaları, Donanma
18. yy	Fransa	Nüfus, Kırsal endüstri, Kamu yönetimi, Ordu, Kültür (soft power)
19. yy	Britanya	Endüstri, Politik bağlılık, Finans ve kredi, Donanma, Liberal norm
20. yy	ABD	Ekonomi, Bilimsel ve teknik liderlik, Konum, Askeri güç
21. yy	ABD	Teknolojik liderlik, Askeri ve ekonomik ölçek, Soft power

Literatürde hegemonya en az dört farklı anlamda kullanılmaktadır (Robinson, 2005: 559);

- *Uluslararası hâkimiyet olarak hegemonya*: Uluslararası ilişkilerde hegemonya aktif hâkimiyet olarak tanımlanmaktadır. Örnek olarak; SSCB dönemi SSCB'nin Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde hâkimiyeti veya ABD'nin kapitalist dünya üzerinde hâkimiyeti.

- *Devlet hegemonyası olarak hegemonya*: Merkezdeki hâkim devlet dünya kapitalist sistemde kuralları koymaktadır. Hollanda, Britanya ve ABD hegemonyaları.

- *İdeolojik hegemonya olarak hegemonya*: Hegemonyada yönetici sınıf kendi hâkimiyetini korur ve geliştirir. Hegemonya bu anlamda kültürel ve entelektüel liderlik

anlamına gelmektedir. Kapitalist toplumlarda burjuvazi hâkimiyetini stabil dönem korumaktadır. Ancak kriz dönemleri bu liderlik kesintiye uğrar.

- *Tarihsel blok içinde liderlik olarak hegemonya*: Özel tarihsel projede rızanın inşası veya ideolojik liderlik anlamına gelmektedir. ABD II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası hegemonyasını sağlamıştır.

Yeni bir birikim formu olarak kapitalizmin ortaya çıkışı ile hegemonya da ortaya çıkmıştır. Yeni hegemonyanın eski hegemonyadan farkı artık hegemon güç bütün merkezi fethetmez. Hegemon sadece ekonomik ve askeri olarak diğer merkez ülkelerden daha güçlü ve büyüktür. Hegemonik devletler ekonomik ve askeri rekabet temelinde yükselir ve düşer. Askeri rekabet önemli olmakla birlikte ekonomik rekabet göreceli olarak bu sistemde önemlidir (Chase-Dunn, 1994: 362).

1970'ler ile birlikte özellikle dünya-sistemleri analizcileri -başta Immanuel Wallerstein gelmekte- tarafından yeni bir tez ortaya atılmış ve II. Dünya Savaşı sonrası küresel anlamda kapitalist dünyada tek hegemon güç olan ABD'nin hegemonyasının artık gerileme dönemine girdiği ve bu gerileyişin çöküş ile sonuçlanacağı ileri sürülmüştür. 1991'de SSCB'nin çöküşü ile ABD'nin tek kutuplu hegemon olmasından sonra tartışma biraz azalmış ancak 2008 Küresel Finans Krizi ile yeniden canlanmıştır.

Abd Hegemonyası: 21. Yy'a Uzanan Bir Hegemonya Öyküsü

I. Dünya Savaşı sonrası güçlü ülkelerin durumuna bakıldığında zaman ABD hegemonyasının yolunun açıldığı görülecektir. İngiltere ve Fransa iflas etmişti. Savaş bütün kaynaklarını tüketmişti. Almanya ağır borç yükü altına girmişti. Rusya devrim sonrası iç savaş ile uğraşıyordu. Tek bir merkez ülke tüm krizlerden bağıştı; ABD. Böylece 20. yy'da ABD'nin hegemonya yolu açılmıştır.

1929'da dünya finansal bir kriz yaşadı. Borsa çöktü. Borsa %30 değer kaybetti ve eski seviyesine ancak 1950'de ulaştı. İşsizlik 1929'da %3 iken 1930 sonu %25'e ulaştı. 1931'de 900 civarı banka iflas etti. ABD New Deal projesi ile ekonomiye müdahale etti. Ekonomide düzelme ile ABD kapitalist dünyada merkez haline geldi. (Tozzo, 2018: 15).

II. Dünya Savaşı sonrası ABD dünyada süper güç haline geldi. Öbür süper güç ise SSCB'di. ABD küresel ekonomide Bretton Woods sistemini hayata geçirdi ve artık örgütlü kapitalizm dönemine geçildi. Sistem IMF aracılığı ile düzenlenecekti. ABD doları küresel düzlemde tek geçerli para haline geldi. 1947'de ABD dünyanın toplam altın rezervinin %70'ine sahipti (Tozzo, 2018: 23).

II. Dünya Savaşı sonunda ABD göreceli olarak iyi durumdaki tek ülke idi. Avrupa yıkım yaşamıştı. İngiltere iflas etmişti. Fransa 1940-1945 arası işgale uğramıştı. SSCB savaşta 30 milyon insanını kaybetmişti (Tozzo, 2018: 23). Savaş sonu kapitalist ülkeler ABD kredisine

ihtiyaç duyuyordu. Batı ülkeleri tüketici orijinli ekonomik modele geçmiştir. 1946-1971 arası sermaye-emek arasında göreceli uzlaşma sağlandı (Tozzo, 2018: 24).

1946 sonrası ortaya çıkan SSCB tehdidine karşı Batı Avrupa'nın kaynakları yetersizdi. Sadece ABD'nin Sovyet tehdidine karşı koyacak ekonomik ve askeri gücü vardı. Bunun için ABD askeri güç olarak NATO'yu kurdu. Sonunda ABD ve SSCB arasında Soğuk Savaş dönemi başladı. Dünya, serbest piyasa ekonomisi ve devletçi ekonomiler olarak ikiye ayrıldı. SSCB, Doğu Avrupa, 1947 sonrası Çin, bazı Orta Doğu ülkeleri ve 1949 sonrası Hindistan merkezi planlı ekonomik sistemi benimsedi.

Kore Savaşı Soğuk Savaş'ın ilk sıcak çatışmasıydı. Daha sonra önemli savaşlar Vietnam ve Afganistan Savaşlarıdır. Ancak tüm bu savaşlarda -Küba Krizi hariç- ABD ve SSCB hiç direkt olarak karşı karşıya gelmedi.

1970'lere kadar kapitalist ülkelerin benimsediği ve ABD'nin dayattığı Keynesyen Refah Devleti ile düzenlenmiş finansal hareketler, serbest ticaret, tüketim ve artan ücretler kapitalizmin büyümesini sağladı. 1945-1973 arası kapitalizmin altın çağıdır. Ancak 1960'larda Vietnam Savaşı ve ortaya çıkan dış rakipler ABD'nin hegemonyasına karşı bir meydan okumaydı ve 1970'lerde ekonomik kriz ile ABD hegemonyası gerileme aşamasına geçmiştir. ABD hegemonyasını sürdürebilmek için 1970'lerde son proje olarak neoliberal ekonomik düzeni uygulamaya koymuştur. Neoliberalizm yalnızca ekonomik değil aynı zamanda politik, sosyal, kültürel ve ideolojik bir projeydi.

ABD II. Dünya Savaşı sonu dünya uluslararası sisteminde egemen kapitalist devlet olmuştur. Dünya pazarı, uluslararası kuruluşlar ve diğer tüm alanlarda ABD açık şekilde üstün güç haline geldi. Bu üstünlük günümüze kadar gelmiştir. Özellikle ideolojik karşı güç olan SSCB'nin çöküşünden sonra ABD'nin egemenliği sarsılmayacak gibi görünüyordu. Ancak 2008 finans krizi yeni tartışma başlattı; ABD hâlen süper güç mü değil mi? ABD'nin hegemonyası ekonomik açıdan tartışma konusu olmuştur.

Politik olarak da ABD hegemonyası 2000'lerde tartışma konusu olmuştur. 11 Eylül 2001 ABD hegemonyası için önemli bir sınavdı. 11 Eylül çok büyük savunma refleksine yol açtı. Milyarlarca borç alınmış dolar anavatan savunması ve yabancı maceralar için harcandı. İnsan hakları ABD vatandaşları için bile sınırlandı. Bu olaylar bazı sonuçlar yarattı; birinci ABD hegemonyasının asimetrik tehdide karşı savunmasızlığı, ikincisi statüyü korumak için aşırı yüksek finansal yük ve üçüncüsü insancıl uygarlığın kaçınılmaz çöküşü (Bausch, 2004: 42).

2008 Finans Krizinden sonra ABD'nin hegemonyası ve küresel gücü konusunda iki farklı okul ortaya çıkmıştır. Birinci okul çöküşçüler. Temel iddiaları; yabancı rakipleri ve kapitalizmin çelişkileri sebebiyle ABD göreceli ve mutlak olarak çöküş içindedir. İkinci okul anti-çöküşçüler. Onların temel savları ise ABD'nin çöküşü abartılıdır. ABD politik olarak stabil, ekonomik olarak etkili ve askeri olarak ise hâlen egemen devlettir (Tozzo, 2018: 4).

ABD'nin hegemonyasını tek bir ülke değil bir blok olarak Batı egemenliği olarak düşünmek gereklidir. Batı politik olarak yapılanmış ve kompleks bir yapıdır. İdeolojik alt yapısı liberalizmdir. Liberalizm bir Batı projesidir ve evrenselleştirilmek istenmektedir (Puchala, 2005: 578).

Hegemonyanın Ekonomik Altyapısı: Neoliberalizm

Neoliberal kapitalizm ile yeni birikim modeli ortaya çıktı; finansallaşma veya finans öncü kapitalizm. Finansal kapitalizmde finans ve sanayi kapitalizmi finans altında kaynaşmıştır. Finansal pazarın liberalizasyonu ve dünyada sermaye akımı en önemli görünümüdür. Neoliberalizmin üç temel karakteristiği vardır; birincisi; finansal varlığın toplam değerinde büyük artış, ikincisi; kapitalist rantıye yararına fiktif finansal zenginliğin oluşumu ve üçüncüsü; finansal kurumların kâr oranında önemli artış (Bresser-Pereira, 2010: 505).

Neoliberalizm yalnız ekonomik bir yaklaşım değil aynı zamanda politik, sosyal ve kültürel bir projedir. ABD'nin küresel hegemonyası ile ayrılmaz bağları vardır. Ekonomik olarak; deregülasyon, piyasanın kutsanması, finansallaşma ve özel mülkiyet gibi temel saç ayakları vardır. Politik olarak; ekonomiden devletin çıkışı ve buna bağlı demokrasinin - gelişmekte olan ülkelerde bağımlı demokrasi- tek yönetim olarak benimsenmesi vardır. Sosyal olarak; bireycilik tek yaklaşım modelidir.

Neoliberalizmin düşünsel temelleri 1930'larda atılırken uygulanması 1970'lere rastlamaktadır. Neoliberalizm 1980'lerde kapitalist dünyada tek ekonomik model haline gelmiştir. 1980'lerde gelişen teknoloji ile birlikte finans hareketleri tüm ülke sınırlarını aşmıştır. Piyasa yönelimli ekonomik model tüm kapitalist ülkelere uluslararası ekonomik kuruluşlar tarafından dayatılmıştır. Ardından SSCB'nin çöküşü ve Çin'in liberalizasyonu ile neoliberalizm tüm dünyada tek ekonomik model haline gelmiştir.

Neoliberalizm küreselleşme sürecinin birikim modeli olmuştur. Küreselleşme 1960'larda başlayan bir süreçti. Bu süreç neoliberalizm küreselleşmeye neden olmuştur anlamına gelmemektedir ancak küreselleşmeyi hızlandırmıştır. Böylece hızlı küreselleşme ile neoliberalizm madalyonun iki yüzü gibidir. Küreselleşmeye, finansal piyasalara egemen olan devlet, hegemonyaya da sahiptir. Bu ülke de 20.yy'da Amerika Birleşik Devletleri'dir.

Neoliberal sistem dünya üzerinde 1970'lerde ilk kez Şili'de uygulanmıştır. Şili'de uygulanan neoliberal modelin özellikleri; yabancı sermayeye ülkenin ekonomisinin açılması, ihracata dayalı ekonomi, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, sosyal harcamalar ve işçi haklarının kısıtlanması, zenginlik ve sermaye kazançları üzerindeki vergilerin kaldırılması, işçi hareketi üzerinde baskılardır (Colas, 2005: 76).

Şili'de uygulandıktan sonra 1979'da İngiltere'de Margaret Thatcher'in iktidarı ve 1980'de Ronald Reagan'ın Başkanlığı ile neoliberalizm merkez ülkelerde de uygulamaya sokulmuş ve daha sonra tüm dünyaya yayılmıştır. 1980'lerde benimsenen Washington Uzlaşması ile kapitalist dünyada egemen ekonomik model haline gelmiştir. Washington Uzlaşması neoliberal

düzenin politik üstyapısını sağlamıştır. Serbest finansal hareketler, açık pazarlar, özelleştirme, devletin ekonomide rolü hepsi neoliberalizmin ajandasındadır. SSCB'nin çöküşü ve Çin'in liberalizasyonu ile neoliberalizm tüm dünya için vazgeçilmez bir ekonomik modeldir.

Neoliberal küreselleşme ABD hegemonyası üzerine kurulmuştur. ABD hegemonyası ABD'nin teritoryal gücüne bağımlıdır. Öyleyse neoliberalizm ABD'nin her bölgede finansal, ekonomik, politik ve askeri üstünlüğü ile sınırlıdır. Neoliberalizm hem finansallaşma hem de sanayide değişimle belirlenmektedir ve sanayide yeni merkez Doğu Asya'ya kaymıştır. Böylece ABD'nin hegemonyası yükselen Asya ve özellikle Çin tarafından tehdit altındadır (Overbeek ve Apeldoorn, 2012: 14).

Çin'in yükselişi ile neoliberal düzen ve ABD hegemonyası sona doğru gelmektedir. Çin, neoliberalizmin aksine devletçi kapitalist düzendir ve devlet sınırlanmak yerine aksine genişlemektedir. Bu durum neoliberalizmin sonunu getirebilecektir. Yine Çin'in dünya üretiminde birinci olması ile birlikte ABD hegemonyası çökmektedir. Çünkü ekonomik güç aynı zamanda dünya hegemonyasını da getirmektedir.

Neoliberalizmin Krizi Ve Hegemonyanın Çözülüşü

2008'de ABD merkezli bir kriz tüm dünyayı etkilemiştir. Bazıları buna sadece ekonomik kriz olarak bakarken aslında bu kapitalizmin son birikim modeli olan neoliberalizmin bir kriziydi. Doğal olarak neoliberalizm sadece ekonomik değil politik, sosyal ve kültürel bir proje olduğuna göre bu kriz sadece ekonomik değil aynı zamanda politik, sosyal ve kültürel bir krizdir.

Neoliberalizm ABD hegemonyasının ekonomik altyapısı olduğuna göre neoliberalizmin krizi eşzamanlı ABD hegemonyasının da bir krizidir. Kriz, ABD hegemonyasının çöküşü anlamına gelmektedir. ABD hegemonyasının ekonomik altyapısı neoliberal düzen 2008 krizi sonrası çöküş aşamasına geçmiştir. Artık yerkürede neoliberal varsayım olan sınırlı devlet değil Çin, Rusya merkezli devlet kapitalizmi egemen hâle gelmektedir. Neoliberalizmin çöküşü aynı zamanda ABD hegemonyasının çöküşü anlamına gelmektedir.

Neoliberal çağ 1973 petrol krizi ile başlamıştır. Neoliberalizm krizlere karşı oldukça dayanaksız bir birikim modelidir. Neoliberalizm öncesi ile sonrası finansal krizleri karşılaştıracak olursak; 1945-1971 dönemi -Keynesyen refah devleti dönemi- dünya sadece 38 finansal kriz geçirmiştir. 1973-1997 arası -Neoliberal dönem- dünya 139 finansal kriz geçirmiştir. Bir başka istatistik ise 1947-1975 arası sadece 1 bankacılık krizi gerçekleşmişken 1976-2008 arası 31 bankacılık krizi yaşanmıştır (Bresser-Pereira, 2010: 509).

Neoliberalizm dönemi finansal deregülasyon sonucu piyasalar türev pazara girmiştir. Türev piyasalar aşırı risk yüklü piyasalardır. Türev piyasaların miktarı konusunda bilgi verilecek olursa; 2008'de -kriz yılı- future piyasa 83 trilyon dolar, 594 trilyon dolar karşı değişim piyasası ve 57 trilyon dolar kredi piyasasıdır (Tozzo, 2008: 96). Bu miktarlar küresel piyasa için oldukça yüksek ve riskli miktarlardır.

ABD Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünyada küresel imparatorluk haline gelmiş ancak birikim modeli olan neoliberalizmin krizi ile -2008 de küresel kriz ile gerçekleşti- ABD imparatorluk hegemonyası çöküş aşamasına girmiştir. 1990'larda neoliberal emperyalizm modelini benimseyen ABD 2000'ler ile neoconservative emperyalizm modeline geçmiş ancak 2008 krizi ABD hegemonyasının döndürülemez çöküş sürecini hızlandırmıştır (Overbeek ve Apeldoorn, 2012: 208).

1865 Amerika İç Savaşı sonu ABD politikasını teritoryal imparatorluktan teritoryal olmayan imparatorluğa çevirmiştir. Temel politikası; tüm dünyayı ABD sermayesine karşı açık kapı politikasıdır. 1870 ile 1913 arası ABD dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmiştir. 1945 II. Dünya Savaşı sonrası ABD kapitalist dünyanın hegemonu haline gelmiştir. Bu dönemden itibaren de sermayesine tüm dünyada açık kapı politikasını sürdürmüştür. Bunun için diplomasi yanında askeri gücünü de kullanmıştır. 1973 petrol krizi ile birlikte birikim modeli olan Fordist rejim krize girince neoliberal modeli benimsemiştir. SSCB'nin çöküşü sonrası ABD rakipsiz hale gelmiştir ancak eş zamanlı ABD hegemonyası ve onun ekonomik altyapısı da gerilemeye başlamıştır. (Overbeek ve Apeldoorn, 2012: 211).

Bugün gelecek hegemon Çin ile bugünkü hegemon ABD arasında çelişkili bir ilişki söz konusudur. Çin, ABD'nin hem tüketim ve askeri harcamalarını finanse etmekte ancak hem de küresel rakibidir. Finansal piyasalar açısından iki ülke birbirine yaklaşıırken politik olarak iki ülke çekişme içindedir.

ABD 2008 krizi sonrası bazı küçük düzenlemeler yapsa da neoliberal ekonomik düzeni kaldırmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Bunun başlıca sebebi neoliberal ekonomik düzenin alternatifinin hazır olmamasıdır. Esas sebep ise yönetici sınıflar hiyerarşisinde finansal sektörden yararlanan sınıfların pozisyon kaybetmemesi ve aşağıdan ise küçük çaplı protestolar dışında ciddi bir tehdidin gelmemesidir. Uluslararasıda ise henüz hegemon olabilecek - gelecekte Çin- bir gücün ortaya çıkmaması ve kendi modelini dayatmamasıdır.

Bugün hâlen neoliberal ekonomik düzene alternatif politikalar ortaya çıkmamıştır ki bu durum ABD hegemonyasının çöküş dinamiğini sağlayacaktır. Neoliberalizmin temel varsayımları; açık piyasalar, ticaret, mülkiyet hakları, serbest değişim varlığını krize rağmen sürdürmektedir ve bu politikalar sonucu sömürü yoğunlaşmıştır. Keynesyen refah devleti dönemi sağlanan emek-sermaye geçici uzlaşması çökmüş ve yoksullaşma artmıştır. Bu durum ABD'nin hegemonyasını içte ve dışta çökartecek gelişmelerdir.

ABD 2008 krizi sonrası uluslararası düzeni şekillendirme rolü de zayıflamıştır. Kriz sonrası Londra ve Pittsburg'da yapılan G-20 toplantılarında ABD yeni finansal düzenlemeler getirmek istemiş İngiltere ve Avrupa desteklemiş ancak Japonya, Çin ve Kanada'nın itirazları sonucu düzenleme kararı alınamamıştır (Tozzo, 2018: 102). Bu ABD'nin tek başına artık uluslararası düzeni şekillendiremediğinin göstergesidir.

Tarihsel gelişmede kişilerin veya özneliğin rolleri sınırlıdır ve asıl olan nesnel koşullardır. Bu koşullar ardından iktidara gelen Donald Trump uluslararası ilişkiler, ekonomi, müttefikler hakkında radikal görüşler belirtse de koşullar gidişi -çöküşü- engelleyememektedir. Trump ABD'nin artık uluslararası düzende küresel hegemon olarak hareket etmeyi politik olarak istemediğini belirtmiştir (Tozzo, 2018: 119). Ancak koşullar çöküş dinamiklerini açığa çıkarmaktadır.

21. yy için yapılabilecek bir tespit de; dünya ekonomik hegemonyası Kuzeyden Güneye doğru geçmektedir. Tek başına BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ülkeleri küresel üretimin %18'ini üretmekte ve 2001'den beri küresel büyümede %30'luk paya sahiptir (Pieterse, 2012: 371). Bu tablo yeni hegemon adaylarını da ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç

ABD hegemonyası 20. yy'da başlayan ve 21. yy'a uzanan bir hikayedir. Küresel koşulların sonucunda II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin hegemonyası başlamış 21. yy'a bu hegemonyayı taşıyabilmiştir. Hegemonyasının ilk dönemi ekonomik olarak örgütlü kapitalizmi benimsemiş ikinci dönemi ise liberal kapitalizmi kabul etmiş ve tüm dünyaya dayatmıştır. Doların küresel rezerv para olması da hegemonyasının açık göstergesidir.

Hegemonya iç ve dış etkilerin diyalektiği bağlamında kurulmaktadır. ABD hegemonyası da içte çeşitli burjuvazi sektörleri arasında geçici hiyerarşi bağlamında kurulmuş ve dışta ise 20. yy'da küresel rakip olarak SSCB'ye karşı Batı bloğu içinde ve diğer kapitalist devletler üzerinde hâkimiyet sağlamıştır. Dolayısıyla hegemonyanın kuruluş dinamikleri diyalektik olarak aynı zamanda çöküş dinamiklerini de taşımaktadır. Sovyet tehdidi ortadan kalktıktan sonra kapitalizm tüm dünyada egemen üretim tarzı olduktan sonra ABD'nin tek kutuplu hegemonyasına karşı itirazlar yükselmeye başlamıştır. Ayrıca ekonomik olarak ABD'nin borcunu diğer ülkelerin finanse etmesi de bu itirazları arttırmıştır.

ABD hegemonyası 1970'ler ile krize girmiştir. Ancak hemen ardından dünyaya dayatılan neoliberal düzen, SSCB'nin çöküşü ve Çin'in liberalizasyonu ile ABD hegemonyasının çöküşü geciktirilmiştir. 2008 finansal krizi ile ise hegemonyanın çöküşünün dönülemez bir yola girdiğini göstermiştir. Hegemonyanın kuruluşu iç ve dış dinamiklerin bir birleşimi olduğuna göre çöküş de iç ve dış dinamiklerin bir sonucu olmaktadır. ABD'nin borçlu yapısı ve dış rakiplerin ortaya çıkışı sonucu hegemonya çöküş aşamasına girmiştir.

ABD hegemon olarak yerkürede olağanüstü büyük bir ekonomi yine en büyük askeri güçtür. Ancak bu büyük askeri güç yenilmez değildir. 1970'lerde Vietnam Savaşı'nı kaybetmesi bu büyük gücün aslında zayıf bir güç olduğunun göstergesidir. Yine günümüzde Suriye örneğinde tek başına koşulları belirleyemediği açıkça ortadadır. Dolayısıyla ABD de hegemonyasının sınırlarına gelmiştir.

Hegemon olmak için en önemli şart ekonomide dünya gücü olmaktır. ABD I. ve II. Dünya Savaşları sırasında ekonomik olarak fazla yara almayan bir gücü ve bu durumda hegemon

olmasının yolunu açmıştır. Hegemonyasını ekonomik olarak ikiye bölecek olursak; ilk dönem 1945-1973 arası Keynesyen refah devleti veya örgütlü kapitalizm dönemi ve ikinci dönem 1973 sonrası neoliberal düzen veya liberal ekonomi dönemidir. Keynesyen refah devleti dönemi New Deal antlaşmasını yürürlüğe sokmuş, finans hareketlerini düzenlemiş ve görece emek-sermaye arası uzlaşma sağlamıştır. Ancak 1973 sonrası neoliberal dönem ile finans hareketleri üzerinde düzenlemeyi kaldırmış ve emek-sermaye arası görece uzlaşma bozulmuştur. Böylece sömürü ve emperyalizm gelişmiştir. Bu durum çöküşün de koşullarını içerisinde barındırmaktadır.

ABD hegemonyası ve onun temel etki alanı Batı'nın temel ideolojik formasyonu liberalizmdir. Dolayısıyla neoliberalizm bu ideolojik yaklaşımının pratik olarak gerçekleşmesini sağlamıştır. Ancak bu düzen kriz barındıran bir düzendir ve daha çok sermayeye sahip olan daha az sermayeye sahip olanları yoğun şekilde sömürmektedir. Sonunda 2008 krizi ile bu düzen de yara almıştır. ABD'nin tek taraflı yeni ekonomik düzen uygulamaya çalışması ise dış rakipleri tarafından itiraz ile karşılaşmış ve uygulanamamıştır. Sonuç 2000'ler ile birlikte ABD hegemonyası çöküş aşamasına geçmiştir ve doğal olarak yeni hegemonyaya talip olan aday ülkeler vardır. Asya'nın bu yeni dönemde ismi daha fazla duyulmaktadır.

Hegemonya döngüseldir ve eski hegemon çökerken yeni hegemon hegemonyayı ele geçirir. Kapitalist dünya ekonomisi ortaya çıktığından beri sırasıyla İspanya, Hollanda, Fransa ve Britanya dünya hegemonyasını ele geçirmişti. 20. yy'da ise hegemonya ABD'ye geçmişti. 21. yy ise ABD hegemonyasının çöküş yüzyılı ve yeni hegemonyanın ortaya çıkış yüzyılıdır. Dolayısıyla 21. yy geçiş yüzyılıdır. Geçiş sancısız olmaz ve tüm dünyayı bir kaos dönemi beklemektedir. Yeni hegemon adayı ise Çin'dir. Dünya ekonomik üretimde birinci olan ülke doğal olarak dünya hegemonyasına da talip olacaktır. Ancak bu deneyimi benzersiz yapan ise kapitalizmin ortaya çıkışından itibaren -15. yy-16. yy- hegemonya daime Batı dünyasında el değiştirirken insanlık tarihinde ilk defa Doğu dünyasına geçmektedir. Öyleyse bu deneyim benzersizdir ve sonuçlarını hep birlikte izleyeceğiz.

KAYNAKÇA

- Agnew, J. (2005). *Hegemony The New Shape of Global Power*, Temple University Press, Philadelphia
- Bausch, K. (2004). "Hegemony in Two Paradigms", *World Futures: The Journal of General Evolution*, 60:1-2, sf. 39-51
- Bresser-Pereira, L. C. (2010). "The Global Financial Crisis and a New Capitalism?", *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 32 No. 4, sf. 499-534
- Chase-Dunn, Christopher, Taylor, Peter, Arrighi, Giovanni, Cox, Robert, Overbeek, Henk, Gills, Barry, Frank, Andre Gunder, Modelski, George ve Wilkinson, David. (1994). "Hegemony and Social Change", *Mershon International Studies Review*, Vol.38 No.2, sf. 361-376
- Colas, A. (2005). "Neoliberalism, Globalisation and International Relations", *Neoliberalism A Critical Reader*, ed. by Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Pluto Press, London
- Martins, Carlos Eduardo ve Thompson, Timothy. (2007). "The Impasses of U.S. Hegemony: Perspectives for the Twenty-First Century", *Latin American Perspectives*, vol. 34 No.1, sf. 16-28
- Overbeek, Henk ve Apeldoorn, Bastiaan Van. (2012). *Neoliberalism in Crisis*, Palgrave Macmillan, London
- Pieterse, Jan Nederveen. (2012). "Twenty-First Century Globalization: A New Development Era", *Forum for Development Studies*, 39:3, sf. 367-385
- Puchala, Donald J. (2005). "World Hegemony and the United Nations", *International Studies Review*, Vol. 7 No. 4, sf. 571-584
- Robinson, William I. (2005). "Gramsci and Globalisation: From Nation-State to Transnational Hegemony", *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 8:4, sf. 559-574
- Tozzo, Brandon. (2018). *American Hegemony after the Great Recession A Transformation in World Order*, Palgrave Macmillan, London

ARAP BAHARI’NIN NEOLİBERALİZMİN KRİZİ ÜZERİNDEN BİR OKUMASI

Arş. Gör. Dr. Ertuğrul CEVHERİ
Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ecevheri@adanabtu.edu.tr

Özet

30 yılı aşkın bir süredir Arap dünyasında özellikle de Güney Akdeniz’de uygulanan neoliberal ekonomik reform politikaları, etkili sayılabilecek büyüme rakamlarına ulaşılmasına rağmen kayda değer bir demokratikleşme sağlamamıştır. Bunun en önemli sebebi demokratikleşme ve orta sınıflar arasında var olduğu öne sürülen pozitif ilişkidir. Arap dünyasındaki alt ve orta sınıflar, fakat özellikle de orta sınıflar neoliberal ekonomik reformlardan, özellikle de söz konusu bu reformların ahbap-çavuş kapitalist uygulamalarından önemli zarar görmüşlerdir. Dahası, demokratik kanalların veya kurum ve uygulamaların Arap dünyasında mevcut olmaması, adı geçen reformlardan olumsuz etkilenen kişi veya grupların memnuniyetsizliklerini barışçıl yollardan dile getirme olasılığını ortadan kaldırmıştır. Otoriter ve aynı zamanda yozlaşmış yönetimlere karşı ayaklanmak, Arap dünyasındaki hoşnutsuz orta sınıfların önündeki tek seçenek olarak kalmıştır. İşte neoliberalizmin krizi de tam olarak budur: ne demokrasi ne de istikrarın elde edilebilmesi. Özellikle istikrar, Arap dünyası siyaseti ve demokratikleşmesiyle yakından ilgili olan Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri gibi dış aktörlerin özel olarak yakından ilgilendiği veya arzuladığı bir kavramdır.

Anahtar Kelimeler: Arap dünyası; neoliberalizm; demokratikleşme; orta sınıflar

AN ANALYSIS OF THE ARAB SPRING THROUGH THE CRISIS OF NEOLIBERALISM

Abstract

Neoliberal economic reforms that have been implemented in the Arab world and particularly in the South Mediterranean for more than three decades have not led to substantive democratization in the target countries despite achieving relatively remarkable growth rates. The main reason for this is the supposed positive relationship between middle classes and democratization. Lower classes and particularly middle classes in the Arab world have suffered greatly from neoliberal economic reforms especially in their crony capitalist manifestation. Moreover, the lack of substantive democratization or democratic institutions and practices in the Arab world mean that the groups or individuals that have been affected negatively by the said reforms cannot channel their grievances through peaceful ways. Uprising against not just authoritarian but also corrupt rule was the only option available to disgruntled

middle classes in the Arab world. Hence, this is the crisis of neoliberalism, neither achieving democracy nor stability, the latter specifically sought in the Arab world by actors such as the European Union and the United States who are heavily involved in the politics and democratization of the Arab world.

Keywords: Arab World; neoliberalism; democratization; middle classe

Giriş

Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da veya başka bir şekilde ifade edecek olursak Arap dünyasında neoliberal ekonomik politikaların uygulanmasının başlangıcını 70’li yıllara kadar götürebilecek olsak da¹ özellikle 2000’li yıllar itibarıyla söz konusu politikaların bölgede uygulanması yoğunluk kazanmıştır. Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletler (ABD) başta olmak üzere uluslararası aktörlerin uyguladığı ‘demokrasi teşviki’ politikalarının söz konusu bu yoğunlukta önemli bir payı vardır. Özellikle AB’nin Güney Akdeniz bölgesine yönelik uyguladığı ‘demokrasi teşviki’ politikalarının temelinde bölge ülkelerinin ekonomilerinin neoliberal bir mantık çerçevesinde dönüştürülmesi vardır (Cevheri, 2018). Vicky Reynaert (2015), 2002-2013 yılları arasında, demokrasi teşviki politikaları kapsamında AB tarafından yapılan maddi yardımın önemli bir kısmının – örneğin Tunus için tüm projelerin %62,1’i veya Mısır için tüm projelerin %40,6’sı – hedef ülkelerin ekonomilerinin liberalleştirilmesi için ayrıldığını belirtir (s. 151). Demokrasi en temelinde, ekonomik alandan bağımsız, “bireylerin rekabetçi bir mücadele üzerinden insanların oylarını almaları sayesinde politik kararlar verme gücünü elde etmelerini sağlayan kurumsal düzenlemelerdir” (Schumpeter, 2010, s. 241) ancak bazı yazarlar demokrasinin teşvik edilmesi için yapılması gerekenin hedef ülkelerin ekonomilerinin liberalleştirilmesi veya pazar ekonomisinin desteklenmesi olduğunu açık bir şekilde belirtirler örneğin Huntington (1984, s. 218).

30 yılı aşkın bir süredir Arap dünyasında özellikle de Güney Akdeniz ülkelerinde uygulanan neoliberal ekonomi politikalarının bölge ülkelerinde kayda değer bir demokratikleşmeye yol açmadığı açıktır. Aksine, Mısır örneğinden de anlaşılabileceği gibi 2000’li yıllarda söz konusu ülkelerin demokratik niteliklerinde önemli gerilemeler yaşanmıştır. En yaygın demokrasi endekslerinden biri olan Freedom House’un (2018) da belirttiği gibi¹ günümüz itibarıyla yalnızca iki adet bölge ülkesini – İsrail ve Tunus – demokratik olarak nitelendirmemiz mümkündür. Üstelik Tunus, Arap Baharı sonrası Zeynel Abidin Bin Ali’nin 22 yıllık otoriter yönetiminin son bulması sonucu demokratik bir yönetim biçimine kavuşmuştur, yani Tunus’ta demokratik bir geleneğin mevcut olduğunu söylememiz mümkün değildir.

Bu çalışmada uzun bir süredir Arap dünyasında uygulanmakta olan neoliberal ekonomi politikalarının kayda değer bir demokratikleşme sağlaması bir yana söz konusu politikaların demokratikleşme sürecinin aleyhinde olduğunun kanıtlanması hedeflenmektedir. Bu iddiaya yönelik en önemli kanıt olarak neoliberal ekonomi politikalarının Arap dünyası ülkelerinde mevcut orta sınıfları ortadan kaldırmaya da önemli ölçüde sekteye uğratması gösterilecektir. Orta sınıfların demokratikleşmenin lokomotifini olduğunu göz önüne aldığımızda (Cevheri, 2018 s. 228) neoliberal politikaların demokratikleşme aleyhindeki etkisi daha da belirgin hale gelecektir. Söz konusu politikaların orta sınıfı – ve hatta alt sınıfları – elitlerin lehine olacak bir

şekilde erozyona uğratmasının ya da başka bir şekilde ifade edecek olursak gelir eşitsizliğinin önemli ölçüde artmasının yalnızca demokratikleşme açısından değil, genel olarak Arap dünyası ülkelerinin toplumları açısından önemli sonuçları vardır. Kararlı bir şekilde takip edilen iddialı neoliberal ekonomik reformların aynı şekilde iddialı politik reformlarla desteklenmemesinin sonucu olarak ekonomik reformlardan olumsuz etkilenen insanların memnuniyetsizliklerini aktarabilecekleri demokratik kanalların mevcut olmaması toplumların adeta bir patlama noktasına ulaşmalarına yol açmıştır. Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin kendini yakması sonucu patlama noktasındaki toplumların harekete geçmesi için gerekli olan kıvılcım ortaya çıkmış ve 'Arap Baharı' olarak adlandırılan olaylar silsilesi ortaya çıkmıştır. Neoliberal ekonomi politikalarının bu uzun vadeli istikrarsızlaştırıcı etkisini neoliberalizmin krizi olarak adlandırmamız doğru bir yaklaşım olacaktır.

Orta Sınıflar ve Demokratikleşme

Günümüze değin olan süreçte pek çok yazar orta sınıfların demokratikleştirici rolüne vurgu yapmıştır, Aristoteles'e (1962) kadar geri gidebilmemiz söz konusudur (s. 171-173). Ünlü Amerikalı sosyolog Barrington Moore Jr. (1966) orta sınıfların demokratikleşmedeki hayati rolüne dikkat çekebilmek adına şu akılda kalıcı önermeyi kullanmıştır: "Burjuva yoksa demokrasi de yoktur" (s. 418). Daron Acemoğlu ve James A. Robinson (2006), *Economic Origins of Dictatorship and Democracy* adlı çalışmalarında demokratikleşme ve orta sınıflar arasındaki ilişkiyi detaylandırma yoluna gitmişlerdir. Acemoğlu ve Robinson'a göre elitler ve halk kitlesi – veya çalışmada kullanılan terminolojiyle zenginler ve fakirler – arasında bir "tampon bölge" olarak tanımlanan orta sınıfların gelişkin olmadığı toplumlarda yani gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu toplumlarda demokratikleşmenin gerçekleşebilmesi pek olanaklı değildir çünkü söz konusu bu toplumlarda uygulamaya geçen demokratik bir sistemde zenginlerin aleyhine olacak kararlar çıkması olasıdır, dolayısıyla bunu öngören zenginler veya elitler demokratikleşmenin gerçekleşmesini engelleyebilmek adına güç kullanmaya hazırdırlar (s. 257). Aksine gelirin daha dengeli dağıldığı toplumlarda yani orta sınıfların gelişkin olduğu toplumlarda ise elitlerin ortaya koyduğu politikalar daha çok destek bulacağından dolayı demokrasi elitler açısından daha tercih edilebilir bir hale gelmektedir (ibid. s. 39). Acemoğlu ve Robinson (2000), demokrasinin bir kez ortaya çıktıktan sonra neden genişleyeceğini yani oy kullanma hakkının yalnızca orta sınıflarla sınırlı kalmayıp halk kitlelerine de ulaşacağını başka bir çalışmada açıklamışlardır. Yapılan açıklamaya göre orta sınıflar, oy kullanma hakkını alt sınıflara göre genişletirler çünkü orta sınıflar, yönetme gücüne yalnızca geçici olarak sahip olduklarının farkındadırlar ve dolayısıyla alt sınıfları da yönetime dahil ederek güç dengesini kendi lehlerine çevirmeyi hedeflemektedirler (s. 1190).¹

Orta sınıflar ve demokratikleşme arasındaki pozitif ilişkiyi genel olarak modernleşme teorisiyle bağdaştırmamız mümkündür. Amerikalı siyaset bilimci Seymour Martin Lipset'le (1959) özdeşleştirebileceğimiz modernleşme teorisine göre – Lipset'ten alıntılacak olursak – "bir ulus daha iyi yaptığı müddetçe aynı ulusun demokrasiyi sürdürme şansı artacaktır" (s. 75). Burada daha iyi yapmaktan kasıt "servet, sanayileşme, kentleşme ve eğitim" gibi belirticilerle tanımlanabilecek ekonomik kalkınmada gösterilen başarıdır (ibid.). Yani ekonomik kalkınma sonucu modernleşen bir toplumda bir orta sınıf ortaya çıkacak ve bu orta sınıf

demokratikleşmenin hamiliğini üstlenecektir. Literatürden örnek vermek gerekirse, Samuel Huntington (1993) üçüncü dalga demokratikleşmeyi meydana getiren 5 farklı unsurdan bahseder ve bu 5 unsurdan bir tanesi daha önce eşi benzeri görülmemiş global çapta ekonomik kalkınma ve söz konusu ekonomik kalkınmanın sonucu olarak kentli orta sınıfın genişlemesidir (s. 45).

Çin’de orta sınıflar ve demokratikleşme üzerine çalışan yazarlardan biri olan Jie Chen’e (2013) göre orta sınıflar ve demokratikleşmenin modernleşme teorisiyle yakından ilişkili olan açıklamaları genel olarak “dizisel” (*unilinear*) yaklaşım olarak adlandırılabilir. Bu türden bir yaklaşımda dizisel bir nedensellik söz konusudur: Sosyoekonomik modernleşme orta sınıfın yükselmesine yol açar ve söz konusu sınıf demokratikleşmenin hamiliğini üstlenir (s. 4). Yine Chen’den aktaracak olursak dizisel yaklaşımın karşısında farklı bir yaklaşımın olduğunu söyleyebiliriz. “Bağlı” (*contingent*) yaklaşım olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre orta sınıflar ve demokratikleşme arasında dizisel bir nedensellik yerine “dinamik” bir ilişki söz konusudur. Bu yaklaşıma göre orta sınıflar ve demokratikleşme arasında kaçınılmaz bir ilişki olduğunu iddia etmemiz mümkün değildir aksine orta sınıfların demokratikleşmeye olan yönelimleri bazı sosyoekonomik ve sosyopolitik koşullara bağlıdır (ibid. s. 5).

Genel olarak özetlemek gerekirse, dizisel yaklaşımın savunucuları orta sınıflar ve demokratikleşme arasında kaçınılmaz bir nedensellik ilişkisi olduğunu savunurlarken bağlı yaklaşımın taraftarları olan yazarlar söz konusu nedensellik ilişkisine şüpheyile yaklaşırlar hatta bazı durumlarda bu ilişkinin doğrudan karşısında olurlar. Bu yazarlardan belki de en önemlileri olarak Dietrich Rueschemeyer, Evelyne Huber Stephens ve John D. Stephens (1992) üçlüsünü göstermemiz mümkündür. Moore’un veya Moorecu modelin aksine bu üçlü yalnızca elitlerin değil burjuva sınıfının da oy kullanma hakkının işçi sınıfına yönelik genişletilmesine karşı çıktıklarını belirtir. Ancak alt sınıflara mensup diğer grupların aksine kentli işçi sınıfı demokratik hakların genişletilmesinin en sıkı taraftarıdır çünkü söz konusu grup demokratik bir yönetim altında kendi haklarını organize bir şekilde savunabilme yetisine sahiptir (s. 6). Yalnızca Rueschemeyer, Stephens ve Stephens üçlüsü değil, başka yazarlar da orta sınıflar ve demokratikleşme arasındaki mekanik nedensellik ilişkisine karşı çıkarlar örneğin Mark R. Thompson (2004, s. 1085), Ergun Özbudun (2005, s. 100) veya Jie Chen ve Chunlong Lu (2011, s. 707) gibi yazarlar orta sınıfların her halükârda demokratikleşmeyi desteklemediklerine – yani başka bir deyişle bazı şartlar altında otoriter rejimleri desteklediklerine – yönelik kanıtlar bulmuşlardır.

Orta sınıflar her halükârda demokratikleşmeyi desteklemese bile – özellikle yukarıda sayılan örneklerden de anlaşılabilirceği gibi Asya bölgesinde – yukarıda verilen örneklerden de anlaşılabilirceği gibi orta sınıflar ve demokratikleşme bir bağıntı olduğu açıktır. Çalışmamızla da bağlantılı olarak bu bağıntının Arap dünyasında da mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Bölgeye yönelik çalışma yapan pek çok yazar ya bölgedeki demokrasi eksikliğinin sebeplerinden biri olarak orta sınıfların gelişkin olmamasını – veya yeteri kadar aktif olmamasını – göstermektedir ya da demokrasinin tesis edilmesi için yapılması gerekenlerden birinin orta sınıfların güçlendirilmesi/desteklenmesi olduğunu belirtmektedirler. Örneğin bölgeye yönelik çalışan

yazarlardan biri olan Eva Bellin'e (2004) göre Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da demokratik reformlar için yeteri kadar şevk olmamasının sebeplerinden biri İslamcı tehdit yüzünden orta sınıfın eğitilmiş ve seküler unsurlarının yeteri kadar mobilize olamamalarıdır (s. 150-151). Vickie Langohr'a (2003) göre Arap dünyasında Batılı aktörler tarafından demokratikleşmenin geri plana atılmasının sebebi ekonomik kalkınmanın bir orta sınıf yaratmasının beklenmesidir¹ çünkü ancak bu orta sınıf sayesinde liberal demokrasi geliştirilebilecektir (s. 276). Carolin Goerzig (2011) Gazze'de Hamas'a yönelik yaptırımların ve ablukanın orada kalmaya devam eden orta sınıf mensupları için "yıkıcı" etkileri olduğunu belirtir ve bu da gerçekleşmesi muhtemel bir demokratik değişimin temellerini ortadan kaldırmaktadır (s. 63).

Neoliberalizm ve Orta Sınıflar

Daha önce de bahsedildiği gibi, kökenleri 30 yıl öncesine kadar dayanan neoliberal reformların Arap dünyasında kayda değer bir demokratikleşme sağladığını iddia etmemiz mümkün değildir bu da neoliberal ekonomik reformlar sonucu gerçekleşecek sosyoekonomik kalkınmanın demokratikleşmeye yol açacağı yolundaki ana akım inancın, en azından Arap dünyası özelinde, doğru olmadığı anlamına gelmektedir. Bazı Arap dünyası ülkelerinde neoliberal ekonomik reformların bir sonucu olarak etkili sayılabilecek büyüme rakamlarına ulaşılmış olsa da söz konusu ekonomik politikaların hedef ülkelerin orta sınıfları veya genel olarak toplumları açısından önemli sonuçları olmuştur. Örneğin Mısır'da 2008 yılında %7 gibi etkili sayılabilecek bir büyüme oranı yakalanmışsa da yine aynı yıl içinde 1977 yılındaki meşhur ekmek isyanlarını anımsatır bir şekilde ekmek isyanları çıkmıştır (Daily News Egypt, 2008). Tıpkı 1977 isyanlarında olduğu gibi 2008 isyanlarının da temel sebebi neoliberal ekonomik politikaların bir sonucu olarak Mısır halkının temel gıda maddelerinden biri olan ekmekte sübvansiyonların kesilmesidir.

Arap dünyasında uygulanan neoliberal ekonomik politikaların temel problemi söz konusu politikaların getirilerinin – yüksek büyüme oranları gibi – toplumun tümüyle paylaşılmayıp öte yanda götürülerinin veya olumsuz noktalarının – örneğin sübvansiyonların kesilmesi veya özelleştirmeler sonucu işten çıkarmaların yaşanması – toplumun elitler hariç diğer kesimleri yani alt sınıflar ve özellikle de orta sınıflara yüklenmesidir. Bu durumun Arap dünyasındaki ülkelerin toplumlarının hayat standartları açısından önemli problemler ortaya çıkardığı doğrudur, ancak çalışmamızla da bağlantılı olarak dikkate almamız gereken bir diğer husus veya problem de orta sınıflar üzerinde olumsuz etkiler yaratan neoliberal ekonomik reformların demokratikleşme açısından yarattığı sıkıntıdır.

Neoliberal ekonomi politikalarının Arap dünyasındaki uygulamalarında demokratikleşme açısından en önemli problem bölge ülkelerinde hüküm süren "ahbap çavuş kapitalizmidir" (*crony capitalism*). İktidara mensup elitler ve iş dünyası arasındaki çarpık ilişkiler şeklinde kısaca tanımlayabileceğimiz ahabap çavuş kapitalizmi iktidara yakın iş adamlarına piyasa oranlarının altında uygun krediler ve bu kredilerin kullanılabileceği cazip özelleştirme fırsatları sunar. Başka bir şekilde ifade edecek olursak ahabap çavuş kapitalizmi iktidar elitleri ve iktidara yakın iş adamları arasında çıkar ortaklığına dayalı bir koalisyondur ve Raymond Hinnebusch'un da (2015) ifade ettiği gibi bu koalisyon demokratikleşmeye

karşıdır çünkü demokratikleşmenin getireceği şeffaflığın söz konusu koalisyonun çıkarlarına zarar vereceği açıktır (s. 241). Dahası, bu koalisyon açısından demokratikleşmeden sakınılmalıdır çünkü neoliberal ekonomik reformlardan olumsuz etkilenen kitlelerin demokratik bir rejim altında mobilize olma ve ahbap çavuş kapitalistlerin çıkarlarını tehdit etme potansiyeli vardır (Hinnebusch, 1993, s. 168).

Ahbap çavuş kapitalizmi tüm Arap dünyasında yaygın bir fenomen olduğundan dolayı bölgede uluslararası finans kuruluşları ve ABD ve AB gibi demokrasi teşviki aktörlerinin de teşvikleriyle uygulanan neoliberal ekonomi politikalarının alt sınıflar ve orta sınıflardan çok demokrasi karşıtı ahbap çavuş kapitalist koalisyonun çıkarlarına yönelik olacağı açıktır. Literatürden örnekler de bu durumu doğrular niteliktedir. Örneğin Steven Heydemann'ın (2007) aktardığına göre Suriye tarihinin ilk özel Telekom şirketi Syriatel'in işletme lisansı Suriye lideri Beşar Esad'ın kuzeni Rami Makhoul'a gitmiştir, bu şirketin ödediği vergilerin Suriye'nin gayrisafi yurtiçi hasılasının (GSYH) %1,7'sini karşılaması, mevcut olan rantın boyutlarını gözler önüne sermektedir (s. 14). Yine Heydemann'ın aktardığına göre, Mısır'da devlete ait olan Coca-Cola şişeleme fabrikası, Mübarek rejimine ve özellikle de dönemin başbakanı Atef Ebeid'e olan yakınlığıyla bilinen iş adamı Muhammed Nosseir'e devredilmiştir (ibid.). Yine Mısır örneği üzerinden gidecek olursak Mübarek ailesine, özellikle de Cemal Mübarek'e yakınlığıyla bilinen ve onunla birlikte Mısır'da neoliberal reformların bayraktarlığını yapan iş adamı Ahmed Ezz, 1995 yılında küçük bir çelik fabrikası açtıktan sonra siyasi bağlantılarını da kullanarak kısa sürede Mısır çelik sanayisinin %60'ına sahip olmuştur (Lesch, 2011, s. 41).

Neoliberal reformların da etkisiyle Arap dünyasında azınlıkta olan ahbap çavuş kapitalistler ve onların siyasetteki ortakları yani rejim elitleri servetlerine servet katarken alt sınıflar ve özellikle de orta sınıflar gitgide düşen yaşam standartlarıyla uğraşmak zorunda kalmışlardır (Nagarajan, 2013, s. 27). Neoliberal reformlar öncesi Arap dünyasında, örneğin Cemal Abdül Nasır döneminde Mısır'da, yaygın bir biçimde uygulanan devletçi/popülist politikalar terkedilmiş veya büyük ölçüde askıya alınmış ve bunun sonucu olarak da orta sınıflar gitgide daha fazla güç kaybına uğramıştır. Mısır'da orta sınıfların neden Tahrir Meydanı'na yürüdüğünü ekonomik veriler üzerinden – örneğin 2000-2006 yılları arasında kişi başına düşen gelirin %7 düşmesi veya Mısır halkının %47'sinin günde 2 Amerikan dolarından daha az kazanması gibi – açıklamaya çalışan Hazem Kandil (2012), Mısırlı orta sınıfın yapılan ayaklanma çağrısına katılmakta hiç tereddüt etmediğini belirtir çünkü üst tabaka tarafından kendi kaderine terk edilen söz konusu sınıf gitgide alt tabakaya doğru kaymaktaydı (Kandil, s. 211).¹ Yalnız Mısır açısından değil Suriye açısından da benzer bir durum söz konusudur (Heydarian, 2014, s. 71).

Neoliberal reform politikalarının yalnızca Arap toplumlarının – özellikle de orta sınıflar – yaşam kalitesi açısından değil, söz konusu toplumların demokratikleşmesi – veya demokratikleşememesi – açısından da önemli sonuçları olmuştur. Orta sınıfların gitgide güçsüzleşmesi, ekonomik liberalleşme sonucu devletten bağımsız kapitalist bir sınıfın ortaya çıkacağı ve söz konusu bu sınıfın demokratikleşmenin bayraktarlığını üstleneceği yolundaki

iddianın (Hinnebusch, 2006, s. 385) boşa çıkmasına yol açmıştır. Neoliberal ekonomik politikalar sonucu kapitalist bir sınıfın ortaya çıktığı doğrudur, ancak söz konusu bu sınıf devletten bağımsız olmak bir yana, rejim elitleriyle içli dışlıdır (Cevheri, 2018, s. 155) ve daha önceki kısımlardan da anlaşılabilceği gibi söz konusu bu sınıfın demokratikleşme gibi bir derdi yoktur.

Arap Dünyasında Demokrasi Teşviki ve Demokratikleşme

Bir toplumda orta sınıfların devre dışı kalması demek aynı zamanda demokratikleşme için gelen iç kaynaklı baskıların ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Bu durumda Arap dünyasındaki otoriter rejimlerin demokratikleşmeleri için geriye kalan tek baskı AB ve ABD gibi demokrasi teşviki aktörlerinin yapmış olduğu gönülsüz demokratikleşme baskıları olmuştur. Daha önceki kısımlarda söz konusu aktörlerin yürüttüğü demokrasi teşviki faaliyetlerinin temel mantığının hedef ülkelerin ekonomilerinin neoliberal bir mantık çerçevesinde dönüştürülmesi olduğundan bahsedilmişti. Ancak bu, siyasi alana yönelik hiçbir reform faaliyetinde bulunulmadığı anlamına gelmemelidir. Hedef ülkelere yönelik, tam olarak demokratikleşme olarak adlandıramasak da politik alanın sınırlı bir şekilde liberalleştirilmesine yönelik başta kadın ve çocuk hakları olmak üzere çeşitli alanlarda reform faaliyetleri yürütülmüştür, her ne kadar söz konusu reformlarda pazar ekonomisinin daha pürüzsüz işlemesine yönelik araçsal bir mantık güdülmüşse de (ibid., s. 233-234).

AB ve ABD'nin demokrasi teşviki faaliyetlerinde gönülsüz davranmasının en önemli sebebi, söz konusu aktörlerin bölgeye yönelik yaşadıkları demokratikleşme-istikrar ikilemidir. Bu ikilemden kasıt demokrasi teşviki aktörlerinin Arap dünyasında demokrasi ve istikrar arasında bir ödünleşim ilişkisi olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. “Bölgede yaşanacak bir demokratik kırılmadan veya daha spesifik bir biçimde ifade edecek olursak bölgede serbest ve adil seçimlerin düzenlenmesinden en çok fayda görececek kesimin bölgede faaliyet gösteren siyasal İslamcılar olacağı kesindir” (ibid., s. 9). Siyasal İslamcıların iş başına gelmesi sonucu otoriter rejimlerin yönetimi altında var olduğu iddia edilen istikrar ve bu istikrar çatısı altında çeşitli konularda sürdürülen – örneğin göçmenlik, terörle mücadele, enerji kaynakları, dış yatırımların güvenliği vs. – iş birliğinin sekteye uğrayacağı düşüncesi AB ve ABD'yi demokrasi teşvikinin kararlı bir şekilde uygulanması konusunda gönülsüzce davranmaya itmiştir ve bu da demokrasi teşviki retoriği ve uygulaması arasında önemli bir tutarsızlığın doğmasına yol açmıştır.

AB ve ABD tarafından gönülsüzce uygulanan demokrasi teşviki politikalarının¹ en önemli sonuçlarından biri bölgede gerçekleşen demokratikleşmenin oldukça sığ ve yüzeysel olmasıdır. Yüzeysel demokratikleşmeden ne kastedildiğini anlamamız için Mısır siyasetinde 2000'li yıllarda yaşanan gelişmeleri incelememiz önemlidir. 1981 yılında gerçekleşen Enver Sedat suikastından beri tek adaylı başkanlık seçimleriyle veya daha doğru bir biçimde ifade edecek olursak referandumlarıyla iktidarda kalan Hüsnü Mübarek, 2005 yılına gelindiğinde çok adaylı başkanlık seçimlerinin düzenlenmesinin önünü açmıştır. Mübarek'i veya Mübarek rejimini bu karara iten nedenlerden birisi özellikle Mısır'ın stratejik ortağı ABD'nin Mübarek rejimine yönelik – en azından retorik düzeyde – demokratikleşme baskısıydı.¹ 11 Eylül saldırıları sonrası George W. Bush yönetimi tarafından terörle mücadeleye yönelik araçsal bir

muameleye tabi tutulan demokrasi teşviki politikaları kapsamında demokratik olmayan ama dost olan Mısır veya Suudi Arabistan gibi ülkelere ‘demokratikleşmeleri’ yönünde baskı yapılmıştır. Irak gibi ne demokratik ne de dost olan bir ülkeye yönelik ise güç kullanılarak ‘demokrasi getirilmiştir’ veya daha doğru bir biçimde edecek olursak Irak’ın işgali ‘demokrasi getirmek’ retoriği altında pazarlanmıştır.

Kısmi ABD baskısının da etkisiyle düzenlenen çok adaylı başkanlık seçimleri Mısır’da gerçekleşen demokratikleşmenin ne kadar yüzeysel olduğunu apaçık gözler önüne sermiştir. Başkanlık seçimlerinde Mübarek’in karşısına aday olmak isteyenlerin önüne türlü bürokratik ve yasal engeller çıkarılmıştır. Tüm bu engellemelere rağmen aday olmayı başarabilmiş liberal Yarın Partisi’nin lideri Ayman Nur, başkan adaylığı için gerekli olan imzaların toplanması esnasında sahtecilik yaptığı suçlamasıyla tutuklanmıştır. 2 ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılan Nur, Mübarek karşısında seçimlerde yarıştıktan sonra tekrar tutuklanmış ve 2009 yılında sağlık koşulları nedeniyle salıverilene kadar hapiste kalmıştır. Hiçbir uluslararası seçim gözlem misyonunun yer almadığı seçimlerde Mübarek, geçmiş dönemdeki başkanlık referandumlarını hatırlatır bir nitelikte oyların %88’ini almıştır.

Yalnızca başkanlık seçimleri değil, aynı yıl gerçekleştirilen parlamento seçimleri de Mısır’da gerçekleşen demokratikleşmenin yüzeyselliğinin göstergesidir. Yine kısmi demokratikleşme baskılarının da etkisiyle, 2005 yılında gerçekleşen parlamento seçimleri kısmi bir şekilde daha serbest ve adil bir biçimde gerçekleştirilmiştir, her ne kadar söz konusu seçimleri tamamen serbest ve adil olarak nitelendirmemiz imkânsız olsa da. Kısmi serbestliğin de etkisiyle, seçimlerde bağımsız adaylar üzerinden faaliyet gösteren Müslüman Kardeşler önemli sayılabilecek bir başarı elde etmiş ve 88 milletvekilini parlamentoya sokmayı başarmışlardır. Ancak seçimlerin hemen sonrasında Müslüman Kardeşler’e yönelik sıkı bir baskılama faaliyeti başlamış ve örgütün 500’e yakın üyesi gözaltına alınmıştır. Dahası, Müslüman Kardeşler’in bu göreceli seçim başarısının bir daha tekrarlanmaması adına 2010 seçimleri oldukça sıkı tutulmuş ve seçimlerin zaten problemli olan inandırıcılığı tamamen riske atılarak Mısır tarihinin en şaibeli seçimlerinde iktidar partisi Ulusal Demokrasi Partisi (UDP) adına %97’lik bir oy oranı yakalanmıştır (Cevheri, 2018, s. 211).

Sonuç olarak belirtebiliriz ki, 2010 yılı itibarıyla Mısır’da demokratikleşme tamamen rafa kalkmıştır. Ne neoliberal ekonomik reformların sonucu olarak ne de bu reformlara eşlik eden demokrasi teşviki politikaları – ya da başka bir şekilde ifade edecek olursak oldukça sınırlı politik liberalizm politikaları – sonucunda Mısır’da kayda değer bir demokratikleşme gerçekleşmemiştir. Bu ulaştığımız sonucu tüm Arap dünyası için genellememiz mümkündür. Dahası, neoliberal ekonomik reformların kayda değer bir demokratikleşme olmadan gerçekleşmesi söz konusu reformlardan olumsuz etkilenen insanların memnuniyetsizliklerini demokratik kanallardan barışçıl bir şekilde ifade etme olasılığını ortadan kaldırmıştır. Yukarıdaki kısımlardan da anlaşılabilceği üzere, başta orta sınıflar olmak üzere Arap toplumlarının önemli bir kısmının neoliberal reformlardan önemli bir biçimde – olumsuz manada – etkilendiğini de göz önüne aldığımızda bu durum oldukça problemli bir hal almaktadır. İşte neoliberalizmin krizi de tam olarak budur.

Sonuç

Bu çalışmada, Arap dünyası ülkelerinin önemli bir kısmında, uzun süredir uygulanmakta olan neoliberal ekonomik reform politikalarının bölge ülkelerinin demokratikleşmesi ve toplumları üzerinde olan etkileri incelenmiştir. Artık neredeyse bir kanun halini alan, ekonomik açıdan geri kalmış demokratik olmayan toplumların bir ekonomik kalkınma ve modernizasyon sürecinden geçtikten sonra demokratikleşeceklerine yönelik inanç – en azından Arap dünyasında, özellikle de Güney Akdeniz’de – işlevsiz hale gelmiştir. Burada en büyük problem, ekonomik kalkınma için gerekli olarak görülen neoliberal ekonomik modeldir. Söz konusu modelin Arap dünyası ülkelerinde uygulanması sonucu etkili sayılabilecek büyüme rakamlarına rağmen ulaşılmamasına rağmen toplum dengeleri rejim elitleri lehine bozulmuş ve özellikle orta sınıflar önemli bir güç kaybına uğramışlardır. Bununla da bağlantılı olarak bölgede demokratikleşme oldukça problemlili bir hal almış ve Tunus hariç hiçbir bölge ülkesinde kayda değer bir demokratikleşme gerçekleşmemiştir. Tunus istisnası ise anlatılan modele göre yani orta sınıfların güç kazanması ve demokratikleşmenin kademeli bir şekilde gerçekleşmesi şeklinde olmamış, aksine güç kaybeden orta sınıfların yaşadıkları bu güç kaybına, neoliberal ekonomik reformların ahbap çavuş kapitalizmi şeklinde vuku bulan uygulamalarına ve bu uygulamalardan rahatsızlıklarını dile getirebilecekleri demokratik ve tarafsız kanalların – örneğin serbest ve adil seçimler veya tarafsız medya – olmamasına yönelik, artık patlama noktasında verdikleri organize tepki üzerinden gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Mark Lynch’in (2011) Arap Baharı’nı “neoliberalizmin doğrudan reddi” şeklinde sunması daha da önem kazanmaktadır.

Yukarıdaki bölümlerde ulaşılan sonuç neoliberal modelin farklı tüm bağlamlarda – örneğin Orta ve Doğu Avrupa – problemlili olduğu anlamına gelmese de söz konusu modelin, en azından Arap dünyası bağlamında, özellikle demokratikleşme açısından problemlili olduğudur. Bu bağlamda neoliberal modele alternatif modellerin en azından tartışmaya açılması hem akademik açıdan hem de demokrasi teşviki politikaları – ve doğal olarak demokrasi teşvikinin hedef aldığı ülkelerin demokratikleşmesi – açısından oldukça önemlidir. Georgetown Üniversitesi’nden Stephen J. King, alternatif modelleri tartışmaya açan akademisyenlerden biridir. King ekonomik gelişme ve demokratikleşme arasındaki ilişkiye, yani modernleşme teorisinin temel varsayımına karşı çıkmamakla beraber ekonomik gelişmeye giden modellerden biri olan neoliberal modeli eleştirme yoluna gitmektedir (Cevheri, 2018, s. 31). King’e (2003) göre neoliberal model, hedef ülkelerde demokratikleşmeyi sağlamak bir yana demokratikleşmenin aleyhinde etki yaratırken, Asya ülkelerinin tecrübelerinden ortaya çıkan başka bir ekonomik model olan “paylaşmacı büyüme” ise özellikle orta sınıflar bağlamında düşünülecek olursa demokratikleşmeye olumlu katkı yapma potansiyeline sahiptir (s. 12-14). Paylaşmacı büyüme modelinin Arap dünyası özelinde demokratikleşmeye ne derece katkı sağlayacağı başka bir çalışmanın konusu olsa da söyleyebiliriz ki söz konusu modelin en azından bir alternatif olarak ortaya konulması hem ekonomik gelişme ve demokratikleşmeye yönelik akademik tartışmalar için hem de demokrasi teşviki uygulamaları için önemlidir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2000). Why Did the West Extend the Franchise? Democracy, Inequality and Growth in Historical Perspective. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(4), 1167-1199. <https://doi.org/10.1162/003355300555042>
- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. New York City, NY: Cambridge University Press.
- Aristoteles (1962). *Politics*. Middlesex, Birleşik Krallık: Penguin Books.
- Bellin, E. (2004). The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective. *Comparative Politics*, 36(2), 139-157. [doi:10.2307/4150140](https://doi.org/10.2307/4150140)
- Cevheri, E. (2018). *Avrupa Birliği'nin Güney Akdeniz'deki Demokrasi Teşviki Politikaları: Mısır Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Chen, J. (2013). *A Middle Class Without Democracy: Economic Growth and the Prospects for Democratization in China*. New York City, NY: Oxford University Press.
- Chen, J., & Lu, C. (2011). Democratization and the Middle Class in China: The Middle Class's Attitude toward Democracy. *Political Research Quarterly*, 64(3), 705-719. <https://doi.org/10.1177/1065912909359162>
- Freedom House. (2018). Alındığı yer <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>
- Goerzig, C. (2011). Engagement of Moderation First? İçinde T. Behr (Der.) *Hard Choices: The EU's Options in a Changing Middle East* (s. 61-66). Alındığı yer <https://www.fiia.fi/en/publication/hard-choices>
- Heydarian, R. J. (2014). *How Capitalism Failed the Arab World: The Economic Roots and Precarious Future of the Middle East Uprisings*. Londra, Birleşik Krallık ve New York City, NY: Zed Books.
- Heydemann, S. (2007). Upgrading Authoritarianism in the Arab World. *The Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution Analysis Paper*, (13), 1-37.
- Hinnebusch, R. (1993). The Politics of Economic Reform in Egypt. *Third World Quarterly*, 14(1), 159-171. <https://doi.org/10.1080/01436599308420318>

- Hinnebusch, R. (2006). Authoritarian Persistence, Democratization Theory and the Middle East: An Overview and Critique. *Democratization*, 13(3), 373-395. <http://dx.doi.org/10.1080/13510340600579243>
- Hinnebusch, R. (2015). Globalization, Democratization and the Arab Uprising: The International Factor in MENA's Failed Democratization. *Democratization*, 22(2), 335-357. <https://doi.org/10.1080/13510347.2015.1010814>
- Huntington, S. (1984). Will More Countries Become Democratic? *Political Science Quarterly*, 99(2), 193-218. <https://doi.org/10.1002/polq.12475>
- Huntington, S. P. (1993). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Kandil, H. (2012). Why Did the Egyptian Middle Class March to Tahrir Square? *Mediterranean Politics*, 17(2), 197-215. <https://doi.org/10.1080/13629395.2012.694044>
- King, S. J. (2003). *Liberalization Against Democracy*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Langohr, V. (2003). An Exit from Arab Autocracy. İçinde L. Diamond, M. F. Plattner, & D. Brumberg (Der.) *Islam and Democracy in the Middle East* (s. 276-282). Baltimore, MD ve Londra, Birleşik Krallık: The Johns Hopkins University Press.
- Lesch, A. M. (2011). Egypt's Spring: Causes of the Revolution. *Middle East Policy*, 18(3), 35-48. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.2011.00496.x>
- Lipset, S. M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, 53(1), 69-105. <https://doi.org/10.2307/1951731>
- Lynch, M. (2011, 28 Kasım). The Big Think Behind the Arab Spring. *Foreign Policy*. Alındığı yer <https://foreignpolicy.com/2011/11/28/the-big-think-behind-the-arab-spring/>
- Moore Jr., B. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston, MA: Beacon Press.
- Nagarajan, K. V. (2013). Egypt's Political Economy and the Downfall of the Mubarak Regime. *International Journal of Humanities and Social Science*, 3(10), 22-39.

Özbudun, E. (2005). The Role of the Middle Class in the Emergence and Consolidation of a Democratic Civil Society. *Ankara Law Review*, 2(2), 95-107. DOI: 10.1501/Lawrev_0000000023

Reynaert, V. (2015). Democracy Through the Invisible Hand? Egypt and Tunisia. İçinde A. Wetzels & J. Orbie (Der.) *The Substance of EU Democracy Promotion: Concepts and Cases* (s. 149-161). Basingstoke, Birleşik Krallık ve New York City, NY: Palgrave Macmillan.

Rueschemeyer, D., Huber Stephens, E., & Stephens, J. D. (1992). *Capitalist Development and Democracy*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.

Schumpeter, J. (2010). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Abingdon, Birleşik Krallık: Routledge Classics.

The Mismanagement of Bread Crisis. (2008, 18 Mart). *Daily News Egypt*. Alındığı yer <https://dailynewsegypt.com/2008/03/18/the-mismanagement-of-the-bread-crisis/>

Thompson, M. R. (2004). Pacific Asia after 'Asian Values': Authoritarianism, Democracy and 'Good Governance'. *Third World Quarterly*, 25(6), 1079-1095. <https://doi.org/10.1080/0143659042000256904>

LATİN AMERİKA'DA YENİ SOĞUK SAVAŞ VE KÜBA

Dr. Öğr. Üyesi Tarık DEMİR

İstanbul Gedik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İngilizce Uluslararası İlişkiler Bölümü
tarikdemir80@yahoo.com

Özet

ABD hegemonyası karşısında kendini karşı-hegemonik bir güç olarak konumlandıran Çin'in dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Latin Amerika'da da ekonomik, askeri ve siyasi açıdan artan varlığı belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu minvalde özellikle ABD tarafından kendi arka bahçesi olarak görülen bir coğrafyada Çin'in aktif bir siyaset izlemesi Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Küba'nın stratejik önemini bir kez ortaya koymaktadır. Zira Obama yönetiminin Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin müttefiki olan ve Soğuk Savaş döneminin ardından Çin ile stratejik bir ilişki tesis etmeye başlayan Küba ile bir yumuşama dönemine girmek istemesinin sebebi bu stratejik önemle izah edilebilir. Dolayısıyla ABD yönetiminin yakın çevresinde Çin karşısında mevzi kaybetmemek adına ideolojik hasmı Küba ile "Amerika Amerikalıdır" şiarından hareketle ambargonun kaldırılması da dahil olmak üzere bir yumuşama dönemini başlatmak istediği görülmektedir. Diğer taraftan Küba yönetiminin de ekonomik bir darboğaz içerisinde olması sebebiyle ambargoların kaldırılması suretiyle böyle bir yumuşama döneminin istifade etmek istediği görülmektedir. Bu çalışmada Küba'nın stratejik konumuna istinaden Çin ile ABD arasında yaşanan gelişmelere ışık tutulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Latin Amerika, hegemonya, karşı-hegemonya, Küba.

NEW COLD WAR IN LATİNA AND CUBA

Abstract

It is clearly observed that China as a new counter-hegemonic power intended to establish an economic, military and political ascendancy on the US hegemony in Latin America, as well as in many parts of the world. In this respect, especially in a geographical area seen by the United States as its own backyard, as well as in the Cold War era China's active political pursuit shows once again the strategic importance of Cuba. This strategic significance can be explained by the fact that the Obama administration does not want to enter a period of détente with Cuba, which was allied to the USSR during the Cold War and started to establish a strategic relationship with China after the Cold War period. Therefore, it is observed that in order to lose positions against China in the immediate vicinity, the US administration intends to start a period of détente with the ideological enemy Cuba including the removal of embargoes with the motto "America belongs to Americans". On the other hand, it is observed that the Cuban government is in an economic bottleneck and wants to take advantage of such a softening period by removing the embargoes. In this study, it is aimed to shed light on developments between China and the United States in the light of Cuba's strategic position.

Keywords: Latin America, hegemony, counter-hegemony, Cuba.

Giriş

Massachusetts Senatörü Henry Cabot Lodge 1898 tarihli ABD-İspanya savaşı öncesi Deniz Hakimiyet Teorisi'nin fikir babası stratej Alfred Thayer Mahan'ın yayılmacı politikalarından etkilenerek en büyük donanmaya sahip olan ulusların dünyayı ele geçireceklerini ve ABD'nin artık dışarı bakmaya başlaması gerektiğini ifade etmekte ve

“Ticari çıkarlarımız...Nikaragua Kanalı'nı inşa etmemizi gerektirmektedir ve bu kanalı koruyabilmek ve Pasifik'teki ticari üstünlüğümüzü sürdürebilmek için de Hawaii Adaları'nı denetlememiz ve Samoa'daki nüfuzumuzu sürdürmemiz gerekmektedir...Ve Nikaragua Kanalı inşa edildiğine, Küba Adası'nı almak bir zorunluluk olacaktır...Büyük uluslar gelecekteki yayılmalarını ve şu andaki savunmalarını sağlamak için hızla dünyanın bütün uzak köşelerini bulunuyorlar. Bu hareket uygarlığı yaymak ve ırkın gelişmesini sağlamak için gerekli bir harekettir. Dünyanın büyük uluslarından biri olarak Birleşik Devletler bu yürüyüş hattının dışına düşmemelidir.” (Zinn, 2005: 317).

şeklinde bir analizde* bulunmaktadır. Nitekim Latin Amerika ve Karayipler bölgesinin ABD tarafından kendi arka bahçesi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Monroe Doktrini ile somutlaşan bu politikada amaç herhangi bir Avrupalı gücün bu arka bahçede yer almasına izin verilmemesi ve var olan güçlerin de buradan çıkarılmasıdır. Bu minvalde öncelikle ABD, İspanya Krallığı ile bir güç mücadelesine girişmiştir. Özellikle Napolyon'un İspanya'yı işgal etmesi ile birlikte Latin Amerika'daki Kreol devrimlerine destek olarak İspanya'nın bu bölgedeki etkinliğine son vermek istemiştir. Özellikle İspanya'nın bu bölgedeki egemenliğine son veren olay 1898 tarihli ABD ile yaptığı savaş olmuştur. Bu savaş neticesinde Küba, Porto Riko ve Filipinler ele geçirilmiştir. Ele geçirilen bu bölgelerden özellikle Küba stratejik önemi haizdi; zira ABD'ye yakınlığından ötürü ulusal güvenliği açısından önem arz ediyordu. William McKinley'in başkanlık döneminde Küba'nın ABD'ye bağlanmasını stratejisi hayata geçirilmiştir. McKinley, Küba'dan İspanya'nın gibi bir amacın savaş olmadan asla gerçekleştirilemeyeceğini görmüştür. Aynı şekilde ikinci bir amaç olarak da Amerika'nın askeri ve ekonomik nüfuzunun Küba'da tanınması yalnızca Küba'ya Amerikan müdahalesi ile gerçekleştirilebilecekti. Küba adasının stratejik önemine binaen savaştan yıllar sonra Ticaret Bakanlığı'na bağlı dış ticaret bürosu şefi o dönem hakkında ABD'yi Küba'daki İspanyol yönetimine karşı silah kullanmaya zorlayan şeyin ABD'nin Batı Hint Adaları ve Güney Amerika'daki devletlerle olan ekonomik ilişkilerimizin gerekliliği olduğunu ifade etmiştir. İspanya-ABD savaşının genel bir genişleme hareketi içinde gelişen olaylardan yalnızca birinin teşkil ettiği ve kökleri ülke içi endüstriyel tüketim kapasitemizin çok ötesinde değişmiş bir çevreye dayandığı ifade edilmiştir. Küba'nın ele geçirilmesinde ABD için sadece kendi mallarına yönelik alıcı bulmak değil; aynı zamanda dış pazarlara ulaşmayı kolay, ekonomik ve güvenli hale getirecek araçları da sağlamak da yer almıştır (Zinn, 2005: 323-325).

Bugün ABD ile Çin arasında yaşanan yeni soğuk savaş* göz önünde bulundurulduğunda Çin'in Latin Amerika'da artan ekonomik, siyasi ve askeri varlığına ilaveten örneğin bir Çin

konsorsiyumunun Panama Kanalı'na alternatif olmak üzere Nikaragua'da bir kanal inşa etmesi ve Küba'daki artan Çin varlığı gibi ABD'nin 20. yüzyılın başlarında ortaya koyduğu yayılmacı siyasetinin adımlarının bir benzerini bugün Çin'in kendisinin ABD'nin arka bahçesinde gerçekleştirmeye çalışmasının manidar olduğu ifade edilebilir. Çin, günümüzde siyasi yapısı ne olursa olsun Latin Amerika devletleri ile iktisaden ve siyaseten iyi ilişkiler tesis etme stratejisi izlemektedir. Çin bölge ülkeleri ile olan ilişkisini Amerika'nın bölgeyi kendi arka bahçesi (*backyard*) olarak görme stratejisindeki gibi bölgeyi şekillendirmeye yönelik bir nüfuz siyaseti üzerinden değil de, daha çok karşılıklı işbirliği ve kazanç temeline istinat eden iktisadi temelli bir siyaset üzerinden kurmak istediğini ifade etmektedir. Nitekim 2009 senesinde Brezilya'daki Çin büyükelçisi Qui Xiaoqi bir kez daha Çin'in kimseye tehdit teşkil etmediğini ve bu bölgeye çok büyük bir önem verdiklerini tekrarlamıştır. Nitekim 2013 senesinde devlet başkanı olan Xi Jinping, Latin Amerika coğrafyasına büyük bir vermekte ve her yıl bölge ülkelerini kapsayan bir ziyaret gerçekleştirip bir toplantı tertip etmektedir. Xi Jinping hükümeti on yıl içerisinde bölge ülkeleri ile olan ticareti ve yatırımları iki katına çıkarmak istediğini bildirmiştir (Reid, 2017: 339-340). Nitekim Xi Jinping 5 Haziran 2013 tarihinde Meksika Senatosu'nda yaptığı konuşmada şunları ifade etmektedir:

“Siyasi açıdan Çin ve Latin Amerika, içtenlik ve dostluk ilkelerine bağlı kalarak birbirinin temel çıkarlarını ve ciddi kaygılarını ilgilendiren konularda karşılıklı anlayışı ve desteği pekiştirmeye devam etmelidir. Ekonomik açıdan Çin ve Latin Amerika, her iki taraftaki ekonomik büyüme biçiminin değişmesinden doğan fırsatları değerlendirerek işbirliği potansiyelimizi daha fazla harekete geçirmeli, işbirliği modelinde yenilik yaratmalı, çıkarlarımızı eşleştirme çalışmalarını yoğunlaştırmalı ve karşılıklı yarara dayalı, kalıcı ve istikrarlı ekonomik ve ticari işbirliğini ve ortaklık ilişkilerini oluşturmaları. Kültürel açıdan Çin ve Latin Amerika, medeniyetler arası diyalog ve kültürel iletişimi yoğunlaştırarak yalnızca ‘kendi güzelliklerini takdir etmek’le sınırlı kalmayıp, ‘başkalarının güzelliklerini de takdir ederek güzelliklerin hep birlikte daha da güzelleşmesi’ni sağlamalı, böylece farklı medeniyetleri uyum içinde bir arada yaşatarak geliştirmek konusunda tüm dünyaya örnek olmalıdırlar.” (Jinping, 2017: 359).

Her ne kadar Xi Jinping'in iktidara gelişiyle birlikte Çin'in dış politika stratejisinde gücün artırımı bağlamında pasiflikten aktifliğe doğru yönelen bir değişiklik gözlemlenmekle beraber Çin'in bu ortaklık ve işbirliği stratejisi Deng Xiaoping döneminden ortaya atılan barışçıl yükseliş* doktrini ile de uyumluluk arz ettiği söylenebilir.

Soğuk Savaş Sorası Abd-Küba İlişkileri

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte sübvansiyonların kesilmesi neticesinde Küba ancak Büyük Depresyon dönemindeki durumla mukayese edilebilecek şekilde derin bir krize girmiştir. Analistler ekonominin daralmaya girmesiyle birlikte Castro rejiminin hızlı bir çözülme dönemine gireceği şeklinde öngöründe bulunmuşlardır. Ekonomiyi kurtarmak ve çöküşü engellemek için “Barış Zamanı Özel Dönemi” adı verilen bir program devreye sokulmuştur. Bu bağlamda özellikle başta turizm sektörü olmak üzere ülkeye yabancı sermaye

çekilmek istenmiş ve Kübalı Amerikalıların dövizlerinin yurtiçine aktarılma yolları aranmıştır. Sonuç olarak iki yıldan beri ilk kez Küba'nın temel ihraç kaynağı olan şeker kamışı turizm ve dövizin gölgesinde kalmıştır. Öyle ki 2002 senesinde hükümet şeker kamışı işletmelerinin yarısını kapatma kararını almış ve şeker kamışı ekilen toprakların yarısı başka zirai ürünlerin ekimine ayrılmıştır. Bu durum doğal olarak bu sektörde çalışanların işlerini kaybetmesine sebebiyet vermiştir.

Birçok kişi ekonomideki liberalleşmenin siyasi liberalleşmeyi de beraberinde getireceği düşünmüştür. Ancak Castro yönetiminin ekonomideki liberalleşme politikası taktiksel bir özellik arz etmiştir. Yüzyılın başında Castro yönetimi, Sovyet desteğinin yerine Çin ve Venezuela gibi iki önemli devletin desteğini kazanma imkânına kavuşmuştur. Bu dönemde Çin alt-yapı yatırımları ve bazı tüketim maddeleri için düşük faizli borç verme yoluna gitmiş. Venezuela ise Kübalı doktorla, politik ve istihbari destek karşılığında Küba'nın ihtiyacı olan malları ve petrolü oldukça düşük bir fiyattan satmıştır. Nitekim Barış Zamanı Özel Dönemi içinde başlayan yarı yumuşama durumunun Irak Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ortadan kalkmaya başladığı görülmektedir. 2003'te Castro'nun gizli polisi tarafından birçok rejim muhalifi tutuklanmış ve hapse gönderilmiştir. Tutuklananların üçte ikisini gazeteci ve demokrasi yanlısı Varela Projesi aktivistleri teşkil etmiştir*. Nitekim 2005 senesinde Castro Barış Zamanı Özel Dönemi'nin bittiğini ilan etmiş ve daha önce yapılan birçok reform rafa kaldırılmıştır. Böylece doların kullanımı yasaklanmış; devlet şirketleri üzerindeki merkezi denetim yeniden takviye edilmiş ve yabancı yatırımcıların birçoğu ülkeyi terk etmiştir. 2006 senesinde ise iktidarı de facto olarak Raúl Castro devralmış ve kısmen Fidel Castro'nun Barış Zamanı Özel Dönemi'ndeki önlemleri de ihtiva eden ama onun ötesine geçen bir sistematik ekonomik reform programı başlatmıştır.

Florida Boğazı'nın karşı kıyısında da değişim gözlemlenmiş ve Obama yönetimince Küba ile olan ticarete yönelik ambargolar yumuşatılmıştır. On sekiz aylık gizli görüşmelerden sonra Aralık 2014'te Barack Obama ve Raúl Castro tarafından 1961'den beri donmuş olan diplomatik ilişkilerin tekrar canlandırılma kararının alındığı tüm dünyaya bildirilmiştir. Karşılıklı olarak elçilikler tekrar açılmış ve Kongre'nin onayı şart üzere ambargoların kaldırılacağı bildirilmiştir. Mart 2016'da Barack Obama ve ailesi tarafından Havana'ya üç günlük bir gezi tertip edilmiştir. Obama tarafından Amerika kıtalarındaki Soğuk Savaş'ın son kalıntılarının da toprağa gömüldüğü ve Küba halkına bir dostluk eli uzatıldığı ifade edilmiştir. Obama'nın konuşmasında ayrıca "özgür ve demokratik seçimler yoluyla hükümetlerin tayin edilmesi"* gerektiğinin altı çizilmiştir. Buna mukabil Komünist Parti Kongresi tarafından demokratik seçimlerin devrim, sosyalizm ve bağımsızlık için bir tehdit olarak görülmesi sebebiyle Castro'nun 2021 senesinde kadar parti sekreteri olarak kalması onaylanmıştır. Kasım 2016'da Fidel Castro'nun ölümü daha hızlı bir ekonomik reform paketinin uygulanmasını hızlandırmıştır. Böylece Raúl Castro, Çin ve Vietnam'ın da uyguladığı piyasa sosyalizmi modelini hayata geçirmeye başlamıştır (Reid, 2017:106-110).

Nitekim bazı gözlemcilerce de Küba'nın mevcut ekonomik durumunun merkezi bir yönetim sisteminden daha katılımcı ve daha az hiyerarşik model sunulmak suretiyle ekonomik

sisteminin güncellendiğinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla ekonominin yeniden düzenlenmesi, üretim güçlerinin daha elastik, toplumsal kalkınmanın ve yaşam standardının yeniden tesis edilebilmesi için ademi merkeziyetçiliğin, daha az bürokrasi, daha fazla katılım ve daha iyi bir kontrol sisteminin hayata geçirilmesinin elzem olduğu ifade edilmektedir. Sistemde bir değişim olabilmeye için önceliklerin esasen ekonomik olmaktan ziyade politik olarak görölmek suretiyle bölgesel ve yerel kurumların kendi kaynakları üzerinde daha fazla kontrol ve karar verme gücüne sahip olmasını gerektirdiği ifade edilebilir. Bu politikaların başarısının ademi merkeziyetçiliğin tesisiyle bir başka deyişle devlet sektöründeki kurumların daha fazla özerkliğine doğru dönüşümüne, devlet dışı sektörün genişlemesine, yeni iş birimlerinin rolüne, yasaların etkin kullanımına ve vatandaşın daha aktif katılımına dayandığı ifade edilmektedir.

Burada Küba'nın stratejik hedefinin, Güney ülkeleri olarak da sınıflandırılan başta Üçüncü Dünya ülkeleri arasında olmak üzere uluslararası birliktelik ve barış arayışını tesis edilmesi olduğu ve Soğuk Savaş döneminin aksine Küba'nın bu ülkelerle olan ittifaklarının çok fazla ideolojik yakınlıklara dayanmadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte kendi kaderini tayin hakkı ve içişlerine müdahale etmeme ilkesi gibi milliyetçi değerler konusunda Küba'nın hassasiyeti devam etmektedir. Bir başka deyişle Küba hükümeti başka ülkelerle olan ittifaklarını ABD'ye yönelik uyguladığı politikayla yüzleşmenin bir yolu olarak da görmüyor (Hernández, 2015:12-14). Kısaca Soğuk Savaş sonrası hem ABD hem de Küba farklı saiklerden ötürü bir yakınlaşma sürecini başlatmışlardır. Bu saiklerin ABD'nin stratejik nedenlerden ötürü Çin'in kendi arka bahçesinde daha fazla etkin olmasını arzu etmemesi, Küba'nın ise ekonomik olarak zor bir pozisyonda bulunması nedeniyle bir çıkış yolu araması olarak gösterilebilir.

Soğuk Savaş Sonrası Çin-Küba İlişkileri

Çin, bugün karşı-hegemonik bir güç olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük rakibi konumuna yükselmiştir. Çin bir taraftan Asya'da hakimiyetini yeniden tesis ederek iktidara yükselirken; diğer taraftan hızla dünyaya büyük bir etki bırakmaktadır. Son on beş yılda Çin, Latin Amerika ve Karayipler bölgesiyle ticari ilişkilerini hızla artırırken; Amerika Birleşik Devletleri dış politika çabalarını daha çok Ortadoğu bölgesinde yoğunlaştırmaktadır. Çin, bölgedeki ticaret ilişkilerinde tek başına ABD'ye yaklaşmıştır. Ekonomik etkinin ötesinde, Çin aynı zamanda Batı Yarıkürede diplomatik ve siyasi etki, bilgi altyapı hakimiyeti ve askeri işbirliği alanlarında da gelişim sergilemektedir. Dolayısıyla Çin'in karşı-hegemonik bir güç olmaya başlamasıyla birlikte ABD'nin ulusal güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Çin'in Batı yarıküredeki en eski müttefiki olarak Küba ortak bir ideolojiye sahip olması, stratejik bir konumda bulunması, yükselen bir pazara sahip olması, derin bir su ticari limanına sahip olması, bölgesel etkisi ve doğal kaynaklara sahip olması sebeplerinden ötürü Çin'in bölgedeki önemli partnerinden biri konumuna yükselmiştir (Patterson, 2004: iv).

Çin'in genel olarak Latin Amerika ülkeleri özel olarak Küba ile ilişkilerinin görece geç başlamasına rağmen çok hızlı gelişim gösterdiği söylenebilir. Günümüzde Latin Amerika coğrafyasının Çin'in dış politikasında önemli bir yer işgal ettiği görölmektedir. Çin'in Latin Amerika ülkeleri ile olan ilişkisi genel olarak ABD-Çin ilişkisinin yakınlaşma gösterdiği 1970'li yıllarda ivme kazanmıştır. Bu dönemde Çin, 11 Latin Amerika ülkesiyle diplomatik

ilişki tesis etmiştir. Buna karşın Çin'in Küba ile olan ilişkisi ise daha erken bir döneme, ilişkilerin normalleştiği 1960'lı yıllara kadar geri götürülebilir. Latin Amerika'ya ilk önemli ziyaret 1985 senesinde Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri Zhao Ziyang tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ziyarette Çin'in Latin Amerika ülkeleriyle olan ilişkisinin yukarıda ABD'nin Küba ile olan ilişkisinde olduğunun tersine “dostluk, barış, eşitlik, içişlerine karışmama ve karşılıklı fayda”^{*} esasına istinat ettiği vurgulanmıştır. Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte ilk ziyaret ise 1997 senesinde Çin devlet başkanı Jiang Zemin tarafından Meksika'ya gerçekleştirilmiştir. 2001 senesindeki ikinci ziyarette ise Küba'nın da içerisinde yer aldığı 6 ülkeyle dostluk ve işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (Zhang, 2016: 117-120).

Çin-Küba ilişkisinin gelişiminde önemli bir noktayı teşkil eden ve katalizör etkisi gören Küba'daki Çinli diaspora hakkında da kısa bir tarih bilgisi verilmesinin işlevsel olacağı ifade edilebilir. Tarih bize Çin-Küba ilişkilerinin çok eski köklere sahip olduğunu göstermektedir. 19. yüzyılın ortalarında İngilizlerin gelişine kadar olan dönemde birçok Çinli çiftçi ve işçinin iş bulmak amacıyla dünyanın birçok bölgesine olduğu gibi Yeni Dünya'ya da kitlesel bir göç gerçekleştirdiğine tanık olunmaktadır. Küba da Çinlilerin emeklerini satabileceği önemli bir yerlerden birini oluşturmuştur. Öyle ki nüfuslarına göre oranlandığında Küba'ya gerçekleştirilen göçün ABD dahil tüm Amerika kıtalarındakilerden daha büyük bir orana tekabül etmiş ve Küba nüfusunun üçte birini Çinliler oluşturmuştur. Bu dönemde Çinli diaspora anavatanlarıyla ve kültürlerine olan bağlarını korumuşlardır.

Soğuk Savaş'ın bitişiyle ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Küba için dış destek önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda Küba devleti hem devrimi korumak hem de Çin ile ilişkilerini geliştirebilmekte Çinli diaspora unsurlarını kullanma yolunu seçmiştir. Bugün birinci kuşak Çin asıllı Kübalılar 300 kişiden az olup, “*Barrio Chino*” adı verilen Çin mahallesinde yaşamaktadır. Çinli Kübalılar bugün kendi köklerini daha yoğun bir şekilde araştırmaya başlamışlardır. Bunu da iki nedeni olduğu ifade edilmektedir. Bunlar bireysel olarak kendi köklerini bilme arzusu ve Çin ile Küba arasında daha güçlü ekonomik bağların tesis edilmesidir. Birçok Çinli Kübalı Çin'e atalarının ülkesi olarak bakmakta ve köklerini anlamak için Çin'e ziyaretler gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla bütün bu kültürel miras siyasi bir hüviyete sahip olup hem Çin hem de Küba için bireysel düzeyde başlayan ilişkilerin devletler düzeyinde bir bağlılığın tesisini temin etmekte bir katalizör görevi göreceği ifade edilmektedir. Bu minvalde Küba'daki Çin elçiliği ve Havana Çin Mahallesini Geliştirme Grubu'nun işbirliğiyle Çin mahallesinin canlandırılması için çalışılmaktadır. Kısacası Küba'daki Çinli diaspora iki ülke arasında ekonomik, askeri ve diplomatik alanlarda ilişkilerin geliştirilmesinde stratejik bir görev, bir köprü görevi ifa etmektedir. Nitekim Başkan Jiang Zemin 1993'teki Küba ziyaretinde bu önemin altını çizmiştir (Patterson, 2016: 32-38).

Sonuç

Görüldüğü gibi uluslararası sistemde karşı-hegemonik bir güç olarak Çin'in barışçıl yükselişi tüm bölgeleri etkilediği gibi Latin Amerika bölgesini de etkisi altına almış

bulunmaktadır. Buna karşın ABD'nin uluslararası sistem üzerindeki hegemonik etkisi ise birçok açıdan zayıflama işaretleri vermektedir. ABD, geleneksel olarak kendi arka bahçesi olarak gördüğü Latin Amerika'da ve tabi ki Küba'da başka bir gücün etkin olmasını kendi ulusal güvenliği açısından bir tehdit olarak değerlendirmekte ve kendi güvenliğine tehdit olarak değerlendirdiği her türlü faaliyete karşı koymak istemektedir. Zira Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte Çin, ABD'nin bu arka bahçesinde karşılıklı işbirliği ve dostluk temeline istinat eden bir kazan-kazan siyaseti güderek etkin olmak istemektedir.

ABD, Barack Obama döneminde Küba ile eski düşmanlıkları bir tarafa bırakarak “*Latin Amerika Latin Amerikalılarıdır*” şiarından hareketle yeni bir yumuşama siyasetini uygulamaya sokma kararını almıştır. Nitekim Başkan Obama 2014 senesinde Küba'ya resim bir ziyarette bulunmuştur. Aynı şekilde Küba da ambargolar nedeniyle ekonomik açıdan zor dönemlerden geçmekte ve bir çıkış yolu aramakta olduğu gözlemlenmektedir. Yönetimin kontrolünü fiili olarak kardeş Raul Castro'nun ele geçirilmesiyle sistemde yumuşamalar gözlemlense de, ABD'nin ilişkilerin normalleşmesi için demokrasi ve özgür seçimler gibi liberal ilkeleri şart olarak koşması normalleşme sürecinin hızını yavaşlattığı görülmektedir. Zira ABD'nin demokrasi şartını bir koşul olarak öne sürmesi Küba'nın iç politikada da istikrarsız bir görünüm sergilemesine sebebiyet vermektedir.

Çin, Latin Amerika ve tabi ki Küba coğrafyasında ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri alanlarda uzun erimli bir siyaset güderek etkin olmak istemektedir. Zira ABD'nin yaklaşık 90 mil güneyinde bulunan ve Asya'nın dışında batı yarımküredeki tek Komünist devlet olarak Küba'nın Çin ile ilişkileri 21. yüzyıla damgasını vuracak gibi görünüyor. Dolayısıyla Çin, örneğin Nikaragua'da kendi denetiminde bir kanal inşa projesi ya da diğer Latin Amerika ülkeleriyle askeri alanlarda ikili ittifak anlaşmaları imzalaması gibi girişimleri ile birlikte düşünüldüğünde, Küba'nın stratejik konumu ABD ile Çin arasında yeni bir soğuk savaş tetikleyecek gibi görünüyor.

Çin-Küba ilişkisine değinmek gerekirse iki ülke arasındaki öncelikle ideolojik benzerliğin önemli bir işlev icra edeceği görülmektedir. Bunun dışında Çin'in Küba'da etkin olabilmek için kullandığı manivelalardan biri de Kübalı Çinli diaspora unsurlardır. Diaspora unsurlar aracılığıyla iki ülke arasında sağlam bir köprü görevi ifa etmek mümkün görünmektedir. Bu bağlamda “*Barrio Chino*” denilen Havana'daki Çin mahallesi yeniden düzenlenerek iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin güçlenmesi için önemli bir işlev icra etmesi planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Guanqian Peng, Zhiyin Zhao & Luo Yong, China's National Defense, China Intercontinental Press, Beijing, 2010.

Hernández Rafael M., Vietnam, China and Cuba Foreign Policies towards the United States, Intstitute of Developing Economies Japan External Trade Organization, V.R.F. Series No. 494, Sep., 2015.

<https://www.fpri.org/article/2016/07/everything-old-new-russia-returns-nicaragua/>

<http://www.icdcprague.org/index.php?id=4111>

Jinping Xi, Çin'in Yönetimi, Kaynak Yayınları ve Foreign Language Press, İstanbul, 2017.

Kissinger Henry, Çin: Dünden Bugüne Yeni Çin, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2015.

LeoGrande William M., Normalizing US-Cuba relations: escaping the shackles of the past, International Affairs 91(3), 473-488, 2015.

Patterson Edward Daniel, The Strategic Considerations Of The Sino-Cuban Relationship As The United States Renews Relations With Cuba, WHINSEC, Utah, 2016

Reid Michael, Forgotten Continent: A History of The New Latin America, Yale University Press, New Haven and London, 2017.

Qingmin Zhang, China's Diplomacy, China Intercontinental Press, Beijing, 2010.

Turan Kürşat, "ABD'nin Küba'ya Askeri Müdahaleleri: 1898-1902, 1906-1909, 1912, 1917-1933, 1962", ABD'nin Askeri Müdahaleleri 1801'den Günümüze (Ed. Haydar Çakmak), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.

Zinn Howard, Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi, Çev.: Sevinç Sayar Özer, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

AVRUPA BİRLİĞİ-ÇİN İLİŞKİLERİ

Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ismailermagan@googlemail.com

Özet

Günümüzde uluslararası ilişkilerin kartları sanki yeniden dağıtılmakta ve ona göre küresel güç ilişkileri tanzim edilmektedir. Sadece bu çerçevede bile, ekonomik olarak ABD’den sonra dünyanın en büyük iki aktörünün ilişkisini irdelemek kritiktir. Çin-AB ilişkileri Soğuk Savaş döneminin ortasında başlamış olsa da fazla ilerleme kaydedilememiştir. Soğuk Savaş sonrası bu iki aktörün hem ikili ilişkileri geliştirmek hem de küresel siyasete (yani ABD üstünlüğüne) denge getirmek maksatlarıyla ortak arayışı kapsamında ilişkiler, karşılıklı menfaatler doğrultusunda – kısıtları ve potansiyelleri ile birlikte – zirveye doğru ilerlemektedir. Diğer bir ifadeyle, bu ilişkiler 1991’den günümüze siyasi ve ticari bağlamlarda bir derinleşme tecrübe ederken, kültür, güvenlik ve teknoloji başlıklarında çeşitlenmiştir. Diğer yandan, “Stratejik Ortaklık” boyutuna getirilen ilişkilerde kimi sorunlar mevcudiyetini korumuştur. Bu çalışmada Soğuk Savaş ve sonrası dönemde AB-Çin ilişkilerinin başlıca dinamikleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: AB, Çin, Soğuk Savaş, Sorunlarla Ortaklık

THE RELATIONS BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND CHINA

Abstract

Nowadays, the cards of international relations are almost redistributed, and according to that, global power relations are being regulated. Even in this context, it is critical to analyze the relationship of the world’s economically two largest actors after the United States. Although the current China-EU relations have started in the middle of the Cold War period, they did not make much progress at that time. After the Cold War, China and the EU have been reaching the zenith in accordance with their mutual interest to balance the global politics (namely to balance the US dominance) and to develop bilateral relations with their shortcomings and potentials. In other words, since 1991, these relations have developed further in terms of politics and trade. Also, they varied in the areas of culture, security, and technology. On the other hand, these relations have some critical problems to solve. In this study, the main dynamics of the EU-China relations are investigated in the Pre- and Post- Cold War periods.

Key Words: EU, China, Cold War, Partnership With Problems

Giriş

Hem ikili düzeyde hem de küresel aktörler arası güç mücadelesinde Avrupa Birliği (AB)-Çin ilişkileri irdelenesi bir durum arz etmektedir.¹⁶¹ İkili çerçevede özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ivme yaşanan bu ilişkilerin küresel boyutu da denklemin kayda değer bir parçasını teşkil etmektedir.¹⁶² Günümüzde uluslararası ilişkilerde “ticaret savaşları” olarak adlandırılan, Türkiye’yi de derinden etkileyen, yeni bir dönem yaşanmaktadır. ABD, yeni başkanı ile birlikte küresel siyaset ve ekonomiye kendi hegemonyasını daha da pekiştiren yeni bir görünüm verme gayesindedir. Ekonomik, siyasal ve askeri alanlarda dünyanın en büyüğü (Trump yönetimindeki) ABD, dünyanın ekonomik olarak en büyük iki takipçisi AB ve Çin’e¹⁶³ kota ve ek vergiler koymaktadır.¹⁶⁴ Bu durum AB-Çin ilişkilerde yeni ortak politikaları beraberinde getirebilecektir.

AB; dış politikada ülke tercihli eğilimlerden kurtulamamış, Brexit ile İngiltere’yi yitirmiş, aşırı sağ blokların yükselmesiyle demokratik olarak yara almış bir dönemdedir. Doların yükselmesi ve getirilen yeni ekonomik kısıtlarla da ekonomik olarak zindeliği sarsılmaktadır ve gerilemektedir. 27 üyeli Birlik, Almanya’nın ekonomik ve Fransa’nın politik atılımları öne çıkmaktadır. 2017 yılında, İngiltere dahil edildiğinde, AB’nin nüfusu 512 milyon¹⁶⁵ ve GSMH’sı ise 17,2 trilyon dolardır.¹⁶⁶ 2008 yılında ise AB, GSMH’sı 19,1 trilyon dolar idi.

BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliği olan Çin, Şangay İşbirliği Örgütü’nde de Rusya ile küresel-bölgesel boyutlarda ABD hegemonyasına karşı bir duruş sergilemektedir. Bu çerçevede Batı’nın bir ayağı Avrupa’da AB ile etraflı ilişkiler tesis etme hedefindedir. Çin bugün Avrupa’nın en büyük ikinci ticaret ortağı, AB ise Çin’in en büyük ticari ortağıdır. 2017’nin mart ayında Çin’in AB’ye kümülatif doğrudan yatırımları 73,3 milyar dolar, AB’nin Çin’e kümülatif yatırımları ise 114 milyar 600 milyon dolar olmuştur. 2017 yılında 1,4 milyar¹⁶⁷ nüfuslu Çin’in GSMH’sı 12.2 trilyon dolardır.¹⁶⁸

¹⁶¹ Dong, Lisheng / Wang, Zhengxu / Dekker, Henk (Eds), China and the European Union (China Policy Series), Routledge, 2013.

¹⁶² Grant, Charles / Barysch, Katinka, Can Europe and China shape a new world order?, Centre For European Reform, 2008, https://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/p_837-611.pdf (09.5.2017); Zhou, Hong (Ed.), China-EU Relations, Reassessing the China-EU Comprehensive Strategic Partnership, Springer Singapore, 2017.

¹⁶³ 2017 yılında ABD’nin GSMH’sı 19,4 trilyon dolardır. Knoema: „World GDP Ranking 2017“, <https://knoema.com/nwnfkne/world-gdp-ranking-2017-gdp-by-country-data-and-charts> (30.8.2018)

¹⁶⁴ Watts, Gordon, „EU warns China, US about trade wars turning into ‘hot conflicts’“, July 16 2018, <http://www.atimes.com/article/eu-warns-china-us-about-trade-wars-turning-into-hot-conflicts/> (30.8.2018); Wang, Jianwei / Song, Weiqing (Eds.), China, the European Union, and the International Politics of Global Governance, Palgrave Macmillan US, 2016

¹⁶⁵ Eurostat, „Population and population change statistics“, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_and_population_change_statistics (30.8.2018)

¹⁶⁶ Trading Economics, World Bank (1), „European Union GDP 1960-2018“, <https://tradingeconomics.com/european-union/gdp> (30.8.2018)

¹⁶⁷ Worldometers, „China population 1950-2018“, <http://www.worldometers.info/world-population/china-population/> (30.8.2018)

¹⁶⁸ Trading Economics: World Bank (2), „China GDP 1960-2018“, <https://tradingeconomics.com/china/gdp> (30.8.2018)

Bu çalışmada AB-Çin ilişkileri; tarihsel arka plan, Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönem olarak irdelenmektedir. Başlıca araştırma soruları şunlardır: AB-Çin ilişkileri tarihsel olarak nasıl gelişmiştir? İkili ve küresel boyutlu bu ilişkilerde en temel meseleler, beklentiler ve sorunlar nelerdir? Son kertede savlanmaktadır ki, AB-Çin ilişkilerinde, tarihte (kimi Avrupalı devletler tarafından) Çin'e yaşıatılan yarı sömürge dönemi kaynaklı olumsuz miras, Soğuk Savaş döneminin ikinci yarısından itibaren ekonomik ve ticari adımlarla yumuşatılmıştır. Soğuk Savaş sonrası siyasi, güvenlik ve kültürel içerikli politikalarla derinleştirilen bu ilişkilerde ciddi sorunlar¹⁶⁹ dikkat çekse de, karşılıklı stratejik beklentiler-hesaplar olduğu bir gerçektir. Karşılıklı bağımlılık olarak şekillenen ilişkilerde, her iki aktörün ABD-Rusya-AB-Çin dörtlüsünde geçen küresel rekabette kendisine bir ortak aradığı fark edilmektedir.

Soğuk Savaş Dönemi Avrupa (Ekonomik) Topluluğu-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri (1949-1991)

Çin-Avrupalı devletler ilişkisi küresel konjonktürden çoğu zaman etkilenmiştir. 1949 yılında bağımsızlığını ilan eden Çin Halk Cumhuriyeti, küresel siyasetteki ABD-Sovyetler Birliği ideolojik boyutlu güç savaşında (başlarda) Stalin-Mao işbirliği¹⁷⁰ ve ideolojik akrabalık sebebiyle Sovyetler'in yanında konumlanınca, ABD ile beraber hareket eden Avrupa'nın da karşısında zuhur etmiştir. Aslında bu hususta Tayvan'a Çin'i temsilen BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelik statüsü tanınması ve ABD/Batılı aktörlerin bu tavrı, bu bağlamda şekillendirici bir etki oluşturmuştur. Soğuk Savaş yılları başlarında coğrafi olarak uzak, siyasi olarak ikincil önemde gördüğü Avrupa'ya, her ne kadar düşmansı duygular beslemese de, devlet aklındaki olumsuz tarihsel bagaj bir vakıa olarak hatırlatılabilir. Bununla birlikte ilerleyen dönemlerde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET, 1957) ile ilişki kurmak istemiştir. Fakat genel olarak, Soğuk Savaş dönemi ortalarında başlayan ilişkilerde kayda değer bir ilerleme gerçekleşmemiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan derin siyasi ve ekonomik hasarlarla çıkan Avrupalı devletlerden Fransa, Batı Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg, ABD'nin Marshall ve Truman destekleriyle, aralarında Avrupa Çelik ve Kömür Topluluğu'nu inşa ettiklerinde (1951), ABD ile de aynı küresel politikaları izlemek durumunda kalmışlardır. Avrupa'da 1950 yılında Çin ile diyalogu ilk başlatan (Çin'i tanıyan) devletler İngiltere, Norveç, Danimarka, Finlandiya, İsveç, İsviçre ve Hollanda arasında sadece Hollanda AET üyesi olarak dikkat çekmektedir. Bu noktada bildirmek gerekirse, Çin-İngiltere ticari ilişkilerinde bu dönemde kayda değer oranların oluşması, Çin açısından tarihsel bagajın aşıldığı anlamına da gelmektedir. Bu ilk tanımalardan 14 yıl sonra Fransa'nın lideri De Gaulle Çin'i (de facto ve de jure temsilcisi olarak) tanıyarak, Çin-Avrupa ilişkilerinin ilerlemesine katkı sağlamıştır. Not edilmelidir ki, Fransa bu

¹⁶⁹ Ermağan, İsmail, Çin ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Sorun Alanları ve Kriz Yönetimi, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Ocak 2018 Cilt:9 Sayı:1, s. 85-96.

¹⁷⁰ 14 Şubat 1950 tarihinde Çin-SSCB İttifak Antlaşması imzalamıştır.

diplomasisi ile Çin ile ticari hacmini 100 milyon dolara ulaştırarak, Çin’de kendisini İngiltere’den sonra ikinci ekonomik aktör durumuna getirmiştir.¹⁷¹

1960’lı yıllarda gerginleşen Çin-SSCB ilişkilerinde yeniden müttefiklik olmaması amacıyla, ABD ve Avrupa Topluluğu (AT, 1967) Çin ile ilişkiler kurmayı hedeflemiş, Batı-Çin ilişkileri de Başkan Nixon döneminde canlanmıştır. Buna karşılık Çin, lideri Mao’nun uyguladığı Büyük İleri Atılım Programı (195-1961) ve Büyük Kültür Devrim Programı’nın (1966-1976) başarı getirmemesi ve ekonominin daha da kötüleşmesi sonucunda, Avrupalı ülkeler ile ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek istemiştir. ABD-Çin ilişkilerinde normalleşme sinyalleri üzerine 1970-1975 yılları arasında AT üyesi ülkelerin de bulunduğu şu Avrupalı devletler sırasıyla Çin’i tanımış ve AT çatısı altında kurulabilecek ilişkilerin önü örülmüştür: İtalya, Avusturya, Belçika, İzlanda, Yunanistan, Federal Almanya, Lüksemburg, İspanya, Portekiz. 1975 yılında Çin-AT arasında ilk diplomatik ilişkiler tesis edilmiş, bu çerçevede bir ilk olarak AT Komisyonu Başkan Yardımcısı Christopher Soames’in Çin’e resmi ziyarette bulunmuştur. Çin bu diplomasi ile dört temel erek gütmüştür: 1) Avrupa ile ekonomik ilişkileri geliştirmek, 2) Batıya açılım stratejisini deklare etmek, 3) AT üyesi ülkeler ile dış politika ve güvenlik alanında bağlamlarında işbirlikleri inşa etmek ve 4) Soğuk Savaş’ın kutuplu ortamında ABD ve SSCB ile ilişkilerine karşı Avrupa kartına sahip olmak¹⁷².

1978 yılından itibaren piyasa reformları ile açık kapı politikasına geçen Çin ile Avrupa Topluluğu arasında ekonomik ilişkiler hızla mesafe almıştır. Batılı reformlar ile modernleşme hedefini de belirten Çin, Avrupa’nın gelişmiş ekonomileri ile etkileşimden yararlanmak istemiştir. Bu bağlamda 1978 yılında Çin-AT arasında ilk kez Ticaret ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Artan ekonomik ilişkiler ile siyasi yakınlaşma bir başka hedef olmuştur. Dahası, Çin Batı Avrupa ülkelerini 1980’li yıllarda teknoloji ve sermaye kaynağı olarak da görmeye başlamıştır. Çin’in burada fakirlikten çıkarak kendi kendine yetebilen bir ülke olma hedefine karşılık, AT ülkeleri de dünyada yeni pazar elde etmek, kapalı/komünist bir ülkeyi uluslararası alana entegre etmek, onun olası demokratikleşmesine katkı sağlamak ve küresel anlamda partner kazanmak gayelerini takip etmiş ve bu hedeflere binaen karşılıklı bağımlılık ilişkisini yararlı addetmiştir. Bu reformlar ile Çin ekonomisi hızla gelişme göstererek tekrardan Doğu Asya’nın ana aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda bildirilmelidir ki, ekonomisinin dünyaya entegrasyonu ve Batılılaşması kapsamında Çin; 1980 yılında dünya para piyasasını ve politikalarını belirleyen en önemli örgütlerden biri olan Uluslararası Para Fonu’na (IMF) üyesi olmuş, 1986 yılında da küresel ticaretin serbestleşmesini hedefleyen (1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü adını alacak olan) Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması’na (GATT) girmek için görüşmelere başlamıştır. Çin böylece gerek ABD gerekse AT ile ilişkilerinde barışçıl diyalog odaklı tutumunu pekiştirmiştir. Avrupalı aktörler Çin’in bu politikalarını desteklemiş ve ortak yeni çalışma alanları ekleme stratejileri üretmişlerdir. Örneğin 1985

¹⁷¹ Zhai, Q., Seeking a Multipolar world: China and de Gaulle’s France. Lexington Books, 2010, s. 181–202.

¹⁷² Sutter, R. G., Chinese Policy Priorities and Their Implications for the United States. Rowman & Littlefield, 2000, s. 155.

yılında AT-Çin Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile bu aktörler arasındaki ekonomik ilişkilere yeni bir kurumsal çerçeve belirlenmiştir.¹⁷³

Yukarıda zikredilen Çin'in dört temel ereğinden "Avrupa kartı" yaklaşımı, Çin için bir kriz yönetme stratejisi olarak 1980'li yılların başında olduğu üzere günümüzde bile hala geçerliliğini korumaktadır: "1982 yılında Çin, Avrupa'yı çok kutuplu dünyanın yeni kutuplarından biri olarak kabul ettiği bağımsız dış politikasını ilan etmiştir. 1983 yılında SSCB, SS-20 orta menzilli balistik füzelerle Çin'i doğrudan tehdit etmiştir. Çin, NATO üyesi ülkeleri harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu çalışmalarının sonucunda 8 Aralık 1987 tarihinde SSCB Cumhurbaşkanı Mikhael Gorbachov ve ABD Başkanı Ronald Reagan tarafından Orta Menzilli Nükleer Güçler Antlaşması imzalanmıştır. SSCB, bu antlaşma gereği SS-20'lerin kaldırılmasını kabul etmiştir. Böylece Çin bağımsız dış politikası çerçevesinde SSCB'yi Avrupa tarafıyla dengelemeye başlamıştır. Avrupa tarafı ise, SSCB'ye ve ABD'ye karşı denge ağırlığı olarak davranmıştır."¹⁷⁴

Soğuk Savaş döneminin sonlarında AT-Çin ilişkileri – yine bugün de rastlanabilecek – siyasi karakterli bir bunalıma sahne olmuştur. Avrupalı aktörlerin demokrasi ve açık toplum taleplerinin, Çin'in – kendine göre gerektiğinde – vatandaşına sert kullanma yöntemi ile çeliştiği ilk olarak Tiananmen Meydanı Olayları ile gözlemlenmiştir. 1989 yılında "tek parti devleti"nden çoğulcu sistem reformlarına geçiş beklentileriyle gösteri düzenleyen, öğrenci, işçi ve entellektüel kesimden oluşan gruplara uygulanan sert müdahale, AT'li yetkililer tarafından yüksek tonajda eleştirilmiştir. Öyle ki, Çin'in Batı ile ilişkileri bu kapsamda bir krize girmiş, Çin-GATT müzakereleri aynı yıl askıya alınmıştır. AT, Çin'e uyguladığı silah ambargosu ve ekonomik yaptırımlar ile kurumsal olarak ilkesel bir politika izlediğini vurgulamış, fakat Devlet Başkanları ve Bakanlar nezdinde yürüttüğü ilişkileri kesmeyi uygun bulmamıştır.

Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Birliği-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri (1991-Günümüz)

Soğuk Savaş döneminin kapanması dünyada diğer devletler gibi Çin'e ve AB (1993) üyelerine de dış politika seçenekleri sunmuş, aktörler kendilerini bu kutupsuz dönemde daha güçlü kılma hedeflerinde farklı konseptler belirlemişlerdir. Örneğin AB-Çin ilişkisi, ABD-SSCB prangasından ve Çin topraklarında Avrupa kolonyal yönetiminden kurtulmuş¹⁷⁵, nispeten daha bağımsız bir dış politik konjonktüre kavuşmuştur. AB, Maastricht (Avrupa Birliği) Antlaşması ile ekonomik entegrasyonla beraber siyasi derinleşme yolunda adımlar atmış, küresel bir aktör olarak zuhur etme gayesine evrilmiştir. Çin ise, ekonomik kalkınmayı daha etkili sürdürme amacıyla Afrika'dan Latin Amerika'ya ilişkilerini arttırırken AB ile daha kapsamlı ilişki seti hedeflemiştir.

¹⁷³ Dent, C., The European Union and East Asia: An Economic Relationship. Routledge, 1999, s. 135.

¹⁷⁴ Keyvan, Özlem Zerrin, a.g.t., s. 21; Walker, W., America in the Cold War: A Reference Guide. ABC CLIO. 2014, s. 234.

¹⁷⁵ Hong Kong'tan sonra Macau Portekizliler tarafından 1999 yılında Çin'e devredilmiştir.

İlk olarak, Soğuk Savaş sonlarında Tiananmen Olayları'ndan dolayı getirilen ekonomik yaptırımlar (silah ambargosu hariç) AB tarafında daha ziyade olumsuz etkiler üretince AB tarafından kaldırılmıştır. AB, Çin'e karşı normatif olarak siyasi ilkelerini nasıl yöneteceğini bilememesi ve üyeleri arasında tek sesliliği sağlayamaması sebepleriyle ekonomi odaklı stratejiler yeğlemiştir. Bununla birlikte, kültürel çalışmalar ilerletilmiş, bu da Çin'in daha geniş hacimde Batılı kabuller/tutumlar ile etkileşimine yol açmıştır.

Soğuk Savaş sonrası AB – diğer devletlerle/bölgelerle de benzer şekilde uygulamaya koyduğu gibi (örneğin **Rusya ile 1994'deki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması**) – Çin'e ilişkin ilk dış politika yaklaşımını 1994 yılında “Yeni Asya Stratejisine Doğru”¹⁷⁶ isimli belge ile deklare etmiştir. Çin'e merkezi bir konum atfedilen bu yaklaşımda Doğu Asya'nın ekonomik brüt potansiyelinden küresel rekabette daha geniş geri dönüşler elde etmenin altyapısı tesis edilmeye çalışılmıştır. AB'nin “uzun ince bir yol” olarak stratejilediği Çin yürüyüşü 1995 yılında başlamıştır. Bu yılda yayınladığı “Çin-Avrupa İlişkileri için Uzun Vadeli Bir Politika” isimli belge ile AB, Çin'in Batılı normlar çerçevesinde dönüşümüne ve böylece uluslararası düzene adapte olmasına katkı vereceğini belirtmiştir. Bu yeni dönemin başlangıcında karşılıklı temel hedefler; siyasal alanda ilişkilere güçlü bir karakter kazandırmak, ekonomik ilişkileri yoğunlaştırmak ve küresel çapta işbirliğini sağlamaktır.

AB-Çin ilişkilerinde temel olarak 1998 yılı kapsamlı ilişkilerin kritik bir tarihi sayılabilir. Bu tarihte aktörlerin yüksek siyasilerinin bir araya gelip meseleleri istişare ettiği ilk AB-Çin Zirvesi düzenlenmiştir. 1998-2017 arasında toplam 19 zirve toplantısı gerçekleştirilerek hem kazanımlar hem de problemler için diplomasi kanalı hep açık tutulmuştur. Daha ziyade AB'nin yayınladığı resmi dış politika belgeleri ile de ilişkilerin içerikleri tanımlanmaya çalışılmıştır. 1998-2003 yılları arasında AB üç belge yayınlarak Çin ile ilişkilerine verdiği önemi göstermiştir. Bu belgeler “Çin ile Kapsamlı Bir Ortaklık İnşa Etme” bildirisi (1998), “AB'nin Çin Stratejisi” (2001), “AB-Çin İlişkilerinde Paylaşılan Çıkarlar ve Meydan Okumalar” (2003) olup, ilişkilerin hem altyapısını oluşturma hem de mevcut/olası problemleri konuşma hedefi gütmüştür. 1998 yılındaki belge ile AB Çin için şu noktalarda katkı sunacağını ilan etmiştir: Çin'in küresel ve bölgesel konularda daha sorumlu politikalar üretmesi, hukukun üstünlüğü baz alınarak insan haklarına saygılı açık topluma evrilmesi yolunda reformlarının desteklenmesi ve bu ülkede AB profilinin yükseltilmesi. Burada AB'nin en ana gayesi, “Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olmak gibi atılımlarla uluslararası topluma ve dünya ekonomisine daha aktif olarak entegre olması” olarak ifade edilebilir. 2001 yılındaki belge, aktörler arasında ikili ve küresel boyutlardaki siyasi ve ekonomik etkileşimi güçlendirme ve AB'nin daha etkili bir Çin politikası geliştirmesi ereğinde 1998 belgesinin güncellenmesidir. Bugünkü Çin politikasının ana çerçevesini çizen bu belge ile AB'nin “sorumluluk kazandırma stratejisi”nden (küresel sisteme entegre etme/açık topluma dönüştürme) “çevreleme stratejisi”ne doğru (deklare edilen ilişki setinin belgelerden sahaya indirilerek etkinliğinin sağlanması) yöneldiği

¹⁷⁶ Avrupa Toplulukları Komisyonu (Commission of the European Communities), Towards A New Asia Strategy, C0M(1994) 314 final, Brussels, 13.07.1994, <http://aei.pitt.edu/2949/1/2949.pdf> (19.5.2017)

söylenbilir. Bu yeni stratejinin alt başlıkları siyasal, ekonomik ve sosyal diyaloglar ile ilişkilerin çeşitlendirilmesi, ortak çıkarların arttırılması, güvenin tesisi ve dönüşüm yolunda cesaret üretme olarak sıralanabilir. 2003 yılındaki belge¹⁷⁷ hem ilerlemelerin keskinleştirilmesi hem de problemlerin tespiti noktasında üç vurgu yapmaktadır: İkili siyasal ve ticari işbirliklerinin geliştirilmesi, hassas olan insan hakları/hukukun üstünlüğü meselelerinde diyalogun arttırılması ve bilim-teknoloji, enerji ve yasadışı göç gibi hususları ortak çalışmaların inşası.

Bu belgelere karşılık Çin AB ile ilişkileri bağlamında ilk (toplamda iki) resmi belgesini 2003 yılında yayınlamıştır.¹⁷⁸ Burada “Çin ile Avrupa arasındaki politik, ekonomik, askeri, teknolojik ve kültürel işbirliğinin artırılması üzerinde durulmaktadır. AB politikasının amaçları olarak; farklılıkları koruyarak ortak bir zemin arayışını ve karşılıklı saygı ve güven ilkesi altında AB ile siyasal ilişkileri arttırmak; karşılıklılık, müşterek kazanç ve eşitlik temelinde müzakere ilkelerine dayalı ticaret ile Çin-AB ekonomik işbirliğini derinleştirmek, teknoloji alanında işbirliğini kuvvetlendirmek, değişim programları yoluyla Çin-AB arasındaki kültürel işbirliğini genişletmek, askeri alanda işbirliğini güçlendirmek belirlenmiştir.”¹⁷⁹ Dahası, AB-Çin arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkilerin küresel çaplı potansiyeline ve avantajlarına dikkat çekilmiş, silah ambargosunun kaldırılması talep edilmiştir.

Aralık 2003’te Çin belgesi sonrası AB ilk defa olarak Çin ile Stratejik Ortaklık geliştirmek istediğini belirtmiş ve Çin’i anahtar ortaklarından biri olarak tanımlamıştır. Bu yeni boyut, 2004 yılında aktörlerin dış ticaret verilerinde kendini göstermiştir. Çin AB’nin en büyük ikinci ekonomik partneri konumuna yükselirken, AB de – ABD ve Japonya’yı geride bırakarak – Çin’in en büyük ticari ortağı olmuştur. 2004 yılında Çin Başbakanı Wen Jiabao da kapsamlı stratejik ortaklık modeli ve eşitlik-karşılıklılık esasları ile ekonomik ilişkiler gibi askeri ve kültürel ayaklarda da ilişkilerin maksimize edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. O sebeple 2003-2004 yılları ilişkilerde “balayı dönemi” olarak nitelendirilmektedir.

Fakat balayı dönemi uzun sürmemiştir. ABD’nin Soğuk Savaş Sonrası dönemde küresel hegemon pozisyonu ve Çin’i belirli alanlarda kontrol altında tutmak istemesi, AB-Çin ilişkilerinin silah ambargosu faslında şekillendirici bir rol oynamıştır. Aralık 2004’te 7. AB-Çin Zirvesinde silah ambargosunun kaldırılması yönünde bir deklarasyon yayınlanmış, ABD bu adımı onaylamayarak bir sadakat testi olarak algılayacağını bildirince AB-ABD arasında daha doğrusu AB üyeleri arasında bir kriz çıkmıştır. Üyeler arasında bu ABD/ambargo bölünmesi Çin tarafını rahatsız etmiş, küresel siyasette AB’nin (Soğuk Savaş dönemindeki gibi)

¹⁷⁷ Avrupa Toplulukları Komisyonu (Commission of the European Communities), A Maturing Partnership - Shared Interests and Challenges in EU-China Relations. COM (2003), 533 final, Brussels, [http://aei.pitt.edu/38105/1/COM_\(2003\)_533.pdf](http://aei.pitt.edu/38105/1/COM_(2003)_533.pdf) (22.5.2017)

¹⁷⁸ Çin Dış İşleri Bakanlığı (Ministry of Foreign Affairs of the PRC), China’s EU Policy Paper, 13.10.2003, <http://www.chinamission.be/eng/zywj/zywd/t1227623.htm> (09.5.2017)

¹⁷⁹ Alagöz, Akçadağ Emine, „Bir Karşılıklı Bağımlılık Örneği Olarak AB-Çin Ekonomik İlişkileri“, 08.01.2013, <http://www.bilgesam.org/incele/62/-bir-karsilikli-bagimlilik-ornegi-olarak-ab-cin-ekonomik-iliskileri/#.WSRkmGjyJIU> (21.4.2017)

ABD'den bağımsız hareket edemediği inancını tazelemiştir. 2005 yılı bu olumsuz havanın sürdüğü ve stratejik ortaklık tanımına göre ilişkilerdeki sorunların giderilemediği bir yıl olmuştur. Bu bağlamda silah ambargosuna devam edilmesi ve tekstil krizi (2005) en net örneklerdir.¹⁸⁰ Ayrıca, kimi AB üyesi ülkelerin Çin'i bir kazanım değil tehdit olarak nitelendirmesi, devasa nüfusu-potansiyeli ile bu ilişkiden Çin'in daha karlı çıkarak Avrupa'yı ekonomik ve siyasi kulvarlarda etki altına alacağını seslendirmesi ilişkileri germiştir.¹⁸¹ Lakin bu ilişkilerin ulaşılan verilerine ve küresel potansiyeline verilen önemden dolayı 2005 yılı sonuna doğru her iki taraf sorunlar için daha fazla diyalog vurgusu yapmış, bu bağlamda Aralık 2005'te ilk kez AB-Çin Stratejik Diyalogu oluşturulmuştur.

2006'dan günümüze kadarki ilişkiler "karşılıklı menfaat odaklı uyarılma-adaptasyon dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde ilişkilerde hem derinleşme-çeşitlenme hem de problemler ile birlikte yürütülme tecrübe edilmektedir. AB, sorunların tanımı ve çözümünü kapsamında yayınladığı Çin Ülke Strateji Belgesi'nde (2007-2013) Çin'den şunları talep etmektedir: "Piyasayı açması ve adil piyasa rekabetini sağlaması, ticari ve tarife dışı engelleri azaltması ve ortadan kaldırması, DTÖ'nün taahhütlerini ve sorumluluklarını tam olarak yerine getirmesi, fikri mülkiyet haklarını koruması, temiz enerji teknolojileri ile çalışması, aktif ve sorumlu enerji ortağı olması, bilim ve teknoloji işbirliğini teşvik etmesi, BM Güvenlik Konseyi üyesi olarak sorumlu uluslararası rolünü benimsemesi, insan haklarını koruması, insan hakları diyaloglarında sonuç merkezli olması, BM medeni ve siyasi haklar uluslararası sözleşmesini onaylaması, AB ile resmi diyaloga girmesi, Afrika'da yardım politikalarında şeffaf olması, Tayvan Körfezi'nde barış ve istikrarın devamını sağlaması, askeri harcamalarda şeffaf olması, bütün silahsızlanma antlaşmalarına uyması, kitle imha silahlarının ihracat kontrolünü güçlendirmesi."¹⁸² Bu belge AB-Çin ilişkilerindeki ekonomik, siyasi, enerji, çevre, askeri ve güvenlik gibi birçok konuda hem ikili hem de küresel boyutları ve aynı zamanda AB tarafından dile getirilen problemleri göstermektedir.

2006 sonrası ilişkilerde "karşılıklı bağımlılık" karakteri ortaya çıkarken ilişkiler üç ana başlık çerçevesinde yürütülmüştür. Birincisi, ekonomik ve sektörel diyaloglarıdır; bu bağlamda 2008 yılından itibaren AB-Çin arasındaki ekonomik ve ticari sorunlara çözüm bulma gayesiyle AB-Çin Yüksek Düzey Ekonomik ve Ticari Diyalogu hayata geçirilmiştir. İkincisi, stratejik diyaloglardır, bununla AB ve Çin arasındaki siyasi ilişkileri derinleştirmek amaçlanmaktadır. Örneğin AB'deki finansal kriz, Çin'deki kirlilik, iklim veya enerji gibi stratejik konular, ikili arasında 2010 yılından itibaren organize edilen Yüksek Düzey Stratejik Diyalogu'nda değerlendirilmektedir. Üçüncüsü, kültürel diyaloglardır, 2012 yılında AB-Çin Yüksek Düzey İnsandan İnsana Diyalogu ile şekillenmiştir; bununla ilişkilerde dayanışma, güven ve işbirliği kavramlarının geliştirilmesi ve genel anlamda kültürel etkileşim hedeflenmektedir.

¹⁸⁰ Bakınız Ermağan, 2018, s. 88-91.

¹⁸¹ Feng, Z., The EU's policy towards China and the prospect of China-European Relation Development. Paths International Ltd, 2013, s. 37-47.

¹⁸² Keyvan, Özlem Zerrin, a.g.t., s. 31-32.

Çin-AB ilişkilerinde en temel sorunlardan biri AB için insan hakları-hukukun üstünlüğü, Çin tarafı için ise içişlerine karışılmaması ilkelerine yüklenen anlam ile ilintilidir. AB’li liderlerin örneğin Dalai Lama görüşmesi/Tibet ziyareti, Çin tarafında “merkezi otoritenin zayıflatılması yolunda ayrılıkçı kesimlere destek” olarak algılandığından öfkelerle sebep olmaktadır. Örneğin Fransa eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’nin Tibet’in sürgündeki lideri Dalai Lama¹⁸³ ile Polonya’da görüşmesi, Fransa-Çin ilişkilerini germiştir. Çin Komünist Partisi’nin resmi yayın organında, “bu kasti kışkırtma, Çin’in ulusal birliğini hedef almaktadır ve karşılık olarak mutlaka ağır bir bedeli olacaktır” denilmiştir.¹⁸⁴ Çin yine 11. AB-Çin Zirvesini iptal etmiştir. Aralık 2008’de yapılması gereken bu toplantı ancak altı ay sonra düzenlenmiştir.

Kasım 2013’te düzenlenen 16. AB-Çin Zirvesi AB-Çin işbirliğinin gelecek 10 yılı için bir yol haritası olan “Stratejik 2020 Gündemi”nin belirlenmesi bağlamında önem taşımıştır. “Barış ve güvenlik, ekonomik refah, sürdürülebilir kalkınma, insandan insana değişim”, ilişkilerde dört ana ilke olarak benimsenmiştir. İkili ilişkiler (AB tarihinde ilk kez kendi kurumsal başına/bağımsız olarak planlanan AB-Çin ikili yatırım anlaşması müzakerelerinin başlatılması, inovasyon, şehirleşme, iyi yönetim, tarım, enerji, iklim değişikliği, kültürel değişim programları geliştirilmesi gibi), küresel ve bölgesel siyaset (G-20 toplantıları ve Suriye’deki kriz gibi) burada görüşülen hususlar olmuştur.

Çin AB ile ilişkilerinde ikinci belgesini, 11 yıl sonra, 2014’te yayımlamıştır. “Çin’in AB ile ilgili Politika Belgesi: Kazan-Kazan işbirliği ve ortak yarar için AB-Çin Kapsamlı Stratejik Ortaklığını Derinleştirme” ismini taşıyan belge hem ilişkilerdeki stratejik ortaklık ve işbirliği boyutlarının altını çizmiş hem de Çin’in yeni dönemdeki beklentilerini ortaya koymuştur. Küresel siyaset ile ilgili olarak ABD hegemonyasına karşı çok kutupluluk vurgulanmış, bu bağlamda AB fikir birliği paylaşan ortak olarak nitelendirilmiştir.¹⁸⁵

Haziran 2016’daki 18. AB-Çin Zirvesinde Çin’in yoğun ticari ilişki içinde olduğu İngiltere’nin AB’den ayrılma kararı ve olası sonuçları tartışılmış, sonuçta Avro Borç Krizi sonrası AB’nin sisteminin daha da geriye gitmesi Çin’i AB çatısı ile ilişkilerde endişelendirmiştir. Çin genel olarak AB’yi bu borç krizi esnasında destekleme politikasını sürdürmüştür.¹⁸⁶ Çin-AB-üyeler arasındaki ilişkiye yönelik bildirmek gerekirse; dış politikada her zaman tek sesli olamayan AB üyeleri, kendi ülke menfaatlerini öncelerken, Çin ile ikili

¹⁸³ 1959 yılından bu yana Hindistan’da sürgünde yaşayan ve Çin yönetimi tarafından “ayrılıkçı” olarak tanımlanan Dalai Lama, Çin’i Tibet halkının kültürel ve dini geleneklerini bastırmakla suçlamaktadır.

¹⁸⁴ Deutsche Welle, “Çin’den Sarkozy’e Dalay Lama tehdidi”, 08.12.2008, <http://www.dw.com/tr/%C3%A7inden-sarkozye-dalay-lama-tehdidi/a-3856947> (27.6.2017)

¹⁸⁵ Çin Dışişleri Bakanlığı (Ministry of Foreign Affairs of PRC), China’s Policy Paper on the EU: Deepen the China-EU Comprehensive Strategic Partnership for Mutual Benefit and Win-win Cooperation, 02.04.2014, http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/wjzcs/t1143406.shtml (20.5.2017)

¹⁸⁶ Zhang, X., The impact of European debt crisis on EU-US-China relations, The EU, the US and China-Towards a New International Order?, Edward Elgar Publishing, 2014, s. 46-63.

stratejik ortaklıklar kurmak daha çok cazip gelmiştir. Bu durum Çin'e AB üyeleri arasında farklı politik seçenekler imkânı vermiştir. Almanya, Fransa, İngiltere gibi AB'nin devleri ile derin ilişkiler geliştiren Çin, Doğu Avrupa ve Baltık¹⁸⁷ ülkelerinde de yatırımlar başlatmıştır. Çin, ABD ve Fransa'yı geçerek AB'nin en büyük ticari gücü Almanya'nın en büyük ticaret ortağı olmuştur.¹⁸⁸

Haziran 2017'de gerçekleştirilen 19. Çin-AB Zirvesinde katılımcı liderler tarafından vurgulanan ana düşünce, AB ve Çin'in ortak çıkarları, anlaşmazlıklarından daha ağır bastığından işbirliklerine devam edilmesi gerektiği olmuştur. Zirveye Çin Başbakanı Li Keqiang, Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk ve Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker katılmıştır. Bu toplantıda temelde Çin-AB ilişkileri ile bölgesel ve küresel ortak kaygılar ele alınmıştır. “Li, bu ziyaretini iki büyük ekonomi olarak Çin ve AB'nin anti-damping soruşturmaları konusunda anlaşmazlık yaşadığı bir süreçte gerçekleştiriyor. AB, Çin'den ithal edilen ürünlere anti-damping soruşturması¹⁸⁹ yaparken üçüncü bir ülkedeki benzer ürünlerin fiyatları ve maliyetlerini dikkate alıyor. DTÖ'nün ilgili kuralı gereğince, Çin'in DTÖ'ye üye olmasının 15. yılını gösteren 11 Aralık 2016 itibarıyla AB'nin üçüncü ülke verilerini kullanma tutumunu bırakması gerekiyor.”¹⁹⁰

Sonuç

Günümüz AB-Çin ilişkilerini okumak için geçmişten günümüze ilişkileri mercek altına almak gerekmektedir. Soğuk Savaş döneminin başlangıç yıllarında küresel bloklar oluşunca, Avrupa ABD ile, Çin de SSCB ile ittifak ilişkisi kurunca, doğal olarak Avrupa-Çin ilişkilerine de bir tampon konulmuş oldu. Çin, ABD ile ilişkilerini 1970'li yıllarda düzeltince, AT ile 1940 sonları-1975 arasındaki “diplomatik ilişkisizlik” olarak nitelenebilecek dönemi de geride bırakmak istemiştir. Burada özellikle yaşanan ekonomik problemler sonucu Deng Şiaoping'in açılım politikaları önemli bir rol oynamıştır. AT ile 1975 yılında diplomatik olarak başlatılan ilişkilerde, 1978 ve 1985 yıllarında gerçekleştirilen ikili anlaşmalar ile ticari ve ekonomik alanlarda ilerleme kaydedilmiştir. AT, 1989 Tiananmen Olayları'nda Çin'in göstericilere takındığı sert tavrı eleştirince ve bu ülkeye yaptırımlar uygulayınca, ilişkilerde kriz yaşanmıştır. 1975-1994 yılları arasındaki AT-Çin ilişkilerinde son tahlilde “düşük profilli yaklaşım” dikkat çekmektedir.

¹⁸⁷ Estonya Dışişleri Eski Bakanı Keit Pentus Roismannus, “Çin'in Estonya'nın ve hatta AB'nin Asya'da en önemli işbirliği ortağı olduğunu, ticaret, ekonomi ve yatırım gibi alanlarda Çin ile işbirliğini pekiştireceklerini söyledi. Çin-Orta ve Doğu Avrupa İşbirliği Platformu'na aktif şekilde katılacaklarını belirtmiş, böylece Çin-AB ilişkilerini yeni düzeye taşıyacaklarını” ifade etmiştir. China.com. Türkçe: “Çin ile Estonya, işbirliğini yoğunlaştıracak”, 24.01.2015, <http://turkish.china.com/news/china/543/20150124/265764.html> (13.6.2017)

¹⁸⁸ Dünya: “Çin, 'işçilik' avantajını kaptırıyor”, 28 Şubat 2017, <https://www.dunya.com/dunya/cin-iscilik-avantajini-kaptiriyor-haberi-351690> (30.8.2018)

¹⁸⁹ Ermağan, 2018, s. 90.

¹⁹⁰ AB Haber: “19.AB Çin zirvesi...Brüksel-Pekin ilişkilerinde ortak çıkarlar anlaşmazlıkların önünde”, **01 Haziran 2017**, <http://www.abhaber.com/19-ab-cin-zirvesi-bruksel-pek-in-iliskilerinde-ortak-cikarlar-anlasmazliklari-onunde/> (30.8.2018)

Soğuk Savaş sonrası dönemde ticari-ekonomik ağırlıklı ilişkilere kültür, güvenlik ve bilime ilişkin alanlar eklenerek, özellikle 2000’li yılların başında zirveye ulaşılmıştır. Hem ikili düzeyde hem de küresel boyutlarda ilişkiler derinleştirilmiş, küresel aktör olma hedeflerinde ekonomik faaliyetler genişletilmiştir. AB, Çin’in Batı değerleri doğrultusunda dönüşerek potansiyel bir tehdit oluşturmamasını, Çin ise AB’nin ekonomiden teknolojiye farklı alanlarda inşa edilen derin birliktelik ile ABD hegemonyasına karşı ortak hareket etmeyi amaçlamaktadır. Günümüzde ilişkilerde ciddi sorunlar olsa da, iki taraf ilişkileri stratejik olarak görmektedir. AB-Çin ilişkilerinde en ciddi problemler ise şunlardır; insan hakları-demokrasi yorumları (örneğin AB’nin Tibet-Doğu Türkistan-Tayvan konularına ilişkin eleştirileri Çin’in içişlerine karışma olarak görmesi), silah ambargosu, çeşitli ticari meselelerde ihtilaflar (örneğin Çin’in piyasa ekonomisi statüsü üzerindeki tartışma veya fikri mülkiyet hakları konusu), küresel-bölgesel-ülkesel kimi politika farklılıkları (örneğin ABD-AB ile Rusya-Çin işbirlikleri, Afrika, Kosova, Kuzey Kore), küresel yönetim-kitle imha silahları iklim/çevre kirliliği hususlarında ayrılıklar. Vurgulanmalıdır ki, ikili arasında olası büyük bir kriz yaşanması dahilinde, ilişkilerdeki karşılıklı bağımlılık karakteri gereği hasar büyük olabilecektir.

Sonuç olarak; AB ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin (Trump yönetiminde olsun ya da olmasın) ABD karşısında ortak hareket etmesi, hemen her konuda mümkün olmasa da ve ABD’nin etkisini kırarak bir kapasite ortada olmasa da, AB-Çin ilişkileri ABD’ye karşı küresel çapta en çok etki oluşturabilecek ilişkilerdir. “Temkinli diplomasi”yi elden bırakmayan, ancak gerektiğinde karşılık vermekten çekinmeyen Çin’in (örneğin Trump’ın politikalarına karşılık vermesi) ve 2010 sonrası ekonomik olarak gerileyen AB’nin, ortak hedefler ve ekonomik faaliyetler doğrultusunda daha fazla mesai harcayacağı öngörülebilir. Uluslararası ilişkileri yeni bir karaktere evriltecek bu küresel güç mücadelesi, “yeni ABD hegemonyası”na direnen diğer devletler için de kulak kabartılacak bir özellik taşımaktadır.

KAYNAKÇA

AB Haber, “19.AB Çin zirvesi...Brüksel-Pekin ilişkilerinde ortak çıkarlar anlaşmazlıkların önünde“, **01 Haziran 2017**, <http://www.abhaber.com/19-ab-cin-zirvesi-bruksel-pekin-iliskilerinde-ortak-cikarlar-anlasmazliklari-onunde/> (30.8.2018)

Avrupa Toplulukları Komisyonu (Commission of the European Communities), Towards A New Asia Strategy, COM(1994) 314 final, Brussels, 13.07.1994, <http://aei.pitt.edu/2949/1/2949.pdf> (19.5.2017)

Avrupa Toplulukları Komisyonu (Commission of the European Communities), A Maturing Partnership - Shared Interests and Challenges in EU-China Relations. COM (2003), 533 final, Brussels, [http://aei.pitt.edu/38105/1/COM_\(2003\)_533.pdf](http://aei.pitt.edu/38105/1/COM_(2003)_533.pdf) (22.5.2017)

Alagöz, Akçadağ Emine, „Bir Karşılıklı Bağımlılık Örneği Olarak AB-Çin Ekonomik İlişkileri“, 08.01.2013, <http://www.bilgesam.org/incele/62/-bir-karsilikli-bagimlilik-ornegi-olarak-ab-cin-ekonomik-iliskileri/#.WSRkmGjyIU> (21.4.2017)

China.com. Türkçe: “Çin ile Estonya, işbirliğini yoğunlaştıracak”, 24.01.2015, <http://turkish.china.com/news/china/543/20150124/265764.html> (13.6.2017)

Çin Dışişleri Bakanlığı (Ministry of Foreign Affairs of the PRC), China's EU Policy Paper, 13.10.2003, <http://www.chinamission.be/eng/zywj/zywd/t1227623.htm> (09.5.2017)

Çin Dışişleri Bakanlığı (Ministry of Foreign Affairs of PRC), China's Policy Paper on the EU: Deepen the China-EU Comprehensive Strategic Partnership for Mutual Benefit and Win-win Cooperation, 02.04.2014, http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/wjzcs/t1143406.shtml (20.5.2017)

Dent, C., The European Union and East Asia: An Economic Relationship. Routledge, 1999.

Deutsche Welle, “Çin'den Sarkozy'e Dalay Lama tehdidi”, 08.12.2008, <http://www.dw.com/tr/%C3%A7inden-sarkozye-dalay-lama-tehdidi/a-3856947> (27.6.2017)

Dong, Lisheng / Wang, Zhengxu / Dekker, Henk (Eds), China and the European Union (China Policy Series), Routledge, 2013.

Dünya: “Çin, 'işçilik' avantajını kaptırıyor“, 28 Şubat 2017, <https://www.dunya.com/dunya/cin-iscilik-avantajini-kaptiriyor-haberi-351690> (30.8.2018)

Dünya Bankası, China Overview, <http://www.worldbank.org/en/country/china/overview> (08.5.2017)

Ermağan, İsmail, Çin ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Sorun Alanları ve Kriz Yönetimi, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Ocak 2018 Cilt:9 Sayı:1, s. 85-96.

Eurostat, „Population and population change statistics“, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_and_population_change_statistics (30.8.2018)

Feng, Z., The EU's policy towards China and the prospect of China-European Relation Development. In Z. Hong (Eds.), *China-Europe Relations: Review and Analysis*. Paths International Ltd, 2013, s. 37-47.

Grant, Charles / Barysch, Katinka, Can Europe and China shape a new world order?, Centre For European Reform, 2008, https://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/p_837-611.pdf (09.5.2017)

Keyvan, Özlem Zerrin, Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Birliği-Çin İlişkileri – Tehditler, Fırsatlar, Öneriler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.

Knoema, „World GDP Ranking 2017“, <https://knoema.com/nwnfkne/world-gdp-ranking-2017-gdp-by-country-data-and-charts> (30.8.2018)

Sutter, R. G., *Chinese Policy Priorities and Their Implications for the United States*. Rowman & Littlefield, 2000.

Trading Economics, World Bank (1), „European Union GDP 1960-2018“, <https://tradingeconomics.com/european-union/gdp> (30.8.2018)

Trading Economics: World Bank (2), „China GDP 1960-2018“, <https://tradingeconomics.com/china/gdp> (30.8.2018)

Walker, W., *America in the Cold War: A Reference Guide*. ABC CLIO. 2014.

Wang, Jianwei / Song, Weiqing (Eds.), *China, the European Union, and the International Politics of Global Governance*, Palgrave Macmillan US, 2016.

Watts, Gordon, „EU warns China, US about trade wars turning into ‘hot conflicts’“, July 16 2018, <http://www.atimes.com/article/eu-warns-china-us-about-trade-wars-turning-into-hot-conflicts/> (30.8.2018)

Worldometers, „China population 1950-2018“, <http://www.worldometers.info/world-population/china-population/> (30.8.2018)

Zhai, Q., Seeking a Multipolar world: China and de Gaulle's France. In C. Nuenlist, A. Locher / G. Martin (Eds.), *Globalizing de Gaulle: International Perspectives on French Foreign Policies 1958–1969*, Lexington Books, 2010, s. 181–202.

Zhang, X., *The impact of European debt crisis on EU-US-China relations, The EU, the US and China-Towards a New International Order?*. Edward Elgar Publishing, 2014, s. 46-63.

Zhou, Hong (Ed.), *China-EU Relations, Reassessing the China-EU Comprehensive Strategic Partnership*, Springer Singapore, 2017.

DEVLETLERİN HUKUKA BAĞLILIĞI KRİZİNDE AŞIRI GÜVENLİK SİYASETİNİN ETKİSİ

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Ufuk Üniversitesi

İİBF

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

mehmet.gunes@ufuk.edu.tr

Özet

11 Eylül sonrası devletlerin terör başta olmak üzere asayiş temelli icraatları ile belirginleşen güvenlik siyaseti, vatandaşların hak temelli özgürlük beklentileri ile çeliştiğinde ortaya özgürlük- güvenlik gerilimini çıkarmıştır. Devletin yürüttüğü güvenlik siyaseti yüzünden bireylerin devlet iktidarı karşısında sınımlanacak alan olarak gördükleri devletin hukuka bağlılığında bu defa sapmalar ve çeşitli sorunlar çıktığında, ülke için sonu iyi olamayacak bir yolculuğun başladığı ileri sürülebilir. Güvenlik siyasetinden genellikle insan hak ve özgürlükleri ile demokratik süreçlere katılım gibi siyasal hakların, devletin yürütme gücü tarafından çiğnenmesi durumunda bahsedilir. Güvenlik siyaseti, zamanla egemen iktidar tarafından hukukun askıya alınması olarak sonuçlanacak şekilde yürütmenin olağan olmayan biçimde hukuk ve siyaset düzeni içinde daha çok yoğunlaşmasından ve tüm siyasetini endişe temelli emniyet ve güvenliğe endekslemesinden kaynaklanmaktadır.

Hukuk devletini ve liberal demokrasileri zayıflatan güvenlik siyasetinin; “biçimsel” ve “rasyonel” bir demokrasi anlayışı tarafından toplumun büyük çoğunluğunun siyasal anlamda pasifleştirilmesi ve buna bağlı olarak da daimi şekle dönüştürülmüş olağanüstü hal mantığının daha çok benimsendiği ülkelerde yönetici ve lider ayrıcalıklarının artmasının sonucunda belirginleştiği gözlenmektedir. Oysa güvenlik siyasetinin zamanla özgürlük, demokrasi, insan haklarını nasıl aşındırdığı, devlet yönetiminde hukuka bağlılığın giderek esnetilmesi ve sonrasında hukuktan beslenen, hukuki teminatları gözetken bir devletin değil hukuka ideolojik şekilde nüfuz eden onu kendi siyasetinin aracı haline getiren bir iktidar aygıtının parçası yapma ihtimalini artırdığının göz önünde tutulması gerekir.

Bu çalışmada müzakere ve uzlaşmadan beslenmeyen güvenlik siyasetinin devletin hukuka bağlılığı için hangi alanlarda sorun çıkardığı ve güvenlik siyasetinin sürekli hale gelmesinin hukuku nasıl aşındırdığı konuları açıklanarak hukuk ve siyaset krizine dönüşebilecek bu sorunun aşılabilmesi için çeşitli çözüm yolları önerilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk devleti, Güvenlik siyaseti, Siyasal iktidar, Hukuk krizi, İnsan hakları

THE EFFECT OF INTENSIVE SECURITY POLICIES IN THE CRISIS OF STATES' LEGALITY OF LAW

Abstract

After September 11, the security policy of states, which is characterized by the public order-based actions, especially terrorism, created a tension between freedom and security when citizens contradict rights-based freedoms. It can be argued that a journey that is not good for the country has begun when the state deviates from its legacy and various problems arise because of the security policy carried out by the state that individuals regarded as areas to be protected against state power. Security politics is defined a violation or instrumentalisation of human rights and freedom, or political rights such as participation in the democratic process by the executive power of the state. Security politics stems from the concentration and centralization of executive power within the order of law and politics in an unusual way and all politics are based on anxiety-based safety and security indexation.

As a result of increased manager and leader privileges in the countries where the state of emergency is transformed into a permanently shaped state, the security policy that undermines the rule of law and liberal democracy which politically passiveization of the vast majority of society by a "formal" and "rational" understanding of democracy is observed. However, in view of the fact that security politics in the course of time has increased the possibility of eroding freedom, democracy and human rights. And with increasing flexibility in the rule of law in state administration, it is necessary to consider that it increases the possibility of making part of a ruling apparatus which is nourished by law and which is fed by law, not by a state which considers legal guarantees, but by means of which it permeates ideologically in law as an instrument of its own politics.

In this study, it will be explained what areas the state is troubled by the state for its adherence to the law, and how the continuity of security policy which is not fed by negotiation and reconciliation and various solutions will be proposed in order to overcome this problem which can be turned into a crisis of law and politics.

Keywords: State of Law, Security Policy, Political Power, The Crisis of Law, Human Rights

Giriş

İnsanın evrende devlet denilen kavramdan önce var olduğunu, hatta devletin varlık şartının insan olduğu, zira insan olmadan devlet denen olgunun var olamayacağı herkes tarafından kabul edilse de Rousseau'ya atfedilen ve otoriter ve baskıcı bir görünüm biçimi kazandırılan "genel irade" kuramı ve diğer toplum sözleşme taraftarlarına göre; toplumun faydasına hareket ettiği varsayılan devlet, insanların düzensiz topluluklar olarak anarşik bir doğa halini aşmalarında yardımcı olmuştur. Dolayısıyla devlet aygıtının genel iradeyi kurumsal olarak temsil yeteneğini daha baştan taşıdığı kabul edilmesiyle devlet, her

verde insanının önüne geçen bir yapıyı doğrudan sahiplenmiştir. Genel iradeyi devleti yöneten hükümet ve onun siyasi anlayışının temsil ettiği kabul edilince de ortaya, devletin “hikmet hükümet” denilen anlaşılmaz bazı politikalarının toplumsal iyiliğini sormak tamamen imkânsızlaşmıştır.

Diğer yandan genel irade teorisi mitiyle çoğunlukçu anlayışın bütünleşmesi sonucu ortaya çarpık bir demokrasi ve parlamento kültü çıkmış, buna göre yasama ve yürütmenin iradesi halka dayanır, mutlak egemendir ve her şeyin üzerindedir, denilerek egemenliğin sahipliği öne çıkarılmış ancak egemenliğin adaletli kullanımı ve hukuki hesap verebilirliği pek tartışılmamıştır. Klasik anlayışa göre politik karar belirleme süreci parlamentonun tekelindedir ve yargısal ve siyasi alan, devlet yapısı ve hatta bir bütün olarak anayasal düzenin karakteri yasama iradesi tarafından istenildiği gibi dizayn edilebilir (Kaya, 2016, s.133). Oysa parlamento sadece oy verebilenlerin değil oy veremeyenlerin, hatta parlamentoda temsil dahi edilmeyenlerin ve azınlıkta dahi kalanların hak ve menfaatlerini, özgürlük ve adalet hedefine zarar vermeksizin tartmak ve nihayetinde sağlamak zorundadır.

11 Eylül sonrası ne yazık ki devletlerin güvenlik ve özgürlük arasındaki denklemin nasıl kurulması gerektiği konusunda kafalarının daha çok karıştığı ve ülkelerin güvenlik politikalarını sertleştirerek başta beka kaygısını öne sürüp halklarının özgürlüklerini ve adalet beklentilerini ikinci planda gördükleri anlaşılmıştır. Devletin güvenliğini bir siyasi hedef haline dönüştüren ana neden ise toplumun ve devletin oluşturulan korku batağına saplanmasıdır. Çünkü hem halklar ve hem de devletler karşılıklı olarak birbirlerinden şüphelenen, uzlaşmaz endişeler yumağında birbirlerini tanımaktan ziyade kontrol etmeye başlamışlardır. Böyle bir ortamda ise kendi vatandaşından korkan devlet kendisini asla güvende hissetmeyecek ve karar ve politikaları ile daima güvensizlik yaratacaktır. İçeride kendi devletinden korkan toplum ise küreselleşmenin hızlandırdığı dış etkilerden ve devletin oluşturduğu endişe ortamında daha fazla korkacaktır (Saharansky ve Dermer, 2005, s.57).

Bu çalışmada devletlerin güvenlik siyasetiyle, zamanla egemen iktidar tarafından hukukun askıya alınması olarak sonuçlanacak şekilde yürütmenin olağan olmayan biçimde hukuk ve siyaset düzeni içinde daha çok yoğunlaşmasından ve tüm siyasetini endişe temelli emniyet ve güvenliğe endekslemesinden kaynaklanacak şekilde yürütmesinden bahsedilmekte ve bu durumun zamanla özgürlük, demokrasi, insan haklarını nasıl aşındırdığı, devlet yönetiminde hukuka bağlılığın giderek esnetilmesi ve sonrasında hukuktan beslenen, hukuki teminatları gözetken bir devletin değil hukuka ideolojik şekilde nüfuz eden onu kendi siyasetinin aracı haline getiren bir iktidar aygıtının parçası yapma ihtimalini artırdığı tezi işlenmektedir.

Devletlerin kamu politikası olarak müzakere ve uzlaşmadan beslenmeyen güvenlik siyasetinin devletin hukuka bağlılığı için hangi alanlarda sorun çıkardığı ve güvenlik siyasetinin sürekli hale gelmesinin hukuku nasıl aşındırdığı konuları açıklayarak hukuk ve siyaset krizine dönüşebilecek bu sorunun aşılabilmesi için kamu yönetiminin nasıl yaklaşabileceğini ilk olarak belirlemek gerekir. Ancak niçin devletlerin son dönemlerde özgürlükleri değil güvenliğe sarıldığından bahsederek konuya başlamak uygun olacaktır.

Devletlerin Güvenlik Siyasetindeki Değişim

John Locke'a göre, doğa durumunda son derece özgür ve mutlu oldukları halde insanlar, güvenlik eksikliğinden dolayı, hakları ve özgürlükleri güvenceye alacak bir aygıtı, yani devleti yaratmışlardır. Dolayısıyla devletlerin var oluş sebebinin ilki olan halkına güvenliği sağlamak acaba devletin güvenliği için halkını hukuki güvensizliğe terk etmeye gerekçe olabilir mi? Bu soruyu cevaplamadan önce güvenliğin anlamını hatırlamak gerekir. Güvenlik kavramı, insanların kendilerini ve yaşamlarını sağlayan araçların tehlikelerden uzak bir ortamda olma durumunu ifade etmektedir. Güvenlik (security) kavramına etimolojik olarak baktığımızda Latince iki kelimenin birleşmesinden meydana geldiğini görüyoruz. Security kelimesini oluşturan “Se” (siz- sız olumsuzluk takısı) ve “cura” (dert) anlamına gelmekte böylelikle Latince iki kelimenin birleşmesinden güvenlik olarak bilinen “security” için “dertsiz” anlamının çıktığını görülmektedir (Frei, 1990, s.45). O halde güvenlikte olmak dertsiz ve tasasız olmak herhangi bir korku ve endişeye sahip olmamak, huzur ve sükûnet hali içinde olmak demektir. Aynı şekilde emniyet halinde olmakta geçen emniyet kavramı, emin olma, tehlikenin olmayışı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Objektif bir kavram olarak Fransızca “seurte”, “seürte” kelimelerinden türetilerek kullanıla gelmiştir. Bu kavramın koruma, kurtarma, gizleme, emin olma gibi kelimelerle ilişkisi vardır. Emin olma kavramı bu bağlamda “Kendisiyle bir kişinin diğerinden ya da bir şeyden emniyette olduğu, hukukta ise bir yükümlülüğün icrasında sağlanan garanti” anlamına geldiği görülmektedir (Bal, 2003, s.20).

Güvenlik kavramı klasik anlamda iki boyutuyla ele alınmaktadır. Birinci boyutu ulus devletlerin birbirlerine karşı ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Bu duruma dışa yönelik güvenlik denilmektedir. Diğer boyutunu da ulus devlet içinde örgütlenmiş toplumun güvenliğini tehdit eden sorunları oluşturmaktadır ki buna da iç güvenlik denmektedir (Zangl ve Zürn, 2003, s.172). Vatandaşların ait oldukları devletin güvenliğini her şeyin üstünde görmeleri bir anlamda kendi güvenliklerinin de garanti altına alınması anlamına gelmektedir. Devlet içi ve devlet dışı alanların birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığına inanıldıktan sonra devlet içinde düzen ve güvenlik durumu sürerken, devletlerarası ortamda düzensizliğin ve güvenliksizlik durumunun var olduğuna inanılmıştır (Waltz, 1979).

Bireysel seviyede değil toplumsal seviyede Hobbes’in ifade ettiği gibi güvenlik; her dönemde bir mutlak olan ölümden kaçış, insanın kendi var oluşunu garanti altına alan topyekûn bir mücadele ve başkalarına tahakküm etmenin veya başkalarının egemenliğinden kurtularak kendi yaşam tarzını oluşturma çabasını ifade etmektedir. Güvensiz bir ortamdan kaçış için toplum sözleşmesine hayat veren modern devlet yapısına geçiş ile birlikte devlet, egemenliğinin kaynağı, egemen bir güç olarak zor ve şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran yegane yasal bir güç olmuştur. Ulus-devlet çağının başlamasıyla birlikte toplumla özdeş olduğu varsayılan devlet, kendine güç devreden bireylerden önce gelerek devletin çıkarlarının gerçekleştirilmesi adına bireysel özgürlüklerin sınırlandırılabilceği fikri de meşru görülmeye başlamıştır. Bir anlamda toplumun güvenliği söz konusu olduğunda bireysel güvensizlikler tolere edilebilir olarak değerlendirilmiştir (Oğuzlu, 2007, s.4). Ancak üst üste yaşanan dünya savaşları devletlerin insanı ihmal edebilme ve onun güvensizliğe mahkûm edilebilmesini ne kadar

abartabileceklerini de ortaya koymuştur. Çünkü sadece bu iki savaşta yaklaşık 100 milyon insanın ölmesi ile devletin değil insanın ilk olarak yaşatılmasının gerektiği daha rahat anlaşılacağı zannedilmiştir.

Oysa 2nci Dünya Savaşı sonrasında siyasal kutuplaşma ile birlikte büyük devletlerin penceresinden bakıldığında güvenliğin sağlanmasında geçici olarak kurulan istikrarın demokrasiden ve insan haklarından daha önce yeğlendiği görülmüştür (Takehy ve Gvosdev, 2003, s.415). Özellikle o dönem devlet için güvenlik her şeyden önce bir istikrar durumu olarak kabul edilmiş ve devletlerin istikrarı bireysel ve toplumsal adaletten önce geldiği düşünülmüştür (Halliday, 2005, s.521). Soğuk Savaş sırasında önce güvenlik sonra özgürlük gelirken bu durum 1990'lı yıllarla beraber önce özgürlük sonra güvenlik şeklinde tanımlanmaya başlanmış ancak bu durum 2001 yılındaki 11 Eylül olayı sonrası tekrar eski haline dönmüştür. Küreselleşmeyle birlikte ortak bir güvenlik kaygısı tüm ülkeleri sarmış ve otorite merkezlerinin, ya da farklı aidiyet kümelerinin, çoğalmasıyla, devletin dışındaki diğer aktörlerin de güvenliğin tanımlayıcıları ve sağlayıcıları olma durumu hızlanmıştır. Ülke içerisi ile dışarıları arasındaki ayrımların giderek azaldığı ve de ülke dışarısının içerisini etkileme kapasitesinin artmakta olduğu bu zaman diliminde, klasik devlet egemenliği anlayışı da erozyona uğramıştır (Oğuzlu, 2007, s.11).

Güvenliğin devletler için kolektif ve bölünemez bir karakter kazanmasında 11 Eylül sonrası ortaya çıkan gelişmeler etkili olmuştur ve halen olmaktadır. Özellikle dünyanın küçülmesi, ulaşım ve iletişim imkanlarının artması ve zamanın hızlı akıyor olması, diğer bütün sorunları olduğu gibi güvenlik sorunlarını da küreselleştirmiştir. Başta çevre kirliliği, ekonomik istikrarsızlıklar, uluslararası göç, ulus-ötesi organize suç şebekeleri, ulus-ötesi terörist faaliyetler, kitle imha silahlarının çoğalması gibi güvenlik sorunları artık küreseldir ve tüm dünyayı ve dolayısıyla herkesi etkilemektedir. Güvenlik sorunlarıyla yerel ölçekte mücadele etmek neredeyse artık imkânsız hale gelmektedir (Oğuzlu, 2007, s.12).

Devletler için güvenliğin önde gelen terimi artık “milli güvenlik” şekline bürünmüştür. Milli güvenlik kavramı sosyal bilimlerde klasik anlamda “bir milletin iç (milli) değerlerini dış tehditlere karşı koruma yeteneği” (Dettke, 1993, s.294) olarak görülürken artık salt askeri başarı veya askeri önlemlerden daha fazla bir anlamı ifade etmektedir. Bu kavrama tanım getiren Milli Güvenlik Kuruluna göre; “yalnız halkın değil, devletin ve anayasal düzenin, hukuki, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri bulunan” bir olgu olarak milli güvenlik tanımlanmakta, devlet ve bireyin her eylemi güvenlik kavramı içinde değerlendirilmektedir. Örneğin milli güvenliğin içinde yer alan iç tehdit, “Kökü ve kışkırtıcı kaynakları içeride ve/veya dışarıda olan, yurt içinde açık veya gizli olarak yürütülen Devletin anayasal düzeni, ülkenin bölünmez bütünlüğü ile milletin refahına yönelik örgütlü suç ve şiddet hareketlerini kapsayan bir tehlike algılaması” şeklinde tanımlanmaktadır.

Oysa sadece dışa doğru değil içe yönelik olarak devlet ile toplum arasında ortak bir çıkar birliği ve gelecek tasavvurunun olması, toplumsal ve ekonomik istikrar, güvenlik politikası ile ilgili tehdit algılamasını kolaylaştıracak faktörler arasındadır. Bir devletin iç güvenliğini tehdit

eden faktörler arasında gelen etnik veya dini içerikli çatışmalar, merkezi iktidarın zayıflamasını ve ülkenin bölünme tehlikesini doğurur. İdeolojik çatışma, rejim değişikliğine varacak kadar devletin kurucu ilkelerini ve varlığını tehdit eder. Veya toplum içinde keskin kamplaşmaları beraberinde getirir. Aynı şekilde dini/mezhebi içerikli gerginlikler devletin güvenliğini ve bütünlüğünü temelini dinamitleyen faktörlerdir. İdeolojik ve dini kamplaşma, devlet ideolojisini temsil eden ve yönetici elit sınıfların değerlerinin oluşturduğu merkez ile, yönetilenlerin değer yargılarının temel değerlerini oluşturan çevre arasında gerilimlere, toplumsal ve siyasal yırtılmalara neden olur (Adalet Bakanlığı, 2018).

İster dışa ister içe yönelik yapılsın devletin güvenlik anlayışında çıkış noktası tehdit algılamasıdır. Örneğin sadece komşularını değil tüm dünyaya yönelik şekilde bir algılamayı A.B.D. Ulusal Güvenlik Stratejisi, giriş bölümünde “rekabetçi bir dünya” başlığı altında görebilmek mümkündür (Biçer, 2018);

“Rusya ve Çin’in, Amerikan güvenlik ve zenginliğini yıpratmak teşebbüslerle, Amerika’nın gücüne, etkisine ve çıkarlarına meydan okuduğu, Bu ülkelerin, kararlı bir şekilde, ekonomileri daha az serbest ve daha az adil hale getirdikleri, askeri güçlerini arttırdıkları ve toplumlarının bilgiye ulaşmasını baskı yoluyla kontrol ettikleri böylece etki alanlarını genişlettikleri , ayrıca, Kuzey Kore ve İran İslam Cumhuriyeti diktatörlüklerinin de bölgelerini istikrarsızlaştırdıkları, Amerikalıları ve müttefiklerini tehdit ettikleri ve kendi halklarına karşı gaddarca davrandıkları, ulus-aşan tehdit grupları arasında saydıkları cihatçı teröristler ve suç örgütlerinin de Amerikalılara zarar verme gayreti içerisinde bulundukları” belirtilmektedir.

Ülkeye karşı dış düşmanları hedef göstererek potansiyel tehdit üretmek yanında çoğu zaman kendi halkına dahi endişe ve şüphe ile yaklaşan iktidarlar da bulunmuştur. Örneğin Türkiye’de yönetici elitler uzun yıllar Kurtuluş Savaşı ve ardından Cumhuriyetin kuruluş aşamasında yaşanan politik sorunların psikolojinden kurtulamamış ve kendilerinden başka hiç kimseye güven duymamışlardır. Türkiye’nin merkezi iktidarını oluşturan sivil ve asker yönetici elitler, bireylere ve topluma hiçbir zaman güvenmemişler bu da onların toplumu sürekli olarak potansiyel tehdit olarak algılamalarına neden olmuştur. Bundan dolayıdır ki Türkiye’deki ter türlü dini, siyasi, sosyal muhalif hareket rejimi ve ülkeyi bölmeye matuf hareketler olarak görülmüştür (Adalet Bakanlığı, 2018). Yönetici elit kesimin toplumdaki muhalif hareketleri kabul etme, onları anlama ve onları sorumluluk verme yerine onlara karşı uygulanan politikayı en iyi şekilde Nihat Erim ifade etmektedir. 30 Mayıs 1946 tarihinde Ulus gazetesinde yazdığı bir yazıda “Ama şu noktayı belirtmeliyiz ki sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu, bir müddet için “hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek” ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis eylemektir” diyordu.

Güvenlik Ve Özgürlük Arasında Seçimi Kim Yapabilir?

Devletin asli görevi güvenlik mi özgürlük mü tartışması öteden beri yapılagelen klasikleşmiş bir sorudur. Demokratik bir hukuk devletinde özgürlük-güvenlik ilişkisi göz önüne alındığında, bu iki kavram arasında bir denge kurmak yerine, bunları birbirlerini tamamlayan kavramlar olarak kabul edip özgürlüğün ana kural olduğu gerçeğinden hareketle özgürlüğü

önceleyen bir yaklaşım tarzı benimsenmelidir. Aksi bir yaklaşım, özgürlükle güvenliğin rakip olduğu düşüncesini ortaya çıkaracak ve bu nedenle güvenliği sağlama yükümlülüğü, siyasi iktidarları ya da devletleri sürekli özgürlükleri kısıtlama güdüsüyle hareket etmeye itebilecek, nihayetinde de özgürlükler, güvenlik uğruna feda edilebilir hale dönüşecektir (Arslan, 2006, s.123).

Oysa özgürlük ve ona bağlı olarak kullanılan insan hakları aracılığıyla bireyler, kendilerini ifade edebilir, potansiyellerini geliştirebilir ve hayatı kendileri için değerli bir şekilde yaşayabilirler (Erdoğan, 2013, s.23). Özgürlüğün ve ona bağlı olarak kullanılan haklarının güvence altına alındığı yerde güvenlik de zaten büyük ölçüde sağlanmış demektir. Esasen, özgürlük ve insan hakları ile toplumsal barışa hizmet etmek dışında, güvenliğin kendi başına bir değeri olduğu şüphelidir. Dolayısıyla insan haklarına dayanan bir hukuk devletinde ara sıra özgürlüklerin kısıtlanmasını gerektiren zorunluluklar ortaya çıkabilecektir. Ancak demokratik bir hukuk devletinde bu gibi durumlarda kamu otoritesini yönlendiren ana düşünce, özgürlükle güvenlik arasında garip bir denge kurmak olmamalıdır. Çünkü denge ancak birbirlerine eşit ağırlıkta olan iki değer arasında kurulur; oysa özgürlükle güvenlik, eşit değerler olmayıp, güvenlik insan ve toplum için kutsal olan özgürlüğü garanti etmenin araçlarından sadece biridir (Erdoğan, 2013, s.26). Oysa güvenlik kaygısını öne çıkaran iktidar pratiğinin hukuk devletinden devlet aklına sivrulma sürecinde, hukuk devletinin yasallık yönüyle başlayan aşınma insan hak ve özgürlükleri değerlerinden uzaklaşmayla devam eder ve ortaya çıkan meşruiyet sorunu devlet aklı ile çözümlenir. Sonuçta öyle bir an gelir ki hukuk devletinde ne yasallık ne de insan hakları karakteri bulunur; egemenlik yalnızca devlet aklına aittir, onun tekelinde kalır (Sancar, 2012, s.58). Özgürlükler ise egemenliğin sahibi olan ve geçici olarak kullanması için devlete bırakan insanların bir hakkı olmaktan çıkar.

Demokratiklik sıfatı taşıması beklenen devlet için ayrıca günümüzde güvenlik kavramı sadece askeri veya savunma anlamda kullanılmamaktadır. Bireyin yaşamının güven altına alınması kadar temel hak özgürlüklerinin de güvence altına alınması önem kazanmaktadır. Bireyin sağlığının güvence altına alınması ve bu bağlamda çevre kirliliği ile mücadele de bu tanım içerisinde girmektedir. Bireyin güven içerisinde yaşamasının şartlarının oluşturulması gibi aynı şekilde toplumun da ekonomik güvenlik içerisinde yaşamasının temel şartlarının oluşturulması ve toplumun huzurunu, istikrarını, huzurunu bozacak tehditlerin bertaraf edilmesi de ulusal güvenliğin alanı içerisinde devletin görevi olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca siyasal ve ekonomik sistemin demokratikleştirilmesi, yerel veya genel iktidarın grup, cemaat veya menfaat şebekelerinin elinden kurtararak sivilleştirilmesi ile eş anlamda kullanılmaktadır. Senghaas'ın ifadesiyle toplum ve iktidarın sivilleştirilmesi, devlet içinde güvenliğin sağlanmasının en önemli faktörlerinden biridir. Sivilleşme kavramı, iç siyasetin toplumsal ve hukuksal alanlarını da içine alan iç politikaya dönük sivilleşme mekanizmalarının oluşturulması ile ilgili temel ilkeler oluşturmaktadır (Senghaas, 1994, s.17). Liyakata dayalı devlet görevlerini dağıtma şeklinde anlaşılması gereken sivilleşme, aslında parti yandaşlığı ve kadro talanına karşı durarak kamu kaynak ve görevlerinin bir bakıma güvenliğini sağlamak olarak görülmelidir.

Devletin Hukuka Bağlılığı Bir Lütuf Değil Zorunluluktur

Devletin anlaşılmasında kullanılan ve onun ülke, insan topluluğu ve iktidar olmak üzere üç ana unsuru olduğu söylenirken “Devlet, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluştur” (Kapani, s.2007, s.37) şeklinde tarif edilmektedir. Pierson’una göre devlet, şiddet kullanma tekeli, toprak alanı, egemenlik, anayasallık, kişilik dışı iktidar ve hukukun üstünlüğü, bürokratik yapılanma, otorite ve meşruiyet, vatandaşlık ve vergilendirme gibi yönleri sahiptir (2004, s.6). Ancak toplum, siyasal bir birlik kurmak amacıyla bir araya geldiğinde ilk olarak devlet, devlet faaliyetlerinde hukuk kurallarıyla bağlı olduğunda ise hukuk devleti ortaya çıkacaktır (Yıldız, 2013, s.224). Hukuku sadece halkına uygulanacak kurallar olarak görmeyip kendi iktidarını da hukukla desteklemesi gereken devlet ve onun irade bildirimi olan hukukun meşruiyet ölçütü ancak özgürlük, eşitlik ve ahlaksallıktır” (Öktem, 2011, s.91). Bunları sağlamayan hukuk da devlet için geçerli değildir. Hukukun üstünlüğü ise sınırlandırılmış ve bölünmüş siyasi iktidarın ideolojiyle değil ancak hukukla bağlı olması gerekir. Çünkü gücü merkezinde toplayan siyasal iktidar tortulaşarak devlet mekanizmasının işleyişi ile birlikte bireyin hak ve özgürlükleri için gittikçe bir tehdit haline gelir. Zira siyasi iktidar yapısal olarak tekilleşmeye ve gücü tekelleştirmeye meyillidir. O halde bir devlet için başta anayasalar yoluyla siyasi iktidarın hukukla sınırlandırılması ve iktidarın tekelleşmesi değil dengeli bölünmesini sağlayarak vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunmasını amaçlanmalıdır. Nitekim Linz ve Stephan’ın da belirttiği gibi hukuk devletinde devlet aygıtı ve iktidar hukuka tabidir; takdir yetkileri belirli ve sınırlıdır (1996, s.19).

Hukuk devleti kavramı, Anglosakson terminolojisinde “hukukun üstünlüğüne dayalı devlet” veya “hukukun hükümlerine dayalı devlet” olarak adlandırılırken, Kıta Avrupası’nda Almanya’nın da etkisiyle daha ziyade “hukuk devleti” kavramı ile ifade edilmektedir (Altıntaş, 2008, s.209). John Locke’un görüşüne göre, insan eseri olan hukukun meşruluk temelini temin eden “yaşam, özgürlük ve mülkiyet” olarak belirlenen üç doğal hakkın korunması, hukuk devleti ilkesinin temelini oluşturur (Locke, 1966, s.118). Ayrıca hukuk devletinin içindeki hukuki güvenlik ilkesi, temel haklarda korunan ortak bir değer olarak hukuk devleti ilkesinin olmazsa olmaz koşuludur ve Anayasa’nın bütününe egemen olan temel bir ilke görünümündedir (Oğurlu, 2003, s.39).

Hukuk devleti en yalın şekli ile bireylerin hukuki güvenliğinin sağlandığı, devletin eylem ve işlemlerinde hukuk normlarına bağlı olduğu bir kavram olarak tanımlanabilir (Özbudun, 2014, s.125). Rosenfeld’e göre de hukuk devleti otoriter ve totaliter rejimlerin anayasal demokrasiye evrilmesindeki rolü sebebiyle adeta bir köşe taşıdır. Modern anayasacılığın bir gereği olan hukuk devleti olmadan anayasal demokrasi mümkün olmaz (2001, s.1307). Devlet hukuki bir aygıt, siyasi iktidar bu aygıtın eylemselliğini sağlayan hukuki bir aktör, demokrasi siyasi iktidarın oluşum ve uygulama biçimini belirleyen bir anlayış, hukuk devleti ise tüm bu sistemin meşruiyetini ve işleyişini sağlayan bir zemin olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde kurgulanan demokratik bir hukuk devletinde tarafsız ve bağımsız bir yargı organı iktidarın politikalarını değil hukukun gereklerinin uygulanması için oldukça hayatidir (Kaya, 2016, s.123).

Türk Anayasa Mahkemesine göre; Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan hukuk devleti, eylem ve işlemleri hukuka uygun, insan haklarına saygılı, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup, bunu geliştirerek sürdüren, Anayasa'ya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, hukukun üstün kurallarıyla kendini bağlı sayan, yargı denetimine açık, yasaların üstünde yasa koyucunun da uyması gereken temel hukuk ilkeleri ve Anayasa'nın bulunduğu bilincinde olan devlettir (Anayasa Mahkemesi, 2004). Hukuka inanan devletin üretilen hukuk normlarının öngörülebilir olmasını, bireylerin tüm işlem ve eylemlerinde devlete güven duyabilmesini, devletin de yasal düzenlemelerinde bu güven duygusunu zedeleyici yöntemlerden kaçınmasını gerektirir.

Hukuk devleti, “hukuku olan devlet” ya da “devletin koyduğu hukuk” değildir; aksine “hukukun egemen olduğu devlet” anlayışını ve bir siyasal ideali ifade etmektedir (Atar, 2012, s.88). Devletin hukuku insan hak ve özgürlükleri üzerinde temellendirilen bir anlayışa dayanmazsa, bir diğer söylemle biçimsel olarak salt bir tür normlar toplamı veya bütünü olarak varlık bulursa o halde hukuk düzeni, hukuk devletindeki devletin nesnesi haline gelir. Ancak eğer biçimselliğin yanında hukuk maddi olarak da nitelikli, yani insan hak ve özgürlüklerinden meşruiyet bulan bir hukuk düzeni söz konusuysa bu durumda devlet mekanizması hukukun uygulanmasında bir tür işlevsel mekanizma olarak kullanılır (Kaya, 2016, s.117).

Sözde değil ancak gerçekte hukuk devleti olmanın en az üç önemli sonucu ortaya çıkacaktır. İlk olarak devlet mekanizması yapı itibarıyla hukuksal bir kurgu olarak belirecektir. Dolayısıyla organlarının eylem ve işlemleriyle bir bütün olarak devlet mekanizması ve işleyişi belirlenebilir, tanımlanabilir, denetlenebilir ve dolayısıyla dengelenebilir bir hukuksal olgu olarak nitelik kazanacaktır. İkinci olarak birey de hukuki bir varlık ve kimlik kazanacak ve dolayısıyla bireysel ve toplumsal eylem ve işlemler de hukukun konusu haline gelecektir. Böylece gerek kamu yönetimi olarak devlet mekanizmasının işleyişi, gerek toplumsal ve siyasal ilişkiler ve etkileşimler neden sonuç ilişkisi içerisinde hukuki bir anlam ifade edecektir. Üçüncü olarak hukuk dışı herhangi bir alan ve bu alanın üzerinde geliştirilebilecek her türlü toplumsal ve siyasal kavram ve olgu reddedilecek ve hukuk dışında hiçbir ölçü ve kıstas kabul edilmeyecektir (Kaya, 2016, s.114).

Korkuya Dayalı Güvenlik Politikalarının Genişlemesi Devletin Hukuka Bağlılığında Kriz Oluşturmaktadır

11 Eylül 2001 sonrası yaşanan terör olayları ve artan küresel terör örgütü eylemleri, artık insanlara dünyada huzurlu ve güvenli bir yerin pek kalmadığı inancı yerleştirmektedir. Maryland Üniversitesi tarafından 2016 yılı için hazırlanan bir rapora göre, 104 ülkede gerçekleştirilen terör saldırılarında ise 25,600 kişi yaşamını yitirmiş ve terörle ilişkili ölümlerin yüzde 75'i ise Irak, Afganistan, Suriye, Nijerya ve Pakistan'da yaşanmıştır. Aynı şekilde ABD tarafından yapılan bir açıklamaya göre, 11 Eylül'den sonra terör örgütleriyle mücadele için

toplam 1 trilyon 400 milyar dolar civarında harcama yapıldığı bunun 687 milyar 600 milyon doları Afganistan’da, 748 milyar 100 milyon doları ise Irak’ta harcandığı ileri sürülmektedir.

Devletlerin suçlularla olan mücadelesi, onların güvenliğe dayalı politikalarını daha çok genelleştirmelerine ve asıl görevlerini unutmalarına yol açmaktadır. Çünkü güvenliği bozan sorunlar sadece asayişe dayalı bir bakışla ele alınamaz. Ülkedeki yolsuzluk ve gelir dağılımlarının bozulmasında, sosyal devletin gereği şeklinde adaletli bir vergilendirme sistemi kurulmamasında, insanların eğitim ve işe erişebilme haklarının tam olarak sağlanmamasında, kanun ve kuralların toplumsal bir yetkinlikle uygulanmamasında, kayırma ve hukuka aykırılık sebebiyle endişe duyulmamasında devletlerin asıl sorumluluğunu tartışmadan doğrudan güvenliğe dayanmak özellikle siyasal iktidarların varlıklarını sürdürmeleri için önemli bir bahane olarak kullanılmaktadır. Çünkü az gelişmiş ülkelerde “Terörizm korkusuyla özgürlüğü ve insan haklarını kısıtlama eğiliminin arkasında, şiddet ve terörizmle ancak özgürlükleri kısıtlamakla baş edilebileceği düşüncesi yatmaktadır. Bu düşünceye göre, güvenlik genellikle ancak özgürlük pahasına sağlanabilir; güvenliği elde etmek özgürlükten şu veya bu ölçüde fedakârlıkta bulunmayı gerektirir. Bu anlayış özellikle toplumun şiddet tehdidi altında olduğu zamanlarda yönetim mevkiinde bulunanların temel bakış açısı haline gelir. Böyle dönemlerde güvenliği sağlamak için eğer özgürlüklerimizden fedakârlık etmezsek bu bizi intihara götürebilir diye düşünülür. Ancak, burada gözden kaçırılan önemli noktalar vardır. Bir kere, özgürlüğü kısıtlamanın veya azaltmanın herkes için daha fazla güvenlik sağlayacağı kuşkuludur. Çünkü baştan beri bir değer olarak var olduğunu söylediğimiz “güvenlik”, şu veya bu nedenle yurttaşlardan özgürlüklerinden fedakârlıkta bulunmalarını talep eden devletin güvenliği ile aynı şey değildir. Onun için, devlet güvenliğinin artması bireylere zorunlu olarak daha fazla özgürlük güvenliği sağlamaz; hatta kendisi için daha fazla güvenliği kişilerin özgürlükleri pahasına sağlayabilir. Devletler şiddet ve terörün önlenmesini bireylerin haklarını aşırı ölçüde kısıtlamanın bir bahanesi olarak kullanabilirler” (Erdoğan, 2013, s.28).

Anayasa Mahkemesi başkanı olan Arslan’a göre, güvenlik-özgürlük dengesinin ikincisi aleyhine bozulduğu dönemler, korkunun iktidar olduğu dönemlerdir. İnsanlar korktuklarında güvenliğin sağlanması uğruna hak ve özgürlüklerinden kolayca vazgeçebilmektedirler. Güvenlik kaygılarını öne çıkararak otoriter bir yönetim sergileyenler de sürekli “korku” pompalarlar. Burada korkunun gerçek tehlikelerden ya da vehimlerden kaynaklanması çok da önemli değildir. Korku altındaki insanların sağlıklı düşünceleri ve akıl yürütmeleri mümkün değildir. Yaşanan, açık bir akıl tutulmasıdır. Akim tutulduğu yerde, kin, öfke, intikam ve yok etme gibi duygular devreye girer. Siyasal akıl da bu duyguların kuşatması altında çalıştığı (daha doğrusu çalışmadığı) için güvenlik gerekçesiyle baskıcı ve despotik uygulamalar kolayca haklılaştırılmaktadır (Arslan, 2006, s.127).

Güvenliği ve korkuyu topluma gün geçtikçe yayan iktidarlar döneminde bireyin algısında devlet, kimi zaman salt işlevsel bir mekanizmaya indirgenip bir yeryüzü aracı olarak görülmüş kimi zaman ise bir kutsal veya bir mit olarak gökyüzünde yer almıştır. Eğer güvenliğini tehdit olarak bireyler açısından devlet akıllı devletin çıkar ve tercihlerini insan hak ve özgürlükleri dâhil diğer tüm her şeyin üzerinde gören, devleti iradesini adeta kutsal bir varlık olarak gören bir

yaklaşım kabul edilirse bu amaca gidilen süreçte kullanılan araçların seçiminde devlet tek başına mevcut hukuksal düzen ve etik değerler bakımından herhangi bir kaygı taşımayacaktır. Zira bu anlamda devlet “kendinde bir ahlaki güç” ve “kendi başına bir amaç” olarak belirecektir (Sancar, 2012, s.25).

Böyle olunca da azınlığı dikkate almadan çoğunluğun gücünü yeterli ve iktidarın kaynağının sadece “halk” veya “millet” olarak görülmesi ve meşruiyetin bu temel üzerinde inşa edilmesi halka dayanan bir iktidarın her istediğini yapabilmesi anlamına gelecektir. Bu tür bir yaklaşım ise devlet yönetiminde keyfiliğe, bireyin veya azınlıkların hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesine ve böylece “çoğunluk diktatörlüğüne” kapı aralamaktadır. Böylesi bir diktatörlük demokratik bir kılıf ile örtüldüğü ve dolayısıyla buna karşı eleştiri yapılmasını ve reddedilmesini zorlaştırdığı için böyle olmayana nazaran daha tehlikeli bir görünüm biçimi olarak belirebilir. Hâlbuki demokratik olmayan bir diktatörlüğün meşruiyeti daha rahat tartışılabilir ve buna karşı çıkılabilir (Erdoğan, 2002, s.21). Dolayısıyla demokratik bir hukuk devletinde iktidar kaynağını halkta bulur; ancak bunun kullanımı hukukla bağlı olmak durumundadır.

Hukuk devletinin resmi veya gayri resmi herhangi bir ideolojik, etnik veya dinsel kimliği yoktur; devlet tüm organ ve kurumlarıyla birlikte tamamen hukuksal bir yapılanmadır. Hukuk düzeni içerisinde ve bağımsız ve tarafsız yargı denetiminde tüm bireylerin hak ve özgürlükleri güvence altındadır. Gerek maddi gerekse biçimsel olarak belli bir hukuki niteliği olan hukuk devleti anlayışı bireyler için öngörülebilir şekilde bireylere hukuki belirlilik ve güvenlik ortamı oluşturur. Fransız Hukukçu Carré de Malberg, hukuk devletini polis devletinin karşısı olarak ele almakta ve vatandaşları ile ilişkilerinde bireylerin haklarının güvenceye kavuşturulması amacıyla kendini bir hukuk rejimine tabi kılan devlet tipini hukuk devleti olarak tanımlamaktadır. Malberg’e göre devlet mekanizması, sadece ve sadece bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin korunması amacıyla kurulmuştur (Aktaran Millard, 2001, s. 422).

Malberg tarafından hatırlatılan polis devletinde egemen kişi hiçbir hukuk kuralı ile sınırlandırılmamış olup hükümdar sadece Tanrıya ve kendi vicdanına karşı sorumludur. Bu yönetim türünde devlet memurları, hükümdarın emirlerini yerine getiren birer vasıttan ibarettirler. Hükümdarın emirleri de yine birer hukuk kaidesi sayılmaz. Çünkü hükümdar kendi çıkardığı emirlere uymakla mesul ve onlarla bağlı olmadığından, dilediği zaman bu kurallara aykırı hareket edebilir ya da uygun görmezse değiştirebilir (Onar, 2004, s.26). Kamunun refah ve selametini sağlamak amacıyla her türlü önlemi almak konusunda yetkili olan, aynı amaç doğrultusunda bireylerin temel hak ve özgürlüklerine müdahalede bulunabilen, bunu gerçekleştirirken bireylere çeşitli külfetler yükleyebilen, ancak bunların tümünü yaparken herhangi bir hukuk kuralı ile bağlı olmayan devlet olarak bilinen polis devleti (Günday, 2011, s.38) tarihte kalmış bir örnek değildir. Çünkü devletin güvenlik endeksli tüm faaliyetleri yerine getirmek için sahip olduğu sınırsız ve denetimsiz güce de “polis kudreti” (Polizeigewalt) denmektedir (Gözler ve Kaplan, 2013, s.60). Günümüzde de yönetimi hukuka bağlı ve yargı denetimine tabi olmayan, yani vatandaşlarına herhangi bir hukuki güvence tanımayan devlet tipi için Polis Devleti tabiri kullanılmaktadır.

Güvenliğe yoğunlaşan bir devlet için kullanılan Polis devleti anlayışının daha ziyade, 17. ve 18. yüzyıllarda Kıta Avrupası ülkelerinde hüküm sürdüğü düşünülse de zaman içerisinde modern devlet yönetimlerinde yaşanan ve istibdat şeklinde görülenlerin dışında kabul edilen aşırı güvenlikçi yönetimler bu türün örneği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca istibdat yönetiminde esas olan baskı rejimidir ve baskıya dayanan bir rejim pekâlâ bir hukuk devletinde de söz konusu olabilir. Nitekim çoğu Alman hukukçu, polis devletinin hüküm sürdüğü dönemlerde Almanya'nın iyi bir şekilde yönetildiğine kanaat getirmektedirler (Menger, 1953, s.16).

Hukuka bağlı devlette hak temelli bir yargı denetimi ile bir yandan azınlıklıkta kalanların da dahil herkesin hak ve özgürlükleri korunup güvenceye bağlanması sağlanır, diğer yandan çoğunluğun baskısı bertaraf edilir (Erdoğan, 2011, s.33). Ancak tarafsız ve bağımsız olması gereken yargı başka bir motivasyonla ve saikle hareket ederse başkalaşır ve bir iktidar aktörü olarak ortaya çıkar. Örneğin anayasa yargısı çoğunluğa dayanıp dayanmadığına bakılmaksızın yasama iradesinin hak ve özgürlüklere yönelen ihlallerini, deyim yerindeyse yan etkilerini bertaraf etmelidir. Nitekim Duran'a göre anayasa yargısı "hukuk devleti ilkesinin tümü ile gerçekleştirilmesini amaçlayan bir yaptırım oluşturur" (1984, s.57). Aynı şekilde Özbudun, hukuk devletini ve bunun bir unsuru olarak gördüğü anayasa yargısını pekişmiş bir demokrasinin ana şartlarından biri olarak görmektedir (Özbudun, 2007, s.361).

Sonuç

Hukuki bir yapı olarak tasarlanan siyasi düzen toplumsal alanla bir bütün olarak maddi açıdan da nitelikli hale getirilmelidir. Bu durum ise ancak evrensel değer ve ilkelerle sağlanabilir. Bu değer ve ilkeler adalet, özgürlük, eşitlik ile birlikte refah ve mutluluğa ulaşma isteği ve inancıdır. Modern zamanlarda bunun somut görünüm biçimi ise anayasacılık ve buna bağlı olarak gelişen erkler ayrılığı, hukuk devleti ve çoğulcu demokrasi gibi değerler dizisidir (Kaya, 2016, s.97). Devletin ilk olarak hukuk düzeni içerisinde belirli bir konuma oturtulması ve somutlaştırılarak tekil bir olguya indirgenmesi gerekir. Böylece bir anlamda devletin yalın hali belirlenebilir, tanımlanabilir ve nitelendirilebilir bir hale gelecektir. Modern devletin yönetim tekeline sahip hukuki bir oluşum olan Siyasi iktidarlar güç ve şiddet kullanma tekeline sahip olarak varlıklarını sürekli bir şekilde devam ettiremezler; dolayısıyla iktidarların istikrarlı bir biçimde devamlılık gösterebilmeleri için varoluşsal koşullarını meşru dayanaklarla desteklemeleri gerekir. İşte meşru iktidar otorite olarak belirlemektedir (Gönenç, 2001, s.133). Demokratik bir hukuk devletinde özgürlük-güvenlik bağlamında güvenlik lehinde alınacak önlemler, birey özgürlüklerinin özünü ortadan kaldıracak nitelikte olmamalı, aksine bunların korunmasını temel almalıdır. Hukuk devletinin temel belirleyici unsurlarından bir tanesi de hukuki güvenlik (la sécurité juridique) ilkesidir. Bu ilkeye göre bireyler kendilerine uygulanacak hukuk kurallarının neler olduğunu önceden bilme ve davranışlarını bu kurallara göre ayarlayabilme imkanına sahip olmalıdırlar (Gözler ve Kaplan, 2013, s.66).

Hukuk devleti modern bir kavram olsa da siyasi iktidarın yasalarla yönetmesinin bir ideal olarak ortaya konmasının kökenleri Antik Yunan'a dek uzanır. Hukuk Devletinden

bahsedilebilmesi için, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmış olması, idare edenlerin de aynı idare edilenler gibi öngörölmüş kurallara tabiiyeti, idare edenlerin yaptıkları işlemlerin yargısal denetiminin yapılabilmesi, mahkemelerin karar verirken bağımsız ve tarafsız davranması ve nihayetinde idarenin kişilerin haklarına tecavüzü durumunda mali sorumluluğunu yerine getirmesi gerekir 8Günday, 2011, s.39). “Hukuk devleti kavramından hukuki güven ortamı, devletin hukuka uyması, bunun içinde karar ve işlemlerinin yargı denetimine bağılı olması anlaşılır. Buradaki hukuk, herhangibir hukuk değildir; değerlere bağılı, insan haklarına dayalı demokratik ve liberal bir hukuktur” (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012). Hukuk devletinde devlet işleyişi, siyasi iktidarın faaliyeti ve politik karar alma süreci hukuk düzeni içerisinde ve hukuka göre belirlenir, denetlenir ve bütünüyle şeffaftır. Nitekim Aliefendioğlu’nun belirttiğı gibi toplumsal güvenlik adı altında “gizlilik, hikmet-i hükümet, ülkenin üstün çıkarlarının gizlilikte olduğı yönündeki anlayışlar” kirli yönetimi ya da derin devlet uygulamasını getirir. Hikmet-i hükümet ya da ülkenin üstün çıkarlarının yönetenlerce belirlenmesi gerektiğı anlayışı rant paylaşımının kılıfıdır. Kirli yönetim, hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmaz.” (Aliefendioğlu, 2001, s.33).

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı. (2018). <http://www.edb.adalet.gov.tr/e-book/3-ULUSALG%C3%9CVENL%C4%B0K.pdf>

Aliefendioğlu, Y. (2001). Hukuk-Hukukun Üstünlüğü, Ankara Barosu Dergisi, 2001, Sayı.2.

Altıntaş, H. (2008). “Hukuk Devleti İlkesinin İşlerliği Açısından Türk Kamu Yönetimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, Bölgesel Sorunlar- Tehditler, Fırsatlar, (Edit Kitap: A. Hamdi Aydın/Seyhan Taş/Saniye Adıgüzel), Kahramanmaraş.

Anayasa Mahkemesi. (2004). Anayasa Mah. 2001/406 E. 2004/20 K. sayılı kararı

Arslan, Z. (2006). “11 Eylül Sonrasında Yeni Güvenlik Anlayışı, İnsan Hakları ve Demokratik Kolluk”, Polis Bilimleri Dergisi, Cilt 8(2).

Atar, Y. (2012). Türk Anayasa Hukuku, Mimoza Yayınları, 7. Baskı, Konya.

Bal, M.A. (2003). Modern Devlet ve Güvenlik, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Biçer, S. (2018). Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi: Kimin İçin Güvenlik, Kimin İçin Tehdit?, http://www.bilgesam.org/incele/5737/-amerika-birlesik-devleteri--abd--ulusal-guvenlik-strateji-belgesi--kimin-icin-guvenlik--kimin-icin-tehdit-/#.W6_TzGgzZPY.

Dettke, D. (1993). Militärpolitik/Sicherheitspolitik, (Editör: Wichard Woyke) Handwörterbuch Internationale Politik”, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 5. Auflage.

Duran, L. (1984). “Türkiye’de Anayasa Yargısının İşlevi ve Konumu”, Anayasa Yargısı Dergisi, C. 1.

Erdoğan, M. (2011). “Demokrasi, Anayasa Yargısı ve Türkiye Örneği”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 10, S. 20.

Erdoğan, M. (2013). “Anayasal-Demokratik Bir Rejimde Özgürlük ve Güvenlik”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:12, Sayı:24.

Erdoğan, M. (2002). Anayasa ve Özgürlük, Yetkin Yayınları, Ankara.

Frei, D. (1990). Was ist unter Frieden und Freiheit zu verstehen?, Wolfgang Heisenbert/Dieter S. Lutz (Ed.) “Sicherheitspolitik kontrovers“, Schriftenreihe Band 291/I, Bundeszentral für politische Bildung, Bonn.

- Gönenç, L. (2001). “Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 50, S. 1.
- Gözler, K. ve Kaplan, G. (2013). İdare Hukuku Dersleri, 14. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa.
- Günday, M. (2011). İdare hukuku, İmaj Yayınevi, 10. Baskı, Ankara.
- Halliday, F. (2005). “Nationalism” The Globalization of World Politics An Introduction to International Relations, John Baylis ve Steve Smith (eds.), Oxford: Oxford University Press.
- Juan J. L. ve Stepan, A.(1996). “Toward Consolidated Democracies”, Journal of Democracy, C. 7, S. 2.
- Kapani,M. (2007). Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 19. Basım, Ankara.
- Kaya, S.B. (2016). Modern Devlette İktidar Sorunu ve Demokratik Hukuk Devleti, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2016/1.
- Locke, J.(1966). Two Treatises of Civil Government Introduction by, William S. Carpenter, London, Everyman’s Library.
- Menger, C. F.(1953). Der Begriff des sozialen Rechtsstaats im Bomner G-Gurndgesetz.
- Millard, E. (2001). L’Etat de droit, Ideologie Contemporaine de la Démocratie, Manuscrit auteur, publié dans "Question de démocratie, J. M. Février & P. Cabanel.
- Oğurlu, Y.(2003). İdare Hukukunda Kazanılmış Haklara Saygı ve Haklı Beklentiler Sorunu, Seçkin Yy., Ankara.
- Oğuzlu, H.T. (2007). Dünya Düzenleri ve Güvenlik: Ulus-Devlet Güvenlik Anlayışı Açılıyor Mu?, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı.6.
- Onar, S. S. (2004). İdare Hukukunun Umumi Esasları, İstanbul.
- Öktem, N.(2011). “Ronald Dworkin ve Hukuk Felsefesi”, Anayasa Yargısı Dergisi, C. 28.
- Özay, İ.(2004). Günışığında Yönetim, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Özbudun, E.(2007). “Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Pekişmesi Sürecinde Anayasa Mahkemelerinin Rolü”, Anayasa Yargısı 24.
- Özbudun,E. (2014). Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 15. Baskı, Ankara.
- Pierson, C. (2004). The Modern State, Second Edition, Routledge, New York.

Rosenfeld, M. (2001). “The Rule of Law and The Legitimacy of Constitutional Democracy”, *Southern California Law Review*, C.74.

Saharansky, N. ve Dermer,R. (2005). Demokrasi Davası Zorbalık ve Terörle Baş Etmede Özgürlüğün Gücü, Güncel Yayınları, İstanbul.

Sancar, M.(2012). “Devlet Aklı” Kıskaçında Hukuk Devleti, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

Senghaas, D. (1994). Wohin driftet die Welt?, Edition shurkamp, erste Auflage, Frankfurt am Main.

Takehy, R. ve Gvosdev,N.(2003). ‘Democratic Impulses versus Imperial Interests: America’s New Middle East Conundrum’, Orbis.

Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu,N. (2012). Türk Anayasa Hukuku, Filiz Yayınevi, İstanbul.

Waltz,K.(1979). Theory of International Politics, New York: Random House, 1979.

Yıldız, H. (2014). “Hukuk Devleti’nin Gelişim Sürecinde Mülk Devleti ve Polis Devletinin Yeri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 15, Sayı: 2.

Zangl, B. ve Zürn, M. (2003). Frieden und Krieg, Edetion suhrkamp, Neue Sozialwissenschaftliche Bibliothek, 1. Auflage, Frankfurt am Main.

2001 TÜRKİYE EKONOMİK KRİZİNİN KAMU BANKALARINA OLAN ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ŞAHİN
İstanbul Gelişim Üniversitesi
dr.muzaftersahin@gmail.com

Özet

Kamu bankalarının, bankacılık sektöründeki toplam aktiflerin yaklaşık üçte birine sahip olmaları, söz konusu bankaların mali yapılarının güçlü olmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu büyüklükteki bir yapının zarar üretmesi durumunda ekonomi için ne büyük tehlike olacağı, sürdürülebilir ve istikrarlı bir şekilde artan kar üretmeleri de ekonomi için aynı ölçüde güç olacağı açıktır. Bu çalışmamızla 2001 yılı öncesi ile 2017 yılına kadar olan gelişmelere göre kamu bankalarının ekonomiye problem teşkil eden yapıları ile ekonomiye güç kazandıran yapıları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 2001 Ekonomik Krizi, Kamu Bankaları, Yeniden Yapılandırma

2001 TURKISH ECONOMIC CRISIS PUBLIC BANKS' EFFECTS'

Abstract

The fact that the state banks have approximately one third of the total assets in the banking sector reveals the importance of the financial structures of these banks. It is evident that if a structure of this size will cause harm to the economy, there will be a great danger to the economy, and that generating sustainable and stable profits will be the same for the economy. In this study, it will be tried to reveal the structures of the state banks, which constitute the problems of the economy and the structures that give strength to the economy according to the developments before the year 2001 and 2017.

Keywords: 2001 Economic Crisis, Public Banks, Restructuring

Giriş

Türkiye'nin yaşadığı Şubat 2001 Ekonomik Krizinden Kamu Bankacılık Sistemi en çok etkilenen kurumların başında gelmektedir. Geçmiş yıllardan 2001 yılına kadar, siyasi otoritelerin kamu bankalarına müdahale etmeleri, söz konusu bankaların mali yapılarını derinden etkileyerek, faaliyetlerini sürdüremez hale getirmiştir.

Dönemin hükümeti ile IMF arasında yapılan Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programına göre, öncelikli olarak gerçekleştirilecek hedeflerin arasında, "Kamu Bankalarının Yeniden Yapılandırılması" yer almıştır. Kamu bankalarını siyasi müdahalelerden uzak tutabilmek ve çağdaş bankacılığın ve uluslararası rekabetin gereklerine göre çalışmalarını sürdürebilmek için yapılan bir dizi yasal düzenlemelerle desteklenmiştir.

Kamu bankalarının yeniden yapılandırılması kapsamında, banka organizasyonlarında çok ciddi değişiklikler yapılmış, gerek mali bünyelerindeki bozukluğunun giderilmesi, gerekse

yönetim usul ve prensiplerinin tamamen yeni bir yapıya kavuşturulması için, banka yönetimlerine siyasi kanattan bağımsız, profesyonel bankacılardan oluşan, icracı kadrolar atanmıştır.

Kamu Bankaları Ortak Yönetim Kurulu, bu misyondan hareketle göreve başlamış ve bankaların dört bir yanında yapılan iyileştirme ve yeniden yapılandırma faaliyetleri kısa zamanda sonuçlarını göstermeye başlamıştır. 2000’li yıllara gelene kadar yanlış ve siyasi amaçları yerine getirmek üzere yönetilen ve teknik olarak iflas durumuna gelen kamu bankalarının kararlı bir şekilde yeniden yapılandırıldığı takdirde, ekonominin tekrar toparlanmasındaki kamu bankalarının rolü ortaya konulmaktadır.

TC Hükümeti ile IMF arasında yapılan anlaşma gereği devreye sokulan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” çerçevesinde, söz konusu bankalarda gerçekleştirilen yeniden yapılandırma çalışmalarının verdiği sonuçlar incelenmektedir.

Bu çalışmanın konusu olan Kamu Bankaları olarak, TC Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası ve Türkiye Emlak Bankası alınmıştır. Türkiye Vakıflar Bankası ortaklık yapısı özelliği ve IMF’in Kamu Bankalarını Yeniden Yapılandırma Programında yer almaması nedeniyle, bazı istatistiklerde yer verilmesine rağmen doğal olarak yeniden yapılandırma çalışma ve değerlendirmelerinin dışında tutulmuştur.

2001 ekonomik krizinden sonra 2002 yılı bir toparlanma yılı olması nedeniyle çalışmalarımız daha ziyade 2003 yılı ile 2017 yılı arasındaki gelişmeler ortaya konularak değerlendirilmiştir. Ziraat Bankası’nın kamu finansmanında lokomotif banka konumunda olması nedeniyle bu bankanın finansalları Halk Bankası’na göre daha kapsamlı incelemeye alınmıştır.

Kamu Bankalarının Mali Yapılarının Bozulmasındaki Başlıca Nedenler

Kamu sermayeli bankalar, ülkemizin kalkınmasında, geçmişten günümüze önemli görevler üstlenmektedir. Ekonomideki gelişmelerin sürdürülebilir ve istikrarlı olmasında kamu bankaları tarafından önemli görevler üstlenilmiştir. Bu bankalarca üstlenilen görevler arasında; istikrarlı bir şekilde finansal kalkınmanın sağlanması, aynı zamanda bazı sosyal görevlerin yerine getirilmesi bulunmaktadır.

Devletin bütçe açıklarının fonlanması, emekli maaşlarının ödenmesi, devletin bazı sübvansiyonlarının dağıtılması, gibi reel bankacılık faaliyetleri dışındaki işlevler kamu bankalarını tarafından yerine getirilmiştir.

Kamu Bankalarının kuruluş nedenleri arasında; ekonomik kalkınmada devletin önderlik yapması, bazı sektörlerin kaynak dağılımlarından ve kredi tahsislerinden yeterli pay alamaması nedeniyle, kaynakların buralara da ulaştırılmasının sağlanmasında aracılık edilmesi, devletin piyasaya müdahale edememesi nedeniyle dolaylı olarak yaptığı sübvansiyonlara kamu bankalarının aracılık etmesi bulunmaktadır.

Ekonomide ihtiyaç duyulan sektörlerde lokomotif etki yaparak, sektörlerin sürükleyicisi konumunda olması için kurulan kamu bankalarının, arzu edilen sektörlerle, özellikle uzun vadeli kaynak temin ederek, gerekli finansmanı sağlamak için önemli rol üstlenmişlerdir. Söz konusu sektörlerde öncü durumuna gelen bu bankalar, daha sonraki yıllarda ekonomik misyonlarını tamamlamaları ve diğer nedenlerle, özelleştirilerek veya faaliyetteki kamu bankalarıyla birleştirilerek, ekonomik arenadan çekilmişlerdir.

Bu bankalardan; Türkiye Emlak Kredi Bankası 1927 yılında konut sektörüne, Sümerbank, 1933 yılında tekstil sektörüne, Etibank 1935 yılında, madencilik sektörüne, Denizbank 1938 yılında, denizcilik sektörüne finansman sağlayarak, öncülük yapmak amacıyla kurulmuşlardır. Ancak daha sonraki yıllarda muhtelif nedenlerle ya diğer kamu bankalarıyla birleştirilmişler ya da özelleştirilmişlerdir.

Kamu bankalarına Devlet tarafından verilen başta finansman görevi olmak üzere, tüm kamuya ait görevlerin icrasında katlanılmak zorunda kalınan gider karşılıklarının, aktarılan fonlarla birlikte Devlet tarafından karşılanması gerekmekte iken, bunun çoğu kez hayata sokulamayıp, aktarılan fonların, maliyetleri ile birlikte kamu bankalarının üstünde kalması gerçeği ile karşılaşmıştır.

Siyasi, sosyal veya başka nedenlerle, kamu bankaların üzerinde oluşturulan çeşitli sorumluluklar ve kendilerine verilen özel görevlerle, ana sözleşmelerinde belirtilen hizmet ve faaliyetlere aykırı birçok hizmetin yerine getirilmesi ve bunların yarattığı mali külfetlere katlanması gerçeği ile karşı karşıya gelmişlerdir.

Kamu bankalarının kuruluşlarındaki temel işlevlerine ek olarak verilen görevler mali yapılarını süratle bozarak, 2000 yılı sonunda görev zararları bankaların aktiflerinin yaklaşık %50'sini aşmıştır(Ziraat Bankası'nda %50 ve Halkbank' da %65). Ziraat ve Halk bankalarının toplam görev zararı alacakları GSMH' ya oranı, 1996 yılında %3'ü düzeyindeyken, 2000 yılında %12'ye yükselmiştir (BDDK,2018)

Siyasi saiklerle kamu bankalarına verilen görevler giderek artmış, 2001 ekonomik krizine kadar, kamu bankaları devletin birer kasası haline gelmiştir. Sonu gelmeyen bu görevler kamu bankalarının mali bünyelerinin zayıflaması sonucunda oluşan zarar ve fonlama zorlukları, zamanla kamu bankalarının bilançolarında ciddi erozyonlara neden olmuştur. Bu nedenle, 2001 ekonomik krizinin en önemli sebepleri arasında kamu bankaları gösterilmiştir.

2003 Yılı Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler;

Ekonomide güven ortamı yeniden sağlanmıştır. Haziran ayından sonra Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında değer kazanması ve reel ücretlerdeki gerileme verimlilik artışı ile birleşmiş ve maliyet koşullarında iyileşme sağlanmıştır. Gıda ve tarım grubu fiyat artışlarında görülen yavaşlama ve kamu kesiminin enflasyon hedefiyle büyük ölçüde uyumlu fiyatlama politikaları ile iç talep baskısının olmayışı da enflasyondaki düşüşte önemli rol oynamıştır.

Konsolide Bütçe ve İç Borç Stoku;

2003 yılı bütçe uygulaması sonuçlarına göre konsolide bütçe giderleri 140 milyar TL olurken, transfer harcamaları %67.4, personel harcamaları ise %21.5 ile bütçeden en büyük payı alan iki kalem olmuştur (TÜİK,2018).

Konsolide bütçe gelirleri ise 100.2 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Gelirlerin %84.1'i vergi tahsilatlarından oluşmuştur. Bütçe açığı 39.8 milyar TL olurken, yıllık faiz dışı fazla 18.8 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir (TÜİK,2018).

2003 yılı konsolide bütçe toplam borç stoku 202.7 milyar dolara yükselirken, toplam iç borç stoku da %29.7 oranında artarak 194.4 milyar TL düzeyine ulaşmıştır.

Dış Ticaret;

2002 yılında 36.1 milyar dolar olan Türkiye'nin toplam dış satışı, %30.5'lik bir artış kaydederek 2003 yılının sonunda 47.1 milyar dolara ulaşmıştır.2002 yılının sonunda 51.6 milyar dolar olan toplam ithalat hacmi %33.5 artış göstererek 68.8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (HMB,2018).

Büyüme ve GSMH;

2003 yılında Türkiye ekonomisinin büyüme hızı %5.9 olarak gerçekleşmiştir. GSMH değeri cari fiyatlarla 356.7 milyar TL olmuştur (HMB,2018).

2003 Yılı Bankacılık Sektörü;

Türk bankacılık sektöründe, fondaki bankalar da dahil olmak üzere, 2002 yılının sonunda 40'ı mevduat bankası ve 14'ü kalkınma ve yatırım bankası olmak üzere, toplam 54 banka mevcutken, 2003 yılının sonuna gelindiğinde mevduat bankalarının sayısı 36'ya düşerek toplam banka sayısı 50'ye gerilemiştir (TBB,2018).

Bankacılık sektörünün şube sayısındaki azalış devam etmiştir. 2002 yılı sonunda bankacılık sisteminin 6,103 olan toplam şube sayısı, 2003 yılında 5,963'e gerilemiştir. Personel sayısı ise 121,660'tan 123,243'e yükselmiştir.

2003 yılında bankacılık sistemi yeniden büyüme seyrine girmiş, mali yapısı düzelmeye başlayan sektör Nisan ayından itibaren tekrar reel sektöre kredi açmaya başlamıştır. Mevduat bankalarının toplam kredileri, Aralık ayında, 2002 yıl sonuna göre nominal %54.5, reel %30.5 oranında artmıştır. Kredilerde görülen bu artışta özellikle TL ticari kredilerin, 2002 yılı sonunda 17.4 milyar TL iken, %82.2 artışla 31.7 milyar TL'ye ulaşması etken olmuştur. 2002 yıl sonunda %24.8 olan kredi/mevduat rasyosu Aralık 2003'te %33.2'ye yükselmiştir (ZB,2003:25).

Tüketici kredileri 2003 yıl sonunda bir önceki yıl sonuna göre nominal %197.5, reel %151.3 oranında artışla 8.6 milyar TL, kredi kartı alacakları da nominal %60.5, reel %35.5 oranında artışla 6.6 milyar TL'ye ulaşmıştır.

Tasfiye olunacak alacaklar, 2003 yılı Aralık ayında bir önceki yıl sonuna göre %13.6 oranında daralarak, 8.8 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Tasfiye olunacak alacaklar/toplam krediler rasyosu ise 2002 yılı sonunda %27.5 iken, Aralık ayında %16.6'ya gerilemiştir.

Sektörün kaynak yapısına bakıldığında ise 2002 yıl sonunda bankalar mevduatı dahil 133.3 milyar TL olan toplam mevduatın, yıl sonu itibariyle %12.6 oranında artarak 150.1 milyar TL'ye ulaştığı görülmektedir.

Emlak Bankası'nın Tasfiyesi Süreci;

Banka, 03.06.1926 tarihinde, inşaat sektörünü desteklemek ve ihtiyaç duyulan kredileri sağlamak amacıyla 20 Milyon TL sermaye ile Emlak ve Eytam Bankası adı altında kurulmuştur. Daha sonra Türkiye Emlak Kredi Bankası, Buğday Bankası AŞ, Türkiye Ekspres Bankası AŞ ile birleştirilmiş, daha sonra da 06.01.1988 tarihinde Anadolu Bankası ile birleştirilerek, T. Emlak Bankası adını almıştır. 9.11.1992 tarihinde Denizcilik Bankası T.A.Ş. banka bünyesine katılmıştır.

Bankanın ilişkili sektörleri olarak; Anadolu Bankası birleşmesiyle dış ticaretin finansmanı, Denizcilik Bankasının birleşmesi ile de denizcilik sektör bankacılığı misyonuna eklenmiştir.

1998 yılında ana statüsünde değişiklik yapılarak; inşaat faaliyetlerinden çekilmesi yoluna gidilmiştir.

25.11.2000 tarih ve 24241 sayılı resmi Gazetede yayınlanan 4603 sayılı kanun gereğince, T. Emlak Bankası, TC Ziraat Bankası ve T. Halk Bankası ile birlikte, önce bu bankaların rekabet koşullarına göre yeniden yapılanması ve kanun hükümleri çerçevesinde özelleştirilmesi hükmüne bağlanmıştır. 4603 sayılı kanun ile KİT olma özelliğini kaybeden banka, ilk genel kurulunu 23.02.2001 tarihinde yapmış, bu genel kurulda yönetim ve denetim kurulları seçilerek ana sözleşme kabul edilmiştir. 28.03.2001 tarih 2001/2202 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile, bankanın, bankacılık dışında kalan mal varlıkları, iştirakleri ve ticari gayrimenkulleri Toplu Konut İdaresi Başkanlığına devredilmiş, ayrıca bankanın geri kalan kısmının ise 20.06.2001 tarih 4684 sayılı kanun ile TC Ziraat Bankası veya T. Halk Bankasına devredilerek tasfiyesi hükmüne bağlanmıştır.

Bu kararların sonucunda, Emlak Bankası'nın varlığını sürdüremeyeceği ortaya çıkmıştır. Nitekim T. Emlak Bankası AŞ nin, bankacılık hizmetleri, bankacılık iş ve işlemlerinden doğan taahhütleri, bankalara olan yükümlülükleri, bankacılıkla ilgili sabit kıymetleri dahil, buna karşılık kanuni takibe intikal etmiş alacakları, 28.03.2001 tarih ve 2001/2202 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı gereğince, Toplu Konut İdaresine devri gereken varlıkları, (bankacılık dışında kalan mal varlıkları bu konudaki iştirakleri ticari gayrimenkulleri ile ihtiyaç fazlası gayrimenkulleri) ve ticari gayrimenkullerinden doğan yükümlülükleri hariç TC Ziraat Bankası

AŞ ye devredilmiştir. Devir işlemlerinin tamamlanmasını takiben banka, bankacılık işlemleri yapma ve mevduat kabul etme yetkisi sona ererek tasfiye sürecine girmiştir (YDKDR,2000).

Kamu Bankalarının Yeniden Yapılandırılması;

Kamu bankaları yukarıda belirttiğimiz avantajları kullanarak, topladıkları kaynakları yatırımlara yönlendirmeyerek devletin kasası şeklinde faaliyetlerini sürdürmeleri, ülkemizde üretimin olması gereken seviyelere yükseltilememesi, istihdam sorununun giderek artmasına, ekonominin yüksek enflasyon ortamında paradan para kazanmak suretiyle tüketim ekonomisine dayanması, ihracatın yeterince arttırılamaması sonucu cari açığın yüksek seviyelerde seyretmesine neden olmuştur. Kamu bankalarının reel ekonominin finansmanı dışında kalarak, kamu kesimini fonlama faaliyetleri, finansal sistemde olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Kamu bankaları, devletten olan alacaklarını bilançolarında taşıyabilmek için ülkede zaten yetersiz olan kaynakları, piyasa şartlarına göre daha yüksek maliyetlerle, bünyelerine çekmek zorunda kalmışlardır.

Makroekonomik istikrarsızlığın devamlılığı ve bankaların zayıf aktif kalitesi, küçük ölçekli ve parçalı yapısı, kamu bankalarının sistem içindeki payının yüksekliği, risk yönetiminde ve iç denetimdeki noksanlıkların giderilememesi gibi temel yapısal sorunlar, 2001 yılı Şubat döviz kuru krizinin sistemik bankacılık krizine dönüşmesine neden olmuştur. Çözüm olarak bankalara sağlıklı bir yapı kazandırılması öngörülmüş ve bankacılık sistemine yönelik 2001 yılı Mayıs ayında “Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı” uygulamaya konulmuştur (BDDK,2018).

Yeniden yapılandırma ile kamu bankalarının iç ve dış şoklara dayanıklı ve uluslararası ölçekte rekabet edebilir bir bankacılık sektörüne geçişi, yaşanan ekonomik krizlerin bankacılık sektörüne verdiği zararın giderilmesi ve sistemin zayıf bankalardan temizlenerek sağlam bir yapıya kavuşturulması amaçlanmaktadır (TMSF,2018).

Kamu sermayeli bankaların finansal yeniden yapılandırması (FYY); kamu bankalarını finansal sistem içinde bir istikrarsızlık unsuru olmaktan çıkarmayı hedeflemiş ve görev zararı alacaklarının tasfiyesi, kısa vadeli yükümlülüklerin azaltılması, kamu bankalarına sermaye desteği sağlanması, mevduat faizlerinin piyasa faizlerine uyumlu hale getirilmesi ve kredi portföyünün etkin yönetimi alanlarında yoğunlaşmıştır.

Bankaların öz kaynakları içinde ödenmiş sermayenin payının sabit olmadığı gibi düşük düzeyde olması, enflasyonist bir ortamda yabancı kaynakların tercih edilmesi bankaların öz kaynak kalitesini olumsuz etkilemiştir. Türkiye’de ekonominin istikrarlı bir yapıya kavuşturulamadığı bu dönemde bankaların uluslararası piyasalardan fon tedariki önemli ölçüde kısıtlanmıştır. 1999 yılı itibariyle önemli gelişmelerden biri de sektörün sermaye yeterlilik oranının %8,2’e kadar inmesi, takipteki alacakların brüt kredilere oranının ise artarak %11,1 olması ve vergi sonrası aktif ve öz kaynak kârlılığı, negatif olarak gerçekleşmiştir.

Kamu Bankalarının Bankacılık Sektörü İçindeki Payları;

Türkiye açısından finansal sistemde en önemli rolü bankalar üstlenmiştir. Çünkü sistemin sağlıklı bir yapıda sürdürülebilmesi için gerekli olan fon ihtiyacının yarısından fazlasını bankacılık sektörü sağlamaktadır. Bankacılık sektöründe yoğunlaşma göstergesi olarak; toplam aktiflerin, mevduatın ve kredilerin seyri ile toplam aktiflerin, mevduatın ve kredilerin GSMH'ye oranı ve toplam banka sayısının gelişimi sayılabilecek en önemli belirleyicilerdir (İslatince,2017:12).

Kamu bankacılığının, kaynak toplamadaki psikolojik rekabet üstünlüğünü yatırımlara yönlendirmek yerine, devlet iç borçlanmalarını desteklemek şeklinde uygulaması, parasal hareketin ekonomik sonucunu, reel üretim kesimini finansal dışlanma (crowding out) konumuna düşürdüğü gibi, üretimde önemli bir etmen olan parasal kaynakların üzerinde bir kısıtlılık yaratılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Kamu bankalarının varlığı, sektörel misyonlar ile kalkınmaya yönelik işlevleri dışında kalıp, sadece kamu kesimini fonlama durumunda olmaları finansal sistemde olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Eriş,2007:57).

Kamu bankaları, kamu otoritelerinin kendilerine yüklediği görevleri sürdürmek, kamunun finansmanını yapabilmek için zaten ülkede kıt olan tasarrufların önemli bir kısmını, yüksek maliyetlerle bünyelerine çekerek, menkul kıymetler karşılığında hazineye aktarmak durumunda kalmışlardır.

Aşağıdaki tabloda 2003 yılından 2017 yılına kadar kamu bankalarının aktiflerinin gelişimi ve bankacılık sektör toplamından aldıkları paylar, kamu bankaları ile bankacılık sektörü aktif performans gelişimi görülmektedir.

Tablo 1: Kamu Sermayeli Bankaların Yıllar İtibariyle Toplam Aktiflerindeki Gelişmeler (milyon TL)

	2003	2005	2007	2009
Ziraat Bankası	46.655	65.050	80.942	124.529
Halk Bankası	19.361	27.053	40.235	60.650
Vakıflar Bankası	17.118	32.383	42.409	64.798
Kamu Ban. Toplamı	83.134	124.486	163.585	249.976
Sektör Toplamı	249.750	396.970	561.172	798.533

	2011	2013	2015	2017
Ziraat Bankası	160.681	207.530	302.848	357.761
Halk Bankası	91.124	139.944	187.729	231.441
Vakıflar Bankası	89.185	135.496	182.947	212.540
Kamu Ban. Toplamı	349.989	482.970	673.525	801.742
Sektör Toplamı	1.160.712	1.635.370	2.235.995	2.595.348

Kaynak: TBB, Türkiye’de Bankacılık Sistemi, “Seçilmiş Rasyolar”, 2002 - 2017, Ağustos 2018; www.tbb.org.tr

2003 yılı verilerine göre, bankacılık sektörü toplam aktifleri 249 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu aktiflerin %19’unu, T. Emlak Bankası ile birleşmenin de etkisi ile Ziraat Bankası, %8’ini Halk Bankası, %7’sini ise Vakıflar Bankası oluşturmaktadır. Sektör bankaların

toplam aktif tutarı 249.750 milyon TL olarak gerçekleşmiş olup, kamu bankalarının toplam sektör aktif tutarından aldığı pay ise % 33 oranıyla, 83.134 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

2011 yılına gelindiğinde, Ziraat Bankası'nın toplam aktifleri 160.681 milyon TL, Halk Bankası'nın 91,124 milyon TL, Vakıflar Bankasının ise 89.185 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Kamu bankalarının, bankacılık sektöründen aldığı pay % 30'a gerileyerek toplamda 349.989 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.2011 yılı bankacılık sektörünün toplam aktifleri 1.160.712 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında 2003 yılına göre; bankacılık sektörünün toplam aktifleri, %365 oranında artarken, Ziraat Bankası %244, Halk Bankası% 371, Vakıflar Bankası ise %421 oranında aktif arışı gerçekleştirmiştir.

**Tablo 2: Kamu Bankaların 2002-2017 Yılı Aktiflerinin Mukayesesi;
(milyon TL)**

	2003	%	2017	Değişim %
Ziraat Bankası	46.655	0,19	357.761	667
Halk Bankası	19.361	0,08	231.441	1095
Vakıflar Bankası	17.118	0,07	212.540	1142
Kamu Ban. Toplamı	83.134	0.33	801.742	864
Sektör Toplamı	249.750		2.595.348	939

Kaynak; Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Vakıflar Bankası'nın faaliyet raporları

2017 yılına gelindiğinde, Ziraat Bankası'nın toplam aktifleri 357.761 milyon TL, Halk Bankası'nın 231.441 milyon TL, Vakıflar Bankasının ise 212.540 milyon TL'ye ulaşmıştır. Kamu bankalarının, bankacılık sektöründen aldığı pay % 31 oranında 801.742 milyon TL tutarında gerçekleşmiştir. Toplam bankacılık sektöründen Ziraat Bankası, %14, Halk Bankası %9, Vakıflar Bankası ise, %8 oranında pay almıştır. 2017 yılı bankacılık sektörünün toplam aktifleri 2.595.348 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında 2003 yılına göre; bankacılık sektörünün toplam aktifleri, % 939 oranında artarken, Ziraat Bankası % 667, Halk Bankası % 1095, Vakıflar Bankası ise % 1142 oranında aktif arışı gerçekleştirmiştir. Kamu bankalarının 2003 ile 2017 yılları arasındaki toplam aktif artış performansı, aynı yıllar arasındaki bankacılık sektörü toplam aktif artış performansı ile mukayese edildiğinde; Vakıflar Bankası % 1142 oranında aktif artışıyla birinci sırada, Halk Bankası %1095 aktif artışıyla ikinci sırada, %667 aktif artışıyla Ziraat Bankası üçüncü sırada yer almaktadır.

Kamu Bankalarının Bilanço Yapısı

Devlet tarafından verilen görevlerin karşılığında gerekli finansmanın, aktarılamaması, kamu bankalarında kaynak sorunu yaratmıştır. Hazineye aktarılan ve her gün yeni fonların aktarılması zorunda bulunan fonlar, piyasadan yüksek faizle bulunan mevduatlarla finanse edilmek zorunda kalmıştır. 2000 yılı sonuna gelindiğinde bankaların borçlanma miktarları

öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki; maliyet hesabı yapılmaksızın, piyasadan bulunabilen tüm mevduatlar, toplanmak zorunda kalmıştır.

Kamu bankalarına, yönetici atamalarının, siyasi tercihlere göre yapılması, nitelikli personel eksikliği problemi yaratmış olup, o dönemdeki iktidarların sürekli değişmesi bu sorunu daha kronik hale getirmiştir. Yöneticilerin sık sık değişmesi kurum hafızası problemini yaratarak böyle bir yönetici kadrosuyla bilançonun yönetilmesi olabildiğince zorlaşmıştır.

Yönetim zafiyetleri bulunan bu bankalar, ihtiyaçları olan yüksek finansmanı tedarik etmekte başarılı uygulama gösterememişler, çok pahalı ve riskli yöntemlere başvurmak zorunda kalınarak bilanço yapılarının hızla bozulmasına neden olmuşlardır.

Ziraat Bankası

25 Kasım 2000 tarihinde 4603 sayılı yasanın kabul edilmiş olması; Türk bankacılık sektöründe önemli bir değişime zemin hazırlayacak olan ve kamu bankalarının yeniden yapılandırılmaları sürecini başlatmıştır.

Ziraat Bankası tarihinin en köklü değişimini gerçekleştirme sürecine girmiştir. Ziraat Bankası KİT statüsünden çıkarılarak özel sektör yapı ve çalışma karakteristiğinde bir anonim şirkettir. Bu hukuki dönüşüm, T.C. Ziraat Bankası'na özel sektör yönetim ve işleyiş anlayışının hakim kılınmasını sağlamıştır.

1,131 şubesi ve 1,462 ATM'si, 21,794 çalışanı bulunan Ziraat Bankası 2001 öncesi kamu finansmanı görevinde lokomotif banka konumunda bulunmuştur.

Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler Kaleminin Yıllar İtibariyle Gelişimi;

Vadeye kadar elde tutulacak yatırımlar; vadesine kadar saklama niyetiyle elde tutulan ve fonlama kabiliyeti dahil olmak üzere vade sonuna kadar elde tutulabilmesi için gerekli koşulların sağlanarak, sabit veya belirlenebilir ödemeleri ile sabit vadesi bulunan ve banka kaynaklı krediler ve alacaklar dışında kalan finansal varlıklardan oluşmaktadır (ZB,2008:72).

Tablo3; Vadeye Kadar Elde Tut. Menkul Değerler (000 TL)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
21.082	19.806	24.416	21.446	17.059	13.855	48.787
2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
44.843	36.388	32.504	27.254	15.660	10.021	10.144
2016	2017					
8.749	7.595					

Kaynak; Ziraat Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Ziraat Bankası 2002 yılı sonunda devletten olan alacakları karşılığında bilançosunda tuttuğu menkul kıymetler toplamı 21.082 milyon TL yi bulmuştur. Bankanın aynı yılsonu itibariyle toplam aktiflerinin 42.943 milyon TL olduğunu dikkate aldığımızda varlıklarının %49'u hazineden olan alaklardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler kalemi 2007 yıl sonuna kadar düzenli olarak azalış göstererek, 21.082 milyon TL den 13.855 milyon TL'ye düşmüştür. 2008 yılında 48.787 milyon TL ye yükselmiştir.

Ziraat Bankası 2008 yılında birincil piyasada yapılan ihraçlara ağırlık vermiş ve Hazine Müsteşarlığı tarafından ihraç edilen menkul değerlerin önemli bir kısmına portföyünde yer vermiştir. Banka, T.C. Hazine Müsteşarlığı tarafından düzenlenen Eurobond ihalelerine ihraç aracılık eden yabancı bankalarla birlikte “co-manager” olarak katılmış ve Eurobond ihraçlarında önemli bir piyasa payına ulaşmıştır (ZB,2008:72).

Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde, 2008 yılında dünyada yaşanan ekonomik krizin psikolojik etkisi ile, Ziraat Bankasına yönelen mevduat artışı, reel sektör finansmanında kullanılmayarak yeniden hazine finansmanı şeklinde kullanılmıştır.2008 yılından sonra banka, hazine finansmanı yerine tamamen reel sektör bankacılığına hız vererek, Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler kalemi 2017 yılında 7.595 milyon TL'ye gerileyerek, 2017 yılı varlıkları içerisinde sadece, % 2 oranında yer almıştır.

Kredilerin Yıllar İtibariyle Gelişimi;

Ziraat Banka'nın 2002 yıl sonu itibariyle toplam kısa vadeli kredileri 2.270 milyon TL, Orta ve uzun vadeli kredileri 2.358 milyon TL, Takipteki Kredileri, 2.816 milyon TL, olup, Özel Karşılık tutarı ise 2.017 milyon TL dir. Banka 2001 yılına kadar reel sektöre hemen hemen hiçbir şekilde kredi vermeyerek sadece tarım sektörünün finansmanında bulunmuştur. 2001 yılına kadar verilen tarımsal krediler, devletin sübvansiyon mantığı ile verilmesi nedeniyle büyük ölçüde takip hesaplarına alınarak karşılık ayrılmıştır.

Ziraat Bankası yeniden yapılandırma sonrasında reel sektörün kredilendirilmesi ve ticari müşteri portföyünün genişletilmesine yönelik çalışmalarını hızlandırarak sürdürmüştür. Özellikle kurumsal firmalar ile ticari firmalara yönelik pazarlama faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Ticari bankacılık Banka'nın sürekli olarak büyümeyi öngördüğü bir iş sahası haline gelmiştir. Ürün yelpazesinin yenilikçi ürünlerle desteklenmesi, ticari kredi stokunun toplam aktif içindeki payının artırılması, müşteri memnuniyetine odaklı hizmet kalitesinin sürekli olarak yükseltilmesi, müşterilerle uzun vadeli ve çok yönlü ilişkiler kurularak müşteri sadakatinin sağlanması ilkelerinden hareket edilmiştir.

Tablo 4; Krediler

(000 TL)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
5.428	5.498	9.135	13.425	17.371	21.604	30.936
2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
36.724	57.443	71.429	71.425	111.047	141.914	186.812
2016	2017					
232.643	298.258					

Kaynak; Ziraat Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

2002 yılında 5.428 milyon TL olan kredi rakamı, toplam aktiflerin sadece %13'ünü teşkil ederken, takip hesaplarındaki kredilerin, normal kredilere oranı ise %52 gibi çok yüksek bir seviyeye gelmiştir.

Kredilerin yıllar itibariyle seyrine bakıldığında 2009 yılına kadar istikrarlı bir artış sergilendiğini, ancak bu yıldan sonra daha hızlı bir kredi artışı görüldüğünü söylemek mümkündür. Özellikle 2011 yılında verilen krediler toplam aktiflerin %44'üne ulaşmıştır. 2017 yılına gelindiğinde ise bankanın 298 milyar TL kredisi toplam varlıklarının %83'ünü oluşturmaktadır.

Takipteki Kredilerin Yıllar İtibariyle Gelişimi;

Bankanın 2002 yıl sonu itibariyle 2.816 milyon TL takip hesaplarında kredi alacağı bulunmakta olup, bu kredilerin önemli bir kısmını tarımsal krediler oluşturmaktadır. Söz konusu alacaklardan yaklaşık 200 bin çiftçiye ait olanı 2002 ve 2003 yıllarında yeniden yapılandırılmıştır (ZB,2003:34).

Tablo 5; Takipteki Krediler (000 TL)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
2.816	2.380	381	314	319	390	804
2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
854	855	863	2.057	2.417	2.716	3.140
2016	2017					
4.217	4.774					

Kaynak; Ziraat Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Takipteki kredilerin yıllar itibariyle seyrine bakıldığında, 2012 yılında önemli bir artış bulunmaktadır. 2017 yılına gelindiğinde takipteki krediler, Aktiflerin %1'ini Kredilerin ise %1,6 sını oluşturmaktadır. Sektördeki kredilerin takibe düşme oranı %3, takipteki alacakların toplam aktiflere oranı ise, %2 olarak gerçekleşmiş olup, Ziraat Bankasının oranları takipteki kredilerin, krediler içerisindeki payı bakımından sektöre göre çok iyi durumda olduğu görülmektedir.

Mevduat Kaleminin Yıllar İtibariyle Gelişimi;

Tablo 6 Mevduat (000 TL)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
31.854	33851	45.382	51.778	59.652	68.249	83.883
2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
98.629	125.796	113.066	118.066	141.735	153.255	186.469
2016	2017					
223.018	266.384					

Kaynak; Ziraat Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Bankanın toplam mevduatı, 2002 yılında 31 milyar TL iken, yıllar itibarı ile istikrarlı artışlarla 2017 yılında 266 milyar TL'ye ulaşmıştır. Ancak söz konusu artışın toplam kaynaklar içerisindeki orana göre değerlendirildiğinde mevduatın kaynaklar içerisindeki payı; 2002 yılında % 73, 2017 yılında ise % 74 olarak gerçekleşerek yaklaşık aynı payını muhafaza etmiştir.

Dönem Net Karının Yıllar İtibariyle Gelişimi;

Tablo 6 Dönem Net Kar Zararı**(000 TL)**

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
178	1.072	1.530	1.802	2.100	2.351	2.134
2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
3.610	3.712	2.100	2.650	3.330	4.050	5.162
2016	2017					
6.574	7.940					

Kaynak; Ziraat Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Bankanın 2002 yılı bilançosu incelendiğinde geçmiş yıllar zararlarının 5.672 milyon TL olduğu görülmektedir. Dönem karı ise 178 milyon TL'dir. 2002 yılında 178 milyon 2003 yılında 1.072milyon TL olan kar rakamı yıllar itibariyle istikrarlı bir şekilde artarak 2017 yılında 7.940 milyon TL'ye ulaşmıştır. Ancak aktif karlılığı olarak değerlendirildiğinde 2003 yılında %2 olan rakam, 2017 yılında % 2 olarak değişmediği görülmektedir.

Özkaynak karlılığı olarak incelendiğinde ise, 2003 yılında %13 olan dönem karının öz kaynaklara oranı, 2017 yılında % 17 olarak gerçekleşmiştir.

Halk Bankası;

Kalıcı bir ekonomik kalkınma, sosyal denge ve toplumsal barışın korunması için uygun koşullarla esnaf-sanatkâr ve küçük meslek sahibine kaynak aktarmak ve sermaye birikimini başlatmak amacıyla Türkiye Halk Bankası 1933 tarihli ve 2284 sayılı “Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu” kapsamında kurulur, 1938 yılında faaliyete geçmiştir (HB,2018).

Çeşitli dünya ülkelerindeki kooperatif hareketlerine paralel olarak gelişme gösteren halk bankacılığı, Halkbank'ın kurulmasıyla beraber ülkemizde de başlar. Banka, 1938-1950 yılları arasında finansman sağladığı Halk Sandıkları kanalıyla kredi hizmetlerini yürütmüştür.

1950 yılından sonra Halkbank'a doğrudan şube açma ve kredi kullandırma yetkisi tanınır. Halkbank orta sınıf ve onun ekonomideki temsilcisi konumunda olan esnaf, sanatkârlar ve küçük işletmelerin sektördeki ilk bankası konumundadır.

1992 yılında Türkiye Öğretmenler Bankası (Töbank), 1993 yılında Sümerbank ve 1998 yılında Etibank, Halkbank'a devredilmiştir.

2000 yılına gelindiğinde kamu bankalarının çağdaş bankacılık ve uluslararası rekabetin gereklerine göre çalışmalarını ve özelleştirmeye hazırlanmalarını sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılmaları süreci başlamıştır. Nisan 2001'de göreve başlayan Kamu Bankaları Ortak Yönetim Kurulu, Halkbank'ın organizasyon yapısını değiştirerek çağdaş bankacılık prensipleri ve ticari bankacılık kuralları çerçevesinde ekonomiye artı değer yaratacak, kârlı ve verimli bir kurum olmasını hedef olarak belirlemiştir. Bu hedeflere uygun olarak Halkbank'ta organizasyon yapısı, çağdaş bankacılığın ve uluslararası rekabetin gereklerine göre tamamen değiştirilmiştir. Operasyon ağırlıklı bankacılık anlayışına müşteri odaklı pazarlama faaliyetleri eklenmiştir.

2001 yılında Mülga Türkiye Emlak Bankası'nın 96 şubesi, 2004 yılının ikinci yarısında Pamukbank, Halkbank'a devredilmiştir. Halkbank-Pamukbank entegrasyonu bankacılık

sektöründe örnek olarak gösterilebilecek şekilde, öngörülen süreden çok önce ve sorunsuz olarak gerçekleştirilmiştir.

Yeniden yapılanmayla, müşteri segmentasyonu kapsamında, özellikle KOBİ'ler ile orta ve orta üstü gelir sahibi bireysel müşterilere ayrıcalıklı ürün ve hizmetler sunmak, müşteri odaklı, kaliteli hizmet anlayışını geliştirmek önem kazanmıştır.

Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler Kaleminin Yıllar İtibariyle Gelişimi;

Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler Kalemi, 2003 yılında, 13.913 milyon TL olarak ve toplam varlıkların % 63'ünü oluşturmaktadır. Toplamda 22.102 milyon TL olan toplam kaynakların 13.913 milyon TL si tek kaleme hazineden olan alacaklardan oluşmaktadır. Ziraat Bankası'nın aynı yıl Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler Kalemi toplam aktiflerin % 42'sini oluşturmaktadır.

Tablo7; Vadeye Kadar Elde Tut. Menkul Değerler (000 TL)

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
13.913	16.755	13.848	12.858	7.037	15.858	16.573	12.749
2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
14.064	13.643	18.973	17.869	16.904	18.344	21.987	

Kaynak; Halk Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler Kalemi,2007 yılına kadar düzenli olarak azalış göstermiş olup daha sonraki yıllarda nominal olarak artış sergilemiştir. 2018 yılına gelindiğinde söz konusu kalemin bakiyesi 21.987 milyon TL olarak gerçekleşmiş olsa da toplam aktiflerin 312.219 milyon TL olduğundan sadece % 7 sini oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle; 2003 yılı sonu itibariyle toplam aktiflerin % 63'ünü oluşturan Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler Kalemi,2017 yılında toplam aktiflerin %7'sine gerilemiştir.

Kredilerin Yıllar İtibariyle Gelişimi;

Tablo 8; Krediler (000 TL)

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
2.867	4.340	6.329	11.645	18.121	25.836	32.458	44.296
2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
56.283	65.919	84.958	101.831	127.919	159.323	205.552	

Kaynak; Halk Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Bankanın toplam kredileri 2003 yılında 2.867 milyon TL, toplam aktiflerinin sadece % 13'ünü oluşturmaktadır. Bu oran Ziraat Bankası ile yaklaşık aynı seviyede bulunmaktadır. Ancak daha sonraki yıllarda toplam krediler rakamı istikrarlı bir şekilde artarak, 2017 yılında 205.552 milyon TL ve toplam aktiflerin %66 sı seviyesine yükselmiştir.

Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde, şu tespiti yapmak mümkündür; 2003 yılında Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler Kalem, toplam aktiflerin %63'ünü, 2004 yılında %65'ini, Krediler kalemi %13'ünü oluşturmakta iken, 2017 yılına gelindiğinde, söz konusu oranlar tamamen terse çevrilerek, Vadeye Kadar Elde Tutulacak Menkul Değerler Kalem, toplam aktiflerin %7'si, Krediler kalemi ise toplam aktiflerin %66'sı olarak gerçekleşmiştir.

Takipteki Kredilerin Yıllar İtibariyle Gelişimi;

2003 sonu itibariyle Takipteki Krediler 1.308 milyon TL olarak, Kredilerin %46'sı, toplam aktiflerin ise %6'sı oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 9; Takipteki Krediler (000 TL)

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1.308	1.219	1.201	1.084	1.032	1.251	1.667	1.757
2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
1.680	1.974	2.264	3.719	4.189	5.320	6.296	

Kaynak; Halk Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Yıllar itibariyle Takipteki Krediler kaleminde anormal artış olmadığı gözlenmektedir. 2017 yılına gelindiğinde, söz konusu kalem, 6.296milyon TL olarak, Kredilerin %3'üne, toplam aktifin ise %2'sine gerilemiştir.

2018 yılı Haziran ayı itibariyle sektörün toplam kredileri 2.353.170 bin TL ,73.533 bin TL, Toplam Aktifler ise 3.671.537 TL olarak gerçekleşmiştir (BDDK,2018). Sektördeki kredilerin takibe düşme oranı %3, takipteki alacakların toplam aktiflere oranı ise, %2 olarak gerçekleşmiş olup, Halk Bankasının bu anlamdaki oranları sektör oranları ile paralellik arz etmektedir.

Mevduat Kaleminin Yıllar İtibariyle Gelişimi;

Bankanın 2003 yılı sonundaki mevduatı 15.733 milyon TL olarak gerçekleşmiş olup, mevduatlar toplam kaynaklar içerisinde % 71 oranında yer almaktadır.

Tablo 10 Mevduat (000 TL)

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
15.733	19.453	21.113	27.187	30.840	40.271	43.879	54.554
2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
66.228	79.799	100.395	103.654	122.504	150.398	193.270	

Kaynak; Halk Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Mevduatın krediye dönüşüm oranı ise;% 18 iken bu oran 2017 yılında %106 olarak diğer bir ifadeyle mevduatlarının %6 fazlasıyla plasman yapmıştır. Söz konusu oran Ziraat Bankasında %112 olarak gerçekleşmiştir.

2018 Haziran ayı itibariyle, sektörde 1.899.147 bin TL mevduat bulunmaktadır (BDDK,2018). Sektörün mevduatın krediye dönüşüm oranı ise %123 olarak gerçekleşmiştir.

Dönem Net Karının Yıllar İtibariyle Gelişimi;

Bankanın Dönem Karı, 2003 yılı sonuna göre, 553 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu karlılık, Özkaynaklar kaleminin %18'ine, toplam aktiflerin ise %03'üne tekabül etmektedir.

Tablo 11 Dönem Net Kar Zararı (Milyon TL)

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
553	527	556	864	1.132	1.016	1.664	1.842
2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
2.027	2.642	2.842	2.270	2.317	2.533	4.038	

Kaynak; Halk Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Dönem Net Karı yıllar itibariyle istikrarlı bir artış sergilemektedir. 2017 yılı karı 4.038 milyon TL olup, Özkaynaklar kaleminin %16'sına, toplam aktiflerin ise %1'ine tekabül etmektedir.

2018 yılı Haziran sonu itibariyle sektör karlılığı, 28.921 milyon TL, Özkaynaklar kalemi ise 394.672 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (BDDK,2018). Sektörün özkaynak karlılığı %7 olarak hesaplanmaktadır.

2018 yılı Haziran sonu itibariyle sektörün toplam aktifleri 3.671.537 milyon TL olduğu dikkate alındığında, sektörün aktif karlılığı,%07 olarak hesaplanmaktadır.

Söz konusu oran Ziraat Bankasında, 2017 yılı sonu itibariyle, özkaynak karlılığı %17, aktif karlılığı ise %2 olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki veriler 2017 yılı sonu itibariyle Ziraat Bankasının ve Halk Bankasının karlılık performansı, gerek özkaynak karlılığı, gerekse aktif karlılığı bakımından sektörün çok üzerinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Sonuç

2003 yılı verilerine göre, bankacılık sektörü toplam aktifleri 249 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Sektör bankaların toplam aktif tutarı 249.750 milyon TL olarak gerçekleşmiş olup, kamu bankalarının toplam sektör aktif tutarından aldığı pay ise % 33 oranıyla, 83.134 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

2017 yılı bankacılık sektörünün toplam aktifleri 2.595.348 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Ziraat Bankası'nın toplam aktifleri 357.761 milyon TL, Halk Bankası'nın 231.441 milyon TL, Vakıflar Bankasının ise 212.540 milyon TL'ye ulaşmıştır. Kamu bankalarının, bankacılık sektöründen aldığı pay % 31 oranında 801.742 milyon TL tutarında

gerçekleşmiştir. Toplam bankacılık sektöründen Ziraat Bankası, %14, Halk Bankası %9, Vakıflar Bankası ise, %8 oranında pay almıştır.

Bu veriler kamu bankacılığının toplam sektör içerisindeki payının 2003 yılı ile 2017 yılında yaklaşık aynı seviyelerde kaldığını göstermektedir. Kamu bankalarının sektörden % 30 un üzerinde pay alması, söz konusu bankalarının mali yapılarının düzgün olmasının ne kadar çok önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

2001 yılı öncesinde kamu bankalarına verilen görevler ve muhtelif şekillerde yapılan müdahaleler bankaların bilançolarında toplam varlıklarının %50-65 ine ulaşan görev zararlarının oluşmasına neden olmuştur.

Ziraat Bankası'nın tarımsal kredileri Halk Bankası'nın kobi ve esnaf kredileri, kredilendirme ilkelerinden uzak, sübvansiyon algısı içerisinde verilmesi, kredilerin önemli bir tutarının sorunlu hale gelmesine neden olmuştur.

2001 yılı sonrasındaki uygulamalar kamu bankalarının mali yapılarını çok daha güçlü duruma gelmelerini sağlamıştır. Görev zararları zaman içerisinde hazine tarafından ödenmiş olup, reel sektörde önemli birer aktör haline gelen kamu bankaları, reel sektörün tüm kesimlerine hitap ederek, gerek kaynak toplamada gerekse kredi kullandırmada önemli bir yere gelmişlerdir.

Sonuç itibariyle kamu bankaları sektörde son 15 yıldır istikrarlı bir şekilde karlılıklarını arttırarak, hazineye kar transferleri ile reel sektöre ise finansman desteği ile piyasa düzenleyicisi konumuna gelmişlerdir.

KAYNAKLAR

Akbulut, R. ve A. S. Albayrak (2009). “Mevduat Bankalarında Performansın Mülkiyet Yapısına Göre Finansal Göstergelerle İncelenmesi”. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar. Cilt: 46, Sayı: 530

Aktaş, H. ve Kargın, M. (2007). “Türk Bankacılık Sektöründeki Yabancı Ve Ulusal Bankaların Finansal Oranlar Açısından Karşılaştırılması”. Yönetim ve Ekonomi, Cilt:14, Sayı: 2

Arslan, E. ve Bora, A. (2016). “Milenyum Öncesi ve Sonrası (1991 – 2015) Türkiye’deki Bankacılık Sektörü” 1. Basım. Ankara: Ankara Ofset Basım Matbaacılık.

Artar, O. K. ve Sarıdoğan, A. A. (2012). “Küresel Finansal Krizin Türkiye’de Bankacılık Sektörü Mali Yapısına Etkileri”. Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi. Sayı 2

Ata, H. A. (2009). “Banka Yabancılaşmasının Türkiye’deki Yerli Ve Yabancı Bankalar Açısından Karşılaştırılması”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt: 23, Sayı: 4

Bağcı, H. ve Rençber, Ö. F. (2014). “Kamu Bankaları Ve Halka Açık Özel Bankaların Promethee Yöntemi İle Karlılıklarının Analizi”. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 6(1)

Demirel, E., Atakişi, A., ve Abacıoğlu, S. (2013). “Bankacılık Faaliyet Oranlarının Panel Veri Analizi: Türkiye’deki Kamu, Özel Ve Yabancı Sermayeli Bankaların Durumu”. Muhasebe ve Finansman Dergisi

Önal, Y. B. ve Sevimeser, N. C. (2006). “Yabancı Banka Girişlerinin Türk Bankacılık Sistemine Etkileri: Yerli Ve Yabancı Bankaların Etkinlik Analizi”. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 15, Sayı 2

Özgür, E. (2008). “Kamu Bankalarının Finansal Etkinliği”, Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: X, Sayı: 3

Sarıtaş, H. ve Gökçe, A. (2012). “Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ulusal Ve Yabancı Sermayeli Bankaların Sermaye Yeterlilik Oranı Açısından Değerlendirilmesi”. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar. Cilt: 49, Sayı: 571

Sümer, G., (2016). “Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi Ve AB Bankacılık Sektörü İle Karşılaştırılması”. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 18/2

Taşkın, F. D. (2011). “Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler”. Ege Akademik Bakış. Cilt: 11, Sayı: 2

Uçkun, N. ve Girginer, N. (2011). “Türkiye’deki Kamu Ve Özel Bankaların Performanslarının Gri İlişki Analizi İle İncelenmesi”. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, (21)

Yücel, L. İ. (2009). “Türkiye’de Faaliyet Gösteren Kamu Bankaları, Özel Sermayeli Bankalar Ve Yabancı Bankaların Performanslarının 2002 – 2007 Döneminde Temel Bileşenler Ve Faktör Analizi İle Değerlendirilmesine İlişkin Bir Uygulama”. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi Sayı: 12

Türkiye Bankalar Birliği(2016), “Türkiye’de Bankacılık Sistemi 1959 – 2015”,

Türkiye Bankalar Birliği (2016), “Türkiye’de Bankacılık Sistemi Seçilmiş Rasyolar 2005 – 2015”

Türkiye Bankalar Birliği (2007), “Türkiye’de Bankacılık Sistemi Seçilmiş Rasyolar 2001 – 2006”

www.tbb.org.tr

DEMOKRASİNİN YAŞADIĞI KRİZLER VE GÜNCEL KRİZİ ÇÖZME ÇABASI: RADİKAL DEMOKRASİ

Doç. Dr. Gürbüz ÖZDEMİR

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

gurbuzozdemir_@hotmail.com

Özet

Dünya kamuoyunda, “Demokrasi bir kriz içinde midir?” “İçindeyse bu demokrasi düşüncesinin sonu mudur?” gibi sorular sık sık gündeme gelmekte ve bunlara cevaplar aranmaktadır. Aranan cevaplar çerçevesinde şekillenen olumlu ve olumsuz birçok yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Kanaatimizce demokrasinin yaşadığı sorunlara temkinle yaklaşarak, hemen kriz nitelemesini yapmaktan kaçınmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira yaşanan sorunlar, bir krize yol açarak demokrasinin ortadan kalkmasına değil, aksine sürekli gelişmesini sağlamıştır. Bu cümleden olarak; demokrasi düşüncesi, ne zaman bir krizle karşılaşmışsa, onu çözme adına güçlü potansiyeli ile karşılık vermiş ve yeni bir kurguyla varlığını sürdürmüştür.

20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, temsili/liberal demokrasi, halktan uzaklaştığı, yeni beklentilere cevap veremediği ve özü itibariyle dayandığı değerler konusunda kriz yaşadığı iddiasıyla eleştirilmeye ve hatta meşruluğu sorgulanmaya başlanmıştır. Ancak yaşanan sorunları aşma yönündeki çabalar, demokrasinin güçlü potansiyelini yine devreye sokmuş ve demokrasi düşüncesini, bir krize fırsat vermeden yeni bir aşamaya taşımıştır. Bu aşamada en çok tartışılan önerilerden başında ise “radikal demokrasi modeli” gelmektedir.

Bu tebliğde; öncelikle demokrasi düşüncesi ve karşılaştığı krizleri çözme yeteneği üzerinde durulacaktır. Sonrasında temsili/liberal demokrasi modelinin yaşadığı sorunlar ifade edilecektir. Nihayetinde; demokrasi düşüncesinin, tarihi süreçte olduğu gibi, bugün de bu sorunları bir krize dönüşmeden çözme yeteneğinin devreye girdiği, demokrasiyi yeniden kurgulayan “radikal demokrasi modeli” örneğinden hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Kriz, Temsil, Katılım, Radikal Demokrasi.

DEMOCRACY CRISIS AND ANSWER TO CURRENT DEMOCRATIC PROBLEMS: RADICAL DEMOCRACY

Abstract

In the global public opinion, the questions such as "is democracy in a crisis?" and "if in the the crisis, is it the end of the idea of democracy?" are often on the agenda and appropriate answers are sought. It is possible to talk about many positive and negative approaches that are framed in the answers. In our view, it would be a more correct approach to avoid democratic crisis definition by approaching the problems that democracy is experiencing. Because the problems that have arisen have contributed to the democratic development of democracy, not to the demolition of democracy. Hence, democracy has maintained its existence through a new democracy conception, which has responded to its own strong and internal potentiality to solve it, whenever it has encountered a crisis throughout history. When it came to the last quarter of the 20th century, the representative/liberal democracy was criticized and even questioned about its legitimacy that it was moving away from people, unable to respond to new anticipations and experiencing crises on its core values. However, all the efforts to solve the living problems have re-enabled the strong potential of democracy and therefore have brought the idea of democracy to a new stage without giving a chance to a crisis. At this stage, "radical democracy model" is at the head of the most discussed proposals for solution.

In this paper; it will focus primarily on the idea of democracy and the ability to solve the crises it faces. Later, problems expressed by the model of representative/liberal democracy will be expressed. In the context of the "radical model of democracy", which is trying to reconstruct democracy, it will be revealed in our work that the democracy has the ability to solve the current problems without turning into a crisis as it is in the historical process.

Keywords: Democracy, Crisis, Representation, Participation, Radical Democracy.

Giriş

Siyaset biliminde “kriz” terimi, siyasi partiler krizi, parlamento krizi, rejim krizi gibi başına bir “konu” eklenerek en sık kullanılan terimlerden birisidir. Bu cümleden olarak “demokrasi” kavramı da, yaşadığı sorunlar nedeniyle sık sık “demokrasi krizi” ifadesiyle dünya kamuoyunda gündeme gelmektedir. Bu bağlamda “demokratik uygulamaların yetersiz kaldığı”, “halkın seçimlere katılmadığı” ve yine “demokrasinin temel aktörleri olmalarına rağmen, parlamentolar ile siyasi partilere güvenin zayıflaması nedeniyle meşruiyet sorunu yaşadıkları” vb. görüşler sürekli tartışılmaktadır. Hatta bu iddiaları, daha ileri götürerek kastedilen durumu “post-demokrasi” olarak tanımlayanlar da vardır. Kısacası; “Demokrasi bir kriz içinde midir?” “İçindeyse bu demokrasi düşüncesinin sonu mudur?” gibi sorulara cevaplar aranmaktadır.

Bugün, aranan cevaplar çerçevesinde şekillenen birkaç yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Konuya olumsuz yaklaşımlara göre; partilerde, parlamentolarda, katılımcılıkta, temsilde ve nihayet demokratik sistemin meşruiyetinde kriz vardır. Bu bağlamda Platon, Aristo, Marks gibi siyaset felsefesinin önemli isimlerini, demokrasinin sürekli bir şekilde krizde olduğu

düşüncesiyle ilişkilendirmek mümkün olmakla birlikte; kriz iddiası, özellikle 1970’li yıllardan bu yana Habermas, Offe, Huntington ve dahi Crouch gibi isimler tarafından daha belirgin şekilde dile getirildiği görülmektedir. Olumlu düşünenler ise; demokratik dünyada sorunların olduğunu kabulle birlikte, bunun bir kriz olduğuna dair kesin bir delil olmadığını belirterek konuya temkinli yaklaşmaktadırlar.

Kanaatimizce de demokrasi düşüncesinin yaşadığı sorunlara temkinle yaklaşarak hemen kriz nitelmesini yapmaktan kaçınmakta fayda vardır. Zira sosyal bilimlere konu olan birçok kavram tarihî süreç içerisinde yaşanan siyasi, toplumsal, ekonomik vb. sorunlar ve bunlara karşı geliştirilen çözümlerle şekillenmiştir. Diğer bir deyişle yaşanan sorunlar, bir krize yol açarak kavramların ortadan kalkmasına değil aksine daha da gelişmesine imkân vermiştir. Bu durumun siyaset biliminin başlıca konularından olan ve Antik Yunan’dan günümüze bazen olumlu bazen olumsuz anlam yüklenerek sürekli gelişen “demokrasi” kavramı için de söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Esasen bir süreç olan demokrasi olgusu, bu özelliğini halen de sürdürmekte ve güçlü bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Demokrasi düşüncesi, tarihi süreçte ne zaman bir sorunla karşılaşmışsa, onu çözme adına güçlü potansiyeli ile karşılık vermiş ve yeni bir kurguyla varlığını sürdürmüştür. Böylece doğrudan, yarı doğrudan, çoğunlukçu, halkçı, temsili, liberal vs. farklı isimlerle ifade edilen birçok demokrasi modeli ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bugün, tek bir demokrasiden değil çoğul kullanıp demokrasilerden bahsetmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Hangi modeli ele alırsak alalım, her birisi demokrasinin uygulamada yaşadığı sorunlara karşı, bunları krize dönüşmeden çözerek bir önceki kuramın eksikliklerini giderme, ona yeni özellikler ekleme ya da yeniden kurgulama çabasının bir sonucu olarak var olmuştur.

Örneğin bu modeller içerisinde özellikle “temsili/liberal model”, ortaya çıkışıyla hem doğrudan demokrasi kuramının halkın katılımını sağlama konusunda yaşadığı sorunu gidermiş hem de özgürlüklere yeni bir boyut kazandırmıştır. Kendisini sürekli geliştirerek, gelişmiş Batı toplumlarında genel kabul görmüş ve hatta Sovyet Bloğunun yıkılmasından sonraki süreçte dünyanın tek egemen rejimi olarak ilan edilmiştir. Ancak, 1970’li yıllarda Avrupa’da farklı kimliklerin ifadesi olarak sivil inisiyatifler şeklinde ortaya çıkan toplumsal hareketler, demokrasi açısından yeni bir sürecin başlamasıyla sonuçlanacak büyük bir etki oluşturmuştur. Post-modern bir yaklaşımın ifadesi de olan yeni süreç, 1980’lerde tüm farklılıkların “bu halimizle biz de varız” diyerek kendilerini ifade etmelerini ve her açıdan öne çıkmalarını sağlamıştır. Böylelikle toplumsal, kültürel, etnik, cinsel vb. farklı kimliklere sahip gruplar, oluşan bu atmosferden yararlanarak demokrasi düşüncesi içerisinde kendilerine bir yer bulabilme, kendilerini ifade edebilme ve hatta karar alma süreçlerine farklılıklarıyla birlikte katılabilmeyi talep etmişlerdir. Bu taleplerin gerçekleşmesi ise, modernizmin tek tipleştirici yaklaşımı üzerine kurgulanmış olan temsili/liberal modelin “temsili” ve “katılım” anlayışına uygun gelmemiştir. Bu nedenle, 20.yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde demokrasi düşüncesi açısından durum tersine dönmeye başlamıştır. Temsili/liberal model, bu yeni talep ve beklentilere yanıt veremediği ve özü itibarıyla dayandığı değerler konusunda kriz yaşadığı iddiasıyla eleştirilmeye ve bu noktada meşruluğu sorgulanmaya başlanmıştır.

Kısacası; demokrasinin değerlerinden daha da önemlisi halktan uzaklaştığı, vaat edilen demokrasi ile uygulamalar arasında ciddi farklılıklar ortaya çıktığı ve sonuçta durumun bir krize dönüştüğü görüşü hâkim olmuştur. Ancak yaşanan sorunları aşma yönündeki çabalar, demokrasinin güçlü potansiyelini yine devreye sokmuş ve demokrasi düşüncesini, bir krize girmesine fırsat vermeden yeni bir aşamaya taşımıştır. Bu bağlamda eleştirilen yönleri tamamlayıp sorunları çözebilmek için, demokrasiyi yeniden kurgulama çabasıyla birçok çalışma ortaya konulmuştur. Bunlar arasında öne çıkan önerilerin başında “radikal demokrasi modeli” gelmektedir.

Bu çalışmada; öncelikle demokrasi düşüncesi ve karşılaştığı krizleri çözme yeteneği üzerinde durulacaktır. Sonrasında temsili/liberal demokrasi modeli özelinde yaşanan sorunlar anlatılacaktır. Nihayetinde; demokrasi düşüncesinin, sorunları krize dönüşmeden çözme yeteneğinin devreye girdiği, demokrasiyi yeniden kurgulayan “radikal demokrasi modeli” örneğinden hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır

1. Demokrasi Düşüncesi ve Yaşadığı Krizleri Çözme Yeteneği

Demokrasi kavramı, etimolojik olarak Yunanca “demos” ve “kratein” kelimelerinden oluşmaktadır. “Demos”, halk ya da vatandaşlar topluluğu, “kratein” de “egemen olmak, iktidarı kullanmak” anlamlarına gelmektedir. Buradan hareketle demokrasi, etimolojik olarak Abraham Lincoln (1809-1865)’ün ünlü deyişiyle, “halkın halk tarafından, halk için yönetimi” (Dursun, 2010: 165; Sartori, 1996: 8) olarak tanımlanmaktadır. Ancak kavramın sadece etimolojik açıdan tanımlanması, demokrasinin tarihîliğinden kaynaklanan kapsamının ve potansiyelinin gözden kaçmasına neden olmaktadır. Bu ise, kavramın anlaşılması açısından önemli bir eksikliktir. Zira Batı uygarlığının oluşumundaki fikrî gelişim aşamalarıyla paralellik gösterdiği ve hatta örtüştüğü düşünüldüğünde, kavramın, bir uygarlığın ürünü olarak zengin bir anlam yelpazesine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bu anlam yelpazesinden hareketle, tek bir demokrasiden değil, çoğul kullanıp demokrasilerden bahsetmek doğru bir yaklaşım olarak gözükmektedir. Bu tespit aynı zamanda demokrasi düşüncesinin güçlü bir potansiyele sahip olduğu anlamına da gelmektedir. Bu potansiyeli sayesinde ürettiği çözümlerle, tarihî süreçte kopukluklar olsa da, bir süreklilik ortaya koyarak temelinde özgürlük ve eşitlik ilkeleri olan ve farklı ihtiyaçlara karşılık gelen modeller ortaya çıkarmıştır (Özdemir, 2013).¹

Bu bağlamda örneğin Dahl çalışmalarında, demokrasinin dönem dönem krize girmekle birlikte pratiklerini ve içyapısını genişleterek, değiştirerek kendini yenileme kabiliyetine sahip bir rejim olduğunu; demokrasiyi otoriter ve totaliter rejimlerden ayıran en önemli özelliklerinden biri de krize girse bile çözüp üreterek krizden çıkabilme yeteneğinin olduğunu söylemektedir. Bunu ifade ederken üç esas ortaya koymaktadır: Birincisi, demokrasi tarihlik boyutu içinde bütün krizlere rağmen, sürekli olarak kendini geliştirip yenilemektedir. İkincisi, evvelden vatandaşlık temelinde bir demokrasi hareketi varken, bugün demokrasi kavramı kimlikler, kimliklerin tanınması, hatta değerler temelinde de düşünülmektedir. Üçüncüsü, demokrasinin bugün yeniden yapılanma, yoksulluk ve refahın dağılımına göre katılımcı veya refah dağıtıcı rollerden, tanınma politikalarına kadar çok geniş bir içeriğinin olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle; demokrasinin esasında giderek kendini yeniden

yapılandıracağı, sorunlar yaşasa da bir krize girmeden yeni modeller üretebileceği sonucunu çıkarmak mümkündür (Keyman, 2012: 33-34).

Demokrasi düşüncesinin güçlü potansiyeliyle tarihi süreçte ürettiği modellerden ilk akla geleni, antik Yunan'da uygulandığı kabul edilen “doğrudan demokrasi modeli”dir. Model, halkın yönetime aracısız katılımını sağlayan bir sistem olarak kurgulanmıştır. Bu yönüyle, demokrasi idealine en yakın model olarak kabul edilmektedir. Ancak nüfus artışı gibi bir kısım nedenlerle, doğrudan demokrasinin uygulanmasının ya mümkün olmaması ya da çok zor olmasından dolayı demokrasi düşüncesinin bir kriz içerisine girdiği görülmektedir. Modelin yaşadığı sorunlar nedeniyle demokrasi adına bir kriz ortaya çıktığı doğru olmak birlikte, demokrasi düşüncesinin güçlü potansiyeli çözüm üretme yeteneğini göstermiş ve bu krizi aşma adına “temsili” kavramını üretmiştir. Böylece liberalizmin ilkelerini “temsili” kavramıyla sentezleyerek modern döneme damgasını vurmuş olan “temsili/liberal modeli” keşfetmiştir (Tosun, 1996: 97).

Demokrasi krizini çözen yeni modelin en önemli ilkesi, millete/halka ait olan egemenliğin doğrudan kullanılması mümkün olmadığından, seçtikleri temsilciler aracılığı ile kullanılması yani “temsili” ilkesi olmuştur. Bu bağlamda “temsili” kavramı; iktidara talip her fikrin örgütlenebilmesini, seçimlere katılabilmesini ve kendilerini başta parlamento olmak üzere her demokratik platformda temsil edilebilmelerini ifade etmektedir. Bu nedenledir ki, modelin demokratik meşruiyeti, “temsili” ilkesinin demokrasi idealine uygun işlemesine bağlı olduğu kabul edilmiştir. Temsili/liberal demokraside temsil ilkesinin bir sonucu olarak, “seçim” kavramı katılımın temel aracı olarak öngörülmüştür. Böylelikle seçmen ile temsilci arasındaki bağ seçimden seçime kurulmuş ve özellikle genel oy ilkesinin kabulüyle birlikte tüm dünyada arzulanan bir model haline gelmiştir. Bunun gerçekleşebilmesi ise, her şeyden önce toplumda fikir, ifade, örgütlenme, basın-yayın vb. özgürlüklerin sağlanmasıyla doğru orantılı olduğundan; model, bireysel özgürlüklere yeni bir boyut kazandırmaya çalışmıştır (Held, 1986: 7). Kısacası, modern dönemlerde demokrasi denildiğinde akla, 1990'lı yıllarda Sovyet Bloğunun yıkılmasından sonraki süreçte diğer rejimlere karşı tarihin sonu (bkz. Fukuyama, 1998) türü tezlerle zaferini ilan etmiş olan “temsili/liberal model” gelmektedir.

2. Temsili/Liberal Modelin Yaşadığı Krizler

20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, demokrasi denilince ilk akla gelen temsili/liberal model de, demokrasi idealini gerçekleştirmediği ve bir kriz içerisine girdiği iddiasıyla eleştirilmeye başlanmıştır. Hatta temsili/liberal modelin özelinden hareketle demokrasi düşüncesine de farklı eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştirileri temelde iki açıdan ele almak mümkündür. Birincisi, “temsili” ile ilgili olanıdır. Bunların temel iddiası; temsili/liberal modelin, halkın, iktidarı doğrudan kendi eliyle kullanmasına imkân vermediği gibi, en önemli aracı olan seçimlerin de halkın birkaç yılda bir oy vermekten ibaret olan çok sınırlı bir temsiline imkân tanıdığı ve ayrıca bunu aşacak farklı bir yöntem de öngörmediği şeklindedir. Bu durum, esasen egemenliğin kaynağı olan halkı pasif konumda bırakırken, siyasî partilere ve bunların içindeki seçkin bir gruba siyasî hayatta tek belirleyicilik rolü vermiştir. Bu bağlamda seçmenlerin görüşlerini doğrudan söyleyemedikleri, bir kanunun çıkmasını engelleyemedikleri

veya düzenleme yapılmasını istedikleri konularda kanun teklifinde bulunamadıkları belirtilmiştir. Örneğin M. Duverger, modelin demokrasi düşüncesinden uzaklaştığı ve halktan kopuk oligarşik (Duverger, 1974: 538) bir yapıya dönüştüğünü belirtmektedir. Duverger, özellikle “Halksız Demokrasi” (Bkz. Duverger, 1969) ile “Seçimle Gelen Krallar” (Bkz. Duverger, 1975) eserlerinde bu konunun üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. R. Dahl da, bu krizden hareketle, demokrasinin sadece bir ideal olduğunu ortaya koymakta ve var olan durumu ise “poliarşi” kavramı ile ifade etmektedir (Dahl, 1993: 278-284). Michels, ortaya koyduğu “Oligarşinin Tunç Kanunu” teziyle konuya vurgu yapmakta ve demokrasinin oligarşik bir yapıya dönüştüğünü belirtmektedir (Bkz. Lipset, 2008: 11-38). Bu listeyi uzatmak mümkündür. Özetle; yaşanan sorunların, meşruluğunu özgürlük, eşitlik, çoğulculuk vb. kavramlardan alan demokrasi idealinden uzaklaşılması sonucu ortaya çıktığı belirtilmektedir. Böylelikle, yaşanan süreç, toplumsal rızaya dayanması gereken demokrasi açısından bir kriz olarak belirmektedir. Buna ek olarak; “temsil” düşüncesinin somutlaştığı parlamentoların, toplumda ciddi bir güven ve yönetim bunalımı yaşadığı (parlamento ve temsil krizi) ve bunun bir meşruiyet krizine de yol açtığı ifade edilmektedir (Köker, 1996: 111; 1997: 42). Kısacası, bu eleştirinin özü, egemenliğin kaynağı olan halkın, ülke yönetilirken ve kararlar alınırken devre dışı kaldığı, temsil edilmediği ve demokrasi düşüncesinin oligarşik¹ bir yapıya dönüştüğü iddiasına dayanmaktadır.

İkinci temel eleştiri konusu ise “katılım” ile ilgili olanıdır. Buna göre; temsili/liberal demokrasinin benimsediği çoğulculuk ilkesi, modernizmin tek tipleştirici anlayışının sonucu olarak toplumsal, kültürel, etnik vb. farklılıklara dayalı çoğulcu bir yaklaşıma değil, farklılıkları aynılaştırıp ortadan kaldıran bir niteliğe sahiptir. Fark/kimlik esasına dayalı bir çoğulculuğu reddeden model, katılımı sadece türdeş yapılar için öngörmekte ve farklılıkların siyasî hayata katılmalarına imkân tanımamaktadır. Bu yaklaşım ise, hızla değişen dinamiklerin sonucu olarak gelişen farklı toplumsal kesimlerin katılım konusundaki beklentilerine cevap veremediğinden, halkın sisteme ve demokrasiye karşı olan ilgisinin azalmasına yol açtığı eleştirisine uğramıştır. Hatta oluşan kanaate göre, demokrasinin halkın günlük hayatından tamamen uzaklaştığı ve siyasî parti seçkinlerinin kendine özel kurallarıyla ve kendi için var olan bir oyun haline dönüştüğü tespiti yapılarak temsili/liberal modelin meşruluğu tartışılmaktadır (Dursun, 2010: 191-192; Köker, 1996: 111; Keyman, 2000: VII). Habermas’a göre, demokrasinin kaçınılmaz olarak yaşadığı bu meşruiyet krizinin tetikleyicisi ise bizzat kapitalist sistemin kendi içindeki çelişkileridir. Kapitalist demokratik devletin ise bu krizi aşacak bir kapasiteye sahip olmadığını da belirtmektedir. Hatta kriz çözülemeyeceği için, kriz döngüsü artarak devam edecek ve tüm sistemin meşruiyet krizine dönüşecektir. Sonuçta; halk başta partiler, seçimler, parlamento olmak üzere tüm demokratik sistemden desteğini çekmeye başlayacaktır (Merkel, 2012: 10). İşte Habermas’ın “meşruiyet krizi” olarak adlandırdığı durum tam da budur. Buradan hareketle, demokrasi terimi yerine “şekli demokrasi” ifadesini kullanmayı tercih etmekte ve ardından kötüleyici bir şekilde “gecikmiş kapitalist devlet” tanımlaması yapmaktadır.

Demokrasinin meşruiyetinin tartışılması hususunda, Habermas’ın “Meşruiyet Sorunları” eserinden iki yıl sonra Crozier, Huntington ve Watanuki tarafından yayınlanan “Demokrasi Krizi: Demokrasilerin Yönetilebilirliği Üzerine Rapor (1975)” başlıklı bir çalışmada;

demokrasi için olumsuz bir tablo çizilmiştir. Onlara göre, demokratik ülkelerde yaşayan halklar, demokrasileri uzun vadede zora sokacak farklı ve aşırı taleplerde bulunacaklar; ancak mevcut yapı bu talepleri karşılayamayacaktır. Bu nedenle rapor, demokrasiye -Habermas’a göre- çok daha fazla eleştirel yaklaşmıştır. Rapordan otuz yıl sonra, rapordaki kötü tabloyu yeniden ortaya koyar şekilde Huntington, hem aşırı göçün hem de yöneticilerin asimilasyon politikalarını terk etmelerinin sonucu olarak demokrasinin yaşayacağı krize işaret bağlamında, Batıda giderek artan etnik-kültürel heterojenliğe dikkat çekmiştir. Huntington’a göre, çok kültürlü toplulukların kaçınılmaz olarak ulusların türdeş kültürel ve siyasi kimlik erozyonuna neden olması, demokrasiyi baskı altına almakta ve işleyen demokrasilerin uyumlu yapısını temelinden çürütmektedir. Huntington’un bu tespitleri, esasında modernizmin büyük etkisinin görüldüğü klasik liberal teoride de yer almaktadır (Merkel, 2012: 17). Örneğin bu konuda J.S. Mill (2008: 289), “Özgür kurumlar farklı uluslardan kurulmuş bir ülke için imkânsız yakın bir noktadadır. İnsanlar arasında ortak bir duygu yoksa, özellikle onlar farklı dillerde konuşuyor ve okuyorlar ise, işleyen bir temsili hükümet için gerekli olan birleşmiş bir kamuoyunun varlığından söz edilemez.” demektedir. Aynı şekilde Dahl (1989: 255) da, “Eğer ki ülke insanları arasındaki temel inanç ve kimlikler, siyasi çatışmalar üretir ise buna bağlı olarak poliarşi umutlarının azalacağını; inançlar ile kimlikler uyumlu olur ve bu yüzden çatışmanın kaynağı olmaz ise o zaman poliarşi umutlarının çokça artacağını varsaymak akla uygun olur. Böylelikle bir ülkede alt kültürlerin gözle görünürlüğü ve gücü arttıkça, poliarşi şansı azalacaktır.” demektedir. Kısacası 1970’lerin başında, başta Habermas olmak üzere birçok yazarın “meşruiyet krizi” kavramlaştırmasıyla ortaya koyduğu tespit, 1990’lı yıllardan bu yana ise “temsil ve katılım krizi” tespitiyle birlikte anılmaktadır (Swingewood, 1998: 339-345).

Son tahlilde; aynı noktaya parmak basılarak, temsili/liberal model özelinden hareketle demokrasinin bir çıkmaz içinde olduğu, temsil ve katılım bağlamındaki ilkeleri tam olarak hayata geçiremediği ve aşağıda yer alan birçok sorunun ortaya çıkmasına yol açtığı belirtilmektedir (Keyman, 1996: 98; Sitebölükbaşı, 2005: 139-144; Bulut, 2003: 50-51):

- Düzenli seçimlerin yapılmış olması, halkın katılımını tam olarak sağlayamadığından oligarşik yapıların oluşmasına yol açmıştır. Bu ise vatandaşların kendileri adına alınan kararlarda pasif kalmalarına ve beklentilerinin gerçekleşmemesine neden olmuştur.
- Siyasete katılımın önemli bir aracı olan partilerin içinde oluşan hiyerarşik yapı da bireyin özgür katılımını önlemektedir. Hatta partilerin seçmenle kurduğu bağ zayıfladığı için, partiler, yerine getirmek zorunda oldukları işlevlerden uzaklaşmışlardır. Adeta içi boşaltılmış bir yapıya dönüştüklerinden, demokrasinin kaynağı olan halkın sistemden uzaklaşmasına da yol açmışlardır.
- Ayrıca halkın seçmesiyle iktidar olan partiler, demokrasinin halkın yararına adil, eşit ve açık bir tarzda işlemesi için çalışmayıp, oluşturdukları oligarşik yapıyla yetkilerini tamamen kendi ve çevresindeki insanların çıkarları için kullanmışlardır. Bu durum ise, halkın farklı kesimlerini karar alma süreçlerinin dışında bıraktığından demokratik kurumlara olan güvenin sarsılmasına neden olmuştur.
- Özetle; temsili/liberal model içerisinde öngörülen vatandaş yaklaşımı ile çoğulculuk, katılım, temsil, fikir özgürlüğü gibi kavramlar, farklı kimliklerin siyasî süreçlere

katılma hakkını sağlayamamış, fark/kimlik bağlamında çözüm üretmekten uzak kalmıştır. Çok kültürlülüğün gündemde olduğu post-modern dönemde, vatandaşlık kavramlaştırmasının dışındaki cinsiyet, etnisite, kültür vb. gibi tüm farklılıkların dışlanarak özel hayat alanına itilmeleri, temsili/liberal modelin meşruluk krizinin en önemli boyutlarından birisini oluşturmaktadır. Bu ise, farklılıkların siyasî süreçlere taşınmasından, bu çerçevede sivil hak ve özgürlüklerin sağlanmasına kadar geniş yelpazede demokratikleşmeye olan ihtiyacı biraz daha artırmıştır (Keyman, 2000: 123).

Öte yandan günümüzde ortaya konulan bazı ampirik verilerin de, bu kriz teşhisini destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Avrupa’da, Habermas’ın öngördüğü gibi “şekli demokrasi” kurumlarına gözle görülür bir güvensizlik olduğuna tanık olunmaktadır. Partiler, parlamento gibi kurumlar, şekli yasama usullerini ve karar alma yetkilerini devam ettirmekle birlikte; demokrasi düşüncesinde değil, bu kurumların meşruluklarında bir gerileme söz konusudur. Uygulamadaki eksiklikler, getirilen eleştiriler ve kurumsal anlamdaki güvensizlikler yani kurumlar ve onların işleyişleri, demokrasilerin yumuşak karnı olarak belirlemekte ve bu, demokrasi açısından ciddi bir soruna işaret etmektedir. Ancak bu sorun, dramatik olmaktan ve bir krizi yol açmaktan da uzak gözükmemektedir. Zira Avrupa’da genel manada demokrasi düşüncesine duyulan güven hala oldukça yüksektir. Demokrasi düşüncesi, kurumsal ya da uygulamadaki düşük seviyedeki demokratik kaliteyi tolere etme eğilimindedir. Bu eğilim, demokrasinin varoluşsal krizini engellemekte ve demokratik kurumların bozulmuş veya daralmış şeklini daha istikrarlı bir dengeye oturtma yolları açmaktadır (Merkel, 2012: 12). Kısacası; tüm sorunlara ve eleştirilere rağmen, Avrupa halklarında genel manada “demokrasi tatmini”nin inişe geçtiğine dair ciddi bir delil söz konusu değildir. Geleneksel demokrasi indekslerinin hiçbirisi (Freedom House, Polity IV, Democracy Barometer), gelişmiş demokrasilerde, son yıllarda demokrasi düşüncesine yaklaşımda bir düşüş göstermemektedir. Parti, parlamento gibi kurumlara ilişkin bazı göstergeler bir erozyonu gösterse de; genel manada demokrasi düşüncesinin varoluşuna yönelik herhangi bir tehdide işaret etmemektedir (Merkel, 2012: 11).

Bu bağlamda örneğin, Avrupa’da seçimlere katılım oranlarında önemli ölçüdeki düşüş olduğu, siyasi partilerin üyeleri dahi partisinden ayrıldığı ve partililerin yaşlandığı ya da öldüğü tespitlerine karşı; gençlerin ise demokrasiden vazgeçmek değil yeni bir anlayışla ya partiler yerine siyasi idealizm ve dinamizm gördükleri Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi sivil toplum kuruluşlarına ya da Yeşiller, sosyalistler veya sağ kanat popülistleri gibi farklı söylemlere sahip partilere yöneldikleri görülmektedir. Bu nedenle geleneksel partilerin oy oranı düşerken, buna karşılık yeni yaklaşımlara sahip bu partilerin yükselmeye başladığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Avrupalı seçmenler, demokrasiden uzaklaşmak değil, yeni bir beklentiyle programa dayalı, farklılıkları esas alan ve daha çoğulcu siyasi hareketleri tercih etmektedirler. Diğer bir deyişle halkın, hem düşünce anlamında demokrasiyle değil mevcut kurumlar ve işleyişiyle sorunu olduğu belirginleşmekte, hem de seçmenlerin toplumsal, etnik ve kültürel açılardan önemli ölçüde çeşitli ve çoğulcu bir yapıyı benimsedikleri görülmektedir. Kanaatimizce bu sonucu, demokrasi için kısa vadede olumsuz gibi gözüken

durumların, aslında olumlu bir gelişmeye zemin hazırladığının ve demokrasi düşüncesinin yeni bir evreye girmeye başladığının göstergesi olarak değerlendirmek gerekir (Merkel, 2012: 13).

Demokrasi adına Avrupa’da belirmeye başlayan ve olumlu gibi gözüken bu yeni durum, Avrupa uyumu açısından bir kaygıyı da beraberinde getirmiştir. Zira 1970li yıllarda ortaya çıkan ve fark/kimlik bağlamında bir çoğulculuğu öne çıkaran toplumsal hareketlerin bir nevi devamı olan bu yeni oluşumlar (Yeşiller vs.), genel manada Avrupa siyasi uyumunu değil etnik, kültürel, cinsel vb. farklılıkları önemsemektedir. Bu nedenle bu durumun yani etnik ve dini heterojenliğin, ilerleyen süreçte Avrupa’daki toplumlarının parçalanmasına yol açabilecek potansiyeli de beraberinde getirdiği kaygısı söz konusudur. Hatta pekişmiş demokrasilerde dahi, gittikçe artan ve dikkate değer derecede etnik ve kültürel azınlıkların maruz kaldığı ayrımcılık bunun önemli bir göstergesidir. Durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale sokacak şekilde aşırı sağ popülist partilerin genel seçimlerde ciddi manada yükselişe geçtikleri görülmektedir. Ancak kaygı verici bu tablo da, yine olumlu bir sonucu içerisinde barındırmaktadır. Zira kaygının ortaya çıkardığı ihtiyaç, tarihte olduğu gibi demokrasi düşüncesinin sahip olduğu güçlü potansiyeli yeniden harekete geçirmiştir. Sonuçta; demokrasi düşüncesi, bir krize neden olmayacak şekilde kendi paradigması içerisinde bu sorunu da çözecek yeni kurgular ortaya çıkarmaya başlamıştır (Merkel, 2012: 18).

3. Yaşanan Güncel Krizi Çözme Çabası: Radikal Demokrasi

Demokrasi tarihi boyunca yaşanan krizleri çözme ve ideal demokrasiye bir adım daha yaklaşabilme amacıyla birçok model geliştirilmiştir. Bu modellerin her birisi, gelişen siyasi ve toplumsal taleplere cevap verebilme ve yaşanan sorunları çözme adına farklı bir yaklaşıma dayandırılmıştır. 21.yüzyıla gelindiğinde ise, çok kültürlüğün öne çıktığı dünyada, farklı kimliklere sahip toplum kesimlerinin demokratik beklentileri de farklılaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda temsili/liberal modelin yaşadığı krizler ve bu yönde oluşan ihtiyaçların varlığı, adeta demokrasi düşüncesinin güçlü potansiyelini ve tarihi tecrübesini yine devreye sokmuş ve birçok alternatif modelin üretilmesine kaynaklık etmiştir. İdeal demokrasiyi var ve sürdürebilir kılmak için ileri sürülen bu modeller, başlangıç noktası olarak temsili/liberal demokrasinin içinde bulunduğu temsil ve katılım krizinin doğurduğu “meşruiyet krizi”ni esas almışlardır. Bunlar arasında yer alan “radikal demokrasi modeli”, talep ve beklentilere cevap veren önemli bir demokrasi açılımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Modelin temel yaklaşımı, farklı toplum kesimlerinin ve kimliklerin kendilerini etkileyen kurumlar ve süreçlerle ilgili bilgiye ulaşmaları, karşılıklı bilgi alışverişinde bulunabilecekleri müzakere ortamına sahip olmaları ve böylelikle siyasî hayata farklılıklarıyla doğrudan katılabilmeleri anlayışına dayanmaktadır (Keyman, 2000: IX; Bulut, 2003: 52-53). Bu bağlamda model, temsili/liberal modelin içinde bulunduğu krizin çözümünü, toplumsal grupların ve kolektif kimliklerin karar alma süreçlerine katılımını sağlayacak şekilde fark/kimlik eksenli katılım araçlarının çoğulculaşmasında görmek ve bu doğrultuda demokrasinin ilke ve değerlerinin yeniden kurgulanmasını amaçlamaktadır (Keyman, 2000: IX, 129).

3.1. Modelin Kaynağı ve Temel Yaklaşımı

Demokrasiyle ilgili temel düşüncesini “radikal halk egemenliği” düşüncesine dayandıran ve her türlü eşitliği şiddetle vurgulayan J.J. Rousseau, “radikal demokrasi modeli”nin öncülü

olarak kabul edilmektedir. Bu öncüllüğü, O'nun halktan başka hiçbir meşruluk kaynağı kabul etmemesi konusunda ilk olmasına da dayandırılmaktadır (Laclau/Mouffe, 2008: 240). Ancak, esas itibariyle modelin temellerinin çok daha sonra atıldığı bilinmektedir. Modelin kurgulanmasında, özellikle marksist gelenekten gelen Mouffe, Laclau, Habermas gibi bir kısım yazarların büyük etkisi vardır. Örneğin, Mouffe ve Laclau, "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" adlı eserlerinde post-marksizm kavramsallaştırmasından hareketle "radikal modeli" kurgulamaya çalışmışlardır.

Demokrasiyi yeniden kurgulamaya çalışan C. Mouffe ve E. Laclau, "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" eserinde, öncelikle yeni bir bakış açısıyla "post-marksizm" kavramını ortaya koymuşlardır. Post-marksist yaklaşım, yaşanan totaliterlik tecrübesinden sonra marksizmin sınıf politikası bağlamında ortaya koyduğu sınıf egemenliği söylemini terk ederek, demokratik dönüşümün ancak çoğulcu kitle demokrasisiyle gerçekleşebileceğini öngörmektedir. Kapitalizmin, bir devrime gerek olmadan sivil inisiyatiflerle de dönüşebileceğini mümkün gören bu yeni anlayış, adeta sosyalizmi liberalleştirerek ona bir alternatif sunma çabası olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda yaklaşımı, işçi sınıfının mücadelesini engellediği düşüncesiyle eleştirenler de söz konusudur (Bkz. Kaygalak, 2001: 34). Bu yaklaşım, özellikle 1970'lerde sivil inisiyatifler şeklinde kendisini gösteren yeni toplumsal hareketlerin teorik ifadesi olmuştur. Bu hareketleri "yeni demokratik mücadeleler" olarak niteleyen Mouffe, bunların ortak noktasının, sınıf mücadelesi olarak bilinen "çatışma" olgusundan ayrılarak, toplumsal çatışmayı sınıf dışındaki başka alanlara yaymaları olduğunu belirtmektedir (Laclau/Mouffe, 2008: 159-160; Mouffe, 1988: 89-93). Böylece sınıf merkezli toplumsal yapı yerine, kendi dinamiklerine sahip heterojen ilişkilerden oluşan çoğulcu bir yapı savunulmuştur (Mouffe, 1988: 89-90).

Post-marksist yaklaşıma göre, hiçbir verili düzen yoktur, gerçekliğin şekillenmesinde eklemleme, oluşsalılık gibi kategoriler etkilidir. Bu noktada, post-marksizm kavramıyla, 20.yüzyılın son çeyreğinde dillendirilmeye başlanan post-modernizm kavramı arasında yakın bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Post-modern düşünce, tek tipleştirici totaliter sistemler yerine farklılıklara dayalı gerçek çoğulcu ve açık bir demokrasi anlayışını desteklemektedir. Dolayısıyla post-marksist yaklaşım, post-modern anlayıştan yararlanarak yeni bir perspektif oluşturmaya çalışmıştır. Radikal model, çıkış noktasını post-marksist yaklaşımın oluşturması nedeniyle, liberal anlayış kadar marksist kuramla da etkileşim içerisindedir. Ancak siyaseti, hegemonik olarak bir araya getirilmiş farklılıkların ve farklı kimliklerin demokratik mücadelelerinin belirlediği sonucuna ulaşılmıştır (Batı, 2010: 2-3). Kısacası post-marksizm, temsili/liberal modelin krize girdiği noktadan başlayarak, yeni çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi açılımı olarak "radikal demokrasi" modelinin ortaya çıkmasında büyük etkiye sahip olmuştur (Batı, 2010: 3-4). Bu bağlamda Habermas, Sovyet Bloğunun yıkılmasından sonra demokrasi adına sosyalizmden geriye kalan en önemli mirasın radikal demokrasi olduğunu net bir şekilde belirtmiştir (Bkz. Keyman, 2000: 122).

Esin kaynağı post-marksist düşünce olan radikal model, tek tip karşıtlığı, çok kimliklilik ve çoğulculuk gibi temel post-modern söylemlerden yararlandığından, ortaya çıkışıyla post-

modernizmin gelişim süreci arasında paralellik bulunmaktadır. Başka bir deyişle, radikal demokrasi, modernitenin demokrasi projesi olan temsili/liberal modelin temel ilkelerini sürdürmekle birlikte, amaçlarını gerçekleştirmek için uygun araçsal bir zemin olarak post-modernist yaklaşımı benimsemiştir (Mouffe, 2000: 313). Bu sentezlemeyle, modernist temsil/liberal demokrasinin temel ilkelerini hegemonya altına alarak dönüştürmeyi ve böylece yeni temsil ve katılım araçları geliştirerek yaşanan krizi çözmeyi hedeflemektedir (Slater, 1997: 25-31). Model, “kimlik” kavramının yeniden tanımlanmasında, postmodern yaklaşımı zorunlu görmekte ve modern aydınlanmacı düşüncenin soyut evrenselciliğinin, özcü bir toplumsal totalite anlayışının ve üniter bir özne görüşünün artık bırakılmasını savunmaktadır. Bu şekilde demokrasinin tümelden tikele yani toplumun alt kesimlerine ve farklı kimliklerine kadar yayılacağını öngörmektedir (Mouffe, 2000: 312, 313). İşte radikal model, bu çerçevede, uzun süredir modernizm, post-modernizm, yeni toplumsal hareketler vs. bağlamında gerçekleşen tartışmaların ürünü olan ve demokrasinin derinleştirilmesi esasına dayanan önemli bir projedir. Bu nedenledir ki; günümüzde radikal demokrasi, devlet, demokrasi, toplumsal değişim vb. kavramlarla ilgili çalışmalarda sıkça karşılaşılan bir demokrasi modeli olmuştur.

Kısacası; model, post-marksist yazarlar tarafından post-modern bir anlayışla, liberal özgürlükçü bir perspektif ile eşitlikçi sosyalist bir yaklaşım arasında bir denge geliştirerek, demokrasi düşüncesin yaşadığı krizleri çözmeyi ve böylece iki farklı düşüncenin olumsuzluklarından arınmış ideal bir demokrasiye ulaşmayı yani demokrasinin demokratikleşmesini amaçlamaktadır. Ayrıca model, tek bir görüş olmayıp “müzakereci” ve “agnostik” gibi farklı yaklaşımları da içerisinde barındırmaktadır.

3.2. Radikal Demokrasi Yaklaşımları

21.yüzyıla gelindiğinde toplumların, -özellikle de Sovyet Bloğunun dağılmasından sonraki süreçte- demokrasi talepleri farklılaşmaya başlamıştır. Bu taleplere cevap vermekte zorlanan ve çıkmaza giren temsili/liberal modelin yaşadığı krizi çözebilmek amacıyla “radikal demokrasi modeli” kurgulanmıştır. Modelin, tek bir yaklaşımdan değil, “müzakereci (sorgulayıcı)”, “agonistik (çekişmeci)” gibi farklı yaklaşımlardan oluştuğu görülmektedir. Bu yaklaşımların her birisi, bir yandan temsili/liberal demokrasinin içinde bulunduğu krizleri açıklarken, diğer yandan ise bunları çözme adına farklılıklara dayalı katılım araçlarının çoğulculaşmasını öngörerek başta temsili sistem olmak üzere demokrasi düşüncesine yeniden meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır (Keyman, 2000: 129).

3.2.1. Müzakereci Yaklaşım

Radikal demokrasi çerçevesinde sunulan müzakereci yaklaşımın, Mill, Dewey, Rawls, Smith ve Wales ile Evans ve Boyte gibi yazarlarca ortaya konulan farklı bakış açıları vardır. Bunların arasında özellikle Habermas, sorgulayıcı demokrasinin en önemli temsilcisi olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, Habermas tarafından işlevsel ve belirli bir zaman aralığında varlığı süren bir topluma özgü etik kuralları içeren bir çerçevede algılanmıştır (Coşkun, 2009). Buradan hareketle demokrasinin yaşadığı meşruiyet krizine ve oluşan gerilime değinen Habermas, meşru demokratik bir yönetimin, sadece kanunlarla veya hukukun üstünlüğü ilkesiyle sağlanamayacağını; aynı zamanda “farklılıkların diyalogu, müzakeresi ve iletişimine

dayalı karar alma mekanizmaları”nın varlığını da gerekli görmektedir. Diğer bir deyişle demokrasiyi, sadece devlet-toplum ilişkisi olarak görmemekte; her açıdan eşit özne kabul edilen farklı kimliklerin karar alma süreçlerine doğrudan katıldıkları ve kendi hayat tarzlarını etkileyen kararlar üzerinde iletişim, tartışma ve sorgulama imkânı buldukları bir yöntem olarak kabul etmektedir. Böylelikle partiler gibi oligarşik yapıların hegemonyasından kurtularak, sonuçlarından etkilenen herkesin doğrudan katılımı ve uzlaşımıyla oluşan karar ve kurallar ancak demokratik meşruiyeti sağlayabilecektir (Keyman, 2000: 130).

Habermas, bu yaklaşımın sonucu olarak halk egemenliğini “iletişimci” anlamda yeniden yorumlayarak, halkı toplum sözleşmesinin ürünü olarak tanımlamaktadır. Zira toplum sözleşmesi, eşit ve özgür vatandaşların karşılıklı iletişimle gerçekleştirdikleri müzakereler sonucunda oluşan kurallar düzeni içinde yaşama iradesidir (Sitebölükbaşı, 2005:148). Bu nedenle toplum sözleşmesinin gereği olarak, kararların demokratik şekilde işleyen ve farklılık esasına dayanan süreçlerle alınması gerektiği görüşündedir (Göztepe, 2009: 236-238). Müzakereci anlayış, demokratik meşruiyetin temelini ise, siyasî alana ait olan oy vermeden çok, devlet-sivil toplum arasında yer alan “kamusal alan”da farklılıkların alacağı kararların serbest ve açık bir müzakere şartları içinde oluşmasına ve herkes tarafından mantikî olarak kabul edilmesi esasına oturtmaktadır. Önemli olan nokta, karar alma süreçlerinde tartışan veya müzakere eden farklılıklardan hangisinin üstün geldiği değil, birbirlerini dinleyip eleştirdikten sonra ortak bir karara varmaları ve sonuçta bu kararın taraflarca benimsenmesidir (Coşkun, 2009). Bu anlayış çerçevesinde, toplumda marjinal kalmış olan farklılıklara da bir şans verilerek, marjinal kalmalarına yol açan nedenlerin ortadan kaldırılmasının da mümkün olabileceği öngörülmektedir (Benhabib, 1999a: 135).

Müzakereci yaklaşımın şekillenmesinde Habermas’tan sonra Benhabib’in çok önemli katkısı söz konusudur. O, öncelikle düşündüğü ideal demokrasi ile temsili/liberal model arasında temelde bir çelişki olduğuna işaret etmektedir. O’na göre, temsili/liberal model bireysel hak ve özgürlükleri öncelerken, ideal demokrasi ise bireysel hak ve özgürlüklerin yanı sıra bir “kolektif eylem”i de öngörmektedir. Kolektif eylemin gerçekleşmesi açısından, aynı Habermas gibi, farklılıklara dayalı sivil yapılar arasında iletişim, diyalog ve bir müzakere ortamı sağlayacak “kamusal alan” düşüncesini olmazsa olmaz bir şart olarak sunmaktadır (Benhabib, 1999c: 121). Bu nedenle, O’na göre, ideal bir demokraside, hiçbir şey kamusal alanda sivil yapılarca yürütülen kolektif eylemin dışında kalmaz. Her türlü görüş, müzakere sürecine dâhil edilmelidir. Görüşler, kolektif eylem bağlamında sivil yapılar tarafından öne sürülmeli ve müzakerenin sınırları ise devlet tarafından belirlenmelidir (Tosun, 2001). Hatta müzakere ve tartışmayı düzenlemek amacıyla belirlenmiş kurallar dahi söylemlerin kendisi gibi tekrar tekrar tartışılabilir ve yeniden tanımlanabilir, olmalıdır (Benhabib, 1999a: 155)

Müzakereci yaklaşım, bu sonuca ulaşarak temsili/liberal modelin içinde bulunduğu meşruluk krizini çözebilmek için, sistemdeki tüm tarafları bağlayıcı nitelikte olmazsa olmaz bazı temel ilkeler ortaya koymaktadır. Şöyle ki: 1) Kamusal alanda ve onun somutlaşmış siyasi yapılarında (parlamento vb.) müzakere içinde olan her türlü farklı kesimin konuşma, soru sorma ve tartışma bakımından eşit olması, 2) Müzakereye katılan herkesin tartışılacak olan konuları

belirleme ya da sorgulama hakkına sahip olması, 3) Yine herkesin, bizzat söylem, tartışma ve görüşme yönteminin kuralları ve bunların uygulanma şekli hakkında görüşler ortaya atma hakkını elinde bulundurmasıdır (Benhabib, 1999b: 105). Bunların gerçekleşebilmesi ise, öncelikle yöntemle ilgili bu temel ilke ve kuralların taraflarca kabul edilmiş olmasına bağlıdır. Aksi takdirde, müzakere ortamının ya da müzakerenin bir anlamı kalmayacaktır. Zira farklılıklar, eşit ve ön şartsız olarak müzakere masasına oturmamışsa, müzakerenin ilkelerini müzakere esnasında tartışabiliyor olmanın da hiçbir anlamı yoktur. Bu cümleden olarak, masaya oturmakla da iş bitmemekte; müzakere esnasında herhangi bir görüş baştaki ilkelere uymaz ve sadece kendi bildiğini dayatmaya çalışırsa, o zaman da müzakereden dışlanması kaçınılmaz olacaktır. Ancak Benhabib'in, böyle bir durumda, ortaya koyduğu temel görüşleri arasında somut bir çözüm önerisi ise bulunmamaktadır (Benhabib, 1999b: 120).

Kısacası; Keyman (2000: 136), müzakereci yaklaşımın, temsili/liberal modelin krizlerini çözmek adına ortaya koyduğu temel yapıyı şöyle özetlemektedir: Farklılıkların katılımını öngören katılımcı bir devlet-sivil toplum ilişkisini demokratik yönetimin temeli olarak kabul etmek; kamusal alan kavramlaştırmasıyla farklılıklar için sorgulama ve müzakere ortamı oluşturmak; kamusal alanda oluşan bu ortamda sivil toplumu iletişimsel akılcılığın ve kolektif eylemin bir aracı olarak görmek; ve siyaseti etik bir pratik olarak görüp karşıtlık ilişkisini siyasette reddetmektir.

3.2.2. Agonistik Yaklaşım

Radikal model kapsamında değerlendirilen diğer bir yaklaşım ise, “agonistik” yaklaşımdır. Çekişmecî model, kamusal alanın demokratik yönetimine dair başta Mouffe ve Laclau olmak üzere, Collony, Warren, Phillips, Baumann gibi birçok yazar tarafından çalışılmıştır. Agonizma yanlısı yazarlara göre, 21.yüzyıla damgasını vuracak olan kimlik siyaseti/savaşıdır. Onlar, bu kimlik trafiğini düzenlemek ya da çoğul bir kimlik siyasetinin ilkelerini saptamak için çaba göstermişlerdir. Bu amaçla, farklılıkların beraber yaşamasına sağlayıcı çok özgün bir kamusal alan kurgulamaktadırlar. Farklılıkların beraber yaşamasını mümkün kılan düşünme tarzı “agonizma”, bu temelde kurulmuş özgün kamusal alan da “agonistik kamusal alan” olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, müzakereci yaklaşımın aksine kamusal alanda “çatışma”nın ortadan kalkmasının imkânsızlığı ve hatta “gerilimin” demokrasinin olmazsa olmaz bir şartı olduğu görüşüne dayanmaktadır. Dahası, siyasetin varlık nedeni bizzat bu çatışma olduğu anlayışıyla, farklı kimliklerin aralarında oluşabilecek uzlaşma ortamının çoğulculuğu ve dolayısıyla ideal demokrasiyi ortadan kaldıracağı görüşündedirler (Mouffe, 2000: 310). Dolayısıyla siyaseti, farklılıkların kesin ifadesi anlamına gelen oldukça radikal bir çoğulculuk bağlamında ele almaktadır. Yaklaşım, bu çoğulculuk anlayışından hareketle, temsili/liberal modelin farklılıkları aynılaştıran çoğulculuk anlayışını yeniden kurgulayarak toplumsal, kültürel, sınıfsal ve ideolojik taleplerin siyasî/kamusal alanda aynılaştırılmadan temsilini öngörmektedir. Böylelikle oligarşik yapının dışında, farklı toplum kesimlerin karar alma süreçlerine doğrudan katılımını sağlayarak temsil krizini çözmeyi ve demokrasiyi demokratikleştirmeyi amaçlamaktadır (Mouffe, 1999: 352).

Agonistik yaklaşım, çoğulculuğu demokrasinin temeli olarak görmekle birlikte, bir yönüyle sınırsız çoğulculuğa da karşı çıkmaktadır. Zira böyle bir çoğulculuğun ortak paydadan uzaklaşmaya yol açarak, iktidar ilişkilerini, egemenliği ve hatta farklılıkları ortadan kaldırmaya kadar götürebileceğini söylemektedir. Bu nedenle, farklılıklara dayalı çoğulculuğu garanti altına alan uygulanmaları gerçekleştirecek yöntemlerin varlığını önemli bir şart olarak saymakla birlikte, sınırsız çoğulculuğa da dikkati çekmektedir (Mouffe, 1999: 350-352). Modelin uygulanması açısından, kamusal alanın somut bir ortamı olarak “parlamentoya” olumlu bakılmaktadır. Ancak parlamentoyu, mutlak gerçeğe ulaşılacak bir yer olarak değil, hiçbir farklılığın dışlanmaksızın sadece tartışma ve karşılıklı ikna yoluyla makul bir çözüm bulacakları bir yer olarak kabul etmektedir. Ayrıca parlamentoda farklılıklar arasında gerçekleşecek bir “anlaşma” dahi, asla kesin olmayıp her zaman farklı bir meydan okunmaya, yeniden tartışılmaya açık olması gerektiği de ifade edilmektedir (Mouffe, 2000: 4; Üstüner, 2007: 319). Bu bağlamda parlamento ya da başka bir yerde tüm farklılıkların katıldığı bir müzakere süreciyle sağlanan kesin bir “uzlaşma” düşüncesi ve bu görüşü savunan müzakereci yaklaşım eleştirilmektedir (Mouffe, 2000: 48; Üstüner, 2007: 321).

Sonuçta her iki radikal yaklaşımın hedefi, ideal demokrasiye ulaşma adına temsili/liberal modelin içinde bulunduğu krizi aşarak yeni bir demokrasi modeli kurgulamaktır. Bunun için, her türlü farklılığın ve kimliğin engel görmeden kendilerini temsil edebilecekleri, birbirlerini karşılıklı olarak tanıyabilecekleri ve çatışıp birbirlerini dönüştürebilecekleri kamusal/siyasî alan oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Bunu sonuç verecek şekilde, fark/kimlik anlayışına dayalı bir çoğulculuk yaklaşımı benimsemektedirler. Zaten onlara göre, yaşanan krizin temel nedenlerinin başında, çoğulculuk ilkesinin farklılıkların törpülenerek türdeş hale getirilmesinin bir aracı haline getirilmesi gelmektedir (Mouffe, 1999: 349). Ayrıca bu yeni anlayışın bir sonucu olarak, bireysel katılımın yanı sıra özellikle farklı kimliklerin temsilcisi olan sivil yapıların (dernek, vakıf, birlik vb.) kolektif eylemle ve eşit bir şekilde kamusal/siyasî süreçlere katılmaları esas alınmaktadır. Üstelik karar alma süreçlerine katılan sivil yapıların ve bunların ortaya koydukları konuların, her açıdan özellikle de siyasî etki açısından eşit olması gerektiğini de vurgulamaktadırlar. Bunu gerçekleştirmek için ise, temsil ve katılım kavramlarını “farklılık/kimlik” kavramıyla birlikte ele almaktadırlar (Benhabib, 1999d: 12). Kısacası her iki yaklaşımın, oligarşik yapıları aşp farklılıkların eşit bir şekilde doğrudan temsil ve katılımını sağlayarak, temsil/liberal modeli içine düştüğü krizden kurtarıp demokratik meşruluğu yeniden sağlayacağı düşünülmektedir (Üstüner, 2007: 316; Bulut, 2003: 56). Bu bağlamda Mouffe ve Laclau’a göre solun görevi, temsili/liberal demokrasinin değerlerini bütünüyle reddetmek değil, aksine o değerleri ideal demokrasi yönünde yeniden kurgulayıp radikal ve çoğulcu demokrasiyi gerçekleştirmektir (Üstüner, 2007: 317).

Özetle, krizlerin çözülerek demokratik meşruiyetin sağlanması açısından radikal modelin ortaya koyduğu görüşleri şöyledir (Köker, 1996: 113):

- Karara alma süreçlerinde demokratik meşruluğun sağlanabilmesi, alınan kararlardan etkilenecek kesim ve kimliklerin tüm farklılıklarıyla ve kolektif eylemle hareket eden sivil inisiyatiflerle kamusal karar alma süreçlerine doğrudan katılabilmesine bağlıdır.

- Bu ihtiyaç, farklı tüm kesim ve kimliklerin birbirlerine karşı üstünlüğünü değil, eşitliğini ve eşit muamele görmelerini gerektirir.
- Bu eşitliğin ekonomik güç, siyasî iktidara yakınlık, sınıf, statü, cinsiyet, etnisite vb. farklı konumlanmalardan etkilenmemesi zorunludur.
- Yine bu eşitlik, toplumun farklı kesim ve kimliklerine sahip olup da siyasî sürece katılmak isteyenlerin, hem birbirlerini eşdeğer özneler olarak görmelerini hem de sürecin içerdiği tartışma konularına herhangi bir sınırlanma yapılmamasını zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak; radikal model, farklılıkların katılımcılığına ve karar oluşum sürecinde sivil toplumsal yapıların egemen ve karşılıklı etkileşim halinde olmasına imkân tanıdığından, 21.yüzyılda yaşanan krizleri çözme adına önemli bir demokrasi modeli haline gelmiştir.

3.3. Modelin Uygulanması ile İlgili Bazı Çekinceler

Buraya kadar anlatılanlar radikal modelle ilgili yaklaşımların teorik boyutuna yöneliktir. Modelin kurgusu, teorik olarak demokrasi düşüncesi içinde bulunduğu krizleri çözecek niteliktedir. Ancak pratikte uygulanabilir olup olmadığına bakıldığında, bazı çekincelerin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda günümüz ve geleceğin temel sorunlarından olan “ihtilaflar”, “meşruiyet”, “çoğulculuk” ve “katılım” konularında modelin tam yetkin olduğunu dile getiren Sitembölükbaşı (2005: 156) şunları da ifade etmektedir:

- En önemli ve ilk şart, öngördüğü müzakere ortamının “baskılardan uzak”, “tarafsız”, “eşit”, “açık” ve “kapsamlı” olmasıdır. Ancak baskılardan uzak bir müzakere ortamının ne ölçüde sağlanacağı tartışmalıdır. Ayrıca kolektif eylem bağlamında müzakere ortamına katılımın sivil yapılarca gerçekleştirileceği düşünüldüğünde “gönüllülük” esası söz konusu olacaktır. Bu durum ise katılımın düşük olmasına yol açabileceğinden “kapsamlılık” ilkesine zarar verebilecektir.
- Müzakere ortamı, tartışmaların ön yargılardan uzak ve ikna yolu ile yapılmasını istemektedir. Ancak kişilerin bu nitelikleri her zaman taşımaları mümkün olmayacağından, önyargı ve istismar kaçınılmaz olacaktır.
- Ayrıca, müzakere ve tartışmalara “eşit katılım” esas olmakla birlikte, katılımcılar yetenek açısından birbirine göre farklı düzeyde olması, müzakerenin eşit ve akılcı bir tartışma ortamında yapılmasını engelleyebilecektir.
- Bir diğer önemli nokta, müzakere ile farklılıklar arasındaki ihtilafların çözülmesi hedeflenirken, müzakere sonunda kutuplaşmanın artması potansiyeli de her zaman vardır.
- Kısacası, temsili/liberal demokrasinin içinde bulunduğu krizlere çözüm çabasının bir sonucu olan radikal model, özellikle gelişmiş batılı ülkeler tarafından alternatif bir demokrasi modeli olarak görülmektedir. Ancak, başta yukarıdaki sebepler olmak üzere toplumsal dinamiklerin hızla değişmesi ve ihtiyaçların artması modelin uygulanmasını zorlaştıracığına dikkat çekilmektedir.

Sitembölükbaşı (2005: 156-160), bununla birlikte, uygulanabilirlik açısından sorgulayıcı demokrasiye getirilen eleştirilerin, toplumlarda müzakere kültürünün ve müzakereci yöntemlerin yaygınlaşmasıyla birlikte azalacağını da belirtmektedir. Nasıl demokrasi genel

anlamda sürekli gelişen bir süreç ise, radikal modelin de bu süreç sayesinde uygulanabilme imkânına kavuşacağını ortaya koymaktadır.

Ayrıca bu konuda Sarıbay (2000: 14-32) ise, sorgulayıcı yaklaşımın uygulanması esnasında farklı kimlikler birbirlerini ötekileştirseler dahi, bu sürecin sonucunda farklılıkların birlikte yaşayabilecekleri bir ortamın oluşabileceğini belirtmektedir. Ona göre, tüm farklılıklar için ortak iyiye ulaştıracak kararlar, özgür ve eşit özneler arasında ussal olarak yürütülen ortak bir sorgulamanın sonucunda çıkabilir. Zaten demokratik bir toplumda meşruiyetin kaynağı da bu “sorgulama”nın ta kendisidir. Ancak bu sorgulama dâhilinde, tüm farklı kimlikler ussal müzakereye çağırılmalı, müzakere konuları sınırlandırılmamalı ve herkes için eşit ve ideal bir konuşma ve kendini ifade etme imkânı sağlanmalıdır. Bu yaklaşımda, müzakeredeki çıktıdan çok, takip edilen süreç ve uygulanan yöntem önemlidir. Çünkü yöntem dengeli ve adilse, çıktının ve alınan kararların da dengeli ve adil olacağı düşüncesi sorgulayıcı yaklaşımda temel ilkedir. Dolayısıyla, kamusal alana ve karar alma süreçlerine farklılıkların farklılıklarıyla katılmalarını öngören yaklaşım, herkesi bağlayıcı konularda karar alınabilmesi için her şeyden önce “yöntemci”dir (Benhabib, 1999b: 110).

Sonuç Yerine

Demokrasi kavramı, Eski Yunandan başlayarak günümüze kadar sürekli gelişme göstermiş ve her bir dönemde yeni eklenen modellerle zenginleşmiştir. Özellikle 18.yüzyıldan sonra olumlu bir anlam kazanıp artan ve 20.yüzyılda zirve yapan performansından dolayı, güçlü bir gelişme potansiyeline sahiptir. Demokrasi düşüncesi, bu tarihi süreçte yaşadığı krizleri ve ortaya çıkan eksikleri, bu güçlü potansiyeli sayesinde sürekli yeni bir demokrasi kurgusuyla aşmıştır. İdeal demokrasi modeli olarak kabul gören doğrudan demokrasi modelinin uygulanmasının zorluğu, modern dönemde demokrasiyi sürdürme adına temsil yöntemini öne çıkarmış ve liberal anlayışla birlikte temsili/liberal modelin oluşmasına önayak olmuştur. Ancak 20.yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, başta temsil ilkesi olmak üzere birçok konuda kriz içerisinde olduğu gerekçesiyle temsili/liberal modelin meşruluğu tartışılmıştır.

Başlayan eleştiri ve tartışmalar, aslında demokrasinin sürekli yenilenen tarihi bir süreç olduğu gerçeğini adeta yeniden ortaya çıkarmıştır. Demokrasinin yaşadığı krizi aşma adına, demokratik değerler, yeni yüzyılda toplumların değişimlerine uygun olarak yeniden kurgulanmış ve birçok demokrasi önerisi sunulmuştur. Radikal model, bu çözüm önerilerinden en önemli birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Modelin ortaya çıkışında, temsili/liberal modelin temel ilkelerinin yanı sıra, post-marksist görüşlerin de önemli etkisi bulunmaktadır. Habermas, Mouffe ve Laclau gibi birçok marksist yazar tarafından kurgulanan post-marksist anlayış, 1970’li yıllarda sivil inisiyatifler şeklinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin ifadesi olmuş ve sonrasında, 1980’lerden sonra beliren post-modern anlayışla birlikte daha somut bir hale dönüşmüştür.

Radikal model, modernizmin temel ilkelerine dayanan temsili/liberal modelin yaşadığı krizi çözüme adına demokrasiyi yeniden kurgularken, post-marksist anlayış çerçevesinde post-modernizmin temel bakış açısından büyük ölçüde yararlanmış ve demokrasi düşüncesine başlı başına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Üstelik model, tek bir yaklaşımdan ibaret olmayıp

başta “sorgulayıcı” ve “çekişmeci” gibi farklı yaklaşımları bünyesinde bulundurmaktadır. Bu yaklaşımlar, bir yandan Batılı ülkelerde ciddi anlamda tartışılırken, diğer yandan ise demokrasi düşüncesinin içinde bulunduğu krizi çözme adına uygulama imkânı sunmaktadır.

Radikal modelin ortak felsefesi, farklı kesim ve kimliklerin kendilerini etkileyen kurumlar ve süreçlerle ilgili olarak şeffaf bir şekilde bilgi sahibi olmaları, bilgi alışverişinde bulunabilecekleri kamusal ortamlara ulaşmaları ve böylelikle katılımcı bir yaklaşımla oligarşik yapıları aşarak farklılıklarıyla doğrudan kamusal/siyasî alana katılabilmeleri anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışla hareket eden radikal model, demokrasiyi sadece seçime dayalı temsili bir model olmaktan çıkarıp, her türlü farklılığın çoğulculuk, özgürlük ve eşitlik anlayışı içerisinde yaşayabildiği ve siyasi hayatta her açıdan söz sahibi olabildiği bir sistem olarak öngörmektedir.

Kıyası; demokratik toplumların yaşadığı krizlerin alternatif bir çözümü olarak öngörülen radikal demokrasi, temsili/liberal modelin temel değerlerini kabul etmekle birlikte, alınan tüm kararların demokratik meşruluğunun sağlanabilmesi açısından demokratik sistemi;

- seçkinli oligarşik grupların iktidarının sürekliliğini sağlayan yöntemleri ortadan kaldıracak,
- alınan kararlardan etkilenecek farklı kesim ve kimliklerin farklılıklarıyla kendilerini temsil etmelerine imkan sağlayıp taleplerine cevap verecek,
- bunların eşitliğini ve eşit muamele görmelerini sağlayacak ve,
- bunların, seçimlerin dışında da sivil toplumsal yapılarla kamusal/siyasî karar alma süreçlerine doğrudan ve özgürce katılımlarını sağlayacak bir şekilde kurgulanmıştır.

Radikal modelin bu temel yaklaşımının yanı sıra, sorgulayıcı ve çekişmeci yaklaşımlar arasında temel bir ayrım da vardır. Zira sorgulayıcı yaklaşımın, tüm farklılıkların katıldığı bir müzakere ve iletişim süreciyle sağlanan kesin bir uzlaşmayı kabul edilmesine karşılık; çekişmeci yaklaşım, kesin bir uzlaşmayı, kamusal alanda farklılıkları, çoğulculuğu ve dolayısıyla demokrasiyi ortadan kaldıracak görüşüyle reddetmektedir. Hatta çekişmeci yaklaşım, farklılıklar arasında bir uzlaşma sonucunda gerçekleşen bir anlaşmanın hiçbir zaman kesinliği ve bağlayıcılığı olmayacağı, her zaman farklı bir meydan okunmaya ve yeniden tartışılmaya açık olması gerektiği görüşüyle sorgulayıcı yaklaşımı eleştirmektedir.

Sonuç olarak; radikal model, ortaya koyduğu yaklaşımlarla, artık tek tipçiliğin yerine farklılıkların almaya başladığı post-modern dönemde birçok ülke için alternatif bir çözüm sunmaktadır. Bu bağlamda, özellikle demokrasi açılımlarının yaşandığı Türkiye için üzerinde durulması gereken bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin hayata geçebilmesi ise; sadece anayasal düzenlemeler ya da kurumsal yapılanmaların gerçekleştirilmesiyle mümkün değildir. Radikal model, aynı zamanda, tüm kesim ve farklılıkların kendilerini net şekilde tanımlayarak ve gerçek sivil toplum niteliklerine sahip dernek, vakıf vb. şekilde örgütlenerek kamusal/siyasî alanda demokrasinin gerçek bir öznesi olabilmelerini de zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte, demokrasi, tüm renkleriyle çoğu toplumlar için ulaşılması amaçlanan bir ideal ya da adeta insanlığın kat ettiği uzun ve zahmetli yolda her ulaşıldığında yeniden uzaklaşan bir hedef olmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Aktan, C.C. (1997), "Yeni Sivil Toplum Sözleşmesi", Yeni Türkiye, S:18, Kasım-Aralık.
- Batı, U. (201), "Liberal Demokrasinin Dönüşümü ya da Post-Marksist Teorinin Zafiyeti: Radikal Demokrasi Projesinin Eleştirisi", Akademik Bakış, S: 22, Ekim-Kasım-Aralık.
- Bulut, N. (2003), "Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi", AÜEHFD, C. VII, 1-2, Haziran.
- Benhabib, S. (1999), "Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu", Demokrasi ve Farklılık, (Haz. Benhabib, S.), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- (1999), Demokrasi ve Farklılık, Siyasî Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması, (Haz. Benhabib, S.), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999.
- (1999), Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru, Demokrasi ve Farklılık, (Haz. Benhabib, S.), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- (1999a), Modernizm, Evrensellik ve Birey, Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Coşkun, M. K., "Demokrasi Yanılsaması", AÜDTCF, <http://birgun.net>, 10.03.2009.
- Crozier, M. Huntington, S. & Watanuki, J. (1975) The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission, New York: New York University Press.
- Dahl, R. A. (1989), Democracy and Its Critics, New Have CT: Yale University Pres.
- (1993), Demokrasi ve Eleştirileri, (Çev: Köker, L.), Yetkin Yay., Ankara,.
- Dursun, D. (2010), Siyaset Bilimi, Beta Yay., İstanbul.
- Duverger, M. (1969), Halksız Demokrasi, (Çev: Özü, İ.), Dördüncü Yay., İstanbul.
- (1974), Siyasî Partiler, (Çev: Özbudun, E.), Bilgi Yay., Ankara.
- (1975), Seçimle Gelen Krallık, (Çev: Erkurt, N.), Konuk Yay., İstanbul.
- Fukuyama, F. (1998), "Tarihin Sonu mu?", (Haz. Şen, E.), Vadi Yay., Ankara.
- Göztepe, E. (2009), "Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve Göçmen Forumu Örnekleri", <http://dergiler.ankara.edu.tr>, 10.03.2009.
- Held, D. (1986), New Forms of Democracy?, (Ed.: Held, D. & Christopher P.), New Forms of Democracy, Sage Publications, London.
- Kaygalak, S. (2001), "Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi", Praksis, (1).
- Keyman, E. F. (1996), "Nasıl Bir Liberal Demokrasi", Diyalog, S: 1, 1996/1.
- (2000), Türkiye ve Radikal Demokrasi, Alfa Yay., İstanbul.
- (2012), Türkiye'de Demokrasinin Sorunları, Demokrasi ve Siyasal Katılım Konferansı, Heinrich Böll Stiftung Derneği, 23-24 Haziran.

- Köker, L. (1997), Çok Kültürlülük ve Demokratik Meşruluk Sorunu, (Ed: Bilgin, N.), Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Bağlam Yay., İstanbul.
- (1996), “*Radikal Demokrasi*”, Diyalog, S: 1, 1996/1.
- Lijphart, A. (1996), Çağdaş Demokrasiler, Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri (Çev. Özbudun, E. & Ersin Onulduran), Yetkin Yay., Ankara.
- Lipset, S., M. (2008), Robert Michels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu (Çev: Dereli, T.), Çalışma ve Toplum, S: 19, 2008/4.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (2008), Hegemonya ve Sosyalist Strateji, (Çev. Kardam, A. & Şahiner, D.), Birikim Yay., İstanbul.
- Merkel, W. (2012), “Avrupa’da Demokrasi ve Katılımcılık Krizi Var mı?” (Çev. Türk, E.), Demokrasi ve Siyasal Katılım Konferansı, Heinrich Böll Stiftung Derneği, 23-24 Haziran.
- Mouffe, C. (1999), Demokrasi, İktidar ve Siyasî Düzen, (Der: Benhabib, S.), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- (2000), “Radikal Demokrasi: Modern mi, Postmodern mi?”, Modernite Versus Postmodernite, (Der. Küçük, M.), Vadi Yay., Ankara,
- (1988), “Hegemony and New Political Subjects: Toward a New Concept of Democracy”, Cary Nelson ve Lawrence Grossberg (der), Marxism and the Interpretation of Culture, Urbana: University of Illinois Press.
- Sarıbay, A. Y., (2000), Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz, Alfa Yay. İstanbul.
- Sartori, G. (1996), Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, (Çev: Karamustafaoğlu, T. & M. Turhan), Ankara, Yetkin Yay.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2005), “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, (10), www.akdeniz.edu.tr, 9.3.2009.
- Slater, D. (1997), Consumer Culture and Modernity, Polity Press, Cambridge.
- Swingewood, A. (1998), Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Çev: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara.
- Tosun, G. (2001), “Türkiye’de Devlet- Sivil Toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım”, Ege Akademik Bakış, C:1, S:1, Yıl:2001.
- (2001), Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, Alfa Yay., İstanbul.
- Üstüner, F. (2007), “Radikal Demokrasi: ‘Liberalizm mi, demokrasi mi? Evet, lütfen’, ODTÜ Gelişme Dergisi, 34 (Aralık).

AVRUPA BİRLİĞİ VE İRAN NÜKLEER KRİZİ

Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
mehmet.bardakci@yeniuyuzuil.edu.tr
mehmet_bar@yahoo.com

Özet

İran'ın nükleer programının temelleri 1950'lere dayanmaktadır. 2002'ye gelindiğinde İran, nükleer yakıt üretimi için uranyum zenginleştirme becerisini kazandı. Bunun üzerine 2003'te Fransa, Almanya ve İngiltere'den oluşan Avrupa Birliği 3 (E3), İran'la nükleer müzakerelere başladı. İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT) kapsamında sivil amaçlı uranyum zenginleştirme önerisine E3 sıcak yaklaşmasına rağmen ABD Devlet Başkanı George W. Bush "sıfır zenginleştirme"de ısrarcı olduğu için İran'la nükleer anlaşma mümkün olmadı. 2005'te Mahmud Ahmedinecad'ın İran'ın cumhurbaşkanı seçildikten sonra İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başlaması üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), 2006 ve 2010 arasında İran'a ekonomik, mali ve nükleer enerji konusunda yaptırım uygulanmasını öngören kararları kabul etti. 2011-2012 döneminde ABD ve AB'nin İran petrolüne, Merkez Bankası'na ve Uluslararası Para Transfer Sistemi (SWIFT) erişimine uygulanan yaptırımlarla İran ekonomisi büyük darbe aldı. Yaptırımlar sonucu kötüleşen İran ekonomisi, 2013 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde diplomatik müzakereler yoluyla nükleer mesele konusundaki yaptırımları sona erdireceğini söyleyen ılımlı politikacı Hasan Ruhani'nin seçilmesini kolaylaştırdı. E3+3'ün (Avrupa Birliği'nin üç üyesi Fransa, Britanya ve Almanya ve BM Güvenlik Konseyi'nin üç üyesi ABD, Rusya ve Çin) Ruhani yönetimindeki İran'la yaptığı müzakereler sonucunda 14 Temmuz 2015'te Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA) imzalandı. Bu nükleer anlaşma İran'ın barışçıl ve sivil amaçlı nükleer enerji faaliyetine izin verirken nükleer silah üretimini engellemeyi amaçladı. Fakat, Donald Trump yönetimindeki ABD, anlaşmadaki denetim mekanizmasının İran'ın nükleer silah üretimini engellemede yetersiz olduğunu savunarak 8 Mayıs 2018'de anlaşmadan çekildiğini ve İran'a yeni yaptırımlar uygulanacağını duyurdu. Avrupa Birliği ülkeleriye anlaşmaya sadık kalacaklarını duyurdular. Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği'nin 2003'ten bugüne İran'la nükleer müzakereler konusundaki rolünü incelemektir. Ayrıca, bu çalışmada İran'ın nükleer meselesi konusunda ABD ve Avrupa Birliği'nin yaklaşımının farklılıkları ve bu farklılığın nedenlerine dikkat çekilecektir. Bundan başka İran'ın 1950'lerden günümüze nükleer faaliyetleri ele alınacaktır. Ayrıca, JCPOA'nın imzalanmasından sonraki gelişmelere odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: JCPOA, İran, nükleer anlaşma, Avrupa Birliği

THE EUROPEAN UNION AND THE IRANIAN NUCLEAR CRISIS

Abstract

The Iranian nuclear program dates back to the 1950s. In 2002, Iran acquired uranium enrichment capability for producing nuclear fuel. Following this development, in 2003 France, Germany and Britain –so called E3- started nuclear negotiations with Iran. Although Iran welcomed the uranium enrichment proposal for civilian objectives in the framework of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), US President George W. Bush insisted on “zero enrichment”. Thus, a nuclear agreement with Iran did not materialize. Subsequent to the election of Mahmud Ahmedinejad as Iranian president in 2005, Iran started uranium enrichment activities. In the aftermath of this development, in 2006 the United Nations Security Council (UNSC) have agreed on the resolutions that foresaw the imposition of economic, financial and nuclear energy-related embargos on Iran between 2006 and 2010. The Iranian economy was dealt severe blow between 2011 and 2012 because of the sanctions imposed on the Iranian oil, the Central Bank and international money transfer network (SWIFT) by the USA and the EU. The deterioration in the Iranian economy as a result of the sanctions helped the election of the moderate politician Hassan Rouhani to presidency, who during the election campaign pledged to end the nuclear energy-related sanctions through diplomatic negotiations. In the aftermath of the talks held between E3+3 (three European Union members; France, Britain and Germany and the UN Security Council members USA, Russia and China) and Iran under Rouhani, the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) was concluded on June 14, 2015. While this nuclear deal allowed for Iran’s peaceful and civilian nuclear energy activities, it aimed for the prevention of nuclear weapons production. However, the USA under Donald Trump announced on May 8, 2018 its withdrawal from the agreement and imposition of new sanctions on Iran in view of the insufficiency of the safeguards mechanism in preventing Iran from producing nuclear weapons. As for the EU countries, they have announced their commitment to the deal. The objective of this study is to investigate the part played by the European Union in the nuclear talks from 2003 to the present. Moreover, the study will draw attention to the different approaches of the USA and the EU in the field of the Iranian nuclear energy and the reasons of these divergences. Besides, the research will deal with the nuclear activities of Iran from the 1950s to the present. In addition, it will focus on the developments following the conclusion of the JCPOA.

Keywords: JCPOA, Iran, the nuclear agreement, the European Union

Giriş

Avrupa ülkeleri 1979’daki İslam Devrimi’nin ilk on yılından sonra İran’a karşı diyaloga dayalı bir politika izlemeye çalışmışlardır. Avrupa ülkelerinin İran’a karşı bu dönemdeki tutumu ABD’den farklılık göstermiştir. ABD, İran’a karşı yaptırım uygulama ve onu uluslararası sistemde izole etme politikası benimsemişken Avrupa ülkeleri ise İran’la yakınlaşmaya çalışmışlardır. Bu tutum farklılığında Avrupa’nın ABD’ye kıyasla İran’la daha yoğun ticari ilişkilere sahip olması ve İran’ın Avrupa’nın önemli bir petrol tedarikçisi olması önemli rol oynamıştır.

2002 sonrası dönemde İran nükleer meselesi ortaya çıktığında da Avrupa Birliği'nin İran'a karşı diyaloga dayalı tutumu sürmüştür. Bu dönemde Avrupa Birliği (AB), 1979 İran İslam Devrimi'nden beri İran'la diplomatik ilişkilerini kesmiş olan ABD'nin bıraktığı diplomatik diyalog boşluğunu doldurmuştur. 2006'dan sonra nükleer meselenin BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesiyle birlikte AB'nin Fransa, Britanya ve Almanya'dan oluşan E3 liderliğinde yürüttüğü diplomatik müzakerelere BM Güvenlik Konseyi'nin diğer üç üyesi olan Çin, Rusya ve ABD de müdahil olmuştur. Yine de AB, bundan sonra İran'la yürütülen görüşmelerin liderliğini yürütmüştür.

Bu süreçte AB'nin önde gelen ülkeleri, küresel ve bölgesel güvenlik tehdidi oluşturma potansiyelini barındıran İran'ın nükleer teknolojiye sahip olma meselesinin barışçıl bir şekilde çözülmesi için liderlik rolünü üstlenmişlerdir. AB'nin güvenlik ve dış politika konularında daha aktif bir tutum geliştirmeye başladığı dönem olan 2003'te AB, İran nükleer meselesini çözme çabasına başlamıştır. 2003'te AB'nin oluşturduğu Avrupa Güvenlik Stratejisi, Birliğin dış politik aktör rolünü güçlendirmiş ve İran nükleer krizinde öncü rol oynamasını kolaylaştırmıştır.

Bu çalışmada Avrupa Birliği'nin İran nükleer meselesinin bir krize dönüştüğü 2003'ten günümüze kadar olan rolü incelenecektir. Bu amaçla ilk olarak İran'ın nükleer programının 1950'lerin sonlarından itibaren Rıza Şah Pehlevi döneminde ortaya çıkışından başlayarak 2002'ye kadarki gelişimi anlatılacaktır. Daha sonraysa İran nükleer krizinin ortaya çıkmasıyla birlikte 2002-2006 döneminde AB'nin diplomatik olarak öncülük yaparak İran'la müzakere sürecini başlatması ve yürütmesi ele alınacaktır. Bu bölümü 2006-2012 döneminde İran'a karşı BM Güvenlik Konseyi'nin ve uluslararası toplumun uyguladığı ambargo dönemi ve AB'nin bu süreçteki rolünün ele alındığı kısım takip edecektir. Son olarak 2012-2018 döneminde İran ve E3+3 (Avrupa Birliği'nin üç üyesi Fransa, Almanya ve Britanya ve BM Güvenlik Konseyi'nin üç üyesi ABD, Rusya ve Çin) arasında 2015'te Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA) adı verilen nükleer antlaşmanın imzalanması, ABD Başkanı Donald Trump'ın bu antlaşmaya karşı izlediği politika ve bu süreçte AB'nin tutumu açıklanacaktır.

İran'ın Nükleer Programının Kökenleri ve Gelişimi

İran'ın ilk nükleer programını başlatması İran Şahı Muhammet Rıza Pehlevi'nin 1957'de ABD'yle Barış için Atom Programı kapsamında yaptığı antlaşmaya dayanmaktadır. Bu antlaşma çerçevesinde İran, 1960 yılında ABD'den aldığı küçük bir araştırma reaktörünü Tahran Üniversitesi'nde Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'ne (TNAM) yerleştirdi. Barış için Atom Programı kapsamında İranlı uzmanlar nükleer teknoloji konusunda ABD'de eğitim aldı. Bu sayede on yıldan beri atıl durumda bulunan TNAM'a yerleştirilen araştırma reaktörü 1967'de faaliyete başladı (Rowberry, 2013). İran personelinin ABD'de aldığı bu eğitim İran'ın nükleer enerji programını geliştirmesinde önemli bir rol oynadı. 1967 yılında faaliyete başlayan 5 megavatlık reaktörün ihtiyaç duyduğu yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum yakıtını ilk birkaç yıl boyunca ABD sağladı. Diğer taraftan İran 1968'teki Nükleer Silahların Yayılmasının

Önlenmesi Antlaşması'na (NPT) ilk imza atan ülkelerden biri oldu. Şah Rıza Pehlevi, 1974'te İran Atom Enerjisi Kurumu'nu kurarak enerji üretimi için 20 nükleer güç reaktörü kuracağını duyurdu. Bunun üzerine aynı yıl Buşehr'de iki reaktör inşa etmek için İran bir Alman şirketiyle anlaştı. Bunu İran'ın Güney Afrika'dan 600 ton uranyum hekzaflorür (UF6) satın alması izledi.

1979'daki İslam Devrimi'nden sonra devrimin lideri Ayetullah Humeyni'nin nükleer enerjiye karşı olması nedeniyle Şah döneminde başlatılan nükleer çalışmalar rafa kaldırıldı.

Devrimden sonra çok sayıda nükleer teknoloji uzmanının ülkeyi terk ederek yurtdışına gitmesi de ülkede nükleer teknoloji konusundaki önemli miktardaki bilgi birikiminin kaybolmasına yol açtı. ABD'yle de Devrim'den sonra düşman haline geldikleri için İran'ın ABD'yle nükleer teknoloji konusundaki işbirliği sona erdi. Buşehr'deki iki yarı bitirilmiş reaktör ve Fransa tarafından Ahvaz'da inşa edilmesi planlanan iki reaktör başlangıçta askıya alındı. Fakat, mali faktörler nedeniyle Buşehr'deki çok ilerlemiş nükleer reaktörün inşasına 1982'den itibaren devam edilmek zorunda kalındı. Aksi takdirde İran parasal olarak önemli ölçüde zarara uğrayacaktı.

İran'lı yöneticilerin nükleer teknoloji konusundaki tutumlarını değiştirmelerine yol açan önemli olaylardan birisi 1980-1988 arasındaki İran-Irak savaşının ülkede yol açtığı yıkıcı etkilerdi. Bu savaş İran'ın kendisini dış saldırılara karşı korumak için nükleer teknolojiye sahip olması gerektiği konusundaki algıyı güçlendirdi. Bunun yanında, ABD'nin önemli bir düşman olarak varlığı ve komşu Irak'ın nükleer silah programına sahip olduğu konusundaki endişeler İranlı yöneticileri nükleer silaha sahip olmanın gerekliliği konusunda düşünmeye sevk etti (The Iran Primer, 2015). UAEK raporlarına göre İran, 1985'te gaz santrifüj programı geliştirmeye başladı. İran, nükleer teknoloji için ihtiyaç duyduğu kritik parçaları 1987'de, yasa dışı olarak faaliyette bulunan Pakistanlı bilim adamı Abdul Qadeer Khan'ndan elde etti. UAEK'a göre İran, 1994-1996 arasında, Abdul Qadeer Khan'dan 500 P-1 santrifüjleri için parça ve çizimler satın aldı (The Iran Primer, 2015). Yanısıra, İran, Pakistan'la 1987'de; Çin'le 1990'da uzun vadeli nükleer işbirliği antlaşmaları imzaladı. Bu antlaşmalar İran'lı uzmanların eğitilmesini içeriyordu. Aynı zamanda Çin, İran'a 27 KW minyatür nötron kaynak reaktörü ve iki 300 MW Qinshan elektrik reaktörü verme konusunda anlaştı (Cirincione, Wolfsthal, Rajkumar, 2005, s. 303). Bunun yanında UAEK'yle yaptığı denetim antlaşmasına aykırı olarak İran Çin'den gizlice, gaz santrifüjlerinde kullanılan bir metrik ton uranyum hekzaflorür (UF6) satın aldı. Bu gelişmeler ABD'yi İran'a nükleer teknoloji konusunda tedarik sağlayan ülkelere baskı uygulamaya sevk etti. ABD'nin bu baskısı etkili oldu. Çin daha önce İran'la yaptığı antlaşmada taahhüt ettiği reaktörleri yapmaktan vazgeçti. ABD, İran'la uranyum zenginleştirme ve ağır su üretim tesisinin kurulumu için anlaşılan Arjantin'i de bu anlaşmadan vazgeçirdi (NTI, 2018).

Çin ve Pakistan'ın yanında Rusya da İran'ın nükleer teknolojisinin gelişmesine katkıda bulunan bir diğer ülke oldu. Rusya, 1995'te Buşehr'de İran-Irak Savaşı'nda önemli ölçüde zarar görmüş reaktörlerden birisinin yapımına tekrar başladı. 1990'ların başlarında NIKIET adlı bir Rus araştırma ve dizayn enstitüsü İran'a Arak reaktöründe kullanılmak üzere yakıt çubuğu teknolojisi sağladı (Rowberry, 2013). Bu reaktör 2010 yılında faaliyete başladı. Fakat, ABD'nin

baskısı üzerine Rusya, 1990'ların sonunda İran'a bir santrifüj zenginleştirme tesisi satmaktan ve Arak'ta kurulacak bir ağır su reaktörü için teknik yardım sağlamaktan vazgeçti. Buna rağmen Rusya İran'a önemli ölçüde reaktör ve yakıt tasarım desteği verdi (The Iran Primer, 2015). 1999-2002 arasında İran, Kalaye Elektrik Şirketi'nde yerleştirilmiş santrifüjler üzerinde testler gerçekleştirdi. Bu testlerle İran, NPT çerçevesinde yaptığı denetim antlaşmalarını ihlal etmiş oldu.

İran Nükleer Krizinin Patlak Vermesi ve AB Liderliğindeki Diplomatik Müzakereler: 2002-2006 Dönemi

ABD ve İsrail'den tehdit algısının yanında İran'ın istikrarsız bir bölgede yaşaması, nükleer silaha sahip olmanın getirdiği prestij ve ülkenin uluslararası sistemde belli bir ölçüde izole olmuş olması gibi nedenler İran'ın nükleer teknoloji geliştirme çabalarına hız verdi. Fakat, İran'ın bu çabaları belli bir noktada nihayet ülkeyi Batı'yla müzakere sürecine soktu. İran'ın nükleer meselede Batı'yla müzakere sürecini başlatacak olan olay 2002 yazında gerçekleşti. 14 Ağustos 2002'de ABD'de Washington DC'de bir basın toplantısında bir muhalif İran grubu olan İran Ulusal Direniş Konseyi, İran'ın Natanz'da büyük bir uranyum zenginleştirme tesisinin ve Arak'ta bir ağır su reaktörünün gizli bir şekilde inşa edildiğini ve bunlar hakkında Uluslararası Atom Enerji Kurum'una (UAEK) haber verilmediğini açıkladı. Bu haber AB'yi İran'a karşı hemen harekete geçirmede çünkü Brüksel bu dönemde İran'la ekonomik işbirliği, siyasi diyalog ve terörizme karşı işbirliği için görüşmeler yapıyordu. İran Ulusal Direniş Konseyi'nin iddiaları üzerine UA EK, 21-22 Şubat 2003'te Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisini ilk defa ziyaret etti. Tesisin büyüklüğü, santrifüj teknolojisinin İran üretimi olduğu konusunda İran yetkilerinin iddialarının inandırıcı olmaması ve İran'ın UA EK'yle tam işbirliği yapmaktan kaçınması üzerine İran'ın nükleer programının sadece sivil amaçlı olduğu konusunda AB üyeleri şüphe duymaya başladı. Bu gelişmelerden sonra UA EK Yönetim Kurulu, 12 Eylül 2003'te aldığı kararda İran'a Natanz'daki santrifüjlere nükleer malzeme koymaması çağrısında bulundu. Yanısıra, Kurul, İran'dan bundan sonraki bütün uranyum zenginleştirmeye ilişkin faaliyetlerini askıya almasını talep etti (IAEA, 2003a).

George W. Bush'un başkanlığı döneminde ABD, Mart-Mayıs 2003'te Irak'a saldırdı ve Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'i devirdi. Bush, İran ve Irak'ın her ikisini de "şer eksenli" olarak tanımladığı için sıradaki ülkenin İran olacağı konusunda endişeler arttı. Böyle bir ortamda AB ülkeleri meselenin bir tarafı haline geldiler. AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi, Haziran 2003'te ilk defa İran'ın "UA EK'yle tam işbirliği yapmasını" istedi (EU GAEERC, 2003) ve böylelikle konuya direkt olarak müdahil oldu. Ağustos 2003'te Fransız, Britanya ve Alman dışişleri bakanları İran'a bir mektup gönderdiler ve İran'ın zenginleştirmeyi durdurması ve güvenlik denetimi antlaşmasına ek bir protokolü uygulaması karşılığında teknik işbirliği teklif ettiler. Gönderilen bu mektupla AB'nin üç büyük ülkesinin (E3) nükleer tartışmadaki liderlik rolü daha belirgin hale geldi. Nükleer meselenin ön plana çıkmasıyla birlikte AB-İran ilişkilerinde 1990'ların başlarından itibaren önem kazanmış olan insan hakları ve demokrasi konusu geri plana itildi. Bu gelişmede nükleer meselenin uluslararası güvenliğe

olan etkisi ve AB'nin Ortadoğu'da stratejik bir rol oynamak istemesi önemli bir rol oynadı (Kutchesfahani, 2006, s. 18).

AB ve ABD arasında İran nükleer tartışmasına nasıl bir tavır alınacağı konusunda derin farklılıklar bulunmaktaydı. AB, için İran'a karşı gerçekleştirilecek bir askeri saldırı hem uluslararası hukuk açısından zayıf temellere dayanıyordu hem de AB ülkelerinin ekonomik açıdan İran'a ihtiyaçları daha fazlaydı. Yansira, İran, Avrupa coğrafyasına ABD'ye olduğundan daha yakın olduğu için İran'a saldırı sonucunda ortaya çıkacak siyasi istikrarsızlık ve güvenlik problemlerinden AB ülkeleri ABD'den çok daha fazla etkilenebilirdi. Bu yüzden AB ülkeleri için İran'ın nükleer krizini diplomatik müzakereler yoluyla çözmek bu ülkeye karşı güç kullanmaya göre daha akıllıca bir seçenektir. Washington'un İran'a karşı sert bir tutum izlenmesi yönündeki çabalarına rağmen Britanya, Fransız ve Alman dışişleri bakanları 20 Ekim 2003'te Tahran'a İran'ı direkt diyaloga teşvik etmek için gittiler. Bu ziyaret meyvesini verdi ve İran ve E3 Tahran Bildirgesi'ni imzaladı. Bu deklarasyonla İran, uranyum zenginleştirme ve plütonyumla ilişkili faaliyetleri askıya alacağını taahhüt etti. Yansira, İran ek bir protokol imzalayacağını ve onaylandıktan sonra bu protokolün hükümlerini uygulayacağını söyledi. Bunun karşılığında da AB ülkeleri uluslararası toplumun endişeleri tam olarak giderildikten sonra İran'ın modern teknolojiye ve bir dizi materyale daha kolay ulaşabileceğini taahhüt etti (IAEA, 2003). AB'nin meseleyi müzakereler yoluyla çözme stratejisi başarılı olmuş görünüyordu. Çünkü, Tahran Deklarasyonu sonrasında İran Natanz'daki nükleer çalışmalarını durdurdu. E3 ve İran arasında 15 Kasım 2004'de imzalanan Paris Antlaşması'nda İran bir kez daha uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme konusundaki aktiviteleri askıya alacağına söz verdi (IAEA, 2004). E3, İran'a zenginleştirme programını yeniden başlatması durumunda anlaşmanın ikinci bölümünü (ticari ve siyasi tavizler ve nükleer işbirliği teklifi) müzakere etmeyeceği konusunda uyardı (Kutchesfahani, 2006, s. 12). Böylelikle E3, nükleer meselenin köklü bir şekilde çözülmesi için zaman kazanmış oldu.

Ağustos 2005'te E3, İran'a 30 sayfalık kapsamlı bir öneri sundu. Önerinin başlığı "Uzun Vadeli Antlaşma için Çerçeve"ydi. Bu teklif İran'a en önemlisi hafif su reaktörleri için az zenginleştirilmiş uranyum elde etmeyi garanti ediyordu ve üçüncü bir ülkede nükleer yakıt rezervi kurmayı öneriyordu. Diğer taraftan İran, bunların karşılığında hafif su güç ve araştırma reaktörlerinin yapımı ve kullanımı haricinde yakıt dönüşüm faaliyetleri gerçekleştirmeyeceğine ve NPT'den çekilmeyeceğine söz verecekti (IAEA, 2005a). İran'sa bu teklifi, uranyum zenginleştirme hakkı tanımadığı gerekçesiyle birkaç gün içinde reddetti.

Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı dönemindeki nükleer müzakerelerin başarısız olması Mahmut Ahmedinecad'ın Haziran 2005'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasını kolaylaştırdı. Haziran 2005'te Mahmut Ahmedinecad'ın İran cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte nükleer müzakereler çöktü ve nükleer mesele farklı bir mecraya doğru ilerlemeye başladı. Ağustos 2005'ten itibaren İran, uranyum dönüştürme faaliyetlerine yeniden başladı. Ahmedinecad'ın bu tutumu, İran'ın 1968'de imzaladığı NPT'nin yükümlülüklerini yerine getirmemesi, Batı'yla nükleer mesele konusunda yaptığı antlaşmalardaki taahhütleri göz ardı etmesi ve İran'ın terörizm faaliyetlerine müdahil olması konusundaki algı nedeniyle var olan

şüpheleri daha da kuvvetlendirdi. Başka bir deyişle Ahmedinecad döneminde Batı'da İran'ın barışçıl amaçlardan ziyade silah yapımı için nükleer programını sürdürme amacı taşıdığı konusundaki şüpheler arttı.

Ahmedinecad Hükümeti'nin bu tavrı üzerine AB üyeleri zorlayıcı tedbirleri uygulamak için harekete geçti. Eylül 2005'te AB üyelerinin UAEK Yönetim Kurulu'nda İran'ın nükleer faaliyetlerinde denetim yükümlülüklerine uymadığı ve nükleer faaliyetlerinin Güvenlik Konseyi'nin yetki alanına girebileceği konusunda bir kararı destekleyince (IAEA, 2005b), Kasım 2005'te Rusya meseleye müdahil oldu ve her iki tarafın kabul edebileceği bir öneri getirdi. Bu öneriye göre İran, spesifik bir uranyum işleme faaliyetinde bulunabilecekti fakat nükleer silah yapımında kullanıma uygun malzeme üretimini sağlayacak en hassas faaliyetler Rusya'da sıkı bir denetim altında gerçekleştirilecekti. Bu öneriye AB ve ABD olumlu yaklaşmasına rağmen İran'da tepkiye neden oldu ve bu konuda bir anlaşma sağlanamadı (Kutchesfahani, 2006, s. 9). Bu süreçten sonra İran E3'le nükleer müzakerelerden çekildi. 7 Ocak 2006'da İran'ın UAEK'den Natanz'ın da dahil olduğu birkaç nükleer tesisten kurum mühürlerinin kaldırılması talebi karşısında E3 "Güvenlik Konseyi'nin UAEK kararlarının otoritesini kuvvetlendirmesinin zamanının geldiğini" duyurdu (COEU, 2006).

İran'a Yaptırımlar Dönemi ve AB: 2006-2012 Dönemi

İran nükleer meselesinin Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesiyle birlikte AB'nin İran'la yaptığı müzakereler yeni bir safhaya girdi. Artık, E3'ün İran'la yaptığı müzakerelere BM Güvenlik Konseyi üyeleri de dahil oldu. Böylelikle nükleer müzakereleri yürüten ülke sayısı altıya çıktı: Çin, Rusya, Britanya, ABD, Fransa ve Almanya. Bundan sonra nükleer müzakereleri yürüten ülkelere kısaca E3+3 yada P5+1 denildi. İran nükleer müzakerelerine Güvenlik Konseyi'nin dahil olmasıyla birlikte Çin ve Rusya da konuya dahil olmuş oldu. Çin'in ve Rusya'nın ekonomik çıkarları nedeniyle İran'a karşı zorlayıcı tedbirlere sıcak bakmamasına rağmen E3, İran nükleer meselesinin Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesiyle İran'a karşı daha fazla yaptırım kabiliyeti kazanmış oldu.

BM Güvenlik Konseyi'nin devreye girmesiyle birlikte E3+3'ün, ilk adımlarından biri İran'a 1 Haziran 2006'da dört sayfalık bir teklif sunmak oldu. Bu teklif İran'ın Rusya'daki bir uluslararası tesise bir ortak olarak katılmasını mümkün kılıyordu. Bu tesis, İran'ın nükleer reaktörleri için zenginleştirme işlemini gerçekleştirecekti. Rusya'nın girişimiyle yapılan bu öneri karşısında İran, böyle bir konsorsiyumun İran'da da bir zenginleştirme tesisi işletmesi konusunda ısrar etti (Kerr, 2006). Fakat, İran'ın bu teklifi, E3+3'ün Rusya ve Çin dışındaki üyeleri tarafından kabul edilmedi. Daha sonraki aşamada Güvenlik Konseyi, BM Şartı'nın VII. Bölümüne dayanarak 1696 sayılı kararı aldı ve İran'dan bütün zenginleştirmeye ilgili ve yeniden işleme faaliyetlerini askıya almasını talep etti (UNSCRS, 2006a). BM'nin bu kararı E3'ün İran'dan zenginleştirmeye son vermesi konusundaki taleplerine bir yasal dayanak oluşturmuş oldu. İran'ın verilen 31 Ağustos 2006'daki müklete kadar zenginleştirme faaliyetlerini askıya almaması üzerine 23 Aralık 2006'da BM Güvenlik Konseyi 1737 sayılı

kararı olarak birinci tur yaptırımları başlattı. Bu yaptırımlar öncelikle İran'ın nükleer yada füze programını geliştirme potansiyeline sahip malların ticaretini sınırlandırıyordu (UNSCRS, 2006b). 24 Mart 2007'de BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1747 sayılı kararla yaptırımları daha da genişleterek İran silahlarının ihracını yasakladı. 23 Nisan 2007'de AB, ilk tur BM Güvenlik Konseyi yaptırımlarını uygulamaya koyarak 80'den fazla İran vatandaşının ve kurumunun mal varlığını dondurdu. İran'ın tutumunda herhangi bir değişiklik olmaması üzerine Güvenlik Konseyi, 3 Mart 2008'de 1803 sayılı kararı çıkartarak İran'a karşı üçüncü tur yaptırımları başlattı. Bu yaptırımlar çift kullanımlı teknolojilere ticari kısıtlamalar getiriyordu. Bütün devletlere İran'la nükleer yada füze faaliyetlerini destekleyebilecek mali işlemler konusunda dikkatli olması çağrısında bulunuluyordu. Yanısıra, bütün devletlerden, ulusal ve uluslararası hukuk çerçevesinde İran'a giden ve İran'dan kargoyu kontrol etmeleri isteniyordu (UNSCR, 2008).

14 Haziran 2008'de AB Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana liderliğinde E3+3 İran'a yeni bir teklif sundu. Bu teklif, ekonomik teşvik, hafif su reaktörü (LWR) teknolojisine ulaşım, İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini durdurması karşılığında nükleer yakıt sağlama garantisini içeriyordu. İran'ın bu öneri paketini de reddetmesine BM Güvenlik Konseyi'nin cevabı 27 Eylül 2008'de önceki kararları onaylayan 1835 sayılı kararı alması oldu (NTI, 2018).

Barack Obama'nın Kasım 2008'de ABD Başkanı seçilmesinden sonra İran nükleer krizinde yeni bir sürece girilmiş oldu. Obama, İran'la ön koşulsuz ve direkt olarak konuşacağından bahsediyordu. Washington, E3+3'ün İran'la yaptığı nükleer müzakerelere direkt olarak katılacağını ve önceki Bush Yönetimi'nin aksine bu görüşmeler için sıfır zenginleştirmeyi bir ön şart yapmayacağını belirtti. İran'a karşı daha uzlaşmacı bir söylem benimseyen Obama, İran'ın Ruhani Lideri Ali Hameney'e de direkt olarak yaklaşıma çalıştı. ABD'nin İran'a karşı değişen tutumu, AB'yi memnun ediyordu çünkü bu yaklaşım ABD'yi AB'nin güttüğü iki ayaklı stratejiye yaklaştırıyordu (Crail, 2009). Yanısıra, holokostu inkar eden söyleminde olduğu gibi Ahmedinecad'ın Batı'ya karşı çatışmacı tutumu ve zaman zaman bazı Avrupalı liderlere hakaret etmesi AB-İran ilişkilerinin bozulmasını hızlandırarak İran nükleer krizinde AB ve ABD'nin konumlarını birbirlerine yaklaştırdı. (Mousavian, 2012, ss. 328-330).

İran nükleer krizinde önemli dönüm noktalarından birisi İran'ın 2 Haziran 2009'da Tahran Araştırma Reaktörü (TAK) için yedek yakıt sağlanması konusunda UAEK'nın yardımını istemesidir. Bu talep Batı'da endişeye yol açtı. Çünkü, bu malzemenin nükleer silah malzemesine dönüştürülmesi için çok fazla zenginleştirmeye ihtiyaç yoktu. Obama Yönetimi'nin İran'ın bu talebine cevabı, İran'ın düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum (LEU)'nin bir kısmını üçüncü bir ülkeye göndermesi ve malzemenin bu ülkede zenginleştirilmesi ve TAK için kullanıma hazır bir malzeme olarak İran'a geri gönderilmesi oldu (Fitzpatrick, 2011, s. 29). Bu malzemenin silah malzemesine dönüştürülmesi zor olacaktı; böylelikle İran'ın nükleer eşiği geçmesi için daha fazla zaman geçmesi gerekecekti. Yani, bu antlaşma Batı'ya zaman kazandıracaktı. ABD'nin önerisi ilk olarak İran ve E3+3'ün katılımıyla

Cenevre’de 1 Ekim 2009’da gerçekleşen görüşmelerde ele alındı. Bu görüşmeler ABD Başkanı Obama’nın değişen İran stratejisinin gereği olarak iki ülke arasında İran Devrimi’nden sonraki ilk yüksek seviyeli direkt görüşmeler ve nükleer meselenin ortaya çıkmasından itibaren bir ABD’li yetkilinin ilk defa katıldığı görüşmeler oldu. ABD’nin teklifinin hayata geçirilmesi için Rusya’nın İran’a verilecek uranyumu yüzde 20 oranında zenginleştirmesi ve Fransa’nın TAK’ın yakıt çubuklarını imal etmesi gerekiyordu. 19-21 Ekim 2009 tarihlerinde UAEK, Fransa, Rusya, ABD ve İran, Viyana’da tekrar görüştü. Fakat, Kasım 2009’a gelindiğinde prosedür ve yasal garantiler konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. Sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Mayıs 2010’da Brezilya ve Türkiye’nin nükleer yakıt takas teklifi gündeme geldi. Teklif Batı ülkeleri dikkate alınabilmesi için çok geçti. Teklifin yapıldığı zaman Batı ülkeleri İran’a karşı dördüncü tur yaptırımları hayata geçirmeye hazırlanıyorlardı.

Brezilya ve Türkiye’nin yaptığı yakıt takas önerisinin başarısız olmasından sonra 9 Haziran 2010’da BM Güvenlik Konseyi, 1929 sayılı kararı aldı. Bu kararla İran’ın nükleer silah kapasitesine sahip balistik füzelerin üretimine dönük çalışmaları yasaklandı ve İran’ın ağır silah sistemleri ithal etmesi yasaklandı. Yanısıra, yeni İran vatandaşları ve şirketler yaptırım listesine dahil edildi (UNSCR, 2010). BM’nin aldığı bu yaptırım kararı üzerine 17 Haziran 2010’da AB, İran’a BM yaptırımlarının da ötesine giden bir dizi yaptırım uygulamaya karar verdi. AB, BM yaptırımlarının yanında AB ülkelerinin İran’ın enerji sektörüne yatırımını ve İran’a enerji konusunda teknoloji ve ekipman transferini yasaklayan ekonomik yaptırım uygulama kararı aldı (EU Presidency, 2010). Rusya, 13 Temmuz 2011’de İran’ın UAEK’yle işbirliği yapması karşılığında E3+3’ün adım adım İran’a yaptırımları kaldırmasını öneren bir teklif sundu. Fakat, bu teklif ABD, Birleşik Krallık ve Fransa tarafından yaptırımların erken bir safhada kaldırıldığı gerekçesiyle reddedildi (NTI, 2018). 8 Kasım 2011’de UAEK’nin yayınladığı rapor İran’a karşı yeni yaptırımların önünü açtı. Rapor, İran’ın nükleer çalışmalarının silahlandırma amacını taşıdığını destekleyen bilgiye ulaştığını belirtiyordu. Bu rapora dayanarak 23 Ocak 2012’de AB Dış İşleri Konseyi İran ham petrolüne ambargo koydu ve AB ülkeleri içindeki İran Merkez Bankası varlıklarını dondurdu (COEU, 2012a). AB’nin koyduğu bu ambargo ABD’nin aksine bütün ticari faaliyetleri kapsayan bir ambargo değildi. 14 Nisan 2012’de E3+3’ün İran’la İstanbul’da yapıcı görüşmelerinden sonra taraflar bir kez daha Bağdat’ta bir araya geldi. Fakat, E3+3’ün teklif ettiği uranyumun %20 zenginleştirilmesine son verilmesi ve daha fazla şeffaflık karşılığında yaptırımların sona erdirilmesi teklifine İran’ın her iki adımın aynı anda atılması karşı teklifini sunması sonucunda çıkmaza girdi (NTI, 2018). Bu görüşmelerin başarısız olması üzerine 15 Ekim 2012’de AB İran’a karşı uyguladığı ambargoları daha da genişleterek Avrupa ve İran bankaları arasındaki bütün işlemleri yasakladı ve İran Merkez Bankası’na karşı kısıtlamaları artırdı (COEU, 2012b). AB ülkeleri böylelikle İran’a nükleer silaha giden yoldaki çabalarının maliyetinin git gide artacağını göstermek istiyorlardı.

Nükleer Antlaşma’nın Yapılması, Trump’ın Tepkisi ve AB: 2012-2018 Dönemi

Bütün bu gelişmeler karşısında bundaki sonraki süreçte meydana gelen gelişmelerse nükleer meselenin diplomatik yolla çözümü için uygun bir ortam oluşturdu. Hem İran ve ABD

politikasındaki değişiklikler hem de bölgesel ve küresel politik konjonktürdeki değişiklikler İran ve Batılı güçlerin nükleer meselede bir anlaşmaya varmasına katkıda bulundu. İran ve ABD'deki siyasi değişiklikler açısından bakıldığında İran'da ılımlı siyasetçi Hasan Ruhani'nin 2013'te cumhurbaşkanlığı seçimlerini muhafazakâr Ahmedinecad'a karşı kazanması ve ABD Başkanı Obama'nın nükleer meselede geleneksel ABD tutumu olan sıfır zenginleştirmeden nükleer silah üretimi harici nükleer faaliyetlere onay veren yaklaşıma geçiş yapması Batı ve İran arasında nükleer müzakerelerin başarıyla sonuçlanmasında kritik bir rol oynadı.

Küresel ve bölgesel düzlemdeki jeopolitik gelişmeler de İran ve Batılı ülkelerin bir anlaşmaya varması için uygun bir zemin oluşturdu. ABD'nin Irak'ta ve Afganistan'da askeri ve rejim inşa çabalarının başarısızlığa uğraması, 2010 sonrası Arap Baharı ayaklanmalarının Ortadoğu'da ortaya çıkardığı istikrarsızlık, Suriye vekalet savaşının yarattığı kaos, Arap Baharı sürecinde Irak ve Suriye'de ISIS ve El Kaide gibi radikal Sünni terörist grupların ortaya çıkması, daha istikrarlı bir Ortadoğu oluşturmak konusunda İran ve Batılı ülkelerin çıkarlarını kesiştirdi. Bunun yanında Obama döneminde ABD'nin Asya'ya yönelmesi Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da çıkan krizlerin bazılarının çözümünde ABD'nin gözünde İran'ın rolünü artırdı. Avrupa Birliği ülkeleri açısından bakıldığında Avrupa ülkelerinin içinden bulunduğu ekonomik-finansal kriz, Avrupa'nın çeşitli şehirlerine radikal dinci grupların yaptığı terörist saldırılar, AB'nin Arap Baharı sürecinde karşı karşıya kaldığı mülteci krizinin yanısıra İran'daki ekonomik çıkarları ve AB'nin Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sonrasında bu ülkeye olan doğal gaz konusundaki bağımlılığını İran doğal gazıyla dengelemek istemesi AB'yi nükleer meseleyi barışçıl olarak çözme konusunda daha istekli hale getirdi (Mousavian and Mousavian, 2018, ss. 179-180).

Hasan Ruhani'nin İran'a nükleer yaptırımları sona erdirerek ve İran'ın uluslararası toplumla ilişkilerini normalleştirerek İran'da ekonomik rahatlama yaratmayı taahhüt eden seçim kampanyasından başarıyla çıkarak Haziran 2013'te muhafazakâr Ahmedinecad'ın yerine İran'ın cumhurbaşkanı olmasından sonra nükleer müzakereler hızlı bir şekilde ilerledi. İran ve E3+3 arasındaki görüşmeler hızlı bir şekilde ilerleyerek Kasım 2013'te taraflar arasında Ortak Eylem Planı (JPA) konusunda anlaşıldı. JPA, temel olarak İran'a yaptırımları bir miktar kaldırarak ve İran'ın nükleer programını askıya alarak daha kapsamlı ve nihai bir nükleer antlaşma için zaman kazanmayı amaçlıyordu.

Sonraki dönemde taraflar arasında bir buçuk yıl süren çetin görüşmeler sonucunda 14 Temmuz 2015'te Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA) adı verilen nükleer antlaşma imzalandı. JCPOA, İran'a uygulanan uluslararası yaptırımların kalkması karşılığında İran'ın nükleer programına çeşitli kısıtlamalar ve gözetim getirmiştir. İran'ın bu taahhütlerinin bir kısmı 25 yıllık bir süreye kadar uzanırken bir kısmı da süresiz devam edecekti. Hem İran muhalefetinden hem ABD Kongresi'nin muhalif kesiminden hem de Suudi Arabistan ve İsrail'den nükleer antlaşmaya karşı önemli itirazlar getirilmesine rağmen antlaşma 18 Ekim 2015'te yürürlüğe girdi. Uygulama günüyse 16 Ocak 2016 olarak belirlendi. Bu tarihte UAEK, İran'ın taahhüt ettiği şartları yerine getirdiğini teyit edecekti. UAEK bu tarih geldiğinde İran'ın

JCPOA'da ileri sürdüğü bütün taahhütleri yerine getirdiğini duyurdu. Bu gelişmeler üzerine ABD ve AB İran'a uyguladığı ekonomik yaptırımların önemli bir kısmını askıya aldı.

JCPOA'nın en önemli maddeleri şunlardan oluşuyordu (Einhorn and Nephew, 2016, ss. 6-8):

- İran, yerleştirilmiş olan toplam santrifüjleri, 6.100'den biraz daha fazla bir sayıya indirecekti. İran, bu santrifüjlerden 5.060'dan daha fazla olmayan birinci nesil santrifüjü sonraki 10 yıl için uranyum zenginleştirmek ve 15 yıl için % 3.67'lik bir zenginleştirme seviyesini geçmemek için taahhütte bulundu.
- 300 kilogramdan fazla olan zenginleştirilmiş uranyum stoğunu ihraç edecek yada inceltecekti ve sonraki 15 yıl için stoğunu ya bu seviyede yada bu seviyenin altında tutmayı taahhüt ediyordu.
- Uranyum zenginleştirme araştırma ve geliştirme çalışmasını sonraki 13 yıl yürürlükte kalacak bir araştırma planına göre sınırlandıracaktı.
- Yeni santrifüj ve parçalarının üretimini durduracaktı. Bu, sekiz yıl sürecekti ve sonrasında üretime beş yıl süresince sınırlandırılmış parametreler altında yeniden başlayacaktı.
- Arak reaktörü kullanılamaz hale getirilecekti. Arak reaktörü dört yıldan az bir sürede bir nükleer silah için yeterince silah üretiminde kullanmaya müsait plütonyum üretimi kapasitesinden yoksun bırakılacaktı.
- Yeni ağır su reaktörleri inşa etmemeyi ya da 15 yıl için üzerinde anlaşmaya varılan ihtiyaçların fazlası kadar ağır su biriktirmemeyi taahhüt ediyordu.
- 15 yıl için kullanılmış yakıtın yeniden işlenmemesi taahhüdüne bağlı kalacaktı.
- İran, UAEK'yla yaptığı denetim antlaşmasının ve ek protokolün tam uygulanması dahil izinsiz şeffaflık ve gözetim gerekliliklerini kabul ediyordu.
- İran, nükleer teknoloji ve ekipmanın elde edilmesi dahil nükleer silah geliştirmeye ilişkin bir dizi faaliyette bulunmaması taahhüt ediyordu.
- Fordow zenginleştirme tesisi bir nükleer araştırma merkezine dönüştürülecekti.
- İran, zenginleştirilmiş uranyum stoğunu 300 kilogram tavanının altında tutmayı taahhüt ediyordu.

Nükleer antlaşma bu haliyle hem İran hem de E3+3 açısından kazan-kazan temelinde yapılmış bir antlaşmaydı. E3+3 açısından bakıldığında antlaşma, İran'ın nükleer programının sıkı bir şekilde izlenmesini, denetlenmesini ve teftiş edilmesini sağlarken İran'ın nükleer silaha sahip bir devlet olma zamanını birkaç haftadan bir yıla çıkarıyordu. Antlaşma İran için de kazançlıydı. Çünkü İran'a uygulanan bütün ambargolar kaldırılacaktı, İran'ın zenginleştirme ve ağır su faaliyetlerinde bulunma hakkı tanınacaktı. Yanısıra, İran uluslararası toplumdan barışçıl nükleer teknolojilerin geliştirilmesi konusunda yardım alacaktı. Ayrıca, İran'ın Batı'yla siyasi ve ekonomik ilişkileri düzelecek ve İran Batı tarafından soyutlanan bir ülke olmaktan çıkarak ülkenin hızlı ekonomik kalkınmasının önü açılacaktı (Mousavian and Mousavian, 2018, s. 181).

Fakat Donald Trump'ın 3 Mayıs 2016'da cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanarak Beyaz Saray'a gelmesiyle birlikte JCPOA riske girdi. ABD Başkanı Trump, JCPOA'nın kazanımlarını ortadan kaldırmak ve antlaşmayı iptal etmek için bütün çabayı gösterdi. Trump'a göre JCPOA tarihte yapılmış en kötü antlaşmalardan biriydi.

Başkan Trump'ın JCPOA karşıtı tutumuna rağmen AB ülkelerinin JCPOA'nın devamında açık çıkarları vardı. Bu yüzden ABD Başkanı Trump'ın aksine, AB ülkeleri JCPOA'nın korunmasını savunmuşlardır. Dolayısıyla İran'ın izole edilmesi yada onunla çatışmak yerine İran'a karşı şartlı teşvik politikası uygulamak AB'nin İran'a karşı tercih ettiği yaklaşım olmuştur. Avrupa'nın nükleer meselede böyle bir yaklaşım benimsemesinde birçok neden bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında AB ülkelerinin İran'daki ticari ve yatırım konusundaki çıkarları gelmektedir.

Bu yüzden AB ülkeleri JCPOA'nın devam etmesi için çaba gösterdiler. Örneğin, Trump, JCPOA'yı iptal ettiğinde E3, 13 Ekim 2017'de AB Konseyi'nin yaptığı gibi JCPOA'ya tam desteklerini yeniden onaylayan ortak açıklamada bulundular (Declaration, 2017). Aynı zamanda AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini de BM Güvenlik Konseyi'nin resmen desteklediği çok taraflı bir antlaşmayı ABD Başkanı'nın sonlandırması konusundaki yetkisinin olup olmadığını tartışmaya açtı (EEAS, 2017). Bunun yanında AB yetkilileri ABD Kongresi'nde özellikle Demokrat Parti'li Kongre üyeleri arasında JCPOA'ya zarar verecek tedbirler almamaları için lobi faaliyetlerinde bulundu. AB'nin bu adımları ABD Başkanı Trump'ta tepkiye yol açtı ve Trump, Avrupalıların Kongre'yi değil ABD Hükümeti'ni muhatap almaları gerektiğini söyledi (DeYoung, 2018).

Bununla birlikte AB'nin JCPOA'yı ayakta tutmak için gösterdiği tüm çabalara rağmen ABD, 8 Mayıs 2018'de JCPOA'dan çekildiğini duyurdu. AB'nin JCPOA'yı canlı tutabilmesi için dikkat etmesi gereken önemli noktalardan birisi antlaşmanın devamının kendisinin çıkarına olacağını İran'a göstermekti. Bu da İran'ın istekli olduğu yatırım ve ticaret ilişkisinin İran ve AB arasında devam edeceğini İran'a göstermek anlamına geliyordu. Bunun için de AB ülkelerine ait şirketlerin İran'la yatırım ve ticari ilişkilerinin devam edebilmesi için ABD'nin şirketlere getirdiği yaptırımlardan korunmasını sağlamak gerekiyordu. Avrupa Komisyonu bu amaçla engelleme mevzuatını (blocking statute) gözden geçirerek yeniden devreye soktu. Bu yasa İran'la iş yapmayı sürdüren şirketleri korumayı ve ABD yaptırımları sonucu ortaya çıkan zararları tazmin etmek için onlara bir çerçeve vermeyi amaçlıyordu. Avrupa Komisyonu aynı zamanda Avrupa Yatırım Bankası'nı (AYB) İran projelerini finanse etme konusunda yetkili kıldı. Bunlara rağmen AYB, İran'a karşı ABD yaptırımlarını görmezden gelmenin mümkün olmadığını söyledi. Ayrıca, E3, ABD'ye İran'da iş yapan Avrupalı şirketlere karşı yaptırım uygulamama çağrısında bulundu ("EU Takes Step to Protect Iran Nuclear Deal", 2018).

Sonuç

Avrupa Birliği'nin E3 olarak İran nükleer meselesine dahil olmasının bu konuda önemli başarı sağladığını söylemek mümkündür. 1979'dan beri İran'la diplomatik ilişkisi olmayan

ABD'nin bıraktığı diplomatik boşluk E3 tarafından doldurulmuş oldu. E3'ün İran'la diplomatik müzakere sürecini başlatması sonucunda İran'ın uranyum zenginleştirme çabaları yavaşlatıldı. Nihayet, uygun bölgesel ve küresel koşulların ortaya çıktığı 2013 yılından sonraki süreçte 2015'te İran'la E3+3 arasında JCPOA imzalandı. Her ne kadar ABD'nin, Mayıs 2018'de JCPOA'dan çekilmesiyle JCPOA'nın varlığı tehlikeye girmiş olsa da Avrupa Birliği'nin İran nükleer meselesindeki başarısını göz ardı etmek mümkün değildir.

İran nükleer meselesi AB'nin Ortadoğu'da stratejik bir aktör olması açısından da önem taşıyordu. AB, nükleer meselede öncü rol oynayarak ABD'nin yanında Ortadoğu'daki meselelerde önemli bir oyuncu olduğunu gösterme şansı da elde etti. Yansırı, İran nükleer krizi bir kez daha ABD ve AB arasında uluslararası meselelerdeki yaklaşım farkını da göstermiş oldu. İran nükleer meselesi AB'nin diplomatik müzakere, teşvik ve ticari ilişkileri içine alan yumuşak güç özelliğini öne çıkarırken ABD konuya sert güç özelliklerini ön plana çıkararak yaklaştı. Bununla birlikte 2006 sonundan itibaren AB, ABD'nin çizgisine yanaşarak İran'a karşı daha sert bir tutum benimsedi.

Mayıs 2018'de Trump Yönetimi'ndeki ABD'nin JCPOA'dan çekilmesiyle İran nükleer krizi yeni bir aşamaya girmiştir. AB, bu yeni dönemde JCPOA'yı ayakta tutmaya çalışmaktadır. Fakat ABD'nin İran'a yaptırımlarının devreye girmesiyle birlikte Avrupalı şirketler ve finans kurumları İran'a yatırım ve bu ülkeyle ticaret yapma konusunda daha çekingen hale gelmişlerdir. İran nükleer meselesinin önümüzdeki dönemde nasıl gelişeceğini AB'nin JCPOA'ya ne ölçüde sahip çıkacağını yanında ABD Yönetimi'nin İran'a karşı tutumunu yumuşatıp yumuşatmayacağı, İran'da muhafazakârlar ve ılımlı Ruhani Yönetimi arasındaki dengedeki değişimler ve bölgesel ve küresel gelişmeler belirleyecektir.

KAYNAKÇA

Cirincione, J., Wolfsthal, J., Rajkumar, M. (2005). Iran. *Deadly Arsenals: Nuclear, Biological and Chemical Threats*'de (2nd edition, ss. 295-314). Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.

Crail, P. (2009, July/August). U.S. Still Committed to Engaging Iran. *Arms Control Today*, 39(6). https://www.armscontrol.org/act/2009_07-08/Iran.

Council of the European Union (COEU). (2006, January 12). *Statement by Germany, United Kingdom, France and EU High Representative on Iranian nuclear issue, CL06-007EN, 12 January 2006*, http://www.eu-un.europa.eu/articles/en/article_5554_en.htm, (Erişim Tarihi: 17.08.2018).

Council of the European Union (COEU). (2012a, January 24). *Council Decision 2012/35/CFSP of 23 January 2012 amending Decision 2010/413/CFSP Concerning Restrictive Measures Against Iran, Official Journal of the European Union, L19, 24 January 2012*, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/february/tradoc_149069.pdf.

Council of the European Union (COEU). (2012b, October 15). *Council Conclusions on Iran, 3191st Foreign Affairs Council Meeting, Luxembourg, 15 October 2012*, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/132833.pdf.

Declaration by the Heads of State and Government of France, Germany and the United Kingdom (Declaration). (2017, October 13), <https://www.gov.uk/government/news/declaration-by-the-heads-of-state-and-government-of-france-germany-and-the-united-kingdom>, (Erişim Tarihi: 13.07.2018).

DeYoung, K. (2018, February 23). Europeans Look for a Way to Preserve Nuclear Deal While Punishing Iran and Satisfying Trump. *The Washington Post*.

EEAS. (2017, October 13). *Remarks by HR/VP Mogherini on the latest developments regarding the implementation of the Joint Comprehensive Plan of Action (Iran nuclear deal), 13 October 2017*, <http://europa.eu/!FW76Yq>, (Erişim Tarihi: 14.07.2018).

Einhorn, R. and Nephew, R. (2016, May 11). The Iran Nuclear Deal: Prelude to Proliferation in the Middle East? *Arms Control and Non-Proliferation Series Paper 11*, Foreign Policy at Brookings.

EU General Affairs and External Relations Council (EU GAEERC). (2003, June 16). *2518th Council meeting, External Relations, 10369/03 (Press 166)*, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/gena/76201.pdf.

EU Presidency. (2010, June 17). *The EU Approves New Sanctions Against Iran, 17 June 2010*, http://www.eu-un.europa.eu/articles/en/article_9871_en.htm, (Erişim Tarihi: 13.07.2018).

EU Takes Step to Protect Iran Nuclear Deal. (2018, June 6). *Aljazeera*.

Fitzpatrick, M. (2011). Containing the Iranian Nuclear Crisis: the Useful Precedent of a Fuel Swap. *Perceptions*, 16(2), 27-42.

International Atomic Energy Agency, Board of Governors (IAEA). (2003a, September 12). *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution, GOV/2003/69, para. 3*.

International Atomic Energy Agency (IAEA). (2003b, October 21). *Statement by the Iranian Government and visiting EU foreign ministers (Tehran Declaration)*, http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaecairan/statement_iran21102003.shtml, (Erişim Tarihi: 18.08.2018).

International Atomic Energy Agency (IAEA). (2004, October 26). *Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004, INFCIRC/637*.

International Atomic Energy Agency (IAEA). (2005a, August 8). *Communication dated 8 August 2005 received from the Resident Representatives of France, Germany and the United Kingdom to the Agency, INFCIRC/651*.

International Atomic Energy Agency Board of Governors (IAEA). (2005b, September 24). *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution, GOV/2005/77, 24 September 2005, operational para. 2*.

Kerr, P. (2006, January/February). New Iran Talks Set, but Prospects Gloomy. *Arms Control Today*, 36(1). https://www.armscontrol.org/act/2006_01-02/JANFEB-Irantalks.

Kutchesfahani, S. (2006, March). Iran's Nuclear Challenge and European Diplomacy. *EPC Issue Paper No: 46*.

NTI. (2018, May). *Iran's Nuclear Program Timeline and History*, <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/>, (Erişim Tarihi: 19.08.2018).

Mousavian, S. H. (2012). *The Iranian Nuclear Crisis: A Memoir*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.

Mousavian, S. H. and Mousavian, M. M. (2018). Building on the Iran Nuclear Deal for International Peace and Security. *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, 1(1), 169-192.

Rowberry, A. (2013, December 11). *Sixty Years of “Atoms for Peace” and Iran’s Nuclear Program*, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2013/12/18/sixty-years-of-atoms-for-peace-and-irans-nuclear-program/>, (Erişim Tarihi: 19.08.2018).

The Iran Primer. (2015, September). *Iran’s Nuclear Program*, <https://iranprimer.usip.org/resource/irans-nuclear-program>, (Erişim Tarihi: 03.07.2018).

UNSCR. (2006a, July 31). *UN Security Council Resolution 1696*.

UNSCR. (2006b, December 27). *UN Security Council Resolution 1737, para. 3(b)*.

UNSCR. (2008, March 3). *UN Security Council Resolution 1803*.

UNSCR. (2010, June 9). *UN Security Council Resolution 1929*.

EKONOMİK KRİZİN BELİRLEDİĞİ DİŞ POLİTİKA: YUNANİSTAN ÖRNEĞİ

Doç. Dr. O. Can ÜNVER
İstanbul Ayvansaray Üniversitesi
canunver54@gmail.com

Özet

Geçen yüzyılın sonuna doğru değişen dünya dengeleri ve küreselleşme ve neo-liberal ekonomik model uygulamaları ile birlikte birçok ülkenin krizlerle karşılaşması kaçınılmaz olmuştur. Liberalleşen ekonomiler aynı zamanda o ülkelerin halklarının da hızlı biçimde bir doku değişikliğine uğramasına neden olmuşlar, *paranın egemenliği* toplumların büyük ölçüde huzursuz ve ümitsiz olmalarına yol açmıştır. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve tüketim baskısı siyasi kültürü olduğu kadar uluslararası ilişkilerin de değişmesine yol açmıştır. Toplumsal dayanışma bilincinin yerine bireycilik ve “*gemisini kurtaran kaptan*” kültürü yerleşmiştir. Bu durum, gelişmiş demokratik ülkelerde gelişmekte olan ülkelerden daha farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Yoksul ülkeler siyasi ve ekonomik çalkantıları daha yoğun biçimde yaşarken küreselleşmenin kazançlı tarafında olan zengin ülkelerin krizlerden daha az etkilendikleri görülmüştür.

Yunanistan’ın derinliği olmayan ve üretime dayanmayan politikaları ve AB üyeliğinden bu yana sanayiye yatırımdan ziyade dış kaynakları kullanmaya yönelik ekonomik modeli nedeniyle 2008 yılında patlak veren finans krizinden diğer Güney Avrupa ülkelerine kıyasla daha ağır bir bunalıma girdiğine tanık olunmuştur. AB’nin, özellikle de Almanya’nın bu krizin aşılması yönündeki kimi zaman Yunanistan’ın çıkarlarını göz ardı eden tutumu, ülkedeki çalkantıların artmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin iç ve dış politikada sonuçları vardır. Kriz, iç politikada siyasal istikrarsızlık ve ılımlı merkez sağ ve sol partilerin gerilemesi sonucunu getirmiş, Aleksis Çipras’ın başkanlığındaki Syriza Partisi iktidarı ele geçirmiştir. Ancak, ekonomik sıkıntılar 11 milyon nüfusa sahip Yunanistan’daki toplumsal çalkantıların sürmesine neden olmaktadır. Dış politikada ise, Avro Bölgesi’nden çıkmanın da dâhil olduğu bir dizi AB karşıtı tartışma ortaya çıkmış, AB’nin krizin aşılması için gerekli kaynakları vermesinde ayak sürümesinin baş sorumlusu olarak görülen bilhassa Angela Merkel ve Almanya karşıtlığı adeta tavan yapmıştır. Son dönemde de çeşitli vesilelerle içeride aşılamayan krizin dikkatini dışarı, özellikle de Türkiye ile gerginliklere çekmeye çalışan Yunanistan hükümeti, radikal sağ çizgideki koalisyon ortağının (Bağımsız Yunanlar Partisi) başkanı ve Savunma Bakanı Panos Kammenos’un ağzından sıkça ikili ilişkilerde krize neden olacak açıklamalar yapmaktadır. Bu durum, Yunanistan’ın mevcut krizi aşmaktaki başarısızlığının da bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

Anahtar Sözcükler: Yunanistan, ekonomik kriz, dış politika, iç politika

FOREIGN POLICY DETERMINED BY ECONOMIC CRISIS

Case of Greece

Abstract

Facing economic crisis became inevitable for many countries as a result of changed equilibrium in the world as well as globalization and practices of neoliberal economic models. Liberalized economies caused rapid social changes of the societies; *the reign of money* became to a great extent the basis for distress and despair among the peoples of these countries. The injustice in income distribution and consumption pressure caused transformation of political culture as well as changes in international relations. Individualism and egoism replaced common solidarity awareness. This situation followed different traces in developed democracies than in the developing countries. Poor countries experienced political and economic turbulences more intensive, while wealthy countries that are on the side of the winner of globalization were influenced less by the crises.

The shallow and unproductive policies of Greece and its economic model that is directed not to industrial investments but mainly based on using sources from abroad since its membership in the EU caused for a heavier depression in comparison to other southern European countries after the financial crisis of 2008. The attitude of the EU, especially of Germany, which is believed to have overlooked Greece's interests in overcoming this crisis, has caused the increase of turbulences in the country. These developments have consequences in the domestic and foreign policies. The crisis resulted in political instability in domestic politics and the decline of the moderate centre-right and leftist parties, and the Syriza Party, headed by Alexis Tsipras, seized power. However, the economic turmoil causes the persistence of social conflicts in Greece, a country with a population of 11 millions. In foreign policy, a number of anti-EU arguments, including the exit from the Eurozone, became actual, and the fact that Germany was seen as the principal actor to be blamed for the retardation of the EU to provide necessary resources for overcoming the crisis. Recently, on several occasions, to draw the attention from inside to especially tensions with Turkey, Defence Minister and leader of the ruling coalition's partner (radical-rightist Independent Greeks Party) Panos Kammenos has made several statements that contributed to bilateral tensions between Turkey and Greece.

Key Words: Greece, economic crisis, foreign policy, European Union, domestic politics

Giriş

2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde *Lehmann Brothers* finans şirketinin iflası ile başlayan süreçte "mortgage" yoluyla emlak alan binlerce kişinin borçlarını ödeyemez hale gelmesi, ABD ve Avrupa'da da finans sektörünün ciddi bir bunalıma girmesine yol açmıştır. Yakın zamanda ortaya çıkan verilere göre, krizin önemli aktörlerinden biri olan Alman Deutsche Bank ciddi bir sarsıntı geçirmesine ve bu ülkede de krizin etkileri hissedilmiş olsa da bu durumdan en çok etkilenen ülkeler Yunanistan, İtalya, İspanya ve Portekiz olmuştur (www.ndr.de/nachrichten/Die-Rolle-der-Deutschen-Bank-in-der-Finanzkrise,finanzkrise248.html). Erişim: 17 Eylül 2018). Kriz döneminde finans sektörü derin yaralar alırken ekonomiler küçülmüş, tabiatıyla istihdam daralmış ve sosyal huzursuzluklar siyasal istikrarsızlıklara neden olmuştur.

Avrupa Birliği üyesi Yunanistan'ın krizden bu denli fazla etkilenmesinin nedenleri ülkenin yapısal sorunlarında aranmalıdır. On milyonluk bir nüfusa sahip olan ülkenin AB'ye

üye olduğu 1981 yılından krizin başladığı 2008 yılına kadar AB fonlarından aldığı kaynakların tutarı 80 milyar Avro'dan fazladır. Ne var ki Yunanistan'ın bu kaynakları ekonomik verimliliği arttıracak şekilde kullanmadığı, özellikle sanayi yatırımlarının ihmal edildiği görülmüştür (Roth, 2011). Bunun sonucu olarak, turizm sektöründeki istikrar diğer sektörlerde görülmemiş ve ülke ekonomisi adeta mono kültüre teslim edilmiştir. Geçmişten beri gelen ve sürekli artarak devam eden mali dengesizlik Yunanistan'ı iflasın eşiğine kadar getirmiştir (Bitzenis/Papadopoulos/Vlachos, 2013). İthalatın artışı ile cari açığın hızla büyümesi, kamu maliyesinin kötü yönetilmesi ve önemli gelir kaynaklarından birini oluşturan deniz taşımacılığının gerilemesi krizin derinleşmesine katkı sağlayan unsurlardır. Ayrıca, "Türkiye'yi tehdit" olarak gören ülke yöneticilerinin silahlanmaya yaptıkları aşırı harcamaların da krizi hazırlayan nedenler arasında önemli bir yer işgal ettiği bilinmektedir. Yunanistan, Maastricht kriterlerine göre bütçe açığının %3'ü geçmemesi gerekirken sürekli rakamları olduğundan düşük göstermiş ve bu nedenle de AB içerisinde güven sorununa neden olmuştur (Roth, 2011). Bu da krizle birlikte AB'yle olan ilişkilerinin seyrini ciddi biçimde etkilemiştir. Kısaca Yunanistan üretimden çok tüketim ekonomisinin kurbanı olmuş, derinliği olmayan verimsiz ekonomisi küresel finans krizinin en çok hasar verdiği ülke haline gelmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, bir yandan yeterli ve zamanında yardım yapmadığı gerekçesiyle AB ile arasında sorunlar çıkmış, halk arasındaki huzursuzluklar sokağa yansımış ve Yunanistan Avro bölgesinden ve AB'den çıkmayı tartışır hale gelmiştir.

Bu gelişmeler olurken Yunanistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerinde gerektiğinde yeni sorunlar yaratmaktan kaçınmadığı da görülmüştür. Özellikle koalisyon ortağı Savunma Bakanı Kammenos'un Ege'deki adalarla ilgili söylemleri Türk kamuoyunun tepki göstermesine yol açmış, bu tutumun Yunan yetkililerce halkın iç politikada ve ekonomik krizden dolayı gösterdiği tepkilerin etkisini azaltma amacıyla takınıldığı görülmüştür.

Seçmenlerin dikkatini iç sorunlardan dış politikaya taşıma yöntemi hiç kuşkusuz zaman zaman politikacıların hemen her ülkede başvurdukları bir yöntemdir. Yunanistan, içinde bulunduğu kriz nedeniyle söz konusu krizin çözümü için yeterince destek vermediğini düşündüğü AB ve onun lokomotifleri Almanya ile çatışmalı bir döneme girmiş, Yunan halkının dikkatini de Ege ve Türkiye meselelerine çekmekten çekinmemiştir. Tüm bu manevralar tabiatıyla krizin çözümüne katkı yapmamış, aksine siyaset kurumunun daha da sıkışmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada Yunanistan örneğinde ekonomik krizin etkisindeki Yunan dış politikası ele alınmış ve dış yardıma muhtaç olan bir ekonomiye sahip Yunanistan'ın kriz sırasındaki dış siyasal davranış biçimlerinin aldığı boyutlar değerlendirilmiştir. Öncelikle Yunanistan hükümetinin Avrupa Birliği ve özellikle de Almanya'ya karşı tavrı ile bu dönemdeki Türkiye'ye karşı söylemleri dikkate alınmıştır. Bu gelişmeler ise Yunanistan açısından bazı olumsuzluklar içermekteydi. 1993 yılında yeniden iktidara gelen PASOK'un Maastricht kriterlerine göre sosyal devlet odaklı politikalarından vazgeçmesi, tam istihdam hedefinin gerçekleşmesine uğraşılmaması, istihdamda esneklik ve kamu sektörünün küçülmesi gibi neoliberal hedeflere uyması talepleri duyulmaya başlamıştır.

Krizin Perde Arkası

2008’de patlak veren ve Yunanistan’ın odağında bulunması nedeniyle “Avro krizi” adı verilen ekonomik buhran aslında küresel gelişmelerin bir sonucudur. Ancak Yunanistan’ın yapısal sorunları krizin bu denli ağır bir boyutta ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yunanistan 1981 yılında Avrupa Topluluğuna girdiğinde iktidara gelen Andreas Papandreu başkanlığındaki sosyalist PASOK’un (Panhelenik Sosyalist Parti) halkçı refah programı ile ekonomik kalkınması hızla gelişen ve askeri diktatörlüğün yaralarını sarmış olan bir ülkedir. Muhafazakâr Yeni Demokrasi Partisi başkanı Karamanlis hükümetinin yerine iktidara gelen PASOK sosyal, kültürel ve ekonomik bakımlardan ciddi ilerlemeler kaydetmeye başlamıştı. Avrupa Topluluğu’nun Maastricht’te (1979) aldığı kararlar çerçevesinde belirlenen Avrupa Para Sistemi (APS) önemli Avrupa para birimlerinin dalgalanmalarını önlemek ve istikrar ortamını korumak amacını taşımaktaydı. Yunanistan 1993 yılında bu sisteme dâhil oldu. Ancak Yunan Drahmisi üye olan diğer Güney Avrupa ülkeleri İspanya ve Portekiz’in para birimleri gibi para birliğinin dışında kaldı. Böylece Yunanistan gelişmişlik farklılıkları nedeniyle yaşanan rekabet eşitsizlikleri ve periyodik kur ayarlaması operasyonlarının gerekliliği dolayısıyla fazla etkilenmemeye yolunu seçmiş oldu. 1979-1992 yılları arasında Drahmi toplam % 89 oranında değer yitirmek zorunda kaldı (Ikonomou, 2018). Bunun sonucu olarak Yunanistan’ın ihracat malları ucuzlarken ithal kalemlerinde yukarıya doğru önemli artışlar yaşandı.

Söz konusu müspet ekonomik durum 1992 yılı itibariyle sona ermeye başlamıştı. Avrupa’nın önde gelen ulusal ekonomileri olası kötü gidişin önlenmesi amacıyla Maastricht Antlaşması olarak anılan mutabakatı imzalamışlar ve böylece Avrupa Topluluğu’ndan Avrupa Birliği’ne geçişin ekonomik ve hukuki alt yapısını hazırlamışlardır. Antlaşmanın özünde enflasyon, kamu bütçesi, kurlar ve faiz oranlarında belli kriterler ve bütçe disiplini öngören tedbirler bulunmaktaydı. Tüm bu kararların altında ise ortak para birimi Avro’ya geçişin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

1993 yılında yeniden iktidara gelen PASOK’un Maastricht kriterlerine göre sosyal devlet odaklı politikalarından vazgeçmesi, tam istihdam hedefinin gerçekleşmesine uğraşılması, istihdamda esneklik ve kamu sektörünün küçülmesi gibi neoliberal hedeflere uyması talepleri duyulmaya başlamıştır. Esasen PASOK hükümeti mevcut politikalarını değiştirmeye yeltenmiş, ancak güçlü sendikal hareketin söz konusu paradigma değişikliğine karşı koyması hükümetin elini ciddi biçimde zayıflatmıştır. Grevler ve güçlü toplumsal muhalefet Simitis hükümetinin değişen koşullara uyum için gerekli gördüğü yapısal değişimi gerçekleştirememesine ve sonuç olarak da Yunanistan’ın Avrupa iç pazarındaki rekabet gücü zayıflamış, bütçe açığı 90’lı yılların sonu itibariyle hızla artmıştır. Gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYH) oranla % 5’lik borçlanma oranına daha 2000 olmadan ulaşılmış, yıllık borçlanma kısa süre içinde yıllık ekonomik performansı katlamıştır. Bunun sonucu olarak da Maastricht kriterlerinden ve Avrupa’da kendisini hissettirmeye 80’li yıllardan itibaren başlayan neoliberal sistemden kopmuştur (Roth, 2011).

Bu koşullar altında Yunanistan'ın AB'nin Maastricht'te hedef olarak belirlenen ortak para birimine girip buna uyum sağlamasının mümkün olmadığı görülmekte olmasına rağmen 2001 yılında Avro Bölgesine girmiştir. Bu süreçte Yunan hükümetinin iyi gitmeyen ekonomisine ilişkin verileri Brüksel'e doğru olarak iletmediği anlaşılmaktadır. Bu noktada AB'nin Yunanistan'ın bu durumunu bildiği halde ortak para birimine geçişini onaylamış olmasının nedenlerini sorgulamak gerekmektedir (Kempin/Overhaus, 2013). Öncelikle Yugoslavya'nın dağılmasından sonra AB üyesi Yunanistan'ın Balkanlar'daki genişleme süreci arefesinde oynayacağı önemli rolün dikkate alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Diğer ve daha önemli nedenin ise daha spekülatif nitelikli olduğu düşünülmektedir. Yunanistan üst yargı organı tam da Avro'ya geçiş dönemi öncesinde Almanya'ya İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkeyi işgali sırasında zarar görenlerin tazminat talebine ilişkin bir davanın açılmasını kabul etmiştir. Bu davanın Yunan hükümeti tarafından durdurulması veya askıya alınması Almanya'nın Yunanistan'ın Avro Bölgesine girmesi konusunda destek sözü vermesi ile mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Böylece krize giden yolda da esasen önemli bir dönemeç aşılmış olmaktadır.

2001'i izleyen ilk yıllarda büyük ölçüde devalüe edilmiş olan Drahminin yerine Avro'nun kullanılır olması ekonominin üzerinde doping etkisi yaratmıştır. Yıllık büyüme oranı % 3,7'den % 5,2'ye yükselmiş, deniz nakliyatı, turizm ve inşaat sektörleri ile bankacılık sektörü hızla gelişmiştir. Ülkeye gelen doğrudan yatırımlarla altyapı iyileştirilmiş, Avrupa sermayesi Yunanistan'ın jeostratejik önemine vurguyla yatırımlarını arttırmıştır. Bu dönemde otoyollar, özellikle de stratejik bakımdan çok önemsenen Türk hududuna bağlanan Doğu-Batı otoyolu, Patras asma köprüsü, Atina havalimanı, Atina metrosu, Pire limanı ve 2004 Atina Olimpiyat Oyunları için inşaat yatırımları akla gelmektedir. Buna paralel olarak 1992-2008 yılları arasında Yunanistan'ın silahlanma amacıyla yaptığı ithalat 75 milyar Avro tutarındadır. Fransa'dan fırkateynler, Almanya'dan tanklar ve denizaltılar alınmıştır. Bu harcamaların “meşruiyeti” ise “ezeli düşman” Türkiye'nin oluşturduğu “tehdit” olmuştur (Giannitsis/Zografakis, 2018).

Söz konusu dönemde Yunanistan'da kurumlar vergisi oranı indirilmiş, bundan da en çok yararlanan deniz ticareti yapanlarla bankalar olmuştur. Orta sınıfta da vergi ödeme konusunda ciddi bir isteksizlik baş göstermiş, toplumsal sınıflar arasında ciddi farklılıklar oluşmuştur. Ülkenin 30000 zengin ailesinin 250 milyar Avro tutarında bir servete sahip olduğu bilinmektedir. Bu meblağın 100 milyarlık bölümü Yunanistan dışına transfer edilmiştir. Yunan siyasetinde ise Simitis'in başbakanlığındaki PASOK hükümeti partinin sol kanadı ile ilişkisini tümüyle kesip neoliberal paradigma değişimine uygun olarak ülkenin ekonomik elitleriyle ve güçlü Ortodoks kilisesiyle yakınlaşmıştır (Roth, 2011). Bu arada “kaçınılmaz olarak” yönetimde yolsuzluklar da artmıştır.

Tüm bu gelişmeler olurken Yunan endüstrisi varlığını sürdürmekte zorluk çekmeye başlamış ve giderek ekonomi içerisindeki etkinliği yitirmiştir. Artan işgücü maliyetleri ve Yunan ürünlerinin uluslar arası rekabet gücünün ortadan kalkması ile ekonominin “hazırdan yeme” alışkanlığı nedeniyle sanayi üretimi gerilemeye devam etmiştir. Görünürde erişilen refah düzeyinin aldatıcı olduğu, ülkenin Brüksel politikalarına bağımlılığı nedeniyle de anlaşılmak istenmemiştir. Avrupa'nın teknolojisi güçlü ülkelerinin ihracat baskısı da bunda önemli rol

oynamıştır. Sonuç olarak hızla işsizlik artmış, özellikle eğitilmiş işsizler toplum içerisinde ciddi bir çoğunluk olmuştur.

2008/2009 yıllarından itibaren küresel krizin etkileri görülmeye başlamış, öncelikle deniz taşımacılığı, dış ticaret ve liman işletmeleri yaklaşık dörtte birlik gelir kayıpları ile karşılaşmışlardır. Turizm sektörü bu yıllarda % 20 oranında azalan turist sayısı nedeniyle sarsıntıya uğramış, bankacılık sektörü ancak devletin verdiği güvencelerle ayakta kalmaya çalışmıştır. İşsizlik %10 sınırını aşarken sanayi işletmeleri zaten içinde bulundukları durumdan daha da kötü bir krizle karşılaşmışlar ve birbiri ardına üretimlerini durdurmak zorunda kalmışlardır. Tasarruf alışkanlığı olmayan ve tüketime dayalı ekonomi, halkın yaşam standartlarına olumsuz etki yapmış ve artan fiyatlar karşısında yoksullaşma başlamıştır. 2008 yılında borçlanma oranı GSYH'nın % 111'i düzeyine çıkmıştır. 2009 yılında Yunanistan'ın bütçe açığı 240 milyar Avro'luk bir dış borç sarmalına girmiştir. Bu durumda moratoryum ilan etme noktasına gelindiği veya AB Komisyonu'ndan yardım istenmesi tercihi gündeme gelmiştir (Karagöl/Kaya, 2015). Papandreu hükümetinin tercihi AB'den yardım istemek olmuş, 2010 yılının Mayıs ayında Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) da katılımıyla bir tür "kayyum" anlamına gelen ve "Troika" olarak da anılan AB Komisyonu-IMF-Avro Grubu mekanizması devreye girmiştir. Borçları yeni borçlarla ödeme sürecine girilmiş, ancak kayyum yönetimi tabiatıyla sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Bu mekanizma da doğal olarak kemer sıkma tedbirlerini önceliklerinin en üst sırasına sokmuş, bunun da iç ve dış politikalarda ciddi yansımaları ortaya çıkmıştır.

Krizin İç Siyasal Sonuçları

Yunanistan'ın içine düştüğü krizin ülkedeki iç siyasal gelişmelerdeki etkisi derin olmuştur. 25 Ocak 2015 tarihinde yapılan genel seçimleri Alexis Çipras'ın (Tsipras) başkanlığındaki Syriza Partisi kazanmıştır. Neoliberal dayatmalara boyun eğen ve bu yüzden de ülkeyi içinden çıkılması güç bir ekonomik krize sürükleyen PASOK ve Nea Demokratia partileri kriz ekonomisinde bütün yükün halkın sırtına yüklenmesine karşı çıkan seçmenlerin oylarıyla seçimi kaybetmişlerdir. Kazanan Syriza ve Çipras, radikal sol söylemleriyle birinci parti olarak çıktığı seçimden sonra 26 Ocak 2015 tarihinde ilk kabinesini kurmuştur. Bu hükümet 27 Ağustos 2015 tarihine kadar iktidarda kalmıştır. İkinci Çipras hükümeti ise yapılan erken genel seçimler sonrasında 23 Eylül 2015'te göreve gelmiştir.

Yunanistan, 2009'dan itibaren parlamento dışı muhalefetin yoğun baskısı ile karşılaşmıştır. Kemer sıkma politikaları, artan işsizlik ve yoksulluk ile siyaset kurumunun çözüm bulmadaki başarısızlıkları sokak hareketlerini tetiklemiş ve ülkenin ekonomik kriz nedeniyle yaşadığı toplumsal huzursuzluk siyasal yaşamı etkilemiştir. Çipras ve Syriza'yı iktidar yapan seçmenlerin beklentilerine tam olarak cevap veremeyişi, hükümeti oluşturan parçalı koalisyonunda da uyumsuzluklara neden olmuştur. Radikal sol politikacı maliye bakanı Yanis Varoufakis, AB'den gelen mali desteğin koşullarına muhalefet etmiş ve 6 Temmuz 2015 günü yapılan ve kreditorlerin koşullarının oylandığı referandum sonrasında kendi ifadesi ile Çipras'ın elini güçlendirmek amacıyla görevinden istifa etmiştir. Varoufakis, krizin arkasında Yunanistan'ın Avro'ya geçmesini de beyan etmiş ve "paralel bir para birimine"

geçmeyi de savunmuştu (<http://uk.businessinsider.com/report-yanis-varoufakis-got-kicked-out-for-saying-greece-could-introduce-a-parallel-currency-2015-7>. Erişim: 18 Eylül 2018). Söz konusu referandumda sonraki 5 yıl boyunca kemer sıkma politikalarının devamı için AB tarafından öne sürülen şartlar oylamaya katılanların % 61’lik çoğunluğunca reddedilmiştir.

Yunanistan yönetimi, içine düştüğü ağır kriz ortamında ülkenin demokratik bakımdan hasar görmemesi için gayret sarf etmiştir. Hemen her gün Atina’nın merkezindeki *Sintagma* Meydanı’nda yapılan gösteriler ve zaman zaman güvenlik güçleri ile göstericiler arasındaki sert çatışmalara rağmen Yunan demokrasisi işlemeye devam etmiş, 1967-1974 arasındaki “Albaylar Cuntası” dönemini veya daha otoriter bir yönetimin işbaşına gelmesi tehlikesi görülmemiştir. Halk tarafından koşulları referandumla reddedilen yardım paketine karşı çıkılabilmesi bile Yunan demokrasisinin niteliği hakkında bir kanıt vermektedir.

Yoksullaşan Yunan halkının tepkilerinde kısmen haklı olduğu, ancak gerçek olmayan bir varsıl dünyada yaşamanın cazibesine kendisini fazlasıyla kaptırdığı anlaşılmaktadır. AB üyesi olmanın verdiği rehavet ve Yunanistan’ın AB içinde “manevi imtiyazlı” ülke konumunda olması bu rahatlığın sebeplerindendir. Ne var ki, çarpıtılan istatistikler, aşırı tüketim alışkanlıkları, AB’den pompalanan milyarlar ve giderek önemini yitiren sanayi üretimi ülkenin bu denli ciddi bir sorunla karşılaşmasına yol açmıştır. Fakat her şeye rağmen 11 milyonluk Yunan halkının demokrasiye bağlılığı daha derin siyasal ve sosyal sorunların ortaya çıkmasını engellemiştir.

Kısaca Yunanistan, önceki neoliberal hükümetlerin yarattığı olumsuz koşulları gidermeye çalışan ve sırf zorunlu olduğu için AB tarafından dayatılan değişimi kabul etmek zorunda kalan bir hükümetle yönetilmektedir. Bu hükümetin en “sivri dilli” üyesi eski maliye bakanı radikal sol görüşe sahip Yanis Varoufakis’in kurtarma desteği sağlaması beklenen kreditorlerin şartlarını kabul etmediği için istifa ettiği, ancak bu şartları kabulden başka yol bulunmadığı için de Çıpras’ın pazarlıkta elini güçlendirmek istediği de bilinmektedir. Yunanistan, kemer sıkma politikası yürüttüğü, 4 hükümetin değiştiği, 3 kurtarma paketinin uygulandığı ve polislerle çatışmalarla dolu protestolarla geçen 9 yılın sonunda günümüzde biraz daha sakinleşen iç politikasıyla geleceğe daha umutlu bakan bir ülke konumuna gelmiştir. Ancak, geçmişten de bilindiği üzere, iç sorunlarını çözen bir Yunanistan daha hırçın ve bazen mütecaviz bir dış politika izlemeye eğilimlidir. Krizin hangi dış politika kararlarını nasıl etkilediği bir sonraki bölümün konusudur.

Krizin Dış Politikaya Etkileri

Yunanistan’da 2008/2009 döneminden itibaren başlayan ekonomik kriz ülkenin dış politikadaki manevra yeteneğini önemli ölçüde daraltmış, dış politika hedeflerinin bir bölümünün askıya alınmasına neden olmuştur. Yunan dış politikasının başlıca konuları arasında yer alan Türkiye ile çok boyutlu ve çok yönlü ilişkiler, Balkan politikaları ve kriz döneminde bunları önem sırasına göre çok gerilerde bırakan AB, özellikle de Almanya ile olan ilişkilerdir. Yunanistan’ın krizle tanıştığı dönemde AB ülkesi Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) de aynı ekonomik krizin etkileri altına girmişti. Dolayısıyla Annan Planı’nı 24 Nisan 2004

tarihinde reddeden GKRY halkının ve Yunanistan'ın sonraki süreçte Kıbrıs'ın statüsü hakkında söyleyecek fazla bir sözü kalmamış, esasen de ekonomik kriz her iki ülkenin gündemini tümüyle işgal etmiştir.

Ekonomik krizin Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik politikalarını da kısmen geri plana ittiği görülmüştür. Bununla birlikte özellikle son dönemde Savunma Bakanı Panos Kammenos'un Türkiye ile gerilimi tırmandırıcı çıkışlar yaptığı, Türkiye tarafından çok ciddiye alınmasa da ekonomik kriz üzerine yoğunlaşmış dikkatleri “ezeli hasım” olarak görülen Türkiye'ye çevrilmesinden medet umulduğu görülmüştür. Ege adalarının Türkiye'nin mülkiyetinde olan bazılarının Yunanistan tarafından işgal edildiği iddiaları ile 1 Mart 2018 tarihinde Meriç'i geçerek sınırın Türkiye tarafında tutuklanan iki Yunan askeri meselesi iki ülke arasında tartışma konularındandır. 15 Temmuz darbe girişimi sırasında helikopterle Yunanistan'a sığınan Türk askerlerinin iade edilmemesi ve bunların sığınma taleplerinin kabulü iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştiren hususlardandır. Yunanistan ayrıca Doğu Akdeniz'de petrol ve doğalgaz aranması meselesinde de Türkiye'nin açıklamış olduğu çıkarlarının aksine bir tutum takınmıştır. Görüldüğü gibi, Yunanistan içinde bulunduğu ekonomik krize rağmen Türkiye ile olan ilişkilerinde geleneksel mütecaviz tavrından vazgeçmemiş, ancak değişen öncelikleri nedeniyle hedeflerinin de değişime uğraması kaçınılmaz olmuştur.

Yunanistan'ın gerginlik yanlısı tutumu Yugoslavya'nın dağılmasından sonra kurulan bağımsız Makedonya Cumhuriyeti'nin ismi ile ilgili olarak değişmeden devam etmiştir. Makedonya'nın adı Yunanistan'ın ödün vermeyen baskısı nedeniyle uluslararası toplumca da kabul görerek “Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya” olarak anılmaya başlamıştır. Bu trajikomik durum Makedonya halkının AB'ye girebilmesinin Yunanistan tarafından kabulü için ülkenin adının “Kuzey Makedonya” olarak değiştirilmesine ilişkin referandumdan olumsuz sonuç çıkması üzerine yine askıda kalmış bulunmaktadır. Yunanistan'ın bu tür meselelerdeki tutumu genellikle esnekliğe cevaz vermemektedir.

Kriz döneminde Yunan dış politikasının asıl meselesi hiç kuşkusuz AB ve Almanya ile olan ilişkilidir. Yunanistan kriz nedeniyle AB desteğine muhtaç olmuş ve bilhassa ana kreditör olan Almanya'nın başbakanı Angela Merkel'in zaman zaman incitici olarak algılanan demeçleri ve kemer sıkma politikalarını dayatması ülkede ciddi bir Almanya karşıtlığının ortaya çıkmasına neden olmuştur (www.tagesspiegel.de/politik/griechenland-wenn-merkel-zum-schimpfwort-wird/4661792.html. Erişim: 18 Eylül 2018) Gerçekten de Merkel'in, kendi, iç kamuoyunun da baskısıyla Yunanistan'ın kötü ekonomi yönetimleri nedeniyle düştüğü bunalımdan çıkması için Alman yardımlarını bir siyasal koz olarak kullandığı veya kullanmak istediği çeşitli demeçlerinden anlaşılmaktadır. Alman medyası daha da ileri giderek Yunanistan'ın krizden çıkması için Ege'deki adaları satılığa çıkarması gerektiğini dillendirmiştir. Tüm bu söylemler Yunan kamuoyunda Almanya aleyhtarlığının hızla artmasına neden olmuştur. Yunanistan'ın da içine düştüğü durumdan çıkma adına Avro Bölgesinden, hatta AB'den dahi çıkmayı tartıştığı görülmüştür. Bu süreçte Yunanistan'ın tüm sıkıntılarına ve düştüğü muhtaç duruma rağmen geleneksel “kabadayı” tutumundan çok da vazgeçmediği görülmektedir. Ancak bu tutumun gerçekten dış politika çıktılarına yansiyip yansıyamayacağı

konusu tartişmalıdır. O nedenle Yunanistan'ın gerginlik arttırıcı çıkışları muhatapları tarafından çok da ciddiye alınmamıştır. Ne var ki, krizin sona yaklaştığı dūřüncesiyle Yunan hükümetinin bugüne kadar dondurulmuş olan Almanya'dan savaş tazminatı talep etme konusunda harekete geçmek üzere olduğuna ilişkin haberler gelmektedir. Bu da Yunanistan'ın dış politika tavrı hakkında yeterince izlenim verecek niteliktedir.

Sonuç

Yunanistan halen henüz tam olarak sonuçlanmamış bir ekonomik krizin içindedir. Dış yardımlar sayesinde başlangıçtaki ağır tablo yerini nispeten daha olumlu bir görünüme bırakmaktadır. Bu durum hiç kuşkusuz iç ve dış politikada yansımalar bulacaktır. Fakat krizin geçici mi kalıcı mı olduğu hususunda bir karara varabilmek için önceki dönemlerde AB'nin de baskısıyla PASOK ve Nea Dimokratia hükümetleri tarafından uygulanan neoliberal politikalar yerine üretime yönelik ekonomi politikalarına geçişin gerçekteştirilmesi beklenmelidir. Aksi halde konjonktürel dalgalanmalar bundan sonra da kaçınılmaz olacaktır.

Yunanistan halkı son 10 yılda gerçekten çok ağır bedeller ödemiş, ancak demokratik düzene halel getirecek davranışlardan kaçınılmıştır. Bu tavır demokratik politika ve yaşam adına bir kazanç olarak değerlendirilmektedir. Halkın dikkatini, dış politikaya çekme çabaları geleneksel olarak gösterilmiş, ancak öncelik ekonomide olduğu için bu gayretlerin çok da başarılı olmadığı tespit edilmiştir. Yine de bu kriz döneminde bile bazen radikal olarak nitelendirilebilecek mütecaviz dış politika tarzını terk etmeyen Yunanistan'ın siyasi kültüründeki bu sorunun halen devam etmekte olduğu ve gelecekte de varlığını sürdüreceği düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

- Bitzenis, Aristide/Papadopoulos, Ioannis/Vlachos, Vasileos (Ed.) (2013), Reflections on the Greek Sovereign Debt Crisis. The EU Institutional Framework, Economic Adjustment in an Extensive Shadow Economy. Cambridge Scholars Publishing. Cambridge
- Giannitsis, Tassos/Zografakis, Stavros (2018), Crisis Management in Greece. The shaping of a new economic and social balances. Hans-Böckler-Stiftung. Study Nr. 58. January 2018. Düsseldorf. P.171-184
- Ikonomou, Constantinos (2018), Funding the Greek Crisis. The uropean Union, Cohesion Policies, and the Great Recession. Academic Press. London. P.21-72
- Karagöl, Erdal Tanas/Kaya, Salihe (2015), Syriza'nın Zaferi Sonrası Yunansitan'ın AB Süreci. Seta Perspektif. 2015
- Kempin, Ronja/Overhaus, Marco (Hg.) (2013), EU-Außenpolitik in Zeiten der Finanz- und Schuldenkrise. SWP-Studie. Berlin. S.5-10
- Roth, Karl Heinz (2011), Griechenland und die Euro-Krise. Sozia-Geschichte Online6, S.156-176 (<http://www.Stiftung-sozialgeschichte.de>)

İSLAM İKTİSADI METODOLOJİSİNDE ÜÇ SORU; ÜÇ CEVAP

(Sanal Para, Enflasyon Faiz İlişkisi, İslam İktisadı Metodolojisi)

Prof. Dr. Fazıl YOZGAT

Ahi Evran Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
fazilyozgat@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, ekonomik ve siyasal kriz metodolojisi değişik yönleriyle incelenmiştir. Bilim bilgi ve metoda dayanır. Araştırma metodolojisi bilimsel yöntem ve teknikleri içermektedir. Bu nedenle temel olarak araştırma yöntemleri ve teknikleri özetlenmiştir. İslami ekonomik yaklaşım, başka ekonomik sistemler gibi ekonomik sistemdir. İslami ekonomik sistem, hem ekonomik sistem hem de din kurallarını içerir. İslami ekonomik metodoloji Kuran ve Sünnete dayanır. İslami ekonomik sistem le ilgili korelasyon teknikleri formülü verilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler analiz edilmiştir. Bu çalışma üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci kısımda metod ve teknikler verilmiştir. Her ekonomik ve sosyal sorun farklı ve yaratıcı bir çözüm gerektirebileceğinden, bu farklılık için farklı metodlar uygulamalıyız. Bu çalışmada üç hipotez vardır. İlk olarak, enflasyon ve faiz oranı ile herhangi bir ilişki var mıdır? İkincisi, kripto para ve ekonomik yönü ile herhangi bir ilişki var mıdır? Üçüncü olarak, İslami ekonomik sistem için araştırma metodolojisini nasıl kullanabiliriz? Ekonomik ve sosyal sistem bir diğerinden farklıdır. Bu nedenle, bütünsel yaklaşım yerine kriz değişkenleri çok olduğu için eklektik yaklaşım tercih edilmiştir. Çalışmanın diğer bölümlerinde kripto para kriz ilişkisine değinilmiştir. İslam ekonomisinin çağdaş metodolojisine ilişkin tartışmalarda, İslami ekonomi literatürü başka bir sistemi sınırlamaktan ziyade kendine özgü metodu uygulamak zorundadır. Bu İslami ekonomik sistem sorunudur. İslami ekonomik sistemin belirleyicileri araştırma metodolojisini göstermek için bir girişimde bulunulmuştur. Sosyalizm, kapitalizm ve liberalizm (neoliberalizm dahil) gelişmiş ekonomiye gelir dağılımını kabul eder. İslami refah devleti, ne kapitalist ne de sosyalist ve liberalisttir. Kendi değerlerine ve din kurallarına dayanır.

Anahtar Sözcükler: Enflasyon, Araştırma Metodolojisi, İslam Hukuku, Refah Devleti.

THREE QUESTIONS IN METHODOLOGY OF ISLAMIC ECONOMICS; THREE ANSWER

(Cripto Money, Inflation Interest Relation, Islamic Economics Methodology)

Abstract

In this study, crisis methodology has been analyzed with respect to some aspect. Science is based on knowledge. Research methodology included scientific method and techniques. Therefore I summarized mainly research methods and techniques. Islamic economic approach is economic system such as another system. Islamic economic system consists of both economic system and religion's rules. Islamic economic methodology is based on Quran and Sunnah. I submitted formula of correlation techniques Islamic Economic system. Dependent and independent variations had been analyzed. The paper is divided into three parts.

We may not be able to solve all the economic and social problems. We confront equally well since each economic and social problem might require a different and creative solution. In this case, we can be applied some research methods.

In this article, there are three hypothesis. Firstly, are there any relation to devaluation and interest rate? Secondly, are there any relation to crypto money and economic aspect? Thirdly, how can use research methodology for Islamic economic system? There is economic and social system is different from another. Social change is reality therefore in this field has paradigm shifts. Therefore, holistic approach requires different deviation some area.

This paper argues that research the area of methodology of Islamic economics is very significant for a meaningful development of the economic discipline. In the discussion on methodology of Islamic economics in contemporary, Islamic economics literature is rather than limited another system. This is a problem of Islamic economic system. The paper gives several examples of positive and normative economic statements in the Qur'an and Sunnah.

In this paper, an attempt is made to indicate the determinants research methodology of Islamic economic system. Socialism, capitalism and liberalism (including neo liberalism) recognizes distribution of income for developed economy. Islamic welfare state is hence neither capitalist nor socialist and liberalist. It is based on its own values and religion rules.

Key Words: Devaluation, Research Methodology, Islamic Law, Welfare State.

Giriş

Metodoloji'ye formülleştirmeden öte bir uygulamalar dizisidir diyebiliriz. Bu dizi ontolojiden, fenemolojiden, teolojiden çıkan teorik kavramların uygulamaya yansıtılmasıdır. Metodoloji esas olarak araştırma metotları ve tekniklerini içerir. Metod ve teknikleri uygulamaya geçmeden önce araştırma deseni yapmak için;

a.Olaylar arasında neden sonuç ilişkisini kurmak, b.Hipotezleri oluşturmak, c.Test edilebilirliğini planlamak, d.Öneriler ve genel ilkeler sunabilmek, e.Sonuç ve öneriler basmaklarını planlamamız gerekmektedir.

Bunları gerçekleştirebilmek için başvurabileceğimiz araştırma metotları arasında;

Tanımlayıcı (Ağırlıklı olarak survey) ve Analitik araştırma. Tanımlayıcı araştırma kavramsal ve teorik çerçeve ışığında sonuçları daha iyi analiz etmemize yarar.

Uygulamalı ve Temel araştırma, Temel araştırma Toplumun köklü sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan araştırmalardır. Doğal olanakta zaman ve veri açısından değişkenleri çoktur. Uygulamalı araştırma, pratik sorunlara güncel sorunlara çözüm bulmayı amaçlayan araştırmalar ise uygulamalı araştırmadır.

Kantitatif ve Kalitatif, kantitatif araştırmalar niceliksel ağırlıklı iken kalitatif araştırmalar niteliksel yönü ağır basan araştırmalardır. Konseptual ve Deneysel araştırmalar, kavramsal araştırmalar alt disiplinleri öncelerken deneysel araştırmalar sosyal bilimlerde azdır. İçten ve Dıştan araştırma, araştırma metot ve tekniklerinde kadim araştırma yollarından ikisidir.

Kitaplık araştırması, farklı kaynaklardan kavramsal ve teorik çerçevenin desteklendiği araştırmalardır. Tümevarım ve Tümdengelim, klasik araştırma metot ve tekniklerinden ikisidir. Alan araştırması, bizzat sahaya ve alana gidilerek yapılan araştırmalardır. Laboratuvar araştırması, daha çok pozitif bilimlerde tercih edilen araştırma tekniklerindendir. Fuzzy araştırma ve uygulaması. Klasik mantık olay ve olguları kesin çizgilerle ayırırken 1965 lerden sonra ve günümüzde metodolojide sık uygulana Fuzzy (bulanık mantık) ise keskin ayırmadan çok değişkenlerin birbirine etkisini istatistiksel yollarla izah etmektedir.

İslam iktisadı ve metodolojisinde araştırma metot ve tekniklerini kullanarak sonuca varmak bir zorunluluktur. Bu durumda İslam iktisadı araştırmalarında kriz ve kaos kavramının oluşmaması daha rafine bilgi ve sonuca varmak için yukarıdaki sıralananlardan hangisi tercih edilebilir? Sorusuyla karşılaşmaktayız.

Batı tipi demokrasi ve devlet geleneğinde ölçü seküler ve profone düşünceyi temel kabul etmesidir. Teokrasi birebir İslam düşüncesiyle benzetme yoluyla Vatikan ve İsrail örnekleriyle açıklanmaktadır. Akabinde İslam dinine genelleme yapılmaktadır. Hâlbuki İslam sosyal ve ekonomik hayatı düzenlemeyi amaçlayan başlı başına bir sistemdir. Örnek “ riba haramdır ve yasaklanmıştır.” Bunu gibi İslami hükümleri günümüz klasik ve geleneksel ekonomiyle

açıklayabilme şansımız az olduğu için İslam İktisat metodolojisinde bu kavramları analiz etmek zorundayız. İslam seküler, profone düşüncüyü reddeder.

Sekülerizm: Yunanistan Anayasası madde: 11-3 de Ortodoks kilisesine, 1850 ve 1928 yıllarına atıf yapmaktadır. Etiyopya Anayasası; madde, 11.-1 “Devlet din ayırır.” ”devletin dini yoktur” maddesine atıf yapar. Batıda kilise kral iktidar mücadelesi sonunda çıkan bu ayrımı bu süreçleri yaşamamış bu ülke anayasasına almıştır. Çin Anayasası; madde, 36-2 de “Kamusal düzeni bozacak dini faaliyette bulunulamaz.” der. Andora Anayasası; Andorra anayasası 43-2 cooprinces Bishops of Urgell.Diovese of Urgell Urgell piskoposlarının bölgesi anlamındadır.90 bölge 6 piskoposluk bölgesi bulunmaktadır.İkili prens yönetimi Urgell Piskoposları ve Fransa devlet başkanı.Ama Fransa anayasasında laik yazmaktadır. Fransa dünyada anayasasında açık şekilde laik yazarken burada piskoposlukla eşdeğer şekilde yönetim erinde söz sahibidir. Afrika daki sömürgeleri olan İslam ülkelerinde ise sekülerizmi öne çıkarmaktadır. Canon law. Kilise hukuku geçmiş dönemlerde uygulanmış şimdi ise bundan esinlenen bazı ülkelerde kanunlar vardır. İran Anayasasında ise; kayıp olan mehdiye “madde: 43” de atıf yapar. Kamboçya Anayasasında; madde.43 “Budizm devlet dinidir.” der. Budizm semavi din olmamasına rağmen bu ülkede devlet dini olarak kabul edilmiştir. Bu örnekleri dünya anayasalarından örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte sosyal ve siyasal yapılarıdaki farklılığı vurgulamak için aldım. Semavi dinlere atıf yapıldığı gibi semavi olmayan dinlere de atıf yapılmaktadır.

Teokrasi antik Yunandan gelme bir kavramdır. İlk kullananlar arasında Havius Josephus (MÖ.37-100).Musa öğretilerinin monarşi, oligarşiyle diğer yönetim şekilleriyle olamayacağını vurgular. Sonra Girolama Savonarola (1452-1498),John Calvin (1509-1564),Huldrych Zwingli (1484-1531),Puriten devrimi (1640-1660) kullanılmıştır. Bu durumda kavramsal krizle karşılaşmamak için İslam ülkelerine monte edilmeye çalışılan batı orijinli kavramla diğer kavramlar çelişince kaos kendiliğinden doğmaktadır. Bunu aşabilmek için eklektik düşünebilir miyiz?Eklektik: Eklektik düşünme bağlamında şu soruyu sorabiliriz. “Sermayenin fiyatı diye bir şey olur mu?” Adı üstünde zaten birikmiş sermaye bundan gelir artırmak için paradan para kazanmak isteyenlerin çıkardığı kavrama faiz adı altında farklı terimler kullanılmaktadır.

Fetva şahsi iken kaza ise hukuki yaptırımlar içerir. Descartes’ten mülhem Kartezyen düşünce sistemini de kullanabiliriz.

Osmanlıların üç kıtada kendilerine özgü (suijenerist) iktisadi yapı ve Sistemlerini inşaa ettikleri dönemlerde (Tabakoğlu; 1994) gelişen modern Batı ekonomik anlayışında üç önemli aşamadan söz edilebilir: ticaret Kapitalizmi (merkantilizm) (1500- 1750/1775), sanayi kapitalizmi (1750-1870) ve finans kapitalizmi (1870-...) dönemi.

Kurumlar üzerine önemli vurgu ulusların ekonomik performansının arasındaki farklılığı açıklamaya çalışır. Burada kültürel faktörleri göz ardı edilemez.(Mokry,2013:1).Ülkelerin sosyal ve siyasal dokuları doğal olarak farklı olacağı için kültürel faktörlerin göz ardı edilememesi metodolojide dikkate alabileceğimiz yaklaşımlardan biridir.

1850-1918 dönemi arasında iki tip imparatorluk oluştu. Birincisi emperyalizmin bildiğimiz modern çalışmalarıydı. Batı Avrupa denizcilik emperyalizmi 1600 lerden başladı 1900lere kadar sanayi ve finansal güç oldu. İngiltere bu model emperyalizmin ilk tipidir. Fransa ve Hollanda sonra gelen benzerleridir. 1914 lere kadar Almanya ve ABD klasik Batı Avrupa tipi emperyalizmin önemli farklı yollarıyla olmuştur. Bunları bu kategoriden farklı düşünemeyiz. (Lieven;1993:163)

Başarılı ve başarısız ekonomik büyümelerle kuramların etkili olduğu hususunda büyük konsensüz vardır.(Elhanan Helpman;2008;Daron Acemoğlu;Simon Johnson, ve James Robinson; 2005).(Mokry;2009:343)

Ekonomistler diğer açıdan açıklık ve ters açıklığı literatürde sonuç olarak bazı zaman ikiz zirve diye adlandırmaktadır. Bu kavramlar ülkeleri iki kutupta değerlendirir. Bu çatallaşma ülkeleri iki kutupta toplar. Zenginler yani sanayileşmiş ülkeler ve fakir ülkeler diye. Bazı ülkeler zenginleşme eğilimindedir. Bazı ülkeler ise üzücü bir şekilde fakirdir. Dış yardım etkinliği ve ekonomik büyüme üzerine araştırmalar serbest mi? Nazikçe politik bir futbol haline gelir. Ancak bir regresyon sonucu geçtiğinde bir kaynaktan diğerine, bağlam genellikle ortadan kaldırılır; Sonuç kamuoyunda tartışmanın orijinal araştırmadan farklı olduğu anlamına gelir. (Easterly (2001; s.1)zengin ve fakir ülkelerin 180 lerde aralarındaki açıklığın 3.1 iken bugün 30.1 e çıktığını vurgular. Bu durumda zengin ülkeler daha zengin fakir ülkeler daha fakir olmaktadır.(Mokry;2002:1)

İslam'ın kendisine has karakteristiği olmasından dolayı modern ekonomi yaklaşımından temelinde ayırdığı iddiası çerçevesinde yapılan bir araştırma sonucunda “İslâm'ın bütünlüğü nazar-ı itibara alınmadan ve İslâm bütün boyutlarıyla hayata taşınmadan yapılan iktisat çalışmaları, “İslâm kapitalizmi” veya “faizsiz ve zekâtlı kapitalizm” olmaktan öteye geçemeyeceği” sonucuna varılmıştır (Çayiroğlu; 2014;9).İslam ekonomisi, zekât, faiz, riba kavramlarına analitik açıklama ve yorum getirme zorunluluğu vardır.

Teknoloji geniş ölçüde ekonomik ilerlemenin ana kaynağı olarak düşünülür. Fakat o tarihsel olarak kültürel angizyetelerle birlikte düşünülür. Nesilden nesil e literatürde teknoloji resimlenmiş olarak görülür. Bu tasvirin gücü ve getirdiği tehlikelerde yadsınamaz.(Ellu,1967,Winner,1977).Prometous miti teknolojide kontrol edilemez etkilerinden hikaye olarak bahseder.(Mokry,Vickers and Zeibarth,2015;31)

Araştırma, sistematik temellere oturarak yaratıcı çalışmayı üstlenmiş, insanı kültürü ve toplumu da içerecek şekilde bilginin stokunu artırmayı amaçlayan ve bunu yani bilgi stokunu yeni uygulamalarda araç olarak kullanan etkinliklerdir. Bunun i.in a.Frascati manüel kaynakları b.Oslo manüel kaynakları c.Nsa kaynakları d. Yaygın olarak kullanılan yöntemleri içerir. Burada araştırma geliştirme ve uygulama üçlü aktivitedir. Araştırma geliştirme gösterme ve nakledilmesi dörtlü çalışmayı içerir.

İnsanlığın bugünkü düzeyine ulaşmasında önemli roller oynayan dönüm noktaları vardır.Sanayi devrimi bu dönüm noktalarından biridir.Önceki yüzyıllar ile karşılaştırıldığında 19. yüzyılın sonrasının tarihin en hızlı değişim, dönüşüm yıllarını kapsaması insanın bu dönemde olağanüstü hakimiyetini artırması Sanayi devrim ile mümkün olmuştur.....Sanayi devrimi ile sermaye kendini çevreleyen zincirlerden kurtularak sürekli mal v e hizmet artışı yaratabilmekteydi.(Akagündüz,2010,:422)

Eski Metodolojik Yaklaşım	Yeni Metodolojik Yaklaşım
Klasik-Modern Mantık	Bulanık Mantık-(Fuzzy).Lotfi Zodek 1960
Doğrusal Geometri	Fraktal Geometri-Fraktial
Klasik Mekanik	Kuantum Mekaniği
Determinizm (Tek)	Belirsizlik Prensibi Determinizm Çift (Fizik ve Sosyal)
Klasik Üç sektör verileri	Sektör sayısının fazlalığı(bilişim, yazılım, turizm..gibi)
Sanayileşme	4.O.S modeli, İnovasyon
Bağımsız değişkenler sayısı sınırlı	Bağımsız değişkenlerin sayısı fazla
Ulus devlet modelinde ekonomi	Küreselleşme modelinde ekonomi
Milli para birimi	Konvertible

(Tablo: I.Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Özetle Sanayi Kapitalizminin Tarihçesi

James Watt'ın 1700'lerin sonlarına doğru geliştirdiği buhar makinesinin sanayiye uygulanabilir hale gelmesiyle sanayi devrimi sayfası açılmış oldu. Bu, aynı zamanda o döneme kadar tarım, ticaret ve atölye üretimi çerçevesinde yürüyen merkantilist – fizyokrat kapitalizmin artık yavaş yavaş sanayi kapitalizmine geçiş dönemeciydi.

Dokuma tezgâhlarıyla başlayan bu değişim sanayinin her alanına yayıldı. 1870'lerden itibaren elektrik gücünün montaj hatlarına kumanda etmesiyle birlikte kitlesel üretim zirveye çıktı. Bu yeni sistem, üretim ölçeğinin büyümesine, maliyetlerin ve fiyatların ucuzlamasına ve satışların katlanarak artmasına yol açtı. Sanayi kapitalizmi ciddi bir sermaye birikimi sağlamaya başladı.

1960'lara girerken algılayıcılardan alınan bilgiyi, bir program çerçevesinde iş elemanlarına aktaran mikroişlemci tabanlı programlanabilir mantık devresi geliştirildi. Ve bu sistemin üretime uygulanmasıyla üretimin otomasyonu mümkün oldu. Bu gelişme üretime insan emeğinin katkısını düşürerek hatayı da minimize etti. Böylece 1960'ların başından günümüze kadar gelen yeni bir sanayi devri başlamış oldu. Bu dönemde bilgisayar kullanımı, akıllı telefonlar, internetin yaygınlaşması üretimi her yönüyle geniş biçimde etkiledi ve biçimlendirdi. İletişim ve ulaşımdaki gelişmelerle, ticaret ve endüstri küreselleşti. Dünya,

şimdilerde endüstri 4.0 diye adlandırılan neredeyse insansız yeni bir üretim düzenine geçmeye hazırlanıyor.

Sanayi Kapitalizminin Sağladığı Refah Artışı

Aşağıdaki tablo 1850’lerden bugüne kadar dünyanın en fazla gelişmiş ülkelerinin GSYH ve kişi başına gelirlerini yıllar itibariyle ortaya koyuyor. (Maddison ;2017)

GSYH (Milyar USD)	1850	1914	1929	1950	2016
Fransa	58,0	134,2	194,2	220,5	2.463
Almanya	48,2	202,2	262,3	265,4	3.467
İtalya	33,0	95,4	125,2	165,0	1.851
İngiltere	63,3	226,9	251,4	347,9	2.629
Kanada	3,3	32,6	52,2	102,2	1.529
ABD	42,6	477,6	843,3	1.455,9	18.569
Kişi Başına Gelir (USD)					
Fransa	1.597	3.236	4.710	5.186	38.128
Almanya	1.428	3.059	4.051	3.881	41.902
İtalya	1.350	2.543	3.093	3.502	30.507
İngiltere	2.330	4.927	5.503	6.939	40.096
Kanada	1.330	4.025	5.065	7.291	42.210
ABD	1.806	4.799	6.899	9.561	57.436

Tablo bize sanayi kapitalizminin önde gelen ekonomilerinde 1850’den bu yana ciddi bir refah artışı olduğunu gösteriyor. Bu refah artışı, özellikle 1950 – 2016 yılları arasında katlanarak yukarı gitmiş görünüyor.

Refah Artışı Nüfus Artışını Getiriyor

Sanayi kapitalizminin ortaya çıkardığı refah artışı gerek sağladığı rahat yaşam koşulları gerekse sağlık sorunlarının çözümüne olumlu katkısıyla dünya nüfusunun hızla artmasına yol açtı. Aşağıdaki tablo sanayi kapitalizmine önderlik eden ülkelerde ortaya çıkan nüfus artışını gösteriyor. (Maddison ;a.g.e.;2017)

Nüfus (bin)	1850	1914	1929	1950	2016
Fransa	36.350	41.476	41.230	42.518	64.605
Almanya	33.746	66.096	64.739	68.375	82.732
İtalya	24.460	37.526	40.469	47.105	60.666
İngiltere	27.181	46.049	45.672	50.127	65.572
Kanada	2.485	8.093	10.305	14.011	36.229
ABD	23.580	99.505	122.245	152.271	323.298

Nüfus artışı, Kanada ve ABD’de diğer sanayileşmiş ülkelere göre daha hızlı olmuş görünüyor. Bununla birlikte nüfus artışının başka nedenleri olduğu da gözlerden uzak tutulmamalı. Aksi takdirde refah artışının çok daha sınırlı olduğu Hindistan, Çin, Bangladeş

gibi ülkelerdeki nüfus artışını yalnızca sağlık koşullarındaki iyileşme ve gelirdeki artışla açıklamak mümkün olmaz. (<http://www.mahfiegilmez.com/2017/08/sanayi-kapitalizminin-yarattg-celiski.html>)”

Ekonomik Metodoloji. İktisat bilgisinin eşya ve olaylarla nasıl ilgilendiği ile ilgilidir. İyi bir ekonomik analiz için kurallar koyabilmemiz ve kurallar olacaksa bunların neler olduğunu belirlememiz gerekmektedir. Kuralla olmazsa rehberlik sorunu çıkar. Pratikte hangi prensipleri kullanacağımız sorunu çıkar. Disiplinin evrimini nasıl belirleyeceğiz. Diğer sosyal bilimlerle ilişkisini nasıl kuracağız. İktisat metodolojisinde bu soruların cevabını bulmamız gerekir.

Bu çalışmada tarihsel, karşılaştırmalı ve uygulamalı araştırma metotları birlikte kullanılmıştır. özellikle İslam ülkeleri ve Türkiye gerçekleri göz önünde tutularak aşağıdaki şu temel hipotezlere cevap aramıştır?.

a.) Ekonomik ontolojiye dayanan bir ekonomik metodoloji.

b.) Teolojik açıdan sakıncası olmayan ekonomik metodoloji.

Platon un MÖ 4 y.yılda nesneler dünyası idealar dünyası ayrımı.11. yüzyılda Gazali nin beden ruh ayrımı 16. yüzyılda Descartes in beden zihin ayrımı düz tarihsel çizgide devam etmektedir. Burada İslam dinin ve ehl-i sünnet akidesinin temeline dokunmadan hayatın olağan akışında şirke girmeden insanların müreffeh hayat sürmesini gaye edinmeliyiz.

c.) Analojiyle kıyas arasında İslam hukukuyla çelişmeyen yorum,

d.) Kaynağı Kuran ve Sünnet esaslı Kazastik ve Hermeneutik ayrıntıya girmeyen ve ülkeden ülkeye değişmekle birlikte uygulanabilir ekonomik modeller kurabilmektir.

Hermeötik (hermeneutik, yorum bilim) terimi Yunan mitolojisinde “Tanrı nın buyruklarını insanların anlayabileceği bir dile çeviren haberci” diye tanımlanan Hermes kelimesinden türetilmiş bir terimdir. Geç Yunancada Hermenuia “bilgece açıklamak” anlamındadır.(Halil İnalçık; Doğu Batı-Dergisi).Hermenütik üzerine yazılmış ilk eser 1654 de yazılmış (Dannhauser in Hermeneutica Sacra) o tarihten sonra kavram dallanıp budaklanmış sırasıyla;

1.Teolojik,2.Filolojik,3.Legal,4.Felsefi düşünmeyi kapsamıştır.

Giambattista Vico,Scienza Nouva (1744) insanlık tarihini araştırma metodunun doğa ilimlerinden tamamıyla farklı olması gerektiğini ileri dürdü.W.Dilthey beşeri bilimlerde tek gerçeklik “bilinmiş olanı yeniden bilme” diye özetlemektedir.(İnalçık,a.g.e.s.13)

İslam iktisadında Hermeneutik metot kullanımı bizi sofistike tartışmalara götürür. Hermenetiği Sencronie araştırmadan metot olarak ayırmamız gerekir. Örneğin nübüvvet geldiğinde Sasanilerin durumu nasıldı sorusuna aynı zamanda bir olayın başka yerdeki yansımaları analiz etmek iken Hermeneutik ise yıllarca önceki bir olgudan o zamanki insanların nasıl yorum yaptığıdır. Günümüz İslam iktisadı metodolojisinde pozitif ve normatif ekonomik metodolojisinin ortak kullanımı tercih edilebilir.

Karşılaştırmalı Araştırma; Benzer verilerle birbirini karşılaştırmak suretiyle yapılan araştırmalardır. İslam iktisadı metodolojisinde herhangi bir İslam ülkesinin verilerin

karşılaştırmak gibi. OECD nasıl ki üye ülkeleri arasında benzer verilerle yapıyorsa İslam ülkeleri arasında da yapılabilir. 2 milyon nüfuslu İslam ülkesiyle 160 milyon nüfuslu İslam ülkesini nüfus kriterlerine göre karşılaştıramayız.

Sencronize; Eş zamanlı araştırma. Örneğin nübüvvet geldiğinde Sasanilerin tepkisi ve yansımasının eş zamanda karşılaştırılması gibi. Tanıtıcı araştırma; Yapılmış bir araştırmanın neden ve sonuçlarını tanıtılması türünden araştırmalardır. Tarihsel araştırma; Tarihsel araştırma bu araştırmanın yöntemlerinin kullanılarak yapılmasıdır. İslam iktisadı hukuku ve benzer dallarda bu araştırmanın yöntem hataları yapılmasına tanık olmaktadır. Makalenin başlangıç kısmında da özetlendiği gibi Peygamberimiz zamanında uygulanan “Havala” sisteminin bugün bitcoin ve kripto paralar para birimi bankaları kaldıracak” gibi sübliminal mantıkla faize karşı olmak gibi bir amaç taşıdığı vurgulamak tarihsel araştırma yöntemine uymamanın tipik örneğidir. Tarihsel araştırmalar İslam İktisadı metodolojisinde sık başvurulan yöntemlerden biridir. Bunun nedeni ise Temettuat defterlerinin, Şeriyeye sicillerinin, Tereke defterlerinin, Ruznamelerin, Muhasebe kayıtları, Hattı hümayun ve İradeler Osmanlının İslam coğrafyasında hüküm sürmesinden dolayı kayıt sisteminin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Nitel araştırma; Kalitatif araştırmanın değişik ifadesidir. Nicel araştırma; Sayısal verilere dayanan araştırmadır. Enlemsel araştırma (zaman yönünden); aynı yaş gurubundaki öğrenciler veya aynı gelir düzeyine benzer yıllarda sahip olan ülkeler karşılaştırması gibi. Boylamsal araştırma (zaman yönünden); dikey zamanlı yapılan araştırmalardır. Aynı yaş ve sınıf düzeyindeki öğrenciler değil de farklı sınıf düzeyinde aynı öğrencileri karşılaştırılması türünden yapılan araştırmalardır. Vaka incelemesi araştırması; Olay incelemesi gibi araştırmalardır. Bunun diğerlerinden farkı vakanın öneminden ve tipikliğinden kaynaklanmaktadır.

Analitik araştırma;

Yukarıda yazılan yaklaşık tüm araştırmalarda olması gereken ortak payda ise;

Olgu; Olay; Kavram; Yasa; Hipotez; Kuram; Sonuç;

Yine yukarıda yazılan yaklaşık tüm araştırmalarda bulunması gereken ortak özellikler ise;

Objektiflik; Tutarlılık; Doğruluk; Eleştiri; Genellik; Öngörülebilirlik; Toplumsal gerçeklik;

Geçerlilik (anket tipi araştırmalarda); Likert tipi ölçeklerde kullanılan skalaların uyması gereken kurallardan biridir. Kısaca geçerlik amaca hizmettir. Yani araştırmanın ve ölçeğin neyi ölçecekse onu ölçmesidir.

Güvenirlilik (anket tipi araştırmalarda); Bire anketin veya ölçme aracını deneklere farklı zamana ve mekânda uygulandığında benzer sonuçların alınmasıdır. Örnek altın tartan terazinin her yerde 0.5 gram eksik tartıyorsa hem geçerlidir. Hem güvenirlidir. Çünkü altın tartma özelliğini taşımakta ve her yerde eksik tartmaktadır.

Norm (anket tipi araştırmalarda); soru sayısının aynı olması gibi.

Standart norm (anket tipi araştırmalarda). tüm soruların likert tipi 5 li olması gibidir.

Gözlem araştırması ise Doğal gözlem; Yapay gözlem; Planlı gözlem; Plansız gözlem; İç gözlem; Dış gözlem; Survey araştırma tekniği; uzun süreli ve geniş guruplar üzerinde yapılan araştırmadır. Nüfus sayımları ihracat ve ithalat verileri gibi. İslam işbirliği teşkilatının olan Sestric in yaptığı bazı araştırmalar buna örnek verilebilir.

02.04.2018 tarihi itibariyle günlük faiz oranları:

Türkiye	% 8.01
Meksika	7.50
Rusya	7.26
Mısır	14.75
İsviçre	-0.75
Japonya	-1.00
Hindistan	6.00
İngiltere	-5.00.

Yukarıdaki veriler göstermektedir ki; faiz sistemi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için sarmal halini almakta ve bu ülkeler kısır döngüyle hareket etmektedirler. Gelişmiş ekonomilerde faiz, döviz, borsa üçgeni dikkate alınmamaktadır.

Toplam üretim hacmi yani,(GSYİH)ni temel değişkenleri

a.Sermaye birikimi,

b.Teknolojik gelişme,

c.Nüfus ve işgücü artışıdır. İslam ülkelerinde bunlardan Nüfus ve işgücü yeterli miktarda vardır. Teknolojik gelişme ise eğitim sisteminden nitelikli işgücü yetiştirmekle ilgili konudur. Sermaye birikimi olmasına rağmen bunu metodolojik olarak analiz edilememesi İslam ülkelerinde kısır döngüye ve yoksulluğa yol açmaktadır. ABD nin bütçesinden fazla borcu olmasına rağmen faiz oranları yine düşüktür. Bunun altında yatan ABD nin borcunu kamu ve özel sektör borcu ayırımından öte ödemeyi kendi para biriminden yapmasıdır. Türkiye de ise 2017 yılında 58 milyar TL faiz ödemesi yapılmıştır. Bunu öderken de dış borç aldığı be dış borca yabancı para birimlerinden olduğu için kur farkı da eklenince faiz borcu bile artmaktadır. Bu açıdan İslam İktisadi metodolojisinde yukarıda özetlemeye çalıştığım teorik ve pratik örneklerin yararlı olacağı kanaatindeyim.

Ekonomi sosyal sistem içerisinde insanların faaliyetleriyle ilgilenir. (Dow; 2002;12). Ekonomik metodolojiyle günümüzde ilgilenen Shelia'nın yaklaşımı ekonomik metodolojinin farklı ülke ve farklı ekonomik sistemlerde uyarlanabilmesidir. Çünkü birey ve onun yaşadığı sosyal ve siyasal sistem odaklıdır. Shelia dan önce 1980 lerde mark Blaug un yaklaşımı ise ekonomik metodolojinin gerekliliği zerinedir.Thomas Khun ve Karl Popper in yanılabilir bilimsel metodu ise ekonomiye uyarlanabilir olmasıdır.Popper ve Khun yaklaşımını Marksist ekonomistler ve Neo ve Ortodoks Marksistler tarafından kabul görmemesi bilimsel sosyalizme zeval getirmemek için koruma güdüsüyle hareket etmelerindendir.Fakat bilimsel bilgini de yanılabilirliği ve eleştirilebileceği tezi batı iktisat düşüncesinin evrensel ve onsuz doğru olmayacağı gerçeğini vurgular.Bu durumda İslam Ekonomisi metodolojisine kapı açar .

Pozitif ekonomi, Gerçek reel politikale örtüşen tanımlayıcı ekonomidir. Ekonomik hayatın niçin ve neden çalıştığı sorularına cevap aramaktadır. Sonuçlarının kabul edilebilmesi için bilimsel analize tabi tutulabilen gerçeklere dayanması gerektiğini öngörür. Bu yaklaşımın temel verileri,

- a.Nitelik ve niceliği içeren bilgi
- b.İstatistiksel veri ham veya işlenmiş
- c.Formüller
- d.Neden sonuç ilişkisi

Normatif ekonomi, sosyal bilimler ve özellikle hukuktaki gibidir. Olanla değil de mümkün olduğunca olması gerekenle ilgilidir. Yalnız bu ideal ve ütopya değildir. Ortada sosyal ve ekonomik gerçeklikler var. Ama bunlardaki yanlışlıkların olmaması için ideali önceler. Ama bu idealin ne derecede gerçekleşip gerçekleşmediğiyle ilgilenmez.

İslam İktisadı açısından olaya baktığımızda, semavi dinlerden Yahudilik geleneği, Hıristiyanlık Teolojisi öncelerken İslam dini hukuku, özellikle Kazastik hukuk ve bireysel hak ve özgürlükleri önceler. Bu bağlamda İslam ekonomisi normatif ve pozitif ekonomisinin ortalamasıdır diyebiliriz.

Pozitivizmden farkı, amprizm A.Comte 1798-1857

Ekonomik metodolojinin tarihsel gelişimine baktığımızda.

Galileo(1564-1642),Copernicus (1473-1543)J.Schumpeter(1908) Der Methodologische Individualism (1909),John Hicks (1934),Fritz Machlup (1937),Ludwing von Mises (1949),Karl Popper (1845),J.W.N Watkins (1952-1957) sosyal olgular sadece bireylere indirgenemez.Ludwing Lachmann (1969),Jon Elster (1982) Weber,Pareto Elster işlevsel açıklamalarda birbirinden etkilenmiştir.,Kyriakos Kontopoulos (1993) Bireysel strateji sosyal ilişkilere atıfta bulunmalı.Steven Lukes (1973),F. Knight (1992) Dağıtım ve iktidarın önemi üzerinde açıklamaların yanında ekonomik kriz ve metodolojide risk,belirsizlik ve kar konusunda öngörülerde bulunmuştur.Masahito Aoki (2001) Analiz bireylerden ve kurumdan başlar.Aoki ayrıca,ekonomik gelişme evrelerini Solowdan farklı olarak ekonomik gelişme evreleri yaklaşımını kullanarak orta gelir tuzağını açıklamaya çalışmıştır.Joseph Agassi (1960),Alexander Field 1979-1981-1984 sosyal kurumların kaynağı incelenmeli,Lionel Robbins Ekonomi insan davranışlarını inceleyen bilimdir. Alternatifleri olan verim ile kıtlık arasındaki ilişkiyi kullanır.(Lionel Robbins 'Essay on the Nature and Significance of Economic Science.Ed.Frank Cowell,Amos Witztum Sticard,London.a.g.e.s.152),(Hodgson; s: 211-26) Lionel Robbins 1935 Ekonomi biliminin doğası ve anlamı üzerine yazılar.Milton Freidman (1953) Pozitif ekonominin metodolojisi Mark Blaug (1980) Blaug bilim felsefesinde güncel yöntemle yorum yapar.refah ekonomisinin mantıksal neden ve sonucunu ele alır.Bilimsel metot ve yöntemle iktisattaki sorunların nasıl daha iyi olabileceği üzerinde durur.,Larry Boland (1983) Boland ayrıca matematiksel yaklaşımı kullanan subjektif iktisatçıların bu dönemdeki en önemli temsilcisidir.Gassan,Jovons,Walras,Laundhart ve Irving Fisher (Savaş,1999;518) Boland ekonomilerin nasıl işlediğin açıklayıcı ölçüm temellerinin uygulanmasında önemli katkı sağlayan girdi çıktı modellerini de küçük birimlerde uygulamıştır.,Bruce Caldwell (1976-1982),Martin Hollis (1975)Rational Economic Men adlı yapıtında iktisat metodolojisi ve kriz konusundaki özgün çalışması iktisat metodolojisine kaynaklık etmektedir.,Daniel M.Hausman (1981),Edward Nell (1975),Uskali Maki (1988),Alexander Posenberg (1976) Rosenberg karar,tercih ve oyun teorilerini metot

konusunda uygulayan düşünürdür.,Ludwing von Mises. (1881-1976),J.S.Mill (1806-1873),D.Ricardo (1772-1823).

Borsayla ilgili yorumlarıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Arazinin kalitesinin sahip olduğu diferansiyel rant kavramıyla mülkiyet üzerinde yorumlar katkısı olmuştur. Alman ekonomist Von Thünen in mevkii rantın da hatırlamamız gerekir. Bu iki kavramın İslam ekonomi metodolojisiyle ilişkisi ise öşür vergilerinin karşılaştırmasını yapmamıza kolaylık sağlayabilecektir.

S.de Sismondai (1773-1842),S.Thomas d' Aquinas. (1225-1274) faizle ilgili yorumlar J.B.Say A.Smith ten etkilenecek yöntem katkısı olmuştur.

Hipotezler: Bağımlı değişen refah devleti ve İslam ekonomisi kavramının literatürde yerleşmesidir. Bağımsız değişkenlerse özellikle İslam ülkelerini sosyal siyasal ve ekonomik yapılarıdır. Hipotezler:

a."Enflasyon oranında faiz caizdir." Önergelerine hangi enflasyon sorusuna cevap bulabilir mi?

b.Kripto paraların faiz ve enflasyon konusunda İslam iktisadınca caiz olmadığına ispatı nedir?

c.Bilimsel metot ve tekniklerin İslam İktisadı literatüründe uygulanabilirliği mümkün mü?

Formüller: Metot ve teknik kısmında bir bilim dalında birçok metottan ve yine birden çok teknikten en uygun olanı seçilip kullanılabilir. Klasik iktisat metodolojisinde bu yöntemler sık kullanılmaktadır. Metot ve tekniğin istatistikî verilerle doğrulanması önemlidir.

İslam iktisadı çalışmalarının mevcut bilinen istatistiksel yöntemlerden farklı kendi adına özel metodu yoktur. Burada değişkenler olduğu için verilerin farklı olmasından kaynaklanan değişen durum vardır. Diğer bir deyişle klasik iktisat doktrininde ve yazınında pek rastlanılmayan İslam iktisadı kavramlarının verilerini girilerek modelin doğrulanmasıdır. Örneğin faiz, riba, garar, şer'an yasaklanmış gelir kalemleri olmayacağı gibi, zekât fonu, sadaka fonu, karz hesapları da olabilecektir. Örnek:

Refah devleti (Y)=Patent sayısı(x1)+Ar-ge harcaması(x2)+İnnovasyon sayısı (x3)+....

Refah devleti(Y)=işgücü sayısı(x1)+yatırım sermayesi(x2)+zekat fonu(x3)+.....

Bu veriler ülkelere ve yıllara göre sıralandığında ekonomik modelleme olabilir ve sonucun istatistiksel olarak anlamlı olup olmayacağı yorumlarız. Burada zorunlu olan farklı İslam ülkelerindeki bu verilerin sağlıklı olmasıdır.

Eğer aynı verilerle regresyon analizi yapmak istersek örnek:

Refah devleti:Beta1Patent sayısı+Beta2 ar-ge harcaması+Beta3 innovasyon sayısı....

Bu verilerin sonunda P yüzdesi $p >$ veya $p <$ şeklinde olacaktır. O zaman hipotezimin doğruluğunu veya yanlışlığını yorumlama şansımız artacaktır.

Covarsyon (cov(xy) de metodunda ise iki değişkenin arasındaki ilişkinin yüzdesi ve karşılaştırılması vardır. Örnek:

X_i : X değişkenin

Y_i : y değişkenin

X' : x dağılımının aritmetik ortalamasını

Y' : y dağılımının aritmetik ortalamasını

n: Toplam (bizim örneğimizde ülke) sayısını alırsak

Ekonomik büyümeyle refah düzeyi arasındaki, ilişkiyi kurabiliriz.

t: zaman olarak düşünöldüğünde bunu yıl olarak alabiliriz.

Buna bağlı olarak yani bu sonucu elde ettikten sonra x ve y değişkenleri arasındaki korelasyonu hesaplarız. Katsayıyı bulmak için son basamakta standart sapmalarını bulur formöle uygularız.

Burada metodolojiyle ilgili varacağımız sonuç bilinen ve uygulana istatistikî veya ekonomik modellemelere değişen verileri uygulayıp hipotezimizi test edebilmektir.

$$aRD_t = \beta_0 + \beta_1 PS_t + \beta_2 AG_t + \beta_3 İS_t + u_t$$

RD: Refah Devleti

PS: Patent Sayısı

AG: Ar-ge Harcaması

İS: İnnovasyon Sayısı

$$RD_t = \beta_0 + \beta_1 İG_t + \beta_2 YS + \beta_3 ZF_t + u_t$$

RD: Refah Devleti

İG: İşgücü Sayısı

YS: Yatırım Sermayesi

ZF: Zekat Fonu

Korelasyon:

$$r = \frac{\sum_1^n (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum_1^n (X_i - \bar{X})^2} \sqrt{\sum_1^n (Y_i - \bar{Y})^2}}$$

Enflasyon çeşitleri: Metot hatalarının başında “Enflasyon oranında faiz caizdir.” Açıklamaları gelmektedir. Hâlbuki dünyada tek ve sabit oranlı enflasyon kavramı yoktur. Kısaca özetlemek gerekirse enflasyon çeşitleri aşağıdaki gibidir. Çünkü Mecelle der ki “manayı hakiki müteazzir olunca mecaza gidilir.” kavramlarda metot hatası yapmamak adına kısaca açıklarsak: Teoride enflasyonun nereden başlayıp nerede bittiğini ve hangi enflasyon türünde olduğunu ve doğrusal çizgide oranını tahmin etmek oldukça zordur. Bu durum da ister istemez enflasyonun farklı çeşitlerini kısaca açıklamamızı gerekli kılmaktadır. Bunlar:

1.Talep Enflasyonu: Emisyonda fiilen bulunan para cinsinden ve cari fiyatlar düzeyinde üretilen mal ve hizmetlerin toplam talebi karşılayamaması durumunda fiyatların yükselmesidir. Bu durumda toplam talep eğrisi yukarı kayar. Bu yukarı kaymadan mütevellit meydana gelen fiyat artışı genellikle talep enflasyonu olarak adlandırılır. Ürettiğiniz cep telefonu talebi karşılamıyorsa bunu almak isteyen bireylerin sayısı arttıkça o ülkede o gün uygulanan para biriminden üretici “ gelecekte hafta mal gelecek ama fiyat stoklarımızla sınırlıdır” diyebilir. Stoktaki mal bitince gelecek mal olası fiyat artabilecektir. Ama telefon alıcısının gelirinde aynı oranda artış olmayacağı için aradaki farka biz talep enflasyonu demekteyiz.

2.Maliyet Enflasyonu. Ücret artışının nende olduğu arz azalmasıdır. Spor ayakkabı üreticisi bir firma standart ayakkabı üretebilir. Geliri artan kişiler ithal ayakkabıya veya daha lüks ayakkabıya yönelirse normal spor ayakkabı üreticisi hammaddeyi daha fazla alacağı için maliyet artacaktır. Kısaca maliyet enflasyonu arz yüzünden kaynaklanmaktadır. Bu durumda firmalar arasında rekabet bozulunca girdi fiyatları artar. Girdi fiyatları artınca a maliyet doğal olarak artar. Toplam arz azalır enflasyon yükselir. Çünkü fiyat artışı ürüne yansımaktadır. Bu ürünü herkes almayabilir. Sonuçta farklı n sayıdaki mal böyle olursa fiyatlar genel düzeyi artar.

Bu enflasyon türü eğer hükümet dolaylı vergileri artırıncı da ortaya çıkabilir. Örnek ilaça KDV oranının artırmak gibi. Eğer ithal malsı karşı taraf VAT 1 artırdıysa aynı sonuçla karşılaşabiliriz.

3.İthal Enflasyonu: Uluslar arası ticaret ve globalleşmenin sonucu ithal edilen mallardan dolayı olan enflasyondur. Bu iki şekilde olabilir.

a.Sağlam değişken kur sistemi. İthal edeceğimiz malı özel sektör gayri kabil-i rücu akreditif şeklinde yapar fiyatı geleceği günden vergi cif ve diğer maliyetlerin eklenmesiyle fiyatı belli olursa sorun olmaz, ama kur sistemi mal ülkeye limana veya havalimanına geldikten sonra değişirse maliyete yansıyacağı için kur yüzünden doğan enflasyon olur.

b.Konvertible kur sistemi: Eğer kur sistemi kovertible ise kullanılan milli para karşı para cinsine karşı eğer konvertible ise çok cüzi artış olur ama milli para karşı para birimine karşı konvertible değilse enflasyon olur.

4.Fiyat Enflasyonu: Piyasada rekabet kalkarsa fiyatlar genel düzeyinde artış olabilir. Karşısında rakip olmadığını bile firma kar marjını artırabilir. Bu doğrudan fiyat artışından doğan enflasyonu türüdür. Firmalar kar marjını döviz artışı ve hammadde girdi fiyatından doğabilecek artışa karşı hazır olmak adına kar marjını zorunlu olarak artırabilir. Firmalar

sürümünden kazanarak mal satmayı ister ama sattığı mal hammaddeyi ithal mallarına dayanıyorsa döviz artışı korkusuyla fiyatı yüksek tutması kendine göre iktisadi rasyonaliteye uygun olabilir ama şüphesiz enflasyon olur.

5.Açık enflasyon: Ekonomideki çeşitli yetersizliklerden kaynaklanan fiyat artışları üzerinde özellikle siyasi otoritenin piyasada kontrol mekanizması kuramaması sonucu talep fazlası ve maliyet tümselmesinin birlikte olası halinde şiddetli fiyat yükselmesi olur ki bu kronik enflasyondan daha tehlikelidir. Burada siyasi otorite serbest piyasa ekonomisinde mal hizmetlere narh koymak ve karneye bağlama gibi bir lüksü olmaz. Ama zorunlu mallarda sübvans e etmesi gerekirken etmezse bu kalem mallarda talep fazlaysa maliyetler yükseleceği için fiyatlar beklendiğinden fazla artar. Bunun adı da enflasyondur.

6.Gizli enflasyon: Baskı altında tutulan enflasyon türüdür.Terimini çıkışı bir benzetmedir.

Üretilen bir malda fiyat artışının nedeni doğru belirleyip metot hatasıyla kapatmaya çalışma ve gizleme sonucu olan enflasyondur. Kötü hastalığın vücutta ilerlemesi gibidir. Nasıl ki milli parayı devalüe etmemek için çok çok küçük oranlarda devalüe edip onun yılsonu artışı gerçek devalüasyonu ortaya çıkarsa bu enflasyon türü de onun gibidir. Ani ve yüksek devalüasyon özellikle dış borçta ve onun faizinde ekonomide travma yaratırsa bu enflasyon türü de böyledir.

7.İlmli enflasyon: Yıllık %1 ila 10 arası değişen enflasyondur.

8.Aşırı enflasyon: Yıllık %10-20 arasında değişen enflasyondur.

9.Hiper enflasyon: Yıllık % 50 nin üzerindeki enflasyondur. Hatta 3 rakamlı enflasyon diye de adlandırılmaktadır.

Yedi, sekiz ve dokuz numaralı enflasyon türleri ekonomileri stabile olmayan ekonomiler içindir. Örneğin sağlam ekonomileri olan ülkelerde bu durumdan söz edilemez. Örneğin ABD de:

Yıllar:	%	%
	Ocak	Şubat
2018	2.07	2.21
2017	2.50	2.74
2016	1.37	1.02
2015	-0.09	-0.03
2014	1.58	1.13
2013	1.59	1.98
2000	2.74	3.22 (Kaynak:inflation.data.com.current.Erişim tarihi.24.03.2018)

1775-1865 yılları arası ABD kısmen ağır enflasyon türüyle karşılaştı. Sonraki yıllarda örneğin.

1918 de %18
1920 de %15.6
1947 de %14.4
1980 de %13.5 gibi oranlarla karşılaştı ama sonraları düştü.

Bu düşüş üretimden geldi. Ayrıca FED in sıkı para politikası bu düşük enflasyonu dengeledi. Öncesiyle metodolojik olarak karşılaştırma ve bunu matematiksel modelini kurmak mümkün olabilir ama önemli olan 1913 yılında FED nin kurulması ve 1944 sonrası B.Woods para sistemindeki doların gücünü hatırlamamız gerekir.

10.Talep Enflasyonu: Toplam arzın toplam talebi karşılayamaması durumunda özellikle aynı ürün cinsinden fazla paraca harcanıyorsa bu durumda a.az tasarruf olur b.gelir artabilir. Yani

Fiyatlarla beraber gelirler ve harcamalarda artarsa enflasyon olur. Bu durumda geliri artan bireyin harcaması da artarsa enflasyon etkilemez denebilir ama bir toplumda tüm bireylerin gelir ve harcamaları aynı olmayacağı için Pareto optimumu gereği başka bireyler enflasyondan etkilenir. Lüks telefon alanların sayısı artarsa yani talep artarsa ithalatçı firma talebi karşılayamazsa fiyatı artırabilir. Bunu alanların geliri de artarsa alabilirler ama bunun yanı sıra sanayi daha açık örnekle şarj için elektrik fiyatları artarsa elektriği zaruri ihtiyacı için kullanan bireyler buna gelecek maliyet artışından yani bu enflasyon türünden etkilenir.

11.Yapısal Enflasyon: Ekonominin Pazar yapısıyla ilgili enflasyondur. Fiyatlar karma ekonomilerdeki arz talep yapısıyla ilgili değil de fiyatlar genel düzeyinde yükselmeye yol açması durumundaki enflasyon türüdür.

12.Maliyet Enflasyonu: (Keynesyen iktisat politikasının tezine dayanır)Diğer adıyla itici enflasyon. Şirketlerin üretim maliyetlerinin yükseltilmesiyle ortaya çıkabilecek enflasyon türüdür. Şirketler kar marjını artırmak için fiyatları artması gerekir bir de maliyet artışı olunca şirketler kar marjının maliyetin üzerinden hesapladığı için burada da doğal olarak enflasyon söz konusudur.

13.Para Enflasyonu: (Monetarist iktisat politikasının görüşüdür.)Bu enflasyon türü piyasaya olan bir malın aşırı arzından kaynaklanmaktadır.

14.Çekirdek Enflasyonu: Gıda ve enerjideki harcamalardaki artış fiyatları artırır. Bu durumda olan enflasyon şeklidir. Çekirdek enflasyonunu iktisat politikasındaki önemi FED in kararlarında çekirdek enflasyonu kullanmayı tercih etmesidir. Bu durumda bu enflasyon çeşidi ABD yi etkiler mantığı olabilir. Ama FED in para ve kur politikası çarpan etkisiyle doları kullanan veya dolarla borçlanan ülkelerin enflasyondan doğan borcunu artırır. Aynı miktardaki borcu öder mal enflasyon olduğu için öz kaynaklarından ana ve faiz ödemek için daha fazla milli kaynaklarından aktarması gerekir.

15.Sektörel Enflasyon: Yükselen fiyatlar sadece tek bir sektörde sınırlı olduğunda oluşabilen enflasyon türüdür. Karma ekonomilerde sadece bir sektörde fiyatlar hızlı yükselirse enflasyon olacağı için bu sektör hizmet, turizm sektöründen çok üretim ve inşaat sektörleriyle doğrudan ilgilidir. Konut sektöründeki maliyetlerin ve enflasyon artışının diğer sektörleri bankacılık, mortgage kredi ve tasarruf mevduatlarını etkilemesi bunu tipik örneğidir. Aslında sadece bir sektörde enflasyon görünür ama bu sektör diğer sektörler etkileyeceği için doğrudan bununla muhatap olmayan tüketicide etkilenir.

Literatürde enflasyon kısaca, bir paranın değeri satın alma gücüyle ifade edilir. Paranın o andaki satın alabileceği gerçek somut mal ve hizmetlerde enflasyon yükselirse paranın satın alma gücü düşer. Yıllık enflasyon ABD de bir çocuğu alacağı 1 dolarlık çiklet enflasyon yıllık %2 ise 1 dolarlık çiklet yılsonunda 1.02 dolar olur. Bu oran yükselirse özellikle zaruri mallarda artarsa çiklet değil de ekmek veya içeceklerde olursa bunu herkes hisseder. Onun için gelişmiş ekonomilere sahip olan ülkeler Japonya gibi bu oranı %2 lerden yukarıya çıkmamasına özen göstermektedir. Enflasyon mal ve hizmetlere olan talebin artmasından kaynaklanmaktadır. Talep arzdan fazla olunca doğal olarak fiyat artacaktır.

Nairu, İşsizlikteki hızlanmayan enflasyon oranını temsil etmekte ve işsizlik oranı Nairu seviyesinin altına düştüğünde enflasyonunu hızlanacağı düşüncesidir. Burada bu doğrudan gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeleri farklı düzeyde etkiler. Bu yaklaşımda enflasyonla ilgilidir ama Nairu işsizlik çeşidi de ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Örneğin a) ülkesinde yapısal, b) ülkesinde mevsimlik, c) ülkesinde konjunktürel işsizlik d) ülkesinde yapısal işsizlik oranı birbirinden farklıdır. Bu durumda bu enflasyonu hesaplama için o ülkelerdeki işsizlik formatına bakmamız gerekir.

Yukarıdaki hipotez doğrulama yaklaşımım İslam ülkeleri için de uygulanabilir. Fakat ülkemiz özelinde işsizlik oranı 7.1-ile 9.1 arasında seyretmekle birlikte gizli işsizliği katınca artabilir Özellikle bu işsizlik tür eğitilmiş insanlardan oluşuyorsa Nairu'yu bizim ülkemizde 5 yıl sonra olumsuz etkisini görmemiz için ona göre hesaplama ve istihdam politikası izlenmelidir.

Senyoraj konusuna gelince, İslam ülkelerinin farklı para birimi kullanması yanında borçlanmaların yabancı paralarla yaptığı için bu para birimlerinin geliri doğrudan adı geçen ülkelere kalmaktadır. İslam ülkeleri bu konuda da zarara etmektedir.

Bitcoinler: Para iktisat yazınında kısaca, herhangi bir mal ve hizmetin alınmasını sağlayan değerdir. Tarihi süreçte değişik objeler para niyetiyle kullanılmıştır. Yine tarihsel süreçte para aslı değişik versiyonları tedavülde kalmış yeri gelmiş kaldırılmıştır. hatta bazı olaylara özgü spesifik para basımı da olmuştur. Haçlı seferlerinin masrafinin karşılanması için üretilen “Dime Seladin” para birimi gibi. Paranın ana fonksiyonları yine klasik iktisat yazınında, Hesap birimi, Mübadele aracı olması ve tasarruf aracı olması gibi üç ana fonksiyonu bulunmaktadır.

Mal para, temsili para, altın para, banknot, kâğıt para vs. bunların çeşitleridir. Ama bu paraların değer olması önemlidir. Yani kaydı ve nakdi para ayrımı farklıdır. Örneğin bir bankanın sermayesi x miktarda denildiğinde tamamının ödenmiş sermaye ve elinde nakit parası olduğu anlamına gelmez.

28.03.2018 itibariyle 1591 çeşit kripto para dünyada işlem görmektedir. Bu işlemlerin dünyadaki 9752 farklı borsada yürütebilmektedir.757 özürlü kripto para olmuştur. Günümüzde bu sana paraların işlem hacmi 301 milyar dolar civarındadır.36 milyar dolar günlük işlem hacmi bulunmaktadır. Rakamların çok olması büyük olması çalışma konumuz olan İslam iktisadi metodolojisi bağlamında helal kabul edilemez.

Kripto para konusunda bu çalışmada test edilen hipotez cümlesi şudur.

“Kripto para İslami literatürdeki “havala “El-Hawala (Borçların Onaylanması)

Ebu Hureyre, Allah'ın Resulü'nü şöyle bildirmiştir: “Zengin bir adamın gecikmesi (borç ödemesinde) adaletsizliktir ve sizlerden biri olduğunda Zengin bir adama atıfta bulunmalı, onu takip etmeli. ” “<http://islamicbanker.com/education/al-hawala-endorsement-debt>.28.03.2018)

Hawalas, bir borcun basit bir şekilde aktarılmasının ötesinde çeşitli amaçlar için kullanılır. Kredi almak ve erişmek gibi güvenli ve güvenli iş işlemleri için para aktarımı. Bu işlemler bugün Somali'de inanılmaz derecede önemli. Resmi bankacılığa erişim sınırlıdır ve bu nedenle kredi ve güvenli para. Bu, hawalas'ın böyle işlemleri gerçekleştiren borç aktarımını kullanarak gerçekleştirme yeteneğidir. Somali günümüz de dâhil olmak üzere çok çeşitli durumlarda ve bağlamlarda faydalıdır. Somali'de Ülkeye transfer edilen para, iş yatırımları ve işlemleri için gönderilen fonları içerir, kalkınma projeleri ve havale olarak. Hawalas, Orta Doğu'da yüzyıllar ve İslam hukuku tarafından düzenlenir. Hawalas her zaman şey için kullanılmıştır(Rebecca,2015;1)

Sistemine benzediği veya gelecek yıllarda bankaları ve faizi kaldıracağı” hipotezi aşağıdaki argümanlarda da görüleceği gibi İslam dinini özüne, İslam hukukuna ve İslam İktisadi fikrine metodolojik, teolojik ve hukuksal olarak aykırıdır ve yanlıştır. Migna ve Casey in çalışmasındaki atıfların karşılığı İslam literatüründeki “havala” ile birebir örtüşmemektedir. Çünkü:

1.Kripto para olan bitcoinler ve benzerleri matematiksel olarak şifrelenmiştir. Ortada mal ve hizmet yoktur.

2.Kriptoğrafi ve dijital sanal içeriği vardır. Yasa dışı yapılan işlemlerde gara olması İslam ve pozitif hukuka aykırıdır. Uyuşturucu satışı, silah satışı gibi.

3.1983 yılında Cyberbank,bitcoini önermişti.Özgür toplum devletin parasının olmaması gibi siyasal ütopya ve disütopya içeren unsurları olduğu ve metodolojik olarak test edilemeyeceği için hukuki değildir.

4.1990 lı yıllarda J.Cmay,J.Assagne,A.Back,W.Dai,H.Finnes,D.Chaim,N.Szabo, gibi kişilerde benzer görüşler ileri sürmüştür.2005 yılında ise Git Gold fikri ileri sürülmüştür.

5.Klasik ve İslami iktisat teorisinde bir kişi veya tüzel kişilik birinci basamakta;1.tasarruf eder,2.basmakta; araçlara vasıtasıyla değerlendirmek ister,(isterse)3.basmakta; Araçlar en karlı yatırımı önerir. (Burada devreye faizde kullanırsa İslam iktisat teorisi ve İslam dinini emirleri gereği yasaktır.). 4.basmakta; Faiz ve haram olmayan yollardan değerlendirse istihdama katkı olur,5.basmakta; Burada ticari iş olduğu ve helal olduğu sektörlerde kullanılırsa devlet vergi alır 6.basmakta; istihdam alanı genişler. Bitcoin ve türü paralarda bu yoktur.

6.Senioraj hakkı hayali ve kripto olduğu için devletin senioraj hakkı yoktur.Enflasyon nende olduğunda kar elde eden bitcoin ve türevlerini kullananlar enflasyon dan etkilenen tüketici ve toplumdur.Devlet işlem vergileri dahil hiçbir kaleminden vergi alamaz.

7.2008 de Satoshi Nakamoto adlı kişi toplam değeri 21000000 .olan bircoin olduğun söylemiş ama bu kişi kim,nereli,cinsiyeti,milliyeti belli değil veya herhangi bir ülkenin gizli örgütü mü belli değil.

8.2008 de ABD de L.Brotherler batınca (tesadüfen) 2009 de bitcoin duyulmaya başlandı. Bu para biriminin akabinde çıkan Blackchain defter kaydı gibi ama bu da kriptodur. Dolayısıyla bu tür para birimlerinin defter kaydı olmadığı için muhasebeleştirilmeleri mümkün değildir.

9.Bitcoin sayısı sınırlı olduğu için yani 21000000 adettir. Bunun 2018 mart sonunu itibariyle 16800000 i satıldığı için geriye 4200 bitcoin kalır bunu 2030 lı yıllarda 1 bitcoinin 50000 dolar olacağı sadece tahmindir bilimsel tabanı yoktur. Gelecekte ekonomilerine olumsuz etkilememesi için (Cezayir, Bangladeş, Kırgızistan gibi ülkelerde yasaklanıştır.)

10.Bu tür işlemlere kullanılan temel altyapı hizmetleri elektrik, güvenlik adalet gibi temel kamu hizmetleri o ülkede yaşayan tüm insanların vergisiyle yürütülürken bu tür işlemlerden kar edenlerin 1 TL. Veya dolar vergi vermemesi siyaset ve hukuk biliminin doğasıyla da örtüşmemektedir.

11.Günümüzde 2018 Mart ayı itibariyle dünyada 2.5 milyar insanın banka hesabı yoktur.

(Vigna and Casey ;2016) Bu tür paralar üzerinden ödeme yapmakla bankadan ve faizden uzaklaşma hassasiyeti gösteren insanlar sanal âlemde hesap açtırarak daha büyük riske girebilecektir.

12.Aracıları, bankaları, faizi kaldıracak ve diye İslam iktisadını temel argümanlarına atıf yapılmasına rağmen buradaki araçlar ve komisyon oranları daha farklıdır. Örneğin 1 kişisi 100 doları b bankası aracılığıyla c kişisine gönderirse burada b bankası 5 dolar komisyon alırsa c kişisen hesabına 100 dolar değil de doğal olarak 95 dolar geçer. Bitcon harf, rakam ve şifrelerle çalıştığı için bu araçlar kalkacak önermesi nin de reel ekonomiyle örtüşmediği açıktır. Buradan metodolojik olarak faize karşı olduğu anlamı çıkmaz. Kaldı bu tür paralar için 30 gün içinde 0-50000 bitcoin gönderecekse piyasadaki aracı gönderilen meblağ oranında %0.30 gibi komisyon almaktadır. Gönderilen meblağ artınca sadece gelir artmadığı gibi komisyon oranı da artacağı için kat kat geliri fazlalaşmaktadır.

13.New York borsasında yapılan araştırmada Kripto paraların riski New York borsasındaki normal bir işlemten riski 170 kat daha fazladır. Bu riske karşılık getirisi de fazladır.170 kat bir riske karşı getirini olması olağan gözükmele birlikte kaybetme ihtimali de 170 kat fazladır. Bu durumda arbitraj açığı o derece fazlalaşır ve neredeyse kapatmak mümkün değildir. Bu durumda arbitraj neredeyse mümkün değildir. Bu işlemin yavaş olmasından değil kayıt ve para cinsinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak yukarıda sıraladığı on üç nedenden dolayı faizi kaldıracak, bankaları kaldıracak veya İslami dönemlerde de uygulanmış Havala sistemi benzeri dir gibi argümanlar tamamen İslam iktisat konusunda başlayan çalışmalara etkileyeceği gibi İslam dini İslam hukuk ve İslam iktisadıyla bağdaşı yönü bulunmamaktadır.

Kripto para birimlerinin uygulamasında, gerçek kişi yok, aracı yok, kayıt yok, otorite yok, hacklenemez. Bunu kullanacak kişi sanal cüzdan açmaktadır.3 ayrı ortağın onayından sonra kısa sürede işlem gerçekleşir.2010 da bitcoin uygulaması başladı.2014 de iflas etti. Bu iflastan 75000 bitcoin gitti o günkü toplam zararı 500000 dolarlık kayıptı. Bundan sonra ABD borsa işlemlerinde (tüketiciyi koruyacak tedbirler, siber güvenlik, sermaye yeterliliği gibi.) bir dizi zorluklar ve kurallar getirdi.

Varlık fonları:

İslam İktisadı metodolojisinde benzetme, kıyas ve hüküm bağlamında aşağıdaki örnekte bunu tipik örneğidir. Varlık fonları ekonomilerde tüm ülkelerde olmasa da kullanılan finansal enstrümanlardan biridir.2014 yılı itibariyle 10.4 trilyon dolar malvarlıkları olan bu fonların %60 ının en büyük 15 varlık fonunun elindedir.(<http://www.setav.org>. varlık fonları.).Varlık fonlarının İslam İktisadı metodolojisiyle ilgisi ise sonuçta varlık tüm halkın yani kamunundur.Bu durumda dünyadaki varlık fonlarıyla ilgili karşılaştırma yapıldığında:

a.Dünyada en başarılı varlık fonu uygulaması Norveç'tedir.2017 yılı itibariyle parasal hacmi 1 triyon doların üstündedir. Bu da Türkiye'nin GSMH sıdından fazladır. Norveç petrol geliri fazla olduğu için gelecek kuşaklar için bu geliri bu fonda değerlendirmektedir. Bu yönüyle farklıdır. Son 5 yılda Norveç varlık fonu 2 kat arttı ve 500 milyar kron kar elde etti. Norveç varlık fonu 1 milyar dolarlık Türkiye'de 48 şirketin hisse senedini değerlendirdi. Dünyada 9000 hisse senedi var. Borsaya kayıtlı tüm hisselerin %13 ünü sahip oldu.

b.Ülkemizde ise varlık fonu özelleştirme kapsamında ve kamu iktisadi teşebbüslerinin hazine hissesinin tamamının veya belli yüzdesinin fona transferiyle şekillenmiştir. Yasası çıkmasına rağmen uygulamada aksaklıklar olması fonunu yeni bir birim ve yeni kurulmasından kaynaklanabilir. Türkiye'deki uygulamada bu tür anonim şirketlerin denetiminde yasal boşluklar olabilir. Çünkü denetim mekanizmaları mevcut kurumlara göre şekillenmiş ve hangi denetim biriminin nereyi denetleyeceği bellidir. Türkiye Varlık Fonunun denetiminde rekabet kurulu spk, kit komisyonu, Sayıştay ın doğrudan denetimi bulunmamaktadır. Ama denetimi vardır bu da bağımsız denetim kurullarınca sağlanmaktadır.

c.Angola da petrol üreticisi ve varlık fonuna sahip olmasına rağmen çok başarılı değildir. Çünkü IMF gözetiminde faaliyetlerini yürütmektedir. IMF nin önceliği ülke borçlarının düzgün ödenmesini birinci amaç olarak planladığı için fondan istenene verim sağlanamamaktadır.

d.Bu fonlar 80 ülkede uygulanmakta,
Ülke Fon varlığı

Norveç	850 milyar dolar	Petrol gelir fazlası ve 70 ülkede yatırım yapmaktadır.
Çin	813 milyar dolar	Yabancı paralarını bu fonda değerlendirmektedir.
ABD	792 milyar dolar	
Kuveyt	592 milyar dolar	
Suudi Arabistan	582 milyar dolar	
Hong Kong	456 milyar dolar.	Şimdi Çin in bir ili olduğu için farkı metot uygulanır.
Singapur	350 milyar dolar	
Katar	335 milyar dolar.	
TC	31 milyar dolar.	

Dünyada 2017 yılı itibariyle varlık fonu toplamı 7.4 trilyon dolardır.

Dolar meblağıyla nakit dolar aynı olmadığı için olmayan parayla borçlanılmakta ve senyoraj hakkını ABD almaktadır.

Para birimi olgusu.

Bu fonlar 1970 lerden beri kullanılmaktadır. Finans sistemindeki istikrarsızlıkları regüle etmeyi amaçlar. Ana gelir kaynağı dış ticaret fazlası ve doğal kaynak gelirleridir. Türkiye’de aynı nedenler olmadığı için metodolojik olarak farklı sonuçlar olabilecektir.
d.Japan Government Pension Investment Fund.144.9 trilyon (1.3 trilyon dolar) büyüklüktedir. Çin 3 trilyon dolar civarındadır. Botswana’nın varlık fonunun ana kaynağı ise elmas madeninden kaynaklanmaktadır.

Değişkenler: Repo faiz in ters orantılı oluşu. Elinizde % 2 faizli bir hazine bonusu olsun, ama faizler %3 e yükseldi. Bu durumda herkes %3 faiz veren hazine bonosunu almak ister. Bu durumda %2 faizli bononun fiyatı talep azaldığı için düşer. Faiz artınca bon düşer, faiz düşünce bono artar yani ters orantılıdır. Bunun hesaplanması:
“Ana para x (basit faiz/100)x (vadeye kalan gün sayısı/365).”

Brüt getiriden %10 vergi kesilince net kar kalır.

Swap işlemlerinin oluşu. Yatırım yaptığınız döviz çiftinin birbiri arasındaki faiz farkına göre hesabınıza pozitif ya da negatif etki eden gecelik taşıma maliyetidir.

Mülkiyet-ticaret-finans dünya gerçeğidir. Çabamız İslami esaslara dayanmasıdır. Burada ileri sürülen tez, köklü ve ütöpik paradigma değişiminden öte mülkiyet, ticaret ve finans yönleriyle İslam ekonomisini olduğu gerçeğidir.

Tarihsel Olarak Devlet Yapıları.

İslam ekonomisi özelde İslam Hukukuyla yakından ilgilidir. Geleneksel ekonomi (faiz, seküler hayat, karz, sadaka gibi) kavramları bulamayız. İslam dini, sosyal, siyasal ve ekonomik hayata müdahale ettiği için doğal olarak geleneksel ekonomiden ayrıldığı noktalar vardır. Son

yıllarda ekonomi yazınında ahlak ekonomisi, etik ekonomi gibi kavramlara rastlansana da sonuçta refah devletini amaçlamaktadır.

İko nun(İslam İşbirliği Teşkilatının, şimdiki adı İİT İslam İşbirliği Teşkilatı)) fonksiyonel olmaması İslam ülkelerinin bir sorunudur. Dünyada Birleşmiş Milletlerden sonra en büyük örgüt olan İslam işbirliği teşkilatının uzmanlık birimlerinin metodoloji konusunda BM muadili kuruluşlar gibi çalışmaması da İslam ülkeleri açısından bir hendikapdır. Metotlarda veriler kısmında.

“Kardinal fayda teorisi, ordinal fayda teorisi açıklayıcı tercih teorisi “ kutsanmış laik felsefe.(Addas; 2008 ;44)”

“İslam ın bütünlüğünü tamamını itibara alınmadan ve İslam ı bütün boyutlarıyla hayata taşımadan yapılan iktisat çalışmaları “İslami kapitalizm” olmaktan öteye geçemeyecektir.”(Efe; 2017;31-58).

“İslami bir ekonomik sistem aşağıdaki nedenlerle mevcut ekonomik sistemlerden farklıdır.

- 1.Vakıflar operasyonel (faaliyetleri)hedefleri farklıdır.
- 2.Kavramlar ve teoriler farklıdır.
- 3.Epistemolojik kaynaklar Kurana dayanan İslami dünya görüşü olarak farklıdır.
- 4.Kurandaki temel kavramlar anlamsal değişimleri(diğerlerinden farklıdır.)

İslami ekonomi, bu nedenle bir sistem olarak özellikleri olan yeni bir sistem yaratmayı amaçlamaktadır.

- 1.Din İslam’ın bir parçasıdır
- 2.İnsanın üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetleri ile ilgili işlem dünya gerçeğidir.
- 3.İslami normlara göre ekonomi ve finansal seçimler yapar.
- 4.Diğer ekonomik sistemlerde olduğu gibi analiz eder ve revize eder.(Asutay; 2007;3-18).

Enflasyon faiz ilişkisi hipotezimizde,”Enflasyon oranında faiz caizdir.” Yaklaşımları İslam Hukuku ve İslam iktisadı metodolojisinde bilimsel karşılık bulamaz. Çünkü Yukarıda enflasyon çeşitlerini sıraladım. Şimdi de fani kısaca açıklamaya çalıştıktan sonra arsındaki i metodolojik ilişkiyi kurmak kolay olabilecektir.

Kısaca faiz tanımları arasında

Faiz;”Başkalarına ait sermayenin kullanımı için ödenen bedeldir.”Faiz;”paranın kirasıdır”

Faiz;”paranın maliyetidir. Borçlanan için maliyet borç veren için kazanç olabilir.”

Nominal faiz” piyasada uygulanan cari faiz oranıdır. Ülkemizde 2018 yılı itibariyle % 12 lerden yukarıda iken İsviçre de (İsviçre fonları 15 Mart 2018 günü itibariyle) –0.75 ler civarındadır.

Nominal faiz= Piyasadaki cari faiz oranıdır.

Reel faiz: Nominal faiz oranından enflasyon oranı çıkartıldıktan, (arındırıldıktan) sonra faiz oranıdır.

Reel faiz;

$$1+\text{reel faiz} = \frac{1+\text{nominal faiz}}{1+\text{enflasyon oranı}}$$

Bir yatırımcının tasarruf ettiği 2000 TL yi yıllık %15 nominal faiz ile bankaya yatırdığını varsayalım, o yılın sonunda enflasyon %9 ise reel faiz.

$$1+\text{reel faiz oranı} = \frac{1+0.15}{1+0.09} = \%5.5 \text{ olur}$$

Ayrıca; Basit faiz

$$I = P \cdot i \cdot n$$

I: Bileşik fiz

İ: faiz oranı

P: Para meblağı

N: Vade

Yatırımcı 20000 TL yi yıllık %10 basit faizle 1 yıllığına yatırırsa

$$I = p \cdot i \cdot n \text{ den}$$

$$I = 20000 \cdot 0.10 \cdot 1 = 2000 \text{ TL alır.}$$

Dönem faizi ise: $P \cdot i \cdot \frac{\text{gün sayısı}}{365}$

1000 TL sini 120 gün vadeli mevduat hesabına yatıran bir kişi %15 basit faizle

$$\text{Faiz: } 1000 \cdot 0.15 \cdot \left(\frac{120}{365}\right) = 49.32 \text{ TL alır.}$$

10000 TL. %10 yıllık 6 yılda yatırılırsa

$$I = 10000 \cdot 0.10 \cdot 6 = 6000 \text{ TL eder}$$

$$P_n = P_0 + I = 10000 + 6000 = 16000 \text{ TL eder.}$$

Bileşik faiz:

$$I = P(1+i)^n - P \text{ den}$$

$$I = 20000(1+0.10)^2 - 20000$$

$$I = 20000(1.21) - 20000$$

$$I = 4200$$

$$20000 + 4200 = 24200 \text{ TL olur.}$$

Efektif faiz

Sonuç

Küresel değişme, sosyal değişme, endüstriyel değişme ve globalleşme günümüz sosyal ve ekonomik hayatını etkilemektedir. İslam Ekonomisi kapitalizm, sosyalizm ve liberal ekonomik ve siyasal yaklaşımlar arasında tercihe zorlanmaması için teorik ve uygulamalı

felsefi temellerini doldurmalıdır. Bu bağlamda çalışmada bu değişkenler dikkate alınmıştır. Bunun yanında sosyal ve siyasal yapılarda ekonomik ve sosyal hayatı etkilemektedir. Liberal kapitalizmin tipik temsilcisi ABD de ormanların 441milyon hektarın sahibi 11 milyon kişidir.

Bu örnekten amaç liberal kapitalizmin tüm dünyada mülkiyet olgusunu ve hukukunu etkilemeyeceği tezidir.1913 den beri Fed in sahibi yoktur. Bu gibi banka yapılarının doları etkilemesi dolarla ticaret yapan ve borçlanan ülkeleri doğrudan etkilemektedir. Bu durumda sosyal ve siyasal yapıların farklılığının kanıtıdır.

Ülkemizde son aylarda finansal krizle karşı kalması (hatta karşı karşıya bırakılması) bu kriz sürecinin nasıl aşılabacağı konusunda bizleri düşünmeye, çözüme katkıya zorlamaktadır.1913 lerde kurulan FED in alacağı kararlar dünyadaki finansal piyasaları etkilemektedir. M.Friedmanın sanayi kapitalizminin zayıflayıp finansal kapitalizmin yükseleceği öngörüsünü teşkil eden monetarist iktisat politikası hesaba katılmalıdır. Yani finansal kapitalizme paradigma değişimi oluşturmak isteyenlere karşı iktisadi enstrümanları düşünmemiz gerekmektedir. ABD doları karşısında Triffin paradoksu yaşayan ülkeler vardır. Belçikalı iktisatçı Triffin 1960 larda doların rezerv para oluşunun zamanla değişeceği öngörüsünde bulunmuş ve bu öngörü bir noktada tutmuştur. Triffin B.Woods sisteminin sonunda zamanla açmaza gireceğini söyledi. O yıllarda ABD dolarının karşılığı altın vardı. B.Woods sistemi basılan her 35 doların altın karşılığında ABD hazinesine 1 ons altın karşılığını öngörüyordu. Doların altın karşılığı basılınca altın karşılığı basılmayan ülke paraları dolar karşısında zayıf kaldı. ABD doları diğer ülke paralarına karşı doğal olarak avantaj sağlıyordu.(1969 da 1 ons altın değeri 35.2 dolardı).bu durumda dolar rezerv para oluyordu. ABD cari açığını kapatmak için dolar basmaya devam etti. Senyoraj hakkını da aldı.

Bu çalışmada uluslararası siyasi ve ekonomik kriz adlı kongre delaletiyle karşılaştığımız durumu hem kısa sürede atlatmak hem de gelecekte aynı durumla karşılaşmamak için bilim, metot ve teknikleri uygulayarak ülkemizi gelecek yıllarda refah toplumu olması için çaba sarf etmek olacak. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde ülkemizin üstün ve avantajlı olduğu ekonomik konuları bilimsel şekilde analiz ederek tedbir almak ve çözüm bulmak asıl muradımızdır.

KAYNAKÇA

ACEMOĞLU Doran,Simon Johnson,James Robinson.Reversal of Furtune:Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution.The Quarterly Journal of Economics,2002, vol.117,issue 4, pp.1231-1294

(1) ADDAS Waleed A.J, “Methodology of Economics : Secular vs Islamic”, PRA,2008,No.8264,s.44.

AKAGÜNDÜZ Ümit, “ Sanayi Devrimi ve sanayileşme”, 2016,s.422.

<https://www.researchgate.net>. (Revised: 21.09.2016)

ASUTAY Mehmet, “A Politcal Economy Approach to Islamic Sytematic Undertasting for Alternative Economic System Kyoto Bulleton of Islamic Area studies”,1-2 2007,pp.3-18.

BULUT Mehmet, “ Modern İktisat-Finans Geleneği ve Osmanlılar” , İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi, 2017/1; 33-58.

ÇAYIROĞLU, Y. (2014). “ İslâm iktisadının karakteristik özellikleri” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 24, s.149-183. [Detaylı bilgi için Bkz: (Efe Ahmet, “İslam Ekonomisi Perspektifiyle Bir Büyüme Modeli Çerçevesinde Üretim ve Sosyal Refah Fonksiyonu”, Research Article / Araştırma Makalesi, İstanbul Journal of Economics - İstanbul İktisat Dergisi 67, 2017/2, s. 31-58 ISSN: 2602-4152 E-ISSN: 2602-3954)].

DOW Sheila , “Economic Methedology an İnquiry”, Oxford University Pres2002 ,p.12.

Daron Acemoglu and James A. Robinson

American Economic Review 2008, 98:1, 267–293
<http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>

EASTERLY William.Can Foreign Aid Buy Growth?. The journal of Economic Perspectives. Vol.17,No.3 (Summer,2003),pp.23-48 Published by:American Economic Association Stable URL. URL: <http://www.jstor.org/stable/3216821> . Accessed: 23/01/2011 09:09

EFE Ahmet, “İslam Ekonomisi Perspektifiyle Bir Büyüme Modeli Çerçevesinde Üretim ve Sosyal Refah Fonksiyonu”, Research Article / Araştırma Makalesi, İstanbul Journal of Economics - İstanbul İktisat Dergisi 67, 2017/2, s. 31-58 ISSN: 2602-4152 E-ISSN: 2602-3954.

HODGSON Geoffrey M., “Meanings of Methodological Individualism”, Published in the Journal of Economic Methodology, 14(2), June, pp. 211-26.

İNALCIK, Halil ;Hermenotik Oryantalizm Türkçülük,Doğu-Batı.s.13

KARALİOĞLU Mustafa, YÖK Başkanıyla Görüşme, Karar gazetesi, 26.09.2016,s.1.

LİEVEN Dominic , Dilemmas of Empire 1850-1918. Power, Territory, Identity, “ Journal Of Comtemporary History” Copyright© 1999 SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, Vol 34(2),163-200.[0022-0094(199904)34:2;163-200;008007].

MADDİSON Angus , <http://www.ggdc.net/maddison/> ve IMF, WEO Database, April 2017.

MİLSTEİN Rebecca Emily, “*The Growth and Formalization of Somalia's Hawala Economy*”, University Of California Los Engeles, 2015-01-01,s.1.

<https://escholarship.org/uc/item/9gd0q04q>.

MORKY Joel By, “*The Enduring Riddle of the European Miracle: The Enlightenment and the Industrial Revolution Preliminary and Incomplete*”, Northwestern University, Departments of Economics and History,Version of October, 2002. p.1

MORKY Joel By, “*Intellectual Property Rights , the Industrial Revolution , and the Beginnings of Modern Economic Growth*”, American Economic Review: Papers & Proceedings 2009, 99:2, s.349–355.

<http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.99.2.349> p.343.

MORKY Joel By, “*Cultural Entrepreneurs and the Origins of Modern Economic Growth*”, Scandinavian Economic History Review, 2013, Vol. 61, No. 1, 1_33,p.1.

<http://dx.doi.org/10.1080/03585522.2012.755471>.

MORKY Joel, VICKERS Chris and ZİEBARTH Nicolas L., “*The History of Technological Anxiety and the Future of Economic Growth: Is This Time Different*”, Journal of Economic Perspectives—Volume 29, Number 3—Summer 2015—Pages 31–50 p.31.

ROBBİNS Lionel ‘Essay on the Nature and Significance of Economic Science.Ed.Frank Cowell,Amos Witztum Sticerd,London.s.152.

Savaş,Vural.F. İktisadın tarihi.Avcıol Baism yayın İstanbul.1998.

VİGNA Paul By and CASEY Michael J.,[“The Age of Cryptocurrency: How Bitcoin and the Blockchain Are Challenging the Global Economic Order Paperback”](#) – January 12, 2016.

Tabakoğlu, A. “*Türk İktisat Tarihi*”, Dergâh Yay. İstanbul, 1994. [Detaylı Bilgi için Bkz: (BULUT Mehmet, “ *Modern İktisat-Finans Geleneği ve Osmanlılar*” , İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi, 2017/1; 41.)]

<http://www.mahfiegilmez.com/2017/08/sanayi-kapitalizminin-yarattg-celiski.html>.

<http://www.inflation.data.com.current>. Erişim tarihi: (24.03.2018)

<https://www.setav.org>.

<http://islamicbanker.com/education/al-hawala-endorsement-debt>.Erişim Tarihi: (28.03.2018)

EKNOLOJİ KRİZLERİ

Dr. Öğr. Üye İsmail Cem ÖZKURT

Kafkas Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

İktisat Teorisi Anabilim Dalı

icozkurt@gmail.com

Özet

Teknoloji ve kriz kavramları günümüze kadar genellikle bir araya gelmemiştir. İlk olarak 2000’li yılların başlarında Amerika Birleşik Devletleri’nde dotcom krizi olarak adlandırılan bir kriz yaşanmıştır. Bu kriz, internet sektöründe faaliyet gösteren firmaların dâhil olduğu ve borsa değerlerinde aşırı artıştan sonra ciddi düşüşler ve kayıpların yaşandığı bir kriz olmuştur. Borsa değerlerinde yaşanan bu ciddi kayıplar aynı zamanda yeni gelişen bu sektörün yatırım yapılabilirliği üzerinde de endişeler yaratmıştır. Günümüzde ise teknolojiye yaşanan gelişmeler daha ileri boyutlara taşınmış özellikle internete dayalı ticaret ile para ve sermaye piyasalarına ulaşılabilirlik kolaylığı artmıştır. Bütün Dünya’da e-ticaret olarak adlandırılan bu yeni ticaret şeklini kullanan milyonlarca kuruluş bulunmaktadır. Neredeyse reel ticaretle yarışır bir hale gelen bu ticaret şeklinin hacmindeki bu artışa paralel olarak önemi ve riski de giderek artmıştır. Teknoloji sayesinde ticaretin yanında para ve sermaye piyasalarına ulaşılmasının kolaylaşması yatırımcıların tüm Dünya’da 24 saat boyunca yatırım yapabilmesini mümkün kılmıştır. Piyasaların işlem hacimlerinde büyük artışlara neden olan bu gelişmeler aynı zamanda balon olarak adlandırılan değerinin üzerinde fiyatlandırma sorununu da ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda teknoloji sayesinde paranın likiditesi daha da artmış ve önündeki bütün engeller kalkmıştır. Bu çalışmada teknoloji yoğun üretim yapan firmaların değerlemesinde ortaya çıkabilecek muhtemel bir sorunun kriz yaratma potansiyeli ve piyasalara olası etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, internet, kriz, e-ticaret

TECHNOLOGY CRISIS

Abstract

Technology and crisis terms generally have not come together as much as today. First early 2000’s named dotcom crisis occurred in the United States of America. This crisis was a crisis that included companies operating in the internet sector and serious losses and losses after an excessive increase in stock market values. These serious losses in the stock market values have also caused concern about the potential investment of this newly emerging sector. Nowadays, however the developments experienced in technology have moved to more advanced dimensions and especially the ease of accessing money and capital markets has increased. There are millions of organizations all over the World that use this new form of trade called e-commerce. Parallel to this increase in the volume of this trade, which has become almost competing with real trade, the prospect and risk have increased steadily. It has become possible for investors to invest 24 hours a day in the World facilitating access to money and capital markets thanks to technology. These developments, which caused large increases in the trading volumes of the markets, also led to the problem over-priced pricing named of balloon. At the same time, technology has increased the liquidity of money and all obstacles have been lifted. This study will try to identify technology-intensive production that creates the potential for a possible attack problems that may rise in the valuation of the company and the possible effects on the market.

Keywords: Technology, internet, crisis, e-trade

Giriş

Kriz kelimesi köken olarak Yunanca krisis kelimesinden gelmektedir. Krisis kelimesi, Yunancada karar anı anlamında kullanılmaktadır. Sistemdeki tıkanıklığı giderme yolunda temel kararların alındığı dönem/an'a ilişkin olarak kullanılmaktadır (Eren, 2017). Kriz kelimesinin yanı sıra kullanılan bir diğer terim ise balondur. Balon terimi genellikle fiyatlarla ilgili olarak ortaya çıkmış bazen de köpük şeklinde bir nitelendirme kullanılmıştır. Balon terimini herhangi bir malın fiyatının rasyonaliteden uzak bir biçimde fazla olarak belirlenmesi şeklinde tanımlayabiliriz. Genel olarak bir fiyat hareketinin balon olarak nitelendirilebilmesi için basit şekilde fiyatın temel değerini aşması gerekmektedir. Balonun varlığı genelde çöküş yaşandıktan sonra ortaya çıkmıştır. Günümüze kadar yaşanan krizler ve balon oluşumları piyasanın kendi düzeni içerisinde gerçekleşmiştir. Kriz ve balon oluşumlarını tetikleyen çok sayıda etken vardır ve bu etkenleri kontrol altında tutmaya yarayacak bir mekanizma ne yazık ki oluşturulamamıştır.

Teknolojinin gelişmeye başladığı 1980'li yıllar itibariyle bu sektörde faaliyet gösteren firma sayısı da hızla artmaya başlamıştır. Bu sektörün öncüsü konumunda olan ülkeler Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'dır. Firmaların kurulup faaliyet göstermeye başlamaları ile birlikte belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra borsaya kote olmak yoluyla dış finansman yoluna gidilmeye başlanmıştır. Bu amaçla Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan NASDAQ borsası bu sektörde yer alan firmaların hisselerinin yer aldığı borsa olmuştur. 1995 yılından itibaren Amerikan internet şirketleri NASDAQ endeksinde kendilerine yer bulmaya başlamışlardır. Borsaya dâhil olan bu yeni şirketler hakkında yatırımcılar büyük beklentilere sahipti ve bu yeni kurumların var olan kurumsal yapıyı değiştireceğine inanıyorlardı. Genel kanı internet şirketlerinin çok cazip fırsatlar içerdiği yönündeydi. Şirketlere olan bu yoğun ilgi onları daha fazla fon sağlamak için hisselerini borsaya kote etmeleri yönünde teşvik etmiştir.

Teknoloji Şirketlerinin Yükselişi Ve Dotcom Krizi

Kurumsal ya da bireysel yatırımcıların fon piyasalarına katılabilmesi için gerekli en önemli unsurların başında piyasaların verimliliğine olan inanç gelmektedir. Varlık fiyatlarında meydana gelebilecek aşırı değerlenmeler durumunda ekonomistlere göre temel endişe kaynağı varlıkların kolaylıkla nakde çevrilememesi olmaktadır. Teknoloji firmalarına hem bireysel hem de kurumsal yatırımcılar büyük meblağlarda yatırım yaptıklarından piyasada oluşacak bir aşırı değerlenme aktarım kanalları vasıtasıyla kolaylıkla diğer sektörler de yansıma imkânına sahiptir. Varlık fiyatlarının rasyonel olmayan şekilde artmasının başlıca iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi yatırımcıların rasyonel olmayan davranışları, ikincisi bu davranışları engelleyecek arbitraj sınırlarının olmamasıdır. Yapılan analizlerde dotcom balonunun oluşmasında bu iki sebebin de var olduğu belirlenmiştir.

Hisselerini NASDAQ'da ilk paylaşan internet teknolojisi şirketi web tarayıcısı geliştiricisi olan Netscape Communications Corporation'dır. İlk halka arz tarihi olan 9 Ağustos 1995 aynı zamanda dotcom krizini başlangıç tarihi olarak da kabul edilir. 1995 – 2000 yılları arasında ileri teknoloji şirketlerinin finans, ticaret ve hizmetler gibi sektörler yayılmasıyla hisse senedi fiyatlarında yaşanan olağanüstü yükselişler NASDAQ'da spekülasyon balonları

oluşturmuş. Çok sayıda firmanın uzun bir geçmişi yoktu, çok düşük satış rakamları vardı ve aktiflerinde milyon dolarlık karlara sahip değildiler. Bu olumsuzluklara rağmen internet teknolojisi firmaları sınırsız fırsatlar getirmesi nedeniyle geleneksel firmalardan ayrı bir görüntü çizmiştir. Bununla birlikte yatırımcıların geleneksel firmalara yatırım yapma sebebi olan gelecekteki karlardan pay alma amacı internet firmalarına yatırım yapmalarının da nedeni olmuştur. Dotcom balonunun şişmesi finansal dönemler boyunca hisse senedi fiyatlarının yükselmesi şeklinde gerçekleşmiştir. NASDAQ teknoloji sektöründe yer alan firmaların hisselerine olan talep artışını etkileyen iki temel faktör vardır. Bunlardan birincisi, sektörde yer alan firmaların yatırım ve tüketim harcamalarının artmasının hisselerinin daha yüksek fiyatlı olmasına yol açmasıdır. Yaşanan bu gelişmeler güçlü bilançolara sahip bankaların verdikleri borç miktarlarını arttırmalarına yol açmıştır. Yatırımcılar da yükselen fiyatlardan kar elde edebilmek için hisse senedi alımlarını arttırmışlardır. Bütün bu nedenlerin sonucunda hisse senedi fiyatlarındaki artış giderek hızlanmıştır. Yatırımcıların teknoloji firmalarının hisselerine yönelmesini etkileyen ikinci faktör FED'in uyguladığı düşük faiz politikasıdır. Faiz gelirlerinden yeterince faydalanamayan kişi ve kuruluşlar fonlarını yeni ve hızla gelişmekte olan bu sektördeki firmaların hisse senetlerine yönlendirmişlerdir. Yatırım ortamının bu şekilde olması, bu firmaların yeni olmaları ve güçlü bilançolara sahip olmamalarına rağmen yatırımcılar tarafından talep edilmelerine neden olmuştur. Örneğin American Online (AOL) firması halka arz edildiğinde 62 milyon dolarlık bir piyasa değerine sahip iken dotcom balonu patladığında 161 milyar dolarlık bir piyasa değerine sahipti. Bu inanılmaz yükseliş bu sektörde yer alan firmaların hisselerine olan talebin boyutunu gözler önüne sermektedir. Teknoloji sektörüyle ilgili ilk düzenleme 5 Aralık 1996'da FED tarafından yapılmış ve FED başkanı Alan Greenspan yatırımcıları rasyonel olmayan bu değerlendirme konusunda uyarmıştır. Greenspan özellikle değer ile hisse senedi fiyatı arasındaki ilişki konusunda uyarılmış para politikasının etkisizleşeceğini vurgulamıştır (Panko, 2008).

Teknoloji şirketlerine yatırımların en fazla olduğu dönem olan 2 Ocak 1997 - 27 Mart 2000 tarihleri arasındadır. Bu dönemde teknoloji firmaları hisse alımlarının %63,6'sını kurumsal yatırımcılar gerçekleştirmişken geriye kalan %36,4'ünün %19,4'ünü emeklilik fonları %17'si ise doğrudan alımlardan oluşmuştur (Griffin, 2011). 2000 yılı Mart ayından itibaren kurumsal yatırımcılar yatırımlarını çekmeye başlarken bireysel yatırımcılar alımlarını hızlandırmaya devam etmişlerdir (Griffin, 2011). Literatürde, yatırımcıların hisse senedi alım-satım kararlarında, özellikle hisse senedi alım fiyatlarında, geçmiş hisse senedi fiyat serilerinin göze çarpan yönlerine odaklandıkları ileri sürülmektedir. Ancak teknoloji sektöründe faaliyet gösteren firmaların geçmişinin kısa olması, karşılaştırma yapılabilecek alternatif sektörlerin olmaması gibi nedenlerden ötürü bu sektördeki hisse alım kararları sadece geleceğe yönelik kar beklentisi içinde gerçekleştirilmiştir. Geçmişe yönelik olarak sağlam dataların olmaması geleceğe yönelik olarak kar beklentilerinin de reel olmamasına yol açmıştır. Bu konuda Pastor ve Veronesi (2006) tarafından yapılan çalışmalarında, firmaların özellikle 1990'lardan sonra artan gelecekteki karlarıyla ilgili beklentilerin belirsizliği konusuna değinmişlerdir. Belirsizliği ele alan bir stok değerlendirme modeli oluşturarak NASDAQ değerlerindeki belirsizlik seviyesini hesaplamışlardır. Çalışmalarında belirsizliğin belirttiği bu belirsizliğin makul olup olmadığına cevap aramışlar ve hem endeks hem de bireysel firmalar açısından belirsiz belirsizliği hisse senetlerinin yüksek fiyatlarına uyum sağladığından makul bulmuşlardır. Yazarlar

alışmalarında NASDAQ değerlemelerinin zorunlu olmadığını savunmuşlar ve 1990'ların sonunda kar beklentisi belirsizliğinin olağan üstü derecede arttığını hesaplamışlardır.

1998 – 2001 arası en yoğun dönemini yaşayan teknoloji sektöründeki bu gelişim FED'in 1990 ortasından 2000 başlarına kadar faiz oranlarını arttırmasıyla son bulmuştur. Numerik olarak en üst düzeye 10 Mart 2000'de 5.048,62 puana ulaşan NASDAQ için bu tarih aynı zamanda çöküşün başladığı tarih olarak da kayıtlara geçmiştir. 1999 yılı boyunca NASDAQ endeksi %84 değer kazanmış ve yılı 4000 puan civarında kapatmış iken yıl ortasından itibaren Alan Greenspan başkanlığında FED faiz arttırmaya başlamış ve Temmuz 1999'dan itibaren faizler toplam altı kez %8 den %9,5'a arttırılmıştır. Faiz artırımları sonucunda ekonominin güç kaybetmesiyle birlikte teknoloji firmalarının değerleri konusunda soru işareti oluşmaya başlamıştır. Balonun patlamasından birkaç ay sonra firma iflasları başlamıştır. Ocak 2000 Haziran 2001 arasında 575 firmadan 555'i batmıştır (Panko, 2008). NASDAQ endeksi 2000 yılında %39 azalmış ve düşmeye devam ederek 9 Ekim 2002'de 1114 puana kadar gerilemiştir.

Kriz sonlarında geleneksel olarak devletin görünen eli devreye girer. Dotcom krizinde de devlet batan şirketleri kurtarma yoluna gitmiştir. Dotcom balonunun patlamasıyla borsa güven kaybetmiş gayrimenkul piyasası öne çıkmış ve gayrimenkul fiyatları artmıştır (Eren, 2017). Gayrimenkul piyasasına yönelik bir ilgi artışı 2008 yılında yaşanacak olan küresel finansal krizin temellerinin atılmasına yol açmıştır. NASDAQ balonunun patlamasına değişik tepkiler verilmiş, bir panikten ziyade geleceğe yönelik kar beklentilerinde aşağı yönlü bir revizyona gidilmiştir. Bu durum piyasadaki belirsizliğin ortadan kalkmasına engel olmuş piyasa tam anlamıyla rayına oturamamıştır.

Dotcom krizini diğer krizlerden ayıran bir diğer tarafı krizin sadece yatırım krizi halinde gerçekleşmesi sektörde çalışan kişilerin işsiz kalması yönünde herhangi bir olumsuzluğun oluşmamış olmasıdır. Hatta ilginçtir ki istihdamda çok az bir düşüşten kısa süre sonra istihdam oranı tekrar balonun zirve noktasındaki rakamlara ulaşmıştır.

Aslında teknoloji sektöründe yaşanan bu ilk krizi daha önce yine farklı sektörlerde yaşanmış olan bir silkeleme (shakeout) krizi olarak da ifade edebiliriz. Yeni gelişmeye başlayan sektörlerde potansiyel firmaların giriş yapması ve belli bir düzeyden sonra artık sektörün kaldırabileceğinden fazla bir yığılmanın olması bir krizin kaçınılmaz olmasına neden olmaktadır. Böylece krizden sonra yapısı sağlam firmalar ayakta kalırken çürük olarak tabir edilen firmaların sektörden silinmesi sağlanmaktadır.

Piyasalarda oluşan balonların önceden tespit edilebilmesine yönelik olarak yararlı olabileceği düşünülen kredi derecelendirme kuruluşları ne yazık ki hiçbir krizden önce bu tespitleri gerçekleştirememiştir. Genellikle fon piyasalarından kredi temin etme aşamasında firmaların kredibilitesini ortaya koyma işlevi gören bu kuruluşlar firmalarla ilgili çok önemli finansal bilgilere sahiptirler. Önemli bilgilere sahip olmaları onların doğru analiz yapacağı şeklinde bir kanı oluşturmalarına rağmen hiçbir zaman bu gerçekleşmemiştir. Örneğin 1992'de halka açılan American Online (AOL) firmasının 1998 yılında Moddys tarafından verilen kredi notu B2 yani spekülatif ve yüksek risk grubu iken dotcom balonunun patlamasından hemen önceki kredi notu Baal yani kredi riski orta, yatırım yapılabilir anlamına gelmekteydi (Bildirişli, 2012). Kredi derecelendirme kuruluşları krizden sonra firmaların kredi puanlarını

önemli ölçüde azaltmasına rağmen bu girişim geç kalmış bir çaba olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda kredi derecelendirme kuruluşlarının krizlerden önce bir uyarı görevi görmesi işlevlerini ellerindeki önemli finansal bilgilere rağmen gerçekleştiremediklerini söyleyebiliriz.

Kredi derecelendirme kuruluşlarının yatırımcılara yol gösterme işlevini yerine getirememesi aynı zamanda finansal bilgi manipülasyonuna da neden olur. Finansal bilgi manipülasyonu nedeniyle, firmaların gerçek finansal durumlarının ve faaliyet sonuçlarının finansal bilgi kullanıcılarına yansıtılmaması, bir taraftan bu firmaların menkul kıymetlerine yatırım yapan yatırımcıların zarara uğramalarına ve sisteme olan güvenlerinin sarsılmasına, diğer taraftan yanlış bilgi üzerine alınan gerek firmalardaki yatırım kararları ve gerekse yatırımcıların menkul kıymet alım-satım kararları nedeniyle de kaynakların (fonların) yanlış ve verimsiz alanlara tahsis edilmesine, dolayısıyla ekonomiye ek bir maliyet yüklenmesine neden olmaktadır (Küçükkocaoglu ve Küçüksözen, 2005).

Nasdaq Teknoloji Piyasasının Değerlendirmesi

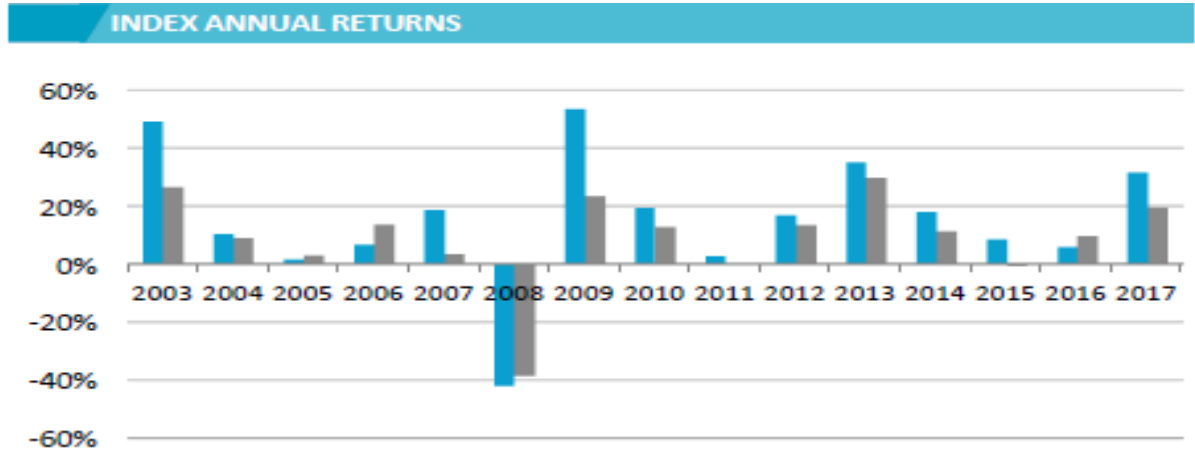
Teknoloji alanında faaliyet gösteren firmaların hisse senedi işlemlerinin yer aldığı NASDAQ Borsası 4 Şubat 1971 tarihinde faaliyete geçmiştir. Analizimizde NASDAQ-100 içerisinde yer alan 8 firma yer almaktadır. Bu firmalardan Adobe System (ADBE) ve Cisco (CSCO) sektörün en büyük yazılım firmaları, Alphabet (GOOGL) ise Dünya'nın en büyük arama motoru olan Google ve onun iştiraklerinin sahibi olan firmadır. Apple (AAPL) Dünya'nın en büyük akıllı telefon ve kişisel bilgisayar üreticisi aynı zamanda en büyük içerik sağlayıcısıdır. Facebook (FB) Dünya'nın en çok aktif kullanıcısı olan sosyal medya firmasıdır. Intel (INTC), Microsoft (MSFT) ve Nvidia (NVDA) bilgisayar sektöründe hem yazılım hem de parça konusunda Dünya'nın en büyük üreticileridir. Bu firmalar gerek sektördeki ağırlıkları, gerek piyasa değerleri gerekse önemli mal ve hizmet üreticileri olduğu için analize dâhil edilmişlerdir.

Tablo 1
NASDAQ – 100'de işlem gören 8 teknoloji firmasının fiyat değişimleri

FİRMA ADI	ARZ TARİHİ	AÇILI Ş FİYATI	SON FİYAT	DEĞİŞİ M
ADOBE	AĞUST OS 1986	23,50 \$	249,76 \$	% 962,80
ALPHAB ET	AĞUST OS 2004	85 \$	1.221, 95 \$	% 1337,58
APPLE	1980	2,75 \$	215,46 \$	% 7734,90
CISCO	ŞUBAT 1990	0,60 \$	46,22 \$	%7603,33
FACEBOOK	MAYIS 2012	38 \$	172,50 \$	% 353,94
INTEL	1971	23,50 \$	46,50 \$	% 97,87
MICROSOFT	MART 1986	21 \$	106,87 \$	% 408,90
NVIDIA	OCAK 1999	19,69 \$	247,84 \$	% 1158,71

Kaynak:<https://www.nasdaq.com/screening/companies-by-industry.aspx?industry=Technology&region=North+America&sortname=marketcap&sorttype=1>adresinden elde edilmiştir. Son fiyatlar 20.08.2018 tarihine aittir.

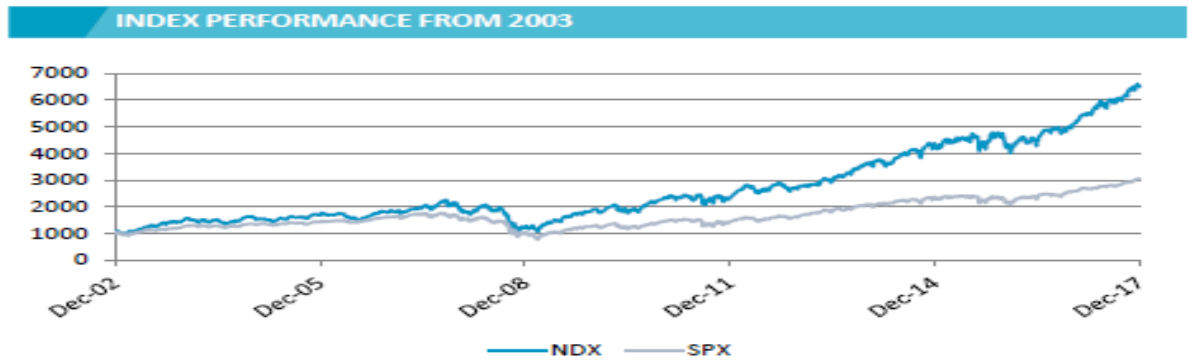
Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere analizde yer alan firmaların borsaya kote olduğu fiyat ile analizdeki son fiyat arasında çok büyük bir değer artışı yaşanmıştır. Özellikle Apple ve Cisco firmalarının hisse değerlerindeki artışlar baş döndürücü niteliktedir. Apple firması 1980’den günümüze %7734’lük hisse değer artışı ile en fazla artışı gerçekleştiren firma olmuştur. Firma özellikle akıllı telefonların piyasaya sürülmesi süreciyle birlikte inanılmaz bir değer artışı göstermiştir. Apple ürettiği Iphone marka akıllı telefonlar, Mac bilgisayar ve Ipad tablet bilgisayarlar ile sektörde önemli bir üretici firma konumundadır. Aynı zamanda akıllı telefonlarda kullanılan uygulamalar konusunda da Apple tedarikçi firma olarak açık ara öndedir. Bu sebeple Apple piyasa değeri açısından China Petroleum’dan sonra 1 trilyon dolar eşiğini 02.08.2018 tarihinde aşan ikinci firma olmuştur. Firma hisselerindeki bu değer artışı NASDAQ’da işlem gören firmaların toplam değerlerinin de artmasına neden olmuş ve 31.07.2018 tarihiyle firmaların toplam değeri 11 trilyon dolara ulaşmıştır. Cisco firmasının hisse değerleri 1990’dan günümüze kadar %7603 gibi inanılması güç bir artışa imza atmıştır. Hisse değer artışında en az düzeydeki değişimi gösteren Intel firması sektörde üretici konumunda olan ve özellikle bilgisayarların en önemli parçalarının başında gelen çip konusunda üretimde bulunan bir firmadır. Bu durumda hisse değer artışlarının üretici konumunda olan firmalardan ziyade yazılım, içerik ve sosyal medya alanlarındaki firmalarda daha çok yaşandığını söyleyebiliriz. Diğer büyük borsalar olan New York Borsası (NYSE) ve S&P’de bu kadar yüksek hacimli artış gösteren firma bulunmamaktadır. Hisse değerlerindeki bu dört haneli artışlar doğal olarak değerlerin rasyonalitesini tartışmalı hale getirmektedir. Akıllarda dotcom krizinden önceki durumların yine gerçekleştiği ve muhtemel bir krizin beslendiği konusunda ciddi soru işaretleri oluşmaktadır.

Şekil 1: 2003 – 2017 arası NASDAQ-100 ve S&P 500 firmaları yıllık getiri oranları (Mavi renk NASDAQ-100, gri renk S&P 500'e aittir)

Kaynak: NDX Fundamentals 2017, s: 5

Şekil 1 bize NASDAQ-100 Endeksinin 2003 – 2017 arasındaki yıllık getiri değişimini S&P 500 ile karşılaştırmalı olarak göstermektedir. 2005, 2006 ve 2016 hariç NASDAQ-100 endeksinin S&P 500'e göre açık ara üstünlüğü kolaylıkla görülmektedir. Yıllık getirilerde sadece kriz yılı olan 2008 yılında eksi değerler göze çarparken bu olumsuz durum sadece bir yıl sürmüştür. 2009 yılında kayıplar fazlasıyla telafi edilirken yıllık getirilerde %50 civarında bir artış kaydedilmiştir. 2017 yılı da %30'luk bir yıllık kazanç artışı ile kapanmış ve hemen hemen %20 civarında gerçekleşen S&P 500 yıllık kazanç artışının 1,5 katı civarında gerçekleşmiştir. Yıllık kazanç oranlarındaki artışın diğer borsalara göre daha fazla oranda olmakla birlikte devamlı ve istikrarlı olması endekste yer alan firmaların hisselerine olan talebin her geçen gün daha da artmasına neden olmaktadır.

Şekil 2: 2003 – 2017 arası NASDAQ-100 ve S&P 500 endeks değerleri

Kaynak: NDX Fundamentals 2017, s: 5

Şekil 2’de NASDAQ-100 ve S&P 500 endekslerin seyrini 2003 – 2017 arasında karşılaştırarak görmekteyiz. Buna göre dönem boyunca hep S&P’nin üzerinde gerçekleşen NASDAQ-100 endeksi 2008 yılı aralık ayında görülen hafif bir azalıştan sonra S&P 500 endeksinden belirgin bir şekilde ayrılmaya başlamıştır. 2016 hariç artışına düzenli bir şekilde devam eden NASDAQ-100 endeksi aynı zamanda artışın daha ne kadar devam edebileceği konusundaki endişeleri de beraberinde getirmektedir.

Tablo 2

2008’den itibaren NASDAQ-100 firmalarının sektörel kümülatif kar payı ödemeleri

Cumulative Dividend Growth Since 2008		
	INDUSTRY	RETURN
1	Technology	181.9%
2	Health Care	41.1%
3	Telecommunications	24.9%
4	Utilities	18.3%
5	Industrials	11.1%
6	Oil & Gas	7.5%
7	Financials	6.4%
8	Consumer Services	-17.8%
9	Basic Materials	-45.0%
10	Consumer Goods	-64.4%

Kaynak: NDX Fundamentals 2017, s: 17

Tablo 2’de NASDAQ-100 endeksine dahil olan sektörlerde yer alan firmaların 2008 yılından itibaren gerçekleştirdikleri kar payı ödemelerinin büyüme oranları kümülatif olarak yer almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere NASDAQ-100 endeksinde kar payı ödemelerinde en fazla artışa sahip birinci sektör teknoloji ikincisi ise sağlık hizmetleridir. Teknoloji firmalarının kar payı dağıtımlarında 2008’e göre %181,9’luk bir artış dikkati çekmektedir. Bu rakam alternatif alanlara yapılan yatırımlardan elde edebilecek kazançların yanında oldukça yüksek bir değere sahiptir. On yıllık süreçte yüksek oranda bir kar payı artışının gerçekleşmiş olması hem kurumsal hem de bireysel yatırımcıların yatırım iştahlarının artmasına neden olmaktadır. Artan yatırım iştahı beraberinde risk iştahının da artmasına dolayısıyla bir balonun oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Tablo 3

NASDAQ-100 teknoloji ve teknoloji dışı firmalarının kar payı ödemeleri (milyar dolar)

NDX: DIVIDENDS PAID (\$B): TECH VS. EX-TECH		
YEAR	Technology	Ex-Tech
2003	1.64	0.56
2004	3.15	0.95
2005	7.89	1.75
2006	8.37	2.95
2007	8.26	3.05
2008	9.52	3.39
2009	10.64	5.72
2010	12.33	6.05
2011	15.01	8.37
2012	24.21	12.62
2013	32.96	15.26
2014	36.70	14.09
2015	38.89	22.82
2016	43.31	25.77
2017	47.99	26.17

Kaynak: NDX Fundamentals 2017, s: 18

Kar payı ödemelerinin teknoloji ve teknoloji dışı firmalar şeklinde ayırarak karşılaştırıldığı Tablo 3’de göz çarpan unsurların başında teknoloji firmalarının kar payı ödemelerinin 2008 kriz yılı dâhil devamlı ve düzenli bir şekilde kaydettiği artış gelmektedir. Ödemelerin toplam miktarlarını karşılaştırdığımızda teknoloji dışı firmalardan hemen hemen iki kat daha fazla miktarda ödeme yapıldığı görülmektedir. 2003’den 2017’ye kadar teknoloji firmalarının kar payı ödemeleri toplamda 29 kat artış gösterirken teknoloji dışı firmalarda bu artış yaklaşık 47 kat şeklinde gerçekleşse de toplamda teknoloji firmalarının ödemelerinin gerisinde kalmıştır. Kar payı ödemelerindeki devamlı artışlar yatırımcıların ilgisinin artarak devam etmesine yol açmıştır.

Nasdaq Teknoloji Sektörünün Muhtemel Riskleri

NASDAQ toplam değeri Temmuz 2018 sonu itibariyle 11 trilyon dolara ulaşmıştır. Oysa 1999 yılında NASDAQ toplam değeri 1,6 trilyon dolardı. Teknoloji firmalarının değerlerinde yaşanan bu inanılmaz yükselişlerin reel olup olmadığı her zaman tartışma konusu olmuştur. Tartışmaların başında bir fiyat ve değer balonunun oluşup oluşmadığı gelmekle birlikte sektörün kendine has özelliklerinden kaynaklanan başka riskler de mevcuttur. Bu bölümde bu risklere yer verilecektir.

Günümüzde teknolojik yeniliklerde yaşanan hızlı değişim yıl içinde devamlı olarak yeni ürünlerin ya da hizmetlerin piyasaya sunulmasını gerektirmektedir. İşte bu gereksinim bir yandan teknoloji firmalarının Ar-ge yatırımları için çok büyük meblağlarda para harcamasını gerektirirken diğer yandan acaba yavaş yavaş teknolojinin sınırlarına ulaşıyor muyuz sorusunu da akıllara getirmektedir. Şüphesiz piyasaya yeni ürün ya da hizmetlerin sunulamaması ciddi tikanıklara yol açarak sektör hakkında yatırımcıların kafasında soru işaretleri doğuracaktır. Endüstriyel üretimde yeni ürünlerin piyasaya sunulma süreci birkaç yıllık bir dönemi kapsarken teknoloji firmaları ürünlerini yıl içinde yenilemekte ve her yenilemede daha üstün özellikli üst sürümleri piyasaya sürmektedirler. Bunun da bir sınırı olacağı ve sektörün bu hızlı gelişme

süreciyle aslında kendisini tükettiğini de söyleyebiliriz. Tüketicilere devamlı olarak yeni ürün ve hizmetlerin sunulması onların beklentilerini daha da arttırmakta ve gün geçtikçe bu beklentileri karşılamak daha da zor hale gelmektedir. Teknoloji şirketlerinin sunduğu bir hizmetin beğenilmemesi ya da üründe ortaya çıkan bir kullanım problemi tüketicilerin firmanın ürünlerinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu durumu teknoloji sektöründe markaya bağlılılığın az olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Yeni bir teknolojik ürünün piyasaya sürülmesinden ziyade var olan bir ürünün yeni sürümünde yaşanan bir sorun bile tüketicilerin ürünü kolaylıkla terk etmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu gerçeklik karşısında teknoloji firmalarının var olan pazar paylarını arttırmak bir yana devam ettirmelerinin bile pamuk ipliğine bağlı olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Pazar payları konusunda keskin savaşların yaşandığı teknoloji sektöründe ürünler konusunda meydana gelebilecek olumsuz bir durum bu firmaların piyasadan silinmesine kadar gidebilecek çok acımasız ve çetin bir yola girilmesine neden olabilir. Böyle bir durumda sektörde faaliyet gösteren diğer firmalar da doğrudan olumsuz etkilenecektir. Sektöre yönelik endişelerin artmasının yanında dışsal olarak etkileyen diğer faktörlerin de katılımıyla borsada işlem gören firmaların hisse senedi değerlerinde aşırı azalışlar yaşanması muhtemeldir. Yatırımcıların sektöre olan güveninin kaybolması bilanço açısından iyi durumda olan sektördeki diğer firmaları da doğrudan olumsuz etkileyecektir.

Talebi etkileyen faktörlerden birisi olan tüketici zevk ve tercihlerindeki değişme teknoloji ürün ve hizmetlerinin talebini diğer sanayi ürünlerine nazaran daha fazla etkilemektedir. Tüketici zevk ve tercihlerindeki değişme hızı sanayi mallarına göre daha fazla olan teknoloji ürünlerinde tüketicilerin talepleri çok hızlı değişmekte özellikle hizmetler konusunda yılda birkaç kez güncelleme yapma zorunluluğu doğmaktadır. Özellikle hizmetlerde yapılan güncellemeler konusunda yaşanabilecek teknik aksaklıklar tüketicileri hızla o hizmetten uzaklaştırmakta ve tüketici alternatifi olan diğer hizmetlere kayabilmektedir. Dolayısıyla firmalar açısından tüketicilerin kendi ürün ve hizmetlerine olan bağlılıklarının devamını sağlamak ve piyasayı devamlı sıcak tutmak gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Bu duruma ayak uyduramayan firmaların piyasadan çekilmeleri çok hızlı gerçekleşmektedir. Yine aynı şekilde piyasaya yeni bir ürün veya hizmet ile giren bir firma yoğun bir taleple karşılaştığı takdirde birkaç ay içinde milyar dolarlarla ifade edilen piyasa değerlerine ulaşabilmekte ve çok kısa sürede büyük firmalar tarafından çok ciddi rakamlarla satın alınabilmektedir. Böylelikle birkaç ay içinde yeni dolar milyarderleri ortaya çıkabilir iken piyasaya ayak uyduramayanlar ise kolaylıkla yok olabilmektedir.

Görüldüğü üzere sektördeki gelişim hızı baş döndürücü bir nitelik taşımakta, yukarı yönlü hızlı hareketlerin yanı sıra aşağı yönlü aynı şiddette hareketler yaşanması da hiç uzak bir ihtimal değildir. Böyle bir durumda aşırı riskli olarak nitelendirilen teknoloji sektörü bir yandan da bu özelliğinden ötürü spekülasyonlara açık kapı bırakmaktadır. Kısa sürede aşırı karın peşinde olan spekülâtörler NASDAQ'da küçük bir ağırlığa sahip ancak başarılı küçük firmalara yatırımlarını yönlendirerek bir bakıma onları cilalayarak bireysel yatırımcıları çekebilirler. Aşırı değer artışı sonucunda amaçlarına ulaşan spekülâtörler ise karlarını realize ederek arkalarına bile bakmadan sektörü terk edebilirler. İşte bu ve bunun gibi durumların yaşanma ihtimali sektöre olan güvenin daha da azalmasına neden olmaktadır.

İnternet üzerinden satış imkânı sayesinde özellikle medya ve eğlence sektöründeki ürünlerin geniş kitlelere ulaştırılması daha da kolaylaşmıştır. Bu aracılık ilişkisini sağlayan ve genelde büyük ölçekli teknoloji firmalarının birer yan kuruluşu olarak faaliyet gösteren bu tür firmaların değerlerinde inanılmaz artışlara yol açmıştır. Sektördeki firmalara baktığımızda doğrudan üretimle alakası olmayan sadece içerik yönünden hizmetler veren firmaların çok yüksek değerlere ulaşabildiğini görmekteyiz. İçerik sağlayıcı firmalar doğrudan üretimde bulunmadıklarından çok az sayıda çalışan -ki bunlar genellikle mühendislerden oluşmaktadır- ile faaliyetlerine devam edebilmektedir. Çalışan sayısının az olması üretim maliyetlerinin de az olmasına ve dolayısıyla firma karlılıklarının daha da artmasına yol açmaktadır.

Firmaların piyasa değerlerinde yaşanan yüksek hacimli değişimler özellikle bireysel yatırımcılar için ciddi riskler barındırmaktadır. Asimetrik bilgi sorunu bireysel yatırımcıların doğru karar alabilmesi önündeki en büyük engeldir ve çok hızlı bir değişim içinde olan teknoloji piyasası aynı hızda bilgi akışını da içermektedir. Bu bilgi yoğunluğu aynı zamanda bilgi kirliliğine de neden olmakta ve tersi seçimlere yol açabilmektedir.

İnternet teknolojisinin gelişmesinin bir diğer yansıması para ve sermaye piyasalarına olmuştur. Günümüzde bireysel yatırımcılar kendi kişisel bilgisayarları üzerinden Dünya'daki bütün para ve sermaye piyasalarına yatırım yapabilir hale gelmiştir. Piyasalara ulaşmanın kolaylaşması paranın 24 saat boyunca likit ve yatırım yapabilir halde bulunmasını sağlamıştır. Bu sayede paranın likiditesinin önündeki zaman ve mekân engelleri ortadan kalkmıştır. Yatırım yapmanın kolaylaşması firmaların finansman kaynağı ihtiyacının karşılanması konusunda büyük yararlar sağlarken yatırımcıların da Dünya'daki bütün yatırım imkânlarından sınırsız bir şekilde faydalanmasını sağlamıştır. Paranın mobilitesinin artması paranın yasal kaynaklara sahip olup olmadığını kontrol etme imkânını ortadan kaldırırken aynı zamanda yabancı sermaye akımlarını kontrol etme ya da engelleme amacıyla olan para politikası yöneticilerinin de bu amaçlarına ulaşmasına engel olmaktadır. Paranın likiditesini engellemenin zorlaşması piyasaların spekülasyonlara daha açık bir hale gelmesine neden olmaktadır. Piyasalarda yaşanacak bir dalgalanmanın boyutu daha yüksek düzeylerde olabilmekte ve spekülasyonları engelleyici ya da olumsuz durumu ortadan kaldırmaya yönelik politika uygulanmasını daha zor bir hale getirmektedir. Yatırımcıların arbitraj olanaklarından faydalandıktan sonra hızla piyasayı terk edebilmesi gerisinde zor duruma düşen bir piyasa ve ekonomi bırakırken politika yöneticilerinin bunu engellemeye yönelik çabaları yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden para piyasalarının ve politikalarının yönetilebilmesi ve düzenlenmesi mobilitenin arttığı her gün daha da zor bir hale gelmektedir.

NASDAQ-100'de yar alan analize dâhil 8 firmanın toplam çalışan sayıları

FİRMA ADI	ÇALIŞAN SAYISI
ADOBE	17.973
ALPHABET	80.110
APPLE	123.000
CISCO	72.900
FACEBOOK	25.105
INTEL	102.700
MICROSOFT	124.000
NVIDIA	11.528

Kaynak: <https://www.forbes.com/companies/> Erişim Tarihi: 09/08/2018

Teknoloji şirketlerinin üretim şekli ikiye ayrılmaktadır. Birinci kısımda ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde aktif rol oynayan genellikle mühendislerden oluşan beyaz yakalı olarak tabir edilen kesim. Diğer kesim ise ürünün doğrudan üretimini sağlayan mavi yakalı olarak adlandırılan işçi kesimi. Günümüzde üretim maliyetlerini düşürebilmek amacıyla özellikle büyük firmalar üretimlerini işgücünün daha ucuz olduğu başta Çin olmak üzere Bangladeş ve Hindistan gibi ülkelere yönlendirmektedir. İşte bu firmaların ürünlerine olan bir talep azalması sonucunda arzın kısılması kararı verilmesi halinde bir bakıma bu ülkelere işsizlik de ihraç edilmiş olmaktadır. Zaten çok düşük ücretle ve sosyal güvencelerden yoksun biçimde çalışan bu işçiler ürünlerdeki en küçük bir talep azalmasında dahi büyük bedeller ödemektedirler. İşgücünün bol ve ucuz olduğu bu ülkelerde bunun yanında bir de işsizliğin artması ekonomisi pamuk ipliğine bağlı bu ülkelerin daha zor günler yaşamasına neden olmaktadır. Tablo 4'de söz konusu sekiz teknoloji firmasında çalışanların sayıları yer almaktadır. Bu firmalardan üretici konumunda olanların çalışan sayıları yüksek olmakla birlikte daha çok ürün ve içerik sağlayıcısı konumunda olan firmalarda ise az sayıda ve çoğunlukla mühendis ile iş geliştirme uzmanları şeklinde çalışanlar yer almaktadır. Bu yüzden bu firmalardaki çalışan kişi sayıları az olmakla birlikte üretim söz konusu olduğunda yurtdışında özellikle Çin'de üretimde bulundukları bilinmektedir. Bu durumda bu firmalarda yaşanacak sorunlar Çin istihdam piyasasına da negatif dışsalılık olarak yansımaktadır.

Sonuç:

Teknoloji alanında gerçekleşen hızlı gelişmeler çok büyük endişeleri de beraberinde getirmektedir. Endişelerden birincisi, teknolojide yaşanan hızlı değişimlerin bir sonunun olup olmadığı konusundadır. Teknolojik ürün ve hizmetlerin tüketiciler tarafından çok hızlı bir şekilde tüketilmesi ve her seferinde daha üstün teknolojilerin talep edilmesi bunun da bir sonunun olacağı ve bu sonun da çok uzak olmadığı konusunda görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teknolojik tüketimin hızla artması sektörün de aynı hızda kendini tüketmesine neden olmaktadır. Ürün ve hizmet geliştirme sürecinde yaşanabilecek bir tıkanıklık firmanın kolaylıkla piyasadaki silinmesine yol açabilecek bir sürece girmesine neden olabilir. Yeni ürün ve hizmetlerin geliştirme süreci yıllar alan bir zaman gerektirmesine rağmen teknoloji sektöründeki süreç daha kısadır. Bu durumda firmalar Ar-ge harcamalarına daha büyük bütçeler

ayırarak zorunda kalmakta ve yıl içerisinde yeni ürün ve hizmetler ya da mevcutların yeni sürümünü piyasaya sürmek zorunda kalmaktadırlar. Ar-ge harcamalarının firma giderleri içerisinde yüksek paylara sahip olması firma karlılıklarını olumsuz etkileyen bir unsurdur. Tüketicilerin markaya bağımlılıklarının az olması da bir diğer endişe kaynağıdır. Sözü ettiğimiz olumsuzlukların gerçekleşmesi durumunda tüketiciler o markanın ürün ve hizmetlerini kolaylıkla terk edebilmektedir. Bu durum firmaların piyasadan silinmesini daha da kolay hale getirmektedir. Artan iletişim teknolojisi sayesinde para ve sermaye piyasalarına erişimin daha kolay hale gelmesi paranın likiditesi önündeki engellerin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu durum küresel yatırım kaynaklarının büyümesine ve paranın bütün Dünya’da kolaylıkla el değiştirmesine yol açmaktadır. Paranın likiditesinin ve mobilitesinin artması para politikasını yönetmeyi zorlaştırmış yabancı sermayeyi engelleyici tedbirleri almak zorlaştırmıştır. Bu sektörde faaliyet gösteren firmaların ürünlerini maliyet avantajı nedeniyle üretim maliyetlerinin daha düşük olduğu ülkelere kaydırmaları mala olan talebin azalması ve bir üretim azaltılması kararı verilmesi halinde bu ülkelere işsizliğin de ihraç edilmesine neden olmaktadır. İşgücünün ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelerde yaşanabilecek bu şekilde bir negatif dışsallık ülkenin var olan ekonomik durumunun daha da kötüleşmesine yol açabilecektir. NASDAQ borsasında yer alan teknoloji firmalarına ilişkin temel ve en önemli endişe kaynağı firmaların hisse değerlerinin rasyonalitesi üzerinedir. Günümüzde ulaşılan hisse ve firma piyasa değerleri dotcom krizi öncesindeki durumu bize hatırlatmaktadır. Hisse değerlerinin gerçeği yansıtmayı yansıtmadığı ve reel değerlerin ne olması gerektiği konusundaki belirsizlikler endişelerin daha da artmasına yol açmaktadır. Piyasada yaşanabilecek olumsuzlukların firma hisse değerlerine yansımaları ihtimali dotcom krizinde olduğu gibi borsanın çökmesine kadar gidebilecek bir zincirleme reaksiyona neden olabilir. Borsada yaşanabilecek bu çöküş aktarım mekanizmaları aracılığıyla reel ekonomiye de yayılma potansiyeline sahiptir. Böyle bir durum finans piyasaları kaynaklı yeni bir küresel krize neden olabilecektir. Hisse senedi fiyatları ve firma piyasa değerleri konusundaki bu belirsizliği giderebilmenin tek yolu senet fiyatlarında aşağı yönlü yumuşak ve kademeli bir düzeltme hareketinin yaşanmasıdır. Bu düzeltme hareketi her ne kadar yatırım yapanların karlılıklarını azaltacak olsa da piyasanın köpüğünün alınması ya da bir diğer tabirle balonun patlamadan havasının alınması yaşanabilecek bir çöküşün etkisinin azalmasını sağlayacaktır. Bir düzeltme hareketi vasıtasıyla piyasanın daha reel bir hale getirilmesi kanımızca bir zorunluluk haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Bildirili, F. (2012). Küresel ekonomik sistemin işleyişinde kredi derecelendirme kurumlarının işlevi, www.researchgate.net, erişim tarihi: 18.06.2018.
- Eren, A. A. ve Saraçoğlu, M. (2017). Kapitalizmin tarihinde finansal krizler: tarih tekerrür mü ediyor? *Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:10 Sayı:1*, 87 – 97.
- Griffin, M. J., Harris, J., Shu, T. ve Topaloğlu, S. (2011). Who drow and burst the tech bubble. *The Journal of Finance, Volume: 66, N: 4*, 1251 – 1290.
- Küçükkocaoğlu, G. ve Küçüksözen, C. (2005). Gerçeğe aykırı finansal tabloların ortaya çıkarılması: İMKB şirketleri üzerine ampirik bir çalışma. *Muhasebe ve finansman dergisi, sayı: 28*, 160 – 171.
- Panko, Raymond, R. (2008). IT Employment Prospects: Beyond the dotcom bubble. *European Journal of Information Systems, 17*, 182 – 197.
- Pastor, L. ve Veronesi, P. (2006). Was there a Nasdaq bubble in the late 1990's. *Journal of financial Economics, 86*, 61 – 100.

MÜLTECİ KRİZİNİN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLAR POLİTİKASINA YANSIMALARI

Arş. Gör. Dr. Gönül TEZCAN
Adnan Menderes Üniversitesi
Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
gkucukyoru@adu.edu.tr

Özet

1990'ların başında Yugoslavya'nın dağılarak ardıl devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle birlikte, Avrupa Birliği (AB) ilk kez Batı Balkanlar coğrafyası ile temas kurmaya başladı. 1990'larda bölgede yaşanan savaşlar ve etnik çatışmalar, AB'nin tehdit ve güvenlik algılamalarını yeniden tanımlamasına neden oldu. Birlik bir yandan yaşanan sorunları çözme ve yönetme kapasitesindeki açıkları kapatmak üzere Ortak Dış ve Güvenlik Politikasını geliştirmek gibi kurumsal düzenlemelere giderken, diğer yandan dış politikasındaki çeşitli yaklaşım ve politikalarla kırılgan Batı Balkan ülkelerine ekonomik ve siyasi destek verdi. AB'nin 1999 yılında ortaya koyduğu İstikrar ve Ortaklık Süreci Birliği'nin bölgeye yönelik politikasında en önemli adım oldu. 2003 yılında Selanik Zirvesi'nde bölge ülkelerine üyelik perspektifi verilmesiyle birlikte Batı Balkanların Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edildi. AB, genişleme politikasının temel aracı olan koşulluluk politikasıyla, bölgede aynı zamanda bir çatışma önleme, demokratikleştirme ve Avrupalılaştırma projesi yürütmekteydi.

Ancak 2000'li yıllar AB için bir ekonomik ve siyasi krizler dönemi olmuş ve Birliğin Avro krizi, borç krizi, genişleme yorgunluğu, mülteci krizi, Brexit, yükselen milliyetçilik gibi kendi içindeki sorunlara odaklanmasıyla, genişleme süreci ivme kaybetmeye başlamıştır. AB'nin en tartışmalı güvenlik sorunlarından biri haline gelen mülteci krizinin, Birliğin Avrupa'ya giden başlıca göç rotası üzerinde bulunan Batı Balkanlara yönelik politikasına da önemli yansımaları olmuştur. Çalışmanın amacı, mülteci krizinin ve AB'nin bu kriz nedeniyle yaşadığı sorun ve endişelerin Batı Balkan politikasına nasıl yansıdığını araştırmaktır. Çalışma, mülteci krizinin AB'nin normatif gücünü ve koşulluluk politikasını zayıflattığını, Birliği demokrasi ve insan haklarına aykırı bazı uygulamaları göz ardı etmek durumunda bıraktığını ve Batı Balkanlar özelinde Birliğin kısa vadeli istikrar için uzun vadeli istikrardan vazgeçmesine neden olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mülteci krizi, AB, Batı Balkanlar

THE REFLECTIONS OF THE REFUGEE CRISIS ON THE EUROPEAN UNION'S WESTERN BALKANS POLICY

Abstract

With the dissolution of Yugoslavia at the beginning of the 1990s and the independence of the successor states, The European Union (EU) for the first time began to contact with the Western Balkans. The wars and the ethnic conflicts in the region in the 1990s caused the EU to redefine its threat and security perceptions. The Union on the one hand tried to make institutional arrangements such as developing the

Common Foreign and Security Policy to build its capacity to solve and manage the new problems, while on the other hand, gave economic and political support to the fragile Western Balkan countries. The Stability and Association Process was the most important step of the EU towards the region. The 2003 Thessaloniki Summit, by giving membership perspective to the Western Balkan states, recognized that the region was an integral part of Europe. With the conditionality, which is the main tool of enlargement policy, the Union was conducting a conflict prevention, democratization and Europeanization project in the region.

However, the 2000s have been an economic and political crisis era for the Union. As the Union focused its own problems such as the Euro crisis, the debt crisis, enlargement fatigue, refugee crisis, Brexit and rising nationalism, the enlargement process lost momentum. Especially the refugee crisis, which has become one of the most controversial security issues of the Union, effected the EU's policy on the Western Balkans considerably, which is on the main migration route to Europe. The aim of this study is to analyze the refugee crisis and its reflections on the Union's Western Balkan policy. The study argues that refugee crisis has weakened the EU's normative power and conditionality policy, leading the Union to ignore some practices contrary to democracy and human rights and cause the EU to give up long-term stability for short-term stability in the Western Balkans.

Key Words: Refugee Crisis, EU, Western Balkans

Giriş

Batı Balkanlar olarak tanımlanan coğrafya, Yugoslavya ardılı devletler (Bosna-Hersek, Makedonya, Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Kosova) ve Arnavutluk'tan oluşur. 1990'ların başında Yugoslavya'nın dağılarak ardıl devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle, Avrupa Birliği (AB) ilk kez Batı Balkanlar coğrafyası ile temas kurmaya başlamıştır. 1990'larda bölgede yaşanan etnik çatışma ve savaşlar "AB'nin güvenlik, tehdit ve risk algılamalarını yeniden değerlendirmesine neden olmuştur" (Özdal, 2013, s. 215). Bu dönemde AB'nin Balkanlar'a yönelik politikası iki temel hedef-Balkanlar'dan gelecek istikrarsızlığı engelleme ve küresel siyasette etkin bir aktör olabilme-çerçevesinde şekillenmiştir.

Balkanlar'ın güvenliği sağlanmadan Avrupa'nın barış ve istikrara kavuşamayacağını anlaşılmaması Avrupalı devletlerin dikkatini bölgeye çekmiştir. Özellikle Batı Balkanlar'ın Avrupa ile bütünleşmesinin gerekliliği anlaşılmıştır. Birlik bir yandan yaşanan sorunları çözme ve yönetme kapasitesindeki açıkları kapatmaya çalışırken, diğer yandan dış politikasında ortaya koyduğu çeşitli yaklaşım ve politikalarla kırılgan Batı Balkan ülkelerine ekonomik ve siyasi destek vermiştir.

İstikrar ve güvenlik hedefinin yanı sıra, ekonomik olarak bütünleşmesini ilerletmiş olan Birlik, artık dünya siyasetinde etkin bir aktör olmak istiyorsa önce arka bahçesi Balkanlar'daki sorunların çözümüne katkıda bulunabilmeliydi (Çakır ve Emiroğlu, 2009, s. 91). Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte Batı Balkanlar AB'nin kriz yönetimi kapasitesini ve dönüştürücü gücünü sergileyebileceği bir alan olarak belirmiştir. Bölgedeki etnik çatışmaları yönetebilen, bölgesel işbirliğini geliştirebilen, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve pazar ekonomisini teşvik

eden bir güç olarak Avrupa Birliği, hem bölgenin barış, istikrar ve güvenliğine katkıda bulunacak hem de bir “uygar güç” olduğunu kanıtlamış olacaktı. Bu amacı gerçekleştirecek temel araçlar ise sivil ve askeri misyonlar (çatışma önleme, kriz yönetimi ve barışı koruma misyonları) ve genişleme politikası olmuştur (Skara, 2014, s. 26; Timmins ve Jović, 2006, ss. 1-5).

Literatürde AB’nin Batı Balkanlar’da barışın inşa edilmesindeki rolü, Birliğin sivil ve askeri misyonlar aracılığıyla güvenliğe yaptığı katkı ve üyelik perspektifi sunarak (genişleme politikası) demokrasi ve siyasi istikrara yaptığı katkı olmak üzere iki açıdan ele alınmıştır. Birliğin Batı Balkanlar’ın güvenliğine yaptığı katkıyı ele alan çalışmalar, AB’nin Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası çerçevesinde (Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası) çeşitli ülkelerde sivil ve askeri misyonlar konuşlandırmaya başlamasıyla birlikte birinci sütundaki yumuşak politika araçlarından ikinci sütundaki (Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası) askeri araçlara geçerken karar alma sürecinde yaşanan değişikliklere, bu süreçte Birliğin karşı karşıya kaldığı siyasal, hukuki, kurumsal, finansal ve kapasiteye ilişkin kısıtlamalara ve bunların nasıl aşıldığına-aşılacağına odaklanmıştır (Gourlay, 2004, ss. 404-421; Osland, 2004, ss. 544-560; Piana, 2002, ss. 209-226; Whitman ve Wolff, 2010, ss. 87-107).

AB’nin Batı Balkanlar’ın demokratikleşmesine ve siyasi istikrarına yaptığı katkıya bakan çalışmalar daha çok koşulluluk politikalarını incelemektedir (Bechev, 2006, ss. 27-43; Anastasakis, 2008, ss. 365-377). AB koşulluluk ile “aday ülkelerin üyeliğin önkoşulu olarak birtakım siyasi, ekonomik ve müktesebat koşullarına” uyum sağlamasını zorunlu kılarak “Avrupa değerlerinin ve normlarının yayılmasını, aday ülkelerde belirli uluslararası ve ulusal davranış kalıplarının geliştirilmesini” amaçlamıştır (Eylemer, 2010, s. 30). Böylece AB, genişleme politikasının temel aracı olan koşulluluk politikasıyla, Batı Balkanlar’da aynı zamanda bir çatışma önleme, demokratikleştirme ve Avrupalılaştırma projesi yürütmüştür. AB’nin 1999 yılında ortaya koyduğu İstikrar ve Ortaklık Süreci ve bunun aracı olan İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları Birliğin bölgeye yönelik koşulluluk politikasının bir yansıması olmuştur.

AB olmaksızın bölgenin istikrarının sağlanamayacağı kabul edilse de, Birliğin genişleme yorgunluğu içerisinde olması ve çeşitli sebeplerle bölgeye demokrasi odaklı değil güvenlik odaklı yaklaşması nedeniyle Batı Balkanlar’da demokratikleşmeden taviz verilmektedir (Bieber, 2011, s. 1783). Birliğin 2000’li yıllarda Avro krizi, borç krizi, Brexit, yükselen milliyetçilik ve mülteci krizi gibi kendi içindeki ekonomik ve siyasi sorunlara odaklanmasıyla genişleme süreci ivme kaybetmeye başlamıştır. AB’nin en tartışmalı güvenlik sorunlarından biri haline gelen mülteci krizinin, Birliğin Avrupa’ya giden başlıca göç rotası üzerinde bulunan Batı Balkanlara yönelik politikasına da önemli yansımaları olmuştur. Çalışmanın amacı, mülteci krizinin ve AB’nin bu kriz nedeniyle yaşadığı sorun ve endişelerin Batı Balkan politikasına nasıl yansıdığını araştırmaktır. Çalışma, mülteci krizinin AB’nin normatif gücünü ve koşulluluk politikasını zayıflattığını, Birliği demokrasi ve insan haklarına aykırı bazı uygulamaları göz ardı etmek durumunda bıraktığını ve Batı Balkanlar özelinde Birliğin kısa vadeli istikrar için uzun vadeli istikrardan vazgeçmesine neden olduğunu savunmaktadır.

Çalışma önce 1990’lardan bugüne AB-Batı Balkanlar ilişkilerinin seyrini inceleyecektir. Ardından Birliğin bugüne kadar tecrübe ettiği en ciddi kriz olarak tanımlanan mülteci krizi ve Birlik üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Söz konusu krizde Batı Balkanlar, mültecileri Avrupa’ya taşıyan başlıca güzergâh olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Buradan hareketle son bölümde mülteci krizinin AB’nin Batı Balkanlar politikasını nasıl şekillendirdiği araştırılacaktır.

AB-Batı Balkanlar İlişkileri

1990’larda Bosna ve Kosova’da yaşanan savaşlardan sonra AB, Batı Balkanlar’dan Avrupa kıtasına yayılabilecek istikrarsızlığı önleyecek politikalar üretmeye odaklanmıştır. Bir yandan Batı Balkan ülkelerinin güvenliğini sağlamak üzere kriz yönetimi kapasitesini geliştirmeye çalışırken, diğer yandan söz konusu ülkelerde demokratik dönüşümün gerçekteşmesi, hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması adına üyelik perspektifini bir “havuç” olarak sunan koşulluluk politikasını yürütmüştür. AB 2003 yılından beri çok sayıda silahsızlandırma operasyonuna, insani yardım ve kurtarma operasyonuna, askeri danışma ve destek, çatışma önleme ve barışı koruma görevine iştirak etmiştir. Barış anlaşmalarına arabuluculuk etmek ve çatışma sonrası toplumlarda istikrara katkıda bulunmak da AB’nin üstlendiği görevler arasında olmuştur. Öte yandan Birlik, 2003 Selanik Zirvesi’nde Batı Balkanlar’ın üyelik perspektifini desteklediğini açıklamıştır. Sunulan üyelik perspektifi Batı Balkanlar’da etnik çatışmaların önlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bölgedeki kurum inşası çabalarına ve kalıcı barışın tesis edilmesine hizmet eden bu ikili yaklaşım, AB’nin temel barış inşası araçları olmuştur (Skara, 2014, s. 27).

AB-Batı Balkan ilişkilerinin temel çerçevesi 1999 yılında ortaya konan “İstikrar ve Ortaklık Süreci” ve sürecin temel aracı olan “İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları” ile çizilmiştir. İstikrar ve Ortaklık sürecinde AB Batı Balkan ülkelere sunduğu birtakım teşvikler karşılığında bu ülkelerden temel haklara ve azınlık haklarına saygı göstermelerini istemiş; aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kurumsal yapılarını AB’nin temelini oluşturan demokrasi, insan haklarına saygı, piyasa ekonomisi gibi değerlere adapte etmelerini beklemiştir (Piana, 2002, s. 213). İstikrar ve Ortaklık Anlaşmalarının kapsadığı bölgesel işbirliği, finansal yardım, siyasi diyalog, demokratikleşme, sivil toplumun geliştirilmesi, kurum inşası, serbest ticaret ve adalet ve alanlarında kaydedilen gelişmeler Komisyon tarafından yayınlanan ilerleme raporları ile takip edilmiştir (Papadimitrou, 2001, s. 77). İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalanan ülkelere, bölgesel işbirliğini ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeleri ve yukarıda adı geçen alanlarda ilerleme kaydetmeleri karşılığında 2000-2006 yılları arasında CARDS (Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara Yönelik Topluluk Yardımı) ve 2007 yılından itibaren IPA (Katılım Öncesi Yardım Aracı-Instrument for Pre-accession Assistance) programları aracılığıyla finansal yardım yapılmaktaydı (European Commission, 2016; EUR-Lex, 2007). Erasmus gibi eğitim programlarına da dâhil edilen Batı Balkan ülkelere tanınan vize serbestisi de ilişkileri canlandıran önemli bir adım olmuştur (Ülger, 2013, ss. 129-130).

2003 Selanik Zirvesi Batı Balkan ülkelerinin genişlemenin bir parçası olacaklarını müjdelemiş, böylece Brüksel ile Batı Balkan ülkeleri arasındaki ilişkide bir mihenk taşı olmuş aynı zamanda bölgenin normalleşmesine de önemli katkı yapmıştır. Ancak 2004 ve 2007 genişlemeleri Birlik bünyesinde ciddi bir genişleme yorgunluğu yaratmış, AB genişlemeden ziyade derinleşmeye odaklanmıştır. Bu dönemde 2008 küresel krizi ve beraberindeki Avro krizi, borç krizleri, mülteci krizi ve İngiltere'nin Birlik'ten ayrılma kararı (Brexit), yükselen milliyetçilik ve popülizmle birlikte AB kendi sorunlarına odaklanmış ve bu süreçte Batı Balkan ülkelerinin üyelik perspektifleri giderek silikleşmiştir.

Batı Balkan ülkelerinin AB entegrasyonunda hangi aşamada olduklarına bakarsak, hâlihazırda Karadağ ve Sırbistan ile üyelik müzakereleri sürmektedir. Makedonya'ya 2005 yılında¹, Arnavutluk'a ise 2014 yılında adaylık statüsü verilmiştir. Bosna-Hersek 2016 yılında üyelik başvurusunda bulunmuş, Kosova ile 2015 yılında imzalanan İstikrar ve Ortaklık Anlaşması 2016 yılında yürürlüğe girmiştir.

2003 yılından bugüne, Birliğin artan güvenlik ve istikrar kaygısı demokratikleşmeyi geri plana atmasına neden olmuş, Batı Balkan ülkelerinde artan otoriterlik, yolsuzluk, patronaj, medya baskısı gibi sorunlar kimi zaman göz ardı edilmiştir. Bu durum Birliğin koşulluluk politikasını tutarsızlaştırırken, normatif gücünü zayıflatmış, bölgede ABD, Rusya, Çin ve Türkiye gibi aktörlerin etki alanını genişletmiştir (Institute for Foreign Affairs and Trade 2018).

Batı Balkanlarda giderek azalan AB etkisi, Birliği Avrupa entegrasyon sürecini canlandırmak için bazı adımlar atmaya itmiştir. Bu dönemde Almanya'nın girişimiyle Batı Balkanlarda bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi, siyasi, ekonomik, bilimsel ve sivil toplum alanlarında entegrasyonun sağlanması ve ortak sorunlarla mücadele edilmesi amacı ile 2014 yılında "Berlin Süreci" başlatılmış ve düzenli yapılan yıllık zirvelerle süreç sürdürülmüştür (Szpala, 2018). Berlin sürecinin Batı Balkanları AB ile yakınlaştırması, Kosova sorunu ve Yunanistan-Makedonya isim meselesi gibi bölgesel sorunların çözümüne zemin olması umulmuştur (Bieber, 2018).

Berlin süreci düzenli gerçekleşen zirvelerle yürütülmektedir. 2014 yılında Berlin'de yapılan ilk zirveyi, 2015 Viyana, 2016 Paris, 2017 Trieste zirveleri takip etmiştir. 2018 Mayıs ayında önce Sofya Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Ardından İngiltere, Batı Balkanlar'ın geleceğine olan ilgisini yitirmediğini kanıtlamak üzere Temmuz ayında Londra Zirvesi'ne ev sahipliği yapmıştır. 2019 yılındaki Zirve'nin Polonya'da yapılması öngörülmüştür (Milloja, 2018).

Berlin sürecinin bölgedeki işbirliğini artırdığı, özellikle Makedonya'nın Bulgaristan ve Yunanistan ile ilişkileri olmak üzere ikili ilişkilere olumlu etki yaptığı kabul edilmektedir. Ancak Bieber'a göre son tahlilde süreç darmadağın olmuş durumdadır ve bunun nedeni Batı Balkan ülkeleri değil, AB'nin kendisidir. Bieber özellikle Brüksel süreci kapsamında gerçekleştirilen Londra Zirvesi'ni işaret ederek Birlik'ten çıkmayı tartışan bir ülkede zirve yapılmasını ve bunun Almanya tarafından da desteklenmiş olmasını eleştirmektedir. Bieber'a göre, AB Batı Balkan ülkelerine üyelikle ilgili karmaşık mesajlar göndermekte ve adil ve

gerçekçi bir perspektif sunamamaktadır. AB üyeleri kendi çıkar ve gündemleri için süreci çarpıtabilmektedir (Bieber, 2018).

6 Şubat 2018 tarihinde “Batı Balkanlar ile güvenilir bir genişleme perspektifi ve AB ile İlişkilerin Artırılması” (*A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*) başlıklı bir belge yayınlayan Avrupa Komisyonu, Batı Balkanların Avrupa’nın parçası olduğunu ve bölgenin geleceğinin AB içinde olmasının Birliğin siyasi, güvenlik, ekonomik açıdan ve nüfuz açısından çıkarına olduğunu belirtmiştir. Belgede, Batı Balkanların Avrupa perspektifinin net ve kesin olduğu ve AB’nin bu amaç için emsalsiz bir destek vereceği de belirtilmiştir. Üyelik müzakereleri sürmekte olan Sırbistan ve Karadağ’ın 2025 yılında üye olabilecekleri müjdesi verilmiştir (European Commission, 2018, ss.1,2,18). Ancak, «Birlik daha büyük olmadan önce daha güçlü ve sağlam olmalıdır» denilerek, sürecin liyakat esaslı olduğu (merit-based) ve katılımın her ülkenin Kopenhag kriterleri başta olmak üzere gerekli koşulları karşılamalarına bağlı olduğu vurgulanmıştır (European Commission, 2018, ss. 2,3).

Batı Balkanlar strateji belgesinin, genişleme sürecinde Birliğin Batı Balkanlarla ilişkilerinde daha bütüncül ve tutarlı bir çerçeve çizmesi beklenmiştir (Bieber, 2018). Ancak başlangıçta bölge ülkelerini fazlasıyla heyecanlandıran belgenin satır araları iyice okunduğunda Batı Balkanların AB ile entegrasyon sürecinde hiçbir kolaylaştırıcı ve yeni adım öngörmediği, yeni bir politika içermediği ve koşulluluğun devam ettiği görülmektedir. Bölgede giderek azalan AB nüfuzu ve buna mukabil artan Rusya ve Çin etkisinin ve özellikle de Birliğin 2015 yılından beri mücadele etmekte olduğu mülteci krizinin AB’yi harekete geçmeye zorladığı anlaşılmaktadır.

Belgenin ilan edilmesinden sonra 17 Mayıs 2018’de Sofya’da, ardından 10 Temmuz 2018’de Londra düzenlenen Batı Balkanlar zirveleri de bu görüşü destekler niteliktedir. Sofya Zirvesi, özellikle Komisyon’un Şubat ayında ilan ettiği strateji belgesinin de etkisiyle genişlemeye ilişkin umutlar besleyen bölge ülkeleri için bir hayal kırıklığı olmuştur. Batı Balkanların “Avrupa perspektifinin desteklendiğine” ilişkin genel bir ifadenin yer aldığı belgede, AB ile bölge ülkeleri arasında ulaştırma, enerji, dijital, ekonomik ve beşeri bağlantısallık (connectivity) sağlanacağını teminatı verilmiştir. Ayrıca göç akınlarına, terörizme, yolsuzluk ve organize suçlara karşı birlikte mücadele verilmesi gerektiği de vurgulanmıştır (Sofia Declaration, 2018). Ancak Sofya Zirvesi Batı Balkanlar’ın AB ile angajmanını (engagement) artırmayı taahhüt ederken, “entegrasyon” ve “genişlemeden” söz etmemiştir. Her ne kadar AB Konsey Başkanı Donald Tusk “bağlantısallık” hedefinin genişlemeye alternatif ya da ikame bir hedef olmadığını” ifade etmiş olsa da, genişlemenin AB’nin önceliği olmadığı açıktır (Dimitrov, 2018).

9-10 Temmuz 2018’de gerçekleştirilen Londra zirvesi de Batı Balkan ülkeleri için yeni bir söz söylememiştir (London Summit, 2018). Temel olarak ekonomi, güvenlik ve uzlaş (reconciliation) alanlarında Birlik ile bölge arasında işbirliğini geliştirme hedefini vurgulayan zirvede, bölge ülkelerinin AB ile yakınlaştırılmasından söz edilmiş (Avrupa Komisyonu, 2018)

ancak üyeliğe ilişkin herhangi bir taahhütte bulunulmamıştır. Ekonomi görüşmelerinin genç işsizliği, girişimcilik ve dijitalleşmeyle sınırlandığı zirvede (Marovic, 2018) sivil toplum aktivistlerinin bölgedeki uzlaş (reconciliation) ve insan hakları sürecine katkıda bulunacak bölgesel bir inceleme-araştırma komisyonunun (fact finding commission/(RECOM) kurulmasına ilişkin beklentileri de karşılık bulmamıştır (Kostovicova, 2018).

AB'nin Batı Balkanlar'ı gündeme taşımaya çalışmasındaki esas neden bölgenin mülteci krizindeki önemidir. Ancak AB, gerek kendi içerisinde yaşadığı sorunlar, gerek Fransa gibi bazı üye ülkelerin genişleme karşıtı görüşleri gerekse bölgede devam etmekte olan ikili siyasi sorunlar ve aday ülkelerin temel haklar ve hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, rekabetçilik ve bölgesel uzlaş alanlarındaki eksiklikleri nedeniyle, Batı Balkan ülkelerine üyelik perspektifi ve net bir zaman çizelgesi de sunamamaktadır. Üyelik umudu azalan ülkeler hızla reform ajandasından çıkarken, mülteci krizi nedeniyle zor durumda olan AB ise siyasi istikrar ve güvenlik adına bazı otoriter uygulamaları göz ardı etmek durumunda kalmakta, bölgedeki demokratik gerileme bu şekilde bir kısır döngüye girmektedir.

Mülteci Krizi ve Avrupa Birliği

2015 yılının ilk dokuz ayında Avrupa'nın Akdeniz kıyılarına, çoğunluğu 2011 yılında başlayan Suriye savaşından kaçan Suriyeliler olmak üzere, yaklaşık 487.000 kişi ulaştı. Bu rakam 2014 yılında gelen toplam kişi sayısının iki katıydı. O tarihten 2015 yılına dek 429.000 Suriyeli Avrupa'ya iltica başvurusunda bulundu (Holmes ve Castaneda, 2016, s. 12). Her ne kadar Avrupa tarihin her döneminde göç almaya alışık olsa da, şimdiye dek bu ölçekte bir göç akını ile karşılaşmamıştır. Suriye'nin mülteci gönderen başlıca kaynak ülke olduğunu belirten Avrupa Komisyonu, Suriye krizini en büyük insani ve güvenlik krizi olarak nitelmiştir (European Commission, 2016, s.4).

1951 tarihli "Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi" mülteciler konusunda AB'yi bağlayan temel metindir.¹ 1985 yılına kadar AB (AET) ortak bir göç ve mülteci politikası belirleyemediğinden, Cenevre sözleşmesine göre hareket edilmekteydi. Ancak 1985 yılında Schengen sistemine geçilmesiyle ortak bir göç ve mülteci politikası ihtiyacı doğduysa da 1990'ların sonuna dek ulus üstü bir politikaya geçilemedi. Bu konuda ilk düzenleme, Bosna ve Kosova savaşlarının yarattığı mülteci sorununun da etkisiyle, Amsterdam anlaşması ile atıldı ve iltica başvurularının hangi birlik üyesi tarafından inceleneceği karara bağlandı. Bu karar, "Avrupa Ortak Sığınma Sistemi'nin (Common European Asylum System/CEAS) ilk adımı niteliğindeydi (Bayraklı ve Keskin, 2017, ss.117-119).

Avrupa Birliği 1999 yılından bu yana Avrupa Ortak Sığınma Sistemini inşa ederek sığınma konusunda üye devletler için ortak asgari standartları oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede, AB ülkelerinin sığınma statüsü verirken uygulayacakları prosedürler ve sığınma taleplerini hangi ülkenin kabul edeceği 1997 yılında Dublin sözleşmesi ile karara bağlanmıştır. 2003 yılında bu sözleşme yerini Dublin II isimli yeni bir sözleşmeye bırakmıştır. AB ülkeleri 2013 yılında Dublin II'den Dublin III sistemine geçerek mültecilerin Avrupa'ya geçişindeki

engelleri artırmışlardır. Dublin Sözleşmesinin uygulanmasını tamamlayıcı bir araç olan EURADAC da AB ülkelerine iltica başvurusunda bulunan ya da kaçak girmiş olan üçüncü ülke vatandaşlarının parmak izlerini kaydeden bir veri bankasıdır. 2003 yılından beri kullanımda ancak çeşitli nedenlerle işlevselliği sorgulanmaktadır (Bayraklı ve Keskin, 2017, ss. 20-21).

Dublin sisteminde genel kural sığınma taleplerini ilk giriş ülkesinin kabul etmesidir. Nadir olarak sağlık ve aileye ilişkin bazı koşullar göz önünde tutulabilmektedir. 2003 yılında oluşturulan bu sistem sığınma başvurularını üye ülkeler arasında paylaştırmamaktadır. Ancak 2015 yılındaki dev mülteci akınları İtalya ve Yunanistan gibi sınır ülkelerini zor durumda bırakmıştır. Avrupa parlamentosunun 2009 yılından beri revize edilmesini önerdiği sistem 2015 yılında çökme noktasına gelince bu konudaki tartışmalar da artmıştır (European Parlamentosu, 2017).

Fererro-Turrión'ın (2015) ifadesiyle mülteci krizi Birliğin değerlerinde ve kurumsal mimarisinde “deprem etkisi” yaratmıştır. Bu krizle birlikte bir yandan göç politikaları AB gündeminde ilk sıraya yerleşirken, AB'ye ilişkin bazı sorunlar da gün yüzüne çıkmıştır. İlk olarak, mülteci krizi Dublin sistemini etkisiz kılmış, daha adil ve şartlara uygun bir Avrupa Sığınma Politikası ihtiyacı doğmuştur. Ayrıca kriz, Schengen alanının ve kişilerin serbest dolaşımı ilkesinin de sorgulanmasına yol açmıştır. İkinci olarak AB karar alma sistemi de tartışmaya açılmış, göç ve sığınma politikalarında daha fazla bütünleşme çağrısı yapılmaya başlanmıştır. Üçüncü olarak, Birliğin ortak bir dış politikasının olmayışı ve Avrupa Komşuluk Politikasının başarısızlığı da açığa çıkmıştır. Birlik Libya, Suriye, Ukrayna'daki krizlerde etkili bir strateji masaya koyamamıştır. Tüm bu sorunlu yapının ortasında Batı Balkanlar'ın AB üyelik süreçleri ötelenmiş, bu durum bölgede Rusya'nın yumuşak gücünü artırmasına neden olmuştur (s. 12).

AB bugüne kadar etkili bir ortak mülteci politikasını hayata geçirememiştir. 2015 yılından bu yana yaşananlar mülteci krizi konusunda Birliğin içindeki görüş ayrılıklarını ve sığınmacı kabul oranları ve sağlık ve barınma hizmetlerinden yararlanma gibi konularda uygulama farklılıklarını gözler önüne sermiştir. Almanya, Fransa, İngiltere gibi ülkeler uzun süre artık işlemez hale gelen Dublin sistemini gözden geçirmeye yanaşmamış, Macaristan, Slovakya ve Polonya ise Almanya'nın sonradan öne sürdüğü kota sistemi önerisini kabul etmemişlerdir (Bayraklı ve Keskin, 2017, s. 123). Öte yandan mültecileri Avrupa'dan uzak tutma önceliğinde olan ve hatta bunun için duvarlar örmeyi tartışan Avrupalı devletlerin, istikrar ve güvenlik adına demokrasiden ödün vererek AB'nin koşulluluk politikasını tutarsızlaştırdıkları da açıktır. Bu tutarsızlıklar kendini en çok da Birliğin Batı Balkanlar politikası üzerinde göstermiştir.

Mülteci Krizinin AB'nin Batı Balkanlar Politikasına Yansımaları

Balkanlar'ın, Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte, güvenlik kaygıları ve ekonomik nedenlerle Avrupa ülkelerine göç veren bir bölge iken, bugün göç almakla gündemde olması ilginçtir. Bölgenin Batı Avrupa ve Orta Doğu arasındaki “ara” konumu, bölgeyi mültecilerin

transit geçişleri için bir güzergâh haline getirmiştir (Bechev, 2016, s.1). Başta Makedonya ve Sırbistan, ardından Hırvatistan ve Slovenya mülteci akınlarından en çok etkilenen ülkeler olmuşlardır (Ferrerro-Turri n, 2015, s.13).

2015 yılında Suriye, Afganistan ve Irak'tan çıkan 764.000 mülteci ve sığınmacı Makedonya ve Sırbistan'dan geçerek Almanya ve diğ r Batı Avrupa ülkelerine ulaşmıştır. Bu rakam 2012'de 6.390; 2013'te 19.950; 2014'te 43.360'tır (Bechev, 2016, s.1). Bu giderek artan g  akını, 2015 yılında zirve yapmış; AB bu tarihten sonra ciddi bir önlem ve mücadele ihtiyaı duymaya başlamıştır.

Balkan rotasında Yunanistan hem AB  yesi olması hem de Schengen alanının bir parçası olması bakımından önemli bir rol oynamaktadır (Bechev, 2016, s.2). Mart 2015-Mart 2016 arasında yüzbinlerce Suriyeli, Afgan ve Iraklı, tehlikeli deniz yolculuklarıyla Anadolu kıyılarından Midilli, Sakız, Samos, Kos ve Leros adasına gelmiş, oradan da botlarla Yunanistan'a ulaşmıştır. Yunanistan'dan Makedonya'ya geçerek Sırbistan, Macaristan ve Slovenya aracılığıyla Avusturya ve Almanya'ya ulaşmışlardır (Bechev, 2016, s.2). Görüldüğü  zere, Batı Balkanlar Avrupa'ya akan g  n temel rotası olmuştur.

Ekonomileri zaten zayıf olan Batı Balkan  lkeleri ise krize hazırlıksız yakalanmışlardır. Bu nedenle başlangıçta transit ülke olarak yükü Macaristan Avusturya ve Almanya'ya bırakmayı, aynı zamanda soruna Avrupalı ülkelerin ortak bir çözüm bulmasını talep etmişlerdir. Özellikle Sırbistan ve Makedonya, AB'nin kapıları kapatmasından ve tampon bölge haline gelmekten endişe etmekteydi. Sırbistan Başbakanı Aleksandar Vui, AB  yelerinin Avrupa Komisyonu tarafından önerilen kota sistemine karşı çıkmakla bencilik yaptıklarını belirtiyordu (Bechev, 2016, s.3).

Angela Merkel 2015 Eylül ayında mültecileri Almanya'ya kabul edeceklerine ilişkin bir açıklama yapınca, 2015 yılı Eylül ve Ekim ayı göçmen akışında zirve yapmıştır. Merkel diğ r AB ülkelerine örnek olup krizin yükünün  ye ülkeler arasında paylaştırılmasını amaçlamıştır. Ancak Macaristan ve Avusturya Almanya'nın bu çağırısına karşılık vermeyerek aynı ay güney sınırlarına duvar örmüştür. Macaristan'ın tutumu bölgede domino etkisi yaratmıştır. 2015 yılı Kasım ayında Makedonya Yunanistan sınırına Macaristan'ınki gibi 30 km uzunluğunda bir dikenli tel örmüştür. Ama bu durum g  akınını durdurmak yerine yalnızca rotasını değışirmiş, mülteci Hırvatistan ve Slovenya aracılığıyla Avusturya'ya geçmeye başlamıştır (Bechev, 2016, ss. 3-5).

Avusturya 18 şubat 2016'da Hırvatistan, Sırbistan, Slovenya ve Makedonya'dan polis şeflerini toplayarak her bir ülkeye kabul edilen günlük insan sayısının üst sınırını 580 olarak belirlemiştir. Ayrıca sığınma başvurusunun sayısını günlük 80 olarak belirlemiştir. 24 şubat'ta ise Batı Balkan  lkelerinin ve Bulgaristan'ın İçişleri Bakanları ile toplanmıştır. Yunanistan ise kuzey sınırının m h rlendiğini düşünerek tepki göstermiş ve Atina Viyana büyükelçisini geri ağırımıştır. 9 Mart 2016'da Makedonya, ardından Slovenya yasadış g  rotasını kapattıklarını açıklamıştır. Bu açıklamalara Avusturyalı yetkililerden ciddi bir destek gelmiş; AB  yelerinden

ve Sırbistan'dan çok uluslu bir takım Yunanistan sınırında Makedonya'ya yardımcı olmaya gelmiştir (Bechev, 2016, ss.5-6).

Balkan hükümetleri AB tarafından ödüllendirildiği, en azından eleştiri almadığı sürece AB'nin kapılarına muhafızlık etmekten memnundular. Özellikle Makedonya da bu durum gözle görülür bir hal almıştı. Gruevski hükümetinin büyük bir yolsuzluk iddiasıyla suçlandığı 2015 yılı Nisan ayı ortasında sokaklar protestocularla dolduğunda Batıda birçok yorumcu mülteci krizindeki kilit bir dost ülkeyi tehdit eden “renkli devrim ”den söz etmiştir. Balkan ülkeleri ayrıca Macaristan, Avusturya, Slovenya, Hırvatistan ve Bulgaristan gibi AB üyesi ülkelerle yan yana gelerek Brüksel karşısında güç kazanmıştır. Bazı AB belgelerinde Makedonya'nın-Türkiye'den farklı olarak- mülteci krizini katılım süreci için bir avantaja çevirme niyetinde olduğu ifade edilmiştir (Bechev, 2016, s.6).

Bu dönemde AB'nin Batı Balkanlar özelinde koşulluluk politikasını güvenlik ve jeopolitik endişelerle mi yoksa teknik ve tarafsız biçimde mi uyguladığı sorgulandığında, Birliğin içinde olduğu kurumsal, siyasi ve ekonomik krizin Batı Balkanlar politikasını doğrudan etkilediği ve güvenlik endişelerinin koşulluluk politikasını tutarsızlaştırdığı görülmektedir. (Ferrerro-Turrión, 2015, s. 13)

Suriye Savaşı ve beraberindeki mülteci krizi Birliğin özellikle Makedonya'da ve genel olarak Batı Balkanlar politikasındaki güvenlik ve demokrasi ikilemini açığa çıkarmıştır. Makedonya'da Gruevski hükümetinin ülkede ekonomik ilerleme sağlaması ve yabancı yatırım çekmesi, etnik Arnavut partisi DUI (Democratic Union for Integration/ Entegrasyon için Demokratik Birlik Partisi) ile koalisyon kurarak siyasette etnik gruplar arası ilişkileri dengede tutması AB'de Gruevski'nin Makedonya'nın istikrarının garantörü olduğu izlenimi yaratmıştır. 2014 seçimlerinden sonra başlayan ve usulsüz dinleme skandalının patlak vermesiyle derinleşen kriz boyunca Komisyon'un genişlemeden sorumlu üyesi Hahn'ın henüz Haziran ve Temmuz 2015 mutabakatlarında öngörülen reformlar gerçekleştirilmeden devamlı surette seçimlerin yapılmasını tavsiye etmesi, göçmenlerin Balkan koridoru boyunca ilerlemesini durduracak işleyen bir hükümetin kurulmasının reformlardan önce geldiğini göstermiştir (Fonck, 2016).

2015 yılında Makedonya'nın Yunanistan sınırını kapatması Avrupa'ya Balkan rotasıyla gelen Suriyeli mülteci akınını durdurmakta önemli rol oynamış, karşılığında Gruevski Batı Avrupalı liderlerden diplomatik destek görmüştür (Ceka, 2018, s. 151). 2006- 2016 yılları arasındaki Gruevski iktidarı boyunca hükümetin otoriter ve anti-demokratik uygulamalarına rağmen Brüksel'in Üsküp'e karşı sert bir tavır takınmaması, Birlik için Avrupa'ya uzanan mülteci koridorunu denetim altında tutacak işleyen bir hükümetin varlığının öncelik taşıdığını göstermiş ve Üsküp'ün herhangi bir “sopa” ile karşılaşmasına engel olmuştur.

Nitekim Avusturya Dışişleri Bakanı ve Avrupa Halk Partisi üyesi olan Sebastian Kurz 28 Kasım 2016'da Üsküp'te Makedonya Dışişleri Bakanı Poposki ile görüşerek “Makedonya'ya Batı Balkan güzergâhını kapatarak yasadışı sınır geçişlerinde önemli bir azalma sağlamaktaki

abaları için teşekkür ederim” şeklinde bir demeçte bulunmuştur. Kurz ayrıca ülkenin AB yelik sürecinin Avusturya tarafından desteklendiğini de vurgulamıştır (Federal Ministry Republic of Austria, 2016). Kurz’un söz konusu ziyareti ve demeçleri, Bakan’ın VMRO-DPMNE’nin (İ Makedon Devrimci Örgütü-Makedonya’nın Ulusal Birliği Demokratik Partisi) seçim kampanyasına dâhil olarak, otoriter eğilimler sergilediği düşünülen bir partiyi açıkça desteklediği eleştirilerine neden olmuştur. Ayrıca 2016 ilerleme raporunda birçok alanda devlet zaptından (state capture) söz edilirken Avusturyalı liderin ülkenin “Avrupa Birliği’ne doğru doğru yolda” olduğunu ifade etmesi de eletirilmitir (Marusic, 2016). Kurz’un yaklaşımını tüm AB’ye mal etmek doğru olmasa da, Birliğin Batı Balkanlar’a yönelik genel tavrının istikrar için demokrasiyi ikinci planda tutmak olduğu bilinmektedir. Nitekim 2014 ilerleme raporunda Komisyon’un Makedonya’da “demokrasinin pekitiği” yorumunda bulunması çok sayıda eleştiriye yol açmıştır (Bieber, 2015).

Makedonya’daki otoriter eğilimlere göz yumulması diğer Balkan ülkelerine otoriter ve milliyetçi eğilimlerin cezalandırılmayacağına ilişkin bir mesaj niteliğinde olmuştur (Fonck, 2016). AB’den ve ye ülkelerden gelen sinyallerin karmaşıklığı, Batı Balkan siyasi elitinin patronaj ilişkilerini sürdürmelerine ve AB reform ajandasından uzaklamalarına neden olmuştur (European Fund for the Balkans, 2016, s.6). Örneęin her ne kadar Sırbistan ve Karadaę Avrupa Birlięi entegrasyon sürecinde baı çeken ülkeler olsalar da, 2016 yılı Nisan ayında pozisyonunu kuvvetlendirmek amacıyla erken seçim çağırısı yapması ve ülkede basın özgürlüğünün bastırılması (BİEPAG, 2016, s. 12; Veljkovic, 2017); Karadaę’da ise Djukanović’in partisi olan Sosyalistlerin Demokratik Partisi’nin (Democratic Party of Socialists) 25 yıldan fazladır iktidarda olması demokrasi adına alarm niteliğinde olmuştur (European Fund for the Balkans, 2016, s.9).

ye lkeler arasındaki anlaşmazlıklar ve çıkar uyulamazlıkları ve bunun AB’nin politikalarına yansımaları Birliği güvenlik-demokrasi çıkmazına sokmuştur. Bölgede otoriter eğilimler yükselişe geçmiş, ancak Birlik bölgedeki güçlü liderleri mülteci kriziyle ba edebilecek araçlar olarak dnmtir. Böylece Balkan devletleri “stabilocracy” ya da “stabilitocracy” olarak tanımlanan yönetimlere dnmtir. Özetle, AB bölgede kısa vadeli istikrarı uzun vadeli siyasi ilerlemeye tercih etmiş görünmektedir. Ancak uzun vadede bu durum, AB’nin yumuşak gücüyle üstesinden gelemeyeceği daha ciddi sorunlar yaratabilecektir (Bieber, 2018; BİEPAG, 2016, s.3; Ceka, 2018, s. 151; European Fund for the Balkans, 2016, s.9).

Sonuç

Mülteci krizi AB’nin bugüne dek karşı karşıya kaldığı en ciddi kriz olarak tanımlanmaktadır. 2015 yılından bu yana yaşananlar bir yandan mülteci krizi konusunda Birliğin içindeki görüş ve uygulama farklılıklarını gözler önüne sererken, diğer yandan Birliğin koulluluk politikasında tutarsızlıklara neden olmuştur. Bu tutarsızlıklar kendini en çok da Birliğin Batı Balkanlar politikası üzerinde göstermiştir. Çünkü mülteci krizinde Balkanlar mültecilerin Avrupa’ya geçiş yaptıkları başlıca güzergâh haline gelmiş; bu bakımdan Batı

Balkanların Avrupa nezdinde güvenlik ve istikrar bağlamındaki rol ve önemi ciddi biçimde artmıştır.

AB'nin "genişleme yorgunluğu" içerisinde olması ve 2000'li yıllardan bu yana karşı karşıya kaldığı siyasi ve ekonomik sorunlar nedeniyle Batı Balkanlar'a olan ilgisini azaltmış olması, bir yandan bölgede başka aktörlerin etki alanlarını genişletmelerine imkân vermiş, diğer yandan bölge ülkelerinin AB reform ajandasından uzaklaşmalarına neden olmuştur. Mülteci krizinde bölgenin geçiş yolunu kapatacak bir "bekçi" olarak üstlendiği görev, Birliğin bölge ülkelerindeki otoriter ve milliyetçi uygulamaları istikrara adına göz ardı etmesine, böylece zaten var olan demokratik gerilemeyi artırmasına neden olmaktadır. AB bölgeyle ilişkilerinde istikrar ve güvenlik odaklı yaklaşarak demokrasiyi ikinci plana atmaktadır. Ancak bu durumun uzun vadede demokrasiye, insan haklarına, etnik gruplar arası ilişkilere ve iyi komşuluk ilişkilerine zarar verme ihtimali yüksektir. Bu nedenle AB, koşulluluk politikasını zayıflatmak suretiyle istikrar uğruna demokrasiyi feda etmemelidir. Koşulluluk politikasını yeniden bir baskı gücü olarak kullanabilmesi de ancak bölge ülkelerine işbirliği ve angajmanın ötesinde, üyelik ve entegrasyon için daha somut ve net bir perspektif çizebilmesiyle mümkündür.

Ayrıca, mülteci krizinde Batı Balkanlar yalnızca AB kapılarını tutan bekçiler olarak algılanmamalı, süreç krizden etkilenen tüm ülkelerin ortak ihtiyaç, çaba ve sorumluluğu göz önünde tutularak yönetilmelidir. Bu açıdan AB mülteci krizi için üye ülkeleri ve krizde önemli bir rol üstelenen Batı Balkan ülkelerinin ihtiyaç ve görüşlerini de dikkate alan ortak bir strateji belirlemelidir.

KAYNAKLAR

1951 Convention Relating to the Status of Refugees. <https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/55726/Convention+relating+to+the+Status+of+Refugees+%28signed+28+July+1951%2C+entered+into+force+22+April+1954%29+189+UNTS+150+and+Protocol+relating+to+the+Status+of+Refugees+%28signed+31+January+1967%2C+entered+into+force+4+October+1967%29+606+UNTS+267/0bf3248a-cfa8-4a60-864d-65cdfce1d47>

Anastasakis, O. (2008). The EU's Political Conditionality in the Western Balkans: Towards a More Pragmatic Approach. *Southeast European and Black Sea Studies*, 8(4), 365-377.

Bayraklı, E., & Keskin, K. (2017). Avrupa'nın Mülteci Krizi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 12(2), 115-136.

Bechev, D. (2006). Carrots, Sticks and Norms: the EU and Regional Cooperation in South East Europe. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 8(1), 27-43.

Bechev, D. (2016). Europe's refugee crisis and the Balkans. *Alsharq Forum*.

Bieber, F. (2011). Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans. *Europe-Asia Studies*, 63(10), 1783-1802.

Bieber, F. (2015, 2 Nisan). How to make EU mediation work in Macedonia. *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/en/blog/how-to-make-eu-mediation-work-in-macedonia>, (07.03.2017)

Bieber, F. (2018, 10 Temmuz). Its time to ditch the Berlin Process. <https://europeanwesternbalkans.com/2018/07/10/time-ditch-berlin-process/>, (22.08.2018)

Bieber, F. (2018). *The Rise and (Fall) of the Balkan Stabilitocracies*. <https://www.cirs.org/en/horizons/horizons-winter-2018-issue-no-10/the-rise-and-fall-of-balkan-stabilitocracies>, (28.08.2018)

BiEPAG. (2016). *The migrant crisis: a catalyst for EU enlargement?* Balkans in Europe Policy Advisory Group.

Ceka, B. (2018). Macedonia: A new beginning? *Journal of Democracy*, 29 (2): 143-157.

Çakır M. F. & Emiroğlu, H. (2009). Avrupa Sorunlarının Çözümünde AB'nin Liderliği: Kosova'nın Nihai Statüsü Meselesi (1999-2005). *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 5(17), 85-106.

Dimitris, P. (2001). The EU's Strategy in the Post-communist Balkans. *Southeast European and Black Sea Studies*, 1(3), 69-94.

Dimitrov, M. (2018, 17 Mayıs). Enlargement Stays off Agenda at Sofia Summit. <http://www.balkaninsight.com/en/article/sofia-summit-balkans-meet-europe-for-the-first-time-in-15-years-05-17-2018> (22.08.2018)

Eur-Lex. (2007). The CARDS Programme (2000-2006). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Ar18002>, (26.08.2018)

European Commission. (2016). Stabilisation and Association Process. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/sap_en, (26.08.2018)

European Commission. (2018). A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans. https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf (22.08.2018)

European Commission. (2018). Western Balkans Summit in London: building stronger links within the region and with the EU. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news_corner/news/western-balkans-summit-london-building-stronger-links-within-region-and-eu_en, (26.08.2018)

European Fund For the Balkans. (2016). *Reinstating the transformative power of the European Union in the Western Balkans*. <http://www.balkanfund.org/publib/other/Reinstating-the-Transformative-Power-of-the-European-Union-in-the-Western-Balkans.pdf>, (27.08.2018)

European Parliament. (2017). Improving the Common European Asylum System. <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20170627STO78418/improving-the-common-european-asylum-system>, (18.08.2018)

Eylemer, S. (2010). *Avrupalılaşıma Sürecinde Koşulluluk ve Elitler: Türkiye Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Federal Ministry Republic of Austria. (2016). Federal Minister Kurz: 'Macedonia remains key partner in managing the migration crisis'. <https://www.bmeia.gv.at/en/the-ministry/press/announcements/2016/11/federal-minister-kurz-macedonia-remains-key-partner-in-managing-the-migration-crisis/>, (20.02.2017)

Fererro-Turr  n, R. (2015). The EU Approach to the Western Balkans: A security or a political issue? *Europolity*, 9(2), 11-27.

Fonck, D. (2016, 12 Aralık). Two Years After Macedonia's Wiretapping Scandal: The Price of EU Laxity. *Blog Activ EU*, <http://guests.blogactiv.eu/2016/12/12/two-years-after-macedoniaswiretapping-scandal-the-price-of-the-eu-laxity/>, (18.02.2017)

Gourlay, C. (2004). European Union Procedures and Resources for Crisis Management. *International Peacekeeping*, 11 (3), 404-421.

Holmes, S. M., Cataneda, H. (2016). Representing the "European refugee crisis" in Germany and beyond: Deservingness and difference, life and death. *Journal of the American Ethnological Society*, 43(1), 12-24.

Institute for Foreign Affairs and Trade. (2018). *What Role Do the External Actors (Russia, China, Turkey, and the European Union) Play in the Western Balkans?* Budape  te: Institute for Foreign Affairs and Trade. <http://ies.cass.cn/wz/yjcg/zdogj/201806/P020180604336395022804.pdf>, (26.08.2018)

Kostovicova, D. (2018, 20 Temmuz). Sitting on the fence: How the London Summit exposed the inertia in the EU's reconciliation Policy for the Western Balkans. <http://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2018/07/20/sitting-on-the-fence-how-the-london-summit-exposed-the-inertia-in-the-eus-reconciliation-policy-for-the-western-balkans/> (26.08.2018)

Marovic, J. (2018, 13 Temmuz). London Summit was much ado About Nothing. <http://www.balkaninsight.com/en/article/london-summit-was-much-ado-about-nothing-07-13-2018>, (26.08.2018)

Marusic, S. C. (2016, 28 Kasım). Austrian FM Defends Decision to Back Macedonia Ruling Party. *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/critics-slam-kurz-s-support-for-macedonia-s-ruling-party-11-28-2016>, (21.02.2016)

Mlloja, G. (2018, 5 Temmuz). Berlin Process 2014-2018: Gains and challenges. https://www.b92.net/eng/insight/opinions.php?yyyy=2018&mm=07&dd=05&nav_id=104559, (24.08.2018)

Osland, K. M. (2004). The EU Police Mission in Bosnia and Herzegovina. *International Peacekeeping*, 11 (3), 544-560.

  zdal, B. (2013). *Avrupa Birliği Siyasi Bir C  ce, Askeri Bir Solucan Mı?* Bursa: Dora Yayıncılık.

Piana, C. (2002). EU's Decision-Making Policy in the Common Foreign and Security Policy: The Case of the Former Yugoslav Republic Macedonia. *European Foreign Affairs Review*, (7), 209-226.

Skara, G. (2014). The Role of the EU as a Peacebuilder in the Western Balkans. *Romanian Journal of European Affairs*, 14(4), 26-43.

Sofia Declaration. (2018). http://www.consilium.europa.eu/media/34776/sofia-declaration_en.pdf, (22.08.2018)

Szpala, M. (2018, 26 Temmuz). Enlargement will make EU stronger. <http://wb-csf.eu/op-eds/enlargement-will-make-eu-stronger/>, (22.08.2018)

Timmins, G. & Jović, D. (2006). Introduction: The Next Wave of Enlargement: The European Union and Southeast Europe After 2004. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 8 (1), 1-5.

Ülger, İ. K. (2013). Balkanlarda Barış ve Güvenliğin Tesisinde AB'nin Rolü. *Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (ss.119-133). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

Veljkovic, Vladimir. (2017, 14 Kasım). *Stabilocracy and Political crisis*. <https://pescanik.net/stabilocracy-and-political-crisis/>, (28.08.2018)

Western Balkans Summit London. (2018). https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/724294/180710_WBS_Joint_Declarations.pdf, (26.08.2018)

Whitman, R. G. & Wolff, S. (2010). The EU as a Conflict Manager? The Case of Georgia and its Implications. *International Affairs*, 86(1), 87-107.

KRİZLERE KARŞI BAŞKANLIK SİSTEMİ VE PROPAGANDA

Dr. Hakan TARTAN

Eski Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı
hakantartan35@gmail.com

Özet

Başkanlık sistemi Türkiye'nin gündemine 1980'li yıllarda girmiştir. Günümüzde yoğun tartışma konusu olan başkanlık sisteminin ilk başkan seçimi gerçekleştirilmiştir. 24 Haziran 2018'de Ak Parti adayı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yüzde 52.59 oy alarak ilk Başkan olarak seçilmiştir. Halkın oyları bu konuda belirleyici olmuştur. Yeni başkanlık yapısı oturmakta, kurumlar ve kadrolar oluşturulmaktadır. Başkanlık sistemi ile ilgili birçok soru işareti bulunmaktadır. Konunun iyi anlaşılması, doğru tartışılması, dünyadaki örneklerin akılcı değerlendirilmesi, ayrıca 'bilineni bilinmeyeninden az' olan sistem değişikliğinin çağdaş bir yaklaşımla, uzmanların çalışmalarıyla ve dünyadaki doğru ve yararlı örnekler ve değerlendirmelerle etkin hale getirilmesi önemlidir.

Bölgemiz, ekonomik ve siyasi anlamda sorunlarla yüklüdür. Beklenti; yeni sistemin bu sorun ve krizlere karşı daha etkin, hızlı ve verimli olacağı yönündedir. Başkanlık sistemi savunulurken de sık sık bu argümanlar dile getirilmiştir. Bu konuda karar vermek için erkendir. Çünkü sistem çok yenidir ve birçok anlamda geliştirilmeye de muhtaçtır. Zaman gelişmeleri gösterecektir.

Propaganda kavramı, siyasette tanıtım ve kamuoyunun desteğini kazanmak için önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Siyasi arena da etkin olan propaganda ve halkla ilişkiler çalışmaları başkanlık seçimi ile birlikte yeniden önem kazanmıştır. Sistem yenidir, halk yabancıdır. Yeni uygulamalar, Batı'daki örneklerin tekrarı, özgün çalışmalar, hep daha çok tanıtım, hep daha iyi propaganda bu süreçte öne çıkmıştır.

Güncel değerlendirmeler, yorumlar ve arşiv çalışmaları Başkanlık sistemini geniş bir çerçevede gözler önüne sermektedir.

Ayrıca artık seçilmiş bir Başkan vardır ve gözler Onun üzerindedir. Çalışma ve tanıtımları büyük önem arz etmektedir.

Her seçim yeni seçimin provası olduğuna göre, bundan sonra yürütülecek propaganda ve halkla ilişkiler çalışmaları da önemlidir.

Onun arşiv, bilgi ve altyapı çalışmalarına da şimdiden başlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Başkanlık sistemi, parlamenter yapı, propaganda.

PRESIDENTIAL SYSTEM AND PROPAGANDA AGAINST CRISES

Abstract

The presidential system entered the agenda of Turkey in the 1980s. Today, the first presidential election of the presidential system, which is under an intense discussion, was held. On June 24, 2018, AK Party candidate and President Recep Tayyip Erdoğan was elected as the first President with 52.59 percent of the votes. The votes of the people were the determining factor in this issue. The new presidency is falling into place, institutions and staff are being formed. There are many questions about the presidential system. It is important that the subject is well understood, correctly discussed, examples in the world are evaluated rationally, and the system change that is 'lesser known' is executed with a contemporary approach, with the experts' works and with the right and useful examples and evaluations from the world.

Our region is burdened with economic and political problems. It is expected that the new system will be more effective, faster and more efficient against these problems and crises. These arguments have often been expressed while advocating the presidency system. It is early to decide on this issue. Because the system is very new and needs to be improved in many ways. Time will show the developments.

The concept of propaganda is used as an important tool to gain political publicity and public support. The propaganda and public relations activities, which are also effective in the political arena, have gained importance again with the presidential election. System is new, and people are unfamiliar with it. New applications, repetition of examples in the West, original works, always more publicity, and always better propaganda have come to the forefront.

Current evaluations, interpretations and archival studies show the Presidential system in a wide framework.

Also there is now an elected President and all eyes are on him. Works and publicity are of great importance.

Since every election is a rehearsal of the new election, the propaganda and public relations works to be carried out thereafter are also important.

Its archive, information and infrastructure works should also be started from now on.

Keywords: Presidential system, parliamentary structure, propaganda.

Giriş

Hükümet sistemleri, kuvvetlerin yapısına göre değiştirmektedir. Kuvvetlerin ayrılığı veya birleşmesi sistem yapılarını belirlemektedir. Kuvvetler birliği içinde; meclis hükümeti, monarşi ve diktatörlük bulunurken kuvvetler ayrılığında ise, parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı başkanlık sistemi bulunmaktadır (Kayan, 2017, s.28).

Türkiye başkanlık sistemini en çok Turgut Özal'ın Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı döneminde tartışmıştır. Değişen dünya düzeni ve gelişen teknoloji çerçevesinde hızlı ve etkin kararların alınması ve birçok sorunun bürokratik engellerden sıyrılmış bir şekilde çözümü için başkanlık sistemi öne çıkmıştır. Turgut Özal bu konuyu gündeme getirdiğinde önce büyük tepki almıştır. Sonra kamuoyu ara ara bu konuya ilgi göstermiştir.

Turgut Özal'dan sonra 2012 yılında Başbakanlığı döneminde Recep Tayyip Erdoğan'ın önerisi ile başkanlık tekrar gündeme gelmiştir. Toplum geniş bir çerçeveden bu konuyu ele almaya, konuşmaya ve tartışmaya başlamıştır.

Siyasi partiler ortak bir karar alamamış, farklı görüşler ortaya çıkmış ve deyimi yerindeyse 'toplum ikiye bölünmüştür'.

Bir bölüm 'parlamenter sistem' de ısrarcı olmuş, bir bölüm de 'başkanlık sisteminin Türkiye'yi geleceğe başarıyla taşıyacağı' teması üzerinde durmuştur.

Bundan sonra 2007 anayasa değişiklikleri yapılmış, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi karara bağlanmış, Recep Tayyip Erdoğan 2014 yılında gerçekleştirilen halk oylamasında cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Bu neredeyse 7 yıllık süreçte başkanlık sistemi sürekli olarak gündeme gelmiştir. 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen hain darbe girişiminin ardından 10 Aralık 2016'da TBMM Başkanlığı'na 316 Ak Partili vekilin imzası ile "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Bir kanun Teklifi" sunulmuştur (Coşkun, 2017, s.5).

MHP de bu teklife destek vermiş, Böylelikle Türkiye'nin başkanlık serüveni başlamış ve yeni bir sisteme adım adım yaklaşılmıştır.

'Başkancı' Sistem ya da Başkanlık Sistemi?

Türkiye 24 Haziran'a dek yoğun tartışma ve değerlendirmeler yaşamıştır.

Statüko, değişim, dönüşüm, yenileşme sözcükleri yeni sürecin en popüler malzemeleri olmuştur.

Bazı yorumcular için bu dönem "statükonun noktalanması" olarak tanımlanmıştır. Elbette yeni sistem konuşulurken, Türkiye'nin bugünlere gelirken denediği, geçmişine damga vuran ve genelde benimsenen mevcut parlamenter sistem sıklıkla tartışılmıştır.

İlimli kuvvetler ayrılığı mı yoksa kuvvetlerin iş birliği mi olmalıydı? Eksik olan ve yapılmayan ne idi? Parlamenter sistem kavga ve verimsizlik mi üretti? Toplumsal ve evrensel gelişimlere ayak uyduramadı mı? Ufak tefek düzenlemelerle Türkiye'yi geleceğe taşıyor muydu?

Daha birçok sorular.

Hatta özeleştiriler.

İşte bu ‘olurdu, olmazdı’ tartışmaları arasında başkanlık sistemi referanduma taşınarak, halk görüşü alınmıştır. 16 Nisan 2017’de anayasa değişiklikleri, yani Başkanlık için toplumun (oy kullananların) yüzde 51.41’i (25 milyon 157 bin 25 oy) ‘evet’, yani ‘Biz Başkanlık sistemini istiyoruz’, yüzde 48.59’u ise (23 milyon 777 bin 91 oy) ‘hayır’, yani ‘Biz bu sisteme karşıyız’ demiştir (YSK, 2017).

Seçime katılma oranı %85.32 olmuştur. Yüksek katılım oranı ile başkanlık sisteminin bir tabu olarak görülmediği ortaya çıkmıştır. Demokrasiyi sadece terminolojik yaklaşımla özdeşleştiren bakış açılarının doğru olmadığı da anlaşılmıştır. ‘Başkanlık sistemi’ diyenler uzun ve zaman zaman hararetle tartışma süreçlerinde özetle şunları savunmuştur:

“Başkanlık yenileşmedir. Kısır çatışmalardan uzak kalmaktır. Yasamanın bağımsızlığı artar. Çoğunluk daha iyi temsil edilir. Daha hızlı, enerjik ve çağa uygun bir devlet anlayışı egemen olur. Böylelikle uluslararası arenadaki rekabet şansı yükselir. Rejimin istikrarı sağlanır. Çatışma ve kaos azalır.”

‘Hayır’ diyenlerin gerekçeleri de özetle şu şekildedir:

“Demokrasiden totaliter bir yapıya geçiş olabilir. Devlet sertleşir. İktidar yoğunlaşması olabilir. Başkan ve Meclis ayrı partilerden olursa sıkıntı yaşanabilir. İnsan hakları ve demokratikleşme alanlarında sancılar olabilir.”

Halk ise refah seviyesinin yükselmesi, daha zengin ve gelişmiş bir ülke beklentisi içindedir.

Sistemden çok işin özüyle ilgilidir:

‘İşler iyi yürüsün. Kavga ve çatışma olmasın. Hizmetler bürokrasiye takılmasın’.

Elbette sistem değişikliğinde devlet ve bürokrasideki bazı tıkanıklıklar ve geçmişte yaşanan kötü örnekler, çatışmalar belirleyici olmuştur.

Herkesin aklında Tansu Çiller’in Başbakanlığı dönemindeki ekonomik kriz ve 2001 yılında DSP-MHP hükümetinde Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında yaşanan ‘anayasa kitapçığı’ sorunu vardır.

Ülke o iki dönemde de ciddi sorunlar yaşamıştır.

O yüzden şu soru hep sıcaktır:

‘Cumhurbaşkanı ile hükümet arasında bir uyumsuzluk olduğu takdirde 2001 krizinde olduğu gibi sistemi neredeyse çökertme aşamasına getiren gelişmeler yine yaşanabilir mi? Acaba yeni sistem bu tehlikeyi ortadan kaldıracak mı?’.

Ancak yeni bir dönemi ele alırken, eski yanlışlardan da ders alınması gerekliliği ortadadır.

Yani Başkanlık sistemi derken, Başkan’ın ‘kayıtsız – şartsız ve tartışmasız’ üstünlüğünü öngören bir ‘Başkancı sistem’ de sakıncalar doğurabilir.

Başbakanların hataları bu kez Başkanlar tarafından yapılabilir.

Onun içinde hep ısrarla vurgulanan ‘kuvvetler ayrılığı ilkesi’.

Diğer bir ifadeyle Başkan’ın hızlı ve etkin kararlar alırken, özellikle yargı ve yürütme alanlarında denetime tabi bir sistemi hayata geçirmesi, bu fonksiyonların birbirine karşı belirli bir bağımsızlığa sahip organlar tarafından kullanılması (Gözler, 2008, s.408).

Yasa ve yönetmelikler ‘zorunda değil’ dese de, Hukukun üstünlüğünü ön planda tutması.

Bu yüzden ‘Başkancı sistem’ ile ‘Başkanlık sistemi’ ayrımını da iyi yapmak gerekmektedir.

“Başkan için” bir sistemi savunmanın mevcut sorunları arttırmadan başka bir işe yaramayacağı ortadadır.

Ancak başkanlık sistemi farklıdır ve yenidir. Dünyada çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Başarılı ve başarısız olanlar olduğu gibi değişime yönelenler de vardır. Başkanlık sisteminde dünya çapında en başarılı örneğin ABD olduğu unutulmamalıdır.

Doğru şekilde işletilip ve yönetildiğinde Başkanlık Sistemi; şeffaf ve denetimi olan, demokratik ilkelere uyumludur. Zaman zaman aykırı seslere de kulak veren bir sistem hayata geçirildiğinde, Türkiye için denemeye değerdir.

Üstelik halk da böyle karar verdiğine göre.

Bu gelişmeler ışığında “Başkancı sistem” değil, çağdaş örneklerinde olduğu gibi “Başkanlık sistemi” olgusuyla yola çıkmak şart gözükmektedir. Şu andaki görüntüde o yöndedir.

Başkanlık sistemini yargılamadan önce yönetim sistemlerini bilmek ve tanımak gerekmektedir. Demokratik sistemde, halkın seçtiği temsilcilerin hangi devlet organını veya organlarını oluşturduklarına bakıldığında, farklı hükümet sistemleriyle karşılaşılmaktadır. Her

durumda bağımsız olması gereken yargı organı dikkate alınmazsa, “yasama” ve “yürütme”nin oluşumları ve birbirleriyle olan ilişkileri önem kazanmaktadır. Klasik ayırım içinde yer alan hükümet sistemleri dört adettir. Bunlar;

- Meclis Hükümeti Sistemi
- Parlamenter Sistem
- Başkanlık Sistemi
- Yarı Başkanlık Sistemi şeklindedir.

Meclis Hükümeti sisteminde yasama yetkisi ve yürütme erki yasama organında toplanmıştır. Ancak çok sayıda temsilciden oluşan yasama organının yürütme işlevini yerine getirmesindeki imkansızlık nedeniyle, bu sistemde, üyeleri yasama organı tarafından seçilmiş, bir yürütme organı da bulunmaktadır. Kendine ait bağımsız bir politikası olmayan, yasama organının direktiflerine göre hareket etmek durumundaki bu kurulun üyelerini yasama organı dilediği zaman görevden alabilmektedir. Daha çok siyasal sistemde meşruluk krizi söz konusu olduğunda başvurulan bu yönetim biçimi, günümüzde rağbet görmemektedir (Onar, 2005, s.71).

Parlamenter sistem temsili rejim türlerindendir ve kuvvetler ayrılığına dayanmaktadır. Fakat bu kuvvetler ayrılığı sert olmayıp ılımlı bir kuvvetler ayrılığıdır. İlimli kuvvetler ayrılığı deyimi yerine, kuvvetlerin işbirliği de denebilmektedir. Parlamenter sistem, ilk olarak, İngiltere’nin toplumsal koşulları içinde, geleneklerle oluşarak kurumsallaşmıştır. Bu nedenle İngiltere, parlamenter sistemin çıkış yeri olarak bilinmektedir. Yola buradan çıkıldığında aslında temel bir ayırım da başlamaktadır. Parlamenter sistemin önemli özelliği, seçime dayalı ve temsil niteliği olan parlamentoya karşı sorumlu bir hükümetin bulunduğu, yasa-yürütme ilişkisinin esnek kuvvetler ayırımına dayandığı bir siyasal mekanizma olmasıdır (Teziç, 2012, s. 1).

Parlamenter sistemin özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Gözler, 2010, s. 289; Özbudun, 2012, s.1):

- Parlamenter sistemde yürütme iki başlıdır.
- Yürütmenin sorumsuz başını devlet başkanı, sorumlu başını da başbakan oluşturur.
- Devlet başkanının sorumsuzluğu siyasal bir sorumsuzluktur. Bu nedenle devlet başkanının işlemlerine sorumlu başbakan ve ilgili bakanlar katılır.
- Devlet başkanı, parlamenter rejimde, uzlaştırıcı ve uyarıcıdır.
- Devlet işlerinin yürüyüşünü yakından izler.
- Gereken hallerde, hükümeti, izlediği politikadan dolayı destekler veya aksaklıklar görürse uyarır. Devlet başkanı hükümet etmez.
- Yürütmenin ikinci kanadını oluşturan Bakanlar Kurulu, meclise karşı sorumludur. Devlet başkanı, başbakan ve bakanları atarken tam olarak serbest değildir.

Parlamenter sistem bir anlamda başbakanlı sistemdir. Başkanlık sistemi ise, hem yürütme organının başı, hem de devlet başkanı olan başkanın, belirli bir süre için halk tarafından

seçildiği ve yasama organının başkanı düşüremediği, başkanın da yasama organını feshedemediği bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Onar, 2005, s. 71). Başkanlık sistemi, anayasal planda sert kuvvetler ayrılığına ve kuvvetlerin bağımsızlığına dayanmaktadır. Yürütme organı tek başlıdır ve başkanın kabinesinde yer alanlar, onun sadece danışmanı, destekçisi, yardımcısı konumundadır (Teziç, 2012, s.1). Örnek verilecek olunursa: ABD eski Başkanlarından Abraham Lincoln'ün bakanlarıyla yaptığı bir toplantıda, bir oylama sonucunda (7 hayır, 1 evet) tablosu çıkmıştır. Lincoln (7 hayır, 1 evet, Evetler galiptir) demiştir. Bu olay, Yürütme organının başkan eksenli oluşunu, bir başka deyişle başkanın yürütme içindeki güçlü niteliğini göstermektedir. Başkanlık sistemini en etkili kullanan ülke ABD'dir. ABD başkanlık sistemi ile ilgili Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay'ın yorumu önem arz etmektedir (Sarıbay, 2010):

ABD Başkanlık Sistemi, dünyada uygulanagelen mükemmel bir tip olarak vasıflandırılmakta ve bu mükemmelliği, politik kültürü başta olmak üzere, o kültür sayesinde işleyen parti sistemi, seçim sistemi gibi diğer birçok faktöre bağlanmaktadır.

Başkanın üstünlüğüne dayanan Yarı Başkanlık sisteminin kaynağı ise Batı Avrupa'dır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine, birçok Batı Avrupa ülkelerinde yarı başkanlık sisteminin benimsendiği görülmektedir. Bunlar arasında bazı değişimler olsa da Finlandiya, Almanya, Avusturya, İrlanda, İzlanda, Fransa ve Portekiz yer almaktadır. Yarı başkanlık sistemi, başkanlık ve parlamenter sistemin bir karışımı görünümündedir. Bu sistem kimi devletlerde, İrlanda, İzlanda ve Avusturya'da olduğu gibi, parlamentonun üstünlüğüne; kimi devletlerde ise, Fransa'da olduğu gibi, açık bir biçimde devlet başkanının üstünlüğüne dayanmaktadır (Özbudun, 2012, s.1).

Siyaset bilimci Maurice Duverger, bu sistemin unsurlarını şöyle sıralamaktadır (Onar, 2005, s.71):

- Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi,
- Cumhurbaşkanı'nın güçlü yetkilere sahip olması,
- Yasama organına karşı siyasal sorumluluğu bulunan bir hükümetin varlığı.

Burada anlaşılabacağı gibi ilk iki unsur başkanlık sistemini, sonuncusu ise parlamenter sistemi çağrıştırmaktadır. Türkiye gündeminde de geniş yer tutan Parlamenter sistem ile Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemi arasındaki temel farklılığın, devlet başkanının sorumluluklarına ilişkin olduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede en temel unsur elbette kuvvetler ayrılığı ilkesidir. Kuvvetler ayrılığı teorisi, 17. Asır sonunda akıl çağı'nın kurucusu olarak da tanınan düşünür John Locke ve 18. Asırda ünlü Fransız politik düşünür Charles-Louis Montesquieu tarafından işlenmiştir. Bu teoriye göre üç kuvvet (Yürütme, Yasama, Yargı) birbirlerine karşı tamamen bağımsız olmalıdır. Montesquieu şunu söyler:

“Bir organın gücünü suiistimal etmemesi, diğer güç tarafından engellenmesine bağlıdır. Her üç kuvveti de bünyesinde toplayan kişi diktatör olur.”

Görüldüğü üzere devlet yapılarında önemli olan yasama, yürütme ve yargı organlarının bağımsızlığı, serbestliği ve suiistimal edilmemesidir. Bu üç organın tek kişi elinde olması diktatörlüğü, bağımsız olması sistemli ve adil bir devlet yapısını oluşturmaktadır. Bu sebeple

devlet yönetiminde bu hususa dikkat edilmesi, ülkenin bu esaslar çerçevesinde yönetilmesi tam ve eksiksiz bir devlet yapısını meydana getirecektir.

Ne var ki, Başkanlık sistemi de bu özellik ve beklentiler karşılandığında demokratik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kafa karıştıran nokta, parlamenter sistemde de çeşitli örnekleri olduğu gibi; yönetimler, yönetim tarzlarıdır.

Türk Tipi Başkanlık Olur Mu?

Tarih boyunca büyük devletler arasında etkin bir role sahip olan Türkler, uzunca bir süre yönetsel alanda farklı, atılcı, hatta çoğunda verimli örnekler sergilemişlerdir.

Elbette örnekler bulundukları coğrafi yapı, edindikleri inanışlar ve hakim oldukları topluluklar yönünden farklılıklar göstermiştir.

Büyük topraklara yayılan Türk topluluklar bu coğrafyalarda başarılı yönetsel alan oluşturmayı başarmışlardır. Yönetsel alanının temeli Orta Asya'da atılmıştır. Osmanlı Devleti'nin uzun vadeli ve birçok coğrafya da hakimiyet sürmesi sonraları oturmuş bir siyasi yapıyı oluşturmuştur (Coşkun, 2016, s.127).

Cumhuriyetin ilanından sonra sistem tekrar yapılandırılmış, Cumhuriyet döneminde önemli kazanımlar sağlanmıştır.

1923'ten 1980'li yıllara değin Türkiye adına önemli projelere imza atılmış, reformlar gerçekleştirilmiştir.

Sistemdeki sancılar, yenileşme ihtiyacına karşılık verilmemesi, statüko yeniden arayışlara yol açmıştır.

İşte Başkanlık tartışmaları da, “Türk Tipi bir Başkanlık Sistemi'nin” oluşturulması yönünde adımlar atılması da bu süreçtedir.

Türk tipi Başkanlık sistemi tartışmalarına zaman zaman Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan da katılmıştır. 9 Ocak 2016 tarihinde Beştepe'deki Cumhurbaşkanlığı yerleşkesinde muhtarlarla bir araya geldiği toplantıda, “Mecbur muyuz illa Amerikan sistemi, Fransız sistemi veya şu sistemi bu sistemi söylemeye... Biz hepsinden alırız. Adeta bir arı gibi ondan da ondan da hepsinden toplarız. Balımızı yapar, milletimize sunarız”. şeklinde görüşlerini sunmuştur (Serinhaber, 2016).

Bazı aksamalar gelecek için uyarıcı olmalı, olumlu yansımalar ise ön yargılı davranılmadan değerlendirilmelidir. Örneğin, Türkiye'de en çok tartışılan konu temsil yetersizliğidir. Yani bazı kesimlerin parlamenter sistem içinde yeterince sesini duyuramaması

durumudur. Hukukçu, doktor ve mühendis gibi mesleklere sahip kişiler parlamento çatısı içinde daha çok sayıyla temsil edilirken, başta kırsal kesim ve kadınlar olmak üzere toplumda önemli işlevi olan, ama seçilme gücüne erişemeyen meslek grupları ve kesimler meclis içinde kendilerine yer bulamamaktadır. Halk ile parlamento arasındaki mesafe ve iletişimsizlik temsilde etkisizlikten ya da yetersizlikten kaynaklanmaktadır.

Sistemin ve özellikle ekonominin sağlıklı yürümesine yönelik öneriler yapacak, sorunların çözümünde merkezci ve baskıcı sistemden kurtularak daha yerel ve yenilikçi yaklaşımları gündeme getirecek bir mekanizma Başkanlık sistemi içinde değerlendirilebilir mi?

Bu konuda yoğun araştırmalar yaptım. Tarihteki örneklerle indim.

Amaç; sistemin en iyiye ulaşması olduğuna göre bazı öneriler de getirdim.

Öyle bir mekanizma ki, halk tarafından seçilecek. Özerk, şeffaf ve atılımcı bir önerme makamı.

Meclis'in yarısı kadar, yani belki 300 kişi.

Karar verici değil, sistemi iyileştirici ve önerilerle geliştirici bir yapı.

Danışmanlar yerine milletin yer aldığı bir mekanizma.

Çalışma Toplulukları Konseyi.

Çalışma Meclisi.

Adı tartışılabilir.

Sayısı da.

Ama böyle bir yapının demokrasinin kurumsallaşması adına da yarar sağlaması olasıdır.

Köylülerin, ev kadınlarının, memurun, emeklinin, sendikacı ve işçilerin, esnafın ve küçük sanatkârın temsil edileceği bir yapı.

Neden olmasın?

Buna benzer örnekler de var.

Örneğin; buna benzer bir sistem geçmişte Yugoslavya'da uygulanmış ve 1963 anayasası ile de sağlamlaştırılmış.

Çeşitli ekonomik faaliyet dallarından, sivil toplum ve birleşik emek örgütlerinden sınırlı bir ikinci derece Meclis; Çalışma Toplulukları Konseyi.

Halkoyuyla seçilen. Partiler tarafından aday gösterilen.

Daha az politik, daha çok üretken.

Ayrı faaliyet dallarını temsil eden belki 120, belki 150, belki 300 üyeden oluşan bir konsey.

Yugoslavya örneğinde 120 kişi vardır ve dört ayrı konsey bulunmaktadır. Bu tür bir oluşum istişare özelliği yanı sıra toplumsal dayanışma anlamında da elbette katkı sağlayacaktır. Sorunlar sokak yerine demokratik bir sistem içinde ele alınacaktır. Bu yapıda köylü ve çiftçiler, işçi ve sendika temsilcileri, sivil toplum temsilcileri ve serbest meslek sahipleri, kooperatif ve mesleki kuruluş temsilcileri daha çok söz hakkı bulacaktır. Topluma ait her sorun konuşulacak, tartışılacaktır (Işıklı, 1980, s. 144).

Bununla birlikte Türkiye çok çeşitli kültür yapısına sahiptir. Çeşitli etnik yapıların bulunması ve alt kimlik-üst kimlik durumlarının olumsuzluklar meydana koyabilmesi, bu olumsuzluklardan faydalanmaya çalışanların olması, Türkiye'nin birçok defa sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Başkanlık sisteminin özelliklerinden biri de çoğunlukçu bir yapıda olmasıdır. Çoğunlukçu yapının dışında bu sistemin kutuplaşma yaratacağı düşünceleri de bulunmaktadır (Kaya, 2017, s.42). Bunun yanı sıra modelin 'parlamentar sistem' dışına çıkacağı, giderek totaliter bir anlayışa bürüneceği iddiaları da yaygın şekilde konuşulmaktadır. Konu ile ilgili ise şu şekilde yorumlar yapılmıştır (Orgün, 1999, s.108):

“Türkiye ile ABD arasında, gerek devletin yapılanmasında, gerekse sosyal açıdan büyük farklılıklar var. Ancak ABD'deki Başkanlık sistemini kimse olduğu gibi alalım demiyor. Türkiye'nin kendine özgü şartlarına göre ABD'deki Başkanlık sistemine yakın bir sistem Türkiye'ye uygulanabilir”.

Yani, aslında yeni başkanlık sisteminde, başkanın isminin cumhurbaşkanı olması, Türk tipi bir yapının oluşmaya başladığına örnek olabilmektedir.

Sistemin artı ve eksileri yıllar içinde irdelenecektir.

Özellikle ekonomik sorun, çalkantı ve krizlerde 'hızlı, etkin ve kararlı' mücadele şansı bulunan Başkanlık sisteminin araç, mekanizma ve çözümleri yıllar içinde daha somut gözlemlenebilecek ve değerlendirilebilecektir.

Şimdiden bu konuda yorum yapmak için erkendir.

Sistem çok yenidir, kurumları ve kadroları yeni yeni oluşmaktadır.

Önemli olan; eleştirilerden dersler çıkarmak, yeni önerileri toplum lehine avantaja çevirmek, ismi ne olursa olsun hak, hukuk ve adalet içinde refahı sağlayan bir sistemi halka sunmaktır.

Halkla İlişkiler ve Propaganda

Bilinen tüm sistemlerde propaganda kavramı elzem bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkla ilişkiler de çağın en geçerli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Yapılan işin doğası gereği, halkla ilişkiler ve propagandanın aynı temeller üzerinde oturduğu bilinen bir gerçektir. Propagandanın daha çok totaliter, baskıcı ve demokrasi sorunları yaşanan ülkelerde, halkla ilişkilerin ise demokratik toplumlarda daha çok kullanıldığı görülmektedir. Alman Nazi İktidarı sırasında “faşizmin kötü emellerinin yaygınlaştırılması” için Propaganda Bakanlığı kurulması, bu sözcüğün değerinin düşmesine ve saygınlığının azalmasına neden olabilmektedir. Propaganda deyince, daha çok devlet, halkla ilişkiler deyince de daha çok özel sektör, özel teşebbüs akla gelmektedir. Hitler'e göre:

Propaganda popüler olmalı ve hitap ettiği zümrede en dar kafaların dahi anlayabileceği bir seviyede bulunmalıdır. Bu şartlar altında propagandanın manevi seviyesi hitap edilen insan kalabalığı ne kadar büyük ise, o kadar düşük olmalıdır. Propagandanın

muhtevası ilmi bakımdan ne kadar mütevazı ise kalabalığa o kadar inilebilecek, başarı da o derece kesin olacaktır. Propaganda sanatı, içgüdü ile hareket eden büyük kitlelerin hayal hanesinde psikolojik bakımdan benimsenen bir biçim ve kalbine giden yol bulma sanatıdır (Kasım, 2011, s. 65).

Halkla ilişkiler geniş bir uygulama alanına sahiptir. Bu açıdan halkla ilişkilerin kapsamı geniş tutulduğunda, kimi zaman başta propaganda olmak üzere, reklam ve pazarlama gibi diğer kavramları içine almakta; kimi zaman da bu tekniklerden ayırt edilememektedir (Gülloğlu, 2009, s.1).

Propaganda, Latince tohum ekmek, dağıtmak, yaymak anlamlarına gelen ‘propagare’ kökünden gelmektedir. Ancak kavram çağdaş kullanımında bu sınırları aşmış; yönlendirici, düşünce üzerinde baskı kurucu ve ikna etmeye (kandırmaya) yönelik bir içerik taşımıştır (Arsev, 2002, s.5). İkna edici iletişim türlerinden biri olan ve daha çok siyasal iletişimi anlatmada kullanılan propaganda dikkat dağılımını etkileyerek, dikkatlerin belli konulara çekilmesine yönelik bir etkileme aracı olarak tanımlanmaktadır (Altıntaş, 2001, s. 34).

Propaganda için “telkin ve ilgili psikolojik teknikler vasıtasıyla fikirleri ve değerleri değiştirme ve neticede kararlaştırılmış bir çizgiye koşut olarak davranışları değiştirmek amacıyla sembollerin az ya da çok isteyerek, planlı ve sistematik olarak kullanılması” değerlendirmesi de yapılmaktadır. Modern halkla ilişkilerin babası sayılan Edward Bernays ise propagandayı, “Halkın bir girişim bir düşünce ya da olayla ilişkisini etkilemek amacıyla, olaylar yaratmak ya da olayları biçimlendirmek için gösterilen sürekli ve tutarlı çaba” olarak tanımlamıştır (Peltekoğlu, 1998, s. 1).

Diğer bir ifadeyle, propaganda doğrudan kişilerin fikirlerini değiştirmeye yönelik faaliyetleri içermektedir. Bir inancı, düşünceyi veya doktrini başkalarına tanıtmak, benimsetmek gayesini güden söz veya yazı ile yapılan faaliyetler bütünüdür. Daha çok siyasal iletişim alanında kullanılan propagandanın temel amacını da ‘kamuoylarını etkilemek, hatta kamuoyları yaratmak’ olarak vurgulamak da abartı sayılmaz. Türk Dil Kurumu Büyük sözlüğünde ise ‘Bir öğreti, düşünce ya da inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca’ denilmektedir (TDK, 2018).

Propagandanın tarihi geçmişine bakıldığında eski bir uygulama olarak karışımıza çıkmaktadır. Mısır’daki piramitler, Roma lejyonlarının gösterişli yapısı, Kuzey Amerika’da yaşayan kabilelerin değişik tarzları, kullandıkları giysiler, süsler, ritüeller, totemler, süslü ağaçlar ve sütunlarla liderlerin toplum içinde daha ulvi, daha kabul edilir, daha mistik yapıya bürünmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Bunun yanında, topluluğun bir biri ile iletişimini güçlendirme, toplumun birlikte yaşayış amacını geliştirme ve topluluğu anlamlandırma amacıyla kullanılan propaganda düzenekleridir (Qualter, 1992, s.257). Allah’ın insanlarla iletişim görevini yerine getirmek için seçtiği son peygamber olan Hz. Muhammed’in, gerek İslam dininin yayılması gerekse daha huzurlu bir toplumsal yaşam adına sürdürdüğü faaliyetleri de birer halkla ilişkiler, propaganda çalışması olarak görebiliriz. Olumludur ve insanlık içindir.

Hatta Hz. Muhammed'in 'tek kişilik konuşma' anlayışının dışında yürüttüğü hutbeleri de toplumsal sorunların çözümünde etkin olmuş, bir rehberlik işlevi görmüştür.

Askerler de, dini önderler de, benzeri kişiler de halkla ilişkiler ve propaganda yöntemlerini görebiliriz. Çünkü önderler, liderler ve mücadele hep bulunmaktadır. Çünkü liderler ve önderler mücadeleden başarıyla çıkmak istemektedirler. Onlar, isteklerini kitlelerle bazen tartışmadan kabul ettirmek ve yürütmek eğilimindedir. Becerikli liderler propagandayı her zaman kullanmıştır. Bazılarına göre Herodot Atina Devleti'nin ücretli propagandacıdır. Sezar'ın başarılarında kitlelere hitap etme yeteneğinin büyük rolü olduğu söylenmiş ve Çiçeron'da bir propagandacı olarak nitelendirilmiştir. 622 yılında Papa 15. Greguar Kardinallerden oluşan ve Hristiyan dinini yaymak amacıyla yapılacak işleri belirlemek için bir heyet kurmuştur. Bu heyetin görev ve sorumluluğu din kitaplarını incelemek, Hristiyanlık imanını kitlelere yaymak ve desteklemek için siyasal ve dini anlamda tanıtım yapmaktır. Bu dönemde propaganda din için kullanılırken 19. yy'da kullanım alanı değişmiş ve ekonomik ürünlerin satışları için kullanılmıştır. 20. yy'da ise propaganda yöntemleri geliştirilmeye başlanmıştır (Dönmezer, 1999. s. 1).

Propaganda araçları, kişilerde olumlu bir algı yaratmayı amaçlamaktadır. Propaganda yöntem ve araçlarının hemen hemen tümünde, yoğunluklu olarak yüz yüze gerçekleştirilen temaslar ya da birincil ilişkiler söz konusudur. Fakat günümüzde gerek teknolojik gelişmeler ve gerekse kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve çeşitlenmesiyle yüz yüze iletişimin yanı sıra alternatif iletişim sistemleri de birer propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle görsel medya alanında yaşanan gelişmeler kitle iletişim araçlarını, başta televizyon olmak üzere, en etkin propaganda aracı haline getirmiştir. Artık televizyonlar siyasi propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Televizyon; kullanımının kolay olması, hedef kitleye ve bilgiye rahat ulaşım nedeniyle en tercih edilen iletişim aracı durumundadır. Kitle iletişim araçlarının kullanımındaki bu artış bir taraftan klasik propaganda araçlarını ikinci plana atarken, diğer taraftan ise artık propaganda yapımcılarının daha geniş kitlelere hitap edebilmesini de sağlamaktadır. Bu imkan aynı zamanda propagandanın etki alanını da genişleterek daha büyük bir desteğin sağlanmasını da beraberinde getirmektedir (Köseoğlu ve Al, 2013, s.108).

Başkanlık Sistemi ve Propaganda

Başkanlık Sistemi ve propaganda denildiğinde akla ilk Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Bu halkla ilişkiler, ya da propaganda yöntemi, aslında 'siyasal propaganda' başlığı altında toplanabilmektedir.

Burada bir siyasetin başarılı olması için verilen çaba söz konusudur. Fikirlerin, proje ve ideallerin pazarlanması için propaganda en önemli araçtır. On iki yıl boyunca ABD'de New York Valiliği yapan ve üç dönem aday olup kazanma başarısı gösteren Cumhuriyetçi Thomas Dewey'in oluşturulan bürolar, yenilikçi söylemlerle süslü propagandası ve bu yöndeki kampanyası ilgi çekici örneklerden biridir.

ABD kampanyaları hep renkli, hep farklı olmuştur. Başkanlık sisteminde de “örnek” gösterilen ABD’nin bu kapsamdaki propagandaları önemli bir yer tutmaktadır. Yine seçimler öncesinde ve sürecinde en büyük, en kapsamlı ve en ilginç kampanyalar burada gerçekleşmektedir. ABD başkan adayları geniş kapsamlı kampanyalar yürütmüşlerdir. Kampanyaların niteliği ve başarısı kişinin başkanlığı ile sonuçlanmaktadır. 2. Dünya Savaşı sırasında Batı Avrupa’da Müttefik Kuvvetlerin başkomutanlığını da yapan ABD’nin 34. Başkanı Dwight David Eisenhower’ın radyo gücü ile, 35. Başkanı John F. Kennedy’nin de televizyonu yoğun, aktif ve etkili kullanarak başkan seçildiği bilinmektedir. Ama ABD tarihinin “ilk zenci Başkanı” olma sıfatını kazanan Barack Obama’nın kampanyasını da ele almak gerekmektedir.

Özellikle sosyal medya kullanımı ve dijital platform konusunda bir devrim yapan Barack Obama, kampanya desteği ile de tarihi bir başarı elde etmiştir. 4 Kasım 2008’de yapılan başkanlık seçimlerinde ABD’nin 44. Devlet Başkanı seçilen Barack Obama, sonraki süreçte de tüm sıkıntılara rağmen zoru başarmış ve 6 Kasım 2012 tarihinde ikinci kez ABD Başkanı seçilmiştir. Başkanlık öncesi yaşamına baktığımızda başarılı, çalışkan ve kararlı bir kimliği olduğu görülmektedir. Ancak dünya ve hiç kuşkusuz bu çerçevede ABD; büyük bir krizin içindeyken ona ikinci kez başkanlık koltuğuna oturma fırsatını sadece başarılarla dolu geçmiş için mi vermiştir? Obama’nın tarihi başarılarında etken unsurlar şunlardır:

- Halka dokunan söylemler,
- Doğru seçim stratejileri,
- Alanlarında başarılı danışmanlar,
- İyi planlanmış seçim kampanyaları,
- Hem medyanın, hem de sosyal medyanın etkin ve verimli kullanımı.

Obama’nın ikinci kez kazandığı zaferde gizli bir kahraman vardır ki, önemi seçim sonrası net bir şekilde anlaşılmıştır. Amerika’nın önde gelen siyaset ve strateji danışmanlarından; David Axelrod. Yürüttüğü kampanyalar ve gerçekleştirdiği ‘halkı etkileyen’ projelerle Başkan Obama’nın en güçlü silahı olmuştur. Obama’yı 1997’de Illinois eyaletinin meclisine sokan, 2004’te Senatör seçtiren ve 2008’de Beyaz Saray’a gönderen seçim kampanyalarının hepsi Axelrod’un siyasi iletişim dehasının ürünüdür. İş çevrelerinin yoğun desteğine sahip Cumhuriyetçi adayın 6 milyar dolarlık kampanyasına karşı Axelrod’un Obama başarısında yine medya ve reklam gücünün ve tabi ki etkin ve verimli kullanımının büyük etkisi vardır (Milliyet, 2012).

“Süper Obama Girl” videosu çok beğenilmiştir, özellikle gençlerle kadınları çok etkilemiştir. “Süper Obama Kızı” eski alışkanlıkları da, yerleşik düzeni de yerle bir etmiştir. “Umut her şeyi değiştirir.” sloganı da çok beğenilmiştir. Neredeyse üçte ikisi yoğun bir şekilde internet kullandığı bilinen Amerika’da, bloglar, mailler, web siteleri, video klipler, kısaca iletişim teknolojileri ve dijital platform mükemmel kullanılmıştır. Sadece Facebook’ta 2 milyondan fazla üye kaydedilmiş, “Yes we can” adlı klip neredeyse 900 milyon kere tıklanmış, “Sevgili arkadaşım; Barack Obama, Amerikan tarihini tabandan tavana yeniden oluşturuyor, sen de tarihte yerini almak ve Barack Obama’nın takım arkadaşını ilk öğrenen olmak istiyorsan,

bu mektubu cevapla...” maili 13 milyondan fazla seçmene gönderilmiştir (Güler ve Ülker, 2010, s.100-104).

Four more years.

Görüldüğü üzere Barack Obama'nın kampanyası seçilmesinde çok etkili olmuştur. Ama seçim kampanya, propaganda ve stratejilerinin zaman içinde çok değiştiğini de görmek gerekmektedir. François Mitterrand 'Modern Fransa için Genç Başkan' sloganı ile 1981 yılında Fransa Cumhurbaşkanı seçildiğinde 65 yaşındaydı. Ciddiydi.

Obama ise hep güler yüzlü pozlar vermiştir. Göreve seçildiğinde 47 yaşındaydı. Fransa'nın son Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ise bir devrime imza atmıştır. Cumhurbaşkanı seçildiğinde 40 yaşındaydı.

Obama'nın ardından başkanlıkta yerini alan Donald Trump, propaganda araçlarını en iyi şekilde kullanarak beklenmedik bir başarı elde etmiştir. Trump'ın başarısında iki unsur bulunmaktadır; biri genç eşi Melania Trump'ın yarattığı sempati ve kadın aday Clinton'a rağmen kadınlardan aldığı destektir. Diğeri ise "Make America Great Again" şeklindeki sloganıdır. "Amerika'yı yeniden mükemmel yap" büyük ilgi görmüştür (MacArthur, 2017, s.589; Abc News, 2016). Her ne kadar bu sloganı 1980 yılında ABD Başkanı olan Ronald Reagan'ın da kullandığı ortaya çıktıysa da kimse üzerinde durmamıştır (BBC, 2016). Trump propagandaya yemin töreninde de devam etmiştir. "Her şey Amerika'ya göre, Amerikalılar tarafından ve Amerikalılar için.." sözü merhum MHP'nin kurucu lideri Alparslan Türkeş'in önderliğindeki ülkücü camia da 1970'li yıllarda çokça kullanılan şu slogana benzemektedir:

"Her şey Türk'e göre, Türk tarafından ve Türk için."

Kitle iletişim araçları, toplumlarda olumlu ve olumsuz etkiler oluşturmıştır. Kitle iletişim araçlarının iktidar çıkarları amacıyla kullanılmasının dünya da olduğu gibi Türkiye'de de örnekleri vardır (Güngörmez, 2002, s. 2).

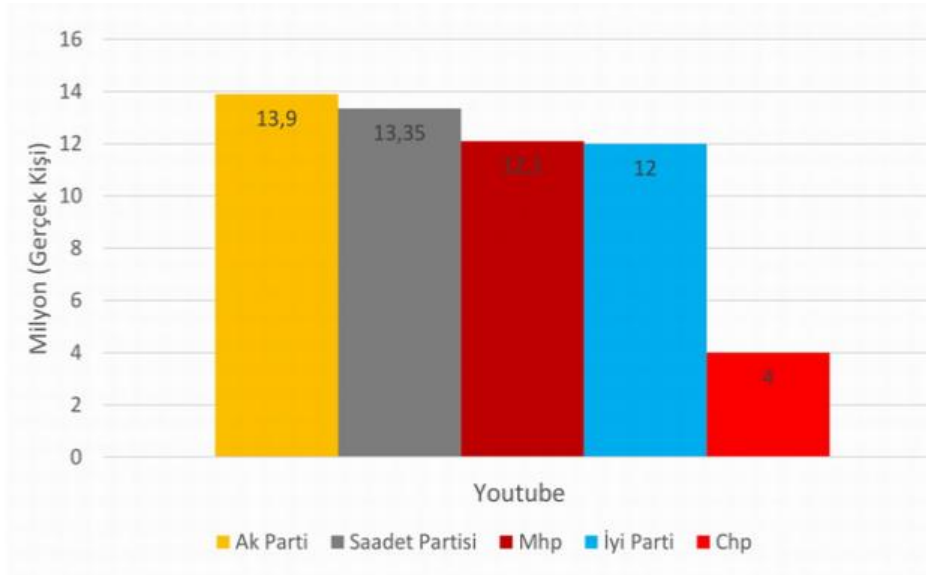
24 Haziran 2018 seçimlerinde, seçimler beklenenden çok önce yapıldığı için, hiçbir partinin etkili bir propaganda ve halkla ilişkiler çalışması yapamadığını söyleyebiliriz. Olayın maddi boyutu da göz önüne alındığında seçimler Ak Parti ile CHP arasında geçmiştir. MHP kendi içinde tutarlı olarak nitelenebilecek “Cumhur ittifakı Millet aklı” sloganı ile oy beklediği kesimlere sade bir şekilde ulaşırken, İYİ Parti “Türkiye iyi olacak” sloganını propaganda aracı kullanmıştır. HDP, Selahattin Demirtaş’ı, gençleri ve bölgesel sorunları öne çıkarmıştır. CHP, “Millet için geliyoruz” derken, Muharrem İnce de “Hepimizin Cumhurbaşkanı Muharrem İnce” sloganını kullanmıştır. İnce’nin sosyal medyada etkin olduğu dikkat çekerken, kampanyası için yurttaşlardan bağış toplaması ve bu söylemi öne çıkarması da ilk Başkan seçimleri bağlamında ilk örnek olmuştur. İnce’nin resimlerinde öne çıkarılan güler yüzlü imaj da başarılıdır. Belki biraz Obama’yı çağrıştırmaktadır.

24 Haziran seçimlerinde Ak Partinin kullandığı afişte ise “İrade, Erdem ve Cesaretle- Vakit Türkiye Vakti” sloganı ön plana çıkmıştır. Propaganda kapsamında; reklam kampanyalarının ve halkla ilişkilerin yine Ak Parti tarafından güçlü bir şekilde kullanıldığı ve Recep Tayyip Erdoğan’ın imajının ön planda olduğu görülmektedir.

Seçimde önemli bir propaganda aracı olarak kullanılan sosyal medya verileri tüm partiler genelinde incelendiğinde; Ak Partinin 18 milyon 714 bin dijital kullanıcıya eriştiği tespit edilmiştir. İkinci sırada MHP 18 milyon 435 bin kullanıcı erişimi ile ikinci, İYİ parti üçüncü, Saadet Partisi dördüncü ve CHP beşinci sırada yer almıştır. En fazla görüntülemenin “Youtube” kanalından gerçekleştiği kampanyalarda yine Ak Partinin kişi bazında en fazla kullanıcıya ulaştığı belirlenmiştir (Gazete2023, 2018).

Tüm seçimlerde özellikle görsel reklamları ve yoğun kampanyası ile dikkat çeken Ak Parti, bu kez de görsel materyalde başarılı olmuştur. Reklam ve halkla ilişkiler dışında TRT ve

TV olanakları da hükümet gücü ile etkin kullanılmıştır. Son bir ayda yoğun bir propaganda bombardımanı, gazete ve TV’ler yoluyla yapılmıştır. Ancak geçmiş dönemlerde seçimlerde Erol Olçak tarafından yapılan çalışma ve kampanyaların arandığı da sık sık gündeme getirilmiştir. Propaganda ve halkla ilişkiler faaliyetleri beklenenden az gerçekleşmiştir. Etkisi yeteri kadar görülmemiştir. Her zaman olduğu gibi tüm açıkları “lider” kimliği ile Recep Tayyip Erdoğan kapatmış ve tamamlamıştır. “Ben konulara hakimim. Bana güvenebilirsiniz” imajı net olarak sergilenmiştir. Ak Parti’deki kampanya zafiyetinin bir nedeni de erken seçimdi elbette. Ancak “ekonomide istikrar” konusunu işleyen, “devlet yönetimi konusunda daha bilgili olduğu” izlenimi veren Tayyip Erdoğan son süreçte kararsız seçmenden de oy almayı başarmıştır. Zaten oyunun partisinin 10 puan üzerinde olması da bunun göstergesidir. Erdoğan, “güven ve istikrar” ile oy alırken, muhalefetin ise “devletin, terörle mücadelenin ve ekonominin geleceği konusunda net mesajlar vermemesi” en önemli eksileri olmuştur. Diğer seçimlerde özellikle kararsız seçmenlerin tercihlerinin değişimi konusunda akılcı propaganda ve halkla ilişkiler çalışmaları yapanlar 4-5 puanlık artı değerlere ulaşabilecektir.

Sonuç

Dünya değişiyor ve değişmeye de devam etmektedir. Bu değişim ve gelişime ayak uyduran ülkeler ve toplumlar, daha gelişmiş, bu konuda yeterince aktif olamayanlar ise ya ‘gelişmekte olan’ ya da ‘az gelişmiş’ ülke olarak kabul edilmektedir. Hiç kuşkusuz Türk insanının da beklentisi “gelişmekte olan ülke” çizgisinden artık hızla “gelişmiş ülke” çizgisine doğru yol almaktır. Türkiye’nin birçok avantajı ve stratejik önemi bulunmaktadır. Bunların doğru kullanılması, devletin iyi yönetilmesi, “halk için devlet” stratejisinin daha çok kabul görmesi gelecek adına da umut oluşturmıştır. Elbette toplumsal alanda değişimler meydana gelecektir ve Türkiye’de bu değişimden etkilenenecektir. Bu nedenle sistem değişikliklerinden korkmamak gerekmektedir. Öyle ki “güçler ayrılığı” ilkesi temel alınarak gerçekleştirilecek bir sistem değişikliğinde, parlamenter sistemin özüne dokunacak, değiştirecek ya da zarar verecek bir tehlike yok, denebilir.

Dünyada sistem değişikliği yapan birçok ülke bulunmaktadır. Parlamenter sistemden Başkanlığa, Başkanlık sisteminden farklı bir sisteme geçişler bulunmaktadır. Her zaman son söz halkın olduğu için “halka güven ve umut”un temel unsur olduğu da görülmektedir. Eğer siyaset halkla ve “halk için” yapılıyorsa, sorun “güçler ayrılığı” dengesinin doğru ve iyi gözetilmesi, kimsenin bu konuda ne taviz alan ne de taviz veren bir çizgide olmamasındadır. Toplumsal yaşamı yönlendiren ve geliştiren Yasama, yürütme ve yargı, kendi sınırları içinde ve evrensel kurallar çerçevesinde işlerse Başkanlık sisteminin de parlamenter sistemde olduğu gibi ülkenin gelişimine katkı sağlaması beklenebilir.

Ne var ki, kalıcı sonuçlar ancak 5 yılın sonunda gözlemlenebilecektir.

Eksik ve hata varsa düzeltilecektir.

Belki kadrolar ve kurumlar yenilenecektir. Sistemle ilgili nihai kararlar da en az 5 yıl sonra net olarak ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Abc News. (2016, 25 Haziran). <https://abcnews.go.com/Politics/make-america-great-hats-double-price-us-tariffs/story?id=56566000>.
- Altıntaş, M. H. (2001). “Politik Pazarlama ve Politik Pazarlamada Yer Alan Konular Üzerine Genel Bir İnceleme”, *Amme İdaresi Dergisi*, 34. 33-50.
- Arsev, B. (2002). *Siyasal Propaganda*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- BBC. (2016, 9 Kasım). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37917540>.
- Coşkun, Ö. (2016). “Türk Yönetim Sistemi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*. 2(2), 126-135.
- Coşkun, V. (2017). “6 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi”. *DÜHFD*, 22(36), 3-30.
- Dönmezer, S. (1999). *Toplumbilim*, İstanbul: Beta Basım.
- Gazete2023. (2018, 14 Ağustos). “24 Haziran’da en iyi reklam sonucunu alan MHP oldu”, <http://www.gazete2023.com/siyaset/24-haziran-da-en-iyi-reklam-sonucunu-alan-parti-mhp-oldu-h79602.html>
- Gözler, K. (2008). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 5. Baskı. İstanbul: Beta Basım.
- Güler, E., Ülker, E. (2010). “Politik Pazarlama ve Örnek Bir Olay İncelemesi: Barack Obama”. *e-Journal of New World Sciences Academy*. 5(2), 93-107.
- Güllüoğlu, Ö. (2009). “Halkla İlişkiler Ve Propaganda İlişkisi Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme”. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 12(1-2): 505-520.
- Güngörmez, B. (2002). “Kitle İletişim Araçları, Siyaset Ve Propaganda”. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(3), 1-12.
- Işıklı, A. (1980). *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*. İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık.
- Kasım, M. (2011). “Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo”. *Selçuk İletişim*, 6 (4). 64-75.
- Kaya, B. (2017). “Türk Tipi Başkanlık Sistemi Önerisinden Partili Cumhurbaşkanlığı Sistemine”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 15(30), 27-50.

- Kemal, G. (2010). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Köseoğlu, Y., Al, H. (2013). “Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya”. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 8(3), 103-125.
- MacArthur, B. (2017). *The Penguin Book of Modern Speeches*. USA: Penguin Books.
- Milliyet. (2012, 11 Kasım). <http://www.milliyet.com.tr/obama-ya-secimi-kazandiran-adam/pazar/haberdetay/18.11.2012/1628675/default.htm>.
- Onar, E. (2005). "Türkiye'nin Baş kanlı k veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünölmeli midir?", Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı, *Türkiye Barolar Birliğı Yayını*, 362-389.
- Örgün, F. (1999). *Başkanlık Sistemi*, İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Özbudun, E.(2012). *Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul: Yetkin Yayınları.
- Peltekoğlu, F. (1998). *Halkla İlişkiler Nedir*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Qualter, T. H. (1992). “Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi”, Çev.:Ü. Oskay, A.Ü. *SBF Dergisi*. Cilt XXXV, 255-307.
- Sarıbay, A. Y. (2010, 10 Mayıs). Başkanlık Sistemi ve Bazı Yanlış Varsayımlar, *Zaman Gazetesi*.
- Serihaber.Net – 8 Ocak 2016, Hürriyet, Milliyet, Star, Vatan Gazeteleri 9 Ocak 2016, s.1.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2017, 21 Haziran). “Propaganda” http://www.tdk.org.tr/?option=com_karsilik&view=karsilik&kategori1=abecesel&kelime2=P.
- Teziç, E. (2012). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- YSK. (2016, 21 Nisan). Kesin Seçim Sonuçları. <http://www.ysk.gov.tr/tr/16-nisan-2017-anayasa-degisikligi-halkoylamasi/5002>.

TÜRKİYE’DE SİYASİ TEMSİL KRİZİ BAĞLAMINDA II. MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETİ VE “GÜNEŞ MOTEL OLAYI”NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Hasan ACAR

JSGA Başkanlığı, Işıklar JAMYO, Yıldırım, Bursa
hasanacar.uludag@gmail.com

Özet

Türkiye’de siyasi temsil kavramı, Avrupa’da meydana gelen hak arayışları ve özgürlük hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve Osmanlı modernleşme süreci içerisinde gelişme göstermiştir. Halk egemenliğinin siyasi iktidarı kullanma aracı şeklinde ifade edilen siyasi temsil kavramı, demokratik devlet geleneğinin önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Demokratik kültür ve geleneğin Avrupa’ya kıyasla ülkemizde geç tezahür etmesi, siyasi iktidarın halk egemenliğine uygun kullanılması noktasında bir takım temsil krizlerini ortaya çıkarmıştır. Bu krizlerin üzerine, devlet düzeni içerisinde hükümetleri meşru kılan yasal bir takım kural ve kaidelerin varlığı eklendiğinde, siyasi temsil kavramını çıkmazlara sokan durumlar ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de siyasi temsil krizi bağlamında değerlendirilebilecek önemli hadiselerden biri, 1977 yılında yaşanmıştır. 1977 yılı, Türk siyasi tarihinin ilk azınlık hükümetinin kurulduğu ve kısa bir süre sonra güvenoyu alamayarak düşürüldüğü yıl olmuştur. Bu olaydan kısa bir süre sonra, çoğunluğu sağlayamadığı halde hükümeti kurma görevi verilen Adalet Partisi öncülüğünde, Adalet Partisi-Milli Selamet Partisi-Milliyetçi Hareket Partisi üçlü koalisyon hükümeti kurulmuştur. Kısa bir süre sonra yapılan yerel seçimlerde, genel seçimlerde olduğu gibi çoğunluğu sağlayan Cumhuriyet Halk Partisi, dönem içerisinde yaşanan sağ-sol çatışmalarından kaynaklanan siyasi istikrarsızlığın etkisiyle, İstanbul’da Güneş Motel’de gerçekleştirilen müzakere sonucunda, Adalet Partisi’nden istifa eden 11 milletvekilini bünyesine katmış ve mecliste çoğunluğun sağlanmasının ardından verilen gensoru önergesinin kabul edilmesiyle birlikte, II. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin düşürülmesine neden olmuştur. Türk siyasi tarihimize “Güneş Motel Olayı” olarak kaydedilen bu hadise, yakın zamanda Cumhuriyet Halk Partisi’nden istifa ederek İyi Parti’ye katılan 15 milletvekili ile birlikte tekrar gündeme getirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türk siyasi tarihimize önemli temsil krizlerinden biri olan II. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin kurulması ve Güneş Motel müzakeresi ile başlayan süreç sonunda düşürülmesi olayını, siyasi temsil krizi bağlamında değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Temsil, Siyasi Krizler, Milliyetçi Cephe, Koalisyon Hükümetleri, Güneş Motel Olayı.

II. NATIONALIST FRONT GOVERNMENT WITHIN THE CONTEXT OF THE POLITICAL REPRESENTATION CRISIS IN TURKEY AND EVALUATION OF “THE GÜNEŞ MOTEL CASE”

Abstract

The concept of political representation in Turkey, has emerged as a result of the quest for rights and freedom of movement that occurred in Europe and developed within the Ottoman modernization

process. The notion of political representation, expressed in the form of means of using political power by popular sovereignty, has been regarded as one of the important indicators of democratic state tradition. The fact that democratic culture and tradition are late manifesting in our country compared to Europe has revealed some representation crisis at the point of using political power in accordance with public sovereignty. There are situations that place the notion of political representation in a dilemma when these crises are added to the existence of the statutory rules and bases that legitimate their governments in state regulation. One of the major events that can be evaluated in the context of the crisis of political representation in Turkey has experienced in 1977. The year 1977 was the year in which the Turkish political history was established by the first minority government, and after a short period of time, it was fallen because of not receiving vote of confidence. Shortly after this event, on the initiative of the Justice Party, which is tasked with forming the government when it cannot provide the majority, Justice Party-National Salvation Party-Nationalist Movement Party formed a triple coalition government. In local elections held shortly afterwards, Republican People's Party, which provided the majority as it was in general elections caused the fall of II. Nationalist Front Government under the influence of the political instability arising from the left-right conflicts in the period, as a result of the negotiations held at the Güneş Motel in Istanbul, with the addition of 11 deputies who resigned from the Justice Party, and the acceptance of the no-confidence motion given after the majority of parliamentary seats. This event, which was recorded as "Güneş Motel Case" in our Turkish political history, was recently brought back to the agenda together with 15 deputies who joined the Good Party by resigning from the Republican People's Party. The aim of this study is to evaluate the establishment of the II. Nationalist Front Government, one of the major representation crises in our Turkish political history and the fall of it at the end of the process starting with the negotiations of Güneş Motel in the context of political representation crisis.

Keywords: Representation, Political Crises, Nationalist Front, Coalition Governments, Güneş Motel Case.

Giriş

Günümüz toplumlarında siyasi katılımın doğrudan sağlanamamasının doğal bir sonucu olarak temsil kavramı (Tekin ve Çiftçi, 2006: 70) Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*birinin veya bir topluluğunun adına davranma*” (TDK, 2018) şeklinde tanımlanmıştır. Temsil kavramı Fransızca’da “sunmak, göstermek, resmetmek” anlamlarına gelen Latince *repraesentare* kelime kökünden türetilmiş olan *representer* fiili ile ifade edilmiştir. Kavram ilk olarak Romalılar tarafından “daha önce var olmayan bir şeye mevcudiyet kazandırmak ya da bir soyutlamanın bir objede vücut bulması anlamında” bugünkü anlamından farklı bir anlamda kullanılmıştır. Temsil kavramının siyasal kurumların ya da insanların birbirlerini temsil etmesi anlamında kullanılması ancak 13. ve 14. yüzyıllara gelindiğinde mümkün hale gelmiştir (Ayrıntıdergi, 2018).

Türk Siyasal Hayatı içerisinde siyasi krizler önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik girdi-çıkıtların yoğun olarak yaşandığı, Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki ekonomik ve kültürel iletişimi sağlayan önemli bir bölgesel güçtür. Ancak Türk Siyasal Hayatı’nı incelediğimizde ekonomik hassasiyetleri olan bir ülke olarak siyasi krizlerin etkisiyle bir takım çıkmazların yaşandığını görmek mümkündür. Siyasi krizlerin önemli bir ayağını da koalisyon hükümetleri döneminde ortaya çıkan temsil krizleri oluşturmaktadır. Bu krizler arasında yer alan bir hadise olarak 1977 yılında II. Milliyetçi Cephe

Hükümeti'nin kurulmasının ardından Güneş Motel müzakeresi ile başlayan süreç sonunda düşürülmesi olayı, Türk siyasi hayatımızda temsil krizi bağlamında değerlendirilebilecek önemli örneklerden biridir.

Siyasi Temsil Kavramı

Günümüz toplumlarında doğrudan demokrasinin imkânsızlığı noktasında siyasi temsilin organı olarak parlamentolar önemli bir yer teşkil etmektedir. Fakat siyasi temsili parlamento kavramı ile sınırlı tutmak kavramın felsefi boyutunu göz ardı etmemize neden olacaktır. Bu konuda Birsen Örs, “tek bir tanımın temsil kavramını anlamamıza yeterli olmayacağı, temsilin çok boyutlu bir kavram olması nedeniyle kavramın farklı boyutlarını inceleyen yaklaşım ve uygulamalardan yararlanarak ifade edilmesinin gerektiğini” (Örs, 2006: 7) savunmuştur.

Temsil tartışmalarından anlaşılacağı üzere kavramın anlamı, ülkenin tarihine, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmişlik düzeyine, ülkede uygulanan rejime, vatandaşların ihtiyaç düzeylerine ve vatandaş ile parlamento arasındaki münasebetin şekline göre birçok alanda farklılık gösterebilmektedir.

Siyasi temsilin bir uygulama mekanizması olarak parlamentolar farklı şekillerde değerlendirilmekle birlikte, parlamentoların siyasal temsilin sürekliliğini sağlayan önemli işlevleri bulunmaktadır. Parlamentoların işlevi konusunda sınıflandırmaya giden Birch, parlamentoların üç temel işlevi olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan birincisi, “hükümetin bir dereceye kadar kontrolünü sağlayan, mukabiliyet (parlamentonun kamunun çıkarlarına uygun karar alması), sorumluluk (siyasal liderlerin eylemleri ile halka karşı sorumlu olması) ve barışçıl değişim (bir grup liderin diğer bir grup ile şiddete başvurmadan değişmesi) işlevlerini içeren “popüler kontrol” (Birch’ten akt. Örs, 2006: 19) olarak ifade edilmiştir.

Parlamentoların işlevlerinden ikincisi, “liderlik” olarak ifade edilmiştir. Liderlik işlevi, “*parlamentonun siyasal lider devşirme, liderlere halk desteğini harekete geçirme, liderlerin hem uzun dönemli ulusal çıkarlara hem de anlık baskılara uygun kararlar üretmelerini sağlamak*” (Örs, 2006: 19) olarak ifade edilmiştir.

Parlamentoların işlevlerinden üçüncüsü, “sistemin idame ettirilmesi” olarak ifade edilmiştir. Sistemin idamesi ile kastedilen, “parlamentonun, vatandaşların desteğini temin ederek sistemin devamına ve düzgün bir biçimde işlemesine katkıda bulunması” (Örs, 2006: 19) şeklindedir.

Parlamentoların siyasi temsili sağlayan bu işlevlerinin yanı sıra işlevlerini tam olarak yerine getirmediğinde siyasi krizlere neden olabilecek olumsuzlukları meydana getirecek bir yapısı bulunmaktadır.

Siyasi kriz kavramı, “*Ülke meselelerini ilgilendiren konularda siyasi partilerin anlaşılmadığı, parlamento dışı aktörlerin müdahil olmasının kolaylaştığı, partilerin stratejik ve taktiksel hareket edebildiği, ülkenin yönetim sisteminden, seçim sistemlerinden anayasal ve*

hukuki faktörlerden, kaynaklanabilen gerginlikler” (Özçelik, 2012: 5) olarak tanımlanmaktadır.

Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar geçen süre içerisinde siyasal hayatımız birçok siyasi kriz ve istikrarsızlık örneklerini barındırmaktadır. Bu krizler içerisinde yer alan önemli bir alan koalisyon hükümetlerinden kaynaklanan siyasi temsil krizleri olarak ortaya çıkmıştır. Vatandaşın refahından ve siyasi istikrarın sağlanmasından ziyade kendi varlıklarını devam ettirme çabasında olan siyasi partiler, ortaya çıkan bu istikrarsız durumda başat rolü oynamıştır.

II. Milliyetçi Cephe Hükümetine Giden Süreç

Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı içerisinde halk adına hükümdarın yetkilerinin sınırlanması düşüncesi 1876 Anayasası ile ortaya çıkmış olsa da (Nacak, 2015: 165) Cumhuriyet’in ilanı ve sonrasında çok partili siyasi düşüncenin kurumsallaşması süreci, birçok siyasi temsil krizine sahne olmuştur.

Çok Partili Siyasal Hayat’a geçiş sonrasında uygulanan farklı seçim sistemleri ile demokrasinin vazgeçilmezi olan farklı görüşteki siyasi partilerin varlığı, demokrasi geçmişi pek uzun olmayan Türkiye’de bazı siyasi temsil krizlerini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bir de bu siyasi temsil krizlerinin üstüne, halk iradesine karşı gelişen anti-demokratik darbe ve girişimlerin varlığı eklendiğinde, ülkemizde demokrasinin kurumsallaşması sürecinin ağır yaralar aldığını ifade etmek mümkündür.

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti’ne giden süreç, ülkede ekonomik ve toplumsal sorunların yükselişe geçtiği bir döneme rastlamaktadır. 1960’lı yılların ortalarından itibaren özellikle Avrupa’da gelişen gençlik hareketlerinin etkisi ülkemizde de yaygın bir şekilde kendini göstermiştir. Karşıt görüşteki üniversite öğrencileri arasında yaşanan çatışmaların yaygın şiddet hareketlerine dönüşmesi 12 Mart 1971 Muhtırası’na giden ortamı hazırlamıştır.

Muhtıra sonrasında karşıt görüşlere sahip gençlik içerisinde tırmanan gerilimin etkisiyle yaygınlaşan şiddet hareketlerinin ortadan kalktığını söylemek güçtür. Buna karşın gençlik içerisinde yaygınlaşan şiddet hareketlerin ve kutuplaşmaların siyasi alana da yansıdığını ifade etmek mümkündür. 13 Mayıs 1975 tarihinde Bakanlar Kurulu toplantısı sonrasında Süleyman Demirel’e CHP’li Vural Önsel tarafından yumruk atılması, 1977 seçimleri öncesinde Bülent Ecevit’in Niksar Olayı olarak ifade edilen hadisede, açık hava toplantısı esnasında bir grubun saldırısına maruz kalması ve sonrasında seçim otobüsünün kurşunlanması olayları, tırmanan gerilimin siyasi alana da yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Yine 1 Mayıs 1977’de DİSK tarafından düzenlenen İstanbul Mitingi’nde, kalabalığın üzerine açılan ateşin kargaşa yaratması sebebiyle ortaya çıkan panikte 33 kişinin ezilerek hayatını kaybetmesi (Kaya ve Şahin, 2018: 529) bir başka vahim hadise olarak değerlendirilmiştir.

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti’ne giden süreçte iç politikada toplumsal gerilimler yaşanırken dış politikada da sakin bir durum söz konusu değildir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile yaşanan sıcak gelişmeler sonrası Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadından çekildiğini

açıklayarak Ege Adaları'nda silahlanma ve hava alanları inşa etme çabaları dış politikada da suların durulmayacağına bir göstergesi olmuştur. Bir taraftan Yunanistan ile süren Kıta Sahanelığı, Kıbrıs, Ege Adaları, Fır Hattı ve Karasuları sorunları yaşanırken, diğler taraftan iç politikada ekonomik sorunlarla mücadele eden ÷lkemizin Avrupa Ekonomik Topluluğı'ndan talep ettiğı 1 milyar dolarlık yardım talebine 310 milyon dolarla yanıt verilmesi (Kaya ve Şahin, 2018: 530), Avrupa ilişkilerinde de siyasi bunalımların yaşanmasına neden olmuştur.

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti, siyasi şiddetin yaşandığı bir dönem olarak değeriendirilen 31 Mart 1975 tarihinde AP, MSP, MHP ve CGP'nin koalisyonundan oluşan I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin (1975-1977) (Genç Yılmaz, 2015: 221) benzeri bir yaklaşımla Türk Siyasal Hayatı içerisinde varlık göstermeye çalışmıştır. Ülkedeki işsiz sayısının 2,5 milyona ulaştığı, iç ve dış politikada gerilimlerin günden güne tırmandığı bir ortamda siyasi istikrarsızlık ortamının 1977 yılında icra edilecek bir erken seçimle giderilmesi amaçlanmıştır (Kaya ve Şahin, 2018: 530-531).

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti

1970'li yılların ortalarından sonra bir taraftan Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi bunalım ortamı bir taraftan da dış politikada tırmanan gerilimler iç politikada siyasi istikrarın sağlanmasını taleplerini gündeme getirmiştir. Bu süreç içerisinde 1977 erken seçimleri öncesinde, bu siyasi istikrarsızlık ortamının CHP'nin tek başına elde edeceği bir tek parti iktidarı ile aşılabileceğı, kurtarıcının Bülent Ecevit olduğu, toplumun önemli bir kesimi tarafından destek görmeye başlamıştır. Ancak 5 Haziran 1977 seçimleri sonrasında ortaya çıkan tablo herhangi bir partinin büyük bir çoğunluk sağlayabilmesine imkân vermemiştir. Bu durum 1973-1977 yıllarında zayıf koalisyonlarla ortaya çıkan siyasi istikrarsızlığın devam edeceğinin (Kaya ve Güven, 2018: 531) bir göstergesi olarak değeriendirilmiştir. 5 Haziran 1977 seçimlerini değeriendirmeden önce I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kuruluşuna sebep olan 14 Ekim 1973 tarihli genel seçim sonuçlarını incelemek, Milliyetçi Cephe Hükümetleri döneminde ortaya çıkan koalisyon arayışlarını ve siyasi bunalımları daha açık bir şekilde görmemizi sağlayacaktır.

Genel Seçim Sonuçları			
Parti	Geçerli Oy Sayısı	Oy Oranı (Yüzde)	Milletvekili Sayısı
Adalet Partisi	3.197.897	29,82	149
Cumhuriyet Halk Partisi	3.570.583	33,30	185
Cumhuriyetçi Güven Partisi	564.343	5,27	13
Demokratik Parti	1.275.502	11,89	45
Millet Partisi	62.377	0,58	-

Milli Selamet Partisi	1.265.771	11,80	48
Milliyetçi Hareket Partisi	362.208	3,38	3
Türkiye Birlik Partisi	121.759	1,14	1
Bağımsız (183 kişi)	303.218	2,82	6

Tablo 1: 14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Sonuçları (Resmî Gazete, 1973: 6-23).

Tablo 1’de görüleceği üzere 14 Ekim 1973 tarihli milletvekili genel seçim sonuçlarına göre siyasi partiler içerisinde mutlak bir üstünlük kurabilen siyasi parti ortaya çıkmamıştır. Oluşan bu tablo, Türkiye’nin bir süre daha siyasi istikrarsızlıkların ürünü koalisyon hükümetleri ile yönetileceği gerçeğinden başka bir şey değildir.

1973 seçimlerinde hükümeti kurma görevi ilk olarak Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından 27 Ekim 1973 tarihinde Bülent Ecevit’e verilmiştir. Ecevit koalisyonu oluşturmakta başarısız olarak kendisine verilen bu görevi iade etmiştir. Hükümeti kurma görevi bu kez 12 Kasım 1973 tarihinde Süleyman Demirel’e verilmiştir. Diğer partilerden koalisyon için yeşil ışık alan Demirel CHP haricindeki partilerin katılımıyla çoğunluğu sağlayamadığı için görevi 17 Kasım 1973’te Cumhurbaşkanı Korutürk’e iade etmiştir (İlman, 2014: 44-45). Birkaç ay süren görüşmeler sonucunda nihayet CHP-MSP koalisyon hükümeti meclisten güvenoyu alarak kurulmuştur. Ancak bu koalisyon hükümeti de uzun sürmemiş ve Ecevit’in 18 Eylül 1974’te istifa dilekçesi vermesi ile sona ermiştir (İlman, 2014: 60).

Bu istifanın ardından yaşanan uzun soluklu süren partiler arası görüşmeler sonucunda Süleyman Demirel’e yeniden hükümeti kurma görevi verilmiştir. İçinde bulunulan yıllarda Türkiye’nin bir komünizm tehdidi altında olduğunu değerlendiren “Milliyetçi Partiler Topluluğu” (Milliyetçi Cephe) olarak ifade edilen AP-MSP-MHP-CGP bir araya gelerek I. Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti’ni kurmak noktasında birleşmiştir (İlman, 2014: 76). Türkiye I. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin 1975 yılında kuruluşuyla birlikte dış politikada bir süredir devam eden istikrarsız bir ortamla karşılaşmıştır. Dış politikada mevcut olan istikrarsızlık, I. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin yoğun çabalar sonucunda kurulabilmesi ve iç politikada yaşanan ekonomik bunalımların etkisiyle 1977 yılında söz konusu krizlerin aşılabileceği düşüncesi taraftar kazanmaya başlamıştır.

Genel Seçim Sonuçları			
Parti	Geçerli Oy Sayısı	Oy Oranı (Yüzde)	Milletvekili Sayısı
Adalet Partisi	5.468.202	36,87	189
Cumhuriyet Halk Partisi	6.136.171	41,38	213
Cumhuriyetçi Güven Partisi	277.713	1,88	3
Demokratik Parti	274.484	1,86	1
Milli Selamet Partisi	1.269.918	8,56	24
Milliyetçi Hareket Partisi	951.544	6,42	16
Türkiye Birlik Partisi	58.540	0,39	-
Türkiye İşçi Partisi	20.565	0,15	-
Bağımsız	370.035	2,50	4

Tablo 2: 5 Haziran 1977 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Resmî Gazete, 1977: 3-48).

Tablo 2’de görüleceği üzere 5 Haziran 1977’de yapılan milletvekili erken seçimi genel sonuçları, I. Milliyetçi Cephe Hükümeti ile ortaya çıkan milliyetçi bloklaşmaya karşı bir sol blok ortaya çıkarma gayreti olarak değerlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk hükümeti kurma görevini en çok milletvekiline sahip Ecevit’e vermiş, 21 Haziran 1977 tarihinde Ecevit tarafından “Çankaya Hükümeti” olarak da ifade edilen Azınlık Hükümeti kurulmuştur. Ancak Ecevit’in Azınlık Hükümeti mecliste güvenoyu alamamıştır. Bunun üzerine hükümeti kurma görevi verilen Demirel tarafından AP-MSP-MHP koalisyonundan oluşan II. Milliyetçi Cephe Hükümeti 21 Temmuz 1977’de 232 milletvekili ile kurulmuş ve 1 Ağustos 1977’de meclisten güvenoyu alarak göreve başlamıştır (Kaya ve Güven, 2018: 531). Ancak genel seçimden birkaç ay sonra Aralık 1977’de yapılan yerel seçimlerde de CHP’nin en yüksek oyu alarak seçimin galibi çıkması, CHP’yi cesaretlendirmiş ve bu durum bir takım siyasi yeni istikrarsızlıkların ortaya çıkmasına neden olan olaylara vesile olmuştur. CHP’nin seçimlerde birinci parti olarak çıkmış olmasına rağmen geneli temsil edemeyişi karşısında yeni formül arayışları gündeme gelmiştir.

Güneş Motel Olayı

1977 yılında yapılan genel seçimlerin ardından yerel seçimlerin de galibi olan CHP, AP içerisinde MSP koalisyonundan kaynaklanan rahatsızlıktan istifade ile AP muhaliflerini istifa ettirerek II. Milliyetçi Cephe Hükümeti’ni güvenoyu ile düşürme planının ilk sinyallerini Ecevit’in 13 Temmuz 1977 tarihinde: “AP içinde kendi partilerini de, memleketi de kurtaracak,

tecrübe görmüş, onur görmüş kişiler vardır” (Arcayürek’ten akt. İlman, 2014: 211) cümlesiyle aşıkâr ettiği değerlendirilmektedir.

Güneş Motel Hadisesi’ne giden süreçte AP’nin muhalif/küskün milletvekilleriyle CHP tarafından görüşmeler ilk olarak Marmara Oteli’nde başlamıştır (İlman, 2014: 211). Yaklaşan yerel seçimler gerekçe gösterilerek bu görüşmelerde tam mutabakat sağlanamamıştır.

11 Aralık 1977’de yerel seçimlerin yapıldığı gün başlayan istifa furyası ilerleyen günlerde de devam etmiştir. Yaklaşık on gün kadar süren istifa furyasının ardından II. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin milletvekili sayısı 217’ye inmiştir (Yaltırık’tan akt. İlman, 2014: 214). Bu sefer CHP ile bağımsız AP’liler ile görüşme için seçilen adresin İstanbul’da “Kalyon Otel” olduğu ifade edilmiştir. Burada yapılan gizli görüşmelerin basın tarafından ifşa edilmesinin ardından bu defa adres olarak Çınar Otel seçilmiş, bu adresin de ifşa edilmesinin ardından son olarak İstanbul Florya’da Güneş Motel’de toplantılara devam edilmiştir (Tutar’dan, Yaltırık’tan, Arcayürek’ten akt. İlman, 2014: 214).

CHP’nin istifa eden bağımsız AP’liler ile yürüttüğü toplantıların Güneş Motel Olayı olarak anılmasının altında kararların bu adreste alınmasının sebep olduğu değerlendirilmektedir. Burada alınan kararlar özetle şu şekilde ifade edilmiştir (İlman, 2014: 214):

- *“12’ler CHP’nin gensoru önergesini imzalayacaklar ve TBMM’de hükümete kırmızı oy vereceklerdir.*
- *Hükümet düşürüldükten sonra, en büyük partinin genel başkanı olması sebebiyle yeni hükümeti kurma görevi Ecevit’e verileceğinden, Ecevit görev alır almaz diğer partilerle göstermelik bir görüşme yapacak, ancak bunlara koalisyon önermeyecek, sadece destek vermeleri istenecektir.*
- *Ecevit, bu görüşmelerin bitiminde, CHP- Bağımsızlar-CGP ve DkP’li parlamenterlerden kurulu bir hükümet kuracak ve bu hükümetle güvenoyuna gidilecektir.*
- *Ayrıca İsmail Cem’in TRT genel müdürlüğüne getirilmemesi, Besim Üstünel’in de kabine de yer almaması istenmiştir.”*

Güneş Motel’de 12 eski bağımsız AP’li (Mete Tan, Orhan Alp, Tuncay Mataracı, Mehmet Oğuz Atalay, Şerafettin Elçi, Hilmi İşgüzar, Fethi Acar, Güneş Öngüt, Cemalettin İnkaya, Ahmet Karaaslan, Enver Akova, Ali Rıza Septioğlu) yapılan görüşmelerin ardından alınan kararlar doğrultusunda CHP tarafından verilen gensoru oylamasıyla II. Milliyetçi Cephe Hükümeti 31 Aralık 1977 tarihinde düşürülmüştür. Gensoru görüşmelerine eski partisinden gördüğü baskılar nedeniyle katılmayan Cemalettin İnkaya’nın gensoru görüşmelerine katılmamasıyla “12’ler grubu” bu tarihten itibaren “11’ler grubu” olarak anılmaya başlamıştır. 11’lerden sağlık nedeniyle bakan olamayan Orhan Atalay dışındaki on isim yeni kurulan Ecevit Hükümeti’nde bakan olarak görev yapmıştır (Ntv, 2018).

Ecevit, 1 Ocak 1978’de hükümeti kurma görevini almış ve 5 Ocak 1978 tarihinde bakanlar kurulu listesini Cumhurbaşkanı’na teslim etmiştir. 17 Ocak 1978 tarihinde yapılan güven oylaması sonucu Ecevit iktidarı devralmıştır. Süleyman Demirel bu hadiseyi: *“Bir oya bir bakanlık verilmek suretiyle daha 6 ay önce vatan sathında tecelli eden millet iradesi, Ankara’da entrikaya kurban edilmiştir”* (Ilıman, 2014: 217) sözleriyle yorumlamıştır.

Sonuç

Türk Siyasal Hayatı, Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde birçok siyasi istikrarsızlık durumlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Çok Partili demokratik anlayışın yaygınlaşması bir süre zaman almış ve Çok Partili döneme geçilmesi ile birlikte kurulan koalisyon hükümetleri siyasi ve ekonomik başarısızlıkları beraberinde getirmiştir. Siyasi istikrarsızlıklara eklenen ekonomik baskılar, hükümet ve koalisyon krizlerinin ortaya çıktığı dönemlerde siyasi istikrarın yeniden tesis edilmesi için bir takım çözümler üretmeyi gerekli kılmıştır. Bu çözümler arasında anlayış ve olaylara yaklaşımları açısından taban tabana zıt olan siyasi partilerin dahi birlikte hareket etme zorunda kaldıkları gözlenmiştir. Siyasi istikrarsızlıkları çözüme kavuşturmak bağlamında meydana gelen önemli hadiselerden biri Güneş Motel hadisesidir.

Güneş Motel hadisesini, Türk Siyasal Hayatı içerisinde bir vaka çalışmasından ziyade koalisyon hükümetlerinin ortaya çıkardığı istikrarsız ortamın bir resmi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması, milletin hür iradesinin tikanıkları çözme noktasında zaman zaman işlevsiz hale gelmesine engel olamamıştır.

Koalisyon hükümetlerinden kaynaklanan istikrarsız ortam ile hükümetlerin günler süren müzakereler sonucunda kurulması, siyasi temsil krizlerini beraberinde getirmiştir. Günümüzde siyasi bu tikanıkları aşma noktasında ortaya koyulan sistem “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhurbaşkanı tarafından yürütme kuvvetinin tek elde toplanması, bir taraftan siyasi istikrarsız durumu ortadan kaldıracak bir taraftan da Güneş Motel Olayı’na benzer entrikalarla siyasi temsil krizlerinin yaşanmasını engelleyecektir.

Güneş Motel Olayı, Türk Siyasal Hayatı içerisinde önemli siyasi temsil krizlerinden biridir. Halkın iradesinin hiçe sayıldığı durumların yaşanmasına neden olduğu gibi siyasi istikrarsızlıkların ülkeyi ekonomik buhranlara sürüklemesine seyirci kalındığı önemli örneklerden biridir. Bu nedenle Güneş Motel Olayı ve benzeri siyasi temsil krizleri, günümüzde buna benzer tüm durumları ortadan kaldıracak bir kaynak olarak 16 Nisan 2017 referandumuyla kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin etkinliğini, işlevselliğini ve önemini daha iyi kavramayı mümkün hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

AYRINTIDERGİ, “Siyasi Temsil Üzerine Belirlemeler”, Haz. Demet SAYINTA, http://ayrintidergi.com.tr/siyasal-temsil-uzerine-temel-belirlemeler/#_ftn4, Erişim Tarihi: 05.08.2018.

GENÇ YILMAZ Ayfer, “I. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal Şiddet ve Devlet”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, ss. 221-246.

ILIMAN Arif, “Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

KAYA Yakup, ŞAHİN Hüseyin, “Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçi Cephe Hükümetleri Dönemi”, Tarihîn Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 19, 2018, ss. 515-540.

NACAK Osman, “Türk Yönetim Anlayışında Bir Değişim: Siyasal Temsilin Doğuşu ve Gelişimi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1, 2015, ss. 147-169.

NTV, https://www.ntv.com.tr/turkiye/gunes-motel-nerede-gunesmotel-olayi-nedir-nasil-yasandi-1977,LsTUtfZ_mEGvtrS8zA3jDg, Yayınlanma Tarihi: 24.24.2018, Erişim Tarihi: 20.08.2018.

ÖRS Birsan, “Siyasal Temsil”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 35, 2006.

ÖZÇELİK Abdullah, “367 Tartışmaları Bağlamında Siyasi Krizler: Aktörler, Sebepler, Boyutlar”, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.

T.C. RESMÎ GAZETE, 31 Ekim 1973, Sayı: 14698, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14698.pdf>, Erişim Tarihi: 20.08.2018, ss. 6-23.

T.C. RESMÎ GAZETE, 19 Haziran 1977, Sayı: 15971, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15971.pdf>, Erişim Tarihi: 20.08.2018, ss. 3-48.

TDK, 2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b64bddd474a2.96380033, Erişim Tarihi 03.08.2018.

TEKİN Yusuf, ÇİFTÇİ Sabri, “Temsil Krizi Tartışmalarına Bir Katkı: 22.Dönem TBMM’nde Yapılan Bir Alan Araştırmasının Sonuçları Işığında Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Temsil İlkesinin Görünümü, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2018, Cilt: 6, Sayı: 11, ss. 69-90.

EKONOMİK SİSTEMLER VE FARKLARI: KAPİTALİZM-DEVLETÇİLİK-SOSYALİZM- KEYNESÇİLİK- KARMA EKONOMİ

Doç. Dr. Zübeyir BÜTÜNER

Bozok Üniversitesi,

Fen Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü,

zbutuner86@hotmail.com

Özet

Ekonomik sistem, bir toplumda mal ve hizmetlerin üretimini, ticaretini, dağıtımını ve kaynakların üretime tahsis edilmesini düzenleyen, ayrıca üretimi kimlerin yapacağına karar veren uygulama ve ilkeler bütünüdür.

Ekonomik sistemlerin en belirleyici özelliği politik ve ideolojik kökenli olmalıdır. Siyaset ve ekonomi iç içe geçmiş ve birbirine bağlıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Dünya'daki siyasi yapıları ekonomi temelinde sınıflandırmak en uygun yöntem olarak görülmektedir.

Ekonomide kavramlar karmaşası iktisadi kaynaklarda bulunmaktadır: komünizm, sosyalizm, sosyal demokrasi, devletçilik, devlet sosyalizmi, karma-ekonomi, sosyal refah devleti, sosyal devlet, kapitalizm gibi kavramlar ve daha türetilmiş halk sektörü, kooperatifçilik, köykent, çalışanların ortaklığı, halk iktidarı, ulusal egemenlik, vb. kavram kurumlar aydın çevrelerde şüphe ile bakmasına neden olmaktadır.

Türkiye ekonomisinin kurtuluş savaşı sonunda ve istiklal harbiyle yoğrulduğunu göz ardı edilmektedir. Türkiye gerçeği ulusal kurtuluş savaşının bağrından çıkmıştır. Burada siyasi bağımsızlık ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılmıştır. Devletçilik diğer ekonomik sistemlerden farklıdır, çünkü devletçilik kapitalizm içerisinden çıkmamıştır. Kurtuluş savaşının bağrından yani bağımlı bir devletten bağımsız bir devlete dönüşmüştür. Devlet kapitalizminden tamamen farklı olduğu görülmektedir.

Ekonomik istikrarsızlıklar beraberinde dünya devletlerini etkileyen ekonomik krizler meydana getirmiştir. Dünya ekonomisi yıllardır ekonomik istikrarsızlıklarla karşı karşıya gelmiştir. Ülkelerdeki krizlerin bir kısmı kendi içindeki problemlerden kaynaklanmış bir kısmı ise dünyadaki gelişmelerden dolayı ortaya çıkmıştır. Dünya'daki ortaya çıkan krizler tek nedene bağlamak doğru olmaz. Hem siyasal nedenlerde hem de ekonomik istikrarsızlıktan kriz kaynaklanabilir.

Bu doğrultu gereği olarak kaleme aldığım bu çalışmanın ana amacı, ekonomik kavram kargaşalık içindeki Türkiye'nin mevcut sistemi ile bu sisteme dayandırılmış düzenini oluşturan unsurları ortaya koyup, bu unsurlar çevresinde kalkınmanın hızlandırılması için yeni bir yaklaşımı açıklamak ve bu yaklaşımla kalkınma sorununa belirli bir aydınlık getirmektedir.

Bir toplumda insanlara sınırsız isteklerinin sınırlı kaynaklarla nasıl karşılanacağına ilişkin temel sorular o toplumda uygulanan ekonomik sistem çerçevesinde çözülür. Teorik düzeyde başlıca üç sistemden söz edilebilir. Ekonomik sistemler nelerdir? Ekonomik sistemlerin isimleri ve kısa temel açıklamalarının

yer aldığı yazımız; Kapitalist, sosyalist ve karma ekonomi ve Keynesçilik sistemler hakkında bilgi vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Kapitalizm, Sosyalizm, Keynesçilik, Karma Ekonomi, Devletçilik

ECONOMIC SYSTEMS AND DIFFERENCES: CAPITALISM-STATISM- KEYNESIANISM -SOCIALISM-MIXED ECONOMY

Abstract

The economic system is the whole set of practices and principles that govern the production, trade, distribution, and allocation of resources to produce, goods, and services in a society, as well as who makes production.

The most decisive feature of economic systems should be political and ideological origin. Politics and economy are intertwined and interconnected. When evaluated in this respect, it seems to be the most appropriate method to classify political structures in the world on the basis of economy.

Concepts in economics include complex economic sources: concepts such as communism, socialism, social democracy, statism, state socialism, mixed economy, social welfare state, welfare state, capitalism and more derived public sector, cooperatives, village capital, partnership of employees, , national sovereignty, and so on. concept institutions cause intellectual circles to look with suspicion.

At the end of the war of liberation and independence of Turkey's economy it is mingled with the war were ignored. The fact that Turkey has emerged from the bosom of the national liberation war. Here political independence is crowned with economic independence. Statism is different from other economic systems because statism does not come out of capitalism. It has turned into a state independent from the context of the liberation war, that is, a dependent state. It seems to be completely different from state capitalism.

Economic instabilities have brought about economic crises affecting the world states. The world economy has faced economic instability for years. Some of the crises in the world stemmed from the problems in the world and some of the developments in the world. The emerging crises in the world are not correct to connect one cause. Crisis from both political and economic instability may arise

The main aim of this study I wrote as required straightened economic concepts put forth by Turkey's current system in turmoil elements forming this system based layouts, describes a new approach to accelerate the development around these elements and brings this approach to development problems to a certain light.

The basic questions about how to meet unlimited requests with limited resources in a society are resolved within the framework of the economic system applied in that society. There are three main systems at the theoretical level. What are the economic systems? We have written the names of economic systems and brief basic explanations; It provides information on capitalist, socialist and mixed economy and Keynesian systems.

Keyword: Economy, Capitalism, Socialism, Keynesianism, Mixed Economy, Statism

1. Kapitalizm

Kapitalizm, bir ekonomik sistemin ifadesidir. Kapitalizm ekonomik sisteminde üretim malları özel kişilerin mülkiyetindedir ve bu sistemde üretim maksimum kar sağlayabilmek adına yapılır. Özel mülkiyet, insan ve doğa tarafından yaratılan sermayenin özel kar için kullanılmasıyla belirlenen ekonomik sisteme kapitalizm denmektedir. Kapitalizm ekonomik sisteminde üretim malları özel kişilerin mülkiyetindedir ve bu sistemde üretim artı-değer sağlayabilmek için yapılır. Böylece özel mülkiyet, insan ve doğa tarafından yaratılan sermayenin kar oluşturan sisteme kapitalizm denir.

Fertlerin kendi hür iradeleri doğrultusunda yaptıkları her davranış ve teşebbüs rekabetin de yardımıyla otomatik olarak en ucuz maliyetle birlikte en fazla faydayı sağlayacağı kabul edilir. Dolayısıyla kişiler en yüksek refah seviyesine ulaşmak için yaptığı her hareket ekonominin genel düzeyine de maksimum yarar sağlayacaktır. İlke olarak piyasaya müdahale edilmez ve herkesin kendi için karlı gördüğü ekonomik faaliyetleri yapmasına müsaade edilir. "Laisses Passer, Laisses Faire" (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) sözü kapitalist sistemin ana görüşünü kısaca özetlemektedir (Ekonomi Doktrinlerinin Karşılaştırılması ve Bugünkü Durum <http://www.geocities.ws/genmuratcer/den/EkonomikSistemler.html>).

Kapitalizmin özünde sömürü (artı-değer) olmasından rekabet olabilir. Ekonominin piyasa mekanizmasına dayalı olması kar elde etmek için yeni buluşları ve teknolojik gelişimi özendirmenin yanında az işçi çalıştırmak veya az ücret ödemek düşüncesi bu sistemde yoktur. Bunların yanında sosyal adaleti temin etmek amacıyla işçi ve işverenin haklarını gözetecek toplu sözleşme, sendika kurma, grev ve lokavt gibi yapılanmalara izin verir. Fakat genelde işçilerin büyük sermayelere sahip işverenler karşısında rekabet şansı çok azdır. Bu sistemin diğer bir özelliği de gelecek ve insanlık için fedakârlıklar yapma, milliyetçilik, halkçılık gibi manevi duygulara fazla önem vermemesidir. Sistemin sorunları da büyük ölçüde bu konulardan kaynaklanmaktadır. Günümüzde küreselleşme ile birlikte kapitalizm artık büyük sermayelerin (tekellerin) aralarında kıyasıya yarıştığı, toplumun büyük kısmının sömürüldüğü, kaynakların acımasızca ve hızlı bir biçimde tüketildiği bir düzen haline geldi.

17. yüzyılda sınai devriminin ve liberal kapitalizmin hâkim olduğu süreçte fertler ekonomide müteşebbis durumundaydı. Fakat, daha sonra 19. yüzyılın sonlarından itibaren daha fazla kar elde etmek amacıyla fertler birleşerek grupları meydana getirdi ve rekabetin olumlu taraflarını yok ederek haksız rekabete neden olan tekeli ve tekel piyasaların oluşmasına neden oldu. Neticede sadece tekellerin ayakta kalabildiği, küçük işletmelerin ve işçilerin çok zor koşullar altında hayatlarını sürdürmek zorunda kaldıkları yeni bir dünya düzeni meydana geldi (Ekonomi Doktrinlerinin karşılaştırılması ve Bugünkü Durum,

<http://www.geocities.ws/genmuratcer/den/EkonomikSistemler.html>). Sistemin en önemli farkı hür teşebbüse imkân tanınmasıdır. Diğer deyişle üretim araçlarının mülkiyet hakkını fertlere tanımaktadır. Fert ekonomik sistemin temel ögesidir ve devletin ekonomiye doğrudan müdahale etmesi pek arzu edilmez.

Kapitalist sistemin en önemli zaafı krizlere açık olmasıdır. Kriz durumu söz konusu olduğunda da müdahalelerin olmaması krizi daha da derinleştirmektedir. Bu noktada kapitalizmin mahsurlarını ortadan kaldırmak için devlete ekonomik hayata müdahale yetkisi tanınır. Devletçilik ilkesine göre ise devlet kendi çıkarları doğrultusunda piyasada aktif bir rol alarak zaman zaman özel sektörden daha fazla piyasada yer alarak onun önüne geçebilir.

Kapitalizm, olgunluk aşamasından itibaren sürekli döngüsel krizleri içermiştir. “Kapitalist Kriz”; yoksulluk, işsizlik, açlık, gelir dağılımında eşitsizlik, askeri darbeler ve diktatörlükler gibi ekonomik, toplumsal ve politik problemler değildir. “Kapitalist Kriz, kar oranlarının düşmesi ve sermaye birikiminin yavaşlaması veya durması durumudur.

Ekonomik kriz, iç ve/veya dış kaynaklı olarak ani ve beklenmedik biçimde ortaya çıkan olay ve koşulların; ülke ekonomisi, iş sektörleri ve firmalara zarar verecek sonuçlara neden olmasıdır. Ekonomik krizler; üretimde ani ve hızlı bir daralma, fiyatlar genel seviyesinde hızlı düşüşler, işsizlik oranlarında ciddi yükselişler, sektörel veya genel iflaslar, ücretlerde önemli düşüşler, sermaye piyasalarında çöküşler, para piyasalarının kilitlenmesi gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir.

Kapitalist sistemde ekonomi ile politika arasındaki bağı ortaya çıkar ve Kapitalist devletin temel işlevi ve görevi, kapitalist sistemin ve sermaye birikiminin sağlıklı biçimde işlemesini sağlamaktır. Kapitalistler kapitalist devletin yardımı olmadan bunu gerçekleştiremez. Çünkü kapitalistler arasında yaşanan amansız ve sınırsız rekabet, sistemin sağlıklı biçimde işlemesi ve devam etmesi için gerekli olan zorunlu düzenlemelerin bizzat kapitalistler tarafından yapılabilmesini engeller. Diğer yandan ise, kapitalistler kendileri için çalışan modern kapitalist devleti destekler. Böylece kapitalist devlet ile kapitalistler arasında işbirliği oluşur ve gelişir. Bu stratejik işbirliği, kapitalist sistemin devamını sağlar (Mandel, 1992, S. 201-203, 205-206)

2 Devletçilik

Devletçilik, 1930’dan sonra Türk ekonomisinde 1929 dünya ekonomik buhranının ekonomik sıkıntılarından kurtulmak için ortaya çıkmış bir sistemdir. Özü ekonomik hayata devletin müdahalesi olarak da tanımlanabilir. Devletçilik uygulamaları para ve dış ticaretin aşırı kontrolü olarak başladı. Dış ticarete takas gibi karşılıklı antlaşmalar şeklinde gelişti. Karşılıklı değişim yani “malın malla takası” (Klering Sistemi) anlamına gelir. Ekonomik anlamda da devletçilik özel sektörün kuramadığı işletmeleri devletin kurması ve işletmesi olarak belirtilir.

Devletçilik, Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik hayatını düzenleyen ilkedir. Mustafa Kemal Atatürk, ekonomi ile siyaset arasındaki bağlantıyı görmüş ve güçlü bir devletin ancak güçlü bir ekonomiye sahip olarak varlığını sürdürebileceğine inanmıştır. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak, ekonomik bakımdan hızlı kalkınmayı amaçlayan bir program

öngörülmüştür. Devletin ekonomiye müdahalesi demek olan Devletçilik devletin ekonomik alanda motoru ve ekonomiyi yönetmesidir. Bu bazı kaynaklarda “Etatismus” “Etatism” olarak ve ekonomik yaşamın devlet eliyle yürütülmesi” olarak ifade edilir. Ekonomi politika özelliği göstermektedir. Buna göre devletçilik, serbest piyasa ekonomisini ve özel mülkiyeti ve özel teşebbüs özgürlüğünü kısıtlamayan bir ekonomidir (Durusoy, 2000, S.168-184).

Cumhuriyet, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan dış borcu ödemiş (Osmanlı İmparatorluğu, ilk borcu 1854’de savaş maliyetlerini karşılamak için Kırım Savaşı’nda almış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1954’de Demokrat Parti hükümeti aracılığıyla son taksiti ödendi),¹⁹¹ bir yandan da savaş yorgunu ülkede imar, sanayi, kalkınma, eğitim, sağlık reformu yapmıştı. Dış Yardım almadan demiryolları, fabrikalar, okullar kurmuş sıkı para ve denk bütçe politikası uygulamıştı. Ülke içinde yerli malı kullanımını özendirilmiş ve hatta Aralık 1930’da Yerli Malı Haftası düzenlenmişti. Halkçı, devletçi ekonominin gereği olarak, planlı kalkınmaya, sanayileşmeye, tarıma öncelik vermişti. 1923- 1938 arasında ortalama yüzde 7,4 büyüme hızı yakalayan genç Cumhuriyet dönemin en hızlı büyüyen ülkeler arasındadır (Doster, (2018), Cumhuriyet bu konuda kıskançtır, <https://odatv.com/cumhuriyet-bu-konuda-kiskanctir-0602181200.html>).

Türkiye’de 1923’ten itibaren uygulanan liberal ekonomi, sermayenin yetersiz olması nedeniyle bazı olumlu adımların atılmasına karşın kalkınmayı yeterince sağlayamamıştır ve devlet desteği ile özel teşebbüsün ve özel sektörün ekonomiyi kalkındırmayacağından Mustafa Kemal Atatürk İzmir İktisat Kongresinde ekonominin devlet hayatındaki önemini belirtirken şöyle demektedir: Lozan görüşmelerinin devam ettiği günlerde 1135 delegenin katıldığı ve tüm grupların katıldığı İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923) toplanmış ve misak-ı iktisadi adı verilen ekonomik program hazırlanmıştır. Mustafa Kemal, kongrede başkan sıfatıyla yaptığı konuşmada, askeri zaferlerin, ekonomik zaferlerle pekiştirilmesini dile getirmiş ve Kongre kararları liberal ekonomiyi ve özel girişimi temel alan, ekonomik hayatta devlete yönlendirici, teşvik edici ve yön gösteren kararlardır. Devlet, ekonomik hayatın gerektirdiği alt yapı yatırımlarını üstlenmiştir.

Bu dönemde hükümetin politikası, kendi yatırımlarının, başta demiryolu olmak üzere sosyal sabit sermaye ve nakliye alanlarına sınırlayarak özel girişimleri canlandırmak olmuştur. 1925 yılında çiftçiye yük olan aşar vergisinin kaldırılmasıyla tarım desteklenmiştir. 1927 yılındaki Teşvik-i Sanayi Kanunuyla yeni işletmelerin açılması kolaylaştırılmıştır. Ticari ve Sanayi girişimlerini desteklemek amacıyla İş Bankası kurulmuştur. Diğer hedefi ise sanayileşmeyi hızlandırmak, tarımsal üretimin artmasını sağlamak, ulaşımı geliştirmek ve bankacılık sistemini muasırlandırmaktır (Dinç, Sait,http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturkcu_dusunce_sistemi_d_evletcilik).

¹⁹¹ Osmanlı İmparatorluğu, ilk borcu 1854’de savaş maliyetlerini karşılamak için Kırım Savaşı’nda almış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1954’de Demokrat Parti hükümeti aracılığıyla son taksiti ödendi.

Siyasette, ekonomide, bilim ve teknolojiye “yerli ve milli” olma iddialarının öne çıktığı, savunma sanayisinde yerli malı oranının artırılmak istendiği bir süreçte, Cumhuriyet’in atılım yıllarından alınacak çok ders var. Kendi fişek fabrikasını kendi tersanesini, kendi cer atölyesini (Eskişehir) kuran, kendi uçaklarını üreten (Nuri Demirağ ve Vecihi Hürkuş), şeker ve çimento fabrikalarını kurmuştur. Cumhuriyet, ekonominin sanayi ile geliştiğini sonraki kuşaklara, olanakları ölçüsünde hiç de yabana atılamayacak bir sanayi altyapısı bırakmıştır.

Demiryolu, fabrika, yol, liman yapımı işleri devlet tarafından yürütülüyordu. 1926’da Kayseri Uçak, Alpulu (Kırklareli), Uşak şeker, Bünyan Mensucat fabrikalarının açılması buna bir örnektir. Bu arada özel sermayeye de destek verilmekteydi. 1929’dan sonra bunların hacmi eskiye göre çok artmıştır. 1927’de 197 olan fabrika sayısı 1933 sonlarında 3000’i aşmıştı. Birinci ve ikinci beş yıllık sanayi plânları döneminde açılan fabrika sayısı 30’a yaklaşmıştır (Devletçilik İlkesi, <https://www.cokbilgi.com/yazi/devletcilik-ilkesi-nedir-aciklama/>).

1923-1938 arasında Türk ekonomisinde denk bütçe ve sıkı para politikası uygulamasına gidilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1921’de, Büyük Millet Meclisi’nin ikinci toplantı yılını açış konuşmasında, “Mali işlerde memleketimizce pek mühim bir meselenin halline, az çok denk bir bütçe tanzimine muvaffakiyet hâsıl olmuştur” diyerek, denk bütçe düzenlemesini başarı olarak nitelemiştir. 1929 yılına dek, 1925 yılı hariç, bütçeler fazla vermiştir. 1929 Buhranı sonrasında ise 1931 – 1932 yılları ile 1934 – 1935 yıllarında bütçeler açık vermiştir ve Türk Parasının Değerini Koruma kanunu bu vesile ile çıkartılmıştır. Bu açıkların temel nedeni de şudur: 1925’te, köylünün sırtında büyük yük olan Aşar Vergisi kaldırılmış, devlet önemli bir gelir kaleminden vazgeçmiştir. 1931 – 1932’de Lozan Antlaşması’nın ve Türk parasının değerini koruma da üstlenilen Osmanlı Devleti borçlarının taksitleri ödenmeye başlamıştır. 1934-1935’te ise devlet yatırımlarındaki artış nedeniyle bütçe açık vermiştir.

Devlet, 1930’lu yıllara kadar millileştirme (kamulaştırma, devletleştirme) politikası uygulayarak, kendisi üretici olmamıştır. Böylece yabancıların elinde olan şirketler Türk vatandaşlarına bırakılmıştı. Türkiye, bir taraftan Düyûn-u Umumiye ile ilgili borçları öderken, diğer taraftan da yabancıların elinde bulunan demiryolları, su, telefon, liman, yeraltı treni (Beyoğlu-Galata arası), havagazı gibi alt yapı ile ilgili tesislerin millileşmesi için çalışıyordu. 1930-1933 yılları arasındaki kamulaştırma politikası devletçiliğe zemin hazırlamıştı. Fakat bazı siyasi ve ekonomik gelişmeler, millileştirme ile Türkiye’nin istenilen düzeyde ilerlemesini sağlamadığından, devletçilik politikasına geçmesini kolaylaştırmıştır.

1931-1932 yılları arasında hazırlanan ve 1934 Mayıs’ında uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı ile hem ülke gereksinmelerinin giderilmesi, hem de hammaddeleri ülkede bulunan sanayi işletmelerinin kurulması amaçlanmıştı. 1936’da hazırlanan ve 1937’de uygulama alanına giren İkinci Beş Yıllık sanayi planı İkinci Dünya Savaşı’nın çıkması ile uygulamaya tam olarak uygulanamamış ve bazı sanayi tesisi açıldı.

M. Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kısıtlı imkânlarını kullanarak ekonomik temellere dayalı bağımsız bir devlet kurmak amacındaydı. 1931 yılının Ocak ayında İzmir’de yaptığı bir konuşmada “Fırkamızın izlediği program, iktisadî açıdan devletçiliktir.” diyerek iktidar partisinin konumunu adeta onaylamış ve 10 Mayıs 1931’de Cumhuriyet Halk Partisinin tüzük ve programına devletçilik ilkesi girmiş, böylece altı ilke tamamlanmıştı (İNAN, A. Afet, 1978, 1981: 66, 67).

Bu dönemde ekonomik ve siyasal gelişmelerin etkisi, Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan hayal kırıklığı, Sovyetler Birliğinin ekonomik başarısının yarattığı heyecan ve bağımsızlıktan taviz vermeden ekonomik kalkınmanın zorunluluğu Türkiye Cumhuriyetini devletçilik uygulamasına yöneltmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye’nin ulusal bağımsızlığını elde etmeyi, en büyük hedef olarak ortaya koymuştu. Ekonomik bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlığın gerçekleşmeyeceğini bilen M. Kemal Atatürk’e göre devletçilik sosyalizm, liberalizm ve diğer ekonomik sistemlerden farklı olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti yapısına özgün bir sistemdir. Bunu Mustafa Kemal şöyle ifade etmiştir: “Devletçiliğin manası bizce şudur: Bireylerin özel girişimlerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin büyük ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılamadığını göz önünde tutarak, ülke ekonomisini devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri bireysel ve özel girişimlerle yapılamamış olan şeyleri biran önce yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda başardı. Bizim izlediğimiz yol, liberalizmden başka bir sistemdi.” (KOCATÜRK, Utkan, 1999, S. 306)

M. Kemal Atatürk’ün devletçilik anlayışında birey temel alınır ve ekonomik temele dayalı sınıf ayrım yoktu ve toplumu ekonomik temele göre değil, mesleklerine ayırırdı bu nedenle özellikle de halkçılıktan ayrı düşünmezdi. Ayrıcalıksız ve sınıfsız bir toplum oluşturmak için her şeyden önce adaletli bir ekonomik düzen kurmak ve toplumun refah seviyesini yükseltmek amaç edinilmişti. Bu konudaki en ciddi çalışmalar da 1930 yılından sonra uygulamaya konan devletçilik sayesinde gerçekleşmiştir.

Devletçilik, CHP programına 1931’de konulmuş, 5 Şubat 1937’de de diğer ilkelerle birlikte Anayasa’da yer almıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün açıklamış olduğu devletçilik, planlı ekonomi ifade etmektedir. Böylece Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kabul edilmiştir. Bu plan çerçevesinde Sümerbank Yasası ve 1935’de çıkarılan yasayla Etibank’ın kurulması, 1937’de Devlet Ormanları Genel Müdürlüğü’nün kurulması, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün kurulması ve nihayet İkinci Dünya Savaşı’nda ekonomideki önemini artmıştır.

3. Sosyalizm, İştirâkiyye (Katılımcılık)

Üretim araçlarının halk adına devletin mülkiyetinde olduğu toplum düzenidir. Devlet kavramı mevcuttur ve iktidar, işçi sınıfıdır. Uygulaması birbirinden farklı birçok sosyalizm düşüncesi vardır. Karl Marks’ın önerdiği model, önce sosyalizme, sonra da komünizme giden yoldur. Ama Karl Marks’ın bu aşamalarının arasında gelişmiş sosyalizm kavramı ortaya atılmıştır. Sosyalizmden Komünizme direkt geçiş olamaz, arada bir aşama daha olduğu belirtilmektedir.

Komünist Manifesto’da sosyalizmin her ülkede farklılık gösterdiğini anlatmış ve bunları sınıflandırmıştır. Bunların içinde en çok eleştirdiği küçük burjuva sosyalizmi dediği, bugünkü karşılığı sosyal demokrasidir. Hatta Karl Marks, kendi sosyalizm düşüncesini kendi ideolojisini, sadece komünizm demekle yetinmiştir.

Sosyalizm, iktidarın ve üretim araçlarının halkın kontrolünde olduğu, ortaklaşa kullanıldığı bir sistemdir. Kapitalizmi reddeden sistemde bireycilik değil toplumculuk anlayışı ve özel sermayeyi kabul etmez. Sosyalizm aynı zamanda komünist sisteme zemin hazırlayan harekettir. Üretim ve değişim araçlarının kamulaştırmasını ve bu yolla sınıfları ortadan kaldırarak toplumun yeniden yapılanmasını amaçlayan siyasi ideolojilerin tümüne birden sosyalizm, tarih boyunca farklı biçimlerde yorumlanmış, sosyalistler arasında da fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle sosyalizm bir ütopya niteliği taşımaktadır.

Karl Marks ise sosyalizmi diğerlerine göre daha somut olan bilimsel temellere oturtmuştur. Bu nedenle de K. Marks’ın görüşü bilimsel sosyalizm olarak ifade edilmektedir. Sonuç olarak; Sosyalizm, özel mülkiyet yerine ortak mülkiyeti tercih eden sistemde iktisadi bir toplumun ekonomik faaliyetlerinin kamuya ait olması ve hem sosyal hem de ekonomik alanda toplumsal refahın devlet tarafından sağlandığı siyasi teoridir.

İlk çağdan beri farklı biçimlerde yorumlanan sosyalizm ve bilimsel sosyalizmin kurucuları olan Karl Marks ile Friedrich Engels’tir ve 20.yy’da Sovyet Rusya’da Vladimir İliç Lenin geliştirmiş ve devam ettirmiştir. Kişi yerine toplum kavramının öne çıktığı düşünce tarzında, siyasi eşitliğin iktisadi eşitlikle sağlanması gerektiği belirtilmiş, aksi takdirde tam bir özgürlüğün olamayacağı savunulmuştur.

Sosyalizm’in ilk kez 19. yüzyılın başlarında kullanılmışsa da sosyalizmin temelinin ilk çağlara komünlere kadar uzandığı ve Sosyalizm hayalî (ütopik) bir şekilde ortaya atıldığı görülmektedir. Fransa ve İngiltere’de gelişme gösteren ütopik sosyalizme göre özel mülkiyet, sermaye ve rekabet gibi kapitalist sisteme özgü unsurlar, insanların insan tarafından sömürülmesine karşı ve sömürünün ortadan kaldırılabilceği bir düzenin düşüncesini savunmuşlardır.

Sosyalizm 19. yüzyılın sonlarından itibaren düşünce temelinde farklılık göstermiştir. Bir kısım sosyalist, işçilerin haklarının düzenlenmesinin, ücretlerin arttırılmasının ve çalışma şartlarının iyileştirilmesinin, sendikalar ve siyasi partiler aracılığıyla olmak üzere aşamalı bir şekilde kanunlar ile (parlamenter sistemle) yapılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Diğer bir kısım ise devrimci yollardan sosyalizmin sağlanacağına inanmışlardır. Böylece sosyalizm, devrimci yolları izleyecek olan komünizm ve evrimci, reformist yolları izleyecek olan sosyal demokrasi olarak ikiye bölünmüştür.

Sosyalizme son şeklini veren isimse Karl Marks olmuştur ve W. İ. Lenin Rusya’da uygulamıştır. Sosyalizm için yapılan mücadelede önemli bir yeri olan Karl Marks, Birinci

Enternasyonal'deki başlıca figürlerden biri olmuştur. Karl Marks kendinden önceki sosyalist düşünceleri ütöpik olmaktan çıkartmış, daha somut ve bilimsel görüşlerle destekleyerek sosyalizmin (bilimsel sosyalizm) tam anlamını vermiştir.

Karl Marks'ın bilimsel sosyalizmi Marksizm olarak da ifade edilmektedir. Marks tarafından geliştirilip F. Engels tarafından yaygınlaştırılan bilimsel sosyalizmde, üretim araçlarının burjuvazinin hâkimiyetinde olduğu sınıf ayrımlı devletin yıkılarak, sınıfsız bir düzen kurma amacı güdülmektedir. Ve Karl Marks'a göre sosyalizm komünizmin ilk aşamasını hazırlayan bir hareket olarak görülmektedir.

Marksist teoride sosyalizm, bireycilik ve özel mülkiyet odaklı kapitalizmin yerini alacak ve sonrasında sosyalist yapı doğal bir şekilde yerini komünizme bırakacaktır. Sosyalizm, kapitalist ve komünist sistem arasında bir geçiş görevi yapmaktadır. Kısacası; sosyalizm ülkelerde farklılıklar olsa da ortak noktaları toplumculuk, eşitlik, sınıfsız ve ayırım yapılmayan düşüncelerdir.

Sosyalist ekonomi sistemindeki temel prensipler; üretici gücün emek olması, üretim araçlarındaki tek yetki sahibinin devlet olması, merkezi planlamanın varlığı, tek partili siyaseti tercih edilmesi ve kamu yararının ön plana çıkması biçiminde belirtilmektedir. Sosyalist sistemde üretim araçları devletleştirilir, evler ve topraklar kullanılması için yurttaşlara verilir, özel sermaye anlayışı ortadan kaldırılır, hastane, okul gibi hizmetler ücretsiz hale getirilmiştir.

Sosyalist, kapalı bir ekonomide üretim, iç piyasa hacmi ile sınırlıdır. Piyasanın darlığı ya da yetersizliği hem üretimin çeşitlenmesini hem de birçok alanda üretimin en etkin yöntemlerle yapılmasını ve uygun teknolojilerin kullanılmasını önler. Bu nedenlerle bir ülkenin üretim kaynaklarını harekete geçirerek üretim düzeyini yükseltmesi ve ekonomik bakımdan kalkınması, piyasanın büyümesine bağlıdır. Piyasanın büyümesiyle ekonominin üretim gücünde sağlanan artışı etkileyen unsurlardan en önemlisi, ekonominin teknolojik yeniliklerle geliştirilmesi oluşturmaktadır.

Eski Sovyet sosyalist ekonomik sisteminde, üretim kaynaklarının devlet elinde olması, ekonomik kararların piyasa mekanizması yerine merkezi bir karar organı tarafından alınması ve emredici bir planlama mekanizmasının uygulanması nedeniyle, birliğe dâhil ülkelerin ekonomik gelişmeleri ayrı ayrı değil, bir bütün olarak gerçekleşmiştir. Bu anlayışın sonucu olarak da merkeze çok sıkı kurallarla bağlı ekonomiler doğmuştur (Aşçı, 2016, Yıl:2016, 1(1):57-72).

Karl Marks tarafından geliştirilen sosyalizmin esasları “Das Kapital” (Sermaye) isimli eserinde ortaya konulmuştur. Ve Marks'ın önderliğinde pek çok düşünür tarafından geliştirilen sosyalizm kavramı ilk kez Rus lider Wladimir İliç Lenin tarafından hayata geçirilmiştir. Dünya tarihinde bir ilk olan Wlamidir İliç Lenin'in hareketinde kapitalist sistem yıkılarak yerine sosyalizmi Sovyet Rusya'da gerçekleştirmiştir. Yani SSCB (1922 Anayasası ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği SSCB) kurulmuştur.

Wladimir İliç Lenin önderliğinde Bolşevikler tarafından yapılan devrimle (1917) 1922 yılında kurulup 1991 yılına kadar varlığını sürdüren ilk sosyalist devlettir. Kapitalizme bir tepki olarak kurulan SSCB'ye pek çok Orta Asya devleti katılmıştır. Sonrasında ise Çin'de bir devrim yapılmış, sosyalist Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.

İlk sosyalist ülke Lenin'in önderliğinde kurulan SSCB'dir. Dünyanın ikinci sosyalist ülkesi ise 1924 yılındaki hareketiyle Moğolistan Halk Cumhuriyeti olmuştur. Daha sonra ise Asya ve Doğu Avrupa'da sosyalist ülkeler kurulmaya başlamıştır. Ve bu ülkelerin çoğu Marksist-Leninist ideolojiyi benimsemiştir. Özel sermayenin olmadığı, üretim araçlarının devlet tarafından kontrol altında tutulduğu bir sistem sosyalizmdir.

Çin'in yanı sıra Doğu Bloku oluşturulmuş, ayrıca bazı Uzak Asya ve Arap ülkeleri sosyalist ekonomiye benzer sistemler geliştirmişlerdir. Fakat 1947'den 1991'e kadar süren Soğuk Savaş dönemindeki yayılmacı politikalar, Doğu Bloku ile Sovyetler Birliği'nin çöküşüne neden olmuştur. Sonrasında ise Bağımsız Devletler Topluluğu ve Şangay Paktı gibi emperyalizm karşıtı yapılar kurulmuştur.

Sosyalizmde eşit yaşam, komünizmde ise eşit yaşamın yanı sıra eşit yönetim de bulunmaktadır. Çünkü ekonominin yönetiminde halkın söz hakkı bulunmaktadır. Sosyalizm sadece ekonomik bir yapı değil aynı zamanda politik bir sistem olduğu ifade edilmektedir.

Sosyalizm devletin, ticari amaçlı üretim araçlarına (fabrikalara, tarım arazilerine, hayvan çiftliklerine) ve temel tamamlayıcı kurumlarına (bankalar, kooperatifler) mutlak egemen ve sahip olmasıdır. Bu kurama göre özel teşebbüs, üretim araçlarına sahip olamaz. Çünkü Marksizm'e göre bu durum toplumun sınıflara ayrılmasına ve oluşacak egemen sınıfların, ezilen sınıfları sömürmesi ile sonuçlanacaktır. Bu sebeple devlet toplum adına tüm piyasayı kontrolü altında tutar. Serbest Piyasa Ekonomisi geçerli değildir. Bunun yerine Merkezi Planlama esastır (Selik, 1981: 89).

Devletlerin ömrü bitmeye ve ülkenin siyasi düzeni tükenmeye yüz tuttuğunda reform hareketleri ile ülke yeniden toparlanma hamlesi yapma ihtiyacı duymaktadır. Sovyetler Birliğinin liderlerinden olan Mihail Gorbaçov'un Sovyetlerin (SBKP) son dönemlerini yaşadığını görerek, ülkeyi ve siyasi düşüncüyü yeniden yapılandırmak amacıyla demokratikleşme adına yaptığı bir dizi politik hamlenin gerçekleştirmiştir. "Glasnost" (açıklık) veya "Perestroyka" (yeniden yapılandırma) anlamına gelen kavramları, Sovyetlerin yıkılışına engel olamamış aksine demokratikleşme adına atılan özgürlük mantığı ülke içindeki muhalif grupların daha da güçlenmesini sağlamış ve devlet kısa sürede iç karışıklıklarla çalkalanmaya başlamıştır. Demokratikleşme reformları, 1985 yılında uygulanmaya başlanmış ve Aralık 1991 yılında Sovyetler Birliği rejiminin çöküşüyle sona ermiştir (Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılandırma) Tarihi, www.tarihiolaylar.com/.../glasnost-aciklik-ve-perestroyka-yeniden-yapilandirma-379).

4. Keynesçilik

Keynesçilik, kapitalist düzende 20. yüzyıl İngiliz ekonomist “John Maynard Keynes'in görüşlerini temel alan bir makroekonomik teoridir. Kapitalizmde Keynes ekonomisi özel sektörün ağırlıklı olduğu ama devlet ve kamu sektörünün büyük rol oynadığı ekonomiyi savunmaktadır. Keynesçi ekonomiye göre özel sektörün verdiği kararlar bazen verimsiz makroekonomik sonuçlara neden olmaktadır. Bu nedenle devlet etkin bir şekilde rol alarak iş döngüsünü sabitleştirilmiş etmelidir. Merkez bankası aracılığı ile para politikaları ve hükümet aracılığı ile maliye politikaları uygulanmalıdır. Keynesçi teoriler ilk kez, 1936'da John Maynard Keynes tarafından yayınlanan İstihdamın, Faizin ve Paranın Genel Teorisi adlı kitapta toplanmıştır” (Keynesçilik, <http://www.wiki-zero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvS2V5bmVzw6dpbGlr>).

Keynesçi teoriye göre, bütün birey ve işletmelerin gösterdiği bazı mikro ekonomik davranışların toplamı verimsizlik ile sonuçlanmakta ve ekonomi potansiyel çıktısının ve büyümesinin altında bir seviyede işlemektedir. Ürünler için toplam talep yetersiz olduğunda, ekonomi bir krize girer ve üreticilerin savunmacı davranışları nedeniyle gereksiz bir işsizlik ortaya çıkar. Bu gibi durumlarda, toplam talebi arttırmak için devlet bazı politikalar izleyebilir ve sonucunda ekonomik aktiviteleri hızlandırıp işsizliği azaltabilir. Çoğu Keynesçi, iş döngüsü sabitleştirilmiş olmasına yönelik politikalar önerirler.

John Maynard Keynes, “1929 Ekonomik Büyük Burhan’a çözüm olarak düşük faiz ve devlet yatırımları ile ekonominin canlandırılmasını düşünüyordu. Devlet tarafından yatırım geliri ve sonuç olarak tüketimi arttırmakta, bunun sonucunda daha fazla üretim ve yatırım sağlanmakta ve bunların sonucu tüketim tekrar artmaktadır. İlk ekonomi canlandırma yatırımı bir olaylar dizisini tetiklemekte ve sonrasında yapılan yatırımın çok daha katı ekonomik etkinlik sağlamaktadır” (Keynesçi ekonomi, https://www.turkcebilgi.com/keynes%C3%A7i_ekonomi).

Keynesçi bazı iktisatçılar özellikle Keynes'in uluslararası koordinasyona, uluslararası ekonomik kurumların gerekliliğine ve ekonomik kuvvetlerin nasıl savaşa veya barışa yol açabildiğine verdiği önemi vurgulamışlardır.

Keynes, para ve reel ekonomi arasındaki ilişkiyi faiz oranları üzerinden kurmuştur. Para arzındaki değişimler önce para piyasasına yansarak faiz oranlarını değiştirmekte ve bu değişim yatırımları etkilemektedir. Keynes'e göre para arzını parasal otorite (örneğin merkez bankası) sağlamakta ve para politikası fiyatları etkilemektedir.

Keynes'e göre yatırımcıların normal olarak algıladığı bir faiz oranı vardır. Faiz oranları bu normal oranın altına düştüğünde yatırımcılar oranların yükseleceği beklentisi ile tahvil satın almaktan kaçınmakta ve nakit tutmayı tercih etmektedir. Faiz oranları bu normal oranın üstünde olduğu zaman ise düşeceği beklentisi ile tahvil satın almaya yönelmektedirler. Bu nedenle para

talebi ve faiz oranı arasında negatif bir ilişki olduğu söylenebilir (Cengiz, Vedat, 22 Ocak 2008, 22: 116).

Keynesçi ekonomi, etkin kaynak kullanımının sağlanması, ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi, adil bir gelir ve servet dağılımının sağlanması ve ekonomik istikrarın temini için devletin “toplam talep” üzerinde yönlendirici kararlar almasının gerekliliği şeklinde ifade etmek mümkündür (Bilişli, 2011, Temmuz, Cilt: 3, Sayı: 2, s.8).

John Maynard Keynes’in 1919-1944 döneminde entelektüel bakımdan etkin ve etkili olduğu söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1919’daki Versay Barış Konferansı’na İngiltere Maliye Bakanlığı’nı temsilen katılan Keynes, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin Almanya’ya yüklediği savaş tazminatlarının çok ağır koşullar içerdiğini ve bu dayatmanın dünya ekonomisi ve uluslararası ilişkiler açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini gözlemlemiş ve Versay’daki devlet görevinden istifa etmiştir. Eleştirel görüşlerini de istifasının akabinde yayımladığı ‘‘Barışın Ekonomik Sonuçları’’ başlıklı kitabında toplamıştır. Keynes’e dünya çapında ün ve itibar kazandırmaya başlayan da bu kitap olmuştur. Kitapta ima ettiği öngörülerini doğru çıkan Keynes, 1920’lerden itibaren siyasal-iktisadi meselelerde söyledikleri önemsenen bir bilim insanı ve entelektüel olmaya başlamıştır.

Keynes, 1929 Büyük Burhan’ının başlıca nedeninin toplam talepteki yetersizlik olduğunu ifade ederek, klasiklerin aksine “talep kendi arzını yaratır” görüşünü savunmaktadır. Bu görüşün gerisinde, talep yükseldiğinde tüm üreticilerin yatırım arzlarını da arttıracak görüşü yatmaktadır. Özel tüketim ve yatırım harcamalarının yetersizliği durumunda, devletin telafi edici maliye politikaları uygulayarak özel tüketim ve yatırım harcamalarını uyarması gerekliliği ifade edilmektedir.

1929 krizi sonrası kabul gören Keynesçi görüş bir “Refah Devleti’nin gerekliliğini ifade etmiştir. Keynes’e göre devlet, piyasanın tıkanıp durduğu veya çözüm bulamadığı yerlerde müdahale etmelidir; vergiler, faiz oranları, kamu harcamaları gibi uygulanacak politikalar piyasayı canlandıracaktır (Bilişli, 2011, Temmuz, Cilt: 3, Sayı: 2, s.9). Keynes’e göre, gerçek dünya piyasa ekonomisinin varsaydığı rekabetçi ve serbest piyasa koşullarına uymuyordu, ekonomik ve finansal aktörler her zaman ve her yerde “rasyonel” iktisadi tercihlerde bulunmuyordu, özellikle işgücü piyasasında ücretlerin aşağı doğru esnekliği yoluyla giderileceği öngörülen işsizlik sorununun bertaraf edilmesi söylendiği kadar kolay değildir (Keynesçi ekonomi, https://www.turkcebilgi.com/keynes%C3%A7i_ekonomi)

Keynes, toplam talebin toplam arza göre yetersiz kalması yoluyla ortaya çıkan, ekonomik durgunluğun uzun döneme yayılarak ve derinleşerek ekonomik depresyona dönüşmesinin mümkün olduğunu ve bu nedenle ortaya çıkacak yüksek oranlı ekonomik küçülmenin ve geniş çaplı işsizliğin giderilmesinde, devlete yaşamsal bir görev düştüğünü vurgulamıştır. Durgunluk belirtileri ortaya çıktığında bunları gidermek veya durgunluğa girildiğinde bunun zamana yayılarak derinleşmesini önlemek için, devlet, toplam talebi canlandıracak “genişletici” makro-iktisadi politikalar uygulamalıdır, demiştir (Kılınçoğlu, Deniz, Emre, 2016: 11).

Birçok gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde, gerek Büyük Ekonomik Kriz'den çıkabilmek için, gerekse savaş sonrası dönemde 1970'lere kadar ekonomilerini bu Keynesçi ekonomiyle yüksek oranlarda büyüyerek, işsizlik oranlarını makul düzeylerde tutmayı başarmışlardır. Yaklaşık olarak 1945-1975 dönemi, bu nedenle, "kapitalizmin Keynesçi altın çağı" olarak nitelenmiştir. 1970'lerde patlak veren petrol krizlerinin sonucunda ortaya çıkan "durgunluk" olgusu, (ekonomide durgunluğun ve enflasyonun birlikte görülmesi), Keynesçi modellerin itibarını azaltmıştır. Çünkü toplam talep yönetiminin durgunluk ve enflasyon sorunlarını eşzamanlı gideremeyeceği anlaşılmıştır (Kılınçoğlu, Deniz, Emre, 2016: 12).

1970'lerin "durgunluk" süreçlerini 1973 petrol krizi ve 1980'lerin "uluslararası borç krizi" izlemiştir; İngiltere'de Margaret Thatcher'ın ve ABD'de Ronald Reagan'ın liderliğinde "muhafazakâr" hükümetlerin iktidara gelmesiyle birlikte, devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğu görüşü giderek tüm dünyada etkinliğini yitirmiştir. Böylece dünya ekonomisi düzeyinde, 1970'lerin sonundan itibaren, kimi iktisatçıların "neo-liberal" olarak niteledikleri, "rekabetçi ve serbest piyasa" yanlısı uzun bir dönem başlamıştır. Ülke içi eşitsizliklerin genellikle arttığı ve büyüme oranlarının bir önceki Keynesçi döneme göre genellikle azaldığı bu dönem boyunca, "neo-liberal" olarak nitelenen iktisatçılar ve politikacılar Adam Smith'in savunduğu piyasa ekonomisi sistemini tesis etmeye çalıştıklarını ileri sürmüşler ve anti-Keynesçi yeni bir küresel değerlerin oluşmasını ve hüküm sürmesini sağlamışlardır.

5. Karma Ekonomi

Sosyalist ve Kapitalist sistemlerin uyumlu bir bileşimi olarak düşünülür. Kısmen devletçi kısmen özel sektöre dayalı bir üretim mevcuttur. Hem Serbest Piyasa Ekonomisi geçerlidir hem de Merkezi Planlama yapılıdır. Kamu yararı ve kişilik hakları eşit öneme sahiptir. Özel sektörün girmek istemediği veya gücünün yetmediği alanlarda devlet yatırımları devreye girer. Devlet ekonomik hayatı yönlendirir ve müdahil olur. Devlet üretim araçlarına çeşitli oranlarda sahiptir fakat özel sektör de yasak değildir. Siyasi hayatta ise genellikle çok partili ve parlamenter rejimler benimsenir. Daha çok kalkınmakta olan veya kalkınma hamlesini yeni başlatan ülkelerde uygulanır ve işe yarar. Kısmen Merkantilist politikalar benimsenir. İhracat teşvik edilir. İthalattan mümkün mertebe kaçınılmaya çalışılır (Ekonomik sistemler, Karma Sistem / Karma Ekonomi, http://www.turkcewiki.org/wiki/Ekonomik_sistemler).

Kapitalist düzen içerisinde Karma Ekonomi sisteminde kamu ve özel sektör aralarında serbestçe rekabet eder. Bu rekabet sürecinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde fiyat mekanizmasında ortaya birtakım sapmalar çıkar. Kaynak dağılımı ise en uygun bir noktada buluşamaz ve müdahaleler yapılması gerekir. Bu noktada devreye devlet girerek ekonomideki uyumsuzlukları düzeltmeye çalışır. Bazı durumlarda ise devlet ekonomideki tıkanıklıkları açmak ve özel sektörün yatırım yapamadığı alanlarda yatırım yaparak ekonomik kalkınma da aktif bir rol alır. Örnek olarak gelişmekte olan ülkelerde yeterli sermaye birikimi henüz gerçekleşmemiş olduğundan özel sektör zayıf durumdadır ve yatırımları büyük ölçüde gerçekleşmemektedir. Bu durumda devlet öncü olarak gerekli alanlarda yatırım yapar (Ekonomi Doktrinlerinin Karşılaştırılması ve Bugünkü Durum,

Karma ekonomi de ekonomi tamamen piyasa koşullarına göre şekillenmez. Devlet gerektiğinde piyasa yapıcılığına bürünerek piyasaya müdahale eder ve ekonomiyi tekrar istenilen noktaya getirir. Normal zamanlar da ise fiyatların kendiliğinden oluşması için piyasadan uzak durur. Sonuç olarak karma ekonomi sistemlerinde ekonominin bulunduğu koşullara bağlı olarak devlet ve özel sektörün piyasada ki varlığı ve birbirleriyle etkileşimi değişebilir. Hür teşebbüse izin vermesiyle ve özünde liberal ekonomi olması nedenleriyle Kapitalist sisteme, sosyal adaleti ve ülke çıkarlarını sağlamak maksadıyla devlet tarafından yapılan müdahalelere izin vermesi nedeniyle de Sosyalist sisteme benzemektedir.

Ekonomik faaliyetlerde hem devletin, hem de özel teşebbüsün birlikte yer aldığı ekonomik sistemi ifade etmektedir. Savunma, Eğitim gibi hizmetler sadece devlet tarafından yapıldığından, gelişmiş ekonomilerin birçoğunda devlet ekonomik faaliyetlerin bir kısmına iştirak etmektedir. Bununla beraber, özel teşebbüsün ağırlıkta olduğu birçok ülkede kamu faaliyetleri de geniş bir alana sahiptir. Bazı karma ekonomilerde, birçok endüstride büyük oranda kamu payı bulunmaktadır.

Bazı ülkelerde Karma ekonomi Devletçilik ve Keynesçiliğin karışımı olarak ifade edilir. Özel sektörü ve devletin ekonomiyi yönlendirmesi, piyasa ekonomileri ve planlı ekonomilerde her ikisinin de özelliklerini belirten bir ekonomik sistemdir. Karma ekonominin biçimleri farklılık göstermekle birlikte çoğunlukla her ülkede karma ekonomi sistemi geçerlidir. Serbest piyasa ve devlet müdahaleciliği, kamu ve özel sektör veya piyasa ve ekonomik planlama arasındaki bir karışım şeklinde farklı tanımlar geliştirilmiştir. Bununla birlikte çoğu modern ekonomi iki veya daha fazla ekonomik sistemin karışımını ifade eder.

Devletçilik ilkesi sonraki yıllarda tartışılan ve özellikle 1950'den sonra liberal ekonomik fikirlerin de etkisiyle, devletçilik ilkesinden uzaklaşmaya başlanmıştır. 1960-80 arası karma ekonomi uygulanmaya çalışılmıştır. Karma ekonomi devletçilik ve Keynesçilik karışımı bir ekonomi politikası uygulanmıştır. 1980'lerden sonra Türkiye'de devlet müdahaleciliği terkedilip serbest piyasa ekonomisi uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak Türkiye'nin bölgeleri arasındaki kalkınma ve sanayileşme farklarının bulunması, ulusal ekonominin korunması, Türkiye'nin geleceğini yakından ilgilendiren doğal kaynakların kullanılması gibi nedenlerle devletçiliğin ve devletin zaman zaman ekonomiye müdahalelerde bulunması vazgeçilmez bir ekonomik politika tercihi olarak varlığını koruyacaktır. 1980 sonrasının hükümetleri ise halkın dışından tırnağından artırdıklarıyla kurulan, üretim yapan, vergi veren, istihdam sağlayan, teknolojik yatırımda öncü olan, işçilerine sendika hakkı tanıyan, katma değer yaratan, ihracat yapan bu kuruluşları, donanımlarıyla, makine parklarıyla, arsalarıyla, lojmanlarıyla, tesisleriyle satmışlardır. Çoğu, hem de yargı kararlarına rağmen, değerlerinin altında bir fiyata satılmıştır (Hiç, Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=355147&/Cumhuriyet-D%C3%B6neminde-T%C3%BCrkiye-Ekonomisi-/Prof.-Dr.-M%C3%BCkerrem-Hi%C3%A7->).

Karma ekonomi, ekonomik koordinasyon için piyasaların hâkimiyeti, üretim araçlarının özel mülkiyetiyle kar amaçlı işletmeler ve sermaye birikiminin iktisadi faaliyetlerin arakasındaki temel itici gücü oluşturduğu düzen şeklinde karakterize edilebilmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin aksine hükümet, ekonomide yaşanabilecek düşüşleri önleme amacıyla maliye ve para politikaları tasarlar, ekonomi üzerinde dolaylı makroekonomik nüfuza sahiptir ve işsizlik ile finansal kriz dönemlerinde sosyal refahın teşviki için piyasalara müdahalede bulunur. Türkiye’deki karma ekonomi devletçilik ve Keynesçiliğin karışımıdır.

Sonuçta; Ülkelerin kendini ekonomilerini dünya ekonomisinden ayrılmak mümkün değildir. Bugün Küreselleşme (Globalizm) artık günümüzde had safhaya ulaşmıştır ve bu düzen dışında kalan her ülke teknolojik transferi yapamayarak ekonomik kalkınmada çok gerilere düşmektedir. Dolayısıyla yenedünya düzeninde ülkelerin farklı farklı ekonomik sistemleri yoktur ve sistemler aralarında kesin bir çizgiyle ayrılmamışlardır. Fakat, her ülkenin içinde bulunduğu mevcut ekonomik ve sosyal yapısına göre ve tespit edilen kalkınma hedefleri doğrultusunda uygulanmakta olan ekonomik sistemler pratikte zaman zaman ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Sonuç olarak günümüzde ekonomik sistemleri kesin bir tanımlamayla sabitlemek ve bu doğrultuda ekonomik uygulamalarda ısrar etmek mümkün değildir. Her türlü gelişime ve değişime açık, içinde birçok sistemin olumlu taraflarını barındıran karma bir ekonomi sistemini, küreselleşme etkisinin tamamen sardığı günümüz dünyamızda uygulamak daha akılcı gözükmemektedir.

KAYNAKLAR

Akdiş, Muhammet (1996), *Para Politikalarının Ekonomik İstikrar Üzerinde*

Etkinliği ve Türkiye, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları No:2, Afyon.

Altıok, Metin (2009), *Keynes ve Keynesçi Kuramda Kriz ve İktisat Politikası Tartışmaları*,

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/210920>

Aşçı, Süleyman Adil,(2016), PİYASA EKONOMİSİ VE TÜRK CUMHURİYETLERİ: SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASINDAN SONRAKİ SÜREÇ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2016, 1(1):57-72

Bayraktar, Nesrin,(2017) *Sosyalizm Nedir? Sosyalist Kime Denir? Komünizm ile Arasındaki Farklar*, 11 ay önce May 25, 2017 Yaşam, <https://paratic.com/sosyalizm-nedir-sosyalist-kimdir/1> Nis 2018 20:03:33 GMT

Bilişli, Kürşat,(2011).Askeri Keynesçilik, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, Temmuz, Cilt: 3, Sayı: 2, s.9.

Cengiz, Vedat (22 Ocak 2008). "Keynesçi ve Monetarist Görüşte Parasal Aktarım Mekanizması: Bir Karşılaştırma" (PDF). *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 22: 116. Erişim tarihi: 17 Nisan 2011.

DİNÇ, Sait,(2004). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Nobel Kitabevi, Adana.

Dinç, Sait, (2010) *Atatürkçü Düşünce Sistemine Göre İnkılâpçılık (Devrimcilik) İlkesi*, http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturkcu_dusunce_sistemi_devletcilik.pdf.

Doster, Barış,(2018), *Cumhuriyet bu konuda kıskançtır*, <https://odatv.com/cumhuriyet-bu-konuda-kiskanctir-0602181200.html>, 7 Şub 2018.

Durusoy, Serap,(2000). Çok Partili Döneme Kadar Türkiye'nin İktisadi Yapılaşmasında Devletçi Politikaya İlişkin Yaklaşım ve Tartışmalar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, [S.l.], p. 168-184, feb. 2000. ISSN 2147-3064.<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/asbed/article/view/5000072447>, , S. 169

Devletçilik İlkesi, <https://www.cokbilgi.com/yazi/devletcilik-ilkesi-nedir-aciklama/>

Ekonomi Doktrinlerinin Karşılaştırılması ve Bugünkü Durum, <http://www.geocities.ws/genmuratcer/den/EkonomikSistemler.html> 1 Ağu 2018 19:38:07

Ekonomik Sistemler Açısından Kalkınma Modelleri, <http://www.urunlu.com/4-ekonomik-sistemler-acisinden-kalkinma-modelleri>

Ekonomik sistemler, Karma Sistem / Karma Ekonomi, http://www.turkcewiki.org/wiki/Ekonomik_sistemler

EROĞLU, Hamza, (1981). *Atatürk ve Devletçilik*, Ankara.

EROĞLU, Hamza,(1983) “*Atatürk ve Devletçilik*”, *Atatürkçülük*, G.K.B.Y, Ankara.
Glastnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılandırma) Tarihi,
www.tarihiolaylar.com/.../glastnost-aciklik-ve-perestroyka-yeniden-yapilandirma-379
Hiç, Mükerrerem, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi*,
<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=355147&/Cumhuriyet-D%C3%B6neminde-T%C3%BCrkiye-Ekonomisi-/-Prof.-Dr.-M%C3%BCkerrem-Hi%C3%A7->
İNAN, A. Afet, (1978). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*,
Ankara.
Karluk, Rıdvan (1995), *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim*, İstanbul.
Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk (1994), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul.
Kayıran, Mehmet, Mustafa Yahya Metintaş,(2013),*Atatürkçü Düşünce Sistemi: Kemalizm*,
Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi* S.51, Bahar, s.598-599
Kılınçoğlu, Deniz, T. Özçelik, Emre,(2016). *John Maynard Keynes Yine, Yeniden*, Ankara
KOCATÜRK, Utkan, (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara.
Mandel, Ernest,(1992). *İktidar ve Para: Bürokrasinin Marksist Bir Analizi*, Çev. Bülent
Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık .
MEB, *Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi*,(2001) 1,2, 3 Kitap, İstanbul
MUMCU, Ahmet,(1997) *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II*, Eskişehir. Ankara.
Sarı, Yaşar, *CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE UYGULANAN PARA POLİTİKALARI*, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/183241>
Selik, Mehmet (1981). *Kapitalizm Sosyalizm Az Gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*, Ankara.
Ürnlü, C. (1968). *Ekonomik Sistemler Açısından Türkiye'nin Ekonomik Sistemi*, DPT: 688-
IPD: 243, Ankara,

EKONOMİK KRİZLERİN AŞILMASINDA KAMU BANKALARININ ROLÜ VE ZİRAAT BANKASI ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ŞAHİN
İstanbul Gelişim Üniversitesi
dr.muzaffersahin@gmail.com

Özet

Ziraat Bankası, 2001 yılı öncesinde; 23 milyar TL ye varan görev zararı olan, devletin verdiği görevleri icra eden, tarım sektörü dışında hiçbir sektörde hemen hemen hiç görülmeyen, ticari kredileri yok denecek seviyede olan, buna karşılık takip hesaplarındaki kredi alacakları önemli bir sorun haline gelen bir banka konumundaydı. Bu gün tarım sektörünün yanında, aynı zamanda diğer sektörleri de kredilendiren, piyasa yapıcısı rolü olan, yüksek performans sergileyen bankanın bu aşamaya gelmesi süreci ve ekonomik kriz ortamındaki uygulamaları bu araştırma ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Ekonomik Kriz, Kamu Bankaları, Ziraat Bankası

THE ROLE OF PUBLIC BANKS IN EXCEPTION OF ECONOMIC CRISES AND THE PRINCIPLE OF ZİRAAT BANK

Abstract

Before the year 2001; It was a bank with a duty loss of up to 23 billion TL, executing the duties given by the state, almost never seen in any sector other than the agricultural sector, having no commercial loans at all, and credit receivables in the follow-up accounts became a significant problem. This day, besides the agricultural sector, it has also been tried to explain the practices of the bank that has a high performance performance and the role of a market maker, which also credit other sectors, and the practices in the economic crisis environment.

Keywords: 2001 Economic Crisis, Public Banks, Restructuring

Giriş

Bankalar mudilerinden topladıkları fon fazlalarını, fon talep edenlere kullandırarak, gerek nakit kredi gerekse gayri nakit kredi ve bankacılık operasyon faaliyetleri ile tüm ekonomilerde önemli işlemlere sahiptir. Vadesinde tahsil edilemeyerek sorunlu hale gelen kredi alacaklarının büyüklüğü, bu konuda ayrılacak karşılıkları, dolayısıyla zararları büyüteceğinden, öz kaynaklar da bu paralelde azalarak, sermaye ihtiyacı yaratacaktır.

Bankaların Tahsil Olunacak Alacaklar hesabında kayıtlı olan sorunlu kredilerin artması, bankaların faaliyetlerini zararlar sonulandırmalarına, zararların öz kaynakları eritmesine bağlı olarak sermaye ihtiyacına, daha ileri aşamalarda ise bankanın kredi riski ve likidite riski ile karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Bütün bunların sonucunda ise banka iflaslarına ve bankanın ekonomiden aldığı büyüklük şiddetinde, ekonomik krizlere neden olabilmektedir.

Bir ekonomide bankaların iflası, bankanın mevduat sahiplerine olan ödeme yükümlülüğünü yerine getirememelerine neden olmaktadır. Bu durumdaki mevduat sahipleri de kendilerine ait yükümlölükleri yerine getiremeyeceğinden, ekonomide büyük kaoslara neden olabilmektedir.

Bankaların sorunlu kredilerinin artması, diğeri bir ifadeyle kullandırdıkları kredileri müşterilerinden zamanında tahsil edememeleri, bu kez bankanın gerek mudilerine, gerekse kredi kullandığı kreditorlere olan yükümlölüklerini yerine getirememelerine neden olacaktır. Bu aşamaya gelen bankalar öncelikle kredilerini geri ödeyebilen müşterilerinden vadeden önce geri çağırma yoluna gidebilmektedirler. Müşteriler tarafından vadeden önce geri çağırılan

kredilerin ödenememesi, kredi kullananları olumsuz etkileyerek ekonomide şok etkisi yaratarak ekonomik krizleri tetikleyebilmektedir.

Ekonomide önemli bir payı olan bankaların gerek mudilerine gerekse kreditörlerine yükümlülüklerini yerine getirememesi, hali hazırda mali yapılarında herhangi bir problemi olmayan bankaları da olumsuz etkileyerek, kredi ve likidite riskinin kendilerine de bulaşmasına neden olacak ve krizin derinleşmesi kaçınılmaz hale gelecektir.

Ülkemizin en büyük kamu bankası olan Ziraat Bankasının ekonomik krizler öncesi ve sonrasındaki duruşu irdelenerek ekonomik krizlerin önlenmesine dönük kamu bankalarının yönetim ve politikalarının ekonomik krizlere olan etkileri bu araştırmada değerlendirilecektir.

Kamu Bankalarının Avantaj ve Dezavantajları;

Kamu bankalarının özel sermayeli bankalara göre avantajları olduğu gibi muhtelif dezavantajlara da sahiptirler. Bunları aşağıda olduğu gibi sıralayabiliriz;

Kamu Bankalarının Avantajları;

Kamu bankaları özellikle 2001 öncesine kadar devlet kurumlarına ait resmi mevduatın temerküzü konumunda olmuşlar, hiçbir çaba göstermeksizin önemli meblağlara ulaşan, daha ziyade maliyetsiz, vadesiz mevduatı, bünyelerinde bulundurarak, özel sektör bankalarına göre büyük avantaja sahip olmuşlardır. Bu avantaj her ne kadar eskisi kadar olmasa da kısmen devam etmektedir.

Yüksek enflasyon dönemlerinde daha sık yaşanan ekonomik krizler, bazı bankaların batmaları, devlet güvencesini öne çıkararak, devlet bankaları özel sektör bankalarına göre, daha düşük oranlarda mevduat faizi uygulamasına girmiş olsalar bile, düşük maliyetlerle ve yüksek tutarlarda mevduat bulma imkanına sahip olmuşlardır.

Devletin yatırımlarında öncelikli finansör banka olarak görev almışlardır.

Dönem zararlarını gecikmelide olsa hazineye devretmişlerdir.

Devlet bankaları, kamusal sermayeli banka olmasını nedeniyle iflas riski taşımamaktadırlar.

Kamu Bankalarının Dezavantajları;

Hükümetlerin değişmesi paralelinde banka üst yönetimleri sıklıkla değişmiştir. Her siyasi dönemde değişen üst yönetimin, alt yöneticileri değiştirmesi ile kurum kültürü ve kurum hafızasının ortadan kalkmasına bağlı olarak muhtelif sorunların yaşanması,

Hükümetlerin politik tercihlerine ilişkin uygulamalarının kamu bankalarında yüksek tutarlara ulaşan görev zararlarına neden olması,

Sistem içerisinde problem yaşayan, başarısız, kredi ve tahsilat problemleri olan bankaların diğerleri ile birleştirilmesi,

Piyasa koşullarına göre, zaman zaman daha yüksek maliyetlerle toplanan kaynakların, devlete maliyetin altında devredilmesinin getirdiği olumsuzluklar,

Hazineye aktarılan kaynakları tahsil etmede yaşanan problemler ve bu alacaklara piyasa faizlerinin işletilmemesi,

Finansal politikalarının bağımsız olmayıp devletin borçlanma gereğine göre politikalar oluşturmak mecburiyetinde kalmaları,

Finansal Krizlerin Bankacılık Sistemiyle Olan İlişkisi

Finansal Kriz

Finansal krizle ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Goldstein ve Turner finansal krizi kısa vadeli faiz oranları, varlık fiyatları, ödemelerin bozulması ve iflaslar ile mali kurumların iflası gibi finansal göstergelerin tümünün veya çoğunluğunun ani, keskin ve açık bir biçimde bozulması olarak, Kindleberger ise finansal krizleri konjonktürün tepe noktasındaki dönüşün temel bir unsuru ve önceki genişlemenin kaçınılmaz bir sonucu olarak tanımlamaktadır (Morris, 199:7).

Finansal liberalizasyon süreci, kapalı bir ekonomiyi dünyaya açan, zaten açık olan büyük ekonomilere de yeni ticaret ortakları getiren bir süreçtir. Bununla birlikte finansal liberalizasyon olmasa da kriz olabilir ancak liberalizasyon ve şeffaflığın olmaması kriz olasılığını önemli ölçüde arttırmaktadır (Gülnur,2002:11).

İşsizliğin artması, üretimin düşmesi gibi bir dizi finansal, ekonomik ve sosyal etkiler ile suç oranlarının artmasının yanı sıra, sık sık yinelenen mali krizlerin çok önemli bir ikili sonucu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ülke içinde kriz öncesi ve sonrası servet dağılımının önemli ölçüde değişmesidir. İkincisi ise mali krizlerin ülkeler arasındaki servet dağılımı değiştirmesidir. Krize düşen ülkenin ulusal serveti kriz önleme politikalarının bir parçası olarak uluslararası finansal sistem ve bunun işleyiş biçimi kanalıyla başka ülkelere aktarılır (Morris,1999:11).

Finansal Krizlerin Bankacılık Sistemiyle Olan İlişkisi;

Finansal krizlere karşı mücadelede bankacılık sisteminin doğru olarak işlemesi gerekmektedir. Sistemsel sorunlar zaman içerisinde birikerek aşılması güç kronik problemler haline gelebilmektedir. Bazı sistemsel hatalar, başlangıçta finansal krizlerden çıkış yolu olarak uygulamaya alınmış olsalar da, diğer ve daha derin ekonomik krizlerin başlamasına neden olabilmektedirler. Ülkemizin bankacılık sistemi ve yaşanan finansal krizlere bakıldığında mevduat sigorta sistemini bu konuyla örtüştüğünü görmekteyiz.

1994 ekonomik krizinden çıkmak için tüm mevduata getirilen sigorta uygulaması, 2001 ekonomik krizinin sebeplerinden ve krizi ağırlaştıran unsurlardan biri olduğu kabul edilmiştir. Bu dönemde bazı bankalar Döviz Tevdiat Hesaplarına genel piyasa koşullarına göre %5 faiz vermekte iken, grup firmaların zararlarının finansmanı amacıyla ve diğer sebeplerle, bazı holding bankaları %15 faiz vermişlerdir. Faiz riskin bedelidir görüşünü de tamamen yok ederek, sistem mali yapısı zayıf bankayı da mali yapısı kuvvetli bankayı da aynı kefeye koymuştur. Durumun böyle olduğunu gören tasarruf sahipleri, 1 ay gibi çok kısa vadeli mevduatlarla hangi banka yüksek faiz veriyorsa o bankaya yönelmişler ve sistem bir faiz yarışına sokularak, bankalar arasında çok hızlı mevduat dolaşımlarına neden olmuşlardır.

Buradan bankacılık sisteminde mevduata %100 tasarruf sigortası güvencesinin sınırsız süreli olmaması gerektiği anlaşılmıştır. Sistemin başarılı bankaları ve başarılı şirketleri koruyabilmesi için bankaların bünyelerine dahil oldukları holdinglerin şirketlerine açabilecekleri kredilerin (grup bağlantılı krediler) kontrol altında tutulması gerekmektedir. Bunun yapılmaması durumunda bankacılık sistemi; mali yapısı yetersiz, zararın finansmanı ve günü kurtarmak için piyasa fonlarını her geçen gün daha yüksek faizlerle bünyelerine çekerek piyasa dengelerini bozmaya devam etmelerine uygun ortam sağlanmış olacaktır.

2001 öncesinde, holding bünyesinde bankası olan gruplar bir taraftan belirttiğimiz şekilde piyasadan bankaları vasıtası ile yüksek faizlerle mevduatı çekmekle kalmamışlar, diğer taraftan yakın ilişki içerisinde bulundukları siyasi kişiler vasıtası ile özellikle kamu bankaları üzerine baskı uygulanarak, geçmiş yıllarda faaliyetlerini zararlar sonalandırmış, gelecek dönemlerde de kar elde etmesi olası görülmeyen, mali yapıları bozuk, kredibilitesi olmayan firmalar, yüksek tutarlarda ve o günün şartlarına göre olabildiğince uzun vadeli kredi kullanmışlardır.

Daha sonraki dönemlerde bu bankaların TMSF' ye devredilmek suretiyle, ülke olarak bedelini hep birlikte ödememiz gerçeği ile karşılaşmıştır. Holdinglerin diğer firmalarına ait banka alacakları ise, İstanbul Yaklaşımı gibi borç yapılandırılmalarıyla, faizlerin bir kısmından vaz geçilerek tasfiyesine çalışılmıştır.

Tasarruf sahiplerinin iyi banka ile kötü bankayı ayırt edemeyip, tasarruflarını sadece faiz kriteri ile bankalara yatırması ve bankaların da müşterilerini iyi tanımadan, kredibilite ve teminat faktörlerini göz ardı ederek bir takım saiklerle, iyi müşteriye de kötü müşteriye de kredi verdikleri bir sistemin gelecekte ekonomi için sorun olmaması mümkün değildir.

Kriz Öncesi Ekonomik Ortam;

Şubat 2001 ayında hazine ihalesi öncesindeki siyasi kanatta Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında meydana gelen beklenmedik bir gerginliğin etkisiyle yeniden ekonomide büyük bir dalgalanmaya neden olmuştur.

Kasım 2000 krizi nedeniyle iyice zayıflamış olan, uygulanan ekonomik programa olan güvenin azalması sonucunda Türk Lirasına karşı ciddi bir atak meydana gelmiştir.

Türk Lirası piyasalarda bankalar arası gecelik borçlanma oranları % 7500'e kadar çıkarak tam bir panik havasına giren para piyasalarında Türkiye tarihinde görülmedik rekor faiz oranları ile karşılaşmıştır.

Kriz ortamının yarattığı panik ile sadece 19 Şubat 2001 de bir gün valörlü 7.6 milyar dolarlık döviz talebi gerçekleşmiştir. Kamu bankaları, normal zamanlarda bile aşırı düzeydeki günlük likidite ihtiyaçları nedeniyle, kilitlenme durumuna gelerek ödemeler sisteminin sıkıntıya girmesine neden olmuştur.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin sonuçları, bankacılık sektörünün içinde bulunduğu sorunları daha da ağırlaştırmış ve yeni sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bankacılık sektörü Kasım krizi sonrasında faiz riski, Şubat krizi sonrasında ise hem faiz hem de kur riski sonucu, önemli kayıplarla karşı karşıya kalmıştır.

2000 yılı Ekim ayının başında 25 Milyar Dolar olan döviz rezervleri özellikle Kasım ayında yaşanan krizin etkisiyle hızla erimiş Aralık 2000 sonunda 18.4 Milyar Dolara gerilemiştir

Kamu kesimi toplam borç stokunun (net) GSMH' ya oranı 1999 yılı sonunda yüzde 61'e ulaşmıştır.

Net iç borç stokunun GSMH'ya oranı 1999 yılında (kamu bankalarının görev zararları dahil) yüzde 42'ye çıkmıştır (TCMB, 2018).

Kamu Bankalarındaki Görev Zararları

Kamu Bankalarının Devletin Kasası Olarak Kullanılması;

1999 yılı sonunda GSMH'nın %66'sına kadar çıkan kamu kesimindeki borçların çevrilebilmesi ve açıkların finanse edilebilmesi için çok yüksek reel faiz ödenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Kamu açıklarının artması ve devletin net dış borç ödeyen konumunda olması, devletin kamu bankalarına karşı yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucunu yaratmıştır.

Devlet kamu bankalarına olan borçlarını ödeyemezken, kamu bankalarına devlet tarafından verilen tarım kesimi ile küçük ve orta boy işletmelerini destekleme görevi sonucunda oluşan zararları da kamu bankaları tarafından üstlenilmek zorunda kalmıştır.

Yıllarca devam eden ve bankaların ekonomik etkinliğine ters düşen çeşitli müdahaleler, bankalarının yetkin olmayan bazı yönetici atamalarıyla iyi yönetilememesi, icraatları üzerinde oluşturulan siyasi baskı ve istekler ile kendilerine asli fonksiyonlarının dışında finansman kaynakları bulunmadan birçok görev verilerek bunların gerçekleştirilmesi sonucunda, kamu bankalarının mali bünyeleri önemli ölçüde bozulmuş ve zayıflamıştır (TCMB, 2018).

Kamu Bankaları Görev Zararlarının Taşınamaz Büyüklüğe Ulaşması;

Bankaların görev zararı alacaklarının tasfiye edilme mekanizması; bankaların yeniden yapılandırılmasına ilişkin bu düzenlemelerden birisi de 4640 sayılı 2001 Mali Yılı Bütçe Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında' ki kanunla belirlenmiştir. Bu kanun ile her üç bankanın çeşitli Kanun ve Kararnamelerden doğan ve bütçe ödenekleri ile karşılanamayan yıllara sari olarak oluşmuş görev zararı alacaklarının, tasfiye edilmesi ve ödenmemiş sermayelerine mahsubunu teminen Özel Tertip Devlet İç Borçlanma Senedi (ÖTDİBS) ihraç edilmesi hüküm altına alınmıştır. İşte bu hüküm kamu bankalarının cebinden devletin elinin çekilmesi ve kendi iradeleri ile hareket edebilmelerini sağlayacak en önemli kararlardan biri olmuştur.

4640 sayılı kanundan sonra, başta Ziraat Bankası olmak üzere tüm kamu bankalarına hükümetler tarafından destekleme ödemelerinin yapılması görevi verilemeyeceği, söz konusu ödemeler için ihtiyaç duyulan kaynakların bütçeye konulması ve gerekli finansmanın eşzamanlı olarak bankalara aktarılması uygulaması başlatılmıştır.

4640 sayılı kanun yürürlüğe girmeden önce, kamu bankalarına verilen görevler nedeniyle söz konusu bankaların görev zararları Hazine Müsteşarlığı tarafından 23 milyar TL tutarında çıkarılan ÖTDİBS ile tasfiye edilmek üzere ilgili bankalara görev zararları karşılığı verilerek tasfiyesine gidilmiştir.

2001 Ekonomik Kriz Dönemi ile 2017 Yıl Sonuna Göre Ziraat Bankası Verilerinin Karşılaştırılması;

Likidite Riski ve Ziraat Bankası'nın Durumu;

Bankalar ağırlıklı olarak vadesiz ya da kısa vadeli fon toplayarak kredileri daha uzun vadeli ve standart bir vade uyumu olmayan sözleşmelerle kullanırmaktadırlar. Vade uyumsuzluğu olarak tanımlanan bu sorun, bankaların kısa vadeli fonlarını, uzun vadeli yatırımlara dönüştürmesi sonucu, piyasa algılamalarındaki değişmelere bağlı olarak likidite riski ortaya çıkabilmektedir.

Ekonomik kriz dönemlerinde bazı bankalar, kredilerini vadesinden önce geri çağırarak, firmalar üzerinde likidite riski yaratabilmektedirler. Mudilerin mevduatların önemli bir kısmının vadesinde veya vadeden önce, geri almak istemeleri durumunda, mali yapıları güçlü olan bankalar bile likidite riski ile karşı karşıya gelebilmektedirler.

Tablo 1; Bankacılık Sektörünün 2017 yıl sonu itibariyle Toplam Mevduatların Vade Dağılımı;(milyon TL)

Vadesiz	1 Aya Kadar	1-3 Ay Arası	3-6 Ay Arası
363.294	235.575	907.845	69.464

6-12 Ay Arası	1 yıldan uzun	Toplam Mevduat
63.683	70.968	1.710.831

2017 sonu itibariyle 1.710.831 milyon ;TL toplam mevduatın %21'i vadesiz mevduat, %14'ü 1 aya kadar vadeli, %53'ü 3 aya kadar vadeli, %12'si ise 3 aydan uzun vadeli mevduattan oluşmaktadır. Sektördeki tüm mevduatın yarısından fazlasının 3 aydan kısa vadeli mevduattan oluştuğu bir tabloda likidite riskinin bulunmamasından söz etmek mümkün değildir.

Yaklaşık 3 ay vadeli mevduatlarla, uzun vadeli projelerin konut taşıt vb alımların finansmanının yapılması piyasa dinamikleri bozulduğunda fonlama maliyetleri sürdürülemez kadar yüksek seviyelere gelerek bankalarda büyük zararlara neden olabilmektedir.

2002 ve 2017 yıllarına İlişkin Ziraat Bankasının Likidite Yapısının Değerlendirilmesi;

Tablo 2; Ziraat Bankasının Likidite Yapısındaki Gelişmeler (000TL)

	2002	%	2003	%	2017	%
Nakit Değerler	735,986	02	1,029,238	02	39.167.097	11
Alım Satım Amaç.Men.Değ	2,007,158	05	7,015,798	15		
Bankalar Ve Diğ Mali Kur.	2,873,840	07	2,399,696	05	3.901.674	01
Para Piyasaları	1,173,607	03	2,650,000	06	0	
Satılmaya Haz Menk.Kıymetler	399,647	0	1,310,501	03	58.631.953	16
Aktif Toplamı	42,943,764		46,655,144		357.761.365	

Kaynak; Ziraat Bankasının 2003 ve 2017 yıllarına ilişkin faaliyet raporları

Ziraat Bankası'nın likit varlıkları ve bu konudaki gelişimi incelendiğinde, 2002 yılında aktif toplamının sadece %15'i likit varlıklardan oluşmakta iken, 2003 yılında söz konusu oran %31'e yükselmiştir. 2017 yılına gelindiğinde ise aktif toplamının %28'i likit varlıklardan oluşmaktadır. 2001 öncesi piyasadan topladığı mevduatla yetinmeyerek bankalar arası borçlanmak durumunda kalan Ziraat Bankası 2017 yılında piyasayı fonlayan piyasa yapıcısı banka konumuna gelmiştir.

Ziraat Bankasını likidite riski açısından değerlendirilmesinde, likit varlıkların finansmanında kullanılan kaynak yapısı önem kazanmaktadır. Bankanın kaynakları ağırlıklı olarak mevduattan oluşmaktadır. Mevduatlar ise daha çok küçük montanlı ve çok sayıdaki mudi mevduatlarından oluşması nedeniyle, yıllar itibariyle büyük tutarlarda mevduat iniş ve çıkışları yaşanmamaktadır. Bankanın kaynak yapısının stabil olması, kaynak çıkışının karşılanması için öngörülemeyen likiditeye ihtiyaç duyulmamaktadır.

Kriz öncesinde kendisine görevleri icra edebilmek için günlük olarak ve önemli tutarlarda piyasaya borçlanmak durumunda olan banka, bu gün gerektiğinde piyasayı fonlayan, piyasa yapıcısı banka konumunda bulunmaktadır.

Kredi Riski ve Ziraat Bankası'nın Durumu;

Bankalar özellikle proje finansmanı konularında, projelerle ilgili yeterli ve gerçekçi bilgilere tam olarak sahip olamadan kredi verebilmekteler. Tam olarak bilgi sahibi olsalar bile zaman içerisinde firmanın içinde bulunduğu koşullar, sektörel gelişmeler, ekonomik ve siyasal gelişmeler, firmaları ödeme güçlüğü içerisine sokabilmektedir. Bankalar bu yüzden yetersiz bilgi nedeniyle, sonradan sorunlu hale gelebilecek kredi riskine maruzdurlar.

Bankalar ayrıca ahlaki riziko sorunu ile de karşı karşıya kalmaktadırlar. Kredi müşterileri yüksek getiri imkanı sağlayan riskli işlere girme eğiliminde olabilmektedirler.

Moralite en kısa anlamıyla müşterinin niyeti demektir. Müşterinin krediyi alırken niyeti kredinin kaderini tayin eder. Kredilerin verilirken battığına dair bankacılıkta yaygın bir inanış vardır. Bu inanışın altında çoğunlukla moralite yatar. Bazı firmaların kredileri geri ödememek üzere aldıkları, bankaların yasal takip sürecini kesintiye uğratacak birtakım tedbirleri daha kredi talep aşamasında aldıkları bilinmektedir. Mali yapıları borçlarını ödemeye uygun olan firmalarda aynı tutum içerisinde bulunabilmektedir. Bu durum firmaların daha ziyade moralite zafiyetlerinden kaynaklanmaktadır (Şahin,2018:570).

Kredi riski kredi işleminin doğasında bulunmaktadır. Ancak kredi taleplerini olması gerektiği gibi değerlendirebilecek nitelikte ve sayıda yeterli mali analiste sahip olmayan bankaların muhtelif etkiler altında kalarak kredi vermeleri tabi olarak kredi riskini artırmaktadır.

Ziraat Bankasının 2001 yılı öncesi kredilerinin tamamına yakını tarımsal kredilerden oluşmakta olup, tarım sektörünün dışında reel sektöre verilen kredisi yok denecek kadardır. Bankanın yeniden yapılandırılması sonrasında tarım sektörüne verilen kredilerin de önemli bir kısmı sorunlu kredilerden oluştuğu görülmüştür.

Mali Yapılarının Gerçekte Olduğundan Çok Daha İyi Gösterilmesi;

Bazı firmalar, bankalara mali durumlarını olduğundan daha iyi göstermek için finansal tablolarda makyaj yapabildikleri gibi, bazı bankalar da aktif kalitelerine ilişkin problemleri gizleyerek, zararların ortaya çıkmasını geciktirebilmekteler. Bu konuda her ne kadar karşılıklar kararnamesi bulunsa da uygulamada bir takım işlemler arzulandığı şekilde yapılabilmektedir. Zarar niteliğine dönüşmüş tahsili mümkün olmayan alacaklar, yapılandırılmış gibi gösterilerek, ikinci veya üçüncü grup alacaklarda yer verilebildiği gibi, kredi ve alacaklar olduğundan daha iyi grupta gösterilerek, daha az karşılık ayrılmak suretiyle karşılık giderleri gerçekte olduğundan daha düşük gösterilerek zararlar gizlenebilmekte veya geciktirilebilmektedir.

Vadesinde tahsil edilemeyen ve takip hesaplarına alınarak karşılık ayrılması gerek krediler, vade uzatımı yapılmak suretiyle kredilerin yüzdürülmesi, sorunların kar topu gibi büyüyerek gelecekte telafisi çok daha zor bir yapıya dönüşmesine neden olmaktadır.

Takipteki Krediler

Bankanın 2002 yıl sonu itibariyle 2.816 milyon TL takip hesaplarında kredi alacağı bulunmakta olup, bu kredilerin önemli bir kısmını tarımsal krediler oluşturmaktadır. Söz konusu alacaklardan yaklaşık 200 bin çiftçiye ait olanı 2002 ve 2003 yıllarında yeniden yapılandırılmıştır (ZB,2004:34).

Tablo 3; Takipteki Krediler (000 TL)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
2.816	2.380	381	314	319	390	804
2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
854	855	863	2.057	2.417	2.716	3.140
2016	2017					
4.217	4.774					

Kaynak; Ziraat Bankası'nın 2002-2017 yıllarına ait faaliyet raporları

Takipteki kredilerin yıllar itibariyle seyrine bakıldığında, 2012 yılında önemli bir artış bulunmaktadır. 2017 yılına gelindiğinde takipteki krediler, Aktiflerin %1'ini Kredilerin ise %1,6 sını oluşturmaktadır. Sektördeki kredilerin takibe düşme oranı %3, takipteki alacakların toplam aktiflere oranı ise, %2 olarak gerçekleşmiş olup, Ziraat Bankasının oranları takipteki kredilerin, krediler içerisindeki payı bakımından sektöre göre çok iyi durumda olduğu görülmektedir.

Ziraat Bankasının 2001 Öncesi Tarımsal Kredi Uygulamaları;

Ziraat Bankası'nın 2001 yılına kadar verdiği tarımsal krediler, kredi mantığından tamamen uzak, devlet desteği algısı içinde verilmesi, dönemin siyasilerinin tarımsal krediler üzerine, kredi faizlerinin, hatta faizlerle birlikte anaparanın silineceği yönde sahada söylemlerde bulunması, borçluların borçlarını ödeme eğilimini olumsuz etkilemiştir.

Banka tarımsal kredi borçlarını gerçekte ödeyemeyen müşterilere, borçlarını kapatmaları halinde 1 hafta gibi kısa bir süre içerisinde daha yüksek kredi vermeyi taahhüt ederek, müşterinin piyasadan astronomik faizlerle 1 haftalığına bulduğu borçla kapattığı krediyi faiz+anapara tutarından daha yüksek tutarla yeniden kullandırmıştır. Söz konusu krediyi kullanan çiftçi, yeni kullandığı krediyle, piyasadan aldığı borcu faiziyle kapattıktan sonra kalan tutarı da çoğunlukla tarımsal faaliyetlerin dışındaki harcamaları karşılamak üzere kullanmıştır.

Yeniden yapılandırma sürecinde bankaya yeni atanan yönetim, bu tür kredileri olması gereken hesaba aktarmak suretiyle karşılık yükümlülüğü yerine getirilmiştir. 2002 yılı sonundaki kredilerinin tamamına yakınının tarımsal kredilerden oluşan bankanın, toplam kredileri 5,428,107 milyon TL, takipteki kredileri ise, 2,816,868 milyon TL, özel karşılık tutarı 2,017,861 olarak gerçekleşmiştir.

4876 Sayılı Kanunla Tarımsal Kredilerin Yeniden Yapılandırılması;

4876 Sayılı Kanun, Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından üreticilere kullandırılan ve sorunlu hale gelen tarımsal kredilerin yeniden yapılandırılmasına amacıyla çıkarılmıştır.

Kanun ile, Ziraat Bankası'nın kendi kaynaklarından gerçek ve tüzel kişilere 31.1.2002 tarihinden önce, Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK) tarafından ortaklarına 1.5.2003 tarihinden önce kullandırılan ve bu Kanunun yayımı tarihi itibarıyla takip hesaplarında kayıtlı bulunan tarımsal kredilerle, bu tarihlerden önce kullandırılmış ve bu Kanunun yayımı tarihinden önce takip hesaplarında iken ödeme plânına bağlanmış olan tarımsal kredilerin, Banka tarafından kendi alacakları için % 100 oranında karşılık ayrılmak kaydıyla yeniden yapılandırılmasını mümkün hale getirmiştir (TBMM,2018).

Ziraat bankası söz konusu Kanun kapsamında 2002 ve 2003 yıllarında 200 bin çiftçinin borçlarını yapılandırmıştır.

Risk Yönetimi ve Konsantrasyona İlişkin Uygulamalar

Varlık yönetiminde çok bilinen kuralların başında, varlıkların ve yükümlülüklerin karşılıklı denklik içerisinde olmasıdır. Hemen herkes tarafından bilinen bu kural maalesef ki özellikle 2001 önce bazı banka yönetimlerinde uygulanmamıştır.

Faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kalan bankalar incelendiğinde, bu bankaların hatalı uygulamaları başında, özellikle kredi faaliyetlerinin konsantrasyona ilişkin uygulamaların yapılmaması gelmektedir. Bu konuya Emlak Bankasını örnek olarak verebiliriz. Bankanın kaynak vadesine göre çok uzun vadeli ve sabit faizli konut kredileri vermesi, daha sonra kaynak maliyetlerinde ciddi artışlar yaşanmasına bağlı olarak, kaynak maliyeti ile sabit faizli konut kredisi getirisi arasındaki aleyhe farkı, zarar yazmak durumunda kalmıştır. Yine aynı banka 2001 öncesinde hiçbir şekilde döviz geliri olmayan hane halkına, uzun vadeli ve dövizde endeksli konut kredileri vererek, söz konusu krediler kurlardaki ciddi artışlar neticesinde ödeme gücünün çok dışına çıkarak bankaya geri dönmemiştir.

Ziraat Bankası'nın da 2001 öncesi risk yönetimi uygulamalarında kredilerin, grup vade, döviz cinsi gibi konsantrasyon uygulamaları bulunmayıp, söz konusu uygulamalar banka hayatına 2002 yılından sonra girmiştir.

Ziraat Bankası risk yönetimi uygulamalarında ülkemizdeki altyapısının oluşturulması, uygulanması ve geliştirilmesi, konularında öncülük etmiştir. Bankada, 2002 sonrasında risk yönetimi faaliyetlerini, piyasa, kredi, operasyonel risk bölümleri altında sürdürmeye başlamıştır.

Sermayenin Reel Üretimde Değerlendirilmesindeki Ziraat Bankası'nın Rolü;

Ekonomilerin istikrarlı olarak gelişmesi olası bir takım krizlere karşı bağımsızlık taşıyabilmesi için, sermaye artışının olması gerekmektedir. Sermaye artışı için kuşkusuz o

ekonomiyi oluşturan birimlerin üretimlerini arttırarak karlı olarak faaliyetlerini sürdürmeleri, karlı projelerin hayata girerek, yeni üretim alanları ve yeni istihdamlarla GSMH' nin artması gerekmektedir.

Gelişmiş ülkelerde yeni projelerin kısıtlılığına bağlı olarak ortaya çıkan fazla kaynaklar, dünya arenasında daha yüksek getiri sağlayan ve daha düşük riskli ülkeleri tercih etmektedirler. Bu bakımdan dış piyasalardan uygun vade ve maliyetlerle yabancı kaynak bulunması önemli bulunmaktadır.

Bankacılık sektörünün toplam aktifleri, 2017 yıl sonu itibariyle 3.257.842 milyon TL, Haziran 2018 itibariyle 3.671.537 milyon TL olarak gerçekleşmiş olup, 2017 yılı sonuna göre % 12,70 oranında artış sağlanmıştır. Sektörün Haziran 2018 itibariyle toplam aktiflerinin 1.346.509 milyon TL'lık kısmı % 37'si kamu bankalarına ait bulunmaktadır (BDDK,2018). Söz konusu toplam içerisinde Ziraat Bankası'nın aktifleri 497.6 milyar TL olarak yer almaktadır (Milliyet,2018). Bu veriler Ziraat Bankası'nın tek başına 500 milyar TL gibi son derecede önemli bir kaynağı yönetmekte olduğunu göstermekte olup, bankanın reel ekonomiye katkı sağlayarak faaliyetlerini devam ettirmesi büyük önem taşımaktadır.

Haziran 2018 itibariyle Ziraat Bankasının toplam mevduatı 314 milyar TL, kredileri ise 348 milyar TL, karı 2.2 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bankanın ilk yarı sonunda sermaye yeterlilik rasyosu yüzde 13.73 olurken, özkaynak kârlılığı yüzde 14.7, aktif kârlılığı yüzde 1.7 olarak gerçekleşmiştir.

Mevduatın krediye dönüşüm oranı, %111, olarak gerçekleşmiş olup, Krediler kaleminin toplam aktif içerisindeki payı ise %69 olarak gerçekleşmiştir.

Haziran 2018 itibariyle sektördeki kredi toplamı 2.353.170 milyon TL, Mevduat 1.899.147 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Sektördeki mevduatın krediye dönüşüm oranı %124, olmuştur. Dönem karının 28.921 milyon TL olduğunu dikkate aldığımızda aktif karlılığı %08, özkaynak karlılığı ise %7 olarak gerçekleşmiştir.

Ziraat Bankasının söz konusu verilerinin sektörle mukayese edildiğinde, mevduatın krediye dönüşü açısından sektörle yaklaşık aynı paralelde giderken gerek özkaynak, gerekse aktif karlılığında sektörle pozitif yönde önemli ölçüde ayrılmaktadır.

Ekonomik Kriz Ortamında Bazı Banka Uygulamaları ve Bu Uygulamalar Karşısında Ziraat Bankasının Duruşu

Kredilerin Vadelerinden Önce Geri Çağırılması;

Bankalar kredi kullandırdıkları müşterilerin mal kaçırması, krediyi vadesinde ödemeyecek bir takım hazırlık ve uygulamalar içerisinde olduklarını tespit etmeleri durumunda,

şüphesiz krediler muaccel hale getirilerek vadesinden evvel talep edilebilmektedir. Bu olması gereken bir bankacılık uygulamasıdır.

Bankalar kredi verdikleri müşterilerle mutlaka Genel Kredi Sözleşmesi imzalarlar. Söz konusu sözleşme maddeleri ayrıntılarıyla incelendiğinde, banka tarafından kullandırılan krediler, belli bir vadeye göre kullandırılmış olsalar bile, banka tarafından herhangi bir sebep gösterilmeksizin talep edildiği zaman içerisinde vadesine bakılmaksızın, bankaya faiz ve diğer masraflarıyla birlikte derhal ödeneceği hükümleri bulunmaktadır.

Ekonomik kriz ortamlarında likidite riskini yeterince yönetemeyerek taahhütlerini yerine getirememekle karşı karşıya gelen bazı bankalar, firmalardan olan kredilerini vadesine bakılmaksın geri çağırıldığı sıkça görülen bir uygulamadır.

Ziraat Bankası'nın kredilerini ekonomik kriz endişesi ile geri çağırarak yerine, vadesinde ödenemeyen kredileri yeniden yapılandırmak, işletme sermayesi verilmesi durumunda tekrar işlerlik kazanacak projelere yeni işletme sermayesi kredileri vererek işletmenin borçlarını ödeyebilir hale getirmek, firmaların nakit akımlarına paralel vadelerle, kredileri yeniden yapılandırarak ekonomiye kazandırmak amacıyla gerçekleştirilen uygulamaları bulunmaktadır.

Yeni İlave Teminat Talebinde Bulunulması;

Ekonomik kriz ortamlarında gayrimenkul sirkülasyonu yavaşlayarak, gayrimenkule olan talep olabildiğince düşmektedir. Azalan talep, gayrimenkullerin ekspertiz değerlerinde azalışa neden olmaktadır. Diğer taraftan döviz kredilerinin kur farkı ile yeni TL karşılıkları dikkate alınarak hesaplanan riskin karşılanması için firmalardan ilave teminatlar talep edilerek, söz konusu teminatların verilememesi durumunda kredilerin kapatılması istenebilmektedir.

Ziraat Bankası müşterisi ile olan ilişkilerini uzun vadeli olarak, hatta evlilik mantığı altında kurmakta olup, iyi günde olduğu kadar kötü günde de müşterisinin yanında olmayı prensip edinmektedir. Ekonomik kriz ortamlarındaki kur artışlarının ve gayrimenkul değer düşüşlerinin ekonominin çarkları normal işlemeye başladığında normalleşeceği görüşüyle müşterilerini bu anlamda mağdur etmemektedir.

Kredilere Astronomik Faiz Oranları Uygulamak

Kredilerin geri çağırılması yöntemlerinden birisi de kredilere astronomik oranlarda piyasa şartları ile örtüşmeyen faiz oranlarının uygulanmasıdır. Bazı bankalar ekonomik kriz ortamında kredilerin geri ödenmeme riskinin arttığı düşüncesiyle, fon maliyetiyle ilişkisiz olarak piyasadaki diğer banka faiz uygulamaları alındığında çok yüksek kalan faiz oranlarını uygulayabilmektedir.

Kamu bankalarının özellikle ülkemizdeki bankacılık sektörünün aktif büyüklüğü, şube sayısı gibi pek çok temel verilere göre en büyük bankası olan Ziraat Bankası'nın uygulamaları, devletin politikaları ile örtüşmek durumundadır.

Sonuç

Kamu Bankaları sektörden %30'un üzerinde pay almakta olup, zayıf bir mali yapıya sahip olmaları durumunda ekonomik arenada önemli problemlere neden olarak ekonomik krizlerin tetikleyicisi konumuna gelebileceklerdir. Aksi durumda güçlü bir mali yapı ekonomi üzerine şüphesiz olumlu yönde etkileri olacaktır.

2001 ekonomik kriz öncesinde görev zararları aktiflerinin % 50'sine gelmiş olup, son 15 yıldır istikrarlı ve sürdürülebilir artışlarla 2017 yılındaki net karı ise 7.940 milyon TL ye ulaşmıştır.

2002 yılında toplam kredileri 5.428 milyon TL olup takipteki kredileri,2.816 milyon TL tutarla, normal kredilere oranı ise %52 gibi çok yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir.

2017 Kredileri 298 milyar TL olarak gerçekleşmiş olup 2002 yılındaki kredilerin toplam aktif içindeki payı %13 iken 2017 yılında bu oran %83 seviyesine yükselmiştir.

2017 yılındaki takip hesaplarındaki kredileri ise Aktiflerin %1'ini Kredilerin ise %1,6 sını oluşturmaktadır. Sektördeki kredilerin takibe düşme oranı %3, takipteki alacakların toplam aktiflere oranı ise, %2 olarak gerçekleşmiş olup, Ziraat Bankasının oranları takipteki kredilerin, krediler içerisindeki payı bakımından sektöre göre çok iyi durumda olduğu görülmektedir.

Ziraat Bankası piyasa yapıcısı konumuyla ekonominin sıkıntılı olduğu dönemlerde, kredilerin vadelerinden önce çağırılması, teminat koşullarının ağırlaştırılması ya da kredi faiz oranlarını fahiş seviyelerde artırması gibi uygulamalara gitmediği gibi, ekonomik koşulların iyi olduğu dönemlerde olduğu kadar sıkıntılı zamanlarda da müşterilerinin yanında olmayı prensip edinmiş bir bankadır.

KAYNAKLAR

Akhan, Hüsnü (2000), “Türk Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılanırken Beklentiler”, Bankacılık Dergisi, Ankara, Sayı 34,

Altıkulaç, Ertan (2006). “Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi ve Türkiye’de Performanslarının Özel ve Yabancı Bankalarla Karşılaştırılmasına İlişkin Kantitatif Bir Analiz”, İstanbul, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

Berk, Niyazi (2005), “Finansal Yönetim”, İstanbul Türkmen Kitabevi

Erdoğan, Niyazi(2002).”Dünya ve Türkiye’de Finansal Krizler, Kamu Bankaları Deneyimi”, Ankara: Yaklaşım Yayınları

Morris Goldstein ve Philip Turner (1999), Bankacılık Krizleri: Kökenler ve Politika Seçenekleri. Çev. Ali İhsan Karacan, İstanbul: Dünya Yayınları, İstanbul.

Muradoğlu, Gülnur (2002), ”Globalizasyon, Dünya ile Bütünleşme ve Kriz: Finansal Liberalizasyonla Nasıl Başa Çıkılır?” Active Bankacılık ve Finans Dergisi. Sayı, 23.

TC Hazine WEB Sitesi, Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf
s.1 Md. I.2(Erişim Tarihi; 15.7.2018)

Şahin, Muzaffer (2018), Kredi Portföy Yönetimine İlişkin Piyasa İstihbaratında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi,53 (2): 563-575

Türkiye Bankalar Birliği, “Finansal Yeniden Yapılandırma Çerçeve Anlaşması”, www.tbb.org.tr (2.07.2018)

Türkiye Büyük Millet Meclisi,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/kanuntbmmc087/kanuntbmmc08704876.pdf (Erişim Tarihi; 28.8.2018)

BDDK, “Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı Gelişme Raporu” VII, Ekim 2003, www.bddk.org.tr (Erişim Tarihi;11.05.2008)

BDDK, <http://yenisite.bddk.org.tr/BultenAylik/> (Erişim Tarihi;26.8.2018)

BDDK, Banking Regulation and Supervision Agency, Banking CapitalStrengthening Program, 01.03.2002 , 21.06.2002, www.bddk.org.tr (Erişim Tarihi; 05.02.2018)

Milliyet,<http://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2> (Erişim Tarihi, 31.7.2018)

Ocak, Safa (2002). “Ekonomideki Büyümeyi Destekleyeceğiz”, Finans Dünyası Dergisi, Sayı: 150.

Odabaş, Canan(2001). “Kamu Bankalarının  zelleştirilmesine İlişkin Yeniden Yapılanma Sürecinde Yaşanan Handikaplar, Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 6.

Ziraat Bankası’nın, 2002 – 2017 yıllarına ait Faaliyet Raporları.

Ziraat Bankası’nın, 31-Aralık-2001 tarihi itibariyle Mali Tablolar ve Mali Tablolara İlişkin Notlar, Deloitte & Touch Bağımsız Denetim Raporu.

Ziraat Bankası’nın, Ana Sözleşmesi.

SAHRA-ALTI AFRIKA'DA ÇATIŞMANIN KAYNAĞI VE ÇÖZÜMÜ OLARAK GELENEK

Arş. Gör. Gülistan ALPASLAN
Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
galpaslan@adanabtu.edu.tr

ÖZET

Uluslararası Kriz Grubu (*The International Crisis Group*), Sahra-altı Afrika'nın yirmi altı ülkesini kendi kriz listesine dahil etmiştir. Savaşları önleme ve barışı inşa edecek politikaları belirleme amacındaki örgütün kayıt altına aldığı bu rakam kırk yedi Sahra-altı Afrika ülkesinin yarısından fazlasına karşılık gelir. Üstelik bu yüksek oranın yanı sıra bölgedeki krizler; yerel, bölgesel ve küresel bağlantıları olan siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal krizler olarak çok geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Bu koşullar altında, sömürgecilik mirası olarak, bu çokluk ve çeşitlilik içindeki krizlerin ortak noktası ise kalıcı bir çözüme olan uzaklıklarıdır.

Bu çalışmanın amacı, kalıcı çözüm arayışındaki Sahra-altı Afrika ülkelerindeki krizlerde geleneğin nasıl etkili olduğunu ortaya koymaktır. Afrikalı geleneğin, çatışmaları sonlandırmadaki rolü ve bu niteliğinin geçmişten bugüne dönüşüp dönüşmediği temel merak konusunu oluşturmaktadır. Bu dönüşümün, yirmi birinci yüzyıla dek uzanan krizlerin çözümsüzlüğünde etkili olup olmadığı çalışma sonucunda yanıt bulunması beklenen temel sorulardan biridir. Bu sorulara, Max Gluckman'ın, Afrika'daki geleneği çatışma ile ilişkili çözümleyen yaklaşımı çerçevesinde yanıt aranacaktır.

Gluckman, Afrika'da geleneğin hem çatışmanın kaynağı olduğu hem de çatışmayı sonlandırmak/uzlaştırmak gibi bir vasfının olduğu tezini ileri sürer. Geleneğin bu özelliği kan davası, otoritenin zayıflığı, aileden yabancılaşıma, vb. olgular üzerinden temellendirilebilir. Sonuç olarak, Sahra-altı Afrika'da krizlerin çözümünde gelenek, çatışmanın hem kaynağı hem de çözümü olarak işlev görmektedir. Bu yönüyle Afrikalı geleneğin anlaşılması ve krizlerin kalıcı çözümü için girişilen çabalarda dikkate alınması gereği, önemli bir çözüm unsuru olarak ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: Afrika, kriz, Max Gluckman, gelenek, çatışma çözümü.

'CUSTOM' AS THE SOURCE OF AND REMEDY FOR CONFLICT IN SUB-SAHARAN AFRICA

Abstract

The International Crisis Group has included the twenty-six countries of sub-Saharan Africa on its own crisis list. The number recorded by the organization, which aims to prevent wars and shape policies to build peace, is more than half of the forty-seven sub-Saharan African countries. In addition to this high level, crises in the region are dealt with in a wide range of political, economic, military and social crises with local, regional and global connections. Under these circumstances, as a legacy of colonialism, the common point of the crises in this multitude and diversity is their distance to a lasting solution.

The aim of this study is to show how custom is effective in sub-Saharan Africa crises in seeking a permanent solution. The role of custom in Africa in propitiation of conflicts, and if this character has

evolved from the past to the present, are the main concerns of this research. Whether this transformation is effective in the unresolved conflicts of the twenty-first century or not, is one of the main questions expected to be answered as a result of the study. These questions will be answered within the framework of Max Gluckman's approach to custom and conflict in Africa.

Gluckman argues that the custom in Africa, both creates and end/reconcile conflicts. This characteristic can be based on facts like feud, frailty in authority, estrangement in the family, etc. As a result, in sub-Saharan Africa, custom serves as both the source and the solution of conflict. In this regard, it is important to understand the African custom and take into account the efforts undertaken to resolve the crises as a factor of solution.

Keywords: Africa, crisis, Max Gluckman, custom, conflict resolution.

Giriş

Sahra-altı Afrika'da bağımsızlık sonrası dönemin kriz ortamını karakterize eden temel faktör, iktidar çatışmaları olmuştur (Balta, 2003:15). Bu dönemde yükselişe geçen mafya, etnik grup liderleri, bölgesel liderler gibi devlet olmayan aktörlerin yükselişe geçerek bu kriz ortamına katkıda bulunması, istikrarı sağlama mekanizmalarının geçirdiği dönüşümü ortaya koyması bakımından önem taşır (Balta, 2003:21-22). Bu koşullar altında, sömürgecilik mirası olarak, bu çokluk ve çeşitlilik içindeki krizlerin ortak noktası kalıcı bir çözüme olan uzaklıklarıdır (Münkler, 2010: 19).

Uluslararası Kriz Grubu (*The International Crisis Group*), Sahra-altı Afrika'nın yirmi altı ülkesini kendi kriz listesine dahil etmiştir.¹ Savaşları önleme ve barışı inşa edecek politikaları belirleme amacındaki örgütün kayıt altına aldığı bu rakam kırk yedi Sahra-altı Afrika ülkesinin yarısından fazlasına karşılık gelir. Üstelik bu yüksek oranın yanı sıra bölgedeki krizler; yerel, bölgesel ve küresel bağlantıları olan siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal krizler olarak çok geniş bir yelpazede ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın başlıca sorusu, Sahra-altı Afrika ülkelerindeki krizlerde ve krizlere kalıcı çözüm arayışında Afrikalı geleneğin rolüdür. Bu rolün geçmişten bugüne dönüşüp dönüşmediği ise araştırmadaki temel merak konusunu oluşturmaktadır. Öte yandan bölgedeki çatışmaların çözümünde başvurulmuş geleneğin, esaslı bir dönüşüm geçirdiği savı öne sürülürken, bu dönüşümün yirmi birinci yüzyıla dek uzanan krizlerin çözümsüzlüğünde etkili olup olmadığına yanıt aranacaktır. Bu sorular, Max Gluckman'ın, geleneği çatışma ile ilişkili çözümleyen yaklaşımı çerçevesinde ele alınacaktır (Gluckman, 1965).

Gluckman, Afrika'da geleneğin hem çatışmanın kaynağı olduğu hem de çatışmayı sonlandırmak/uzlaştırmak gibi bir vasfının olduğu tezini ileri sürer. Ana-damar çatışma alanlarında geleneğin çatışmanın hem kaynağı hem de çözümü olarak nasıl toplumsal bütünlüğü ve sürekliliği tesis ettiğini kan davası, otoritenin zayıflığı, aileden yabancılaşıma, vb. olgular üzerinden temellendirir. Bu alanlarda üretilen (daha) küçük çatışmalarla çözüme kavuşturulan sorunlar, (daha) büyük çatışmaların ortaya çıkmasını önlediği gibi toplumda

biriken “şiddet”i de hem azaltma hem de siyasal birliği tehdit etmeyecek daha “önemsiz” sahalara doğru yöneltme eğilimindedir (Gluckman, 1965:101). Bu yönüyle Afrikalı geleneğin anlaşılması ve krizlerin kalıcı çözümü için girişilen çabalarda dikkate alınması gereği, önemli bir çözüm unsuru olarak ortaya çıkar.

Max Gluckman’ın Çatışma Yaklaşımı

Sahra-altı Afrika toplumsal düzen, denge, uyum ve kontrolün sağlanmasında geleneğin etkili olduğu siyasal topluluklardan oluşmaktadır. Çatışma ile düzen arasındaki karşılıklı ilişki, geleneğin kurduğu ve koruduğu bir siyasal-toplumsal bağı ifade eder. Geleneğin, çatışmanın kaynağında ve çözümünde işlev görmesiyle siyasal birliğin sürekliliği sağlanır (Gluckman, 1965: 31). Gluckman da, Afrika’daki çatışmaların, geleneksel düzenlemelerin dışında ortaya çıkıp yine diğer geleneksel düzenlemeler aracılığıyla nasıl çözümlenebildiğine yanıt aramaktadır.

Çatışmalar, insanların toplum içinde bir arada yaşamasının bir sonucudur. Dolayısıyla içerideki tartışmaların niteliğini biçimlendiren geleneklere sahip olursa da bazı zamanlarda gelenek; siyasal birlik ve bağlılık alanlarındaki tartışmaları yönlendirir ya da kontrol eder. Böylece ayaklanmaya/direnişe rağmen toplumsal yaşamın kılcal damarlarına nüfuz edecek ve daha uzun süre kalıcı olabilecek şekilde aynı toplumsal sistem yeniden kurulur. Bu süreci harekete geçiren ise sözü edilen ayaklanmalar/direnışlerdir. Bu toplumsal hareketler düzenli bir seyir izlemese de değişim süreçleri, yılların ürünü olan kurumsal düzenlemeler içinde inceliklerle işler. Böylelikle tartışmaların sistemi yok etmesini engeller ancak her zaman bu tahribatlara engel olamayabilirler (Gluckman, 1965: 47). Toplumsal birlik ve bütünlüğü sağlamak için biri diğerini telafi eden çok sayıda çatışma söz konusudur (Gluckman, 1965: 48). Çatışmalar toplumsal düzenin içinde, belirli ritüellerle, onun bir parçası olarak inşa edilmiş olur (Gluckman, 1965: 112). Böylelikle, süreklilik gösteren gerilim ve uyuşmazlık kaba bir denge oluşturur (Lewellen, 2011:127). Bu denge kan davası olgusu içindeki barış unsuru, otoritenin zayıflığının iktidarı nasıl yeniden ürettiği, akrabalık örgütlenmesinin nasıl aileden uzaklaşarak birliği sağladığı, büyü ve ritüelin cezalandırıcı ve denetim fonksiyonunun topluluk içinde biriken şiddeti nasıl teskin ettiği gibi “paradoks”larda kendini göstermektedir.

Kan Davası

Kan davası, bir hukuk mekanizması olarak hükümet işlevi görecekt uzmanlaşmış bir kuruma rastlanmayan Afrika toplumlarında hukuk düzenini tesis edecek bir ilişki olarak kurulur. Böylece geleneksel düzenlemeler, hukuk normuna dönüşerek sabitlenmeksizin, bir hukuk mekanizması olarak işler (Gluckman, 1965:4). Bu mekanizma, siyasal topluluk ile “Yasa”sı arasında kurucu nitelik taşıyan ilksel çatışmaya vurgu yapar (Gluckman, 1965: 37). Toplumsal düzenin ilk unsuru olarak çatışma gelenekçe “düzenlenir” ve çözümünü de içinde barındırır. Afrika’da gelenek, siyasal örgütlenmenin Afrika’ya özgü unsurları ile iş görür (Gluckman, 1965: 17). Kan davası da bu Afrika’ya özgü işleyişin görülebileceği temel olgulardan biridir.

Örneğin Güney Sudan'daki Nuer toplumunda geleneğin bu kendine özgü işleyişi gözlemlenebilir. Nuerlerde her bir siyasal birimin, kan gütme geleneği ile kendinden daha büyük olan bir üst toplulukla bağ kurduğu bir düzen işler. Evans-Pritchard buna düzenli anarşi (*ordered anarchy*) demiştir (Evans-Pritchard, 1940:181). Bu sistem içinde bağı kuran, geleneğin getirdiği yükümlülüklerin farklı farklı ilişkilerle grup üyelerini (erkekleri) birbirine bağlayarak kurduğu karşılıklılık ilişkisidir. Gelenek eliyle ilişkiler arasına yerleştirilen, çatışmalar (*conflicts*) uzun bir zaman içinde topluluğun geneline yayıldıktan sonra, bir uyuşma (*cohesion*) halini alır (Gluckman, 1965: 19). Böylelikle bir çatışma alanı olarak kan gütme yoluyla kurulan karşılıklılık ilişkisi, grup üyelerini süreklilik esasında birbirine “bağlayarak” ve çatışma unsuru olan durumun teskin edilmesini de beraberinde getirerek topluluğun birlik ve sürekliliğine hizmet eder.

Otoritenin Zayıflığı

Siyasal otorite olarak liderliğin gerektirdiği “yüce idealler” ile liderin “insanî” zayıflığı arasında her zaman (ilksel) bir çatışma vardır. Bu daimi çatışma otoritenin zayıflığını vurgular (Gluckman, 1965: 27). Liderin, insanî zafiyetleri dışı vurulduğunda, otoritesi sorgulanmaya başlar. “Hayal edilen” ideallere sahip bir liderin başa gelmesi için eskisinin yerine geçecek yeni bir lider arayışına girilebilir (Gluckman, 1965: 28). Bu nedenle lider, yüce ideallerle arasındaki mesafeyi açmamak için sürekli çabalamak zorundadır. Aksi halde yönetimi altındakiler onu yerinden etmek için harekete geçecektir. Dolayısıyla siyasal otorite ile siyasal topluluk arasındaki mesafe korunmak zorundadır.

Afrikalı liderlerin “fizik ve manevi bedeni” ile kabilenin refahı ve başarısı arasındaki “mistik bağ” liderlere kabilenin devamlılığı açısından sorumluluk yükler. Örneğin, kuraklık veya salgın gibi felaketlerden sorumlu tutulanlar, makamına uygun davranışı göstermede başarılı olamayan liderlerdir (Gluckman, 1965: 38). Kutsal liderlik makamını korumak ve makama saldırıları önlemek için lider, temsilcileri aracılığı ile hareket eder ve “tüm belaları” onların çekmesiyle kendisini “temiz” tutmaya çalışır (Gluckman, 1965: 39). Örneğin, bugünkü Zambiya’da yaşanan bir kıtlık sırasındaki gıda kısıtına gidilmesi kararı, sanki kralın kıtlıktan haberi yokmuşçasına kralın temsilcisinin kendi kararıymış gibi ilan edilir. Çünkü halkın, kralın haberdar olduğunu bilmesi ondan nefret etmesi anlamına gelecektir. Dolayısıyla gıda kısıtlaması kralın temsilcilerinin kendi kararıymış gibi ilan edilmiştir (Gluckman, 1965: 40). Lider, halk ile arasına mesafe koymuş ve işleri halletmesi için bir danışman atamıştır. Krala yönelen nefreti kendi üstüne çekmesi için atanan danışman bu kez kendisinden nefret edilen biri haline dönüşür. Bu iktidar delegasyonu ve her bir kademedeki nefret duygusu ayaklanmaların makamlara değil kişilere olmasını tesis ederek bütün bir sistemin çökmesini önleyen dengeli bir çatışma ortamı sağlar. Topluluk, krala olan nefretini aradaki memurlara yöneltince bütün bir toplumsal çatışma önlenmiş olur (Gluckman, 1965: 42). Bu yöntem yönetim sisteminin sürekliliğini ve birlik duygusunu yaratır. Her an “ideal lideri” makama getirebilme arayışındaki bir toplumda, bir yandan da kralın iktidarı yeniden üretilmiş olmaktadır. Ayaklanmacı mücadeleler krallık etrafında bütünleşmeyi sağlamış, topluluk, kral

etrafında tek bir amaçla yeniden birleşmiştir (Gluckman, 1965: 45). Bu süreç geçicidir ve yeni mücadelelerle sürekli kendini tekrarlar. Geleneğin buradaki fonksiyonu, arzulanan krallık için sürekli bir kavga üretmesidir, bu sürekli kavgayı üretir çünkü kralın sahip olduğu iktidar her zaman arzulanan bir şey olacaktır, gelenek bu sürekli arzunun ve ürettiği kavganın önünü almaya çalışır (Gluckman, 1965: 46).

İktidar arayışındaki liderler ve liderini arayan takipçiler arasındaki ayrışmalar, çatışmaya ve bazen büyük kavgalara yol açarken; uzun vadede bu bölünmeler toplumsal birliğe ve uyuma hizmet eder. Gelenek, kendi kurumsallaştırdığı yapılar içinde otoriteyi tuzaklardan sakınmış olur (Gluckman, 1965: 28-29).

Aileden Yabancılaşma

Sahra-altı Afrika'da evlilik ve aile yaşamına dair ilişkilerin sınırlarını çizen sayısız gelenek ve tabu vardır (Gluckman, 1965: 54). Aile ve sosyal örgütlenme ilişkilerini düzenleyen kuralların bir yandan aile birliğini sağlarken aynı zamanda aile üyelerini uzaklaşmaya zorlaması bir çatışma alanı yaratır. Ancak gelenekler aracılığıyla aile üyelerinin uzaklaştırılması topluluğun birlik ve bütünlüğünü tesis eder (Gluckman, 1965: 55). Eşler, kendi soyları ile dayanışma içinde olmaya devam edebilmek için birbirlerinden ayrılır, çocuklar uzaktaki bir akrabaya gönderilir. Böylelikle aile içindeki ayrılıklarla daha geniş akrabalık bağları kurulur. Ancak bu gruplaşmalar bir yandan aileyi desteklerken öte yandan ailenin birliği mantığına ters düşse de topluluğun birlik ve bütünlüğünü inşa etmesiyle önem kazanır. Daha derin akrabalık bağlarıyla kurulan iç içe geçmiş ağlar ise genellikle mistik sınırlamalarla desteklenir. Bu da onların siyasal önemini ortaya koyar (Gluckman, 1965: 57).

Geniş akrabalık ağlarıyla ve aile bağlarıyla çok sayıda insan arasında kurulmuş olan toplumsal ilişkilerin düzenlenmesini ve sürdürülmesini “ardıllık” düzeni sağlar. Sadece bir aktarım değil, bir ilişkiler seti olan ardıllık düzenini, eski-yeni nesil arasındaki en yakın bağı oluşturan anne-çocuk arasındaki bağ oluşturur. Ancak iktidar ve mülk temel olarak erkeklerle aittir ve daha genç erkekler onların yerini almak, iktidar ve konumlarını sürdürmek üzere sıradadır. Her ne kadar varisler bezen seçimle gelse de temel olarak halefiyet ve miras soya bağlı olarak devralınır (Gluckman, 1965:65-66).

Büyü

Akraba grupları şeklinde örgütlenen Afrika toplumlarında doğal afetler, felaketler, kıtlıklar, vb. gibi olumsuzluklar ataların ruhlarının cezalandırması, bir büyü ya da büyücü saldırısı ile ilişkilendirilir. Bir şeylerin yanlış gitmesi kişisel ilişkilerin kötü olmasına, kötü ilişkiler birilerinin kin güttüğüne, birilerinin kin gütmeye ise tehlikeye işaret eder. Bu tehlike kötücül bir büyücü saldırısı ya da ataların ruhlarının cezalandırmasıdır (Gluckman, 1965: 95). Doğa olaylarını toplulukla ilişkili olarak açıklayan bir nedensellik teorisi olarak büyücülük bir ahlak teorisini kuşatır ve kişi iyi biriyse büyü harekete geçmez ancak kötü biriyse büyüün gücü etkinleşebilir (Gluckman, 1965:86). Bir insanın kötü duygular beslemesi diğerlerine zarar

verebilecektir (Gluckman, 1965: 92). Doğa olayları ile toplumsal ilişkilerin iç içe girdiği bir ortamda kötü duygular diğer insanları, hayvanları, bitkileri, vd. etkiler. Modern toplumlarda, yasal sorumlulukla ilgili olarak, sadece açık ve görülebilir bir zarar dava edilebilirken büyüye inanan Afrikalı toplumlarda her bir kötü talih, size zarar veren kişiye bu zararından dolayı bir şekilde musallat olacaktır (Gluckman, 1965: 93).

Büyü korkusu insanlar arasındaki tartışmaları beslerken, ilişkileri bozduğu toplumsal düzen içinde toplumsal bağların yeniden düzenlenmesinde de etkilidir, bu bağları kuvvetlendirir (Gluckman, 1965: 83). Malinowki'ye göre, büyücülük faaliyetlerinin yürütüldüğü törenler büyüsel olmaktan çok dinseldir. Her dinsel edim, içinde barındırdığı yasal kaygılar nedeniyle ruhsal bir yükümlülük olarak kabul edilir (Malinowski, 2003: 55-56). Dolayısıyla dinsel törenler dinsel bir yükümlülüğten başka toplumsal bir zorunluluk haline gelmektedir.

Birçok uyuşmazlık ve çekişmenin kaynağı olan büyücülük aynı zamanda, bu çatışmalı ilişkilere çözüm de getirir. Söz konusu yükümlülükler ve felaketlere karşı yeni ilişki biçimlerinin kurulmasına olanak sağlar. Böylelikle büyücülük ve inançların işleyişi; “geleceğin, toplumsal ilişki ağlarında çatışmalar yaratırken, bütününde toplumsal düzeni tesis eden çözümler getirdiği” fikrini destekler (Gluckman, 1965: 100). Eğer insanlar içlerinde herhangi bir kötülük taşıyorlarsa, tüm toplumsal yıkımlar teorik olarak barışçı yollarla çözümlenebilir, ya da zaten herhangi bir tadilata gerek kalmaz (Gluckman, 1965: 101). Kısaca büyücülük inançları birçok başarısızlığı veya çatışmalı konuyu soğuran bir sistem olarak topluluğun birliğini ve sürdürülmesini kolaylaştırır (Gluckman, 1965: 102). Böylece topluluğun huzursuzluğu giderilmiş olur.

Ritüel

Ritüel, Afrika'da çok geniş bir çalışma alanını kapsar. Burada çatışma ve krizlerle ilişkili olan ritüeller ele alınmaktadır (Gluckman, 1965: 110). Ritüel inancı, belli bir eylemi yerine getirmekle olayların gelişiminin etkilenebileceği, o grubu daha müreffeh, daha zengin, daha başarılı vb. kılacağı düşüncesini içerir. Bu eylemler, olayların gidişatını gizemli bir biçimde etkileyebilen mistik kavramlarla tanımlanır. Sanayi toplumları ile karşılaştırıldığında ritüeller basit toplumların genel özelliği olarak ortaya çıkmaktadır (Gluckman, 1965: 119-120). Ritüeller belli bir ilişkinin olmazsa olmaz ögesi olarak gerektirdiği yükümlülüklerle, bir ilişki biçimini diğer ilişki biçimlerinden ayırmaya yarar.

Her bir topluluğun kendi örgütlenme biçimi çerçevesinde organize edilen ayırmedici ritüel dizgeleriyle, insanlar seküler yaşamda diğerleriyle kurdukları ilişkilere göre rol alarak, doğrudan ya da normal davranışlarını tersine çevirerek veya bazı sembolik ritlerle rollerini yerine getirirler. Toplumsal rollerin ikircikliği ortaya konur; örneğin ulusal törenlerde kral bir yandan aşağılanırken bir yandan da tüm iktidarın sahibi olarak yüceltilir (Gluckman, 1965: 121). Rollerin tersine çevrilmesi kurulu düzene karşı bir protestoyu içerir. Öte yandan bunlar kurulu

düzeni korur, sağlamlaştırır ve bunları yerine getiren gruba başarı ve refah getirdiğine inanılır. Ritüeller de, belli toplumsal ilişki aralıklarında çatışmayı öne çıkarırken bir yandan da topluluğun birlik ve bütünlüğünü gelenek eliyle tesis etmiş olur (Gluckman, 1965: 100).

Farklı ritüeller birbiriyle zıt ilke ve değerlere vücut verir. Bu karşıtlıklar bu toplumsal örgütlenmenin farklı ilkeleriyle birbirine karşı çalışarak toplumsal yaşamdaki varoluşu yansıtır. Örneğin bir kadın hem bir nimet hem de bir tehlike olabilmektedir. Bu farklı ilkelerin birbirini dengelemesi, birbirinin yerine geçebilmesiyle zaman içinde toplumun genelinde, belli ilişki süreçlerindeki çatışmalar yeniden düzenlenir ve toplumsal örüntü yeniden kurulur veya tekrarlanır. Bu yeniden üretim sürecinde, aynı toplumsal ilişkileri yeniden üretmek için tartışma ve uyuşmazlıkların devreye sokulduğu toplumsal süreçler ise, farklı yeni ilişkiler değil, eski toplumsal süreçlerdir (Gluckman, 1965: 122). Periyodik isyanlar siyasal sistemi zayıflatmaz, aksine güçlendirir. Böylelikle de çatışma birlik ve bütünlüğün kaynağıdır (Gluckman, 1965: 126).

Gluckman'ın yaklaşımları çerçevesinde ele aldığımız bu inceleme Afrika'da geleneğin çatışmanın kaynağında ve çözümündeki önemini ortaya koymaktadır. Gluckman'ın yukarıdaki beş temel unsur üzerinden yaptığı çözümlemeler geleneksel toplumların genel niteliklerini aydınlatmaktadır. Geleneksel topluma özgü bu nitelikler Avrupalı yönetimlerin uygarlaştırma "çabalarıyla" dönüşüme uğramıştır. Özetle; kan davası bir tazminat unsuruna dönüşerek karşılıklı ilişkisine ait dizge (Mauss, 2011:224-234) çözülmüş, otoritenin zayıflığı ideal liderlik özellikleri ile birlikte düşünülmekten çok, keyfi yönetimin sürdüğü rejimlerine ilham vermiş (H. Jackson & G. Roseberg, 1982:17-22), akrabalık örgütlenmeleri (Fortes, 2009: 98-99) ekonomik ve çatışma süreçlerinin dayattığı göçlerle zorunlu yer değiştirme haline dönüşmüş, büyü ilkel bir düşünce olarak yasaklanırken ritüeller içleri boşaltılarak modern topluma özgülünen ritüeller ile yer değiştiren "tekrar"lara yerini bırakmıştır. Afrikalı geleneksel toplumların kutsal ilişkileri modern devlete geçiş sürecinde seküler kurumlara devredilirken (Tweneboah, t.y. :32-33); kutsallık fikri bertaraf edilmek yerine dünyevileşme sürecinde farklı bir tarzda yeniden inşa edilmiştir (Giddens, 2008:106).

Sömürgecilik ve İcat Edilen Gelenekler

Sahra-altı Afrika'daki gelenek çerçevesindeki toplumsal-siyasal dönüşümde, hem Avrupalı sömürgeci düzen hem de Afrikalıların bu süreçlere uyum veya dirençleri de etkili olmuştur. Ancak kıtanın uzun sömürgeci geçmişi bağlamında uzun vadede kalıcı sorunlara dönüşen ve topluluğun geneline yayılan etkileriyle sorumluluğun büyük payı sömürgecilik faaliyetlerine aittir. Sömürgeci tahribatın görünür olmasını sağlayan unsur ise icat edilen yeni gelenekler kavrayışıdır. Bu kavrayış Avrupalıların Afrikalıları yanlış kavradıklarını ve icat edilen yeni geleneklerle Afrika'nın bugünkü krizlerini ne yönde etkilediğini belirlemek açısından önem taşımaktadır.

Sömürgeciliğin Siyasal Sonuçları: Sömürgeci Tahribat ve Yeni Gelenekler

Afrikalı yönetimlerin, Avrupalı idare altında karşı karşıya kaldığı toplumsal işleyiş mekanizmalarına ve dolayısıyla geleneğin işleyişine tesir eden sömürgeci etki, köklü ve yerleşik yapısı nedeniyle kurulu geleneksel düzeni hemen bertaraf edemez. Bu süreçte sömürgeci yönetimlerin en büyük stratejisi yeni gelenekler icat etmek olmuştur. İcat edilen gelenekler gerek Afrikalıların gerek sömürgeci yönetimlerin çıkarlarına göre pekiştikçe Afrikalı gelenek giderek eski ağırlığını yitirmiştir. Sömürge öncesinin geleneksel yapılarından esinlenen icat edilmiş gelenekler düzenlenerek sistemli hale getirilmiştir. Gençler üzerindeki etkilerini yitirmeye başladıkça otoritelerini yeniden kazanmak isteyen yaşlılar, kırsal ekonomide etkinleşmeye başlayan kadınlar üzerinde yeniden kontrollerini sağlamak isteyen erkekler, etnik-sosyal-dini örgütlenmeler sonucunda tebaaları üzerindeki güçlerini yitiren ve düzeni yeniden sağlamak isteyen şefler, bölgelerdeki göçmen grupların ekonomik ve siyasal haklar kazanmasıyla hak kaybına uğramamak isteyen yerli halk yeni gelenekleri benimsemeye başlar (Hobsbawm & Ranger, 2006: 295-296). Afrika'ya özgü çatışma çözme mekanizmaları ve bu mekanizmaların çözüm getirme becerileri de bu sürece paralel olarak dönüşmeye ve etkisini yitirmeye başlamıştır.

Sömürgecilerin ve Afrikalıların başvurduğu “icat edilmiş gelenek” kavrayışı, geleneğin Afrika'da aşağıdan değil yukarıdan kurulduğu fikrine dayanır. Afrika'daki beyazlar için önemli olan ve siyahlar için etki yaratan icat edilmiş yeni-gelenekler iki bakımdan önemli olmuştur. Birincisi, 1880'ler ve 1890'larda Avrupa'daki yeni gelenek sermayesinin, deniz aşırı ülkelerde yatırım bekleyen “fazlalık” bir nüfus vardı. Bu insanlar Afrika'da çeşitli meslek dallarında görevlendirileceklerdi. İkincisi, 19.yy'ın sonlarında, Afrika'daki Avrupalıların faaliyetlerini daha saygın ve derli toplu gösterecek bir çabaya ihtiyaç duyulmasıydı (Hobsbawm & Ranger, 2006: 249-250). Avrupalıların ihtiyaçları Afrikalıların icat edilen geleneklere nasıl dahil edileceğini belirledi.

Avrupalılar, icat edilmiş gelenekleri kullanarak eğitimi ve yöneten-yönetilen ilişkilerini içeren iki dolaysız yol aracılığıyla Afrikalı düşünce ve davranışlarını dönüştürüp modernize edebilirlerdi. Öncelikle “bazı” Afrikalıların yönetici sınıfa üye olabileceklerini kabul edip eğitim olanaklarını genişletmeli ve ikinci olarak da yeniden tanımlanmış yöneten-yönetilen ilişkilerini kullanmaya çabalamalıydılar (Hobsbawm & Ranger, 2006: 257). Hem beyazlar hem de Afrikalıları yeni sömürge sisteminin taleplerini dikkate almak zorundaydılar. Beyazların dayatmaları kadar Afrikalıları da yeni sömürge sisteminin taleplerine uyumu hayata geçirmek zorundaydılar. Çünkü sömürgeci koşullar altında “yeni bir toplumsal etkileşim, hiyerarşi ve denetim modeli, topluluklar haline gelmek isteyen birçok Afrikalı grup açısından ihtiyaç haline gelmişti” (Hobsbawm & Ranger, 2006: 285-286).

Avrupalıların yeni-gelenekleriyle Afrikalı gelenek birbirinden bütünüyle ayrı şeylerdi. Avrupalı gelenekler içerdikleri kayıtlı kurallar ve modern taç giyme ritleri gibi “yordam

kümeleri” esneksizlikleriyle öne çıkıyordu. Bu yönleriyle değişmez olan unsuru temsil etmekte ve değişim zamanları için güven telkin etmekteydiler. Bu perspektiften Afrikalı geleneğe de aynı nitelikleri atfettiler. Bunu yapmakla da birbirine hiç benzemeyen iki şeyi karşılaştırmış oldular. Bu yaklaşımın sorunu sömürge öncesi Afrika’nın tamamen yanlış kavranmış olmasıdır. Çünkü Afrikalı toplumların değer verdiği gelenek, görenek ve süreklilik, “hayli gevşek ve sonsuzca esnek bir şekilde tanımlanmıştı.” Gelenek, göreneğin sağladığı özdeşlik duygusu, fark edilemeyecek kadar kendiliğinden ve doğal uyarlamalara olanak tanıyordu. Buna karşın Afrikalıların kendisi de bu yeni gelenekleri kendilerine göre kullanmaktan geri durmadılar (Hobsbawm & Ranger, 2006:287-288).

Yirminci yüzyılın ‘nüfusun hareketsizleştirilmesi, etnisitenin yeniden dayatılması ve toplumsal tanımlamanın daha da katılaşması’ süreçlerinin bir kısmı, kolonyal iktisadi ve siyasal değişimin -iç ticaret ve iletişim örneklerinin bozulması, teritoryal sınırların tanımlanması, arazilerin sınırlarının çekilmesi, rezervlerin oluşturulmasının- zorunlu ve planlanmamış sonuçlarıydı. Ancak bunların bir kısmı, düzen ve güvenliğin ve ‘gelenegin’ tanımlanması ve dayatılması suretiyle bir cemaat duygusunun ‘yeniden sağlanması’ yolunda sömürge otoritelerinin aldığı bilinçli kararların sonucuydu. (...) Herkes on dokuzuncu yüzyılın ‘geleneksel olmayan’ kaosunun sonucu olarak gördüğü son derece karmaşık bir durumu evirip çevirmenin ve daha anlaşılır kılmanın peşindeydi. İnsanlar geleneksel kimliklerine ‘döndürüleceklerdi’; etnisite, birlikteliğin ve örgütlülüğün temeli olarak ‘yeniden ihya edilecekti (Hobsbawm & Ranger, 2006:289-290).

Gelenekler artık Gluckman’ın çatışma çözme işlevinden çok manipülasyon işlevini yerine getirmeye başladı. İcat edilmiş Afrika geleneklerinde bir müphemlik vardı. Bir yandan “yeni düşünce ve kurumların (zorunlu eğitim gibi) başlatılmasında kullanılmış olsa da, düzenlenip sistemleştirilirken, sahip olunan kazanılmış hakları avantajlı duruma getirir bir şekilde kaçınılmaz olarak pekiştirdi. Bu da özellikle yukarıda da değinildiği gibi yaşlılar- gençler, kadınlar-erkekler, şef-teba, yerliler-göçmenler arasındaki çatışmalar üzerinden gelişen ve dört durum üzerinden gerçekleşti (Hobsbawm & Ranger, 2006:295).

20. yüzyılın uluslaşma süreçleri bu “yeni geleneksel” yapı içinde sürerken, 21.yy’da geleneğin çatışmanın kaynağı olma ve çatışmaları uzlaştırma vasfı siyasal topluluğu bir arada tutan temel vasıf olma konumundan geri plana itilmiştir. Afrika’daki çatışmaların kökenlerindeki bu gelenek anlayışının eski işlevini devam ettiremez halde modern devletin yeni gelenekleriyle kuşatılması sonucunda, bugünkü çatışmaların çözümsüz kalmasında etkili olduğu ileri sürülebilir. Sonuç olarak, sömürgecilik durumunun geleneksel siyasal birliklerin yozlaşması, sömürgeci rejimi tehdit edecek unsurların önünü alacak depolitizasyon yoluyla gelen bozulma, iktidarı geleneksel yollardan sınırlandıran sistemlerdeki kopma, iki iktidar ve otorite sisteminin uyuşmazlığı, iktidarın kısmi dünyevileşmesi gibi doğrudan siyasal sonuçları olmuştur (Balandier, 2010, s. 159-162). Geleneğin geçirdiği değişimler ve Afrikalı toplumlarda çatışmayı ve çözümünü barındıran işleyiş mekanizmalarının (kan gütme, otoritenin zayıflığı,

aileden uzaklaşma, büyücülük ve ritüellerde) dönüşümüyle ortada çözümsüz çatışmalardan ibaret bir kriz ortamı kalır. İcat edilmiş gelenekleri ve bunları pekiştiren unsurlara uygun zemini hazırlayan koşullar, sonraki dönemlerde ve 21. yüzyılda hala bugün de yaşanan krizleri açıklayabilecek toplumsal siyasal ortamı sunar.

Sonuç

Sahra-altı Afrika’da modern devlete geçiş sürecinde iki farklı yapı arasındaki uyumsuzluklar kendini çözümsüz krizler olarak dışa vurmuştur. Kökenleri, bilinmeyen bir tarihe dek giden topluluğun uzun yıllardır sürdürdüğü geleneklerin hemen yok olmaması, buna karşılık yakın tarihsel-toplumsal bir döneme karşılıklı gelen modern dönüşümün ilkelerinin hemen uygulamaya konması arasındaki zamanlama sorunu krizleri kalıcılaştırmaktadır. Bu krizler iktidarın Afrika’nın yerli “otoriteleri” yerine topluma tamamen yabancı “yöneticiler” eliyle yürütüldüğü bir sistemin etkisini ortaya koyar. Sömürgeci kurumlar ülkeyi terk ettiğinde, ülkeyi asıl terk eden sistem değil sadece sömürgeci kadrolar olmuştur. Dolayısıyla Avrupa’da eğitim görmüş yönetici kadroların gelenek ve modern arasındaki uyumu/dönüşümü sağlamaları kolay olmamış, darbeler ve yönetim krizleri, finansal krizler, etnik krizler olarak kendini göstermiştir.

Geleneğin dönüşümünün ve etkisizleşmesini yine Gluckman’ın verdiği örnekler üzerinden analiz etmek mümkündür. Örneğin; Afrikalı toplumlar da bir hukuk mekanizması olarak işlev gören kan davası/kan gütme, modern topluma ve modern hukuk sistemine uzak bir olgudur. Öte yandan her siyasal topluluğun bünyesinde barındırdığı bu “düşmanlık” sisteminin kurduğu bağlılık düzeninin yerini modern toplumda, ortak barışa hizmet edecek başka bağlılıklar almıştır (Gluckman, 1965: 24). Modern toplum içindeki küçük grupların çıkarlarındaki farklılaşmalar toplumun bütünüyle veya diğer küçük gruplarla karşı karşıya kalılabilecek büyük çatışmayı önler. Bu sayede mutlak bir karşı karşıya geliş engellenmiş olmaktadır. Küçük gruplara olan bağlılıklar daha büyük topluluğa olan bağların güçlendirilmesinde en etkili işlevi gören unsurdur (Gluckman, 1965: 24). Özetle, çatışan bağlılıklar ve bölünmüş aidiyetler büyük tartışmaları engelleyerek, barışın sağlayacağı ahlaki düzenin kabul görmesi halinde ilişkiler arasındaki uyumu tesis eder (Gluckman, 1965:25).

Modern Afrika devletlerinin yönetim krizi ise otorite yapısındaki dönüşüm ile açıklanabilir. Otoritenin zayıflığını vurgulayarak geleneğin çatışma ve çözüm yaratmasının kurduğu düzen, otoritenin yapısının da sömürgeci tahribatın etkisi altında kalmasıyla farklılaşmıştır. Sömürgecilikle birlikte yönetimdeki iki başlılık (Mamdani, 1996:16-18) yönetim ve iktidar yapısını ve başarı ve başarısızlıkların belirleyicisi olmuştur. Bu da modern Afrika devletlerinin yönetim krizi olarak nitelenebilir (Ayittey, 1999). Afrikalı liderler çıkarlarını toplumun çıkarlarından ayırarak yolsuzluklarla anılmaya başlar. Böylece iktidar mücadelesi geleneğin sürdürmeye çalıştığı bir siyasal topluluğun sürekliliği mücadelesi olmaktan çok gücü kendi elinde tutma mücadelesine dönüşmüştür. Afrika’da şeflik kavgası olarak ifadesini bulan bu çatışma alanı modern Afrika toplumlarında başka aktörlerin de dahil

olduğu iktidar mücadelesi olarak tercüme edilirken yönetim krizleri olarak kendini göstermektedir.

Öte yandan Afrikalı siyasal toplulukları bir arada tutan dayanışma duygusu ve akrabalık ilişkileri ile tesis edilen ilişkiler ağı, Avrupalı sanayi toplumunun bireye vurgu yapan çekirdek aile modeli ile birlikte çözülmüştür. Modernleşme sürecindeki Afrika devletlerinde, sanayileşme ile aile yapısı değişmeye başlar. Kalabalık aileler şeklinde örgütlenerek büyük bir akrabalık sistemini oluşturan geleneksel örgütlenme modeli sanayileşme süreci ile birlikte küçük ve bir arada yaşamak zorunluluğu olmayan bir model halini alır. Akrabalık örgütlenmesindeki halefiyet sisteminin modern toplumda hukuk sistemi ile belirleniyor olması sosyal örgütlenmeyi hukuk kurallarıyla düzenlenen sabit bir yapıya “mahkum” eder. Toplumsal ilişkileri ve sosyal örgütlenmenin sınırlarını gelenek yerine hukuk kuralları belirlemeye başlar. Bu da bölgeye özgü krizleri çözmeyi kolaylaştıran esnek yapının bir başka ucundan daha tahrip edilmesi anlamına gelmiştir.

Büyük ve ritüeller ise modern toplumda doğrudan yasaklanan ve fakat başka inanç biçimleri ve yeni ritüeller olarak kendini yeniden üreten alanlar olarak dönüşümü ortaya koyarlar. Modern toplumlar, toplumsal ilişkileri büyücülük inançlarında olduğu gibi doğa olaylarıyla açıklamaz. Afrikalılar ile modern toplumlar arasındaki karşıtlık yasal sorumluluk noktasında kendini göstermektedir. Modern toplumlarda açıkça görülebilir bir zarardan sorumlu tutulan modern insana karşılık, büyüye inanan Afrikalı toplumlarda zarar veren kişiye musallat olacak bir kötü talihle açıklanır (Gluckman, 1965:93). Düşünsel bütünlüğünü doğa olaylarının toplulukla ilişkili olarak açıklanmasında bulan büyücülük inancının modern toplumda yasaklanmasıyla, doğanın cezalandırdığı bir sistemden hukukun cezalandırdığı bir sisteme geçilmiş (Gluckman, 1965: 82) yeni suç ve ceza tanımları geleneğin sürdürdüğü düzenden tamamen farklı olarak, sınırları belirlenip yazılı hale getirilmiştir. Bu statik durumun Afrika’daki krizlerin gelenek eliyle kendiliğinden dengeye kavuşmasıyla uyuşmadığı söylenebilir. Toplumsal denetim fonksiyonuyla öne çıkan ritüeller ise modern toplumun ritüelleriyle işlev olarak aynı işlevi yerine getirerek devam eder. Ancak taklit edilen ritüeller olarak eski denetim mekanizmalarının hareket alanını sınırlamıştır.

Gluckman’ın yaklaşımları çerçevesinde ele alınan ana-damar çatışma alanlarında geleneğin etkisi kısıtlanmış, bu alanların karşılık geldiği karşılıklılık ilkesi, iktidarın doğası, akrabalık örgütlenmesi, dinsel düşünüş ve toplumsal denetimi kapsayan toplumsal düzeni sağlayan unsurlara ilişkin kavrayış sömürge yönetimleri ve bağımsızlık sonrası modern devlete geçiş sürecinde dönüşüme uğramıştır. Yeni geleneklerle bu dönüşmüş düzeni sürdüren unsurlara, bu süreci pekiştiren unsurlar da eşlik etmiştir. Geleneğin kendi toplumsal bağlamından kopmasıyla krizlerle mücadele etme olanakları da tahrip edilmiş olmaktadır. Sömürgeciliğin önemli siyasal sonuçlarından biri olarak geleneğin tahribatı Sahra-altı Afrika’nın siyasal-toplumsal yapısını etkileyen bir unsur olarak tanımlanırken, tüm bu yönleriyle öne çıkan ise, krizlerin kalıcı çözümü için girişilen çabalarda Afrikalı geleneğin görmezden gelinemeyeceği ve önemli bir çözüm unsuru olarak dikkate alınması gereğidir.

KAYNAKÇA

- Ayittey, G. B. (1999). *Africa in Chaos*. New York: St.Martin's Press.
- Balandier, G. (2010). *Siyasal Antropoloji*. (D. Çetinkasap, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Balta, E. (2003, Kasım-Aralık). Afrika'daki Savaşlara Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Birikim: Aynımız,Aynamız Afrika?*(175-176), ss.15-25.
- Evans-Pritchard, E. E. (1940). *The Nuer: A Description of The Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. Oxford, UK;: Oxford University Press.
- Fortes, M. (2009). *Kinship and the Social Order: The Legacy of Lewis Henry Morgan*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Giddens, A. (2008). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Düşüncenin Klasik ve Çağdaş Temsilcileriyle Hesaplaşmalar*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis.
- Gilbert, E., & Reynolds, J. T. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika: Tarihöncesinden Günümüze*. (M. Demirkaya, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Gluckman, M. (1965). *Custom and Conflict in Africa*. Oxford: Basil Blackwell.
- H. Jackson, R., & G. Roseberg, C. (1982). *Personal Rule in Black Africa: Prince, Autocrat, Prophet, Tyrant*. Berkeley, London: University of California Press.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (2006). *Geleneğin İcadı*. (M. M. Şahin, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- International Crisis Group*, <https://www.crisisgroup.org/crisiswatch> (Erişim:21.09.2017).
- Lewellen, T. C. (2011). *Siyasal Antropoloji*. (A. E. Koca, Çev.) Ankara: Birleşik.
- Malinowski, B. (2003). *Yabanıl Toplumda Suç ve Gelenek*. (Ş. Yeğin, Çev.) İstanbul: Epsilon.
- Mamdani, M. (1996). *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*. Kampala: Fountain Publishers.
- Mauss, M. (2011). *Sosyoloji ve Antropoloji*. (Ö. Doğan, Çev.) Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Münkler, H. (2010). *Yeni Savaşlar*. (Z. A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Tweneboah, S. (t.y.). The Sacred Nature of Akan Chief and its Implications for Tradition, Modernity,and Religious Human Rights in Ghana. *Electronic Theses and Dissertations*. Florida: Florida International University.

EGE'DEKİ SORUNLAR ÇERÇEVESİNDE KARDAK KRİZİ

Arş. Gör. Emine HATİP
Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi,
Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
hatip@ankara.edu.tr

Özet

Krizler yeni bir araştırma alanı olarak, uluslararası ilişkilerin konusu olmaya 1970'li yıllarda başlamıştır. Ülkeler her zaman birbirleriyle ilişki içinde yaşamışlardır. Türkiye ve Yunanistan örneğinde olduğu gibi aynı kıyıları paylaşan ülkeler de vardır. Söz konusu iki komşu ülke 1995 yılının sonunda savaşın eşiğine gelmişlerdir. Kardak Krizi 25 Aralık 1995 tarihinde Türk Bandıralı “Figen Akad” isimli bir ticaret gemisinin, Bodrum’a 3.8 mil uzaklıktaki Türklerin “Kardak” Yunanlıların “İmia” adını verdikleri kayalıklarda karaya oturması ile başlamıştır.

Geminin kurtarılması için başlatılan çalışmalar, kaza mahallinin hangi ülke karasularında meydana geldiği sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede yaşanan gelişmeler Türkiye ve Yunanistan’ı savaşın eşiğine getirmiştir. Bu tehlikeli durum ABD’nin iki ülkeye uyguladığı yoğun baskıyla atlatılabilmektedir. Üzerinde yerleşim olmayan iki ada için ülkelerin savaşın eşiğine gelmesi bize Ege’nin jeopolitik konumunu ve Ege’de süregelen diğer sorunları hatırlatmıştır. Kardak Krizi aslında Ege’de var olan kıta sahanlığı, karasuları, hava sahası, fır hattı, adaların silahsızlandırılması sorunlarının bir parçasıdır. Kardak Krizi var olan bu sorunlara “Egemenliği tartışmalı adalar ve adacıklar sorununu” eklemiştir.

Bu bildirinin amacı Kardak Krizi’ni Ege’deki sorunlar çerçevesinde incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Kardak Krizi, Ege Sorunları, Türkiye ve Yunanistan.

THE RELATION OF KARDAK CRISIS WITH THE OTHER DISPUTES IN THE AEGEAN

Abstract

The study of international crises as a research discipline is a new phenomenon. The first syntheses date of mid-1970s. Nations had always been obliged to live in interaction with others, in some cases within the same frontiers like Turkey and Greece. This two neighboring countries came close to the outbreak of military hostilities at the end of the 1995. The Kardak crisis occurred on 25 December 1995 when a

Turkish Cargo ship “Figen Akat” accidentally ran aground on Kardak (referred as İmia in Greek), a rocky islet which is located 3.8 miles off the Anatolian coast of Turkey. The dispute over the salvage between Turkish freighter captain and the Greek tug boat captain turned into dispute over sovereignty question between Turkey and Greece in the area of the Aegean Sea. Aftermath this event the two neighboring countries came to the brink of war. The dangerous military situation was eventually diffused via intense pressure from high U.S diplomats –including the President Bill Clinton- to both sides. Coming close to the outbreak of military hostilities for two uninhabitant islets reminded us the geographical aspect of Aegean and the disputes over Aegean. The Kardak dispute is part of the larger Aegean dispute, which also comprises disputes over the continental shelf, the territorial waters, the air space, the Flight Information Regions (FIR) and the demilitarization of the Aegean Islands. In the aftermath of this crisis, a new issue came to the surface; sovereignty over unspecified Aegean Islands.

The main goal of this report has been seek whether there is relations between Kardak Crisis and the other disputes in the Aegean.

Key words: Kardak Crisis, Aegean Disputes. Turkey and Greece

Giriş

Türk-Yunan ilişkilerinin genel seyrine baktığımızda iki dönem hariç -1930’lar ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1955’e dek yaşanan iki dostluk¹ dönemi- sorunların sürekli var olduğu, gerilimli dönemlerin yaşandığı, hatta kimi zamanda –Kardak Krizi’nde olduğu gibi- savaşın eşiğine geldiği görülür.

1955’ten itibaren sorunların eksik olmadığı Türk-Yunan ilişkilerinde 1974’te Kıbrıs’a yapılan müdahaleyle birlikte zaman zaman sıcak çatışmaların eşiğine de gelinmiştir. (Fırat, 2006, ss.257-258)

1990’larda Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından, iki kutuplu dünya düzeni sona ermiş, önceki dönemde birbirine düşman olan birçok ülke aralarında dostluk ilişkisi kurmaya başlamışlardır. Fakat Türkiye ve Yunanistan arasında gerginlik devam etmiş, hatta kimi zaman krizlerde yaşanmıştır. (Demirtaş, 2001, s.201)

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan sorunlara baktığımızda büyük bölümünün Ege Denizi temelinde var olduğunu görürüz. Kardak Krizi’ni daha iyi anlayabilmek için Ege Denizi’nin coğrafi özelliğine kısaca değinmekte fayda vardır.

Ege Denizi’ndeki adalar; Boğazönü Adaları, Saruhan Adaları, Menteşe Adaları, Kuzey Sporat Adaları, Kiklat Adaları olmak üzere 5 gruba ayrılır. Bu adalardan Boğazönü Adaları, Saruhan ve Menteşe Adaları üçlüsüne Doğu Ege Adaları da denir. Bu adalar Anadolu’yu kuzeyden güneye bir dizi halinde kapatır. (Kurumahmut, 1998, s.2)

Yarı kapalı bir deniz olan Ege’de Yunanistan’a ait çok sayıda ada ve adacığın Türkiye’nin yakınında bulunması, Türkiye ve Yunanistan’ın Ege’de egemenlik iddialarını karmaşık bir hale getirmiştir.

Tarihe Kardak Krizi olarak geçen olay Figen Akat isimli Türk bandıralı ticaret gemisinin 25 Aralık 1995 tarihinde Ege Denizi’ndeki, Bodrum’un 3.8mil uzaklığındaki Kardak Kayalıkları açıklarında karaya oturmasıyla başlamıştır.

Karaya oturan gemiyi kurtarmak için Yunan devriye botları kurtarma çalışması başlatmışlardır. Ankara 29 Aralık 1995’te bir nota göndererek, Yunan botlarının Türk karasularına girerek kaza geçiren gemiye yardım etmesini protesto etmiştir. Atina ise kayalıkların kendisine ait olduğunu dolayısıyla kurtarma operasyonu yapmasının da kendi yetkisinde olduğunu bildirmiştir. (Oran, 2001, s.464)

Türk Dışişleri Bakanlığı ile Ankara’daki Yunanistan Büyükelçiliği arasındaki görüşmelerden sonra, Figen Akat gemisi “Ömür Kurtarma” isimli bir Türk şirketi tarafından kurtarılmıştır. Sonuçta Figen Akat gemisi 26 Aralık 1995 günü Güllük Limanı’na çekilmiştir.

Figen Akat’ın iki ülke arasında başlattığı egemenlik tartışması gizli diplomasi ile kontrol edilmeye çalışılırken (Kurumahmut, s.13) henüz güven oyu almamış Simitis hükümetinin Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos, sert bir açıklama yaparak, Türkiye’nin Yunanistan’dan toprak istediğini dile getirmiştir. (Oran, s.464) Yunan basını aşırı milliyetçi bir üslupta kampanya başlatmıştır. (Kurumahmut, s.14) Bunalımın bu ilk aşamasında Yunanistan’ın Kalimnos (Kilimli) Adasının Belediye Başkanı, 26 Ocak 1996’da aralarında papazların da bulunduğu bir grupla Kardak Kayalıkları’na gelerek Yunan bayrağını dikmiştir. Türk basını da olaya dahil olmuş ve Hürriyet gazetesi muhabirleri Kardak Kayalıklarındaki Yunan bayrağını indirip yerine Türk bayrağı dikmişlerdir. Bu olay üzerine Yunan deniz ve hava güçleri alarma geçmiştir. 29 Ocakta Yunan deniz komandoları yeniden Yunan bayrağı dikmişlerdir.

Bunun üzerine 30 Ocak’ta Kardak Kayalıkları Türk deniz kuvvetleri tarafından ablukaya alınmıştır. Ege’deki gergin bekleyişe Türkiye’de hükümet kurma sorunları yaşayan Tansu Çiller’in açıklamaları damgasını vurmuştur. Çiller’in “O bayrak iner, o asker gider.” Şeklindeki açıklamaları kamuoyunun tüm dikkatini bu krize vermesiyle sonuçlanmıştır.

31 Aralık 1995 gece yarısı yapılan bir operasyonla, Türk savaş gemilerinin korumasında sualtı saldırı timleri, Yunan askerlerinin bulunduğu kayalığın yanındaki kayalığa çıkarma yaparak Türk bayrağı dikmişlerdir. Böylece iki ülke askerleri birbirine 325 metre uzaklıkta bulunan iki kayalıkta yerlerini almışlardır. (Oran, ss.464-465)

Krizin büyümesinden ve iki ülke arasında savaş çıkmasından endişe eden dönemin ABD Başkanı Bill Clinton ve NATO yetkilileri devreye girmiştir. 30 Ocak-1 Şubat 1996 tarihleri arasında Washington- Ankara- Atina üçgeninde süren yoğun görüşmeler sonunda Çiller ile

Simitis, Kardak'taki bayrakların indirilmesine ve komandoların çekilmesine karar vermişlerdir. (<https://www.gzt.com/haber/gecmisten-gunumuze-tum-yonleriyle-kardak-krizi-2606044>)

Kardak bunalımı bir çatışmaya dönüşmeden gerilim atlatılmıştır. Fakat bu sorunun tamamen çözüldüğü anlamına gelmiyordu. İki ülke arasında bundan sonra Ege'deki var olan sorunlara bir yenisi daha eklenmişti, Ege'deki adacık ve kayalıkların egemenliğinin kime ait olduğu sorunu. Aynı zamanda bu kriz Ege'deki sorunların nasıl iç içe geçtiğini gösteriyordu.

Ege Denizi'ndeki Türk-Yunan uyuşmazlıklarının temelinde deniz bölgesinin kendine özgü (sui generis) siyasi-coğrafi durumu yatmaktadır. Ege'de belli başlı anlaşmazlık noktalarını şöyle sıralayabiliriz:

- Karasuları Sorunu.
- Kıta Sahanelığı Sorunu.
- Silahsızlandırılmış Statüdeki Adaların Silahlandırılması Sorunu.
- Egemenliği Tartışmalı Ada, Adacıklar ve Kayalıklar Sorunu.
- FIR Hattı ve Hava Sahası Sorunu

Türkiye ve Yunanistan Ege Denizi'ne ait sorunların saptanmasında ve bu sorunların nasıl çözüme kavuşturulması gerektiği noktasında da farklı görüşlere sahiptirler. (Sönmezoğlu, 2006, s.648)

Yunan propagandası, bütün dünyaya Ege'deki sorunların hukuki bir karaktere sahip olduğunu ve bu sorunlara tek çözüm yolunun Lahey Adalet Divanı olduğunu yaymıştır.

Türkiye ise konunun hukuksal boyutunu tamamen reddetmemekle birlikte var olan kuralların adaletli bir çözüm için gerekli çerçeveyi oluşturmadığını dile getirmektedir. Türkiye bu çerçevede uluslararası hukukun önce diyalog, arabuluculuk, hakemlik yoluna vurgu yapmaktadır. (Cem, 2009, s.151, Heraclides, 2002, ss. 201-203)

Yunanistan diplomasi yolunu tercih etmemekte ve ikili görüşmelerin sadece Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'na götürülecek konular için ön görüşme niteliğinde yapılabileceğini belirtmektedir. (Sönmezoğlu, s.649)

Bu çalışmada Menteşe Adaları bölgesinde yer alan, üzerinde yaşam bulunmayan Kardak kayalıklarında, 25 Aralık 1995'te Türk bandıralı bir geminin karaya oturmasıyla başlayan süreç anlatılacaktır. Basit bir deniz kazası gibi görünen bir olayın iki ülke arasında nasıl egemenlik tartışmasına dönüştüğü Ege'de zaten var olan sorunlar çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır.

Karasuları Sorunu

Karasularının var olmasının gerekçesi güvenlidir. Devletler sadece kara ülkeleri üzerinde almış oldukları önlemlerle ülkelerini savunamayacaklarını anlayınca, sahillerine bitişik denizler üzerinde haklar iddia etmeye başlamışlardır. Böylece karasuları kavramı doğmuştur. Karasularının genişliği I. Dünya Savaşı'na kadar 3 mildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bazı devletler karasularını 3 milden 6 mile; bazıları da 12 mile çıkarmaya başlamışlardır.

Karasuları, açık denizle kara ülkesi arasında kalan deniz parçasıdır. Karasuları denizin karaya yakın ve belli genişlikte olan kısmıdır. Karasuları her ne kadar devletin ülkesine sahip olsa da, bu deniz bölümleri üzerinde hukuki düzenleme vardır. (Kamacı, 2006, s.17)

Devletler karasuları üzerinde egemen haklar kullanmaya yetkilidirler. (Arı, 1995, s.53) Diğer bir deyişle karasuları devlet ülkesinin bir parçası sayıldığından, kıyı devleti bu sulara, deniz yatağında, toprak altında ve üzerindeki hava sahasında egemenlik hakkına sahiptir. (Eren, 2008, s.31)

Türkiye 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda oluşturulan düzenle iki ülkenin de Ege Denizi'nde benzer haklara sahip olduklarını savunmaktadır. Lozan Ege'ye kıyı veren Türkiye ve Yunanistan'a sınırlı bir alanda karasuları egemenliği tanımış, bunun dışında kalan alan ortak kullanım için ayrılmıştır. ¹

Yunanistan 17 Eylül 1936'da 230 sayılı kanun ile karasuları sınırını 3 milden 6 mile genişletmiştir. (Hayta, 2015, s.189) O dönem Türkiye ve Yunanistan'ın Atatürk ve Venizelos şahıslarında yakınlaştığı, İtalya'nın ise bir tehlike olarak görüldüğü dönemdi. Türkiye böyle bir ortamda Yunanistan'ın tek taraflı kararına ses çıkarmamıştır. (Kamacı, s.17) Ege Denizi'ndeki bu denge değişikliği, ilk dönemlerde pek önemsenmemiştir. (Hayta, s.189) Türkiye 15 Mayıs 1964 tarih ve 476 sayılı Kara Suları Kanunu ile karasuları rejiminde değişiklik yapıp karasularını Ege'de 6 mile çıkarmıştır. (Kamacı, s.17) Çünkü Ege'deki durum daha fazlasına izin verir nitelikte değildir. Karadeniz ve Akdeniz'de ise 12 mil olarak belirlemiştir. (Arı, s.55) Türkiye ve Yunanistan'ın karasularını 6 mile çıkardıktan sonra Ege Denizi'nde Yunanistan 3000 dolayında ada ve adacığa sahip olarak yaklaşık %35, Türkiye ise %8,8 oranında bir paya sahip olmuştur. (Hayta, s.189)

1950'lerin ortalarından itibaren, Kıbrıs sorununun ortaya çıkması Ege Denizi'nde güç dengeleme mücadelesine dönüşmüştür. (Kamacı, s.15)

Yunanistan 1982 yılında imzalanan III. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)'ni¹ 1 Haziran 1995'te onaylamıştır. Böylece Yunanistan söz konusu sözleşmenin devletlere karasularını 12 mile çıkarma yetkisi veren 3. Maddesine dayanarak, ülkesinin karasularının sınırını saptamada hür olduğunu dile getirmektedir. (Arı, s.51, Sönmezoğlu, s.648)

Yunanistan'ın onaylamış olduğu BMDHS'nin 3. Maddesi şöyledir: “Her devlet kendi karasularının sınırını belirleme hakkına sahiptir; bu genişlik, sözleşmeye uygun olarak çekilen esas hatlardan itibaren 12 deniz milini geçmemek zorundadır. (Vaner, 1990, s.82) Yine aynı sözleşmede, devletlerin bunu belirlemede iyi niyet ve hakkın kötüye kullanılmaması ilkelerini göz önünde bulundurmaları gerektiğine yer verilmiştir. (Arı, s.54)

Yunanistan bu maddenin tüm devletlerce onaylandığını ve kabul gördüğünü ayrıca Türkiye'nin Akdeniz ve Karadeniz'de 12 mili uygulayarak bu durumu kabul ettiğini dile getirmektedir. (Sönmezoğlu, s.651)

Türkiye'ye göre Ege Denizi coğrafi olarak kapalı-yarı kapalı deniz¹ statüsündedir. Bu nedenle Ege'de karasuları sınırları belirlenirken bu yapı göz ardı edilmemelidir. (Kamacı, s.18) BM III. Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 122. Maddesi de Ege Denizi'nin özel konumuna vurgu yapmaktadır. Söz konusu maddeye göre; "İşbu sözleşmenin amaçları uyarınca kapalı veya yarı kapalı denizden, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veya bütünüyle veya büyük bir bölümü ile, iki veya daha çok devletin karasularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlaşılr." (Özman, 1994, s.55)

İki kıyıdaş devlet olan Türkiye ve Yunanistan kıta ülkelerinin kıyılarıyla çevrilen, Ege Denizi'ne sui generis özelliğini veren sadece yarı kapalı bir deniz olması değildir. Ege Denizi dünyadaki denizlerin hiçbirinde görülmeyen bazı özelliklere sahiptir.

- Ege Denizi bir "adalar denizi" niteliği taşır.
- Anadolu'nun doğal uzantısı üzerinde bulunan pek çok adanın Yunanistan'ın egemenliği altında, Anadolu sahilleri önünde bir perde oluşturacak şekilde dizilmiş olması da, Ege Denizi'ni Türkiye için önemli bir hale getirmektedir.
- Ege Denizi Karadeniz ile Akdeniz arasındaki su yolunu oluşturmaktadır.
- Ege ne bir okyanus ne de bir Karadeniz veya Akdeniz'dir. (Kurumahmut, s. 18)

Türkiye her zaman Ege'de karasuları genişliğinin 6 mil olarak kalması gerektiğini savunmuştur. Bu görüşünü ise şu noktalara dayandırmıştır:

- BMDHS'nin 3. Maddesinde öngörülen 12 mil genişlik esası geniş ölçüde kabul görse de, Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir ve kendisi için bağlayıcı bir hukuk kuralı değildir.
- Bir devlet karasuları genişliğini belirlerken, diğer bir devletin açık denizlere doğrudan çıkmasını engelleyemez.
- Karasuları genişliği, denizlerin coğrafi özellikleri göz önünde bulundurularak tespit edilmelidir. Ege'de bu tespit zaten tarihi oluşum içerisinde yapılmıştır. (Kurumahmut, s.20)
-

1981 yılında Papandreu hükümetinin karasularını 12 mile çıkaracağını açıklaması ile Ege sorunu daha net bir şekilde gündeme gelmiştir.

Türkiye Yunanistan'ın bu kararını savaş nedeni (casus belli) sayacağını söylemiştir. Ancak durumun gerginleşmesi ile ABD ve NATO devreye girmiş böylelikle Yunanistan geri adım atmak zorunda kalmıştır. (Arı, s.55)

Yunanistan BMDHS'de yer alan 12 millik karasuları genişliğini Ege'ye uyguladığı takdirde;

- Türkiye'nin ulusal kıta sahanlığı olarak kabul ettiği bölgeler Yunan karasuları içerisinde kalacak ve Türkiye artık bu bölgelerde hakkını savunamayacak. (Kamacı, 19)
- Türk karasuları %7.47'den %8.76'ya çıkarken Yunan karasuları yaklaşık %30'luk bir artışla %43.68'den %71.53'e yükselecek, açık deniz alanları ise, yaklaşık %30'luk bir daralmayla %48.85'den %19.71'e inecektir. Böylece Ege tamamen bir Yunan gölü haline gelecektir. (Arı, ss.55-56)
- Türk Deniz Kuvvetleri'nin uluslararası sulardan geçerek Akdeniz'e ulaşması neredeyse imkansız bir hale gelecek ve Türkiye'nin Ege Denizi ve üzerindeki hava sahasında hemen hemen hakkı olmayacaktır.
- Türkiye gemicilik, güvenlik ve Ege'deki kaynaklar açısından önemli kayıplara uğrayacaktır. (Eren, ss.92-94)
- Uluslararası sular azalacağı için Türkiye'nin kıyılarına yakın olan deniz alanları da Yunanistan'ın karasuları durumuna gelecektir. Bu durumda Türk gemilerinin Ege Denizi'ne girip çıkmaları zora girecek, her defasında Yunan karasularından geçmeleri gerekecektir. Türkiye kendi kıyıları arasında deniz taşımacılığında bile zor durumda kalacaktır.
- Türkiye Ege üzerinde askeri uçuşlar, hava ve deniz tatbikatları gerçekleştiremeyecektir. (Eren, ss.96-97)
- Ege'de seyir eden tüm gemiler Yunan karasularını kullanmak zorunda kalacak her ne kadar karasularında yabancı gemilere "zararsız geçiş hakkı" tanınılmıyorsa bile sahil devletinin geçişin zararsız olmadığı gerekçesiyle durdurabileceği dikkate alındığında, bu su yolunu kullanan tüm devletler açısından rahatsız edici bir durum ortaya çıkacaktır. (Arı, s.58)
- Türkiye'nin uluslararası hukukun yerleşmiş bir kuralı olarak ipso facto ve ab initio sahip olduğu kıta sahanlığının bir bölümü Yunanistan'a dahil olacak ve Türkiye bu alanlardaki haklarının büyük bir kısmını kullanmaktan mahrum kalacaktır. Bu durum uluslararası hukuk düzeninde kabul edilmiş olan "kazanılmış haklar" ilkesine aykırılık oluşturacaktır.
- Türkiye'nin karasularının 3 mil olduğu dönemde Orta Ege'den Akdeniz'e 'serbest geçiş rejimine tabi iki su yolu varken, Yunanistan karasularını 6 mile genişlettiğinde batı su yolundaki 'serbest geçiş' hakkını kaybetmiştir. Karasularının 12 mile çıkarılması halinde doğu su yolundaki 'serbest geçiş' hakkı da kaybedilmiş olacaktır.
- Ege kıta sahanlığının yaklaşık %90'ı Yunanistan'a ait olacak, aynı oranda münhasır ekonomik bölge hakları da Yunanistan'a devredilmiş olacaktır. Böylece Türkiye'nin denize yönelik tüm faaliyetleri kısıtlanacaktır. (Kurumahmut, ss. 21-23)

Kardak Krizi'ne baktığımızda Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarma iddiası olarak karşımıza çıktığını görüyoruz.

Yunanistan statüsü belirsiz olan Kardak Kayalıkları üzerinden karasularını genişletmeye yönelik girişimde bulunmaktadır. Ege'de Kardak benzeri aidiyeti tartışmalı binlerce ada, adacık ve kayalık vardır. Kardak kayalıklarının aidiyetinin kime ait olduğu konusunda varılacak bir

sonuç diğer tüm aidiyeti tartışmalı ada, adacık ve kayalıklar için bir örnek teşkil edecek ve Ege'nin dengesini ciddi şekilde bozacaktır.

Kıta Sahanlığı Sorunu

Kıta sahanlığı kavramı aslında coğrafyacılar tarafından eskiden beri bilinen bir olguydu.

Kıta Sahanlığı uluslararası hukuk terimleri arasına İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra girmiştir. ABD Başkanı Harry Truman'ın 28 Eylül 1945'de yayımladığı biri kıta sahanlığı ile, diğeri de açık denizde balık sahalarının korunması ile ilgili iki bildiri bu terimin doğmasına yol açmıştır. Başkan Truman, kıta sahanlığı ile ilgili bildirisinde ABD'nin sahillere bitişik kıta sahanlığının deniz dibi ve toprak altındaki doğal kaynaklar üzerinde yetkilerini ilan etmekteydi. (Meray, 1958, s.82, Vaner, s.89) Böylece Truman uluslararası politikada bu terimi kullanan ilk kişi olmuştur. Truman'ın ABD'nin Amerikan kıta sahanlığı üzerindeki egemenlik haklarını açıklaması ile birçok devlet de kıta sahanlıklarında tek taraflı haklar ileri sürmeye başlamışlardır.

1982 BMDHS çerçevesinde “sahildar bir devletin kıta sahanlığı, karasularının ötesinde kıta kenarının dış eşiğine kadar veya bu eşik daha kısa bir mesafede ise, karasularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 deniz mili uzaklığa kadar olan kısımda, bu devletin kara ülkesinin doğal uzantısının bütünündeki denizaltı alanlarının deniz yatağı ve toprak altlarını içerir.” denmiştir. (Sönmezoğlu, s.654)

Diğer bir deyişle denizlerin ve okyanusların karaya en yakın olan sığ kısımlarına “kıta sahanlığı” ya da “kıta şelfi” denir. (Kamacı, s.24) Kıta Sahanlığı kıyı devletine, doğal kaynakların araştırılması ve işletilmesi hakkını sağlar. (Vaner, s.89)

Denizcilikte meydana gelen ilerlemeler sonucu Devletler Hukuku Komisyonu 1951, 1953 ve 1956 toplantılarında, kıta sahanlığı konusu üzerinde durmuş, 1956 toplantısında madde tasarılarına son şekli verilmiştir. Cenevre'de 29 Nisan 1958'de Kıta Sahanlığı hakkında sözleşme imzalanmıştır. (Meray, s.84) Bu sözleşmenin 1. ve 2. Maddeleriyle ada kıyıları ve karalara, karasularının ötesinde 200 metre derinliğe ya da doğal kaynaklarını işletebileceği derinliğe kadar uzanan bitişik deniz dibi ve dip altı bölgesinde kıyı devletlere kıta sahanlığı hakkı verilmiştir.

Üzerinde aidiyeti tartışmalı ada, adacık ve kayalıkların olması sebebiyle kıta sahanlığının tespit edilmesi açısından Ege Denizi diğer denizlere göre daha karmaşık bir yapıya sahiptir. (Güzel, 2007, s.13)

Tıpkı karasuları konusunda olduğu gibi Kıta Sahanlığı konusunda da iki ülke arasındaki anlaşmazlığın başlıca 2 yönü vardır: Konunun özüne ilişkin anlaşmazlık ve çözüm yöntemi.

Konuya ilişkin Yunan tarafı Türkiye'ye yakın veya uzak, Ege Denizi'nde Yunanistan'a ait olan bütün adalar Yunanistan'ın ayrılmaz bir parçasıdır bu nedenle adaları da kıta ülkesinden

ayırmadan, anakara ile bir bütün olarak ele almak gerekir görüşü içerisinde. (Sönmezoğlu, s.655)

Ege Denizi'nde kıta sahanlığı sorunu 1960'ların başlarından itibaren iki ülkenin karşılıklı petrol arama faaliyetleri başlatmasıyla ortaya çıkmıştır. Yunanistan'ın sismografik araştırmalar ve petrol arama faaliyetlerine karşılık Türkiye de Kasım 1973'te Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'na (Kamacı, s.25) Ege Denizi'nin 27 bölgesinde araştırma ve işletme ruhsatları vermiştir. (Hayta, s.198) Yunanistan bu durumu nota vererek protesto etmiş TPAO'nun arama yapacağı bölgelerin Yunanistan'a ait bulunan Semadirek, Limni, Midilli, Bozbaba, Sakız, İpsara ve Antipsara adalarının batısında yer alan deniz yatakları olduğunu bildirmiştir. (Hayta, s.198)

İki ülkenin Ege'de karşılıklı petrol arama çalışmaları Kıta Sahanlığının sınırlandırılması konusunu gündeme getirmiştir. Yunanistan 1958 Cenevre Sözleşmesi'nin 6. Maddesi 1. paragrafını dikkate alarak (Hayta, s.198) kıyıları karşı karşıya bulunan devletler arasında yapılacak bir kıta sahanlığı saptamasında orta hat prensibini kabul etmiştir. (Kamacı, s. 25)

Bu prensibe göre kıta sahanlığı Yunan kıtası ile Türkiye arasında değil, Yunan adaları ile Türkiye arasındaki mesafeyi temel almalıdır. Yunanistan'ın belirlediği kıta sahanlığı sınırı karasuları sınırına yaklaşmış böylece Ege'nin neredeyse tamamı Yunanistan'ın olmuştur. (Güzel, s.15)

Yunanistan'a verdiği cevabi notada Türkiye TPAO'ya araştırma izni vermeden önce 1958 Cenevre Sözleşmesi'ni ve UAD'nin Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı sorununda vermiş olduğu kararı incelediğini belirtmiştir. Türkiye söz konusu notasında kıta sahanlığı sorununa hukuksal ve siyasal yaklaşımını dile getirmiş ve görüşlerini açıklamıştır. (Kamacı, s.25)

Türkiye'ye göre;

- Ege coğrafi özellikler bakımından karmaşık bir özellik gösterir bu nedenle kıta sahanlığı sınırlandırmasının, iki ülke arasında gerçekleştirilecek görüşmeler yoluyla saptanması gerekir.

- Türkiye, Ege'deki kıta sahanlığı sınırlarının belirlenmesinde doğal uzantı görüşünün esas alınması gerektiğini savunmaktadır. Türkiye, Ege'deki deniz yatağının büyük bir bölümünün Anadolu'nun doğal uzantısı olduğunu ve jeomorfolojik olarak Anadolu'nun doğal uzantısı olan adaların büyük bir bölümünün kıta sahanlığından söz edilemeyeceğini savunmaktadır.

- Türkiye'ye göre Ege yarı kapalı bir denizdir. Bu nedenle BM Deniz Hukuku Sözleşmesi "kapalı" ya da "yarı kapalı" denizlerde adaların kıta sahanlıklarının anakaralardan ayrı dikkate alınmaması ilkesini savunmaktadır. (Sönmezoğlu, ss.656-658)

- Türkiye UAD'nin almış olduğu karar ve Cenevre Sözleşmesine göre adaların sınırlandırmada ikincil bir konumda olduğunu belirtmektedir. Buna göre hem adalar hem Ege Denizi'nin tamamı tipik bir "özel durum" oluşturmaktadır. Uluslararası deniz

hukuku kurallarına başvurmadan önce iki ülke görüşmelerde bulunmalıdır. (Kamacı, s.26)

İki ülkenin yukarıda bahsedilen Ege’de karşılıklı aramalardan sonra Yunanistan UAD’ye başvurarak Türkiye’nin Yunan kıta sahanlığına girdiğini ve Türkiye’nin bu faaliyetlerini durdurması gerektiğini söylemiştir. Divan verdiği yanıtta Yunanistan’a katılmadığını söylemiştir.

Divan’ın kararından sonra iki taraf müzakerelerde bulunmuş ve 11 Kasım 1976’da Bern Deklarasyonunu imzalayarak iki taraf arasında sınır saptanması için görüş alışverişinde bulunulmaya devam edilmesini, bu süre içerisinde tarafların kıta sahanlığı konusunda hiçbir faaliyette bulunmaması kararını almışlardır. Bern Deklarasyonu sonrasında başlayan müzakerelerden bir sonuç alınamamıştır. (Güzel, s.16)

Bern Deklarasyonunun sonuçsuz kalmasından sonra iki ülke arasında ilişkileri gerginleştiren sorunlar yaşanmıştır.

1981 seçimlerinde başarı kazanan PASOK ve lideri Papandreu Türkiye politikasında sert söylemlerde bulunmaya başlamış ve Türk-Yunan diyalogu sürdürülemez duruma gelmiştir.

Bu gergin ortamda Türkiye ve Yunanistan’ı savaşın eşiğine getiren başka bir olay ise Şubat 1987’de Atina’nın Ege’nin kuzeyinde petrol araştırması yapacak Kanadalı bir şirketin arama ruhsatını iptal ederek kendi petrol firmasını görevlendirmek istemesiyle yaşanmıştır. Türkiye, Yunanistan’ın tartışmalı bölgelerde petrol araması yapmaması gerektiğini söylemiş buna misilleme olarak ise Sismik-I araştırma gemisini harekete geçirmiştir.

Ege’de gerginlik artmış, iki ülkenin silahlı kuvvetleri alarma geçmiştir. Gerginliğin giderilebilmesi için NATO, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkeleri ve ABD yoğun çaba harcamış sonuçta dönemin Başbakanları Özal ve Papandreu’nun geri adım atmasıyla olası bir savaş önlenmiştir. (Güzel s.16, Kamacı, s. 31)

Kıta Sahanlığı konusunda iki ülke “şimdilik” şartıyla uluslararası sularda petrol arama faaliyetlerine girişmeyeceklerini açıklamışlardır. Gerginlik böylece sona ermiş ancak konunun özüne ilişkin çözüm yolu bulunamamıştır.

Kıta sahanlığı konusunda yukarıda özetlenmeye çalışılan durum her defasında iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Kardak Krizi de aslında “kıta sahanlığı” nedeniyle ortaya çıkan sorunların bir yansımasıdır. (Vaner, 1990, s.77)

Silahsızlandırılmış Statüdeki Adaların Silahlandırılması Sorunu

Ege’de Yunanistan’ın egemenliğine bırakılmış adaların silahsızlandırılması yönünde 3 temel anlaşma vardır. Bunlardan birincisi, 1923 Lozan Barış Antlaşması’nın 12. Maddesidir. Söz Konusu maddeye göre; “Doğu Akdeniz Adaları ve özellikle Limni, Semadirek, Midilli,

Sakız, Sisam ve Nikarya adaları üzerinde Yunan egemenliğine ilişkin ...13 Şubat 1914 günü Yunan Hükümetine bildirilen karar, işbu Andlaşmanın İtalya'nın egemenliği altına konulan ve onbeşinci maddede yazılı olan Adalara ilişkin hükümleri saklı kalmak koşulu ile, doğrulanmıştır. Aynı Antlaşmanın 13. Maddesi ise, "Barışın korunmasını sağlamak amacı ile, Yunan Hükümeti, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında aşağıdaki önlemlere saygı göstermeyi yükümlenir." Diyerek; "bu adalarda hiçbir deniz üssü ve hiçbir istihkam kurulamayacaktır." Hükümünü getirmektedir. 13. Madde hükmüne göre, "Yunan savaş uçakları ve öteki hava araçlarının Anadolu kıyısındaki topraklar üzerinde uçuşu yasaklanacaktır; Buna karşılık, Türkiye Hükümeti de savaş uçaklarının ve öteki hava araçlarının sözü geçen Adalar üzerinde uçuşunu yasaklayacaktır. Söz konusu adalarda Yunan Silahlı Kuvvetleri, silah altına alınıp yerinde eğitilebilecek olan normal askersel birlikle ve tüm Yunanistan topraklarındaki jandarma ve polis sayısı ile orantılı olacak bir jandarma ve polis örgütü ile sınırlı kalacaktır.

İkinci anlaşma ise, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 4. Maddesine göre "...Ege Denizi'nde, Semadirek, Limni, Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları" askerden arındırılacaktır.

Üçüncü antlaşma ise On İki Adaların Yunanistan'ın egemenliğine bırakılmasını düzenleyen 1947 Paris Barış Andlaşmasıdır. "Türkiye'nin tarafı bulunmadığı 1947 Paris Barış Antlaşmasının 14. Maddesi ile On İki Adaların en ileri biçimde askerden arındırılması öngörülmektedir. Bu adalarda her türlü askeri üs, tesis ve tahkimat yasaklanmakla kalmamakta, ayrıca, askeri eğitim ve silah üretimi de yasaklanmaktadır." (Kamacı, s. 35, Pazarcı, 1988a, s.153)

Yunanistan egemenliği altındaki adaları silahlandırırken, burada askeri hava alanları kurarken, deniz üsleri ve yığınaklar yaparken söz konusu faaliyetlerini bazı gerekçelere dayandırmıştır. Yunanistan'ın dayandığı temel noktaları ve Türkiye'nin Yunan savlarına verdiği yanıtları madde madde inceleyelim.

Yunanistan uluslararası sistemde yaşanan değişimlerin rebus sic stantibus¹ kuralı çerçevesinde (Sönmezoğlu, s.662) Ege Adalarının uluslararası statüsünü düzenleyen temel Antlaşmaların kurmuş olduğu dengeyi geçersiz hale getirdiğini savunmuştur.

Türkiye, 1936 yılında uluslararası koşulları ve Akdeniz'deki gelişmeleri ileri sürerek Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni bu görüşü çerçevesinde hazırlamıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin başlangıç bölümünde taraflar bu sözleşmenin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçmesini istediklerini belirtmektedirler. Montrö Sözleşmesi'nde ise askerden arındırma konusunda herhangi bir hüküm yer almamaktadır. (Sönmezoğlu, s.661) Yunanistan 1936 Montreux Sözleşmesi'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçtiğini ileri sürmektedir. Montreux Sözleşmesi'ne göre Boğazlar ve Boğaz önü adaları silahlandırılmıştır. Yunanistan sözleşmenin silahlandırmaya ilişkin hükümlerine dayanarak aynı şekilde kendisinin de Limni ve Semadirek adalarını silahlandırabileceğini düşünmektedir.

Türkiye'ye göre ise, adaların silahsızlandırılmasına ilişkin Antlaşmalar hala geçerlidir. Çünkü adaların silahsızlandırılma şartıyla Yunanistan'a bırakıldığı dönem ile günümüz koşulları arasında Türkiye'nin güvenliği ve çıkarları ve adaların savunulması açısından bir fark bulunmamaktadır. (Kamacı, s.36-37)

Yunanistan'ın Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne göre ileri sürdüğünün aksine görüşleri adalara uygulamak mümkün değildir. Türkiye Lozan'da Boğazlar ve Ege Adaları'na uygulanacak statülerin farklı olduğu görüşünü öne sürmektedir. Lozan'da Boğazlar Milletler Cemiyeti ve büyük devletlerin güvencesi altına konmuştur fakat Ege Adaları değil. Bu nedenle Montrö sadece Boğazlar düzenlemesini değiştirmiştir, Ege Adaları bu durumdan etkilenemez. (Sönmezoğlu, s.661)

Yunanistan'a göre, Lozan Antlaşmalarında adaların askerden arındırılmış statüsünün belirlenmesi Kurtuluş Savaşı'nda Yunanistan ile Türkiye'nin karşılıklı savaşan Devletler olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat savaş sona ermiş ve 1930'lu yıllarda Türkiye ile Yunanistan arasında dostluk ilişkileri kurulmuştur. Dolayısıyla iki ülke ilişkilerinde güvensizlik ortamı yerini dostane ilişkilere bırakmıştır.

Yunanistan'ın bu iddiası kabul edilemez çünkü Doğu Ege adalarının askerden arındırılmasının gerekçesi Türkiye ile Yunanistan'ın savaşan iki devlet olması değildir. Esas nokta bu adaların coğrafi konumları bakımından Türkiye'ye yakın olmalarıdır. Bu adalar Anadolu'yu işgal etmek için kullanılması en kolay adalardır. (Pazarcı, 1988b, s. 209)

Yunanistan'ın bir diğer iddiası ise Türkiye'nin, 1947 Paris Barış Antlaşması'na taraf olmaması nedeniyle, Yunanistan'ın On İki Adaları silahlandırma hakkına karşı çıkamayacağıdır.

Türkiye 1947 Paris Barış Antlaşması'na taraf devletlerden biri olmamakla beraber üçüncü devletlerin hak ve çıkarlarını korumak bakımından bu antlaşmalarda yer alan hükümlerin kendisi bakımından da ileri sürülebileceğini bildirmiştir. (Kamacı, s.39) Antlaşmanın 14. maddesinde adaların “askersizleştirilmiş olarak kalması gerekir” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Antlaşmanın etkisi ve geçerliliği açısından, bu antlaşmaya taraf olup olmama diye bir ayırım yapılamaz. (Sönmezoğlu, s.663)

Yunanistan, özellikle 1974 Kıbrıs olaylarından sonra Doğu Ege Adalarını Türkiye'nin tehdit ettiğini iddia ederek BM Andlaşması'nın üye devletlere meşru savunma hakkını tanıyan 51. Maddesine göre adaları askerileştirme hakkına sahip olduğunu iddia etmektedir.

BM'nin meşru savunma hakkından bir devletin yararlanması için sadece tehdit algılaması yeterli değildir. Fiili bir saldırının da olması gerekmektedir. Hatta fiili bir saldırı olsa bile silahlı bir cevap vermenin gerekmediği bir duruma ulaşılması ile meşru savunma hakkı sona erer. (Kamacı, ss. 37-40)

Yunanistan'a göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ve bölgesel güç değişiklikleri silahsızlanmaya ilişkin Antlaşmaların yapıldığı koşulların köklü değişimler geçirdiğini göstermektedir. Türkiye ve Yunanistan da bu değişen ortamın dışında kalmayarak; NATO savunma sistemi içerisinde yer almışlardır. Böylece NATO Türkiye ve Yunanistan için genel güvenlik sistemi oluşturarak, adaların silahtan ve askerden arındırılmış statülerinin geçersiz kalmasına neden olmuştur. (Kamacı, s.36)

Türkiye'ye göre iki ülkenin NATO savunma sistemi içerisinde yer almış olması Yunanistan'a adaları anlaşmalara aykırı olarak silahlandırma hakkı tanımamaktadır. (Kamacı, s.38)

Yunanistan, adaları silahlandırmasının gerekçelerinden biri olarak, Türkiye'nin, Yunan adaları karşısında büyük bir amfibi harekât yapabilme yeteneğine sahip ve bu amaçla donatılmış bulunan Ege Ordusu'nu kurmasını göstermekte ve Türkiye'nin, Kıbrıs'ta olduğu gibi, Yunan egemenliğinde olan adaları işgal edeceğini iddia etmektedir. Bu nedenle, Yunanistan kendi toprak bütünlüğünü korumak için silahlanmak zorundadır.

Türkiye ise 1960'ların başından itibaren adaları antlaşmalara aykırı olarak silahlandırmaya başlayan Yunanistan'ın iddiasının aksine Ege Ordusu'nu 1975 yılında kurduğunu söylemektedir. Türkiye ayrıca Yunanistan'ın egemenliğinde bulunan hiçbir toprak parçası üzerinde isteğinin bulunmadığını tam tersine Yunanistan'ın uluslararası antlaşmalara aykırı olarak hareket ederek, iki ülke arasında kurulmuş olan dengeyi kendi lehine değiştirdiğini söylemektedir. (Kamacı, s. 40)

İki ülke ilişkilerinde adaların silahlandırılması konusu, aralarındaki güvensizliği yansıtan en güzel örneklerden biridir.

Kardak Krizi de temelde bu güvensizlikten kaynaklanmıştır. Yunanistan Kardak Krizi çerçevesinde güvenlik sorunlarını gerekçe göstererek adaların silahlandırılmasını meşru hale getirmeye çalışmakta ve uluslararası platformlarda da kendini haklı göstermeye çalışmaktadır. (Güzel, s.23)

Egemenliği Tartışmalı Ada, Adacıklar ve Kayalıklar Sorunu

Ege Denizi'nde egemenlik sınırlarını belirleyen belli başlı antlaşmalar vardır. (Kamacı s.50) Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti bu antlaşmalarla Ege'de bazı adaları, isimlerini belirterek diğer ülkelerin hakimiyetine vermiştir. (Sönmezoğlu, s. 663) Ancak, Ege Denizi'nde bunlar dışında kalan ada, adacık ve kayalıklar üzerinde Yunanistan egemenlik iddiasında bulunmaktadır. (Kamacı, s.50) Türkiye ise bu soruna ilişkin olarak "gri bölgeler" tezini ortaya atmıştır. (Sönmezoğlu, s.663) Türkiye bu teziyle günümüzde Ege'deki yüzlerce ada, adacık ve kayalığın egemenliğinin tartışmalı olduğu iddiasındadır. (Eren, s.75)

Türkiye ve Yunanistan adaların egemenliğine ait tezlerini ileri sürerken 1923 Lozan Barış Antlaşması, 28 Aralık 1932 Tarihli Metin ve 1947 Paris Barış Antlaşması Hükümlerine dayanmaktadırlar.

Kardak Krizi Türkiye ve Yunanistan'ın Ege Denizi'nde yıllardır süren egemenlik tartışmalarına bir yenisini daha eklemiştir; Aidiyeti tartışmalı adacık ve kayalıklar sorunu. Bildirimizin temel konusu olması nedeniyle tarafların görüşlerini ayrıntılarıyla inceleyeceğiz.

a. 1923 Lozan Barış Antlaşması Hükümleri

Lozan Antlaşması'nın 12. Maddesi şöyledir: “Asya kıyısına 3 milden az uzaklıkta bulunan adalar, işbu Antlaşmada aksine hüküm olmadıkça Türkiye'nin egemenliğinde kalacaktır.” (Güzel, s.47)

Yunanistan bu maddeyi yorumlarken Türkiye'nin Ege'deki egemenliğini, sadece Asya sahillerinden itibaren üç mil içerisinde kalan adalarla sınırlamaktadır. (Kamacı, s.53) Üç milin dışında kalan ada ve adacıklar Türkiye'nin değildir görüşündedir. Kardak Kayalıkları, Anadolu sahillerinden 3.6 ve 3.9 deniz mili uzaklıktadır. Yunanistan antlaşmadaki 3 mil ifadesinden yola çıkarak Kardak Kayalıklarının Türkiye'ye ait olamayacağını savunmaktadır. (Güzel, s.47)

Türkiye ise Yunanistan'ın bu yorumuna karşı çıkmaktadır. Çünkü Lozan Antlaşması'nda yer alan 3 millik mesafe o dönemin karasuları genişliğidir. (Kamacı, s.51) Türkiye'ye göre bu madde kıyı devletinin karasularını güvence altına almak için konulmuştur ve eğer Yunanistan'ın söylediği gibi bir anlam ifade edilmek istenseydi “3 milin dışında kalan ada ve adacıkların Yunanistan'ın egemenliğine geçecektir.” İbaresini konulurdu demektir. (Güzel, s.48)

Bugün 6 mil olan karasuyu dahilinde bulunan ada, adacık ve kayalıklar Türkiye'nin egemenliğindedir. (Kamacı, s.51)

Statüleri Kardak Kayalıkları ile aynı olan Keçi, Bulamaç, Kalimnos, Sakarcılar, Nergiscik, İstanbul'a güneyindeki 12 ada, adacık ve kayalık ile Girit'in kuzeydoğusundaki 13 adada, adacık ve kayalıklar üzerinde Türkiye'nin egemenliği devam etmektedir. (Kamacı, s.52)

Lozan Antlaşması'nın 15'inci maddesiyle Türkiye Menteşe adaları bölgesindeki ismen sayılan 13 adadan¹ İtalya'nın yararına vazgeçmiştir. (Kurumahmut, s.99) İsmen sayılarak İtalya'ya verilen adalardan Meis hariç bunlara “bağlı adacıklar” da İtalya'ya devredilmiştir. (Kurumahmut, s.100)

Yunanistan bu maddede geçen “bağlı adacıklar” ifadesi nedeniyle Kardak Kayalıklarının egemenliğinin İtalya'ya geçtiğini belirtmektedir. (Güzel, s.48)

Yunanistan'ın bu iddiasından “bağlı adacıklar'ı” belirleyecek ölçünün coğrafi ve jeolojik kriter olduğu anlaşılmaktadır. Mesafe kriter alındığında Kardak Kayalıkları'nın İtalya'ya terk

edilen adalara değil tam tersine Anadolu kıtasına bağlı olduğu görülmektedir. (Kurumahmut, s.100) Anadolu'nun bu doğal uzantıları, buraların güvenliği açısından büyük önem taşır.

Lozan Antlaşması'nın 16. Maddesi ise şöyledir: “Türkiye,...egemenliği işbu Antlaşma’da tanınmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu bildirir;... bu adaların geleceği, ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir.

Yunanistan Kardak Kayalıklarının da açıkça belirtilmediği gerekçesi ile Türkiye'nin bu kayalıklardaki tüm haklarından feragat ettiğini dile getirmektedir. (Güzel, s.60)

Türkiye Yunanistan'ın bu iddiasına söz konusu maddede adalardan söz edildiğini fakat adacık ya da kayalıklar hakkında bir ibare bulunmadığını söyleyerek yanıt vermektedir. (Güzel, s.50)

Yunanistan’a göre Türkiye, Lozan ile Bozcaada, Gökçeada ve Tavşan Adası dışında kalan tüm adalardan feragat etmiştir. (Şafak, s.76)

Bu hüküm, Türkiye'nin sahillerinden itibaren üç milin dışında kalan bütün ada, adacık ve kayalıklar üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçtiği anlamına gelmez.

Türkiye tarafından egemenliği devredilen adalar 12 ve 15'inci maddelerde zaten belirtilmiştir; md.16 bunlara yenilerini ekleyemez. (Kurumahmut, ss.103- 104)

b. 28 Aralık 1932 Tarihli Metin

Türkiye Lozan Barış Antlaşması'nın 15. Maddesi ile adlarını belirttiği 13 ada ve bunlara bağlı adacıklarla Meis Adası'nı İtalya'ya vermiştir. Sonraki yıllarda İtalya'nın yayılmacı politikaları nedeniyle, Bodrum Körfezindeki Kara Ada ve Meis Adası'yla Anadolu sahilleri arasındaki adacıklar üzerinde egemenlik haklarına ilişkin sorunlar ortaya çıkmıştır. (Kurumahmut, ss. 110-111)

Türkiye ve İtalya arasındaki görüşmeler sonucunda Ankara'da iki taraf arasında 4 Ocak 1932 Sözleşmesi¹ imzalanmıştır.

1932 Sözleşmesi hem Türkiye ile İtalya arasındaki karasuları sınırını çizmiş hem de egemenliği tartışmalı adalar sorununa çözüm getirmiştir. (Kurumahmut, s.111)

4 Ocak 1932 Sözleşmesi imzalandığında iki ülke arasında tartışma konusu olmayan deniz sınırının çizilmesi için (Kurumahmut, s.113) Türk ve İtalyan teknisyenler hükümetlerine bir öneri sunmuşlardır. Bu öneri çerçevesinde şekillenen fikir çerçevesinde iki ülke teknisyenleri 28 Aralık 1932 tarihinde bir araya gelerek bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Yapılan çalışmalar sonucunda ortaya bir metin çıkmıştır. (Güzel, s.53) Ancak bu metnin şu özellikleri onun bir uluslararası hukuk belgesi olmadığını göstermektedir.

- 28 Aralık 1932 tarihli metnin oluşması için görüşmelere katılanlar bir devletin antlaşma metnini oluşturmaya yetkili temsilcileri değildir.

- 28 Aralık 1932 tarihli metin iç hukuk ve uluslararası hukuk aşamalarının hiçbirinden geçmemiştir. (Kurumahmut, s.114) Milletler Cemiyeti Misak'ının da doğruladığı gibi tescil edilmemiş dokümanların hukuki bir geçerliliği yoktur. (Eren, s.76)

c. 1947 Paris Barış Antlaşması'nın Hükümleri

İkinci Dünya Savaşının sonunda İngiliz işgali altında olan Menteşe Adaları 10 Şubat 1947'de imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Yunanistan'a verilmiştir. Paris Barış Antlaşması'nın 14'üncü maddesi şöyledir:

“İtalya işbu Antlaşma ile Stampalia, (Astropalia), Rhodes (Rhodos), Calki (Kharki), Scarpanto, Cassos (Casso), Piscopis (Tilos), Misiros (Nisiro), Calimnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi (Symi), Cos (Kos) ve Castellorizo ve bitişik adacıkları”ı tüm egemenliği ile Yunanistan'a terketmiştir.” (Kurumahmut, s.101)

Paris Barış Antlaşması'yla Meis'e bitişik adacıklar da İtalya tarafından Yunanistan'a verilmiştir. (Kurumahmut, ss.101-102)

Türkiye söz konusu Antlaşmadaki “bitişik” kavramını uzaklığa göre değerlendirmektedir. Kardak Kayalıkları ise Anadolu'nun Ege'deki doğal uzantısıdır. Bu nedenle kayalıkların Yunanistan'a bağlı olması söz konusu değildir. (Güzel, s.56)

Paris Barış Andlaşmasının 14'üncü maddesinde ismen sayılarak İtalya tarafından Yunanistan'a devredilen Meis dahil 14 ada dışında Oniki Ada bölgesinde çok sayıda müstakil ada, adacık ve kayalık bulunmaktadır. (Güzel, s.57)

Uluslararası Hukuka göre hiçbir devlet sahip olduğu haklardan fazlasını bir başkasına devredemez. (Kurumahmut, ss.102-103) Kardak Kayalıkları da Oniki Ada bölgesinde bulunan müstakil kayalıklardandır. Dolayısıyla bu kayalığın egemenliğinin Paris Barış Antlaşması'yla Yunanistan'a devredildiği söylenemez.(Güzel, s.57)

FIR Hattı ve Hava Sahası Sorunu FIR Hattı Sorunu

İki ülke arasında hava sahasına ilişkin sorun, Ege hava sahasının kullanımı ve FIR'ın Yunanistan tarafından bir egemenlik hakkı olarak yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. (Arı, s.58)

Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü ICAO¹ sivil hava trafiğini düzenlemek ve uçuş güvenliğini sağlamak amacıyla dünyayı çevreleyen hava sahasını (Arı, s.59) “Hava Seyir Bölgeleri”ne¹ ayırmıştır. Bunların her birisi de çeşitli “Uçuş Bildirim Bölgeleri”ne İngilizce adıyla FIR¹ hatlarına ayrılmıştır. (Sönmezoğlu, s.660) Bu bölgelerde taraf devletlere ise sivil

hava trafiği ile ilgili hizmetleri sağlamak amacıyla FIR sorumluluğu verilmektedir. FIR bölgeleri ölkelerin kendi ulusal hava sahaları ile sınırlı olmayıp, uluslararası hava sahalarını kapsayabilir veya başka devletlerin ulusal hava sahalarını da içine alabilir. Dolayısıyla kendi hava sahası dışında FIR sorumluluğu olan bir devlet bu bölgede egemenlik iddiasında bulunamaz. (Arı, s.59)

Ege Denizi 1952'den beri Atina FIR'ı içindedir. (Sönmezoğlu, s.660) ICAO Konseyince de onaylanan FIR uygulamasına göre Ege'de uçan tüm uçaklar Atina'ya bilgi verecek, bu uçaklar Türk hava sahasına girerken de bu bilgileri İstanbul'a verecektir. (Güzel, s.20)

Yunanistan FIR sorumluluklarını kötüye kullanarak ve ICAO ilkelerine aykırı olarak egemenlik iddiasında bulunmaktadır.

Yunanistan Ankara'nın Ege'de hareketini daraltıcı yönde (Güzel, s.20) hava koridorları tesis etmektedir. (Arı, s.61) Ancak Yunanistan FIR sorumluluğunu uluslararası hava trafiğini ve güvenliğini sağlamak dışında başka bir amaç için kullanmadığını dile getirmektedir. (Arı, s.62)

Hava Sahası Sorunu

1958 Karasuları sözleşmesine göre bir ölkenin hava sahası sınırları karasularının üzerinde bulunan kısımdır. Bu hükümden Lozan'da belirlenen 3 millik karasuları sınırının aynı zamanda hava sahası sınırlarını da belirlediğini anlıyoruz. (Güzel, s.19)

Yunanistan 1931'de bir Krallık kararnamesiyle ulusal hava sahasını 6 milden 10 mile çıkardığını açıklamıştır. (Arı, s.61) Yunanistan'a göre 10 mil genişlik uluslararası hukuka uygundur. Çünkü 1982 BMDHS ile kabul edilen 12 mil karasuları sınırı, Yunan hava sahasının 10 mil olması konusundaki tartışmayı ortadan kaldırmıştır.

Türkiye, Atina'nın hava sahasını 10 mile çıkarma kararına 1974 yılına kadar hiçbir itirazda bulunmamıştır. Ancak 1974'te Yunanistan hava sahasını 10 mil olarak kabul ettiğine dair bilgiyi ICAO'ya bildirdiğinde Türkiye de 5 Mayıs 1975 tarihinde, Yunanistan'ın kararını tanımadığı yönündeki tepkisini göstermiştir. (Sönmezoğlu, s.659)

Türkiye'ye göre, Ege Denizi'nin üzerindeki hava sahasının yaklaşık yarısı uluslararası hava sahasıdır. Uluslararası hukuk iki öлкеye de bu hava sahasından serbestçe yararlanma hakkı tanımaktadır. Buna rağmen Yunanistan 10 ila 6 mil arasındaki bölgeye giren Türk uçaklarının Yunan hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Türkiye'yi protesto etmektedir. (Kurumahmut, s.27)

Türkiye Yunanistan'ın 10 millik hava sahası iddialarını hiçbir şekilde kabul etmemektedir.

Hava Sahası sorunu karasuları ile ilişkili bir kavramdır. Kardak sorunu hangi ülke lehine çözülürse o ülke daha fazla karasularına sahip olacak, hava sahası sorunu da buna paralel olarak o ülke lehinde çözüme kavuşacaktır. (Güzel, s.21)

Sonuç

Kendine özgü bir yapısı olan Ege Denizi Yunanistan için ne kadar önemliyse Türkiye içinde bir o kadar önemlidir.

Figen Akat isimli kuru yük gemisinin Kardak Kayalıklarında karaya oturmasıyla başlayan krizi iki küçük kaya parçası üzerindeki güç gösterisi olarak görmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu kriz iki ülkenin Ege'deki egemenlik tezlerini yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Yine bu kriz Ege Denizi'ne ilişkin sorunların henüz tam anlamıyla çözülemediğini göstermiştir. Üzerinde yaşam olmayan iki kayalık için tarafların savaşın eşiğine gelmesinin nedeni bu soruna bulunacak çözümün diğer aidiyeti tartışmalı olan coğrafi oluşumlar için emsal teşkil edecek olmasındandır.

Kardak Krizi'nde Yunanistan'ın kayalıklardan birine bayrak dikmesine karşı Türkiye'nin gösterdiği tepki, şu anda korunan Türk-Yunan dengesinin kendi aleyhine bozulmasına izin vermeyeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arı, T. (1995), Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 50(1), 52-68.

Aydoğan, Ö. (1988), Ege’de Karasuları Sorunu, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 43(3), 173-182.

--- (1984), *BM III. Deniz Hukuku Sözleşmesi*, İstanbul: IDTO.

Cem, İ. (2009), *Türkiye, Avrupa, Avrasya Avrupa’nın “Birliği” ve Türkiye*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Coşkun, B. (2001), Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri, İdris Bal, 21. *Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası* (201-220), İstanbul: Alfa

Şafak, E. (2008), *Ege Denizi Temelinde Türk-Yunan İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.

Fırat, M. (2006), Soğuk Savaş Sonrası Türk-Yunan İlişkilerinde Değişim, Mustafa Aydın, *Beş Deniz Havzasında Türkiye* (257-280), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Güzel, M. (2007), *Kardak Krizi Sorunu Kapsamında Türk-Yunan İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Hayta, N. (2015), *1911’den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Heraclides, A. (2002), *Yunanistan ve “Doğu’dan Gelen Tehlike” Türkiye*, Çev. Mihalis, Vasilyadis- Herkül Millas, İstanbul: İletişim.

Kamacı, K. (2006), *Türkiye ile Yunanistan Arasında Ege Denizi'nde Uluslararası Hukuktan Kaynaklanan Sorunların Türkiye'nin AB'ne Giriş Sürecine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü.

Katsoufros, T. (1990), *Ege Denizi'yle İlgili Türk Yunan Uyuşmazlıkları*, Semih VANER Çev. Süleyman AKSOY, İstanbul: Metis.

Kurumahmut, A. (1998), *Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Meray, S. (1958), Kıt'a Sahanlığı Hakkında Cenevre Sözleşmesi, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 13(4), 80-94.

Oran, B. Ed. (2001), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (II. 1980-2001)*, İstanbul: İletişim.

Pazarcı, H. (1988), Ege Adalarının Hukuksal Statüsü, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 43(3), 151-162.

Sönmezoğlu, F.(2006), *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: DER.

AVRUPA EKONOMİK KRİZİNİN SAĞLIK POLİTİKASINA YANSIMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim SERİN

Bozok Üniversitesi Tıp Fakültesi
Radyoloji Anabilim Dalı
raddrhiserin@gmail.com

Özet

2007 yılında başlayan küresel mali kriz, sağlık sistemi şoku olarak sınıflandırılabilir. Yani sağlık sisteminin dışında ortaya çıkan beklenmedik bir olay karşısında sağlık sistemi kaynaklarının mevcudiyeti üzerinde büyük bir olumsuz etki oluşması ve sağlık hizmetlerinin karşılanması büyük güçlüklerle karşılaşılması olarak adlandırabiliriz.

Ekonomik krizler sağlık politikacılarını üç ana zorlukla karşı karşıya getirmektedir:

- Sağlık sistemleri, yatırım planlamak, bütçeleri belirlemek ve mal ve hizmet satın almak için öngörülebilir gelir kaynakları gerektirir. Oysaki kamu gelir akışlarındaki ani kesintiler, gerekli sağlık düzeylerini korumayı zorlaştırabilir.
- Bir ekonomik krize karşılık olarak yapılan sağlık üzerindeki kamu harcamalarına yapılan kesintiler, genellikle sağlık sistemlerine daha az kaynak ayrılmasına yol açmaktadır.
- Temel hizmetlere yönelik keyfi kesintiler, sağlık sistemine adil erişim ve sağlanan bakımın kalitesindeki yetersizlikler uzun vadede sağlık sistemini daha da istikrarsızlaştırabilir. Sağlık hizmetlerine yönelik kesintiler uzun vadede toplum ve devletin sağlığı açısından yaralı olmayacaktır.

2009 yılında, DSÖ' (Dünya Sağlık Örgütü) nün Avrupa Bölgesel Komitesi, Üye Devletler' in sağlık sistemlerinin, ekonomik kriz sırasında etkili sağlık hizmetlerine evrensel erişimi korumaya ve geliştirmeye devam etmesini sağlamaya çağıran bir kararı kabul etmiştir (EUR / RC59 / R3).

Bugüne kadar, ekonomik kriz dönemlerde sağlık sistemiyle ilgili bazı görüşler yayınlanmış olmasına rağmen, Avrupa'daki mali krize karşı sağlık politikası yanıtlarının sistematik bir çapraz ülke analizi yapılmamıştır.

Sağlık politikası ile ilgili yaptığımız bu çalışma, ekonomik kriz dönemlerinde sağlık politikası tepkilerini analiz etmek için bir çerçeve sunarak, Avrupa Bölgesi'ndeki 53 Üye Devletin mali krize karşı verilen sağlık politikası yanıtlarının bir anketini analiz ederek sonuçlarını özetlemek ve bu yanıtların sağlık sistemi performansı üzerindeki potansiyel etkilerini tartışarak literatürdeki bir boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Ekonomik Krizi, Sağlık Politikası, Toplum Sağlığı

REFLECTION OF THE EUROPEAN ECONOMIC CRISIS TO HEALTH POLICY

Abstract

The global financial crisis, which began in 2007, can be classified as an impairment of the health system. We can call it a major negative impact on the availability of health care resources and a great deal of difficulty in meeting health care in the face of an unexpected event outside the health system.

Economic crises confront health politicians with three main challenges:

- Health systems require foreseeable revenue sources to plan investments, set budgets and buy goods and services. Sudden interruptions in public revenue streams can make it difficult to maintain the necessary levels of health.
- Disruptions to public spending on health, made in response to an economic crime, often lead to less resources allocated to health systems.
- Arbitrary interruptions to basic services, fair access to the health care system and inadequate quality of care provided may further destabilize the long-term health care system.

Disruptions to health care services will not be harmful to society and the health of the state in the long run.

In 2009, the European Regional Committee of WHO adopted a resolution calling on the Member States to ensure that their health systems continue to maintain and improve universal access to effective health services during the economic crisis (EUR / RC59 / R3).

Until now, a systematic cross-country analysis of health policy responses to financial crimes in Europe has not been conducted, although some views on the health system have been published during periods of economic crisis.

This study of health policy provides a framework for analyzing health policy responses during periods of economic crisis by summarizing the results of analyzing a survey of health policy responses to financial crime by the 53 Member States in the European Region and looking at the potential impacts of these responses on health system performance to discuss a gap in the literature.

Key words: European Economic Crisis, Health Policy, Community Health

Giriş ve Amaç

2007 yılında başlayan küresel mali kriz, sağlık sistemi şoku olarak sınıflandırılabilir - yani sağlık sistemi kaynaklarının mevcudiyeti üzerinde büyük bir olumsuz etkiye sahip olan sağlık sisteminin dışında ortaya çıkan beklenmedik bir olay veya talep üzerindeki büyük olumlu etki sağlık hizmetleri, ekonomik şoklar politika yapıcılarını üç ana zorlukla karşı karşıya getirmektedir:

- Sağlık sistemleri, yatırım planlamak, bütçeleri belirlemek ve mal ve hizmet satın almak için öngörülebilir gelir kaynakları gerektirir. Kamu gelir akışlarına ani kesintiler, gerekli sağlık düzeylerini muhafaza etmeyi zorlaştırabilir.

- Bir ekonomik şoka karşılık olarak yapılan sağlık üzerindeki kamu harcamalarına yapılan kesintiler, genellikle sağlık sistemlerinin daha az değil, daha az kaynak gerektirdiği bir zamanda - örneğin işsizliğin olumsuz sağlık etkilerini ele almak için - ortaya çıkmaktadır.

- Temel hizmetlere yönelik keyfi kesintiler, mali koruma, bakım için adil erişim ve sağlanan bakımın kalitesi, sağlık ve diğer maliyetleri uzun vadede artırmaları halinde sağlık sistemini daha da istikrarsızlaştırabilir.

Yeni verimsizlikler getirmenin yanı sıra, yönetim kurulundaki kesintilerin mevcut verimsizlikleri ortadan kaldırması olası değildir ve bu da mali kısıtlamayı potansiyel olarak artırmaktadır.

2009 yılında, DSÖ'nün Avrupa Bölgesel Komitesi, Üye Devletler'in sağlık sistemlerinin, ekonomik kriz sırasında etkili sağlık hizmetlerine evrensel erişimi korumaya ve geliştirmeye devam etmesini sağlamaya çağıran bir kararı kabul etmiştir (EUR / RC59 / R3).

Bugüne kadar, krize verilen sağlık sisteminin bazı görüşleri yayınlanmış olmasına rağmen, Avrupa'daki mali krize karşı sağlık politikası yanıtlarının sistematik bir çapraz ülke analizi yapılmamıştır.

Bu politika özetinin amacı, ekonomik şoklara sağlık politikası tepkilerini analiz etmek için bir çerçeve sunarak, literatürdeki bir boşluğu gidermek; Avrupa Bölgesi'ndeki 53 Üye Devletteki mali krize verilen sağlık politikası yanıtlarının sonuçlarını özetlemek ve bu yanıtların sağlık sistemi performansı üzerindeki potansiyel etkilerini tartışmaktır.

Sağlık sektörünü etkileyen bir ekonomik şokla karşı karşıya kaldıklarında, politika yapımcılar sağlık üzerindeki kamu harcamalarının mevcut düzeylerini korumaya, azaltmaya veya artırmaya karar verebilir. Her seçenekle, verimliliği artırmak için sağlık sistemi içindeki fonları yeniden tahsis edebilirler.

Avrupa politika seviyelerindeki mali krize verilen sağlık politikası tepkilerini aşağıdaki politika alanlarına göre kategorilere ayırmak için bir dizi araç kullanılabilir: kamu tarafından finanse edilen hizmet için katkılarının düzeyi; kamu tarafından finanse edilen bakımın hacmi ve kalitesi; kamu tarafından finanse edilen bakım maliyeti.

Hangi araçların kullanılacağına karar verirken, politika yapımcılar, önerilen reformların sağlık sistemi hedeflerine ulaşma üzerindeki etkisini dikkate almalıdır.

Mali dengenin sağlanmasının mali kriz bağlamında önemli olması muhtemeldir, ancak genel olarak sağlık sisteminin temel amacı olarak kabul edilmez - sağlık kazanımı veya finansal koruma gibi sağlık politikası hedefleriyle eşit ya da bu politikaları geçersiz kılar - sonuçlara bakmaksızın kamu harcamalarını sağlık üzerinde keserek başarılabilirdi. Bu, verimlilik

amacının tersine duruyor. Sağlık sektöründe verimliliği artırmaya çalışmanın amacı, sağlık hizmetlerine ayrılan belirli bir kamu kaynağı için sonuçların en üst düzeye çıkarılmasıdır.

Hükümetin tepkileri, sağlık sistemi içinde ve dışında daha geniş kısıtlamalar ve fırsatlar bağlamında mevcuttur. Ekonomik şoklara karşı kamu politikası tepkileri, şokun doğasına göre değişmelidir. Kriz, Avrupa'daki bazı ülkeler için, özellikle de kamu harcamalarını sürdürmek için ödünç almayı zorlaştıran yüksek düzeyde önceden var olan borç ve açığa sahip olan ülkeler için yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Uygun fiyatlı kredi elde edilememesi ya da vergilendirme yoluyla gelir elde edilememesi, oldukça borçlu bir ülkenin mali alanını ciddi bir şekilde kısıtlamakta, bu da onu çok az seçenikle bırakmakta, ancak kamu harcamalarını azaltmaktadır. Siyasi tercihler ayrıca kamu politikası tepkilerini de etkileyebilir.

Anketin sonuçları, Avrupa Bölgesi genelinde krize verilen tepkinin sağlık sistemlerinde önemli ölçüde farklılaştığını ve kısmen de ülkelerin ekonomilerinde önemli bir düşüş yaşadıklarına bağlı olduğunu göstermektedir. Bazı ülkeler yeni politikalar koymazken, diğerleri pek çok şey tanıttı. Bazı sağlık sistemleri, krizden önce elde ettikleri mali önlemler nedeniyle, mali rezerv biriktirme gibi diğerlerinden daha iyi hazırlanmıştır. 2008'den önce planlanan politikaların, özellikle ikincil bakımın yeniden yapılandırılması başta olmak üzere, kriz karşısında daha acil ya da politik olarak uygulanabilir hale geldikçe, daha yoğun ya da hızlı bir şekilde uygulandığı pek çok örnek vardı. Kriz karşısında planlanan reformların yavaşlatıldığı veya terk edildiği durumlar da vardı.

Bazı ülkeler finansal krize tepki olarak ulusal sağlık bütçesinde kesintiler bildirdi.

Bazı ülkelerde kesintiler kısmen sosyal sigorta primlerinin gelirlerini azaltan artan işsizlikten kaynaklanmıştır. Bazı durumlarda, ekonomik olarak inaktif insanlar için devlet tarafından ödenen karşı-çevrimsel katkı oranı nedeniyle, sosyal sigorta gelirleri ve harcamaları artmaya devam etmiştir. Kriz karşısında birçok ülke kullanıcı ücretleri artırdı veya başlattı. Aksine, diğerleri genişleyen faydalar bildirdi.

Genel olarak, mali yardımlar sonrasında yasal fayda paketi ve nüfus kapsamının genişliği radikal bir şekilde değiştirilmemiştir, ancak genellikle marjda bazı indirimler yapılmıştır. Sağlık hizmetlerine olan talebi azaltmaya yönelik politikalar açısından, birkaç ülke, alkol ve sigara vergilerini artırdı, ancak çok azı, krize tepki olarak sağlıklı beslenme, egzersiz ve tarama gibi sağlığın teşviki ve geliştirilmesi politikalarını takip etti. Bekleme süreleri, diğer sağlık politikası reformlarının dolaylı bir sonucu olarak başka yerlerde de artabilse de, beklemede kalma süreleri sadece bir ülke krize açık bir cevap olarak artmıştır.

Birçok ülke tıbbi ürünlerin fiyatını düşürmek ya da ilaçların rasyonel kullanımını iyileştirmek için politikalar geliştirmiş ya da güçlendirmiştir. Çoğu durumda bu politikalar devam eden reformların bir parçasıydı. Kriz, bazı ulusal pazarlarda ilaç fiyatlarını müzakere etme çabalarını artırdı.

Bazı ülkeler sağlık çalışanlarının maaşlarını azalttı, onları dondurdu, artış oranlarını düşürdü ya da düşük maaşlara yönelik diğer yaklaşımları kullandı.

Birkaç ülke, hizmet sağlayıcılara ödenen sağlık hizmeti fiyatlarını düşürdü ya da verimlilik artışlarını gerçekleştirmek ve maliyetleri dahil etmek için gelişmiş performansla bağlı ödemeyi bağladı. Bazı hükümetler verimliliği artırmak ve genel giderlerini azaltmak amacıyla Sağlık Bakanlığı, yasal sağlık sigortası fonları veya diğer satın alma kurumlarını yeniden yapılandırmaktadır.

Birçok ülkede, ekonomik kriz, hastane sektörünün kapatılması, birleşme ve merkezleştirilmesi, ayakta tedaviye geçiş ve birinci basamak sağlık hizmetlerine yönelik iyileştirme ya da yatırımlar yoluyla mevcut yeniden yapılanma sürecini hızlandırma çabası yaratmıştır.

Anket sonuçları, Avrupa Bölgesi ülkelerinin finansal krize tepki olarak bir dizi politika aracı kullandığını göstermektedir. Bazı ülkelerde, kamu sağlığını iyileştirme için çok az şey yapılsa da, verimliliği artırmak için krizi kullandıkları da görülmektedir.

Finansal kriz karşısında finansal sürdürülebilirliği güvence altına alacak politikalar, sağlık sektörünün mali krizlere mali hazırlığın iyileştirilmesi için sağlık sisteminin temel hedefleri ile tutarlı olmalıdır.

Aşırı basitleştirme riskiyle karşı karşıya kalmamak için, sağlık sistemi hedeflerini destekleme olasılığı olan politika araçları şunları içerir: artan risk havuzu; Sözleşmelerin, kalite göstergeleri, alınan sonuç ölçütleri ve diğer geri bildirim biçimlerini içeren hesap verebilirlik mekanizmaları ile birleştirildiği stratejik satın alma; Hesap verebilirlik, izleme ve şeffaflık önlemleriyle birlikte öncelikleri belirlemede yardımcı olan sağlık teknolojisi değerlendirmesi; sağlık sektöründe, özellikle sağlık altyapısı ve pahalı ekipman için kontrollü yatırım; hastalığın yükünü azaltmak için halk sağlığı önlemleri; rasyonel reçeteleme ve dağıtımın teşvik edilmesi için maliyet-etkililik kanıtı ve diğer önlemlerle birlikte farmasötikler için fiyat indirimleri; uygun olduğu hallerde yatarak ya da ayakta tedaviye geçiş; birinci basamak sağlık hizmetlerinin ve sağlık ve sosyal bakımın entegrasyonu ve koordinasyonu; sağlık sistemini yönetme kapasitesini korurken idari maliyetleri azaltmak; kamu gelir tabanını genişletecek mali politikalar; özellikle yoksul insanlar ve düzenli sağlık bakımı kullanıcıları arasında erişimi ve mali korumayı korumak için sübvansiyonlar dahil, karşı-döngüsel önlemler; ve sağlık sektörünün dışında, ekonomik durgunlukların bazı olumsuz etkilerini hafifletmek için aktif işgücü piyasası programları ve sosyal destek hizmetleri.

Sağlık sistemi hedeflerini baltalayan risk altındaki politika araçları şunları içerir: kapsam dahilindeki temel hizmetlerin kapsamını azaltmak; nüfus kapsamını azaltmak; Temel hizmetler için bekleme sürelerinde artışlar; temel hizmetler için kullanıcı ücretleri; ve sağlık çalışanlarının maaşlardaki azalmalar nedeniyle yıpranması.

Tartışma, herhangi bir politika kararında yer alan hedefleri vurgulamaktadır. Politika kararları, kesintilerin en kolay şekilde yapılabileceği alanların belirlenmesinden ziyade, sağlık sistemindeki verimliliğin artırılmasına odaklanarak yönlendirilmelidir.

Mali dengeyi, kendi başına bir amaç olarak değil de, saygı gösterilmesi için bir kıstas olarak görmek, karar vericilerin, tartışmanın koşullarını, bütçenin, sağlık sisteminin performansını en üst düzeye çıkarmaya yönelik bir maliyete doğru dengelenmesinden uzaklaşmasına izin verir.

Anahtar mesajlar

- Ekonomik krizler politika yapıcılarını üç ana sorunla karşı karşıya getirmektedir:
 - Sağlık sistemleri öngörülebilen gelir kaynakları gerektirir. Kamu gelir akışlarındaki ani kesintiler, gerekli sağlık düzeylerini muhafaza etmeyi zorlaştırabilir.
 - Ekonomik sarsıntıya tepkisel olarak yapılan sağlık üzerindeki kamu harcamalarına yapılan kesintiler ortaya çıkmaktadır.
 - Temel hizmetlerin keyfi olarak kesilmesi, bakım için adil erişimi ve sağlanan bakımın kalitesi uzun vadede erozyona uğrarsa sağlık sistemini daha da istikrarsızlaştırabilir.
- Avrupa Bölgesi genelinde krize verilen yanıt sağlık sistemleri arasında değişmektedir. Bazı ülkeler yeni politikalar koymazken, diğerleri pek çok şey ortaya koydu. Bazı sağlık sistemleri, krizden önce elde ettikleri mali önlemler nedeniyle, mali rezerv biriktirme gibi diğerlerinden daha iyi hazırlanmıştır.

2008'den önce planlanan politikaların, kriz karşısında daha acil ya da politik olarak uygulanabilir hale geldikçe, daha yoğun ya da hızlı bir şekilde uygulandığı pek çok örnek vardı.

Kriz karşısında planlanan reformların yavaşlatıldığı veya terk edildiği durumlar da vardı.

- Avrupa Bölgesi ülkeleri, finansal krize tepki olarak bir dizi politika aracı kullanmıştır. Politika cevaplarından bazıları olumluydu ve bazı ülkelerin krizi verimliliği arttırmak için kullandıklarını gösteriyor. Yasal kapsam büyük oranda etkilenmemiştir ve bazı durumlarda düşük gelirli gruplar için faydalar genişletilmiştir. Bununla birlikte, bazı ülkeler, temel hizmetler için ücretleri artırarak, kapsama derinliğini azaltmıştır ve bu da endişe kaynağıdır. Halk sağlığını iyileştirmek için politikalar yoluyla verimliliği arttırmak için çok az şey yapıldı.

- Finansal kriz karşısında finansal sürdürülebilirliği güvence altına alacak politikalar sağlık sisteminin temel hedefleri ile tutarlı olmalıdır.

- Aşırı basitleştirme riskine girmek için, sağlık sistemi hedeflerini destekleme olasılığı olan politika araçları şunları içerir: risk havuzlaması; stratejik satın alma; Sağlık teknolojisi değerlendirmesi; kontrollü yatırım; halk sağlığı önlemleri; rasyonel reçeteleme ve dağıtım ile birleştirilmiş farmasötikler için fiyat indirimleri; Yatandan günlük duruma ya da ayakta tedaviye geçiş; birinci basamak sağlık hizmetlerinin ve sağlık ve sosyal bakımın entegrasyonu ve koordinasyonu; sağlık sistemini yönetme kapasitesini korurken idari maliyetleri azaltmak; kamu gelir tabanını genişletecek mali politikalar; ve erişimi korumak için sübvansiyonlar da

dahil olmak üzere karşı-döngüsel önlemler ve özellikle yoksul insanlar ve düzenli sağlık bakımı kullanıcıları arasında finansal koruma.

- Sağlık sistemi hedeflerini baltalayan risk taşıyan politika araçları şunları içerir: kapsam dahilindeki temel hizmetlerin kapsamını azaltmak; nüfus kapsamını azaltmak; Temel hizmetler için bekleme sürelerinde artışlar; temel hizmetler için kullanıcı ücretleri; ve sağlık çalışanlarının maaşlardaki azalmalar nedeniyle yıpranması.

- Kısa dönemli durum hükümetleri kamu harcamalarını sağlık üzerinde azaltmaya zorluyorsa, politika vurgusu sağlık sisteminin performansı üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmek, değeri artırmak ve daha uzun vadede verimliliği artıran reformları kolaylaştırmak için akıllıca kesme üzerinde olmalıdır.

Yöntem

Sağlık politikasının mali krize verdiği yanıtları haritalamak için, HealthforAll ve WHOSIS veri tabanlarından alınan sağlık harcama verilerini analiz ettik ve Avrupa Bölgesi'ndeki 53 Üye Devletteki bir sağlık politikası uzmanları ağına bir anket gönderdik. Uzmanların çoğu üniversitelere, DSÖ ülke ofislerine ve diğer sivil toplum kuruluşlarına dayanıyordu. Tamamlanan anketler Mart ve Nisan 2011'de alındı.

Aslında, bir politikanın, ne kadar süregelen bir reform sürecinin parçası olmanın aksine, krize ne ölçüde cevap verdiği her zaman açık olmadığı için, katılımcılardan politikaları (a) olup olmadıklarına göre iki gruba ayırmalarını istedik. Krize bir cevap olarak ülkedeki ilgili makamlar tarafından tanımlanmış veya (b) ya kısmen krize verilen (örneğin krizden önce planlanan ancak planlanandan daha yüksek veya daha az hızda veya yoğunlukta uygulanan) ya da krize verilecek bir yanıt (krizin başlangıcından bu yana planlanmış ve uygulanmış, ancak krize cevap olarak ilgili makamlarca tanımlanmamış).

Anket cevapları çerçeve kullanılarak kategorize edildi. Verilerin tamamı iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı analiz edildi (yani iki kişi doğruluk sağlamak için aynı verileri çıkardı) ve tablolarda özetlendi.

Sonuçlar katılımcılar ve DSÖ uzmanları tarafından doğrulandı. Tamamlanan politika özeti DSÖ, Dünya Bankası ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) uzmanları tarafından gözden geçirilmiştir.

Bu çalışmada bazı sınırlamalar vardır. Öncelikle, tahmin ettiğimiz gibi, politikaların aslında finansal krize bir tepki olup olmadığını tanımlamak zordur. İkincisi, yanıt verenlerin mümkün olan yerlerde sağlık hizmeti türleri (küratif, önleyici, uzun süreli bakım, tıbbi ürünler, vb.) arasında ayırım yapmasını istedik, ancak ülkeler arasında sağlık bakım türlerini karşılaştırmak, özellikle de “halk sağlığı” teriminin ortak bir tanımı (McKee ve Jacobson, 2000; Kaiser ve Mackenbach, 2008) yoktu. Gerektiğinde, katılımcılarla terminolojiyi açıkladık. Üçüncüsü, uzmanlar tarafından sağlanan bilgiler, değişen bütünlük ve kaliteye sahip olabilir. Dördüncüsü, her bir sağlık sisteminin mali hazırlık derecesine ilişkin bilgileri sistematik olarak dahil edemedik. Bazı ülkeler, krizin başlamasından hemen önce verimliliği arttırmak veya

maliyetleri düşürmek için önlemler almış olabilir, böylece daha fazla reforma ihtiyaç duymamış olabilirler. Bu durumun örnek çalışmalarda ele alınması mümkündür, ancak 53 ülkeyi kapsayan detaylı analiz bu çalışmanın kapsamı dışında kalmıştır.

Sonuçlar ve Tartışma

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, 1998 ve 2008 yılları arasında, çoğu Avrupa ülkesinde devletin sağlık harcamaları için GSYİH payı olarak artmıştır. 2007'den 2008'e kadar kişi başına düşen reel GSYİH, yalnızca bir ülkede (İrlanda) sözleşmeli, ancak Fransa'da% 2,8'den Rusya Federasyonu'nda% 21,1'e yükseldi. 2008'den 2009'a kadar kişi başına sağlık harcamaları için kamu harcamaları dokuz ülkede artmıştır. Bu durum sağlık sektöründe finansal krize acil bir bütçe tepkisi olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, 2008'den 2009'a GSYH büyümesi, zayıf bir görünüme işaret etmektedir: 38 ülkede, reel ekonominin büyüklüğü değişen seviyelerdedir (Portekiz'de% -0.1'den Ukrayna'da% -13.9'a). Genel olarak, kişi başına düşen reel GSYİH, Avrupa Bölgesi'nde% -3,4 oranında daralmıştır. GSYİH'deki düşüş, kamu harcamalarında sağlığı etkileyen politik kararları etkilemek için zaman alabilir, bu nedenle 2010 ve 2011 verileri, mevcut duruma geldiğinde eğilimlerin daha iyi bir resmini vermelidir.

1998 ve 2008 arasında, Avrupa Bölgesi'nde toplam GSYİH payı olarak devlet harcamaları azalmıştır (toplamda% 42,4'ten% 40,9'a); Yani, kamu sektörünün ekonomideki payı küçüldü. Bu dönemde, sağlık harcamaları kamu harcamalarının daha büyük bir bölümünü (1998'de% 11,6'dan 2008'de% 12,8'e yükseltti) artırdı. Çünkü hükümetler, hükümet bütçesinin sağlık paylarını muhafaza etti ya da artırdı (DSÖ Avrupa Bölge Ofisi). , 2011b).

Bununla birlikte, 2008'den 2009'a kadar sadece 14 ülkenin toplam bütçede sağlık harcamalarındaki payı % 0,1 ile% 3 arasında değişen bir artış olmuştur. Bunların çoğu, finansal krizden büyük ölçüde etkilenmeyen ve sağlık üzerindeki kamu harcamalarının çok düşük bir tabandan arttığı Üye Devletlerde olmuştur.

Finansal krizin sağlık politikası üzerindeki etkisi, Avrupa'daki sağlık sistemleri arasında çeşitlilik göstermekte ve kısmen ülkelerin ekonomilerinde önemli bir düşüş yaşadıkları sürece bağlı kalmaktadır.

Avrupa Bölgesi'nde, Arnavutluk, Azerbaycan, İsrail ve Norveç çoğunlukla krizden yalıtılmıştır ve bu nedenle hiçbir doğrudan sağlık politikası yanıtı bildirmemişlerdir. Krizden etkilenen ülkelerin bazıları, bazı yeni politikalar geliştirdi: Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, İrlanda, Portekiz Cumhuriyeti Moldova); Yunanistan, İrlanda ve Portekiz'de reformlar, AB, Avrupa Merkez Bankası ve IMF'den müdahaleyi gerektiren daha geniş bir borçları yeniden yapılandırma sürecinin parçasıydı. Diğer etkilenen ülkelerde ise, çok az ya da hiç politika değişikliği yapılmamıştır (Danimarka, İzlanda, Finlandiya, Almanya, Kırgızistan, Malta, Polonya, Rusya Federasyonu, Slovakya, İsviçre, eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti, Özbekistan).

Kriz karşısında planlanan reformların yavaşlatıldığı veya terk edildiği durumlar da vardı.

Örneğin, Romanya sekiz yeni hastane inşa etmek için bir planı terk etti ve İrlanda önerilen 4 yeni sağlık tesislerinden bir tanesini inşa etmekten vazgeçti. Bulgaristan'da hükümet halka açık yerlerde sigara içmenin yasaklanmasını ertelemeye karar verdi.

Yine Bulgaristan'da, halk ve doktor sendikaları ile popüler olmayan zorunlu özel sağlık sigortası sistemini uygulamaya koyma politikası, Ulusal Sağlık Sigortası Fonu aracılığıyla kamu kaynakları ve kurumlarının kontrolünü elinde tutmak isteyen yeni bir hükümet tarafından reddedildi.

Bosna Hersek, güvenilir bir finansman kaynağı olmaması nedeniyle geçtiğimiz günlerde geçirdiği sağlık sigortası yasalarını uygulamakta zorlandı ve bu nedenle de krizin ardından beklemeye karar verdi.

Gürcistan'da hastane altyapısı mülkiyetinin devletten özel sektöre devri, hem mali krizin hem de Rusya Federasyonu ile 2008 yılında savaşın bir sonucu olarak yatırımcıların geri çekilmesi nedeniyle durdu; süreç 2010 yılında yeniden başlamıştır.

Ukrayna, verimliliği arttırmaya çalışan programları uygulamaya koymaya çalıştı, ancak çoğu siyasi irade eksikliğinden dolayı uygulanmadı.

Öte yandan, bazı hükümetler mali krizi, başta ilaç sektörü olmak üzere, diğer sağlık sistemi paydaşları ile devam eden müzakerelerde konumlarını güçlendirmek için bir araç olarak kullanabilmişlerdir. (örn. Avusturya, Letonya, Polonya, Portekiz, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Slovenya ve Türkiye).

Kriz karşısında planlanan veya uygulanan politika tedbirlerinden birkaçı, kilit paydaşların özellikle sağlayıcı ödeme reformu çabaları nedeniyle popüler olmamaları nedeniyle hızla geri çevrildi. Bulgaristan'da Maliye Bakanlığı, sağlık hizmeti fiyatlarının belirlenmesini kontrol altına almaya çalıştı ancak reform, tıp birliği tarafından şiddetle karşılandı ve sonunda tersine döndü.

Kısa bir süre için Macaristan, yatılı bakım hizmeti sağlayıcılarının ödenmesinde daha sıkı kontroller başlattı ancak bu, hastanelerin baskısı nedeniyle de tersine döndü. Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya'da, doktorların protestolarının tersine dönmesine yol açmadan, birinci basamak hekimlerinin geliri % 10 oranında azaldı. Romanya'da, genel pratisyenlere (GP), haftada çalışılan saatlerin sayısı da dahil olmak üzere yeni bir ödeme sistemi, gözden geçirilmiş çerçeve sözleşmesinin bir parçası olarak önerildi, ancak GP'ler tarafından reddedildi.

Ukrayna'da hükümet, perakende fiyatlarına bir sınır koyarak ilaç fiyatlarını artırarak, eczanelerin kapanmasına neden oldu. Yaklaşım, ilaç endüstrisine şiddetle karşı çıkmış ve hükümet, ulusal para birimindeki dalgalanmalara neden olan daha yumuşak fiyat kontrol mekanizmaları uygulayarak karşılık verdi.

Birkaç ülke kriz başladığında IMF, Dünya Bankası ve AB gibi uluslararası kuruluşların kullandığı kredilerle finanse edilen önemli sağlık sektörü reformları uygulamaya koyulmuştu, bu nedenle maliyet düşürücü ya da verimlilik artırıcı önlemler almak zorundaydı. (Romanya ve Sırbistan).

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin birçoğunun sağlık harcamaları çok düşüktür ve cepten yapılan ödemeler daha yüksektir. Bunların bir kısmı, kamu sağlık harcamalarını yıllık olarak artırmak için (örneğin Kırgızistan) ve krizden önce planlanan sağlık sistemi verimliliğini artırmayı amaçlayan programlar için harici fon sağlayıcılara karşı yükümlülüklerini sürdürmektedir. Bir ya da iki ülke, son yıllarda sağlık harcamalarının büyümesini yavaşlatmak için çalışıyordu; bu da yeni politikaların krize açık bir cevap olup olmadığını (örneğin, Hırvatistan, İsviçre) tespit etmeyi zorlaştırıyordu.

Bazı ülkeler krizden önce aldıkları mali önlemler (Çek Cumhuriyeti, Estonya, İtalya, Litvanya, Moldova Cumhuriyeti ve Slovakya) nedeniyle diğerlerinden daha iyi hazırlanmıştır.

Bu ülkeler, bordro vergi gelirlerinin azaltılmasını telafi edebilecek rezervler çekebilir veya diğer karşı-döngüsel mekanizmaları kullanabilirler.

Örneğin, krizin başlangıcında, Estonya hükümeti, sağlık da dahil olmak üzere kamu harcamalarını azaltmıştır (Estonya'nın Avro Bölgesi'ne katılabilmesi için Maastricht kriterlerine uyulması gereken politik bir karar; Estonya'nın düşük dış borcu ve düşük bir cari hesabı vardır.)

Estonya sağlık sistemi, komşularının çoğundan mali kısıtlama için daha iyi hazırlanmıştır.

Daha iyi hazırlık, esas olarak iki kaynaktan kaynaklanmıştır. Birincisi, sağlık sektörünün sağlık sigortası fonunda rezerv biriktirmesine izin vermek suretiyle sağlık harcamalarını bir öncelik haline getirme önceliği, Maliye Bakanlığı ile bütçe görüşmelerine geldiğinde sağlık sigortası fonunu nispeten güçlü bir konuma getirmiştir. Sonuç olarak, nerede kesileceği ve ne kadar kesileceği sorusu üzerinde şeffaf bir siyasi tartışma gerçekleşti.

İkincisi, Estonya sağlık sistemi sağlık sektörüne krizden önce uygun şekilde yatırım yaptı; kriz başladığında, sistem kısa vadede bakım kalitesi gibi sağlık sistemi hedeflerinden ödün vermeden yatırımda gecikmelerle başa çıkabilirdi.

Bu durum, sağlık sisteminin, mali kriz başladığı zamandan beri (yapısal olmayan) verimlilik rezervlerini tüketmiş olduğu Macaristan gibi diğer ülkelerin aksine, sağlık sistemi hedeflerinin çok daha hızlı bir şekilde aşınması anlamına geliyor.

Bazı ülkeler sağlık harcamalarının büyümesi pahasına sağlık sektörü borçlarını ödemeye öncelik vermiştir. Diğer sektörlerde sağlık bütçeleri halka açıkken diğer sektörler kesintiye

uğradı (Belçika, Danimarka ve İngiltere). Finlandiya hükümeti, ekonomik gerilemenin bazı olumsuz etkilerini hafifletmek için bir ekonomik teşvik paketi uyguladı.

Bazı ülkeler, mali krize (Bulgaristan, Hırvatistan, Estonya, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Yunanistan, Letonya, Romanya, Portekiz, İspanya) karşılık olarak ulusal sağlık bütçesinde kesintiler bildirdi. Bazılarında sağlık bütçesi% 20'nin üzerinde azaldı (örneğin Bulgaristan ve Letonya'da). Kesintiler kısmen sosyal sigorta primlerinden elde edilen geliri azaltan artan işsizlikten kaynaklanıyordu.(Bulgaristan, Estonya, Macaristan, Romanya).

Diğer ülkelerde, sosyal sigorta gelirleri ve harcamaları artmaya devam etmiştir (Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Slovakya; ikincisi ekonomik olarak inaktif insanlar için devlet tarafından ödenen yüksek ve karşı-döngüsel katkı oranı nedeniyle) ve ulusal sağlık bütçesi de Fransa, Danimarka, eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti ve Türkiye'de yükseldi. Danimarka'da, eğitim bütçesi sağlık bütçesini çaprazlamak için kullanıldı.

Arnavutluk, Belçika, İngiltere ve Norveç'te önceki seviyelerde tutuldu. Letonya, yoksul nüfus gruplarının sağlık hizmetlerine erişimini ele almak için krize tepki olarak bir Dünya Bankası kredisi aldı.

Belirtildiği üzere, bir sağlık sistemi krizine karşılık olarak kamu harcamalarının artırılmasına veya azaltılmasına ilişkin kararlar, siyasi referanslar ve teknik değerlendirmelerin bir karışımı tarafından yönlendirilebilir. Mevcut krizde, büyük mali dengesizlikler bazı ülkelerde büyük zorluklara yol açmıştır; Yunanistan ve Portekiz özellikle etkilenmiş ve kurtarma koşullarının bir parçası olarak kamu sektörü kesintilerini uygulamak zorunda kalmıştır.

Hükümetler, kamu harcamalarını sağlık üzerinde kesintiye uğratmak zorunda kaldıklarında, sağlık sistemi performansı üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmek, mümkün olduğunca verimlilik artırıcı reformları kolaylaştırmalıdır.

Maliye politikası

Alkol ve sigara vergilerindeki artışa rağmen, az sayıda ülke sağlık sistemi finansmanının gelirini artırmak için maliye politikasını yeniden düzenlemiştir. İtalya'da, büyük sağlık hizmeti açıkları olan bölgeler, açıkları telafi etmek için yerel vergileri yükseltmiştir.

Fransa'da, sosyal güvenlik (sağlık dahil) harcamalarını finanse etmek için 2009'da belirli gelir kaynaklarında% 2'lik yeni bir vergi oluşturulmuş ve 2010 yılında% 4'e, 2011'de ise% 6'ya yükseltilmiştir.

Macaristan, yüksek şeker içeriği olan yiyecek ve içeceklerde bir halk sağlığı vergisi getirmiştir.

Vergilendirmedeki artışlar, hükümet borçlanmasını azaltabilse de, çok az ülke mevcut krize yanıt olarak sağlık hizmetleri gelirlerini artırmak için maliye politikasını kullanmıştır. Sağlık hizmetleri geçerli teknik ve politik değerlendirmelerle desteklenebilir (işgücü piyasası, verimlilik ve rekabet edebilirlik üzerinde olumsuz bir etki gibi), ancak sağlık hizmetlerinin vergiye dayalı finansmanın genel bir kural olarak sürdürülemez olduğu algısı sürdürülemez.

Yasal sağlık sigortası geliri

Bazı ülkeler, işveren / çalışan katkı oranlarını hem yönetim kurulu hem de belirli nüfus alt grupları için (Bulgaristan, Yunanistan, Portekiz, Romanya, Slovenya) artırmıştır. Slovakya, devletin ekonomik olarak aktif olmayan insanlar için katkısını azalttı.

Macaristan, katkı oranını düşürdü ve hükümet, gelir kaybına yönelik yasal sağlık sigortası fonunu telafi etmek için, katkısı olmayan ancak uygun nüfus grupları adına bütçe transferlerini artırdı (bu finansal krize en açık yanıttı; bkz. WHO) Avrupa Bölge Ofisi, 2011b)

Slovakya, devletin ekonomik olarak aktif olmayan insanlar sağlık sigortası fonunu telafi etmek için, katkısı olmayan ancak nüfus grupları adına bütçe transferlerini artırdı. Moldova Cumhuriyeti'nde yasal sağlık sigortası için prim oranı, düşük gelirli nüfus için % 50'den % 75'e çıkmıştır. Türkiye, devlet memurları ve Maliye Bakanlığından olan bağlı kişilere Sosyal Güvenlik Kurumu'na sağlık hizmetleri ödemeleri için sorumluluk devretmiştir. İsviçre, düşük gelirli aileler için artan prim sübvansiyonlarını tartıştı, ancak hiçbir önlem alınmadı.

Slovakya ve Litvanya halihazırda, devletin sigortalıları için devlet sübvansiyonları için, yasal sağlık sigortası gelirini bir düşüş sırasında sürdürmek için karşı konjonktürel önlemler almıştı. Avusturya ve Romanya'da hükümet, borçlarını ödemek veya daha fazla borçlanmayı önlemek için sosyal sağlık sigortası fonlarını kurtarmak için sübvansiyonlar düzenlemiştir.

Ağırlıklı olarak istihdama dayalı sosyal sigorta katkılarına dayanan ülkelerde gelir ya da kazanç tavanlarının kaldırılması, ücret dışı geliri ya da devlet bütçesinden transferleri artırmak için katkı tabanını genişletmek suretiyle gelir korunabilir.

Bunların tümü, sağlık üzerinde kamu harcamalarını sürdürürken veya artırırken, istihdamı teşvik etmek isteyen hükümetlerin ilgili seçeneklerinin olması muhtemeldir.

Sağlık hizmeti ücretleri

Krizlere cevap olarak bazı ülkeler sağlık hizmetleri ücretlerini artırdı (Ermenistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Letonya, Hollanda, Portekiz, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovenya, İsviçre, Türkiye) . Bazı ülkelerde, sağlık ücretleri hastane sektöründe (Ermenistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya (yatarak bakım hizmetleri için), Fransa, İrlanda, Romanya, Rusya) arttı. İlaçların fiyatları, çeşitli ülkelerde (Çek Cumhuriyeti, Fransa, İrlanda, Letonya, Portekiz, Slovenya) artan talebe göre belirlenmiştir.

İngiltere'de, ücretsiz reçetelerden yararlanan kronik hastaların koşulların kapsamını genişletecek bir program, bir önceki hükümet tarafından açıklanmış ancak uygulamaya konmamıştır. Yunanistan, İtalya, Romanya ve Türkiye'de ayaktan tedavi için kullanıcı ücretleri artırıldı.

Acil servis bölümleri için ücretler İrlanda'da ve İtalya'da acil olarak değerlendirilmeyen hizmetler için artmıştır. İsviçre'de, sigorta primi geleneksel sigorta planlarını tercih eden insanlar için% 10'dan% 15'e çıkacaktır.

Bazı ülkeler, in vitro fertilizasyon (IVF) (Danimarka ve Hollanda), ambulans taşımacılığı (Fransa ve Slovenya), fizyoterapi (Hollanda), bazı akıl sağlığı hizmetleri (Hollanda), bazı aşılar gibi belirli hizmetler için ücretler getirmiş veya artırmıştır (Portekiz), GP ev ziyaretleri (Romanya), akut olmayan kaplıca tedavisi, diş protezleri ve bazı oftalmolojik cihazlar (Slovenya gibi).

Bunun aksine, diğer ülkeler ilaçların (Avusturya, Fransa, İrlanda, İtalya, Moldova Cumhuriyeti) düşük gelirli gruplarını amaçlayarak ücretleri azaltmayı (birincil bakım ve poliklinik reçeteli ilaçlar için Hırvatistan) veya kaldırmayı hedefleyen programlar bildirmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen kanıtlar ve önceki krizlerle ilgili bir çalışma, politikacıların harcamaları yavaşlatmak amacıyla maliyetleri düşüren politikalara güvenebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, düşük gelirli bireyler ve yaşlı insanlar arasında, kullanıcı ücretleri düşük olsa bile kişisel harcamalar hane halkı üzerindeki mali yükü artırır. Birincil ya da ayaktan tedavide ücretleri artırmak sağlık sonuçlarını kötüleştirebilir ve diğer alanlarda (örneğin acil bakım) artan harcamalara yol açabilir.

Sağlık hizmetinin kapsama alanı

Genel olarak, mali yardımların ardından yasal fayda paketi radikal bir şekilde değiştirilmemiştir, ancak genellikle marjda bazı indirimler yapılmıştır.

Sağlık politikasının temel amacı, özellikle de ekonomik kriz sırasında, özellikle yoksul insanlar ve düzenli tedavi görenler için, gerekli hizmetlere erişimi sürdürmektir (Dünya Bankası, 2009). Yasal fayda paketinde yer alan hizmetlerin kapsamının değiştirilmesi sağlık sisteminde öncelikleri belirlemek için değerli bir araç olabilir. Kaynak kısıtlamaya giden ülkelerde, tüm sektör genelinde bütçe indirimleri uygulanabilir ve mevcut hizmetlerin çoğunluğu için finansman azaltılabilir. Buna karşılık, seçici, kanıta dayalı ve şeffaf azaltmalar, sağlık sistemi performansını zayıflatmadan verimliliği artırma fırsatı sunmaktadır.

Nüfus kapsamı

İrlanda, bazı sakinlerden yasal kapsamın bazı yönleri için uygunluğunu kaldıran tek ülke oldu; 2008'de İrlanda hükümeti, 70 yaşın üzerindeki zengin bireyleri, temel sağlık hizmetlerinin

yasal kapsamı dışında tuttu. Şubat 2011'deki genel seçimlerden bu yana hükümet, tüm nüfusa (evrensel kapsama) kapsamı genişletme planlarını açıkladı.

Çek Cumhuriyeti, yabancılar için yasal kapsama oranını azaltarak marjda hak sahipliğini azaltmayı bildirdi. Kıbrıs, evrensel kapsama uygulamasının mali krize daha fazla ertelenmesine atfederken, Macaristan, prim ödemeleri yapmaktan kaçınan kişileri belirlemek ve cezalandırmak için yasal kapsam için uygunluğun iyileştirilmesi için teşvikler getirmiştir.

Bazı ülkeler, daha önce sigortasız olan (Belarus, Bosna Hersek, Gürcistan, Moldova Cumhuriyeti) insan gruplarının yasal kapsamını genişletmekte ya da evrensel kapsama alanlarını (eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti) tanıtmaktadır. Bu nedenle, özellikle eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde (SSCB), evrensel kapsama alanı olmayan bazı ülkeler, hedeflenen nüfus gruplarına yönelik uygunluğun genişletilmesini öngörmüştür. Sağlık hizmetlerinden yasal olarak faydalanan nüfusun payı, sağlık sisteminde mali korumanın önemli bir belirleyicisidir. Yasal kapsama için uygunluğu kısıtlamak (örneğin, hane geliri temelinde), kamu sağlığı harcamalarında mutlak bir azalmaya yol açabilir. Bununla birlikte, Almanya ve Hollanda'dan elde edilen kanıtlar, sağlık sisteminde mali baskıyı hafifletmek yerine artırdığını göstermektedir. Hollanda bu politikayı 2006'da terk etti ve Almanya, olumsuz etkilerini hafifletmek için çok sayıda önlem aldı.

Yasal sağlık sigortasının kapsamını ve derinliğini azaltmak özel sağlık sigortası (VHI)'nin artmasına yol açacaktır. Buna ek olarak, VHI'nin Avrupa deneyimi, çoğu ülkede yasal kapsamdaki boşlukları gidermediğini göstermektedir: VHI pazar geliştirme, özellikle de AB15 ülkeleri dışında, çok sınırlıdır; VHI politikaları çoğu zaman en önemli boşlukları kapsayacak şekilde gelişmemektedir ve uygun oldukları yerlerde, pazarın kapsamlı bir şekilde düzenlendiği yerlerde bile, onlara en çok ihtiyaç duyanlar tarafından erişilebilir olmayabilir.

Medikal ürün fiyatları

Birçok ülke tıbbi ürünlerin (ilaç, tıbbi cihaz ve ekipman) fiyatını düşürmek veya ilaçların rasyonel kullanımını geliştirmek için politikalar geliştirmiş veya güçlendirmiştir (Avusturya, Belçika, Belarus, Bosna Hersek, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Estonya, Yunanistan İzlanda, İrlanda, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Moldova Cumhuriyeti, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, İspanya, eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti, Türkiye). Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti de tıbbi cihazların satın alınmasında hükümet düzenlemesini artırma aşamasındadır.

Aynı zamanda, birçok ülkede ilaçları ve diğer ürünleri etkileyen KDV artışları, hastaların tedavi edilebilirliğini azaltmıştır.

Kriz, bazı ulusal pazarlarda ilaç fiyatlarını müzakere etme çabalarını artırdı ve kamu otoritesinin tek alıcı olarak önemini vurguladı. İyileştirilmiş toptan satış ve perakende markalaşma ile dengelendiğinde, hükümet alımları, ilaç fiyatlarının daha düşük olmasına katkıda bulunmaktadır (WHO, 2004).

Jenerik ilaçların daha fazla kullanılmasını teşvik eden politikaların ilaç harcamalarını düşürmesi ve verimliliği artırması muhtemeldir. Buna karşılık, reçeteli ilaçlara yönelik kamu harcamalarını hane halklarına kaydırmak suretiyle kamu harcamalarını azaltmayı hedefleyen politikalar genellikle sınırlı bir etkililiğe sahip olmaktadır.

Sağlık sektörü çalışanlarının maaşları ve motivasyonu

Bazı ülkeler sağlık çalışanlarının (Kıbrıs, Fransa, Yunanistan, İrlanda, Litvanya, Romanya) maaşlarını azaltmış, onları (İngiltere, Portekiz, Slovenya) dondurmuş veya artış oranlarını azaltmıştır (Danimarka). Maaşları azaltmaya yönelik diğer yaklaşımlar arasında kamu sektörü emeklilik katkı paylarını önemli ölçüde artırmak, fiili ücret kesintisine (İngiltere), fazla mesai ve gece vardiyasında kesintilere ve daha az personel ve maliyete ihtiyaç duyan vardiyaların uzamasına (İzlanda) yol açarak sözleşmelerini korumak için daha düşük ücretler kabul etmek zorunda kalmışlardır (Sırbistan'da özel sözleşmeli temizlik ve BT destek personeli). Çek Cumhuriyeti'nde doktorlar, müzakereler veya protestolar yoluyla maaşlarına kesintilere karşı direnmeyi başardılar. Krizden büyük ölçüde yalıtılmış olan Arnavutluk ve Beyaz Rusya ve Ukrayna sağlık çalışanlarının maaşlarını artırmaya devam etti. 2011 yılında, eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti, kamu sağlık kurumlarına kalite ve erişimin iyileştirilmesi ve nitelikli sağlık personelinin kamu sektöründen ayrılmasını engellemek için ek sağlık çalışanlarının istihdam edilmesini onayladı.

Verilerin mevcut olduğu Avrupa Bölgesi'nin 18 ülkesinde sağlık üzerinde çalışanların ücretleri, maaşlar ve ödenekler kamu harcamalarının % 42,3'ünü oluşturmaktadır.(WHO, 2006). Bu, birçok ülkede maaşların kesilmesine yönelik politika odağını açıklamaya yardımcı olur. Bununla birlikte, bu politikalar ülkeler genelinde, muhtemelen Avrupa ve diğer bölgelerdeki sağlık çalışanlarının göçünü artırarak ve insan kaynakları kıtlığı sorunlarına ek olarak ücret dengesizliklerini arttırabilir. Sağlık sektörü ücretleri, diğer sektörlerdeki ücretlere göre farklı oranlarda düşerse, ülkeler içinde ücret dengesizlikleri de yaratılabilir.

Politikacılar işçileri korumak ve performansı artırmak için bir dizi finansal olmayan araç kullanabilirler. Bunlar arasında açık iş emirleri, mesleki normlar ve davranış kuralları, eldeki görevlere uygun becerilerin eşleştirilmesi, denetim, bilgi ve iletişim, altyapı dahil ekipman ve gereçler, yaşam boyu öğrenme, takım yönetimi ve takım çalışması ve sorumluluk duyma gibi(WHO, 2006).

Bu alanlardaki iyileştirmeler, sağlık çalışanlarının maaş azaltma veya dondurulmasına karşı bazı sınırlı yardım sağlayabilir.

Krize cevaben, birçok ülke, hizmet sağlayıcılara (Estonya, İrlanda, Romanya, Slovenya) ödenen fiyatları düşürdü ya da performansa bağlı ödemeleri (Bosna'da sağlayıcı maliyetlerini yönetmek için yeni sözleşme önlemleri) azalttı. Kriz, bazı ülkelerde (Avusturya) bu alanda reformları hızlandırdı, ancak diğerlerinde reformlar direndi (Bulgaristan, Macaristan, eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti).

Ukrayna'da, bir sağlık hizmetleri kalite kontrolü sistemi geliştirilmiştir, ancak uyumsuzlukla başa çıkacak önlemlerin eksikliği nedeniyle pratik bir etkisi olmamıştır. Rusya Federasyonu'ndaki ödeme mekanizmalarını etkileyen sağlık hizmeti sağlayıcılarının yasal statüsüne planlı değişiklikler 2013 yılına kadar ertelenmiştir.

Hekim ödemesinde, tipik olarak birinci basamak seviyesinde, hizmet-ücret denklemi, hekimleri belirli hedeflere ulaşmak için motive etmek için hatalı yöntemler olarak bulunmuştur.

Sağlık Bakanlığı ve satın alma kurumlarının yeniden yapılandırılması

Bazı hükümetler, Sağlık Bakanlığı, yasal sağlık sigortası fonları veya diğer satın alma kurumlarını genel gider maliyetlerini düşürme ve verimliliği artırma girişimi için yeniden yapılandırmaktadır. (Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, İngiltere, İzlanda, Letonya, Litvanya, Portekiz, Romanya).

Memur sayısının azaltılması ya da istihdam koşullarının kaldırılması kamu harcamalarının sağlık üzerinde azaltılmasının bir yolu olmakla birlikte, Avrupa çapında son dönemdeki eğilimlerin gösterdiği gibi, kamu sektörü çalışanları tarafından vasıflı personel kaybını ve grev eylemlerini de tehlikeye sokmaktadır. İçeriğe bağlı olarak, aynı zamanda, hızlı bir reform zamanında, deneyimli personelin kaybedilmesi riskini de beraberinde getirir; Sağlık sigortası piyasasının yeniden yapılandırılması (ör. Risk havuzlarının birleştirilmesi), genel masrafları da azaltabilir.

Sağlayıcı altyapısı ve sermaye yatırımı

Pek çok ülkede, ekonomik kriz şu noktalara ivme kazandırdı: Hastane sektörünün yeniden yapılanma sürecini birleşme ve merkezileştirme yoluyla hızlandırdı (Danimarka, Yunanistan, Letonya, Portekiz, Slovenya); Ayakta tedaviye geçiş (Belarus, İrlanda, Yunanistan, Litvanya); Birincil bakım ile koordinasyonu veya yatırımı iyileştirmek (Ermenistan, Litvanya, Moldova Cumhuriyeti, Hollanda); birleştirme sağlık merkezleri (İzlanda); Acil sağlık hizmetlerini (eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti) yeniden düzenler. Bazı ülkeler (Romanya) veya yeni hastaneler inşa etmek için yatırım planlarını durdurdu (Gürcistan), hastane ve ambulans hizmetlerinin iyileştirilmesi (Ermenistan) ve pahalı teçhizatın (Belarus) satın alınmasını içeren modernizasyon programlarını yavaşlattı veya sermaye harcamalarının payını azalttı (Ukrayna).

Buna karşılık, bazı ülkeler, zorunlu sağlık sigortası fonlarından (Moldova Cumhuriyeti) veya gelişmiş e-sağlık sistemlerinden yararlanarak halk sağlığı hizmeti veren kurumların modernizasyonu için finansman sağladı; entegre bir sağlık yönetimi bilgi sistemi ve elektronik sağlık kartı (Letonya, eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti) ve yeni bir elektronik reçete sistemi kurdu(Hırvatistan).

Hastane sektörü, Avrupa Bölgesinde ulusal sağlık harcamalarının büyük bir bölümünü (% 35–70) tutmaktadır.

Bazı hükümetler, sermaye piyasası yatırımlarını daha fazla kullanarak sermaye yatırımlarını finanse etmek için uğraşırken, diğerleri sermaye yatırımı için halka açık bir yaklaşım tercih ediyor. Kamu-özel sektör ortaklıkları (PPP) ile karakterize edilen eski yaklaşım, oldukça sorunlu olmuştur. Tanımlanmış bir popülasyona tamamlayıcı hizmetler sunan tesisler arasında işbirliğine engel oluşturarak parçalanma ve çoğalmaya yol açabilir. Üstelik, PPP'ler sağlık sektörü için yeni finansal kaynaklar üretmezler, ancak genellikle finansın gelecek nesillere aktarılmasıyla borç finansmanını artırmanın bir yoludur. Bu, kısa vadeli mali hedefleri karşılamak için ihtiyaç duyulan, ancak uzun vadede maliyetleri düşürmeyecek veya verimliliği artıramayacak hükümetlere fayda sağlayabilir.

Hastane kapasitesindeki azalmalar, mümkün olan yerlerde ve uygun durumlarda düşük maliyetli ortamlarda sağlık hizmeti sunma amacıyla birincil, ikincil ve üçüncül bakımın koordine edilmesine yönelik artan bir vurguyu yansıtmaktadır.

Anket sonuçları, Avrupa Bölgesi ülkelerinin finansal krize tepki olarak bir dizi politika aracı kullandığını göstermektedir. Bazı ülkeler, özellikle hastane ve ilaç sektörlerinde verimliliği artırmaya çalışmak için krizi kullanmış görünmektedir.

Uluslararası kanıtlar, sağlık hizmeti ücretlerinin düşük gelirli grupları ve düzenli ilaç kullananları orantısız bir şekilde etkilediğini ve gerekli tedavinin yapılamaması nedeniyle, uzun vadede sağlık üzerindeki kamu ya da toplam harcamaları azaltma olasılığının düşük olduğunu ve bazı durumlarda daha fazla acil bakım gibi ücretsiz ancak daha yoğun kaynak gerektiren hizmetlere yol açtığını belirtmektedirler..

Sağlık sistemi hedeflerini tanıtmaya yönelik politika araçları:

- Artan risk havuzlaması
- Sözleşmelerin, kalite göstergeleri, hasta tarafından bildirilen sonuç ölçütleri ve diğer geri bildirim biçimlerini içeren hesap verebilirlik mekanizmaları ile birleştirildiği stratejik satın alma.
- Önceliklerin belirlenmesinde, hesap verebilirlik, izleme ve şeffaflık önlemleriyle birlikte HTA
- Sağlık sektöründe, özellikle sağlık altyapısı ve pahalı ekipman için kontrollü yatırım
- Hastalığın yükünü azaltmak için halk sağlığı önlemleri
- Maliyet etkinlik kanıtları ve rasyonel reçeteleme ve dağıtımın desteklenmesi için diğer önlemler ile birleştirilmiş farmasötikler için fiyat indirimleri
- Uygun olduğu hallerde yatarak ya da ayakta tedaviye geçiş.
- Birinci basamak sağlık hizmetlerinin ve ikincil bakımın entegrasyonu ve koordinasyonu
- Sağlık sisteminde yönetme kapasitesini korurken idari maliyetleri azaltmak
- Kamu gelir tabanını genişletecek mali politikalar
- Bir sağlık sistemi krizinin başlamasından önce ortaya konan karşı-döngüsel önlemler
- Daha yoksul insanlara ve düzenli olarak tedavi görenlere yönelik mali koruma önlemlerinin hedeflenmesi.

Sağlık sistemi hedeflerini baltalayan risk altındaki politika araçları:

- Temel hizmetlerin kapsamının azaltılması
- Popölasyon kapsamının azaltılması
- Gerekli hizmetler için bekleme sürelerinde artış
- Gerekli hizmetler için istenen ücretler
- Sağlık çalışanlarının, ekonominin geri kalan kısmına ve ilgili olduğu durumlarda yabancı işgücü piyasalarına göre maaşlarındaki dengesizlikler.

Bu politika özeti, Avrupa'daki finansal krize karşı geniş çaplı sağlık politikası yanıtlarına dikkat çekmiştir. Kriz az sayıda ülkede atlatılmış bırakmış, ancak sağlık kesintilerini uygulamaya koymuştur.

Kısa dönemli durum hükümetleri sağlık harcamalarını üzerinde azaltmaya zorluyorsa, sağlık sistemi performansı üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmek için, uzun vadede verimliliği artıran reformları kolaylaştırmak için akıllıca tedbirler almak olmalıdır.

KAYNAKÇA

Albrecht M, Schiffhorst G, Kitzler C (2007). Finanzielle Auswirkungen und typische Formen des Wechsels von Versicherten zwischen GKV und PKV. In: Klusen N, Meusch A, eds. Beiträge zum Gesundheitsmanagement. Baden-Baden, Nomos.

Atun RA (2004). What are the advantages and disadvantages of restructuring a health care system to be more focused on primary care services? Copenhagen, WHO Regional Office for Europe (Health Evidence Network report).

Barr N (2004). The economics of the welfare state (4th edition). Oxford, Oxford University Press.

Braithwaite R, Rosen AB (2007). Linking cost sharing to value: an unrivalled yet unrealized public health opportunity. *Annals of Internal Medicine*, 146(8):602–605.

Busse R et al., eds. (2011). Diagnosis-related groups in Europe: moving toward transparency, efficiency and quality in hospitals. Maidenhead, Open University Press. Buzzelli C et al. (2006). Impact of generic substitution on pharmaceutical prices and expenditures in OECD countries. *Journal of Pharmaceutical Finance, Economics and Policy*, 15(1):41–63.

Catalano R, Bellows B (2005). Commentary: if economic expansion threatens public health, should epidemiologists recommend recession? *International Journal of Epidemiology*, 34(6):1212–1213.

Chaloupka F, Warner W (2000). The economics of smoking. In: Cuyler AJ, Newhouse JP, eds. *Handbook of Health Economics*. Amsterdam, Elsevier.

Chang S et al. (2009). Was the economic crisis 1997–1998 responsible for rising suicide rates in East/Southeast Asia? A time-trend analysis for Japan, Hong Kong, South Korea, Taiwan, Singapore and Thailand. *Social Science & Medicine*, 68(7):1322–1331.

Chernew ME et al. (1998). Managed care, medical technology, and health care cost growth: a review of the evidence. *Medical Care Research and Review*, 55(3):259–288.

Clarke A (1996). Why are we trying to reduce length of stay? Evaluation of the costs and benefits of reducing time in hospital must start from the objectives that govern change. *Quality in Health Care*, 5(3):172–179.

Docteur E, Oxley H (2003). Health care systems – lessons from the reform experience. Paris, OECD (OECD Health Working Papers No. 9).

Donatini A et al. (2001). Health care systems in transition: Italy. Copenhagen, European Observatory on Health Care Systems

Ruhm CJ (2008). A healthy economy can break your heart. *Demography*, 44:829–848.

Saltman RB, Rico A, Boerma W (2006). *Primary care in the driver's seat? Organizational reform in European primary care*. Maidenhead, Open University Press.

Stuckler D et al. (2011b). Effects of the 2008 recession on health: a first look at European data. *Lancet*, 378(9786):124–125.

Suhrcke M et al. (2011). The impact of economic crises on communicable disease transmission and control: a systematic review of the evidence. *PLoS One*, 6(6):e20724.

Thomson S, Foubister T, Mossialos E (2009). *Financing health care in the European Union. Challenges and policy responses*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies.

Velasco-Garrido M, Busse R (2005). *Health technology assessment: an introduction to objectives, role of evidence and structure in Europe*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies (Observatory policy briefs No. 8).

TÜRKİYE’DE KRİZ DÖNEMLERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GSMH VE DÖVİZ KURUNA ETKİSİ

Öğr. Gör. Dr. Ahmet ARSLAN
İnönü Üniversitesi,
İİBF,
Maliye Bölümü,
ahmet.arslan@inonu.edu.tr

Arş. Gör. Müge Seda ATEŞ
İnönü Üniversitesi,
İİBF,
Maliye Bölümü,
seda.ates@inonu.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Esra CANPOLAT
İnönü Üniversitesi, İİBF,
Ekonometri Bölümü,
esra.canpolat@inonu.edu.tr

Öğr. Gör. Mübeyna DOĞAN
İnönü Üniversitesi,
İİBF,
Maliye Bölümü,
mubeyna.dogan@inonu.edu.tr

Özet

Doğrudan yabancı yatırımlar Dünya’da liberalleşme politikalarının yaygınlaşmaya başladığı 1980’li yıllarda artış göstermeye başlamış Türkiye’de de bu duruma paralel bir artış gözlenmiştir. Doğrudan yabancı sermaye girişi 1990’lı yıllardan sonra hız kazanmış olsa da, bu yıllarda koalisyon hükümetlerinden kaynaklanan siyasi ve ekonomik açıdan istikrarsız ortamların olması ve buna 1994, 2000-2001 krizleri de eklenince doğrudan yabancı sermaye girişi beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. 2008 yılında başlayan küresel krize kadar doğrudan yabancı yatırım girişi yüksek oranda artış göstermiş, kriz döneminden sonra tekrar yükselişe geçen doğrudan yabancı sermaye girişi 2011 Yunanistan borç krizi ile birlikte kısmi bir düşüş yaşa da 2015 yılına kadar artarak devam etmiştir.

Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), döviz kuru (DK) ve gayri safi milli hâsıla (GSMH) arasındaki ilişkiler grafikler, Granger Nedensellik Analizi ve Regresyon Modelleri kullanılarak incelenmiştir. Veriler Türkiye için 1984-2015 dönemlerini kapsamaktadır. Bu çalışmada kullanılan veri türü zaman serisi verisi olduğundan değişkenlerin durağanlık varsayımı Lee ve Strazicich (2002,2003) tarafından geliştirilen birim kök testi ile sınanmıştır. Değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger (1969) Nedensellik testi ile incelenmiştir. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkiyi daha ayrıntılı görebilmek için 3 ayrı regresyon modeli oluşturulmuştur.

1. modelde. DYY deki %1 birimlik bir artış(azalış) GSMH’ da %0.08 birimlik bir artışa (azalışa) sebep olur. Döviz Kurundaki %1 birimlik bir değişim GSMH’ da %0.02 birimlik aynı yönlü değişime sebep olur. Kriz değişkeninin katsayısı anlamlı olmadığı için yorumlanamaz ancak işaretinin negatif çıkması GSMH ve krizler arasında ters yönlü bir ilişki şeklinde yorumlanabilir. Hangi değişkenin GSMH üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu yorumunu standartlaştırılmış katsayılarla bakarak yapabiliriz. Bu sonuçlara göre belirtilen bağımsız değişkenler içerisinde GSMH’da en fazla etkiyi DYY değişkenin yaptığı sonucuna varılmıştır.

2. modelde bağımlı değişken DYY bağımsız değişkenlerse GSMH, DK, K değişkenleridir. Bu sonuçlara göre GSMH değişkeni istatistiksel olarak anlamlı çıkarken diğer değişkenler anlamlı bulunamamıştır. GSMH’ da meydana gelecek %1 birimlik artış DYY’ da %6.77 birimlik bir artışa sebep olacağı sonucuna varılmıştır.

3. modelde bağımlı değişken DK bağımsız değişkenlerse GSMH, DYY, K değişkenleridir. Bu sonuçlara göre GSMH değişkeni istatistiksel olarak anlamlı çıkarken diğer değişkenler anlamlı bulunamamıştır. GSMH’da meydana gelecek %1 birimlik artış DYY’da %11.33 birimlik bir artışa sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Döviz Kuru, GSMH, Kriz

THE EFFECT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND EXCHANGE RATE OF THE GDP DURING THE CRISIS PERIOD IN TURKEY

Abstract

Foreign direct investment began to increase in 1980s, when liberalization policies began to proliferate around the world, and a parallel increase was also observed in Turkey. Although direct capital inflow accelerated in 1990s, politically and economically unstable environment caused by coalition governments and additional crises in 1994 and 2000-2001 resulted in lower levels of capital inflow than expected. Foreign direct investment inflow had increased in high amounts until the global crisis in 2008. After the crisis period, foreign capital inflow continued to increase with a temporary slowdown during the Greece deficit crisis in 2011.

In this study, the relationship between foreign direct investment (FDI), exchange rate (ER) and gross national product (GNP) is analyzed by using graphics, Granger Causality Analysis and regression models. The data used covers 1984-2015 period for Turkey. Since the data type used in this study is time series, stationarity of the variables was tested by using the unit root test developed by Lee and Strazicich (2002, 2003). We reached the conclusion that the variables were stationary at their level values. The causality relationship between the variables was tested by using Granger (1969) Causality. Moreover, 3 different regression models were created to observe the relationship between the variables in greater detail.

In the 1st model, 1% increase (decrease) in DYY causes 0.08% increase (decrease) in GSMH. 1% change in the exchange rate causes 0.02% change in the same direction in GSMH. Since coefficient of the crisis variable is insignificant, we cannot interpret this variable; but the negative sign of this coefficient may be interpreted as a negative relationship between GSMH and the crises. We can find out which variable has more effect on GSMH by looking at standardized coefficients. According to these results, DYY has the highest effect on GSMH among other independent variables.

In the 2nd model, dependent variable is DYY, independent variables are GSMH, DK and K. Based on these results, although the variable GSMH turned out to be statistically significant, all other variables were found to be statistically insignificant. We reached the conclusion that, 1% increase in GSMH would cause 6.77% increase in DYY.

In the 3rd model, dependent variable is DK, independent variables are GSMH, DYY and K. Based on these results, although the variable GSMH turned out to be statistically significant, all other variables were found to be statistically insignificant. We reached the conclusion that, 1% increase in GSMH would cause 11.33% increase in DYY.

Keywords: Foreign Direct Investment, Exchange Rate, GNP, Crisis

Giriş

Yabancı sermaye yatırımlarının bazıları kısa vadeli iken bazıları uzun vadelidir. Doğrudan yabancı yatırımlar uzun vadelidirler. Yabancı yatırımların bazıları da portföy yatırımları olarak da geçmektedir. Burada da yurt içindeki firma yurt dışındaki firmanın hisselerine ortak olabilmektedir. Bu durumdaki yabancı yatırımlar kısa vadelidir. Girdikleri ülkelere kısa vadeli olarak finansal destek sağlarlar. Bu tür yatırımları doğrudan yabancı yatırımlardan ayırt etmek gerekmektedir. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlar girdikleri ülkelerde kalıcıdır. Ekonomi üzerinde risk barındırmazlar. Kısa vadeli yabancı yatırımlar ise girdikleri ülkelere yaptıkları ani çıkışlar sebebiyle finansal krizlere yol açabilirler (Kızılkaya, 2012:28).

Doğrudan Yabancı Yatırımlar Teorik Kapsamı

Doğrudan yabancı yatırımlar bir şirketin yurt dışındaki başka bir şirketin sermayesine ortak olmak şeklinde olabileceği gibi şirketin kendi faaliyet alanı ile ilgili ülkesi dışında başka bir firmayı satın alması şeklinde de olabilir (Ekonomi Ansiklopedisi, 1984:1387).

Doğrudan yabancı yatırımlar girdikleri ülkelere teknoloji, yönetim bilgisi, organizasyon gibi imkânlardan ve marka hakkından yararlanma gibi fırsatlar sunmaktadır (UNCTAD, 1999:465; Seyidoğlu, 2003:718).

Doğrudan yabancı yatırımların bir ülkeye girebilmesi için o ülkenin yatırım yapma konusunda cazip bir merkez olması gerekir. Yabancı sermaye açısından cazip bir ülke olabilmenin koşullarını şöyle sıralayabiliriz (Batmaz & Tekeli, 2009: 20):

- Siyasi ve ekonomik anlamda istikrar olması, belirtilen konularda belirsizlikler ve riskler barındırmaması
- Şirketin yaptığı faaliyet alanı konusunda yeterli talebe sahip olması ve arz konusunda yetersizliklerin bulunması
- Ucuz emek imkânının olması
- Yabancı sermayeli yatırım yapmayı cazip hale getirici bir takım üretim teşvikleri ve vergi indirimlerinin olması
- Hukuki mevzuatının yatırım yapma konusunda engel teşkil etmemesi
- Kota, tarife gibi küresel sermayenin ülkeye girişini engelleyici kısıtlamaların çok olmaması

Doğrudan yabancı yatırımlar girdikleri ülkelerde ekonomik, teknolojik ve yönetsel bir takım faydalar sağlamaktadır. Bu faydaları daha ayrıntılı bir şekilde belirtmek gerekirse şunları söyleyebiliriz (Seyidoğlu, 1999: 598, 676-977; Kar & Tatlısöz, 2008:440-441; Karluk, 1983:24; Kızılkaya, 2012:49; Han & Kaya, 2002: 64-65; Berksoy & Saltoğlu, 1998:21; Candemir, 2009:667).

➤ Doğrudan yabancı yatırımlar girdikleri ülkelerde rekabete dayalı bir piyasa sisteminin yerleşmesine katkıda bulunmaktadır. Çünkü bu tür yatırımlar üretim faaliyetlerini artırmaya yönelik yeni teknolojik imkânları da beraberinde getirmektedirler. Özellikle emek yoğun teknoloji ile çalışan sektörlerde verimlilik daha düşük olmakta maliyetler artmakta ve üretim sınırlı olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde hem teknoloji yoğun üretim yapma imkânı hem de yeni teknolojik altyapılarla beraber daha ucuza daha kaliteli ve çok ürün elde etme imkanı ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca ülkelerin yeni teknolojik imkânlardan haberdar olması ile birlikte kendi ülkelerinde bu teknolojileri geliştirerek daha üst bir model kurabilmelerine de imkân sağlayabilmektedir.

➤ Doğrudan yabancı yatırımlar girdikleri ülkelerdeki firmalara bir takım yönetim uzmanlıkları konusunda bilgi ve tecrübeleri de transfer etmektedirler. Yönetme ve pazarlama becerisinden firmaları faydalandırmaları neticesinde şirketlerin karlarında da belirgin derece artışlar görülebilecektir.

➤ Doğrudan yabancı yatırımlar girdikleri ülkelerde kalkınma ve büyümenin motoru olan tasarrufların yeterli hale gelmesine de katkı sağlamaktadırlar. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere tasarruf yetersizliği nedeniyle yatırımlar için gerekli olan sermaye yetersizdir. Doğrudan yabancı yatırımlar bu konuda bu tür ülkelere gerekli kaynağın sağlanmasında yardımcı olmaktadır.

➤ Doğrudan yabancı yatırımların artması o ülkede milli gelirinde artmasını sağlamaktadır ve ülkede bulunan yerleşik kişilerin refahına bu durumun olumlu etki ettiğini de söylemek mümkündür.

➤ Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının en önemli faydalarından birisi de girdikleri ülkelere vergi ödemek durumunda olmalarıdır. Devlet böylelikle vergi gelirlerinde artış sağlayabilecektir.

➤ Doğrudan yabancı yatırımlar ülkenin döviz kuru üzerinde de olumlu etkilere sahip olabilecektir. Doğrudan yabancı yatırımların sermayeleri yabancı para cinsinden olduğu için bu yatırımlar girdikleri ülkelere döviz bolluğu sağlayacaktır.

➤ Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girmesi faizlerin düşmesine böylelikle enflasyonun daha da azalmasına yol açacaktır.

➤ Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde de bir takım olumlu etkilerinin olabileceği söylenebilir. Doğrudan yabancı sermayeli şirketlerin yatırım yapmalarını cazip kılan sebeplerin başında ucuz emek gücünden faydalanmak gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki istihdam olanaklarının yetersiz olması nedeniyle işgücü potansiyelinden bu firmaların faydalanması için fırsat doğmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların girdikleri ülkelere sağladıkları bu faydaların yanı sıra bir takım olumsuz etkilerinin olabileceği söylenebilir. Olumsuz etkilerini şu şekilde sıralayabiliriz (Seyidoğlu, 2009:492; Yentürk, 1997:136-137; Kızılkaya, 2012:38,70-75; Yapraklı, 2006:29).

➤ Doğrudan yabancı yatırımlar küçük ölçekli firmaların daha büyük sermayeli ve daha büyük ölçekteki firmalarla rekabet edebilmesini zorlaştırmakta bu durum düşük sermayeli şirketlerin kapanmasına yol açabilmektedir.

➤ Doğrudan yabancı yatırımlar geldikleri ülkelere istihdam konusunda her zaman olumlu katkı sağlamayabilir. Yukarıda ifade edildiği üzere, küçük ölçekli firmaların daha az verimli çalışması ve rekabet edememesi nedeniyle kapanması sonucunda ülkedeki işsiz sayısında artış gerçekleşecektir.

➤ Doğrudan yabancı yatırımlar her ne kadar girdikleri ülkelere yönetim uzmanlığı sağlasa da bu durum zamanla yabancı sermayeli şirketin yurtiçindeki ortak olduğu şirketin yönetimi üzerinde baskı yapmasına, isteklerini kabul ettirmesine ve ekonomik anlamda kendine bağımlı hale getirmesine sebep olabilir.

➤ Doğrudan yabancı yatırımlar daha çok gelişmekte olan ülkeleri tercih ettikleri için üretim yaptıkları ülkede ara malı ve sermaye malı konusunda yetersizliklerle karşılaşmaktadır. Gerekli olan hammaddeyi genellikle yatırım yapılan ülkenin dışından transfer ettikleri için ithal ikameci bir politika uygulamak zorunda kalmaktadır. Bu durum yatırım yapılan ülkenin ihracat-ithalat dengesi üzerinde olumsuz etkilere sebep olmakta, kısaca cari açık ortaya çıkmaktadır.

Literatür Taraması

Yabancı yatırım, uluslararası para veya sermaye piyasaları yoluyla veya doğrudan yatırım şeklinde gerçekleşen yatırılabilir kaynakların kişi veya kuruluşlarca bir ülkeden diğer bir ülkeye hareketi olarak tanımlanmaktadır (Kurtaran, 2007: 367). Doğrudan yabancı yatırım ise, bir ülkede yeni bir firmanın kurulması, mevcut yabancı firmaya ilave yapılması ya da o ülkede mevcut bir firmanın satın alınması nedeniyle uluslararası düzeyde ortaya çıkan sermaye akışını, sermayenin yanında teknoloji, know-how, patent, ticari marka, teknik bilgi ve işletmecilik bilgisi ve kontrol yetkisini de yanında getiren yatırımları ifade etmektedir (Şahin, 2015: 160).

Ekonomi literatüründe doğrudan yabancı sermaye yatırımları hakkında birçok tanım yer almaktadır. Jesper Jensen, Thomas Rutherford ve David Tarr'a göre doğrudan yabancı sermaye yatırımı, genellikle uzmanlaşmış yabancı girdilerin ithal edilmesini gerektiren, bir başka ülkede üretim tesisi açmak ya da var olan bir işletmeyi alma şeklinde ticari yatırımdır şeklinde tanımlanmıştır (Jensen vd., 2004: 4). Uluslararası Para Fonu (IMF) doğrudan yabancı yatırımları, bir yabancının yerleşik olduğu ekonomi dışındaki bir ekonomide uzun vadeli ve kalıcı yatırım yapması olarak ifade etmektedir (Durgan, 2016: 5). Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Konferansı (UNCTAD)'nın çeşitli basın bildirilerinde ise doğrudan yabancı yatırım, bir ekonomideki yerleşik bir işletmenin yönetiminin bir başka ekonomideki işletme tarafından kontrolünü içeren bir yatırım olarak tanımlanmıştır (Aydoğmuş vd., 2005:6). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından yapılan tanıma göre doğrudan yabancı yatırım ise; bir ekonomide yerleşik bir birim tarafından başka ülkede yerleşik olan bir teşebbüste kalıcı bir ekonomik bağ sağlamak amacıyla yapılan uluslararası bir yatırım kategorisi olarak ifade edilmektedir (OECD, 1996: 7-8).

Literatüründe doğrudan sermaye yatırımlarını belirleyen faktörler açısından birçok görüş öne sürülmüştür. J. H. Dunning'e göre bir ülkeye yatırımları çeken faktörler pazar büyüklüğü, bankacılık, sigorta, iletişim gibi alt yapıların yeterliliği ve birim emek maliyetleri iken Bertil Ohlin'e göre, yatırımları daha düşük faizle finanse etme imkanı, hammadde kaynaklarına

ulaşılabilirlik gibi faktörler ön plana çıkmaktadır (Özcan & Arı, 2010: 73-74). Tuselman’a göre emek maliyeti, pazar hacmi, yatırım yapılacak mekânın coğrafi ve kültürel özellikleri gibi faktörler önem ifade etmektedir (Kar & Tatlıöz, 2008: 7). Filiz Elmas Özağ yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen faktörleri ekonomik ve politik faktörler olarak iki ayrı başlıkta incelemiş ve ücret maliyetleri, döviz kuru, yatırım ve ihracat teşvikleri, GSMH, iç pazar büyüklüğü, hükümetlerin yatırımcılara sağladığı teşvikler, gümrük vergileri ve kotaları, politik istikrar olarak belirtmiştir (Özağ, 1994: 63-67). Bu faktörlerin yanı sıra nispi kar oranları, yerel piyasa hacmi ve büyüklüğü, ticaret dengesi, döviz kuru politikası, dışa açıklık oranı, enflasyon oranı, büyüme oranı, siyasi ve ekonomik istikrar, bürokrasinin kalitesi, yabancı yatırımcılara yönelik teşvikler, sübvansiyonlar, yatırım yapılacak alana ilişkin vergisel ve diğer yasal düzenlemeler, fiziksel alt yapı, ulaşım ve haberleşme teknolojilerindeki gelişmeler gibi pek çok etken yatırımları belirleyen faktörler arasında sayılabilmektedir. Dolayısıyla uluslararası doğrudan yatırım çekebilmesinde; diğer ülkelere göre daha çekici bir ekonomik ortamın bulunması (örneğin; ücretlerin diğer ülkelere göre düşüklüğü ya da verimliliğin yüksekliği, nüfus ve buna bağlı iç talep yüksekliği, potansiyel olarak büyüme eğilimi göstermesi gibi.) ve siyasal, sosyal ve ekonomik istikrarın bulunması gerekmektedir.

Ekonomi literatüründe bir ülkeye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme, döviz kurları ve ekonomik krizler arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Sırasıyla bu değişkenler arasındaki ilişkileri açıklayan görüşlere baktığımızda;

Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyümeye ilişkin görüşler: Literatür incelendiğinde yapılan ampirik çalışmaların bazılarında doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunurken diğer bazı çalışmalarda ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuş veya anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırımlar – Ekonomik Büyüme Literatür Özeti

Uluslararası Alanda Yapılan Bazı Ampirik Çalışmaların Literatür Özeti		
Yazar(lar)	Örnek	Temel Bulgular
De Mello (1999)	OECD üyesi olan ve olmayan 32 ülke	Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Borensztein, De Gregorio ve Lee (1998)	1970-1989 Gelişmekte olan 69 ülke	Araştırmaya konu olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucunu elde edilmiştir.

Obwona (2001)	Uganda örneği	Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini uzun dönemli ve kısa dönemli olarak ikiye ayırmış ve kısa dönemde pozitif, uzun dönemde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Lensink ve Morrissey (2001)	Gelişmekte olan ülkeler (1975-1998)	Nedensellik analizi sonucuna göre doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen dalgalanmaların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Assanie ve Singleton (2002)	Gelişmekte olan ülkeler	Panel veri analizi kullanılarak 67 gelişmekte olan ülkenin incelendiği çalışmada; belirli bir gelir düzeyinin üzerindeki ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, bu düzeyin altındaki ülkelerde ise anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Carkovic ve Levine (2002)	Gelişmiş ve Gelişmekte olan 72 ülke (1960-1995)	Dinamik panel veri analizi kullanılarak yapılan çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Mencinger (2003)	Geçiş ekonomileri (1994-2000)	Doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Granger nedensellik testi kullanılarak açıklanmaya çalışıldığı bu çalışmada iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Choe (2003)	80 ülke (1971-1995)	Nedensellik analizi kullanılan çalışmada doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye doğru olan nedensellik ilişkisinin tersi duruma göre daha zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Chowdhury ve Mavrotas (2005)	Malezya, Şili, Tayland gibi gelişen ekonomiler (1969-2000)	Nedensellik analizi kullanılan çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide Malezya ve Tayland için çift yönlü bir ilişki olduğu, Şili’de ise ekonomik büyümenin doğrudan yabancı yatırımlara neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alfaro ve Charlton (2007)	22 OECD ülkesi (1990-2001)	Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılan çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Karimi ve Yusop (2009)	Malezya örneği	Toda-Yamamoto nedensellik testi ve ARDL sınır testi kullanılan çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi dolaylı olarak etkilediği ve uzun dönem açısından bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Choong, Baharumshah, Yusop, Habibullah (2010)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler	Panel veri analizi kullanılarak yapılan çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Asheghian (2011)	ABD örneği (1960-2000)	Doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Granger Non-Causality Test yöntemi kullanılarak incelendiği bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Popescu (2014)	Orta Avrupa ve Doğu Avrupa ülkeleri	Orta Avrupa ve Doğu Avrupa ülkelerini yabancı yatırımların ekonomik büyümeyle ilişkisi açısından analiz eden bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde itici güce sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Keho (2015)	12 Afrika ülkesi (1970-2013)	Eşbütünleme analizi kullanılarak yapılan ampirik çalışmada on ülkede eşbütünleme ilişkisi bulunmuş ve bunun yanı sıra dört ülkede bu iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Türkiye Üzerine Yapılan Bazı Ampirik Çalışmaların Literatür Özeti		
Yazar(lar)	Örnek	Temel Bulgular
Aslanoğlu (2002)	Türkiye örneği (1975-1995)	Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Granger nedensellik testi ile incelendiği bu çalışmada iki değişken arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alıcı ve Ucal (2003)	Türkiye örneği (1987-2002)	Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Toda-Yamamoto nedensellik testi ve VAR analizi ile incelendiği bu çalışmada iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Şimşek ve Behdioğlu (2006)	Türkiye örneği (1980-2005)	Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan hareketle korelasyon analizi yapılarak Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların GSMH üzerinde pozitif bir etki meydana getirdiğini doğrulamıştır.
Açıkalın, Gül ve Yaşar (2006)	Türkiye örneği (1980-2002)	Eşbütünleme analizi kullanılarak yapılan çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile GSMH arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Aykut ve Sayek (2007)	Türkiye örneği (1990-2003)	Yapılan ampirik çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yatırımların hangi sektörde yapıldığına bağlı olarak açıklanmıştır. Buna göre imalat sektörüne yapılan yatırımlar arttıkça büyümeye pozitif etki ederken, hizmet sektörlerine yönelik yatırımlarda meydana gelen artışların ekonomik büyümeye etkisine yönelik anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır.
Bilgili, Düzgün ve Uğurlu (2007)	Türkiye örneği (1992-2004)	VAR analizi ile yapılan çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile yurt içi yatırımlar arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Örnek (2008)	Türkiye örneği (1996-2006)	Nedensellik analizi kullanılan bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.
Mucuk ve Demirel (2009)	Türkiye örneği (1992-2007)	Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Granger nedensellik testi ile incelendiği bu çalışmada bu iki değişken arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu ancak doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde daha belirgin etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şen ve Saray (2010)	Türkiye örneği	Panel veri analizi kullanılan bu çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu katkı yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.
Ekinci (2011)	Türkiye örneği (1980-2010)	Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Granger nedensellik testi ile incelendiği bu çalışmada iki değişken arasında uzun dönemli ve çift yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Topallı (2016)	Türkiye örneği (1982-2013)	BRICS ülkelerinde ve Türkiye’de 1982-2013 döneminde doğrudan sermaye yatırımları, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Koyuncu (2017)	Türkiye örneği (1990-2015)	Granger nedensellik testi kullanılan bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki sebep sonuç ilişkisi incelenmiş ve doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak: Aykut Ekinci, “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010)”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ekim 2011, 6(2), ss.74-77; Fatma Turan Koyuncu, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması (1990-2015)”, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 7(2), 2017 kaynaklardan yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile döviz kuruna ilişkin görüşler:Ekonomi literatüründedoğrudan yabancı yatırımlar ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları; Craine(1989), Serven (2002), Chakrabarti ve Scholnick (2002), Erdal ve Tataoğlu (2002) , Brzozowski (2006), Kar ve Tatlıöz(2008), Lizardo (2009), Amuedo ve Pozo (2009), Cavallari ve Addona (2013), gibi araştırmacılar çeşitli ülke örnekleri alarak yapmış oldukları çalışmalarda bu iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşırken, Goldberg ve Kolstad (1995), Barrell ve Hall (2003), Eşiyok(2011) gibi araştırmacılar ise yapmış oldukları çalışmalarda bu değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır (Arslan & Çiçek, 2017: 294-295). Bununla birlikte doğrudan yabancı yatırımlar ile döviz kuru arasında anlamlı bir ilişki olmadığına yönelik görüşler mevcuttur. Örneğin; Polat ve Payashoğlu (2016), Türkiye üzerine Markov Switching modelini kullanarak yapmış oldukları bir çalışmada, döviz kuru ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında bir ilişki bulunamamıştır(Polat & Payashoğlu, 2016: 112).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik krizlere ilişkin görüşler:Ekonomi literatüründe daha çok bir ülkeye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik krizlerle ilgili olarak da yapılan bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin; Sweta C. Saxena ve Kar-yiu Wong 2002 yılında eşbütünleme yaklaşımı ile yapmış oldukları çalışmada 1997 Asya krizinin Tayland, Kore ve Malezya ekonomisi üzerindeki etkisini, krizin yatırımlar, ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Suzan Ergün ve Levent Gökdemir (2010) küresel krizin Türkiye'nin dış ticaret sektörüne etkisini kriz öncesi döneme göre açıklamış ve krizle birlikte dış ticaret hacminde daralma olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Lale Karabıyık ve Adem Anbar (2010) yapmış oldukları çalışmada küresel finansal krizin doğrudan yabancı yatırımları olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır (Çağlak & Karaca, 2016: 1022-1024). Benzer şekillerde yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunda bir ülkede yaşanan ekonomik krizin o ülkeye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişim Süreci

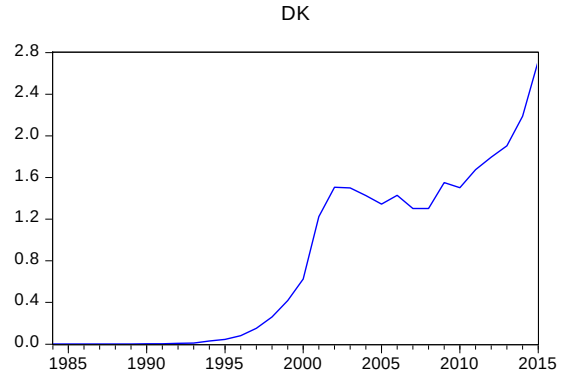
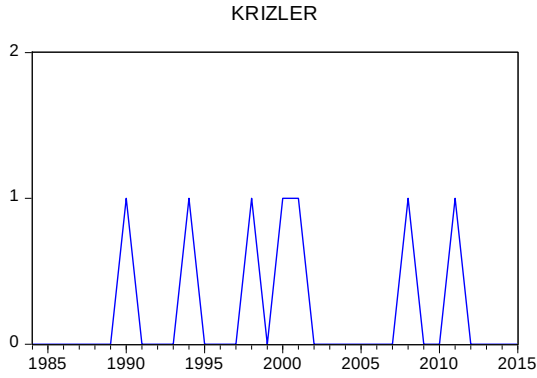
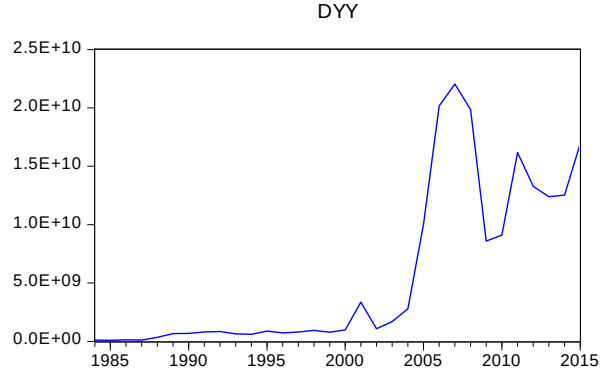
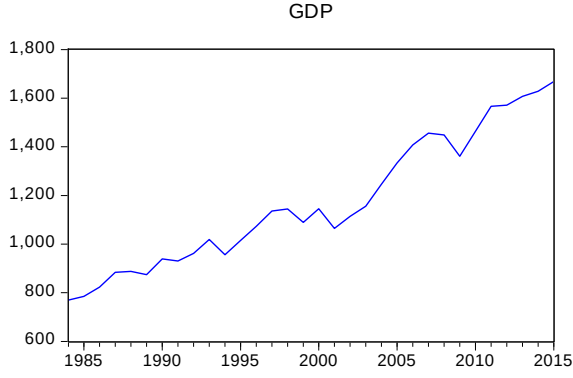
Türkiye’de yabancı sermaye girişi, uygulanan liberal politikalar çerçevesinde özellikle 1980’li yıllardan itibaren ağırlık kazanmıştır. 1980 öncesi döneme baktığımızda; 1923 İzmir İktisat Kongresinde Türkiye’nin doğrudan yabancı yatırımlara açık olduğu ifade edilmiş, daha sonraki süreçlerde özellikle 1933-1939 döneminde benimsenen devletçilik anlayışının da etkisiyle yabancı sermayeye karşı oldukça kapalı politikalar izlenmiş ve içe dönük sanayileşme stratejisi benimsenmiştir (Yavan & Kara, 2003: 27). II. Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzeni çerçevesinde Türkiye hızlı kalkınmak için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duymuş, yabancı sermaye girişini teşvik etmek amacıyla bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu bu amaçla çıkarılmıştır. 1950-1979 yılları arasında liberal bir politika izlenmekle birlikte gerek kanunun yetersizliği gerekse siyasi ve hukuki sebeplerden dolayı ülkeye yeterli sermaye girişi sağlanamamıştır. Bunda iç piyasaların yabancı yatırımcılara karşı korunması amacıyla uygulanan ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejinin de rolü büyüktür (Koçtürk & Eker, 2012: 39-40).

1980’li yıllardan itibaren tüm dünyada liberalleşmenin başlamasıyla birlikte küresel sermayenin önündeki engeller kaldırılmış, sermayenin ülkeler arasında dolaşımı hızlanmıştır. Türkiye’de de yabancı sermayedeki değişim, bu gelişime paralel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. 1980 sonrası alınan 24 Ocak 1980 kararları ile yapılan reformlarla (ihracat teşvik politikası, esnek kur politikası, ithalat üzerindeki miktar kısıtlamalarının kaldırılması, gümrük vergilerinin indirilmesi gibi) birlikte 1981 yılından itibaren yabancı sermaye girişleri önemli ölçüde artmıştır. Ancak 1990’lı yıllara kadar yabancı sermayeden elde edilen pay diğer ülkelerle kıyaslandığında yaşanan bu artışlar yetersiz kalmış ve yatırımlar 2001 krizine kadarki süreçte genellikle çok yüksek faiz ve sabit döviz kuruna dayalı kısa vadeli portföy yatırımları şeklinde

olmuştur. Bunda 29 Aralık 1983 yılında yürürlüğe giren Türk Parasını Koruma ve Kullanma hakkında 32 sayılı karar ile sermaye hareketlerinin serbestleşmesine yönelik yapılan düzenlemeler etkili olmuştur. 1990'lı yıllarda yabancı sermaye yatırımları 1980 sonrası küreselleşmeyle gelen liberal ortamın da etkisiyle artış hızını sürdürmüştür. Ancak 1994 yılında aşırı spekülasyon sermaye girişinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri ile ortaya çıkan büyük cari açık ve kamu açığı sonucu oluşan kriz yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesi ile sonuçlanmıştır. Daha sonraki süreçte ise 1997 yılında Güneydoğu Asya'da başlayan ve 1998 yılında Rusya krizi ile etkisi genişleyen küresel kriz ülke ekonomisini büyük ölçüde etkilemiş ve daha çok sıcak para olarak da ifade edilen kısa vadeli portföy yatırımlarında önemli bir azalma yaşanmış ve yabancı sermaye çıkışı bu dönemde artmıştır (Şahin, 2010: 101). 2000 yılında yabancı sermayede önemli bir artış yaşanmış ve 2001 yılında ise en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak 2001 yılında yaşanan kriz ve siyasi ve ekonomik ortamdaki belirsizliklere bağlı olarak 2002 yılında yabancı sermaye tekrar gerilemiştir.

2001 krizinden sonra hızlı ekonomiye geçiş programı ile birlikte büyüme, enflasyon ve faiz oranları gibi makro ekonomik göstergelerde meydana gelen iyileşme, Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerine ilişkin sürecin etkisi, yatırım ortamına yönelik yapısal reformlar, doğrudan yabancı sermaye önündeki kanuni engelin yumuşatılması, doğrudan yabancı sermaye girişleri için istenen izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesi, siyasi ve ekonomik istikrarın var olmasının olumlu etkileri gibi etmenler Türkiye'yi doğrudan yabancı yatırımlar bakımından cazip hale getirmiştir. Özellikle 2003 yılından sonra yabancı sermaye girişleri dönüşüm geçirerek doğrudan yabancı sermaye ile ifade edilen uzun vadeli sermaye girişinde artışlar hızlanmıştır. 2008 yılına kadar (2008 dâhil) Türkiye tarihinin en yüksek doğrudan sermaye miktarını çekmeyi başarmıştır. 2008 Mortgage krizine kadar doğrudan yabancı yatırımlarda yaşanan artış, küresel finansal krizin yarattığı likitide darlığı ile birlikte yerini çok ciddi ölçüde azalışa bırakmıştır. Krizden sonra tekrardan doğrudan yabancı sermaye girişi hızlanmış 2011 Yunanistan krizi ile birlikte tekrardan azalışa geçmiştir. 2014 yılından itibaren doğrudan yabancı sermaye girişi artmıştır. Ancak yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları genelde yeni bir üretim birimi kurmaktan çok mevcut üretim biriminin satın alınması şeklinde olup, dolayısıyla üretimde ve istihdamda bir artış yaratmayan sadece sahipliğin el değiştirmesine dayanan yatırımlar şeklinde gerçekleşmiştir (Eğilmez, 2018: 2).

2015 yılında devam eden artışlar, 2016 yılında yaşanan terör olaylarının da etkisiyle ekonomik ve siyasi yapıdaki belirsizliklere bağlı olarak azalmıştır. Aşağıdaki grafikler çalışmada kullanılan dönem esas alınarak 1985-2015 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımlar, GSMH ve döviz kurundaki değişimleri ve bu tarihler arasında yaşanan krizleri göstermektedir.

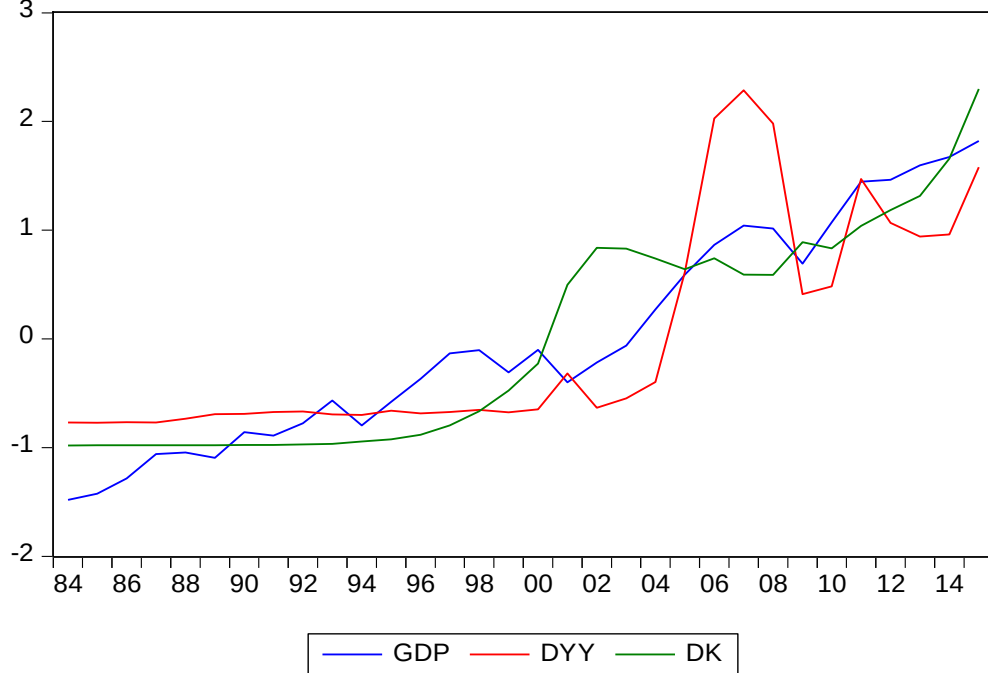

Ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından baktığımızda; özellikle 1980'li yıllardan sonra uygulanan liberalleşme politikaları ile birlikte doğrudan yabancı yatırım girişlerini teşvik edici düzenlemeler uygulanmış, küresel anlamda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla elde etmek ve böylece ülke ekonomisinde büyümeye katkı sağlamak amaçlanmıştır. Yetersiz olan iç tasarrufu telafi için dış tasarrufları ülke içine çekmek ve üretim miktarında, istihdamda artış sağlamak bakımından doğrudan yabancı yatırımlar öneme sahiptir. Ancak yapılan yatırımların gerçekleşme şekli bu yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değiştirecektir. Eğer yapılan söz konusu yatırımlar mevcut varlıkların el değiştirmesi şeklinde gerçekleşirse bu ekonomide yeni bir değer yaratmayacağından büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmayacaktır. Ancak el değiştirme sonucu yaratılan tasarrufların yatırımlara dönüşmesi durumunda ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratılabilir.

Döviz kuru ve doğrudan yabancı yatırımlar açısından baktığımızda; Türkiye'de 1980'li yıllara kadar sabit döviz kuru rejimi uygulanmıştır. 1980'lerde ise dalgalı (esnek) döviz kuru rejimine geçmiştir. Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de dış finansman ihtiyacının fazla olması, bu finansmanın önündeki engellerin kaldırılmasını zorunlu kılmaktadır. Döviz kuru arttıkça risk primi artacak bu ise ülkeye yapılacak sermaye akımlarının azalmasına neden olacaktır. Bu bakımdan iç veya dış nedenlerden kaynaklı risklerin azaltılması,

döviz kurunun düşürölüp, doğrudan yabancı yatırım girişinde artış yaşanmasını sağlayıcı politikaların belirlenmesi önem ifade etmektedir.

Aşağıdaki grafikte 1985-2015 yılları itibariyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları, GSMH ve döviz kurlarındaki değişimler tek grafikte gösterilmiştir.

Doğrudan Yabancı Yatırımların Milli Gelir ve Döviz Kuruna Etkisi ile İlgili Ekonometrik Analiz

Türkiye’de 1985 ile 2015 yılları arasını kapsayacak şekilde doğrudan yabancı yatırımların milli gelir ve döviz kuruna etkisi ile ilgili ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Yöntem olarak ise Granger Nedensellik Testinden faydalanılmıştır. Ayrıca kriz dönemleri özelinde de bu etkinin olup olmadığı üzerinde de durulmuştur. Bunun için de regresyon modelinden faydalanılmıştır.

Tablo 2: Granger Nedensellik Analizi

Temel Hipotez	Gözlem Sayısı	F-İstatistiği	Olasılık
Direkt Yabancı Yatırımlar GSMH'nın Granger nedeni Değildir GSMH, Direkt Yabancı Yatırımların Granger nedeni Değildir	30	0.66854 5.64954	0.5214 0.0095
Döviz Kuru, GSMH'nın Granger nedeni Değildir GSMH, Döviz kurunun Granger nedeni Değildir	30	4.19549 3.77146	0.0268 0.0370
Döviz Kuru, Direkt Yabancı Yatırımların Granger nedeni Değildir Direkt Yabancı Yatırımlar, Döviz Kurunun Granger nedeni Değildir	30	10.6655 0.07960	0.0004 0.9237

Tablo 3: Nedensellik Sonuçları

Direkt Yabancı Yatırımlar	$\nrightarrow$	GSMH
GSMH	$\rightarrow$	Direkt Yabancı Yatırımlar
Döviz Kuru	$\Leftrightarrow$	GSMH
Döviz kuru	$\rightarrow$	Direkt Yabancı Yatırımlar
Direkt Yabancı Yatırımlar	$\nrightarrow$	Döviz Kuru

Bu sonuçlara göre Direkt Yabancı Yatırımlar GSMH'nın Granger nedeni değildir. Ancak GSMH Direkt Yabancı Yatırımların nedenidir. Yani GSMH 'dan Direkt Yabancı Yatırımlara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Döviz kuru ile GSMH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Döviz kuru ile Direkt Yabancı Yatırımlar arasında da tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Döviz kuru Direkt Yabancı Yatırımların granger nedeni iken Direkt Yabancı Yatırımlar Döviz kurundaki değişkenliğin sebebi değildir.

Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, değişkenlerin her birinin bağımlı değişken olduğu modeller için kurulan regresyon modellerinin En Küçük Kareler tahmin sonuçlarıdır. Değişkenlerin farklı ölçek birimlerinden etkilenmemeleri için logaritmaları kullanılmıştır. Modellerde otokorelasyon ve değişen varyans testi sorunu saptandığından Newey-West düzeltmesi kullanılarak model tahminleri elde edilmiştir. Kurulan modeller aşağıda verilmiştir.

Modeller için değişken tanımlamaları şu şekildedir:

GSMH=Gayri Safi Milli Hasıla

DYY: Direkt Yabancı Yatırımlar

DK: Resmi Döviz Kuru

K: Kriz olduğu dönemde 1, olmadığı dönemde 0 değerini alan kukla değişken.

Model 1:

$$GSMH = \beta_0 + \beta_1 DYY + \beta_2 DK + \beta_3 K$$

$$GSMH = 5.201144 + 0.089273 DYY + 0.025279 DK - 0.033780 K$$

Tahmin edilen bu modelde bağımlı değişken GSMH bağımsız değişkenlerse DYY, DK, K değişkenleridir. Tahmin sonuçları ayrıntılı olarak Tablo 3’de yer almaktadır. Bu sonuçlara göre DYY ve DK değişkeni istatistiksel olarak anlamlı çıkarken kriz kukla değişkeni istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. DYY deki %1 birimlik bir artış(azalış) GSMH’da %0.08 birimlik bir artışa(azalışa) sebep olur. Döviz Kurundaki %1 brlik bir değişim GSMH’da %0.02 birimlik aynı yönlü değişime sebep olur. Kriz değişkeninin katsayısı anlamlı olmadığı için yorumlanamaz ancak işaretinin negatif çıkması GSMHve krizler arasında ters yönlü bir ilişki şeklinde yorumlanabilir. Hangi değişkenin GSMH üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu yorumunu standartlaştırılmış Katsayılar bakarak yapabiliriz. Bu sonuçlara göre belirtilen bağımsız değişkenler içerisinde GSMH da en fazla etkiyi DYY değişkeni yapmaktadır.

Model 1 sonuçlarına göre Doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen bir birimlik bir artış GSMH’da %0,08 bir artışa sebep olmaktadır. Ekonomik büyümede doğrudan yabancı yatırımlar etkili olabilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar uzun vadeli yatırımlar oldukları ve yatırımın yapıldığı ülkeye verimlilik, ucuz işgücü, ara mal, ek üretim kapasitesi gibi unsurları da beraberinde getirdikleri için yatırımın yapıldığı ülkede GSMH’da artışa sebep olmaktadır.

Model 1 sonuçlarına göre Döviz kurunda meydana gelecek 1 birimlik bir artış GSMH’da %0,02 birimlik bir artışa sebep olmaktadır. Döviz kurunda meydana gelecek bir artış TL’nin göreceli olarak değer kaybetmesi anlamına gelmektedir. TL’nin değer kaybetmesi yurt içinde malların fiyatlarında yurt dışı fiyatlara göre bir ucuzlamayı getirecektir. Bu durumda ihracat artacak ve ithalat ise azalacaktır. İhracattaki bir artış ise GSMH’da bir artış anlamına gelmektedir.

Model 1 sonuçlarına göre Kriz dönemlerinde GSMH azalma göstermektedir. Kriz dönemlerinde yaşanan güven bunalımı nedeniyle firmalar tasarruflarını yatırımlara yönlendirmemekte ve var olan üretim kapasitelerini daraltmaktadır. Kriz dönemlerinde ekonomide durgunluk hâkimdir. Üretilen mallara yeterince talep gerçekleşmemektedir. Bireyler zorunlu harcamaları dışında tasarruflarını tüketime yönlendirmemektedir. Böylelikle yatırım kanalı ve tüketim kanalı yoluyla GSMH’da bir artış gerçekleştirilememektedir. Kriz dönemlerindeki belirsizlik piyasadan düşük faizle borçlanmayı da zorlaştırmakta böylelikle borç alarak büyümeyi gerçekleştirme de zorlaşmaktadır.

Tablo 4. Regresyon Modeli

Bağımlı Değişken: GSMH					
Bağımsız Değişken(ler)	Katsayı	Standartlaştırılmış Katsayılar	Standart Hata	t-istatistiği	olasılık
Direkt Yabancı Yatırımlar	0.089273	0.659185	0.017238	5.178729	0.0000
Döviz Kuru	0.025279	0.339360	0.008012	3.154606	0.0038
Krizler	-0.033780	-0.061368	0.024329	-1.388431	0.1760
C	5.201144	-----	0.374530	13.88714	0.0000
R-squared	0.926867	Mean dependent var	7.041199		
Adjusted R-squared	0.919031	S.D. dependent var	0.231194		
S.E. of regression	0.065786	Akaike info criterion	-2.488341		
Sum squared resid	0.121180	Schwarz criterion	-2.305124		
Log likelihood	43.81346	Hannan-Quinn criter.	-2.427610		
F-statistic	118.2883	Durbin-Watson stat	1.046650		
Prob(F-statistic)	0.000000	Wald F-statistic	57.25728		
Prob(Wald statistic)	F-0.000000				

Model 2:

$$DYY = \beta_0 + \beta_1 \text{GSMH} + \beta_2 \text{DK} + \beta_3 \text{K}$$

$$DYY = -26.36167 + 6.770551 \text{GSMH} + 0.016948 \text{DK} + 0.190516 \text{K}$$

Tahmin edilen bu modelde bağımlı değişken DYY bağımsız değişkenlerse GSMH, DK, K değişkenleridir. Tahmin sonuçları ayrıntılı olarak Tablo 4’de yer almaktadır. Bu sonuçlara göre GSMH değişkeni istatistiksel olarak anlamlı çıkarken diğer değişkenler anlamlı bulunamamıştır. GSMH da meydana gelecek %1 birimlik artış DYY’da %6.77 birimlik bir artışa sebep olacaktır.

Model 2 sonuçlarına göre GSMH’da meydana gelecek 1 birimlik artış Doğrudan yabancı yatırımlarda %26 seviyesinde bir artışa yol açmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar uzun vadeli yatırımlardır. Yabancı yatırımcı yatırım yapacağı ülkenin uzun dönemde GSMH’sında bir artış öngörürse yatırımlarını da artırır. Ekonomik büyüme yatırımcılar açısından olumlu, iyimser bir gösterge sayılmakta bu sayede yatırımcılar ‘önlerini’ daha iyi görebilmektedir. Ayrıca yatırımın yapıldığı ülkenin ekonomik olarak büyümesi, yatırımların da büyümeden daha fazla pay alması anlamına gelir. Yatırımcı riski sevmez. Yatırımın değer kazanması riskin düşük olduğu istikrarlı büyüyen bir ekonomide daha kolaydır.

Model 2’ye göre Döviz kurunda meydana gelecek bir değişiklik doğrudan yabancı yatırımları etkilememektedir.

Model 2'ye göre kriz dönemlerinde doğrudan yabancı yatırımlarda istatistiki açıdan anlamlı bir değişme söz konusu olmamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar uzun vadeli yatırımlardır. Kısa dönemli ekonomide yaşanan olumsuz değişikliklerden fazla etkilenmezler. Yatırımcılar kriz dönemlerinde bekle gör politikası güderler. Eğer kriz uzun soluklu ise fiyatlamalarında ve yatırım miktarlarında bir değişikliğe giderler. Kısa dönemli yaşanan siyasi ve ekonomik krizler nedeniyle yatırım yaptıkları ülkedeki yatırımlarını hemen satışa çıkarmaları veya şirket ortaklığından ayrılma mal ve ürünlerinde sözleşmede belirttikleri fiyatlamalarını artırmaları söz konusu olmaz.

Tablo 5. Regresyon Modeli

Bağımlı Değişken: Direkt Yabancı Yatırımlar					
Değişken	Katsayı	Standartlaştırılmış Katsayılar	Standart Hata	t-istatistiği	olasılık
GSMH	6.770551	0.916932	0.911547	7.427537	0.0000
Döviz Kuru	0.016948	0.030813	0.060626	0.279549	0.7819
Krizler	0.190516	0.046874	0.162672	1.171165	0.2514
C	-26.36167	-----	6.463542	-4.078517	0.0003
R-squared	0.898271	Mean dependent var	21.31562		
Adjusted R-squared	0.887372	S.D. dependent var	1.707120		
S.E. of regression	0.572911	Akaike info criterion	1.840297		
Sum squared resid	9.190366	Schwarz criterion	2.023514		
Log likelihood	-25.44475	Hannan-Quinn criter.	1.901028		
F-statistic	82.41409	Durbin-Watson stat	1.049656		
Prob(F-statistic)	0.000000	Wald F-statistic	55.06669		
Prob(Wald statistic)	F-0.000000				

Model 3:

$$DK = \beta_0 + \beta_1 DYY + \beta_2 GSMH + \beta_3 K$$

$$DK = -84.26975 + 0.100182 DYY + 11.33266 GSMH + 0.661142 K$$

Tahmin edilen bu modelde bağımlı değişken DK bağımsız değişkenlerse GSMH, DYY, K değişkenleridir. Tahmin sonuçları ayrıntılı olarak Tablo 5'de yer almaktadır. Bu sonuçlara göre GSMH değişkeni istatistiksel olarak anlamlı çıkarken diğer değişkenler anlamlı bulunamamıştır. GSMH da meydana gelecek %1 birimlik artış DK'da %11.33 birimlik bir artışa sebep olacaktır.

Model 3 sonuçlarına göre GSMH'daki bir artış döviz kurunda %11,33 birimlik artışa sebep olmaktadır. GSMH'da yaşanan olumlu gelişmeler ekonomik açıdan daha az riskli bir durum ortaya çıkarmaktadır. Riskin az olduğu durumda faiz oranları da düşmektedir. Faizlerde yaşanan düşmeler döviz elinde tutan ve faizden döviz geliri elde etmek isteyenlerin daha yüksek

faiz getirisine sahip başka ülkelere yönelmelerine sebep olmaktadır. Ülkeden döviz çıkışı yaşandıkça da TL'ye göre göreceli daha az sayıda olan dövizin kurunda bir artışa sebep olmaktadır.

Model 3'e göre doğrudan yabancı yatırımlardaki bir artış ya da azalış döviz kuru üzerinde etkili olmamaktadır.

Model 3'e göre Kriz dönemlerinde döviz kuru krize bağlı olarak değişmemektedir.

Tablo 6. Regresyon Modeli

Bağımlı Değişken: Döviz Kuru				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	olasılık
Direkt Yabancı Yatırımlar	0.100182	0.368554	0.271826	0.7878
GSMH	11.33266	3.207358	3.533331	0.0014
Krizler	0.661142	0.585419	1.129349	0.2683
C	-84.26975	15.86071	-5.313113	0.0000
R-squared	0.818082	Mean dependent var	-2.194177	
Adjusted R-squared	0.798590	S.D. dependent var	3.103735	
S.E. of regression	1.392915	Akaike info criterion	3.617143	
Sum squared resid	54.32595	Schwarz criterion	3.800360	
Log likelihood	-53.87429	Hannan-Quinn criter.	3.677874	
F-statistic	41.97174	Durbin-Watson stat	0.366655	
Prob(F-statistic)	0.000000	Wald F-statistic	25.12390	
Prob(Wald statistic)	F-0.000000			

Sonuç

1980'li yıllardan itibaren tüm dünyada liberalleşmenin başlamasıyla birlikte küresel sermayenin önündeki engeller kaldırılmış, sermayenin ülkeler arasında dolaşımı hızlanmıştır. Türkiye'de de yabancı sermayedeki değişim, bu gelişime paralel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. 1990'lı yıllara kadar Türkiye'ye yabancı sermaye girişinde istenen düzeyde olmasa da artış olmuştur, fakat bu yabancı sermaye daha çok kısa vadeli portföy yatırımları şeklinde olmuştur. Yapısı itibariyle bu tür yatırımlar girdikleri ülkede istikrara bağlı olarak değişkenlik gösterdiği için 1994, 1998 ve 2001 kriz dönemlerinde hızla düşüşe geçmiş, kriz dönemleri haricinde tekrardan artış gerçekleşmiştir. 2001 krizinden sonra hızlı ekonomiye geçiş programı ile birlikte Türkiye'de siyasi ve ekonomik istikrarın var olmasının olumlu etkileri görülmeye başlamıştır. Özellikle 2003 yılından sonra yabancı sermaye girişleri dönüşüm geçirerek doğrudan yabancı sermaye ile ifade edilen uzun vadeli sermaye girişinde artışlar hızlanmıştır. Bunda 2003 yılında doğrudan yabancı sermayenin önündeki kanuni engelin yumuşatılması ve doğrudan yabancı sermaye girişleri için istenen izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesi etkili olmuştur. 2008 Mortgage krizine kadar doğrudan yabancı yatırımlarda yaşanan artış, krizle birlikte yerini çok ciddi ölçüde azalışa bırakmıştır. Krizden sonra tekrardan doğrudan

yabancı sermaye girişi hızlanmış 2011 Yunanistan krizi ile birlikte tekrardan azalışa geçmiştir. 2014 yılından itibaren doğrudan yabancı sermaye girişi artmıştır.

Döviz kurundaki değişikliklere bakıldığında 1990, 1994, 1998, 2001, 2008, 2011 kriz dönemlerinde yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesiyle birlikte ülkede döviz kıtlığı yaşanmış ve döviz kuru artış göstermiştir. Ekonomik istikrar dönemlerinde ise yabancı sermaye girişinin hızlanması ile ülkede döviz bolluğu yaşanmış ve döviz kuru azalış göstermiştir.

Ekonomik büyüme açısından değerlendirme yapıldığında yukarıda belirtilen kriz dönemlerinde GSYİH’da düşüş söz konusu iken, ekonomik ve siyasi istikrarın yaşandığı dönemlerde GSYİH’da artış gerçekleşmiştir.

Türkiye’de, 2008 küresel krizinin etkilerinin diğer kriz yıllarına kıyasla ekonomik büyüme, döviz kuru ve doğrudan yabancı yatırım girişleri açısından daha hissedilir düzeyde olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), döviz kuru (DK) ve gayri safi milli hâsıla (GSMH) arasındaki ilişkiler grafikler, Granger Nedensellik Analizi ve Regresyon Modelleri kullanılarak incelenmiştir. Veriler Türkiye için 1984-2015 dönemlerini kapsamaktadır.

Yapılan analizlerde Doğrudan Yabancı Yatırımların, GSMH ve Döviz Kurunun nedeni olmadığı; Döviz Kuru ve GSMH’nın Doğrudan Yabancı Yatırımların sebebi olduğu görülmektedir. GSMH ise hem doğrudan yabancı yatırımların hem de döviz kurunun nedeni olarak görülmektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkiyi daha ayrıntılı görebilmek için 3 ayrı regresyon modeli oluşturulmuştur.

1. model analiz sonuçlarına göre DYY ve DK değişkeni istatistiksel olarak anlamlı çıkarken kriz kukla değişkeni istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. DYY deki %1 birimlik bir artış(azalış) GSMH’ da %0.08 birimlik bir artışa (azalışa) sebep olmaktadır. Döviz Kurundaki %1 birimlik bir değişim GSMH’ da %0.02 birimlik aynı yönlü değişime sebep olmaktadır. Belirtilen bağımsız değişkenler içerisinde GSMH’da en fazla etkiyi DYY değişkeninin yaptığı sonucuna varılmıştır.

2. model sonuçlarına göre GSMH değişkeni istatistiksel olarak anlamlı çıkarken diğer değişkenler anlamlı bulunamamıştır. GSMH’ da meydana gelecek %1 birimlik artış DYY’ da %6.77 birimlik bir artışa sebep olacağı sonucuna varılmıştır.

3. model sonuçlarına göre GSMH değişkeni istatistiksel olarak anlamlı çıkarken diğer değişkenler anlamlı bulunamamıştır. GSMH’da meydana gelecek %1 birimlik artış DYY’da %11.33 birimlik bir artışa sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Açıkalin, S.,& Gül, E.& Yaşar, E.(2006). Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 271- 282.
- Alfaro, L. & Charlton, A. (2007). Growth and the Quality of Foreign Direct Investment Equal?. Working Paper, Harvard University.
- Alıcı A.A.,&Ucal, M.Ş. (2003). Foreign Direct Investment, Exports and Output Growth of Turkey: Causality Analysis. İn European Trade Study Group (ETSG) Fifth Annual Conference, 11-13 September, Madrid.
- Arslan, S.& Çiçek, M. (2017). Yabancı Portföy Yatırımları ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Türkiye’de Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2017 Özel Sayı, 292-299.
- Asheghian, P. (2011). Economic Growth Determinants and Foreign Direct Investment Causality in Canada. *International Journal of Business and Social Science*, 2(11), Special Issue, 1-9.
- Aslanoğlu, E. (2002). The Structure and the Impact of Foreign Direct Investments in Turkey. *M. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XVII, 1, 31-50.
- Assanie, N.,& B. Singleton (2002). The Quality of Foreign Direct Investment: Does it Matter for Economic Growth?. Asia-Pacific Research Centre and APRC Productivity Centre
- Aydoğmuş, İ., Kutlu, E.&Yıldırım, S. (2005). Yolsuzluk ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 2.
- Aykut, D. & S. Sayek (2007). Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Kompozisyonunun Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, 2(3), 33-64.

- Batmaz, N. & Tekeli, S.(2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996-2006)* (1.Baskı). Bursa: Ekin Yayınları.
- Berksoy, T. & Saltoğlu, B. (1998). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Bilgili, F.,& Düzgün, R., & Uğurlu, E. (2007). Büyüme, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurt İçi Yatırımlar Arasındaki Etkileşim. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (2), 127-152.
- Borensztein, E.,& De Gregorio, J. & Lee, J. W. (1998). How Does Foreign Direct Investment Effect Economic Growth. *Journal of Internatioanal Economics* , 45(1), 115-135.
- Candemir, A.(2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 9 (2), 659-675.
- Carkovic, M. V.,& Levine, R. (2002). Does Foreign Direct İnvestment Accelerate Economic Growth? Universty Of Minnesota Department Of Finance Working Paper, 1-23.
- Choe, J .Il. (2003). Do Foreign Direct Investment and Gross Domestic Investment Promote Economic Growth?.*Review of Development Economics*, 7(1), 44-57.
- Choong, C.K.,& Baharumshah, A.Z., & Yusop, Z.,& Habibullah, M.S. (2010). Private Capital Flows, Stock Markets and Economic Growth in Developed and Developing Countries: A Comparative Analysis. *Japan and the World Economoy*, 22 (2), 107-117.
- Chowdhury, A.& Mavrotas, G (2005). FDI and Growth: A Causal Relationship. United Nation University, Wider, Research Paper No: 2005/25.
- Çağlak, E.& Karaca, S.S.(2016). Türkiye’de Finansal Krizlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 9(44), 1021-1033.
- De Mello, L.R.(1999). Foreign Direct Investment-Led Growth: Evidence From Time Series And Panel Data. *Oxford Economic Papers*, 51 (1), 133-151.
- Durgan, S.(2016). *Türkiye’nin Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyelinin Çekim Modeli Kullanılarak Belirlenmesi (Uzmanlık Tezi)*, T.C.Kalkınma Bakanlığı Yayın No: 2954.

- Eğilmez, M. (2018), Uluslararası Doğrudan Yatırımlar, <http://www.mahfiegilmez.com/2018/07/uluslararası-dogrudan-yatırlar.html>, (Erişim Tarihi: 19.07.2018).
- Ekinci, A. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 74-77.
- Han, E.& Kaya, A.A. (2002). Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Hızıroğlu, Gönül (1984).Ekonomi Ansiklopedisi. İstanbul: Paymaş Yayınları.
- Jensen, J., Rutherford, T.& Tarr, D. (2004). *The Impact of Liberalizing Barriers to Foreign Direct Investment in Services: The Case of Russian Accession to The World Trade Organization.*, The World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/14142/WPS3391.pdf>.(Erişim Tarihi:30.07.2018).
- Kar, M.,& Tatlısöz, F.(2008). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 10, Sayı:14, 436-458.
- Karimi, M. S.& Yusop, Z. (2009). FDI and Economic Growth in Malaysia. Munich Personal Repec Archive (MPRA) Paper No.14999.
- Karluk, S.R.(1983). *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Ekonomik Yayınlar Dizisi No.13.
- Keho, Y. (2015). Foreign Direct Investment, Exports and Economic Growth: Some African Evidence. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 5(4), 209-219.
- Kızılkaya, O. (2012). *Reel Döviz Kuru, Yabancı Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Koçtürk, M. & Eker, M. (2012). Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 18(1 ve 2), 35-42.
- Koyuncu, F.T. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması (1990-2015). *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 7(2), 62-69.
- Kurtaran, A.(2007). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 367-382.
- Lee, J.,& Strazicizh, M. C.(2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lensink, R. & Morrissey, O. (2001). Foreign Direct Investment: Flows, Volatility And Growth In Developing Countries, CREDIT Research Paper, No. 01/06.
- Mencinger, J. (2003). Does foreign direct investment always enhance economic growth?.*Kyklos*, 56(4), 491-508.
- Mucuk, M.,& Demirsel, T. (2009). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* ,(21), 365-373.
- Obwona, M.B. (2001). Determinants of FDI and Their Impact On Economic Growth in Uganda. *African Development Review*, 13(1), 46-81.
- Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) (1996), “Benchmark Definition of Foreign Direct Investment”, Third Edition, Paris, 1996.
- Örnek, İ. (2008). Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(02), 199-217.
- Özağ, F.E.(1994). Ev Sahibi Ülke Açısından Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 5(12), 63-77.
- Özcan, B.& Arı, A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (12), 65-88.

- Polat, B.,& Payashioğlu, C. (2016). Exchange Rate Uncertainty and FDI Inflows: The Case of Turkey. *Asia-Pasific Journal of Accounting & Economics*, 23(1), 112-129.
- Popescu, G.H (2014). FDI and Economic Growth in Central and Eastern Europe. *Sustainability*, 6(11), 8149-8163.
- Seyidoğlu, H.(2003). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama* (15. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H.(2009). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama* (17. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları
- Şahin, B.E. (2010), Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 47(550), 97-108.
- Şahin, D.(2015). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(19), 159-172.
- Şen, A.,& Saray, M.O.(2010). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Panel Veri Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 22-30.
- Şimsek, M.,& Behdioğlu, S. (2006). Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), 47-63.
- Topallı, N.(2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 83-95.
- United Nations Conference on Trade and Development (1999). World Investment Report Foreign Direct Investment and The Challenge of Development. New York and Geneva : United Nations.
- Yapraklı, S. (2006). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 23-48.

- Yavan, N.&Kara, H. (2003). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 19-42.
- Yentürk, N.(1997). Finansal Serbestlik ve Makro Ekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 8 (27), 131-156.

1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİNİN TÜRK MALİYESİNE ETKİLERİNİN TBMM TUTANAKLARI ÜZERİNDEN ANALİZİ

Dr. Öğretim Üyesi Recep TEMEL
Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, Maliye
Bölümü
recep.temel@bozok.edu.tr

Dr. Öğretim Üyesi Berkan KARAGÖZ
Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, Maliye
Bölümü
berkan.karagoz@bozok.edu.tr

Özet

24 Ekim 1929 tarihinde ABD/New York Borsası'nda hisse senetlerinin yüksek oranda değer kaybıyla başlayan ekonomik kriz başta ABD ve Avrupa olmak üzere bütün ülkelerin ekonomilerini etkilemiştir. Henüz daha kuruluş aşamasında olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ekonomisi de bu gelişmelerden etkilenmiştir. Bu çalışmada krizin Türkiye ekonomisinin önemli bileşeni olan mali yapısındaki etkilerinin araştırılması planlanmıştır. Araştırma evreninin genişliği dikkate alındığında doğal olarak sınırlamalar yapmak zorunluluğu doğmuştur. Bundan dolayı örneklemin oluşturulmasında ilk olarak süre sınırlamasına gidilmiş ve kriz yılı olan 1929 yılını takip eden 5 yıllık dönem (1930-1935) baz alınmıştır. İkinci olarak mali yapıdaki etkilerin birçok kaynaktan incelenebilmesinin getirdiği zorluğu aşmak için birincil kaynak olmaları münasebetiyle TBMM tutanakları tercih edilmiştir. Böylelikle dünya ölçeğindeki bir ekonomik krizi Türk mali yönetiminin nasıl okuduğu, ne tür refleksler geliştirdiği ve bunların sonuçlarının neler olduğu çalışma neticesinde belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, Türkiye, Maliye

THE ANALYSIS OF THE EFFECTS OF THE 1929 WORLD ECONOMIC CRISIS ON THE TURKISH ECONOMY ON THE MINUTES OF THE TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

Abstract

The economic crisis, which began on October 24, 1929 with a high depreciation of stocks on the US / New York Stock Exchange, has affected the economies of all countries, especially the US and Europe. The economy of the State of the Republic of Turkey which has been in the foundation stage yet was also affected by these developments. This study is designed to investigate the effects of the crisis on the financial structure of the major component of the economy in Turkey. In this study it is planned to investigate the effects of the crisis on the financial structure which is the major component of the economy in Turkey. When the scope of the research universe is taken into consideration, it is necessary to naturally constrain it. Therefore, the time limit has been first set in the creation of the sample and the 5-year period (1930-1935) following the crisis year of 1929 has taken as basis. Secondly, the minutes of the Turkish Grand National Assembly have chosen to be the primary source for overcoming the difficulties of being able to examine the effects of the financial structure from many sources. In this way, an attempt will be made to determine how the Turkish financial administration has analyzed an economic crisis on a world scale, what kind of reflexes it develops, and what their outcomes are.

Keywords: Economic Crisis, Turkey, Public Finance

Giriş

Fransızca kökenli olan kriz (crise) kelimesi ekonomik açıdan “çöküntü” ve “bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran” gibi anlamlar taşımaktadır (TDK,2018). 24 Eylül 1929 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri’nde patlak veren ve iktisat tarihine “Kara Perşembe” olarak geçen ekonomik kriz kısa sürede başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere diğer dünya ülkelerinin ekonomilerini de etkisi altına aldı. Kuruluşunun henüz 6.yılıni ikmal ederken krize muhatap olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti yöneticileri, geçmişte tecrübe etmemiş oldukları bu durumdan ülke ekonomisini en az zararla çıkartmak için azami çaba gösterdiler.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte birçok sahada olduğu gibi mali sahada da ciddi adımlar atılmıştır. Uzun süren savaşların tahrip ettiği ekonomiyi canlandırmak, ihtiyaç duyulan kamu hizmetlerini üretmek ve bunlar için gerekli mali kaynakları bulmak cumhuriyetin yönetici kadrolarının en önemli vazifesi sayılmıştır. Olağan şartlarda bile kolay olmayan bu vazifeye bir de hiç beklenilmeyen ekonomik krizin maliyetinin eklenmesi, mali yapının sevk ve idaresini zorlaştırmıştır.

Bu çalışmada 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türk mali yapısına etkileri, bu etkilerin dönemin yöneticileri tarafından nasıl değerlendirildiği ve etkilerden kurtulmak için nelerin yapıldığı, sonuçlarıyla birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. 1930-1935 dönem aralığının baz alındığı çalışmada TBMM Zabıt Cerideleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kaynaklardaki bilgilerden hareketle dönemin yöneticilerinin kriz karşısındaki tavırları ve bu tavırların dönemin bütçelerine (kamu gelirleri-kamu giderleri- bütçe denkliği) ne şekilde yansıdığı belirlenmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Krizinin Çıkış Nedenleri

Wall Street’in 24 Ekim 1929’da çökmesiyle başlayan 1929 Dünya Ekonomik Krizi ya da diğer adıyla Büyük Buhran, dünya tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu dönemde oldukça tecrübesiz olan ekonomi yönetimleri gerekli tedbirleri ya hiç almamış ya da gecikmeli olarak alabilmiştir. Sanayileşmiş Batı ülkelerinin tamamı ile az gelişmiş ülkelerin tümü bu krizden etkilenmiştir. Buna bağlı olarak Kriz, Lozan’dan kalan sorunlarla boğuşan yeni kurulmuş Türkiye’yi de etkilemiştir.

1920’li yıllarda Avrupa’da yaşanan talep daralması (depresyon) ABD’li üreticilerin dışarıdan kâr elde etmesini engelliyordu (Kazgan, 2008:43). Bunun üzerine ABD iç pazarında 1920’li yıllarda kâr sağlamaya yönelik spekülâtif alımlar yapılmaya başlanmıştır. Apak ve Aytaç’a (2009) göre 1929 Krizi’nin nedenleri arasında borsada spekülasyonların çok fazla derecede yer bulması ve kazancın neredeyse spekülâtif işlemlerden elde edilmesi yatmaktadır. Bilhassa New York Borsası’nda hisse senedi değerleri ciddi manada artmaya başlamış, birçok banka bu spekülâtif alımlara büyük miktarda fon akıtmıştır. Bunun yanında ABD’li üreticiler ve spekülâtorler de, yüksek değerli hisse senetlerini teminat göstermek suretiyle bankalardan yüklü fon almışlardır (Apak, 2009:7). Diğer yandan, spekülâtorlerin banka borçlarıyla satın

almış oldukları hisse senetleri, senetlerin fiyatlarının giderek artmasına sebep olmuştur (Lange, 2007:24). Bunun üzerine Amerikan Merkez Bankası (FED), spekülâtif motifli hisse senedi alımının önüne geçerek spekülâtif olmayan işlemleri canlandırmak istemiş ve 1929 yılının yaz aylarında faizleri yükseltmiştir (Açıkgöz & Özkan, 2009). Bu gelişme piyasada bir güvensizliğe sebep olmuş ve 21 Ekim’de hisse senetleri sert bir düşüş göstermiştir. Hisse senetlerine olan güvenin azalmasıyla birlikte değerlerindeki sert düşmeler, spekülâtif alımları destekleyen bankaların tek tek batmasına sebep olmuş ve kriz ABD’den başlayarak bütün dünya piyasalarına yayılmıştır (Kazgan, 2008:43-44).

Galbraith’a (2013) göre 1929 krizinin nedenleri; gelirin kötü dağılımı, kötü şirket yapısı, kötü banka yapısı, dış ticaret bilançosunun kötü yapısı ve ekonomi bilgisinin zayıflığıdır. 1929 ekonomik krizi, Klasik paradigmanın hüküm sürdüğü bir zamanda gerçekleşmiştir ve makro bazda ekonomiye devletin müdahalesinin gerçekleşmediği politikaların varlığı zamanında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde para politikası ekonomik istikrarsızlıkla mücadelede tek araç olduğundan FED, sıkı para politikası uygulamıştır (Cecchetti, 1992). FED’in uyguladığı sıkı para politikası reel kesimi olumsuz yönde etkilemiş ve artan faiz oranları üretimin düşmesine sebep olmuştur.

Romer (2003), krizin nedenlerini menkul kıymetler borsasının çöküşü, bankalardaki panik kaynaklı nakit sıkıntısı; sıkı para politikası uygulamaları ve Altın Standardını sürdürmek zorunda olması nedeniyle Amerikan Merkez Bankası’nın (FED) gerekli tepkiyi zamanında verememesi sonucunda nakit sıkışıklığının artması olarak göstermektedir. Amerikan finansal sisteminin yarattığı balonun bir panik sonucu patlaması sonucu finansal piyasalardaki bozulma talep, üretim, ticaret ve işsizlik gibi reel değişkenlere olumsuz bir şekilde yansımıştır.

1929 Krizini reel sektör dengesizliklerine bağlayanlardan yatırım harcamalarına odaklananlar Keynesyen harcama hipotezini ortaya koymuş olup (Tokatlıoğlu & Selen, 2017:235), onlara göre 1928-29’da ABD ekonomisinde yatırım fazlası, 1929-30’da da eksik yatırım olmasının krizi tetiklediğini savunmaktadır. Hisse senedi fiyatlarındaki oynaklık yatırım harcamalarının düşmesine sebep olmuş ve bu toplam talebi azaltarak fiyatların düşmesi ve deflasyon sonucun doğurmuştur. Keynes’e göre hükümetler gerekli harcamayı yapabilselerdi deflasyonun etkileri geçici olabilirdi. Tüketim harcamalarına odaklananlar ise krizi 1929’da borsadaki çöküşün servet düşürücü etkisi nedeniyle tüketimdeki ani düşüşü tetiklediğini savunmaktadır (Öz, 2009:2).

Büyük Bunalımı parasal nedenlere bağlayan görüşler genel olarak Friedman & Schwart para hipotezi altında değerlendirilmekte, ABD borsasında 1928–29 yıllarında yaşanan aşırı yükselişten kaynaklanan kaygıların 1928’den itibaren sıkı para politikaları uygulanmasına neden olduğunu, bunun da tüketim ve yatırım harcamalarını kısarak krizi tetiklediğini öne sürmektedir (Tokatlıoğlu & Selen, 2017:235). Bu görüşe göre, kısa vadeli depresyon, uzun vadeli gelir düşüşlerine ve bankacılık sisteminin çöküşüne neden olmuştur. FED’in kredileri azaltması ve para arzındaki daralma banka iflasları ile sonuçlanmıştır. Banka iflaslarında

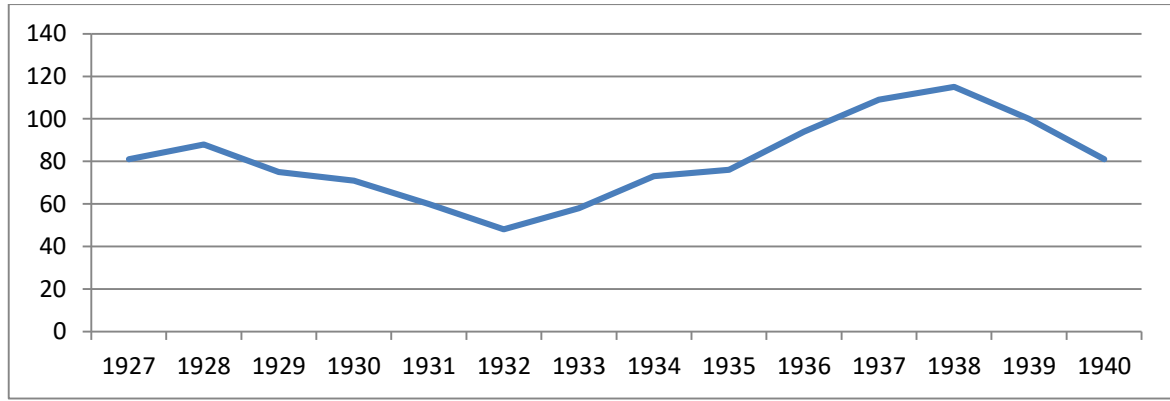
yaşanan panik sonucu mudiler bankalardan mevduatlarını çekme ve bankalar ise daha fazla rezerv bulundurma eğilimine gitmişler bu durum para tabanının daralmasına neden olmuştur.

1929 krizi sanayi temelli, aşırı üretim ve bunun karşısında yetersiz talepten kaynaklanan bir kriz özelliği taşımaktadır. Bu dönemde, sanayi sektörünün krize girmesinin sonucu olarak finansal sektörde de kriz yaşanmıştır. Çünkü iflas eden fabrikaların hisse senetleri borsada değer yitirmiştir. Bunun nedeni, sanayi kesimiyle finansal kesimin birbirine paralel işlemesidir. Sanayi kesiminde yapılan üretim sonucu elde edilen kazançlar finansal sistemde anapara ve faiz ödemelerinin kaynağını oluşturmaktadır. (Yavuz, 2010)

1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye'nin Üretim Ekonomisine Etkisi

Türkiye'nin ihracat geliri büyük oranda Avrupa'ya sattığı tarım ürünlerine bağlı olduğundan Avrupa'daki talep daralması Türkiye'nin tarıma dayalı üretim ekonomisini ve ihracatını olumsuz etkilemiştir.

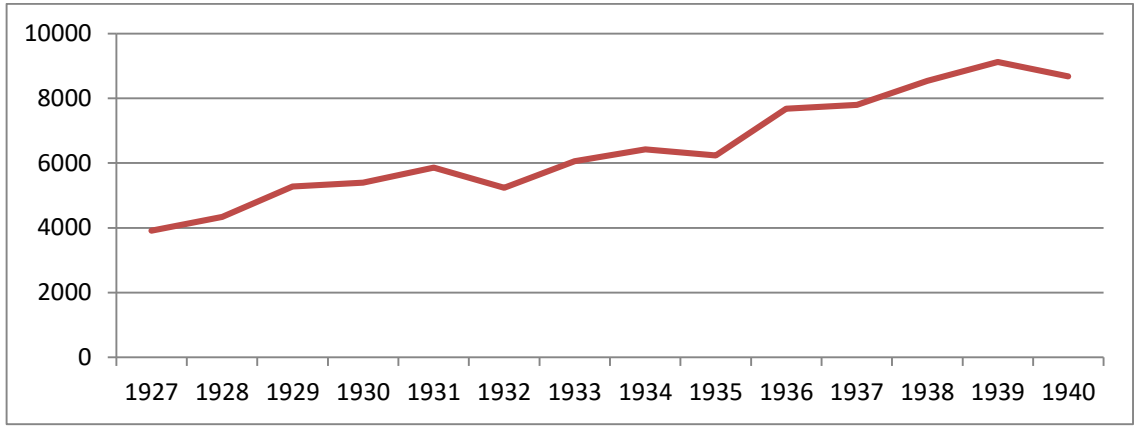
Şekil 1. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İhracat Hacmi (Milyon Dolar)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>'deki bilgilerden hareketle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tütün, pamuk, fındık, kuru üzüm ve kuru incir gibi ihracatta başı çeken ürünler olup bu ürünlere karşı Avrupa ülkeleri kotasını iyice kısmıştır. Genel bir istatistik vermek gerekirse, ihracatın %80'i tarıma dayanıyor ve bu ihracatın da neredeyse hepsi Avrupa'ya yapılıyordu (Kazgan, 2008). Şekil 1 incelendiğinde Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi'nde (DTH) 1930'lu yılların ortasına kadar %50'lik bir düşüş yaşanmış olup, tarım sektörü ürünleri bir türlü pazarlayamamış ve ülkede tarım ürünleri yığını ortaya çıkmış bu da deflasyonu körüklemiş olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Yıllar İtibariyle Türkiye Reel GSMH (Milyon TL)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>'deki bilgilerden hareketle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2, yıllar itibariyle ve milyon TL bazında Türkiye'nin Reel GSMH'nı göstermektedir. 1929 ekonomik buhranın çıkışından 1931 yılına kadar fazla artış göstermeyen GSMH, 1932'de düşüş yaşamıştır.

1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Maliyesine Etkileri

1929 yılının sonlarına doğru ABD'de başlayan ekonomik kriz başta Avrupa ülkelerinin ekonomileri olmak üzere diğer ülke ekonomilerini de etkilemiştir. Bu süreçten yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti Devleti de kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Henüz mali yapısını oturtma mücadelesi içerisindeyken krizle karşı karşıya kalan yönetim kadroları doğal olarak önce krizi ve etkilerini anlama, sonrasında da tesirlerini asgari düzeyde tutma çabası içerisinde olmuşlardır.

Türk Maliye Yönetiminin Kriz Değerlendirmesi

Krizin Türk maliyesi üzerinde meydana getirdiği etkileri anlamak için dönemin yönetim kadrolarının krizi nasıl okuduklarına bakmak gerekir. Dönem itibariyle (1930-1935) Türk maliyesinin en önemli unsurları sırasıyla Cumhurbaşkanı sıfatıyla M. Kemal Atatürk, yürütme organı sıfatıyla dönemin hükümetleri ve yürütme içerisinde mali yapıdan birinci derecede sorumlu olan maliye bakanlarıdır. Türk devletinin maliyesinde en etkin bu üç unsurun ekonomik kriz karşısında nasıl vaziyet aldıklarını dönemin en önemli bilgi kaynaklarından olan TBMM tutanakları takip etme fırsatı vermektedir.

M. Kemal Atatürk'ün Değerlendirmeleri

Cumhuriyetin kurucu iradesinin en üst temsilcisi münasebetiyle M. Kemal Atatürk'ün ekonomik bağımsızlık konusunda son derece hassas olduğu bilinen bir husustur. Özellikle

Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılması sonrasında M. Kemal Atatürk'ün askerî zaferlerin ekonomik zaferlerle bütünleştirilmesi gerektiği yönündeki iradesi Cumhuriyet döneminin ana belirleyenlerinden birisini oluşturmuştur. Bu bilincin kriz boyunca oldukça diri olduğunu ve dönemin hükümetlerine istikamet tayin ettiğini M. Kemal Atatürk'ün TBMM'ni açış konuşmalarında tespit etmek mümkündür.

M. Kemal Atatürk'ün 1930 yılı TBMM açış konuşmasında 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin özellikle ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde etkili olduğu ve doğal olarak bir tarım ülkesi olması münasebetiyle Türkiye'yi de etkileyeceğine dair aşağıdaki ifadeleri dikkat çekicidir:

“Efendiler, bilhassa ziraî memleketlerde hissedilen cihanşümül bir iktisadî buhran vardır. Bu buhran tabiatıyla bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında emsalsiz tahribattan dar ve kurak senelerden sonra, vatanımızın gösterdiği hayatiyet ve tahammül ancak Türk milletinin bünyesindeki kudret ve Büyük Millet Meclisi'nin tedbirlerindeki isabetle izah olunabilir (TBMMZC,1930:2)”.

Bu konuşmada aynı zamanda krize karşı alınması lazım gelen önlemlere de işaret edilmiştir. M. Kemal Atatürk, Hükümet tarafından TBMM'ne sunulan Bütçe Layihasında tasarrufun esas alınmasını krize karşı bir tedbir olarak değerlendirmiş ve bu anlayışın resmi ve özel ilişkilerin tamamında hâkim olması gerektiğine vurgu yapmıştır (TBMMZC,1930:2-3).

1931 yılı TBMM açış konuşmasında M. Kemal Atatürk, krizin muhatabı olan ülkelerin çözüm olarak yeni vergiler ihdas ettiği halde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin kimi vergi uygulamalarında indirimle gitmiş olmasını cesurca bir tavır olarak nitelendirecektir (TBMMZC,1931:3). Burada kastedilen indirimler tarım kesiminin korunmasına yönelik 1930 senesinde yapılan düzenlemelerdir. Dönemin Maliye Bakanı Mehmet Şükrü Bey (Saraçoğlu) 1930 yılı bütçe görüşmeleri esnasında konuya ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır:

“Türkiye’de zürra sınıfı üzerindeki vergi yükü hafifletilmiş olduğu gibi bazı ihracat maddeleri üzerine mevzu vergilerin de kaldırılması tetkik ve mütalaa altına alınmıştır. Buna bir başlangıç olmak üzere hububat ve una ait ihracat muamele vergilerinin bu seneden itibaren ilgası bir kanun layihasıyla heyetinize teklif edilmiştir (TBMMZC,1930:78)”.

Vergi indirimlerine ilişkin bu düzenlemeler istisnai mahiyetteki düzenlemelerdir. Nitekim krizin etkisinin daha derinden hissedildiği 1931 yılından sonra ekonomide meydana gelen kaynak ihtiyacını tedarik etmek için yeni vergilerin konulması (İktisadi Buhran Vergisi, Muvazene Vergisi gibi) yoluna gidilecektir.

1932 yılı TBMM açış konuşmasında krizin etkisi daha açık bir şekilde dile getirilmiştir. Krizin uluslararası ticarete meydana getirdiği olumsuzluklar nedeniyle tesirini ve alanını genişlettiği vurgulanmış; krizden çıkışın ancak uluslararası işbirliğiyle mümkün olabileceğine şu şekilde temas edilmiştir:

“İktisadî buhran ise, milletler arasında mübadelenin azalması ve daralması şeklinde sahasını genişletmiş ve tesirini arttırmıştır. Biz iktisadî genişliğin temelini de, ancak her milletin refahla yaşamağa ve ilerlemeğe hakkı olduğunu teslim eden bir zihniyetle, bütün milletlerin birlikte çalışmaları yolunun bulunmasında görüyoruz (TBMMZC,1932:3)”.

Krizin mali yapıda sebep olduğu olumsuz etkilere karşı da hükümetin takip ettiği “Milli İktisat” anlayışıyla birlikte özellikle Türk parasının değerinin korunması yanında bütçe denkliğinin sağlanması hususunda gösterilecek gayretlere önem atfedilmektedir.

1933 yılı TBMM açış konuşmasında dünya ekonomisinde henüz iyileşme emarelerine rastlanmadığı vurgulanmaktadır. Başta hükümet üyeleri olmak üzere TBMM üyelerinin, bütçe açıklarının ülke ekonomisi bakımından doğuracağı olumsuzluğun bilincinde olmalarının krizin etkilerine karşı devletin en büyük teminatı olduğunun altı çizilmiştir (TBMMZC,1933:3).

M. Kemal Atatürk, 1934 ve 1935 yılları TBMM açış konuşmalarında krizle ilgili olarak herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. 1934 yılı açış konuşmasında uygulamaya konan sanayi planı çerçevesinde birçok fabrikanın alt yapısının oluşturularak temellerinin atıldığı, hükümetin en kısa sürede bunları faal hale getireceği, dış ticaretin doğru bilgi ve yardımcı kurumlar sayesinde geliştirileceği, ihracat ürünlerinden başlıcasını oluşturan tarım ürünlerinin artırılması ve tanıtımlarının iyi yapılması gerektiği, bayındırlık faaliyetlerinin- özellikle de ulaşım- titizlikle yürütüldüğü, bütçe anlayışının geçmiş yıllarda olduğu gibi denk bütçe yaklaşımıyla sürdürülmesi ve Türk parasının kıymetinin korunmasının önemi gibi konulara temas edilmiştir (TBMMZC,1934:3). 1935 yılı açış konuşmasında ise 1934 yılında alınan mali tedbirler sayesinde tuz ve şeker fiyatlarında indirimle gidildiği ve bundan da halkın son derece hoşnut olduğu, 1935 yılında da Sayım Vergisi’nde ve binaların kıymetinde indirimle gidilmesiyle birlikte Arazi ve Yapı Vergilerinin özel idareye devirlerinin ciddi ıslahattan sayılacağı, hepsinden de önemlisi vergi indirimlerinden kaynaklanan eksilmenin Hazine tarafından karşılanabilecek olmasının ülke ekonomisinin gücüne delalet ettiği gibi konular öne çıkmıştır (TBMMZC,1935:3).

1930-1935 Dönemi Hükümetlerinin Değerlendirmeleri

1930-1935 yılları arasında görev yapan dört hükümet vardır. İsmet İnönü tarafından kurulan hükümetlerin görev süreleri şu şekildedir:

- IV. İnönü Hükümeti (01.11.1927-27.09.1930)
- V. İnönü Hükümeti (27.09.1930-04.05.1931)
- VI. İnönü Hükümeti (04.05.1931-01.03.1935)
- VII. İnönü Hükümeti (01.03.1935-01.11.1937) (Neziroğlu,Yılmaz,2013:131-

226)

İsmet İnönü tarafından kurulan bu hükümetlerin görev yaptıkları süreler içerisinde nasıl bir maliye siyaseti izleyeceklerine dair en önemli belgeyi bu hükümetlerin programları oluşturmaktadır. Bu programlar âdet olduğu üzere hükümetin başı sıfatıyla başvekil tarafından TBMM’nde okunur ve sonrasında TBMM üyelerinin güvenoyuna sunulur. Yeterli oyu alması halinde hükümet kurulmuş sayılır ve programı çerçevesinde görev yapmaya başlar.

IV. İnönü Hükümeti’nin Hükümet Programı İsmet İnönü tarafından 05.11.1927 tarihinde TBMM’nde okunmuş ve oylamaya katılan 276 milletvekilinin tamamının güvenoyunu almıştır (44 milletvekili oylamaya katılmamış, 1 boş). Bu dönemde Maliye Vekili olarak M. Şükrü Bey (Saraçoğlu, İzmir Milletvekili, 01.11.1927-27.09.1930) görev yapmıştır. Bu tarih itibarıyla uluslararası mahiyette bir ekonomik krizden bahsetmek mümkün değildir. Bu durumu İsmet İnönü, Hükümet Programı’nın hariciye siyasetini açıklarken “Beynelmilel âlemde bugün bizi endişeye düşürecek müstacel ve mühim bir mesele karşısında bulunmuyoruz” (TBMMZC, 1927:29; Neziroğlu, Yılmaz, 2013:134) sözleriyle dile getirecektir. Bu şartlarda görev süresi 27.09.1930 tarihine kadar devam eden IV. İnönü Hükümeti’nin Hükümet Programı’nda krize dair bir değerlendirmenin yapılmamış olması tabiidir.

27.09.1930-04.05.1931 arasında görev yapan V. İnönü Hükümeti’nde 27.09.1930-25.12.1930 tarihleri arasında M. Şükrü Bey (Saraçoğlu, İzmir Milletvekili), 25.12.1930-04.05.1931 arasında Mustafa Abdülhalik Bey (Renda, Çankırı Milletvekili) Maliye Vekili olarak görev aldılar. Bu hükümetin güven oylamasına toplam 316 milletvekilinden 261’i katılmıştır. 12 ret oyuna karşın 249 kabul oyuyla V. İnönü Hükümeti TBMM’nden güvenoyu almıştır. 7 aydan biraz fazla görev yapan bu hükümetin Hükümet Programı’nda ekonomik krize ve etkilerine açıktan temas edilmemektedir. Hükümet Programı’nın takdim konuşmasında İsmet İnönü, hükümetinin malî siyasetine şu sözleriyle açıklık getirmiştir:

“Malî siyasetimiz, bütçe muvazenesine müstenit tasarrufkârane bir siyasettir. Vergilerin ıslah ve tekâmülü yolunda senelerden beri sebatkârane devam eden tekayyüdat bizim mesuliyetimiz zamanında da vasi tatbikata zemin olacaktır (TBMMZC, 1930:35)”.

Cumhuriyet dönemi hükümetlerinin genel yaklaşımı olan bütçe denklîği ve vergilerin ıslahı çalışmaları bu dönem hükümetinin de temel yaklaşımıdır. İsmet İnönü Hükümet Programını takdim konuşmasında bu hassasiyetleri özellikle belirtir. Arazi, Müsakkafat, Kazanç, Sayım, Muamele, Veraset ve İntikal Vergileri ile Belediye Resimleri ve Tapu İntikal Harçlarında mükellefler lehine atılacak adımlardan bahseder. Ancak hazinenin gücünün korunması için de cari vergi kanunlarındaki mükellefiyetlerin yerine getirilmesinin titizlikle takip edileceğini vurgular (TBMMZC, 1930:35).

V. İnönü Hükümeti’nin Hükümet Programına ilişkin TBMM’nde yapılan görüşmelerde öncekilere nazaran farklı bir durum söz konusudur. Zira bu dönemde TBMM’nde M. Kemal Atatürk’ün direktifleriyle Ali Fethi Bey (Okyar)’e kurdurulmuş olan Serbest Cumhuriyet Fırkası da bulunmaktadır. İsmet İnönü’den sonra söz alan Ali Fethi Bey, Hükümet Programını

birçok bakımdan tenkit ettiği gibi mali siyaseti bakımından da tenkit etmiştir. Henüz kuruluşunun üzerinden 45 gün geçmesine rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkasına vatandaşların yoğun ilgi göstermesinin sebebi de Ali Fethi Bey'e göre hükümetin izlediği yanlış iktisadi ve mali politikalar ki, tespiti şu şekildedir:

“Hakikat şudur Efendiler: Halk malî ve iktisadî sıkıntıdadır. Vergiler halkın tediye kabiliyeti ile mütenasip değildir. Bir takım esassız dedikodularla vakit gaip edeceğimize derhal halkın dertlerine mümkün olduğu kadar çare bulmağa çalışmalıyız (TBMMZC,1930:37)”.

Ali Fethi Bey bir devletin maliyesinin ilmi araştırmalar sonucunda yapılandırılması gerektiğini ve yaldızlı ifadelerle mali sistemden beklenenin gerçekleştirilemeyeceğini, ilmi esaslara ve ihtiyaçlara dayanmayan vergi düzenlemelerinin sık sık değiştirilmek zorunda kalınacağını da şöyle vurgulamıştır:

“Bir Devletin maliyesi tatbikat ve fiiliyatta eseri görülmeyen yaldızlı ifadelerle idare olunmaz. Hakikî ve ciddi tetkik neticesinde teayyün edecek ihtiyaçlara göre vergi sistemi kabul ve fiiliyatta ona sadık kalmak lâzımdır. Bilâ tetkik vergi kanunları teklif etmek ve bunları ticaret ve sanayi ziraat üzerindeki muzır tesirâtı hayli devam ettikten ve şikâyetler ayyuka çıktıktan sonra tadiline kalkışmak işte bugün mustarip olduğumuz iktisadî sıkıntılar gibi acı neticeleri tevhit eder (TBMMZC,1930:40)”.

Mali yapıya ilişkin bu tenkitlere Hükümet kanadından (Başvekil İsmet İnönü, Maliye Vekili M. Şükrü Bey (Saraçoğlu), İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey (Özkan) tarafından cevaplar verilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Halk Fırkasını temsilen söz alan ve Ali Fethi Bey'e cevap veren milletvekilleri de olmuştur. Bunlardan özellikle Sivas Milletvekili Remzi Bey'in, Ali Fethi Bey'in ekonomik sıkıntıların kaynağında vergi kanunlarının ve hükümetin vergi siyasetinin olduğunu ileri sürmesine itirazı ve yaptığı değerlendirmeler, dünya ekonomik krizinden bahsetmesi bakımından önem arz etmektedir:

“Efendiler bu iddia katiyen doğru değildir. Bu günkü iktisadî buhranın büsbütün başka muhtelif ve çok derin sebepleri vardır. Bu sebepleri birer birer arz edeyim. Birinci sebep geçirdiğimiz emsalsiz harptir. Bu harp memleketimizin iktisadiyatını alt üst etmiştir. İkinci sebep, kambiyo buhranıdır. Sekiz ay evveline gelinceye kadar paramızın kıymetindeki temevvüç ve sukutlar memleketimizde mühim zararları mucip olmuştur. Üçüncü sebep, ihracatımıza mukabil ve hatta ondan çok daha fazla ithalâtımız vuku bulmasıdır. Bu ithalât her zaman servetimizden kaybetmemize sebebiyet vermiştir. Dördüncü sebep, memleketimizde sermaye azlığından ve yine kambiyo buhranından hâsıl olan kredi buhranıdır, faiz fahişliğidir ve esasen eskiden beri mevcut olan murabahacılığın artmasıdır. Beşinci sebep, hepinizin bildiği gibi son senelerde geçirdiğimiz şiddetli kuraklık ve bugün de başlıca mahsullerimizin fiyatındaki fazla düşkünlüktür. Altıncı sebep, yine hepinizin bildiği gibi dünyada mevcut olan ve halâ, devam eden zaman zaman ve mahal mahal şedit tezahürler gösteren ve ne vakit nihayete ereceğini mütehassısların da tayin edemeyeceği umumî buhrandır(TBMMZC,1930:64)”.

VI. İnönü Hükümeti 04.05.1931-01.03.1935 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bu dönem 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerinin Türkiye üzerinde yoğun olarak hissedildiği yıllardır. Bu dönemde 04.05.1931-03.02.1934 tarihleri arasında M. Abdülhalik Bey (Renda,

Çankırı Milletvekili), 03.02.1934-01.03.1935 tarihleri arasında da Fuat Bey (Ağralı, Elazığ Milletvekili) Maliye Vekili olarak görev almıştır. Toplam 317 milletvekilinin 287'si güven oylamasına katılmış ve oy birliğiyle hükümet güvenoyu almıştır (20 milletvekili katılmamış, 2 boş) (TBMMZC,1931:29).

VI. İnönü Hükümeti'nin Hükümet Programı muhteva itibariyle öncekilerin hemen hemen aynıdır. Takdim konuşmasından sonra söz alan 1 milletvekili olmuş (Sırrı Bey, Kocaeli Milletvekili), o da programın lehinde görüş beyan etmiştir. Hükümet Programı metni kısa da olsa öncekilerden farklı olarak 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerini görmektedir. Bu konuya ilişkin olarak İnönü, krizden dolayı uluslararası piyasalarda ürün fiyatlarında düşüşlerin diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de etkilediğini, ancak Türkiye'nin tedbirli ve ürünlerinin çeşitliliği sayesinde krize karşı dayanaklı olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte yeni seneye girerken devlet giderlerinde ihtiyatlı olmayı kararlaştırdıklarını ve bütçede ciddi tasarrufa gittiklerini vurgulamıştır. Nitekim krizin tesiriyle bütçede gidilen tasarruf kalemlerini ve miktarını şu şekilde açıklamıştır:

“Memur kadrolarında yüzde on beş derecesinde bir tasarruf, alelûmum masraflarda her halde yüzde on tenzil, şimendifer işletmesinde çok ucuz ve tasarrufkârane bir hattıhareket takibi gibi radikal tedbirlerle alelûmum bütçede geçen seneye nispetle ümit ettiğimiz tenakus miktarı otuz milyondan hayli fazladır. Hadisata cevap vermeğe hazır ihtiyatlı ve sağlam muvazeneli bir bütçe umumî hayat için de esaslı bir nazım olacaktır (TBMMZC,1931:22)”.

VI. Hükümet Programı'nda vergilere ilişkin yaklaşım da daha önceki programların benzeridir. Cari vergilerin esas ve usullerine ilişkin olarak Hükümetin taahhüt ettiği konularda kanun tekliflerini hazırlayıp TBMM'ne sunulduğu bilgisi verilmiş; milli devletin özünü oluşturan hazinenin korunmasının, iktisadi şartlarla uyumlu tadilatın ve usullerin ıslahının kanun tekliflerinin özünü oluşturdu belirtilmiştir (TBMMZC,1931:23).

VII. İsmet İnönü Hükümeti 01.03.1935-01.11.1937 tarihleri arasında görev yapmıştır. Önceki dönemin Maliye Vekili Fuat Bey (Ağralı, Elazığ Milletvekili) bu dönemde de görevini sürdürmüştür. 399 milletvekilinden 343 güven oylamasına katılmış ve tamamının kabul (oybirliği) oyuyla hükümet güvenoyu almıştır (56 milletvekili oylamaya katılmamıştır). İsmet İnönü TBMM'ne çok kısa bir Hükümet Programı takdim etmiştir. Programda hükümetin mali siyasetine ve vergilere ilişkin herhangi bir beyan yoktur. Ekonomiye ilişkin olarak da şartların zorlaştığı, ülkenin ödeme kabiliyetini kolaylaştıracak bir ticaret sisteminin takip edilmesinin bir mecburiyet olduğuna vurgu yapılmıştır. Bunun için de ülke içerisinde üretimi ve tüketimi arttırıcı faaliyetler teşvik edilecek, sanayileşmeye daha ziyade önem verilecek ve bu doğrultuda ülke içerisinde sanayi ürünlerinin tüketiminin arttırılması sağlanacaktır. Bu amaçla şeker, çimento, kömür gibi ürünlerin fiyatlarında indirimle gidilerek sürümü arttırılmaya çalışılacak ve özellikle deniz ve demir yolları ulaşımları tarifelerinde de indirim yapılacaktır (TBMMZC,1935:27).

İsmet İnönü'den sonra söz alan milletvekilleri Halil Bey (Menteşe, İzmir Milletvekili), Refik Şevket Bey (İnce, Manisa Milletvekili), Ali Fuad Bey (Cebesoy, Konya Milletvekili), Hüsnü Bey (Kitapçı, Muğla Milletvekili), Nakiye Hanım (Elgün, Erzurum Milletvekili) önceki Hükümet Programlarının açılışında (V. İsmet İnönü Hükümeti hariç) olduğu üzere programın lehinde konuşmuşlardır. Bunlardan Halil Bey (Menteşe, İzmir Milletvekili) sanayi ürünlerinin fiyatlarında yapılacak indirimleri yerinde bulduğunu ancak çiftçi ve köylüler için hayatı önem taşıyan gazyığı ve tuz gibi ürünlerin fiyatlarında da indirime gidilmesi gerektiğini önermiştir (TBMMZC,1935:29).

1930-1935 Dönemi Bütçeleri Üzerindeki Etkileri

Bütçe kanunlarının kamu maliyesinin en önemli belgeleri olduğu tartışma dışıdır. Zira bütçe kanunu, hukuki mahiyeti itibariyle hükümetin, ait olduğu yılda gelirleri toplamasının ve giderleri yapmasının meşruiyet kaynağıdır. Bununla birlikte gerek gelirden gerek giderde ve gerekse de gelir ile gider arasında bütçe kanununda öngörülenle bütçe yılı sonunda gerçekleşen arasındaki farklar hükümetin başarısının ya da başarısızlığının kanıtı olarak gösterilir. Bu münasebetle hükümetlerin, bütçenin hazırlanması ve uygulanması süreçlerinde oldukça titiz olmaları gerekir.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisinin görüldüğü yıllar ağırlıklı olarak 1930 yılı ile 1935 yılı arasındır. Bu dönemde dört hükümet görev yapmıştır. İsmet İnönü tarafından kurulan ve kendisinin başvekillik yaptığı bu hükümetlerde üç ayrı maliye vekili görev yapmıştır. Bunlar sırasıyla İzmir Milletvekili M. Şükrü Bey (Saraçoğlu, 01.11.1927-25.12.1930), Çankırı Milletvekili M. Abdülhalik Bey (Renda, 25.12.1930-02.03.1934) ve Elazığ Milletvekili Fuat Bey (Ağralı, 03.02.1934-13.09.1944)'dır.

Kamu Gelirleri Üzerindeki Etkileri

1930 yılı itibariyle Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileri başta ABD olmak üzere Avrupa ülkelerinde görülmeye başlamıştır. Krizin genelde Türk ekonomisine özelde Türk maliyesine etkilerinin olduğuna V. İnönü Hükümeti'nin Hükümet Programının TBMM'nde okunması ve güvenoyu talep etmesi esnasında (02.10.1930) değinilmiştir. Sivas Milletvekili Remzi Bey Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Ali Fethi Bey'e verdiği cevapta Türkiye'de yaşanan iktisadi sıkıntıların sebeplerinden birinin, dünyada yaşanan ekonomik kriz olduğunu ifade etmiştir. Daha üst düzeyde ise M. Kemal Atatürk, krize ve Türkiye'yi etkilediğine 01.11.1930 tarihinde yaptığı TBMM'ni açış nutkunda temas etmiş ve bu konuda hükümeti uyarmıştır.

Kamu hizmetlerinin finansmanında doğal olarak kamunun mali kaynakları kullanılır. Bunların başında da vergiler gelir. Krizin henüz etkisini göstermeden önce dönemin hükümetinin genelde malî siyasetini özelde kamu gelirlerine/vergilere bakışını göstermesi bakımından Bütçe Encümeni'nin, 1930 yılı Bütçe Kanun Tasarısında "Mali Vaziyetimiz" başlığıyla yaptığı değerlendirme dikkat çekicidir:

“Malî siyasetimiz daimî hizmetlerde başkasına muhtaç olmadan kendimize kifayet etmektedir. Vergilerin mükellefler üzerindeki tesirini adım adım takip ve taharri ederek vergi kanunlarını ve istihsal unsurlarını tazyik etmeyecek ve millî iktisadiyata zarar vermeyecek şekilde esaslı surette ıslah eylemek vergi hükümlerini sık sık tepdil etmeyip bilâkis bu hükümlerde bir an evvel istikrar teminine çalışmak, vergi tatbikatına itina ederek azamî netice almak ve elde mevcut kuvvet ve vasıtalarla göre hizmet ve masrafları ayırıp sıralamaktır (TBMMZC,1930:4)”.

Buradan da açıkça anlaşılmaktadır ki, devletin sürekliliği ile özdeşleşen kamu hizmetlerinin finansmanı için vergiler esas kaynak olarak kullanılacaktır.¹⁹² Ancak bu yapılırken de vergi mükelleflerinin durumu sürekli takip edilecek, üretim birimlerine ve milli ekonomiye zarar verici uygulamalara fırsat verilmeyecek, özellikle de vergi hükümlerinde sık sık değişikliğe gidilmeyip, uygulamada istikrar sağlanmaya çalışılacaktır. Esasen 1930 bütçe yılına ilişkin tespit edilen bu husus, her ne kadar krizin etkisi dolayısıyla 1931 ve 1933 yıllarında bütçe açıkları söz konusu olsa bile, 1930-1935 döneminin genel hususiyeti olarak da zikredilebilir. Bu çerçevede 1930- 1935 döneminde genel bütçeye ait gelir tahmin ve gerçekleşme düzeyleri 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin kamu gelirleri üzerindeki tesirini göstermek bakımından aydınlatıcı olacaktır.

Tablo 1. Genel Bütçe Gelir Tahmin ve Gerçekleşmeleri (1930-35/Milyon TL)

Yıllar	Öngörülen Gelir				Gerçekleşen Gelir				Vergi Gelirlerinin GSMH’ya Oranı (%)
	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Normal Gelirler	Özel Gelirler ve Fonlar	Toplam	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Normal Gelirler	Özel Gelirler ve Fonlar	Toplam	
1930	205,6	17,1	-	222,7	171,7	45,8	-	217,5	5,51
1931	162,4	24,2	-	186,6	141,3	23,4	20,8	185,5	5,18
1932	155,1	14,0	-	169,1	162,3	24,5	27,5	214,3	7,06
1933	161,0	9,5	-	170,5	156,5	15,0	27,4	198,9	7,00
1934	171,0	13,0	-	184,1	174,7	15,2	51,3	241,2	7,32
1935	180,6	14,4	-	195,0	183,8	16,3	66,7	266,8	7,15

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Bütçe Gelir-Gider Gerçekleşmeleri (1924-2016),<http://www.bumko.gov.tr/TR,4461/butce-gider-gelir-gerceklesmeleri-1924-2016.html>,Erişim, Tarihi:29.09.2018

¹⁹² 1930 Bütçe Kanun Tasarısı’nda Bütçe Encümeni’nin “Umumi Mütalaat” başlığıyla yaptığı değerlendirmede şöyle ilginç bir durum dikkatleri çekmektedir. Bütçe Encümenine göre, ilmi çevreler o güne kadar vergilerin, Klasik İktisatçıların kabulü çerçevesinde sadece mali fonksiyonu üzerinde durdukları halde, kanun koyucunun (TBMM) bunun ötesine geçerek devletin “sadece asayiş ve inzibatı temin eden ve adaleti tevzi ile mükellef kuru bir mekanizma olmadığı” tespitini yapmasıdır. Bu tespiti bağli olarak hükümetin vergileri, Klasik İktisatçı yaklaşımın aksine henüz dünyada daha yeni yeni şekillenen “Fonksiyonel Maliye Anlayışı” çerçevesinde ele aldığı “vergi cibayetine münhasıran malî gaye takip olunmayarak memleketin ziraatı, sanayisi, ticareti de himaye ve takviye edilmek maksatlarının da teminine gayret edildiği sarîh bir şekilde gözükmektedir” ifadelerinden anlaşılmaktadır (TBMMZC1930:160)”.

Tablo 1’de 1930 yılına ilişkin vergi gelirleri ile 1931 yılı vergi gelirleri karşılaştırıldığında çok ciddi bir gelir azalmasının (%17,71 oranında) olduğu görülmektedir. 1931 yılı Bütçe Kanun Tasarısı TBMM’ne sunulduğunda öngörülen gelir rakamlarının bir önceki yıla nazaran %16,22 oranında daha eksik gösterilmesi maliye bürokrasisinin dünyadaki ekonomik gelişmelerin ve bunun Türkiye’yi de etkileyeceğinin farkına vardığının göstergesi olarak alınabilir. Nitekim dönemin Maliye Vekili M. Abdülhalik Bey bütçe gelirlerindeki azalmayı iki ana sebebe bağlayacak ve bunun ilkinin dünyada yaşanan ekonomik kriz olduğunu şu şekilde açıklayacaktır:

“Dünya bütçeleri tetkik edildiği zaman umumiyetle hemen her memlekette aynı tesir altında varidatın tenakusu (eksilmesi) görülür. Bizde de varidatın tenakusu, dünya buhranının tevhit ettiği şeraitten başka bir şey değildir (TBMMZC,1931:77)”.

Maliye Vekili M. Abdülhalik Bey’in üzerinde durduğu gelir azalmasına sebep olan ikinci husus TBMM’nin, uygulamadaki kimi vergilerin oranlarında indirimler yapması ve muafiyet kapsamlarını genişletmesidir. Bunlar yeni çıkarılan Arazi Kanunu’nda oranların düşürülmesi, muafiyetlerin genişletilmesi; Bina İratları Vergisi’nde oranın düşürülmesi (%17’den %12’ye) ve verginin gayr-i safi irat yerine safi irattan alınmaya başlanması, muafiyetlerin genişletilmesi; Muamele Vergisi’nin sanayi kuruluşlarında %50 oranında indirilmesi, ihracat işlemlerinde tamamen kaldırılması; Sayım Vergisi’nin oranının indirilmesi gibi tasarruflardır (TBMMZC,1931:77). Yıl sonu itibarıyla gelirin gerçekleşme düzeyi de öngörüldüğü üzere bir önceki yıl gerçekleşenden %14,72 oranında daha az olacaktır.

1931 yılı bütçe görüşmelerinde bütçe gelirlerindeki azalmaya bağlı olarak ihtiyaç olunan kaynağın borçlanma yoluyla tedarik edilmesine hükümetin temkinli yaklaşımına karşın Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey’in şu şekilde farklı bir değerlendirmesi vardır:

“İstikraz meselesinde, hariçten memlekete para getirmek için istiklâli maliye gözetmek lâzımdır, buyurdular. Tabii bu böyledir, hilafı kabul olunamaz. Fakat bu gün istikrazdan müstağni hiç bir hükümet yoktur. Hiç bir millet kendi varidatıyla kendi memleketini idare edemiyor. Mutlaka hariçten para istikraz ediyor. Yunanistan her istediği zaman para buluyor ve o refah kendisine dışarıdan gelmektedir. Getirdiği para ile faydalı ve verimli işler yapıyor. Ondan sonra haricin emniyetini kazanıyor ve bu sayededir ki; istediği zaman para buluyor. Harici sarrafların, alacağınız parayı verimli işlere sarf edeceğinize kanaat ve emniyetleri varsa para verirler. Onları temin etmek lâzımdır (TBMMZC,1931:88)”.

Klasik iktisadi yaklaşımın aksine borçlanmayı teklif eden bu tutum TBMM milletvekillerinden (Muş Milletvekili Muhittin Nami Bey ve Denizli Milletvekili Yusuf Bey) tepki görmüştür. Tepkinin muhtevası ise geçmişte yaşanan Duyun-ı Umumiye ve Kapitülasyonların olumsuz sonuçlarıdır.

Gelirlerde yaşanan eksilme hükümeti yeni gelir kalemleri aramaya itmiştir. Ekonomik krizin etkisinin yanında borçlanma olgusuna sıcak bakılmaması ve hali hazırda bir merkez bankasının olmayışı dolayısıyla senyoraj gelirlerinden mahrumiyet hükümete yeni vergi ihdas

etmekten başka yol bırakmamıştır. Bu konuda ilk teşebbüs henüz 1931 yılı bitmeden TBMM’nde kanunlaşan ve 01.12.1931 tarihinde yürürlüğe giren İktisadi Buhran Vergisi Kanunudur.* Kanunun gerekçesinde (Esbabı Mücibe) kanunun lüzumuna ilişkin aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir:

“Hükümet, dünya iktisadiyatının geçirmekte olduğu bu sarsıntı karşısında gerek millî paramızı, gerek millî iktisadiyatımızı korumak için icap eden bütün tedbirleri almak mecburiyetindedir. Bu tedbirler 1932 mali senesine ait bütçenin tespiti sırasında ehemmiyetle nazarı itibara alınacak ise de vaziyet içinde bulunduğumuz mali sene içinde başkaca ve acil bazı tedbirlere müracaatı zarurî kılmaktadır. Bu tedbirler cümlesinden olmak üzere, millî iktisadiyatı koruma vergisi unvanı altında muvakkat mahiyette bir vergi ihdası derpiş edilmiştir (TBMMZC,1931:1)”.

İktisadi Buhran Vergisi Kanunu’nun mükellefi “Türkiye Cumhuriyeti hududu dâhilinde çalışan bütün hizmet erbabı”dır. Kaynakta kesinti yöntemiyle tahsil edilecek verginin oranları 150 liraya kadar % 10, 151 liradan 350 liraya kadar olan kısmı için % 12, 351 liradan 600 liraya kadar olan kısım için % 14, 601 liradan yukarı olan kısım için % 16 olarak belirlenmiştir (TBMMZC,1931:9)”. Bu kanunun TBMM’nde görüşüldüğü esnada lehinde görüş beyan edenler kadar şerh koyan ve itiraz eden de olmuştur. Rahmi Bey (Sivas Milletvekili), kriz sebebiyle fedakârlığın bir zorunluluk olduğu görüşüyle kanunun lehinde görüş beyan etmiştir. Refik Şevket Bey (Manisa Milletvekili) fedakârlık yapmayı uygun bulmakla birlikte mükellefiyet kapsamının genişletilmesi gerektiğini, aksi halde adaletsizlik olacağını; Mazhar Müfit Bey (Denizli Milletvekili) ve Ahmet İhsan Bey (Ordu Milletvekili), Refik Şevket Bey’e katıldıklarını ve ilave olarak mevcut durumdan istifade edecek ihtikârcılara (Stokçu/Karaborsacı) fırsat verilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Sadettin Rıza Bey (İstanbul Milletvekili) ise Buhran Vergisi Kanunu’na açıktan itiraz etmiştir:

“Buhran Vergisi diye vazedilen bu vergiyi doğrudan doğruya buhrandan müteessir olan bir zümrenin üzerinde tekrar tatbik cihetine gitmek bu yığıntıya, sarsıntıya maruz kalan zümreyi ikinci bir yığıntıya maruz bırakmak demektir (TBMMZC,1931:79-84)”.

Buhran Vergisi’ne ilişkin olarak yapılan itirazlar TBMM’nde değerlendirilmiştir. Mükellefiyetin sadece ücretli ve maaşlılara yüklenmesinin adaletli olmadığı ve buhranın devam etmesi gerekçesiyle, Bina Vergisi’ne 01.06.1932 tarihinden itibaren Buhran Vergisi zammı yapılmıştır. Yine 01.06.1934 tarihinde mükellefiyet kapsamı genişletilmiş ticaret ve sanatları

* Verginin ilk adı “Millî İktisadiyatı Koruma Vergisi Kanunu” olmakla beraber Refik Şevket Bey’in (Manisa Milletvekili) “Bu kanun elifinden besine kadar, yeni tabiriyle (A)’sından (Z)’sine kadar malidir. Millî İktisadî Koruma şeklinde iktisadiyatın korunmasına ait en ufak bir kelime yoktur. Saniyen esbabı mucibeden de anlaşılacağına göre bu; bütçe açığını kapatmağa matuf bir kanundur. Bütçe açığını kapatmak için ashabı maaşın zararına taallük eden bir kanuna; iktisadiyatı koruma şeklinde çok unvanlı, çok yüksek bir isim vermek kanunun muhtevasıyla mütenasip bir ifade değildir... O halde buhranın zuhura gelmesinden doğmuş bir vergidir... Maddelerin müzakeresine geçilmezden evvel bu verginin unvanını (Buhran Vergisi) şeklinde Heyeti Umumiyece kabul edelim” şeklindeki itirazıyla hazırladığı teklif kabul görmüş ve adı “Buhran Vergisi Kanunu” olarak kabul edilmiştir (TBMMZC,1931:83)”.

dolayısıyla Kazanç Vergisi mükellefi olanlar ve hatta Kazanç Vergisi'nden muaf olan bazı müesseseler de mükellefiyet kapsamına alınmıştır (Saraçoğlu,2009:136)

1932 yılı Bütçe Kanun Tasarısı'nda öngörülen ve gerçekleşen vergi gelirleri 1931 yılına göre fazla olmakla beraber 1930 yılı miktarlarından daha geridedir. Bu durumda önemli etken 01.12.1931 tarihi itibariyle yürürlüğe konan Buhran Vergisi Kanunu ve 01.06.1932 tarihinde bu kanunun mükellefiyet kapsamının genişletilmesi ve de 01.06.1932 tarihi itibariyle yürürlüğe konulan Muvazene Vergisi Kanunu'dur. Muvazene Vergisi Kanunu'nun çıkarılmasının sebebi, doğrudan ekonomik krizin gelirlerde meydana getirdiği azalmaya bağlı olarak oluşan bütçe açığıdır. Hükümet kanunun gerekçesinde bu durumu açık bir dille ortaya koymuştur:

“Münhasıran bütçe açığını kapatmak ihtiyacından mülhem olarak Muvakkat Muvazene Vergisinin ihdasına lüzum görülmüştür. Her hangi bir memba üzerine, muhtelif sebepler dolayısıyla yeniden vergi konulması imkânları bulunamaması dahi, böyle bir verginin tesisi ile bütçe ihtiyacının karşılanmasını icap ettirmiştir (TBMMZC,1932:1)”.

Bütçe Encümeni tarafından verginin başındaki muvakkat kavramı kaldırılmış 10. maddesine 01.06.1932 tarihinden itibaren “bir sene müddetle muteberdir” hükmü konulmuş ve o şekilde kabul edilmiştir. Buhran Vergisi Kanunu'nun hükümlerinin geçerli kılındığı* Muvazene Vergisi'nde tek farklılık uygulanan orandadır. İktisadi Buhran Vergisi artan oranlı bir tarifeye tabi tutulmuşken Muvazene Vergisi'nde sabit oran tercih (%10) edilmiştir. Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisiyle meydana gelen gelir azalmalarını telafi etmek amacıyla çıkartılan bu iki vergiden elde edilmesi öngörülen gelirler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. 1929 Dünya Ekonomik Krizi Sonrası Konulan Vergiler (1932-1935 Dönemi-Bin TL)

Vergi Türü/Yıllar	1932	1933	1934	1935
İktisadi Buhran Vergisi	10 000 000	9 100 000	11 000 000	12 470 000
Muvazene Vergisi	14 000 000	13 100 000	14 000 000	15 180 000
Toplam	24 000 000	22 100 000	25 000 000	27 650 000

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerindeki bilgiler kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

* Muvazene Vergisinin Konusu:

- A) Umumî, hususî ve mülhak bütçelerle ve belediye bütçeleriyle idare edilen daire ve müesseselerden verilecek maaş, tahsisat, ücret, yevmiye, hakkı huzur, aidat, ihtisas zammı, tekaüt ve sair zat maaşları, ikramiye, ihbariye, tazminat ve her hangi bir unvan ile olursa olsun yapılmış ve yapılacak hizmet mukabili tediye (ödeme),
- B) Hakikî ve hükmi şahısların nezdinde veya onlara merbut olarak çalışanlara, yevmiye suretinde bile olsa verilecek bilumum ücret, bedel veya ayınlar, (mesbuk veya mahrum kalınacak olan bir hizmet mukabili verilecek meblağ dâhil),
- C) Şirket ve müesseselerin esas mukavelenameleri veya nizamnameleri veya heyeti umumiye kararları mucibince meclisi idarelerinde bulunanlara hisse senedi veya tahvilât mukabili olmaksızın verilen temettü ve ikramiyeler ve aynı mahiyetteki istihkaklar, Muvazene Vergisine tâbidir (TBMMZC,1932:7)”.

Tablo 1’deki fiilen elde edilen toplam gelir miktarı, İktisadi Buhran Vergisi ile Muvazene Vergisi’nden elde edilmesi tasarlanan gelirle karşılaştırıldığında yıllık toplam vergi gelirinin yaklaşık %15’lik kısmını bu iki verginin oluşturduğu görülecektir. Kriz sebebiyle çıkarılan bu iki vergi geçici olarak öngörülüşse bile kriz sonrasında da süreleri uzatılarak yürürlükleri 1951 yılına kadar devam etmiştir.

Tablo 1’de dikkat çeken bir diğer husus dönem itibariyle vergi gelirlerinde görece bir azalmanın olmasına rağmen “Özel Gelirler ve Fonlar” başlığı altındaki gelirlerde özellikle 1933 yılı ile birlikte görülen artıştır. 1931 yılına göre %300’ün üzerinde bir artış gözlenen bu gelirlerin kaynağı iç borçlanma yoluyla elde edilen gelirler, ithal ikameci iktisat anlayışının sonucu olarak oluşturulan Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)’nden elde edilen gelirler ile oluşturulan fonlarda toplanan kaynaklardır (Taş,1995:364).

1932 yılı bütçe görüşmelerinde Halil Bey (İzmir Milletvekili) ile Sırrı Bey’in (Kocaeli Milletvekili) mali konulara getirdiği yaklaşımlar sonraki dönemlerde ve hatta günümüzde yaşanan ekonomik krizler bakımından da dikkat çekicidir. Halil Bey ilk olarak gelir ihtiyacını karşılamak için yeni vergilerin ihdas edilmesi yerine mevcut borçların konsolidasyonunun gerektiğini, ikinci olarak üretilen ürünlerin ülke içi piyasada tüketilmesinin yollarının aranmasını ve aynı cins malların ülkeye ithalinin değişik tedbirlerle önlenmesinin lüzumuna vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan bankalarda bulunduğu söylenen tasarrufların (34-38 milyon TL) iş emniyeti ve kazanç emniyeti bulunmadığından dolayı ya bankalarda tutulduğunu ya da İstanbul’un nüfusu artmadığı halde geçen seneden bu seneye %25 oranında artan apartman inşaatına harcadığını iddia etmektedir. (TBMMZC,1932:192-193).

Sırrı Bey’in tespitleri diğerlerine göre daha farklıdır. Ona göre ekonomik kriz genellikle sanayi ülkelerinde olur; Türkiye bir ziraat ülkesi olduğu için krizin tesiri sanayi ülkesine göre çok azdır. Nitekim Türkiye’de krizin etkili olduğunu ispat etmek için çok sayıda fabrikanın kapandığını, milyonlarca işsiz olduğunu ortaya koymak gerekir ki, böyle bir durum yoktur. Türkiye’de nüfusun onda sekizinin köylü olması ve onun da fakirleşmesi münasebetiyle ancak bir zirai krizden bahsedilebileceğini, bunun da sebebinin köylünün piyasa ile irtibatının kopması ve ticaretinin gerilemesi olduğunu söyler. Son dönemde hükümetin kendisini “Devletçilik” adı altında halkın (ferdi teşebbüsün) yerine daha çok ikame ettiğini, aslında bu durumun ancak ferdi teşebbüsün yeterli olmadığı sahalarda gerekli olacağını savunur. Bu düşünceyle yapılan düzenlemelerin hatalı olduğunu ve ileride zararlar doğuracağını; idari sorumluluk taşıyanların da hatalarını örtmek için bu durumun krizden kaynaklandığını ileri sürecekleri değerlendirmelerini yapar.

Sırrı Bey mali konularda özellikle gelirlerin fazla olduğu dönemlerde lüzumsuz harcamaların yapılmaması, iktisatlı davranılması gerekliliğinden bahseder. Buna riayet edilmediğinde oluşacak (gereksiz istihdamlar ve kurumlar oluşturulması gibi) bütçe açıklarını kapatmak için vergi oranlarını arttırmak veya yeni vergiler ihdas etmek alelâde bir yoldur. Hükümet bu yola değil de alternatifler yollara müracaat etmelidir. Mesela bütçede tahsisatı

olmadığı halde memurları emekliye ayırıp, bir taraftan onlara emekli aylığı bağlamak, onların yerine gelenlere maaş vermek masrafları arttırıcı bir tutumdur. Böyle yapmak yerine emekliliği gelmiş memurların emekliliklerini bir düzenlemeyle birkaç yıl ötelemek daha yerinde olacaktır (TBMMZC,1932:199-203).

1933 yılı vergi gelirleri getirilen yeni vergi düzenlemelerine rağmen öngörülenden 4,5 milyon lira kadar daha az toplanabilmiştir. Böyle olmakla birlikte “Vergi Dışı Normal Gelirler”den öngörülenden 5,5 milyon lira fazla, “Özel Gelirler ve Fonlar”dan ise hiç öngörülmediği halde 27,4 milyon lira elde edilmiştir. Krizin etkisine bağlı olarak gelirlerde meydana gelen azalmayı, alınan tedbiri ve buna rağmen ortaya çıkan yeni sorunları Maliye Vekili M. Abdülhalik Bey bütçe konuşmasında şu şekilde izah etmiştir:

“Yüksek heyetinizin malûmudur ki; dünyayı sarsan iktisadî buhranın bizim gibi ihracatı ziraî mahsule inhisar eden memleketlerde mühim akisleri olmuştur. Ziraî mahsuller kıymetlerini sınaî mamulât kıymetlerinden daha yüksek bir nispette kaybetmiştir. Bu fiyat düşkünlüğünü ihracat mallarımızın kıymetlerini arttırmakla telâfiye uğraşırken diğer taraftan gümrük mâniaları, kontenjan sistemleri, döviz tahditleri yolunda her memleketin aldığı tedbirlerle karşılaştık (TBMMZC,1933:71)”.

1934 ve 1935 yıllarında öngörülen vergi gelirlerinden sırasıyla 3,7 milyon ve 3,2 milyon lira fazla vergi geliri elde edilmiştir. “Vergi Dışı Normal Gelirler” ile “Özel Gelirler ve Fonlar” kalemlerinde ise 1934 yılında 2,2 milyon lira, 51,3 milyon lira, 1935 senesinde 3,2 milyon lira ve 66,7 milyon lira gelir üretilmiştir. Vergi gelirleri, fiilen elde edilen rakamlar itibarıyla ancak 1934, 1935 yıllarında krizin etkilerinin henüz daha tam başlamadığı 1930 yılı vergi gelirleri düzeyinin üzerine çıkabilmiştir. Ne var ki bu durum, ekonomik yapının üretim gücünün artışına bağlı olarak değil de daha çok ihdas edilen yeni vergilerle veya var olanlarının oranlarını arttırma, muafiyetleri kaldırma, istisnaları daraltma, mükellefiyet kapsamını genişletme gibi yollarla sağlanmıştır. Bu durum M. Abdülhalik Bey’in yerine Maliye Vekili olarak görev yapmaya başlayan Fuat Bey (Ağralı, Elazığ Milletvekili)’in 1934 yılı bütçe takdim konuşmasında açık bir şekilde ortaya konmuştur.

“Başlıca müracaat ettiğimiz tedbirler şunlardır: Muamele Vergisi’nde sınaî müesseselerin senevi 10 000 liralık ciro muafiyetini kaldırdık. İstisnaları daralttık, verginin daha güzel tahsil edilebilmesi için kanuna bazı ahkâmı zabıta dercettik. Elektrik resmini, tahammülüne binaen, sanayi müesseselerine de teşmil ettik. Kilo başına 8 kuruş olarak alınmakta olan Şeker İstihlâk Resmini, eski fabrikalarda 12 kuruşa çıkardık. Henüz bir istihsal devresi geçirmemiş olan fabrikalara da 10 kuruşa iblâğ ettik. Petrol ve türevleri üzerindeki İstihlâk Resmini tezyit ettik. 1 Haziran 1934 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan yeni Kazanç Vergisi ile yeni Bina Vergisi kanunlarında yapılan ufak tadilâtla bunların verimini artırdık. Pasaport Kanunu ile memleket haricine çıkacak olanların harcını bir miktar tezyit ettik (TBMMZC,1934:310)”.

Vergilendirmeye ilişkin tasarruflarla gelir attırma eğilimlerine Berç Bey (Türker- Afyon Milletvekili) ve Emin Bey (Sazak- Eskişehir Milletvekili) gibi milletvekilleri tepki göstermiştir. 1935 yılı bütçe görüşmelerinde Berç Bey, Maliye Bakanlığı’nın vergi teklifinde bulunurken tek

tarafli bakış açısıyla değil, mükellefin cephesinden de bakmasını, ülkenin her tarafında ciddi araştırmalar yaparak ekonomik sınıflarının durumlarını tespit etmesini önermiş ve özellikle vergi gelirlerinin tahmin yöntemine dikkat çekmek için şöyle bir benzetme yapmıştır:

“Mükellef bir altın madeni ise, bu madenin randıman kabiliyetini etüt ederek anlamak lâzımdır. Yerinde tetkikat yapılmaksızın mükelleflere ait vergi gelirlerini tahmin etmek doğru değildir. Muhammen varidat sağlam esaslara istinaden gösterilmelidir ki, masrafı yapanlar müsterih olsunlar (TBMMZC,1935:165)”.

Diğer taraftan Emin Bey bilhassa köylülerin vergi yükünün azaltılması için bazı vergilerde (Sayım Vergisi) indirime gidilmesini, alım güçlerinin yükseltilmesi için de buğday alım fiyatlarının arttırılması gerektiğini savunmakla birlikte literatürde Haldun-Laffer Eğrisi olarak bilinen vergi oranlarının yükseltilmesinin vergi gelirlerini azaltacağı yaklaşımını ima etmiştir.

“Sayım Vergisi nedir? Sayımı yarı yarıya indirsek bütçe nihayet dört milyon azalır. Buğdayı 5 kuruşa alsak bu da ancak 4 milyon lira tutar. Buğday Vergisi yaptık. Bundan hasılat alıyoruz, Hasılatın hepsini istemiyorum. Bunun 4 milyon lirasını buraya sarf edersek köylüyü çok memnun ederiz. Şunu da arz edeyim ki, vergi, yükseldikçe azalır, indirildikçe bereketlenir (TBMMZC,1935:176)”.

1930-1935 yılları arasında toplanan vergilerin alındıkları kaynak itibariyle tasnif edilmesi de önemlidir. Zira bu suretle kriz münasebetiyle vergi gelirlerinin hangi kaynaklar üzerinde yoğunlaştığının anlaşılması mümkün olacaktır. Tablo 3’deki veriler bu konuda yeterince aydınlatıcıdır.

Tablo 3. Vergi Gelirlerinin Kaynak İtibariyle Dağılımı (1930-35/Milyon TL-%)

Yıllar	Gelirden Alınan Vergiler	Servetten Alınan Vergiler	Mal ve Hizmetlerden Alınan Vergiler	Dış Ticaretten Alınan Vergiler	Kaldırılan Vergi Artıkları	Toplam
1930	13,1-% 7,6	28,1-%16,4	73,4-%42,7	56,0-%32,6	1,1-%0,6	171,7-%100
1931	16,9-%12	23,3-%16,5	56,9-%40,3	44,0-%31,1	0,2-%0,1	141,3-%100
1932	35,3-%21,7	20,9-%12,9	65,3-%40,2	38,5-%23,7	2,3-%1,4	162,3-%100
1933	36,3-%23,2	20,2-%12,9	62,4-%39,9	37,6-%24,0	-	156,5-%100
1934	41,0-%23,5	20,8-%11,9	69,5-%39,8	43,3-%24,8	0,1-%0,1	174,7-%100
1935	42,8-%23,3	21,7-%11,8	69,8-%38,0	48,1-%26,2	1,4-%0,8	183,8-%100

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Bütçe Gider- Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2006) verilerinden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Dönem sonunda gelir üzerinden alınan vergilerin dönem başına göre 3,5 kat arttığı ve toplam vergi gelirleri içerisinde %23,3’lük bir düzeye ulaştığı görülmektedir. Servet üzerinde alınan vergilerde dönem başına göre %25’lik bir eksilme meydana gelmiştir. Mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerde (Harcamalar Üzerinden Alınan Vergiler/Dolaylı Vergiler) ise dönem başından itibaren tedrici bir azalma olduğu ve bu azalmanın dönem sonunda %10 düzeyine geldiği anlaşılmaktadır. Toplam vergi gelirleri içerisinde gelir üzerinden alınan

vergilerin miktarı artarken, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerin miktarının azalması vergi adaleti bakımından olumlu olarak değerlendirilebilecek bir durumdur.

Kamu Giderleri Üzerindeki Etkileri

Bütçenin diğer önemli ayağı giderlerdir. Dönem hükümetlerinin giderler konusunda takip ettiği temel strateji gelirler kadar gider yapılmasıdır. Gelirden çok gider yapmak bütçe açığı anlamına geldiğinden ve bu durumun da oldukça zor kazanılmış olan malî İstiklali tehlikeye düşüreceğinden endişe duyulur. Bu endişe halinin doğal sonucu olarak bütçeler hazırlanırken önce gelirler tespit edilmiş ve gelir düzeyine göre harcama cihetine gidilmiştir. Maliye Vekili M. Abdülhalik Bey, bu kaygıyı 1931 yılı bütçe takdim konuşmasında çok veciz bir tarzda ifade etmiştir:

“Bu seneki masraf bütçesinin tespitinde başlıca prensibimiz, kendi varidatımız nispetinde masraf kabul etmektir. Bütçede varidatımızın fevkinde bir masraf kabul etmek bizi yarın, öbür gün şimdiye kadar çok kudret ve kuvvet sarf ederek tesis ettiğimiz istiklâli maliden fedakârlık etmeğe sebep olabilir. Şüphe edilemez ki; istiklâli malî, bütün istiklâllerin fevkindedir. Maliyemiz sağlamlaşmadıkça diğer işlerin yapılması imkânı yoktur. Onun içindir ki; bu bütçeyi tanzim ederken varidatımız kadar masraf kabul ve teklif etmeği esas prensip ittihaz ettik (TBMMZC,1931:71)”.

Kriz dolayısıyla gelirlerde meydana gelen azalma, dönem bütçelerinin hazırlanma sürecinde gider öngörülerinde de eksilmeye sebep olmuştur. Aslında bu durum “gelir kadar harcama” ilkesinin doğal sonucudur. Bu durumun diğer bir ifadesi o güne kadar yürütülen bir takım hizmetlerin askıya alınmasıdır. Nitekim Maliye Vekili M. Abdülhalik Bey 1932 yılı bütçe takdim konuşmasında bu duruma açıklık getirir:

“Yapılacak hizmetlerin cümlesini muhafaza etmenin pek müşkül ve güç olduğunu takdir buyurursunuz. Hükümet yalnız hayatî olan hizmetleri görmek ve icrası kabili tehir olan hizmetleri tehir veya tamamıyla tayyetmek suretiyle masrafı asgarî hadde indirebilmiştir. Bütçeyi tertip ederken üzerinde ehemmiyetle tevakkuf ettiğimiz nokta ve mebdeî hareketimiz şu olmuştur: kendi varidatımızla kendi masrafımızı kapamak, bu suretle cihanşümûl olan krizden millî ve malî bünyemiz sarsılmadan çıkabilmek. Bunu yapabilmek için de ancak kendi varidatımız kadar masraf yapmak lâzımdı. Bu sene takdim edilen bütçe, geçen ve evvelki seneye nazaran çok farklı bir bütçedir. Devletin hayatî ihtiyacı olduğunu hissettiğimiz masrafları ipka ettik (yerinde bırakmak), gelecek seneye tehiri kabil masrafları tayyettik (kaldırdık) (TBMMZC,1932:181)”.

Tablo 4 dönem bütçelerinde öngörülen gider miktarlarıyla fiilen yapılan gider miktarlarını göstermektedir. Buradan da açıkça anlaşılacağı üzere 1930 yılı hariç diğer yılların tamamında fiilî giderler öngörülen giderlerden fazla olmuştur.

Tablo 4. Genel Bütçe Giderleri (1930-35)

Yıllar	Öngörülen	Harcanan
1930	222 646 523	210 109 107
1931	186 582 005	207 542 265
1932	169 146 747	211 988 401
1933	170 474 794	205 421 627

1934	184 075 636	228 007 110
1935	195 011 053	259 476 784

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Bütçe Gider- Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2006) verilerinden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Dönem boyunca genel ve katma bütçeye dâhil olan kuruluşların fiili harcama miktarları dönem hükümetlerinin harcama önceliklerinin tespit edilebilmesi bakımından önemlidir. Bu münasebetle Tablo 5’de genel ve katma bütçeye bağlı kuruluşların dönem boyunca fiilen yaptıkları harcama miktarları düzenlenmiştir.

Tablo 5. 1930-1935 Dönemi Genel-Katma Bütçe Giderleri (Bin TL-Harcanan)

Kurumlar/Yıllar	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Genel Bütçeli Kuruluşlar						
TBMM	2 753 811	2 720 465	2 442 426	2 772 921	3 199 941	2 913 168
Riyaseti Cumhur	333 733	318 009	365 680	376 262	373 697	401 356
Divan-ı Muhasebat	698 552	677 964	537 703	535 907	553 240	544 419
Başvekâlet	1 016 502	954 495	1 226 973	1 272 357	1 210 686	1 384 781
Şuray-ı Devlet	202 486	194 012	190 946	222 521	204 965	202 724
İstatistik Umum M.	38 467	42 970	40 828	175 428	168 975	499 081
Diyanet İşleri Reisliği	1 450 611	615 601	577 271	596 032	576 290	578 059
Maliye Vekâleti	20 411 914	31 423 279	43 050 067	30 953 828	33 725 423	45 491 921
Düyun-ı Umumiye	26 320 809	30 224 255	45 393 551	46 009 225	46 769 151	55 066 241
Gümrükler ve İnh. V.	4 548 556	4 213 562	4 391 152	4 983 590	4 926 845	4 930 577
Tapu ve Kad. U.M.	1 190 187	1 067 157	946 162	1 027 673	1 051 072	1 098 796
Dâhiliye Vekâleti	3 964 872	3 935 096	3 817 911	3 902 925	4 417 666	4 936 378
Emniyeti Um. U.M.	4 393 992	4 105 926	3 917 080	3 985 437	4 020 350	4 248 053
Jandarma Um. Kum.	8 023 988	8 327 948	8 005 199	8 4607 38	8 570 153	9 383 109
Hariciye Vekâleti	3 635 171	3 662 556	2 743 862	3 183 028	3 693 793	3 157 019
Sıhhat ve İç. Muav. V.	4 186 994	4 036 560	3 672 441	4 123 913	4 763 279	4 676 049
Adliye Vekâleti	6 670 822	7 291 951	7 293 486	7 510 281	7 610 313	8 023 356
Maarif Vekâleti	9 710 713	7 967 105	7 195 324	10 004 433	9 681 316	10 695 138
Nafia Vekâleti	33 716 680	26 823 710	22 003 498	22 239 374	24 753 370	25 829 472
İktisat Vekâleti	8 465 229	7 727 342	1 741 845	1 765 591	2 230 735	3 176 879
Milli Müdafaa V.	58 488 048	52 470 308	40 394 199	42 399 438	56 005 437	60 410 925
Askeri Fab. M	3 805 333	3 178 694	2 837 270	2 799 801	4 735 629	3 777 219
Harita Um. M.	537 233	548 033	557 398	583 732	565 874	609 148
Matbuat Um.M.	-	-	-	-	88 217	109 858
PTT Um. M.	5 544 404	5 015 267	4 812 444	-	-	-
Ziraat Vekâleti	-	-	3 833 685	5 537 192	4 910 693	5 743 111
Genel Bütçe Toplamı	210 109 107	207 542 265	211 988 401	205 421 627	228 807 110	259 476 784
Hazine Yardımı (-)	30 250 311	1 515 273	1 243 580	1 075 822	1 530 610	1 823 575
Katma Bütçeli Kuruluşlar						
İnhisarlar Um.Müd.	-	-	-	6 833 950	7 380 979	8 246 842
PTT Um.Müd.	-	-	-	5 111 723	5 390 242	5 994 516
Tuz İnh.Um.M.	-	957 003	713 018	-	-	-
Tütün İnh. İ.	-	4 882 130	4 321 080	-	-	-
İspirto ve İsp.İç.İnh.İ.	-	2 035 384	2 078 744	-	-	-
Evkaf Um. M.	3 240 496	2 909 640	2 671 643	2 530 433	2 551 049	2 458 222

Seyri Sefain İdaresi	5 560 520	4 365 395	3 426 339	184 075	-	-
Tahlisiye İdaresi	428 744	334 012	345 023	350 591	744 501	438 950
Hudut ve Sah.Gn.M.	1 114 016	1 164 094	988 563	2 213 076	735 464	771 244
Ankara Şeh. İmar M.	384 643	353 941	253 848	303 861	210 880	410 261
İstanbul Darulfununu	806 774	810 517	875 407	-	-	-
Yüksek Müh.Mektebi	340 780	344 477	208 762	269 496	305 582	368 776
DDY ve Liman Um. İ.	57 117 412	14 338 761	13 778 676	32 361 576	19 638 937	22 519 191
Konya Ovası Sul. İ.	104 477	91 946	47 850	20 353	23 352	43 561
Barut, İnf. Mad. M.	-	-	243 418	263 416	431 114	-
Hava Yolları Dev işl. İ.				73 853	117 733	626 352
Van Gölü İşl.İ.	-	-	52 230	66 559	60 281	58 688
Yüksek Ziraat Enst.				594 127	938 206	1 106 743
İstanbul Lim. İşl U. M.	-	-	-	-	-	1 099 459
İzmir Liman İşl. U.M.	-	-	-	-	-	296 654
Katma Bütçe Top.	69 097 862	32 587 300	30 004 601	51 177 089	38 528 320	44 439 459
Konsolide Büt.Top.	248 956 658	238 614 292	240 749 422	255 522 894	265 804 820	302 042 718
Konsolide Büt/GSMH	8,3	9,6	10,5	11,4	11,1	11,7

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Bütçe Gider- Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2006) verilerinden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5’de genel bütçeli kuruluşlar içerisinde gider miktarlarıyla dikkatleri çeken dört kuruluş vardır. Bunlar bütçeden kendilerine ayrılan fiili kaynak itibariyle sırasıyla Milli Müdafaa Vekâleti, Duyun-i Umumiye, Maliye Vekâleti ve Nafia Vekâletidir. Bütçe giderlerinin dönem boyunca neredeyse %25’inin Milli Müdafaa Vekâleti tarafından kullanılmış olması şaşırtıcı değildir. Her ne kadar Milli Mücadele’den zaferle çıkmış olsa bile gerek o dönemde gerek daha önce Osmanlı Devleti zamanında 1911 yılında başlayıp fasılasız süregelen savaşların sıkıntıları unutulmuş değildir. Her ne kadar Lozan Antlaşması’yla, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin varlığını uluslararası sahada tescil edilmiş olsa bile ordusu güçlü olmayan milletlerin muhtemel bir saldırıda mağdur edilebileceği endişesi henüz ortadan kalkmamıştır. İşte bu endişedir ki, dönemin hükümetlerini bütçeden en büyük payı savunmaya ayırmaya itmiştir.

Diğer taraftan Lozan antlaşması icabı üstlenilen Osmanlı Devleti’nin borçlarının iadesi de dönem bütçelerine çok ciddi mali külfet oluşturmuştur. Dünya Ekonomik Krizi’ne rağmen hükümetler, bu borçların iadesinde şartları azami derecede zorlamak suretiyle titiz davranmışlar 1929 yılı sonrası başlaması taahhüt edilen borçları taksit taksit ödemişlerdir.

Maliye Vekâleti, Nafia Vekâletiyle birlikte yeni kurulan devletin dinamosu mesabesindeki bakanlıklardan biridir. Kamunun ihtiyaç duyduğu kaynakların tedarik edilmesi ve bunların ihtiyaçlara dönük tahsisi öncelikle Maliye Vekâletinin vazifesidir. Bunun ihtiyaca uygun yapılabilmesi için hem merkez hem de Anadolu’nun en ücra yerleşim yerlerine kadar

teşkilatların kurulması ve aynı zamanda hem merkez hem de taşra birimlerinde liyakatli ve ehliyetli maliye memurlarının istihdamı takdir edilir ki, oldukça çetin ve maliyetli bir iştir. Diğer taraftan uzun süren savaş yıllarının şehirlerde ve köylerde meydana getirdiği tahribatın ortadan kaldırılması ve buraların bayındır hale getirilmesi de Nafia Vekâletinin mesuliyetini arttırdığı kadar, kullanması gereken kaynağı da fazlalaştırmıştır.

Katma bütçeli idareler arasında yaptığı harcamalarla dikkat çeken kurum devlet Demir Yolları ve Liman İşletmeleri Müdürlüğüdür. Ulaşımın toplum hayatında ve bilhassa ekonomik hayattaki önemi düşünüldüğünde dönemin hükümetlerinin demir yollarına bu denli önem vermiş olması anlaşılabilir. Bu önem dolayısıyla ekonomik krizin etkileri sebebiyle 1930 yılına göre kaynak tahsisinde önemli bir azalma yapılmışsa da dönem boyunca imkânlar zorlanarak bu sahada yatırımlara ısrarla devam edilmiştir.

Bütçe Denkliği

M. Kemal Atatürk dönemi hükümetlerinin hazırladığı bütçelerin en temel vasfı “Denk Bütçe” ilkesine sıkı sıkıya sadık olmalarıdır. Bu sadakatin arkasında tarihi, siyasi, iktisadi ve psiko-sosyal sebepler bulunmaktadır. Bu sebepler kısaca Osmanlı Devleti döneminde yaşanan Duyun-ı Umumiye tecrübesi, Lozan’da İngiliz temsilcisi Lord Curzon’un ima ettirdiği iktisadi gücün doğuracağı siyasi vesayetten kaçınma endişesi, denk bütçelerin yönetilenlere ve özellikle ticaret erbabına güven telkin edeceği hissi ve milli paranın istikrarının açık vermeyen bütçelerle sağlanabileceği düşüncesi şeklinde özetlenebilir (Coşar,1995:242-245).

Bu konuda M. Kemal Atatürk’ün hassasiyetleri üst düzeydedir. Neredeyse bütün TBMM açış konuşmalarının mali siyasete ilişkin kısımlarında bu hassasiyetini vurgulamıştır. Bu hassasiyet dönemin hükümetlerince de paylaşıldığından hükümetlerin programlarına yansımış ve pek tabii dönem bütçelerinin en baskın özelliği haline gelmiştir. Bütçelerin hazırlanırken “denk bütçe” ilkesine sadakatin bir teamülden öte bir kural mesabesinde algılandığını İstanbul Milletvekili Bütçe Encümeni Reisi sıfatıyla Fuat Bey şu sözleriyle teyit etmektedir:

“Heyeti Celile’nize takdim olunan bütçe bittabi mütevazındır ve başka türlü olmak imkânı da yoktu. İsmet Paşa Hükümetinin silsiley-i muvaffakiyeti içinde bütçe tevazününün temin keyfiyeti, artık zihinlerde o derece yerleşmiştir ki mütevazin bütçeye malikiyet bu gün fevkalâde bir hal sayılmaz, gayet tabii ve zarurî bir şey addolunur (TBMMZC,1930:86)”.

Dönemin hükümetlerinin “Denk Bütçe” ilkesine gösterdikleri özenin arkasında açık bütçelerin telafi edilmesinin gerektirdiği borçlanmanın doğuracağı muhtemel bir mali vesayet ve onun arakasından gelebilecek siyasi vesayet endişesidir. Nitekim tarihi tecrübe bunu teyit eder mahiyettedir (Duyun-ı Umumiye, Kapitülasyonlar). Bu sebeple Dünya Ekonomik Krizi’nin bütün olumsuzluklarına rağmen bu ilkeye sadık kalmaya çalışılmıştır. Özellikle bütçelerin hazırlanması sürecinde “gelire göre gider” anlayışının arkasında bu düşüncenin

yattığı anlaşılmaktadır. Ne var ki bütün bu hassasiyetlere rağmen dönemin bütçeleri tahlil edildiğinde Tablo 6'daki durum ortaya çıkmıştır.

Tablo 6. 1930-1935 Dönemi Genel Bütçe Gelir-Gider ve Dengesi (Hazine Yardımı Dahil,Milyon TL)

Yıllar /Gider-Gelir	Gider (Tahmin)	Gider (Gerçekleşen)	G elir (Tahmin)	Gelir (Gerçekleşen)	Bütçe Dengesi
1930	223	210	223	218	+8
1931	187	208	187	186	-22
1932	169	212	169	214	+2
1933	170	205	170	199	-6
1934	174	229	174	241	+12
1935	195	259	195	267	+8

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Bütçe Gider- Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2006) verilerinden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Her şeyden önce Tablo 6'da dikkat çeken husus 1930 yılı sonrası süreçte ciddi bir daralmanın olduğu ve bu daralmadan ancak 1935 yılı itibariyle çıkılabildiğidir. Yine hükümetlerin bütün denk bütçe çabalarına rağmen 1931 ve 1933 yıllarında sırasıyla 22 milyon lira ve 6 milyon lira açık vermesidir. Böyle olmakla birlikte krizin henüz tam etkisinin hissedilmediği 1930 yılında ve 1932,1934, 1935 yıllarında sırasıyla 8 milyon lira, 2 milyon lira, 12 milyon lira ve 8 milyon lira bütçe fazlaları sağlanabilmiştir. Bu bütçe fazlalarının sebebinin ekonomik üretkenliğin artırılıp, iç ve dış piyasalardan gelir artışı olduğunu söylemek mümkün değildir. Dönem itibariyle uluslararası piyasalarda zirai ürünlerin fiyatlarının düşmüş olması, ihracat portföyündeki ürünlerin neredeyse tamamı zirai ürünlerden oluşan Türkiye'nin ihracat gelirlerini artırma ihtimalini oldukça zayıflatmıştır.

Dönem bütçelerinin ikisi haricinde fazla vermesinin arkasındaki ana saik “gelire göre gider” yapma anlayışının olduğu açıktır. Bu anlayış lüzumlu harcamalar dışındaki harcamaların ya kaldırılmasını ya da tehir edilmesini gerektirmiştir. Diğer taraftan gelirde meydana gelen eksilmelerin telafisi için yeni vergiler ihdas edilmesi, cari vergilerin oranlarının yükseltilmesi, cari vergilerdeki muafiyetlerin kaldırılması, istisna alanlarının daraltılması çözüm olarak kullanılmıştır.

Sonuç

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin bütün dünya ülkelerini olduğu gibi Türkiye'yi de etkilediği çok açıktır. Bu etki özellikle 1931-1935 yılları arasında genelde Türkiye

ekonomisinde özelde Türkiye maliyesinde derinden hissedilmiştir. 1929 yılının Eylül ayının sonlarına doğru patlak veren krizin etkileri en yoğun olarak 1931 yılında yaşanmıştır. İhraç ürünlerinin fiyatlarındaki yaşanan düşmenin getirdiği gelir azalmasının yanı sıra ithal edilen ürünlerin fiyatlarının dövizle bağlı olarak artması ve yeterli dövizle sahip olmayış ekonomik/mali yapıda o güne kadar görülmemiş bir daralma meydana getirmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Krizi sebep olduğu dönüşümle iktisat tarihinde bir kırılma meydana getirmiş ve genel geçer klasik iktisatçıların tezlerinin krizin çözümünde etkili olmadığı görülmüştür. Klasik iktisatçıların devletin ekonomideki rolünü klasik kamu hizmetlerinin üretimi ile sınırlı gören, borçlanmaya karşı olan, denk bütçeyi önceleyen yaklaşımı Keynesyen görüşler karşısında geçerliliğini yitirmiştir. Vergiler sadece mali işlevi itibarıyla değil iktisadi ve sosyal işleviyle de gündeme gelmişlerdir. Bu değişimden Türk maliyesi de nasibini almıştır. Krize kadar hâkim olan özel sektör ağırlıklı kalkınma anlayışı terk edilmek zorunda kalmış ve kamu maliyesi öncülüğünde sanayi malları üretimini esas alan ithal ikameci kalkınma anlayışına geçilmiştir.

1931-1935 döneminde baskın olarak görülen “Denk Bütçe, Düzgün Ödeme” ilkesi sadece bu döneme mahsus değil cumhuriyetin ilk yılından bu tarafa geçerli olan yaklaşımdır. Bu ilkeye sadakat cumhuriyetin yönetici kadrolarının, klasik iktisadi görüşe sadakatlerinden çok tarihi olarak yaşanmış acı tecrübelerle alakalıdır. Nitekim Klasik İktisatçı yaklaşımın yerine ikame olan Keynesyen yaklaşım, efektif talep oluşturmak için bütçe açıklarına ve borçlanmaya kapıyı aralamış olsa bile, yönetici kadrolar acı tecrübelerin ışığında “Denk Bütçe, Düzgün Ödeme” ilkesinde sebat etmişlerdir.

1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin külfetini geniş halk kitleleri (köylü- şehirli) çekmiştir. Yönetici kadroların krize bağlı olarak meydana gelen daralmadan halkın en az düzeyde etkilenmesi için “gelire göre gider” yaklaşımı tercih etmeleri, kimi kamu hizmetlerini terk ya da tehir etmiş olmaları yeterli düzeyde çözüm olmamıştır. Alternatif kaynak üretme imkânlarının sınırlılığı, maliyetin ister istemez yeni vergi düzenlemeleri ile mükelleflerin sırtına yüklenmesini zorunlu kılmıştır.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Ö. & Özkan B. (2009), 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 139, Nisan.

Apak, S. (2009). 1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya Ve Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (41), 6-16.

Apak, S. & Aytaç, A. (2009). *Küresel Krizler Kronolojik Değerlendirme Ve Analiz*, Avcıol Basım Yayın.

<http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 23.09.2018)

Cecchetti, S. G. (1992). *The Stock Market Crash Of 1929*. Department of Economics, Ohio State University.

Coşar N. (2018). Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş, https://www.researchgate.net/publication/322210603_Nevin-COSAR-Cumhuriyet-Doneminde-Denk-Butce-Politikasina-Gecis, s.239-257, Erişim Tarihi: 29.09.2018

Galbraith, J. K. (2013). *Büyük Kriz 1929*. Ö. Özdem (Ed.)

Kazgan, G. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Lange, B. (2007). *The Stock Market Crash Of 1929: The End Of Prosperity*. Infobase Publishing.

Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Bütçe Gelir-Gider Gerçekleşmeleri (1924-2016). <http://www.bumko.gov.tr/TR,4461/butce-gider-gelir-gerceklesmeleri-1924-2016.html>, Erişim Tarihi: 29.09.2018

Neziroğlu İ. & Yılmaz T. (2013). Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1 – (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950), TBMM Başkanlığı Yayınları, Cilt 1, Ankara.

Öz, S. (2009). *Büyük Bunalım Deneyimi Işığında Küresel Kriz*. Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu Politika Notu.

Romer, C.D. (2003). Great Depression, in., *Encyclopaedia Britannica*.

Saraçoğlu F. (2009). 1930-1939 Döneminde Vergi Politikası, *Maliye Dergisi*, Sayı 157, Temmuz-Aralık, s.131-149.

Taş R. (1995). Türk Mali Sisteminin Uzun Dönem (1923-1980) Gelişiminin Yapısal ve Oransal Analiz Yöntemleriyle Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 50, Sayı 1, s.355-382.

Türk Dil Kurumu, 2018, “Kriz” kelimesi,
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bb3cd6067a040.43869789, Erişim Tarihi: 13.09.2018

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1927, Devre 3, Cilt 1
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1930, Devre 3, Cilt 19
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1930, Devre 3, Cilt 21
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1930, Devre 3, Cilt 22
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1931, Cilt 1
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1931, Devre 4, Cilt 3
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1931, Devre 4, Cilt 4
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1932, Devre 4, Cilt 9
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1932, Devre 4, Cilt 10
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1932, Devre 6, Cilt 8
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1933, Devre 4, Cilt 15
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1933, Devre 4, Cilt 18
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1934, Devre 4, Cilt 22
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1934, Devre 4, Cilt 25
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1935, Devre 5, Cilt 1
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1935, Devre 5, Cilt 3
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,1935, Devre 5, Cilt 6

Tokatlıoğlu M. & Selen U. (2017). *Maliye Politikası*, Bursa: Ekin Yayınları.

Yavuz, A. (2010). Küresel Kriz Ve İstihdama Etkisi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (58), 1-32.

SİYASAL KRİZLER BAĞLAMINDA 1960 VE 1980 ASKERİ DARBELERİNİN SİYASAL PARTİLERE YÖNELİK TUTUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ

Gümüşhane Üniversitesi
İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
aciftci@gumushane.edu.tr

Özet

Bilindiği gibi askerî darbeler, siyasi krizlerin ya bir sonucu ya da bir sebebidir. Her askerî darbe toplum hayatında çok önemli değişikliklere yol açar. Askerî darbeler, toplumsal ve siyasi hayatı en çok etkileyen olaylar arasındadır.

Askerî darbeler mevcut düzenden memnun olmayan güçler tarafından yine bu siyasi düzeni değiştirmek amacıyla yapılır. Monarşilerde monarkı veya hanedanı değiştirmek amaçlı darbelerin dışında çok partili sistemle yönetilen demokratik ülkelerde de siyasi iktidarlara karşı zaman zaman askerî darbeler yaşandığı görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde de 1946'da çok partili siyasi sisteme geçildikten sonra iki büyük askerî darbe yaşanmıştır. Bunların ilki 27 Mayıs 1960 darbesi, ikincisi ise 12 Eylül 1980 darbesidir. Darbeyi gerçekleştirenler, mevcut krizleri çözme amacıyla hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak darbeler toplumda ve siyasi hayatta çok farklı başka krizlere yol açmıştır. Askeri müdahaleler ülkenin toplumsal ve siyasi hayatını uzun yıllar etkilemiştir. Bunların en önemlisi istikrarlı bir siyasi geleneğin oluşmasına engel olunması gelmektedir.

Her iki darbenin yapıldığı tarihte de ülkede halk tarafından seçilmiş siyasi partiler iktidarda bulunuyordu. Ancak her iki darbenin ülkede faaliyette bulunan iktidardaki ve muhalefetteki siyasi partilere yönelik yaklaşımları aynı olmamıştır. 27 Mayıs darbesi ile 12 Eylül darbesi iktidardaki ve muhalefetteki siyasi partilerin varlığı ve yasaklanması, yeni anayasanın yapım süreçlerine katılması gibi konularda birbirlerinden farklı politikalar izlemişlerdir.

Bu çalışmada “27 Mayıs” ve “12 Eylül” darbelerini yapan askerî iradelerin siyasi partilere yönelik tutumları ve yol açtıkları sonuçlar karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi krizler, askerî darbeler, Türkiye

THE COMPARISON OF THE ATTITUDES OF THE 1960 AND 1980 COUPS IN THE CONTEXT OF POLITICAL CRISES TO THE POLITICAL PARTIES

Abstract

As is known, military coups are either a result or a result of political crises. Every military coup leads to very important changes in the life of the society. Military coups are among the most influential events of social and political life.

Military coups are still being made by the dissatisfied forces to change this political order. In democratic countries governed by a multi-party system other than the bombs intended to change a monarchy or the dynasty in monarchies, it is seen that there are occasional military coups against political powers.

In the Republic of Turkey in 1946 after passing a multiparty political system it has experienced two major military coup. The first of these is the May 27 1960 coup and the second is the September 12 1980 coup. Those who realized the coup stated that they acted to solve the current crises. But they have led to very different crises in society and in political life. Military interventions have affected the social and political life of the country for many years. The most important of these is to prevent the formation of a stable political tradition.

In the history of both coup, political parties elected by the people in the country were in power. However, neither of the two coup's approaches to the ruling and opposing political parties operating in the country were same. The May 27 coup and the September 12 coup followed different policies on issues such as the existence and prohibition of the political parties in power and opposition, and their participation in the construction process of the new constitution.

In this study, the attitudes of the military will who made the "May 27" and "September 12" attitude to the political parties and the results they are leading will be discussed comparatively.

Keywords: Political crises, military coups, Turkey

Giriş

Askerî yapıların siyasetteki etkinliği günümüzde ordu-siyaset ilişkisi başlığıyla ele alınmaktadır. Devletlerin ortaya çıkmasıyla askeri yapıların ortaya çıkması birbirini izleyen gelişmelerdir. Ancak devamlı bir askeri sınıf denilebilecek olan yapıların ortaya çıkması Sümerler zamanında M.Ö. 3. Bin yıla kadar geriye gitmektedir. Sümer topraklarındaki bağımsız kent devletlerinin birbirleriyle savaşları ve Sümer ulusunu yağmacı uluslara karşı koruma gereği devamlı bir askeri sınıfı ortaya çıkarmıştır (Özdemir, 1993: 17). Asker denildiğinde gücünü silahtan alan kimse akla gelmektedir. Eskiden beri devletler, ne kadar silahları ya da silahlı güçleri varsa kendilerini o kadar güçlü hissetmişlerdir.

Asker-siyaset ilişkisi, esasında “kim yönetecek?” sorusunun cevabıyla doğrudan ilişkilidir? Tarih boyunca bu soruya değişik şekillerde cevaplar verilmiştir. Ekonomik ve sosyal gücü elinde bulunduran bir zümre mi, asalet sahibi ve asabiyeti güçlü bir hanedan mı, silah gücünü elinde bulunduran askerî yapı mı, yoksa halkın tamamı mı? Eski Yunan demokrasısından bu yana yönetme hakkının halka ait olduğu görüşünün varlığı bilinmektedir. Ancak halkın doğrudan yönetimi elinde bulundurduğu dönemler tarihte azdır. 19. Yüzyıldan sonra halkın yönetme hakkı temsili demokrasi olarak tekrar gündeme gelmiştir. 20. Yüzyıl boyunca da Dünya genelinde bir hanedanın ya da oligarşik bir sınıfın egemenliği anlayışı giderek yerini halkın egemenliği anlayışına bırakmıştır. Günümüzde egemen olan anlayış temsili demokrasiye dayalı millet egemenliği anlayışdır. Egemenliğin halkta olduğu görüşünün yaygınlaşması ve demokrasi anlayışının güçlenmesinden sonra 20. Yüzyılda askerî güçlerin ülke yönetimindeki söz hakları da tartışılmaya başlanmıştır. Bunda, 1. ve 2. Dünya Savaşları da etkili olmuş olmalıdır.

Düşünürler ve filozoflar da devlet ve toplum hayatında askeri gücün yerini teşhis ve tespit etmişlerdir. 2500 yıl öncesinde devletlerin yönetiminde sıradan insanların söz hakkı olmasına karşı çıkarak eğitimli-bilge kişilerin devleti yönetmesi gereğini savunan Eski Yunan düşünürü Platon, **Devlet** kitabında altın cevherli bilge yöneticiler sınıfından sonra ikinci önemli sınıf olarak gümüş cevherli koruyucular sınıfına yer vermiştir. Organizmacı toplum yapısına inanan Platon, devlet şemasında askeri sınıfa ikinci derecede önemli bir yer vermektedir. Üreticiler dediği halk sınıflarını ise üçüncü dereceye yerleştirmektedir.

Sonuç olarak silahlı güçlerin devletlerdeki ya da siyasal düzenlerdeki önemi tarih boyunca hep büyük olagelmıştır. Bu yüzden orduyu politik bir kurul olarak alıp onu her memlekette, her devirde en büyük politik kudret olarak kabul edenler bulunmaktadır (Tepedelenlioğlu, 1967: 8). Asker sınıfının yönetimde geri planda kalması görüşü ise çok eski değildir. Demokrasi yüzyılı olarak kabul edilebilecek olan 20. Yüzyılda sivil halk iradesinin siyaseti biçimlendirmesi ve askeri bürokrasinin geriletilmesi mücadelesi dikkat çekmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında askeri bürokrasi üzerinde sivil siyasetin, onun üzerinde de toplumun demokratik denetimi esas olmaya başlamıştır (Cizre, 2013: 138-139). Bununla birlikte yine de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere askeri kurumların sık sık siyasal hayata müdahale yani darbe girişiminde bulundukları görülmüştür. Türkiye’de de hem Osmanlı Devleti zamanında hem de Cumhuriyet dönemlerinde askeri darbe olgusuyla sık sık karşılaşmıştır.

Türk Siyasi Tarihinde Darbeler

Uzun bir saltanat geçmişine sahip olan Türkiye’de 13. Yüzyıl sonundan 19. Yüzyıl sonu hatta 20. Yüzyıl başına kadar egemenlik yetkisi Osmanoğulları Hanedanının elinde bulunmuştur. Zaten asker-millet bir geleneğe sahip olan Türkler, Selçuklu ve Osmanlı İslam hükümlanlığı dönemlerinde siyasal güçle askerî gücü birleştirerek fetihlerde bulunmuşlar, siyasi düzenlerini buna göre tahkim etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde askerî sınıf, Yeniçeriler eliyle siyasi sistemin işleyişine çok defa müdahalede bulunmuştur. Osmanlı siyasi tarihi bu tür darbe ve müdahalelerle doludur. Dünyadaki değişmelerin ve iç siyasi gelişmelerin etkisiyle ilk defa 1876 Kanun-u Esasisi ile birlikte Osmanlı Hanedanının egemenlik hakkının sınırlandırılması tartışılmaya başlanmış, 1909'da Kanun-u Esasi'de yapılan değişikliklerle birlikte Padişahın egemenlik yetkisi sınırlandırılmış, Mebusan Meclisinin yetkileri genişletilmiştir (Tunç vd., 2015: 29). Temsili demokrasi yoluyla millî egemenlik ve ulus devletçi akımın güçlenmesiyle birlikte 1. Dünya Savaşı'ndan sonra bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında asker sınıfının ağırlığı tartışılmazdır. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten askerî kadro, zaferden sonraki kuruluş dönemine de damga vurmuştur. Bir yazarın deyiimiyle ordu, kurtuluşu, kuruluş ve gelişmeye dönüştürecek (...)tir (Toy, 1989: 159). Kuruluş aşamasında Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Hanedanı ailesinden egemenliği millet adına almıştır. Milli egemenlik kavramı kuruluş döneminde Osmanlı Hanedanına karşı sıkça kullanılmış ve saltanatın kaldırılmasıyla milletin egemenliğinin gerçekleştirileceği dillendirilmiştir. Saltanat kaldırılmış, Cumhuriyet kurulmuş ve Hanedanın üyeleri yurtdışına kovulmuştur. 1924 Anayasası'nın 40. maddesinde Başkomutanlığın TBMM'nin manevi varlığından ayrılamayacağı belirtilmiştir (Öztürk, 1993: 57). Kurtuluş Savaşı sırasında önemli görevleri yerine getiren askerler Cumhuriyetin ilk yıllarında etkili konumlarını sürdürmüşlerdir (Öztürk, 1993: 59). Her ne kadar yasama faaliyetlerini yürüten TBMM, halkın katıldığı genel seçimlerle seçilse de yönetici ve karar alıcı kadroların kimliği incelendiğinde arka planda askeri sınıfın varlığı hemen dikkat çekmektedir.

27 Mayıs 1960 Darbesi

Devletlerin karşı karşıya kaldıkları askerî-siyasal olaylardan birisi şüphesiz askeri güçlerin siyasi sisteme silahlı müdahaleleridir. Askerî darbeler, bir siyasi düzene son verip yeni bir siyasi düzen kurma amacıyla yapılmaktadır. Her askerî darbe bir siyasi krizle ilişkilidir.

Türkiye'de 1946 yılında resmen çok partili siyasi hayata geçilmiş ve 1950 seçimlerinde iktidar halkın oylarıyla ve seçim yoluyla değişmiştir. Ancak sonraki yıllarda ordu siyaset kurumu üzerinde vesayet oluşturacak müdahalelerde bulunmuştur. Özellikle 1961 Anayasası'nın bu yöndeki düzenlemeleri çok açıktır. Anayasa, askeri bürokrasiyi yürütme erki içinde çok önemli bir konuma oturtmuştur. Yine bu anayasanın ürünü olan ve asker üyelerin ağırlıklı olduğu Milli Güvenlik Kurulu'na, Anayasa'nın Yürütme Bölümünde Bakanlar Kurulu'na ilişkin alt başlıkta yer verilmiştir (Kardaş, 2013: 296). 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'nda Milli Savunma Bakanına bağlı ve sorumlu olan Genelkurmay Başkanını Başbakanı karşı sorumlu yaparak da askeri bürokrasiyi güçlendirmiştir.

Türk siyasi hayatında askerlerin rolü bekçilik ve hakemlik olarak nitelenmiştir (Karatepe, 2017: 18). Bu tarzdaki darbelerden ilki 27 Mayıs 1960 Darbesi'dir. 27 Mayıs askerî darbesinin, Demokrat Parti (DP) iktidarının keyfi ve hukuk dışı uygulamalarıyla oluşan siyasi

krizi ortadan kaldırma gerekçesiyle yapıldığı iddia edilmiştir. Gerçekten de DP iktidarının son yıllarında muhalefet ve basın üzerinde baskı kurma girişimlerinin olduğu görülmektedir. Bu durum muhalefetteki toplum kesimlerinde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu iradesini temsil eden orduda da rahatsızlıklara yol açmıştır. Türk modernleşmesinin öncüsü konumundaki asker-sivil bürokrasi DP iktidarına karşı harekete geçmiş ve sonuçta ordu içinde 38 subaydan oluşan bir cuntanın girişimiyle 27 Mayıs Darbesi gerçekleşmiştir. 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi yönetimi eline almıştır. Ancak darbenin daha büyük siyasi, askeri ve toplumsal krizlere ve çatlamalara yol açtığı bilinmektedir. Bu darbe sonucunda seçilmiş bir başbakan ile iki tane bakanın idam edilmesi aradan uzun yıllar geçtiği halde hala kanayan bir toplumsal yara olarak anılmaktadır. 27 Mayıs Darbesinin yol açtığı başka siyasi krizler de vardır. Bu darbeden sonra ülkede siyasi istikrar uzun süre sağlanamamış, ülke 1965 yılına kadar koalisyon hükümetleri ve geçiş hükümetleri ile yönetilmiştir.

27 Mayıs Darbesi'nin krize yol açan önemli bir siyasi tercihi de siyasi partilerle ilgilidir. Darbe doğrudan DP iktidarına ve DP'lilere karşı yapılmıştır. DP dışındaki partiler darbenin hedefi olmamışlardır. Başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmak üzere DP'li yetkililer tutuklanmış, yargılanmış ve siyasal sürecin dışına itilmişlerdir. Eylül 1960'ta DP kapatılmış ama diğer siyasi partiler varlıklarını sürdürmüşlerdir. Darbe sonrasında yeni dönemin inşasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) gibi partilere rol verilirken DP'lilere herhangi bir şekilde yer verilmemiştir. Dolayısıyla ülkeyi 10 yıl boyunca yöneten siyasi kadronun, 1961 Anayasasının yapılması ve yeni düzenin kurulması sürecine katılımı engellenirken diğer siyasi partiler anayasa yapım sürecinde Kurucu Mecliste yer almışlardır. Bu durum sonraki yıllarda başka siyasi sorunların ve krizlerin önünü açmış, DP'nin devamı niteliğinde kurulan ve iktidara gelen siyasi kadrolar 1980'lere kadar, yapım sürecine dahil edilmedikleri ama ülkeyi kendisiyle yönettikleri 1961 Anayasası ile barışık olmamışlardır.

Bunun yanında 27 Mayıs Darbesinin askeri sonuçları ve ordudaki yansımaları da bazı krizleri beraberinde getirmiştir. Darbeden 5-6 ay kadar sonra Darbeyi gerçekleştiren cunta içinde iktidarda kalma ya da iktidarı sivillere devretme konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, cunta içinde yaşanan bir darbe ile 14 subay tasfiye edilerek yurtdışına sürülmüşlerdir. 14'ler Olayı denilen bu olay siyasi tarihimizin önemli olayları arasında yer almaktadır.

Yine 27 Mayıs Darbesinin askeri alanda yol açtığı bir kriz de EMİNSU'lar Olayı'dır. Darbeden sonra çok sayıda subayın ordudan emekli edilmesi gündeme gelmiştir. Emekli edilen subayların durumu ciddi bir sorun oluşturmuştur. Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU) adıyla örgütlenen darbe mağduru bu askerlerin mücadelesi yıllarca sürmüştür.

Darbenin toplumsal sonuçları arasında özellikle üç üst düzey siyasetçi ve devlet adamının idamları yüzünden toplumla ordu arasındaki güven ilişkisinin zedelendiğini de burada belirtmek gerekir.

12 Eylül 1980 Darbesi

1961 Anayasası'nın uygulandığı 19 yılın büyük bir bölümünde ülkeyi bu anayasanın yapımına dahil edilmeyen siyasi kadrolar yönetmişlerdir. Dönemin büyük bir kısmında ülkeyi, büyük ölçüde DP'nin devamı sayılan Adalet Partisi (AP) diğer sağ partilerle birlikte yönetmiştir. AP Lideri ve dönemin Başbakanı Süleyman Demirel 1961 Anayasası'na hep eleştirel yaklaşmış, bu anayasa ile ülkenin yönetilemeyeceğini, anayasanın ülkeye bol geldiğini ifade etmiştir. Demirel'i böyle düşünmeye sevk eden etken, 1961 Anayasası'nın 1950-1960 arasındaki DP iktidarına tepki olarak getirilen düzenlemeleridir. Bilindiği gibi 1924 Anayasası çoğunlukçu demokrasi anlayışını barındırmakta idi. Buna göre siyasette çoğunluğu elinde bulunduran irade, mutlak iktidar sahibidir ve kendisi herhangi bir şekilde sınırlandırılmaz. Çoğunlukçu demokrasi yaklaşımı Fransız düşünürü Jean Jacques Rousseau'nun genel irade anlayışına dayanmaktadır ve çoğunluğa sahip olan siyasi irade genel iradeyi temsil etmektedir. Azınlıkta kalanlar genel iradenin ne olduğunu anlayamamışlar, bu konuda yanılmışlardır. Dolayısıyla onların yönetimde hakkı yoktur. O halde çoğunluğu elde eden iradenin azınlıkta kalanların haklarıyla sınırlandırılması söz konusu olamaz. 1924 Anayasası'nın çoğunlukçu yaklaşımı CHP tek parti iktidarı döneminde bir soruna yol açmamış, DP iktidarında sorunlar ortaya çıkmıştır. Çünkü 1950'den sonra çok partili siyasal hayatta, CHP tek parti iktidarı döneminden farklı olarak basın ve muhalefet özgürlüğü, çokseslilik, çoğulculuk başlamıştır. DP iktidarının çoğunlukçu uygulamalarına tepkiler kendisini göstermiştir. 1961 Anayasası, çoğunlukçu demokrasi anlayışından uzaklaşarak çoğulcu demokrasi anlayışını getirmiştir. Bunu yaparken yönetme hakkını elde eden çoğunluğun, azınlığın haklarına saygı göstermesi, örgütlenme ve fikir hürriyeti gibi çoğulcu düzenlemeleri anayasal güvence altına almıştır. Yalnız 1965 yılından sonra ülkeyi Başbakan olarak yöneten Süleyman Demirel'in ve diğer çevrelerin 1961 Anayasası'na yönelik itirazı büyük ölçüde Anayasanın kuvvetlerle ilgili düzenlemelerinden kaynaklanıyor olmalıdır. Anayasa, 1950-1960 arasındaki güçlü yürütmeye tepki olarak daha zayıf bir yürütme ve yasama organı ama buna karşılık güçlü ve bağımsız yargı düzenlemesine yer vermiştir. 1961 Anayasası kişilerin Temel Haklar ve Özgürlüklerini sağlam anayasal ve yargısal güvencelere bağlarken yürütmeyi görece zayıf düzenlemiştir. İşte 1961 Anayasası döneminde ortaya çıkan toplumsal olaylara müdahalede yürütmenin elinin zayıf olmasından şikayetle dönemin iktidarlara 1961 Anayasası'nı eleştirmişlerdir. Dönemin Başbakanı Demirel, 1961 Anayasası'nın, Anayasa Mahkemesi'ni TBMM'nin; Danıştay'ı da Hükümetin üstüne çıkardığı eleştirilerinde bulunmuştur (Komsuoğlu, 2008: 183).

1975-1980 yılları arasında yaşanan anarşik olaylara, ekonomik ve siyasi krizlere tepki olarak ve bu krizleri ortadan kaldırma iddiasıyla 12 Eylül 1980 tarihinde bir askeri darbe daha yaşanmıştır. Bu seferki darbe ordu içinden bir grubun değil ordunun emir-komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği kurumsal bir darbedir. 1975-1980 yılları arasında ülkede yaşanan sağ-sol ayrışması ve karşılıklı cinayetler ülkede can güvenliğini tehdit eder boyutlara varmıştır. Her gün onlarca kişinin ölümüyle sonuçlanan sokak olayları, kurtarılmış okul, mahalle ve semtler ortaya çıkmış, toplum kamplara ayrılmıştır. Ülke adeta bir iç savaşın eşiğine gelmiştir (Öztürk, 1993: 85). Ekonomi ciddi düzeyde bozulmuştur. Siyasi olarak da ülkede büyük bir istikrarsızlık ve belirsizlik yaşanmaya başlanmıştır. Siyasi partiler sorunların çözümünde uzlaşmaya

yanaşmamış, TBMM’de Nisan 1980’de başlanan Cumhurbaşkanı seçimi 5 ayda sonuçlandırılmamıştır. Bütün bu siyasi, toplumsal ve ekonomik krizleri gerekçe gösteren Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime el koymuştur.

12 Eylül Darbesi derhal Meclisin ve siyasi partilerin faaliyetlerini durdurmuştur. Askeri irade kısa zamanda 27 Ekim 1980 tarihli 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun, 12 Aralık 1980 tarihli 2356 sayılı Millî Güvenlik Konseyi’nin (MGK) kuruluşu ile ilgili Kanunlarla iktidarı ele almıştır. Genelkurmay Başkanı ve 4 Kuvvet Komutanından oluşan Milli Güvenlik Konseyi ülkeyi yönetmeye başlamıştır. 29 Haziran 1981 tarihli ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun ile yeni anayasa yapımı süreci başlatılmıştır.

12 Eylül Darbe yönetimi, 27 Mayıs Darbe yönetimine göre daha uzun süre iktidarı kullanmıştır. MBK’nin iktidar süresi Mayıs 1960-Ekim 1961 arasında olmak üzere 17 ay iken 12 Eylül Darbesi’nden sonra asli kurucu iktidarı kullanan MGK’nin iktidar süresi Eylül 1980-Kasım 1983 arasında olmak üzere 38 ay olmuştur.

Ancak 12 Eylül Darbesinin de ülkeye kalıcı zararlar verdiği söylenebilir. Mevcut krizleri ortadan kaldırma amacıyla yapılan darbeden sonra binlerce insan gözaltına alınmış, binlercesi tutuklanmış, gözaltında kaybolanlar olmuştur. Cezaevlerinde çok sayıda insana işkence ve kötü muamele yapıldığı görülmüş, çok sayıda idam gerçekleşmiştir. İnsan hakları ihlalleri aşırı boyutlara varmış, 12 Eylül 1980 öncesindeki can güvenliği endişeleri bu defa toplumda hukuksuzluk, hak ihlalleri ve korku havasıyla yer değiştirmiştir.

12 Eylül Askeri Yönetiminin Siyasi Tercihleri

12 Eylül Darbe yönetiminin 27 Mayıs Darbe yönetimine göre siyasi tercihleri de farklı olmuştur. Örneğin 27 Mayıs Darbesi sadece iktidar partisi DP’yi hedef alırken 12 Eylül Darbesi bütün bir siyasi sistemi ve tüm partileri hedef almış ve mevcut siyasal partiler 16.10.1981 tarihli 2533 sayılı Kanunla kapatılmıştır. Bütün partiler kapatılırken diğer yandan partilerin ileri gelenleri yargılanmıştır. 12 Eylül Askeri Darbesini yapanlar, Atatürk’ün partisi CHP’yi de kapattığı için o yıllarda eleştirilere hedef olmuştur. 12 Eylül Darbecileri 1982 Anayasası’nın yapım sürecine hiçbir partiyi dahil etmemişlerdir. Aksine yeni dönemin inşasında eski siyasi aktörlerin hiçbir şekilde rol almaması için çok sıkı ve katı davranmışlardır. 1982 Anayasası ilk düzenlemesiyle Geçici 4. Maddeyle 12 Eylül 1980 öncesinin üst düzey siyasetçilerine 10 yıl siyaset yasağı getirmiştir. 1987 yılında yapılan anayasa değişikliği ile kaldırılan bu yasaklama 12 Eylül iradesinin siyasetçilere yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir.

12 Eylül yönetiminin eski siyasetçilere karşı olumsuz tavrı yeni sivil siyaset dönemine geçilirken de kendisini göstermiştir. Öyle ki, yeni partilerin kurulmasına izin verilen 1983 yılı içinde 12 Eylül 1980 öncesi partilerin devamı olduğu anlaşılan veya devamı olduğu şeklinde yorumlanan bütün partiler askeri yönetim tarafından kapatılmış ve siyaset yapmalarına engel olunmuştur. 12 Eylül Darbe yönetiminin mevcut siyasal partilerin tamamını kapatması ve devamı niteliğinde partilerin kurulmasına engel oluşu siyasal sistemin istikrarına engel

olmuştur. Toplumda halkın iradesinin siyasete yansması engellenmiştir. Dahası siyasette kurumsallaşma, siyasal geleneklerin oluşması ve siyasal kültürün yerleşmesi ötelenmiştir. Köklü ve geleneği olan siyasal partilerin ortaya çıkışı engellenmiştir.

Türkiye’de çok partili siyasal sisteme geçildikten sonra genel olarak başvuru olan parti kapatmalar da sağlıklı siyasal bir sistemin önünde engel oluşturmıştır. 27 Mayıs, 12 Eylül, 12 Mart ve 28 Şubat askeri müdahalelerinden sonra militan demokrasi anlayışıyla başvuru olan parti kapatmalar halkın iradesine karşı çıkarılan engeller olarak görülmelidir.

Sonuç

Siyasal ve sosyal krizleri ortadan kaldırma vaadiyle gerçekleşen askeri darbeler sorunlara bir çözüm olma yerine genellikle kendileri daha büyük krizlere kapı aralayabilmektedirler. Darbeler, toplumda sağlıklı bir siyasal sistemin oluşmasında, demokratik geleneklerin yerleşmesinde önemi yadsınamayacak olan siyasal kültürün gelişmesine ve siyasal geleneklerin yerleşmesine engel oluşturmaktadırlar. Türkiye’de henüz yüz yılını tamamlamayan Cumhuriyet döneminde çok sayıda askerî darbe ve müdahale olması istikrarlı bir siyasal sistemin yerleşmesine engel oluşturmıştır. Toplumun iradesinin siyaset kurumuna yansması gerçekleşmemiştir.

Cumhuriyet tarihinin en büyük iki darbesi olan 27 Mayıs 1960 Darbesi ile 12 Eylül 1980 Darbeleri siyasi partiler karşısında farklı tutumlar almışlardır. 27 Mayıs Darbesi siyasal partilere karşı daha yumuşak davranmış ancak partiler arasında ayırım yapmıştır. Darbeyle devirdiği iktidar partisi DP’yi kapatıp üyelerini ağır şekilde cezalandırırken ve yeni siyasal dönemin inşasında DP’lilere hiçbir şekilde rol vermezken diğer siyasal partileri askeri yönetim zamanında kapatmamış, onların siyasal faaliyetlerini yasaklamamış ve sivil siyasete geçiş döneminde onları sürece dahil etmiştir. Hatta bundan dolayı 27 Mayıs Darbesinin, CHP’yi tekrar iktidar yapmak için gerçekleştirildiği iddiaları ileri sürülmüştür.

12 Eylül 1980 Darbesi ise darbeden hemen sonra, mevcut bütün siyasal partilerin faaliyetlerini durdurmuş, daha sonra da bütün siyasal partileri kapatarak iktidar ve muhalefet partisi ayırımı yapmadığını göstermiştir. 12 Eylül iradesi, Darbe öncesi bütün etkili partilerin yöneticilerini yargılamış, cezalandırmıştır. Yeni döneme geçilirken de hiçbir siyasi oluşumun yeni anayasal-siyasal düzenin inşasında rol almasına izin vermemiş, aksine partilere karşı çok katı ve yasağcı davranmıştır. 12 Eylül yönetimi, 12 Eylül öncesi siyasetçilere 1982 Anayasası ile 10 yıl siyaset yasağı getirmekle onların Türkiye’nin yakın geleceğinde de etkili olmalarını önlemek istemiştir. Ancak, askeri yönetimin hedeflediği siyasi sonuçlar, sivil döneme geçildikten sonra hemen sorgulanmaya başlanmış ve kısa zamanda tartışmalı hale gelmiştir. Sivil siyasete geçilen 1983 yılından itibaren Darbe yönetiminin yasakları bir bir kaldırılma yoluna girilmiştir. 1987 yılında eski siyasetçilerin siyaset yasağı kaldırılmış, 1990’lı yıllarda da eski siyasi partilerin aynı adla kurulmasının önü açılmıştır. Bu durum askeri darbelerin siyasal istikrarın kurulması için bir çözüm olmadığını, tersine siyasal istikrarın ve siyasal geleneklerin oluşmasına engel oluşturduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

Cizre, Ümit, “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, İç: **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Der: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2013.

Karatepe, Şükrü, **Darbeler ve Anayasalar**, A Kitap Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2017.

Kardaş, Ümit, “Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması”, İç: **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Der: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2013.

Komsuoğlu, Ayşegül, **Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel**, Bengi Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2008.

Özdemir, Hikmet, **Rejim ve Asker**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Öztürk, Metin, **Ordu ve Politika**, Gündoğan Yayınları, Birinci Basım, Ankara, 1993.

Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, **Ordu ve Politika**, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1967.

Toy, Erol, **Ordu ve Politika**, Mozaik Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Tunç, Hasan, Bilir, Faruk ve Yavuz Bülent, **Türk Anayasa Hukuku**, Adalet Yayınevi, 7. Baskı, Ankara, 2015.

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA YERLEŞİK YABANCI KÖKENLİ GÖÇMENLERİN OLASI ROLÜ

Doç. Dr. O. Can ÜNVER
İstanbul Ayvansaray Üniversitesi
canunver54@gmail.com

Özet

Türkiye, coğrafyasının kendisine dikte ettiği bir kaderin sonucu olarak sınır aşırı nüfus hareketliliklerinin kavşağında bulunmaktadır. Kitlesel göç olgusu, geçmişte olduğu gibi bugün de bulunduğumuz coğrafyanın en önemli özelliklerinden biridir. Bu olgu, siyaseti, ekonomiyi, toplumsal kültürü ve güvenliği etkilemekte, ülkemizin sonradan gelen göçmenlerle birlikte yaşanan ortak ülke haline gelme keyfiyeti akademiye de yakından meşgul edecek önemli bir alanın ortaya çıktığını göstermektedir. Yakın bir gelecekte Türk siyasal yaşamının önde gelen konularından biri hiç kuşkusuz Türkiye'deki göçmenlerin neden olduğu farklı etkiler olacaktır. Ancak bu yeni etkilere siyaset yaşamımızın ve daha da önemlisi, toplumun farklı alanlarda ne denli hazırlıklı olduğu bilinmemektedir.

Günümüzde yurttaşı olmadıkları başka ülkelere göç ederek uzun süreli veya sürekli ikamet eden insanlar doğal olarak o ülkelerin toplumsal yaşamında çeşitli biçim ve boyutlarda yer almaktadırlar. Bu da onları yaşadıkları veya yerleştikleri ülkenin bir parçası yapmaktadır. Zaman içinde o ülke vatandaşlığını da kabul eden göçmenler, artık toplumun kâğıt üzerinde de olsa eşit haklara sahip üyeleri olmakta, bu da kökenlerinin izleri tamamen ortadan kalkmamış olması nedeniyle siyasal davranışları itibariyle farklı sonuçlar verebilmektedir. Söz konusu olgunun örnekleri özellikle geleneksel olarak göçmen kabul eden ülkelerde daha önce yaşanmıştır ve yaşanmaya devam etmektedir.

Türkiye'de de çok farklı bir gelişme olması beklenemez. Geçmişte Türkiye'ye göç edenler genellikle Türk soylular olduğu ve siyasal davranışları toplumun genelinden büyük farklılık göstermediği için söz konusu ettiğimiz siyasal yaşamdaki etkilerin önemli bir olumsuz yönü hissedilmemiştir. Ancak, "Arap Baharı" ile Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaşanan kargaşanın sonucu olarak Suriye'den milyonlarca sığınmacının komşu ülkelere ve özellikle de Türkiye'ye gelmesi, Türk siyasal yaşamını ve siyaset kurumunu etkileyecek bir durumu ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Türkiye'nin hazırlıklı olmadığı bu durum öyle görünüyor ki, uygun ve rasyonel siyasal kararlar alınmadığı takdirde toplumda yeni huzursuzluklara ve çatışmalara neden olacaktır. Aksi halde göçmenlerin geldikleri ve uzun süreli veya sürekli yaşadıkları ülkemizde bazı uyumsuzlukların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bu olası uyumsuzlukların ne olabileceği ve bunlara karşı hangi tedbirlerin alınabileceği dünyadaki göç ve göçmen gelişmeleri ve siyasal yaşam ve kurumlarımızın gerçekleri ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, göçmenler, sığınmacılar, siyasal yaşam, siyasal kurumlar

THE POSSIBLE ROLE OF MIGRANTS IN THE TURKISH POLITICAL LIFE

Abstract

Turkey is exactly at the crossroads of population movements as a result of the fate dictated by its geographical location. The phenomenon of mass migration, today as in the past, is one of the significant characteristics of our geography. This phenomenon influences politics, economy, culture of the society, security, and the reality that our country became a common living place after the mass influx of migrants, caused the formation of an important field, which concerns the academy as well. One of the crucial subjects of the Turkish political life in the near future will certainly be the impacts of different results caused by the immigrants in Turkey. It is however uncertain, how our political life, and essentially, how our society in fundamental fields will be geared up to respond to these new impacts.

Currently, people, who immigrate to other countries and become temporary or permanent residents, become inevitably participants at the social life of these countries, even though they are yet non-citizens. This makes them a part of the countries, where they live or settle. In the course of time, new citizens become now members of the society apparently with equal rights. Their political behaviours may however demonstrate discrepancies for their ethnic trails still exist. The patterns of this phenomenon have been previously experienced in traditionally immigrant-receiving countries.

A substantially different development may not be anticipated in Turkey. Negative effects of the mentioned political impacts were still not registered, for those who immigrated to Turkey in the past were generally of Turkish origin and their political behaviour was not significantly different than the behaviour of the indigenous population. However, the influx of millions of asylum-seekers from Syria to the neighbouring countries, especially to Turkey, as a result of the “Arab Spring” in the Middle East and North Africa that produced turmoil, caused for a new situation, which could influence Turkish political life and its political institutions as well. Apparently, this situation for which Turkey is not provident may cause unrest and conflict, if relevant and rational decisions are not made timely. Otherwise, it will be inevitable to face conflicting situations in our country, where immigrants live as long-term or permanent residents. What this possible discordance could be and which measures against it could be taken will be evaluated in the light of developments concerning migration and migrants in the world as well as in consideration of the reality of our political life and institutions.

Key Words: Migration, migrants, asylum-seekers, political life, political institutions

Göçler ve Göçm

Göçlerin tarihi bir bakıma da insanlığın tarihidir. Dünyada göç akımına uğramamış bir ülke ve toplum bulunmamaktadır. Türkiye bulunduğu göç yollarının kesiştiği coğrafi konum nedeniyle tarih boyunca göçmen akımlarına uğramıştır (Castles/Miller, 1998; Appleyard, 2001). Göçmenler göç ettikleri coğrafyalardaki toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamlarında etkili olmuşlar, hatta ulus oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Ulusların heterojen yapıları söz konusu göçmen akımlarının doğal sonucudur. Göçmenlerin geldiği ülkelerde bir takım tepkilerle karşılaşmalarına rağmen zaman içerisinde toplumların ve yeni vatanların gelişmesine yaptıkları katkılar ortaya çıkmakta ve başlangıçta gösterilen yabancı düşmanı ve

ırkçı nitelikli tepkiler ortadan kalkmaktadır. Fakat birlikte yaşama sürecinde toplumlar ve gruplar arasında yaşanan gerginliklerin etkisi genellikle uzun süreli olmakta ve toplumsal barışı tehdit edebilmektedir.

2011 yılının Mart ayında “Arap Baharı” çerçevesindeki son ve en şiddetli sarsıntı Türkiye ile arasında 900 kilometreden fazla müşterek sınır bulunan Suriye’de meydana gelmiştir. Esad rejimine karşı Şam’da başlayan ayaklanmalar kısa sürede ülkenin büyük bir bölümünü sarmış ve kanlı bir iç savaş başlamıştır. Suriye krizi çıkmadan önce çok sayıda Libyalı ülkemize gelerek sığınmıştır. Suriye iç savaşının neden olduğu en önemli sonuçlardan birisi de çatışma bölgelerinde yaşayan sivil halkın başta Türkiye olmak üzere Ürdün ve Lübnan’a kitlesel biçimde sığınmalarıdır. 2011’den bu yana devam eden ve Türkiye’nin gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı (2016/17) ve Zeytin Dalı (2018) Operasyonları sonrasında kaydedilen küçük ölçekli geri dönüşler dışında Türkiye’deki sığınmacı sayısı artış göstermiş ve bugün 3,5 milyon sınırını aşmıştır (<http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler> 409 558 560 icerik. Erişim 21 Eylül 2018). Böylece Türkiye, hem Suriye kökenliler açısından, hem de genel anlamda dünyada en çok sığınmacı kabul eden ülke konumuna gelmiştir.

Bu durum aslında göç yollarının kavşağında bulunan Türkiye için yeni bir olgu değildir. Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme dönemlerinden itibaren yitirilen yurtlardan anavatana “dönüşler” başlamış, 19. Yüzyılda Kafkasya’dan ve Balkanlar’dan, yine 20. Yüzyılda eski Osmanlı topraklarından Anadolu’ya göçler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ise Türkiye uyguladığı liberal vize politikalarının da etkisiyle kuzeyden ve doğudan gelen çok sayıda göçmenin ülkemizde oturmasına ve çalışmasına izin vermiştir. Bu gelişmelere paralel olarak da göç ve göçmen mevzuatında yenileşmeye gitmiş, Türkiye, göç konusunda yaklaşımlarıyla önde gelen ülkelerden biri olmuştur.

Ülkemize gelen Suriyeli sığınmacıların toplum içerisinde uyum sorunlarının varlığı, bu türden kitlesel göç olaylarında sıkça görüldüğü gibi, şaşırtıcı değildir. Ülkelerinden can güvenliği olmadığı için Türkiye’ye gelen ve kendilerini nasıl bir geleceğin beklediği konusunda hiçbir fikirleri olmayan bu insanların ruh halini anlamak ve ona göre politikalar ve uygulamalar geliştirilmesi şarttır. Resmi makamlar ve genel olarak Türk halkı Suriyeli sığınmacılara karşı müşfik davranmış, bazı çevrelerin yabancı düşmanı ve ırkçı olarak nitelendirilebilecek söylemlerine itibar etmemişlerdir (Taştan/Haklı/Osmanoğlu, 2017). Fakat Suriyelilerin Türk siyasal yaşamındaki etkileri henüz tam olarak araştırılmamış olmakla birlikte, akademik ilginin hiç kuşkusuz odaklanması gerektiği bir alandır.

Türkiye’de Yaşanan Sığınmacı Akımı Ve Değişen Türk Göç Politikaları

Türkiye, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında göç ve göçmenlere ilişkin mevzuatını günün gereklerine uygun şekilde değiştirme ihtiyacı duymuştur. 2003 yılında 4817 sayılı Yabancılar Çalışma İzinleri Kanunu bu doğrultudaki ilk önemli adımdır. 2013 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu çıkarılmıştır. En son da 2016 yılında 6735

sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu mevzuat değişiklikleri ile hem yasal alt yapısını güçlendirmiş, hem de yapısal değişikliklere gitmiştir. İşleri Bakanlığı'na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar bünyesinde görev yapan Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Ayrıca, göç konuları akademinin de ilgisini çekmiş ve üniversitelerimizce sivil toplum kuruluşlarının da katılımıyla projeler yürütülmüştür. Göç ve göçmenlerle ilgili bilimsel yayınlarda da çok ciddi bir artış yaşanmaktadır.

İşte bu değişime paralel olarak ülkemize yönelik sığınmacı akımı Türkiye'nin bu alandaki deneyimlerini arttırmakta, sığınmacılara destek veren yardım kuruluşlarının faaliyet alanları genişlemektedir. Türkiye, göç ve göçmen konularında dünya çapında hak temelli norm ve standartları belirleme yetisine sahip ülke konumuna gelmenin arifesindedir (Cahen, 2018; Slinckx, 2009). Ancak, gerek siyaset kurumumuz gerekse de halkımızın sığınmacılarla birlikte yaşama modelleri hakkında henüz kapsamlı bir gelişme olmadığı bilinmektedir.

Türkiye'de Göçmenlere Karşı Tepkiler

Büyük bir sığınmacı akımına uğrayan Türkiye'de göçmenlere karşı bazı tepkilerin de olduğu ve bu tepkilerin bazı siyasal çevrelerce de kısıktıldığına tanık olunmaktadır. Fakat bu tepkilerin başka ülkelerdekilerle mukayese edildiğinde aslında Türk halkının sığınmacılara karşı çok daha saygılı ve hoşgörülü olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, belli alanlarda söz konusu tepkiselliğin var olduğu ve bunlarla ilgili herhangi bir araştırma ve giderici çalışmanın yapılmadığı da bilinmektedir.

Suriyeli sığınmacılar özelindeki duruma bakıldığında ülkemizde yaklaşık olarak 10 bin civarında Suriyeli girişimci ve bunların 350 ila 500 milyon ABD doları tutarında bir yatırım hacminin bulunduğu görülmektedir. Yabancı bir ülkeye gelip orada serbest girişimci olan göçmenler başka ülkelerde olduğu gibi göze batmakta ve aynı işi yapan girişimciler tarafından haksız rekabetten şikâyet etmektedirler (Erdoğan/Ünver, 2015; Öztürk Çoltu, 2015). Keza, istihdamda sıkışıklığın olduğu bölgelerde yerli halkla göçmenler arasında bazı gerginliklerin yaşandığına da tanık olunmuştur. Bunun dışında kültürel farklılıklardan kaynaklanan bazı sıkıntıların da yaşandığı, ancak bunların toplumsal huzuru bozucu nitelik kazanmadığı bilinmektedir.

Suriyeli ve diğer göçmenlerin Türkiye'de uzun süreli veya süresiz ikamet edebilecekleri noktasından hareketle bunların toplumsal uyum açısından bazı önlemlerle ülkemizde yaşamalarını kolaylaştıran adımların atılması gerekmektedir. Ancak bu adımların, diğer birçok göçmen kabul eden ülkede yapılan hatalardan ders alınarak hak temelli, kültürel farklılığın öne çıkarılmadığı ve insan, ülke ve toplum çıkarlarının gözetildiği modellerle atılması gerekmektedir.

Türkiye’deki Göçmenlerin Türk Siyasal Yaşamındaki Olası Etkileri

Türkiye’deki sığınmacı ve göçmenlerin ülkemizde uzun süreli yaşamaları halinde Türk siyasal yaşamında bazı etkilerin ortaya çıkması kaçınılmazdır (Bukow, 2010). Üç buçuk milyonluk bir kitlenin vatandaş olması halinde en az bir milyonluk bir seçmen kitlesinin Türk siyasal yaşamında yer alması beklenmelidir. Bu kitlenin siyasal davranışı konusunda henüz bir değerlendirme yapmak mümkün olmamakla birlikte, siyasal partilerin bu konuda bazı davranış ve yaklaşım biçimleri beklenmelidir. Günümüzde göçmen kabul eden birçok ülkede göçmen kökenli siyasetçilerin parlamentolarda yer aldıkları ve içinden çıktıkları toplumun çıkarlarını temsil etme bakımından da yararlı bir işlev üstlendikleri görülmektedir. Yabancı kökenli politikacıların başarısı hiç kuşkusuz toplumsal kabul ve uyum süreçlerinin iyi işletilmesi ile mümkün olacaktır.

Olumsuz etkilerin engellenmesi hiç kuşkusuz uygun yaklaşımlar ve politikalarla mümkün olacaktır. Bu konuda henüz etkili adımlar atılmamış olmakla birlikte, sığınmacıların sanki ülkelere hiç gitmeyecekmiş gibi tedbirlerin gecikmeksizin alınması gerekmektedir. Bu konuda Türkiye’nin bugüne kadarki yaklaşımlarıyla başka ülkelerdeki hataları tekrarlamayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Appleyard, Reginald (2001), "International Migration Policies: 1950-2000", *International Migration Quarterly Review*, Vol.39, No. 6 , Special Issue: International Migration Policies, pp.7-20.

Bukow, Wolf-Dietrich (2010), *Urbanes Zusammenleben. Zum Umgang mit Migration und Mobilität in europäischen Stadtgesellschaften*, VS Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden.

Cahen, Claude (2018), The economic, social and cultural rights of migrants, in: Elspeth Guild/Stefanie Grant/C.A. Groenendijk (Eds.), *Human Rights of Migrants in the 21st Century*. Rotledge. New York. pp. 50-57.

Castles, Stephen/Miller, Mark J. (1998), *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. Second Edition. Macmillan Press Ltd. Hampshire and London.

Erdoğan, Murat/ Ünver, Can (2015). "Türk İş Dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler Konusunda Görüş Beklenti ve Önerileri" Türkiye İşveren Konfederasyonu Yayın No:35. Ankara.

Öztürk, Salih/Çoltu, Selen (2015), Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt 7 No.13. S. 188-198

Slinckx, Isabelle (2009), "Migrants' Rights in UN Human Rights Conventions", in Richard Cholewinski, Paul de Guchteneire and Antoine Pecoud (eds.), *Migration and Human Rights. The United Nations Convention on Migrant Workers' Rights*, Cambridge University Press. New York, pp.122-149.

Taştan, Coşkun/Haklı, Salih Zeki/Osmanoğlu, Emir (2017), *Suriyeli Sığınmacılara Dair Tehdit Algısı: Önyargılar ve Gerçekler*. Polis Akademisi Yayınları 29. Ankara

KAMU YÖNETİMİ ALANINDAKİ KRİZLERİN ÇÖZÜMÜNDE ARABULUCULUK YÖNTEMİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ

Dr. Cengiz SARI

Kocaeli Adliyesi Hakimi
cengizsari1975@gmail.com

Özet

Yeni kamu yönetimi düşüncesinin de etkisi ile adli yargı alanında uygulanan arabuluculuk yönteminin, kamu yönetimi ve idare hukuku alanında da uygulanabileceği düşüncesi doğmuştur. Kamu yönetimi alanında arabuluculuk yönteminin uygulanmasıyla bazı sorunların dava aşamasına ve kriz boyutuna gelmeksizin daha hızlı, daha az masraflı ve bürokrasi ve kırtasiyecilik olmaksızın sonuçlandırılması sağlanmıştır. Arabuluculuk yöntemin en önemli faydalarından birisi de vatandaşın kendileri ile ilgili bazı kararları, ilgili karar verici ile birlikte tartışabilmesi, ortak çözüm geliştirebilmesi, tamamen şeffaf ve katılımlı bir şekilde oluşturabilmesidir.

Kamu kuruluşları ve vatandaşların bazı sorunların arabuluculuk yolu ile çözümünde sorunun kalıplarının da dışına çıkarak ortak bir sonuca ulaştıkları görülmektedir. Fransa Danıştay'ına yapılan bir çalışma ziyareti kapsamında Fransa Danıştay'ının bazı üyeleri ve konu hakkında çalışmaları bulunan bazı hakimlerle arabuluculuk yönteminin kamu yönetimi ve idare hukuku alanında uyuşmazlıkların ve önemli sorunların çözümünde etkililiği konusunda görüşmeler yapılmıştır. Nitel bir araştırma yöntemi olan bu yöntem ile arabuluculuk yönteminin kamu yönetimi alanında uygulanabilirliği, yöntemin faydaları, örnek uygulamalar ve arabuluculuk yönteminin bu alanda uygulanmasının önündeki engeller tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle hukuk alanında doğan ve ekonomik, sosyal ve diğer alanlara yayılma eğilimi gösteren uyuşmazlıklar ve krizlerin çözümünde yöntemin sağlayacağı faydalar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Arabuluculuk, kamu yönetimi, kriz yönetimi, kamu denetçisi, Danıştay

APPLICABILITY OF MEDIATION METHOD FOR ELIMINATION OF CRISIS IN THE FIELD OF NEW PUBLIC MANAGEMENT

Abstract

The mediation method applied in the jurisdiction with new public management effect, it can be applied in public administration field and administrative law. Through the implementation of mediation method in public administration, some problems have been overcome without reaching the crisis level, less costly and without bureaucracy and stationery. One of the most important benefits of mediation is to be able to the decisions of citizen about himself with the decision maker, common solutions can be developed, decisions are formed in a transparent and participatory way.

The public institutions and citizens while some problems have been overcome through the implementation of mediation method, out of the frame of the problem, they have reached a common result. On a working visit France Council of State's some members, interviews were done about the effectiveness of the elimination of disputes and important problems in the field of administrative law and public administration. Using this method is qualitative research method, tried to be identified

applicability of mediation in the field of public administration, benefits of method, case studies, difficulties. For elimination the disputes and crises that particularly emerging in the field of law but expanding to economic social and other areas, the benefits of the method has been put forward.

Keywords: mediation, public administration, crisis management, ombudsman, Council of State

Giriş

Kamu yönetiminin denetiminde parlamento denetiminden Sayıştay denetimine kadar bir çok usul öngörülmüştür. Aynı zamanda idarenin eylem ve işlemleri yargı denetimine de tabi bulunmaktadır. Ancak son zamanlarda kamu yönetiminin denetlenmesinde bu geleneksel yöntemlerin yeterli olmadığı kamu yönetiminin bağımsız ve güçlü bir kamu denetçiliği ya da diğer adı ile ombudsman tarafından denetlenmesi gerektiği düşüncesi kuvvet bulmaya başlamıştır. Kamu yönetimi alanında bu gelişmeler yaşanırken özel hukuk alanında bir denetim, pazarlık ve uzlaşma yöntemi olan arabuluculuk yolu etkin bir şekilde uygulanmaya başlamıştır.

Yeni kamu yönetimi düşüncesinin de etkisi ile arabuluculuk yönteminin kamu yönetimi alanında da uygulanabileceği düşüncesi doğmuştur. Bu düşünce bazı ülkelerde hayata geçirilmiş, özellikle idare hukuku alanındaki bazı uyuşmazlıklarda tıpkı özel uyuşmazlıklar gibi oldukça başarılı sonuçlar alınmıştır. Böylece vatandaşın kamu yönetimi alanında alınan kararlara katılımı temin edilerek kararların oluşum sürecinin daha şeffaf olması sağlanmıştır. Kamu yönetimi alanında her geçen gün uygulama alanı genişleyen arabuluculuk yöntemi, kısmen bir denetim aracı olmasının yanında, kamu yöneticilerinin alacakları kararlara katılımı sağlayan demokratik bir yöntem olarak göze çarpmaktadır. Bu yönü ile arabuluculuk yönteminin daha krizler oluşmadan onları önleyici bir etkisi bulunduğu görülmektedir. Ancak kamu yönetimi alanında krizlerin ortaya çıkmasından sonra da bu krizlerin yönetilmesi ve çözümü sürecinde de arabuluculuk yöntemi etkin bir şekilde kullanılabilecektir. Bu konuda bazı ülkelerde oldukça başarılı sonuçlar alındığı, her geçen gün kamu yönetimi ve idare hukuku alanında arabuluculuk yönteminin daha çok başvurulan bir yöntem olduğu göze çarpmaktadır.

Alternatif Çözüm Yöntemleri

Uyuşmazlıkların alternatif yollarla çözüm yöntemlerinin amacı, bazı sorunların çözümünde yargı sistemine bir alternatif sunarak, onların barışçıl, hızlı ve ekonomik bir şekilde çözülmesini sağlamaktır. Alternatif yöntemler, yargı sistemiyle rekabet halinde değildir; onlar yargının daha iyi işlemesine yardımcı olurlar. Bu sebeple bazı yazarlar, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin yargısal bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olmaması nedeniyle, yargısal çözüm yöntemlerinde işlerlik kazanacak olan yargılama ilkeleriyle ilişkilendirilmesinin mümkün bulunmadığını vurgulayarak, onun yargıyla rekabet eden yargının yerini almaya çalışan bir mekanizma gibi algılanmasına neden olunmaması açısından “dostane bir biçimde uyuşmazlık çözüm yöntemleri” şeklinde ifade edilmesini tercih etmişlerdir (Tanrıver, 2006:155)

Hukuki sorunlara sadece yargılamalarla çözüm bulunması yeterli olmadığından ya da istenen sonuçları tam olarak sağlamadığından son zamanlarda bir çok ülke klasik uyuşmazlık

özüm yollarına ilaveten yeni alternatif çözüm yolları uygulamaya başlamıştır. Taraflar uyuşmazlıklarını mahkemeler yerine, başkaca yöntemleri kullanarak çözme yi denemektedirler. Çoğu kez devletler tarafından da bu yöntemlere başvurulması teşvik edilmektedir. Bu yöntemler, taraflara yardımcı olmakla beraber, etkin bir şekilde işletilmesi halinde mahkemelerin dava yükünün hafifletilmesine de katkı sağlamaktadır.

Uygulamada en çok karşımıza çıkan alternatif çözüm yöntemlerinden birisi de uzlaştırmadır. Uzlaştırmacı tarafların anlaşması için etkin bir rol oynayarak onlara çeşitli öneriler sunacaktır. Taraflarla iletişime geçen uzlaştırmacı öncelikle taraflara uzlaştırma süreci ile ilgili ayrıntılı bilgilendirme yapmakta, onlara hak ve yükümlölüklerini anlatmakta, varsa uzlaştırma sistemi ile ilgili sorularını cevaplandırmakta, ardından taraflara uzlaşma teklifinde bulunmaktadır (Adalet Bakanlığı Uzlaştırma ve Uzlaştırma Edimleri El Kitabı 2017:1).

Uzlaştırmacı, arabulucuya göre, daha etkin bir konumdadır; onun asli işlevi, tarafların karşılıklı olarak menfaatlerinin korunmasını ve gerçekleştirilmesini hedefleyen bir çözüm ler katalogu üretmektir. (Tanrıver, 2006:166). Arabuluculuk sisteminde ise arabulucu daha pasiftir. Onun görevi tarafları bir araya getirmek ve aralarında iletişim kurmalarını temin ederek bir çözüme ulaşmalarını sağlamaktır.

Kamu yönetimi ve idare hukuku alanında en önemli alternatif çözüm yöntemlerinden birisi kamu denetçiliğidir. Kamu denetçiliği kurumu, hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ilkelerinin yerleştirilmesi ve halka karşı sorumluluk anlayışı içinde ve hakkaniyet temelinde, parlamentoya bağlı bir denetim mekanizması olarak faaliyetlerini sürdürmekte, halkın avukatlığını yapmakta ve aldığı kararlar ile idareye yol gösterici bir işlev görmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti Anayasası'nın 74 üncü maddesinde yer alan Anayasal bir Kurumdur. 6328 sayılı Kanunun 5. Maddesi gereğince **“Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla...”** görevlendirilmiştir.

Arabuluculuk yöntemi halihazırda uygulanan kamu denetçiliğinden farklıdır. Kamu denetçiliğinde çözüme ulaşılmasında kamu denetçisi ön plana çıkmakta buna karşılık arabuluculuk yönteminde kararı oluşturanlar taraflardır. Kamu denetçisi ile arabulucunun en önemli farkı ise kamu denetçisinin verdiği kararların sadece tavsiye niteliğinde olmasıdır. Oysa ki arabulucunun oluşturduğu kararlar mahkeme tarafından onaylandıktan sonra taraflar için bağlayıcıdır.

Alternatif özüm yollarından birisi de idareye başvuru yoludur. İdareye başvurunun zorunlu olduğu durumlarda kişilerin dava açmadan önce ilgili idari kuruluşa başvurmaları gerekmektedir. Bu yolla ilgili kamu kuruluşunun eğer yapmış olduğu hatalı bir eylem veya işlem varı ise bununun düzeltilebilmesi imkânı sağlanmaktadır. İlgili kamu kuruluşu yapmış

olduğu hatayı bu şekilde düzelttiğinde kişiler gereksiz dava süreçleri ile uğraşmak zorunda kalmayacaktır. Ancak Türkiye'de idarenin hangi eylem ve işlemleri nedeniyle ilgili kamu kuruluşuna başvurulmasının zorunlu bulunduğu konusunda tam bir açıklık bulunmadığı anlaşılmaktadır (Hatipoğlu, 2015:381). Öte yandan ilgili kamu kuruluşuna başvuruda bulunulması konusunda netlik bulunduğu durumlarda da, idarenin bu sorunların kaynağta çözümü konusunda oldukça isteksiz olduğu görülmektedir. Çoğu kez ilgili kamu kuruluşlarının yöneticileri sorumluluk almak istememekte ve vatandaşa mahkeme ve dava yolunu göstermektedir. Danıştay İstatistiklerine göre 2017 yılında 137.228 karar verildiği, bundan daha fazlasının ise karar verilmeksizin bir sonraki yıla devredildiği anlaşılmaktadır.¹ Oysa ki Türkiye'ye benzer bir idari yapılanmaya ve idare hukuku mevzuatına sahip olan Fransa'da bu yol çok etkin bir şekilde uygulanmaktadır. 2015 tarihinde Adalet Bakanlığı tarafından Fransa'ya yapılan İdare Hukukunda Arabuluculuk ile ilgili Çalışma Ziyareti raporunda Fransa'da idareye yapılan başvuruların %94'ünün barışçıl bir çözümle sonuçlandığı belirtilmiştir. Fransa'da idarenin takdir yetkisinin etkin bir şekilde kullanılması yargının iş yükü üzerindeki etkisini somut bir şekilde göstermektedir. Anılan çalışma ziyareti raporuna göre Fransa Danıştay'ının iş yükünün Türk Danıştay'ının iş yükünün yirmide biri düzeyinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum kamu kuruluşlarının vatandaşların başvurularını gerektiğinde takdir yetkilerini kullanarak çözmeleri ve vatandaşın mahkemelere başvurmak zorunda kalmamalarından kaynaklanmaktadır.

Arabuluculuk

Uyuşmazlıkların çözümüne yönelik birçok yöntem bulunmaktadır; arabuluculuk da bu yöntemlerden biridir. Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan el kitabında arabuluculuk şu şekilde tarif edilmiştir. *"Arabuluculuk, arabulucu adı verilen bağımsız ve tarafsız üçüncü kişi eşliğinde yürütülen esnek bir anlaşmazlık çözüm sürecidir. Arabuluculuk, taraflara mahkemede elde edilemeyecek fırsatlar sunar; iletişim sorunlarının giderilerek, problemlerin konuşulması ve üzerinde anlaşılabilir alanların ortaya çıkarılması için olanak sağlar. Arabuluculuk süreci genellikle gönüllülük temelinde yürütülür. Taraflar kendi kararlarını kendileri verirler ve arabulucunun karar verme yetkisi yoktur."*(Mahkeme Temelli Arabuluculuk Hizmetleri El Kitabı 2017:7) Arabuluculukta karar tarafların onayıyla alındığından genellikle her iki taraf da kazanmakta olduğundan tarafları daha çok memnun etmektedir.

Arabuluculuk yöntemi uzun zamandan beri özel hukuk uyuşmazlıklarında başarı ile uygulanmaktadır. Ancak kamu yöneticilerinin yeterince takdir yetkilerinin bulunmaması ve inisiyatif kullanmak istememeleri nedeniyle arabuluculuk yöntemi kamu yönetimi alanında yeterince yaygınlaşmamaktadır.

Tüm zorluklara rağmen bazı batı ülkelerinde idare hukuku ve kamu yönetimi alanında arabuluculuk yönteminin başarı ile uygulandığı görülmektedir. Böylece kamu kuruluşları ile vatandaşların aralarındaki bazı ihtilafların ortak bir çözüme kavuşturulması imkanına sahip

olunmaktadır. Ayrıca sorunların dava aşamasına gelmeksizin daha hızlı, daha az masraflı ve bürokrasi ve kırtasiyecilik olmaksızın sonuçlandırılması sağlanmıştır.

Arbuluculuk yöntemi ile kamu kurumları ile vatandaşlar arasındaki sorunların kolay bir şekilde çözülmesi yanında, yöntemin en önemli faydalarından birisi de vatandaşın kendileri ile ilgili bazı kararları, ilgili karar verici ile birlikte tartışabilmesi, ortak çözüm geliştirebilmesi, tamamen şeffaf ve katılımlı bir şekilde oluşturabilmesidir. Öyle ki bazen kamu kuruluşları ve vatandaşların bazı sorunların arbuluculuk yolu ile çözümünde sorunun da kalıplarının dışına çıkarak ortak bir çözüm belirledikleri görülmüştür. Bu yönü ile arbuluculuk yöntemi, hukuk alanından doğan krizleri doğmadan önlemek veya doğduktan sonra çözmek gibi etkili bir işlev görmektedir.

Kamu Yönetimi Alanında Kriz Yönetimi

Kriz terimi ilk başta tıp bilimine girmiştir. Tıp alanında kriz terimi, sinir krizi, kalp krizi gibi kişinin sağlığının birden bire bozulması ve tedavi edilmemesi durumunda daha da kötüleşeceği, iyileşmeyeceği, hatta yaşamının da sona erebileceği bir durum olarak anlamını bulmuştur (Özden, 2009:3). Kriz sözcüğü ekonomi alanında kullanımı da oldukça eskilere dayanmaktadır. Bu alanda kriz olarak nitelenen ilk olay 1711 yılında İngiltere'de Latin Amerika'ya ürün satmak için kurulmuş Güney Deniz Kumpanyası işletmesinin yaşadığı sorunlar olarak gösterilmiştir (Gürsoy 1989:21). Bu olayda işletme yönetimi; tedarikçileriyle ve hissedarlarıyla yaşanan sorunların krize dönüşmesine engel olamamış ve işletme ülke ekonomisine büyük bir zarar vererek iflas etmiştir (Küçük ve Bayuk:2007Ç797). Littlejohn'a göre, işletme yönetimi açısından kriz, işletmenin asıl hedeflerini tehdit eden olayları önlemek için zamanın sınırlı olduğu, ortaya çıktığında karar vericileri hayrete düşüren bu nedenle yüksek oranda strese neden olan durumlardır (Zerenler, 2003:88). Genç'e göre doğal faktörler, genel ekonomik belirsizlikler, teknolojik gelişmeler ve yenilikler, sosyo-kültürel etkenler, uluslar arası ilişkiler, baskı grupları, sendikalar, şiddetli rekabet, hukuksal ve politik düzenlemeler örgütler açısından krize neden olan başlıca faktörlerdir (Genç, 2007:361). Genç'in bu açıklamasına göre örgütlerdeki dış kaynaklı krizlerin uyumsuzlıklardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple örgütlerdeki dış nedenlerden kaynaklanan krizlerin çözümünde kaynaktaki uyumsuzlıkların çözümü önem arz etmektedir.

Kamu yönetimi alanında ise kriz yönetimi eski dönemlerde daha çok afet durumunda gündeme gelmekteydi. Ancak özel sektör alanında örgütler açısından bir çok farklı durum için kullanılan kriz yönetimi, kamu yönetimi alanında da özel sektör alanındaki uygulamaların da etkisi ile daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanılmıştır. Gerçekten günümüzde kamu kurumlarını olumsuz etkileyen etmenler sadece afetlerden ibaret değildir. Halihazırda ekonomik, siyasî, sosyal ve hukukî sebeplerle de çok ciddi krizlerin oluşabileceği kabul edilmektedir(Ömer Faruk Tekin, 2015:133). Bu alanlardan birisinde ortaya çıkan bir kriz kolaylıkla diğer alanlara da yayılabilmektedir. Özellikle hukuk alanında doğan bir sorun ya da bir krizin doğrudan ekonomik ve sosyal krizlere dönüşme potansiyeli bulunmaktadır. Bu

sebeple kriz sinyalleri henüz sadece hukuksal alanda iken çözümlenmesi büyük önem arz etmektedir.

Kamu yönetiminde kriz yönetimi, kamu hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak, kurumun itibarının, halkın güven ve desteğinin azalmasını önlemek üzere, kurumsal yapıdan ya da kurumsal çevreden kaynaklanabilecek büyük çaplı problemlerin daha ortaya çıkmadan bilinçli, sistemli ve işbirliği içinde yönetilmesidir(Tekin, 2015:130), Kamu yönetiminde kriz yönetiminin temel amacı, krize ve kriz algısına ilişkin sağlıklı bir nitelme ve doğru ön kabuller geliştirerek, krizi ortaya çıkmadan önce önlemek, ortaya çıktığında ise gerekli adımları atarak kamu kurumunun maddi ve manevi tüzel kişiliğinin göreceği zararı, kamu yararının alacağı hasarı en aza indirmektir (Akdağ ve Arklan, Akdağ, Mustafa ve Arklan, Ümit 2013: 39).

Teoride ve uygulamada krizlerin önlenmesi ve yaşanan krizlerin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi için bir çok yöntem önerilmektedir. Krizlerle başa çıkabilmek ve onların üstesinden gelebilmek için bu bilimsel yöntemlerin dikkate alınması ve kullanılması gerekmektedir. Özel sektör alanındaki uyuşmazlıkların ve sorunların çözümünden arabuluculuk yöntemi ile uzun zamandır başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sebeple idare hukuku ve kamu yönetimi alanında da arabuluculuk sisteminin uygulanması gündeme gelmektedir.

Arabuluculuk Yönteminin Kamu Yönetimi Alanındaki Bazı Uyuşmazlıkların ve Krizlerin Çözümünde Uygulanabilirliği Konusunda Fransa Danıştay Üyeleri ve Hakimleri ile Görüşme

Yöntem

Adalet Bakanlığı tarafından 05-09.01.2016 tarihleri arasında TAIEX Kapsamında İdare Hukuku alanında arabuluculuk ile ilgili Fransa Çalışma Ziyareti gerçekleştirilmiştir. Ziyaret kapsamında Fransa Danıştay Binasında Danıştay yönetimince belirlenen bir görüşme odasında görüşme yapılacak kişilerin tek tek heyetimizi ziyaretleri ile her bir katılımcı için yeterince zaman ayrılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden en yaygını olan görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Katılımcıların aynı konu hakkındaki düşüncelerinin tespit edilebilmesi ve bir çerçevenin oluşturulması açısından görüşme formu oluşturulmuştur. Böylece konu bütünlüğünün bozulmaması sağlanmış ve açıklamaların aktarılması da kolaylaştırılmıştır. Arabuluculuk yönteminin kamu yönetimi ve idare hukuku alanında uygulanabilirliği ve krizlerin çözümü konusunda bu yöntemin etkililiğini tespit etmek amacıyla görüşme yapılan kişilere yarı yapılandırılmış görüşme formuyla 4 soru sorulmuştur.

Araştırma Deseni

Araştırma, Fransa Danıştay üyeleri ve idare mahkemesi hakimlerinin görüş, tecrübe ve değerlendirmelerinden yola çıkılarak idare hukuku ve kamu yönetimi alanında arabuluculuk

yönteminin etkililiğini tespit etmeye çalışan betimsel bir çalışmadır. Araştırmada teori ve uygulamayı iyi bilen hakimlerin bu yeni yöntem hakkındaki tecrübelerinin aktarılması için nitel bir yöntem kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu Fransa'daki Danıştay üyesi, istinaf mahkemesi hakimi ve idare mahkemesi müfettişlerinden oluşan 6 kişi oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma konusunda detaylı bilgiler elde edilmeye çalışılmış ve bu bilgiler nitel araştırma yöntemi çerçevesinde raporlaştırılmıştır. Görüşme formunda yarı yapılandırılmış açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Böylece görüşme yapılan kişilerin açık uçlu sorulara kendi yaklaşımları ve kelimeleri ile cevap vermeleri sağlanmıştır. Bu yöntemde görüşmeye katılanların açık uçlu sorularla kendi düşüncelerinin kendi cümleleri ile tespit edilmesi önem arz etmektedir. Kümbetoğlu (2005: 88)

Görüşme verilen cevaplar yazı ile not edilmiş, orjinallığın bozulmamasına özen gösterilmiş, anlaşılmayan hususların açıklanması istenilmiştir. Ancak görüşme çok uzun olduğundan ayrıntılı hususlar ve konunun dışındaki konuşma ve ifadelere çalışmada yer verilmemiştir.

Sorular ve Araştırmanın Bulguları

1- Arabuluculuk yönteminin idare hukuku ve kamu yönetimi alanında uygulanması mümkün müdür?

Danıştay Maliye Bölümü Üyesi Marc El Nouchi

Kamu kurumlarının taraf olduğu özel hukuk uyuşmazlıklarında arabulucuya gidilmesi mümkündür. Ancak bazı durumlarda idarenin arabulucuya gitmesi mümkün değildir. Örneğin vergisini ödemeyen kişi ile arabulucuya gidilmesi mümkün olmaz. Burada bu yol kapalı. Yine bir devlet kurumu birisine tazminat ödeyecekse yine idari mahkemeye başvurulur ve Arabulucuya gidilemez. Bununla birlikte bir kamulaştırma davasında taraflar bir masa etrafında toplanarak bir anlaşmaya varabilirler. Belediyelerin bu konuda yetkileri vardır.

Danıştay Onursal Üyesi Jacques Biancarelli,

İdarenin taraf olduğu anlaşmalarda, ihalelere ilişkin davalarda, kamu alımları ile ilgili davalarda, taşeron davalarında arabulucuya başvurulabilir. Şu an imar alanında 10.000 dava, çevre hukuku ile ilgili 10.000 kadar dava var. Hastaneler ile ilgili de davalar var. Bu alanlarda arabuluculuk çalışabilir. Kamu çalışanları ile de ilgili bir çok dava var. Bunun sayısı yaklaşık 100.000'dir. Bu davalarda kamu gücü kullanılmıyor. Öyleyse neden idari hakim önüne gelsin

ki. Bizim için idari yargıda arabulucu sisteminin getirilmesi önemli çünkü önümüzdeki süreçte çok sayıda dava ile yüzleşebiliriz örneğin, 2007 tarihli bir düzenleme ile evi bulunmayan kişiler başvurduğunda vali onlara 4 ay içinde ev bulunmalıydı. Bu durumda olan yaklaşık 5 milyon insan var. Bu davalar özelliği gereği doğrudan Danıştay'a açılıyor. Böyle bir yol açılırsa Danıştay buna karşı koyamaz. Bu davalar rahatlıkla arabulucuda görülebilir. Bu sorunların hakim önüne gelmesi anlamsız bu davalar arabulucuda çözülebilir.

Danıştay başkanı, memurların küçük disiplin davaları, kamu alımından doğan davaları, belediyeye ödenen işgaliye ile ilgili davalar kamu gücünün kullanılmadığı arabuluculuğa elverişli davalardır. Bunlar sayıca oldukça fazladır. Danıştay başkanının beklentisi bunları arabuluculuk kapsamına almaktır. Bu konuda bir yasa yapılması düşünülmektedir. Yakın bir zamanda yasalaşması düşünülen bir tasarımız var bunun adı “21. Yüzyılda Adalet” dir.

Yasa tasarısında arabuluculuk ve sulhun uyumu konusuna da değinilecek. Hangi alanlarda arabuluculuk olur onu belirteceğiz. Memurlar hakkındaki küçük davaları bunun içine sokacağız. İşgaliye davalarını da bu alana sokacağız. Ayrıca mecburi idari başvuru ile arabuluculuğun bağlantısı konusunda da bir başlık yapacağız.

Danıştay üyesi Catherine de Salins,

İdare her zaman yasal olmayan kararlar alabilir. Fransa'da idare hukuku alanında vatandaşlara mahkemeye gitmeden idari kararlara karşı itiraz etme hakları verilmiştir. İdare şunu anladı. Sorunların çözümünde zamanım yok. Yeterliliğim yok. Uzmanlığım yok. Bu arabuluculuğun kurulmasında önemli idi. Şu an bakanlıklarda kurullar oluşturuldu. Buradaki arabulucular ile kurumların memurları ile olun sorunları çözülüyor. Örneğin emniyet teşkilatında insan kaynakları bölümünde bağımsız çalışan bir arabulucu bulunmaktadır. Burada seçilen arabulucular çoğunlukla meslek yaşamının sonuna yaklaşmış kişilerden oluyor. Bunların böylece alanlarında uzmanlıkları da bulunuyor. İnsan kaynakları bölümünden bağımsız çalışarak bir tavsiye kararı veriyorlar. Ancak bu dikkate alınıyor ve önemseniyor. İdarenin hatalı tasarrufları bu şekilde önleniyor.

Eğer spesifik bir kötü idare varsa arabulucu kararı ile bu durum düzeltiliyor. Ancak patolojik bir durum varsa ve bu sürekli oluyorsa arabulucu yetkililerle görüşerek düzeltilmesi gereken şartlar ya da mevzuatın ne olduğunu bildiriyor. Adli yargı alanında uzun zamandır arabuluculuk sistemi var. Ama idare alanında oldukça yeni. Bazı idare mahkemesi hakimleri mevzuat olmadığı halde bu yola başvuruyorlardı. Çünkü bazen sorunların bazen çözümü davada olmuyor. Başka şekilde çözüme ulaşmak gerekiyor. Bazı idare mahkemeleri ve istinaf mahkemeleri bu konuda inisiyatif aldılar. Hakim bizzat arabuluculuk yapamazdı. Çünkü hakim iki şakası olmaz. Söyleyeceği ya da önereceği şeyler ihsası rey sayılabilir.

Biz kendimize şu soruyu soruyoruz. AB hukuku alanında oluyorsa neden iç hukukumuzda da bu olmasın ki. Bunun için bir konferans düzenlendi. Konferanstan bir mevzuat önerisi çıktı. Burada arabulucuların eğitimi konusu görüşüldü. Bazı hakimler arabuluculuk

eğitimi de aldılar. Bazı hakimler insanları arabulucuya teşvik ettiler. Şu an yasal olarak sadece AB alanında arabuluculuk sistemi yasal bir temele dayanmaktadır.

Fransa'da eskiden beri güçlü bir devlet idaresi bulunmaktadır. Başlangıçta arabuluculuk idarenin anlayamayacağı bir şey gibi görüldü. Önceleri idarenin vatandaşla anlaşmasına sıcak bakılmıyordu. Rüşvetten korkuluyordu. Anlaşmalarda idarenin yararı olması gerekiyor. Bu durum anlaşma yapılmasını zorlaştırıyordu. Bir genelgeyle bu durum düzeltilmeye çalışıldı. Çünkü davaların sayısında bir azalmada işe yaramıyordu. Bu sebeple idari hakimlerin idareyi yakından tanıyan geçmişte idarede çalışmış kişilerden olması son derece önemli.

İdari İstinaf Mahkemeleri ve İdare Mahkemeleri Birliği Başkanı, İdari Yargı Müfettişi Didier Mesognon

Geçtiğimiz Haziran ayında Danıştay başkanının konuşmasında idari yargı alanında arabuluculuk sisteminin uygulanabileceğini belirtti. Bundan sonra çalışmalar başladı. Mevcut kanunda (İdare Hukuku Kanunu) idari yargı alanında arabuluculuk hakkında bazı maddeler bulunmaktadır.

211-3. maddedir. Bu madde sadece uzlaşma hakkındadır. 2011 yılında beri istinaf mahkemelerinde uzlaşma maddesi uygulanmaktadır. Bu uygulama idare mahkemeleri ve istinaf mahkemelerinde geçerlidir. Danıştay'da ise uygulanmaz.

Mevcut durum itibari ile idari yargıda sadece uluslar arası alanda arabuluculuk var. Dava sayısı da son derece sınırlı. Aslında bu konuda hiç dava görülmedi diyebilirim. Yani buna ilişkin 771. madde hiç uygulanmadı. Gerçekten bu madde uygulaması olmayan bir maddedir. Ancak bu kapsamda bireyler arasında uzlaşma durumu yaşanabilmektedir. Yirmibirinci Yüzyılda Adalet Kanunu Tasarısı Kabul edildiğinde maddede yer alan “transfrontaliens” ibaresi yasa metninden çıkarılacak. Böylece tüm idari davalar bu kapsama girmiş olacak. 2016 yılında yargı alanında bu reformun yapılacağını düşünüyoruz.

Bizim şu an idare hukuku alanında arabulucu benzeri bazı oluşumlarımız var. Örneğin şu an itibari ile Milli Eğitim Bakanlığında vatandaşlarla olan bazı sorunların çözümü için bir komisyon oluşturuldu.

Tasarıda idarenin başvuru üzerine bir karar aldığında aynı mahkeme gibi karara karşı hukuki yolların neler olduğunu göstermek mecburiyeti önerildi. Ayrıca polis teşkilatında memurlar içinde zorunlu bir arabuluculuk sistemi kurulması düşünülüyor. Öte yandan bir isteğimiz de aile yardımı davaları, lojman davaları ve engellilik statüsünün tanınması gibi bazı davaların idari yargı kapsamı dışından çıkarılmasını istiyoruz. Bu konularda gerçekten hakimın bir katkısı yok.

Belediyeler ve onların üst yönetimleri için de bir uygulama düşünüyoruz. Biz yerel idareler için bölgesel merkezler kurduk. Bu bölge merkezlerine yerel idarelerde çalışanlar için

zorunlu başvuru yolu getirilmesi düşünülmektedir. Biz bu merkezlerden istekli olanlarda arabuluculuk denemesi yapacağız.

Lyon İstinaf İdare Mahkemesi Başkanı Jean-Marc Le Gars

25 yıldır Fransa'da adli yargıda arabuluculuk uygulanıyor. Özellikle küçük davalarda kolaylıkla sistemi uyguluyoruz. Aile içi davalar, komşuluk davaları gibi alanlarda başarıyla bu yolu uyguluyoruz. İdare hukukunda ise hakimler nadiren bu yola başvurabiliyor.

Ben şahsi olarak 1999 yılında arabuluculuk yolunu davalarda uygulamaya başladım. Bu dönemde uzlaşma ve arabuluculuk adli yargıda başarıyla uygulanıyordu. Bu dönemde Adalet Bakanlığı ve Danıştay bu yolun idari yargı alanında da uygulanacağı düşünülmüyordu. 1999 yılında Danıştay'da bir konferans yapıldı. Ancak sonuç alınamadı. Biz bu iş adli yargıda oluyor. Neden idari yargıda olmasın dedik. Bir çalışma gurubu oluşturduk. Bir Danıştay üyesi başkan oldu ben de bir şehirde idare mahkemesi başkanı idim ve bu komisyonun üyesi oldum.

Çalışmaya başladığımızda bir çok toplum kesimi ile görüştük. Nasıl yapılabileceğini oluşturmaya çalıştık. Bazı davalarda bu yolun işe yarayacağını düşünüyorduk. Özellikle sorumluluk davalarında arabuluculuk yararlı olabilir. Ancak tamamen hukuki bir yapıda olan yetki aşımı davalarında uygun olamayabileceğini değerlendirdik. Bununla birlikte sistemin işlemesi için hem tarafların hem de hakimlerin bu yolu istemesi gereklidir.

Bu konuda bir rehber çıkarmayı düşündük. Ancak bir uygulama kanunu olmasını istemiyorduk. Ancak ben gördüm ki minimum düzeyde de olsa bir mevzuat olmalıydı. Sonuçta 3 Mart 2000 tarihinde çalışma gurubunun faaliyetleri ile ilgili olarak hazırlamakla görevlendirildik. Adalet Bakanı o dönemde çok sayıda davanın bu şekilde çözüme kavuşturulacağını düşünüyordu. Ama ben böyle düşünmüyordum. Benim bu görüşüm Adalet Bakanını üzdü ve bakan bu konuya ilgisini kaybetti. Böylece idari yargıda arabuluculuk konusu bir nevi suya düştü.

Bu olaydan sonra arabuluculuk konusun Fransa'da neredeyse sadece ben takip ettim. İdare mahkemesi olduğum bu dönemde alışveriş merkezinin kurulacağı yer davaları, tren yolunun geçeceği yer ile ilgili davalar, hava alanı kurulması gibi davaların idari arabuluculuk yolu ile çözülebileceğini düşünüyordum. Mevzuat olmasa da ben çok sayıda davayı bu yolla çözdüm. Ancak çok sayıda olan davalarda arabuluculuk iyi yürürken tek bir vaka için arabulucu başarılı olmuyordu. Genel olarak mevzuat olmaması ciddi sıkıntılara neden oluyordu. Hakimler ve taraflar önünü göremiyordu. Bu durum avukatlar içinde iyi değildi.

Danıştay Yedinci Daire Başkanı Guard Christine Maugüe

Fransa'da idari yargıda arabuluculuk adli yargıya nazaran daha az gelişmiş durumda. Adli yargı alanında daha fazla kurumsallaşma var. Özellikle medeni hukuk alanında. Ama idari yargıda henüz çok yeni ve daha az gelişmiş. 06.01.1986 tarihli bir kanun ilk defa mahkeme prosedüründe uzlaşmadan söz etmiştir. Bundan sonra uzlaşma ve arabuluculuk konusunda çok

sayıda düzenleme yapıldı ama bunlar adli yargı alanında idi. İdare Hukukuna da AB uyum sürecinde arabuluculuk yolu geldi. Ancak bu farklı ülke vatandaşı olup AB vatandaşı olanlarla yaşanan uyuşmazlıklar içindi. Arabuluculuk sadece kamu gücünün kullanılmadığı durumlarda geçerli oldu. Biz özellikle sorumluluk davaları ile ilgili olarak arabuluculuğun olabileceğini düşünüyoruz. Hastanelerde yaşanan kötü muamelelere ilişkin davalar buna bir örnektir.

2008 tarihli AB direktifinden önce bazı hakimler yorum yolu ile arabuluculuğu fiilen uyguladılar. Bazı idari hakimler buna inandılar ve sistemi bir noktaya kadar getirdiler. Ancak çoğu hakim buna sıcak bakmadı.

Görüşme yapılanlar idare hukuku ve kamu yönetiminin birçok alanında arabuluculuk yönteminin uygulanabileceğini belirtmiştir. Ancak El Nouchi özellikle kamu gücünün kullanıldığı vergi gibi uyuşmazlıklarda arabuluculuk yönteminin uygulanamayacağını belirtmiştir. Danıştay Onursal Üyesi Jacques Biancarelli, bir çok alanda arabuluculuk yönteminin etkin bir şekilde uygulanabileceğini belirtmiş halen üzerinde çalışılan bir kanun tasarısı ile bu alanların net bir şekilde belirleneceğini söylemiştir. Lyon İstinaf İdare Mahkemesi Başkanı Jean-Marc Le Gars bu konuda mevzuat yokken de kendisinin bazı uyuşmazlıkların çözümünde arabuluculuk yöntemini uyguladığını ifade etmiştir.

2-Dava yoluna göre arabuluculuk yolunun uyuşmazlıkların çözümündeki avantajları nelerdir?

Danıştay Maliye Bölümü Üyesi Marc El Nouchi

Biz bu yolu idari yargıda istiyoruz çünkü hakim kararı bir tarafı memnun eder diğer tarafı üzer. Ancak arabulucu kararı her iki tarafı da memnun edebilir.

Danıştay Onursal Üyesi Jacques Biancarelli,

Biz davaların pratik olarak çözülmesini istiyoruz. Hakimlerin tarafından yürütülen davalarda bir tarafın kazandığı bir tarafın kaybettiği davalar değil, iki tarafın birlikte üreteceği çözümü istiyoruz. Arabuluculukta taraflar tamamen serbest bırakılıyor. Arabulucu çözüm oluşturulurken pasif kalıyor. Uzlaşmada ise uzlaştırmacı aktiftir. Arabulucu adeta bir psikolog gibi davranarak tarafları dinler. Arabulucu bir çözüm önerisi sunmaz.

Biz davaların çözümünde pasif kalmak istiyoruz. Bizim amacımız işten kurtulmak değil. Mahkemeler sadece gerçekten yargılama gerektiren işlerle uğraşmalıdır. Yoksa idare mahkemelerinin işleri sürekli olarak artıyor. Arabuluculuk gerçekten modern bir yöntem.

Arabuluculuğun başlıca avantajlarından birisi de davaların hızlı görülmesidir. Bu durum taraflar kadar hakim için de iyi olmaktadır. Bazen bir dava idare mahkemesinde 1,5 yıl, istinaf mahkemesinde 1,5 yıl ve Danıştay'da 9 ay sürebilmektedir. Oysa ki bu uyuşmazlık arabulucuda 3 ay içinde çözülüyor.

Arabuluculuğun bir avantajı da masraflarla ilgilidir. Çünkü arabuluculuk yolu çok az masraflı bir yol. Ama bir idari dava bazen on binlerce Avro'ya mal olabiliyor.

Arabuluculukta davanın asıl amacına yönlenebiliyoruz. Çok daha esnek bir karar oluşturabiliyoruz. Oysa ki idare mahkemesinin verebileceği karar çok sınırlıdır.

Öte yandan arabuluculukta taraflar her zaman sistemden çıkabilir ve davalarına devam edebilirler bu da sistemin bir avantajıdır.

Arabuluculuk sisteminin başlıca avantajlarından birisi de arabulucuya gittiğimizde isteklerimizi serbestçe değiştirebiliriz. Tamamen ilk talebimizden vazgeçip başka bir talep ileri sürebiliriz. Burada katı usul kuralları ile bağlı değiliz.

Hakim arabulucunun verdiği kararı onayladığında bu adeta bir ilam gibi olur ve bu tüm AB ülkelerinde geçerli bir ilam olur.

Lyon İstinaf İdare Mahkemesi Başkanı Jean-Marc Le Gars

Hakim bir davanın çözümünde sadece kanuna bakar. Ama arabulucu çözüm konusunda oldukça esnek imkanlara sahiptir. Elbette arabuluculukta hukuk bir kenara bırakılmaz. Ancak arabuluculukta daha esnek ve güçlü imkanlar vardır. Hakim önüne gelen davada sadece bu yasal mı değil mi buna bakar. Ama arabulucu sorunun kaynağındaki asıl sorunu dahi çözebilir.

Danıştay Yedinci Daire Başkanı Guard Christine Maugüe

Bizim arabuluculuktan beklentimiz mahkemelerini işini azaltmak değil, daha başarılı bir hukuk getirmektir. Klasik mahkeme kararı ile iyi neticeler alamıyoruz. Arabuluculuk ile çok daha başarılı çözümlere ulaşıyoruz.

Paris Temyiz Mahkemesi Uzlaştırıcılar ve Arabulucuların Faaliyet Danışmanı ve Koordinatörü Fabrice Green

Hakim önüne bir dava geldiğinde acaba bir dava olmadan bunun anlaşma ile halli mümkün müdür diye düşünmesi gerekir. Bana meslek hayatımda tarafların ve avukatların tek teşekkür ettiği davalar arabuluculuk yolu ile çözdüğüm davalardır.

Gördüğüm bir dava 18 yıllıktı. İçinde 3 Yargıtay kararı vardı. Ben bu bir arabulucu görüşmesi ile sonuçlandı. Kimse bana inanmıyordu. Avukatlar da istemiyordu. Ama sonunda avukatlar da memnun oldular. Biz arabuluculukta hakimin yapamayacağı işleri yapıyoruz. Arabuluculuğun bir yararı da tarafların ilişkilerini düzeltmesidir.

Tarafların anlaşarak aldıkları kararın uygulanması kolaydır. Fransa’da bir çok mahkeme kararı infaz edilemiyor. Arabuluculuğun bir yararı da budur. Adli yargıda yıllık 6.000 dava arabulucuda çözülüyor. Bu da yüzde 1’e tekabül eder. Ama bu resmi rakam değil. Paris’de 350 dava arabulucu yolu ile çözüldü. Oysa ki her yıl on binlerce dava açılıyor. Ben bir ara işlerimin (hava parası ile ilgili davalar) yarısını arabulucu yolu ile çözüyordum. Ulusal bir politika olsa çok sayıda davamızı bu yolla çözebilirdik.

Biz yaptığımız ankette insanların adaletten memnun olmadıklarını görüyoruz. Kişilerin parası yoksa gönüllü arabulucu atıyorum. Aslında bu konuda adli yardım da var ama bunu avukatlar pek bilmiyor. Arabulucular iyi olursa iyi neticeler alıyoruz.

Görüşmeye katılanlar, arabuluculuk yönteminin bir çok faydasını belirtmişlerdir. Bunlar: Arabuluculukta her iki tarafın memnun edilmesi, çözümün dayatılmaması, modern bir yöntem olması, daha az masraflı olması, daha hızlı olması esnek bir yöntem olması, bürokrasi ve kırtasiyeciliğin daha az olması, kaynaktaki asıl sorunun çözülmesi, kararların infaz edilebilir olması, daha başarılı sonuçlara ulaşılması, usul kurallarının dışına çıkılabilmesi şeklinde özetlenebilir.

3-Kamu yönetimi alanında arabuluculuk yöntemi ile çözüme kavuşturduğunuz önemli sorunlar veya krizler bulunmakta mıdır? Örnekler verebilir misiniz?

Lyon İstinaf İdare Mahkemesi Başkanı Jean-Marc Le Gars

Fransa'da bir şehirde hakim olarak çalışırken 24-25 belediyenin ilgili olduğu bir su problemi vardı. Benden bu sorunu çözmem istendi. Daha önce 6-7 kaymakam bu sorunla uğraştığı halde soruna çözüm bulamamışlardı. Bana müracaat ettiler. Vali ve kaymakam hükümete bağlı olduğundan bir güven problemi vardı. Valiye bu sizin göreviniz ancak uygun görürseniz ben çözümde yer alabilirim dedim. Vali bana “bence bir sakıncası yok ama dikkat edin dışınızı kırmayınlar” dedi. Ben bunun üzerine bir idari hakim görevlendirdim. Belediyelerle bir araya geldik, toplantılar düzenledik. Birkaç ayda bu büyük davayı çözdük. Bunu bir dava ortamında yapmadık. Çok uzun süredir devam eden bir sorun kalıcı bir şekilde çözülmüş oldu.

Başarılı olmamız başka sorunların da bize taşınmasına sebep oldu. Kısa bir süre sonra da daha büyük bir sorunla karşılaştık.

Bölge Konsey Başkanı ile onun hizmetler genel müdürü arasında ciddi bir sorun vardı. Genel Müdür politika yapmama şartı ile göreve getirilmişti. Ancak bir süre sonra Genel Müdür başka bir bölgede aday olmuştu. Bunun üzerine konsey başkanı çok kızdı. Genel Müdürün lojmanının kilidini değiştirtti. Hizmet aracına el koydu. Maaşını kesti. İşten çıkarma mektubu gönderdi. Bunlar bir kırgınlıkla yapılan hareketlerdi. Bu yaptırımların hukuki bir yönü yoktu. Bu kararların hepsi için genel müdür yürütmeyi durdurma istedi. Dava siyasi bir hal almaya başlamıştı. Bu gerçekten bölge konseyi başkanı için iyi bir durum değildi. Birkaç ay sonra seçim vardı ve genel müdürün bunun için paraya ihtiyacı vardı. İki taraf için de şartlar gittikçe kötüleşmeye başladı. Bu sorun bize geldiğinde biz bunu arabuluculuk yöntemi ile 1,5-2 ay içinde çözdük. Bundan başka da arabuluculuk faaliyetlerimiz oldu.

Bundan sonra Nice İdare Mahkemesi Başkanı olarak atandım. Mahkemede iş çok yoğundu. Burada büyük bir inşaat şirketinin önemli bir problemi vardı. Deniz üzerine bir hava yolu yapmıştı. Bu arada bir özelleştirme kanunu da çıkmıştı. Hava limanları özelleştiriliyordu. Görülmekte olan davada 5 yıldan beri bilirkişi raporu bekleniyordu. 2007 yılı sonuna kadar bilirkişi raporunun tamamlanması isteniyordu. Ancak ödenecek bedel bir türlü

hesaplanamıyordu. Şirketin ciddi borçları vardı ve özelleştirme bedelinin ödenmesini bekleyemiyordu.

Ben taraflara yargılamanın çok uzun süreceğini belirterek arabuluculuk yolunu önerdim. Bu hemen kabul edildi. Fazla zaman yoktu dışarıdan hukuku iyi bilen, bankaları tanıyan ve tarafsız iyi bir arabulucu seçtim. Benim bir rolüm de tarafları masaya oturtmaktı. Arabulucunun rolü ise tarafları bir anlaşma zeminine getirmektir. Bu 5 milyon Avro'nun üzerinde bir anlaşma idi. 1 Eylülde başlayan arabuluculuk görüşmeleri 31 Aralıkta sonuca ulaştı. Bu kararı idare mahkemesi olarak onayladık. Böylece 15 yıl sürecek davayı bir kaç ay içinde çözmüş olduk.

Bu davaları hukuk çerçevesinde çözmemiz çok zordu. Çünkü neyle karşılaşacağımızı bilmiyorduk. O zamana kadar idare mahkemelerini bölgenin kalkınmasında bir fren olarak görüyorlardı. Hatta bundan önce beni bir konferansa davet etmişlerdi. Konferansın konusu “İdare Mahkemeleri Nice Bölgesinin Kalkınmasında Fren Mi?” idi. Cevap aslında sorunun içindeydi. İdare Mahkemeleri o ana kadar kalkınmanın önündeki fren olarak görülüyordu.

Bundan sonra vali bize önemli bir dava için başvuruda bulundu. Fransa turizmi için son derece önemli bir otel vardı. Otelin havuzuna ilaveler yapılmıştı. Bazı kısımlar kamu alanında kalmaktaydı. Aslında havuzun yıkımı için mahkeme kararı da vardı. Ama bunu infazı sağlanamıyordu. Çevre örgütleri valiye yıkım için baskı yapıyordu. Vali yıkımı istemesine rağmen bir türlü netice alınamıyordu. Daha sonra vali değişti ve daha mantıklı bir vali geldi. Davayı arabulucu ile çözmeye karar verdik. Sonuçta otele geçici izin belgesi verildi. Otelde buna karşılık buraya iki taraftan gelen yolun bakımını üstlendi. Burada düzenlemeler yaptı. Bu durumdan otel memnundu. Havuz yıkılmadı. Çevre örgütleri de memnundu. Güzel bir yürüyüş yolu ortaya çıkmıştı. Belediye de masrafsız bir şekilde güzel bir yola kavuştu.

Jean-Marc Le Gars'ın uygulamalarında arabulucunun katı usul kurallarının dışına çıkarak sorunun asıl kaynağına giderek tarafları ortak bir çözüme ulaştırdığı ve bütün tarafları sonuç itibari ile memnun ettiği ve ulaşılan kararı tarafların kendilerinin gönüllü olarak yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

4-Kamu yönetimi alanında arabuluculuk yönteminin uygulanması önündeki engeller nelerdir?

Danıştay Onursal Üyesi Jacques Biancarelli,

Arabuluculuk yoluna gidilmesi sürecindeki engellerden birisi de tarafların çekincesidir. Bazı kişiler gerçekten kültürel olarak hakim kararı aramaktadır. Ben hakim ne derse onu yapacağım demektedirler. Ama arabuluculukta böyle bir şey yok. Arabuluculukta bir anlaşma yapılması söz konusudur. Bazı kişiler de arabulucunun bağımsızlığı konusunda tereddütlüdür. Öte yandan mahremiyet konusu da bir çekince sebebi olmaktadır. Arabulucuya giden gizli

konuların ifşa edilmesinden korkulmaktadır. Bunun için biz arabulucularla ilgili etik kodlar oluşturuyoruz. Arabulucular bu etik kodlara uymak zorundalar.

Tarafların bazen arabuluculuk sistemine soğuk bakmalarının bir sebebi de silahların eşitliği prensibinin uygulanamamasıdır. Taraflar arabulucuda tüm açıklamalarını yapabilmektedir. Ancak yine de tarafların bu konuda endişeleri bulunmaktadır.

Taraflar için bir tereddüt noktası da, arabulucunun aldığı kararın uygulanabilirliği ya da infaz kabiliyeti ile ilgilidir.

Bir diğer tereddüt noktası da idarenin çekincesidir. Gerçekten dünyanın her yerinde idare yeniliklere karşı çok kapalı. Onlar modern prosedürlere alışkın değiller. Kamu muhasepleri de eski alışkanlıklarını inatla sürdürüyor. Onlar ödeme yapmak için hakim kararı istiyorlar. Çünkü onlar sorumluluk almak istemiyorlar. Eğer bakanlık kamu muhaseplerine yönelik bir genelge çıkarmazsa bu çekinceyi aşmak zordur. Aynı şekilde sigorta kuruluşları da bu konuda çekinceli davranıyor. Hatta anlaşmada hakim onayı olsa bile ödeme yapmaktan çekiniyorlar.

Bazı durumlar arabuluculuğun görevi kapsamı dışında kalmaktadır. Örneğin porno film satışı ile ilgili bir konu arabuluculuk kapsamında değerlendirilemez. Çünkü bu kamu düzeni ile ilgilidir. Yine iş hukukunda azami çalışma süreleri bellidir. Buna aykırı düzelemeler yapılamaz.

Arbuluculukta bir başka zorluğumuz ise hakimın çekincesidir. Uzun yıllar aynı şekilde çalışmaya alışmış bir hakim arabulucuya soğuk bakabilir.

Son zamanlarda arabulucuların da bazı çekinceleri görülüyor. Biz bu işten ne alacağız ne kazanacağız gibi kafalarında bazı sorular taşıyorlar.

Lyon İstinaf İdare Mahkemesi Başkanı Jean-Marc Le Gars

Arbulucuya gitmede bazen avukatlar müvekkillerine rağmen engel çıkarıyorlar. Sigorta şirketleri de bu konuda bazen engeller çıkarıyor. Bazen yetki konusu sıkıntı olabiliyor. Örneğin belediye başkanlarının bu konuda meclisçe yetkilendirilip yetkilendirilmediği hususu önem arz etmektedir. Örneğin 16 milyon Euro tutarındaki bir davada arabulucunun bulduğu çözümü encümen onaylamadı. Ancak encümende çoğunluğu ele geçiren kişi başkan olduğunda bize başvurarak yine bir arabuluculu çözüm istedi.

Denediğimiz 2 arabulucu davasında başarılı olamadık. Ama bunlarda özel durumlar vardı.

Devlet kurumları arabulucu konusunda çok çekingen davranıyorlar. Bazı hakimlerde arabulucunun işlerine karışmasını istemiyor. Kendilerini güçlü gördüklerinden pazarlıktan değil otoriteden yana davranıyorlar. Bir çok eski yıllanmış davanın arabuluculukla rahatlıkla çözülebileceğini düşünüyorum. Ben başkanlığım döneminde elarabası ile taşınan yıllanmış dosyaları arabuluculuk yolu ile çözdüm. Benimle birlikte çalışan üye hakimlerim de buna

inanmıyorlardı. Zamanla başarılı sonuçları görünce memnun oldular. Onlar başlangıçta ağızlarındaki ekmeğin alındığını düşündüler ancak zamanla bunun hiçte böyle olmadığını anladılar.

Danıştay Yedinci Daire Başkanı Guard Christine Maugüe

Danıştay konferansından önce çok enteresan bir çalışma yaptık. Bütün idare mahkemelerde arabuluculukla ilgili bir anket düzenlendi. Bundan çıkan sonuç bazılarının arabuluculuk yolunu istediği ancak uygulama için bir çerçeveye ihtiyaç olduğuydu. Diğer bir sorunumuz da arabulucu kararına nasıl uygulama gücü vereceğimiz konusuydu. Şu an tek yasal çerçeve AB hukuku ile ilgilidir.

Adli yargıda arabuluculuk çok daha gelişmiş durumda. Bu alanda bazı davalarda mecburi arabuluculuk var.

Arbuluculuk konusundaki bir sıkıntımız da hakimlerin eğitimi ile ilgili. Bir başka sıkıntılı konu ise idareyi kimin temsil edeceği noktasındadır.

Paris Temyiz Mahkemesi Uzlaştırıcılar ve Arabulucuların Faaliyet Danışmanı ve Koordinatörü Fabrice Green

Bizim problemimiz bir arabuluculuk yasamızın olmamasıdır. Örneğin bununla ilgili Adalet Bakanlığımızda bir müdürlük yok. Bu sistem hakimlerin insiyatifi ile geliştirildi. Şu an dahi davaların sadece yüzde biri arabuluculuk yolu ile çözülüyor. Ancak ben bu yola sıklıkla başvuruyorum. Çünkü eğitimini aldım. Usulünü biliyorum. Ancak bu yol hala yeterince bilinmiyor. Problemin aslında kültürel olduğunu düşünüyorum. Fransa mahkemelerini Napolyon kurdu. Hala onun otoriter yaklaşımı mahkemelerde egemen. Bu felsefedeki bir hakim kendisine başvurulduğunda arabulucuya gidersem ben hakimlik yapmıyorum diye düşünüyor. Arabulucuya giden hakim işini yapmayan tembel hakim olarak görülüyor. Bakanlık ve hükümetin bu konuda bir proje oluşturmaya ihtiyaç duyuyoruz. Ciddi bir sıkıntı hakimlerin arabulucuya götürdüğü davaların iş yükünden sayılmamasıdır.

Bizim aile arabulucuları hariç arabulucularımızın eğitim kuralı yok. Örneğin eğitim saatleri belirgin değil. Bu konuda mevzuatımız yok. Sadece aile arabulucuları için idarenin hazırladığı bir sertifika var. Bilirkişiler için liste var arabulucular için yok.

Diğer bir sorunumuz ise finansla ilgilidir. Anglo-Sakson ülkelerinde bu konuda bir destek var. Vergi avantajı var. Eğer bir taraf mantıksız bir şekilde arabuluculuktan kaçınırsa ona bir ceza verilmesi lazım.

İdare hukuku alanında arabuluculuk yönteminin uygulanmasında ve yaygınlaşmasında bazı engellerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Henüz bazı hakimlerin ve vatandaşların bu yeni sistemin etkililiği konusunda tereddütleri bulunduğu görülmektedir. Bu konuda henüz kanuni bir çerçevenin bulunmamasının önemli bir sorun teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Geçtiğimiz dönemlerde kamu yönetimi alanında krizler sadece afetlerle ilgili konularda gündeme gelmekteydi. Ancak günümüzde krizlerin ekonomik, sosyal ve hukuki alanda da yaşanabileceği veya en azından bu alanlardan doğabileceği ve diğer alanlara yayılabileceği kabul edilmektedir. Bu sebeple krizlerin kaynağında çözülmesi ya da kriz olarak ortaya çıkmadan önlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Arabuluculuk yöntemi uzun zamandır özel hukuk alanında uygulanmakta ve oldukça başarılı sonuçlar elde edilmektedir. Yöntem, bu başarılı sonuçları nedeni ile bir süre sonra, iş hukuku gibi kamusal bir yönü olan alanlarda da uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de 2018 yılında iş hukukunda bir çok uyuşmazlık türünde mahkemeye başvurmada önce arabulucuya gidilmesi zorunlu kılınmıştır. Ülkemizde halen idare hukuku alanında arabuluculuk yönteminin uygulanıp uygulanamayacağı tartışma konusu yapılmaktadır. Adalet Bakanlığı tarafından bu konuda halen ciddi çalışmalar yürütölmekte, özellikle bu konudaki yabancı ülke uygulamaları incelenmektedir.

Kamu yönetimi ve idare hukuku alanında yaşanan ve kökeni hukuki uyuşmazlıklara dayanan krizlerin çözümünde arabuluculuk yönteminin oldukça faydalı olacağı anlaşılmaktadır. Bu başarı kendisini ölkemizde özel sektör alanında açıkça göstermektedir. Yeni kamu yöntemi anlayışı çerçevesinde özel sektör uygulamaları kamu yönetimi alanında da uyarlanarak başarı ile uygulanabilmektedir. Bunun bir çok örneği bulunmaktadır. Arabuluculuk yöntemi de aynı şekilde kamu yönetimi ve idare hukuku alanına uyarlanarak uygulanabilecektir. Bu konuda bazı batı ölkelerinde önemli çalışmalar yürütölmektedir. Bu ölkelerden birisi de Fransa'dır.

Fransa Danıştay'ı ve idare mahkemelerinin bazı hakimleri arabuluculuk yönteminin kamu yönetimi ve idare hukuku alanındaki bazı uyuşmazlıkların çözümünde oldukça başarılı olacağını ifade etmektedir. Ancak bunun için yasal bir çerçevenin oluşturulması gerektiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de de arabuluculuk yönteminin her geçen gün daha da geliştiği ve daha fazla alanda uygulanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Türkiye'de idare mahkemelerinin iş yükü ve davaların görülme süresinin uzunluğu başlı başına bir kamu yönetimi sorunu olarak karşımızda durmaktadır. Bu sorun dahi kamu yönetimi alanındaki hukuki temelli bir çok krizin doğması veya büyümesine öncülük edebilmektedir. Arabuluculuk yönteminin ölkemizde idare hukuku alanında uygulanması sadece bu yönü ile dahi krizlerin yönetilmesinde yararlı olacaktır. Krizlerin bir nedeni de elbette adalet ve hukuka olan güvensizliktir. Arabuluculuk yönteminin bu güvenin tesis edilmesinde oldukça faydalı olduğu görölmektedir.

Arabuluculuk yönteminde taraflar katı bürokratik ve kırtasiyeci usul kuralları olmaksızın uyuşmazlıklarını çözebilmektedir. Bu yöntemin etkililiğini artıran yönü, tarafların yüzeydeki sorunlar yerine kaynaktaki asıl sorunu serbestçe tartışıp ortak bir çözüme ulaşabilmeleridir. Bu

sebeple kamu yönetiminde hukuk alanından kaynaklanan ve diğer alanlara yayılan sorunlar ve krizlerin çözümünde ya da önlenmesinde arabuluculuk yönteminin oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

(Akdağ ve Arklan, Akdağ, Mustafa ve Arklan, Ümit (2013), “Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi”, The Journal of Academic Social Science Studies, Vol. 6, Issue 4, p. 33-55. 2013: 39).

Adalet Bakanlığı Uzlaştırma ve Uzlaştırma Edimleri El Kitabı 2017:s.1

Genç, Nurullah (2007), Yönetim ve Organizasyon, Seçkin Yayınları, Ankara.

Gürsoy, Melih (1989), Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, İstanbul: Metis Yayınları)

Kümbetoğlu, B. (2005), Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem Ve Araştırma, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

(Cengiz Hatipoğlu, İdari Merci Tecavüzü ve Dört Gri Alan TAAD, Yıl:6, Sayı:21 (Nisan 2015) s.381.

(Kenan Özden, İşletme ve Örgütlerde Toplam Kriz Yönetimi, Beta Yayınları, 1. bası 2009, İstanbul s.3).

(Kriz Ortamında Bir Başarı Faktörü Olarak Çalışanların Kurum İmajı Ferit KÜÇÜK, M. Nedim BAYUK, Journal of Yasar University, 2007 2(7), 795-808 s.797.

Süha Tanrıver TBB Dergisi, Sayı 64, 2006 s. 155

(Ömer Faruk Tekin, Kriz Yönetimi ve Kamu Yönetimi İçin Önemi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi Yıl:2015 Cilt:18 Sayı:2 s.130.

Zerenler, Muammer, (2003) Kriz Dönemlerinde Üretim Süreci Esnekliğinin İşletme Performansına Etkileri. S.Ü. Sosyal Bilimler Meslek Müksek Okulu Dergisi, Konya, 6 (1)

SURİYE SAVAŞI SONRASINDA TÜRKİYE'YE GELEN MÜLTECİLERİN

TÜRKİYE SOSYO-EKONOMİK YAPISINA ETKİSİ

Doç. Dr. Zübeyir TURAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Politikası ABD
z_turan63@hotmail.com

Doktora Öğrencisi Merve LEVENT
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD
mervee.levent@hotmail.com

Özet

Uluslararası anlamda en yakın sınır komşularımızdan biri olan, 2011'den bu yana Türkiye'nin gündeminde kendisini gösteren ve yoğun bir mülteci akımına sebep olan Suriye'nin Türkiye'ye etkileri sorunsalı her geçen gün artmaktadır. Nisan 2011'den itibaren gelen tüm sığınmacılara karşı dönemin devlet erkânı tarafından 'Açık Kapı' politikası uygulanmıştır. Bu 5 yıllık süre zarfında devam eden savaşın ve göçün Türkiye tarafından etkisinin gün geçtikçe belirginleşmesi beklenmektedir.

Bu belirginleşme ülkede birtakım siyasi, ekonomik ve toplumsal krizlere yol açmış; Türkiye'de Suriyeli mülteciler için yeni göç politikaları çalışmalara başlamıştır. Bu mültecilerin ülkeye olan maddi ve manevi maliyetleri Türkiye'nin kamu harcamalarını artırıcı bir etki yaratmış olup, yer yer bölgelerde olumsuz sonuçlara da sebep olmuştur. Baş ihtiyaçlardan biri olan yeme, barınma gibi ihtiyaçları sağlamak üzere dış ülkelere de yardım talep edilmiş fakat olumlu sonuç alınamamıştır. Bu yüzden Suriye mültecileri konusunda maliyetleri en aza indirgeyerek mali ve siyasi politikaların planlı yapılması gerektiği gerçeği kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Emek Piyasası, Yurtdışı Fonları, Suriye, Göç, Sosyo-Ekonomik Etki, Mülteci, Kriz

THE EFFECT OF SYRIAN REFUGEES IN TURKEY ON THE SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF TURKEY AFTER THE SYRIAN WAR

Abstract

As one of the closest border neighbors in the international sense, Syria, which has shown itself on the agenda of Turkey since 2011, has been increasingly affected by the problems of Turkey. The 'Open Door' policy has been implemented by state president in contrast to more refugees since April 2011. It is expected that the effects of the ongoing war and migration over the last 5 years will be increasingly evident by Turkey. This emergence has led to some political, economic and social crises in the country; new immigration policy for Syrian refugees in Turkey has started to be implemented. Tangible and intangible costs to the country of these refugees in Turkey has been an impact of increasing public spending has led to negative consequences in some places in the region. Monetary assistance has been requested from outside countries to provide the needs such as eating and living, which is one of the main needs, but no positive result has been obtained. Therefore, it is inevitable that the financial and political policies should be planned by reducing the costs of the Syrian refugees.

Keywords: Labor Market, Foreign Funds, Syria, Migration, Socio-Economic Impact, Refugee, Crisis

Giriş

Türkiye ekonomisinde ve coğrafyasında son yıllarda görünen değişiklik gündemin tartışmalı konularından biri olmuştur. Suriye'nin Türkiye üzerindeki makro ve mikro etkileri Türkiye ekonomisi için önem arz etmektedir. Nitekim hangi alanlarda harcama yapıp hangi alanlarda ekonomik fırsatlar yaratılması gerektiği Türkiye ekonomisinin başlıca Suriye politikasını oluşturmak için gerekli çıkarımlardır. Ayrıca Suriyelilerin makro ve mikro düzeyde sağlayabilecek iktisadi fırsatların doğru bir biçimde belirlenip yönlendirme işlemlerinin yapılmasıyla Suriyelilerin yatırım, ticari ve sermaye bağlantılarının Türkiye ekonomisi için bir olanak haline gelebilmesi amaçlanmaktadır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde göç kavramı, bugüne kadar olan göç hareketleri ve kuramlar hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye etkileri incelenecek, piyasaya olumlu ve olumsuz yansımaları eleştirilecektir. Son bölümde ise; bu göç hareketinin Türkiye'ye maliyeti ve uluslararası arenanın bu konudaki yük paylaşımı ele alınacaktır.

Modern Anlamda Göçün Tanımı

Göç Kavramı ve Göçün Kuramsal Çerçevesi

Göç; toplumu sosyal, kültürel, ekonomik, politik, sağlık gibi tüm bileşenleriyle etkileyen, kişileri yeni bir topluluğa götüren, dolayısıyla yeniden uyum sağlama sorunlarıyla karşı karşıya bırakan bir yer değiştirme hareketidir (Bayraklı, 2007). İnsanlık tarihi boyunca siyasi, ekonomik, dini, etnik nedenlerden dolayı birçok kez ulusal-uluslararası anlamda göç meydana gelmiştir. Dünyada hemen hemen tüm ülkeler bu göç hareketlerinden zaman zaman etkilenmişleridir. Özellikle son elli yıl içerisinde 175 milyon ve daha fazla insanın toplu ve kitlesel olarak göç hareketine katıldığı görülmüştür. Birleşmiş Milletlerin 2013 küresel göç verilerine göre ise dünya nüfusunun yaklaşık %3,2'si uluslararası göçmen statüsünde yer almaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2014). Bunların o ülkedeki etkilerini iyi yönetebilmek için etkili bir göç politikası yürütülmesi kaçınılmazdır. Özellikle uluslararası göç anlamında göç edilen ülkeye zararı dokunabileceği gibi bu politikalar sayesinde faydası da dokunabilmektedir.

Bir kişinin göçmen olarak ifade edilmesi için zaman kavramı önemlidir. OECD genelinde bu süre bir yıl olarak kabul görmüştür. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü göç kavramını devlet içinde yer değiştirilmesi ya da uluslararası sınırın doğrudan geçilmesi olarak tanımlamıştır (Kaypak- Bimay, 2016).

Ravenstein'in göç kanunu adlı çalışmasında göçün tek bir nedene bağlanamayacağını, kötü veya baskıcı kanunların, ağır vergilerin, itici iklim koşullarının ve ekonomik temelli göç hareketlerinin öncelikli olduğuna vurgu yapmaktadır. Petersen göçleri 5 şekilde-ilkel, zorunlu, yönlendirilmiş, serbest, kitlesel- olarak sınıflara ayırırken, Samuel A. Stouffer'in kesişen fırsatlar adlı çalışmasıyla ön plana çıkmıştır. Buna göre göç edilen yerdeki istihdam olanaklarının veya diğer ekonomik fırsatların sayısı göç eden kişi sayısını doğrudan etkilemektedir (Özyakışır, 2013, s.47-48).

Dünyadaki ve Türkiye'deki Göç Hareketleri

Dünyada yaklaşık 45 milyon sığınmacı ve mülteci nüfus yer alırken 2011 yılı şubat ayında başlayan Suriye'deki iç çatışmalar sonucu yaklaşık 6,5 milyon kişi Suriye'yi terk etmek zorunda bırakılmıştır.

Mülteci hareketlerinin en önemli ve en başlıca nedenlerinden biri baskıcı rejimlerin ve iç çatışma ortamının olmasıdır. Baskıcı rejimler dünyada 2. Dünya Savaşı öncesi dönemde ve 1970'li yıllara etkinlik göstermiştir. Örnek verilecek olursa Avrupa'da özellikle Almanya ve İtalya'da görülen faşizm akımı, Çin ve Küba'da komünizmin egemen olması, İran'da İslam devriminin meydana gelmesi ve İspanyadaki Franco rejimi ile insanların büyük bir kısmı ülkelerini terk etmiştir. Çin'deki komünist devrimi esnasında yaklaşık olarak 2.245.000 kişi göç etmiştir. Ayrıca Küba'daki Castro rejiminden sonra 580.000 kişi göç hareketinde etkili olmuştur. Örneklerin çoğaltılması ile birlikte hem başarılı devrimler hem de başarısız devrimler mülteci akımına neden olmaktadır. Rusya devrimi ve Fransız ihtilali mülteci akımına neden olduğu gibi ABD'de meydana gelen Tory devrimi girişimi de mülteci akımına neden olan devrimlerdendir (Bitkal, 2014).

Cumhuriyet Öncesi Göç Hareketleri

Göçlerin Türkiye'deki hareketine bakacak olursak Eski Hun devletlerinden günümüze kadar Türkiye misafirperverlik politikasını her zaman en etkili bir biçimde uygulamıştır. Bu nedenle 19. Yy ikinci yarısından itibaren meydana gelen göç dalgaları Türkiye'nin bugünkü şeklini oluşturmuştur.

Osmanlı Devletinin 18. yüzyılda toprak kaybetmesine yol açmasına karşılık bu harap olmuş ve boşalmış sahalara konargöçerleri iskân ettirmiştir. Bu zamandaki iskân politikasının ardında halkın Müslümanlaştırılması, Çerkezlerin askeri bir güç olarak kullanılması ve bu sayede Osmanlı ordusunun savaş yeteneğinin artırılması gibi çeşitli amaçlar bulunmaktadır (Orat, Arslan & Tanrıverdi, 2011, s. 21).

- 1492 senesinde meydana gelen ve İspanya'dan gelen Yahudilerin gemilerle kurtarılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu topraklarına giriş yapmışlardır.

- 1672 Thököly Ayaklanmasından sonra itfaiyecinin öncüsü olarak bilinen Kont Ödön Seçenyi ve matbaanın kurucusu olan İbrahim Mütefferika'nın Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmesi bu yıllarda başka bir göç hareketine sebep olmuştur.

- 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Macar Kralı olan II. Rakoczy Ferenc'in Osmanlı İmparatorluğu'na sığınması (Türk Tarihinde Göç Hareketleri, 2012) ve akabinde 1771 yılında Kırım, Ruslar tarafından tahribe uğradığı ve işgal edildiği zaman 35 000 Kırımlı Türkün kılıçtan geçirilmesiyle birlikte Anadolu ve Balkanlar'a göçler yapılmıştır. Bu süre zarfında yaklaşık olarak 500 000 kişi Kırımdan ayrılmıştır (Türk Bilimi, 2011).

- 1858 - 1864 seneleri arasında yaklaşık 493.000 Müslüman Kafkas nüfusun Osmanlı'ya sığınması ve ayrıca göçler sonrasında 1877 Osmanlı Rus savaşı meydana gelerek 500.000 kişi Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmiştir (Balkanlar.net, 2012). Ayrıca 1860-1862 yıllarındaki göçlere Nogayların da katılmasıyla birlikte 227 627 kişi göç etmiştir. Bu yıllar arasında Nogay göçleriyle birlikte göçmenlerin sayısı 700 000 kişiyi bulmuştur (Türk Bilimi, 2011).

- 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında Vrangeli'nin yaklaşık olarak 135 bin kişiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan koruma talep etmesi de bir başka göç hareketi olarak kayıtlara geçmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2014).

Cumhuriyet Sonrası Göç Hareketleri

Cumhuriyet sonrası olan kitlesel göç hareketleri genellikle siyasi anlamda bir savaş sonrası zorunlu ve acıklı devam etmiştir. Bu hareketlerin en somut örnekleri ise şu şekilde özetlenebilir:

- 1922-1938 yılları arasında Yunanistan'dan 384 bin kişi, bu göç Cumhuriyet tarihinin ilk en önemli göç hareketidir.

- 1923-1945 yılları arasında Balkanlardaki göç hareketi yaklaşık olarak 800 bin kişiyi bulmuştur. Ayrıca 1953 senesinde yürürlüğe giren Serbest Göç Antlaşması ile Makedonya'dan Türkiye'ye göç dalgası devam etmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015).

- 1933-1945 senelerinde Almanya'dan 800 kişi,
- 1988 yılında Halepçe katliamından sonra Irak'tan 51.542 kişi ki İran-Irak savaşından sonra Türkiye'ye sığınan toplam 63 bin Kürt Güneydoğu Anadolu'da oluşturulan 12 kampa yerleştirildi (Arat, 2016, s. 385)

- 1989 senesinde 345 bin kişi Bulgaristan'dan,
- 1991 senesinde 467.489 kişi Birinci Körfez Savaşından sonra Irak'tan,
- 1992-1998 seneleri arasında 20 bin kişi Bosna'dan,
- 1999 senesinde 17.746 kişi Kosova'da meydana gelen olaylar sonrasında,
- 2001 senesinde 10.500 kişi Makedonya'dan,
- Nisan 2011- Haziran 2013 dönemi arasında Suriye'de yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle yaklaşık olarak 1 milyon kişi göç etmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2014).

17 Aralık 2010 da Tunus'ta seyyar satıcılık yapan 26 yaşındaki bilgisayar mühendisi Muhammed Bouazizi, zabıtarca yakalandıktan sonra protesto amaçlı kendini yakmaya teşebbüs etmiş ve hayatını kaybetmişti. Bu olayın başlangıcından beslenen diğer muhalif

gruplar sırasıyla Cezayir, Lübnan, Ürdün, Sudan, Umman, Yemen ve Suudi Arabistan'a yayılmıştır (Arat, 2016, s.391).

Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Statüsü

Mülteci Tanımı

Yaşam koşullarının değişmesine bağlı olarak toplumsal bir hareketlenme anlamına gelen göç, menşei ülkenin ciddi siyasi sorunlarına bağlı olarak o ülkeyi terk etme anlamına gelen mülteci kavramını da beraberinde getirmektedir (Bitkal, 2014).

1951 senesinde düzenlenen Cenevre Sözleşmesine göre göre bir kişinin mülteci sayılabilmesi için öncelikle kendi ülkesini terk etmiş olması ve yabancı olması gerekir. Mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin bu sözleşmenin 4. bölümünün 20. maddesinde "Bütün nüfusun tabi olduğu ve nadir bulunan maddelerin genel dağıtımını düzenleyen bir vesika usulün mevcut bulunduğu hallerde, mültecilere vatandaşlar gibi muamele edilecektir." ibaresi yer almaktadır "(T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015). "

Buna rağmen Türkiye'de bulunan Suriye vatandaşlarına mülteci den çok "misafir" kavramına dikkat çekilmesi uluslararası hukuk gereği çatışmalardan dolayı ülkesini terk eden ve bunun aksi ispatlanmadıkça statüsünün "mülteci" olarak kabul edilmesine ket vurmamaktadır.

Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler ve Suriye Krizi

Ana Hatlarıyla Suriye Krizi

2011 senesinde Beşar Esad'a karşı halkın başlatmış olduğu ayaklanma hareketleri ile birlikte nisan ayından itibaren Suriyeli mülteciler Türkiye'ye geçiş yapma imkânı bulmuşlardır. Hükümetin bu aydan sonra Suriyeli mültecilere karşı uygulamış olduğu açık kapı politikası ile 7 yıl içerisinde mültecilerin Türkiye ekonomisindeki yeri hem olumlu hem de olumsuz olarak belirlenmiştir (Ayaz, 2016).

Suriye krizi kapsamında yaklaşık olarak altı milyon Suriyeli evlerini terk etmek zorunda kalmış ve bu mülteciler gerekli olan güvenli bölgelere yerleştirilmiştir. Verilere bakıldığı zaman bu mültecilerin Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır'da yoğunlaştığı görülmüştür. (Tunç, 2015).

Total Persons of Concern

5,481,262

Last
Updated

Kaynak: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> erişim tarihi 19.01.2018

Türkiye bu zaman içerisinde geçici barınma merkezleri dışındaki Suriyeliye eğitim, gıda ve sağlık yardımı sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye 7 yıldan itibaren 10 şehirde kurulmuş olan 25 geçici barınma merkezinde de Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapmaktadır. (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2014).

Tablo1: Türkiye'deki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı

Türkiye'deki Suriyelilerin İlere Göre Dağılımı

İl (kamp/ barınma merkezi olanlar)	Suriyeli sayısı (KD: kamp dışı K: kamp)		İl (kamp/ barınma merkezi olanlar)	Suriyeli sayısı (KD: kamp dışı K: kamp)	
Şanlıurfa	KD: 387.335	467.000	Adana	KD: 50.000	61.226
	K: 79.665			K: 11.124	
Gaziantep	KD: 220.000	253.328	K.Maraş	KD: 44.000	61.215
	K: 33.328			K: 17.215	
Hatay	KD: 190.000	204.735	Adıyaman	KD: 23.500	33.354
	K: 14.735			K: 9.854	
Kilis	KD: 49.000	86.578	Osmaniye	KD: 12.000	21.597
	K: 37.578			K: 7.597	
Mardin	KD: 70.000	78.858	Malatya	KD: 850	8.343
	K: 2.858			K: 7.493	

İl	Suriyeli sayısı	İl	Suriyeli sayısı	İl	Suriyeli sayısı
İstanbul	330.000	Sakarya	670	Zonguldak	140
Şırnak	190.090	Van	600	Ağrı	100
Mersin	45.000	Manisa	550	Amasya	100
Konya	45.000	Balıkesir	500	Erzurum	80
Ankara	30.000	Afyon	500	Ordu	80
Bursa	20.000	Tekirdağ	480	Rize	77
Batman	20.000	Bitlis	400	Karaman	75
Kocaeli	15.000	Trabzon	330	Kırşehir	70
İzmir	13.000	Tokat	320	Bilecik	50
Antalya	10.000	Bolu	300	Bingöl	50
Kayseri	9.500	Çorum	250	Çankırı	50
Diyarbakır	5.000	Burdur	250	Yozgat	50
Samsun	1.230	Çanakkale	200	Edirne	50
Niğde	1.100	Nevşehir	180	Kars	45
Aydın	1.000	Uşak	173	Artvin	40
Elazığ	900	İsparta	160	Akrasay	40
Denizli	800	Eskişehir	150	Kütahya	33
Yalova	780	Düzce	150	Kırklareli	30
Muğla	750	Hakkari	150	Bartın	20
Siirt	700	Kırkkale	150	Karabük	10
Muş	670	Sivas	150		

Kaynak: AFAD – T.C. İçişleri Bakanlığı- BMMYK

Kaynak: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyedeki-suriyeliler>

Bu tabloya göre coğrafi nedenlerden dolayı Suriyeli mültecilerin Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve büyük illerimizde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’de ikamet eden Suriyeli mültecilere karşı sağlık, eğitim gibi sosyal haklardan faydalanmaları ve olası suç olaylarına karışmalarını önlemek ve bunun takibini yapmak için 2013 senesinde biyometrik

kimlik çalışmasını hayata getirmiştir. AFAD öncülüğünde hazırlanan bu projede kimlik, parmak izi ve ikamet bilgileri alınan Suriyelilere biyometrik kimlik verilerek mültecilerin kayıt alınması sağlanmıştır (Kızılkoyun, 2015).

Türkiye’deki Suriyelilerin Sosyo-Ekonomik Açıdan Emek Piyasasına Etkisi

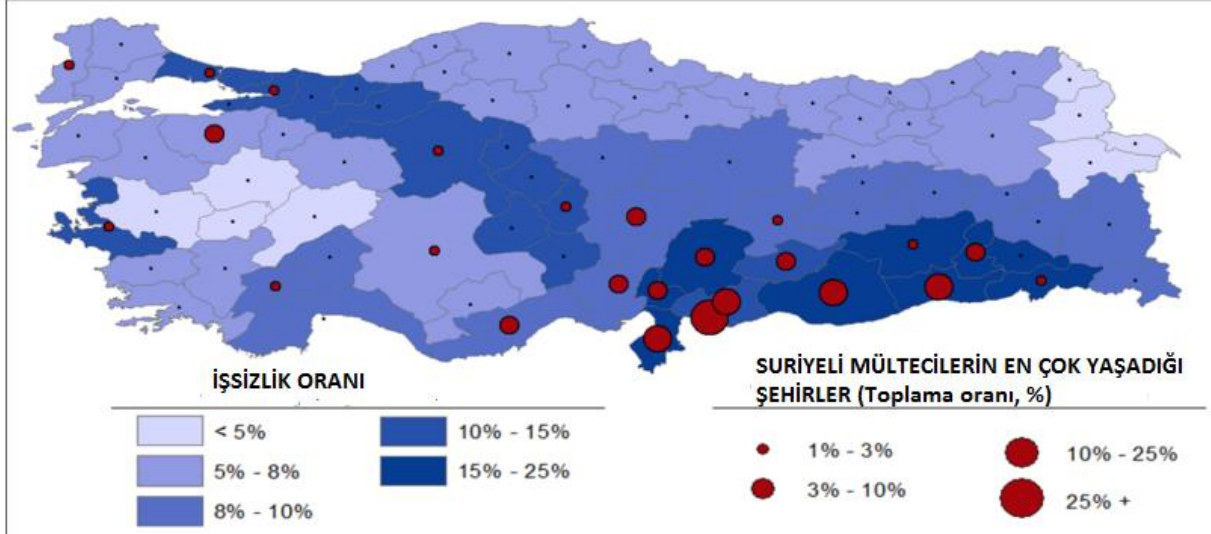
Türkiye Piyasasına Olumsuz Etkileri

Suriyeli mülteciler genel olarak Suriye’ye yakın olan bölgelere yerleştirilmişlerdir. Bölge içinde yaşayan halk ise Suriyeli nüfusun yükselmesiyle birlikte o bölgede güvensizlik hissi ve tehdit algısı artmıştır. Ayrıca Suriyeli mültecilerin din, mezhep, etnik köken gibi verilerle bölgenin sosyal algısı arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır (Tunç, 2015).

alışmak isteyen Suriyeli ise geçerli bir pasaport taşıması, oturma iznini almış olması ve yabancı çalışanlar için ayrılan çalışma kontenjanının bir Türk vatandaşı tarafından doldurulması amacıyla aranan elemanın bulunmaması gerekmektedir. Ancak bu nitelikleri taşımayan Suriyeliler için tekstil, inşaat, ağır sanayi gibi sektörlerde yeraltı ekonomisini oluşturmuştur. Bu durum da ücretlerin düşmesine sebep olmuştur. Örnek olarak Kilis’te günlük yevmiye 60 TL den 20 TL ye düşmüştür (Kirişçi, 2014). Bu durum bölgede kayıt dışı ve kaçak işçinin çalışmasını yaygınlaştırmıştır. Kayıt dışı işçi çalıştırmayan ve kayıt dışı işçi çalıştıran işyerleri arasında haksız rekabet ortamının oluşması da Türkiye’nin makroekonomik göstergelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca bölgelerde Suriyeli çocuk işçinin yaygınlaşması da Suriyelilerin paraya ihtiyacının olması ile ilgilidir. Eğitim vermek yerine çalıştırılmak istenen Suriyeli mülteciler, Türkiye ekonomisine negatif bir etki oluşturmaktadır (Tunç, 2015).

Buna bağlı olarak Türkiye genelinde Ocak ayında enflasyon yüzde 9,58 olarak belirlenmişken TÜİK verine göre mültecilerin yoğun olarak yaşadığı iller olan Gaziantep, Adıyaman, Kilis bölgesindeki enflasyon oranı ise yüzde 10,67 olarak gerçekleşmiştir (Businessht, 2016).

Resim1: 2011-2015 Yılları Arasında Suriyeli Mültecilerin Coğrafi Konum Bazında İşsizliğe Etkisi

Kaynak: TOBB, TEPAV

<http://sharqforum.org/2016/09/06/syrians-in-turkey-the-economics-of-integration/?platform=hootsuite>

Tablo 2: Gaziantep-Adıyaman-Kilis'in Türkiye'ye Kıyasla İşgücü Göstergesi (2014-2015)

	TR C1 Region (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)			Turkey		
	2014	2015	change, %	2014	2015	change %
Total workforce, thousand	733	772	5.3%	28098	28929	3.0%
Unemployment, thousand	60	78	30.0%	2839	3039	7.0%
Unemployment rate, %	8.2%	10.1%	23.4%	10.1%	10.5%	4.0%
Male unemployment with below high school education, thousand	34	42	23.5%	1109	1170	5.5%
Increase in male unemployment with below high school education ratio, %			44.4%			30.5%

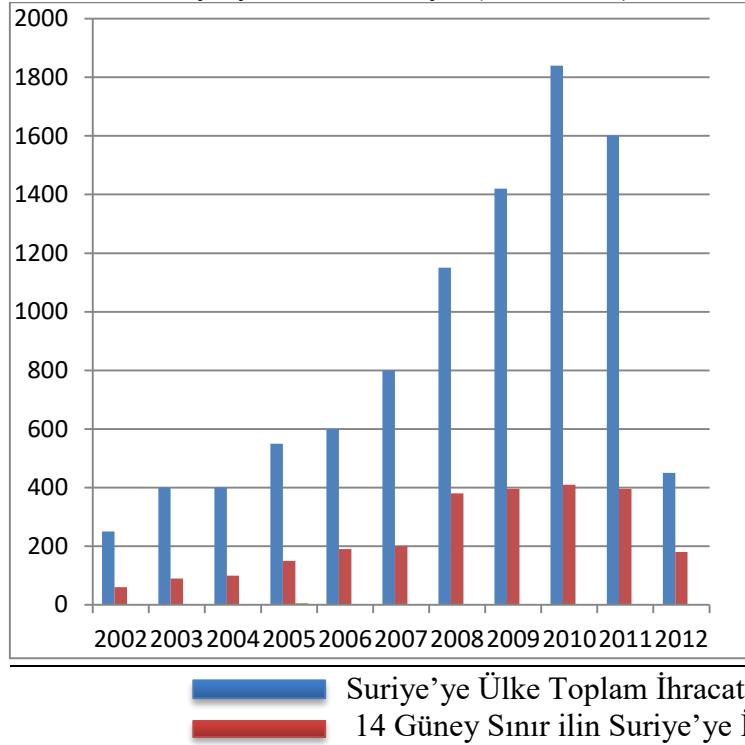
Kaynak: TEPAV, TÜİK, İşçileri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

<http://sharqforum.org/2016/09/06/syrians-in-turkey-the-economics-of-integration/?platform=hootsuite>

Türkiye'de Suriyeliler yoğun olarak Türkiye'nin güney doğu illerinde yer almaktadır. Bu nedenle, mevcut yasal çerçeve çoğunlukla inşaat, tekstil ve imalat sektörlerinde, düşük ücretli işler için uygulanmalıdır. Örneğin, Kilis (öncelikle tarım, sanayi ve hizmetler) özel sektörde 16.000 kişiyi istihdam etmektedir. Eğer tüm şirketlerin % 10 kota istihdamı olsaydı, 1.600 kentte 130.000 Suriyelilere iş verilebilirdi. İşte Türkiye'de istihdamı dengelemek için öncelikli

konu Suriyelilere yönelik yasal bir çalışma izninin bulunması ve işveren ile iş sözleşmesi imzalaması gerekmektedir (Alsharaq Forum, 2016).

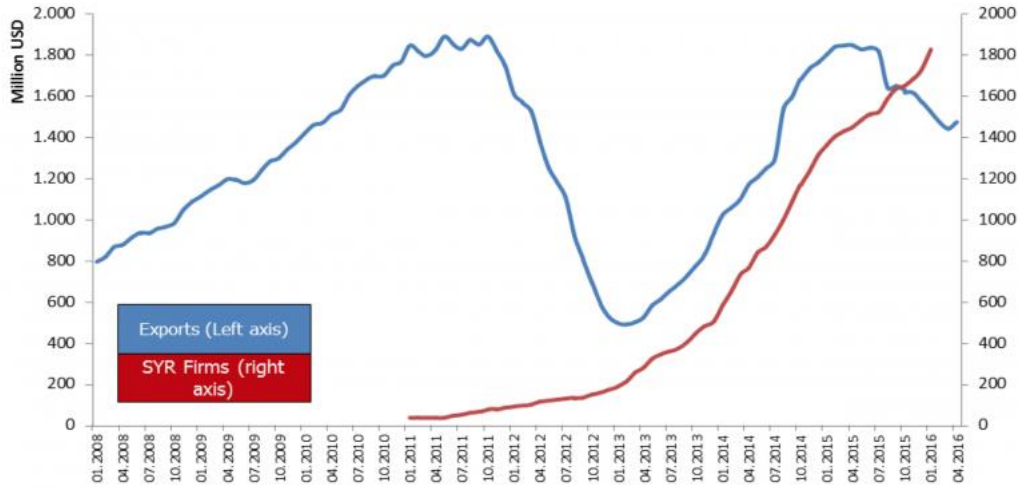
Grafik 1: Suriye'ye İhracatın Seyri (2002-2012)

Kaynak: Dış Ticaret İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı: www.tuik.gov.tr

2011 yılı ortasına kadar Suriye ile olan ilişkilerin giderek derinleşmesine paralel biçimde iki ülke arasındaki dış ticaret hacminde de düzenli bir gelişme olmuştur. 2002 yılında 250 milyon \$ düzeyinde olan ihracatımız, 2010 yılına gelindiğinde 1,85 milyar \$ seviyesine çıkmıştır. 2002-2010 döneminde Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı 7 katına çıkmıştır. Bu dönemde, ülke ihracatı gibi bölgenin Suriye'ye ihracatında da hızlı bir ilerleme görülmektedir. 2002 yılında bölgenin toplam Suriye ihracatı yalnızca 48 milyon \$ iken 2010 yılında 426 milyon \$'a kadar yükselmiştir. Dönem boyunca Türkiye'nin Suriye ihracatının yaklaşık dörtte biri bölgeden yapılmaktadır. Ancak, 2011 yılında ilişkilerin gerilmesi ile birlikte Suriye'ye yapılan ihracat azalma trendine girmiş ve 2012 yılında Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı 503 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Böylece, 2010 yılı yani kriz öncesi ile karşılaştırıldığında yüzde 73 düzeyinde Suriye'ye olan ihracat azalmıştır. Bölgenin ihracat miktarı ise 426 milyon \$ düzeyinden 171 milyon \$'a gerilemiştir. Bölgenin Suriye ihracatındaki azalma yüzde 60 olarak gerçekleşmiştir (Taşçı, 2015).

Grafik 2: Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı ve 2008-2016 yılları arasında kurulan Suriyeli Şirketlerin Seyri.

Kaynak: TURKSTAT, TOBB, TEPAV

Grafik 2’de görüldüğü gibi; Suriyeli iş adamları Türkiye’ye kendi sermaye transferlerini getirmesi, Suriye’nin güney komşusuyla ihracatın 1,8 milyar dolar azalmasına sebep olmuştur. 2011 de 1.6 milyar dolar olan ihracat, çatışma kötüleştikçe 2012 de 500 milyon dolara kadar inmiştir (Alsharaq Forum, 2016). Bir başka durum ise Suriye’den sermaye akışındaki artış olmasına rağmen Suriyelilerin Türkiye’ye yatırımı konusunda daha ciddi olanaklar kaçırılmıştır. Gaziantep Sanayi Odası’na göre Suriye’den yaklaşık olarak 25 milyar dolar Kıbrıs Rum Kesimi bankaları üzerinden Avrupa’ya gönderilmiştir (ORSAM, 2015).

Türkiye Piyasasına Olumlu Etkisi

Suriyelilerin büyük çoğunluğunu kırsal ve alt gelir seviyesindeki kesimler oluştursa da başta Halep’ten olmak üzere yatırımcı ve tüccar kesimin de Türkiye’ye yerleştiği görülmektedir. Bu tür işyerlerinin başta perakende gıda sektörü olmak üzere, kahvehane, berber ve kuyumculuk alanlarında yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu işyerlerinin herhangi bir vergi muafiyeti olmamakla birlikte, yerel vergi daireleri ve denetim elemanlarının Suriyeli işverenlere karşı belirli bir hoşgörü ile davrandıkları şüphelidir.

Türkiye’deki Suriyelilerin Sosyo-Ekonomik Açıdan Topluma Etkisi

Genel olarak ülke ekonomisini olumsuz yönde etkileyen Suriyeli mülteciler, toplumsal anlamda Türkiye’de risk ve tehdit alanı oluştururken toplumsal uyum zedelenmektedir. Bu yüzden Suriyeliler ile yerel halk arasında farklı dil, kültür ve yaşam tarzından kaynaklanan sorunların geldiği görülmekte, bu durum toplumsal etki boyutunda kabul ve uyum sürecinin zayıf yönlerini oluşturmaktadır.

Her ne kadar Suriye ile Türkiye’nin kuzey-güney komşuluğundan dolayı kaynaklanan benzerlikler olsa da iki toplum arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Türk medeni kanununa göre Suriyelilerin evliliğe bakış açısı Türkiye’den farklıdır. Çok eşlilik sonucunda Türkiye’de

boşanmalar artmıştır. Ve bu çarpıklığa bağlı olarak resmi nikâh olmaksızın kamp içerisinde dünyaya gelen bebek sayısı Ocak 2014 istatistiklerine göre 8.500'dür (Kirişçi, 2014).

Suriyelilerin yaşam koşullarının zorluğu ve eğitim imkânından faydalanmıyor olması uzun vadede suç oranlarındaki artış da dâhil bazı sosyal sorunlara uygun zemin hazırlamaktadır. Buna rağmen Aralık 2014 itibarıyla kayda değer bir asayiş sorunun yaşanmaması önemlidir (ORSAM, 2015).

SURİYE KRİZİNİN HARCAMALAR BAZINDA TÜRKİYE'YE MALİYETİ

Krizin Türkiye Ekonomisine Maliyeti ve Harcamalar

Suriye'deki iç savaş nedeniyle ülkemize sığınan mültecilerin her geçen gün sayıları artarken yardım maliyetleri de milyarları buluyor. Başbakanlık yetkilileri, tek bir Suriyelinin Türkiye'ye maliyeti (barınma, yiyecek, giyecek, eğitim ve sağlık harcaması olarak) bir Suriyelinin bir günlük maliyetinin 7 dolar olarak hesaplandığı bildirilmiştir. Ayrıca Türkiye'ye sığınan mülteciler için 8 ilde 21 kamp kurulmuştur. Türkiye, şuan kayıtlı 510 bin Suriyeli mülteciye yardım etmeye devam etmektedir (Yeni Asır, 2013).

Resim 2: Kızılay Tarafından Dağıtılan Yardım Kartları

Kaynak: <http://dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/viewArticle/730>

Bu kartlarla kampta yaşayan Suriyelilere günlük kişi başı limit yüklenerek anlaşmalı marketlerde alışveriş yapma imkânı sağlamaktadırlar. Ayrıca toplam olarak 2 milyon 225 bin 147 kayıtlı Suriyelinin Türkiye'de bulunduğunu açıklayan Numan Kurtulmuş, bu süre zarfında Suriyeli sığınmacılara 7,6 milyar dolar seviyesinde para harcandığını belirtmiştir. Fakat bu miktarın sadece 418 milyon dolarının uluslararası yardım kuruluşları ve müttefik ülkelerden geldiğini açıklamıştır (Sputnik, 2015).

ABD ve AB Ülkelerinin Bu Maliyete Etkisi

Başbakanlık yetkilileri Türkiye'ye sığınan Suriyeli mültecilerin tüm ihtiyaçlarının Türkiye'nin kendi imkânlarıyla karşılandığını belirterek, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası yardım kuruluşlardan yeteri desteğin sağlanmadığını kaydedilmiştir.

“NTV’nin 26 Temmuz 2016 tarihli haberine göre AB Komisyonu baş sözcüsü Margaritis Schinas, AB’nin varılan mutabakat çerçevesinde Türkiye’deki Suriyeli sığınmacılar için taahhüt ettiği 3 milyar Euro’nun 740 milyon Euro’sunu serbest bıraktığını söylemiştir ” (NTV, 2016). „

“Bu konuyla ilgili uluslararası bir gazete de çıkarımda bulunmaktadır. Stylianides’i Ankara’da ağırlayan Avrupa Birliği Bakanı ve Baş müzakereci Ömer Çelik de uluslararası toplumun Türkiye’nin Suriyeli sığınmacılarla ilgili çabalarına desteğinin son derece yetersiz ve küçük düzeyde kaldığını söyledi. Çelik, "AB’nin 3+3 milyar şeklindeki desteğini memnuniyetle karşılıyoruz fakat bu desteğin Türkiye’ye aktarılması ile ilgili mekanizmalara eleştirimiz var" dedi. Ankara, AB’nin Suriyeli mülteciler için öngördüğü 3 milyar Euro+luk yardımı yetersiz buluyor “ (DW, 2016). “

Sonuç, Çözüm ve Öneriler

Suriyeli mülteciler için bir sosyal politika belirlenmesi hem TC vatandaşlarını hem de Suriyelileri kapsayan bir bütünleşme/uyum/adaptasyon süreci daha uygun olacaktır. Özellikle Türkiye ekonomisine ve ticaretine katkı sağlayacak vasıflı Suriyeli vatandaşların önlerini açarken, eğitimsiz kısma ise düzenli bir eğitim politikası kurarak toplumun yararına bireyler yetiştirmek ülkemizdeki Suriye krizini minimum seviyede tutmada yardımcı olacaktır. Suriye iç savaşından sonra meydana gelen göç sonrasında Türkiye’nin demografik yapısında değişim görülmüştür. Özellikle eğitim, güvenlik, sağlık ve istihdam gibi alanlarda Suriye krizi kendini göstermiştir. Suriye savaşı ve Ortadoğu çatışmasının sona erme ihtimali olsa da Türkiye’deki Suriyelilerin ülkelerine geri dönme gibi bir düşüncelerinin olduğu tahmin edilmektedir. Bundan dolayı Türkiye’deki Suriyeli mültecilere yönelik Türkiye ekonomisinin makro ve mikroekonomi elemanlarını koruyacak şekilde politikalar yapılması gerekmektedir. Bu mültecilerin iş piyasasına kazandırılması için gerekli hükümet planlarının uygulanması zorunlu hale gelmektedir. Ayrıca Türkiye’de bulunan yardım kuruluşlarının Suriyeli mültecilere yapmak istedikleri yardım ve hizmetler için bulundukları bölgede yerli ve yerel firmaları seçmeleri ile hem yerel halkın Suriyeli mültecileri kendilerine ağır bir yük olarak görme algısı kırılabilir hem de ülke içi ekonomi açısından olumlu bir girişimcilik hareketinin sürekliliği sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Alsharaq Forum, 2016, *Syrians in Turkey: The Economics of Integration*, Erişim tarihi 20.10.2016
- Arat, E. (2016), *Türklere Güvendiler; Tarih Boyunca Türk Topraklarına Sığınanlar*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi
- Ayaz, M. 2016, 'Suriyeli Sığınmacıların Türkiye Ekonomisine Etkisi', Erişim tarihi: 12.11.2016
- Bayraklı, C. 2007, 'Dış Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri: Görece Göçmen Konutlarında (İzmir) Yaşayan Bulgaristan Göçmenleri Örneği' YL tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın
- Balkanlar.net, *Türk Tarihinde Göç Hareketleri*, 2012, Erişim tarihi 15.10.2016
- Bitkal, S. 2014, 'Ulusötesi Göçler ve Mülteci Sorunu: Suriye Örneği' Erişim tarihi: 10.10.2016
- Businessht, 2016, *Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Makro Etkisi Belirginleşiyor*, Erişim tarihi 09.10.2016
- DW, 2016, *Türkiye'deki Suriyelilere AB'den Yardım Kartı*, erişim tarihi 15.10.2016 <http://www.dw.com>
- Erdoğan, M. 2015, *Türkiye'deki Suriyeliler*, Erişim tarihi: 29.10.2016 <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyedeki-suriyeliler>
- Kaypak Ş. & Bimay M. 2016, 'Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyokültürel Etkileri: Batman Örneği' ,*Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*,
- Kızılkoyun, F. 2015, *Türkiye 2011'den bu yana 2,1 milyon Suriyeli mülteciye 8 milyar dolar harcadı*, Erişim tarihi 15.10.2016 <http://www.hurriyet.com.tr>
- Kirişçi, K. 2014, 'Misafirliğin Ötesine Geçerken Türkiye'nin 'Suriyeli Mülteciler' Sınavı', *USAK&Brookings*, Erişim tarihi 05.11.2016
- NTV, 2016, *AB Suriyeli mülteciler için 740 milyon Euro Gönderdi*, Erişim tarihi, 02.11.2016
- Orat JA. Arslan NO. Tanrıverdi M. (2011),*çöm Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri*, Kars: Kafkas Üniversitesi

- ORSAM, 2015, *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*, Rapor no: 195, ORSAM-TESEV, Ankara
- Özyakışır, D. (2013), *Göç; Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*, 1. Basım, Ankara: Nobel Yayınevi
- Sputnik, 2015, *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Maliyeti Belli Oldu*, Erişim tarihi 09.11.2016 <http://sptnkne.ws/cGum>
- Taşçı K. 2015, Suriye Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkisinin Analizi (2011-2013), Erişim tarihi 01.11.2016
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 'Geçici Korumamız Altında Suriyeliler', Erişim tarihi: 15.10.2016
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2014, *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme*, Erişim tarihi 20.10.2016
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015, *Kitlesel Akınlar*, Erişim tarihi 12.10.2016
- Tunç, A. 2015, 'Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin bir Değerlendirme', *Tesam Akademi Dergisi*, Erişim tarihi: 14.10.2016
- Türk Bilimi, *Türkiye'ye Göçler ve Türk Toplumuna- Osmanlı Döneminde Göç Eden Türkler*, 2011, Erişim tarihi 10.10.2016
- UNHCR, *Syria Regional Refugee Response*, Erişim tarihi: 23.10.2016
- Yeni Asır, 2013, *Suriyeli Mültecinin Bir Günlük Maliyeti 7 Dolar*, Erişim tarihi 10.10.2016

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİNE ETKİSİ

Arş. Gör. Gülnihal Ahter YAKACAK

İbn Haldun Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Anayasa Hukuku Anabilim Dalı

gulnihal.yakacak@ihu.edu.tr

Özet

Çalışmamız Türk hukukuna odaklanacaktır. Türkiye’de yeni anayasa yapımı genellikle darbe sonucunda, anayasa değişiklikleri ise parlamento da aşılamayan siyasal krizler sonucunda gerçekleştirilmiştir. Kısacası kriz yaşanmadan köklü değişiklik yapılması oldukça sınırlıdır. Bu krizler yasama organından kaynaklı olacağı gibi bazen yürütme bazen de yargı organından kaynaklı olabilir. Yargı organları sınırlı da olsa bu tür siyasal krizlere neden olur.

Anayasa Mahkemesi Türk hukuk sistemine 1961 Anayasası ile birlikte girmiştir. Her ne kadar Anayasa Mahkemesi bazı hukuki normların anayasa uygunluğu denetimini yapmak için kurulmuş olsa da zaman zaman yargısal aktivizm yaparak siyasal karar verdiği olmuştur. Anayasa mahkemesi 1961 Anayasası döneminde de 1982 Anayasası döneminde de bu tür kararlar verebilmiştir. Örneğin Anayasa Mahkemesi, 2007 yılında verdiği kamuoyunda “367 kararı” olarak bilinen karar önemli anayasa değişikliğine sebep olmuş, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi referandum sonucunda kabul etmiştir. Bu karar dolaylı da olsa hükümet sisteminin değişmesine sebep olmuştur.

Bu tebliğde Anayasa mahkemesinin Anayasa değişiklikleri denetiminde verdiği kararlara değinilmeyecektir. Bu tebliğde anlatılmak istenen Anayasa mahkemesinin norm denetimi sonucunda verdiği kararların anayasa değişikliklerine ne gibi etkisi olduğu ve nasıl siyasal krizlere sebep olduğudur.

Anahtar Kelimeler: anayasa değişikliği, anayasa mahkemesi, anayasal krizler, norm denetimi

IMPACT OF CONSTITUTIONAL COURT DECISIONS ON CONSTITUTIONAL AMENDMENTS

Abstract

Our work will focus on Turkish law. In Turkey, the new constitution was made as a result of the coup and the constitutional amendments were made as a result of political crises. In short, radical changes are very limited without the political crisis. These crises may stem from the legislative organ and sometimes they may stem from the executive or judicial

The Constitutional Court entered into Turkish legal system with the Constitution of 1961. Although the Constitutional Court has been established to audit constitutional compliance supervision of some legal norms, it has occasionally made political decisions by making judicial activism. The Constitutional Court made such decisions both during the 1961 Constitution and during the 1982 Constitution. For example, the Constitutional Court, known in public as "the 367 decision" in 2007, caused a major constitutional amendment. It was accepted that the President was elected by the people. This decision indirectly led to the change of the government system.

Decisions of the Constitutional Court under the supervision of Constitutional amendments are not the subject of this paper. In this paper, What is the effect of the constitutional court's decisions on the constitutional changes as a result of the norm inspection and how it causes political crises.

Keywords: constitutional amendment, constitutional court, constitutional crises, audit of norms

Giriş

Anayasa yargısı kavramı her ne kadar son iki yüzyıl da tartışılan bir konu olsa da, insanlık tarihinin yüz yıllardır verdiği mücadelenin sonucudur. İnsanların belli sebepler sonucunda¹ toplu halde yaşamaya başlamalarıyla bazı haklarını egemen yapıya devretmişlerdir. Kısacası sebepleri farklı da olsa kendi istekleri ile haklarını sınırlandırmışlardır. Ancak zaman içinde egemen yapının aşırı müdahalesi sonucunda bazı temel haklarını tekrar kazanma mücadeleleri başlamıştır. Hukuk devleti, parlamento, kuvvetler ayrılığı, insan hakları kavramları bu mücadeleler sonucunda ortaya çıkmıştır. Anayasaların tarihi de bu mücadeleler kadar eskidir. Hatta anayasaların temel amacı da iktidarı sınırlandırmaktır. (Atar, 2017, s. 25) Temel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla iktidarın sınırlanması düşüncesi, anayasacılık hareketlerinin temelidir.

Peki anayasacılık tarihinin bu kadar eski olmasına rağmen neden anayasa yargısının gelişimi birkaç yüz yıldır tartışılmaktadır? Bunun cevabı oldukça basittir; parlamentonun üstünlüğü ilkesidir. John Locke (Locke, 2004, s. 4) ile tartışılmaya başlanan J.J. Rousseau (Rousseau, 1999, s. 57) ile "genel irade yanılmaz" hükmüne bürünen kavram ile parlamentonun çıkardığı kanunlar, özgürlüklerin en büyük güvencesi görülmüştü. (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2017, s. 470) Ancak zaman içinde parlamentolarında kişilerin hak ve özgürlüklerini sınırlandırabildiği ve baskı altına alabildiği görüldü. Artık sadece yürütme organının değil yasama organının da uyması gereken birtakım kurallar olduğu kabul edildi. Bu sebeple parlamentoların çıkardığı yasaların da denetlenmesi gerektiği fikri anayasa yargısı hareketinin temelini oluşturur.

Kanunların anayasaya uygunluk denetimi hukukumuza 1961 Anayasası ile girmiştir. Anayasa yargısı ABD'de ortaya çıkmış olmakla birlikte bugün tüm dünyaya yayılmış durumdadır. Günümüzde anayasa yargısı, anayasal demokrasiler için vazgeçilmez bir kurum haline gelmiştir. Ancak bu gelişim onun meşruiyetinin sorgulanmasının önüne geçememiştir. Halkın seçtiği temsilciler tarafından yapılan kanunların yargıçlar tarafından iptal edilmesi,

anayasa yargısını eleştirilere maruz bırakmıştır. Özellikle ülkemizde, anayasa yargısı her daim gündemde olan ve tartışılan bir konu olmuştur. Bunun sebebini özellikle Anayasa Mahkemesinin aktivist tutumları oluşturmaktadır. Anayasa Mahkememiz; yasaların anayasaya uygunluğunu denetlerken anayasa maddelerini çok geniş yorumlamış bazen de yetki alanı dışında kararlar vermiştir. Anayasa Mahkemesinin tutumu sorgulanan yapısını daha da sorgulanır kılmıştır.

BÖLÜM I

Anayasa mahkemesinin Norm Denetimi

A. Anayasa Yargısı Kavramı

a. Anayasa Yargısının Doğuşu

Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere anayasa yargısı kavramının temelini parlamentonun çıkardığı yasaların da denetlenmesi gerektiği fikridir. Nasıl ki temel hak ve özgürlüklerin korunması için iktidarın, yürütme organının sınırlandırılması fikri var ise aynı zamanda temel hak ve özgürlükleri korumak için kanunların da yargısal denetimine ihtiyaç vardır. Peki bu denetimde ölçüt ne olacaktır. Bunu anayasanın üstünlüğü ve anayasanın katılığı ilkeleri ile açıklayabiliriz. (Gözler, 2018, s. 438) Birincisi anayasa en üst normdur. Anayasanın üzerinde yer alan tüm normlar anayasaya uygun olmak zorundadır.¹ Ayrıca anayasa yargısının var olabilmesi için yazılı ve katı anayasaya da ihtiyaç vardır.

Anayasa yargısı denetimi, hukuk devleti ilkesinin gerçekleşmesi ve tesisi için zorunludur. İnsan hak ve özgürlüklerine dayalı sistemin gerçekleştirilmesine hizmet eden hukuk devleti için yargısal denetim ferdi hakların güvence altına alınmasının en etkili yöntemidir. Yargısal denetim ilk olarak ABD Yüksek Mahkemesinin 1803 tarihli Marbury v. Madison davasında içtihat yolu ile ortaya çıkmıştır.¹ Bu dava da ABD Yüksek Mahkeme yargıçısı John Marshall ABD hukuk sisteminde kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek herhangi bir mahkeme öngörülmemesine rağmen anayasanın kanundan üstün olduğu, kanunların anayasaya aykırı hükümler içermeyeceğini belirterek parlamentonun çıkardığı kanunları denetleyecek bir mekanizmanın öncüsü olmuştur. (Gözler, 2011, s. 717)

Aslında her ne kadar ABD Federal Yüksek Mahkemesinin 1803 tarihli Marbury v. Madison davasıyla bu ülkede kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme süreci başlamış ise de, anayasa yargısı denilince akla ağırlıklı olarak Avrupa tipi anayasa yargısı modeli gelmektedir. (Hakyemez, 2007, s. 527) Kelsen'in görüşlerinin etkisiyle Avusturya Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Ancak ülkelerde anayasa mahkemelerinin yaygınlaşması II. Dünya Savaşında artan insan hakları ihlallerini önlemek amacıyla savaş sonrasında olmuştur.

b. Anayasa Yargısı Türleri

B. Türkiye’de Anayasa Yargısı “Türk Anayasa Mahkemesi”

a. Türkiye’de Anayasa Yargının gelişimi

Türkiye’ de anayasa yargısı 1961 Anayasası ile kabul edilmiştir. Her ne kadar 1924 Anayasası anayasanın üstünlüğü prensibine yer verse de kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek herhangi bir mekanizmaya yer vermemiştir. Bu dönem de kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyebileceği görüşünün ilk kez İstanbul 4.Hukuk Mahkemesinin 15 Ocak 1927 tarih ve 16 sayılı kararında dile getirilmiştir. (Feyzioğlu, 1951, s. 158) Yargıtay Genel Kurulu, ısrar kararını, kanunların anayasaya uygunluğunun mahkemelerce incelenemeyeceği gerekçesiyle değil, ‘hadisede Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ahkamına muhalif bir cihet dahi görülmediğinden’ bahisle bozmuştur. Bir başka karar da ise Akşehir Hukuk Yargıcısı Refik Gür tarafından verilmiş ve Eylül-Ekim 1950 tarih ve 29 sayılı Hukuk ve İçtihatlar Dergisi’nde yayınlanmış, ancak bu karar Yargıtay tarafından benimsenmemiştir. (Feyzioğlu, 1951, s. 159) Görüldüğü gibi 1924 Anayasası döneminde ABD yargı sistemindeki gibi mahkemelerin anayasaya aykırılığı denetlemesine izin verilmemiştir.

b. Anayasaya Uygunluk Denetimi

Anayasaya uygunluğun iki denetiminden biri olan yargısal denetim iki şekilde yapılır; soyut norm denetimi ve somut norm denetimi.

“Soyut norm denetimi; Anayasada belirtilen bazı organların bir kanun aleyhinde Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmalarıyla gerçekleştirilen denetimdir.” (Özbudun, 2017, s. 395) Kanunların ve anayasa değişikliklerinin şekil bakımından denetlenmesinde Cumhurbaşkanı veya TBMM üyelerinin beşte birinin on gün içinde iptal davası açması gerekir. Meclis içtüzüğü ve kararnamelerin şekil ve esas bakımından denetlenmesinde Cumhurbaşkanı, TBMM üyelerinin beşte biri, ana muhalefet ve iktidar partisinin altmış gün içinde iptal davası açması gerekir.

“Somut norm denetimi; Mahkemelerde görülmekte olan bir dava sırasında, taraflardan birinin, uyuşmazlığın çözülmesinde uygulanacak kanunun anayasaya aykırı olduğunu ileri sürülmesi halinde, mahkemenin öncelikle bu sorunu incelemesidir. (Teziç, 2016, s. 198)” Somut norm denetiminin konusunu, kanun ve kanun hükmünde kararnamelerin esas oluşturur. Davanın görülmekte olduğu mahkeme şikâyet üzerine veya re’sen ön mesele oluşturarak Anayasa Mahkemesine gönderir ve kararı beş ay bekler bu süre içinde karar gelmezse yürürlükteki kanun hükümlerine göre uyuşmazlığı çözümler. Mahkeme esas hakkında karar verene dek Anayasa Mahkemesinden cevap gelirse buna uymak zorundadır. Anayasanın 152. maddesine göre; Anayasa Mahkemesi işin esasına girerek verdiği red kararının Resmî Gazetede yayımlanmasından sonra on yıl geçmeden aynı kanun hükmünün Anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesine tekrar başvurulamaz.

BÖLÜM II

Anayasa Mahkemesi Kararlarının Etkisi

A. Anayasa Mahkemesinin Norm Denetimi

a. Genel Olarak

Anayasa mahkemesinin her ne kadar ortaya çıkış sebebi norm denetimi olsa da ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte anayasa mahkemelerine farklı görevler verilmiştir. Türk Anayasa mahkemesinin de asıl işlevi olan norma denetimi dışında belli başlı ek görevleri vardır. Yüce divan sıfatıyla verdiği kararlar¹, Siyasi parti kapatma davaları¹, mali denetim sonucunda verilen kararlar¹ bunların başlıcalarıdır. Anayasa mahkemesi bazen anayasanın kendine verdiği yetkiler dışında içtihat yoluyla bazı kararlar alabilmiştir. Bunların en önemlileri yürürlüğün durdurulması kararı¹ yorumlu red kararı ve ihmal kararlarıdır.

b. Norm Denetimi Kararları

Anayasa mahkemesinin denetim işlevinin ilk defa 1961 yılında kabul edildiğini daha önce söylemiştik. 1961 döneminde kabul edilen sistem 1982 Anayasası döneminde de devam etmiştir. Anayasa Mahkemesinin temel görev ve yetkisi, bazı normların Anayasaya uygunluğunu denetlemektir. Anayasamızın 148'inci maddesinin birinci fıkrasına göre, *“Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü’nün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler”*. Anayasa mahkemesinin denetimine tabi normlar, kanunlar, sadece şekil bakımından anayasa değişiklikleri, kararnameler¹ ve meclis içtüzüğüdür. Görüldüğü gibi Anayasa Mahkemesinin denetleyeceği normlar Anayasada açıkça düzenlenmiştir.

c. Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi

Bu kavram anayasa mahkemesinin verdiği kararları ilgili yapılan değerlendirmelerde sık sık karşılaşılan bir durumdur. Ülkemizde Anayasa Mahkemesi sadece yasaları iptal ederek yasama organının alanına müdahale etmemekte ayrıca bazen yasa koyucu gibi davranmaktadır. Yargısal aktivizm pek çok şekilde tanımlanmıştır. (Ergül, 2013, s. 35) En geniş anlamıyla “yargısal aktivizm, mahkemenin usule uygun olarak yapılmış bir yasayı müdahalede bulunarak geçersiz kılmasıdır.” (Jones, 2002, s. 142) Ayrıca Hakyemez’e göre yargısal aktivizm, gerçekleştirdikleri anayasaya uygunluk denetimi süresince mahkemelerin, belli bir sonuç elde etmeye yönelik aktif yaklaşımla, anayasa hükümlerini sahip olduğu anlamını zorlayacak veya bazen tamamen ters yüz edecek biçimde yorumlayarak, nihai aşamada yasama tasarruflarına ilişkin olarak siyasal iradenin de hedeflemediği yeni uygulamalara yol açabilen kararlar vermeleri durumudur.” (Hakyemez, 2009, s. 35)

Örneğin; Anayasa Mahkemesinin 6 Şubat 1990 tarihli bir kararında;¹ Anayasa Mahkemesi bu ve bundan sonraki kararlarında KHK çıkarmak için anayasada yazmayan bazı koşullar öngörmüştür.

Anayasa yargısını benimsemiş birçok ülke de anayasa mahkemesinin bazı değerleri korumak adına aktivist davrandığı gözlemlenir. Bu daha çok bireylerin temel haklarını korumak adına yapılır. Türk Anayasa Mahkemesinin aktivizmi, temel hakların genişletilmesi ve güçlendirilmesi yolunda bir aktivizm değil, devletin temel değerlerini ve çıkarlarını korumaya yönelik bir aktivizmdir. (Özbudun, 2007, s. 263) Türk Anayasa Mahkemesinin aktivist tutumu, gerek 1961, gerek 1982 Anayasaları dönemlerinde gözlemlenebilir.

B- Anayasa Mahkemesinin Anayasa Değişikliklerine Neden Olan Aktivist Kararları

1. Anayasa Mahkemesinin Esas Denetimi Yapması

Anayasa mahkemesinin birçok tartışmalı kararı olabilmektedir. Ancak çok azı anayasa değişikliklerine neden olur. Bu hem 1961 anayasası döneminde hem de 1982 anayasası döneminde yaşanmıştır. Bu durum da büyük anayasal krizlere sebep olmuştur.

1961 Anayasasının 147. Maddesinde anayasa mahkemesinin görev ve yetkileri düzenlenmiştir. Maddenin ilk şeklinde “*Anayasa Mahkemesi, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüklerinin Anayasaya, uygunluğunu denetler.*” Biçiminde düzenlenmiştir. Anayasa Mahkemesi anayasa değişikliklerinin denetimi ile ilgili ilk kararını 16.06.1970¹ tarihinde vermiştir. Bu kararında Anayasa Mahkemesi anayasa değişikliklerini hem esas hem de şekil bakımından denetlenebileceğini savunmuştur. (Gözler, 2011, s. 248) Bu kararda “...“1961 Anayasası, 9. maddesi ile bir değişmezlik ilkesi koymuştur. Bu maddeye göre (Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez).Buradaki değişmezlik ilkesinin sadece (Cumhuriyet) sözcüğünü hedef almadığını söylemek bile fazladır. Yani Anayasa’da (Cumhuriyet) sözcüğünün değişmezliğini kabul ederek onun dışındaki bütün ilke ve kuralların değişebileceğini düşünmenin Anayasa’nın bu ilkesi ile bağdaştırılması mümkün değildir. Zira 9. maddedeki değişmezlik ilkesinin amacının, Anayasa’nın 1., 2. maddelerinde ve 2. maddenin gönderme yaptığı başlangıç bölümünde yer alan temel ilkelerle niteliği belirtilmiş, “Cumhuriyet” sözcüğü ile ifade edilen Devlet sistemidir. Bir başka deyimle, 9. madde ile değişmezlik ilkesine bağlanan “Cumhuriyet” sözcüğü değil, yukarıda gösterilen Anayasa maddelerinde nitelikleri belirtilmiş olan Cumhuriyet rejimidir. Şu halde, sadece “Cumhuriyet” sözcüğünü saklı tutup, bütün bu nitelikleri, hangi istikamette olursa olsun, tamamen veya kısmen değiştirme veya kaldırmak suretiyle 1961 Anayasasının ilkeleriyle bağdaşması mümkün olmayan bir başka rejimi meydana getirecek bir Anayasa değişikliğinin teklif ve kabul edilmesinin Anayasa’ya aykırı düşeceğinin, tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık olduğu ortadadır. ... Görülüyor ki Anayasa değişikliğini öngören kanunlar üzerinde, Anayasanın 147. maddesi gereğince, Anayasa Mahkemesine esas yönünden de denetim görevi düştüğü meydandadır. Bu nedenlerle söz konusu kanun, gerek biçim, gerekse esas yönünden Anayasa Mahkemesince denetlenebilmelidir.”

Anayasa mahkemesinin verdiği bu karar norm denetimini genişlettiği iddiası ile çok eleştirilmiştir. Kanun koyucu da bu hususta anayasa değişikliğine giderek¹ Anayasası mahkemesinin anayasa değişikliklerini şekil bakımından denetlenmesini engellemek istemiştir. Ancak anayasa mahkemesi 15 Nisan 1975 tarihli bir kararında¹ bu anayasa değişikliğini dikkate

almamış benzer bir karar yine vermiştir. Anayasa Mahkemesi bu kez sonuca farklı bir gerekçe ile yaklaşmış ve daha önce “esas” denetimi olarak değerlendirildiği faaliyetini, şimdi şekil denetimi olarak ele almıştır. (Onar, 1993, s. 133) Kararda “*Anayasanın değişik 147. maddesiyle “Anayasa değişikliklerinin Anayasada gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetleme” yetkisinin Anayasayı yargısal denetim yoluyla korumakla görevli Anayasa Mahkemesine tanımakla güdülen erek de budur. Yukarıda açıklandığı üzere 9. maddede yer alan yasak kuralı da bir şekil şartı olduğundan, 1699 sayılı Kanunun dava konusu maddeleri, diğer şekil şartları arasında bu yasak açısından da Anayasaya uygunluk denetiminden geçirilmelidir.*”

Anayasa mahkemesi yukarıdaki yorumuna dayanarak dört adet değişikliği şekil sayarak iptal etmiştir.¹ Bunların üzerine 1982 Anayasasında anayasa değişikliklerinin şekil denetimi çok daha ayrıntılı düzenlenmiştir. ¹ Bu maddeye göre şekil denetimi teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır. Görüldüğü gibi 1982 Anayasasını hazırlayanlar Anayasa mahkemesinin anayasa değişikliklerini esas yönünden denetlenmesini engellemek istemiş. Şekil denetimini de **teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği** şartları ile sınırlandırılmıştır. Ancak anayasa mahkemesi bu sınırlama ile kendini bağlı tutmamış 5 Haziran 2008¹ tarihinde verdiği kararda yapılan değişikliği bu şekil denetimi içinde saymış ve denetlemiştir. Mahkeme, “9.2.2008 günlü, 5735 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un, 1. ve 2. maddelerinin Anayasa’nın Başlangıç kısmı ile 1., 2., 3., 4., 6., 7., 8., 9., 24., 42., 138., 153. ve 174. maddelerine aykırılığı savıyla yokluğunun hükme bağlanması ya da iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemli açılan” söz konusu kararında; “...Anayasa’nın 4. maddesinde “Anayasanın 1 inci maddesindeki Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile 2 nci maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3 üncü maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez” denilmek suretiyle, 175. maddede belirlenen yetkinin kullanılamayacağı, kullanılsa dahi hukuken geçerli olamayacağı alanlar açıkça belirlenmiştir. Anayasa’nın 148. Maddesinde öngörülen teklif ve oylama çoğunluğuna uyulmaksızın gerçekleştirilecek bir Anayasa değişikliği hukuken geçerli olamayacağı gibi, değiştirilmesi teklif edilemeyecek bir Anayasa kuralına yönelik değişiklik teklifi yasama organının yetkisi kapsamında bulunmadığından, yetkisiz olduğu bir alanda yasama faaliyetine hukuksal geçerlilik tanımak da mümkün değildir. (Kulak, 2010, s. 243)

2. Cumhurbaşkanlığı Seçimi Karar Yeter Sayısı İçtihadı

Anayasa mahkemesi 2007 yılında verdiği karar¹, çok büyük tartışmaya yol açmış, bunun sonucunda anayasa değişikliğine sebep olmuştur. Hatta bu değişiklik hükümet sistemi değişikliği yönünde atılan önemli bir adım kabul edilir. Anayasa’nın 102 maddesinde Cumhurbaşkanının seçimi düzenlenmiştir. 11. Cumhurbaşkanlığı seçimi 2007 yılında gerçekleştirilecekti ve daha önce hiç bakılmayan 102¹ maddesinde yer alan karar yeter sayısını, toplantı yeter sayısı olarak kabul edilen görüş ileri atıldı. ¹ Buna göre cumhurbaşkanı seçilebilmek için ilk iki tur oylamada en az meclisin üçte iki çoğunluğu sağlamak gerekecektir. (Hakyemez, 2009, s. 100) Bunun üzerine yapılan seçimleri muhalefet anayasa mahkemesine götürmüş, Anayasa Mahkemesi de eylemli iç tüzük¹ değişikliği olduğu gerekçesi ile iptal

etmiştir. Anayasa mahkemesi ilgili kararında “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin eylemli içtüzük değişikliği niteliğinde olan 27.4.2007 günlü, 96. birleşiminde alınan 11. Cumhurbaşkanı’nın seçiminde gözetilmesi gereken toplantı yeter sayısı ile ilgili kararı, 1.5.2007 günlü, E. 2007/45, K. 2007/54 sayılı kararla iptal edildiğinden, bu kararın, uygulanmasından doğacak sonradan giderilmesi güç veya olanaksız durum ve zararların önlenmesi ve iptal kararının sonuçsuz kalmaması için kararın Resmî Gazete’de yayımlanacağı güne kadar YÜRÜRLÜĞÜNÜN DURDURULMASINA, 1.5.2007 gününde OYBİRLİĞİYLE karar verildi.*” Şeklinde sonuca varmıştır. Anayasa mahkemesinin verdiği bu karar hem tarihsel durum ile hem de anayasanın yorumu ile oldukça çelişen bir husustur. Anayasa madde 96’da genel bir toplantı yeter sayısı öngörmüştür. Anayasanın hiçbir hükmünde özel bir toplantı yeter sayısı yoktur. Ancak anayasa mahkemesi Cumhurbaşkanlığı seçimini düzenleyen 102. Maddesini özel toplantı yeter sayısı olarak kabul etmiştir. Bunun üzerine meclis gerekli yeter sayıyı sağlayamamış ve cumhurbaşkanını seçememiştir. 31.05.2007 tarihli ve 5678 sayılı Kanunla 1982 Anayasası’nın 77.,79., 96. 101. ve 102. maddeleri değiştirilmiş, Anayasa’ya Geçici 18. ve 19. maddeleri ilave edilmiştir.¹ (Onar, 2008, s. 490) Öncelikle 96.maddeye ““Türkiye Büyük Millet Meclisi, yapacağı seçimler dahil bütün işlerinde üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır.” Hükmü eklenmiştir. Ve en önemli husus ise artık cumhurbaşkanı seçimi halk yapacaktır. Bu değişiklikte 2018 yılında geçilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin temel taşı olmuştur.

Sonuç

Yasama, yürütme ve yargı erki sadece bir görev dağılımıdır. Yargının yeri ise diğer iki erkten farklıdır. Yargı, bir ülkenin devamlılığının ve hukukiliğinin teminatıdır. Yargı içinde anayasa yargısının önemi daha da farklılaşmaktadır. Anayasa yargısı sadece hukukun değil aynı zamanda siyasetin de içinde olan bir organdır. Anayasa yargısı, yasamanın ve yürütmenin tasarruflarını anayasaya uygunluk bakımından denetlemektedir. Anayasa yargısı, bazı batı toplumlarında ve ülkemizde keyfiyetten kurulmuş bir yapılanma değildir. Devlet güçlerini dengede tutmak için bir mekanizmaya ihtiyaç doğmuştur. Bu görev üç erk arasında en zayıf halka olan yargıya verilmiştir. Devletin kuruluşu, işlevleri, temel hak ve özgürlükler anayasalarda düzenlenmektedir. Anayasalar bir devletin ruhudur. Anayasa yargısının işlevi; Anayasaların üstünlüğünü, temel hak ve özgürlükleri korumak, devletin organları arasındaki dengeyi sağlamaktır. Bunu yaparken kendini demokrasinin efendisi değil kölesi olarak görmelidir. Eğer anayasa yargısı tüm özgürlükleri güvence altına alır, demokratik toplum ideali ve hukukun üstünlüğüne hizmet ederse meşruiyeti sorgulanmayacaktır. Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere yargının önemi yeri geldiğinde yasama ve yürütmeden de önemlidir. Yargı ne zaman aktivist davranış sergilerse o zaman meşruiyetini yitirecek, o zaman sorgulanmaya başlayacaktır. Yargıdan beklenen, kanunlara, anayasaya ve en önemlisi hukuka uygun kararlar alabilmesidir.

KAYNAKÇA

- Özbudun, E. (2007). Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 62(3), 257-268.
- Özbudun, E. (2017). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Atar, Y. (2017). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Ergül, O. (2013). Berraklaştırılmayan Bir Kavram: “Yargısal Aktivizm” . *TBB Dergisi*, 34-56.
- Feyzioğlu, T. (1951). *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi*, . Ankara: AÜSBF Yayını.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Cilt 2). Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (Cilt 1). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. (2018). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Hakyemez, Y. Ş. (2007). Anayasa Mahkemelerinin Geleneksel İşlevi Bağlamında Günümüzde Ortaya Çıkan İki Sorun: Yerindelik Denetimi Tartışmaları ve Ulusalüstü Örgüte Üye Devletlerdeki Anayasa Yargısının Konu Bakımından Sınırlandırılması. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 24, 527.
- Hakyemez, Y. Ş. (2009). *Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Hobbes, T. (2005). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul.
- Jones, G. (2002). Proper Judicial Activism. *Regent University Law Review*(14), 141-143.
- Kulak, S. C. (2010). Anayasa Değişikliklerinin Yargısal Denetimi. *TBB Dergisi*(87), 227-261.
- Locke, J. (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara.
- Onar, E. (1993). *1982 Anayasası'nda Anayasayı Değiştirme Sorunu*,. Ankara: y.y.

- Onar, E. (2008). 1982 Anayasasının 2007 Yılında 5678 Sayılı Kanunla Değiştirilmesi Süreci Üzerine Düşünceler. *Prof.Dr. Ergun Özbudun'a Armağan*,, 487-546.
- Rousseau, J.-J. (1999). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul.
- Tanör, B., & Yüzbaşıoğlu, N. (2017). *1982 anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta.
- Teziç, E. (2016). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Topal, E. (2010). Eylemli İçtüzük Değişiklikleri. *Yasama Dergisi*(16).

TÜRKİYE’NİN VAN DEPREMİNDEKİ KRİZ YÖNETİMİNİN ULUSLARARASI YAZILI MEDYADA YANSIMASI

Dr. Serkan ÖKTEN
T.C. Başbakanlık BYEGM
sokten@yahoo.com

Doktorant Azize ÖKTEN
Süleyman Demirel Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
azizeokten@hotmail.com

Özet

Deprem kriz oluşturmaktadır. Bu kapsamda ilk etapta insan hayatını önceleyen arama ve kurtarma çalışmaları ile sonrasında barınma ve iâşenin karşılanmasına yönelik çalışmalar devletin sorumluluğu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreç rutin devlet faaliyetlerinin dışında anlık gelişen ve büyük bir organizasyonu gerektiren bir durum olduğundan önceden risk yönetimini sağlıklı gerçekleştirmeyen devletler açısından kriz yönetimi anlamında sorun teşkil edebilmektedir. Dolayısıyla kurtarma faaliyetleri başta olmak üzere bir devletin doğal afetlere ne kadar hazır olduğu, sağlıklı planlamaları önceden yapıp yapmadığı, müdahale süreçlerinde koordinasyonu ve yeterli nitelikli personel ile teçhizatı sağlayıp sağlayamadığı ve böylece dış yardım almadan krizin altından kalkabilecek güce sahip olup olmadığı ülke imajı açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda iyi bir ülke imajı için iyi bir kriz yönetimi ihtiyacından söz etmek mümkündür. Bu imajı ortaya koymakta ise uluslararası medya başrole sahiptir.

Bu çalışmada Türkiye’de yakın tarihte yaşanan en büyük deprem felaketi olan Van depremi özelinde Türkiye’nin devlet olarak bu krizdeki yönetiminin uluslararası yazılı medyada nasıl anlaşıldığı ve Türkiye algısının nasıl oluştuğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılarak ana depremin olduğu 23 Ekim 2011 tarihi ile 25 Ekim 2011 tarihi arasında 27 ülkeden 63 gazetede çıkan toplam 93 haber incelenmiştir.

Depremi saati ve deprem ülkesi olması nedeniyle ilk etapta Japonya’da yoğun şekilde haber çıkmasının akabinde Almanya’da konuya ilişkin en çok haberin çıktığı, kurtarma ve yardım çalışmaları yoğunluklu haberlerin dışında Almanya ve Avusturya’da depremi afet haline getiren yapısal sorunlara yönelik haberlerin öne çıktığı, ayrıca Türkiye’nin İsrail ve NATO başta olmak üzere dış yardımları istememesine yönelik haberlerin sıklıkla yer bulduğu şeklinde bulgular ortaya çıkmıştır.

Çalışma sonucunda; Türkiye’nin alt yapı anlamında depremlere hazırlıklı olmadığı, bu anlamda risk yönetimi açısından ve yapısal olarak eksik olduğu, bununla birlikte uluslararası yardım almadan da büyük çaplı bir afette kriz yönetimini büyük ölçüde gerçekleştirebilecek bir güce ve birikime sahip olduğu algısının uluslararası yazılı medyada var olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, Uluslararası Medya, Van Depremi

REFLECTION IN THE INTERNATIONAL PRINT MEDIA OF TURKEY'S CRISIS MANAGEMENT AT THE EARTHQUAKE IN VAN

Abstract

The earthquake creates crisis. In this context, it is the responsibility of the state to undertake research and rescue work that prioritizes human life in the first place, and to work for the fulfillment of housing and occupation afterwards. This process is a situation that requires a large organization and is developing momentarily outside the routine state activities. Therefore, it can be a problem in the sense of crisis management in terms of states that do not carry out risk management in advance. Therefore, it is important in terms of the image of the country, whether rescue activities, especially how ready a state is to natural disasters, whether it has made healthy plans in advance, coordination in intervention processes and providing equipment with sufficient qualified personnel. In this sense, it is possible to talk about the need for a good crisis management for a good country image. If this image is revealed, the international media has a leading role.

This study focuses on how perception of Turkey occur and how Turkey's crisis management as a state is understood in the international print media, under the example of Van earthquake which is the largest earthquake disaster in near history.

Using the discourse analysis method in the study, a total of 93 reports from 63 newspapers in 27 countries printed between 23 October 2011 and 25 October 2011, when the main earthquake occurred, were examined.

In the first place because of the time of earthquake and being an earthquake country of Japan in Japan and then in Germany related news have emerged most, then the news of Germany and Austria press strikes about the structural problems that make earthquake disaster, rejection of foreign aid by Turkey, mainly from Israel and NATO, Turkey have emerged as findings of the study.

In the results of study; the perception that Turkey is not prepared for earthquakes in terms of infrastructure in this sense in terms of risk management and is structurally deficient, on the other hand it has power how to perform crisis management largely in a disaster own without international aid are in the international print media.

Keywords: Crisis Management, International Media, Van Earthquake

Giriş

Ülkeler açısından gelişmişlik göstergelerinden birisi de afet durumlarında sergiledikleri yönetim süreçleridir. Bu süreç aslında iki yönlüdür. Birinci yönü afetlere ne kadar hazırlıklı olduğu ikinci yönü ise afet anına ve sonrasına yönelik yapılan çalışmalardır. Deprem gibi yıkıcı ve daha fazla insan hayatını tehdit etme riski barındıran geniş etkiye sahip afetlerde ise bu süreçlerin yönetimi daha da önem arz etmektedir.

Depreme hazırlıklı olma kentleşmenin ne derece sağlıklı yapıldığından, vatandaşların ne derece konuyla ilgili bilinçlendirildiğine kadar bir dizi kamu yönetimi süreçlerine ihtiyaç duymaktadır.

İkinci olarak söz konusu afetler ortaya çıktıktan sonra afet yönetimi olarak adlandırılan bir dizi yönetim mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da yine organizasyonel bir hazırlık sürecini gerektirmektedir. Bu süreç ise gelişmiş ülkelerde hızlı, yerinde ve planlı şekilde yürütülürken, daha az gelişmiş ülkelerde bu şekilde yürütülemediğinden afetin sonuçlarının daha da ağırlaşmasına neden olabilmektedir.

Bu nedenle deprem gerçeğiyle yaşayan Japonya gibi gelişmiş ülkelerde doğru yürütülen süreçler afetin sonuçlarının büyümesini engellerken, İran, Pakistan ve Afganistan gibi gelişmişlik seviyesine ulaşamamış ülkelerde afetin sonuçlarını artırıcı bir nitelikte görülmektedir. Örneğin Japonya’da 2011 yılında yaşanan merkez üssü Fukuşima açıkları olan 7.4 büyüklüğündeki depremde sadece 12 kişi yaralanırken (Milliyet.com.tr. Erişim Tarihi: 01.09.2018), 1990 yılında İran’ın Gilan eyaletini vuran 7.4 büyüklüğündeki depremde yaklaşık 40 bin kişi can vermiştir. (BBC News Türkçe, Erişim Tarihi: 01.09.2018)

Bu itibarla, sağlıklı yapılaşma ve kentleşme ile afetlere karşı devletin organizasyonel hazırlığının olması aynı zamanda bir ülkenin gelişmişlik göstergesi olması açısından uluslararası imajını belirlemede büyük önem arz etmektedir. Bu imajın dış ülke kamuoylarında nasıl anlaşılabileceğini belirlemede ise ana mekanizma bu ülkelerin medyalarıdır. Dolayısıyla, bir ülke tarafından vatandaşına en az zararı verecek şekilde deprem gibi bir afete hazırlıklı olunması ve bunun uluslararası medyada bu şekilde görülmesi bir ülkenin imajı açısından en güçlü destek noktasıdır.

Bu çalışmada da Türkiye’nin yakın tarihte en son yaşadığı büyük deprem olan Van Depreminin uluslararası medyada nasıl görüldüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kriz ve Afet Yönetimi

Kriz tanımı normal düzeni ortadan kaldırarak toplum için olumsuz sonuçlar doğurma olasılığına sahip fiziksel, sosyal, ekonomik ve politik olayların ortaya çıkması durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu durum içerisinde normal sistemi ve toplumun temel değerlerini önemli ölçüde tehdit eden, zaman baskısı ve stres altında hayati kararları alma ihtiyacı ortaya çıkaran durumları içermektedir. Kriz yönetimi ise bu durumları oluşturan şartları ortadan kaldırmaya yönelik uygulanan, durumu normale döndük amaçlı geçici bir yönetim biçimidir (<http://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-Sozlugu?kelime=kriz>, Erişim Tarihi:01.09.2018)

Afet yönetimi ise, “afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması amacıyla sistemin, zarar veya risk azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarında yapılması gereken çalışmaların planlanması, yönlendirilmesi, koordine edilmesi, desteklenmesi ve uygulanabilmesi için toplumun tüm kurum ve kuruluşlarıyla, kaynaklarının bu ortak hedefler doğrultusunda yönetilmesini ve etkin olarak uygulanmasını gerektiren çok geniş bir kavramdır” (Ergünay ve Özmen, 2013:1).

Kriz yönetiminin Afet yönetiminden farkı, süreklilik arz etmemesi, belirli bir zamana tabi olmaması, krizi oluşturan olay ve nedenler ortadan kalkmasıyla birlikte sona ermesidir. (<http://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-Sozlugu?kelime=kriz>, Erişim Tarihi:01.09.2018) Bu açıdan bakıldığında ise afet yönetiminin kriz yönetimini de kapsamakta olduğu söylenebilir.

Afetlerin özellikle 40-50 yılda uluslararası alanda önemli bir konu olduğu görülmektedir. Bu durum 90’lı yıllardan itibaren afetlerden sonra yara sarma ve iyileştirme çalışmalarını kapsayan konvansiyonel afet yönetim modelinin yerini, önleme ve risk azaltma anlayışını da kapsayan afet risk yönetimi anlayışına doğru, kapsayıcı ve çok yönlü bir değişimin almaya başlamasıyla devam etmektedir (Doğan,:3).

Afetlere müdahale için oluşturulan kurumsal yapıların bazen yetersiz kalması nedeniyle birbirinden farklı afet yönetim modelleri ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Afetlere yönelik bütün müdahale modellerinin faaliyetler afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası olmak üzere üç aşamada yürütüldüğü görülmektedir. Afetlere yönelik müdahalede çağdaş ve yaygın anlayış bu üç aşamayı da kapsayıcı nitelikte yer alan bütünleşik afet yönetimi anlayışı olarak ortaya çıkmaktadır (Altun,2016:184).

Bu itibarla, kamuoyunu bilgilendirmek adına Doğal felaketlerin yol açtığı krizlerin ardından yapılması gereken en uygun açıklama, dış etmenlere bağlı olarak yaşanan aksaklıkların ve sorunların en kısa süre içerisinde ortadan kaldırılacağını inandırıcı şekilde anlatılabilmesidir. Kuruluşun inandırıcılığı ise, kamuoyunda kriz öncesi oluşturduğu imaja bağlıdır(Şahinsoy, 2017:5).

Radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının içinde yer aldığı geleneksel medya tek yönlü bir iletişim sağlayarak afete hazırlanmada ve afet sonrasında büyük bir eğitim ve haberleşme işlevi taşımaktadır (Soydan ve Alpaslan, 2014:60).

Diğer taraftan, Van Depremi yaşandığı dönemde özellikle facebook ve twitter gibi kanallarda tek gündemi haline gelerek Türkiye’de doğal afetlerde sosyal medyanın ne denli büyük bir işlev taşıyabileceğini gösteren olay olmuştur. (Soydan ve Alpaslan, 2014:62).

Van Depremi

Deprem; dünyanın üst tabakası olan yer kabuğunda, ani enerji salınımları sonucu oluşan sismik dalgaların doğal bir sonucudur. Doğal olmasının yanı sıra, “deprem” olayı, şiddetini ve etkilediği alanın büyüklüğünü artırdıkça, maalesef bir “felakete” dönüşmektedir (AFAD Raporu, 2014:14).

Ülkemiz bir yandan üzerinde bulunduğu toprakların deprem kuşağında yer alması sebebiyle yüksek bir olağandışı durum riski altındadır. Bir yönüyle de planlama, kentleşme, yapılaşma ve denetim hususlarında bilim ve mühendisliğe aykırı uygulamalar ve rant politikaları nedeniyle, başka topraklarda yaşandığında “doğa olayı” sınırları içinde kalacak olayların sürekli yaşandığı bir “afet ülkesi”ne dönüşmüştür (Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, 2012:8).

Van kentinin eski dönemlerden beri kurulduğu yer Van Kalesi ve çevresidir. Ancak I. Dünya Savaşı’ndan sonra eski kent dokusu tahrip edilmiş bugün kentin yerleştiği alanda yeni bir şehir dokusu ortaya çıkmıştır. (Alaeddinoğlu vd., 2016:134). Dünyada her yıl milyonlarca insan gönüllü veya zorunlu olarak göç etmektedir. İnsanlık açısından trajik ve son derece karmaşık neticeler doğuran göçlerin başında zorunlu göçler gelmektedir. Bu tür göçlerin gerçekleşmesinde savaşlar, iç çatışmalar, siyasal baskılar ve yoksulluğun yanı sıra kıtlık, kuraklık, sel ve deprem gibi doğal afetler önemli rol oynamaktadır (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Projesi, 2017:2).

Van-Erciş merkezli 23 Ekim 2011 tarihinde meydana gelen deprem ve hemen ardından 9 Kasım 2011 günü yaşanan Van-Edremit merkezli deprem; Van ve ilçelerinde çok kuvvetli hissedilerek yıkıcı hasar yaratmış ve çok sayıda can kaybına yol açmıştır. Bu iki depremde toplam 644 kişi hayatını kaybetmiş, 1.966 kişi yaralanmış, 252 kişi ise enkazlardan sağ olarak kurtarılmıştır (AFAD Raporu, 2014:6). Van ilini ve özellikle kuzeyini etkileyen, büyüklüğü 7.1 olan bir deprem meydana gelmiştir (Görüm, 2016:29). Depremin merkez üssü Van’a yakın olmasına rağmen en büyük hasar gölün kuzeyindeki Erciş ilçesinde meydana gelmiştir (Ersoy ve Görüm, 2014:3).

Van Depremi Türkiye’de meydana gelen depremler içinde büyüklük açısından son 110 yılın en büyük on depremi arasında yer almaktadır. Depremin sonrasındaki ölümler düşünüldüğünde ise son yirmi yılın en çok ölüme sebep olan dördüncü depremi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte depremden etkilenen insan sayısı göz önüne alındığında son yirmi yıl içinde etkisi en yüksek üçüncü deprem olduğu ortaya çıkmaktadır (Türk Tabipler Birliği, Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası, 2011:3).

Depremden sonra yaklaşık 250.000 kişi geçici olarak il dışına göç etmiştir. Depremin ardında gerçekleşen göçler genellikle iklim şartlarının daha elverişli olduğu Akdeniz, Ege

ve Marmara bölgelerine yapılmıştır. il bazında en çok göç alan il İstanbul olmuştur. Onu Mersin, Antalya, Ankara, Adana, İzmir ve Bursa izlemektedir. Depremi ardından il içinde ev, sokak, mahalle veya ilçe değışikliğı gibi çeşitli şekillerde yer değıştirmeler olmuştur (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Projesi, 2017:6).

Van'da meydana gelen depremlerde kent merkezinde 101 kişi ölüirken 14.943 hane oturulamayacak derecede hasar görmüştür. Ayrıca çok sayıda kişi deprem dolayısıyla psikolojik destek almıştır. Depremler, kentte geniş çaplı bir konut sıkıntısını gündeme getirmiş ve oturulabilir durumda olan konutlar talebi karşılayamamıştır. Konutların kira değerlerinde yaklaşık iki kat ve üzerinde bir artış yaşanmıştır. Ancak depremden sonra kısa süre içerisinde inşa edilen toplu konutlar, kentin konut ihtiyacını önemli ölçüde karşılamıştır (Alaeddinoğlu vd., 2016: 136). Gözlemlenen yapısal hasarlar bina kat sayısı ile ilişkilidir. Van ve Erciş ilçe merkezlerinde 5- 7 katlı betonarme binalar hasar yoğunluğu açısından ağırlığı oluşturmaktadır (METU Rapor: 2011:71).

Başta AFAD olmak üzere, bu elim olay anında ve akabinde, Devletin tüm kurum ve kuruluşları, STK'ları, özel sektör kuruluşları ve vatandaşlar bir afet anında yapılması gereken tüm eylemleri büyük bir koordinasyon, işbirliği ve dayanışma ruhu ile yerine getirmiştir. Depremle birlikte; bakanlıklarımız, kurum ve kuruluşlarımız ile gönüllü kuruluşlarımız üzerlerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirmişler ve ellerinden gelen yardımın azamisini ortaya koymuşlardır (AFAD Raporu, 2014:6).

23 Ekim 2011 tarihinde Van ve çevresinde meydana gelen deprem, hemen harekete geçen Devlet ve Kamu Kuruluşları yanında önemli ölçüde Sivil Toplum Kuruluşlarının müdahale, arama-kurtarma ve yardım çabaları yanında, acilen çözülmesi gereken barınma, gıda, sağlık ve giyim ihtiyaçlarını gündeme getirmiştir. Bakanlıklar, Valilik, Belediyeler ve Sivil Toplum Kuruluşlarının oluşturdukları 'Destek Programları' ile çözülmeye çalışılan sorunlar ve hayata geçirilen değışik faaliyetler, bir yanda karşılaşılan sorunlara çözüm üretirken diğeri yanda karşı karşıya kalınan büyük sosyal çöküntüyü de bir nebze olsun hafifletmeyi üstlenmişlerdir (Doğru Anadolu Kalkınma Ajansı, 2012:8).

Depremin hemen sonrasında, Van Merkez'de 31, Erciş'te 4 olmak üzere toplamda 35 adet konteynerkent kurulmuş ve 175 bin vatandaşımız bu konteynerkentlere yerleştirilmiştir. Bu sayı 50 şehir merkezimizin nüfusundan daha fazladır. 2 oda, banyo, mutfak ve tuvaletten oluşan 21 m²'lik yaşam konteynerlerinde, Vanlı vatandaşlarımıza kalıcı konutlarına kavuşana kadar mümkün olan en iyi imkânlar sunulmuştur (AFAD Raporu, 2014:6).

Van Depremi ile İlgili Uluslararası Yazılı Medyada Çıkan Haberler

Bu çalışmada Van depreminin olduğu 23 Ekim 2011 tarihi itibarıyla uluslararası medyada çıkan haberlerin ilk etapta yurtdışında nasıl yansıdığını görebilmek adına üç günlük bir analiz süresi belirlenmiştir. Bu süreç zarfında farklı ülkelerde çıkan haber sayıları ve bu haberlerin başlıkları üzerinden haber analizi yapılmaya çalışılmıştır.

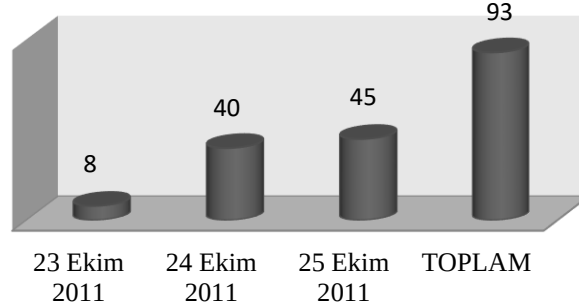
Haber Sayıları

Deprem 13.41’de olması nedeniyle 23 Ekim 2011 tarihi itibarıyla özellikle doğudaki ülke yazılı medyalarında çok sayıda habere rastlanmadığı bununla birlikte en çok haberin çıktığı Danimarka’da 4 ve İtalya, ABD, Romanya ve Japonya’da ise 1’er haberin çıktığı görülmektedir. Bu itibarla ilk gün itibarıyla toplamda 8 haber uluslararası yazılı medyada yer almıştır. İkinci gün ise sırasıyla Japonya (7), İngiltere (5) ve Almanya (4) yazılı medyasında haberin en çok yer aldığı görülmektedir. 25 Ekim’de ise Alman (12) ve İsviçre (7) yazılı medyası habere büyük ölçüde yer vermiştir.

TABLO-1: ULUSLARARASI MEDYADA VAN DEPREMİ İLE İLGİLİ ÇIKAN HABER SAYILARI	
Tarih	Çıkan Haber Sayısı
23 Ekim 2011	8
24 Ekim 2011	40
25 Ekim 2011	45
TOPLAM	93

Haber trendlerine bakıldığında ise 24 Ekim tarihinde konu 18 ülke yazılı medyasında yer almış, 25 Ekim’de bu sayı 19’a çıkmıştır. 24 ve 25 Ekim’de haber çıkan ülkelerin sayıları yakın görülmekle birlikte, haber çıkan ülkelerde genel itibarıyla bu anlamda değişkenlik gözlenmektedir. Buna göre 25 Ekim’de haber çıkan ülkelerin yalnızca 10 tanesinde aynı zamanda 24 Ekim’de de haber çıkmıştır. Bu doğrultuda, 7 ülkenin yazılı medyasında konuya ilişkin ilk haber ancak 25 Ekim’de görülmüştür. Toplamda Van Depremi ile ilgili çıkan haber sayısı 24 Ekim’de 40, 25 Ekim’de ise 45 olmuştur. İlk üç gün esas alındığında ise bu sayı 93 olarak ortaya çıkmaktadır.

**GRAFİK-1: ULUSLARARASI MEDYADA
VAN DEPREMİ İLE İLGİLİ ÇIKAN
HABER SAYILARI**

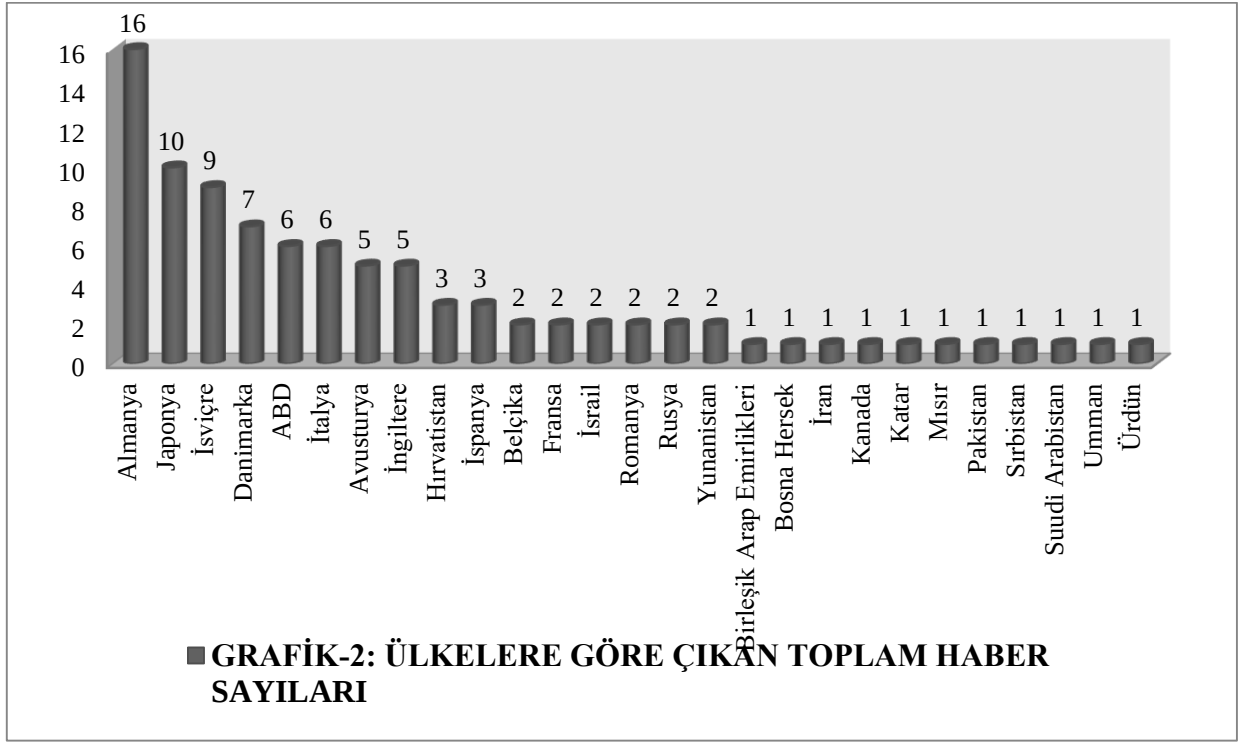
Komşu ülkelerde İran yazılı medyasında 25 Ekim’e kadar haber bulunmazken, Yunanistan yazılı medyasında 24 Ekim’de ilk haber yapılmış ancak, 25 Ekim’de ise yazılı basında haber yer almamıştır. Diğer taraftan, iki ülkede çıkan konuya ilişkin haberler başlıklarının ise işin insani boyutundan çok diplomasi boyutuyla ilgili olduğu görülmektedir.

**TABLO-2: ÜLKELERE GÖRE ULUSLARARASI MEDYADA VAN DEPREMİ
İLE İLGİLİ ÇIKAN HABER SAYILARI**

Sayı	Ülke	23 Ekim 2011	24 Ekim 2011	25 Ekim 2011	TOPLAM
1	ABD	1	3	2	6
2	Almanya	0	4	12	16
3	Avusturya	0	2	3	5
4	Belçika	0	0	2	2
5	Birleşik Arap Emirlikleri	0	0	1	1
6	Bosna Hersek	0	0	1	1
7	Danimarka	4	1	2	7
8	Fransa	0	1	1	2
9	Hırvatistan	0	1	2	3
10	İngiltere	0	5	0	5
11	İran	0	0	1	1
12	İspanya	0	3	0	3
13	İsrail	0	1	1	2
14	İsviçre	0	2	7	9
15	İtalya	1	3	2	6

16	Japonya	1	7	2	10
17	Kanada	0	0	1	1
18	Katar	0	1	0	1
19	Mısır	0	1	0	1
20	Pakistan	0	1	0	1
21	Romanya	1	0	1	2
22	Rusya	0	0	2	2
23	Sırbistan	0	0	1	1
24	Suudi Arabistan	0	1	0	1
25	Umman	0	0	1	1
26	Ürdün	0	1	0	1
27	Yunanistan	0	2	0	2
GENEL TOPLAM					93

Toplamda en çok haber yapan ülkeler sıralamasına bakıldığında ise özellikle ikinci gün 12 haber yapan Almanya'nın ve bir deprem ülkesi olarak konuya ilgi duyduğunu düşünülebilecek olan Japonya'nın ilk iki sırayı aldığı görülmektedir. İsviçre, Danimarka, ABD, İtalya, Avusturya, İngiltere gibi Batılı ülke yazılı medyalarının konuya ilişkin 5 ve üzerinde haber yapıldığı görülürken, İslam ülkesi olan Birleşik Arap Emirlikleri, Bosna Hersek, İran, Katar, Mısır, Pakistan, Suudi Arabistan, Umman ve Ürdün'de sadece 1'er haberin yer aldığı dikkat çekmektedir.

Haber Başlıkları

İlk gün çıkan haber başlıklarına bakıldığında haberlerin yorum katılmadan olgu üzerinden verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Buna göre; ABD’de “*Türkiye 7.2 Büyüklüğündeki Depremle Sarsıldı; En Az 85 Ölü Var*” (Hacaoğlu ve Fraser: 2011, 23 Ekim), Danimarka’da “*Türkiye’deki Depremde 1.000’den Fazla Ölü Olmasından Korkuluyor*” (Berlingske: Hacaoğlu ve Fraser: 2011, 23 Ekim), Japonya’da “*Türkiye’de Deprem... Çok Sayıda Ölü var*” (Sankei Shimbun: 2011, 23 Ekim) şeklinde haber başlıkları öne çıkmaktadır.

İkinci gün ile birlikte sahaya gidebilen medya mensuplarının gözlemleri haber başlık ve içeriklerine yansımaya başlayarak olay yerinden insan hikayeleri özellikle Alman yazılı basınında haberleştirilmeye başlanılmıştır. Bu doğrultuda Almanya’da “*Yardıma İhtiyacımız Var*” (Kalnoky:2011, 24 Ekim), “*Karım ve Bebeğimiz İçeride*” (Seibert:2011, 24 Ekim), “*Enkaz Altında*” (Strittmatter:2011, 24 Ekim), “*Sağ Kurtulan Bir Kişi Cep Telefonuyla Yardım Çağrısında Bulundu*” (Rheinische Post: 2011, 24 Ekim) şeklinde

haberlere rastlanırken, Avusturya’da “Enkazı Çıplak Elleriyle Kazarak Kurbanları Aradılar” (Gottschlich: 2011, 24 Ekim) veİsviçre’de “Kurtarıcılar Çıplak Elleriyle Kazıyorlar” (Basler Zeitung: 2011, 24 Ekim) şeklinde haber başlıkları görülmektedir.

Üçüncü gün ise insan hikâyelerine ilişkin haberlerin yine uluslararası yazılı medyada yer aldığı gözlemlenmektedir. Buna göre; Almanya’da “*Cep Telefonu Hayat Kurtardı*”(Güsten: : 2011, 25 Ekim),Japonya’da “*Ailemden 10 Kişi Enkaz Altında*”(Miyoshi: 2011, 25 Ekim), Hırvatistan’da “*Yunus'un Kurtuluşu, Diğer Ana Babalar İçin Bir Umut Oldu*”(Vecernji list:2011, 25 Ekim), Sırbistan’da “*Yer Yarıldı Sandım*”(Stojkoviç:2011, 25 Ekim) şeklinde çıkmış haberlere ilişkin başlıklara rastlanmaktadır.

Üç günlük sürede çıkan haberlere bakıldığında Depremi olduğu yerle ilgili olarak “Türkiye’de deprem” şeklinde genel bir ifadenin daha yaygın kullanımı olmakla birlikte, depremin gerçekleştiği bölgeyle ilgili olarak başlıklar kullanıldığında ise genel anlamda “Türkiye’nin doğusu” ifadesinin kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Danimarka’da “*Deprem Daha Kötü Bir Bölgeyi Vuramazdı*” (Gormsen:2011, 23 Ekim), Almanya’da “*Savaş Bölgesinde Yaşanan Deprem*” (Gottschlich:2011, 25 Ekim), Rusya’da “*Türkiye’deki Deprem Kürdistan’ı Sarstı*” (Volkov: 2011, 25 Ekim) gibi başlıklarla bölgesel anlamda geri kalmış, savaşla anılan ve siyasi tanımlama içeren bir yer vurgusu yapan yorumsal ve algıya yönelik haber başlıklarına da rastlamak mümkündür.

Gazete başlıkları ve haberlerinde öne çıkan diğer bir konu da diplomatik mesajlara yöneliktir. Bu kapsamda; Romanya’da “*Bakan Baconschi, Türkiye’deki Depremle İlgili Olarak Dayanışma Mesajı İletti*” (Romania Libera:2011, 23 Ekim), Pakistan’da “*Pakistan Türkiye’ye Başsağlığı Mesajı Gönderdi*”(The News:2011, 24 Ekim), Yunanistan’da “*Lambrinidis’ten Depremde Ölenler İçin Başsağlığı Dilekleri*” (Eleftheros Tipos:2011, 24 Ekim), Birleşik Arap Emirliklerinde “*Birleşik Arap Emirliklerinden Gül’e Geçmiş Olsun Mesajları*” (El Beyan:2011, 25 Ekim), İran’da “*Laricani’nin, Türkiye Başbakanı ve Meclis Başkanına Baş Sağlığı Mesajı*” (Resalet:2011, 25 Ekim) ve Umman’da “*İki Başsağlığı Telgrafi*” (Oman Daily Observer:2011, 25 Ekim) başlıklı haberler söz konusu ülke yazılı basınlarında yer almıştır.

Diplomatik ilişkiler çerçevesinde verilen mesajların dışında uluslararası yardım önerileri de yine uluslararası yazılı basında görülmektedir. Bu kapsamda farklı uluslararası kuruluşlar ve ülkelerden gelen yardım öneri ile bu önerilerin Türkiye tarafından kabul

edilmemesi konusu özellikle birçok ülke yazılı basınında kendisine yer bulmuştur. Buna göre; İngiltere’de “*NATO Depremi Vurduğu Türkiye’ye Yardım Önerisinde Bulundu*” (Dombey: 2011, 24 Ekim), İsrail’de “*Ankara Şiddetli Depremi Ardından İsrail ve Diğer Dış Ülkelerin Yardımlarını Geri Çevirdi*” (Ravid:2011, 24 Ekim), Katar’da “*Türkiye’de Deprem... İsrail Yardım Etmek İstiyor*” (El Vatan :2011, 24 Ekim) Avusturya’da “*Türkiye... Hükümet Yardım Tekliflerini Geri Çeviriyor*”(Bobek:2011, 25 Ekim), Birleşik Arap Emirlikleri’nde “*Ankara Dış Yardımı Reddediyor*” (Bastion:2011, 25 Ekim) şeklinde haberlerin çıktığı görülmektedir.

Uluslararası yazılı medyada Van Depremiyle ilgili Türkiye’ye yönelik eleştirilerin depreme “şehirleşme ve yapısal anlamda hazırlık” ile “yardım çabaları” noktasında iki temelde ortaya çıktığı görülmektedir. Buna göre şehirleşme ve yapısal anlamda hazırlık konusunda eleştiriler; ABD’de “*Deprem Bölgesi Sismik Olarak Aktif ve Hazırlıksız*”(Champion:2011, 25 Ekim), Almanya’da “*İnşaat Yasası ve Doğanın Kanunu*” (Martens:2011, 25 Ekim), “*Uzman Görüşü: İnşaat Yönetmeliklerine Uyulmuyor*”(Güsten:2011, 25 Ekim), “*Türkiye... Sağlıksız Yapılar Eleştiriliyor*”(Rheinische Post:2011, 25 Ekim), Avusturya’da “*Yapılaşmadaki Kötü İşçilik, Depremi Daha da Vahim Hâle Getirdi*” (Bösiger :2011, 25 Ekim), “*Yeni Yapılar Ölüm Tuzakına Dönüştü*” (Keetman:2011, 25 Ekim) şeklinde çıkan haberlerde görülmektedir.

Yardım çabaları” noktasındaki eleştiriler ise düzensiz yardım faaliyetleri olduğu algısını öne çıkaran haber başlıklarını içerecek şekilde ABD’de “*Depremzedeler Depremi Yarattığı Zor Koşullarla Mücadele Ediyor*” (Champion:2011, 25 Ekim), Danimarka’da “*Depremzedeler Dondurucu Soğukta Geceyi Açık Havada Geçirdi*” (Astrup:2011, 25 Ekim), İsrail’de “*Depremi Ardından Umutlar Azalırken Şikâyetler Sessizce Dile Getiriliyor*” (Pfeffer:2011, 25 Ekim),İtalya’da “*Anadolu’da Deprem... Yardım Kamyonlarına Hücum*” (Ottaviani:2011, 25 Ekim) başlıklı haberlerde ortaya çıkmaktadır.

Eleştiriler karşısında Türkiye’nin kurtarma ve yardım çabalarını ortaya koyan haberler de uluslararası yazılı medyada kendisine yer bulmaktadır. Buna göre; ABD’de “*Türk Yetkililer Depremi Vurduğu Bölgeye Destek Sözü Verdi*” (Parkinson:2011, 24 Ekim), Danimarka’da “*Kurtarma Ekipleri Gece Boyunca Hayatta Kalanları Aradı*” Politiken:2011, 24 Ekim), Almanya’da “*Mucizevi Kurtarılılar*” (Gottschlich: 2011, 25 Ekim), “*Yaralılar Sağ, Ölümler Sol Tarafa*” (Cheviron: 2011, 25 Ekim), “*Deprem Sonrası Evsizlere 11.000 Çadır*” (Münchener Merkur: 2011, 25 Ekim), Belçika’da “*Türkiye 1999Yılındaki Depremi Dersini Unutmadı*”(Bastion:2011, 25 Ekim), Bosna Hersek’de “*Enkaz Altından Beş Kişi Daha Kurtarıldı*” (Dnevni Avaz:2011, 25 Ekim), İsviçre’de “*Türkiye’de Yeni Doğmuş Bebek Enkaz Altından Sağ Kurtarıldı*” (Tages-Anzeiger:2011, 25 Ekim) yazılı medya organlarında haberler yer almıştır.

TABLO-3: ULUSLARARASI YAZILI MEDYADA VAN DEPREMİ İLE İLGİLİ ÇIKAN HABER BAŞLIKLARI

Yayın Tarihi	Yazarı	Yayın Organı	Ülkesi	Haber Başlığı
23 Ekim 2011	Selcan Hacaoğlu, Susan Fraser	The Washington Times	ABD	Türkiye 7.2 Büyüklüğündeki Depremle Sarsıldı; En Az 85 Ölü Var
		Information	Danimarka	Türkiye'deki Deprem Evleri Yıktı
	Søren Astrup	Politiken	Danimarka	Türkiye'deki Şiddetli Deprem Evleri Harap Etti
		Berlingske	Danimarka	Türkiye'deki Depremde 1.000'den Fazla Ölü Olmasından Korkuluyor
	Cecilie Gormsen	Berlingske	Danimarka	Deprem Daha Kötü Bir Bölgeyi Vuramazdı
		Giornale Di Sicilia	İtalya	Türkiye'de Deprem
		Sankei Shimbun	Japonya	Türkiye'de Deprem... Çok Sayıda Ölü Var
24 Ekim 2011		Romania Libera	Romanya	Bakan Baconschi, Türkiye'deki Depremle İlgili Olarak Dayanışma Mesajı İletti
	Marc Champion, Ayla Albayrak	The Wall Street Journal	ABD	Türkiye'nin Doğu Kesimi Kuvvetli Bir Depremle Sarsıldı
	Sebnem Arsu	The New York Times	ABD	Türkiye Enkaz Altında Kalanları Kurtarmaya Çalışıyor
	Joe Parkinson	The Wall Street Journal	ABD	Türk Yetkililer Depremi Vurduğu Bölgeye Destek Sözü Verdi
	Boris Kalnoky	Die Welt	Almanya	Yardıma İhtiyacımız Var
	Kai Strittmatter	Süddeutsche Zeitung	Almanya	Enkaz Altında
	Thomas Seibert	Der Tagesspiegel	Almanya	Karım ve Bebeğimiz İçeride
		Rheinische Post	Almanya	Sağ Kurtulan Bir Kişi Cep Telefonuyla Yardım Çağrısında Bulundu
	Jan Keetman	Die Presse	Avusturya	Türkiye'de Deprem... Ölü Sayısının Bini Bulmasından Korkuluyor
	Jürgen Gottschlich	Kleine Zeitung	Avusturya	Enkazı Çıplak Elleriyle Kazarak Kurbanları Aradılar
		Politiken	Danimarka	Kurtarma Ekipleri Gece Boyunca Hayatta Kalanları Aradı

Timothée Boutry	Aujourd'hui En France	Fransa	Türkiye'nin Doğusunda Ölümcül Bir Deprem Yaşandı
Andro Bernardiç	Vecernji list	Hırvatistan	7.2 Büyüklüğündeki Deprem Yüzlerce Kişinin Ölümüne Neden Oldu
Justin Vela	The Independent	İngiltere	Türkiye'nin Doğusunda Meydana Gelen Depremde 1.000 Kişinin Ölmüş Olmasından Endişe Ediliyor
Daniel Dombey	Financial Times	İngiltere	NATO Depremi Vurduğu Türkiye'ye Yardım Önerisinde Bulundu
Julia Harte	The Daily Telegraph	İngiltere	1.000 Kişinin Ölmesinden Endişe Duyulan Türkiye'deki Depremde Hayatta Kalanlara Yönelik Umutsuz Mücadele
Constanze Letsch, Peter Walker	The Guardian	İngiltere	Türkiye'de Meydana Gelen Depremde Sağ Kalanlar Kendi Başlarına Kalırken 1.000 Kişinin Hayatını Kaybetmesinden Endişe Duyuluyor
Constanze Letsch, Peter Walker	The Guardian	İngiltere	Türkiye Depremi: Twitter'dan Yapılan Yardım Çağrısına 17.000 Yanıt
Ricardo Gines	La Vanguardia	İspanya	Türkiye'nin Doğusunda Deprem
Daniel Iriarte	ABC	İspanya	Türkiye'de Meydana Gelen 7,2 Büyüklüğündeki Deprem Yüzlerce Can Aldı
	El Pais	İspanya	Trajik Türk Haftası
Barak Ravid	Haaretz	İsrail	Ankara Şiddetli Depremi Ardından İsrail ve Diğer Dış Ülkelerin Yardımlarını Geri Çevirdi
	Tribune de Genève	İsviçre	Türkiye'de Deprem... 200'den Fazla Ölü, Ciddi Maddi Hasar
	Basler Zeitung	İsviçre	Kurtarıcılar Çıplak Elleriyle Kazıyorlar
Elisabetta Rosaspina	Corriere della Sera	İtalya	Deprem Türkiye'yi Harap Etti: Binin Üzerinde Can Kaybı
	La Gazzetta Del Mezzogiorno	İtalya	Türkiye... Toplu Ölüm İçin Gözyaşı ve Acı
	Il Gazzettino	İtalya	Türkiye'de Deprem... Yüzlerce Kayıp Var... Binlerce Ölü Olmasından Korkuluyor
Saki Ouchi	Yomiuri Shimbun	Japonya	Türkiye'de 7.2 Büyüklüğünde Deprem... Çok Sayıda Bina Yıkıldı... Ölü Sayısı 500 İla 1.000 Kişi Arasında Olabilir
Morisaku Mano	Mainichi Shimbun	Japonya	Türkiye'de 7.2 Şiddetinde Deprem... "1.000 Kişi Öldü"

	Makoto Imamura	Tokyo Shimbun	Japonya	Türkiye'de Meydana Gelen 7.2 Şiddetindeki Depremde Ölü Sayısı 1.000 Olabilir
		Sankei Shimbun	Japonya	Türkiye'deki Depremde 1.000 Kişi Hayatını Kaybetmiş Olabilir...
	Yoshihiro Kando	Asahi Shimbun	Japonya	Türkiye'de Büyük Deprem... Ölü Sayısının 1.000'i Bulabileceği Tahmin Ediliyor
	Norihide Miyoshi	Yomiuri Shimbun	Japonya	Türkiye'deki Depremde Ölü Sayısı 200'ü Aşıyor
		Nihon Keizai Shimbun	Japonya	Türkiye'deki Depremde Ölü Sayısı 217'ye Ulaştı
		El Vatan	Katar	Türkiye'de Deprem... İsrail Yardım Etmek İstiyor
	Seyit Abdülmecit (Murat Aziz)	El Ahram	Mısır	Türkiye'nin Güneydoğusunu 7,2 Büyüklüğünde Yıkıcı Bir Deprem Vurdu
		The News	Pakistan	Pakistan Türkiye'ye Başsağlığı Mesajı Gönderdi
		El Vatan	Suudi Arabistan	Türkiye'deki Depremde Yüzlerce İnsan Hayatını Kaybetti
		El Ray	Ürdün	Türkiye'de Deprem... Yüzlerce İnsan Hayatını Kaybetti
	Hristos Stasinopulos	Ethnos	Yunanistan	7,2 Şiddetindeki Deprem Türkiye'nin Doğusunu Yerle Bir Etti
		Eleftheros Tipos	Yunanistan	Lambrinidis'ten Depremde Ölenler İçin Başsağlığı Dilekleri
25 Ekim 2011	Marc Champion	The Wall Street Journal	ABD	Deprem Bölgesi Sismik Olarak Aktif Ve Hazırlıksız
	Marc Champion	The Wall Street Journal	ABD	Depremzedeler Depremi Yarattığı Zor Koşullarla Mücadele Ediyor
	Jürgen Gottschlich	Die Tageszeitung	Almanya	Mucizevi Kurtarılılar
	Nicolas Cheviron	Neues Deutschland	Almanya	Yaralıları Sağ, Ölüleri Sol Tarafa
	Jürgen Gottschlich	Die Tageszeitung	Almanya	Savaş Bölgesinde Yaşanan Deprem
	Boris Kalnoky	Die Welt	Almanya	Erciş'ten Yazgılar
	Michael Martens	Frankfurter Allgemeine Zeitung	Almanya	İnşaat Yasası ve Doğanın Kanunu
	Susanne Güsten	Hessische/Niedersächsische Allgemeine	Almanya	Biraz Umut

Bernhard Clasen	Neues Deutschland	Almanya	Deprem Bölgesinde Çok Eski Bir Nükleer Reaktör
Kai Strittmatter	Süddeutsche Zeitung	Almanya	Sersemlemiş Bir Halde
Susanne Güsten	Hessische/Niedersächsische Allgemeine	Almanya	Uzman Görüşü: İnşaat Yönetmeliklerine Uyulmuyor
	Rheinische Post	Almanya	Türkiye... Sağlıksız Yapılar Eleştiriliyor
Susanne Güsten	Der Tagesspiegel	Almanya	Cep Telefonu Hayat Kurtardı
	Münchner Merkur	Almanya	Deprem Sonrası Evsizlere 11.000 Çadır
Susanne Bobek	Kurier	Avusturya	Türkiye... Hükûmet Yardım Tekliflerini Geri Çeviriyor
Beatrice Bösigger	Wirtschaftsblatt	Avusturya	Yapılaşmadaki Kötü İşçilik, Depremi Daha Da Vahim Hâle Getirdi
Jan Keetman	Die Presse	Avusturya	Yeni Yapılar Ölüm Tuzağına Dönüştü
Jérôme Bastion	La Libre Belgique	Belçika	Türkiye 1999 Yılındaki Deprem Dersini Unutmadı
Jérôme Bastion	La Libre Belgique	Belçika	Ankara Dış Yardımı Reddediyor
	El Beyan	Birleşik Arap Emirlikleri	Birleşik Arap Emirliklerinden Gül'e Geçmiş Olsun Mesajları
	Dnevni Avaz	Bosna Hersek	Enkaz Altından Beş Kişi Daha Kurtarıldı
Søren Astrup	Politiken	Danimarka	Depremzedeler Dondurucu Soğukta Geceyi Açık Havada Geçirdi
Jakob Hvide Beim	Politiken	Danimarka	Artçılar, Türk Cezaevinde Dramatik Tutuklu İsyanını Tetikliyor
Louis Colcombet	Aujourd'hui En France	Fransa	Deprem Ardından Türkiye Hayatta Kalan İnsanlarını Arıyor
	24 Sata	Hırvatistan	1.300 Kadar Yaralı
	Vecernji list	Hırvatistan	Yunus'un Kurtuluşu, Diğer Ana Babalar İçin Bir Umut Oldu
	Resalet	İran	Laricani'nin, Türkiye Başbakanı ve Meclis Başkanına Baş Sağlığı Mesajı
Anshel Pfeffer	Haaretz	İsrail	Deprem Ardından Umutlar Azalırken Şikâyetler Sessizce Dile Getiriliyor
	Le Matin	İsviçre	Türkiye'de Deprem... Kurtarma Çalışmaları
	Tages-Anzeiger	İsviçre	Ümitler Tükeniyor

	Aargauer Zeitung	İsviçre	Türkiye'de Sağ Kalanlar Konusunda Ümitler Tükeniyor
	Neue Zürcher Zeitung	İsviçre	Türkiye'nin Doğusunda 200'den Fazla Ölü
	Aargauer Zeitung	İsviçre	Türkiye'deki Depremi Ardından Ölü Sayısı Artmakta
	Neue Zürcher Zeitung	İsviçre	Enkaz Altında Binlerce İnsan Olabilir
	Tages-Anzeiger	İsviçre	Türkiye'de Yeni Doğmuş Bebek Enkaz Altından Sağ Kurtarıldı
Marta Ottaviani	La Stampa	İtalya	Anadolu'da Deprem... Yardım Kamyonlarına Hücum
	La Gazzetta Del Mezzogiorno	İtalya	Deprem... Van Cezaevinde İsyan
Norihide Miyoshi	Yomiuri Shimbun	Japonya	Ailemden 10 Kişi Enkaz Altında
Manabu Kitagawa, Yukie Yamao	Asahi Shimbun	Japonya	Türkiye'de 7,2 Şiddetinde Deprem... 270 Kişi Hayatını Kaybetti, 1.300 Kadar Yaralı Var
	Le Journal de Quebec	Kanada	Türkiye... Depremden Etkilenen Cezaevinde İsyan Çıktı
	Romania Libera	Romanya	Türkiye'deki Depremi Bilançosu: Ölü Sayısı 459'a Yükseldi
	Noviye İzvestia	Rusya	Sarsılan Türkiye
Konstantin Volkov	İzvestia	Rusya	Türkiye'deki Deprem Kürdistan'ı Sarstı
Jasna Stojkoviç	Blic	Sırbistan	Yer Yarıldı Sandım
	Oman Daily Observer	Umman	İki Başsağlığı Telgrafı

Sonuç

Türkiye'de 1999-Marmara Depreminin afet yönetimine, risk azaltımına ilişkin önemli adımların atılarak deprem bölgesinde hasar gören kentlerin yeniden inşasına yönelik yapılan düzenlemelerle beraber ulusal bazı düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda, Yapı Denetimi Kanunu, Zorunlu Deprem Sigortası ve Doğal Afet Sigortaları Kurumunun kurulması; Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü ve Ulusal Deprem Konseyinin kurulması, makro ölçekte risk azaltımı kapsamında değerlendirilebilecek kurumsal-örgütsel düzenlemeler olarak ortaya çıkmıştır (Genç, 2007:220).

1990'lı yıllardan bu yana Türkiye'deki afet yönetim sistemi olaya müdahale ve iyileştirme süreçlerini başarıyla gerçekleştirmekle beraber, afet öncesi risk (zarar) azaltma ve hazırlık aşamalarında ihtiyaç duyulan çalışmaları merkezi ve yerel düzeylerde ihmal ederek bu durumun yıkıcı sonuçlarını telafi etmek adına acı faturaları ödemek zorunda kalmıştır (Ergünay ve Özmen, 2013:8).

Bunun bir örneği olarak Van Depreminde ilk sınavını veren AFAD gerek koordinasyon gerekse müdahale konusundaki çalışmaları ile öne çıkmış ancak uygulamadaki bazı eksikliklerin halen mevcut olduğu görülmüştür (Altun,2016:194).

Bu itibarla, 23 Ekim ve 9 Kasım 2011 tarihlerinde meydana gelen Van depremleri Türkiye'de etkin bir afet yönetim sisteminin söz konusu tarih itibarıyla kurulamadığını göstermektedir. Bu durumun en belirgin göstergesi Türkiye'nin az gelişmiş ve nüfus yoğunluğu çok düşük olan bir bölgesinde meydana gelen bu depremin maliyetinin 644 can kaybı, 1.673 yaralı ve 5.5 milyar lira doğrudan ekonomik kayıp olarak ortaya çıkmış olmasıdır (Ergünay ve Özmen, 2013:8).

Bununla birlikte başarılı olduğu tartışılan bu afet yönetimi örneğinin uluslararası kamuoyunda bilinirliğini sağlayarak Türkiye'nin ülke imajını bu anlamda oluşturan uluslararası medyanın konuyu nasıl gördüğü önemlidir.

Bu anlamda bu durum analiz edildiğinde Depremin olduğu günden itibaren, medyada çıkan gazetelerdeki haber sayısının, ilk üç gün esas alındığında toplamda 93 olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Toplamda en çok haber yapan ülkeler sıralamasına bakıldığında, deprem ülkesi olarak konuya ilgi duyduğu düşünülebilecek olan Almanya ve Japonya'nın ilk iki sırayı aldığı görülmektedir. Batılı ülke yazılı medya tarafından konuya ilişkin beş ve üzerinde haber yapıldığı görülürken, İslam ülkelerinde sadece birer haberin yer aldığı dikkat çekmektedir.

Depremin yaşandığı ilk üç günün uluslararası medyaya yansıması genel anlamda şu şekilde olmuştur; ilk gün çıkan haber başlıklarına bakıldığında haberlerin yorum katılmadan algı üzerinden verildiği, ikinci ve üçüncü günde de sahaya gidebilen medya mensuplarının gözlemleri haber başlık ve içeriklerine yansımaya başlayarak, olay yerinden insan hikâyelerinin haberleştirilip uluslararası yazılı medyada yer aldığı gözlemlenmektedir.

Üç günlük süre zarfında çıkan haberlere bakıldığında genel anlamda "Türkiye'nin doğusu" ifadesinin kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte, bölgesel anlamda geri kalmış, savaşla anılan ve siyasi tanımlama içeren bir yer vurgusu yapan yorumsal ve algıya yönelik haber başlıklarına da rastlamak mümkün olmaktadır.

Gazete başlıkları ve haberlerinde öne çıkan öteki bir konu da diplomatik anlamda verilen mesajlar olmaktadır. Diplomatik ilişkiler çerçevesinde verilen mesajların dışında uluslararası yardım önerileri de yine uluslararası yazılı basında konu başlıkları arasında görülmektedir. Bu kapsamda farklı uluslararası kuruluşlar ve bazı ülkelerden gelen yardım önerileri ile bu önerilerin Türkiye tarafından kabul edilmemesi konuları özellikle birçok ülke yazılı basınında kendisine yer bulmuştur.

Van Depremiyle ilgili uluslararası yazılı medyada Türkiye'ye yönelik gerçekleştirilen eleştirilerin depreme “şehirleşme ve yapısal anlamda hazırlık” ile “yardım çabaları” noktasında iki temelde yoğunlaştığı görülmektedir. Yardım çabaları noktasındaki eleştiriler ise düzensiz yardım faaliyetleri olduğu algısını ön plana çıkaracak şekilde haber başlıklarını içermektedir. Diğer taraftan, Türkiye'nin, gerçekleştirilen bu eleştirilerin yanında, yardım ve kurtarma çabalarını ortaya koyan haberlere karşı yapılan eleştiriler de uluslararası yazılı medyada kendisine yer bulmaktadır.

Sonuç olarak, başarılı bir afet yönetimi sınavının verildiğine ilişkin tartışmaların olduğu Van depreminin ilk üç gününde çıkan 27 ülkeden toplam 93 haberde, konuyla ilgili olarak Türkiye'nin alt yapı anlamında depremlere hazırlıklı olmadığı, bu anlamda risk yönetimi açısından ve yapısal olarak eksik olduğu, bununla birlikte uluslararası yardım almadan da büyük çaplı bir afette kriz yönetimini gerçekleştirebilecek güce sahip olduğuna ilişkin uluslararası yazılı medyada genel görüşün var olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülmecit,S. (2011, 24 Ekim). 7.2 المدمر الذي ضرب شرق تركيا اطلاق النار على حجم 7.2.
(Türkiye'nin Güneydoğusunu 7,2 Büyüklüğünde Yıkıcı Bir Deprem Vurdu).*El Ahram*.
- AFAD “Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü”
<http://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-Sozlugu?kelime=kriz>, Erişim Tarihi:01.09.2018
- Alaeddinoğlu, F., Sargın, S., Okudum, R., (2016), “2011 Van Depremi ve Kentsel Nüfusta Mekânsal Farklılaşmalar” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 39, syf. 133-149.
- Altun, F. (2016) “Afetlerde Psikososyal Hizmetler: Marmara ve Van Depremleri Karşılaştırmalı Analizi.” *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8-9,syf. 183-197.
- Arsu, ř.(2011, 24 Ekim). In Turkey, Desperate Race to Find Trapped Survivors(Türkiye Enkaz Altında Kalanları Kurtarmaya Çalışıyor). *The New York Times*.
- Astrup, A.(2011, 25 Ekim). Jordsklvsofre overnatter udendrs i temperaturer omkring frysepunktet(Depremzedeler Dondurucu Soğukta Geceyi Açık Havada Geçirdi). *Politiken*.
- Astrup, S. (2011, 23 Ekim). Kraftigt jordsklv lægger huse i grus i Tyrkiet (Türkiye'deki şiddetli Deprem Evleri Harap Etti).*Politiken*
- Bastion, J.(2011, 25 Ekim). Ankara refuse l'aide extrieure (Ankara Dış Yardımı Reddediyor). *La Libre Belgique*.
- Bastion, J.(2011, 25 Ekim). Rappelez-vous au cours du tremblement de terre en Turquie tait en 1999 (Türkiye 1999 Yılındaki Deprem Dersini Unutmadı). *La Libre Belgique*.
- BBC News Türkçe (2017)“Son 100 yılın en büyük depremleri” 13 Kasım 2017,
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41336887>, Erişim Tarihi: 01.09.2017

- Beim, J.H.(2011, 25 Ekim). Efterskælv udløser dramatisk fangeoprør i tyrkisk fængsel(Artçılar, Türk Cezaevinde Dramatik Tutuklu İsyanını Tetikliyor). *Politiken*.
- Bernardiç, A.(2011, 24 Ekim). Potres od 7,2 Richtera usmrtio stotine ljudi(7.2Büyükluğündeki Deprem Yüzlerce Kişinin Ölümüne Neden Oldu). *Vecernji list*.
- Bilanțul seismului din Turcia a ajuns la 459 de morți (Türkiye'deki DepreminBilançosu: Ölü Sayısı 459'a Yükseldi). (2011, 25 Ekim). *Romania Libera*.
- Bobek, S.(2011, 25 Ekim). Türkei... Die Regierung lehnt Vorschläge für Unterstützung ab (Türkiye... Hükümet Yardım Tekliflerini Geri Çeviriyor). *Kurier*.
- Boutry, T.(2011, 24 Ekim). Séisme meurtrier dans l'est de la Turquie (Türkiye'nin Doğusunda Ölümcül Bir Deprem Yaşandı). *Aujourd'hui En France*.
- Bösiger, B.(2011, 25 Ekim). Die schlechte Arbeit im Kontext, das Erdbeben noch schlimmer (Yapılaşmadaki Kötü İşçilik, Depremi Daha Da Vahim Hâle Getirdi). *Wirtschaftsblatt*
- Champion, M.(2011, 25 Ekim). Quake Victims Struggle in Aftermath (Depremzedeler Depremin Yarattığı Zor Koşullarla Mücadele Ediyor). *The Wall Street Journal*.
- Champion, M.(2011, 25 Ekim). Stricken Zone Is Seismically Active and Ill-Prepared(Deprem Bölgesi Sismik Olarak Aktif ve Hazırlıksız). *The Wall Street Journal*.
- Champion, M.ve Albayrak, A.(2011, 24 Ekim). Powerful Earthquake Strikes Eastern Turkey (Türkiye'nin Doğu Kesimi Kuvvetli Bir Depremle Sarsıldı). *The Wall Street Journal*
- Cheviron, N.(2011, 25 Ekim). Die Verletzten rechts, die Toten links(Yaralılar Sağ, Ölümler Sol Tarafa). *Neues Deutschland*.
- Clasen, B.(2011, 25 Ekim). Uralreaktor im Erdbebengebiet(Deprem Bölgesinde Çok Eski Bir Nükleer Reaktör). *Neues Deutschland*.

- Colcombet, L.(2011, 25 Ekim). Apres le seisme, la Turquie recherche ses survivants(Deprem'in Ardından Türkiye Hayatta Kalan İnsanlarını Arıyor). *Aujourd'hui En France*.
- Die Retter graben mit blossen Händen(Kurtarıcılar Çıplak Elleriyle Kazıyorlar). (2011, 24 Ekim).*Basler Zeitung*.
- Doğan, B., “Türkiye’de Afet Yönetim Politikalarının Analizi: Paydaşlar, Etkinlik ve Sorunlar”
www.kamu.sakarya.edu.tr/sites/kamu.sakarya.edu.tr/file/1Bulut_DOGAN.pdf,
Erişim tarihi:01.09.2018
- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA), (2012),”Van Depremi Sosyo-Ekonomik ve Psikolojik Durum Tespiti Raporu”.
- Dombey, D.(2011, 24 Ekim). NATO Offers Aid as Turkey hit by big quake (NATO Deprem'in Vurduğu Türkiye'ye Yardım Önerisinde Bulundu). *Financial Times*
- Émeute dans une prison touché par le séisme (Türkiye... Deprem'den Etkilenen Cezaevinde İsyan Çıktı). (2011, 25 Ekim). *Le Journal de Quebec*.
- Ergünay, O. ve Özmen, B. (2013) “Afet Yönetimi Açısından Van Depreminden Elde Edilen Dersler” 2. *Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı* 25-27 Eylül 2013 – MKÜ – Hatay.
- Ersoy, Ş., Görüm, T., (2011), “23 Ekim 2011 Van Depremi (Mw 7.2) Hakkında Jeolojik ve Jeomorfolojik Ön Değerlendirme Raporu”, *Yıldız Teknik Üniversitesi Doğa Bilimleri Araştırma Merkezi, syf. 1-13*.
- Genç, F.N., (2007), “Türkiye’de Doğal Afetler ve Doğal Afetlerde Risk Yönetimi” *Stratejik Araştırmalar Dergisi* Sayı:9, syf.201-226.
- Gines, R.(2011, 24 Ekim). Terremoto en el este de Turquia(Türkiye'nin Doğusunda Deprem). *La Vanguardia*
- Gormsen, C. (2011, 23 Ekim). Jordskælv et kunne ikke have ramt et værre område (Deprem Daha Kötü Bir Bölgeyi Vuramazdı). *Berlingske*

- Gottschlich, J.(2011, 24 Ekim). Sie zerstörten das Wrack mit bloßen Händen und suchten nach Opfern (Enkazı Çıplak Elleriyle Kazarak Kurbanları Aradılar). *Kleine Zeitung*
- Gottschlich, J.(2011, 25 Ekim). Erdbeben in der Kriegszone (Savaş Bölgesinde Yaşanan Deprem). *Die Tageszeitung*.
- Gottschlich, J.(2011, 25 Ekim). Wundersame Rettungen (Mucizevi Kurtarılışlar). *Die Tageszeitung*.
- Görüm, T., (2016), “23 Ekim Van Depreminin Tetiklediği Heyelanlar”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.66, syf. 29-36.
- Güsten S.(2011, 25 Ekim). Handy hat das Leben gerettet (Cep Telefonu Hayat Kurtardı).*Der Tagesspiegel*.
- Güsten, S. (2011, 25 Ekim). Experten:Bauvorschriften nicht eingehalten(Uzman Görüşü: İnşaat Yönetmeliklerine Uyulmuyor). *Hessische/Niedersächsische Allgemeine*.
- Güsten, S.(2011, 25 Ekim). Einwenig Hoffnung (Biraz Umut). *Hessische/Niedersächsische Allgemeine*.
- Hacaoğlu, S. ve Fraser, S. (2011, 23 Ekim). 7.2-magnitude quake hits Turkey; at least 85 dead (Türkiye 7.2 Büyüklüğündeki Depremle Sarsıldı; En Az 85 Ölü Var). *The Washington Times*
- Harte, J. (2011, 24 Ekim). Desperate hunt for survivors as 1,000 feared dead in Turkish earthquake (1.000 Kişinin Ölmesinden Endişe Duyulan Türkiye'deki Depremde Hayatta Kalanlara Yönelik Umutsuz Mücadele). *The Daily Telegraph*.
- Hjælpearbejdere har ledt efter overlevende hele natten (Kurtarma Ekipleri Gece Boyunca Hayatta Kalanları Aradılar). (2011, 24 Ekim).*Politiken*.
- Hoffnung auf weitere überlebende in der Türkei schwindet (Türkiye'de Sağ Kalanlar Konusunda Ümitler Tükeniyor). (2011, 25 Ekim).*Aargauer Zeitung*.

- Imamura, M. (2011, 24 Ekim). 7.2 地震での死者数は、トルコでは 1000 年の暴力可能性が発生しました。 (Türkiye'de Meydana Gelen 7.2 Şiddetindeki Depremde Ölü Sayısı 1.000 Olabilir) *Tokyo Shimbun*
- Iriarte, D.(2011, 24 Ekim). Terremoto mata a cientos de magnitud 7,2 que ocurren en Turquía (Türkiye'de Meydana Gelen 7,2 Büyüklüğündeki Deprem Yüzlerce Can Aldı.). *ABC*.
- Jordskælv ødelægger huse i Tyrkiet (Türkiye'deki Deprem Evleri Yıktı). (2011, 23 Ekim). *Information*
- Još pet je bilo oporavljeno od olupina (Enkaz Altından Beş Kişi Daha Kurtarıldı). (2011, 25 Ekim). *Dnevni Avaz*.
- Kalnoky, B. (2011, 24 Ekim). Wir brauchen Hilfe (Yardıma İhtiyacımız Var). *Die Welt*.
- Kalnoky, B.(2011, 25 Ekim). Yazcılar von Erciş (Erciş'ten Yazgılar). *Die Welt*.
- Kando, Y. (2011, 24 Ekim). 死者の推定値はトルコでチェック千大震災...番号を見つ
けまず (Türkiye'de Büyük Deprem, Ölü Sayısının 1.000'i Bulabileceği Tahmin
Ediliyor). *Asahi Shimbun*
- Keetman J. (2011, 24 Ekim). Erdbeben in der Türkei ... Tausende von Toten ist zu befürchten, Finding Anzahl (Türkiye'de Deprem...Ölü Sayısının Bini Bulmasından Korkuluyor). *Die Presse*
- Keetman, J.(2011, 25 Ekim). Die neue Verfassung wurde in die Todesfalle umgewandelt (Yeni Yapılar Ölüm Tuzağına Dönüştü). *Die Presse*.
- Kitagawa, M. ve Yamao, Y.(2011, 25 Ekim). トルコ暴力で 7.2 地震が...270 人が命を失った、負傷までの 1300 があります。 (Türkiye'de 7,2 Şiddetinde Deprem... 270 Kişi Hayatını Kaybetti, 1.300 Kadar Yaralı Var). *Asahi Shimbun*.
- Les espoirs sont épuisants (Ümitler Tükeniyor). (2011, 25 Ekim). *Tages-Anzeiger*.
- Letsch, C. ve Walker, P.(2011, 24 Ekim). Survivor Earthquakes in Turkey Square in 1000 while staying on their own concerns heard from the person to lose his life(Türkiye'de

- Meydana Gelen Depremde Sağ Kalanlar Kendi Başlarına Kalırken 1.000 Kişinin Hayatını Kaybetmesinden Endişe Duyuluyor). *The Guardian*
- Letsch, c. ve Walker, P.(2011, 24 Ekim). Turkey earthquake: Twitter plea for help gets 17,000 responses(Türkiye Depremi: Twitter'dan Yapılan Yardım Çağrısına 17.000 Yanıt).*The Guardian*.
- Mano, M.(2011, 24 Ekim).暴力のトルコで 7.2 の地震...「千人が死亡しました」。(Türkiye’de 7.2 Şiddetinde Deprem... "1.000 Kişi Öldü). *Mainichi Shimbun*
- Martens, M.(2011, 25 Ekim). Baurecht und Naturrecht (İnşaat Yasası ve Doğanın Kanunu). *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Mere end 1.000 frygtes døde i jordskælv At være i Tyrkiet (Türkiye'deki Depremde 1.000’den Fazla Ölü Olmasından Korkuluyor). (2011, 23 Ekim). *Berlingske*
- Middle East Technical University Raporu, (2011), “23 Ekim 2011 Mw 7.2 Van Depremi Sismik ve Yapısal Hasara İlişkin Saha Gözlemleri”, Ankara.
- Milliyet.com.tr. (2016) “Son dakika: Japonya'da korkutan deprem! Tsunami uyarısı yapıldı” 22.11.2016, <http://www.milliyet.com.tr/japonya-da-7-3-buyuklugunde-deprem-dunya-2348872/>,Erişim Tarihi:01.09.2018
- Ministrul Baconschi transmite un mesaj de solidaritate, după cutremurul produs în Turcia(Bakan Baconschi, Türkiye'deki Depremle İlgili Olarak Dayanışma Mesajı İletti). (2011, 23 Ekim). *Romania Libera*
- Miyoshi, N.(2011, 24 Ekim).トルコの地震で死者の数は 200 を超えています。.(Türkiye’deki Depremde Ölü Sayısı 200’ü Aşıyor).*Yomiuri Shimbun*
- Miyoshi, N.(2011, 25 Ekim).私の家族の 10 人が残骸の下にいる。(Ailemden 10 Kişi Enkaz Altında). *Yomiuri Shimbun*.
- Nach Erdbeben: 11.000 Zelte für Obdachlose(Deprem Sonrası Evsizlere 11.000 Çadır). (2011, 25 Ekim).*Münchner Merkur*.

- Neugeborenes aus türkischen Trümmern gerettet(Türkiye’de Yeni Doğmuş Bebek Enkaz Altından Sağ Kurtarıldı). (2011, 25 Ekim).*Tages-Anzeiger*.
- Oko 1.300 Je Ozlījedenih (1.300 Kadar Yaralı). (2011, 25 Ekim).*24 Sata*.
- Opferzahl nach Erdbeben in der Türkei st (Türkiye’deki Depremin Ardından Ölü Sayısı Artmakta). (2011, 25 Ekim). *Aargauer Zeitung*.
- Ottaviani, M.(2011, 25 Ekim). Terremoto in Anatolia ... Assalto su camion di assistenza.(Anadolu’da Deprem... Yardım Kamyonlarına Hücum).*La Stampa*.
- Ouchi, S. (2011, 24 Ekim). トルコで 7.2 の地震が...建物は崩壊し...死んだの多数は、500～1,000 人の間とすることができます。(Türkiye’de 7.2 Büyüklüğünde Deprem... Çok Sayıda Bina Yıkıldı... Ölü Sayısı 500 İla 1.000 Kişi Arasında Olabilir).*Yomiuri Shimbun*.
- Pakistan, Turkey to Send Message of Condolences (Pakistan Türkiye’ye Başsağlığı Mesajı Gönderdi). (2011, 24 Ekim).*The News*.
- Parkinson, J.(2011, 24 Ekim). Turkish Officials Pledge Support for QuakeStricken Region(Türk Yetkililer Depremin Vurduğu Bölgeye Destek Sözü Verdi). *The Wall Street Journal*.
- Pfeffer, A.(2011, 25 Ekim). Anshel Pfeffer in Turkey: Crumbling hopes and quiet grumblings as recovery begins(Depremin Ardından Umutlar Azalırken Şikâyetler Sessizce Dile Getiriliyor). *Haaretz*.
- Ravid, B.(2011, 24 Ekim). Ankara turns down Israeli, international offers of aid after deadly earthquake (Ankara Şiddetli Depremin Ardından İsrail ve Diğer Dış Ülkelerin Yardımlarını Geri Çevirdi). *Haaretz*.
- Rosaspina, E.(2011, 24 Ekim). La Turchia sta terremoto aveva devastato migliaia per la perdita della vita (Deprem Türkiye’yi Harap Etti: Binin Üzerinde Can Kaybı). *Corriere della Sera*.

- Seibert, T. (2011, 24 Ekim). Meine Frau und mein Baby sind in (Karım ve Bebeğimiz İçeride). *Der Tagesspiegel*.
- Séisme en Turquie: plus de 200 morts et des dégâts considérables (Türkiye'de Deprem... 200'den Fazla Ölü, Ciddi Maddi Hasar). (2011, 24 Ekim). *Tribune de Genève*.
- Soydan, E.ve Alpaslan, Nuray (2014) “Medyanın Doğal Afetlerdeki İşlevi” *İstanbul Journal Of Social Sciences* ISSN: 2147 3390 DOI: Year: 2014 Summer Issue:7.
- Spas djecaka yunusa nada za roditelje cija su djeca zatrpna (Yunus'un Kurtuluşu, Diğer Ana Babalar İçin Bir Umut Oldu) (2011, 25 Ekim). *Vecernji list*.
- Stasinopoulos, H.(2011, 24 Ekim). 7.2 Σεισμός στην ανατολική Τουρκία είναι το κρέας ισοπέδωσε τη βία (7,2 Şiddetindeki Deprem Türkiye'nin Doğusunu Yerle Bir Etti). *Ethnos*.
- Stojković, J.(2011, 25 Ekim). Mislio sam da se otvara utroba Zemlje(Yer Yarıldı Sandım). *Blic*.
- Strittmatter, K.(2011, 24 Ekim). Unter Trümmern (Enkaz Altında). *Süddeutsche Zeitung*.
- Strittmatter, K.(2011, 25 Ekim). Er ist benommen (Sersemlemiş Bir Halde). *Süddeutsche Zeitung*.
- Şahinsoy, K., (2017), “Kriz Yönetimi Açısından Geleneksel ve Sosyal Medya” *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 36, syf. 1-19.
- T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), (2014), Müdahale, İyileştirme ve Sosyoekonomik Açidan 2011 Van Depremi, Ankara.
- T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi, (2017), 2011 Van Depreminin Etkilediği Alanlarda Ortaya Çıkan Göç Eğilimi, Van.
- Tausende könnten noch verschüttet seinbris (Enkaz Altında Binlerce İnsan Olabilir). (2011, 25 Ekim). *Neue Zürcher Zeitung*.
- Terremoto in Turchia(Türkiye'de Deprem). (2011, 23 Ekim). *Giornale Di Sicilia*

Terremoto Turchia, centinaia di dispersi si temono migliaia di morti(Türkiye’de Deprem... Yüzlerce Kayıp Var... Binlerce Ölü Olmasından Korkuluyor). (2011, 24 Ekim). *Il Gazzettino*.

Terremoto, rivolta in carcere Van(Deprem... Van Cezaevinde İsyan). (2011, 25 Ekim). *La Gazzetta Del Mezzogiorno*

Trágica semana turca (Trajik Türk Haftası) (2011, 24 Ekim).*El Pais*.

Tremblement de terre en Turquie ... Rescue (Türkiye’de Deprem... Kurtarma Çalışmaları). (2011, 25 Ekim). *Le Matin*.

Turchia,lacrime e dolore per strage(Türkiye... Toplu Ölüm İçin Gözyaşı ve Acı). (2011, 24 Ekim). *La Gazzetta Del Mezzogiorno*.

Türk Tabipler Birliği, Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası (2011) VanDepremi İkinci Ay Değerlendirme Raporu, Aralık 2011.

Türkei: Kritik an Biligbauten (Türkiye... Sağlıksız Yapılar Eleştiriliyor). (2011, 24 Ekim). *Rheinische Post*.

Two condolences cables sent (İki Başsağlığı Telgrafı). (2011,25 Ekim). *Oman Daily Observer*.

Über 200 Opfer in der Osttürkei(Türkiye’nin Doğusunda 200’den Fazla Ölü). (2011, 25 Ekim).*Neue Zürcher Zeitung*.

Überlebender rief mit Handy Hilfe(Sağ Kurtulan Bir Kişi Cep Telefonuyla Yardım Çağrısında Bulundu). (2011, 25 Ekim).*Rheinische Post*.

Vela, J.(2011, 24 Ekim). Concerns eastern Turkey occurred in the UK in 1.000 from thePeople's Earthquake Being dead (Türkiye’nin Doğusunda Meydana Gelen Depremde 1.000 Kişinin Ölmüş Olmasından Endişe Ediliyor). *The Independent*.

Volkov, K.(2011, 25 Ekim). Турецкое землетрясение потрясло Курдистан(Türkiye’deki Deprem Kürdistan’ı Sarstı). *İzvestia*.

Συλλυπητήρια για τον Λαμπρινίδη στο σεισμό (Lambrinidis’ten Depremde Ölenler İçin Başsağlığı Dilekleri). (2011, 24 Ekim).*Eleftheros Tipos*.

Потрясенный Турции (Sarsılan Türkiye). (2011, 25 Ekim). *Noviye Izvestia*.

غول إلى المتحدة العربية الإمارات من رسائل (Birleşik Arap Emirliklerinden Gül'e Geçmiş Olsun Mesajları) (2011, 25 Ekim). El Beyan.

الشرية الأرواح مئات فقدت ... تركيا في زلزال (Türkiye'de Deprem... İsrail Yardım Etmek İstiyor) (2011, 24 Ekim). El Ray.

تركيا في الزلزال في البشرية الأرواح مئات فقدت (Türkiye'deki Depremde Yüzlerce İnsan Hayatını Kaybetti) (2011, 24 Ekim). El Vatan.

لاريجانى، رئيس نخست وزير تركيه و رئيس جمهور از پیام مج (Laricani'nin, Türkiye Başbakanı ve Meclis Başkanına Baş Sağlığı Mesajı) (2011, 25 Ekim). *Resalet*.

トルコの地震...があり、複数の死者(Türkiye'de Deprem... Çok Sayıda Ölü Var).(2011, 23 Ekim). *Sankei Shimbun*

トルコの地震で死者の数は 217 に達しました。(Türkiye'deki Depremde Ölü Sayısı 217'ye Ulaştı) (2011, 24 Ekim). *Nihon Keizai Shimbun*.

人々は、トルコの 1000 年の地震で命を失っています... (Türkiye'deki Depremde 1.000 Kişi Hayatını Kaybetmiş Olabilir).(2011, 24 Ekim). *Sankei Shimbun*

TÜRKİYE’DE BÜTÜNLEŞİK AFET YÖNETİMİ SİSTEMİ VE KRİZ

Dr. Öğr. Üyesi Hazal Ilgın BAHÇECİ

Yozgat Bozok Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
hazali.bahceci@bozok.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Seçil Gül MEYDAN YILDIZ

Yozgat Bozok Üniversitesi
MMF Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
secil.meydan@bozok.edu.tr

Özet

Kriz, toplum için olumsuz sonuçlar doğurma olasılığı çok yüksek olan fiziksel, sosyal, ekonomik ve politik olayların ortaya çıkması durumudur. Türkiye’de 1999 depremlerini takiben afetlere yönelik bilinçlenmenin artmasıyla birlikte bu alanda yeni yönetim süreçlerinin gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreçte özellikle, kriz hâli şartları süresince uygulanan ve durumu normale döndürmeyi amaçlayan ancak, müdahale ve iyileşme süreçlerini kapsamayan geçici kriz yönetimi anlayışının yarattığı sorunlar, yeni bir afet yönetim sürecini zorunlu kılmıştır.

Bireylerin faaliyetlerini yavaşlatan veya durduran afetler, toplumun normal düzenini bozarak yaşam koşullarını etkilemektedir. Uluslararası çalışmalar, teknolojik gelişmeler ve deneyimler, afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılmasında kriz yönetimi uygulamalarının yetersiz kaldığını göstermektedir. Önemli krizlerin ortaya çıkmaması için afet sonucunu doğuran olaylara zamanında, hızlı ve etkili olarak müdahale edebilmenin yanı sıra, afetten etkilenenlerin daha güvenli ve gelişmiş yeni bir yaşam çevresine kavuşturulmasının da sistemli olarak planlanması gerekmektedir. Disiplinler arası uyum, toplumsal bilinç ve kurumsal eşgüdümle gerçekleşen bütünleşik afet yönetimi sistemi, afetlerin doğurabileceği tüm olumsuz sonuçların önceden ele alınmasını ve afetlerle baş edebilen, dayanıklı ve dirençli bir toplum oluşturulmasını ifade etmektedir.

Bu çalışmada kriz ve kriz yönetimi kavramları üzerinden, bütünleşik afet yönetimi sisteminin önleme, zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamaları detaylı olarak incelenmektedir. Ayrıca, Türkiye’deki başlıca afetlerin tanımlanması ve Türkiye’nin kriz yönetimi anlayışından bütünleşik afet yönetimi sistemine geçiş sürecinde Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği ile yapmış olduğu müzakerelerin tarihsel süreç içerisinde irdelenerek açıklanması çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afet, Kriz Yönetimi, Bütünleşik Afet Yönetimi, Türkiye

INTEGRATED DISASTER MANAGEMENT SYSTEM AND THE CRISIS IN TURKEY

Abstract

The crisis is the emergence of physical, social, economic and political events that are likely to have negative consequences for society. Following the 1999 earthquakes in Turkey, awareness of disasters has increased and the necessity of new management processes has begun to be discussed in this area. Especially in this process, the problems created by the temporary crisis management approach, which were implemented during the crisis's conditions and aimed at returning the situation to normal but didn't include the intervention and recovery processes, required a new disaster management process.

Disasters that slow or halt the activities of individuals disturb the normal order of society and affect their living conditions. International studies, technological developments and experiences show that crisis management practices are inadequate in preventing and mitigating disasters. In order to avoid major crises, it is necessary to systematically plan the conditions for providing a more secure and developed new living environment, as well as intervening in a timely, fast and effective manner the events leading to a disaster. The integrated disaster management system, occurred by interdisciplinary cohesion, social consciousness and institutional coordination, means that all the negative consequences that can be caused by disasters are addressed in advance and the creation of a durable and resilient society that can cope with disasters.

In this study, the stages of prevention, harm reduction, preparation, intervention and improvement of the integrated disaster management system are examined in detail through crisis and crisis management concepts. In addition, defining the major disasters in Turkey and explaining the negotiations with the World Bank, the United Nations and the European Union in the process of transition from crisis management to integrated disaster management system is another purpose of the study.

Keywords: Disaster, Crisis Management, Integrated Disaster Management, Turkey

Giriş

Afet, beklenmedik bir anda aniden ortaya çıkabileceği gibi afetin kaynağını oluşturan faktörlerin değişimi ve dönüşümü sonucu uzun bir sürede de meydana gelebilir. Disiplinler arası uyum, toplumsal bilinç ve kurumsal eşgüdümle gerçekleşen bütünleşik afet yönetimi sistemi, afetlerin doğurabileceği tüm olumsuz sonuçların önceden ele alınmasını ve afetlerle baş edebilen, afetlere karşı dayanıklı, afet konusunda dirençli bir toplum oluşturulmasını ifade etmektedir.

Bireyin veya toplumun faaliyetlerini yavaşlatan veya durduran afetler, toplumun normal düzenini bozarak yaşam koşullarını etkilemektedir. Ancak, afetler sadece gerçekleştikleri coğrafyayı etkilemekle kalmamakta, küresel düzeyde zararlara da yol açabilmektedir. Bu durum uluslararası çalışmalarda da yer bulmuştur. Küresel ekosistemin korunması, iklim değişikliği ve kuraklıkla mücadele, sürdürülebilir kalkınma gibi uluslararası çalışmalarda yapılan düzenlemeler devletlerin afetlerle mücadelede bütünleşik bir yönetim sistemi oluşturmalarına dayanak olmaktadır.

Bütünleşik afet yönetimi yaklaşımıyla tüm afet olaylarında zarar azaltma ve kriz yönetim süreçleri bir bütün olarak değerlendirilmektir. Kriz kavramı “toplum için olumsuz sonuçlar doğurma olasılığı bulunan fiziksel, sosyal, ekonomik ve politik olayların” ortaya çıkmasını ifade etmektedir. 1999 depremlerini takiben Türkiye’de afetlere yönelik bilinçlenme ve yeni yönetim süreçleri başlamıştır. Özellikle, kriz hâli şartları süresince uygulanan, durumu normale döndürmeyi amaçlayan geçici kriz yönetimi anlayışının müdahale ve iyileşme süreçlerini kapsamıyor olmasının yarattığı sorunlar, yeni bir afet yönetim sürecini zorunlu kılmıştır.

Afetlerin sayısal artışı ve yarattığı kayıplardaki hızlı yükseliş, ülkelerin kalkınma politikalarını da olumsuz etkilemektedir. Afetler, yoksul, geri kalmış veya kalkınmakta olan ülkelerde daha fazla can ve mal kaybına yol açmaktadır. Bununla birlikte afetlerin neden oldukları zararlar küresel ölçekte tarihi, kültürel, çevresel ve ekonomik kayıplara yol açabilmektedir.

Teknoloji, doğa ve insan kaynaklı olayların yol açtığı çevresel, ekonomik, fiziksel ve toplumsal kayıpların tümü, ülkelerin sürdürülebilir kalkınma politikalarının zarara uğramasına yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerde afetlerle baş edebilme yetisi, bir başka deyişle afetleri yönetebilme başarısı sürdürülebilir kalkınmanın en önemli unsuru olarak görülmektedir (Karaman, 2016). Dolayısıyla, uluslararası düzeyde etkili olan Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği çalışmalarında da afet yönetimi önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de bütünleşik afet yönetim sisteminin uygulanmasının önemi ve gerekliliği açıklanmaktadır. Çalışmanın kapsamını sınırlamak amacıyla küresel düzeyde gerçekleşen çalışmaların ülkemizdeki afet yönetim sürecine olan etkilerinin belirtilmesiyle yetinilecektir. Yöntem olarak literatür tarama metodunun kullanıldığı bu çalışmada, kriz kavramı ve kriz yönetimi açıklanarak bütünleşik afet yönetimi sisteminin “risk ve zarar azaltma”, “hazırlıklı olma”, “müdahale” ve “iyileştirme” aşamaları detaylı olarak incelenmektedir. Ayrıca Türkiye’de bütünleşik afet yönetimi sistemine geçişte etkili olan ulusal düzenlemeler ve uluslararası çalışmalar da çalışmanın problemi kapsamında ele alınmıştır.

1. Kriz ve Kriz Yönetimi

Kriz kavramının birbirinden farklı pek çok tanım biçimi bulunmaktadır. Beklenmedik bir şekilde meydana gelen buhran anları, kötüye gidiş ve kaotik durumları ifade etmek için kullanılan kriz kavramı kısaca, “bir toplumun, bir kuruluşun veya bir kimsenin yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK Sözlük). Kriz, bir örgütün (aile, şirket, belediye, bakanlık, sivil toplum vb.) üst düzey hedeflerini ve işleyiş düzenini tehdit eden, kimi zaman örgütün yaşamını tehlikeye sokabilen ve ivedilikle tepki gösterilmesini gerektiren; örgütün kriz öngörme ve önleme mekanizmalarının yetersiz kaldığı gerilim yaratan bir durumu ifade etmektedir (Can 2002: 333). Bir başka tanımda ise kriz, bir kurumun, ülkenin ya da yönetimin değerlerine, varlığına ya da temel yapısına yönelik ciddi tehdit oluşturan; zaman baskısının ve belirsizliğin hâkim olduğu ve önemli kararlar almanın zorunlu hale geldiği bir durum şeklinde ortaya konmaktadır (Boin, McConnell ve Hart, 2008: 42).

Kriz kavramının buna benzer birçok tanımı olmakla birlikte, ayırt edici bir takım temel özellikleri bulunmaktadır. Bunlar; kriz durumunun tahmin edilememesinden kaynaklanan büyük ve beklenmeyen bir tehdit; örgütün tahmin ve önleme mekanizmalarının yetersiz kalması dolayısıyla ortaya çıkan yüksek oranda belirsizlik; bu belirsizlik durumunun örgütün amaç ve varlığını tehdit etmesi, üstesinden gelmek amacıyla atılması gereken adımların kararlaştırılması için yeterli bilgi ve zamanın bulunmaması sebebiyle acil karar verme gerekliliğini ortaya çıkarmasıdır. Bu çerçevede beklenmedik bazı olayların meydana gelmesi; borsa ve finans piyasalarındaki olağandışı gelişmeler ya da tayfun, deprem, sel felaketi, nükleer tehlikeler, yanardağ patlamaları gibi doğal afetler birer kriz nedenidir. Örneğin; deprem gibi bir doğal afetin sonrasında yaşanan durum ise doğurduğu sonuçlar açısından bir kriz durumu olma niteliğini taşımaktadır (Demirtaş, 2000: 354).

Bir örgütün kriz ile karşılaşmasına neden olan ya da krizin temel sebebi olan etmenler örgütün iç ya da dış çevresinden beslenebilmekle birlikte, iç ve dış çevre faktörlerinin birbirleriyle etkileşimi sonucunda da kriz durumu ortaya çıkabilmektedir. Bu açıdan krizin oluşmasına neden olan faktörler dış çevre faktörleri ve örgüt içi faktörler olmak üzere iki temel başlık altında incelenebilir. Örgütün kontrolü dışında gelişen ve kontrol edilmesinde güçlük çekilen faktörler olan dış çevre faktörleri; doğal afetler, ekonomik belirsizlik ve dalgalanmalar, teknolojik yeniliklere ve sosyal ve kültürel çevredeki değişikliklere ayak uyduramamaktan kaynaklanan etmenler, düzenleyici kanun ve kuralların uygulanma durumuna bağlı olarak ortaya çıkan politik ve yasal etmenler ve uluslararası çevrede yaşanan değişim ve gelişmelere uyumla ilgili olan uluslararası çevre ve rekabet faktörleridir. Örgüt içi faktörler ise, örgütsel yapı, üst kademe yönetimin yönetim anlayışı, bilgi toplama ve değerlendirmeye yönelik kapasite, örgüt kültürü ve örgüt iklimine bağlı etmenlerden oluşmaktadır.

Kriz olarak nitelendirilen bir olgunun gerçek anlamda bir kriz olup olmadığını ortaya koymak için temel özellikler bulunmamaktadır. Bir sektör ya da ülkede kriz olarak nitelendirilen bir olgu başka bir sektör ya da ülkede kriz olarak görülmeyebilmektedir. Bu bağlamda kriz olgusunun özelliklerinden ziyade etkisinin boyutlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yüzden krizlerin ortak özelliği, ülke boyutunda geniş kitleleri olumsuz yönde etkilemeleri ve etkilerin uzun bir dönem boyunca devam etmesidir (Aykaç, 2001: 126).

Krizin ortaya çıkmasında krizin oluşması, gelişmesi ve sona ermesi olmak üzere üç temel aşama bulunmaktadır. Birinci aşama, krizle ilgili ilk belirtilerin ortaya çıktığı oluşum aşamasıdır. Bu aşama “potansiyel kriz aşaması” olarak da ifade edilebilmektedir. Bu aşamada mevcut risklerin fark edilip gerekli önlemlerin alınması, riskin azaltılması ya da ortadan kaldırılması gerekmektedir. Aksi takdirde ikinci aşama olan krizin gelişim süreci başlar. Krizin gelişme aşamasında örgütün performansında bozulma belirtileri ortaya çıkar ve örgütte karmaşa ortamı doğar. Bu aşamada krizi çözmek amacıyla örgüt, elindeki tüm kaynakları, bir plan çerçevesinde bir araya getirir. Çünkü krizin gelişme aşamasında krizin çözülebileme şansı henüz tamamen ortadan kalkmamıştır. Burada yapılması gereken, yöneticilerin uygun stratejiyi geliştirerek değişim sürecini başlatmasıdır. Bunlar yapılmaz ya da kriz durumunun ihtiyaçlarına uygun çözümler üretilmezse zaman içinde çöküş kaçınılmaz hâle gelir ve kriz büyük yıkımlar yaratarak sona erer. Bu minvalde krizle başa çıkabilmek için olası krize önceden hazır olmak ve kriz oluştuğunda krizi yönetebilmek gerekmektedir. Bu çerçevede kriz yönetimi, yönetim faaliyetlerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (Demirtaş, 2000: 355).

Kriz yönetimi, olası bir kriz durumunun teşhis aşamasından itibaren, örgütün üretim süreci ve hizmetlerine, yöneticilerine, iş görenlerine ve dış çevresine yönelik, gerekli yönlendirici kararların alınmasına, uygulanmasına, takip ve kontrolüne kadar uzanan bir dizi değerlendirme ve denetim faaliyetini kapsamaktadır. Kriz yönetimi, olası kriz durumuna karşılık, kriz sinyallerinin alınarak, değerlendirilmesi ve örgütün kriz durumunu en az kayıpla atlatabilmesi için gerekli önlemlerin alınması ve uygulanması sürecidir (Can, 2002: 337). Kriz yönetiminin temel amacı, olası bir kriz durumunu önceden tahmin edebilen, krizlerin türlerini ayrıştırabilen, krize karşı bir takım önlemler alarak krizin daha ciddi boyutlara ulaşmasını engelleyebilen, krizin yaratacağı belirsizlikle daha iyi mücadele edebilen, krizin doğurduğu sonuçlardan birçok alanda yeni şeyler öğrenebilen ve en çabuk şekilde olağan durumuna dönebilen örgütsel yapılar oluşturmaktır (Pearson ve Mitroff 1993: 49).

Kısaca kriz yönetiminin amacının, örgütü kriz durumlarına hazırlamak olduğu söylenebilir. Bu çerçevede kriz yönetim süreci beş aşamada ele alınmaktadır (Can, 2002: 337-340):

1. Kriz sinyallerinin alınması
2. Krize hazırlık ve korunma
3. Krizin denetim altına alınması
4. Normal duruma geçiş
5. Öğrenme ve değerlendirme

Kriz yönetiminin türleri örgütlerin olası bir krize dair gelişmeleri takip etme tutumlarına göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlar tepkici (reaktif) kriz yönetimi ve etkili (proaktif) kriz yönetimidir. Reaktif kriz yönetimi sürecinde örgüt, harekete geçmek için krizin ortaya çıkmasını beklediğinden, kriz öncesinde etkin bir kriz yönetim planı hazırlamak ve uygulamaya koymak için yeterli zaman bulunmayabilir. Bu durum krizin ortaya çıkaracağı olumsuz sonuçların katlanarak büyümesine ve daha yıkıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Dolayısıyla örgütlerin, her an krizle karşılaşabileceklerini göz önünde bulundurarak kriz ortaya çıktığında uygulayabilecekleri planlar hazırlaması daha rasyonel bir seçim olacaktır. Proaktif kriz yönetiminde ise kriz ortaya çıkmadan önce, olası bir krize karşı önceden alınan koruyucu önlemler ve kriz üzerinde kontrolü sağlamaya yönelik yapılan plan ve çalışmalar silsilesi mevcuttur. Krizin ortaya çıkaracağı olumsuz etkilerin boyutlarının artmasını önlemenin temel koşulu, söz konusu kriz ortaya çıkmadan önce onu kontrol altına alabilecek önlemlerin alınmasıdır. İşte, proaktif kriz yönetimi sürecinde yapılan tam olarak budur. Bir krizin iyi yönetilebilmesi için, önceden hazırlanmış olan kriz planlarının ve buna bağlı olarak olası krizler üzerinden üretilen senaryoların varlığı zorunludur. Bu şekilde yöneticilerin kurum içi ve dışı uyaranları dikkate alarak yapılan hazırlıklar, krizin önlenmesine ya da krize hazırlıklı olunarak zararların asgariye indirilmesine katkıda bulunur.

Bir örgüt olarak devlet, toplumların hemen hemen bütün etkinliklerini yönlendiren, toplumdaki bütün örgütlerin üzerinde yer alan, onları etkileyen ve işleyişinde yöneticilerinin yöneticilik vasıflarının belirleyici rol üstlendiği bir üst örgüttür. Dolayısıyla devlet yönetimi de diğer tüm örgütler gibi zaman zaman krizlerle karşılaşabilir. Bu krizler ekonomik faktörlerin ortaya çıkardığı krizler olabileceği gibi, doğal afetlerden kaynaklanan büyük yıkımların ortaya çıkardığı krizler de olabilir. Yine bu çerçevede karşılaşılan krizler kısa sürede çözülebilen krizler olabileceği gibi, etkilerine ve boyutlarına bağlı olarak uzun süreli de olabilir (Demirtaş, 2000: 353, 354).

Kriz durumu, beklenmedik koşulların üstesinden gelinmesini ve bunun ivedilikle gerçekleştirilmesini gerektirdiğinden, kriz dönemini olağan dönemden ayıran en önemli özellik, oluşan sorunlara hızla çözüm üretebilme ihtiyacının hâsıl olmasıdır. Kriz durumunda ortaya çıkan belirsizlik ortamı, yönetimleri az zamanda ve sınırlı imkânlarla gelişmeleri takip etmeye zorlamakta; yönetsel örgütlenmelerin, değerlerini, amaçlarını, iş görme yöntemlerini de değişime uğratmaktadır. Yönetimlerin krizi yaratan olgu ve durumları

bertaraf etmekte yetersiz kalabildiği bu süreç, kamu yönetimlerinin etkinliklerinin ve sorun çözebilme yeteneklerinin test edildiği ve varlık nedenlerinin sorgulandığı anlara karşılık gelmektedir (Aktel ve Çağlar, 2007: 149).

Kamu yönetimlerinin kriz yönetimiyle ilişkilerinin en çok hissedildiği alanlardan birisi afet yönetimi sürecidir. Kriz yönetimi, afet yönetimini de içine alan daha geniş bir yönetim biçimi olup kriz yönetimi, bir kriz durumunun teşhisinden başlayarak, gerekli yönlendirici kararların alınmasına, uygulanmasına, takip ve kontrolüne kadar uzanan bir seri faaliyeti kapsadığından afetin boyutuna ve etkisine göre kriz yönetimi kararları alınabilmekte; bu noktada da devreye kamu yönetimleri girmektedir.

Doğal afetler kriz yönetim anlayışı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye dahil olmak üzere pek çok ülkede afet yönetimi çalışmalarının önemli bir kamusal politika alanı olduğu görülmektedir. Bunun da ötesinde afet kavramının kimi zaman kriz kavramı yerine kullanıldığı ve bu kavramların iç içe geçtiği de ifade edilmelidir. Kriz yönetimi konusunda en önemli noktalardan birisi, krizi ortaya çıkarabilecek nedenleri önceden tespit ederek gerekli önlemleri alabilmektir. Ancak doğal afetlerin neden olduğu krizlerin önceden belirlenebilmesi çok zordur. “Yönetimler tarafından kontrol edilemeyen doğal afetler, önceden tahmin edilemeyen, toplumun genelini etkileyen ve tahrip gücü oldukça yüksek olaylar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yönetimlere çok çeşitli sorumluluklar yükleyen bu doğal afetlerin etkilerini asgariye indirmek adına, afet öncesi zararları azaltma, ön hazırlıklar, kurtarma ve ilk yardım, iyileştirme ve yeniden inşa aşamaları gündeme gelmektedir. Yönetimler, doğal afetler olmadan önce, toplumun en az zarar ve fiziksel kayıplarla kurtulabilmesi için gereken teknik, idari ve yasal tüm önlemleri almak; mümkün olan durumlarda olayları önlemek, mümkün olmayan durumlarda ise, kurtarma, ilk yardım ve iyileştirme çalışmalarını en etkin bir şekilde yapılmasını sağlamak zorundadırlar. Bu zorunluluk, toplumun tüm imkân ve kaynaklarının iyi yönlendirilmesini, rasyonel kullanımını gerektirmektedir” (Aktel ve Çağlar, 2007: 149-150).

2. Bütünleşik Afet Yönetim Sistemi

Bütünleşik afet yönetim sisteminin içeriğini ve kapsamını Kadioğlu (2008: 10):

“Afet sonucunu doğurabilecek olayların önlenmesi veya zararlarının azaltılması amacıyla afetlere/acil durumlara hazırlık ve onların olası zarar/risklerinin azaltılması ile birlikte afetler/acil durumlardan sonra müdahale etme ve iyileştirme gibi çalışmaların tümünde yapılması gereken çalışmaların toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde planlanması, yönlendirilmesi, desteklenmesi, koordine edilmesi, gerekli mevzuat ve kurumsal yapılanmaların oluşturulması veya yeniden düzenlenmesi ve etkin ve verimli bir uygulamanın sağlanabilmesi için toplumun tüm kurum ve kuruluşlarıyla, kaynaklarının bu ortak amaçlar doğrultusunda yönetilmesi” olarak ifade etmektedir.

Afetlerin doğrudan ve dolaylı olarak yol açtığı zararlardan toplumun en az düzeyde etkilenmesini sağlamak ve zarar azaltma sürecinde toplumun ekonomik, kültürel, çevresel ve psikolojik yapısını ele alarak modern politikalar geliştirmek, bütünlük afet yönetim sisteminin kriz mücadele stratejisini oluşturmaktadır.

Bütünlük afet yönetimini disiplinler arası uzlaşıyla ilişkilendiren ve afet yönetim sürecinde planlama, uygulama, kontrol mekanizmasının önemini vurgulayan Karaman'a göre (2016: 2-3) bütünlük afet yönetimi:

“Riskli alan ve konuların tespiti; doğal, teknolojik, sosyal, beşeri, politik koşulların kontrolü; rasyonel plan, politika ve yöntemlerin geliştirilmesinin sağlanması; karar alıcı ve uygulayıcıların eğitimi dâhil, her detayın düşünülerek yönlendirilmesi, farkındalığın artırılması ve bir kültür olarak benimsetilmesi ile ilgili yönetimde *planlamadan kontrole* kadar olan süreci kapsayan, merkezinde kamu yönetiminin yer aldığı, disiplinler arası bir çalışma” olarak tanımlanmıştır.

Afet olgusunun ideal yönetim biçimi olan bütünlük afet yönetimi, kamu ve özel sektörler ile sivil toplum örgütleri ve gönüllü kuruluşlar arasında gönüllülük, hoşgörü ve fedakârlık bağının bir kültür olarak benimsenmesi sürecidir (Karaman, 2016: 3).

Afetlerde bütünlük bir yönetim sisteminin oluşturulmasının temel amacı tüm afet olaylarında zarar azaltma ve kriz yönetim süreçlerini bir bütün olarak değerlendirmektir. Afet durumunda toplumun sahip olduğu tüm kaynaklar akılcı ve etkin kullanılabilirdiği ölçüde, doğal yıkım olaylarının sebep olduğu kırılganlıklar ve savunmasızlıklar azalabilmektedir.

Esas itibarıyla bütünlük afet yönetim sistemi aracılığıyla doğal yıkım olaylarında, işbirliği ve eşgüdüm sağlanarak, can ve mal kaybını olabildiği ölçüde azaltmak, ekonomik, toplumsal, çevresel ve kültürel kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak hedeflenmektedir. Başka bir deyişle “yaralanmaları önlemek”, “mal-mülk, kültür ve tabiat varlıklarını korumak”, “toplumsal düzenin ve hizmetlerin kesintiye uğramasını engellemek” ve “sosyal ve ekonomik kayıpları önlemek” gibi çeşitli uzmanlıkları içeren tedbirler ve müdahaleler disiplinler arası koordinasyonla gerçekleştirilmektedir.

Bütünlük afet yönetiminde kamu yönetim birimleri, meslek odaları, sivil toplum örgütleri, üniversiteler, uluslararası kuruluşlar, sendikalar ve halk arasında işbirliği ve eşgüdüm oluşturulması esastır. Böylelikle, afetler olmadan önce, afet olduğunda ve afetlerden sonra gerçekleştirilmesi gereken yasal ve yönetsel sorumlulukların benimsenmesi ve ilgili önlemlerin alınması sağlanmaktadır.

Doğal (heyelan, sel, volkan patlaması, deprem, kuraklık), teknolojik (nükleer kazalar, büyük taşımacılık kazaları ve endüstriyel kazalar) ve insan kaynaklı tehlikelerle (savaş, terör olayları, iç çatışmalar), “çevresel bozulmaların afet sonucunu doğurmasını önlemek veya etkilerini azaltmak amacıyla, afet öncesi, sırası ve sonrasında alınması gereken yapısal veya yapısal olmayan önlem ve faaliyetlerin tümü” bütünleşik afet yönetiminin kapsamını oluşturmaktadır (AFAD, 2014). Dolayısıyla disiplinler arası uğraş ve zaman gerektiren bu faaliyetlerin sistemli ilerleyebilmesi için afet yönetim döngüsü oluşturulmuştur.

Bütünleşik afet yönetimi sistemi aracılığıyla “afet ve acil durumların sebep olduğu zararların önlenmesi için tehlike ve risklerin önceden tespiti, afet olmadan önce meydana gelebilecek zararları önleyecek veya en aza indirecek önlemlerin alınması, etkin müdahale ve koordinasyonun sağlanması ve afet sonrasında iyileştirme çalışmalarının bir bütünlük içerisinde yürütülmesi” hedeflenmektedir (Karaman, 2016: 3).

Bütünleşik afet yönetim sistemi afet yönetim döngüsü dört evreden oluşmaktadır (bkz. Şekil 1). Bu evreler içindeki uyum ve denge bütünsel başarıyı ifade etmektedir. Bunlar:

1. “Risk ve Zarar Azaltma (Mitigation)”,
2. “Hazırlıklı Olma (Preparation)”,
3. “Müdahale (Response)”,
4. “İyileştirme (Recovery)” evreleridir.

Şekil 1: Bütünleşik Afet Yönetimi Döngüsü(Yontar, 2016: 281)

Bütünleşik afet yönetimi sisteminde, hazırlık, kayıp ve zarar azaltma, erken uyarı, tahmin, etki analizi gibi afetler olmadan önce yapılması gereken faaliyetlere risk yönetimi denilmektedir. “Olaya müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılanma gibi afet sonrası

düzelteye yönelik olarak yapılan çalışmalar” kriz yönetimi olarak tanımlanmaktadır (Kadioğlu, 2008: 13).

“1. Risk ve Zarar Azaltma (Risk Reduction)

- *Tehlike Analizi (Hazard Assessment)*
- *Risk Analizi (Risk Assessment)*
- *Risk Azaltma*
- *Önleme (prevention)*
- *Sakınım (avoidance)*
- *Risk ve Zarar Azaltma (mitigation)*
- *Risk Transferi*
- *Risk İletişimi*

2. Hazırlıklı Olma (Preparedness)

- *Olay Komuta Sistemi*
- *Planlama*
- *Tahmin ve Erken Uyarı*
- *Tatbikatlar*
- *Eğitim*

3. Müdahale (Response)

- *Etki ve İhtiyaç Analizleri*
- *Olay Yeri Yönetimi*
- *Erken İyileştirme*
- *Geçici barınma*
- *Bağış ve Gönüllü Yönetimi*

4. İyileştirme (Recovery)

- *Orta ve Uzun Vadeli İyileştirme*
- *Yeniden İnşa”(Kadioğlu, 2008).*

Bir bütün olarak ele alınması gereken evreler iç içe girmiş olup birbirlerini takip etmek zorundadır. Evrelerden birinde meydana gelen aksaklık diğer evreleri de olumsuz etkilemektedir. “Risk ve Zarar Azaltma”, “Hazırlıklı Olma”, “Müdahale” ve “İyileştirme” olarak tanımladığımız bu evreler içerisindeki faaliyetleri ve yapılması gereken çalışmaları genel özellikleriyle açıklamak yerinde olacaktır.

Risk ve Zarar Azaltma, sosyal gelişim, kültürel değişim, kent planlaması ve mühendislik teknikleri ile uygulama yöntemleri üzerine kurulu bir önlemler bütünüdür (Orol ve Tabban, 1977: 25). Zarar azaltma kapsamında yapılan çalışmalar hazırlık evresinin başarısını ve verimliliğini büyük ölçüde etkileyen önemli bir aşamadır. Zarar Azaltma Evresi kapsamında yapılan planlar ve önlem stratejileri zarar ve can kaybını azaltmaya yöneliktir.

Afet yönetim sisteminin “tüm aşamalarındaki çalışmaları zamanında, hızlı ve etkili olarak yürütebilmek için gereken insan, malzeme ve ekipman ile parasal kaynakların” oluşturulması gereklidir (AFAD, 2018). Belirli bir tehlikenin algılanması, incelenmesi, ilgili birimlere ulaştırılarak halkın tehditler konusunda zamanında bilgilendirilmesi için erken uyarı sisteminin bu evre içerisinde oluşturulması zorunludur.

“Planlama, eğitim ve tatbikatlar ile hidro-meteorolojik tehlikelere karşı hazırlıklı olma, müdahale etmeye ve hayatı normalleştirmeye dönük iyileştirme için etkin bir afet ve acil durum yönetimi çalışmalarına” *hazırlık* denilmektedir (Kadioğlu, 2005). *Hazırlıklı Olma Evresi* “afetlerin toplumda olumsuz etkiler doğurabilecek sonuçlarına karşı önlemler alarak, zamanında, en uygun şekilde ve en etkili organizasyon ve yöntemler ile müdahale edebilmeye hazırlanmayı” ifade etmektedir (Şengün, 2007). Hazırlıklı olma, ilgili kurum ve kuruluşların ve halkın görev ve sorumluluklarının bilincinde olmasını ve destek kaynaklarının planlanmasını içermektedir (Kadioğlu, 2008: 23).

“Afetlere karşı hazırlıklı olmanın temel unsurlarından birisi muhtemel afet senaryoları hazırlayıp bu durumlarda ne şekilde bir yol izleneceğinin masa başında ve sahada test edilmesidir” (Yontar, 2016: 279). Böylelikle zarar azaltma çalışmaları tatbikatlarla test edilerek toplumun muhtemel afetlere ne derece hazır olduklarını belirlemek açısından önemlidir.

Afetlere “zamanında, hızlı ve etkili olarak müdahale edebilmek için afet öncesinde yapılması gereken planlama, eğitim, tatbikat, erken uyarı sistemlerinin kurulması, acil yardım malzeme stokları, halkın bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi gibi faaliyetlerin” sürekli olarak yürütüldüğü sürecin tanımlanması gereklidir (Kadioğlu, 2005; AFAD, 2014). “Zarar azaltma kapsamda yapılan çalışmalar afetlere hazırlığı daha etkili kılmaktadır. Afete hazırlık çalışmaları ise muhtemelen bir zarar oluşacağını varsayarak buna hazırlıklı olmayı öngörmektedir” (Kadioğlu, 2008: 19). Afetler bir anda meydana geldiği için, afetin gerçekleştiği anda, hızlı ve etkili bir çözüm yolu oluşturmak kolay değildir. Yönetim

birimleri, STK'lar ve halk, ancak daha önceden yapılan zarar azaltma stratejileri, görev dağılımı ve önlem sırası doğrultusunda, herhangi bir karmaşa oluşmadan, sistemli bir biçimde sorumluluklarını yerine getirebilir. Sorun ortaya çıkmadan önce yapılan koruyucu önlemler “hazırlıklı olma” olarak tanımlanmaktadır (Kadıoğlu, 2008: 25). Zarar Azaltma ve Hazırlık Evresi “risk türleri ve düzeylerini tespit etme”, “önleme”, “azaltma” ve “paylaşma” çalışmaları ile oluşturulan “afet senaryoları ve uygulama önceliklerinden” oluşmaktadır.

Müdahale Evresi, “afetin oluşumunu takip eden ve afetin oluşundan hemen sonra başlayarak, afetin büyüklüğüne bağlı olarak en çok 3 gün ila 1–2 aylık bir süre içerisinde yapılan” faaliyetlerdir (Kadıoğlu, 2008: 29). Faaliyetlerin temel amacı, olabilecek en az sürede “çok sayıda insan hayatını kurtarmak, yaralıların tedavisini sağlamak ve açıkta kalanların su, yiyecek, giyecek, ısınma, barınma, koruma gibi hayati gereksinimlerini yine en kısa süre içerisinde en uygun yöntemlerle” karşılamaktır (Kadıoğlu, 2008: 29).

Afete zamanında, hızlı, etkili ve koordineli olarak müdahale edebilmek ve etkilenen toplulukların acil yardım ihtiyaçlarını zamanında, hızlı ve etkili olarak karşılayabilmek için afet müdahale planlarının yapılması gereklidir (AFAD, 2014). Tüm yerleşim birimleri için afet müdahale planlarının hazırlanmış olması, bütünleşik afet yönetiminin temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Böylelikle “mahalle, ilçe veya il düzeyinde yerleşmelerin karşı karşıya bulundukları tüm tehlikeleri ve muhtemel afetlerde uğranacak kayıp ve zararları afet senaryolarıyla gerçekçi biçimde ortaya koyan” müdahaleler sağlanabilmektedir (AFAD, 2018).

İyileştirme Evresi, “afete uğramış toplulukların haberleşme, ulaşım, su, elektrik, kanalizasyon, eğitim, kısa ve uzun süreli geçici barınma, ekonomik ve sosyal çalışmalar gibi, yaşamsal aktivitelerinin en az düzeyde karşılanabilmesi için” (Şengün, 2007: 175) ilgili çalışmaların yürütülmesini içermektedir. Afet yönetiminde, afete müdahaleden sonra gelen döneme iyileştirme denilmektedir. “Afet ve acil durum nedeniyle bozulan yaşam şartlarının normalleştirilmesine yönelik olarak olayın meydana gelmesinden hemen sonra başlatılan kısa dönem iyileştirme faaliyetleri” (AFAD, 2014) ön iyileştirme olarak ifade edilmektedir. Afetlerden etkilenmiş olan bireylerin yaşamsal gereksinimlerinin akılcı yöntemlerle karşılanması ve yaşam koşullarının bir an önce normal seyrine döndürülmesi iyileştirme evresi içinde yer almaktadır (Şengün, 2007).

Afet yönetiminin afet öncesi, sırası ve sonrasında tüm evreleri bir bütünlük içerisinde ele alınması ve etkin bir şekilde uygulanması gereklidir. Afet yönetiminin evreleri döngüsel bir ilişki yapısı göstermektedir. Afet sırasında yapılan müdahale ve afet sonrasındaki iyileştirme çalışmaları doğrultusunda edinilen bilgilerden ve deneyimlerden yararlanılarak, varsa eksiklikler giderilerek, yeniden risk ve zarar azaltma ile hazırlıklı olma evrelerine geçilmesi gereklidir (Işık ve Gündoğdu, 2017: 131; Kadıoğlu, 2008: 38).

Toplumun her kesimine belirli rol ve sorumluluklar sunan bütünlüklü afet yönetimi içinde siyasi erk ve devlet kurumları, medya, güvenlik güçleri, yerel yönetimler, üniversiteler, deprem uzmanları, meslek odaları, sivil toplum örgütleri, uluslararası kuruluşlar ile halkın (Işık ve Gündoğdu, 2017: 133) afet yönetiminin bir aktörü olarak aktif bir şekilde yer alması ve her birinin iç ve dış denetim mekanizmaları aracılığıyla denetlenmesi sağlanmalıdır.

3. Türkiye’de Afet Yönetimi

Türkiye, coğrafi konumu ve yapısı bakımından doğal, teknolojik ve insan kaynaklı afetlerin yoğun olarak yaşandığı bir ülkedir. Ülkemizin jeolojik yapısında meydana gelen doğal değişim süreci insanları, kentleri ve doğal çevreyi etkilemektedir. Ancak, yanlış yapılaşma koşulları, plansız kentleşme, yasal ve yönetsel eksiklikler gibi birçok unsur afetlerin olumsuz etkenlerinin katlanarak artmasına yol açmaktadır. Uzun yıllar afetlerden sonra ve yaşanan afete bağlı olarak yapılan mevzuat düzenlemeleri, kadercı toplum yapısından kurtulamayan bir sosyal yapının ve afet sonrası yardım çalışmalarına ağırlık veren bir yönetim sürecinin oluşmasına yol açmıştır. Afetlerle ilgili kamusal yapılanma 1958 yılından sonra, İmar ve İskân Bakanlığı’nın ve İçişleri Bakanlığı’na bağlı Sivil Savunma Genel Müdürlüğü’nün kurulmasıyla başlamıştır. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın 2009 yılında kurulmasına kadar geçen sürede Bayındırlık ve İskân Bakanlığı’na bağlı Afet İşleri Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığı’na bağlı Sivil Savunma Genel Müdürlüğü ve 1999 yılından sonra kurulan Başbakanlığa bağlı Afet ve Acil Durum Genel Müdürlüğü afet yönetiminden sorumlu olmuştur*. Afet yönetimindeki koordinasyon sorunu ve çok başlılık, ancak 2009 yılında Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın (AFAD) kurulmasıyla ortadan kaldırılmıştır (Şengün, 2007).

Ülkemizde modern anlamda afet yönetim sistemine geçiş süreci 1992 Erzincan Depremi ve 1995 Dinar Depremi sonrasında başlamıştır. 1999 Gölcük ve Düzce Depremleri sonrasında da daha bilimsel, kurumsal ve kapsayıcı bir afet yönetim politikası oluşturulmaya yönelik disiplinler arası çalışmalar hız kazanmıştır. Bu süreçte, yeniden yapılanma kapsamında dış kaynak olarak Dünya Bankası’ndan kredi alınmıştır. Dünya Bankası’nın da etkisiyle Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

Türkiye’de mevcut afet yönetim sistemi içinde bağlı olunan görev ve sorumluluklar başlıca “6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun”, “2985 sayılı Toplu Konut Kanunu”, “5436 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun”, “5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”, “7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirler İle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun”, “7126 sayılı Sivil Savunma Kanunu”, “5393 sayılı Belediye Kanunu”, “Afet ve Acil Durum Yönetim Merkezleri Yönetmeliği”, “Afet ve Acil Durum

Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği”, “Türkiye Afet Müdahale Planı” (TAMP) ve “Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planı” (UDSEP) kapsamında belirlenmiştir.

Avrupa Birliği’nin geliştirdiği ve müktesebatına aktardığı “Bütünleşik Risk ve Kriz Yönetimi” ile benimsenen, farklı sektörlerin ve yönetim birimlerinin katılımcılık, hesap verebilirlik, saydamlık ve uzlaşa yaklaşımlarıyla ilişkilendirdiği yönetim anlayışı, Avrupa Birliği uyum sürecinde olan Türkiye’nin afet yönetim politikalarını da etkilemiştir (Karaman, 2016: 1-2).

Birleşmiş Milletler öncülüğündeki afet çalışmaları ve sözleşmeler, son yirmi yıldır afetlerin sayısı, şiddeti ve etkilerinin giderek artmasına bağlı olarak çeşitlenmektedir. Afet öncesi ve sonrası hazırlık politikalarının ve uygulamalarının yetersizliği afet yönetiminin bütünsel olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Müdahale tabanlı afet yönetiminden, afet risklerinin azaltılması ve afet risk yönetiminin planlanmasına geçiş konusunda fikir birliği gelişmiştir (Şengün ve Meydan Yıldız, 2017: 182). 1990-2000 yıllarını kapsayan “Afet Zararlarının Azaltılması On Yılı” ve 1994 tarihli Yokohama Stratejisi ve Eylem Planı afet zararlarının azaltılmasına yönelik ilk BM dokümanları olarak kabul edilmektedir. 1994 tarihli “Yokohama Stratejisi ve Eylem Planı” ve 2005 tarihli “Hyogo Çerçeve Eylem Planı” ile 2015-2030 arasında uygulanmak üzere oluşturulan “Sendai Çerçeve Eylem Planı” bütünleşik afet yönetimi konusunda, uluslararası düzeyde işbirliğinin artması, yoksulluğun azalması hedefleriyle sürdürülebilir kalkınma politikasının gerçekleştirilmesine yönelik yapılan çalışmalar olup, ülkemizdeki afet yönetim sürecinin yasal ve kurumsal değişiminde etkili olmuştur.

Afet ve acil durum politikaları Avrupa Birliği’nde *İnsani Yardım ve Sivil Koruma* olarak tanımlanmaktadır. Bu yapılanma Türkiye’nin Avrupa Birliği uyum sürecinde afet ve insani yardım politikalarında yerellik, katılım, sürdürülebilirlik ve gönüllülük ilkelerine ağırlık vermesi gerektiği sonucuna dayanmaktadır (Mengi, 2018). Afet risklerinin azaltılması, acil duruma hazırlık, müdahale ve iyileştirme ilkelerinin Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği kapsamında yasallaşmasında Avrupa Birliği katılım ilkeleri önemli bir yer tutmaktadır.

Türkiye’de afet yönetiminde, afet sonrası sonuçlara odaklanma anlayışı yerine, afet zararlarını afet olmadan önce azaltma çabalarına yönelmede BM, Avrupa Birliği ve Dünya Bankası çalışmalarının yol gösterici etkisi söz konusudur. Afet ve acil durumdan etkilenen ülkelere ve BM sistemine destek olma görevini üstenen BM Afet Değerlendirme ve Koordinasyon Ekibi (UNDAC) ülkemizin afet yönetim anlayışını değiştirmiştir (Şengün ve Meydan Yıldız, 2017).

Kaynakların etkin kullanımını sağlayan Birleşmiş Milletler Sekretaryası içinde yer alan OCHA, Türkiye'nin afet yönetimi konusunda uluslararası işbirliğine dayalı politikalar geliştirmesinde rol model olmuştur.

Ülkemizde afet yönetimi politikası, Anayasa'nın 119., 120., 121. ve 122. maddeleri başta olmak üzere diğer kanun ve yasal düzenlemelerle oluşmaktadır. Sistemin örgütlenme boyutunda esas kurum Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'dır. Bunun yanında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İller Bankası, Karayolları Genel Müdürlüğü, Doğal Afet Sigortaları Kurumu ve Kızılay Genel Müdürlüğü de süreç içinde belli görev ve yükümlülüklerle yer almaktadır (Meydan Yıldız, 2017). Bunun yanı sıra Türkiye'de bürokratik açıdan yapılanmalar ve mevzuata ilişkin düzenlemeler halen sürmektedir. AFAD'ın hazırlamış olduğu *Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP)* afet öncesi, sırası ve sonrasındaki planlama ilkelerinin il ve ilçe düzeyinde benimsenmesi açısından önemli bir referans noktasıdır. TAMP'ın amacı, “afet ve acil durumlara ilişkin müdahale çalışmalarında görev alacak hizmet grupları ve koordinasyon birimlerine ait rolleri ve sorumlulukları tanımlamak, afet öncesi, sırası ve sonrasındaki müdahale planlamasının temel prensiplerini belirlemek” şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca sorumluluk dağılımında “afet ve acil durum hizmetlerinin koordinasyonundan, eğitim politikalarının oluşturulmasından ve bu konularda mevzuat düzenlemeleri yapılmasından” AFAD yetkili kılınmıştır (TAMP, 2013). “Ulusal düzey hizmet grubu planlarının hazırlanması ve uygulanmasından sorumlu ana çözüm ortağı olan bakanlık, kurum ve kuruluşlar asli sorumlu olmakla birlikte, hizmet grubu planlarında görevlendirilen destek çözüm ortağı bakanlık, kurum ve kuruluşlar, özel sektör, STK'lar ve gerçek kişiler” sorumlu olarak belirlenmiştir (TAMP, 2013). Planda, afet ve acil durumlara ilişkin “müdahale çalışmalarında görev alacak hizmet grupları ve koordinasyon birimlerinin rolleri ve sorumlulukları” tanımlanmıştır. Ayrıca, afet öncesi, sırası ve sonrasındaki “müdahale planlamasının temel prensiplerini belirlemek” amacıyla detaylı olarak il ve ilçe düzeyinde çalışmalar başlatılmıştır (AFAD, 2018).

Şekil 2: Türkiye’de Afet Yönetim Süreci (TAMP, 2013)

TAMP’ ın hedefleri:

- “Hayat kurtarmak,
- Kesintiye uğrayan hayatı ve faaliyetleri en kısa sürede normale döndürmek,
- Müdahale çalışmalarını hızlı ve planlı bir şekilde gerçekleştirmek,
- Halk sağlığını korumak ve sürdürmek,
- Mülkiyet, çevre ve kültürel mirası korumak,
- Ekonomik ve sosyal kayıpları azaltmak,
- İkincil afetleri önlemek ya da etkilerini azaltmak,
- Kaynakların etkin kullanımını sağlamaktır”, şeklinde belirtilmekte olup bütünleşik afet yönetim sürecinin geniş kapsamlı yaklaşımıyla örtüşmekte olduğu görülmektedir.

TAMP bilişim altyapısını sağlayan Afet Yönetim ve Karar Destek Sistemi (AYDES), afetin “planlama, müdahale ve iyileştirme” evrelerinin tümünü içerecek biçimde düzenlenmiştir. Afet süreçlerinin “elektronik ortamda takip edilmesi, yönetilmesi ve yöneticilere karar desteği sunulması” hedefiyle geliştirilmiş olan AYDES, bütünleşik afet yönetim sisteminin yaşama aktarılması konusunda önemli bir adımdır (Meydan Yıldız, 2017).

Türkiye afet yönetimi, 1999 depremlerinden sonra yeni bir afet yönetim süreci içine girmiştir. Bu süreçte, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın kurulması ile kurumsal açıdan yeniden yapılanma sağlanmıştır. Avrupa Birliği uyum süreci ve Birleşmiş Milletler’in küresel düzeyde ortaya koyduğu çalışmalar afet konusunun ülkemizde de güncelliğini ve önemini korumasını sağlamıştır. Fakat bütünleşik bir afet yönetimi anlayışının oluşturulamadığı görülmektedir. Özellikle müdahale kurumları arasındaki

koordinasyon yetersizliği söz konusudur. Coğrafi Bilgi Sistemleri, Mekânsal Bilgi Sistemleri, erken uyarı sistemleri ve mülkiyet hakkına yönelik dijital düzenlemeler yetersizdir. Uluslararası çalışmalarda yerel yönetimlerin kapasitelerinin artırılması üzerinde durulmaktadır. Bu aşamada afet döngüsünün önemli bir aktörü olarak yerel yönetimlerin kapasitelerini yeterince etkin kullanamaması ve buna bağlı olarak oluşan yapısal sorunlar, toplumun da afet konusundaki duyarlılığının zayıf olmasına yol açmaktadır. Afetlere karşı toplumun direncinin zayıf olması ve toplumda bireylere ve kurumlara güven algısının düşük olması (Ekşi, 2016: 76) yapısal olmayan sorunların devam etmesine yol açmaktadır. Afet döngüsünün sürekli bir denetim içinde ilerlemesi esastır (Kadıoğlu, 2005).

Sonuç

Bir toplumun afetler karşındaki kırılğanlığını ve savunmasızlığını arttıran faktörlerin başında plansız gelişen kentsel yapı, hızlı nüfus artışı, denetimsiz yapılaşma ve en önemlisi kaderci toplum yapısıyla şekillenen afet bilgisinin ve bilincinin yetersizliği gelmektedir.

Afetlerle yaşamasını öğrenmek zorunda olan Türkiye’de ancak bütünleşik afet yönetimi ile dirençli toplum sürecinin gerçekleşebileceği açıktır. Bu süreç, afete duyarlı bir toplum olunmasıyla gerçekleşebilir. Ülkemizde yaşanan sel, göçük, deprem gibi afetlerde yaşamını yitiren kişi sayısındaki artışlar bütüncül bir afet yönetim sistemine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Afet öncesinde ve afet sonrasında toplumun sahip olduğu tüm kaynaklar akılcı ve etkin kullanılabildiği ölçüde doğal yıkım olaylarının sebep olduğu kırılğanlıklar ve savunmasızlıklar azalabilecektir.

Afet yönetimi genç bir disiplin olarak görülse de doğanın ve insanlığın yaşadığı kayıplar kadar eskidir. Tarihsel süreç içinde yaşanan afetlerin olumsuz etkilerinden elde edilen deneyimler ve kriz odaklı bir müdahale politikasının çok daha fazla kayıplara neden olduğunun öğrenilmesi, afetlerin planlama, uygulama, denetim, kontrol stratejilerini içeren bütünleşik bir afet yönetimi sistemi ile yönetilmesini gerekli kılmaktadır. Bütünleşik afet yönetiminin “zarar azaltma”, “hazırlıklı olma” , “müdahale” ve “iyileştirme” evrelerinin, yerel yönetim birimleri, meslek odaları, sivil toplum örgütleri, sendikalar, üniversiteler ve halk arasında işbirliği ve eşgüdüm kuran bir yapıda düzenlenmesi, ayrıca teoride kalan planların yaşama aktararak uygulanabilirliğinin sağlanması gereklidir.

Afetlerin ekonomik, toplumsal ve çevresel yapıda da olumsuzluklara yol açtığı unutulmamalıdır. Bu aşamada birbiriyle etkileşim halinde gelişen olumsuzluklar ile ancak bütüncül politikalarla baş edilebilir. Herhangi bir afet sonrasında oluşan ticaret, hizmet veya turizm sektörlerindeki gelir kayıpları eğitim, sağlık, ulaştırma, enerji vb. sektörlerde de hasarlara ve dolayısıyla hizmet kayıplarına yol açabilmektedir. Üretimin ve hizmetin azalmasının yol açacağı fiyat artışları, kalkınma planlarındaki yatırımların askıya alınmasına ve bu durumun doğuracağı alternatif maliyetlerin ülkenin refah seviyesini düşürmesiyle sonuçlanabileceği unutulmamalıdır (AFAD, 2014). Hem bütün afetlerden mümkün

olduğunca az zarar görebilmek hem de kendi öz kaynaklarıyla kısa sürede normal yaşam düzenine dönebilen bir ülke olabilmek için bütünleşik afet yönetim sisteminin uygulanabilirliğini sağlayacak yasal, yönetsel, eğitsel ve kültürel altyapının oluşturulması gereklidir.

Türkiye’de bütünleşik afet yönetimi konusunda hem kurumsal hem de yasal düzenlemelerde önemli gelişmelerin sağlandığı söylenebilir. Ancak kamusal politikalar ekseninde hala büyük ölçüde çözülemeyen katılımcılık, disiplinler ve kurumlar arası eşgüdümün sağlanması, planlı kentleşme ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi gibi sorun alanları, afet bilincinin ve duyarlılığının daha sistemli ve rasyonel politikalar benimsenerek gelişmesi gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- AFAD, (2018), <https://www.afad.gov.tr/tr>, (16.08.2018).
- AFAD, (2014), “Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü”, T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Ankara.
- Aktel, Mehmet ve Çağlar, Nedret (2007), “İsparta İli Afet (Kriz)Yönetim Yapılanması Üzerine Bir Çalışma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.12, S.3 s.147-162.
- Aykaç, Burhan (2001), “Kamu Yönetiminde Kriz ve Kriz Yönetimi”, G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, S.2, ss.123-132
- Boin, A., A. McConnell ve P. Hart. (2008), *Governing After Crisis: The Politics Of Investigation, Accountability & Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Can, Halil. (2002), *Organizasyon ve Yönetim*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Demirtaş, Hasan (2000), “Kriz Yönetimi”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, S. 2, ss.353-373
- Ekşi, Ali, (2016), “Afet Yönetiminde Temel Etik İlkeler ve İkilemler”, *Bütünleşik Afet Yönetimi*, editörler: Zerrin Toprak Karaman, Asuman Altay, s. 75-100, İzmir: İlkem Yayınları.
- Işık Özden ve Gündoğdu Oğuz, (2017), “1999’dan Günümüze Afet Yönetiminin Ülkemizdeki Gelişimi”, *Disiplinlerarası Afet Yönetimi Araştırmaları*, editörler: Zerrin Toprak Karaman, Oğuz Sancakdar, İlkin Kaya, s. 127-136, İzmir: Birleşik Matbaacılık Yayınları.
- Kadıoğlu, Mikdat, (2008), *Modern, Bütünleşik Afet Yönetimin Temel İlkeleri*; Kadıoğlu, M. ve Özdamar, E., (editörler), “Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri”; s. 1-34, JICA Türkiye Ofisi Yayınları No: 2, Ankara.
- Kadıoğlu, Mikdat, (2005), *Afete Hazırlık ve Afet Bilinci Eğitiminde Verilen Mesajların Standardizasyonu*. Deprem Sempozyumu Kocaeli 2005, 23-25 Mart, 2005. Kocaeli Üniversitesi, Veziroğlu Kampusu Yer ve Uzay Bilimleri Araştırma Merkezi, Kocaeli.
- Karaman, Zerrin Toprak, (2016), “Afet Yönetimine Giriş ve Türkiye’de Örgütlenme”, *Bütünleşik Afet Yönetimi*, editörler: Zerrin Toprak Karaman, Asuman Altay, s. 1-36, İzmir: İlkem Yayınları.

- Koç, Selma, (2004), *1923-2000 Yılları Arasında Türkiye’de Doğal Afetler: 1999 Marmara Depremleri Hakkında Haber Söylemleri ve Kamuoyu Araştırması*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Mengi, Ayşegül, (2018), “Avrupa Birliği’nin Afet ve Acil Durum Politikaları”, *Afet Yönetimi Sosyal, Siyasal ve Yönetim Boyutuyla*, editörler: Hayriye Şengün, Seçil Gül Meydan Yıldız ve Binali Tercan, s. 353-349, Ankara: Palme Yayınevi.
- Meydan Yıldız, Seçil Gül, (2017), “Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın Afet Riskini Azaltmadaki Rolü”, *Türkiye’nin Afet Risk Yönetimi On Dokuzuncu Yuvarlak Masa Toplantısı*, 24 Mart 2017, ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi, Ankara.
- Orol, Ataman ve Tabban, Ahmet, (1977), “Türkiye’de Yerleşme Alanlarının Doğal Afetlerle İlişkileri,” *Mimarlık*, Yıl: 15, S. 153.
- Özkaya, Yakup, (2016), “Bütünleşik Afet Yönetimi Sürecinde Başarı Göstergesi Olarak Yoksulluk”, *Bütünleşik Afet Yönetimi*, editörler: Zerrin Toprak Karaman, Asuman Altay, s. 201-220, İzmir: İlkem Yayınları.
- Pearson Christine M. ve Mitroff Ian I. (1993), “From Crisis Prone to Crisis Prepared a Framework for Crisis Management”, *Academy Of Management Executive*, 7 (1), February, 48-59.
- Şengün, Hayriye, (2007), *Afet Yönetimi Sistemi ve Marmara Depremi Sonrasında Yaşanan Sorunlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Şengün, Hayriye ve Meydan Yıldız, Seçil Gül, (2017), “Birleşmiş Milletler Öncülüğündeki Afet Risk Azaltma Çalışmaları” *Disiplinlerarası Afet Yönetimi Araştırmaları*, editörler: Zerrin Toprak Karaman, Oğuz Sancakdar, İlkim Kaya, s. 181-196, İzmir: Birleşik Matbaacılık Yayınları.
- TAMP,(2013),
https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2419/files/Afet_Mud_Pl_ResmiG_pdf,
(16.08.2018).
- TDK Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, (04.09.2018)
- Yontar, İbrahim Güray, (2016), “Afetlerin Yönetilmesinde Tatbikatların Önemi”, *Bütünleşik Afet Yönetimi*, editörler: Zerrin Toprak Karaman, Asuman Altay, s. 279-303, İzmir: İlkem Yayınları.

OYUN TEORİSİ'NE YENİ BİR BAKIŞ: HERESTETİK BİLİMİ VE BİLİMSEL HİRSIZLIK (İNTİHAL)

Dr. Öğr.Ü. Sara ONUR,

Kırıkkale Üniversitesi,
İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi,
sara_onur@yahoo.com

Özet

Yaklaşık 20 yıl önce W.Riker'ın *Manipulasyon Sanatı* isimli eserini okurken iki şey dikkatimi çekti: ilki, Riker'ın Herestetigi “*yaşayabileceğiniz bir dünyayı inşa etmek*” biçiminde tanımlamasıydı. “*Yaşayabileceğiniz bir dünyayı inşa etmek*”; Bu cümle, benim gibi özgürlüğünü çok seven biri için muhteşem bir yol göstericiydi.

İkincisi de Riker'ın Herestetigi bilimsel olarak açıklamayıp, sadece sanat olarak gördüğünü ifade etmesiydi. Bu beni çok kederlendirdi; Dünyada bilimsel olarak yapacakları olan insanların, yapacaklarını yapamadan, terk- i dünya etmesi beni hep kederlendirmiştir. Riker' ın ruhu şad olsun; onun yerine acizane ben herestetigin bilim olduğunu ispatlamayı istedim ve son 20 yıldır da bu istek doğrultusunda kendi bilim dalım olan İktisat – Makro Ekonomi' nin dışında zaman buldukça çalışmalar yapmaya başladım. Bu doğrultudaki çalışmalarım doğrultusunda dört makale yayınladım (Onur, 2012: 1-24, Onur, 2015: 381- 489, Onur, 2018/1:27-45, Onur, 2018/2: s. 1-4). Ama hala daha çok teorik bilgi ve daha çok örnek olay yazmaya ihtiyacım var; Henüz yazacaklarım bitmedi.

Herestetik, Riker' ın tarifinden farklı olarak, kişisel isimlendirmeme göre halkımız arasında kullanılan “kitabına uydurmak” (İngilizce’ de ‘**wangle**’) olup, literatürde, oyun teorisi bağlamında, Rochester Okulu bünyesinde “yozlaşmanın bilimselleştirilmesi”dir (Onur, 2012: s. 3). Kişisel olarak, tek bir tanımda toplanamayacak kadar derin bir konu olan herestetik için farklı tanımlar verebilirim. İlk tanımım, herestetigin “subjektif” açıdan bir tanımı olup, “inşa ettiğiniz dünyada yaşayabilme yönteminiz” olmasıdır. Bir başka deyişle, aslında herestetik, insanın bilinçli ya da bilinçsiz hayatta yaptığı seçimler sonucu “kendi hayatını nasıl yaşadığıdır”. İkinci tanımım, olabildiğince “objektif” olan bir tanım olup, “insanın yaşadığı dünyada etki- tepki bağlamında, karşılaştığı dışsal faktörlere karşı, göstermiş olduğu tepki, hatta tepkisizlik”dir.

Herestetigin türleri, pozitif herestetik ve negatif herestetik olarak iki kısma ayrılmaktadır. Herestetigi uygulamakla, insan, çevresindekilere “faydalı” (pozitif herestetik) ya da “zarar verici” (negatif herestetik) olabilmektedir. Herestetik, bilimsel bir yöntem olsa da, gerçekte ortaya çıkmasına neden olan temel faktörler, ülke insanların davranış kalıpları, zihniyetleri ve yasal açıdan zaaflardır (yasal boşlukların mevcut olması sonucu olarak).

Çalışmamızın amacı, özellikle 1981 yılında Uğur Mumcu tarafından başlatılan intihal konusunun tam olarak 37 yıldır hala neden tartışıldığını ve hala neden tatminkar oranda “bir yere bağlanmadığını” Herestetik bilimi çerçevesinde incelenmesini kapsamaktadır.

Herestetiğin olmaması için, özellikle negatif herestetiğin etkilerinin ortadan kalkması için gereken yasal düzenlemelerin yapılması, yeni nesillerin de bu yasalar çerçevesinde yetiştirilmesi, hem yasaların işlevliğini arttıracak, hem de yeni nesillerin Bilimsel Etik Kurallarına göre “davranmasını”, “yaşamasını” sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oyun teorisi, herestetik, intihal

A NEW LOOK AT GAME THEORY: HERESTHETICS AND SCIENTIFIC THEFT (PLAGIARISM)

Abstract

About two decades ago, while reading W. Riker 'in Manipulation Art, I cautioned two things: once, Riker's Heresthetics was to "build an earth that you can live". "Building an Earth you can live in"; he was a great guide for someone who loves his freedom like me.

Secondly is, Riker did not explain heresthetics scientifically, but to express what you see as art. It made me very grieved; It has always made me grieve for people who have to do scientifically in the world, to make a world of abandonment before they can't do it. Riker 's rest in peace; instead, I wanted to prove that heresthetic is the science, and for the last 20 years I have been working hard on my time except for my own science discipline - Economics - Macro Economy. I published three articles in the direction of my studies in this direction. But I still need more theoretical knowledge and more sample events; I have not finished writing yet.

Heresthetics, unlike Riker's description, is "adaptation to the book" which is used among our people according to personal naming, in the context of game theory, in the literature, in the Rochester School, "scientificization of corruption". Personally, I can give different definitions for the aesthetic, which is a topic so deep that it can not be collected in a single definition. The first definition is the "subjective" definition of heresthetics and the "way of living in the world you are building". In other words, in fact, it is the result of heretical, human conscious or unconscious choices, "how she lived her own life".

The second definition is as "objective" as possible and is "the reaction that the human being has shown against external factors in the context of impact in the world he lives". In particular, I believe that this second definition is objective and is a contribution to the scientific interest of heresthetics in terms of literature.

Herestinian species are divided into two parts, positive and negative. Heresthetics can be "beneficial" (positive herestetic) or "harmful" (negative heresthetic) to the human periphery. Although heresthetics is a scientific method, the basic factors that cause it to actually appear are the behavior patterns, mentalities and legal weakness of the people of the country (as a result of the existence of

legal gaps). Our work includes examining the topic of plagiarism initiated by Uğur Mumcu in 1981, for exactly 37 years, and discussing why it is still tied in a satisfactory manner within the framework of heresthetics. In order to avoid heresthetics, especially the legislative arrangements necessary for the effects of the negative heresy to survive, the training of the new generations within these laws will increase the functioning of the laws as well as "behave" and "live" according to the Scientific Ethical Rules of the new generations.

Key words: Heresthetics, Wangle, Plagiarism

Giriş

Yazılı Herestetik Bilimi maceram, 2012 de, Literatürde Politika Biliminin Ekonomi Üzerindeki Etkisi (Onur, 2012: s. 1-24) ile başladı. Eski Yunan dilinde “*seçme ve seçilme*” anlamına gelen Herestetik, isim babası W. Riker’da “yaşayabileceğiniz bir dünya inşa etmek” olarak tanımlanmıştır. Hayatının bir kısmını bilim olduğuna inandığı herestetiği ispatlamakla geçiren, fakat ispatlayamayacağını, bilimselliğini kanıtlamayacağına karar verdiğinde herestetiğin “*bir sanat*” olduğunu ifade eden Riker özünde haklıydı; herestetik bir bilimdi. Çünkü bilindiği gibi sanat, Yaratıcı’nın belirli seçilmiş insanlara verdiği özel bir yetenektir. Oysa bilim, ortalama zekaya sahip bir birey tarafından dahi gerçekleştirilebilecek, evrensel bir alandır. Dolayısıyla herestetik bir bilimdir, çünkü bilgiye dayanmaktadır. Okumaya- çalışmaya emek vererek, bilgi sahibi olan herkesin başarabileceği bir yöntemdir (Onur, 2015: 383). Ben bu çalışmamda herestetiğin bilimselliğini intihal konusunu dikkate alarak, belgelerle göstermeye çalışmaktayım.

Herestetik: Kavramsal Çerçeve

Herestetik, davranış bilimine dayanan bir tür oyun teorisidir. İnsan “yaşayabileceği bir dünyayı inşa etmek için” olayları kendi istediği gibi yedi yöntemi kullanarak yönlendirmektedir. Ayrıca, herestetiğin bilimselliği, öncelikle kullandığı araçlardan kaynaklanmaktadır: sırasıyla, içsel araçlar; **bilgi üstünlüğü** (information superiority), **kitabına uydurmak** (wangle), **hile ile yönetim** (manipulation), **güzel söz söyleme** (hitabet/ rhetoric), **tepkisizlik** (anresponsiveness), dışsal araçlar; **üst makam** (high authority), **geniş sosyal çevre** (clubness/ social), **zamanlama** (timing)’dir. Bu araçları kullanan kişi de **herestetikyendir**.

Bilgi üstünlüğü, herestetikyenin, olayla ilgili bireylerden, ‘en fazla bilgi sahibi olmasını’ gerektirmektedir. ‘**Kitabına uydurmak**’ (Wangle), “herestetikyenin yasaları, etiği dikkate alarak yani yaptığı eylemin yasal, makul ve gelenek göreneklere uygun olarak gerekçesinin mevcut olması”dır. **Hile ile yönetim**, “herestetikyenin hasımlarının bilgi noksanlığı ya da hiç bilgi sahibi olmamasından yararlanması”dır. **Güzel söz söyleme**, “eskilerin deyimiyle hitabet sanatını kullanarak, herestetikyenin kelimelerle ya da eylemleri ile ikna kabiliyetini kullanması”dır. **Üst Makam**, “Herestetikyenin politik ve/ veya idari makamlarda olması ya da onları kendi istek ve amaçları için kullanması”dır. **Geniş Sosyal**

Çevre, “herestetikyenin sosyal ilişkilerinin güçlü olması, onu eylemlerinde destekleyecek doğal bir kamuoyu desteği elde etmesini sağlamakta”dır. **Zamanlama**, “herestetikyenin eylemlerinde zamana göre eylemlerini planlaması, edindiği bilgiyi ya da gücünü “gerektiği zaman” kullanması”dır.

İnsanlar bilinçli ya da bilinçsiz biçimde inşa ettikleri hayatlarını yaşarken, diğer insanlara ve olaylara karşı tepki gösterirken, davranışlarında herestetik uygulandırlar. Aslında herestetik insanların diğer insanlara, olaylara karşı gösterdiği bir “tepki” veya “tepkiler” veya hatta “**tepkisizlik**” bütünüdür. İnsanların bu tepki ve/veya tepkileri, tepkisizlikleri kanunlara, etiğe yani sosyal ve bilimsel kurallara uygun da olabilir, olmayabilir de.

Herestetik negatif ve pozitif olarak ikiye ayrılmaktadır: negatif herestetik, isminden de anlaşıldığı gibi olumsuz eylemleri ve/veya sonuçları içermektedir. Örneğin, öğretmenin öğrencilere “ders çalışmazsanız sizi bırakırım” demesi negatif herestetik kapsamındadır. Pozitif herestetik de olumlu yaklaşım ve yöntem kullanmaktır. Öğretmen- öğrenci örneğini dikkate alırsak, “ders çalışırsanız, hayatta başarılı olursunuz” demesi de pozitif herestetik için örnek olarak verilebilmektedir. Tepkisizlik, mevcut durumu onaylayan biçimde olursa pozitif herestetik, onaylamayan biçimde olursa negatif herestetik olarak sayılabilmektedir.

Resim 1. Sahte Polis Arabası

Resim 1. Ülkemizdeki anayollarda zaman zaman gördüğümüz tenekeden yapılmış, sahte ‘polis arabası maketi’dir. Temelde amacı, sürücülerin hız yapmalarına engel olmak olsa da, gerçekte herestetik için iyi bir örnektir. Amacı ne olursa olsun, “*devlet, aslında sahte polis arabasıyla halkını kandırmakta*”dır. Bir başka deyişle, sahte polis arabası, sosyal ve yasal ilişkilerdeki dürüstlük ilkesinin çığnenmesidir. Bu durumda, halkın bilinçaltlarına, “**kendi doğru kabul ettiğin amaçların için, gerçek dışı beyanlarda, fiillerde bulunabileceği**” zihniyeti yerleştirildiği muhtemeldir. Sahte polis arabası maketi, **negatif herestetik, manipulasyon** aracını kullanmaktadır.

Bu çalışmamda, herestetik içsel araçlarından **Kitabına Uydurmak- Wangle**’ ı kullanarak açıklamaktayım. Örnek olay olarak da intihal konusunu seçmiş bulunmaktayım. Bu intihal örnek olayında, Kitabına Uydurmak (Wangle), herestetikyenin yasal boşlukları kullanarak, işlemi zamana yayarak, haklı ya da haksız fiilin “unutulmasını” sağlayarak, hasmını, isteğinden vazgeçirmeye dayanmaktadır.

Literatürde ve Uygulamada İntihal/ Bilimsel Hırsızlık

Literatürde Bilimsel Hırsızlık olarak ifade edilen İntihal, “*başkasına ait bir orijinal eseri ve/ veya çalışmanın tamamen ve/ veya kısmen kaynak göstermeden ve/veya kaynak gösterdiği halde, bilimsel araştırma ve yazma kurallarına aykırı olarak 8 satırdan fazla, birebir – aynen ve yazım kurallarına aykırı olarak kendi eseri gibi göstermek*” olarak ifade edilmektedir (Demircioğlu, 2014: 4).

İntihal yöntemleri, detaylı olarak, başkasının eserinin tamamen ya da kısmen yazarak kendi yazmış gibi göstermek, başkasının çalışmasını kendi eserine aktarırken yanlış kaynak göstermek, kaynak gösterme kurallarını uygulamamak tarzında olmaktadır (Gücüköğlu, Reis, 2014: 5)

İntihal kasti ya da kazai olmak üzere iki çeşittir. Kasti intihal adından da anlaşıldığı gibi, bile- isteye bilimsel hırsızlık eylemini gerçekleştirmektir. Kazai intihal ise, alıntı yaparken, yanlış anlaması veya noksan anlaması biçiminde ortaya çıkmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (27. Md.)’ye göre, “ ..herkesin yaratıcısı olduğu bilim ve sanat ürünlerinden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır” denilerek, insanların kendi emeklerinin ürünü olan eserler üzerinde mali ve manevi haklarının olduğu kabul edilmektedir (Bakırman, 2015: 58).

Eser sahiplerinin fikir ve sanat eserleri üzerindeki hakları anayasamızda “*düşünce ve kanaat hürriyeti*” (25 md.), “*düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti*” (26 md.), “*bilim ve sanat hürriyeti*” (27 md.), “*basın hürriyeti*” (28 md.) ve “*sanatın ve sanatçının korunması*” (64 md.) ile koruma altına alınmıştır.

Fakat ülkemizdeki yasal süreçte daha çok intihal, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK'nunu) ile dikkate alınmaktadır. “... *fikir ve sanat eserlerini meydana getiren eser sahipleri ile kuruluşlarının ürünleri üzerindeki manevi ve mali haklarını belirlemek, korumak...*” amacını taşıyan 05.12.1951 kabul tarihli, resmi gazetede 13.12.1951 yayımlandığı tarihli, 7981 sayılı, 5846 kanun numarası ile bilinen Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’ n 71. Maddesinde bahsi geçen bilimsel hırsızlığa, “... fikir ve sanat eserleriyle manevi, mali veya bağlantılı hakları ihlal ederek, ... bir eseri Hak sahibi kişilerin yazılı izni olmaksızın işleyen, temsil eden, çoğaltan, değiştiren, dağıtan, ...bir yıldan beş yıla kadar hapis veya adli para cezasına hükmolunur” diyerek cezai yaptırım uygulamaktadır.

Üniversitelerdeki yazılmış Ders Notları niteliğindeki tüm kitaplar aslında kasti intihal olmasa da, kazai intihal hatta **derleme** türündeki, bilime herhangi bir katkısı olmayan, o güne kadar yayınlanmış temel eserlerin bir tür özeti niteliğindeki, orijinal olmayan ‘**çerez**’ yayınlarıdır. Bilimsel anlamda bu tarz standart ders notları eserlerinde intihal iddiasında bulunmak, halk arasındaki “*tencere dibin kara*” deyiimiyle açıklanabilmektedir. Çünkü intihalde asıl önemli olan nokta, yazılan eserin orijinal olmasıdır; bilime katkısı olan, o zamana değin kimsenin dikkate almadığı tarz ve söylemde olması gerekir. Orijinal olmayan eserlerden yapıldığı iddia edilen intihal, gerçek olmayıp, **anonim bilginin paylaşımı**dır.

İntihalle **iktibas** hep karıştırılmaktadır. İktibas, Arapça’dan gelme bir kelime olup, **alıntı yapmak, ödünç almak ve/ veya bir kelimeyi, bir cümleyi veya bunların anlamlarını olduğu gibi ya da kısaltarak alma, aktarma** anlamına gelmektedir. İktibas geçici olması açısından, çoğu zaman anlam açısından ortak noktalara sahip olduğu için ve bilimsel araştırma yazım kuralları çerçevesinde kaynak gösterimi yapıldığı için, adli ve idari mercilerce suç kapsamında değerlendirilmemektedir; nitekim bu konuda ülkemizdeki **FSEK’ da iktibas suç olarak anılmamaktadır, serbesttir (FSEK, 34.md)** denilmektedir.

Herestetik Bilimi ve Bilimsel Hırsızlığın Yeri

Herestetiğin başarısı “bilgi” ye “bilgi üstünlüğü”ne dayanmaktadır. Ülkemizdeki üniversite sayısındaki kontrolsüz ve plansız artış, akademik açıdan personel yetersizliğine neden olmuştur. Serbest piyasadaki iş imkanlarının sınırlı olması, yüksek öğretimi cazip hale getirmesine rağmen, akademik nosyona sahip olmayan, okumayı ve bilimi meslek olarak sevmeyen, kabullenmeyen ama işsiz kalmaktansa, devlet güvenirliğinde, sigortalı bir maaşa sahip olmak isteyen bir kitlenin nepotik (eş dost akraba ve politik güce dayalı) ilişkileri sonucu, üniversitelerde kürsülerde, ünvan sahibi bir çok kişi ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu kişiler akademisyenliği **meslek (hayat felsefesidir)** olarak görmek yerine **iş (kendi ve ailesinin hayatını idame ettirmek için para kazanmak)** olarak gördükleri için öncelikle kişisel nedenlerle bilimsel ve yasal açıdan, etik dışı ve suç teşkil edecek davranışlara yönelmektedir.

Ayrıca lisans düzeyinde verilen öğretimin, eğitimin ve akademik disiplinin noksanlığı ilerleyen akademik düzeylerde de devam etmesi sonucu akademik cehaleti artırır. Başlangıçta masum cehalet, ilerleyen dönemlerde akademik kariyerde bir an önce yükselip, “ezilmemek” için unvan alma masum olmayan bir niyete dönüşmektedir (Uçak, Birinci, 2008: 192).

Ayrıca özellikle doçentlik sınavında başarılı sayılmak için kalite yerine sayının dikkate alınıyor olması ve bunun mahkeme kararıyla onaylanması (Ek. 1. Doçentlik sınav jüri raporu).

Bir başka intihali teşvik eden unsur üniversite yönetimlerinin intihal ve hatta tazminat ödenen haksız fiille yazılmış yüksek lisans tezinin iptalinden imtina etmesidir. (Ek. 3. Süleyman Demirel Üniversitesi’nin Yüksek Lisans Tezi İptalindeki Tavrı) teknolojik araçların gelişimi de öğrencilerin vakit kazanmak için, kısa zamanda ve üstünkörü yazdıkları bilgisayar deyimlerinden kopyala- yapıştır tarzında, intihale yönelmesini kolaylaştırmaktadır.

Üniversite camiasında basında, çeşitli üst düzey akademik ünvana sahip öğretim üyelerinin intihal haberleri zaman zaman yer almaktadır: 2016 yılında Gaziantep Üniversitesinden Prof. Dr. H.A. hakkında basında yine intihal suçlamaları yer almıştır (<https://www.evrensel.net/haber/277695/akpli-dekandan-intihal-rekoru-58-yayinda-45-intihal>). 2014 yılında Marmara Üniversitesinden Prof. Dr. M.U.’ın gerçekleştirdiği intihal sonucu doçentlik ve profesörlük ünvanları ilga edildi (<https://www.akademikpersonel.org/anasayfa/intihal-yapan-profesorun-unvani-geri-alindi.html>). 2012 yılında Ege Üniversitesinden Yrd. Doç. Dr. A.Y. hakkında 2010 yılındaki doktora tezi için intihal suçlamasına maruz kalmış, daha sonra da 5 yılda 270 (basit aritmetik ortalama ile haftada 1 makale) makale yazması da eleştirilmesi üzerine başarısız bir intihar girişimi yaşamıştır (<http://haber.sol.org.tr/bilim-teknoloji/5-yilda-270-makale-yazan-akademisyen-haberi-50096>) 2012 yılında Gazi Üniversitesinden Prof. Dr. A.Y. intihal suçlamalarına maruz kalmış ve basında intihalle ilgili belgeler yer almıştır (<https://odatv.com/bu-adam-da-intihal-yapmis--1802121200.html>). 2008 yılında, Dokuz Eylül Üniversitesinde de hocası Prof. Dr. E.A.’ ın konferans afişlerini yırtan ve bunu, kameralarla saptanmasına rağmen “iftira” diyerek reddeden Doç. Dr. H.U.’ ın “nefret ve etik dışı” eylemi söz konusudur. 2003 yılında İTÜden Prof. Dr. Y.Ç.’ nun doktora tezindeki intihalin sübute ermesinden dolayı tezinin iptali sonucunda doçent ve profesörlük ünvanları da geri alınmıştır (<https://www.haberturk.com/polemik/haber/60964-intihal-yapan-akademisyen-laiklige-sariliyor->).

Kamuoyunda bulunduğu mevkinin bilincinde olmayan, içerdiği anlamı düşünmeyen ve kelime seçimlerinde halk arasında bile “ayıp” olarak nitelendirilecek şekilde dikkatsiz olan Süleyman Demirel Üniversitesi akademik personellerinden Prof. Dr. A.F.Ö.’ in sosyal medyada öğrencisi olan bir genç kıza 2018 yılında, sarfettiği ifade akademik personel olarak

bizler için nahoş, esef verici ve son derece utandırıcıdır(<http://t24.com.tr/haber/senin-gibi-kizlar-universiteye-gelene-kadar-patltiliyordiyen-sdu-profesoru-hakkinda-sorusturma-baslatildi,656140>).

Gazeteci yazar Murat Bardakçı'nın üniversite öğretim üyeleri hakkındaki intihal iddialarına karşılık, üniversite rektörlerinin tutumlarını *“rektörler, her zaman hırsızlara sahip çıktı. Beni arayıp, “ilgileniyoruz” dedi. Ama bir şey çıkmadı. Hatta bazı olaylarda ben suçlu ilan edildim.”* biçimindeki beyanatı gerçekte intihalin negatif herestetik bağlamında *“koruyucuları hatta savunucularının”* olduğunu göstermesi açısından önemlidir (<https://www.haberturk.com/polemik/haber/60964-intihal-yapan-akademisyen-laiklige-sariliyor->)

Maalesef Sayın Bardakçı'ya üniversiteye yıllarını vermiş biri olarak katılmaktan kendimi alamıyorum. Kitabımdan intihal yaptığı mahkeme kararıyla sübute eren bir yüksek lisans mezununun tezini iptal etme konusunda talepte bulunan bana karşı, negatif herestetik Kitapına Uydurmak- Wangle yöntemini uygulayan Süleyman Demirel Üniversitesi, bu tutumu karşısında, ilerleyen zamanlarda haksız fiile asla tahammül etmediğimi, etmeyeceğimi öğrenmek zorunda kalabilecektir.

Süleyman Demirel Üniversitesi, kendi sınırları içinde idari anlamda söz sahibi olabilmesine rağmen, yasal süreçte kazandığım haklarımın ihlali olarak gördüğüm, benim emeğimin üzerinden alınmış yüksek lisans/ master- bilim uzmanı ünvanını asla kabul etmeyeceğimi, kendisi yerine, artık ilerleyen günlerde, konuyu bir üst makamlara taşıdığımı idrak etmesini bir an önce dilemekteyim.

Genel Değerlendirme ve Sonuç:

Oyun teorisinin temelinde “birinin kaybının, başkasının kazancı olmasıdır”; Kitabına Uydurmak (wangle) yöntemiyle, intihale göz yuman, haksız fiille elde edilmiş kazançların devamına göz yuman kurumlar, ülkedeki öğretim sistemini yozlaştıran, etik dışı insanları bünyesinde bulundurmaktadır.

Bu şartlar altında da öğrencilere derste “dürüst olun, çalışkan olun, emek verin” demek boşunadır; çünkü onlar da bilir ki Kitabına Uydurmak yöntemiyle, “bir dayı” sayesinde emek vermeden meslek sahibi değil, iş sahibi olabilmesi mümkündür.

Eğitim öğretim kalitesini yükseltmek için konan kriterlerin yanı sıra, öğretim üyelerinin bulundukları kürsünün hakkını vermesi, öğrencilerine örnek olmaları ve mesleki etiğe uygun davranışlarda bulunmaları, yüksek öğretimin kalitesini yükseltmek için gereklidir.

“Temiz siyaset, temiz toplum” sloganları “temiz öğretim kurumları” tercihimdir. Çünkü siyasete ve topluma yön veren öğretim kurumlarıdır.

KAYNAKÇA

Bakırman, Büşra Demiral (2015), “İntihal Suçları”, CHKD, Cilt 3, sayı 2, sh. 57- 77, s. 58.

Demircioğlu, Mustafa Yasar (2014/4), “*Üniversitelerde 2014 Yılından Önce İşlenen İntihal Suçlarıyla İlgili Disiplin Soruşturması ve Cezalandırma Sistemi*”, Ankara Barosu Dergisi, Sayı 4, s. 328- 362, s. 328.

Gücüköğlu, Behlül, Reis, Zerrin Ayvaz (2014), “*Türkiye’ de ve Dünyada İntihalin Yaptırımları*”, Mersin Akademik Bilişim Konferansı, Bildiri 323, <http://ab.org.tr/ab14/bildiri/323.pdf>, erişim tarihi: 25 Ağustos 2018.

<http://haber.sol.org.tr/bilim-teknoloji/5-yilda-270-makale-yazan-akademisyen-haberi-50096>, erişim tarihi 17 Ağustos 2018.

<http://t24.com.tr/haber/senin-gibi-kizlar-universiteye-gelene-kadar-patlatiliyordiyen-sdu-profesoru-hakkinda-sorusturma-baslatildi,656140>, erişim tarihi 17 Ağustos 2018.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/intihal-bombasi-154900>, erişim tarihi 17 Ağustos 2018.

<https://odatv.com/bu-adam-da-intihal-yapmis--1802121200.html>, erişim tarihi 17 Ağustos 2018.

<https://www.akademikpersonel.org/anasayfa/intihal-yapan-profesorun-unvani-geri-alindi.html> erişim tarihi 17 Ağustos 2018.

<https://www.evrensel.net/haber/277695/akpli-dekandan-intihal-rekoru-58-yayinda-45-intihal>, erişim tarihi 17 Ağustos 2018.

<https://www.haberturk.com/polemik/haber/60964-intihal-yapan-akademisyen-laiklige-sariliyor->, erişim tarihi 17 Ağustos 2018.

Onur, Sara (2012), “*Literatürdeki Politika Biliminin Ekonomi Üzerindeki Etkisi*”, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi, Dergisi, Sayı: 2, sl. 1-24.

Onur, Sara (2015), “Herestetik: Günümüz Dünyasında Bilimsel Bir Yöntem”, Sayı 11, Nisan/Mayıs/Haziran, sh. 381- 409.

Onur, Sara (2018/1), “Psikolojik Taciz”, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı 15, s. 27-45

Onur, Sara (2018/2), Two Cases For Heresthetics, SSS Journal, Vol: 4, Issue 18, s. 1-4.

Uçak, Nazan Özenç ve Birinci Hatice Gülşen (2008), “Bilimsel Etik ve İntihal”, Türk Kütüphaneciliği, sayı 22, cilt 2, sh. 187- 204, s. 192.

Ek. 1. Doçentlik sınav jüri raporu

Dr.Sara Onur’un çalışmaları değerlendirildiğinde dikkat çeken noktalar şunlardır; a) Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makalelerin düzeyi iyidir. b) Başvurduğu alan ile ilgili çalışmaları yeterli değildir. Adayın ilgili alanda daha fazla çalışma yapması gerekir. Aday hakkında görüşüm olumsuzdur.

Prof.Dr.E
E
1

Ek. 2. Süleyman Demirel Üniversitesi’ nin Yüksek Lisans Tezi İptalindeki Tavrı

#1800812233 Başvuru Detayı

Başvuru Tarihi: 11.05.2018

Başvuru Yolu: İnternet

Başvuru Tipi: İstek

TC Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalında, 05.11.07 tarihinde, Yrd. Doç. Dr. A*** Y*** danışmanlığında, M***B*** Ö*** tarafından hazırlanan “Türkiye’ de Seçim Ekonomisi ve Bütçesel Etkileri” isimli tez için;

1.) TC Isparta 3. Asliye Ceza Mahkemesi (Fikri ve Sınai Haklar Ceza Mahkemesi Sıfatıyla) tarafından 2012/113 esas , 2013/123 karar no (C.savcılığı esas no 2012/ 437) 27.02.2013 tarihli kararı ile hazırladığı yüksek lisans tezinde fikri ve sınai haklar kanununu ihlali sübut edildiği kararı verilmiştir. Ayrıca 2.) TC Gaziantep 3. Asliye Hukuk Mahkemesi 2017/ E esas no, 2018/ 186 karar no ile de 12.04.2018 tarihinde M*** B*** Ö*** tazminat ödemekle sorumlu tutulmuştur.

Bu minvalde M*** B*** Ö*** hakkında ilgili kanunlar nezdinde kişisel haklarım koruma altına alınmış ve ilgili şahıstan mütevellit doğan zararım tazmin edilmiş olsa da, bilimsel etik gereği, “intihale/ bilimsel hırsızlığa konu olan bir tezle yüksek lisans uzmanı ünvanına sahip olunması” haksızdır. Bu minvalde ilgili mahkeme kararları doğrultusunda M*** B*** Ö***’ in yüksek lisans tezinin iptalini talep etmekteyim.

Gereğini Arz Ederim

Dr. Öğretim Üyesi Sara ONUR

11 Mayıs 2018

TC Kimlik No: ***

Adres: K*** Mah. Şht. *** Sok. *** Merkez/ Kırıkkale

Tel: 506 ***

e- mail: s***@***

11.05.2018 16:12 tarihinde internet üzerinden başvuru alındı.

15.05.2018 10:07 tarihinde BİMER tarafından YÜKSEKÖĞRETİM KURULU BAŞKANLIĞI (YÖK) tarafına sevk edildi.

17.05.2018 15:48 tarihinde SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ > SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ tarafından cevap yazıldı.

Cevap: SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ (17.05.2018 17:17)

Sayın Başvuru Sahibi

11.05.2018 tarihli ve 1800812233 sayılı başvurunuz, dile getirdiğiniz konuyla ilgili inceleme ve değerlendirme yapılması için (17.05.2018 tarihli ve E.139960 sayılı yazı ekinde) Süleyman Demirel Üniversitesi Üniversite Etik Kurulu ile Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne gönderilmiştir. Müteakiben tarafınıza bilgi verilecektir.

Bilgilerinizi rica ederiz.

11.06.2018 11:13 tarihinde SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ > SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ tarafından cevap yazıldı.

Cevap: SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ (11.06.2018 12:49)

Sayın: Başvuru Sahibi

İlgi: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğünün 08.06.2018 tarihli ve E.155595 sayılı yazısı.

Başvurunuz gereği inceleme ve değerlendirme yaptırılan Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü ilgide kayıtlı yazısı ile cevap vermiştir.

Cevabi yazıda " Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından Üniversitemize iletilen Sara ONUR'un başvurusunun Enstitümüz Müdürlüğü tarafından incelenerek değerlendirilmesi istenmekte olup; söz konusu hususlara yönelik incelemeci

görevlendirilmiştir. (İmza) Doç. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK/ Enstitü Müdürü " denilmektedir.

Bilgilerinizi rica ederiz.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİ KRİZİ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail SAFİ

İstinye Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

isafi@istinye.edu.tr

Özet

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra, 1923 yılında cumhuriyetin ilanı hiç kuşkusuz toplumun bazı kesimlerinde huzursuzlukla karşılanmıştır. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele döneminde lider olarak ön plana çıkması, 1921'in Mayıs ayından itibaren, Büyük Millet Meclisi'nde Birinci Grup'un oluşması, devam eden süreçte saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı gibi konular, basında ve siyasi hayatta muhalif bir fırkanın gerekliliği fikrini oluşturmuştur. 1924 Anayasası'nın kabul edilmesinden, Kasım ayına kadar geçen sürede bir muhalif fırkanın doğacağı basında ve Türkiye'nin o dönemki siyasi hayatında konuşulmaktaydı. Tam da bu siyasi atmosferde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TCF) doğmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda ve fikrîsel altyapısında, milli mücadelenin öne çıkan paşaları önemli rol oynamıştır. Bu nedenle, bu yeni fırka Mustafa Kemal ve çevresi göre, yeni kurulan cumhuriyet rejimi için çok ciddi bir tehdit unsuru olarak algılanacaktır. Bu yeni fırka, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yaptıklarına muhalefet ederek ve iktidar tarafından muhafazakâr, gerici, hatta karşı-devrimci ilan edilmiştir. Bu çalışmada, TCF'nin kurulmasından, kapatıldığı güne kadar programında ve kurucularının kişisel görüşlerinde siyasi bir tutuculuk gerçekten var mıydı sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Muhafazakârlık, Cumhuriyet Dönemi, Devrim, Karşı-devrim.

THE IDEOLOGICAL CRISIS OF CONSERVATİSME IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Summary

After the success of Independence War, in 1923, declaration of Republic was undoubtedly conceived with uneasiness in some parts of Turkish society. Coming into prominence of Mustafa Kemal as the leader of Independence War, establishment of the first group in Grand National Assembly since May 1921, abolishment of the Sultanate has caused the need for an opposition party in Turkish political life. Following the promulgation of a new constitution in 1924 until November, the press began to write about the emergence of an opposition party. This new political party has become the object of discussions in political circle of that period. In this atmosphere, the Progressive Republican Party (TerakkiperverCumhuriyetFırkası) was born. During the foundation of Progressive Republican Party and related to formation of its ideological infrastructure, important pashas of Independence War played a critical role. Therefore, this new opposition has been perceived as a serious threat to the newly founded republican system by Mustafa Kemal and people close to him. This new party, which put forward an opposing standing against what had been done by Republican People's Party, has been seen as conservative, reactionary, and even counter-revolutionary. In this paper, an answer will be sought to the question that if there was a sense of political conservatism in the program and in personal views of the founders of this new party from its first and to the day it was banned from political scene.

Key Words: Progressive Republican Party, Conservatism, Republican Period, Revolution, Counter-revolution.

Giriş

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra 1923 yılında cumhuriyetin ilanı hiç kuşkusuz toplumun bazı kesimlerinde huzursuzlukla karşılanmıştır. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele döneminde lider olarak ön plana çıkması, 1921'in Mayıs ayından itibaren, Büyük

Millet Meclisi'nde Birinci Grup'un oluşması, devam eden süreçte saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı gibi konular, basında ve siyasi hayatta muhalif bir fırkanın gerekliliği fikrini oluşturmuştur. 1924 Anayasası'nın kabul edilmesinden, Kasım ayına kadar geçen sürede bir muhalif fırkanın doğacağı basında ve Türkiye'nin o dönemki siyasi hayatında konuşulmaktaydı. Bu süreçte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına vesile olan somut siyasi gelişme Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde muhacirlerin iskanları ile ilgili tartışmalar olmuştur. Muhacirlerin iskanlarında yapıldığı öne sürülen yolsuzluklar ve beceriksizler üzerine muhalefet iyice oluşmaya başlamış ve tam da bu noktada Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştur. 17 Kasım 1924 Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Fırkası resmen kurulduğu ilan edildi ve partinin genel başkanı Kazım Karabekir Paşa Genel Başkan Yardımcıları Hüseyin Rauf ve Dr. Adnan (Adivar), Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa oldular. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kurtuluş Savaşı'nın muhafazakar ve liberal liderleri tarafından kuruldu. Kısaca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda milli mücadelenin öne çıkan paşalarının olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu yeni fırka Mustafa Kemal ve çevresi için çok ciddi bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının otoriter yönetimine ve ayrıca hükümetini radikal reformlarına karşıydılar. Bu düşünce ve tutumundan dolayı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruluşundan 3 gün sonra İsmet Paşa hükümeti Örfi idare önerdi ; fakat meclis bunu kabul etmeyince İsmet Paşa istifasını sundu.

Bu yeni fırka, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yaptıklarına muhalefet ederek ve iktidar tarafından muhafazakâr, gerici, hatta karşı-devrimci ilan edilmiştir. Bu çalışmada, TCF'nin kurulmasında, faal olduğu günlerde, programında ve kurucularının kişisel görüşlerinde siyasi bir tutuculuk gerçekten var mıydı buna bakacağız.

1.TCF Kadrolarının Oluşmasındaki Nedenler

Öncelikle 1924 yılında bir muhalefet partisinin doğmasındaki nedenlere bakacağız. 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmesine rağmen bu ilan bir *consensus*'un sonucu

olmaktan ziyade belirli bir grubun isteğinin sonucuydu. Mustafa Kemal'in milli mücadele yıllarında cumhuriyetçi daha doğrusu radikal biri olduğunu biliniyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında gençlik dönemlerinden çok yakın arkadaşı olan Ali Fuat Paşa'nın Mustafa Kemal'in görüşlerini bilmemesinin ihtimali yoktu. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Ankara'nın başkent ilan edilmesi ve Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması toplumda kuşkusuz bazı kesimlerin katılmadığı görüşlerdi.

Rauf Bey'in milli mücadelenin başlarında TBBM'nin Ankara'da değil İstanbul'da kurulması ısrarı ve bu sebeple son Mebusan meclisine katılmak için İstanbul'a gitmesi, M. Kemal'in Mebusan meclisi kapatıldıktan sonra Ankara'ya dönmesi uyarılarına karşın İstanbul'da kalmaya devam etti. Ve İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne yollanması olayını değerlendirecek olursak; 1919 yılında Rauf Bey hala İstanbul'dan milli mücadele konusunda ümitliydi. Yani Amasya Genelgesi, Sivas, Erzurum kongrelerine rağmen hala İstanbul'un yani sultanın ve Mebusan meclisinin varlığından yardım bekliyordu***** . Bu bağlamda Ankara'da kurulması planlanan hükümetin öyle radikal işlere kalkacağını hiç düşünmemişti. Tabii bu Rauf Bey'in kişisel davranışları TCF'yi muhafazakâr bir parti olarak nitelemek için yeterli değil.

Cumhuriyet ilan edilirken TCF'nin bütün kurucularının İstanbul'da hala varlığını sürdüren halifenin yanında bulunmaları aslında muhalefetin daha o zamanlarda oluşmaya başladığını gösteren bir durum. Muhalefetten kastımız TCF oluyor tabii ki. Zira birinci meclisteki ikinci grup M. Kemal ve etrafındakilere muhalefeti çoktandır vardı. Ama onları biz esas muhafazakârlar olarak nitelendirebiliriz. TCF ise ikinci gruptan farklıydı. Bütün TCF kurucuları birinci gruptaydı ve onların muhalefeti yapılan değişiklik ve devrimlerin olmaması yönünde değil, daha farklı şekilde yapılması fikrine sahiptiler. Bu yüzden TCF'nin

*****Murat Yılmaz, Rauf Orbay, Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Muhafazakarlık, Cilt: 5, İletişim yayınları, İstanbul , 2013, s.54-65.

*Fırka CHF'nin sağında yer aldığından ve daha tutucu başka fırkaların yokluğunda, her renkten bütün tutucular için bir çekim merkezi olması beklenebilirdi. Bu bakımdan ilk şubesinin Urfa'da kurulması belki anlamlıydı******.

Bu nedenle TCF'liler dışlanmış olmasalar bile Mustafa Kemal'in devrimleriyle yolları uyuşmayacaktı. 1924 yılında muhalefet fırkasının kurulmasına giden yolda esas mesele radikal olmayanların bir arada toplanmasıydı. Bu radikal olmayanlar çok kısa sürede devrimler yapıyor deseler de yine de devrimlerin onların tamda istediği gibi olmadığını söyleyebiliriz. Bunu daha iyi anlamak için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programını incelememiz aslında bize TCF ile CHF arasında kırılmaları ve TCF'nin neden daha tutucu kaldığını gösterecek.

2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programı ve ideolojisi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programına incelediğimizde aslında fırkanın programında alenen bir muhafazakârlık vurgusu yoktu. TCF'nin programında açıkça fırkanın cumhuriyet rejimiyle bir sorunu olmadığı hatta fırkanın cumhuriyetçi olduğunu ilk maddede söylüyorlardı. Mustafa Kemal her ne kadar TCF'nin programının CHF'nin Dokuz Umdesi'yle hemen hemen aynı olarak değerlendirse de iki program arasında ciddi farklar bulunuyordu. CHF'nin dokuz umdesi daha merkezîyetçi bir devlet öngörürken, muhalefet fırkası Prens Sabahattin'in âdem-i merkezîyetçilik fikrinden etkilenmişti. Âdem-i merkezîyetçilik ve güçler ayrılığı ilkeleri CHF'nin dokuz umdesinde bulunmayan esaslardı.Erik Jan Zürcher' e göre son Osmanlı döneminde esas muhafazakâr görüş Prens Sabahattin'in görüşleriydi *****. Merkezîyetçilik ve âdem-i merkezîyetçilik

***** Sina Akşin, Kısa Türkiye tarihi, Türkiye İş bankası yayınları, İstanbul, 2008, s.194.

*****Erik Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve siyasal muhafazakârlık, Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Muhafazakârlık, Cilt:5, İletişim yayınları, İstanbul, 2013,s.44.

arasındaki kırılma Cumhuriyet öncesinde İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki dönemde de vardı. Yine aynı kırılma Cumhuriyet döneminde iki fırka arasında gerçekleşiyordu. TCF devrimden çekiniyor ve bu yüzden kökten değişimler aceleye geldiğini düşünüyordu, onlara göre yavaşça, halkı dâhil ederek, tepeden inmeci olmayan şekilde olmalıydı.

Fırkanın programında ikinci maddede bildirildiği üzere TCF liberal ve demokratı. Muhafazakârlık belirtisi yoktu, din aleyhtarlığı suçlamasına sebep olacak altıncı madde de bile din kelimesi çoğul kullanılmıştı ve Rauf Orbay bunu gerçek laiklik olarak yorumluyordu. Yani TCF bütün dinlere aynı mesafede hürmetkâr, saygılıydı. Ayrıca o dönemde anayasada devletin dini İslam'dır ibaresi hala bulunuyordu ve Başbakan Fethi Bey dahi *'Türkiye Cumhuriyeti'nin dini İslam'dır. Teşkilatı Esasiye Kanununda bu kayıt vardır. Ben de Müslümanım ve dinime hürmetkârım. Efkâr ve itikadatı diniyeye hanginiz hürmetkâr değilsiniz?'* gibi açıklamalarda bulunuyordu.

Programın 5.maddesi ' Teşkilat-ı Esasiye Kanunu milletten vekâlet-i sariha alınmadıkça tadil edilemeyecektir.' bize referandumculuk istediğini gösteriyor. Yani fırka devrimler yapılacaksa halkın isteğiyle yapılmasını istiyor. Bu da aslında açık açık devrim değil reform yapalım demek oluyor. Zira köklü değişiklikleri Türkiye'nin o zamanki halkı değerlendirip karar verebilecek eğitim seviyesinde olsaydı zaten bunlar yapıldı. Halkın isteyeceği şeyler çok radikal olamazdı. Ayrıca Mustafa Kemal orta sınıfın radikal fikirlerine dayandırıyor devrimi. Programın ilk sekiz maddesi aynı yıl kabul edilen 1924 anayasasına muhalefet ediyordu.

Madde 3'te popülizm diyebileceğimiz kavramlar bulunuyordu. Çünkü halkın eğilimleri ve asrın gereklerine uygun kanunlar yapılacak deniyordu bu da CHF'nin düşüncesinden farklıydı. CHF geri kalan halkı ileri götürmeye çalışmaktaydı. Yani yaptığı

§§§§§§§§§§§§§§§§ Ali Fuat Cebesoy, Siyasi hatıralar II, Temel yayınları, İstanbul, 2002, s. 144.

dost Herriot'un partisine benzemesi sorun teşkil edemezdi. Yine TCF'nin programı İngiltere'deki liberal muhafazakârlarınkine de yakın olduğunu düşünenlerde var***** . Bu haksız sayılmaz çünkü liberal ekonominin üzerinde ısrarla durulmasının o dönem için çok fazla mantığı yoktu. Ayrıca programın iktisadi boyutu CHF'nin uyguladığı politikalarla taban tabana tersti. Serbest ticaret ve yabancı ülkelere borç almak gibi konular CHF'nin kabul etmediği konulardı ama TCF'nin programında bunlar bulunuyordu. Zaten 30'larda sert devletçi politika izleyecek CHF için serbest piyasa gibi kavramların konuşulması için çok erkendi. CHF'nin liberal kanadının önde gelen isimlerinden ve daha sonraları İş Bankasının kurucusu olan Celal Bayar bile devletçiliğin önde gelen uygulamacılarından olacaktı.

Ulusal ekonomiyi koruma yolunda alınan kısıtlayıcı kararlar ve uygulamalara çıkarları ters düşen işbirlikçi burjuvazi, dinsel inançları da kapsamına alan < liberalizm> teziyle, bu genel hoşnutsuzluğu örgütlemeye çalışmış ve bu örgütlenme önderlerini, <muhafazakâr> eğilimli bürokratlarda bulmuştur+++++.

Parti karşıtları programın hazırlanmasında Mehmet Cavit ve Kara Kemal gibi iki ünlü İTC'nin parmağı olduğunu söylüyorlardı+++++. Çünkü programda sürekli belirtilen liberalizm direk olarak o zamanlar Mehmet Cavit Bey'i akla getiriyordu. Kendisi İtibar-i Milliye Bankası'nın müdürüydü ve dış ticarete önemli rol oynuyordu. Programın iktisat maddeleri liberal ve küçük tüccara uygundu özellikle madde 31 ve 34. TCF mecliste

***** Bilgehan Emekliler, Un modèle exemplaire au conservatisme: Le parti républicain progressiste, s.85-88.

+++++ Muzaffer Sencer, Türkiye'de siyasal partilerin sosyal temelleri, Geçiş yayınları, İstanbul, 1971, s.129-130.

+++++ Erik Jan Zürcher, Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.147.

iyi kavrayabilmemiz için kurucu paşaların kişisel görüşleri ve sosyal statülerini iyi bilmemiz gerektiği kanaatindeyim.

3.Paşaların kişisel fikirleri ve söylevleri

Daha önce kısa da olsa bahsettiğimiz TCF'nin kurulmasında yer alan Refet Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Kazım Paşa asker kökenliydi. Sadece Adnan Adıvar sivil kökenliydi. Mustafa Kemal tarafından muhalefet partisinin kurulmasını 'paşalar komplosu' olarak nitelendirmesi bundan kaynaklanıyordu. Milli mücadeleyi başlatan beş paşadan dördü muhalefet fırkası kuruyorlardı. Ayrıca Mustafa Kemal ve İsmet Paşa hariç diğerleri yüksek mevkili paşaların çocuklarıydılar. Bu sebepten saltanat ve hilafete karşı bakışları Mustafa Kemal'inkinden farklıydı. Hatta Rauf Bey ve Refet Paşa Mustafa Kemal'e halifelğin kaldırılmamasını zira ailecek sultanın çok ekmeklerini yediklerini söylüyorlardı.

Bu dört paşadan Rauf Orbay ve Refet Bele tutucuydular. Kazım ve Ali Fuat Paşalar o kadar tutucu değillerdi. Ama yine de Mustafa Kemal'in fazla ileri gittiğini düşünüyorlardı^{*****}. Daha doğrusu esas devrimler başlamamıştı ama Ali Fuat Paşa gibi Mustafa Kemal'i gençliğinden beri tanıyanlar Mustafa Kemal'in neler yapmak istediğini de biliyorlardı. Korktukları şey ileride devamı gelecek olan devrimlerdi. Bu bağlamda Rauf Orbay ile Kazım Karabekir'in kişisel görüşlerine bakacak olursak partinin muhafazakârlığını daha iyi anlayabiliriz.

Rauf Orbay ve babası denizci paşalardı ve sultana bağlıydılar. Rauf Orbay Mustafa Kemal'in saltanat ve halifelik konusundaki görüşlerinin ne olduğunu sorması üzerine şunları demişti: *'Ben, padişahlık ve halifelik katına gönül ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı devletinin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim de kanımda o ekmekten vardır. Padişaha bağlı kalmak*

*****Sina Akşin, Kısa Türkiye tarihi, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul, 2008, s.194.

*borcumdur******'. Rauf Bey'in bu açıklamalarına Refet Paşa'da katıldığını bildirdi, Ali Fuat Paşa ise çekimser kaldığını Moskova'dan yeni geldiğini, olayları takip etmediğini belirtiyordu. Yani Mustafa Kemal Rauf ve Refet Paşaların kendisiyle aynı fikirde olmadıklarını birinci ağızdan öğrenmişti ve Cumhuriyet ilan edilirken bunların hepsinin İstanbul'da olmalarının nedenini biliyordu.

Kazım Paşa'ya gelecek olursak, o muhafazakâr olmaktan çok liberalizmin muhafazakâr yorumunu benimseyen inançlı bir modernleşmeci idi. Cumhuriyet şeklinin memleketleri yükselten bir şekl-i idare olduğu şüphesizdir ve şahsi saltanatlara karşısında olduğunu açıkça belirtmişti. Ayrıca İttihat ve Terakki döneminde Enver Paşa'ya yakındı. Kazım Paşa'da muhafazakârlık; modernleşme karşıtı ve modernleşmenin değerleriyle çelişen bir muhafazakârlık değildi. Yalnızca modernleşme sürecinin hız ve kapsamını kontrol ederek sınırlandırmaya yönelik bir muhafazakârlıktır. §§§§§§§§§§§§§§§§§§§§ Bu bağlamda kendisi yine milli mücadele döneminde Doğu cephesinde Bolşeviklere karşı olmasının sebebi olarak bu radikal tepeden inme değişim olarak ortaya çıkıyor. Rauf ve Refet Paşalar gibi saltanata gönül bağı olduğunu hiçbir zaman söylememiştir. Hatta halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkmış ama buna neden olarak hilafetin Türkiye'nin uluslararası çıkarlarını korumak için kullanılabılır bir şey olduğu fikrindeydi. Yani hilafetin kaldırılmasına karşı çıkma nedenini faydacılık ile açıklıyor, İslami ya da başka sebeplere dayandırmıyordu. Yine Kazım Paşa Nutuk'u okurken yazdığı notlarda: *'Milletimizin arzusuna ve bünyesine uygun olarak kurduğumuz Halk Fırkası bugün ladini ve laahlaki kulupler haline geliyor******', gibi ifadeler kullanması onun hiçbir zaman Mustafa Kemal ve çevresi kadar ilerici olmadığını gösteriyor. Buradan anlıyoruz TCF ve

***** Suna Kili, Türk devrim tarihi III, Cumhuriyet yayınları, İstanbul, s.50.

§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§ Faruk Alpkaya: Kazım Karabekir, Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Muhafazakârlık, Cilt:5, İletişim yayınları, İstanbul, 2013, s.44-49.

***** Alpkaya, Age, s.49.

paşalarının konum itibariyle Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi iktidarına ve onun etrafında oluşan küçük burjuva radikalizmine karşı çıkması itibariyle 'muhafazakâr' pozisyonda kalıyorlardı.+++++

Sonuç

Sonuç olarak TCF siyasi tarihimize tutucu/ muhafazakâr bir parti olarak geçti. Bunda çok fazla haksız neden olmadığı partinin kısa yaşamında CHF'ye göre daha az devrim yanlısı daha çok evrim yanlısı olduğunu söyleyebiliriz. TCF'nin başka muhalefet partisi olmadığı bir ortamda aniden bütün muhalefetin buluşma noktası olmuştu. Zaten İstanbul basınında Vatan, Tanin, Sebillürreşad vb. çok farklı siyasi görüşten gazeteler TCF lehine yazılar çıkarmaya başlamıştı. Bu nedenle bir parti kurmayı göze alamayan aşırı muhafazakârlar, gericiler, saltanat yanlıları TCF saflarına dâhil oldular. Kuşkusuz bu yüzden TCF aslında var olduğundan daha muhafazakâr ve gerici olarak algılandı.

Frederick Frey, TCF'yi 'bağımsızlık sonrası muhafazakârları' olarak değerlendirmesi aslında TCF için yapılabilecek en iyi değerlendirmelerden biri. Unutmamak gerekir ki 1908'de bunların hepsi devrim taraftarıydı. Ülkede yapılacak değişimleri onlarda istiyorlardı ama istedikleri Mustafa Kemal'in yapacakları kadar radikal değildi. Yani onları muhafazakârlığa iten olgu karşılarındaki görüşün radikalliği idi. Kökten gelen bir tutuculuktan bahsetmek zor olacaktır TCF, başka şartlar altında TCF tutucu olarak değerlendirilmeyebilirdi. Zira Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1920'lerin Türkiye'sinde karşı görüşe göre daha gelenekselci ve tutucu kalmasında CHF'nin rolü büyüktü.

Bir de TCF'nin muhafazakârlığını İkinci Grup ile karıştırmamak gerekir. Çünkü İkinci Grup kökten tutucu ve saltanat taraftarıydı. Oysa TCF'li kurucu paşalar 30'lü yıllarda CHF sayesinde tekrar meclise döndüler. Hatta Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa meclis

+++++Yılmaz, Age, s.58.

başkanlığı, bakanlık gibi görevleri tekrar üstlendiler. Bu bağlamda, TCF'nin muhafazakrlığı bahsettiğimiz gibi zamanın ve durumun getirdiği liberalizmin muhafazakâr yorumunun benimsenmesinden ibaretti.

KAYNAKÇA

- Akşin, Sina, **Kısa Türkiye tarihi**, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul, 2008.
- Alpkaya, Faruk, Kazım Karabekir, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ateş, Nevin Yurdsever, The Times’ın Muhabiri Maxwell Macartney’in Röportajı: Terakkiperver Fırka Üzerine Mustafa Kemal’in Düşünceleri, **Toplumsal tarih**, Sayı: 206, Şubat 2011, s. 56-60.
- Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi III**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.
- Sencer, Muzaffer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler (1859-1952)**, Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, İstanbul, 1952.
- Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyet’inde Tek-parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, İstanbul, 1981.
- Yılmaz, Murat, Rauf Orbay, **Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Muhafazakârlık**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Zürcher, Erik Jan, **Cumhuriyet Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(1924- 1925)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Zürcher, Erik Jan, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Muhafazakârlık**, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

İKMAL MADDELERİ EKSENİNDE YOZGAT'IN İSTİKLÂL HARBİ'NE SAĞLADIĞI KATKILARI

Dr. Öğr. Üyesi Hülya TOKER

Yozgat Bozok Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü.
hulya.toker@bozok.edu.tr

Özet

Mondros Mütarekesi sonrası yapılan işgallerin hemen akabinde bölgesel direnişlerin başladığı, direnişlerin askerî gücü olan Kuva-yı Milliye'nin ikmal maddelerinin yerel unsurlar tarafından temin edildiği, TBMM açılması üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti kurulduktan sonra ordunun her türlü ihtiyacının bu Vekâlete bağlı birimler tarafından karşılandığı görülmektedir. Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğünün kurulması ve menzil teşkilatlarının yeniden düzenlenmesiyle ordunun ihtiyacı daha organize bir şekilde karşılanmaya başlamıştır. Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliği de Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından yapılan bu yeni düzenlemeler kapsamında kurulmuş ve ordunun ihtiyaç duyduğu malzemenin sevkinde bu müfettişlikten de azami ölçüde faydalanılmıştır.

Yozgat, Milli Mücadelenin başında ordunun ikmal maddelerinin sevk edildiği önemli bir güzergâh noktası olarak hizmetlerini sürdürürken Harbiye Dairesi Yozgat Ambarının Batı Cephesi için geçit yeri olmaktan çok genel cephe deposu kabul edildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Yozgat, çevre illerden gelen malzemelerle önemli bir ikmal maddesi deposu olarak görev yapmaya başlamıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Yozgat'taki mühimmat ambarının genişletilip Samsun hattı üzerinden gelecek mühimmatın orada depo edilmesi ve depo müdürünün doğrudan Harbiye Dairesi Riyasetiyle haberleşmesini isterken bölgenin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Döneme ait kayıtlar incelendiğinde, Milli Mücadele başında Çapanoğulları isyanı ile anılan bu şehrin, Batı Cephesi'nin önemli depolarından ve ordunun ikmal maddelerinin sevk edildiği güzergâhlardan biri olarak cephe gerisinde yaptığı bu hizmetleri hangi teşkilatlarla ne şekilde sürdürdüğü, bu teşkilatların nerelerde bulunduğu dair detayları görmek mümkün olmuştur.

Anahtar kelimeler: Yozgat, Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliği, Yozgat Hat Komutanlığı, İkmal Maddesi, Nakliyat.

IN TERMS OF MATERIAL AND SUPPLIES THE CONTRIBUTIONS YOZGAT MADE TO THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE

Abstract

It is clearly evident that no sooner than the signing of the Moudhros Armistice and launching of the far-reaching occupations regional resistance movements were initiated. The supplies the Kuva-yı Milliye – the only military force of the resistance movements – needed were met by the local actors. Following the foundation of the Turkish Grand National Assembly [TGNA] and thus of the Müdafaa-ı Milliye Vekâleti [Ministry of National Defense] the materiel and the supplies the Turkish Army needed were met by the departments affiliated to the Ministry. Founding of the General Directorate of Dispatch and Transportation, and reorganization of the Range Inspectorates facilitated the meeting of the requirements of the army in a well-planned and better controlled manner. Yozgat Regional Range Inspectorate, instituted within the context of the reorganizations held by the Ministry of National Defense, was extensively made use of in the transportation of the materiel and supplies the Turkish Army needed.

As Yozgat, being at the crossroads where the materiel and supplies the army needed were shipped through,, was undertaking its crucial duties meticulously, Ministry of National Defense declared that Yozgat Warehouse was valued as the General Ammunition Store for the Western Front rather than just being a hub. Following the encouraging statements of the Ministry of National Defense, Yozgat began pursuing its duties as the storehouse for the supplies arriving from the neighboring cities. As the Ministry ordered the enlarging of the ammunition depot at Yozgat, for storing of the ammunitions shipped via Samsun, and instructed the depot director to be in direct contact with the Ministry of National Defense in person, was in fact reiterating the importance of the Yozgat region.

Careful analyses of the records found in the archive documents reveal the details of the means and services undertaken by the depots founded in the various locations throughout Yozgat, a city whose name became almost synonymous with the Çapanoğulları Rebellion at the beginning of the Turkish National War of Independence.

Key Words: Yozgat, Yozgat Regional Range Inspectorate, Yozgat Line Command, Materiel and Supplies, transportation, shipment.

Giriş

Bafralı Tabip Kolağası¹ Yanko “Yozgat Seyahatnamesi” adlı eserinde Yozgat’ı² gezdikten sonra bölgeyi tarif ederken; “...Bu memleket, ta öteden beri arpa, buğday, yün, yapağı, cehri³, filik⁴, koyun, keçi, sığır, at, merkep velhasıl ora tüccarından bir zatın söylediğine göre 36 çeşit emtia ticaretinin yegâne merkezi ise de nakliye araçlarının yokluğu

nedeniyle bu emtianın ihraç edilemediği ve orada yok bahasına satıldığından fakir çiftçilerin beklentilerini karşılamadığı, buna rağmen yine devlet hazinesine yılda 68-70 bin lira kadar hasılat sağladığı...”(Yanko, 1306: 16) şeklinde ifadeler kullanmıştır. O dönem için ticari emtia olarak görülen bu unsurlar Milli Mücadelede ordunun iâşesini sağlayan en temel maddeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği gibi Yozgat, Milli Mücadele döneminde ağırlıklı olarak Çapanoğlu isyanları ile gündeme gelmiş ve sonrasında Milli Mücadeleye katkısının geri planda kaldığı bir şehir olarak hafızalarda yer almıştır. Oysa Yozgat, Milli Mücadele döneminde Dr. Yanko’nun da belirttiği bu ticarî unsurları ordu yararına kullanmış ve yalnız bölgesindeki malzemeleri cepheye göndermekle kalmamış, çevre illerden gelen ikmal maddelerini de depo etmiştir. Ayrıca menzil teşkilatlarından yapılan istekler doğrultusunda bu malzemenin cepheye sevkiyatını sağlayarak önemli bir güzergâh hizmeti vermiştir.

Şüphesiz Milli Mücadele döneminde asıl hizmet, cephedeki muharebelerde verilmiş, Yozgat halkı da günümüzde olduğu gibi vatan savunmasında üstüne düşen görevi en iyi şekilde yerine getirerek İstiklâl Harbi’nde özellikle Batı Cephesi’nde pek çok şehit vermiştir. (İstiklâl Harbi’ndeki Yozgatlı şehitlerin listesi için bkz. *Ek B*)

Yozgat halkı cephe gerisinde de ülke savunması adına atılan adımlar konusunda son derece duyarlı davranmıştır. Sivas Kongresi’nin ardından Yozgat’ta “Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti”nin kurulmuş olması, Cemiyetin 14 Ekim 1919’da Sivas Kongre Heyetine telgraf göndererek, Sivas’ta toplanan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kongresinin gönderdiği telgrafların Yozgat belediye dairesinde eşraf ve halk meclisleri huzurunda okunup görüşüldüğünü ve alınan kararların Yozgat eşraf ve ahalisi tarafından kabul edildiğini belirtilmiş olmaları, Yozgat’ın Milli Mücadeleye olan duyarlılığının önemli örneklerindendir. (Öztürk, 2012: 23)

Aynı zamanda, işgaller, cepheelerde kazanılan galibiyet veya mağlubiyetler, hükümetlerin istifası, Sevr Antlaşması’nın imzalanması gibi olaylar karşısında sevinçlerini ve üzüntülerini protesto ve mitingler yapmak suretiyle göstermiştir.(Şahingöz, 2016: 83)

Yozgat halkının Milli Mücadele konusundaki duyguları ve yaptıkları yardımlar Yeni Yozgat Gazetesi aracılığıyla geniş kitlelere duyurulmuştur. Böylece hem yapılanlar anlatılmış hem de halkın yardımları sürdürmesi için teşvik edilmesi sağlanmıştır. Gazete Yozgat’ta Milli Mücadeleye destek veren teşkilatlardan “Yaralıları Yardım Hanımlar Cemiyeti”nin yapmış olduğu yardımları 22 Kasım 1921 tarihli nüshasına şu şekilde taşımıştır (*Ek C*);

Hazine Yamağızade Ali Efendi'nin Haremi Hanım	500	Kuruş
Derviş Bey'in Hemşiresi Hanım	500	”
Miralay Abbas Bey'in Kerimesi Hanım	100	”
Jandarma Tabur Kumandanının Haremi Hanım	300	”
Abbas Efendi'nin Haremi Hanım	100	”
Boz Alizade Hacı Haremi Hanım	100	”
İcra Memuru Nail Haremi Hanım	100	”
Hoca Hafız Ethem Haremi Hanım	100	”
Muhasebeci Bey'in Haremi Hanım	200	”
Merkez memuru Refikası Hanım	100	”
Nüfus Müdürü Haremi Hanım	100	”
Hacı Ahmet Haremi Hanımı	100	”
Levazım Reisi Nazmi Bey'in Refikası Hanım	300	”
Binbaşı Ömer Lütü Bey'in Refikası Hanım	200	”
Hacı Efendi Kerimesi Hanım	80	”
Öğretmen Mediha	50	”
Alizade Münire	50	”

(Yeni Yozgat, 22 Teşrin-i Sani 1337/1921:2)⁵

Yozgat halkı imkânları dâhilinde topladığı yardımları Yozgat Hilal-i Ahmer Şubesi aracılığıyla Hilal-i Ahmer Cemiyet merkezine iletmıştır.(Karayaman, 2016:162) 1920 yılı Mart ayı başından 1921 yılı Kasım ayı sonuna kadar bölgeden yapılan yardımlar şöyledir:

Kim Tarafından Verildiği	Osmanlı Lirası	Kuruş
Yozgat Hilal-i Ahmer Merkezi	214	50
Yozgat Hilal-i Ahmer Merkezi	106	-
Akdağmadeni Hilal-i Ahmer Şubesi	100	-
Yozgat Hilal-i Ahmer Merkezi	58	-
Boğazlıyan Hilal-i Ahmer Şubesi	121	-
Yozgat Hilal-i Ahmer Merkezi	99	54
Yozgat Hilal-i Ahmer Merkezi	101	50

(Türkiye Büyük millet Meclisinin Teşkilinden-Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu, 1338: 65, 66, 68, 71)

Yozgat'ın Milli Mücadele'ye en önemli katkısı cephe gerisinde ikmal maddelerinin toplanması ve cepheye sevki hususunda olmuştur. Bu konuda herhangi bir çalışma yapılmadığı, bazı eserlerin satır aralarında bilgi kırıntılarının olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmada konuya ait Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Arşivinde önemli raporların ve yazışmaların olduğu tespit edildiğinden ağırlıklı olarak bu arşivde bulunan belgelere yer verilmiştir. Belgelerin, Yozgat bölgesinden yapılan sevkiyat ve ambar mevcutlarına ait günlük raporları ve önemli yazışmaları içermesi, döneme ait bilinmeyenleri ortaya çıkarması açısından oldukça yararlı olmuştur.

Milli Mücadele’de İkmal Maddelerinin⁶ Temini

Mondros Mütarekesi sonrası işgale uğrayan Türk topraklarında başlayan bölgesel direnişler, Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçmesiyle düzenli hale gelmiş, TBMM’nin açılmasıyla da yasal dayanağına kavuşmuştur. Kuva-yı Milliye yerine düzenli ordu kurularak daha etkin ve topyekûn mücadeleye geçilmesi ve düzenli ordunun her türlü idare, beslenme, silah, cephane, araç - gereç ikmal ile eksikliklerin giderilmesi için Müdafaa-i Milliye Vekâletinin kurulmuş olması TBMM’nin bu konuda attığı en önemli adımlardan birkaçı olmuştur.

Milli Mücadelenin başında Müdafaa-i Milliye Vekâletinin⁷ sorumluluğunda olan ikmal maddelerinin temini hususunda yeni bir teşkilatlanma yapılmamış, 1916 yılında hazırlanan Seferiye Nizamnamesi esas alınmıştır. Nizamnamede, harekât alanının muharebe bölgesi ve menzil bölgesi⁸ (muharebe alanının hemen gerisine rastlayan arazi) şeklinde ikiye ayrıldığı, ordunun ihtiyacının bu çerçevede düzenlenen teşkilatlarla karşılandığı anlaşılmaktadır. Bu teşkilatlanmada; ordularda bir menzil müfettişliği oluşturulmuş her kolordu için demiryolu istasyonu, iskele gibi önemli yerler başlangıç noktası olarak belirlenmiştir. Cephe hattına yapılan her türlü sevkiyatın depolama istasyonlarında toplanması, harekât alanı üzerindeki ordular için bir menzil merkez noktası, menzil merkez noktasıyla kolordular arasındaki yol üzerinde menzil hatları ve bunlar arasında, ortalama her 22 km. mesafede de menzil noktaları kurulması esas alınmıştır. (Seferiye Nizamnamesi, 1332: 380)

Milli Mücadele döneminde; silah, cephane ve levazım maddelerinin Batı ve İç Anadolu’ya sevk edilebilmesi için ulaştırma ağının (karayollar) iyi bir şekilde organize edilmesinin gerekli olduğu anlaşılmış ve ilk iş olarak 10 Ocak 1921’de doğrudan Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü kurulmuştur. (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, 1984: 281) Hemen akabinde yurt içinde güvenli menzil karayolları ulaştırma ağı(*Ek Ç-D*) kurmak amacıyla Müdafaa-i Milliye Vekâletince yeni bir menzil teşkilat taslağı hazırlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı ve cephe komutanlıklarının görüşleri alındıktan sonra Nisan 1921’de Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü emrinde yeni menzil teşkilatları kurulmaya başlanmıştır. (Seferiye Nizamnamesi, 1332: 380)

Bu yeni düzenlemeyle; Sivas Menzil Müfettişliği, Kayseri Menzil Mıntıka Müfettişliği ve Kastamonu Menzil Müfettişliği gibi müfettişliklerin yanı sıra diğer bölgelerde de benzer teşkilatlar kurulmuştur. (İdari Faaliyetler, 1975: 281)

Yozgat Bölgesinde Bulunan Askerî Teşkilatlar

Yozgat bölgesinin etkin bir şekilde teşkilatlanmaya dahil edilmesi de bu yeni düzenlemeler dönemine rastlamaktadır. Yozgat bölgesinde; Pipek, Burak, Gedizoğlu, Kazaklı, Sekili, Tokazlı, Elmahacı⁹, Köhne, Sofular, Hamit’te konak komutanlıkları,

Yozgat Akdağmadeni, Keskin'de iâşe merkezi; Yozgat'ta bir revir kurulmuştur. (İdari Faaliyetler, 1975: 245)

Daha sonra Yozgat bölgesinin; 28 Temmuz 1921 tarihli bir emirle Müdafaa-i Milliye Vekâletinin Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne ve menzil teşkilâtına yeni görev olarak araştırma, toplama ve biriktirme görevi verilmesi ile gündeme geldiği görülmektedir. Emirde; Batı Cephesinin Konya'dan başka, birinci kademe olarak Çorum, Yozgat ve Kırşehir; ikinci kademe olarak da Sivas, Kayseri kaynaklarına dayandığı belirtilmiştir. Buralardan toplanan insan, hayvan ve iâşe maddelerinin ulaştırılması Çorum - Sungurlu ve Sivas - Akdağmadeni, Yozgat - Kayseri - Kırşehir yolları üzerinden yapılması kararlaştırılmıştır. (İdari Faaliyetler, 1975: 334)

Böylece Yozgat, Batı Cephesinin iâşe kaynakları açısından birinci kademede yer alırken yol güzergâhı olarak da önemini korumuştur.

Bu sırada mevcut menzil müfettişliklerine ilaveten Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliği kurulmuş, Çorum, Kırşehir ve Yozgat menzil mıntıka müfettişliklerinin yeniden gerekli görülen yerlerde ambarlar açması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda Çorum Menzil Mıntıka Müfettişliğince Sungurlu ve civarında; Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliğince Yozgat ve civarında; Kırşehir Menzil Mıntıka Müfettişliğince de yarısı Kırşehir'de diğer yarısı Köprüköy'de olmak üzere ambarlar açılması kararlaştırılmıştır.

Bütün bu yeni teşkilatlarla eskiden kurulmuş olan menzil teşkilatının subay atamaları ve er ikmali Müdafaa-i Milliye Vekâletinin ilgili dairelerince gerçekleştirilmiştir. Sivas, Kayseri, Kırşehir, Çorum, Yozgat ve civarlarındaki tahıl depoları menzil mıntıka müfettişliklerine teslim edilerek; Sivas, Kayseri bölgesiyle Yozgat, Çorum, Kırşehir bölgelerinde ayrı ayrı olmak üzere, 100.000 insan, 50.000 hayvanın iâşeleri için stok ambarları kurulmasına başlanmış ve bunun için maliyeden para istenmiştir. (İdari Faaliyetler, 1975: 335)

24 Ağustos 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrinde çalışan Çorum, Yozgat, Kırşehir Menzil Mıntıka Müfettişliklerini bir elden idare etmek üzere Yahşihan'da ayrıca bir menzil müfettişliği kurulmuş, müfettişliğe Kurmay Albay Hayri atanmıştır.¹⁰

Menzil teşkilatlarının yanı sıra hat ve nokta komutanlıklarının da dönemin önemli kuruluşlarından olduğu görülmektedir. Bu teşkilatların başında; Çorum, Bolu, Kastamonu, Adana Menzil Müfettişlikleriyle ve yine doğruca Genel Müdürlüğe bağlı Sarayönü, Sivas, Kayseri, Yozgat, Kırşehir Hat Komutanlıkları¹¹ ve Yahşihan, Ankara, Sarıköy, Çankırı, Kalecik, Beypazarı, Ayaş, Kızılcahamam, Balâ Nokta Komutanlıkları yer almaktadır.¹²

Yozgat Menzil Hat Komutanlığında; Yozgat, Mecidiye (Çiçekdağ), Boğazlıyan ve Akdağmadeni'nde birer menzil nokta komutanlığı, Yozgat ve Mecidiye'de birer erzak ambarı, Yozgat'ta bir mühimmat deposu, Sekili'de bir ambarlı konak, Yozgat'ta bir hastane

ve nekahethane, Yozgat'ta iki koldan kurulu bir ulaştırma birliği mevcuttur. Yozgat Hat Komutanlığında 48 subay ve 459 er bulunmaktadır. (İdari Faaliyetler, 1975: 388, 389)

Aralarında Yozgat Hat Komutanlığının da bulunduğu hat komutanlıklarına müteahhit nakliye kolu teşkil etme emri de verilmiştir. Yozgat Hat Komutanlığı emrindeki üç deve kolundan oluşan Müteahhit Nakliye Kollarında üç nakliye müteahhit eri ile 47 ertelenmiş er, 282 deve mevcuttur. (İdari Faaliyetler, 1975: 411, 412)

Tüm bu düzenlemeler yapılırken cephede muharebeler devam etmekte tüm olumsuz şartlara rağmen ordu Sakarya Muharebesi öncesi hazırlıklar yapmaktadır. Bu anlamda yapılan en önemli değişiklik Mustafa Kemal'in Başkomutan olarak seçilmesi olmuştur. Mustafa Kemal Başkomutan olduktan iki üç gün sonra 7-8 Ağustos 1921'de ordunun iaşesi hususunda Tekâlif-i Milliye emirlerini yayımlamıştır.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı Tekâlif-i Milliye emirlerinden 7 nolu emirde Yozgat bölgesine de yer verilmiş ve emirde; "Bu emir öncelikle Kastamonu, Çorum, Yozgat, Kayseri, Niğde, Konya, Silifke vilâyet ve mutasarrıflıklarıyla bunların batısındaki vilâyet ve mutasarrıflıklara uygulanmak üzere ilgili makamlara bildirilmiştir." İbaresine yer verilmiştir.

7 numaralı Teklâlif-i Milliye emirlerinde istenilen malzemeler şöyledir; Cephanesiyle birlikte her cins otomatik tüfek, kasatura veya süngü, cephan ve filintalar, yani, her cins Osmanlı mavzerleri, her cins Alman ve Belçika, her cins Avusturya (Avusturya ve Bulgar manliherleri), her cins İngiliz, her cins Rus tüfekleri, her cins Fransız, Romanya, Sırp, Japon, Yunan, martin tüfekleri (av tüfekleri, tabancalar ve bunlara ait cephaneler müstesnadır), her cins pala ve kılıçlar. (İdari Faaliyetler, 1975: 363)

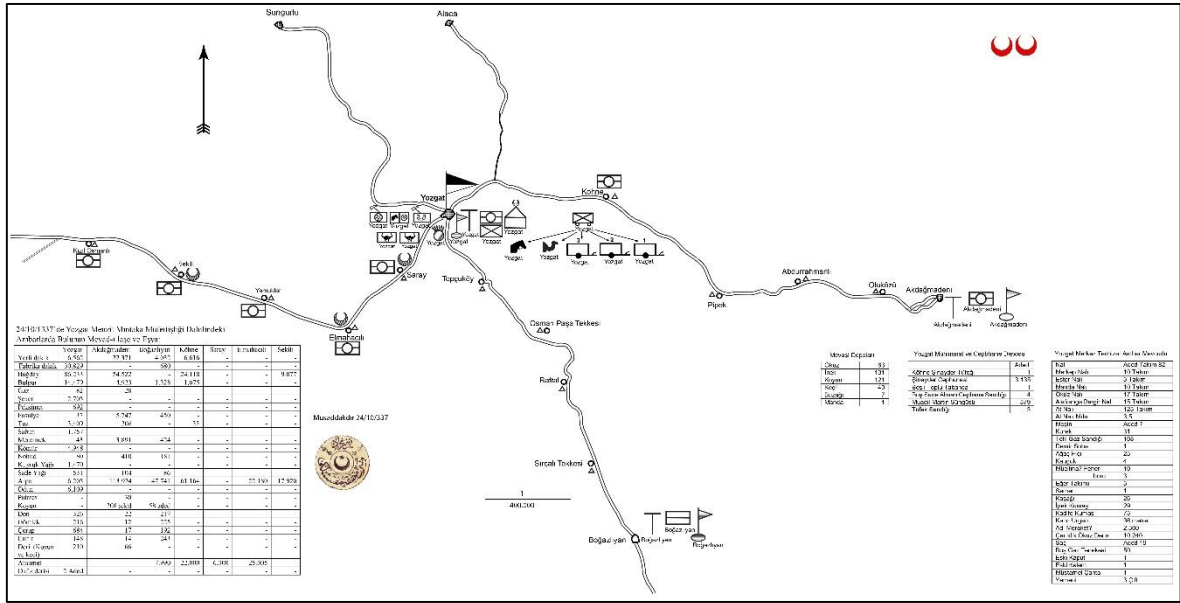
Teklâlif-i Milliye emirleri doğrultusunda toplanacak bu malzemeler ve elde bulunan diğer malzemelerin cepheye sevinde Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliği başta olmak üzere diğer teşkilatlar önemli hizmetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliği mührüyle 24 Ekim 1921 tarihini taşıyan ve "Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliğine Merbut (Bağlı) Teşkilatlar..." başlığıyla hazırlanmış olan grafik, Yozgat'ta bulunan teşkilatlar ve bu teşkilatların bulundukları bölgelere dair önemli bilgiler vermektedir.

Köhne- Konaklı Ambarı	Köhne
Saray-Konaklı Ambarı	Saray
Elmahacılı-Konaklı Ambarı	Elmahacılı
Yamuklar-Konaklı Ambarı	Yamuklar
Sekili-Konaklı Ambarı	Sekili
Araba ve Hayvan Deposu	Yozgat
Araba İmalathanesi	Yozgat
Nal İmalathanesi	Yozgat
Mezbaha	Yozgat
Debbağhane ve Terzihane	Yozgat
Mevaşi Depoları	Yozgat
Cephane Deposu	Yozgat
Tahniye Deposu	Yozgat
Nakliye Tabur Karargâhı	Yozgat
1. Kağnı Kolu	Köhne
2. Kağnı Kolu	Yozgat
3. Kağnı Kolu	Yozgat
4. Kağnı Kolu	Köhne
5. Kağnı Kolu	Köhne
6. Kağnı Kolu	Yozgat
Deve Kolu	Yozgat
Merkep Kolu	Yozgat ¹⁴

Yozgat Ambarlarından Yapılan Nakliyat

Yozgat ambarlarında bulunan malzemelerin cinsi, miktarı ve sevk edildiği bölge ve miktarı konusunda düzenli kayıtlar olmamakla birlikte mevcut kayıtlar genel bilgi sahibi olmamıza yetmektedir. 24 Ekim 1921 tarihinde hazırlanan kroki bu belgelerden biridir. Belgede Yozgat'ta bulunan önemli merkezler işaretlendikten sonra Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliğinde, Mevaşi Deposunda, Mühimmat ve Cephane Deposunda ve Merkez Teçhizat Ambarında bulunan malzemeler ve miktarları belirtilmiştir.

(ATASE Arşivi, Kutu No:1468, Belge No:22ab; 22aba; 22abb)

Depolardaki malzemeler peyder pey verilen emir doğrultusunda ilgili birimlere sevk edilmiştir. Bu kapsamda; Sivas, Kayseri Tekalif-i Milliye ve menzil ambarlarındaki zahire Ulukışla'ya ve orum, Yozgat, Kırşehir, Ankara tekalif ve menzil ambarlarındaki zahire Ankara merkezine gönderilmiştir.¹⁵ Sevkiyat sırasında yolların durumu, malların zamanında ulaşmasında veya verilen emir gereği istenilen miktarın gönderilmesinde önemle problemler yaratmaya başlamıştır. Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişi Yarbay Eyüp Sami yol durumuyla ilgili hususları şu şekilde rapor etmiştir;

*Yozgat Yahşihan menzil hattının en çok bozuk ve tamire muhtaç kısmı Sekili ile Keskin arasındaki yol kısmıdır. Sekili'deki Delice¹⁶ Suyu üzerinde bulunan kpr Sekili'de olmadığı ve takriben Sekili'ye bir saat mesafede bulunduğu imkân ve iaşe açısından Sekili'ye gitmek için arabalar yoldan ayrılmak zorunda kaldığu için Sekili'den Yahşihan'a gidecek kafilenin şoseye çıkmak üzere geriye dönmemesi ve tarlalar içerisinden geçmesi için en kısa bir güzergâh seçerek kpriye kadar yol yapılması iskân ve iaşe açısından amele taburunun yalnız bir bölüğünün Sekili'de bulunması ve Sekili'den itibaren yola başlayarak Keskin'den yolu takiben Kızılsman'a kadar bozuk olan kısmı tamire başlaması için emir verilmesi...*¹⁷

Konuya ilişkin bir diğer raporda da; Samsun'dan yapılmakta olan cephane ve mühimmat sevkiyatının Yozgat yoluyla yapılması zorunlu olduğundan Yozgat ile Yahşihan arasındaki yolun tamir edilerek nakliyatın yapılması gerektiğu, bu yolun özellikle Keskin ile Yahşihan arasının geçilemeyecek derecede olduğu, Kalecik - Ankara arasında bazı bozuk mahaller olmasına rağmen bir şosenin mevcut olması nedeniyle şimdilik taburun Yozgat-

Yahşihan arasının tamiri görevini yerine getirmesinin zorunlu olduğu ve Kalecik-Ankara arasındaki yolun imkanlar dahilinde daha sonra yapılacağı bildirilmiştir.¹⁸

Bu sırada cepheye asker ve iaşe sevkiyatları devam etmektedir. 17 Kasım 1921 günü Yozgat Şubesinden 85, Çorum Şubesinden 202, Keskin Şubesinden 26 ikmal askeri Yahşihan'a gitmiş, Yozgat, Çorum, Keskin Şubelerinden diğer şubelere mensup 313 ikmal askeri Ankara'ya sevk edilmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1562, Belge No:18) Aynı tarihte Yahşihan'a gönderilen malzemeler ve miktarları ise şöyledir;

Nereden	Vasıta	Malzeme	İrsaliye No	Gözetiminde Gönderilen Kişiler	Nereye
Yozgat	21 mükellef merkep	1119 kilo buğday	58	Osman oğlu Ahmet	Yahşihan
Boğazlıyan	29 mükellef merkep	2047 kilo bulgur	-	Ömer	Yahşihan
Yozgat	13 mükellef kağıdı	3449 kilo buğday	57	Ömer	Yahşihan
Boğazlıyan	5 mükellef kağıdı, 8 merkep	2500 kilo arpa	60	Osman oğlu Mehmet	Yahşihan
Boğazlıyan	20 mükellef merkep	1120 kilo arpa	62	İbrahim oğlu Ali	Yahşihan
Salmanlı ¹⁹	26 mükellef merkep	1604 kilo buğday	21	İbrahim oğlu Hamza	Yahşihan
Salmanlı	15 mükellef merkep	926 buğday	19	Mehmet oğlu İbrahim	Yahşihan
Sungurlu	28 merkep	1842 kilo gaz yağının	56	Abdullah oğlu Necati	Yahşihan
Yozgat	14 mükellef merkep	187 buğday ve 718 arpa	66	Mehmet oğlu Hacı	Yahşihan
Sungurlu	15 mükellef merkep	2300 kilo arpa	52	Adil oğlu Rıza	Yahşihan
Salmanlı	20 mükellef merkep	954 arpa ve 300 buğday	58	Ömer oğlu Hacı	Yahşihan
Yozgat	37 mükellef merkep	1612 buğday ve 441 arpa	18	Mehmet oğlu İbrahim	Yahşihan
Boğazlıyan	21 mükellef merkep	Miktarı belirsiz	-	İbrahim oğlu Ali	Yahşihan

Yozgat	29 mükellef kağıdı	874 buğday ve 2998 arpa	59		Yahşihan
Yozgat	13 mükellef merkep	681 dakik	8		Yahşihan
Yozgat	28 mükellef merkep	1574 buğday	21	(ATASE Arşivi, Kutu No:1562, Belge No:18;18aa; 18ab)	Yahşihan

Döneme ait belgeler incelendiğinde raporların günlük olarak ilgili makamlara gönderildiği, zaman zaman daha uzun süreli raporların da düzenlenerek iletildiği anlaşılmaktadır. Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişi Yarbey Eyüp Sami; Yozgat-Boğazlıyan-Sekili-Sivas-Yamuklar²⁰ ambarlarından toplam yirmi gün zarfında 50.264 kilo dakik, 55.279 kilo buğday, 83.752 kilo arpa, 1.066 kilo fasulye, 40 kilo nohut, 18.196 kilo bulgur, 855 don, 820 gömlek, 660 çift çorap, 517 çift çarık sevk edildiğini rapor etmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1560, Belge No:19aa) Yarbey Eyüp Sami ayrıca, Yozgat menziline yalnız iâşe maddesi olarak 280,5 ton nakliyat yapıldığını, Saray, Sekili, Elmahacılı, Yamuklar ambarlarında az miktarda iâşe maddesi kaldığını, bütün menzil müesseselerinin ordu ihtiyaçlarını peşin parayla alarak nakliyat ve depolama konusunda büyük gayret gösterildiğini bildirmiştir.²¹

Nakledilecek malzemeler ve nakliyat konusunda değirmenler ve özellikle nakliye araçları Milli Mücadele boyunca önemli bir problem olarak raporlara yansımıştır. Yarbey Eyüp Sami, merkeze gönderdiği raporlarda değirmenler konusundaki sıkıntıları dile getirmiş ve tüm problemlere rağmen büyük fedakârlıklarla ihtiyaçların karşılandığını bildirmiştir.²²

Nakliye araçları konusunda Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne yapılan şikâyetlere cevap olarak; kendilerine yapılan şikâyetlerin nakliye taburuyla çözülebileceğini dolayısıyla bu gibi hizmetlerin bizzat halledilmesi gerektiği yönünde emir alınmıştır.²³

Nakliye araçları sonraki tarihlerde de şikâyet konusu olmaya devam etmiş bu sorun Müdafaa-i Milliye Vekâletine kadar ulaşmıştır. Yozgat Hat Komutanlığı Yozgat'ın vasıta açısından son derece fakir olduğunu, bu sorunu mülki makamlara defalarca ilettiklerini, ancak taleplerine olumlu cevap alamadıklarını, kasada on para olmadığı gibi nakliye müteahhitlerine de 394.252 kuruş borçlarının olduğunu, Yozgat emvalinde bulunan 1000 lira nakliyat havalesinin Maliye Vekaletinden liva muhasebeciliğine bir emir verilmedikçe tahsilinin imkansız olduğunu, mülki makamların etkisi olmaksızın etraftan tedarik edilebilecek vasıtalardan yararlanılamadığı için hiç olmazsa nakillere ilk parti bir avans olmak üzere fazlaca nakliyat parası verilmesini belirttikten sonra, Çorum sevkiyatı bu

şekilde devam ettikçe, mülki makamlarda herhangi bir gayret olmadıkça, kasada nakliye parası mevcut olmadıkça, Çorum Menzili Yahşihan mürettebatı mühimmatını Sungurlu'dan sevk etmiş olsa bile yalnız Kayseri mürettebatı bile elde mevcut vasıtalarla sevki zor bir duruma gireceğinden Çorum Menzil müteahhit kollarından²⁴ birkaç kolun ya Yozgat Hat Komutanlığı emrine verilmesi veya mühimmatın bir süre doğrudan Kayseri ve Yahşihan'a sevklerinin sağlanmasını istemiştir.²⁵ Vasıtalar konusundaki bu şikâyetlere ne gibi çareler bulunduğu konusunda ayrıntılı bilgiye rastlanılmamakla birlikte sevkiyatın devam etmiş olması sorunun kısmen çözülmüş olduğunu göstermektedir

Yozgat bölgesinden yapılan sevkiyatta irsaliye numarasının ve gönderilen erzakın miktarının belirtilmediği az sayıda rapor gönderilmiş olmasına rağmen Ankara'da bulunan yetkililer bu konuda son derece hassas davranmış ve Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliğinin emrinde bulunan nokta ve ambarların sevkiyata ait raporlarının tarih ve irsaliye numaralarının açıkça verilmesini isteme gereği duymuşlardır.²⁶

Yetkililer ayrıca; Köhne, Akdağ, Elmahacı, Sekili ambarlarında çok miktarda buğday, arpa gibi iâşe maddeleri mevcut olduğu halde 1 Aralıktan 17 Aralığa (1921) kadar sevkiyat yapılamadığını belirterek bunun sebebini sormuşlar, ²⁷ Yahşihan Hat Komutanlığından gelen raporun bu sorunun cevaplandırmasında önemli olduğunu vurgulamışlardır. Yahşihan Hat Komutanı gönderdiği raporda söz konusu bölgelerden önemli miktarda sevkiyat yapıldığını bildirmiştir.²⁸

27 Şubat 1922 tarihinde Yozgat Hat Komutanlığına yazılan raporda; depolarında bulunan 9,5 ton sabun ile 7 ton gazın Yahşihan'a sevki istenmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43ch) Yozgat Hat Komutanlığının mevcut 9,5 ton sabundan 2,5 tonunun öncelikle sevk edildiğini ve kalan yedi tonun ertesi günü sevk edileceğini, 500 kilo gaz mevcut olduğunu, bunların da ancak buranın ihtiyacını karşılayacak miktarda olduğunu belirtmiş olması sevkiyatın devam ettiğini göstermektedir. (Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43ce, 43cf)

1922 yılı Mart ayı başında Harbiye Dairesi Reisi Mustafa Asım'dan gelen yazılar Yozgat'ın Milli Mücadele'deki rolünü daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. Yozgat ambarlarının önemine vurgu yapılan bu yazılarda öncelikle şu hususlar ön plana çıkmıştır;

1. Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne bağlı Yozgat ambarının cephaneye deposu olmasının uygun görüldüğü,
2. Öncelikle ihtiyaçtan fazla olan mühimmatın Yozgat'ta depolanacağı,
3. Gerekteğinde depo edilen bu cephaneden Yahşihan ve Kayseri'ye sevkiyat yapılacağı,

4. Bu ambara çeşitli cinsten cephane geldiğinden ve bunların muhafazası caiz olmadığından cephanenin tanzimi ve harp mühimmatının sevke hazır hale getirilmesi gerekeceği,

5. Ambar müdürlüğünün bu amaçla Harbiye Dairesiyle doğrudan haberleşmeye izin verilmesi gerektiği,

6. Yahşihan ve Irmak Cephaneliklerinde mevcut fazla mühimmatın Yozgat'a sevk

7. Yükleme ve sevkiyat için gerekli miktarda amale tahsisi için izin isteği. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43eg)

Mustafa Asım'ın 8 Mart 1922 tarihli yazısı Yozgat Ambarının önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu yazıda;

Yozgat Ambarının Batı Cephesi için geçit yeri olmaktan çok genel cephane deposu olarak kabul edildiğini, bundan sonra Samsun hattı üzerinden nakledilen cephanelerin büyük kısmının Yozgat'ta depo edileceği gibi Yahşihan'dan da bazı toplara mahsus cephanenin Yozgat'a gönderileceği, Samsun hattından gelip Yozgat'ta depo edilecek cephanelerin verilecek emre göre gerektiği miktarı Kayseri ve Yahşihan'a sevk edileceği, bu hususların yerine getirilmesi için tüm emirlerin Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğünden verileceği ancak silah ve cephanenin tanzimi gibi teknik hususlara ait emirlerin Harbiye Dairesinden alınacağı belirtildikten sonra Harbiye Dairesinin bu husustaki emirleri şöyle sıralanmıştır;

1. Her gün Harbiye Dairesine iki kısıt şifreli telgraf gönderilecek. Bunlardan biri sadece cephane ve diğeri de yalnız silah ve çeşitli cinsten harp malzemesine dair olacaktır. Telgrafın birinci maddesinde nereden geldiği, ikinci maddesinde de nereye gönderildiği belirtilecektir. Gönderen ve gönderilen yer yazılmazsa telgraf çekilmekten kaçınılmayıp varidat ve sarfiyat olmadığı yine telgrafla bildirilecektir.

2. Her ayın birinci ve on beşinci günleri ilişikteki numuneye göre biri topçu diğeri piyade cephanesine ait olmak üzere iki kısıt genel kuvve cetveli tanzim edilecek ve posta ile daireye gönderilecektir. Böylece on beş gün zarfında telgrafla bildirilen varidat, sevkiyat ve kalan mevcut bu genel kuvve ile kontrol ve mizan edilecektir. Malzeme için ayrıca genel kuvve numunesi gönderilmemiştir.

3. Her gün verilecek şifreli telgraflara göre Harbiye Dairesince varidat ve sarfiyat özel defterine yazılacağına göre telgraf içeriğiyle genel kuvveler arasında zıtlık bulunmamasına dikkat edilmesi ve aksi halde sebep olanın sorumlu olduğu bilinmesi gerekmektedir.

4. Top mermisi, piyade cephanesi, el bombaları, patlayıcı maddeler, barut gibi şeylerin birbiriyle karışık olarak aynı depoda bulundurulması uygun değildir. Semer, koşum, edevat gibi şeylerin de cephane ile hiçbir alakası olmadığından ayrıca ambarlarda bulunur. Aksi halde bazı dış etkilere ve bazılarının da kimyevi sebeplerden dolayı kaza

meydana gelmesini iki kat artırır. Malzeme ve mühimmatın saklanma süreleriyle ilgili ayrıntı talimat gönderilecektir.

5. Top mermilerinin ayrımını sağlamak üzere Samsun yolu üzerindeki her cins top mermisiyle barutlarının ebat ve listeleri ilişikte yer almıştır. Ayrıca şekilleri çizili olan defterler gönderilmiştir. Bunlardan gayri gelecek mermiler ve irsalîyelere itibar edilmeyerek derhal Harbiye Dairesinden sorulması gerekmektedir.²⁹

Müdafaa-i Milliye Vekâleti; Yozgat'taki mühimmat ambarının genişletilerek Samsun hattı üzerinden gelecek bir kısım mühimmatın orada depo edileceği ve depo müdürünün doğrudan doğruya Harbiye Dairesi Riyasetiyle haberleşebileceği, Yozgat'ta hangi cins mermilerin depo edileceği hakkındaki emrin ayrıca iletileceğini bildirmiştir.³⁰

Bu tarihten kısa süre sonra (15 Mart 1922) Yozgat ambarına; Çorum'dan çok miktarda mühimmat gelmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43ek) Aynı tarihte Yahşihan ve Irmak depolarında bulunan cephanelerden 250.000 atım 15'lik ağır obüs, 4680 3,7'lik nordenfield mermi, 198 atım 4,7'lik nordenfield mermi, 808 adet obüs sahra mermisinin Yozgat'tan gelecek vasıtalarla peyderpey sevk edileceği bildirilmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43ee)

15 Mart tarihinde Yozgat Ambar mevcudu şöyledir; 220 atım 15'lik havan mermisi, 150 atım uzun top mermisi, 16 adet 10,5'luk İngiliz mermisi kartuşlu barut haksız, 24 adet 10,5'lik İngiliz obüs mermisi kartuşsuz, 81 adet 10,5'lik İngiliz seri sahra mermisi, 14 atım 7,5'luk Osmanlı seri sahra mermisi, 7552 atım 7,5'luk Rus seri sahra mermisi, 55 atım 7,5'luk Avusturya sahra mermisi, 20 atım 7,5'luk Rus seri cebel mermisi, 13 adet Japon hartucu, 7922 adet Rus teneke el bombası, 40 adet ma-teferruat tel örgü tahrip bombası, 2 adet 12'lik adi toplara mahsus halka, 1 adet Osmanlı tüfeği, 1 adet Osmanlı filintası, 2 adet Alman süvari tüfeği, 1 adet Japon piyade tüfeği, 1 adet japon seri, 24 adet Rus berdanga tüfeği, 5 sandık piyade manevra fişegi, 1095 adet Alman piyade fişegi, 15 adet japon fişegi, 3135 adet şınayder fişegi, 5425 adet Rus berdanga fişegi, 69 Rus piyade mermisi re's çekirdeği, 32 sandık dumansız barut, 29 sandık Rus piyade mermi boş kovarı, 2 sandık Rus piyade fişegi fabrikası aları". (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43ej, 43eja)

16 Mart tarihinde Yozgat Hat Komutanı ambarlarda 250 kg. ekmeklik, 250 kg. yemlik bulunduğ, ambarlardan yarım ton ekmeklik, 113 kilo yemeklik, 2 tondan fazla yemlik sarf edildiği, Mecidiye'nin irsalîyesiyle 1 ton 98 kilo yerli dakikin Keskin'e sevk edildiği, ambarlarda 509,5 ton ekmeklik, 78 ton yemeklik, 125,5 ton yemlik, 3 ton tuz, 9 ton sabun, 29 kilo sanlabet (?) sabunu, 296 kilo gaz, 22 ton 146 kilo çay, 98 agnam, 5 öküz mevcut olduğ, iâşe kuvvesi 3827 insan, 878 hayvan olduğunu bildirilmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43ed)

Aynı tarihte Yozgat Hat Komutanı Çorum'dan gelen ve Yahşihan'a sevk edilen mühimmat ile mevcut mühimmatı rapor etmiştir. Raporda; Çorum'dan 20 sandıkta dumansız barut, 120 sandık 500 atım İngiliz seri sahra mermisi, 6 sandık 17 atım 15'lik havan mermisi, 480 numarasız 172 sandık 715 atım 10,5'luk uzun Rus muhasara mermisi, 2 sandık uzun Rus muhasara hartucu, 3 sandık fünye, 206 sandık 607 atım 15'lik havan mermisi, 1 sandık havan fünyesi, 216 sandık 322 atım 8,7'lik İngiliz seri sahra mermisi, 13 sandık 65 atım 7,5'luk Rus seri sahra mermisi geldiği, 42 sandık 168 atım uzun Rus top muhasara mermisinin Yahşihan'a sevk edildiği, depodaki mühimmatın 60 ton 612 kilo olduğu belirtilmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43eb)

17 Mart günü Yozgat'a Çorum'dan 409 sandık 2436 atım 8,7'lik İngiliz seri sahra mermisi, 50 sandık dumansız barut, 1 sandık 10 atım 7,5'luk Rus seri cebel mermisi gelmiş, 80 sandık 160 atım 8,7'lik İngiliz seri sahra mermisinin Kayseri'ye mürettep Boğazlıyan nakliye merkep kolu ile sevk edilmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43ea)

Yozgat Hat Komutanlığı; her gün için Yozgat deposuna asgari yirmi ton miktarında mühimmat geldiği ve böylece esas depolar ve özellikle depo olarak kabul edilen binalarda tutulduğu ancak fazla kalan miktarın ambar açıklarına istif edildiği, Çorum menziline bol vesait ve sevkiyatına karşılık hat emrinde toplam 135 deveden ibaret olan müteahhit kollarıyla nakliye taburunun 74 deve ve 100 merkebi mevcut olduğu sevkiyatı bunlarla gerçekleştirdiği, Yozgat hattı emrindeki bölgenin vesait açısından çok yetersiz olduğu bildirilmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43dd)

Bu sırada sevkiyatla ilgili bazı şikâyetler söz konusu olmuştur. Yozgat Hat Komutanlığına gelen uyarı yazısında erzak sevk raporlarıyla mühimmat raporları gibi gerek depolamada gerek ihracatta irsaliye numaralarının yazılması ve bunun tekrar ettirilmemesi uyarısında bulunulmuştur. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43ec)

Ayrıca Çorum'dan 78 sandıkta 780 atım Rus seri cebel mermisi sevk edildiği, 215 numaralı raporda o irsaliye ile 2 sandıkta 20 atım geldiği, bunların tamamen gelmesi gerektiği belirtilerek gelmeme nedeninin tetkik edilerek acilen bildirilmesi istenmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43dy) Bir başka şikâyetle 212, 213 numaralı irsaliyelerde belirtilen 189 numaralı sandıktaki bomba miktarının 7683 olmadığı bildirilmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43dh, 43dha)

Yeniden gündeme gelen nakliye araçlarının yetersizliği konusunda Yozgat Hat Komutanlığına; Çorum Menzil Nakliye Taburundan Yozgat'a vesait tahsisinin şimdilik mümkün olmadığı, hava durumu nedeniyle Yahşihan'a gönderilecek cephanenin Sungurlu yoluyla yapılması, Çorum ve yerel yönetimin desteğinin sağlanması için Müdafaa-i Milliye Vekâletinden Yozgat mutasarrıflığına yazıldığı ve Yozgat Hat Komutanlığı emrine nakliye

parası verildiği, bu hususta hat komutanlığının azami gayret sarf etmesi ve mühimmatın ilgili yerlere sevkine çalışılması istenmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43da)

Daha sonra Yozgat mutasarrıfı da konuyla yakından ilgilenmeye başlamış ve durumu Müdafaa-i Milli Vekâletine bildirmiştir. Mutasarrıf; daha önce nakliye araçlarının sayısının fazla gösterildiği bu durumun Yozgat'tan yapılan nakliyatı güçleştirdiğini belirttikten sonra at arabalarının hemen hemen tamamının müteahhitler kolunda çalıştıklarını, halkın merkepleri semersiz kullandıkları, develerin genellikle taahhüde girmiş olduklarını, Çorum, Samsun ve civarının çok zengin ve bol olan vesaitlerinin Yozgat'ın yükünü artırdığını bildirmiştir. Mutasarrıf her gün birer miktar kağı almak suretiyle 500 kağı ile taşıma yapmaya karar verdiğini hat komutanıyla bu konuda azami gayret sarf ettiklerini bildirmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43cr)

Müdafaa-i Milliye Vekili İsmet Paşa Yozgat Mutasarrıflığına verdiği cevapta; Yozgat'ta Kayseri'ye ve Yahşihan'a vesaitsizlik nedeniyle sevk edilmeksizin bekleyen cephanenin sevk edilmesi gerektiğinin başkomutanlık emirleri gereği olduğu, Yozgat sancağı dahilindeki vasıtalardan azami istifade edilmesi ve hat komutanlığına yardıma devam edilmesini özellikle rica ettiğini belirtmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43cp)

Sonraki günlerde yapılan sevkiyatlarda daha çok diğer nakliye unsurlarının yanı sıra ağırlıklı olarak develerden faydalandığı görülmektedir. Bu durumu raporlarda ayrıntılı olarak görmek mümkündür. Raporlarda;

26 Mart günü yapılan nakliyatı Nizamzade develeri ile Yahşihan'a, mühimmatın müteahhit Salim Ağa develeriyle Yahşihan'a, mühimmatın Kayseri'ye mürettep Boğazlıyan Nakliye Kağı Koluyla sevk edildiği (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43cx, 43cxa, 43cy) 28 Mart günü 600 atım 7,5'luk Rus seri cebel mermisi ile 32 adet katuçlu barut haksız, 10,5'luk İngiliz obüs mermisi, mükellef 34 deve ile Yahşihan'a sevk edildiği (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43cd),

30 Mart günü 15 bidon yaprak barut, 17 sandık dumansız barut, 3 sandık 28 atım Rus seri cebel mermisi Yahşihan'a, 2 sandık Rus boş kovani, 10 bidon yaprak barut fişek fabrikası namına Keskin'e mükellef vesaitle sevk edildiği (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43bz),

12 Nisan günü 64 atım Rus seri sahra, mükellef 4 kağı arabasıyla Kayseri'ye, 24 adet 15'lik havan 190 adet 10,5'lik obüs ve 216 atım İngiliz seri sahra mermisi müteahhid 13 araba ile 1592 atım İngiliz seri sahra mermisi, müteahhid 118 devesiyle Yahşihan'a sevk edildiği bildirilmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43bh)

Genel tabloya baktığımızda; 1920 tarihi ile 15 Nisan 1921 tarihi arasında Samsun - Çorum - Yozgat Yahşihan karayolu ile Samsun'dan Ankara dolaylarına; üç adet hafif makineli tüfek, 148 adet Rus tüfeği, 1.737 adet Alman tüfeği, 1.198 adet Avusturya tüfeği, 100 adet İngiliz tüfeği, 1.252 Alman sürgü kolu, 1.132 sandık Alman piyade cephanesi, 300 sandık küçük çaplı mavzer cephanesi, 3.900 adet Rus piyade cephanesi, 973 sandık Avusturya piyade cephanesinden oluşan piyade ve silah cephanesiyle, 480 sandık İngiliz top mermisi, 2.000 atım çabuk ateşli dağ top mermisi, 452 sandık çeşitli top mermisinden oluşan top cephanesi sevk edilmiştir.

Öte yandan, Samsun - Çorum - Yozgat - Yahşihan karayolu ile Ankara ve dolaylarına nakledilen çeşitli silahların toplam ağırlığı 12 ton 500 kilodur. Çeşitli cephanenin toplam ağırlığı 965 ton, yiyecek ve yemin toplam ağırlığı 58 ton, donatım ve gereç toplam ağırlığı ise 83 ton civarındadır...(İdari Faaliyetler, 1975: 274)

Büyük taarruz öncesi Yozgat Hat Komutanlığı ve diğer teşkilatlarda bulunan malzemelere ilişkin ayrıntılı bilgiler 1 Temmuz 1922 tarihinde hazırlanan üç aylık döneme ait bir raporla ilgili makamlara iletilmiştir. (Ek-F)

Sonuç

Yozgat'ın Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri hakkında erişilen yeni belgeler bu konudaki eksikliklerin giderilmesine fayda sağlamış böylece şehrin katkılarını farklı açıdan değerlendirme imkânı bulunmuştur.

Öncelikle Yozgat'ın, Milli Mücadele döneminde cephede muharebelere katılmanın yanı sıra cephe gerisinde de önemli hizmetlerde bulunduğu görülmektedir. Mustafa Kemal'in önemle vurguladığı ordunun iaşesinin sağlanması hususundaki emirleri Yozgat bölgesinde de büyük yankı bulmuş ve bölgenin gösterdiği duyarlılık ve hizmetleri raporlara da yansımıştır. Şehrin coğrafi konumu Batı Cephesi'nin ikmal maddelerini sağlama konusunda oldukça etkili olmuştur.

İkmal maddelerinin sevkinde yeni düzenlenen menzil teşkilatları arasında Yozgat'ın da yer almış olması bölgenin coğrafi konumunun önemini ortaya koymuştur. Bu anlamda Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliğinin kurulması ve bu müfettişliğin ikmal maddelerinin depolanması ve sevkiyatı konusundaki hizmetleri oldukça dikkat çekicidir. Yozgat Menzil Hat Komutanlığı, erzak ambarları mühimmat depoları ulaştırma kolları da aynı şekilde ikmal maddelerinin korunması ve sevki hususunda faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu faaliyetler Sakarya Muharebesi öncesi Mustafa Kemal'in başkomutan olarak ilan ettiği Tekâlif-i Milliye emirleri doğrultusunda daha da artmıştır.

Harbiye Dairesi Riyaseti tarafından Yozgat'ın çevre illerden gelen malzemelerin de depolanacağı bir merkez olarak seçildiğinin bildirilmesi üzerine çok miktarda malzeme

şehirde depo edilmiş ve bu malzemeler çoğunlukla Yahşihan Menzil Müfettişliği vasıtasıyla Batı Cephesine ulaştırılmıştır. Yozgat ve Yozgat'a bağlı bölgelerdeki depolarda ağırlıklı olarak; yerli dakik, fabrika dakiki, buğday, bulgur, şeker, peksimet, fasulye, tuz, sabun, mercimek, kömür, nohut, arpa, odun, koyun, don, gömlek, çorap, çarık, merkep nalı, at nalı, manda nalı, öküz nalı, alafranga at nalı, kürek, eski kaput, şınayder tüfeği, şınayder cephanesi gibi malzemelerin yanı sıra öküz, inek, koyun, keçi, buzağı ve manda gibi ordunun ihtiyacı olan eşya, iaşe maddesi, teçhizat ve canlılık hayvanının bulunduğu görülmektedir. Bu listeden de anlaşıldığı gibi Yozgat ambarlarında her türlü malzeme depo edilmiştir. Harbiye Dairesi Reisliği depoda bulunan malzemenin çok çeşitli olması nedeniyle bunların sınıflandırılması uyarısında bulunmuştur.

Döneme ait kayıtlar incelendiğinde sevkiyat konusunda yolların ve nakliye araçlarının önemli ölçüde problem olduğu ancak sevkiyatın yine de yapıldığını göstermektedir. Yozgat'a yapılan nakliyatın çoğunlukla Çorum bölgesinden gerçekleştirildiği, Çorum bölgesinin nakliye araçları konusunda Yozgat bölgesine göre daha iyi durumda olduğu, Yozgat'tan sevk edilen malzemelerin de çoğunlukla Yahşihan'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman Yahşihan'dan da Yozgat bölgesine malzeme sevk edildiği görülmektedir. Bu durumun Batı Cephesi'ne gidecek malzemenin güven altında tutulması isteğinden kaynakladığı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak Yozgat, Milli Mücadele döneminde ordunun ikmal maddelerinin cepheye ulaştırılmasında güvenli bir güzergâh olarak faaliyette bulunan, komşu bölgelerle uyumlu bir şekilde gelen malzemenin depo edilmesinde azami itina gösteren ve cephenin ihtiyacı ölçüsünde ikmal maddelerinin mevcut nakliye kollarıyla menzil noktalarına sevk edilmesinde tüm imkanlarını seferber eden bir bölge olarak İstiklâl Harbi'nin kazanılmasında cephe gerisinde üzerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmiştir.

¹ Kolağası: Yüzbaşılıkla binbaşılık arasındaki rütbenin adıdır. (Pakalın, , 1983: 288)

² Günümüzde Yozgat ilini de içine alan bölge Osmanlı idari taksimatında Bozok Sancağı olarak bilinmekte, Tanzimat Fermanının ilanından sonra yapılan yeni düzenlemelere kadar Sivas Beylerbeyliğinin sekiz sancağından biri olarak varlığını sürdürmüş, o tarihten sonra Ankara Vilâyetine bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan düzenleme ile il statüsü verilerek Bozok ili adını almıştır. 25 Haziran 1927 tarih ve 365 numaralı kararname ile Bozok vilayetinin adı Yozgat olarak değiştirilmiştir. (Karaman, 2016 158; Koç, 2013: s. 559.) (Ek A)

³ Cehri: sarı boya kökü. (Şemseddin Sami, 1317: 489)

⁴ Filik: iyi ve beyaz cins tiftik. (Parlatır, 2006: 468)

⁵ Listenin devamı 1 Kanun-ı Evvel 1337 tarihli nüshasının Sayı 17, s. 2’de bulunmaktadır.

⁶ İkmal maddeleri şöyle sınıflandırılmaktadır; Birinci sınıf ikmal maddeleri; yiyecek, yem, paketlenmiş su, temizlik malzemeleri vb., ikinci sınıf ikmal maddeleri, birliklerin teşkilat ve malzeme kadrolarında belirtilen veya tahsis cetvellerinde gösterilen ana malzemeler ile bu malzemelerin idamesi için gerekli olan yedek parçalar, üçüncü sınıf ikmal maddeleri, her çeşit katı, sıvı (akaryakıt) ve gaz yakıtlar ile koruyucu ve temizleyici yağlar, dördüncü sınıf ikmal maddeleri, birliğe verilen özel bir görevin ifası veya bir görevin ifası için özel bazı malzemeye ihtiyaç duyması halinde lüzumlu olan ve birliğin kadrosunda gösterilmeyen veya kadrodaki miktarlardan fazla olarak ihtiyaç duyulan ikmal maddeleri, beşinci sınıf ikmal maddeleri, her türlü mühimmat ve patlayıcı madde olup, klasik mühimmat ile füze, roket, her çeşit tahrip mühimmatı, kimyevi, özel ve nükleer mühimmatı ve bu maksatla kullanılan yakıtları kapsamaktadır. (Toker, 2017: 301)

⁷ Müdafaa-i Milliye Vekâleti başlangıçta dört daire ve iki şubeden oluşmuş; Harbiye Dairesi; silah, cephaneye, teknik gereçler, tahkimat, uçak ikmal ve sevk işleriyle, Levazım Dairesi ise Milli Ordunun silah, cephaneye ikmalinden başka bütün beslenme ve donatımının tedarik ve ikmal işleriyle uğraşmak üzere teşkilatlandırılmıştır. (TBMM Hükümeti Dönemi, 1984: 207, 208; İdari Faaliyetler, 1975: 229)

⁸ Menzil bölgesi; harp bölgesinin hemen gerisinde bulunan arazidir. Seferiye Nizamnamesi, 1332: 379) Menzil teşkilatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer, 1339; Menzil Hıdematı Nizamnamesi, 1327.

⁹ Bazı belgelerde “Elmacılı” köy ismi kullanılmış olup bunun sehven yazıldığı ve bu ismin “Elmahacılı” olması gerektiği değerlendirilerek “Elmacılı” yer ismi “Elmahacılı” olarak alınmıştır.

¹⁰ Tümgeneral Mehmet Hayri Tarhan (1317-P.4) (1880-1934). Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Komutanların Biyografileri adlı eserde Mehmet Hayri’nin 2 Temmuz 1921’de Yahşihan Menzil Müfettişi iken Antep Bölge Komutanı olarak atandığı belirtilmektedir. Toker, 2009a: 179-181)

¹¹ Menzil hat komutanlıklarının belli başlı görevleri; kendi bölgesi içinde yapılacak nakliyat ve sevkıyatı temin ve çabuklaştırmak, bölgesinden gelip geçecek her türlü birlik ve perakende erleri taşıt araçlarını yedirmek ve barındırmak, bölgesindeki yolları kendi imkânları ile tamir ettirmek, kendi bölgelerindeki yollar üzerinde asayiş, muhabere ve ulaştırma işlerini düzenlemek. (İdari Faaliyetler, 1975: 239)

¹² İdari Faaliyetler, s. 386. 29 Eylül 1921’de Yozgat’tan Mevki Komutanı Merkez Ordusu Komutanlığına gönderdiği “müstacel” ibareli yazısında; bir inzibat subayı tayininin uygun olduğu, Yozgat’ın özellikle şu sıralardaki önemi malumu alileri olup aynı zamanda kolordu ahzı asker heyeti, aksam ve menzil merkezi olması ve bir İstiklal Mahkemesi mevcut bulunması da bu alayı, nakliye taburu ve hastaneler gibi birlik ve teşkilat personelinin şehirde disiplinlerinin teminiyle beraber ... bulunan sevkıyatın iyi şekilde yapılması ve gelip geçecek subay ve askerlerin de hüviyetlerinin belirlenmesi ve hareketlerinin tanzimi açısından hem inzibat görevini hakkıyla yerine getirmek, hem de İstiklal Mahkemesine icra vasıtası olmak ve bir askeri hapishanesi yapmak ona da nezaret etmek için acilen Yozgat’ta bir merkez komutanlığı kurulması ve mevcut beş inzibat memurunun yetersizliği nedeniyle bunların ona çıkarılması ile 30:50 mevcuttu bir inzibat kıtası teşkili önemli görülmüş ise de sizin de onayınız olduğu takdirde bir merkez komutanı tayini müsaalarına maruzdur.

(yazının kenarında mavi kalemle Yozgat'ta herşeyden evvel tedkik heyeti (p) lazım" ibaresi bulunmaktadır. (ATASE Arşivi, Kutu No:1263, Belge No:16)

¹³ Albay Eyüp Sami (1312-Top.28) (1874-1926) 1 Ekim 1921'de Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişi olarak atanmıştır. (Toker, Nurcan Aslan, 2009b: 375, 376)

¹⁴ Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişi Yarbay Eyüp Sami 27 Aralık 1921'de Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne gönderdiği yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1565, Belge No:8ap)

¹⁵ 10 Kasım 1921 tarihinde Ankara'da Umum Levazımat Reisliğinden Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne gönderilen yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1560, Belge No:8)

¹⁶ Belgede bu isim Derce olarak okunmaktadır. Ancak bölgede böyle bir yer olmadığından bu ismin Delice olabileceği değerlendirilmektedir.

¹⁷ 15 Kasım 1921 Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişi Yarbay Eyüp Sami Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne gönderdiği yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1569, Belge No:20bz)

¹⁸ 18 Şubat 1922 tarihinde Müdafaai Milliye Vekili Nafia Vekâletine gönderdiği yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1569, Belge No:20bf)

¹⁹ Bazı belgelerde "Salman" köy ismi kullanılmıştır. Yozgat'a bağlı "Salmanlı" yer ismi olmaması nedeniyle belgelerde sehven yazıldığı değerlendirilerek Yozgat'ın köylerinden olan ve mevki olarak uygun olduğu düşünülen "Salmanlı" köy ismi kullanılmıştır.

²⁰ Belgelerde "Pamuklar"a benzer şekilde yazılmakla birlikte Yozgat'ın köyleri arasında Pamuklar olmaması nedeniyle bu yer isminin "Yamuklar" olduğu değerlendirilerek bu isim kullanılmıştır.

²¹ Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişi Yarbay Eyüp Sami Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne 19 Kasım 1921 tarihinde gönderdiği yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1560, Belge No:19aaa)

²² Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişi Yarbay Eyüp Sami Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne 19 Kasım 1921 tarihinde gönderdiği yazı (ATASE Arşivi, Kutu No:1560, Belge No:19aaa)

²³ 28 Aralık 1921'de Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürü Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliğine yazdığı yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1569, Belge No:20bp)

²⁴ Çorum Menzil Mıntıka Müfettişliği Yozgat'a yapılan bu sevkiyatlarda nakliye araçları konusunda halkının %20'si arabacılıkla uğraşan Amasya, Havza, Zile, Merzifon hatta İskilip bölgesinden önemli ölçüde faydalanmıştır. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43dd)

²⁵ Yozgat Hat Komutanlığından 17 Mart 1922 tarihinde Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne gönderilen yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43dd)

²⁶ Ankara'dan 20 Kasım 1921 tarihinde Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliğine yazılan yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1560, Belge No:19ab)

²⁷ 17 Aralık 1921 tarihinde Yozgat Menzil Mıntıka Müfettişliğine gönderilen yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1560, Belge No:19)

²⁸ Pamuklu'dan 790 buğdayın 12 mükellef merkep ile 1 numaralı irsaliye ile Hasan oğlu gözetiminde gönderildiği, Boğazlıyan'dan 33 mükellef merkep ile 2104 dakikin 32 numaralı irsaliye ile Ali oğlu Mahmut gözetiminde gönderildiği, Boğazlıyan'dan 30 mükellef merkep ile 1127 dakikin 34 numaralı irsaliye ile Mehmet oğlu İbrahim gözetiminde gönderildiği, Sekili'den 9 mükellef kağıt ile 493 buğdayın ve 1558 arpanın 24 numaralı irsaliye ile Osman oğlu Süleyman gözetiminde gönderildiği, Sekili'den 15 mükellef kağıt ile 3108 buğdayın 22 numaralı irsaliye ile Hasan oğlu Ömer gözetiminde gönderildiği, Yozgat'tan 13 mükellef merkep ile 849 arpanın 25 numaralı irsaliye ile Mehmet oğlu Şükrü gözetiminde gönderildiği, Boğazlıyan'dan 38 mükellef merkep ile 2104 dakikin 32 numaralı irsaliye ile Ali Kahyan oğlu Mahmut gözetiminde gönderildiği, Yozgat'tan 35 mükellef merkep ile 1918 dakikin 54 numaralı irsaliye ile Mahmut oğlu İbrahim gözetiminde gönderildiği, Sungurlu'dan 63 mükellef kağıt ile 565 koşum semerinin, 387 kalkanın 1220 kazmanın, 493 baltanın ve 151 makineli tüfek parçasının 54 harbi 151 numaralı irsaliye ile Mustafa oğlu Kamil gözetiminde gönderildiği, Yozgat'tan 23 mükellef merkep ile 1270 arpanın 23 numaralı irsaliye ile Ali oğlu Ahmet gözetiminde gönderildiği, Yozgat'tan 14 mükellef merkep, 768 arpanın 14 numaralı irsaliye ile Ali oğlu Mehmet gözetiminde gönderildiği, Kaman'dan 42 mükellef merkep ile 3235 arpanın 14 numaralı irsaliye ile Mülazım Ahmet Efendi gözetiminde gönderildiği.

Kaman'dan 5 mükellef kağıdı ile 34 mükellef merkep ile 3087 dakikin 33 numaralı irsaliye ile Mülazım Ahmet Efendi gözetiminde gönderildiği bildirilmiştir. (ATASE Arşivi, Kutu No:1562, Belge No:22; 22aa; No:22ab)

²⁹ Harbiye Dairesi Reisi Mustafa Asım 8 Mart 1922'de Yozgat Mühimmat Ambar Müdüriyetine gönderdiği yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43ei)

³⁰ 11 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne ve Yozgat Hat Komutanlığına yazdığı yazı. (ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No:43ef)

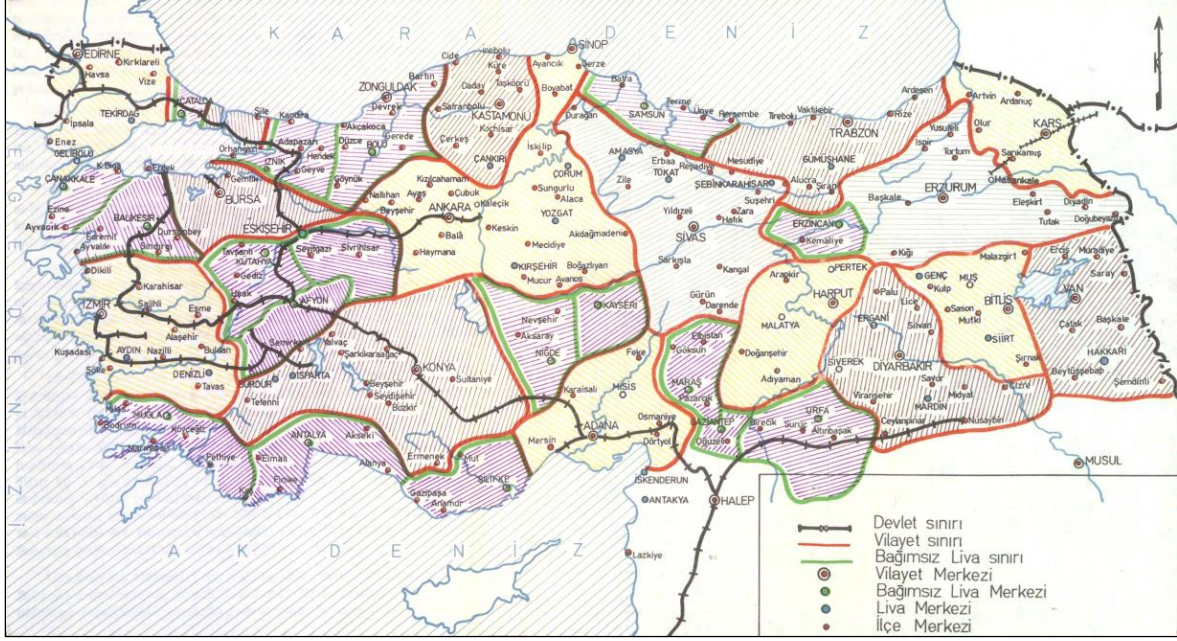
KAYNAKÇA

- Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1468, Belge No:22ab; 22aba; 22abb.
- Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1560, Belge No:8.
- Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1560, Belge No:19; 19aa; 19aaa; 19ab.
- Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1562, Belge No:18; 18ab.
- Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1562, Belge No:22; 22aa; 22ab.
- Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1565, Belge No:6an.
- Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1565, Belge No: 8ap; 8ap.
- Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1569, Belge No: 20bf; 20bp; 20bz;
- Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1570, Belge No: 43bh; 43bz; 43ce; 43cf; 43cd; 43ch; 43cp; 43cr; 43cx, 43cxa, 43cy; 43da; 43dd; 43dh; 43dha; 43dy; 43ea; 43eb; 43ec; 43ed; 43ee; 43ef; 43eg; 43ei; 43ej; 43eja; 43ek.
- Genkur. ATASE Arşivi, Kutu No:1575, Belge No: 6ae; 6aea; 6aeb.
- Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Muzaffer. (1339) *Seferber Ordularda ve Menzillerde Geri Hidematı Rehberi*, Dersaadet: Matbaa-i Askeriye.
- Karaman, K. (2016). Yozgat Merkez ve Kazalarında Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Kuruluşu ve Faaliyetleri. *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı, C. II*, ss.156-175.
- Koç, Y. (2013). Yozgat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 43, ss. 559-564.
- Menzil Hidematı Nizamnamesi*. (1327). İstanbul: Matbaa-i Askeri.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Ankara Heyet-i Murahhasası, Türkiye Büyük millet Meclisinin Teşkilinden-Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1330-23 Eylül 1331 (1338)*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası.
- Öztürk, G. (2012). *1. ve 2. Dönem Yozgat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Niğde.
- Pakalın, M.Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: c. 2, MEB Basımevi.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara.
- Seferiye Nizamnamesi*. (1332) Dersaadet: Matbaa-i Askeriye.
- Şahingöz, M. Milli Mücadele’de Yozgat ve Havalisinde Çeşitli Olaylar Karşısında Yapılan Tezahürat, Protesto ve Mitingler. *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı. C. II*, ss. 183-200.
- Şehitlerimiz*. (1998). C.5. Ankara: MSB Yayınları.
- Şemseddin Sami. (1317). *Kamus-ı Türkî*. Dersaadet.
- Toker, H., Aslan, N. (2009a) *Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Komutanların Biyografileri*, Ankara. c. 3: Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Yay.
- Toker, H., Aslan, N. (2009b) *Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Komutanların Biyografileri*, Ankara. c. 3: Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Yay.
- Toker, H. (2017). Türk İstiklâl Harbi’nde İç Anadolu Bölgesinin Ordu İdaresi Açısından Önemi - Aksaray Örneği-” *II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu*.
- Yanko. (1306) *Yozgat Seyahatnamesi*. Kostantiniye: Matbaa-i Ebuzziya.
- Yeni Yozgad Gazetesi*, 22 Teşrin-i Sani 1337, Sayı 16.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*. (1984). Ankara. c. VII, Gnkur. Basımevi.
- Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*. (1975). Ankara. VII. Cilt: Gnkur. Basımevi.

EKLER

Ek A

İstiklâl Harbinde Mülki İdare Bölümleri

(İdari Faaliyetler, 1975: 146)

Yongat'ın İstiklâl Harbi'ne Katılarak Şehit Olan Askerlerin Listesi

Cephe	Büyük					Lakap	Baba Adı	Adı	Sınıf	Rütbe	D.Yıl	İlçe	Ölüm Tarihi	Ölüm Yeri		
	Önce	Kabul	Tam	Alış	Bölük											
1	Garp	0	0	1	21	1	0	Sontaylı Oğlu	Abdurrahman	Abdülkadir	-	Er	1315	-	20.9.1922	Afyon harbi
2	Garp	0	0	0	0	0	0	Bozulu	Mehmet	Abdülkadir	-	Er	1311	-	29.8.1921	Horhor Harbi
3	Garp	0	0	57	37	3	9		Mehmet Hilmi	Abdülkadir	İhtiyat	Tegmen	1310	-	29.6.1921	Horhor Köyü Güney doğu surları
4	Garp	0	0	11	70	1	9	Acababı Oğulları	Ahmet	Abdullah	-	Er	1313	-	29.3.1921	İkinci İnönü Harbi
5	Garp	0	5	3	28	2	1	Süleyman	Abd	Süvari	Onbaya	1310	-	28.8.1922	Çakaltepe'de	
6	Garp	0	0	11	127	1	2	Yunus Oğulları	Mehmet	Abdım	-	Er	1313	-	20.5.1921	Seyitgazi Harbinde
7	Garp	0	0	11	127	2	7	Mevlüt Oğulları	Mehmet Nuri	Abdım	-	Er	1313	-	1921	Meydan Harp
8	Garp	0	1	8	135	2	7		Ali	Adil	-	Er	1313	-	13.11.1921	Ankara Hastanesi
9	Garp	0	0	0	0	0	0	Eza	Mustafa	Ahmet	-	-	1315	-	21.5.1921	Eskişehir Muharebesi
10	Garp	0	1	3	29	1	1		Abdullah	Ahmet	-	Er	1310	-	31.3.1921	Meydan Harp
11	Garp	0	23	69	6	0	0		Bekir	Ahmet	-	Er	1300	-	12.7.1921	Göy Mevki Hastanesi
12	Garp	0	0	0	0	0	0	Mehmet Oğulları	Hasan	Ahmet	-	Er	1298	-	5.9.1921	Çarşacı cıvırı
13	Garp	0	0	0	31	1	1		Sait	Ahmet	-	Er	1306	-	14.9.1921	Sarıkaşla Hastanesi
14	Garp	0	0	0	0	0	0	Kadim Oğulları	Sait	Ahmet	-	Er	1306	-	4.7.1921	Ankara 3 Nolu Hastanesi
15	-	0	0	0	16	1	1	Gün	Bekir	Ali	-	Er	1299	-	29.9.1922	Belli değil
16	-	0	0	3	27	0	1	Delâ Veli	İbrahim	Ali	-	Er	1310	-	3.8.1921	Alaç Yayalı Grubu surlarında
17	Garp	0	0	0	3	27	1	Delâ Veli	İbrahim	Ali	-	Er	1310	-	3.10.1921	Ayazın Muharebesi
18	Garp	0	0	0	11	0	0		Mehmet	Ali	-	Er	1310	-	24.8.1921	Çığırtı Hastanesi
19	Garp	0	15	0	0	0	0	Karazettah Oğulları	Mehmet	Ali	-	Er	1315	-	26.8.1922	Tınaztepe Muharebesi
20	Garp	0	0	5	10	2	5	Koca	Mustafa	Ali	-	Er	1310	-	29.8.1922	Reşidpaşı Muharebesi
21	Garp	0	0	0	41	0	0	Yakup	Salih	Ali	-	Er	1308	-	25.10.1921	Anzize Hastanesi
22	Garp	0	5	5	13	13	1	İsmail	Hali İbrahim	Ali	-	Onbaya	1313	-	29.6.1921	Tarazıntepe Harbi
23	Garp	0	0	0	3	27	1		Hasan	Ali Rıza	-	Er	1310	-	21.7.1921	Seyitgazi harbi
24	Garp	0	0	4	40	1	2		Bekir	Ali Rıza Efendi	İhtiyat	Tegmen	1308	-	7.7.1921	Yayınatpe
25	Garp	0	0	7	2	2	7	Kaygıçı Oğulları	Mehmet	Bekir	-	Er	1312	-	27.1.1921	Gündüztepe Harbinde
26	Garp	0	0	17	48	1	2	Sarı Bekir Oğulları	Mehmet	Bekir	-	Er	1304	-	23.6.1921	Beştepe Harbi
27	Garp	0	0	0	2	0	0	Abdülkadir Oğulları	Meunç	Bekir	-	Er	1309	-	27.1.1921	Tumanlılar yapılan muharebe
28	Garp	0	0	0	132	1	3	Kız Oğulları	Yusuf	Celal	-	Er	1312	-	10.2.1921	Akhanlar harbi
29	Garp	0	0	41	19	0	0		İbrahim	Duran	-	Er	1312	-	11.9.1921	Kumluca Harbinde
30	Garp	0	0	17	48	1	2	Yahya Oğulları	Mevlüt	Durmuş	-	Er	1304	-	27.6.1921	Beştepe Harbinde
31	Garp	0	0	1	5	3	9	Sabık Oğulları	Ömer	Durmuş	-	Er	1311	-	2.7.1921	Başıtepe'de
32	Garp	0	0	4	58	2	6	Takiyüddin	Ömer	Hacı Bekir	-	Er	1313	-	11.4.1921	Akhanlar
33	-	0	0	0	0	0	0	Süleyman Oğulları	Abdullah	Hacı Ömer	-	Er	1308	-	21.5.1921	Meydan Harp
34	Garp	0	0	3	7	0	1		Ahmet	Hali	-	Er	1305	-	20.2.1921	Eskişehir Hali Ahmet Hastanesi
35	Garp	0	0	24	32	1	3		Ali Osman	Hali	-	Er	1309	-	26.9.1922	Haymana hastanesi
36	-	0	0	0	0	0	0	Kız	Nuri	Hali	-	Er	1313	-	9.4.1921	Güney Cepheinde
37	Garp	0	0	0	23	2	0	Kürt Cıgar Oğulları	Ahmet	Hasan	-	Er	1307	-	20.6.1921	Çaytepe harbi
38	Garp	0	0	0	29	2	5	Bekir	Ali	Hasan	-	Er	1312	-	16.8.1921	Sakarya muharebesi
39	-	0	0	0	0	0	0	Baba	Mehmet	Hasım	-	Er	1312	-	9.9.1921	125. sayar hastanesi
40	Garp	0	5	3	8	2	1	Kadir	Veli	Haydar	-	Er	1309	-	9.9.1922	Torbalı Harbinde
41	Garp	0	0	7	0	0	0	Okçu Oğulları	Hali	Hazar	-	Er	1309	-	25.6.1921	Karapınar Harbinde
42	Garp	0	0	5	10	2	5	Sarı Oğulları	Mehmet	Hüseyin	-	Er	1307	-	21.7.1921	Yolvören Surları
43	Garp	0	0	1	0	0	2	Kalya Oğulları	Ömer	İbrahim	-	Er	1302	-	22.9.1921	Ankara Merkez Hastanesi
44	Garp	0	0	4	58	2	6	Abdurrahman	İhsan	-	Er	1318	-	11.4.1921	Akhanlar Harbi	
45	-	0	0	0	0	0	0		Ahmet	İhsan	-	Er	-	-	-	Min Hastanesi
46	Garp	0	0	11	127	12	0	Kısa Oğulları	Bekir	İsmail	-	Er	1311	-	24.8.1921	Gediz Harbi
47	Garp	0	0	17	48	6	2	Güvenç Oğulları	Hali	İsmail	-	Er	1304	-	23.6.1921	Beştepe Harbinde
48	Garp	0	0	11	127	1	2	Zila Oğulları	Mustafa	İsmail	-	Er	1314	-	24.8.1920	Gemir Harbinde
49	Garp	0	0	0	176	3	9	Sertif	İsmail	-	Er	1300	-	16.12.1922	Konya Harici Hastanesi	
50	Garp	0	0	0	2	3	10	Kadri	Ahmet	-	Er	1308	-	5.3.1921	Geyre Hastanesi	
51	Garp	0	0	5	9	3	1	Kol Oğulları	Mahmut	Kadir	-	Er	1306	-	28.6.1921	Kara Süleymanlı'nın Kuzeyinde
52	-	0	5	3	28	2	1		Veli	Kamil	Süvari	Cavuş	1308	-	9.9.1922	Çakaldamları Tepe'de
53	-	1	0	6	29	0	3	Hasan	Mehmet	Kamil	Süvari	Er	1315	-	29.4.1922	-
54	-	0	3	27	0	0	3		Ömer	Kudüs	-	Er	1314	-	21.7.1921	-
55	-	0	0	4	0	0	2	Ömer	Maftah Ziya Efendi	İhtiyat	Tegmen	1312	-	29.6.1921	Kara Süleyman Kuzeydoğu surlarında	
56	Garp	0	0	0	41	0	0	Bekir	Ahmet	Mehmet	-	Er	-	-	4.1.1921	Anzize Hastanesi

57	-	0	0	0	0	0	0	0	Arif	Mehmet	-	Er	1309	-	14.7.1920	9. Seyyar Hastane	
58	-	0	0	0	0	0	0	0	Bakır	Mehmet	-	Er	1307	-	14.7.1921	57. Tuncen Sahiye Bölüğü	
59	Grup	0	0	0	10	19	2	0	Bakır	Mehmet	-	Er	1303	-	7.12.1922	Tahna Deresi	
60	Grup	0	0	0	0	1	2	0	Ilyas	Mehmet	-	Er	1307	-	31.3.1921	Batı İnönü Muharebesi	
61	Grup	0	0	0	0	0	0	0	Musa	Mehmet	-	Er	1317	-	14.8.1922	Yozgat Hastanesi	
62	Grup	0	0	0	16	1	3	0	Mustafa	Mehmet	-	Er	1306	-	28.8.1922	Eskişehir	
63	-	0	0	0	5	1	4	0	Yezilağazade	Mehmet Emin	-	Er	1303	-		Meydan harpte	
64	Grup	0	0	61	159	2	2	0	Vaıuf	Musa	-	Teğmen		-	22.5.1921	Meydan harpte	
65	Grup	0	0	61	159	2	6	0	Vaıuf	Musa Efendi	İhtiyat	Teğmen	1305	-	21.5.1921	Süpten Köy Taarruzunda	
66	Grup	0	0	61	159	1	1	0	Hacı Osman	Mustafa	-	Er	1301	-	3.7.1921	Karakuyu Muharebesi	
67	Grup	0	0	0	27	1	2	0	Dere	Mustafa	-	Er	1314	-		Sandıklı Harbi	
68	Grup	0	0	0	132	3	1	0	Yöcek	Mehmet	-	Er	1310	-	8.4.1921	Akhanlar Harbi	
69	Grup	0	0	0	0	0	0	0	Emal	Mehmet	-	Er	1311	-	18.1.1922	Alkehir Hastanesinde	
70	Grup	0	0	7	2	1	1	0	Ali	Mustafa Efendi	-	Üsteğmen	1299	-	27.1.1921	Gündüzbey Tepesi	
71	Grup	0	0	3	27	0	3	0	Turan	Mustafa Efendi	-	Teğmen	1309	-	18.1.1921	İnegöl'ün Kızanca Cephesinde	
72	Grup	0	0	0	14	0	2	0	Razı	Mehmet	-	Er	1313	-	29.1.1921	Ormanözü muharebesi	
73	Grup	0	0	7	2	2	7	0	Ömer Kahya Oğulları	Necip	-	Er	1312	-	27.1.1921	Gündüzbey Harbi	
74	Grup	0	3	27	0	0	0	0	Bakır	Nuri	-	Er	1312	-	19.9.1921	Haymana Muharebesi	
75	Grup	0	0	11	127	1	2	0	Rahman Oğulları	Mehmet	-	Er	1314	-	30.6.1921	Gökçöz Muharebesi	
76	Grup	0	0	15	35	1	1	0	Abdullah	Osman	-	Er	1314	-	8.9.1922	Afyon Hastanesi	
77	-	0	0	15	38	1	0	0	Hasan	Osman	-	Er	1312	-	16.7.1921		
78	Grup	0	0	21	31	1	0	0	Mehmet	Hasan	Osman	Er	1304	-	12.7.1921	Kurtlu Tepe Muharebesi	
79	Grup	0	0	4	38	3	9	0	Kara Mehmet Oğulları	Mustafa	Osman	Er	1308	-	10.2.1921	Akhanlar Harbi	
80	Grup	0	0	0	0	0	0	0	Dehi	Mustafa	Osman	-	Er	1315	-	11.2.1922	Alkehir Hastanesi
81	Grup	0	4	11	126	1	6	0	Çelebi	İsmail	Osman	Onbaşı	1308	-	29.8.1922	Amanlı Harbinde	
82	Grup	0	0	0	0	0	0	0	Abbas	Ömer	-	Er	1305	-	1921	Çanakkale	
83	Grup	0	0	0	0	0	0	0	Arabin Oğulları	Bakır	Ömer	-	Er	1313	-	21.5.1921	Kanlınar Harbi
84	Grup	0	0	0	0	0	0	0	Delioz Oğulları	Hüseyin	Ömer	-	Er	1315	-	14.1.1921	İnönü Muharebesi
85	Grup	0	0	0	0	0	11	0	Okuz Oğulları	Hüseyin	Ömer	-	Er	1305	-	21.6.1922	Afyon Harbi
86	Grup	0	0	23	39	1	4	0	Hüseyin Oğulları	Almet	Recep	-	Er	1315	-	26.8.1921	Kosaabül Harbinde
87	Grup	0	0	4	58	2	6	0	Calal	Rufat Efendi	-	Yd. Sh.	1314	-	15.5.1921	Nanah Çal Harbi (Kütahya)	
88	Grup	0	0	0	0	0	0	0	Bakır Kahya	Kara Osman	Raza	-	Er	1312	-	29.9.1921	Gap Cephesi
89	-	0	5	5	0	0	1	0	Abdi	Almet	Sadık	-	Er	1314	-	21.1.1922	Dümen Darlı Muharebesi
90	Grup	0	0	4	5	9	3	0	Huse	Mustafa	Saffiyoddin	-	Er	1305	-	28.8.1922	Kalecik Köyü Civarında
91	Grup	0	0	2	0	0	0	0	Hacı Tervik	Salih	Süvari	Er	1315	-	24.1.1921	Salekiy Muharebesi	
92	Grup	0	0	8	179	1	0	0	Seyh Oğulları	Osman	Salih	-	Er	1308	-	29.8.1921	Haymana Muharebesi
93	Grup	0	1	8	135	2	5	0	Seyh	Osman	Salih	-	Er	1308	-	29.6.1921	Haymana Muharebesi
94	Grup	0	5	3	28	2	1	0	Hafız Mustafa	Salih	Süvari	Onbaşı	1310	-	19.8.1922	Perişan Tepe	
95	Grup	0	0	0	0	0	0	0	Salim Efendi	Arif	Salim	-	Er	1309	-	3.9.1921	Gümüşhacı Köyü Federakık Harbinde
96	Grup	0	0	4	42	2	6	0	Sakar	Salim Efendi	İhtiyat	Teğmen		-	26.6.1921	Köse Abdal Şimalı Surtı	
97	Şaık	0	0	0	0	0	0	0	Hacımehmet Oğulları	Ali	Seyit Ahmet	-	Er	1311	-	1921	Erzurum
98	Grup	0	0	5	10	1	1	0	Yezilağazade Oğulları	Süleyman	Seyitnizam	-	Bağcıuş	1311	-	26.8.1922	Boyralı Tepe
99	Grup	0	0	0	0	0	0	0	Epahi	Azun	Semmeddin	-	Er	1314	-	26.8.1922	Gap Cephesi
100	Grup	0	0	1	0	0	0	0	İsmail	Servet	-	Er	1315	-	25.6.1921	Çelör ve Gediz	
101	Grup	0	0	4	171	0	1	0	Mehmet	Servet	-	Er	1308	-	25.5.1921	Ankara Hastanesi	
102	Grup	0	0	0	3	3	9	0	Koca	Mehmet	Servet	-	Er	1315	-	18.1.1921	İnönü Muharebesi
103	Grup	0	0	0	11	3	2	0	Hayat	Servet	-	Er	1312	-	28.7.1921	15. Seyyar Hastane	
104	Şaık	0	0	0	0	0	0	0	Sıvaci Oğulları	Hafız Bakır	Sükrü	-	Er	1301	-	5.9.1922	Meydan Harp
105	Grup	0	0	7	21	3	9	0	İbrahim	Sükrü	-	Er	1309	-	19.9.1921	Sarıyılı Hastanesi	
106	Grup	0	3	27	0	0	3	0	Hahı	Tahir	-	Er	1312	-	25.10.1921	Civri Hastanesi	
107	Grup	0	5	5	0	0	1	0	Hahı	Tahir	Makneli Tüfek	-	Er	1311	-	20.10.1921	Civri Hastanesi
108	-	0	0	25	31	0	0	0	Almet	Turan	-	Çavuş	1309	-	14.7.1921		
109	Grup	0	0	7	23	2	0	0	Kürt Cıkar Oğulları	Hasan	Veli	-	Çavuş	1307	-	26.1.1921	Haymana Muharebesi
110	Grup	0	0	11	127	2	0	0	Süleyman	Bakır	Veli	-	Er	1306	-	10.7.1921	Taylotepe Muharebesi
111	-	0	0	5	27	2	1	0	Mehmet	Veyis	Süvari	Er	1308	-	27.8.1921	Kaklı Tepe	
112	Grup	0	0	5	13	1	4	0	Çavuş Abdal Anz Oğulları	Azun	Yakup	-	Er	1311	-	17.7.1921	Sakarya Muharebesi
113	Grup	0	0	25	159	1	1	0	Çavdar Oğulları	Osman	Yusuf	-	Er	1301	-	16.6.1921	Toylensu Harbi
114	Grup	0	0	11	127	1	4	0	Hacı Oğulları	Durman	Abdullah	-	Er	1314	-	29.8.1921	Sakarya Muharebesi
115	Grup	0	0	0	16	1	3	0	Hacvab Oğulları	Osman	Abdullah	-	Er	1309	-	27.8.1922	Emetertepe
116	Grup	0	0	0	32	3	9	0	Mustafa Oğulları	Necip	Adil	-	Er	1310	-	27.3.1921	Hadimli Harbi
117	Grup	0	3	0	0	0	0	0	Bortancı Oğulları	Hahı	Ali	-	-	1316	-	23.9.1921	Tuzla ile Pendik Arası
118	-	0	0	11	0	0	0	0	Ali Oğulları	Bakır	Ali	-	Er	1315	-	27.8.1921	Beyliköprü Harbi
119	Grup	0	0	17	63	2	6	0	Bakır Usta Oğulları	Ömer	Ali	-	Er	1308	-	28.8.1921	Sakarya Muharebesi

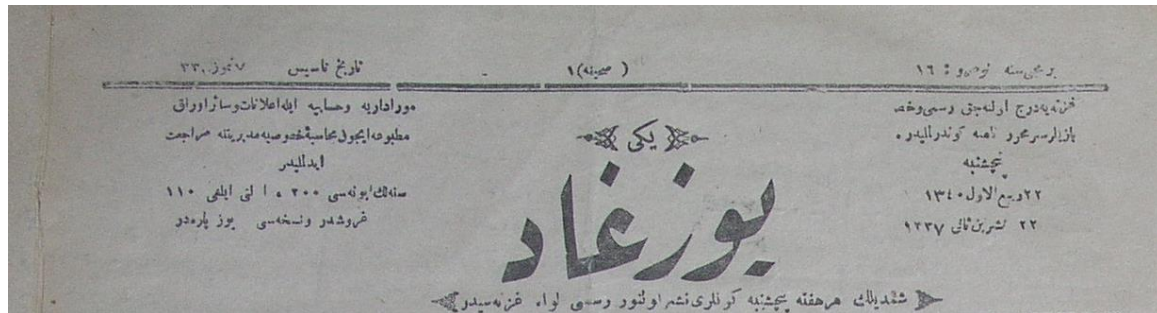
120	Grup	0	0	9	29	2	5	Ayyar Oğulları	Cemil	Bekir	-	Er	1312	Akdagmadem	[4.10.1921]	Balkara Yayıları
121	Grup	0	0	11	127	2	7	Süleyman Oğulları	İsmail	Bekir	-	Er	1311	Akdagmadem	20.7.1921	Hazardere Harbi
122	Grup	0	0	61	190	1	2	Hamza Oğulları	Hasan	Celal	-	Er	1306	Akdagmadem	26.8.1922	Kazıncı
123	Grup	0	0	4	58	3	0	Çamurcu Oğulları	Veli	Emen	-	Er	1310	Akdagmadem	10.4.1921	Eylülhanlarda
124	-	0	0	0	0	0	0	Abdülkadir Oğulları	Mehmet	Hacı Mehmet	-	-	1308	Akdagmadem	16.8.1921	-
125	Grup	0	0	0	64	1	0	Hasanpaşa Oğulları	Mustafa	Hacı Mehmet	-	Er	1301	Akdagmadem	26.8.1922	Bağcıbaşı Harbi
126	-	0	0	0	0	0	0	Emine Oğulları	Ali	Hacı	-	-	1301	Akdagmadem	16.10.1921	-
127	Grup	0	3	1	0	0	3	Gökah Oğulları	Hacı	Hacı	-	-	1314	Akdagmadem	26.8.1921	Ekişli Harbi
128	Grup	0	0	0	0	0	0	-	Mehmet	Hacı	-	-	1310	Akdagmadem	16.8.1921	Çankırı Hastanesi
129	-	0	0	11	70	3	10	-	Ali	Hacı	-	Er	1315	Akdagmadem	29.8.1922	Kapadere
130	-	0	0	0	0	0	0	Çuha Oğulları	Mehmet	Hasan	-	-	1316	Akdagmadem	1.7.1921	-
131	-	0	0	0	0	0	0	Ömer Oğulları	Hacı	Hacı	-	-	1303	Akdagmadem	1.8.1920	-
132	Grup	0	0	0	1	3	3	Karakol Oğulları	Abdullah	İbrahim	-	Er	1308	Akdagmadem	30.3.1921	Gündüzbey
133	Grup	0	0	0	6	3	10	-	İsmail	İsmail	-	Er	1316	Akdagmadem	29.8.1922	Ölçektepe
134	Grup	0	0	41	0	0	0	Tokati Oğulları	Mehmet	İsmail	Stivari	Onkaya	1314	Akdagmadem	6.2.1922	Mahmudiye Hastanesi
135	Grup	0	0	0	0	0	2	-	İbrahim	Mecit	-	Çavuş	-	Akdagmadem	23.7.1921	Mahmudiye Hastanesi
136	Grup	0	0	0	0	0	0	Hasan	İbrahim	Mehmet	-	-	1313	Akdagmadem	29.2.1921	İkinci İnönü
137	Grup	0	0	11	127	1	1	Delali Oğulları	Süleyman	Mehmet	-	-	1312	Akdagmadem	26.8.1922	Tenekeciyayla Harbi
138	Grup	0	0	0	132	1	3	Hasan Oğulları	İbrahim	Mehmet	-	Er	1316	Akdagmadem	29.3.1921	İkinci İnönü Harbi
139	Grup	0	0	28	0	0	2	Kaymakçı Oğulları	İbrahim	Mehmet	-	Er	1313	Akdagmadem	22.7.1921	Seyitgazi
140	Grup	0	0	3	3	9	0	Ali Oğulları	Mehmet	Mehmet	-	Er	1310	Akdagmadem	28.8.1921	İkinci İnönü Harbi
141	Grup	0	0	0	0	0	0	Tatar Oğulları	Bekir	Mustafa	-	-	1305	Akdagmadem	8.9.1922	Dereköy Muharebesi
142	-	0	0	8	0	0	2	Çalı Oğulları	İsmail	Mustafa	-	Er	1312	Akdagmadem	26.6.1921	-
143	Grup	0	0	41	0	0	0	Korhan Oğulları	Yusuf	Mustafa	-	Er	1310	Akdagmadem	29.8.1921	Büyük Çalı Harbi
144	-	0	0	0	0	0	0	Mustafa	Mustafa	Necibullah	-	-	1302	Akdagmadem	1922	Kazancı Harbi
145	-	0	0	0	0	0	0	Hişeyin Oğulları	Hişeyin	Niyazi	-	-	1316	Akdagmadem	26.7.1921	-
146	Grup	0	0	41	19	2	6	Köse Oğulları	Hasan	Osman	-	Er	1314	Akdagmadem	29.8.1921	Taştepe
147	Grup	0	0	5	15	2	7	-	Mehmet	Rıza	Muhtelif	Er	1312	Akdagmadem	19.9.1921	Taşhan Hastanesi
148	Grup	0	0	11	127	1	1	Saban Oğulları	Mehmet	Süleyman	-	Er	1314	Akdagmadem	24.10.1921	Gediz Harbi
149	-	0	0	0	0	0	0	Demirci Oğulları	Osman	Şakir	-	-	1297	Akdagmadem	6.7.1920	-
150	Grup	0	0	1	3	2	0	Sevket	Mehmet	Sevket	-	-	1315	Akdagmadem	28.1.1921	Taştepe
151	Grup	0	0	1	3	3	10	Silme Oğulları	Mehmet	Sevket	-	Er	1315	Akdagmadem	27.3.1921	Söğüt Harbi
152	Grup	0	0	4	58	2	0	Gelen Oğulları	Hasan	Vehbi	-	Çavuş	1310	Akdagmadem	27.8.1921	Kanlık
153	-	0	0	0	0	0	0	-	Bekir	Ali	-	Er	1303	Aydıncık	26.8.1922	Türkmençepi Harbi
154	-	0	0	0	19	2	7	Kabakçıoğlu	Hasan	Nuri	-	Er	1297	Aydıncık	1.9.1922	Nalbantbaba Deresi
155	Grup	0	0	11	127	1	3	Hişeyin Oğulları	Yusuf	Abdullah	-	Er	1311	Boğazlıyan	24.8.1921	Gediz Harbi
156	Grup	0	0	0	190	0	5	-	Mustafa	Ali	-	Er	1307	Boğazlıyan	28.1.1921	Metres Tepe
157	Grup	0	0	5	13	1	3	Dehşet Oğulları	Hasan	Ali	-	Er	1309	Boğazlıyan	30.9.1921	Töndeş Harbi
158	-	0	0	0	29	2	2	-	Mehmet	Ali	-	Er	1313	Boğazlıyan	24.9.1921	2 Nohu Seyran Hastanesi
159	Grup	0	0	61	190	2	0	-	Mustafa	Ali	-	Er	1317	Boğazlıyan	28.3.1921	İkinci İnönü Harbi
160	Grup	0	0	0	7	0	0	Küçükmeşmet Oğulları	Nebi	Ali	-	Er	1312	Boğazlıyan	27.9.1921	Çataltepe Muharebesi
161	Grup	0	0	0	0	0	0	Karabekir Oğulları	Hasan	Ali	-	Er	1308	Boğazlıyan	8.9.1922	Kazancı Harbi
162	Grup	0	0	1	5	3	9	Osman	Mehmet	Ali	-	Er	1300	Boğazlıyan	5.7.1921	Başı Tepe
163	-	0	0	1	5	2	7	Emirveli Oğulları	Mustafa	Ali	-	Er	1310	Boğazlıyan	7.9.1921	Kanlık Muharebesi
164	Grup	0	0	15	56	3	10	Yürek Oğulları	Osman	Ali	-	Er	1301	Boğazlıyan	18.9.1921	Taşhan Hastanesi
165	Grup	0	0	5	10	1	0	Mirzaan Oğulları	Seyit	Ali	-	Er	1309	Boğazlıyan	16.7.1921	Yunus Harbi
166	Grup	0	0	0	0	0	0	-	Süleyman	Ali	-	Er	1307	Boğazlıyan	30.10.1920	Kayseri Hastanesi
167	Grup	0	0	23	69	1	3	-	Hişeyin	Ali Osman	-	Er	1316	Boğazlıyan	8.9.1922	Uğur Hastanesi
168	Grup	0	0	0	14	2	6	Ali Oğulları	Mehmet	Ali	-	Er	1315	Boğazlıyan	27.3.1921	İkinci İnönü Harbi
169	Grup	0	0	0	0	0	3	Keser Oğulları	Mehmet	Bekir	-	Er	1314	Boğazlıyan	26.8.1921	Kanlık
170	-	0	0	0	39	3	11	-	Mehmet	Bekir	-	Er	1302	Boğazlıyan	11.9.1921	Karadağ Muharebesi
171	Grup	0	0	0	0	0	0	-	Mehmet	Bekir	-	Er	1315	Boğazlıyan	25.9.1921	Ekişli Hastanesi
172	Grup	0	0	6	51	3	0	-	Derviş Mustafa	Cemal Hakkı	-	Er	1309	Boğazlıyan	1.7.1922	Nigide Taburu Ravatı
173	-	0	1	6	52	3	0	Satı Oğulları	Osman	Çerkez	-	Er	1315	Boğazlıyan	29.8.1922	Meydan-ı Harp
174	Grup	0	0	0	5	3	9	Karakoç Oğulları	Ömer	Durmuş	-	Er	1301	Boğazlıyan	27.8.1921	Beyazan Hastanesi
175	Grup	0	0	0	190	2	5	-	Renan	Emen	-	Er	1314	Boğazlıyan	30.8.1922	Bakımdanlık Harbi
176	Grup	0	0	0	0	0	0	Halıtaşı Oğulları	Mehmet	Hacı	-	Er	1315	Boğazlıyan	10.4.1921	Akhanlar
177	Grup	0	0	0	39	1	2	Gedik Oğulları	Mustafa	Hacı Ali	-	Er	1301	Boğazlıyan	27.8.1922	Çengelçepi
178	Grup	0	0	0	0	0	0	Yezil	Osman	Hakkı	-	-	1310	Boğazlıyan	21.3.1921	Ekişli Muharebesi
179	Grup	0	0	61	190	1	0	Çokurhan Oğulları	Mustafa	Hakkı	-	Er	1313	Boğazlıyan	26.8.1922	Kazıncı Harbi
180	Grup	0	0	0	0	0	0	Yezil Oğulları	Osman	Hakkı	-	Er	1315	Boğazlıyan	26.3.1921	Söğüt Cephesi Muharebesi
181	Grup	0	0	0	0	0	0	Halil Oğulları	Ali	Hakkı	-	Er	1317	Boğazlıyan	12.9.1921	Ezile Hastanesi
182	Grup	0	0	0	0	0	0	-	Mustafa	Hasan	-	Er	1304	Boğazlıyan	28.6.1922	Ankara Merkez Hastanesi

246	Gap	0	0	0	9	0	0	Uğurlu Oğulları	Zeynel	Hüseyin	Sivari	Er	1309	Merkez	1921	İneği Harbi
247	Gap	0	0	24	30	2	1	Dolu Oğulları	İbrahim	Lutfullah	-	Er	1315	Merkez	30.1.1921	İneci İnönü
248	Gap	0	0	0	10	19	0	Ovalı Oğulları	Ali	Mehmet	-	Er	1310	Merkez	1.1922	Düzlerci Muharebesi
249	Gap	0	0	4	58	3	9	Murat Oğulları	Ali	Mehmet	-	Er	1312	Merkez	10.2.1921	Ashkanlar Harbi
250	Gap	0	0	11	127	2	6	-	Ali	Mehmet	-	Er	1310	Merkez	24.8.1922	Gediz Muharebesi
251	Gap	0	0	0	0	0	0	Avcı Oğulları	Hüseyin	Mehmet	-	Er	1310	Merkez	1921	Devedadı
252	-	0	0	0	0	0	0	Deh Ali	Süleyman	Mehmet	-	Er	1312	Merkez	26.8.1922	Papazlı Muharebesi
253	Gap	0	0	0	0	0	0	Mustafa Paşa Zade	Yusuf Bey	Musa Bey	-	Tagmen	1305	Merkez	21.5.1921	Gap Cephesi
254	Gap	0	0	0	127	2	6	Etiler	Ali	Mustafa	-	Er	1314	Merkez	24.8.1920	Gediz Muharebesi
255	Gap	0	0	23	31	2	7	Tutunacı	Bakır	Mustafa	-	Er	1309	Merkez	26.6.1921	Köşebdallar
256	Gap	0	0	3	27	3	3	Karashmet Oğulları	Hali	Mustafa	-	Er	1315	Merkez	3.4.1921	İnönü Muharebesi
257	Gap	0	0	7	127	1	2	Ali	Hasan	Mustafa	-	Er	1315	Merkez	24.8.1920	Gediz Muharebesi
258	Gap	0	0	0	0	0	0	Satılmış Oğulları	Hüseyin	Mustafa	-	Er	1315	Merkez	26.8.1921	11. Tumen Hastanesi
259	-	0	0	0	16	1	2	Köle	Mehmet	Mustafa	-	Er	1306	Merkez	29.9.1922	Salıncaktepe
260	Gap	0	0	4	58	3	10	Delibay Oğulları	Hasan	Omer	-	Er	1312	Merkez	9.11.1921	Birinci İnönü Harbi
261	Gap	0	0	1	0	0	0	Çiftçi Oğulları	Musa	Omer	-	Er	1308	Merkez	21.5.1921	Kanlınar Harbi
262	Gap	0	0	1	0	0	0	Rasul Oğulları	Hüseyin	Raza	-	Er	1309	Merkez	31.6.1922	Sandıklı Menzili Hastanesi
263	Gap	0	0	0	64	1	0	Bulu Hasan	Mehmet	Sat	-	Çavuş	1308	Merkez	26.8.1922	Balgıncı
264	Gap	0	0	3	27	3	0	Duracı Oğulları	Mustafa	Salih	Sivari	Er	1314	Merkez	15.6.1921	Seygazi Harbi
265	-	0	0	8	131	1	1	Ortaçlı	Hasan	Satılmış	-	Er	1315	Merkez	21.5.1921	-
266	Gap	0	0	0	10	1	0	Seyit Oğlu	Hali	Seydi	-	Er	1309	Merkez	29.9.1922	-
267	Gap	0	0	0	0	0	0	Almet	Omer	Süleyman	-	-	1315	Merkez	31.3.1921	Tektektepe Harbi
268	Gap	0	0	11	127	1	1	Çelebi Oğulları	Almet	Şakir	-	Çavuş	1310	Merkez	24.8.1920	Gediz Harbi
269	Gap	0	0	0	0	0	0	Çelebi	Almet	Şakir	-	Er	1314	Merkez	28.1.1921	Gediz Harbi
270	Gap	0	5	3	8	2	0	Kaz Oğulları	İsmail	Şükri	-	Çavuş	1313	Merkez	9.9.1922	Torbaldı
271	Gap	0	0	11	127	1	1	Çelebi Oğulları	Almet	Şükri	-	Er	1314	Merkez	24.8.1921	Gediz Harbi
272	Gap	0	0	0	14	0	2	Kura Oğlu	Mehmet	Yusuf	-	Er	1313	Merkez	28.1.1922	Ormanözü Muharebesi
273	Gap	0	0	0	13	1	0	Abdulaziz	Abdulaziz	Yusuf	-	Çavuş	1311	Merkez	16.8.1921	Sakarya Müzesi
274	-	0	0	0	69	2	6	Humra Oğulları	Ali	Almet	-	Er	1303	Sarıyent	27.8.1922	Türkmençepi
275	Gap	0	0	0	0	0	0	Karashmet Oğulları	Omer	Ali	-	-	1297	Sarıyent	1921	Çimenadağı
276	Gap	0	0	0	35	1	0	Germüş Oğulları	Bakır	Ali Osman	-	Er	1300	Sarıyent	19.8.1922	Haymana civarı
277	-	0	0	0	0	0	0	Hacı Mehmet Oğulları	Hüseyin	Hacı Mehmet	-	-	1304	Sarıyent	1921	-
278	Gap	0	0	0	0	0	0	Tunucu Oğulları	İsmail	Mehmet	-	-	1307	Sarıyent	5.9.1920	Boztepe
279	-	0	0	0	0	0	0	Kemal Oğulları	Omer	Veli	-	-	1304	Sarıyent	1920	Karamağra
280	Gap	0	0	4	40	3	10	Karshon Oğulları	Mustafa	Ali	-	Er	1313	Sarıyent	28.3.1921	Düzce ile Enez deresi arasında
281	Gap	0	0	7	23	2	5	Kadı Oğulları	Ali	Bakır	-	Er	1302	Sarıyent	18.8.1921	Konya Hastanesi
282	Gap	0	0	15	0	0	0	Kadı Oğulları	Hasan	Bakır	-	Er	1302	Sarıyent	26.8.1922	Tunaztepe Harbi
283	-	0	0	0	127	3	11	Mahmut Oğulları	Mahmut	Duran	-	Er	1315	Sarıyent	26.8.1922	Kavaklıtepe
284	-	0	0	0	29	0	0	Devreci Oğulları	Hasan	Hakkı	-	Onbapı	1307	Sarıyent	6.3.1922	Meydan Harbi
285	Gap	0	0	0	132	1	2	-	Mustafa	Hali	-	Er	1311	Sarıyent	28.3.1921	Tekke cephesi
286	-	0	0	0	126	3	0	Arif Oğulları	Mustafa	Hali	-	Er	1310	Sarıyent	-	Tekke Cephesi
287	Gap	0	0	0	34	1	2	Akça Koyunlar	Ali	İlyas	-	Er	1313	Sarıyent	23.8.1922	Tunaztepe
288	-	0	0	0	0	0	0	Sefiiali Oğulları	Hasan	İsmail	-	-	1315	Sarıyent	1921	-
289	Gap	0	0	4	132	3	0	Muhacirhan Oğulları	Musa	Mehmet	-	-	1316	Sarıyent	29.3.1921	İnönü Muharebesi
290	Gap	0	0	0	0	0	0	Yakup Oğulları	Satılmış	Omer	-	-	1315	Sarıyent	10.8.1921	Tahşulan Hastanesi
291	Gap	0	0	0	0	0	0	Kolan	Arif	Serhi	-	Er	1313	Sarıyent	-	Eğne Hastanesi
292	Gap	0	1	15	38	3	1	Küçük	Mehmet	Tahir	-	Er	1300	Sarıyent	1.8.1922	Sarıyent Muharebesi
293	Gap	0	0	23	69	2	6	-	Hacı Ahmet	Almet	-	Er	1314	Sorgun	21.9.1921	Çivril de
294	Şark	0	0	23	69	2	6	-	Süleyman	Almet	-	Er	1313	Sorgun	3.9.1921	Azıniye ün Bat Surları
295	Gap	0	0	5	13	3	10	Furhan Oğulları	Hali	Ali	-	Er	1313	Sorgun	29.8.1921	Sakarya
296	Gap	0	0	3	139	1	0	-	Berhan	Arif	-	Er	1310	Sorgun	31.3.1921	Meydan Harbi
297	Gap	0	0	0	64	1	0	Misozan	Sedullah	Bakır	-	Onbapı	1308	Sorgun	26.8.1922	Balgıncı
298	Gap	0	0	57	176	2	7	-	Mehmet	Hacı	-	Er	1311	Sorgun	14.3.1921	Seyitgazi Harbi
299	Gap	0	0	0	176	2	0	Bayrakdar Oğulları	Mehmet	Hacı Mehmet	-	Er	1311	Sorgun	27.2.1921	Kulakaya Harbi
300	-	0	0	16	64	1	0	-	Mustafa	Hacı Mehmet	-	Er	1310	Sorgun	26.8.1922	Meydan Harbi
301	Gap	0	0	61	0	0	2	Karashmet	Hali	Hasan	-	-	1309	Sorgun	10.11.1921	Birinci İnönü Muharebesi
302	Gap	0	0	4	58	3	9	Tebah Oğulları	Berhan	Hasan	-	Er	1309	Sorgun	10.4.1921	Anaklar köyü
303	Gap	0	0	0	0	1	2	Abdulhaya Oğulları	İsmail	Hasan	-	Er	1312	Sorgun	23.6.1921	Beştepe Harbi
304	Gap	0	0	0	0	0	3	Kara Ahmet	Hali	Hüseyin	-	Er	1309	Sorgun	10.2.1921	Biçitli Asmanlı
305	Gap	0	0	0	0	0	0	Abdulcebbar	İsmail	Hüseyin	-	Er	1312	Sorgun	10.7.1922	Bındırna
306	Gap	0	0	61	0	0	2	Abdulvahap	Hüseyin	Berhan	-	-	1312	Sorgun	10.11.1921	Birinci İnönü
307	-	0	6	0	28	2	8	Kara Oğulları	Abdullah	Berhan	-	Er	1309	Sorgun	25.5.1921	Meydan harp
308	Gap	0	0	0	0	0	0	Esa Oğulları	Ali	Kemal	-	Er	1309	Sorgun	28.8.1922	Çaldıran Meydanı Harbi

309	-	0	0	0	53	0	0	Bryak	Ali	Mevlüt	Sivari	Er	1311	Sorgun	21.11.1923	
310	Gap	0	0	4	58	3	9	İmam Oğulları	Ali	Muharrem	-	Er	1312	Sorgun	10.2.1921	Açlıhanlar harbi
311	Gap	0	0	57	39	3	10	Hacı	Oman	Mustafa	-	Er	1311	Sorgun	11.7.1921	Karadağ muharebesi
312	-	0	0	12	35	0	1	Kulak Oğulları	Abdullah	Oman	-	Er	1305	Sorgun	8.7.1921	Meydan harpe
313	Gap	0	0	0	37	3	0	Hüseyn	Oman	-	Er	1312	Sorgun	24.7.1922	Beyliközü Harbi	
314	-	0	0	4	132	1	3	Yakup	Oman	-	Er	1315	Sorgun	3.4.1921	Merkezce hastanesi	
315	-	0	0	0	59	0	1	Babalık Oğulları	Mehmet	Rifat	-	Er	1315	Sorgun	11.2.1921	-
316	Gap	0	0	11	126	2	6	Kamil	Satılmış	-	Er	1312	Sorgun	26.8.1921	Sakarya muharebesi	
317	Gap	0	0	0	0	0	0	Miezzan Nebe	Kamil	Satılmış	-	Er	1313	Sorgun	13.12.1921	Sakarya Muharebesi
318	Gap	0	0	127	3	10	Bodur Oğulları	Salih	Şakir	-	Onbaya	1314	Sorgun	26.8.1920	Meydan Harp	
319	-	0	4	0	0	0	0	Ayar Oğulları	Ali	Veyr	-	Er	1293	Sorgun	1921	Meydan Harp
320	-	0	0	8	131	1	2	Omer	Yunus	-	Er	1312	Sorgun	22.6.1921	Kınalıhıve merkez Hastanesi	
321	Gap	0	0	17	36	1	2	Çavuş Oğulları	Emrullah	Ziya	-	Çavuş	1308	Sorgun	28.6.1921	Beştepe
322	Gap	0	0	41	0	0	0	Dağlı Oğulları	Mehmetçikiri	Abdulkadir	-	Er	1313	Şefiath	16.9.1921	Havvana
323	-	0	0	0	70	1	3	Fazade Oğulları	Ali	Ahmet	-	Er	1307	Şefiath	19.8.1921	Seyyar Hastanede
324	Gap	0	0	8	189	2	0	Yunuf	Alian	-	Er	1311	Şefiath	27.6.1921	Havvana da	
325	Gap	0	0	0	10	1	0	Topal Oğulları	İbrahim	Hacı	-	Er	1309	Şefiath	1920	Zeytinlik Bölgesi
326	Gap	0	0	0	0	0	0	Topçu	İbrahim	Hacı	-	Onbaya	-	Şefiath	1.9.1922	Gediz harbinde
327	Gap	0	0	0	19	2	7	Düğer	Oman	Hanan	-	Er	1314	Şefiath	28.8.1922	Nalbant bazarında
328	Gap	0	0	0	0	0	0	Abbas	Ali	Hüseyn	-	Er	1314	Şefiath	30.3.1921	İnönü Harbi
329	Gap	0	0	0	57	176	0	Hıvdar	İbrahim	Mehmet	-	Er	1306	Şefiath	16.7.1921	Sakarya Muharebesi
330	Gap	0	0	0	58	2	6	Abdülhakab Oğulları	Abdurrahman	Musa	-	Er	13118	Şefiath	14.1.1920	Açlıhanlar muharebesi
331	Gap	0	0	0	43	3	0	Karalah Oğulları	Ahmet	Musa	-	Er	1304	Şefiath	15.6.1921	Polatlı harbi
332	Gap	0	0	15	138	0	1	Kolu Koca	Hüseyn	Oman	-	Er	1312	Şefiath	3.8.1921	Çaldığı Muharebesi
333	Şark	0	0	10	19	2	0	Heriki Oğlu	Necip	Omer	-	Er	1307	Şefiath	7.12.1922	Havza'nın Köhne Deresi Rus ekvyanları
334	Gap	0	0	15	0	11	0	Bilal	Mehmet	Şakir	-	Er	1302	Şefiath	26.8.1922	Tunaztepe harbi
335	Gap	0	0	3	0	0	0	Ezme Oğulları	Hasil	Tahir	-	Er	1311	Şefiath	20.10.1921	İkinci harbi
336	Gap	0	0	10	19	2	0	Mehmet	Tahir	-	Onbaya	1301	Şefiath	8.12.1921	Tunazdere harbi	
337	Gap	0	0	3	27	0	3	Hacıyakup Efendi Oğlu	Bursal	Yunuf	-	Er	1315	Şefiath	26.7.1921	Sınaklı harbi
338	Gap	0	0	3	27	0	3	Çelal	Yunuf	-	Er	1301	Şefiath	20.8.1921	Sınaklı civarı	
339	Şark	0	0	0	53	1	0	Tatar Oğulları	Mehmet	Abdün	-	Er	1310	Yerköy	7.12.1921	Erbaan Kurt alan mevki
340	Gap	0	0	17	61	2	5	Zührehan	Omer	Hacı	-	Er	1313	Yerköy	19.9.1921	Ankara Hastanesi
341	Gap	0	0	23	69	1	2	Sarı Bey	Omer	Haydar	-	Er	1316	Yerköy	29.8.1922	Başkumandanlık
342	Gap	0	0	0	126	2	6	Kelebi Oğulları	İsmail	Oman	-	Onbaya	1309	Yerköy	29.8.1922	Beşikmeier
343	Gap	0	0	23	31	1	2	Koca Oğulları	İbrahim	Omer	-	Er	1315	Yerköy	28.6.1921	Sarıbılgözü
344	Gap	0	0	23	38	3	0	Hüseyn	Ahmet	Recep	-	Er	1315	Yerköy	13.7.1921	Kartalpepe Muharebesi
345	Gap	0	0	15	56	0	0	Omer	Oman	Süleyman	-	-	1315	Yerköy	29.6.1921	Çaldığı Muharebesi
346	Gap	0	0	0	0	0	0	Kakem Oğulları	Arif	Sevki	-	Er	1313	Yerköy	28.8.1922	Tunaztepe Harbi
347	Gap	0	0	0	0	10	1	Faki Ali	Hanan	Şakiri	-	Er	1302	Yerköy	30.8.1922	Açlıhanlar muharebesi
348	Gap	0	0	0	28	0	2	Karakul Oğulları	Hanan	Şakiri	-	Er	1312	Yerköy	27.8.1922	Uşak ta
349	-	0	0	0	14	2	0	Rapit	İbrahim	Veyyel	Sivari	Er	1313	Yerköy	-	Hastanede ¹

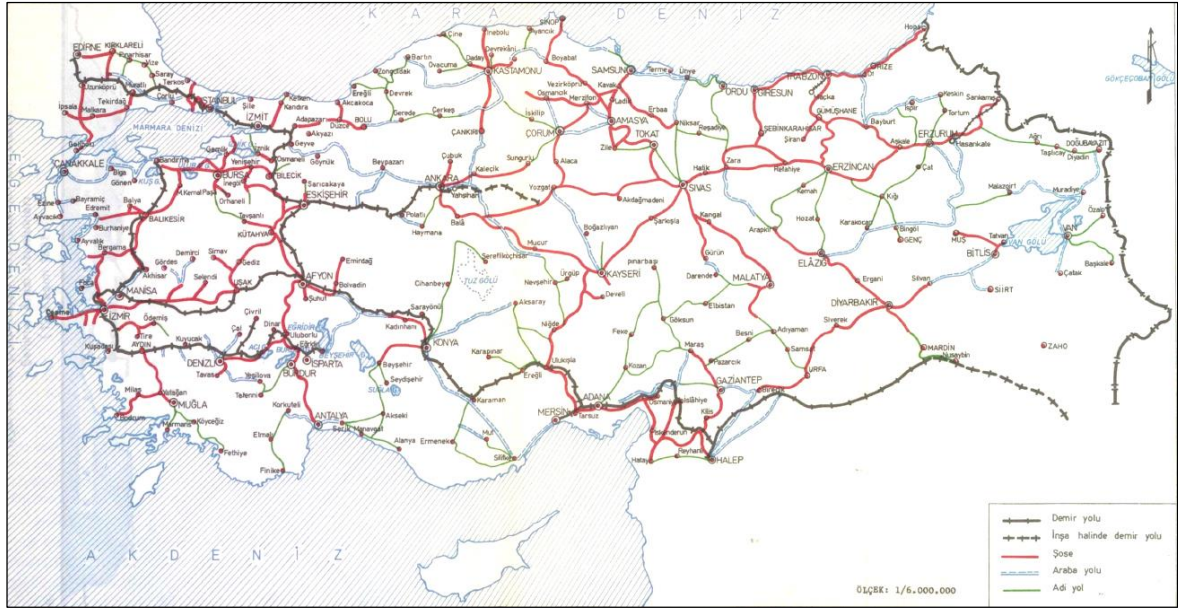
¹ Şehitlerimiz. (1998). C.5. Ankara: MSB Yayınları.

Yeni Yozgad Gazetesi'nde Yaralıları Yardım Hanımlar Cemiyeti'ne
Yaptığı Yardımların Listesi

ملاطیه، اورفه و لایق، ماده ۲ - مفتش عمومیلر امور و قضاة مسبق الحکم و ریت و اهلی بیرپ ذوات میاستدن داخله و کالته نامی اوزونه همت و کینه ج- قیین بیوک ملت مجلیسه بجه تصدیق اولور مفتش عمومیلر سر بر طهیت تفتیش به دوات قادوسی سر بر طودر . ماده ۳ - مفتش عمومیلر منطقه ی داخله میستون و کالته نامنه مراقبه تیش صلاحیتی حازر و اوره اجراییه اک بیوک امور لری درلر . بو اعتبارله تعلیمی داخلنه : ۱ - اسایش و امنیت عمومیه یی ۲ - ۳ - قوانین و نظامات موجوده ک طبیعتی مستر آفتاب . ۳ - اداره عمومیه به دستوب	عجز میری یوزمه وجودلی بش بولکدن سرکب آتی بر زاندره آلا یی بولور . اشیر آلا یک افرادی خدمت عمر یه داخله و مکانین ریاستدن انتخاب و تفریق اولور . ۶ بر برده اختلال ظهور ایتریک و مفتش عمومیه امرنده بولکن قوتلر اختلالی بصدیره قضایت ایجده و حکو مت مرکزیه ایله با تخار به آ ذونیت استعماله زمان و مکانده اعمال و مادی نقد برده ایلمک و سسمله ایله داخله معلومات و یرلمک شرطیله مفتش عموم می اداره مراقبه اعلانه اذن و در . ماده ۷ - والیر انتصاب او آسایش خصوصارنده دوشییدن دوشی به مناطقه سسندمه بولند قلمی مفتش عمومیلر سر بر طودر . امور سارنده حکومت مرکزیه به تابع اولور . مفتش عمومیلر بو بایده حق تفتیش و مراقبه لری وارد سپه مفتش عمومیلر کوندرلر .	۱۰۰۰ یارالیه یاردم خاغلر جمعی طرفندن شهید ارواحه جامنده او قوتدر بر لال هولودی شرطه . مفتش خاغلر مرکز تبرعات تقدیمی ۵۰۰۰ خزینه یخانی زاده علی افندیستک ۵۰۰۰ حرمی خانم درویش کک همشیره می خانم ۱۰۰۰ میر آلا میاس بک کریمی ۳۰۰۰ زاندره ملا بورقومانانک حرمی ۱۰۰۰ میاس افندیستک ۱۰۰۰ بو علی زاده حاجی ۱۰۰۰ احرار اوردی نائل ۱۰۰۰ خواجه حافظ ادهم ۲۰۰۰ محاسبه جی بکک ۱۰۰۰ مرکز ماموری رفیق ۱۰۰۰ نفوس مدیری ۱۰۰۰ حاجی احمد ۳۰۰۰ لوازم و بیسی نظمی بکک ۲۰۰۰ بیگباشی عمر لطفی بکک ۵۰۰ حاجی افندی کریمی خانم ۵۰۰ معالیه مدینه ۵۰۰ آفر زاده مدینه ماده ی وار

1921 Yılında Kara ve Demir Yolları

(İdari Faaliyetler, 1975: 194)

Yozgat Menzil Mıntaka Müfettişliği Müessesatının 27/12/337'ye Mahsup Mufassal Kuvve-i Umumiyesi																													
Kıtaat	Bulunduğu Makam	Erkan Ümera ve Zabitan					Efrat ve Küçük Zabitan																						
		Erkan	Ümera	Yüzbaşı ve Mülaazım	Zabit Vekili	Yekün	Ketabe, Memur ve İzafat	97 Tevellüdli	98 Tevellüdli	99 Tevellüdli	300 Tevellüdli	301 Tevellüdli	302 Tevellüdli	303 Tevellüdli	304 Tevellüdli	305 Tevellüdli	306 Tevellüdli	307 Tevellüdli	308 Tevellüdli	309 Tevellüdli	310 Tevellüdli	311 Tevellüdli	312 Tevellüdli	313 Tevellüdli	314 Tevellüdli	315 Tevellüdli	316 Tevellüdli	Yekün	
Yozgat Menzil Mıntaka Müfettişliği	Yozgat	-	4	5	2	11	2	-	1	1	8	4	6	-	-	2	4	2	3	4	2	2	5	7	5	5	-	61	
Yozgat Noktası	Yozgat	-	1	2	2	5	1	-	2	1	3	-	2	3	1	2	2	-	2	2	-	1	1	3	2	1	-	28	
Boğazlıyan Noktası	Boğazlıyan	-	1	2	1	4	1	1	1	-	2	2	4	8	-	2	-	4	5	-	3	-	1	-	-	-	3	2	38
Mecidiye Noktası	Mecidiye	-	1	3	-	4	1	3	-	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	
Akdağmadeni Noktası	Akdağ	-	-	3	-	3	1	5	4	3	1	1	2	1	1	2	1	1	2	2	-	2	2	2	2	1	2	36	
Menzil Hastahanesi	Yozgat	-	3	6	2	11	10	30	22	13	10	16	13	10	11	7	8	13	12	7	13	6	8	6	11	15	-	231	
21. Amele Taburu	Keskin	-	1	9	-	10	1	8	3	17	10	7	8	12	25	30	50	54	30	70	50	52	45	51	120	80	-	722	
Merkez Erzak ve Teçhizat Ambarı	Yozgat	-	-	2	1	3	1	1	1	-	3	1	-	3	4	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	
Köhne- Konaklı Ambarı	Köhne	-	-	1	-	1	-	-	-	-	2	4	3	-	-	-	3	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	14	
Saray-Konaklı Ambarı	Saray	-	-	1	-	1	-	-	-	1	1	1	-	1	-	1	-	2	-	-	1	-	-	-	-	2	-	10	
Elmahacı- Konaklı Ambarı	Elmahacı	-	-	1	-	1	-	1	1	-	1	-	2	-	1	2	-	-	1	1	-	-	1	-	-	-	2	13	
Yamuklar-Konaklı Ambarı	Yamuklar	-	-	1	-	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	5	
Sekili-Konaklı Ambarı	Sekili	-	-	1	-	1	1	-	-	1	2	-	-	6	3	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	14	
Araba ve Hayvan Deposu	Yozgat	-	-	3	1	4	-	21	27	6	5	7	7	3	6	4	2	2	1	2	1	1	3	1	1	3	2	105	
Araba İmalathanesi	Yozgat	-	-	1	-	1	-	-	6	3	-	-	1	3	1	1	2	1	1	1	1	-	1	-	-	-	-	22	
Nal İmalathanesi	Yozgat	-	-	1	-	1	-	10	7	4	5	8	7	5	4	2	5	4	2	3	3	1	2	1	-	1	1	75	
Mezbaha	Yozgat	-	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	
Debbaghane ve Terzihane	Yozgat	-	-	-	-	-	3	2	2	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	12	
Mevası Depoları	Yozgat	-	-	1	-	1	-	-	1	-	1	4	4	2	1	-	1	1	2	-	-	-	-	-	-	1	-	19	
Cephane Deposu	Yozgat	-	-	1	-	1	-	2	3	-	1	1	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	
Tahniye Deposu	Yozgat	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	-	4	
Nakliye Tabur Karargahı	Yozgat	-	1	-	2	3	1	2	2	1	1	-	2	1	-	2	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	1	15	
1. Kağm Kolu	Köhne	-	-	1	-	1	-	6	2	1	11	4	5	1	2	-	2	1	4	1	-	2	-	-	1	1	1	45	
2. Kağm Kolu	Yozgat	-	-	1	-	1	-	4	2	2	3	3	4	3	3	5	1	-	1	3	1	3	2	1	2	-	2	45	
3. Kağm Kolu	Yozgat	-	-	2	-	2	-	4	5	3	-	3	3	1	5	2	3	1	1	-	-	1	1	2	1	-	36		
4. Kağm Kolu	Köhne	-	-	1	-	1	-	3	3	2	1	-	1	1	-	2	1	1	-	1	-	1	1	-	1	-	-	18	
5. Kağm Kolu	Köhne	-	-	1	-	1	-	1	3	3	2	3	3	3	2	-	1	3	2	-	1	-	1	1	1	-	2	32	
6. Kağm Kolu	Yozgat	-	-	1	-	1	-	2	3	2	-	2	-	1	4	1	1	1	-	1	3	-	-	-	-	-	-	21	
Deve Kolu	Yozgat	-	-	1	-	1	-	3	1	-	-	2	1	3	3	2	1	1	1	1	1	-	1	1	1	2	-	25	
Merkep Kolu	Yozgat	-	-	1	-	1	-	2	5	3	4	4	9	4	7	1	3	-	-	-	2	1	1	1	1	-	48		
Toplam		-	12	55	11	78	20	116	107	70	81	78	91	70	92	73	91	94	70	105	79	74	77	76	150	121	16	1731	

Yozgat Menzil Mıntaka Müfettişliği Müessesatının 27/12/337'ye Mahsup Mufassal Kuvve-i Umumiyesi																						
Kıtaat	Bulunduğu Makam	Eslaha-i Hafife ve Cephanesi														Top Cephanesi						
		Küçük Çaplı Mavzer	Cephanesi	Muaddet Martın	Cephanesi	Büyük Çaplı Mavzer	Cephanesi	Rus Tüfegi	Cephanesi	Rus Berdangası	Cephanesi	Alman Tüfegi	Cephanesi	Şınyayder Tüfegi ve Vinçester	Cephanesi	Rus Sert Sahra Mermisi	Rus Cebel Mermisi	Obüs ve Cebel Mermisi	Rus Hartucu	İngiliz Obüs hartucu	İngiliz Tüfegi	Alman Tüfegi
																Adm	Adm	Adm	Adm	Adm	Adet	Adet
Yozgat Menzil Mıntaka Müfettişliği	Yozgat	-	-	-	-	-	-	10	143	-	-	10	536	1	50	-	-	-	-	-	-	-
Yozgat Noktası	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Boğazlıyan Noktası	Boğazlıyan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Mecidiye Noktası	Mecidiye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Akdagmadeni Noktası	Akdag	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	124	-	-	-	-	-	-	
Menzil Hastahanesi	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
21. Amele Taburu	Keskin	-	-	-	-	6	200	-	-	-	-	-	-	10	500	-	-	-	-	-	-	
Merkez Erzak ve Teçhizat Ambarı	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Köhne- Konaklı Ambarı	Köhne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Saray-Konaklı Ambarı	Saray	1	23	1	12	-	-	-	-	-	-	-	-	2	100	-	-	-	-	-	-	
Elmahacılı-Konaklı Ambarı	Elmahacılı	1	30	-	-	-	-	1	11	-	-	-	-	3	148	-	-	-	-	-	-	
Yamuklar-Konaklı Ambarı	Yamuklar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Sekili-Konaklı Ambarı	Sekili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	150	-	-	-	-	-	-	
Araba ve Hayvan Deposu	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Araba İmalathanesi	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Nal İmalathanesi	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Mezbaha	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Debbaghane ve Terzihane	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Mevaşi Depoları	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	100	-	-	-	-	-	-	
Cephane Deposu	Yozgat	3	152	-	-	-	-	3	148	-	-	-	-	-	-	3882	270	40	2042	573	839	248
Tahniye Deposu	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Nakliye Tabur Karargahı	Yozgat	1	30	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
1. Kağı Kolu	Köhne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
2. Kağı Kolu	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
3. Kağı Kolu	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
4. Kağı Kolu	Köhne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
5. Kağı Kolu	Köhne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
6. Kağı Kolu	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Deve Kolu	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Merkep Kolu	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam		6	235	1	12	6	200	14	292	20	-	10	536	40	1172							

Yozgat Menzil Mıntaka Müfettişliği Müessesatının 27/12/337'ye Mahsup Mufassal Kuvve-i Umumiyesi																	
Kıtaat	Bulunduğu Makam	Hayvanat								Vasıta-i Nakliye		Mevâşi Hayvanatı					
		Binek		Vasıta-i Nakliye Hayvanatı						Dört Tekerlekli Araba	Kağm Arabası	Koyun	Keçi	Öküz	İnek	Manda Koşum	Buzagaı
		Zatı	Miri	Mekkari	Koşum Bargir	Koşum Öküzü	Deve	Merkep	Kıvrak								
Yozgat Menzil Mıntaka Müfettişliği	Yozgat	2	7	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Yozgat Noktası	Yozgat	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Boğazlıyan Noktası	Boğazlıyan	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mecidiye Noktası	Mecidiye	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Akdagmadeni Noktası	Akdag	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Menzil Hastahanesi	Yozgat	-	2	4	4	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
21. Amele Taburu	Keskin	1	5	-	-	15	-	48	-	3	26	-	-	-	-	7	-
Merkez Erzak ve Teçhizat Ambarı	Yozgat	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Köhne- Konaklı Ambarı	Köhne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Saray-Konaklı Ambarı	Saray	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Elmahacı- Konaklı Ambarı	Elmahacı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yamuklar-Konaklı Ambarı	Yamuklar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sekili- Konaklı Ambarı	Sekili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Araba ve Hayvan Deposu	Yozgat	-	-	1	-	142	-	14	4	-	93*	-	-	-	-	-	-
Araba İmalathanesi	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Nal İmalathanesi	Yozgat	-	-	-	6	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-
Mezbaha	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Debbaghane ve Terzihane	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mevâşi Depoları	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	294	-	78	42	-	-	-
Cephane Deposu	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tahniye Deposu	Yozgat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nakliye Tabur Karargahı	Yozgat	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
1. Kağm Kolu	Köhne	-	1	-	-	81	-	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-
2. Kağm Kolu	Yozgat	-	1	-	-	80	-	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-
3. Kağm Kolu	Yozgat	-	1	-	-	80	-	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-
4. Kağm Kolu	Köhne	-	1	-	-	80	-	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-
5. Kağm Kolu	Köhne	-	-	-	-	80	-	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-
6. Kağm Kolu	Yozgat	-	-	-	-	58	-	-	-	-	37	-	-	-	-	-	-
Deve Kolu	Yozgat	-	-	-	-	-	42	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Merkep Kolu	Yozgat	-	-	-	-	-	-	119**	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		10	19	5	12	616	42	181	4	10	356			78	42	7	-

* Kağm arabalarıyla öküzler mükellefiyet-i nakliye vesaiti olmayıp %20 vesait-i nakliyeden olduğundan Ulukışla'ya sevk edilecek.

** 42 deveden 26 miri 16 demirbaştan mürekkebtir. 38 miri 81 demirbaş

Yozgat Menzil Mıntaka Müfettişliği Müessesatının 27/12/337'ye Mahsup Mufassal Kuvve-i Umumiyesi														
Kıtaat	Demirbaş Eşya ve Teçhizat													
	Kebir Kızgan	Mutavassıt Kızgan	Seyyar Kızgan	Bakır Kızgan	Telefon	Kızma	Kantar	Mahrut Çadırı	Kurek	Mücedded Çuval	Mustanel Çuval	Yem Torbası	Kebire	Muhelif Boyda Urgan
Menzil Hastahanesi	4	11	1	40	1	4	1	2	-	-	-	-	-	-
Araba ve Hayvan Deposu	-	2	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-
Nakliye Taburu	-	1	-	-	-	-	-	-	18	155	145	27	16	192
Nal İmalathanesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Araba İmalathanesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	4	14	1	40	1	4	1	2	23	155	145	27	16	192

Kıtaat	Nalband Alet ve Edevatı										Demirci Alat ve Edevatı									
	Örs	Nal Çekici	Bargir Sıntraçı	Kelpeten	Okuz Sıntraçı	Baskı	Mühre	Künk	Kırkaç	Varyöz	Çekiç	Baskı	Örs	Kurek	Keski Makası	Mih Kalbı	Künk	Demir Mengene	Zimba	Tekerlek Usgahı
Menzil Hastahanesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Araba ve Hayvan Deposu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nakliye Taburu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nal İmalathanesi	5	16	5	8	3	2	2	1	20	7	15	2	11	6	3	2	3	-	-	-
Araba İmalathanesi	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	3	-	1	1	1	-	1	1	3	1
Toplam	5	16	5	8	3	2	2	1	22	7	18	2	12	7	4	2	4	1	3	1

Kıtaat	Marangoz Alat ve Edevatı									
	Keser	Testere	Ayak Keseri	Seyyasa	Hızar	Rende	Kel bend	Ege	Kütere	Planya
Menzil Hastahanesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Araba ve Hayvan Deposu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nakliye Taburu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nal İmalathanesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Araba İmalathanesi	8	7	1	1	1	4	1	5	3	1
Toplam	8	7	1	1	1	4	1	5	3	1

ATASE Arşivi, Kutu No:1565, Belge No:8ar, 8ara.

Savkiyat ve Nakliyat Müdüriyet-i Umumiyesi Emrinde Yozgat Menzil Hatt Kumandanlığının 1/7/1338 Tarihine Mahsus Üç AyhıkMufassal Kuvve-i Umumiye																															
Esami-i Kıtaat ve Müessesat	Zabitan						Ümera ve Zabitan Ketebe-i Askeriye						Ücretli Memurlar			Silah Endaz															
	Ümera	Yüzbaşı ve Milâzım	Zabit Vekili	Tabib	Eczacı	Baytar	Hesap Memuru	Ketebe-i Askeriye	Yekûn	Muvazzaf	Birinci Sınıf İhtiyat	İkinci Sınıf İhtiyat	Yekûn	Hidemat-ı Saniiyeli	Hidemat-ı Saniiyesiz	Yekûn	Hastahanede Müstaahdem Ücretli Memurlar	Hastahanede Müstaahdem Ücretli Memureler	Yekûn	310 Tevellüdli	311 Tevellüdli	312 Tevellüdli	313 Tevellüdli	314 Tevellüdli	315 Tevellüdli	316 Tevellüdli	317 Tevellüdli	309; 97 Tevellüdli	Yekûn		
Hat Kumandanlığı	1	1				1			3	3			3	1	2	3						1		2				1		7	11
Birinci Sınıf Yozgat Noktası	1	1				-	1		3	2	1		3	2	1	3							1	2	1	3	2			21	30
Birinci Sınıf Yozgat Ambarı	-	2				-		1	3		1	2	3	1	2	3									1					19	20
Birinci Sınıf Cephane Deposu	-	2				-			2	2			2	2		2					1		1	2					26	30	
İkinci Sınıf Mecidiye Noktası ve Ambarı	1	1				-	1		3	1		2	3	2	1	3										1	3			14	18
Mecidiye Noktasına Merbut Sekili Ambarı		1				-	1		2	2			2	2		2							1			1			10	12	
İkinci Sınıf Boğazlıyan Noktası	1					-			1			1	1	1		1					1									5	6
İkinci Sınıf Akdağ Noktası		1				-			1			1	1	1		1					1									5	6
Hastahane	2	3	1	2	2	-	1		11	6		5	11	3	8	11	2	7	9	8	3	4	2	5	8	1			110	141	
Hatta Merbut Nakliye Kolları	2					-			2			2	2	1	1	2					4	4	5	4	2	1	2	1	123	144	
Yekûn	7	15	1	2	2	1	4	1	31	16	2	13	31	16	15	31	2	7	9	15	9	13	12	11	15	4	1	340	418		

Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyet-i Umumiyesi Emrinde Yozgat Menzil Hattı Kumandanlığının 17/1338 Tarihine Mahsus Uç Aylık Mufasssal Kuvve-i Umumiye																					
Esami-i Kıtaat ve Müessesat	Esiha ve Cephane										Hayvanat					Vesait-i Nakliye					
	Küçük Çaplı Mavzer	Küçük Çaplı Mavzer Cephaneleri	Muaddele Martin Cephaneleri	Alman Tüfegi	Alman Tüfegi Cephaneleri	Rus Tüfegi	Rus Tüfegi Cephaneleri	Esiha-i Muhtelif	Esiha-i Muhtelif Cephaneleri	Esiha Yekünü	Cephane Yekünü	Binek Zati	Binek Miri	Kosum Öküz	Kosum Bargir	Manda	Yekün	4 Tekerlekli At Arabası Faal	2 Tekerlekli Öküz Arabası	Yekün	Yekün-i Umumi
Hat Kumandanlığı	-					-						1					1				
Birinci Sınıf Yozgat Noktası					4	195	5	100		9	295	1		12			13		6	6	6
Birinci Sınıf Yozgat Ambarı						-															
Birinci Sınıf Cephane Deposu	3	15			5	238	8	261		16	649										
İkinci Sınıf Mecidiye Noktası ve Ambarı						-		5	118	5	118	1					1				
Mecidiye Noktasına Merbut Sekili Ambarı						-															
İkinci Sınıf Boğazlıyan Noktası						-															
İkinci Sınıf Akdağ Noktası			5	125		-				5	125										
Hastahane						-															
Hatta Merbut Nakliye Kolları						-							1	196		4	201		100	100	100
Yekün	3	15	5	125	9	433	13	361	5	35	1187	3	1	208	5	4	221	2	106	108	108

Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyet-i Umumiyesi Emrinde Yozgat Menzil Hatt Kumandanlığının 1/7/1338 Tarihine Mahsus Üç Aylık Mufassal Kuvve-i Umumiye																						
Esami-i Kitaat ve Müessesat	Tartı Alefi			Edevat-ı İstihkamiye		Edevat ve Eşya-yı Miriye																
	Kantar	Baskül	Yekün	Adi Kazma	Adi Kürek	Adi Balta	Don	Gölek	Çorap	Kaput	Çarlık	Kilim	Tehi Çuval	Su Kovası	Kebir Kızgan	Sağır Kızgan	Yağ Tavası	Sapı	Süzgeç	Karavana	Saç	As Bıçağı
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1		1		3	3	19	19			128	-	-	2	2	2		1	2		1	2
	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-									
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-									
						-			148			-	-									
						-						-	-									
						-							-	-								
													-	-								
Hat Kumandanlığı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birinci Sınıf Yozgat Noktası	1		1		3	3	19	19			128	-	-	2	2	2		1	2		1	2
Birinci Sınıf Yozgat Ambarı	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-									
Birinci Sınıf Cephane Deposu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-									
İkinci Sınıf Mecidiye Noktası ve Ambarı						-			148			-	-									
Mecidiye Noktasına Merbut Sekili Ambarı						-						-	-									
İkinci Sınıf Boğazhyan Noktası						-						-	-									
İkinci Sınıf Akdağ Noktası												-	-									
Hastahane	2	2	4	4	2	-	500	500	205	10		30	-	10	8	1	7	6	20	28		
Hatta Merbut Nakliye Kolları					2	3			46		213	50									4	
Yekün	3	4	7	4	7	6	519	519	394	10	341	30	50	12	10	3	7	7	22	28	5	2